

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН
ПАЖУҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

ISSN 2617-5320

ПАЁМИ
ПАЖУҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ
Силсилаи илмҳои педагогӣ ва психологӣ

ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ
Серия педагогических и психологических наук

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF DEVELOPMENT
OF EDUCATION
Series of pedagogical and psychological sciences

2025, №1 (49)

ПАЁМИ ПАЖУҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ

(Маҷаллаи илмиву методӣ)

Муассис: Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистони Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Маҷалла соли 2012 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:
Начиҳиддиниён Асадулло Мирзо

номзади илмҳои физика-математика, дотсент
директори Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ

Муовини сармуҳаррир:
Лутфуллоева Парвина Маҳмадуллоевна

номзади илмҳои педагогӣ, ёвари директори
Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ

ҲАЙАТИ ТАХРИРИЯ:

Саломийён М. Қ.	доктори илми филология, профессор
Каримова И. Х.	доктори илмҳои педагогӣ, академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессор
Лутфуллозода М.	доктори илмҳои педагогӣ, академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессор
Нуъмонов М.	доктори илмҳои педагогӣ, узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессор
Мачидова Б.	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Неъматов С.	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Иматзода Л.	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Ҷӯразода Х. Ш.	доктори илмҳои физика-математика, профессор
Амонов Н.	номзади илмҳои психологӣ, дотсент
Миракзода Ф.	номзади илмҳои таърих, дотсент

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.03.2019 ворид шудааст.

Маҷалла ба манбаи маълумоти Индекси иқтибосҳои илмӣ Россия ворид карда шудааст. Маҷалла мақолаҳоро аз рӯи илмҳои педагогӣ (13.00.00) ва психологӣ (19.00.00) ба ҷои қабул менамояд.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Матни комили маҷалла дар сомонаи www.prmatt.tj www.payom-prmatt.tj ҷой дода шудааст.

Паёми Пажуҳишгоҳи рушди маориф. – 2025. - № 1 (49). ISSN 2617-5320.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон номнавис шудааст. Шаҳодатномаи №0219/МҚ-97, аз 27 сентябри соли 2021.

Суроғи идора: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов, 11/2, тел: 2274525, 2270238; E-mail: shohin_7875@mail.ru
Индекси обуна: 77772

© ПРМ ба номи Абдурахмони Ҷомӣ, 2025

ҲАЙАТИ МУШОВАРА:

Саизода Р. Ҳ.	вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
Хушвахтзода Қ. Х.	президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Ҷӯразода Ч. Ҳ.	муовини якуми вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
Сафаров Ш. А.	президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон
Насриддинзода Э. С.	ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

(Научно-методический журнал)

Учредитель: Институт развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования
Таджикистана Министерства образования и науки Республики Таджикистан
Журнал основан в 2012 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор:
Наджмиддинён Асадулло Мирзо

кандидат физико-математических наук, доцент
директор Института развития образования
имени А. Джами АОТ

Зам. главного редактора:
Лутфуллоева Парвина Махмадуллоевна

кандидат педагогических наук, зам. директора
Института развития образования имени А.
Джами АОТ

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Саломийён М. К.	доктор филологических наук, профессор
Каримова И. Х.	доктор педагогических наук, академик Академии образования Таджикистана, профессор
Лутфуллозода М.	доктор педагогических наук, академик Академии образования Таджикистана, профессор
Нуъмонов М.	доктор педагогических наук, член-корр. Академии образования Таджикистана, профессор
Маджидова Б.	доктор педагогических наук, профессор
Неъматов С.	доктор педагогических наук, профессор
Иматзода Л.	доктор педагогических наук, профессор,
Джурозода Х. Ш.	доктор физико- математических наук, профессор
Амонов Н.	кандидат психологических наук, доцент
Миракзода Ф.	кандидат исторических наук, доцент

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан от 28.03.2019. Журнал включён в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ). Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: 13.00.00 – педагогические науки и 19.00.00 – психологические науки. Журнал издаётся на таджикском, русском и английском языках. Полнотекстовая версия журнала размещена на сайте www.prmatt.tj, www.payom-prmatt.tj Вестник Института развития образования. – 2025. – №1 (49).

ISSN 2617-5320.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан, Свидетельство № 219/ЖР-97, от 27 сентября 2021 года.

Адрес редакции: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица А.Адхамова, 11/2; Тел.: 2274525, 2270238, E-mail: shohin_7875@mail.ru

Индекс подписки: 77772

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Саидзода Р. Х.	министр образования и науки Республики Таджикистан
Хушвахтзода К. Х.	президент Национальной Академии наук Таджикистана
Джурозода Дж. Х.	первый зам. министра образования и науки Республики Таджикистан
Сафаров Ш. А.	президент Академии образования Таджикистана
Насриддинзода Э. С.	ректор Таджикского национального университета

©ИРО имени Абдурахмана Джами, 2025

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF DEVELOPMENT OF EDUCATION

(Scientific and methodical journal)

Founder: Institute for educational development named after Abdurrahman Jami of the Academy of Education of Tajikistan Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan
The journal is established in 2012. Issued 4 times a year.

Chief editor:
Najmiddiniyov Asadullo Mirzo

Candidate of Phisico–Mathematic Sciences, associate professor, Director of the Institute of Development of Education named after A. Jomi AET

Deputy editor:
Lutfulloeva Parvina Mahmaddulloeva

Candidate of Pedagogical Sciences, Deputy Director of the Institute of Development of Education named after A. Jomi AET

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Salomiyon M.K.	<i>Doctor of Philological sciences, Professor</i>
Karimova I.Kh.	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, academician of the Academy of education of Tajikistan, Professor</i>
Lutfullozoda M.	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, academician of the Academy of education of Tajikistan, Professor</i>
Numonov M.	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, corresponding member of the Academy of education of Tajikistan, Professor</i>
Majidova B.	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, Professor</i>
Nematov S.	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, Professor</i>
Imatzoda L.	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, Professor</i>
Jurazoda Kh. Sh	<i>Doctor of Phisico–Mathematic Sciences, Professor</i>
Amonov N.	<i>Candidate of Psychological Sciences, Docent</i>
Mirakzoda F.	<i>Candidate of History, associate Professor</i>

The journal is included in the List of reviewed scientific journals of the higher attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 28.03.2019.

The journal is included in the database Of the Russian science citation index.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science: 13.00.00 – Pedagogical sciences and 19.00.00 – Psychological sciences

The journal is published in Tajik, Russian and English.

The full-text version of the journal is available on the website www.prmatt.tj; www.payom-prmatt.tj

*Bulletin of the Institute of Development of Education. – 2025. – №1 (49).
ISSN 2617-5320.*

The journal is registered in the Ministry of culture of the Republic of Tajikistan, certificate No.219/JR-97, dated September 27, 2021.

Editorial address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 11/2 A.Adhamov street; Tel: 227-45-25, 227-02-38, E-mail: shohin_7875@mail.ru.

EDITORIAL COUNCIL:

Saidzoda R. H.	<i>Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan</i>
Khushvakhtzoda K. Kh.	<i>President of the National Academy of Sciences of Tajikistan</i>
Jurazoda J.H.	<i>first deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan</i>
Safarov Sh. A.	<i>President of the Academy of Education of Tajikistan</i>
Nasriddinzoda E. S.	<i>Rector of the Tajik National University</i>

Subscription index: 77772

© IDE named after Abdurahmon Jomi, 2025

ISSN 2617-5320

**ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY**

ТДУ:322

**ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ОМИЛИ ПЕДАГОГИИ РУШДИ ТАҲСИЛОТ
ВА БЕҲДОШТИ СИФАТИ ТАЪЛИМИ ФАНИИ
ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК**

Маҳкамов Д.,

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Маҷидзода Ҷ. С.

**унвонҷӯии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон**

Инноватсияро дар асоси тағйироти рӯйдодаи солҳои охир, дар соҳаи маорифи Тоҷикистон, дар таълим ва тарбия ворид намудан зарур омад. Зеро низоми кӯхнаи таълим ва тарбия ба талаботи муосир дигар ҷавобгӯ буда наметавонист. Фаъолияти инноватсиониро дар раванди омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷик ворид намудан мумкин аст: пеш аз ҳама, дар ҳадаф ва мақсади таълим, дар мазмуни таҳсилот, дар шакл, усул, технология ва воситаҳои таълим, дар низоми идоракунии ва ғайра.

Фаъолияти касбии омӯзгор ва натиҷанокии фанни таълимӣ беарзиш аст, агар дар болои методҳои як вақтҳо аз барнамуда, сохта шуда бошад. Ба ҳама маълум аст, ки фанни таърихи халқи тоҷик дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон, бо таърихи Шӯравӣ аз рӯи мазмун, муҳтаво ва идеология мувофиқ буда наметавонад. Агар дар он аз имкониятҳои мавҷуда, баҳри ба даст овардани натиҷаҳои баланди таълим истифода набарем, ба инкишофи маҳорати касбии шахсии омӯзгор таъсир нарасонем, ҳама ин гуфтаҳо бо суҳанбозии хушку холӣ табдил меёбанд.

Маҳорати касбии омӯзгор, маҳсули эҷодкорӣ ва пайваста ворид намудани навлонӣ ба таълими фанни таърихи халқи тоҷик ва тарбияи дуруст нигаронида шудааст. Бе муносибати эҷодкорона ва фаъолияти инноватсионӣ омӯзгор дар омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷик ва дигар фанҳои таълимӣ мумтоз гардида наметавонад. Шароите расидааст, ки омӯзгор баҳри беҳдошти сифати таълими фанни таърихи халқи тоҷик, бештар ба омӯзиши манбаҳои сарчашмаҳои таърихӣ рӯ оварад. Далелҳоеро пеш гузорад, ки боварибахш ва асоснок бошад, дар онҳо хусумат, бадбинӣ ва бадандешӣ набошад.

Дар Паёми навлонии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: *«Диққати асосӣ ба таҳким баҳишдани иқтисодии илмӣ кишвар, ҷорӣ кардани ихтироот дар истеҳсолот, устувор гардонидани пояҳои моддӣ ва техникаӣ муассисаҳои таълимӣ, баланд бардоштани сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот, ҷалби боз ҳам васеи истеъдодҳои ҷавон ба омӯзиши технологияҳои муосир ва корҳои эҷодӣ ва техникаӣ равона карда шудааст»*. [1,25].

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 30-юми апрели соли 2011, зери № 227, «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» тасдиқ гардидааст, ки мақсаду муҳтавои он ҳавасманд гардонидани ҷавонон ба фаъолияти илмӣ техникаӣ ва миллию инноватсионӣ, ташаккул додани заминаи меъёрӣ ҳуқуқии фаъолияти инноватсионӣ, ҷалби имкониятҳои илмӣ техникаӣ мамлакат дар раванди инноватсионӣ, истифодаи самараноки коркарди илмӣ технология ва ихтироот, таъсис ва равнақи сохторҳои инноватсионӣ дар тамоми зинаҳои таҳсилот мебошад.

Мақсади асосии Барномаи давлатӣ, ташаккул додани низоми самараноки инноватсионӣ мебошад, ки ба баланд бардоштани сатҳи технология ва рақобатпазирӣ истеҳсолот, ба бозори дохилию хориҷӣ баровардани маҳсулоти инноватсионӣ, афзоиши молҳо ба ивази молҳои воридотӣ, суръатбахшии рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва ноилшавӣ ба ҳадафҳои стратегияи миллӣ мебошад. [2,25].

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки дар тамоми зинаҳои таҳсилот дар Тоҷикистони соҳибистиклол, таваҷҷуҳи бештар ба ворид намудани ҷараёни инноватсионӣ, навоарию ихтироҷкорӣ дар мазмуни таълиму тарбия, фанҳои таълимӣ ва баланд бардоштани сатҳи сифати таҳсилот меравад, ки ин омил аз мо ҳалли масъалаҳои зеринро талаб менамояд:

1. Коркарди ҳуҷҷатҳои меъёрий-ҳуқуқӣ баҳри бунёди тартибе, ки пеш дар муассисаҳои таълимӣ вучуд надошт (низомнома, роҳнома дар бораи таъсис додани комиссияи равонӣ-тиббӣ- педагогӣ, ҷамъияти илмӣи хонандагон, гурӯҳҳои проблемавӣ ва омода намудани омӯзгорон ба фаъолияти инноватсионӣ).

2. Коркарди ҳуҷҷатҳои методии таъминкунандаи навгонӣҳо ва фаъолияти таҷрибавӣ-озмоишӣ дар таълим (дастур дар бораи роҳандозии фаъолияти инноватсионӣ, дастур барои мураттаб сохтани барнома, омода намудани ҳуҷҷатҳои нашрӣ, тавсияҳо дар бораи паҳн кардани таҷрибаи пешқадам).

3. Шинос намудани иштирокчиёни фаъолияти инноватсионӣ, бо талаботи дуруст пур кардани журнал ва ҳуҷҷатҳои шахсӣ (гузоштани баҳо, санҷиш, тақсим кардани хонандагон ба зергурӯҳҳо).

4. Дар муассисаҳои таълимӣ коркард намудани низомномаи назорат аз болои раванди фаъолияти инноватсионӣ дар муассисаҳо ва натиҷаи эксперти оид ба инноватсияи педагогӣ. [3,112].

Дар ин раванд ва барои ҳалли ин масъала, аз рафти татбиқшавии он ҷамъоварӣ ва коркард намудани ахбор, дар бораи навгонӣҳо дар ҷои асосӣ меистад. Фаъолияти инноватсионии омӯзгорони фаннӣ, аз он ҷумла фанни таърихи халқи тоҷик, дар муассисаҳои таълимӣ анҷом додани амалҳои зеринро талаб менамояд:

Иштирок дар таълими фанҳои нав ҷоринамуда бо мақсади мушоҳида намудани рафти амалӣ гардидани дастури супоришҳое, ки дар Барномаи инноватсионӣ дарҷ гардидаанд. Бо ин роҳ муайян намудани инкишофи дониш, малака ва маҳорати хонандагон имконпазир мегардад.

Назорат аз болои рафти татбиқи барномаҳои инноватсионии таълим дар тамоми зинаҳои таҳсилот (тафтиши журналҳо ва робита пайдо намудани таълим бо воситаҳои технологияи ахборӣ- коммуникатсионӣ).

Ҷамъбасти ва ҳулосабарорӣ аз натиҷаи фаъолияти инноватсионӣ, дар муассисаҳои таълимӣ ва пешниҳод намудани маълумотнома ба маҷлису машварат ва шӯрои педагогӣ.

Назорат аз болои раванди иҷроиши нақшаи кории иттиҳодияи методӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва шӯъбаи таълими муассисаҳои касбӣ, ки дар он фаъолияти инноватсионӣ дарҷ гардидааст.

5. Аз болои фаъолияти инноватсионӣ, ки дар муассисаҳои таълимӣ роҳандозӣ мегардад, бояд муовини директор оид ба корҳои таълимӣ- тарбиявӣ бо фармони директори муассиса роҳбарӣ ва назорат намояд.

6. Интиҳоби омӯзгорон барои фаъолияти инноватсионӣ озодона ва бе маҷбуркунӣ бояд сурат гирад. [4,121].

Бояд дуруст фаҳмид, ки дар марҳилаи аввал на ҳама омӯзгорон хоҳиши ба фаъолияти инноватсионӣ ворид гардидан доранд. Барои майл пайдо намудани онҳо, бояд бештар корҳои фаҳмондадихӣ, семинарҳои методӣ баргузор карда шавад. Дар байни омӯзгорон, қоршиносон семинару мизҳои муваффақ гузаронида, онҳоро бо мақсаду мухтавои фаъолияти инноватсионӣ шинос намоянд, то тарсу ваҳм аз онҳо дур гардад ва ба фаъолияти инноватсионӣ мувофиқи майлу хоҳиши хеш ворид гарданд.

Аз рафти сафари хидматӣ, ки бо мақсади ошкор сохтани раванди татбиқи «Барномаи давлатии инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» дар муассисаҳои миёнаи умумӣ ва таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии ниҳияи Ёвон, шаҳри Бохтар, ноҳияи Ҷ. Балхӣ, Кубодиёну Шаҳритуз баргузор намудем маълум гашт, ки баъзе роҳбарон ва омӯзгорон дар кучо ва ҷӣ тавр татбиқ намудан фаъолияти инноватсиониро ва шакли таъсис додани комиссияро барои фаъолияти инноватсионӣ наметодистанд.

Дар баъзе муассисаҳо ҳатто «Барномаи давлатии инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020»-ро пайдо карда натавонистем. Дар аксар муассисаҳо дар бораи он ва талаботи фаъолияти инноватсионӣ аъзоёни қоллектив фаҳмиши умумӣ надоштанд. Қор дар ин самт танҳо дар қоллеҷи тиббии ноҳияи Ёвон ва қоллеҷи омӯзгории ш. Бохтар бехтару хубтар ба роҳ монда шуда буд. Фаъолияти инноватсионӣ аз рӯйи давраҳои ба нақшагирифта ё нимсола ё дар охири сол натиҷабардорӣ, ҷамъбасти ва ҳулосабарорӣ карда мешавад.

Дар ин раванд вазифаи асосии муовини директор оид ба корҳои таълимӣ- тарбиявӣ аз таъсис додани комиссия, интиҳоби ҳайати ширкатчиён, муҳайё сохтани шароит, ҳамоҳанг

сохтани маҳорати касбӣ, ҷамъбааст ва паҳн намудани таҷрибаи пешқадами педагогӣ иборат мебошад. Ин амал дар фаъолияти навҷӯйии омӯзгорон дар чунин шакл бояд сурат гирад:

Дар шакли гузаронидани озмунҳои фаннӣ (озмуни барнома, озмуни дарсҳо, «муаллими сол», мақолаю маърузаҳои бехтарин, омода намудани хонандагон барои ширкат дар озмунҳои ноҳиявӣ, вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ ва ғайра);

Дар шакли гузаронидани конференсия, семинарҳои методӣ бо коллективи омӯзгорон оид ба мақсад ва моҳияти фаъолияти инноватсионӣ;

Дар шакли ҳавасманд гардонидани иштирокчиёни фаъолияти инноватсионӣ аз рӯи натиҷаҳои ба даст овардаи муассиса дар озмунҳои ноҳиявӣ, вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ аз рӯи фанҳои таълимӣ.

Ба танзим даровардан ва паҳн намудани таҷрибаи фаъолияти инноватсионӣ пеш аз ҳама, ба воситаи дарсҳои телевизионӣ, ба табъ расонидани мақолаҳо, дастурҳои методӣ, маърузаҳо, баромадҳо, гузаронидани дарсҳои кушод, ширкат дар олимпиадаҳо, навиштани ҳисоботҳои эҷодӣ, устои- синф (мастер класс) ва ғайра амалӣ мегардад. Дар шароити муосир шартҳои асосӣ он мебошад, ки омӯзгорон ба тамоми навгонҳои таълимӣ ҳеҷро мутобик намуда тавонанд, ки ин талаботи ҷаҳонишавии таҳсилоти муосир мебошад.

Аз рӯйи таҳлили проблемавӣ – раванасозии натиҷаҳои фаъолияти инноватсионӣ, муовини директор оид ба корҳои таълим ва тарбия ҳамчун самти асосии таҳлили мушкilotӣ- раванасозиро дар нақшаи солонаи муассиса бояд дақиқ дарҷ намояд. Фаъолияти самараноки инноватсионии муассиса ва муовини директор аз рӯйи ҳуҷҷатҳои зерин дар фаъолияти инноватсионӣ баҳогузорӣ карда мешавад:

Аз рӯйи мавҷуд будани низомнома дар бораи фаъолияти инноватсионӣ;

Аз рӯйи мавҷуд будани фармони роҳбари муассисаи таълимӣ дар бораи ташкил додани гурӯҳи корӣ дар фаъолияти инноватсионӣ дар муассисаи таълимӣ;

Аз рӯйи мавҷуд будани барномаи муаллифӣ оид ба ин ё он паҳлуи фаъолияти инноватсионӣ;

Аз рӯйи мавҷуд будани харитаи фаъолияти инноватсионии омӯзгорони тамоми фанҳои таълимӣ;

Аз рӯйи мавҷудияти тавсия ва пешниҳодҳои методӣ барои тартиб додани барномаҳо оид ба фаъолияти инноватсионӣ;

Ҳисоботи иштирокчиёни фаъолияти инноватсионӣ оид ба натиҷаи корҳои озмоишии баргузор намудаашон;

Маълумотномои таҳлилий, ки вазифаи назоратчигии муовини директорро оид ба корҳои таълим ва тарбияро тасдиқ намояд;

Ҳисоботи даврии омӯзгорони фаннӣ оид ба корҳои инноватсионии анҷомдодашуда ва натиҷаи он;

Муайян сохтани сабаби иҷро нагардидан ва ба давраи дигар пешниҳод намудани иҷроии вазифаҳои инноватсионии гузошташуда;

Муайян сохтани сабаби иҷро нагардидани вазифаҳои инноватсионӣ ва андешидани чора нисбати сабабгорон;

Ҳулоса аз натиҷагирӣ аз фаъолияти инноватсионӣ. [7,112].

Корҳои инноватсионӣ дар муассисаҳои таълимӣ дар шароите натиҷа медиҳанд, ки **агар:**

- дониш ва маърифати роҳбарони муассиса ба ҳалли масъалаҳои касбӣ, талаботи воридшавӣ ба фазои ҷаҳонии таҳсилот, дарки мушкilotи омӯзгорон, дараҷаи касбӣ, шароити моддӣ- маишӣ муассиса, мутобикати маҳорати омӯзгорон ба фаъолияти инноватсионӣ мусоидат намояд;

- ташкил ва зери назорат қарор додани фаъолияти инноватсионии омӯзгорон аз ҷониби маъмурияти муассиса дуруст бошад;

- танзими инкишофи касбии омӯзгорон, дастгирии кӯшиш ва ҳаракатҳои шахсии онҳо дар самти татбиқи навгонҳои педагогӣ дар бехдошти сифати таълим дастгирӣ гардад;

- ворид намудани омӯзгорон ба ҳалли мушкilotи муассисаи таълимӣ, омӯзиши фанни таълимӣ тавассути фаъолияти инноватсионӣ;

- бедор намудани майлу хоҳиши омӯзгорон ба ворид гардидан ба навгонҳо дар мазмуни таҳсилот, дар омӯзиши фан, дар сохтори дарс ва дар барномаю китобҳои дарсӣ ва ғайраҳо. [2, 18-26].

Дар ин ҷо бояд эътироф кард, ки мушкилоти мавҷударо дар муассиса аз омӯзгори муассиса дида, касе бехтару хубтар наметонанд. Ҳар як муассиса аз рӯи мавқеи ҷойгиршавӣ, шароити иҷтимоӣ, иқтисодӣ, маданӣ, экологӣ, мушкилотҳои объективӣю субъективӣ ба худ хосро ноил мебошад, ки роҳи ҳалли онро ҳуди омӯзгорон аз ҳама бехтару хубтар метонанд.

Хулоса, ҳалли мушкилоти ташаккули омодагии баланди иштирокчиёни фаъолияти инноватсионӣ аз маҷбуран бо гардани касе бор кардани талаботи инноватсионӣ иборат нестанд. Бо омӯзгорон кор бурдан зарур аст, то дарк намоянд, ки мақсаду муҳтавои Барномаи давлатӣ аз чӣ иборат аст? Аз омӯзгор дар ин раванд чӣ талаб карда мешавад? Инноватсияро дар педагогика дар кучо татбиқ намудан мумкин аст? Агар дар муассиса ин корҳо дуруст анҷом дода шаванд, роҳнамо дар фаъолияти инноватсионӣ мавҷуд бошад, омӯзгорон худашон озодона самти фаъолиятанро муайян намуда, харитаи фаъолияти инноватсионии хешро пешниҳод менамоянд.

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати милӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: *«Бояд гуфт, ки дар соҳаи маориф ду проблемаи асосии ҳалталаб вуҷуд дорад. Якум, норасоии кадрҳои соҳибкасби омӯзгорӣ ва дуюм, баланд бардоштани сатҳу сифати таълим дар тамоми муассисаҳои таҳсилоти кишвар»*. [1,26].

Ин ду мушкилот робитаи канданашавандаи фалсафӣ дошта, дар охир омада ба як нуқтаи ибтидо мепайванданд, ки ин ҳам бошад паст будани сатҳи музди меҳнати омӯзгорон ва шароити моддӣ- маишӣ онҳо дар минтақаҳо мебошад. Паст будани музди меҳнати омӯзгорон ва мушкилоти таъмини барқ дар фаслҳои тирамоҳ ва зимистон ҳавасмандии онҳоро дар самти сайқали фаъолияти инноватсионӣ коста мегардонад. Ин омилҳои номбаргардида дар сифати таълим бетаъсир наменоманд.

Мақсади фаъолияти инноватсионӣ низ аз ҳалли ҳамаин ду мушкилот саҳт вобастагӣ дорад. Ба таври хулоса гуфтан мумкин аст, ки тавассути роҳандозии фаъолияти инноватсионӣ баланд бардоштани касбияти омӯзгорон ва дуюм, тавассути ворид намудани навгониҳо дар таълиму тарбия баланд гардидани дониш, маҳорат ва малакаи хонандаю донишҷӯён аз фанҳои таълимӣ рӯй мегирад, ки яке аз фанҳои таълимӣ таърихи халқӣ тоҷик мебошад.

Аммо дар шароити муосир бисёр омӯзгорони ҷавон бо ин музди меҳнати ночиз барои сайқал додани маҳороти касбӣ дилғарм набуда, мушоҳидакорона таҳлил менамоянд, ки оянда дар кучо фаъолият наметонанд, ки зиндагиашон бехтару хубтар гузарад. Аксари онҳо хешро дар қори омӯзгорӣ муваққатӣ ҳис менамоянд ва ба қори худомӯзию сайқал додани маҳорати касбӣ камтар таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд. Онҳоро дар қори омӯзгорӣ танҳо маҳдуд будани ҷойҳои қорӣ нигоҳ медорад, агар ҷойҳои қорӣ фаровон мебуд, онҳо ҳеҷ гоҳ дар ин касб фаъолият наменамуданд.

Лекин омода намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баланд бардоштани мавқеи омӯзгор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ба омӯзгорони ҷавон рӯҳу илҳом бахшида, онҳоро ба фаъолияти омӯзгорӣ моил ва дилғарм мегардонад. Боварии комил дорем, ки ин ҳуҷҷати таърихӣ боиси ҳал гардидани ин мушкилоти муассисаҳои тамоми зинаҳои таҳсилот метавонад гашт.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон».-Душанбе, 26.12.2018
2. «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020».
3. Атутов П.Р. Технология и современное образование // Педагогика. – 1996. - №2.
4. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения. – М., 1977.
5. Бабенко О.А. Особенности применения метода проектов в начальной школе. – Реализация инновационных педагогических технологий в условиях модернизации образования. – Новокузнецк, 2007.
6. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. М.,1989.
7. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М., 1995.
8. Болотов В.А., Сериков В.В. Размышления о педагогическом образовании // Педагогика, 2007, №10.
9. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика: Учебник для вузов. СПб, 2000.
10. Бордовский Г.А., Извозчиков В.А. Новые технологии обучения: Вопросы терминологии // Педагогика. – 1993. - №5.

ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАЦИОНӢ ОМИЛИ ПЕДАГОГИИ РУШДИ ТАҲСИЛОТИ КАСБӢ

Дар мақолаи мазкур суҳан дар бораи раванди таълиқи "Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020" дар таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ меравад. Дар мақолаи номбурда диққати асосӣ ба ҳавасмандгардонии фаъолияти илмӣю техникиӣ ва миллию инноватсионӣ, таъшаққули заминаҳои меъёрии ҳуқуқии фаъолияти инноватсионӣ, ҷалби имкониятҳои илмӣю техникии мамлакат дар раванди фаъолияти инноватсионӣ, истифодаи самараноки коркарди илмӣю технологӣ ва ихтироот, таъсис ва равнақи сохторҳои инноватсионӣ дар тамоми зинаҳои таҳсилот меравад.

Мақсади асосии Барномаи инноватсионӣ таъшаққули низоми самараноки инноватсионӣ мебошад, ки ба баланд бардоштани сатҳи технологӣ ва рақобатпазирӣ истеҳсолот, ба бозори дохиливу хориҷӣ баровардани маҳсулоти инноватсионӣ, афзоиши молҳо ба ивази молҳои воридотӣ, суръатбахшии рушди иҷтимоӣю иқтисодӣ ва ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегияи миллии мебошад.

Калидвожаҳо: навгонӣ, фаъолияти илмӣ- таҳқиқотӣ, миллии инноватсионӣ, илмӣю технологӣ, ихтироот, рақобатпазирӣ бозори ҷаҳон, стратегияи миллии, ҳуҷҷатҳои методӣ.

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СПОСОБ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье разговор ведётся о внедрении «Программа инновационной деятельности Республики Таджикистан в период 2011-2020 годов» в системе образования Республики Таджикистан. В данной статье, основное внимание уделяется, поощрению участников инновационной деятельности за нововведение научно- технической и национально инновационной деятельности. В статье речь ведётся вокруг развития нормативно правовых документов инновационной деятельности, использование эффективной научно технологических разработок и изобретение, создание и развитие инновационной деятельности во всех ступенях образования.

Ключевые слова: инновация, научно- исследовательская деятельность, национально инновационной, научно технологический, изобретения, конкурентоспособный, рыночное требование, национальная стратегия, методические документы.

INNOVATIVE ACTIVITY WAY TO DEVELOP VOCATIONAL EDUCATION

This article discusses the implementation of the "Program of Innovation Activities of the Republic of Tajikistan in the period 2011-2020" in the system of primary and secondary vocational education. The focus of the article is on the remuneration of participants in innovation activities for scientific, technical and national innovation activities. Here, the conversation is conducted around the development of regulatory and legal prerequisites for innovative activities, the use of effective scientific and technological development and invention, the creation and development of innovative activities at all levels of education.

Key words: innovation, research activities, nationally innovative, scientific technological, inventions, competitive market demand, national strategy, methodical documents.

Маълумот дар бораи муаллифон: Маҳкамов Дастам - н.и.п. мудири шӯъбаи таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷоми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ш. Душанбе кучаи А. Адҳамов 11/2 тел: 93.502.15.64.

Маҷидзода Ҷамшед Сунатулло – сардори раёсати таҳсилоти томактабии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе кучаи Нисор Муҳаммад 13 Тел: 985.10.00.08,903.77.19.56 makazenko0008@mail.ru

Сведения об авторах: Махкамов Дастам - н.и.п. Заведующий отдела начального, среднего и высшего профессионального образования ИРО имени А. Джами Академии образования Таджикистана. Душанбе, улица А. Адхамова 11/2 тел:93.502.15.64.

Маҷидзода Ҷамшед Сунатулло, начальник управления дошкольного образования Министерства образования и науки Республики Таджикистан, город Душанбе, улица Нисара Мухаммеда Тел: 985.10.00.08,903.77.19.56 makazenko0008@mail.ru

Information about the authors: Makhkamov Dastam - n.i.p. Head of the Department of Primary, Secondary and Higher Professional Education of the IDE named after A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan. Dushanbe, A. Adhamov street 11/2 tel: 93.502.15.64.

Majidzoda Jamshed Sunatullo, head of the preschool education department of the Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nisar Muhammed street Tel: 985.10.00.08,903.77.19.56 makazenko0008@mail.ru

ВНЕДРЕНИЕ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Зикруллохзода Фарход Зикруллох

Дангаринский государственный университет

В современных условиях глобализации английский язык выступает важнейшим средством международного общения. Практически во всех сферах человеческого взаимодействия и сотрудничества он обеспечивает двустороннюю коммуникацию и взаимопонимание между представителями различных стран и культур.

Необходимо подчеркнуть, что развитие информационных технологий существенно расширило доступ учащихся к разнообразным источникам информации. Однако, наряду с позитивными эффектами, это порождает и определённые трудности: лёгкость получения знаний зачастую снижает мотивацию к их глубокому усвоению. Возникает риск поверхностного отношения к учебному процессу и потери интереса к систематическому обучению [1, с.192].

В этой связи перед преподавателем английского языка возникает ключевая задача — формировать устойчивую мотивацию учащихся к изучению языка, делать уроки яркими, интересными и эффективными. Одним из действенных решений становится использование **игровых технологий**, способных превратить обучение в увлекательный и развивающий процесс.

Игра, как особый вид педагогической деятельности, представляет собой эффективный инструмент активного обучения, особенно при изучении иностранного языка. Обучающая игра отличается от традиционных методов тем, что создаёт мотивационную среду, в которой учащийся проявляет инициативу, принимает решения, взаимодействует с другими участниками и осваивает учебный материал в ходе практической деятельности.

К основным особенностям игровой технологии можно отнести следующее: 1) Развитие самостоятельной активности. Игра стимулирует инициативу, развивает самостоятельное мышление и креативность". 2) Погружение в условную ситуацию. Обучающийся действует в игровой реальности, максимально приближённой к реальной жизни, что повышает мотивацию. 3) Формирование ключевых компетенций. Игра способствует развитию коммуникативных, когнитивных, эмоциональных и социальных навыков. 4) Интеграция с другими формами обучения. Игровой подход легко сочетается с классическими методами преподавания, усиливая их эффект. 5) Эмоциональная включённость. Вовлечённость в игру обеспечивает положительный эмоциональный фон, снимает стресс и страхи перед ошибками. [7, с.71].

Таким образом, обучающая игра — это не просто развлечение, а важнейшее средство педагогического воздействия.

Игровая деятельность выполняет в процессе обучения сразу несколько методических функций: - образовательная — развитие памяти, внимания, речи, активизация знаний, усвоение новых понятий, лексики и грамматических структур; воспитательная — формирование уважительного отношения к одноклассникам, развитие сотрудничества и доброжелательности; Развивающая — стимулирование мышления, воображения, креативности, формирование коммуникативных умений; - коммуникативная — создание условий для живого общения на иностранном языке, приближенного к реальным жизненным ситуациям; - психологическая — снижение уровня тревожности, снятие напряжения, повышение уверенности в себе; - развлекательная — превращение урока в интересное занятие, повышение мотивации, улучшение восприятия материала; -диагностическая — возможность в игровой форме выявить слабые места и пробелы в знаниях учащихся.

Игровые методы позволяют сделать занятия динамичными, стимулируют мыслительную и речевую активность, а также формируют устойчивый интерес к изучению иностранного языка.

В преподавании иностранного языка игровые технологии могут применяться на всех этапах учебного процесса — от введения новой лексики и грамматических конструкций до закрепления материала и развития устной речи. Ниже приведены основные типы игр, которые активно используются в школьной и вузовской практике [2, с.165].

Лексические игры

Цель лексических игр — обогащение словарного запаса учащихся и закрепление новых слов в активной речи. Такие игры развивают внимание, ассоциативное мышление, память и логическое связывание лексических единиц.

Пример 1: «Опиши предмет» Учитель показывает учащимся картинку или предмет и просит по очереди описать его, используя изученную лексику. *Например:* “It’s a small, round, red fruit. You can eat it. It’s sweet. What is it?” — “It’s an apple!”

Пример 2: «Цепочка слов» Первый ученик говорит слово, например, *school*, следующий называет слово, которое начинается на последнюю букву предыдущего: *library* → *yellow* → *window*, и так далее.

Функция: такая игра активизирует уже усвоенные слова и способствует их автоматизации в речевом потоке.

Грамматические игры

Грамматические игры направлены на закрепление грамматических структур в непринуждённой форме. Они снимают страх перед ошибками и помогают учащимся использовать грамматические конструкции в речи.

Пример 1: «Исправь ошибку» Учитель нарочно делает грамматическую ошибку: “*She don’t like apples*”. Задача ученика — найти и исправить её: “*She doesn’t like apples*.”

Пример 2: «Спроси – ответь» (на отработку модальных глаголов) Ученики по очереди задают друг другу вопросы: — “Can you swim?” — “Yes, I can.” — “Can you play the piano?” — “No, I can’t.”

Пример 3: «Составь предложение». На карточках записаны слова из предложения в перепутанном порядке. Учащиеся должны собрать правильную фразу. *Карточки:* “is / sister / My / kind” → “*My sister is kind*.”

Функция: такие игры тренируют построение предложений, согласование времён и использование вспомогательных глаголов. [13, с.375].

Фонетические игры

Фонетические игры направлены на развитие слухового восприятия, правильного произношения и интонации. Они особенно важны на начальных этапах обучения.

Пример 1: «Найди звук». Учитель произносит ряд слов, и учащиеся должны определить, какой звук повторяется чаще всего. *Пример:* *cat, hat, fat, mat* → звук [æ]

Пример 2: «Повтори как я». Учитель задаёт ритм и интонацию фразы, которую ученики должны повторить в той же манере. Это может быть полезно для освоения вопросительных конструкций и эмоциональной окраски речи.

Функция: развитие фонематического слуха и произносительных навыков.

Игры на развитие устной речи

Эти игры побуждают учеников к активному говорению, помогают преодолеть языковой барьер и создают реальные коммуникативные ситуации.

Пример 1: «Интервью». Один ученик играет роль знаменитости, другой — журналиста. — *What’s your name? Where do you live? What do you do in your free time?* Игра помогает формировать навык ведения диалога.

Пример 2: «Опиши и угадай». Один ученик описывает предмет, животное или человека, не называя его. Остальные угадывают: *“It has four legs and barks. It’s a pet.”* — *“It’s a dog!”*

Пример 3: «Кто скажет больше?». Учитель задаёт тему: *“My school”*, и ученики по очереди говорят предложения по теме. Побеждает тот, кто назовёт больше фактов, не повторяясь: *“My school is big. It has three floors. There are 30 classrooms. The teachers are kind...”*

Функция: развитие связной, логичной и тематической речи, расширение лексического запаса, тренировка навыков спонтанного высказывания.

Сюжетно-ролевые игры (Role-play)

Ролевые игры создают условия, максимально приближенные к реальной жизни, в которых учащиеся примеряют на себя различные социальные роли. Такие игры формируют не только языковую компетентность, но и коммуникативную гибкость, навыки импровизации и умение работать в команде.

Пример 1: «В аэропорту». Учащиеся разыгрывают сцену: один — пассажир, другой — сотрудник службы регистрации. — *“Good morning. Where are you flying to?”* — *“To London.”* — *“May I see your passport, please?”* — *“Here you are.”* Сценарии могут варьироваться: потеря багажа, задержка рейса, таможенный контроль.

Пример 2: «Покупка в магазине». Роль покупателя и продавца: — *“Can I help you?”* — *“Yes, I’d like a pair of jeans.”* — *“What size do you wear?”* — *“Size 32, please.”*

Пример 3: «Интервью при приёме на работу». Разыгрываются роли кандидата и менеджера по персоналу. Учащиеся заранее готовят резюме и отвечают на типичные вопросы на английском: — *“What experience do you have?”* — *“Why do you want to work in our company?”* — *“What are your strengths and weaknesses?”*

Педагогическая цель: развитие умений вести диалог, использование языковых клише, освоение лексики по темам «Путешествие», «Профессии», «Покупки» и т.д.

Игры-соревнования

Соревновательные элементы значительно повышают мотивацию учащихся и включают здоровую конкуренцию. Такие игры развивают скорость мышления, память, внимательность и умение работать в условиях ограниченного времени.

Пример 1: «Лексическая эстафета». Класс делится на две команды. Учитель называет тему: *“Food”*. Участники по очереди называют слова по теме. Побеждает команда, которая дольше всех удерживает темп, не повторяя слова.

Пример 2: «Грамматический бой». Ученики получают карточки с предложениями, в которых допущены грамматические ошибки. За каждое правильное исправление начисляется балл. *“She go to school every day.”* → *“She goes to school every day.”*

Пример 3: «Кто быстрее?» (на времена). Учитель произносит глагол и время (например: *“write, Past Simple”*), а ученик должен как можно быстрее назвать правильную форму: *“wrote”*.

Пример 4: «Орфографический турнир». Учащиеся по очереди произносят по буквам услышанное слово (спеллинг). Ошибся — выбываешь. Побеждает самый внимательный. [4, с.203].

Психологический эффект: такие игры создают атмосферу азарта и вовлечённости, способствуют быстрой автоматизации языковых навыков.

Внеурочные игровые мероприятия

Обучающие игры эффективно используются и во внеурочной деятельности, особенно в рамках кружков, тематических недель, фестивалей и языковых лагерей. Они помогают учащимся погружаться в языковую среду и преодолевать психологический барьер.

Пример 1: «Викторина на английском» (Quiz Game). Команды отвечают на вопросы по страноведению, культуре, грамматике, лексике. *Примеры вопросов:* — *“What is the capital of Canada?”* — *“Who wrote ‘Romeo and Juliet’?”* — *“What is the past tense of ‘swim’?”*

Пример 2: «Театрализованное представление». Учащиеся инсценируют известную сказку или сценку: *“Little Red Riding Hood”*, *“The Wizard of Oz”*, *“Sherlock Holmes”*. Подобные проекты можно подготовить ко Дню английского языка, Хэллоуину или Рождеству.

Пример 3: «Языковой квест» (Language Quest). Команды выполняют задания на разных станциях: составляют предложения, разгадывают анаграммы, делают переводы, отвечают на вопросы викторины — всё на английском языке. Побеждает команда, быстрее и точнее выполнившая маршрут.

Психологическое значение игр в обучении английскому языку означает, что игровые формы обучения — это не просто методический приём, но и важный психологический инструмент, позволяющий создать комфортную образовательную среду, способствующую более эффективному усвоению языка. Игра снижает уровень тревожности, активизирует эмоциональную сферу, укрепляет мотивацию и развивает творческое мышление. Одна из главных трудностей в изучении иностранного языка — это страх ошибиться. Особенно часто это проявляется у детей и подростков, которые могут испытывать дискомфорт при необходимости говорить на незнакомом языке на публике. Игра решает эту проблему за счёт: - переключения внимания с оценки на действие; - смещения акцента с результата на процесс; - создания ситуации, в которой ошибка воспринимается не как провал, а как часть игры.

Пример: в игре «Испорченный телефон» (Telephone Game) ученики передают друг другу фразу на английском шёпотом. К концу цепочки смысл часто меняется, вызывая смех. Это создаёт раскрепощённую атмосферу и снижает страх перед произношением.

Пример: игра «Ролевая путаница» — ученики получают случайные карточки с ролями (учитель, врач, кот, робот и т.д.) и должны составить диалог. Смешные комбинации разряжают обстановку и делают процесс естественным.

Игровая деятельность пробуждает внутреннюю мотивацию, в отличие от принудительного запоминания слов и грамматических правил. Ученики включаются в процесс добровольно и с интересом, потому что игра: - вызывает положительные эмоции; - даёт возможность проявить инициативу; - создаёт ощущение успеха.

Цитата педагога:

«Когда дети играют, они забывают, что учатся — и именно в этот момент происходит настоящее усвоение языка». Например: в игре «Магазин» ученики самостоятельно создают товары, пишут ценники, составляют диалоги и играют сценки. Задание охватывает лексику, грамматику и навыки общения — при этом выглядит как весёлая активность, а не как тест.

Игра активизирует эмоциональную сферу, а значит, информация запоминается лучше. Человеческая память тесно связана с эмоциями: то, что вызвало удивление, восторг, смех — остаётся в сознании надолго. Например: «Квест в замке привидений» (Ghost Castle Quest). Ученики проходят по станциям, каждая из которых представляет собой комнату с заданиями на грамматику или лексику. Задания подаются в антураже: «чтобы открыть дверь в подземелье, нужно составить 3 вопроса в Past Simple» и т.д.

Игра формирует у ребёнка (и взрослого) положительное отношение к английскому языку как к средству общения, творчества и самовыражения. Это особенно важно для младших школьников, у которых процесс обучения во многом строится на подражании и игровой активности.

Многие игры требуют командного взаимодействия: умения договариваться, слушать партнёра, распределять роли. Это развивает не только языковые, но и социальные компетенции.

Пример: в игре «Суд» ученики играют роли свидетелей, прокурора, адвоката, судьи. Они должны составить и защитить свои позиции на английском языке, используя лексику по

теме «Право». Помимо языка, игра развивает критическое мышление и навыки аргументации.

Игры — это не только инструмент развлечения, но и мощный психологический ресурс. Они создают мотивационную и эмоционально благоприятную среду, в которой обучение английскому языку становится радостным, осмысленным и эффективным процессом.

Хотя игры кажутся спонтанной и весёлой формой деятельности, их успешное применение в учебном процессе требует серьёзной подготовки со стороны преподавателя. Учитель — это не просто наблюдатель, а активный организатор, модератор, участник и аналитик.

Не каждая игра подходит к любому этапу урока или к любой теме. Преподаватель должен чётко понимать, какую методическую задачу он решает через игру, т.е.: -введение новой лексики — подойдут игры с карточками, визуальными подсказками, загадками; - закрепление грамматического материала — ролевые игры, командные соревнования, квесты; - развитие навыков говорения — дебаты, интервью, сценки; - развитие аудирования — игры с прослушиванием аудиофайлов и последующим выполнением заданий.

Пример: Если на уроке вводится тема «Погода», уместна игра «Прогноз погоды» — ученики получают карточки с погодными условиями и создают мини-репортажи.

Уровень сложности, темп и содержание игры должны соответствовать психолингвистическим особенностям учеников. Также надо отметить, что даже самая увлекательная игра может оказаться неэффективной, если нет чёткой структуры.

Пример: В командной игре «Кто быстрее соберёт рюкзак путешественника» преподаватель заранее распределяет роли (капитан, переводчик, «носильщик»), составляет тайминг (5 минут — подготовка, 5 минут — защита), и в конце оценивает каждую команду по заранее оговорённым критериям.

Во многих случаях эффективнее всего, если учитель сам включается в игровую ситуацию — принимает на себя роль, задаёт модель поведения, помогает преодолеть зажатость.

После окончания игры крайне важно провести обсуждение, в ходе которого подводятся итоги, акцентируются удачные языковые конструкции, корректируются ошибки (мягко, в позитивной форме), ученики высказываются о своих впечатлениях.

Рефлексия превращает игру из просто весёлого эпизода в целенаправленную обучающую деятельность. Например, после ролевой игры «Аэропорт» учитель пишет на доске несколько типичных ошибок, допущенных в ходе диалога, и вместе с учениками исправляет их. Затем ученики отвечают на вопросы:

Что вам понравилось?

Что было сложно?

Что бы вы хотели изменить?

Игровое обучение требует от учителя высокой степени подготовки и гибкости. Преподаватель должен быть не только языковым наставником, но и педагогом-психологом, сценаристом, актёром и модератором. Только тогда игра становится действительно мощным инструментом в обучении английскому языку.

Игры не должны быть «развлечением в конце урока», а интегрироваться в структуру занятия: -для повторения лексики — игры в начале или середине урока; -для практики речи — ролевые игры и диалоги; -для проверки знаний — викторины и тестовые игры.

Разнообразие языковых игр позволяет адаптировать обучение под любые цели и аудиторию. Главное — правильно выбрать игру и грамотно её встроить в учебный процесс. Правильное применение языковых игр — залог их эффективности.

Практические советы, которые помогут преподавателю грамотно внедрять игры в уроки английского языка. [6, с.127].

1. Планирование урока с играми.
2. Подготовка к проведению игры

3. Организация игрового процесса
 4. Использование игр для оценки знаний
- Советы по работе с разными группами

Для маленьких детей: используйте много визуального материала и простые, короткие игры. Акцент на игру как на удовольствие.

Для подростков: включайте игровые ситуации из жизни, ролевые игры с элементами творчества. Для взрослых: делайте акцент на практическом применении языка — деловые ролевые игры, дебаты, симуляции.

Грамотное планирование и организация — ключ к успешному внедрению языковых игр. Помните, что главная цель — сделать обучение интересным и результативным.

В современном обучении английскому языку технологии играют всё более важную роль. Они расширяют возможности преподавателей и делают игры более разнообразными и интерактивными.

Использование мультимедийных презентаций с яркими картинками, анимацией и звуковыми эффектами создают живую и увлекательную атмосферу, позволяют быстро переключаться между игровыми заданиями и наглядно демонстрировать правила.

Образовательные онлайн-платформы и приложения, такие платформы как Kahoot!, Quizlet, Gimkit предлагают готовые и настраиваемые игры и викторины. Учащиеся могут играть индивидуально или в командах, что стимулирует соревновательный дух. Важно выбирать игры, адаптированные под уровень группы и цели урока.

Использование интерактивных досок позволяют проводить игры с перемещением элементов, записью ответов, выполнением упражнений прямо на экране. Хорошо подходят для групповой работы и вовлекают всех учеников одновременно.

Видеоконференции и онлайн-коммуникация. При дистанционном обучении можно использовать Zoom, Microsoft Teams, Google Meet с интегрированными играми и опросами. Это позволяет проводить ролевые игры, диалоги и викторины в реальном времени. Такие игры делают урок живым и мотивируют учащихся.

Игровые платформы и виртуальная реальность. Современные технологии позволяют использовать VR-игры для погружения в языковую среду. Такие методы эффективны для развития разговорных навыков и интерактивного изучения культуры.

Технические средства значительно расширяют игровые возможности на уроках английского языка, делают обучение более динамичным и мотивирующим. Главное — использовать их продуманно и учитывать потребности учеников.

Использование технических средств для поддержки игровых методов обучения английскому языку значительно повышает эффективность и интерес учеников к процессу изучения. Современные цифровые платформы и интерактивные устройства делают уроки более динамичными, вовлекают учащихся в активную работу и способствуют лучшему усвоению материала. Игровые формы обучения, дополненные техническими возможностями, помогают развивать все языковые навыки — аудирование, говорение, чтение и письмо — в комфортной и мотивирующей атмосфере. [8, с.33].

Внедрение таких технологий требует от преподавателя определённых навыков и подготовки, но результат оправдывает усилия. Используя онлайн-викторины, интерактивные доски, флешкарты и мультимедийные материалы, учитель может создать разнообразные игровые ситуации, которые делают обучение не только полезным, но и увлекательным.

Таким образом, технические средства поддержки игровых методов — это не просто модный тренд, а важный инструмент современного образования, способный значительно повысить качество и эффективность уроков английского языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: Пособие для учителя./Н.Д.Гальскова-М.: -АРКТИ.- 2003.-192 с.
2. Гридина, Т. А. Языковая игра в художественном тексте / Т.А. Гридина. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2008. – 165 с.
3. Димент А.Л. Сборник материалов для работы в школьных кружках английского языка. Пособие для учителей./А.Л.Димент. М.: -Мысль.-1962.- 155 с.
4. Жоровля Д.Д., Фрич С.В. Некоторые аспекты преподавания грамматики английского языка в техническом вузе// Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2017. №7-3 (73). С. 201–203. ISSN: 1997-2911
5. Занько С. Т, Тюников Ю.С. Игра и учение. М.: Логос, 1992, ч. 1. – 125 с.
6. Заремская С.И. Слободчиков А.А. Развитие инициативной речи учащихся(на материале английского языка). /С.И. Заремская, А.А. Слободчиков.- М.: -Просвещение. - 1983.- 127 с.
7. Зявгарова, Л. А. Игровые технологии на начальном этапе обучения / Л. А. Зявгарова // Альманах школы № 139. – 2007. – С. 70 – 73.
8. Иванцова, Т. Ю. Игры на английском языке / Т. Ю. Иванцова // ИЯШ. – 2008. – № 4. – С. 31 – 33.
9. Из опыта повышения эффективности процесса обучения иностранному языку. –М.: -Наука.- 1974. -143 с.
10. Иностранные языки в высшей школе.- М.: -Наука.-1969- 189 с.
11. Иностранные языки в Таджикской аудитории (теория и практика) –Д.: -Ирфон.-1978.- 69 с.
12. Леднев В.С. Содержания образования: сущность, структура, перспективы [Текст]./В.С.Леднев. - М.: -Высш. шк. 1991. – 224 с.
13. Леонтьев, А. Н. Психологические основы дошкольной игры / А. Н. Леонтьев // Сов. педагогика. – 1944. – № 8 – 9. – С. 23.
14. Sharova, M. P. (2006). *Games as Tools for Language Teaching*. Moscow: Russian Pedagogical Journal.
15. Simon, Brian. The Two Nations and the Educational Structure 1780–1870 [Текст] / B. Simon. – London: Lawrence & Wishart, 1974. – 375 p. –

ТАТРИБИ ТЕХНОЛОГИЯИ БОЗӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ АННОТАТСИЯ.

Дар мақола воситаҳои техникии дастгирӣ усулҳои бозӣ дар таълими забони англисӣ баррасӣ карда мешаванд, ки ба баланд бардоштани ҳавасмандӣ ва самаранокии омӯзиши мавод мусоидат мекунанд. Воситаҳои гуногуни рақамӣ, аз платформаҳои онлайн ва барномаҳои мобилӣ то тахтаҳои интерактивӣ ва захираҳои мултимедиявӣ, ки барои эҷоди вазъиятҳои таълимӣ бар асоси бозӣ истифода мешаванд, таҳлил карда мешаванд. Намунаҳои мушаххаси бозиҳо ва барномаҳо ба монанди Kahoot!, Quizlet ва Duolingo оварда шудаанд, ки қобилиятҳо ва таъсири онҳоро ба рушди забони хонандагон тавсиф мекунанд. Қайд карда мешавад, ки ҳамгироии технологияҳо ба усулҳои бозӣ раванди таълимро бештар интерактивӣ, ҷалбкунанда ва мутобиқшавӣ ба талаботи категорияҳои гуногуни донишҷӯён мегардонад. Дар ҳулоса аҳамияти воситаҳои муосири техникӣ барои баланд бардоштани сифати таълими забони англисӣ таъкид шуда, барои истифодаи самараноки онҳо тавсияҳо дода шудаанд.

Калидвожаҳо: воситаҳои техникӣ, усулҳои бозӣ, таълими забони англисӣ, технологияҳои интерактивӣ, платформаҳои рақамӣ, бозиҳои таълимӣ, Kahoot!, Quizlet, Duolingo, захираҳои мултимедиявӣ, тахтаи интерактивӣ, ҳавасмандии донишҷӯён, малакаҳои забонӣ, таълими муосир

ВНЕДРЕНИЕ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются технические средства поддержки игровых методов обучения английскому языку, которые способствуют повышению мотивации и эффективности усвоения материала. Анализируются различные цифровые инструменты — от онлайн-платформ и мобильных приложений до интерактивных досок и мультимедийных ресурсов, используемых для создания игровых образовательных ситуаций. Представлены конкретные примеры игр и программ, таких как Kahoot!, Quizlet и Duolingo, с описанием их возможностей и влияния на развитие языковых навыков учащихся. Отмечается, что интеграция технологий в игровые методики позволяет сделать процесс обучения более интерактивным, увлекательным и адаптивным к потребностям разных категорий учеников. В заключении подчеркивается значимость современных технических средств для повышения качества преподавания английского языка и рекомендаций по их эффективному применению.

Ключевые слова: технические средства, игровые методы, обучение английскому языку, интерактивные технологии, цифровые платформы, образовательные игры, Kahoot!, Quizlet, Duolingo, мультимедийные ресурсы, интерактивная доска, мотивация учащихся, языковые навыки, современное образование

IMPLEMENTATION OF GAMING TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH

Abstract. The article considers technical means of supporting game methods of teaching English, which help to increase motivation and efficiency of material acquisition. Various digital tools are analyzed - from online platforms and mobile applications to interactive whiteboards and multimedia resources used to create game educational situations. Specific examples of games and programs, such as Kahoot!, Quizlet and Duolingo, are presented, with a description of their capabilities and impact on the development of students' language skills. It is noted that the integration of technologies into game methods makes the learning process more interactive, exciting and adaptive to the needs of different categories of students. In conclusion, the importance of modern technical means for improving the quality of teaching English and recommendations for their effective use are emphasized.

Keywords: technical means, game methods, teaching English, interactive technologies, digital platforms, educational games, Kahoot!, Quizlet, Duolingo, multimedia resources, interactive whiteboard, student motivation, language skills, modern education

Маълумот дар бораи муаллиф: Зикруллоҳзода Фарҳод Зикруллоҳ – Донишгоҳи давлатии Данғара, номзади илмҳои педагогӣ, и.в.дотсенти кафедраи забонҳои хориҷӣ. Суроға: 735320, ноҳияи Данғара, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Марказӣ, 25. Телефон: 988-12-51-56, E-mail.: farxod-xasanov@inbox.ru

Сведения об авторе: Зикруллохзода Фарход Зикруллох – Дангаринский государственный университет, кандидат педагогических наук, и.о. доцента кафедры иностранных языков. Адрес: 735320, р. Дангара, Республика Таджикистан, улица Маркази, д. 25. Телефон: 988-12-51-56 E-mail.: farxod-xasanov@inbox.ru

Information about the author: Zikrullohzoda Farhod Zikrulloh – Dangara State University, candidate pedagogical sciences, executor Associate Professor of the Department of foreign languages. Address: 735320, Dangara, Republic of Tajikistan, st. Markazi, 25. Phone: 988-12-51-56, E-mail: farxod-xasanov@inbox.ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИЁМОВ МНЕМОТЕХНИКИ В РАЗВИТИИ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ У СТУДЕНТОВ

Каримова И. Х.,

Вице президент Академии образования Таджикистана

Утамуродова М. А.

Таджикский педагогический институт в г. Пенджикенте

В лекциях педагогического мастерства указывается, что в первую очередь профессиональные знания учителя-мастера представлены глубокими и прочными знаниями по предмету и методике его преподавания, но первое впечатление на учеников производит правильная речь учителя. Ведь хорошая дикция заставляет прислушиваться к говорящему человеку и больше доверять его мнению.

Речь учителя является главным инструментом его профессиональной деятельности. Процесс её восприятия и понимания учебного материала учащимися тесно связан с процессом слушания того, о чём говорит педагог (на это отводится половина учебного времени школьника). Поэтому совершенно очевидно, что процесс учения школьников во многом зависит от совершенства устной речи педагога. Неправильное произношение им отдельных звуков вызывает у учащихся смех и недоумение, монотонность речи нагоняет скуку, а неоправданная интонация, неуместная патетика воспринимаются как фальшь, вызывают недоверие к учителю [1].

Главной задачей развития связной речи студента является совершенствование монологической речи. Эта задача решается через различные виды речевой деятельности: пересказ литературных произведений, составление описательных рассказов о предметах, объектах, явлениях природы, создание разных видов творческих рассказов, заучивание стихотворений, а также составление рассказов по картине.

Все названные виды речевой деятельности актуальны при работе над развитием связной речи студентов.

Одним из важных принципов, который применяется в процессе обучения, является принцип наглядности. Наглядностью называется свойство, которое выражает степень доступности и понятности психических образов объектов познания для познающего субъекта [2].

Использование наглядности в виде зрительных и слуховых образов в сочетании со словом учителя, учебники на занятиях обогащают процесс обучения, вызывают у учащихся интерес к изучению русского языка, развивают активную познавательную деятельность и самостоятельность учащихся, вооружают их практическими умениями и навыками пользования русской речью [3].

Растеряева Е.Д. в своей статье об использовании мнемотехники отмечает, что по мнению А.М.Леушиной, С.Л.Рубинштейна, Л.В.Эльконина и др., факторы, облегчающие процесс становления связной речи – это *наглядность*. Рассматривание предметов, картин помогает детям называть предметы, их характерные признаки, производимые с ними действия. В качестве же второго вспомогательного фактора она выделяет *создание плана высказывания*, на значимость которого неоднократно указывал известный психолог Л.С.Выготский, он отмечал важность последовательного размещения в предварительной схеме всех конкретных элементов высказывания [4].

Исходя из вышесказанного, в своей практике, пользуясь готовыми схемами педагогов, в течение нескольких лет использую в работе по обучению студентов-таджиков связной речи приёмы мнемотехники.

Мнемотехника – в переводе с греческого – «искусство запоминания». Это система методов и приёмов, обеспечивающих успешное запоминание, сохранение и воспроизведение информации, знаний об особенностях объектов природы, об окружающем мире, эффективное запоминание структуры рассказа, и, конечно, развитие речи.

С помощью мнемотехники решаются следующие задачи:

- развивать связную и диалогическую речь;

- развивать умение с помощью графической аналогии, а также с помощью заместителей понимать и рассказывать знакомые сказки или рассказы, стихи по мнемотаблице и коллажу;
- обучать правильному звукопроизношению;
- развивать умственную активность, сообразительность, наблюдательность, умение сравнивать, выделять существенные признаки;
- развивать психические процессы: мышление, внимание, воображение, память (разные виды);
- содействовать решению изобретательских задач сказочного, игрового, экологического, этического характера и др.

В книге С.И. Лебединского и Л.Ф.Гербик говорится, что формирование коммуникативных умений должно осуществляться регулярно, при этом необходимо обеспечить постепенное усложнение речевой практики [5].

Так и преподаватели, применяя на практике приёмы мнемотехники, должны проводить этот метод регулярно, при этом постепенно усложняя задания. Следовательно, мнемотехника строится от простого к сложному. Структура мнемотехники состоит из мнемоквадрата, мнемодорожки и мнемотаблицы. Начинается работа с простейших **мнемоквадратов**, последовательно переходит к **мнемодорожкам**, и позже – к **мнемотаблицам**.

Мнемоквадрат – это одиночное изображение, которое обозначает одно слово, словосочетание или простое предложение.

Мнемоквадраты – это своего рода работа со словом. С их помощью студенты преобразуют абстрактные символы в образы. Данные схемы помогают студентам самостоятельно определять главные свойства и признаки рассматриваемого объекта, обогащают словарный запас. Освоив значение слова, студенты выкладывают из мнемоквадратов мнемодорожки, т.е. составляют предложения. Например: снежинка.

Студентам задаются такие вопросы, как дать характеристику предмету. Составляется таблица из девяти окошек: прошлое, настоящее, будущее по горизонтали и подсистемой, системой и надсистемой по вертикали. Выбирается объект. Раскладываются:

- Свойства, функции, классификация;
- Функции частей;
- Какое место занимает в системе, связь с другими объектами;
- Как предмет выглядел раньше;
- Из каких частей состоит;
- Где могли его встретить;
- Из чего он может состоять в будущем;
- Из каких частей будет состоять;
- Где его можно будет встретить.

Описательный рассказ – это наиболее трудный вид монологической речи. Описание задействует все психические функции (восприятие, внимание, память, мышление). Чтобы описать предмет, его надо осознать, а осознание – это анализ.

Мнемотаблицы для составления описательных рассказов об овощах и фруктах, игрушках, посуде, одежде, птицах, животных, насекомых помогают учащимся самостоятельно определить главные свойства и признаки рассматриваемого предмета, установить последовательность изложения выявленных признаков; обогащают словарный запас [6].

Обучение составлению текстов начинается с самых простых таблиц, состоящих из четырёх клеток, что является важным компонентом работы со студентами. Здесь требуется постепенное усложнение задач и увеличение количества строк. Опираясь на такую наглядность, студенты сами составляют рассказ-описание.

Обучение состоит из нескольких этапов. Сначала рассмотреть и подробно обсудить каждую картинку, задать наводящие вопросы, акцентирующие внимание на деталях: форме, размере, цвете и других характеристик. «Перекодировать» информацию, зашифрованную в условных знаках, чтобы было понятно, о чём идёт речь. Затем составить фразы к каждому мнемоквадрату, объединить их в рассказ, произнося вслух. После, убрав таблицу, предложить воспроизвести её графически по памяти.

Следующая структура мнемотехники – это мнемодорожка.

Мнемодорожка – это таблица из четырёх и более клеток, расположенных линейно, по которым можно составить небольшой рассказ.

Например: Зимой повсюду лежит снег. Деревья покрылись белым покрывалом. Солнце светит, но не греет. Дома люди топят печи.

Поняв алгоритм работы с мнемодорожкой, студенты легко осваивают мнемотаблицы.

Содержание мнемотаблицы – это графическое или частично графическое изображение некоторых действий, персонажей сказки, явлений природы и др. путём выделения главных смысловых звеньев сюжета. Схемы служат своеобразным зрительным планом для создания монологов, помогают студентам выстраивать: строение рассказа, его последовательность и лексико-грамматическую наполняемость.

Работа по мнемотаблицам должна проходить в три этапа.

1 этап: Рассматривание таблицы и разбор того, что на ней изображено.

2 этап: Осуществляется перекодирование информации, то есть преобразование из абстрактных символов слов в образы.

3 этап: После перекодирования осуществляется пересказ рассказа по заданной теме.

Особая роль в формировании связной речи принадлежит пересказу. Здесь совершенствуется структура речи, её выразительность, умение строить предложения. И если пересказывать с помощью мнемотаблиц, когда студенты видят всех действующих лиц, то своё внимание студент уже концентрирует на правильном построении предложений, на воспроизведении в своей речи необходимых выражений.

Большое значение имеет то, как студент готовит устные задания. Умеет ли он пересказывать своими словами или заучивает механически наизусть. Может ли он достаточно точно, но кратко передать главное содержание прочитанного. Может ли разделить рассказ на части и озаглавить их. Составляя план рассказа, может ли придумать несколько его вариантов.

Работа по пересказу по мнемотаблице строится следующим образом:

- чтение произведения;
- рассмотрение изображения в таблице, «перекодировка», расшифровка условных обозначений, преобразование из абстрактных символов слов в образы;
- после перекодировки осуществляется пересказ рассказа по заданной теме.

На начальном этапе предлагается готовый план-схема на текстах, а по мере обучения студенты включаются в процесс создания рассказа по готовым сериям сюжетных картинок.

- пересказ (близкий к тексту, пересказ-реферат, пересказ-резюме);
- сокращение прослушанного сообщения или прочитанного рассказа (незначительное), передача информации несколькими фразами;
- составление плана прослушанного рассказа;
- изложение диалога в монологической форме и др.

Эти упражнения помогают студентам развить речь, улучшается распределение и устойчивость внимания, активизируется мыслительная деятельность, возрастает интерес к занятиям, а соответственно повышается их эффективность.

Таким образом, систематическая работа по формированию монологической речи у студентов с использованием мнемотехники даёт следующие результаты:

- мнемотехника помогает сделать процесс запоминания более простым, интересным, творческим;
- замена текста символами является эффективным средством развития у студентов творческих способностей, умения обобщать полученную информацию, связно и образно говорить;
- у студентов появляется желание пересказывать тексты, придумывать интересные истории;
- появляется интерес к заучиванию стихов и пословиц;
- способствует психологическому раскрепощению студента, устраняет боязнь высказывания, вырабатывает смелость, уверенность в собственных силах, учит свободно держаться перед аудиторией;
- возрастает степень самостоятельности студентов при выполнении учебных заданий;
- овладение приёмами работы с мнемотаблицами помогает в развитии основных психических процессов – памяти, внимания, образного мышления;
- сокращает время обучения связной речи студентов;
- а самое главное, словарный запас выходит на более высокий уровень.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Емельянова М.В., Журлова И.В., Савенко Т.Н. Основы педагогического мастерства: Курс лекций для студентов дневного и заочного отделений педагогического университета. – Мозырь: УО «МГПУ», 2005. – 150 с.
2. Саидшамсова Ш. Наглядное пособие – как средство обучения русскому языку в современной школе. // Русский язык и литература в школах Таджикистана. – 2021. – №2. – с.35.
3. Зугурова Б.С. Использование наглядных пособий на уроках русского языка. // Русский язык и литература в школах Таджикистана. – 2020. – №1. – с.34.
4. Растеряева Е.Д. Использование приёмов мнемотехники в развитии связной речи детей. Интернет-ресурс: <https://www.maam.ru/detskijasad/-opyt-raboty-tema-ispolzovanie-pri-mov-mnemotekniki-v-razviti-svjaznoi-rechi-detei.html>. (дата обращения 21.12.2021.)
5. Лебединский С.И., Гербик Л.Ф. Методика преподавания русского языка как иностранного. Учебное пособие / С.И. Лебединский, Л.Ф.Гербик – Мн., 2011. – 309 с. (электронная версия).
6. Глухова О.В. Использование приёмов мнемотехники в развитии связной речи детей. Интернет-ресурс: <https://nsportal.ru/detskiy-sad/raznoe/2018/11/01/ispolzovanie-priyomov-mnemotekniki-v-razviti-svjaznoy-rechi-detei>. (дата обращения 21.12.2021.)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИЁМОВ МНЕМОТЕХНИКИ В РАЗВИТИИ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ У СТУДЕНТОВ

В статье рассматриваются вопросы использования приёмов мнемотехники в развитии монологической речи студентов. Особое внимание уделяется вопросам, какими способами можно развить монологическую речь. Эти вопросы и проблемы их вызывающие подкреплены примерами поэтапного плана работы над развитием монологической речи.

Автор акцентирует внимание на том, что одним из важных принципов, который применяется в процессе обучения, является принцип наглядности.

Автором делается вывод о том, что мнемотехника помогает сделать процесс запоминания более простым, интересным, творческим и словарный запас студентов выходит на более высокий уровень.

Данная статья может быть полезна не только преподавателям вузов, но и учителям среднеобразовательных учреждений.

Ключевые слова: мнемотехника, мнемоквадрат, мнемодорожка, мнемотаблица, последовательность, память, внимание, образное мышление, усложнение речевой практики, монологическая речь, студент.

USING MNEMONIC TECHNIQUES IN DEVELOPING STUDENTS' MONOLOGIC SPEECH

The article discusses the use of mnemonic techniques in developing students' monologue speech. Particular attention is paid to the questions of how to develop monologue speech. These questions and the problems that cause them are supported by examples of a step-by-step plan for working on developing monologue speech.

The author emphasizes that one of the important principles that is used in the learning process is the principle of clarity.

The author concludes that mnemonics helps make the memorization process simpler, more interesting, more creative, and students' vocabulary reaches a higher level.

This article can be useful not only for university teachers, but also for teachers of secondary educational institutions.

Key words: mnemonics, mnemonic square, mnemonic path, mnemonic table, sequence, memory, attention, figurative thinking, complication of speech practice, monologue speech, student.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Ирина Холовна ноиби президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон почтаи эл.: gumanizm@mail.ru тел.: 907725594

Утамуродова Матюба. Аҳроқуловна Устоди кафедраи педагогика-психологияи Донишқадаи омӯзгори Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент Утамуродова М.

Сведения об авторах: Каримова Ирина Холовна вице-президент Академии образования Таджикистана эл. почта: gumanizm@mail.ru тел.: 907725594.

Утамуродова Матюба. Аҳроқуловна преподаватель кафедры педагогики - психологии, Таджикский педагогический институт в г. Пенджикенте тел.: 87-722-86-87.

Information about the authors: Karimova Irina Kholovna Vice-President of the Academy of Education of Tajikistan email. Mail: gumanizm@mail.ru tel: 907725594.

Utamurodova Matyuba. Aurorulovna., teacher of the Department of Pedagogy - Psychology, Tajik Pedagogical Institute in Penjikent, tel.: tel.: 87-722-86-87.

ИНТИХОБИ КАСБ – МАСЪУЛИЯТИ БАЛАНД

Ҳакимова Х.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон.

Дар зиндагӣ интихоби касб яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад, чунки бо соҳиб шудани касбу ҳунари ҷаҳонӣ касб дар оянда соҳиби ҷойи қорӣ музди меҳнат шуда, худ ва пайвандони ҳешро таъмин менамояд.

Дар дунё беш аз 50 ҳазор касб мавҷуд аст ва дар Тоҷикистон аз рӯйи беш аз 3000 касбу ҷаҳонӣ фаъолият мекунад. Баробари таракқиёти босуръати илму техника, ҷаҳонӣ бозорӣ, талаботи бозори меҳнат ва пешравии ҷаҳонӣ таъдоди касб рӯз то рӯз меафзояд. Аз ин рӯ, ҷаҳонӣ дар интихоби касб ба иштибоҳу шитобкорӣ бояд роҳ надиҳанд. Онҳо бояд касbero интихоб кунанд, ки ба дониш, шавқу рағбат ва маҳораташон мувофиқ бошад. Беҳуда нест, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба масъалаи ҳунаромӯзӣ эътибори хоса зоҳир карданд: “Дар панҷ соли оянда як миллион нафар шаҳрвандони кишвар бояд соҳибкасб гардонидани шаванд. Илова ба ин, зарур аст, ки сифати таҳсилот ва касбомӯзӣ дар муассасаҳои таълимӣ беҳтар карда, ҷаҳонӣсу ҳунароӣ, ки барои бозори меҳнат заруранд, таъсис дода, ҷаҳонӣ бо шуғл таъмин намудани сокинони мамлакат, баҳусус, ҷаҳонӣ ва занону бонувон тадбирҳои қатъӣ андешида шаванд”.

Вале, талаботи бозори меҳнат рӯз то рӯз дигаргун шуда истодааст. Инсонӣ ҷаҳонӣ муосир бояд барои сохтани зиндагии шоиста ба ин дигаргунӣ омода бошад. Аз ин рӯ, бо назардошти шароити муҳит бояд касbero интихоб намуд.

Ҳангоми интихоби касб чунин омилҳо ба назар гирифта мешаванд:

1. Оё шароити меҳнати ин касб ҷаҳонӣсу маъқул аст?
2. Оё даромад аз ин касб барои зиндагӣ қифоягӣ мекунад?
3. Аз уҳдаи омӯзиши ин касб мебароед?
4. Магар ин касб ояндаи нек дорад?
5. Оё аз ин касб дар ҷаҳонӣ метавон ёфт?
6. Дар интихоби ин касб ҷаҳонӣ водор кард?

7. Оё ин касб зарар ҳам дорад?
8. Оё ба ин касб ҷойи кор ҳаст?
9. Барои омӯзиши ин касб оё шароити молиявӣ имконият медиҳад?
10. Оё барои омӯзиши касби интиҳобшуда вақти кофӣ ҳаст?
11. Барои омӯзиши касби интиҳобшуда саломатӣ имконият медиҳад?
12. Оё касби интиҳобшуда ба ҷинси инсон мувофиқ аст?
13. Ба миллат ва макони таваллуд-чӣ?
14. Ба вазъи сиёсии кишвар-чӣ?

Пештар падару модарон барои фарзандонашон касб интиҳоб менамуданд. Имрӯз он касбҳое, ки волидон интиҳоб менамоянд, на ҳамеша бо қобилият ва имкониятҳои зехнии наврасону ҷавонон мутобиқат менамоянд. Кам будани маълумот дар бораи касбҳо ва надониستاني навъҳои касб метавонад боиси роҳ додан ба иштибоҳ гардад.

Дар натиҷа, қонеъ набудан аз касби худ метавонад касро ба бемориҳои равниву ҷисмӣ гирифтормонад. Зарари касби маҷбурӣ ба сари ҷавон боршуда на танҳо ба худӣ, балки ба ҷомеа низ бе манфиат мебошад, зеро вақте ки кас ба касбу қораш меҳру муҳаббат ва шавқу ҳавас надорад, дилу бедилон қор меқонад ва меҳнати ӯ ҳеҷ гоҳ самари дилхоҳ намедихад.

Интиҳоби дурусти касбу ҳунар дар ҳаёти инсон ғарави қомебиҳост. Яъне интиҳоби дуруст метавонад ояндаро пешбинӣ қарда, муҳассисро дар ҷомеаи имрӯзаи мо сазовори иззату эҳтирому обрӯ қардонад ва дар ҳаёти инсон зиндагии ҳуш ва муваффақиятҳои зиёде оварда.

РАВИШИ ДАРСИ ФАННИ ТЕХНОЛОГИЯ (ТАЪЛИМИ МЕХНАТ) ДАР СИНФИ

10. Фанни технология (таълими меҳнат) дар синфҳои даҳум таълим дода шуда, таълими якҷояи фанни пештараи «таълими меҳнат»-ро дар бар мегирад. Дар равиши дарси мазкур ҳонандагон ҳам расм мекашанд ва ҳам дар заминаи ҳамон ашъ маълумоти зарурӣ ҳосил менамоянд. Яъне ҳар як дарс таҳминан ба ду қисм тақсим мешавад: қисми аввал – маълумоти назариявӣ ва қисмати дуюм қори амалӣ ё баръакс. Вале мазмуни дарс ва тарзи ташкили он ба мавзӯ вобаста аст. Яке аз вазифаҳои асосии омӯзиши фанни технология (таълими меҳнат) ин инкишоф додани образҳои бадеии ҳонандагон, ба меҳнат ва зебоиофариро зебопарастӣ ва ба эҷодқорӣ ҳидоят намудани онҳо мебошад. Фароҳам овардани шароити мувофиқ, муҳайё намудани асбобу маводи қор, дуруст, мақсаднок ва мунтазаму бошуурона ба роҳ мондани 29 омӯзиши фанни технология (таълими меҳнат) ҳонандагонро ба машғулиятҳои амалии синфҳои минбаъда тайёр намуда, аз тадбирҳои аввалини таълими технология дар доираи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ба ҳисоб меравад. Инчунин, дар ҳонандагон одитарин малақаю маҳорати меҳнатӣ ва эҷодӣ ташаккул ёфта, ба қорҳои амалӣ ба ҳаёт омода мешаванд. Вобаста ба малақаҳои меҳнативу эҷодӣ фанни мазкур ба ҷаҳор самти зерин тақсим қарда шудааст:

Асосҳои истеҳсолот;

Асосҳои соҳибқорӣ;

Системаи касбинтиҳобқунӣ;

Ҳудмуайянкунии касбии шахсият.

АРЗЁБӢ. Арзёбӣ раванди бонизомест дар таълим, ки барои муайян, таҳлил ва ғирдоварии маълумот ва барои ноил гаштан ба мақсадҳои таълимӣ дар барномаи фанни зикршуда пешбинӣ шудааст. Ҷунин хусусиятҳо арзёбӣ ва ҳисоботдиҳиро самаранок меқардонанд:

бояд ба мақсади ташаккул ва ҷамъбааст истифода шавад;

бояд доимӣ бошад (яъне мо набояд то охири мавзӯ ё соли ҳони интизор шавем, дар ин ҳолат барои тағйир ва тақмил додани раванди таълим вақт наменонад);

бояд ба мақсади таълими дарс, ки дар асоси натиҷаҳои таълими стандарт ва барномаи таълим таҳия шудаанд, алоқаи мушаххас дошта бошад; мувофиқ бошад, яъне супориши санҷишӣ бояд дониши ва малақаи мушаххасро арзёбӣ қунад.

Масалан, мо барои санҷидани малақаи ҳониши ҳонанда аз ӯ хоҳиш намоем, ки матнро бо овози баланд ҳонад. Ин санҷиши мувофиқ нест, зеро он доир ба малақаи ҳондан ва муайян қардани ғояи асосии матн маълумоти кофӣ дода наметавонад. Ин нуқта хеле муҳим аст, зеро мақсади ҳондан муайян намудани ғояи асосии матн аст);

воқеъ бошад (ин маънои онро дорад, ки мо тест ё санҷишро бо якҷанд хонандаи дорои қобилияти якхела гузаронем, натиҷаи якхела ба даст меорем);

дубора санҷида шавад (яъне, натиҷаи онро каси дигар низ санҷида тавонад. Масалан, агар санҷиши шифохӣ гузаронем ва ба хонанда баҳо гузорем. Агар ҳамон хонандаро шахси дигар санҷад, он гоҳ шояд хонанда баҳои дигар гирад);

дар асоси меъёрҳо ба роҳ монда шавад, ин метавонад дурусти онро таъмин созад;

методҳои гуногуни арзёбӣ истифода шаванд (мо набояд танҳо ба санҷиши шифохӣ қонеъ шавем);

қобилияти аксари хонандагонро ба эътибор гирад (тестҳо тарзе таҳия шаванд, ки барои хонандаи сустхон ва аълохон маълумоти кофӣ пешниҳод намоянд);

принципҳои баробариро риоя кунанд (воситаҳои арзёбӣ бояд хоҳиши гурӯҳи алоҳидаро инъикос накунад). Барои таъмини пай дар пай ва истифодаи самараноки вақт омӯзгор бояд арзёбии умумиро ба роҳ монад. Ин чунин маъно дорад:

роҳбарони иттиҳодияҳои методиш фаннӣ якҷоя бо омӯзгорон бонки воситаҳои арзёбиро таҳия карда, аз он дар мавриди зарурӣ истифода бурда метавонанд;

дурустӣ ва мувофиқатиш воситаҳоро омӯзгорон метавонанд, якҷоя санҷанд ва натиҷаҳои санҷишҳоро муқоиса намоянд;

натиҷаи санҷиши ҷамъбастиро роҳбарони иттиҳодияҳои методӣ ва муовини директор ҷамъ оварда, таҳлил мекунад ва инкишофи тамоми мактабро нисбат ба натиҷаҳои таълими барномаи мазкур муқоиса менамоянд.

Аслан, роҳбарони иттиҳодияҳои методӣ бояд маълумотро доир ба ноил гаштани хонандагон ба натиҷаҳои таълим таҳлил карда, дар асоси таҳлилҳои мазкур муайян намоянд, ки кадом натиҷаҳои таълим ба даст оварда нашудаанд ва ба кадом муаллим ёрии методӣ ва маводди иловагӣ таълим зарур аст. Комёбиҳои дониш, малакаю маҳоратҳои талабагон оид ба фанни технология (таълими меҳнат) тавассути тестҳо ва таҳлили фаъолияти мустақилонаи онҳо, сифати кори иҷрокарда арзёбӣ карда мешаванд.

1. Тест (саволнома). Талабот ба гузарондани санҷиш:

саволҳои пурсишнома дар доираи маводди барномаи таълим бошад;

супоришҳо танҳо маводди омӯхтаи фанро фаро гиранд;

тарзи ифодаи саволҳо ба хонандагон фаҳмо ва дастрас бошад;

пурсишнома мунтазам гузаронида шавад, то ки хонандагон ба талаботи он одат кунанд.

2. Фаъолияти кори мустақилонаи хонандагон бояд ба талаботи зерин ҷавоб диҳанд:

маҳорати истифодаи воситаҳои меҳнат; ба назар гирифтани ороши, рӯшноӣ, тобишу ишнами рангҳо;

муҳайё намудани асбобу маводди кор; риояи қоидаи бехатарӣ; сарфаю сариштакорона истифода бурдани маводди зарурӣ;

муайян намудани ченаки маснуоти сохташаванда ва ашёи тасвиришаванда; кориюямии маснуоти сохташаванда;

дуруст баҳо додан ба натиҷаи меҳнати худ ва дигарон.

Барои муайян намудани дараҷаи ба даст овардаи салоҳияти хонанда аз фанни технология (таълими меҳнат) дар давоми сол (дар аввали сол, рейтингҳои 2,3,4; нимсолаи 1; нимсолаи 2; ҷамъбасти сол) санҷишҳо гузаронида мешаванд. Санҷишҳоро дар шаклҳои гуногун гузаронидан мумкин аст: шифохӣ, тестҳо, хаттӣ ва амалӣ (эҷод, ё иҷро намудани ягон амал) ва ғайра. Воситаҳои арзёбӣ бояд мақсадҳои таълимии ба нақша гирифташударо инъикос кунанд. Дар арзёбӣ намудани салоҳияти хонанда “Портфолио”- и ӯ нақши хеле калонро дорад. Дар вақтҳои охир дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурии мо чунин таҷриба анъана шуда истодааст, ки бунёди ҷузви (портфель) комёбиҳои таълимии шахсии хонандагонро пешниҳод мекунад. Хар сол шумораи муассисаҳое, ки фаёлона ба ҷамъоварии комёбиҳо барои бунёди чунин портфолио зиёд шуда истодааст. Дар анъанаҳои таҳсилоти ғарб чунин таҷриба кайҳо истифода мешавад ва мафҳуми “портфолио” ин равандро инъикос мекунад. Портфолио яке аз ғояҳои асосии таҳсилоти даҳсолаи охир қабул шудааст. Чунин қарор мавҷуд аст, ки мактаби асри XXI - ин “мактаби портфолио” мебошад. Аз ин лиҳоз, ғояи портфолио ҳамчун унсури навкунии (модернизатсия)-и таҳсилоти мактаб ва умуман таҳсилот, ки дар тамоми ҷаҳон паҳн шудааст, баромад мекунад. Мафҳуми навкунӣ (модернизатсияи таҳсилот) чиро дарбар мегирад ва бо кадом роҳ амалӣ мешавад?

Низоми таҳсилот дар ин ҳолат дар намуди низоми таҳсилоти яклухт, ки дар якҷоягӣ бо ҳамаи низоми тағйирёбанда, ки ба тамаддуни муосир ва ҳамаи доираи ҳаётиро дарбар мегирад, инкишоф меёбад. Бунёди ҷаҳони меҳнат вобаста ба шароити иқтисодӣ ва иҷтимоӣ. Симои зохирии портфолио аз тахайюлот ва қобилиятҳои эҷодӣ ва маҳорати хонандагон вобастагӣ дорад. Портфолио мумкин аст дар намуди ҷузвдон, карточка, 31 қуттӣ ё чизи дигар ороиш дода шавад. Дар ин ҷо, хонандагон озодона худашон метавонанд ба захираҳои зехнӣ ва эҷодии худ идора кунанд ва ташаббуси мустақилона зоҳир кунанд, ки дар ин кор фақат маъқул доништа мешавад. Фақат ба як талабот диққат додан лозим аст - ин мувофиқ будани нигоҳдорӣ ҳангоми бунёди ҷунин портфолио. Мазмунӣ асосии портфолио аз ҷӣ иборат мебошад? Дар он, ки мақсади портфолио “нишон додани ту ҷӣ қобилият дорӣ” ин ҷунин шиор мебошад, ки хонанда ҳангоми бунёди портфолио ташаббускор бояд бошад. Мафҳуми “портфолио” муайянкунандаи зиёди гуногун дорад, ки ҳангоми ин раҳнамои муайяни гузариш ба ин муайянкунанда дорад. 1. Портфолио ҳамчун тарз, ки қомеъҳои шахсии хонандаро дар ин ё дигар давраи таълими ӯ қайд карда мешавад, қамъ карда мешавад ва баҳогузорӣ карда мешавад. Портфолио ба дараҷаҳои “аутентӣ” (саҳеҳ), яъне ҳақиқӣ, ки ба баҳогузорӣ наздик мебошад. Дар ин ҷо баҳо фардӣ қунонида мешавад. Портфолио ба баҳогузорӣ аз рӯи нуқтаи назари аслии баҳо ва худбаҳодиҳии хонандагон муайян карда мешавад. 2. Портфолио ҳамчун папкаи файли қорӣ, ки маълумоти гуногуни малака ва қомеъҳои хонандагонро гирд овардааст, ҳуҷҷат карда шудааст. 3. Мақсади портфолио ба ҳисоби аз тарафи хонандагон дар фаъолияти тақмили, иҷтимоӣ, коммуникативӣ, эҷодӣ натиҷа мегирад, нигаронида шудааст. Он унсурӣ асосии муносибат ба раванди таҳсилот ба ҳисоб меравад. Аз ҳама асосӣ инъикоси қомеъҳои шахсӣ бидуни фаъолияти таҳсилотӣ барои хонандагони зирақ, боистеъдод, ки вазъияти фаълро ишғол мекунанд”. Мафҳуми “портфолио” модели баҳогузори ҳақиқӣ (аутентичный) мебошад, ки дар дараҷаи қалон, назар ба баҳогузори анъанавӣ барои зоҳир намудан: (расми 1) Гуфтаҳои дар боло қайдкардашударо ба назар гирифта, ҷунин ҳулоса қардан мумкин аст, ки портфолио на фақат шакли баҳодиҳии муосир, балки ҷунин вазифаҳои асосиро ҳал мекунад: Портфолио Муаммо дар тайёри Дараҷаи инкишофи фаъолияти фикрӣ Муҳокимаҳо дар азхудқунӣ Роҳи ислоҳи раванди таълим Шавқ ба фан Дараҷаи ташаккулёбии маҳорат, тақмилдиҳии онҳо Ба таври объективӣ мавҷуд будан ба дараҷаи соҳибшавӣ Сабабҳои мусбати таълим 32 Портфолио ба таври анъанавӣ интиҳоби маҷмуи қорҳо бо мақсади намоиши қомеъҳои хонандагон ба ҳисоб меравад. Портфолио тарзи имқонпазири баҳодиҳӣ нисбат аз шакли имқонпазири баҳодиҳии анъанавӣ ба ҳисоб меравад, ба қонанди тест ё имтиҳон. Портфолио аз ҳисоби васеъ қардидани иқтидори функцияҳои таълимии мониторинги педагогӣ ба он ҷунин имқониятҳо пешниҳод мекунад: зоҳир намудани қамбӯдӣ; фарқи қонистан аз надонистан дар раванди ҳимояи портфолио, ки аз рӯи ҷунин меъёрҳо ба амал меояд; а) б) в) г) ғ) д) дақиқӣ мантиқи баёни мавод дар мавҷуд будани ҳамаи қорҳо, ки аз рӯи баҳш ба нақша гирифта инъикоси қойи шахсии қонанда (худтаҳлилқунӣ аз рӯи мавзӯ) ҳақиқӣ будани қорҳои эҷодӣ ва муносибати креативӣ ба қавоби салоҳият-нок додан ба саволҳои рафиқон аз рӯи

вазифаҳои портфолио;

дастгирии ҳавасмандии қаланди таълими қонандагон;

қаланд бардоштани мақоми қӯдақ дар оила;

ташаққули маҳорати умумӣ, таълими ва малака ҳамчун воситаи қаланд бардоштани маданияти меҳнати фикрӣ;

дастгирии ҳавасмандии қаланди таълими қонандагонро барои фаъолият ва беиштар мустақили ҳавасманд мекунад;

васеъ қардонидани имқониятҳои таълим ва худтаълим;

инкишофи малакаи фаъолияти рефлексивӣ ва баҳодиҳии (худбаҳодиҳӣ) қонандагон;

Тарбия намудани ҷунин сифатҳои шахсӣ: ростқавлӣ, бомақсад будан, устуворӣ дар қомеъӣ ва ғайра; барои бомуваффақият худамалиқардонӣ имқоният медиҳад. Ба фардиқунонӣ ва қасбиқунонии таҳсилоти қонандагон ёрӣ мекунад; Ташаққули маҳорати қонандагон: гузоштани мақсад, банақшагири ва ташқили фаъолияти таълимии фардӣ; 33 портфолио шудааст раванди ҳалли муаммо мавзӯи омӯзишӣ 2) таъминот ҳангоми ба вучуд омадани мушқилиҳо дар баҳодиҳӣ ба қомеъҳои фардии қонандагон дар ҷунин методи

корҳои коллективӣ, чун лоиҳакашӣ ва ҳамкории алоқаи баръакс (аз хонанда ба муаллим) 3) сабабият, ки ба зарурият ва ғоиданок будани мониторинг меоварад, ба ҳуди хонанда, чунон, ки дар натиҷаи худбаҳодиҳии доимӣ ва худназораткунии хонандагон дониши худро такмил медиҳанд, онҳо ба як системаи муайян мубаддал мешаванд ва ба инкишофи тафаккур ва хотира мусоидат мекунанд. 4) мониторинги шахсӣ ба раванди таълим дар ташкили машғулият ва азхудкунии мавод маҳсулноқ мешавад.

Хулоса, вазифаҳои асосии портфолио ин баҳодиҳии комёбиҳо таҳсилоти он ва пурра намудани (ё иваз кардан) натиҷаҳои тестӣ ва дигар мониторингҳои шакли анъанавӣ; ҳуҷҷати ҷамъбасти портфолио монанди (аналог -муодил) аттестат монанди шаҳодатнома дар бораи натиҷаи тест; назорати инкишофи фардии хонандагон дар раванди гирифтани таҳсилот, ки бо комёбиҳои дигар хонандагон муқоиса карда нашудааст. Дар таълими салоҳиятнокӣ арзёбӣ мақсад, принцип ва хусусиятҳои худро дорад. Дар муқоиса бо низомии ба дониш асосёфта дар таълими салоҳиятнокӣ диққати асосӣ ба сатҳи ташаккули малақаҳо равона мегардад. Дар низомии нав муносибат, усул ва воситаҳои арзёбӣ мураккаб буда, аз омӯзгор малакаву маҳорати ҳуби банақшагириро талаб мекунанд. Арзёбии натиҷаҳои таълим дар таълими салоҳиятнокӣ ба мақсади (1) муайян кардани дониш, малака ва маҳорати заминавии хонандагон; (2) муайян кардани раванди азхудкунии малака ва маҳорати нав; (3) муайян кардани сатҳи ниҳии натиҷаҳои таълим гузаронда мешавад. Портфолио ба хонандагон имкон медиҳад, то дараҷаи ғайлонокии онҳо ҳангоми омӯзиши мавзӯ, боб ё фан, амиқ ғаҳмидани сабабҳои комёбӣ ва нокомӣ дар таълим, дар асоси таҳлили худҳисобдиҳии хонандагон оид ба мавзӯ, боб ё фанни омӯхташуда, пайгирӣ намудани прогресси фардии хонанда, ки дар раванди таълим муваффақ шудааст, бидуни муқоиса ба комёбиҳои хонандагони дигар осон гардад мағҳуми «арзёбӣ» дар фарҳанг¹ чунин ифода ёфтааст: 1. Баррасии ҷанбаҳои мусбат ва манфии чизе; 2. Муайян кардани арзиши чизе, баҳодиҳӣ; арзёбӣ кардан – баҳо додан; дар бораи арзишу аҳамияти чизе изҳори ақида кардан. Ҳангоми арзёбӣ омӯзгор бояд ба хонанда ёрӣ расонад (Грин/ 1998). Арзёбӣ бояд хусусиятҳои зеринро дошта бошад:

Мутобиқшаванда;

Воситаҳои гуногун дошта бошад;

Ғаҳмо бошад;

Аз ҷиҳати раванӣ мувофиқ бошад;

Гуногунсохтор бошад;

Навъҳои гуногуни арзёбиро фаро гирад, ташиҳӣ, ҷамъбасти ва ташаккулдиханда бошад.

НАВЪҲОИ АРЗЁБӢ

Аз ғайлоияти худ лаззат бурдан - ин дуруст ва беҳато интиҳоб намудани касби худ мебошад. Аз ду харрот, ду нонпаз, ду муҳосиб ва ду барномасоз доир ба касбашон агар пурсон шавем, онҳо ҷавобҳои мухталиф медиҳанд. Якеаш бо дилгармӣ касбашро дӯст медорад ва соатҳо дар борааш суҳбатҳо менамояд, дигараш касбашро дӯст надошта, дилгиркунанда мегӯяд. Хотирнишон кардан лозим, ки дар ин ҷо мақсад ҳуди кор ва ғайлоият набуда, балки ҷӣ гуна муносибат кардани шахс ба кор ва ғайлоияти ӯ мебошад. Яъне ба ҳуди шахс он намуди кор маъқул аст аз ҳуди ӯ вобастагӣ дорад.

Одам бо мурури замон ҳамаатарафа инкишоф ёфта, муносибаташ низ ба гирду атроф тағйир меёбад, яъне он чизҳое, ки як вақтҳо дилгиркунанда менамуданд, бо мурури замон мумкин аст, ки дилчасп гарданд. Масалан, хонандаи мактаб бо мурури замон дар синфҳои болоӣ дарк менамояд, ки аз худ намудани фанни геометрия дар оянда барои ӯ, ки муҳандис шуданист, хеле зарур мебошад.

Ҷӣ тавре таҷриба дар самти корҳои машварати касбӣ нишон медиҳад, хонандагоне, ки ягон касбро интиҳоб накардаанд, ба раваншинос чунин мурочиат намуда, хоҳиш мекунанд, ки бо кадом намуди ғайлоияти меҳнатӣ лаёқат доштанишонро муайян карда ба онҳо тавсияҳо дода шаванд.

Бо кадом мушқилиҳо хонандагон ва волидони онҳо ҳангоми интиҳоби касби фарзандашон дучор меоянд ва ҷӣ гуна ёриро аз мутахассиси машваратгӣ интизоранд?

Дар ин самт ҳолатҳои гуногун ба назар мерасад, ки якҷанд ҳолатҳои хоси онро дида мебароем;

Масалан, модари хонандаи синфи 9 боварӣ дорад, ки фарзандаш Раъно умуман ба ягон намуди касб шавқу ҳавас надошта, ба ягон намуди фаъолияти касбӣ низ майл надорад, ҳол он ки вай бояд аллакай ягон омӯзишгоҳи касбиро интиҳоб намояд, чунки бо сабабҳои мухталиф худро дар синфҳои болоӣ давом дода наметавонад.

Вале хонандаи синфи 11-ум Умед баръакс ба раваншинос муроҷиат намуда, ба фанҳои химия, математика, таъриху адабиёт шавқ доштани худро маълум намуд ва лозим меояд, ки дар интиҳоби касб ба ӯ кӯмак намоем. Ё ин ки хонандаи синфи 9-ум касби худро аниқ интиҳоб кардааст, аммо боварӣ надорад, ки бо ин дониши доштааш мутахассиси хуб шуда метавонад. Ё низ ба кӯмаки раваншинос ниёз дорад.

Дар ҳама ҳолатҳо раваншинос бояд ниёзи хонанда, муаллим ё волидонро бо ёрии суҳбат, машварату тавсияҳо қонеъ гардонда тавонад.

На танҳо доштани дониши пасти психологӣ (раваншиносӣ) ва на он қадар хуб ошно будан ба олами касбҳои замонавӣ дар интиҳоби касби зарурӣ хонандагон душворӣ мекашанд, балки мувофиқи тадқиқоти гуногун дар ин самт гузаронидашуда, хонандагони синфҳои 9-ум ба ҳисоби миёна аз 20-25 номгӯи касбҳои зиёдро номбар карда наметавонанд.

Хотиррасон бояд намуд, ки масъалаи интиҳоби касб ҳамеша дар мадди назари хонандагони синфҳои болоӣ буд, аммо дар шароити имрӯзаи прогресси илму техника ва тарақиёти босуръати давлатҳо ин масъала боз ҳам муҳимтар гардидааст. Ин аст, ки дар бораи бисёр касбҳои ба вучудода, хонандагон маълумот надошта ва бисёр касбҳое, ки маълум буданд, тағйири ном намуданд.

Ба ҳама маълум аст, ки дар интиҳоби касб омилҳои талаботи меҳнат, талаботи шахс ба касб ва хусусиятҳои фардии он дар бомуваффақият аз худ намудани касб, мувофиқат бо фаъолияти меҳнатӣ ва ба вучуд омадани рақобат дар интиҳоби мутахассисро ба ҳисоб гирифтани лозим аст.

Яке аз воситаи муҳими ҳалли масъалаи интиҳоби касб дар мактабҳо, ин ташкил намудани синфхона ва ғӯшаи интиҳоби касб ба шумор меравад.

Дафтари интиҳоби касб-ин маркази ташкил ва гузаронидани корҳо дар самти интиҳоби касб бо муаллимон, хонандагону волидон, инчунин мустақилона шинос шудани хонанда ба касбҳои замонавӣ, гузаронидани машваратҳои гуногуни фардиро гурӯҳи доир ба интиҳоби касб мебошад.

Вазифаҳои дафтари интиҳом

1. Дафтар бояд ҳамчун маркази роҳнамоии касбӣ дар мактаб бошад.
2. Дафтар бояд макони ташкили машваратҳои маълумотдиҳӣ барои хонандагон, омӯзгорон ва волидон бошад.
3. Дафтар бояд макони ташкили машваратҳои касбӣ, ташҳиси касбӣ ва тестҳои касбӣ бо мақсади муайян намудани шавқу рағбати хонандагон бошад.
4. Дафтар бояд ҷамоварандаи шарҳи касбҳо ва адабиёт дар бораи худмуайянкунии касбии хонандагон бошад.

Бояд донист, ки нишон додани тарзу равиши касбинтиҳобкунӣ дар мактаб ва маҷмуи корҳои тарбиявӣ бо хонандагон гузаронидашуда, таққони беандозае мешавад ба болоравии фаъолияти ҳам ҳуди хонандагон, ҳам омӯзгорон ва ҳам волидон.

Яке аз мушкилиҳои интиҳоби касб-ин дар бисёр мактабҳои ҷумҳурӣ набудани синфхона ва ғӯшаи интиҳоби касб мебошад, ё бошад ҳам на онқадар қореро ба сомон мерасонад.

Шуроҳои интиҳоби касб дар мактабҳо мавҷуд буда, валекин дар назди шурои педагогии мактаб қариб, ки ҳисоботи ҳар як чорякии худро намерасонанд.

Дар аксари мактабҳои ҷумҳурӣ мавҷуд набудани раваншинос ва духтури мактаб низ мушкилиҳои дар интиҳоби касби хонандагон мебошад.

Умуман, ҳамаи зинаҳои таълиму тарбия бояд ба як мақсад равона гарданд, то ин ки хонанда фаъол гардида, дар ӯ кӯшиши мустақилона интиҳоб намудани касб пайдо шавад ва бо ёрии омӯзгорону раваншиносон имконият ва ояндаи худро муайян намоянд.

АДАБИЁТ:

1. Атутов П.Р. Технология и современное образование // Педагогика. 1996.-№ 2. С. 11-14.
2. Афанасьева И.В. Особенности педагогической технологии управления самостоятельной работой учащихся в техническом лицее: Автореф. дисс. канд. пед. наук. М., 1999. - 43 с.

3. Беспалько В.П. Основы теории педагогических систем. Воронеж: Изд. Воронежского гос. ун-та, 1977. - 304 с.
4. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. -М., 1995.
5. Боголюбов В.И. Введение в педагогические технологии. Л., 1998.
6. Борытко Н.М. Педагогические технологии как предмет изучения в допрофессиональном педагогическом образовании // Инновационные технологии в учебно-педагогическом процессе школы и вуза. Волгоград, 1993. С. 163-168.
7. Бургин М. Инновации и новизна в педагогике // Советская педагогика. 1989. № 12. С. 36-40.
8. Добряков В.М. Дидактические условия подготовки учащихся средних учебных заведений к применению информационных технологий: Диссерт. канд. пед. наук. Волгоград, 1991. - 160 с.
9. Заир-Бек Е.С. Основы педагогического проектирования. СПб.: Просвещение, 1995. -234 с.
10. Назарова Т.С. Педагогические технологии: новый этап эволюции? // Педагогика, 1997. № 3. С. 21-29.
11. Питюков В.Ю. Основы педагогической технологии. М., 199
12. Сангов Н.Н., Фозиев Х.Р., Алиев А.Х., Рохдамои касбӣ, Дастури таълимӣ -методӣ. Душанбе - 2016 «Бебок» 11,8 ч.ч.

ИНТИХОБИ КАСБ – МАСЪУЛИЯТИ БАЛАНД

Муаллиф дар мақола оид ба касбу ҳунаромӯзии ҷавонон ва интихоби дурусти касб андешаронӣ намуда қайд менамояд, ки дар интихоби касб бояд ҷавонон ба ҳатоғӣ роҳ надиҳанд. Интихоби дурусти касб метавонад шахсро дар зиндагӣ сарбаланд ва дар ҷомеа ба ҷойгоҳи муносиб бирасонад. Аз нигоҳи муаллиф интихоби касб бояд озод бошад ва ҳуди ҷавонон аз рӯйи шавқу ҳаваси ҳеш касбашонро интихоб намоянд. Зеро интихоби дурусти касб интихоби роҳи дурусти зиндагӣ мебошад. Бо шарофати ба даст овардани истиклолияти давлатӣ имрӯз дар кишвар 88 муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ фаъолият намуда аз рӯйи 200 касбу ҳунар ба донишҷӯён касб омӯзонда, онҳоро соҳибкасб мегардонанд. Дар ин маврид Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маорифро яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии ҳеш қарор дода, барои таълиму тарбияи насли бомаърифату соҳибҳунар ва ворисони сазовори халқу давлат пайвасти кӯшиш дорад.

Калидвожаҳо: *арзёбӣ, портфолио, интихоби касб, касбомӯзӣ, технология, фардикунӣ, комёбӣ.*

ВЫБОР ПРОФЕССИИ – ВЫСОКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ

В статье говорится о профессиональной подготовке молодежи и правильном выборе профессии, автор отмечает, что молодые люди не должны совершать ошибок в выборе профессии. Правильный выбор профессии может привести человека к хорошему положению в обществе. С точки зрения автора, выбор профессии должен быть свободным и сами молодые люди должны выбирать профессию по своему увлечению. Потому что выбор правильной профессии – это выбор правильной образа жизни. Благодаря независимости государства в стране действуют 88 учреждений среднего профессионального образования, обучающих студентов по 200 профессиям и превращающих их в предпринимателей. При этом Правительство Республики Таджикистан сделало сферу образования одним из приоритетных направлений своей социальной политики и постоянно старается воспитывать образованное и квалифицированное поколение и достойных наследников народа и государства.

Ключевые слова: *оценка, портфолио, выбор карьеры, профессиональная подготовка, технология, персонализация, достижения.*

CHOICE OF PROFESSION – HIGH RESPONSIBILITY

This article is about professional training of young people and the right choice of profession, the author notes that young people should not make mistakes in choosing a profession. The right choice of profession can lead a person to a good position in society. From the author's point of view, the choice of profession should be free and young people themselves should choose a profession according to their passion. Because choosing the right profession is choosing the right way of life. Thanks to the independence of the state, there are 88 institutions of secondary vocational education in the country, training students in 200 professions and turning them into entrepreneurs. At the same time, the Government of the Republic of Tajikistan has made the education sector one of the priority areas of its social policy and is constantly trying to educate and raise qualified generation.

Key words: *assessment, portfolio, career choice, professional training, technology, personalization, achievements.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳакимова Хосият ходими пеишбари илмӣи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон.*

Сведения об авторе: *Ҳакимова Хосият научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Дҷами Академии образования Таджикистана.*

Information about the author: *Khakimova Khosiyat researcher at the Institute for the Development of Education named after Abdurahman Jami of the Academy of Education of Tajikistan.*

ТАШКИЛИ РОҲУ УСУЛИ МУОСИРИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ВА МУШКИЛОТИ ОН ДАР МАКТАБҲОИ КАМНУФУС

Шарифова С.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Чомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Вобаста ба хусусиятҳои ҷуғрофии деҳот ва шароити иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон дар ҷумҳурӣ то ҳанӯз шумораи зиёди мактабҳои камнуфус ҳамчун мактаби таҳсилоти умумӣ бо шумораи ками хонандагон, маҷмуи синфҳои якҷоя ва бо шакли ҳоси ташкили машғулиятҳо дар айни ҷаъолият мебошанд. Аз нигоҳи имрӯз муосиргардонӣ ва рушди мактаби камнуфус яке аз самтҳои афзалиятноки соҳаи маориф доништа мешавад ва дар ин самт ба роҳ мондани машғулиятҳо дар асоси роҳи усул ва воситаҳои нави таълими муосир вазифаи умдаи омӯзгорони ин равия маҳсуб меёбад. Вале кори ба роҳ мондани таълим дар ҷунин муассисаҳо ғайримуқаррарӣ бениҳоят душвор буда, тавачҷуҳи маҳсусро талаб мекунад. Дар мактаби камнуфус хонандагон ва омӯзгорон ба мушкилотҳои рӯ ба рӯ мегарданд, ки ба муҳиту шароит ва таркиби хонандагони ин синфҳо иртибот мегирад.

Қайд кардан зарур аст, ки мактабҳои камнуфус хусусиятҳои ба худ хос ва ҳамчунон мушкилиҳои зиёде доранд. Хусусияти асосии мактабҳои камнуфус ин муттаҳидсозии амудии хонандагони ду, се, чор синф ба як синф мебошад ва маҳз ин ҷиҳат хусусияти сохтани мундариҷа, шаклҳои ташкили раванди таълимиро муайян мекунад. Дар мактаби камнуфус 2/3 ҳиссаи вақти дарс барои кори мустиқил ва танҳо 1/3 ҳисса барои кор таҳти роҳбарии омӯзгор ҷудо карда мешавад. Дар ин асно ба омӯзгор лозим меояд, ки барои рушди хонанда ва ҳифзи саломатии ӯ шароитҳои мусоид муҳайё намояд. Омӯзгори муосир бояд тарзу воситаҳои истифода барад, ки шогирдон ба таҳсил фаро гирифта шаванд. Омӯзгори муосир бояд на танҳо роҳбарӣ кунад, балки хонандагонро низ ба ҷаъолият ҷалб кунад, онҳоро ҳам пеш барад. Ҷуноне, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат-Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навабтии худ бевосита ин нуктаро низ таъкид менамояд: «Агар омӯзгор сатҳи баланди касбият надошта бошад, мо ҳеҷ гоҳ ва бо ягон восита сифати таълими тарбияро беҳтар карда наметавонем» [7].

Бояд зикр намоем, ки новобаста аз мушкилиҳои номбаршуда ва сатҳи пасти шароити иқтисодии деҳот шавқу рағбати таҳсилгирандагон ба омӯзиш хеле зиёд мушоҳида карда мешавад. Аз ин рӯ, бо мақсади беҳтар кардани сифати таълим дар мактабҳои камнуфус ва ҳавасмандгардонии хонандагон, ба андешаи мо, ворид кардани технологияҳои инноватсионии педагогӣ ва дар заминаи онҳо ба роҳ мондани таълим қобили қабул аст. Бояд қайд кард, барои баланд бардоштани сифати таълим ва ҳавасмандкунии хонандагон дар мактабҳои камнуфус на ҳама технологияҳои муосир дар гузаронидани дарс самараноканд. Албатта истифодаи технологияҳои компютерӣ дар таълим, муносибати таҳияи маводи таълимиро дар ин ҷанба ба таври назаррас тағйир медиҳад. Технологияҳои педагогии муосир барои мактабҳои камнуфус усулҳои зеро пешбинӣ менамояд:

- усули коллективии таълим;
- омӯзиши забон тавассути ҳамкорӣ;
- иттилоот ва коммуникатсия дар заминаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ;
- муқоисаи сатҳи азхудкунии забонҳои русӣ ва англисӣ дар байни хонандагон [6,11].

Мутаассифона, дар шароити деҳоти ҷумҳурӣ, маҳсусан дар шароити мактабҳои камнуфус истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар таълим ҷавобгӯии талаботи имрӯза нест, ки ин ҳам сабабҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии худро дорад. Ҷунонҷӣ:

- заминаи дахлдори моддию техникаӣ хоҳиши кӯдакон ва омӯзгорони мактабҳои деҳот, маҳсусан, мактабҳои камнуфусро дастгирӣ намекунад; (заминаи сусти моддию техникаӣ);
- набудани барномаҳои таълимӣ барои омӯзгорон оид ба ташкили ҷараёни таълим дар шароити мактаби камнуфус;
- сарбории зиёди омӯзгорон;
- зуд иваз шудани ҳаёти омӯзгорон;
- набудани ташкили марказҳои таълими иловагӣ ва марказҳои фарҳангӣ;

- дар равиши дарс, ҳангоми баррасии мавзӯ бо як синф синфи дигар ба таври худкор аз кори пешниҳодшуда парешон мешавад;

- тайёр набудани падару модарон барои дарк кардани он, ки дар мактаби камнуфус хонандагон бояд мустакилона кор кунанд.

Барои ҳалли ин мушкилот дар доираи мактабҳои камнуфус истифодаи технологияҳои педагогӣ, ки ба сатҳи донишазхудкунии хонандагон равона карда мешавад, омӯзиши синну соли гуногун, тафаккури интиқодӣ, усули дастаҷамъонаи таълим, омӯзиши муттамарказшуда, модуль, омӯзиши лоиҳавӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ва дигарҳо мувофиқи мақсад аст. Зеро татбиқи технологияҳои инноватсионии таълимӣ шартӣ муд набуда, балки зарурати тақозои замон аст [9,12]. Аз ин рӯ, омӯзгори мактаби камнуфус бояд раванди нави бароҳати таълимро эҷод созад, системаи таъсиррасони таълимро таҳия кунад, сайё кунад, ки ақалан каме бошад ҳам, ин мактабро ба мактаби замонавӣ наздик кунад. Чунин дигаргуниҳо ҳамеша технологияҳои нави таълимро ҳамчун маҷмуи усулу тарзҳои анъанавӣ ва инноватсионӣ рушд медиҳад. Он бояд аз ҷониби омӯзгоре, ки технологияҳои нави таълимиро тавассути иттиҳодияи методии омӯзгорон такмил додаст, тавассути такмили ихтисосаш барои кор дар шароити мушаххаси мактаб таҷдид карда шавад. Зеро «тавассути технологиякунонии ҷузъҳои ҷараёни таълим якпорчагӣ, мураккабӣ ва пешгӯйии натиҷаҳо ба даст оварда, дараҷаи баланди муттасилии ҳамаи сатҳҳои таҳсилро дар асоси барномаҳои таълимии интегратсионӣ таъмин кардан мумкин аст [10,3].

Бояд хотирнишон сохт, ки таҷрибаи педагогӣ, ташкили мунтазами раванди таълим ва тарбия, ки дар мактабҳои камнуфус дар мадди аввал меистад, барои ҷавобгӯ будан ба талаботи замон нерӯи зехнӣ ва ҷисмониро талаб менамояд. Ин алоқамандӣ муҳим будани тавсияҳои методиро барои омӯзгорони мактабҳои камнуфус таъкид намуда, талаб менамояд, ки аз маводи ёрирасон истифода намоянд, то дар раванди таълиму тарбия натиҷаҳои назаррас ба даст биёранд.

Мактаби камнуфус мушкилоти бештари педагогӣ дорад. Муҳаққиқи соҳа Аминов С. роҷеъ ба хусусиятҳои таълим дар мактабҳои камнуфус сухан ронда, изҳор менамояд, ки бо назардошти махсусиятҳои педагогиро раванӣ ва номусоидии фаъолияти омӯзгорону дарсомӯзии хонандагон баъзеҳо ҳазломез синфҳои камнуфусро бо ифодаи «минтақаи номатлуби педагогӣ» ном мебаранд. Яке аз мушкилоти асосӣ, ки омӯзгорон ҳамеша бо он рӯ ба рӯ мешаванд, ин набудани маводи зарурӣ, яъне дастури методии аниқ оид ба ташкил ва гузаронидани дарсҳо дар шароити чунин мактабҳо мебошад. Бинобар ин, ба омӯзгор зарур аст, ки истифодаи метод ва усулҳои таълимро дар раванди дарсҳояш мустакилона ҷустуҷӯ ва интиҳоб намояд. Усули таълим дар мактаби камнуфус на ба таври мақсади ягона доштани таълим, балки ҳамчун восита барои ташаккули шахсияти кӯдак истифода бурда мешавад.

Технологияи таълим дар мактаби (синф) - ҳои камнуфус дар асоси бунёди шароити ҳамкорӣ синну соли гуногун сохта шудааст ва ба принципҳои зерин таъяс менамоянд:

1 Ҳамгиро ва тафриқавӣ будани супоришот, мазмун ва маводи таълим барои хонандагони синну солашон гуногун, ки дар аз худкунии саволҳо, маълумот ва донишҳо хонандагони ҳар як синф сатҳи гуногуни аз худкунии донишро доранд.

2 Хонанда аз синфҳои болоӣ нақши омӯзгорро иҷро намуда, барои хурдсолон, пеш аз ҳама, барои фаҳмонидани маводи нав ва дар пешбурди мушкилот дар таълим ёрии амалии худро мерасонанд. Албатта, ин кор омодагии иловагӣ барои тайёр намудани дарсҳоро талаб менамояд.

3 Ҳамдигаромӯзӣ раванди иҷро намудани нақши омӯзгор - хонанда барои омӯхтани характери рафиқи худ на танҳо ахбор медиҳад, балки дар раванди робита донишашро фаъол менамояд. Хонанда дар дарс се вазифаро пайиҳам иҷро мекунад: меомӯзад, меомӯзонад, раванди дарсро идора мекунад.

Чунин ба роҳ мондани раванди таълим, яъне дар ҳамкорӣ бо омӯзгору хонандагон, муайян кардани роҳҳое, ки ба фаъолияти таълимию маърифатии хонандагон мусоидат мекунад, самаранокии таълимро дар синфҳои камнуфус баландтар бардошта, ба татбиқи муносибати босалоҳият замина мегузорад.

Ҳамин тариқ, яке аз воситаҳои муҳими баланд бардоштани сифати раванди таълим дар дар синфҳои камнуфус аз худ кардани донишҳо, ташаккули малака ва қобилияти онҳо, аз ҷониби омӯзгорон омӯхтар ва истифода бурдани технологияҳои нави педагогӣ бо назардошти шароит ва муҳити деҳот мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Байбородова Л. В. Сопровождение образовательной деятельности сельских школьников: Монография. / Л. В. Байбородова. Ярославль: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2008. – 88 с. Захираҳои интернетӣ Санаи мурочиат 20.11.2024
2. Зимняя И. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. Народное образование-47.2003.№2.
3. Лебединцев В. Б. Организация учебного процесса при разновозрастном обучении / В. Б. Лебединцев // Справочник заместителя директора школы.2010. №12. Захираҳои интернетӣ Санаи мурочиат 20.11.2024.
4. Мирбобоева Б. Истифодаи технологияи муосири таълим дар мактабҳои камнуфус // Паёми Академияи тахсилоти Тоҷикистон. - Душанбе. 2020,- №2 (35). С. 93 - 97.
5. Муминов Ф. У. Технология обучения в малокомплектных классах общеобразовательных школ Ирана И Вестник Академии образования Таджикистана. - 2012. - №1 (8). - С. 82-90.
6. Муминов Ф. Ш. Современные проблемы малокомплектных школ и классов в Таджикистане. Вестник ТГПУ им С.Айни.-2013.-№2.-С.41-50.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”.ш.Душанбе, 22 декабри соли 2017.
8. Подзорова С. В. «Современная сельская малокомплектная школа: проблемы и пути их решения». Научно-методический журнал «Сибирский учитель»- 2008, №3, с.57.
9. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования, М.: Издательский центр «Академия», 2002.
10. Решение проблем МКШ, <http://vsa.kaznpu.kz/>. Санаи мурочиат 20.11.2024.

ТАШКИЛИ РОҲУ УСУЛИ МУОСИРИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ВА МУШКИЛОТИ ОН ДАР МАКТАБҲОИ КАМНУФУС

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба роҳҳои дастраси татбиқи технологияи педагогӣ таълим дар мактабҳои камнуфус ва мушкилоти ташкили таълим дар ин ҳола сухан меравад. Муаллиф дар мақола иброи ақида намудааст, ки яке аз масъалаҳои мубрам ва душвори мактабҳои камнуфус ин муттаҳидсозии хонандагон ва маҳдудияти вақт, инчунин ҳеле кам будани дастурҳои методии ёрирасон, шароити номусоиди деҳот, набудани дастрасӣ ба шабакаи интернет мебошад. Ҳамчунон иброз дошта шудааст, ки истифодаи технологияҳои муосири таълим, роҳу усулҳои нав ва истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ба омӯзгорони мактабҳои камнуфус имкон медиҳад, ки маводи таълимиро ба дараҷаи лозима ва талаботи барномаҳои муосир ба хонандагон пешкаш кунанд.

Калидвожаҳо: мактаби камнуфус, раванди таълим, технологияи педагогӣ, хонанда, муҳит, шароит, салоҳият, малака, маҳорат.

ОРГАНИЗАЦИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПУТЕЙ И МЕТОДОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА И ЕЕ ПРОБЛЕМЫ В МАЛОКОМПЛЕКТНЫХ ШКОЛАХ

В данной статье рассматриваются доступные пути реализации педагогической технологии обучения в малокомплектных школах и проблемы организации образования в этой сфере. В статье автор выразил мнение, что одним из актуальных и сложных проблем малокомплектных школ является объединение учащихся и ограничение времени, а также отсутствие методических указаний, неблагоприятные условия в сельской местности, отсутствие доступа в Интернет. Также было констатировано, что использование современных образовательных технологий, новых методик и применение инновационных технологий позволяет учителям малокомплектных школ преподносить учащимся учебные материалы на необходимом уровне и требованиям современных программ.

Ключевые слова: малокомплектная школа, образовательный процесс, педагогическая технология, учащийся, среда, условия, компетентность, умения, навыки.

ORGANIZATION OF MODERN WAYS AND METHODS OF THE EDUCATIONAL PROCESS AND ITS PROBLEMS IN SMALL COMPLECT SCHOOLS

This article discusses the available ways of implementing pedagogical technology of teaching in small-sized schools and the problems of organizing education in this area. In the article, the author expressed the opinion that one of the urgent and complex problems of small-sized schools is the unification of students and time limitations, as well as the lack of methodological guidelines, unfavorable conditions in rural areas, and lack of Internet access. It was also stated that the use of modern educational technologies, new methods and the use of innovative technologies allows teachers of small-sized schools to present students with educational materials at the required level and the requirements of modern programs.

Key words: small - complect school, educational process, pedagogical technology, student, environment, conditions, competence, skills, abilities.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифова Санавбар, ходими калони илмии шӯъбаи камнуфус ва бознигариву такмили стандарт, барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарси таҳсилоти ақалиятҳои миллӣ. Пажӯҳишигоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон Тел: 558003279

Сведения об авторе: Шарифова Санавбар, старший научный сотрудник отдела малокомплектных школ, пересмотра и совершенствования стандартов, образовательных программ и учебников для образования национальных меньшинств. Научно-исследовательский институт развития образования имени А. Джами Академии образования Таджикистана Тел: 558003279

Information about the author: Sharifova Sanavbar, senior researcher of the department of underprivileged population and review and improvement of standards, educational programs and textbooks for the formation of national minorities. Scientific Research Institute of Education Development named after A. Total Academy of Education of Tajikistan Tel: 558003279

НАКАЗАНИЕ РЕБЕНКА, ИХ ФОРМЫ ИЛИ НЕГАТИВНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Турунов С. Ш.,

Академия образования Таджикистана

Аликулова С.Т.

Международный университет туризма и предпринимательства
Таджикистана

Обсуждая проблемы воспитания детей и подростков, всегда видим, как близко к сердцу принимают родители все перипетии и сложности развития своего ребенка, насколько сильно их разочарование, когда, несмотря на все усилия, дочь или сын неважно учится, плохо себя ведет. Можем ли мы быть довольны нашим ребенком или нет, должно зависеть не от того, насколько он удобен для нас в процессе воспитания, а от того, насколько его поведение свидетельствует о стремлении к усвоению подлинных моральных ценностей и принятию правильного образа жизни. Черты характера не формируются у ребенка спонтанно, независимо от общества и времени, в котором он живет: не являются они и пассивным отражением окружающей его среды. «Дети выражаются в различных семьях и в различных детских коллективах. Поэтому они впитывают неординарные жизненные впечатления и приобретают соответственно различные манеры, привычки и взгляды»[2,20].

«Уже не ребенок-еще не взрослый» – это формула наглядно выражает переходный характер подростковой жизни. Само по себе в подростковом возрасте знание нравственных норм не гарантирует нравственно безупречного поведения. Так ли уж редки случаи, когда подросток знает правила, а поступает вопреки им?»[3,33]. Большинство трудностей в воспитании детей порождается тем, что ребенка начинают обучать «образцам поведения» слишком поздно и делают это недостаточно умело и основательно.

Конкретны или абстрактны нравственные представления подростков? Уже младшие подростки (буквально все) имеют представление о том, что (врать) лгать нехорошо. И когда им доводится видеть подобное в классе, почти единодушно осуждают поступок товарища, забывая в данный момент обо всем, не принимая во внимание другие качества его личности. И поэтому судят строго и беспощадно. А ведь это и означает, что они абстрагируются, не принимают во внимание ситуацию, в которой подросток совершил конкретный поступок [5,36].

Повседневная жизнь предъявляет нам много возможностей для воспитания детей, и эти возможности надо обязательно использовать как правило, они не требуют больших затрат времени. Необходимо лишь заранее продумать свои действия. Многие родители упускают эти возможности по неведению или считая их не столь уже важными для воспитания детей.

Возьмем к примеру, проблему карманных денег. Их даем прежде всего, чтобы порадовать детей. Деньги в наказание за какой – нибудь поступок то совсем перестают выдаваться, то в течение месяца они идут на возмещение нанесенного ущерба (за разбитое оконное стекло соседа). Одни дети вынуждены экономить, другие для удовлетворения своих личных потребностей идут на воровство у своих же родителей или в классе...

«В ситуации наказания, как и в других воспитательных воздействиях, родителям обязательно нужно четко выделять три аспекта: индивидуальность ребенка, его возраст и допущенный им поступок, собственное эмоциональное состояние, возникающее как реакция на проступок ребенка, метод воздействия в целях исправления проступка» [11,127]. «Чем

больше у ребенка свободы, тем меньше необходимости в наказаниях. Чем больше поощрений, тем меньше наказаний» [2,74].

Когда родители наказывают ребенка в воспитании эффекта, легче всего нарушаются не только эмоциональные требования к воспитанию, но и права ребенка, нарушение которых так же непростительно, как нарушение прав взрослого человека. Некоторые родители прибегают к типичным угрозам «выгнать из дома» сына или дочь за непослушание, «не смей водить в квартиру этих ребят», «отдай те деньги, которые я дал тебе...» Родители подчас не задумываются о том, что подобное поведение не только психологически совершенно неприемлема, но и безнравственно. Необходимо помнить, что подобные методы наказания, особенно при применении их к подросткам оказывают больше вреда, чем пользы, они лишаются основы для своего независимого поведения. Именно в таких, ошибочных установках родителей-источник многих серьезных конфликтов.

Некоторые психологи считают, что наиболее правильное воспитание - это воспитание без наказаний. Однако представить себе воспитание в котором совершенно отсутствует воздействие на ребенка, использующее те или иные формы наказания по-видимому, трудно. Весь вопрос не в том наказывать или нет, а в том, как и когда наказывать.

Именно наказание может стоять выражением любви и уважения к ребенку. Правильное наказание, его выбор и осуществление – наиболее творческий момент в общении с детьми. Как же сделать наказание творчеством, полезным для ребёнка, не нарушающим, а наоборот, создающим контакт между детьми и родителями? Для правильного выбора средств наказания необходимо постоянно расширять свои знания, свои представления обо всех многогранных сторонах психического облика своего ребенка. В этом заключен первый творческий момент в ситуации наказания.

Хороший родитель должен всякий раз по-новому рассматривать поступок ребенка. Стараться вникнуть в его скрытые причины, правильно оценить, какие именно слабости характера или неверные соображения привели ребенка к ошибке. Родителям, хорошо знающим своего ребенка, не так уж сложно понять причины его поступков. При этом становится понятно, что наказание должно не столько фиксировать неверный поступок, а направляться на те внутренние причины, которые привели ребенка к ошибочному действию.

Второй творческий момент в ситуации наказания заключается в требовании внимательно рассмотреть конкретную ситуацию, в которой совершен проступок. Но всегда ли нам, родителям, хватает такта и выдержки, чтобы разобраться в проступках детей, проникнуть в их действительные причины? Очень часто родителям необходимо задержать свою непосредственную реакцию на проступок ребёнка, сдержать непосредственную эмоцию, отсрочить наказание. В этом и заключается творческий элемент. Он состоит в признании права ребёнка на ошибку, на слабость, на несовершенство. Мудрые родители порой делают вид, что не заметили проступка ребёнка, никак не выражают свои чувства, не спешат наказывать или давать отрицательную оценку. Но стараются усилить те сильные стороны души ребёнка, которые сами приведут к исправлению допущенной ошибки, отказу от направленного поведения.

Существует и эмоциональная форма наказания, когда родители отказываются от ожидаемого ребенком наказания. Это и фактически накажет его, заставит еще и еще раз пережить некоторые негативные эмоции и в дальнейшем воздержаться от вызвавшего их поступка.

Подобная форма полезна для младшего возраста подростков. У старших детей наказание возраста по типу лишения наказания может быть использовано только при правильном учёте стиля отношений ребенка и взрослого. Этим методом могут пользоваться родители, авторитет которых очень силен, которых подросток безусловно уважает, чья негативная или позитивная оценка сама по себе значима.

При наказании старших детей необходимо создавать условия для выработки таких качеств, которые бы препятствовали совершению неправильных поступков. После наказания необходимо ребенку предоставить возможность проверки самого себя, надо постараться превратить родительское воздействие в само воздействие, поставить перед подростком задачи на самовоспитание, на преодоление собственных слабостей.

Для правильного воспитания родителям полезно знать, какие формы наказаний существуют. Наиболее распространенной формой воздействия все еще остается наказание, основанное на страхе перед болью – это всевозможные формы физических наказаний. В

некоторых семьях и поныне порка остается основной воспитательной мерой. Нередко случай, когда в тот или иной момент отчаявшиеся, потерявшие контроль над собой родители прибегают к воздействию ремня, раздают пощечины и тумачи. Бьют чаще всего в плохом настроении или, когда ребёнок нанес материальный ущерб, но и не сильный удар тоже жестокое наказание: мы бьём беззащитного. Бьём, чтобы ребёнок боялся. Но данное действие лишь создает иллюзию его разрешения «Ребёнок проявляет покорность и послушание, просит прощения. При этом родители не задумываются, что подчиняется, просит прощения совсем не их ребенок, что сознание ребёнка, все нормальные его связи с внешним миром нарушены и его языком говорит с ними инстинкт самосохранения, и животная эмоция страха»[4,114].

С психологической точки зрения не следует прибегать к физическим наказаниям и по другим причинам: не будет так поступать ребёнок только в тех ситуациях, когда присутствие взрослого и страх перед видимым непосредственным наказанием заставят его сдержаться.

Необходимо понимать, что, хотя бы родители или нет, осознают или не задумываются, частое применение физических наказаний неизбежно формирует у ребёнка определенные неблагоприятные черты характера и личностные особенности. Систематическое применение побоев и порок может безвозвратно наложить волю ребёнка, превратить его в покорную подчиняемую личность, неспособную избирать собственную самостоятельную позицию и независимые решения. Именно такие дети, подрастая, особенно подвержены влиянию чужого примера, именно они чаще всего нападают в окружение негативного лидера, поддаются его воздействию, не научившись противопоставлять чужой воле собственное сознательное поведение [4,114].

Бывает так, что подросток в результате простых физических наказаний, начинает противостоять всему. В результате у подростка усиливаются характерологические неблагоприятные черты и могут возникнуть нарушенные формы поведения, такие, как уход из дома; агрессивность в общении со сверстниками, попытки раннего отделения от родителей, демонстративно грубое поведение, курение, наркотики и алкоголизм, отказ от обучения.

Физическое наказание, тесно связано с процессом подражания. «Дети, чьё поведение подвергалось дома физическим наказаниям, в игровых сюжетах (5-летняя девочка увидела, как её тётя била за непослушание свою маленькую дочку с расческой. Играя с куклой, она взяла расческу и начала бить, крича те же слова, куклу по голове)». В реальном взаимодействии с другими детьми, наблюдая за поведением группы, совсем не трудно понять, кого дома воспитывают толчками, шлепками и поркой. Это, как правило, такие дети, в собственном поведении которых наиболее выражены черты агрессивности и драчливости. Ребенок перенимает это от отца вместе с другими формами поведения и затем, став уже взрослым, будет воспитывать по тому же принципу своих детей.

Он забывает, что подростком не раз клялся себе, что своих детей он будет воспитывать по-другому. Аналогично поступают матери, воспитывая детей не физическими, а речевыми угрозами, раздражаясь порой длительной и оскорбительной бранью, которую слово в слово можно услышать от её играющей с куклой дочери. Из этих примеров видно, какая громадная сила скрыта в процессе подражания. Становится понятным, что осознание не всегда может опережать поведение, часто оно следует за тем или иным поведенческим актом, услужливо помогая человеку придать своему правильному поведению более или менее приемлемое объяснение (часто можно слышать, что, меня отец тоже часто бил, и, как видите, получился неплохой человек).

В раннем возрасте дети очень чувствительны к эмоциональному состоянию близких взрослых и, наказания, лишаящие ребенка части родительской любви часто оборачиваются серьёзными проблемами и для детей, и для взрослых. Даже слова «ты меня огорчил» - могут вызывать у малыша, сильно привязанного к матери, глубокие переживания. Этим методом можно пользоваться при наказаниях, но с большой осторожностью, чтобы не превысить уровень тревоги ребенка.

Очень важно понимать, что в ситуации постоянных и разнообразных запретов маленькие дети становятся особенно непослушными, возникает желание всё делать наоборот. Наблюдения показывают, что иной ребёнок буквально не может шагу ступить без того или иного маминого запрета. Последствия такого взаимодействия могут быть различными: одни дети становятся излишне агрессивными, раздражительными, другие

стеснительными, подчиняемые, пугливыми и нерешительными. Именно при такой материнской позиции возникают повышенный уровень тревожности ребёнка и заниженная самооценка.

Запрет – это ограничение поведения ребёнка не путем наказания. С малышом необходимо поступать так, чтобы запрет совпадал или даже опережал совершение неправильного поступка, пользуясь словом «Нельзя». Запрет наиболее эффективен в отношении к детям раннего возраста. Как себя вести, если в поведении малыша возникла агрессивность, как реагировать на приступы ярости? Никогда не позволять самим себе агрессивное поведение, нельзя за агрессивное поведение наказывать. Родителям необходимо без колебаний препятствовать агрессивности. Здесь следует не столько говорить и разъяснять, сколько действовать: оттащить ребёнка, задержать его руку, предотвратить удар. Но главное разобраться в истинных причинах агрессивности, так же реагировать, если упрямство, драчливость проявляются и у подростков. Тщательная конфликтность, драчливость подростков обычно бывает следствием серьёзных личностных переживаний.

Наказание естественными последствиями – это форма воздействия основывается на известном ограничении поведения ребёнка. Родители отказывают ребёнку в некоторых удовольствиях, например, не пускают гулять, не разрешают посетить подругу, встретиться с друзьями, отбирают на время планшет или телефон. Следует подчеркнуть, что подобные методы воздействия достаточно примитивны и именно при применении подобных наказаний родители легко допускают серьёзные ошибки. Некоторые специалисты рекомендуют использовать не отмену, а отсрочку предполагаемого радостного для ребёнка события, если он совершил тот или иной проступок. Но успех будет в том случае, если подросток воспринимает ограничение как справедливое. Иными словами, если ограничение превратилось в самоограничение, а родительское наказание стало внутренним решением самого подростка. Но в большинстве случаев такого сознательного оценивания ребёнком собственного поведения не происходит и тогда наказание воспринимается как несправедливое.

Дети не устанавливают связь между своим поступком и вынесенным наказанием, эмоционально негативно начинают относиться к своим родителям. И часто просят прощения не потому, что поняли свою вину, а лишь надеясь отменить наказание и вернуть утраченное удовольствие. Родителям, прибегающим к наказаниям путём лишения чего-то приятного, необходимо всерьёз задуматься, а что же им дороже, сиюминутное, сегодняшнее послушание или радость ребёнка от новых впечатлений, радость открытий.

Наказания естественными последствиями при правильном применении этого метода создают особую ситуацию. Она характеризуется тем, что связь между неправильным поведением ребёнка, его недостаточно серьёзным отношением к своим обязанностям и мерой наказания должна быть естественной, понятной самому ребёнку, а справедливость наказания не должна вызывать сомнений. Особенности характера родителей прямо проецируются на поведение ребёнка, например, резкая, вспыльчивая, деспотичная мать может вызывать в своём ребёнке как аналогичные черты-грубость, несдержанность, так и прямо противоположные, а именно: подавленность, робость.

Именно поэтому родителям, которые хотели бы воспитывать своего ребёнка не стихийно, а сознательно, необходимо начать анализ воспитания своего ребёнка с анализом самих себя, с анализа особенностей своей собственной личности. Часто в использованиях психологии описывают родительское поведение как результат усвоенного детского опыта. Какими мы стали родителями в значительной степени зависит от того, что мы видели, пережили, ощутили в поведении собственных. Здесь может оказать решающее влияние всё: какими были наши родители, когда радовались и огорчались, как сердились, как хвалили и наказывали, как разрешали конфликты, какими были их семейные ссоры, как мы ощущали выражаемые родителями расположение и немилость. Вся эта сложная гамма детских впечатлений от поведения родителей, часто помимо нашей воли и сознания, проявляется то время, когда мы сами становимся родителями.

Психологи утверждают, что эмоции детства в связи с отношениями с родителями обладают огромной моделирующей силой. Что-то из этих впечатлений остаётся с нами навсегда. Поэтому призыв: «Учитесь властвовать собой» одинокого необходим и ребёнку, и родителям. «Ответственность за своё поведение – это необходимая составляющая, атрибут зрелого поступка. Но вся жизнь складывается из поступка ими даже жизнь в целом может быть

рассмотрена как некоторый сложный поступок»[1,77]. Для оценки поведения недостаточно видеть только настоящее. Воспитание – это работа для будущего. Мы всегда должны ставить перед собой вопрос: пригодны ли качества, которыми обладает мой ребенок сегодня, для выполнения новых, более высоких требований, которые ему предъявит в будущем жизнь [2,12].

Некоторые думают, что вполне достаточно давать детям всё, что они желают, в чем они нуждаются, и упускают из виду, что самым главным для ребенка является то, интересуются ли родители его проблемами, принимают ли они его всерьез, может ли он получить от них совет и помощь при решении его больших и малых проблем. Это касается детей любого возраста, но особенно это необходимо в тот период их жизни, когда кончается детство, и они постепенно становятся взрослыми [2,91]. Есть родители, которые наказывают подростков за провинности или плохую учебу, запрещая им пользоваться гаджетами, планшетами, отбирая у них телефон, пока те не исправятся. Не нужно забывать, что сейчас наша молодежь активно пользуется социальными сетями. Конечно, контроль и ограничение от последствий посещения подростками не желательных сайтов должен присутствовать, но отбирать мобильные телефоны – тем самым родители могут спровоцировать бегство, уход из дома. Это может еще больше нанести вред для обеих сторон.

Родителям следует строго наказывать проявление болезней «телемании» зависимость от телефонов, когда подростки долгое время проводят перед телевизором или в залах игровых автоматов. В данном случае очень уместно применение строгого запрета в качестве средства наказания. Общественное наказание – метод осуждения за нравственные проступки. Этот метод способствует воспитанию у подростков общественно – нравственной ценной инициативы, развитию привычки сознательного самоконтроля своего поведения повышению ответственности за свои слова и поступки.

Необходимо не только наказывать ребёнка за неблагоприятные поступки, но и время от времени поощрять. Поощрение – это путь, способ контроля и оценки поведения подростка, родителем необходимо быть объективным при контроле за детьми. Моральное поощрение – это объявление слова благодарности. Материальное поощрение – это награждение ребёнка ценными подарками. Поощрение стимулирует физическое, умственное, нравственное и эстетическое развитие ребёнка. Поощрение также усиливает мотивацию поведения подростка. Дети подросткового возраста наиболее зависимы от конкретной ситуации в семье, личность формируется в семье и её нравственная атмосфера, т.е. взаимоотношения между взрослыми членами семьи, взрослыми и окружающими. У них нужно формировать правильные этические понятия.

Сложно не согласиться с тем, что приемы и методы, описанные в статье, оказывают реальное воздействие на практическую сторону жизни несовершеннолетних подростков, их поведение, поступки и убеждение в контексте отношений друг к другу в коллективе. Необходимо, чтобы родители строго контролировали своих детей во всем. Президент Республики Таджикистан Лидер нации, Уважаемый Эмомали Рахмон призвал родителей 9-марта 2024 года в своем выступлении, заявив «будущее Таджикистана зависит именно от уровня образования народа...» Сегодня для молодого поколения созданы все условия для учебы и развития. Воспитание гражданина государства – важнейшая социальная функция семьи на нынешнем этапе развития таджикского общества.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология: Учебник для студентов вузов.
2. Азаров Ю.П. Семейная педагогика / Ю.П. Азаров [Текст]. -СПб.: Питер, 2011. – 400с.
3. Бордовская Н.Н. Педагогика: Учебник для вузов. СПб: Питер. 2003.- 304с.
4. Выготский Л. С. Психология развития человека / С.Л. Выготский [Текст].-М.: Смысл Эксмо, 2003. – 1134 с.
5. Гарри Шенфельдер. Должны ли быть дети трудными? Издательство «Знание», Москва, 1982.- 96с.
6. Глухов В.П. Специальная педагогика и специальная психология / В.П. Глухов[Текст]. -2-е изд. Испр и доп. М.: Гриф УМОВО, 2018 – 264 с.
7. Лутфуллоев М., Сулаймони С., Афзалов Х., Мальцев Ю.С. Антология педагогической мысли таджикского народа. Айни –К. Душанбе: Матбуот, 2009,-448с.
8. Спиваковская А.С. Как быть родителями: -М.: Педагогика,1986,- 160с. (о психологии родительской любви)

9. Толстых А.В. После детства.-М. Знание,1982-96с.
10. Фельдштейн Д. И. Трудный подросток / Д.И. Фельдштейн[Текст]. -Душанбе: Ирфон, 1972. -183 с.
11. Экман П. Психология эмоций - 2-е изд./ П. Экман[Текст] – СПб.: Питер, 2013. – 240с.

НАКАЗАНИЕ РЕБЕНКА, ИХ ФОРМЫ ИЛИ НЕГАТИВНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

В данной статье говорится о том, что знание общих закономерностей детского развития, игнорирование которых родителями, учителями подростка может иметь тяжелые для него последствия. Знание этих закономерностей детского развития всегда позволит выбрать действительно эффективные средства воспитательного воздействия, такие средства, которые не ограничиваются исключительно исправлением единичного отклоняющегося от нормы поступка. Даются рекомендации по воспитанию, как сделать наказание творчеством, полезным для ребёнка, не нарушающим, а наоборот, создающим контакт между детьми и родителями.

Автор перечисляет формы физических наказаний, как и когда хвалить и наказывать ребенка. Любить ребёнка – это значит уметь строить с ним контакт, видеть изменение в его развитии, доверять ребёнку, учиться принимать его таким, каков он есть. Автор делает вывод, что необходимо начать анализ воспитания своего ребёнка с анализом самих себя, с анализа особенностей своей собственной личности. Принимая во внимание важность этой проблемы в воспитании несовершеннолетних, родители, педагоги, взрослые должны осознавать, что насилие в семье унижает человеческое достоинство, ограничивает реализацию основ прав и свобод гражданина.

Ключевые слова: *Правильное воспитание, методы воспитания, наказание, расположение, конфликт, привычка, поступки и поведение, ошибочные действия, негативные последствия, ответственность, личность.*

ЧАЗОИ КҶДАК, ШАКЛҲО Ё ОҚИБАТИ МАНФИИ ОНҲО ДАР НАВРАСӢ

Дар ин мақола гуфта мешавад, ки донишмандони қонунҳои умумии рушди кӯдак, нодида гирифтани онҳо аз ҷониби волидайн ва омӯзгорони наврас метавонад барои ӯ оқибатҳои ногувор дошта бошад. Аҳамияти ин қолабҳои инкишофи кӯдак ҳамеша имкон медиҳад, ки воситаҳои воқеан самарабахши таъсири тарбиявӣ интихоб карда шаванд, воситаҳое, ки на фақат бо ислоҳи як амали девиантӣ маҳдуд мешаванд.

Тавсияҳо оид ба таълим, ҷӣ тавр чазо ба эҷодкорӣ табдил ёбад, барои кӯдак муфид бошад, на вайронкунанда.

Муаллифон шаклҳои чазои ҷисмонӣ, ҷӣ тавр ва кай бояд таърифу чазо додани кӯдакро номбар кардааст. Дӯст доштани кӯдак ин бо ӯ робита барқарор кардан, дидани тағйирот дар рушди ӯ, бовар кардан ба кӯдак ва омӯхтани кабули ӯ ҳамон тавре, ки ҳаст, маъноӣ ҳамонро дорад. Муаллифон ба ҳулосае меоянд, ки ба таҳлили тарбияи фарзанд аз таҳлили худ, бо таҳлили ҳислатҳои шахсияти худ шуруъ кардан лозим аст. Бо дарназардошти аҳамияти ин мушкилот дар тарбияи ноболиғон падару модарон, омӯзгорон ва калонсолон бояд дарк намоянд, ки зӯрварӣ дар оила шаъну шарафи инсонро паст зада, татбиқи ҳуқуқи озодиҳои асосии шахрвандро маҳдуд месозад.

Калидвожаҳо: *тарбияи дуруст, усулҳои тарбия, чазо, ҷойгиршавӣ, низоъ, одад, амал ва рафтор, амалҳои хато, оқибатҳои манфӣ, масъулият, шахсият.*

CHILD PUNISHMENT, ITS FORMS OR NEGATIVE CONSEQUENCES IN ADOLESCENCE

This article discusses the fact that knowledge of the general patterns of child development, ignoring which by parents and teachers of a teenager can have serious consequences for him. The importance of these patterns of child development will always allow choosing truly effective means of educational influence, such means that are not limited exclusively to correcting a single deviant act. Recommendations are given on education, how to make punishment creative, useful for the child, not violating, but on the contrary, creating contact between children and parents.

The author lists the forms of physical punishment, how and when to praise and punish a child. To love a child means to be able to build contact with him, to see the change in his development, to trust the child, to learn to accept him as he is. The author concludes that it is necessary to begin the analysis of the upbringing of your child with the analysis of yourself, with the analysis of the characteristics of your own personality. Taking into account the importance of this problem in the upbringing of minors, parents, teachers, and adults must realize that domestic violence humiliates human dignity and limits the realization of the fundamental rights and freedoms of a citizen.

Key words: *Proper upbringing, methods of upbringing, punishment, disposition, conflict, habit, actions and behavior, erroneous actions, negative consequences, responsibility, personality.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Туронов Султонмурод - номзади илмҳои педагогӣ, сармутахассиси иҷтимоӣ ва табиатиносии, ва риёзии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Нишони: ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов 11/2, тел.: (+992) 905054151

Сведение об авторе: Туронов Султонмурод - кандидат педагогических наук, главный специалист отдела естественно-математических дисциплин Академии образования Таджикистана. Адрес: г. Душанбе, улица А. Адхамов 11/2, тел.: (+992) 905054151

Information about the author: Turonov Sultonmurod - is a candidate of Pedagogical Sciences, Chief Specialist of the Department of Natural and Mathematical Disciplines of the Academy of Education of Tajikistan. Address: 11/2 A. Adhamov St., Dushanbe, tel.: (+992) 905054151

Маълумот дар бораи муаллиф: Алиқулова Сабрина Тиллавова, дотсенти кафедраи забони русии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5, Тел.: (+992) 901411983 E-mail: alizoda83@mail.ru

Сведение об авторе: Аликулова Сабрина Тиллавова, доцент кафедры русского языка Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада 48/5, Тел.: (+992) 901411983 E-mail: alizoda83@mail.ru

Information about the author: Alikulova Sabrina Tillavovna, Associate Professor of the Department of Russian Language of the International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad avenue 48/5, tel.: (+992) 901411983 E-mail: alizoda83@mail.ru.

ТДУ:891.550-4

АРЗИШҲОИ ТАҲАММУЛГАРОӢ ДАР ОСОРИ ҶАЛОЛИДДИНИ БАЛӢИ ВА АБДУРАӢМОНИ ҶОМӢ Маҷидова Б., Маҳмадқулова О. С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Бунёди оила ва ҷомеаи солими адолатпарваронаву пешрафта, ки асосашро ғояҳои инсондӯстӣ ташкил медиҳад орзу ва ормонҳои ҳамешагии инсоният дар ҳама марҳилаҳои таърих ба шумор меравад. Дар айни замон чараёнҳои мураккаби иҷтимоӣ, ки дар байни минтақаҳои ҷаҳон, кишварҳо, миллатҳо, гурӯҳҳои этникӣ, ҷамъиятҳои динӣ ба амал меоянд, аксар вақт боиси бухрони сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ мегардад, ки онҳо дар навбати аввал ба ғояҳо ва арзишҳои инсондӯстӣ таъсири манфӣ мерасонад. Ин вазъият тақозо менамояд, ки масъалаҳои марбут ба инсонпарварӣ, бахусус, сабурию таҳаммулгароӣ, неки ва нақӯкорӣ, ростқавлӣ ва покандешӣ, ки осори классикони адабиёти тоҷику форс мавқеи махсусро ишғол менамоянд мавриди омӯзиш, таҳлил ва ташвику тарғиб байни наврасону ҷавонон гардонда шавад.

Бояд қайд кард, ки панду андарз, ахлоку одоб, рафтору муносибати таҳаммулпазирӣ, инсондӯстӣ, эҳтироми калонсолон анъанаҳои хеле қадими тоҷику форс буда, метавон гуфт, ки ғояи онҳо аз асрҳои III-VIII сарчашма гирифтааст.

Дар осори нобӣҳои адабиёти тоҷику форс тараннуми шарафи инсонӣ, инсонгароӣ мавзӯи марказӣ махсуб меёбад ва онҳо дар таблиғи талқини сифатҳои ҳамидаи инсонӣ, аз қабилӣ инсондӯстӣ, ростӣ ва ростқавлӣ, фурутанӣ, некандешӣ, ҳимматбаландӣ, қаноат, сабури таҳаммул, саховат, адлу инсоф, сидку вафо, некиву нақӯкорӣ саҳми босазое гузоштаанд.

Бояд тазаккур дод, ки дар замони муосир омӯзиш ва таҳлили илмӣ мероси мутафаккирони бузурги гузашта аҳамияти ҳудро гум накардааст, балки яке аз талаботҳои замон ба ҳисоб меравад. Дар шароити афзоиши босуръати робитаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, ки тавассути технологияи иттилооти-иртиботии замони муосир амалӣ гардида истодааст, инчунин ба он равандҳои ҷаҳонишавӣ таъсиргузор мебошанд, зарурати таҳлилу баррасии арзишҳои маънавии миллӣ ба миён омадааст. Хуввият ва ҳастии ҳешро дар муқобили фарҳангҳои бегона муаррифӣ намуда, таъмин намудани ҳамбастагӣ ва яқпорчагии миллии ҳешро пайгирӣ намуда зиёдтар аз мероси адабӣ-педагогии мутафаккирони гузаштамон истифода барем.

Бинобарин, кӯшиш намоем, ки дар тарбия ва ташаккули неруи маънавии тарбияи насли баркамол осори мутафаккирон Ҷалолиддини Балӣ (1207-1273) ва Абдурахмони Ҷомиро (1414-1492) мавриди таҳлилу баррасӣ намоем. Истифодаи мероси гаронмояи онҳо баҳри тарғиби арзишҳои поки маънавӣ, аз ҷумла, тарбияи инсондӯстӣ, сабурию таҳаммулгароӣ, саховатмандӣ, нақӯкорӣ, ростқавлӣ аҳамияти калон дорад ва аз онҳо бояд пурсамар истифода бурда шавад. Зиндагӣ, шахсият ва мероси адабӣ-педагогии ин

мутафаккирони барҷаста Ҷалолиддини Балхӣ ва Абдурахмони Ҷомӣ худ мактаби бузурги тарбиявӣ аст. Афкори педагогии ин мутафаккирони нуктасанҷу ширинкалом ба тарғибу ташфиқи арзишҳои маънавӣ дар тарбияи инсонӣ комил мусоидат хоҳад кард.

Ба баъзе вижагиҳои андешаҳои таҳаммулпазирии Мавлоно Балхӣ ва Абдурахмони Ҷомӣ, ки таъсири он ба тарбияи ахлоқӣ, махсусан ба тарбияи тоқатпазирӣ, ки дар ҷаҳони муосир коҳиш ёфтааст мусоидат мекунад, таваққуф намуданро арзишманд ҳисоб намудем.

Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ бо найи ирфонии худ на танҳо ду олам - заминӣ ва осмониро ба ҳам пайваست намуд, инчунин барои пайвастани башарият кӯшиш намуд, тамоми динҳои ҷаҳонро ба риштаи бародарӣ ва таҳаммул бо ҳам пайваст ва кадрӣ манзалати инсонро ба дараҷаи баланд бардошт. Тафаккури таҳаммулпазирии Балхӣ аз як ҳақиқати одие бармеояд, ки динҳои дар ҷаҳон мавҷудбуда бо ҳам баробаранд. Мавҷудияти ақидаҳои мухталифи мазҳабии ин мутафаккири бузург барои наздикшавӣ ва ваҳдати одамон аслан монеае нест, зеро онҳо танҳо дар ибтидо ва миёни роҳ аз ҳамдигар фарқ мекунанд, яъне дар роҳи ибодат ва дар охири роҳ ҳама барои расидан ба ҳадафи ягона маърифати Худо талош мекунанд.

Ҳазорсола пеш Мавлоно афроди ҳар тоифа ва мазҳабҳои гуногун: авлиёву гунаҳкорон, мусалмонону насронӣён, яҳудиён ва оташпарастонро ба ваҳдат, бародарӣ ва таҳаммул даъват карда буд. Ин даъват барои тамаддуни муосир, ки дар ҳолати деғҳои ҷӯшони зиддиятҳо ва низоъҳо қарор дорад, низ мубрам аст. Гӯё аз қабри асрҳо Мавлоно мардумро ба таҳаммул ва раҳмат даъват мекунад:

**Биё! Ҳар кӣ бошӣ,
Хоҳ кофир боши, хоҳ оташпараст ва хоҳ будой.
Ҳатто агар сад бор тавба карда, сад бор гуноҳ кардаӣ,
Дари мо дарвозаи ноумедӣ нест, ҷӣ гуна ҳастӣ, биё. [2;97]**

Дарси таҳаммулпазирӣ, ки аз ҷониби Ҷалолиддини Балхӣ пешкаши аҳли башарият гардид, беҳтарин малҳам барои таҳаммулнопазирӣ ҳамчунин пешгирӣ ва бартарафсозии мазҳабӣ мебошад.

Мавлоно Балхӣ яке аз нобиғаҳои назми классикии тоҷику форс ба шумор рафта, инсонро бузургтарин муъҷизаи офариниш дониста, ваҳдату ягонагии онҳоро ташвиқу тарғиб намудааст. Ба андешаи Мавлоно, сулҳу ошӣ, ишқу ошиқӣ ва тоқатпазирӣ метавонад заминро ҳеши осмон кунад.

Ҳамаи одамон дар дил орзу доранд ва бояд дарк кунанд, ки орзуро танҳо бо сабр ва тоқатпазирӣ ба даст овардан мумкин аст. Яъне, бо сабр ҳаргуна асрорро метавонем кушод, ки ин андеша аз тарафи Мавлоно Балхӣ ба таври зайл ба тори назм кашида шудааст:

**Сабр сӯи кашфи ҳар сир роҳбар аст,
Сабр талх омад, бори ӯ шакар аст.
Ҳаст магар ҳар сабрро охир зафар,
Ҳаст рӯзе баъди ҳар талхӣ шакар. [2;287]**

Аз мисраъҳои эҷод кардаи шоир чунин бармеояд, ки ганҷи нухуфта тавассути сабру қаноат, ранҷу машаққат ва азоб ба даст меояд. Пас ба андешаи шоир ҳар кас дар ҳаёту зиндагӣ қаноатмандиро пеша кунад, лаззат ва нишоти даҳрро чашад. Мутафаккири бузург дар нуқтаи дигар, яъне дар баёни шарафи қаноатмандӣ ҳирсу тамаъро мазаммат намудааст:

**Гуфт Пайғамбар: "Қаноат чист? Ганҷ ",
Ганҷро ту вонамедонӣ зи ранҷ.
Ин қаноат нест ҷуз ранҷи равон,
Ту мазан лоф, ай ғаму ранҷи равон!
Чун қаноатро Пайғамбар ганҷ гуфт,
Ҳар касеро расад ганҷи нухуфт. [5;158]**

Дар муассисаҳои таълимӣ тавассути машғулиятҳои таълимӣ, маҳфилҳои адабию фарҳангӣ, ҷашнвораҳо, ташкили конференсияҳо бахшида ба зиндагиномаи Ҷалолиддини Балхӣ омӯхтану таҳлил ва баррасии ҳикояҳои «Маснавии маънавӣ» баҳри тарбияи толибилмон аз ғоида ҳолӣ нест, чунки дар онҳо андешаҳои шоир доир ба тарбия ва ташаққули шахсияти инсон ба тори назм кашида шудаанд.

Бояд қайд кард, ки Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ аз бузургтарин суҳанварони адабиёти классикии тоҷику форс ба ҳисоб рафта, бо эҷодаш дар асри XI дар адабиёти тоҷику форс

таккони бузург ворид намудааст. Далели асосии ин гуфтаҳоро Абдурахмони Ҷомӣ таквият медиҳад:

**Маснавии маънавии Мавлавӣ
Ҳаст Қуръон дар забони паҳлавӣ. [4;134]**

Ҳикояти аввалини «Маснавии маънавӣ»- ро бо номи «Подшоҳ ва канизак» мухтасар ба хонанда манзур менамоям, ки баҳри тарбияи таҳаммулпазирӣ наслҳои инсонӣ аҳамияти муҳимро дорост. Мавлоно дар ин ҳикоят тоқатпазирро шакар ва оварандаи зафар гуфтааст. Вақте, ки канизак бемор мешавад, подшоҳ ўро бо сабру тоқат, боумедворӣ таъвобат мекунад ва оқибат ба мурод мерасад. Аз мазмуни ҳикоят ба хулосае омадан лозим, ки дар мақоли халқӣ чуноне меғӯянд:

**Сабр талх омад, валекин оқибат,
Меваи ширин диҳад пурманфиат. [3;79]**

Орзуо омили хешро ҳамаи одамон тавассути сабр ва тоқатпазирӣ ба даст меоранд, яъне танҳо дар босабрӣ-таҳаммулпазирӣ ҳар гуна асрори ниҳонро метавонад кашф намояд.

Мутолиаи ҳикояти «Тӯтӣ ва бозоргон»- хонандаро водор месозад, ки пеш аз гуфтор таҳаммул кунанд, зеро гуфтори бетаҳаммулу беандешаона пушаймонӣ бор орад. Бозоргон аз гуфтори беандешаву бемавриди хеш пушаймон шуда, хитоб мекунад

**Нуктае, к- он ҷаст аз забон,
Ҳамчу тире дон, к из камон.
Эй забон, ту бас зиёни мар маро,
Чун туй гӯё, чӣ гӯям мар туро.
Эй забон, ҳам оташу ҳам хирмонӣ,
Чанд оташ дар ин хирмон занӣ?
Эй забон, ҳам ганчи бепоён туй,
Эй забон, ҳам ранчи бедармон туй.[6;42]**

Ҳар як шахс дар ҳаёт ва зиндагӣ ин панди шоири бузургро сармашки худ гардонад, албатта ба комёбиҳо ноил хоҳад гашт. Ҳангоми баёни сухан таҳаммул бояд қард, зеро сухани беандеша ханҷарест ва захмест ба дилҳо. Ҳатто сухани бо лутфу марҳамат гуфташуда эътимоду боварии шахси муқобилро ба даст меорад. Чуноне ки дар урфият меғӯянд, сухани нарма морро аз сӯроҳ мебарорад.

Мавлоно дар "Маснави", ҳамчунин, роҷеъ ба фазилатҳои неки инсонӣ, аз қабилӣ сабр, ризо ва арзиши онҳоро дар касбу пеша низ ибрази назар намудааст:

**Сабр кун, дар мӯзадӯзӣ ту ханӯз
В-ар бувӣ бесабр, гардӣ порадӯз.
Кухнадӯзон, гар будишон сабру ҳилм,
Ҷумла наводӯзон шудандӣ ҳам ба илм.[5;159]**

Мутафаккири фозил дар масоили таҳаммулпазирӣ ба он андеша аст, ки дар омӯхтани касбу пешаҳо бояд сабурӣ намуд. Оқибати бесабурӣ ҳатто ҳунармандро дар оянда лоиқи мартаба ва сазовори касби хеш гардонда наметавонад.

Дар ифшои концепсияи таҳаммулгароии худ мутафаккири барҷастаи Ҷалолиддини Балхӣ чунин боварӣ дошт: «Сабр талх аст, вале баъдан меваҳои ширини муфид меорад».

Таъкид қардан лозим аст, ки дар осори классикони адабиёти тоҷикӣ форс масъалаҳои ҷовидонаи ҳастӣ, адолат, тоқатпазирӣ, раҳму шафқат, адлу инсоф, ишқу муҳаббат ва маънои ҳаёти инсон бо тори назм кашида шуда онҳо бо иҷрои вазифаи тарбиявӣ тули асрҳо мусоидат намуданд ва имрӯз дар таҳқиқу баррасии масъалаҳои мубрами психологӣ - педагогӣ метавонанд ҳамчун асоси методологӣ хизмат намоянд. Садҳо китобу мақолаҳо дар ин хусус эҷод гардидаанд, ки ба мисли оби ҷӯйҳо ва дарёҳо хушкнашавандаанд, зеро гавҳари уқёнуси ҳикмати онҳо бепоёнанд. Ҳар як насли нав ин ҷӯйҳои нуқрагинро кушоянд, метавонанд аз зебогӣ ва нурафшонии он ҳаловат баранд, тарбия ва ташаққули сифатҳои ахлоқии хеш баҳрабардорӣ намоянд.

Абдурахмони Ҷомӣ яке аз нобиғаҳои нотақрори адабиёти тоҷикӣ форс ба шумор меравад, ки гаронарзиштарин неъматҳои маънавиро ба инсоният мерос гузоштааст, андешаҳои тарбиявӣ худро бо каломӣ бадеӣ моҳирона баён кардааст. Мутафаккири бузург ҳамчун шахси барҷастаи замони хеш ва устои ахлоқи писандидаи башарӣ шинохта

шудааст. Шоир дунёдидаву дурандеш тавассути осори хеш наслхоро ба накӯкорӣ, меҳнатдӯстӣ, сулҳу вафо, сабуриву тоқатпазирӣ, дӯстиву бародарӣ, меҳнатдӯстӣ, адлу инсоф, иттифоку иттиҳод, сидқу вафо, илму фарҳанг даъват менамояд.

Сабури ва пуртоқати яке аз сифатҳои баланди инсонист ва дар натиҷаи риояи дурусти он инсон ба муваффақияту пешрафти ноил мегардад. Дар осори гаронбаҳои А.Ҷомӣ сабури таҳаммул пояи беҳрӯзӣ, меваи умед, давлати ҷовид ва дурру лаълу гавҳар тасвир гардидааст:

**Сабури моёи фирӯзӣ омад,
Қавитар пояи беҳрӯзӣ омад.
Сабури меваи умедат орад,
Сабури давлати ҷовидат орад.**

**Ба сабр андар садаф борон шавад дур,
Ба сабр аз лаълу гавҳар кон шавад пур.
Ба сабр аз дона ояд хӯша берун,
Зи хӯша роҳравонро тӯша берун. [1;312]**

Набояд фаромӯш кард, ки ҳама чиз андоза дорад, ҳатто таҳаммул ҳам, мақоми сабр ҳам. «Таҳаммул кун, вале бо андоза кун, аз ҳад зиёд хор нашав», «Монанди зоҳидони ҳақиқӣ қаноатманд шав ва ба мисли асҳоби таҳаммул борбардор бош», - мегӯяд Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ:

**Таҳаммул дилкаш аст, аммо на чандин,
Накӯхӯи хуш аст, аммо на чандин.
Чу зухҳоди қаноатнӯш камхор,
Чу асҳоби таҳаммул борбардор.[1;167]**

Ба ин маъни шоир Амир Муиззӣ (1072-1127) ҳам мегӯяд, ки таҳаммул ҳад дорад, баробари таҳаммул чун об ҳақгузор, ҳамчун бод комгор, ба мисли оташ сарфароз ва монанди туроб (хок) бурдбор бояд буд. Бале, ҳамеша сархам будан ҳам ба кас намезебад;

**Ҳақгузори ҳамчу обу комгори ҳамчу бод,
Сарфарозӣ ҳамчу оташ, бурдборӣ чун туроб.**

Ба андешаи Мавлоно Ҷомӣ барои ба даст овардани мақсуд саросема набояд шуд, ба таҳаммул интизор шуда сӯи ҳадаф мебоист рафт:

**Мақун таъчил дар таҳсили мақсуд,
Басо дере, ки хуштар бошад зи зуд.[1;96]**

Ҳамчун муаллими беҳтарини ахлоқ ва шоири мутаффакири муваффақ Абдурахмони Ҷомӣ дар мисраҳи зерин беҳтарин гуфтаҳоро ифшо намудааст, ки он хонандаро бешак тоқатпазиру таҳаммулгаро мегардонад:

**Ба дандон раҳна дар фӯлод кардан,
Бо нохун роҳи хоро буридан.
Фурӯ рафта ба оташдон нагунсор,
Ба пилки дида оташпора чидан,
Ба фарқи сар ниҳодан сад шутур бор,
Зи Машрик ҷониби Марғиб давидан,
Басе бар Ҷомӣ осонтар намояд,
Зи бори миннати дунон кашидан.[1;256]**

Дарки мазмуни амиқ, таҳлилу ташфиқи ин байти мазкур, тамоюли инсондӯстию инсонгароии шоир инсонро дар умқи андеша мебарад, ки мулоҳиза ронад:

Магар бо нохун сангро бурида мешавад?

Бо пилки дида оташпора чидан осон аст?

Аз баёни пурмазмуни мисраҳи мутаффакири бузург бармеояд, “бардоштани сад бори уштур осонтар аст” назар ба шунидани миннати одами паст. Аз ин рӯ, шоир иброз менамояд, ки таҳаммул куну аз касу нокас ёри маталаб.

Дар асари А.Ҷомӣ «Сабҳат – ул- аброр» ҳикояте оварда шудааст, ки дар он бо меҳнати ҳақу ҳалоли худ тӯъмаи ночизе ба даст оварда рӯз гузаронидан ва дар айни замон озод будану аз касе миннат нақашидан аз хизмати шохро кардану дар зери нангу ор мондан боло гузошта шудааст:

**Ҷомӣ ба мулку мол чу ҳар сифла дил мабанд,
Кунчи фароғу ганчи қаноат туро басаст.[4;127]**

Ё ин ки:

**Чомӣ зи хони ризқ чу ноне кифоя аст,
Озори бори миннати дунон чаро кашам?[4;127]**

Дар ин мисраҳо шоир ба тарбияи таҳаммул, ки яке омилҳои асосии он қаноатмандӣ мебошад, баҳои баланд гузоштааст. Чомӣ дар баёни мазмуни ин мисраҳо изҳор ба чунин андеша аст: шахсе, ки ганҷи қаноат ва сабуриро дорост, бар ҳар мартаба ва ҷое мерасад. Вале дар риоя нанамудани қаноат ва сабурӣ инсон гирифтори таънаю маломат мегардад.

Таҳлили андешаҳои ахлоқии Ҷалолиддини Румӣ ва Абдурахмони Чомӣ аз дидгоҳи ирфониву инсонӣ, бешак, аз ҳастӣ маншаъ гирифтаанд ва онҳо барои хонандаи ҷавону бузургсол омӯзандаанд. Дар осори гаронбаҳои онҳо гуфтаҳо ҳадафмандона буда, метавонанд барои тарбияи инсонии муосир мусоидат намоянд.

Таъкид кардан ҷоиш аст, ки дар заминаи дастури Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон озмуни "Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст", "Илм фурӯғи маърифат", "Тоҷикистон -ватани азизам" дар саросари кишвар миёни қишрҳои гуногуни аҳоли ҳамасола гузаронида мешавад. Иштирокчиёни хурду бузургсоли озмуни "Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст" аз ашъори тарбияти таълимии Ҷалолиддини Румӣ ва Абдурахмони Чомӣ ғазалу андарзҳо аз ёд ва кироат намуда ғояҳои арзишмандии онҳоро ташвиқу тарғиб менамоянд.

Рӯз то рӯз афзун гардидани сафи хонандагони осори классикиву муосир ва адабиёти ҷаҳон далолат ба он мекунад, ки мардуми фарҳангпарвари тоҷик аз мероси гаронмояи гузаштагон худ сабақ мегиранд ва онро сармашки рӯзгори ҳеш мегардонанд. Метавон гӯем, ки ин ташаббусҳо барои баланд бардоштани сатҳу саводу маърифатнокии мардум, баҳусус, наврасону ҷавонон кумак намуда, онҳоро дар рӯҳияи инсондӯстӣ, сабуриву таҳаммулгарой, ватандӯстиву ватанпарварӣ, таҳкими ҳисси миллӣ ва арҷгузорӣ ба мероси гаронбаҳои гузаштагон, боло бурдани донишу ҷаҳонбинӣ тарбият менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Абдурахмон Чомӣ "Субҳат -ул -аброр" ва "Юсуф ва Зулайхо". Осор иборат аз 8 ҷилд, ҷилди 4/ Мураттибон: З. Аҳрорӣ ва М. Мамедова.- Душанбе, "Адиб", 1988.-384 саҳ.
2. Кошифӣ Ҳ. В "Лубби лубоби "Маснавӣ".- Техрон,1375. - .
3. Колонтаров Я.И. Мудрость трех народов / Душанбе, Адиб-1989 с. 268.
4. Маҳкамов Д., Усмонов С.Андешаҳои миллӣ ва тарбияи маънавий-ахлоқии дошишҷӯён Душанбе, 2022, 256с.
5. Офтоби тарбият. Душанбе, Маориф, 2021-352с.
6. Ҳодизода Р. Ҳикоятҳои халқии "Маснавӣ" Нашр. давл. Тоҷикистон, Д-1963,279с.

**АРЗИШҲОИ ТАҲАММУЛГАРОЙ ДАР ОСОРИ ҶАЛОЛИДДИНИ БАЛҲӢ
ВА АБДУРАҲМОНИ ЧОМӢ**

Дар ҳама давраи замон ҳар як халқу миллат бо мақсади ташаккул ва густариш додани илму фарҳанг, маданияту маърифат ва умуман пешрафти ҷомеа ва баҳрабардории арзишҳои меросии таърихи ниёгон ниёз дошта, ба он рӯ меоварад. Мероси гузаштагон дар таълиму тарбияи насли наврас, солим ва ғанӣ гардонидани ахлоқ ва маънавияти ҷомеа пурсамар истифода карда мешавад.

Дар айни замон, вақте ки арзишҳои моддӣ бар арзишҳои маънавӣ бартарӣ доранд, раванди нобудшавии сифатҳои ахлоқии шахсият ба амал меояд. Андешаи одамон дар бораи некӣ, меҳрубонӣ, саховатмандӣ, адолат таҳриф шудааст. Таҳаммулпазирӣ ҳамчун як сифати маънавию ахлоқии фард барои инсонии муосир бештар зарур шуда, дар муносибатҳои байнишахсӣ он аз дигар сифатҳои ахлоқӣ, арзишҳо ва муносибатҳои фард хеле фарқ мекунад.

Аз ин рӯ, дар ин мақола кӯшиш карда шудааст, ки дар тарбия ва ташаккули нерӯи маънавии тарбияи насли баркамол осори мутафаккирон Ҷалолиддини Балҳӣ ва Абдурахмони Ҷомиро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шавад. Истифодаи мероси гаронмояи онҳо баҳри тарғиби арзишҳои поки маънавӣ, аз ҷумла, тарбияи инсондӯстӣ, сабурию таҳаммулгарой, саховатмандӣ, наққорӣ, росткориву ростқавлӣ аҳамияти калон дорад ва аз онҳо бояд пурсамар дар тарбияи насли наврас истифода бурда шавад.

Калидвожаҳо: инсон, инсондӯстӣ, сабури таҳаммул, сабури. қаноат, тарбия, ташаккул, адабиёт, классикони тоҷику форс, мутафаккир, шоир, консепсия, арзиш, мероси маънавӣ.

ЦЕННОСТИ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ ДЖАЛАЛУДДИНА БАЛХИ И АБДУРАХМАНА ДЖАМИ

Во все времена каждый народ и нация нуждались и обращались к ценностям истории предков с целью формирования и расширения науки и культуры, знаний и общего прогресса общества. Наследие предков эффективно используется в образовании и воспитании подрастающего поколения, оздоравливающего и обогащающего нравственность и духовность общества.

В то же время, когда материальные ценности преобладают над духовными, происходит процесс разрушения нравственных качеств личности. Представления людей о доброте, щедрости, справедливости искажены. Толерантность как духовно-нравственное качество личности стала для современного человека более необходимой, а в межличностных отношениях сильно отличается от других моральных качеств, ценностей и установок личности.

Поэтому в данной статье предпринята попытка проанализировать и обсудить труды мыслителей Джалалиддина Балхи и Абдуррахмани Джами по воспитанию и формированию духовной силы воспитания зрелого поколения. Их драгоценное наследие важно использовать для пропаганды чистых моральных ценностей, в том числе воспитания гуманности, терпения и толерантности, щедрости, доброты, честности и их следует эффективно использовать в воспитании подрастающего поколения.

Ключевые слова: человек, человечность, терпение, удовлетворение, образование, становление, литература, таджикская и персидская классика, мыслитель, поэт, концепция, ценность, духовное наследие.

THE VALUES OF TOLERANCE IN THE WORKS OF JALALUDDIN BALKHI AND ABDURAHMAN JAMI

At all times, every people and nation needed and turned to it in order to form and expand science and culture, knowledge and the general progress of society and the use of the inherited values of the history of their ancestors. The heritage of the past is effectively used in the education and upbringing of the younger generation, which improves the health and enriches the morality and spirituality of society.

At the same time, when material values prevail over spiritual ones, a process of destruction of the moral qualities of the individual occurs. People's ideas about goodness, kindness, generosity, and justice are distorted. Tolerance as a spiritual and moral quality of the individual has become more necessary for modern man, and in interpersonal relationships it is very different from other moral qualities, values and attitudes of the individual.

Therefore, this article makes an attempt to analyze and discuss the works of thinkers Jalaliddin Balkhi and Abdurrahmani Jami on the education and formation of the spiritual power of educating the mature generation. Their precious heritage is important to be used to promote pure moral values, including the cultivation of humanity, patience and tolerance, generosity, kindness, honesty and integrity, and should be effectively used in the education of the younger generation.

Key words: man, humanity, patience, satisfaction, education, formation, literature, tajik and persian classics, thinker, poet, concept, value, spiritual heritage.

Маълумот дар бораи муаллифон: Маҷидова Бибиҳафиза, доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи педагогикаи махсус ва таҳсилоти фароғири Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. тел:985831902 Email Bibixafuza@mail.ru.

Маҳмадқулова О.С. – муаллимаи калони кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел: 985-88-73-22 E-mail: oisamahmadkul@mail.ru

Сведения об авторах: Маджидова Бибиҳафиза, доктор педагогических наук, профессор кафедры специальной педагогики и инклюзивного образования Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айнӣ. тел:985831902 Email Bibixafuza@mail.ru.

Маҳмадқулова О. С. - старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айнӣ. Тел: 985-88-73-22

E-mail: oisamahmadkul@mail.ru

Information about the authors: Majidova Bibihafiza Doctor of pedagogical Sciences, Pedagogy and Inclusive Education of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. tel: 985831902 Email Bibixafuza@mail.ru.

Mahmadkulova O.S. - senior lecturer Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. tel: 985-88-73-22 E-mail: oisamahmadkul@mail.ru

ТАШАККУЛЁБИИ САЛОҲИЯТҲОИ МАТЕМАТИКИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ 5-6

Исмаилов С.Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Концепсияи рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон мактабро бо истифодаи самараноки захираҳо ба баланд бардоштани мутобиқати хидматрасонии таълимӣ ба эҳтиёҷоти шахс, ҷомеа ва давлат равона кардааст. Дар ин замина на танҳо бознигарии ҳадафҳо, мундариҷа ва тақмили технологияи таълим, тарбия ва ташаккули шахсияти хонанда, балки тағйироти ҷиддӣ дар фаъолияти касбии омӯзгорон низ талаб карда мешавад. Дар тамоми стандарти таҳсилоти умумии асосӣ фардикунонии раванди таълим, тарҳрезӣ ва татбиқи раванди инфиродикунонии таълим ва нақшаҳои таълимии хонандагон мавқеъгирӣ карда мешаванд.

Мактаб бояд хонандаро на танҳо бо донишҳои конкретии фаннӣ мусаллаҳ созад, балки ба инкишофи қобилияти ӯ дар ҳалли проблемаҳое, ки «пеш аз ҳама ба аз худ кардани усули фаъолият, ки берун аз доираи фан истифода мешаванд» асос ёфтааст, диққат диҳад. Математика ҳамчун воситаи рушди тафаккури мантиқӣ, қобилияти таҳлилқунӣ, муайян кардани моҳият ва муносибатҳо, тавсифи нақшаҳои фаъолият ва баровардани ҳулосаҳои мантиқӣ амал мекунад. Нишондиҳандаи муҳими инкишофи тафаккури хонандагон қобилияти аз як соҳаи таълим ба дигараш интиқол додани дониш ва усулҳои фаъолият; ғайр аз ин, қобилияти ҷудо кардани системаи мафҳумҳои хоси як соҳаи таълим, истифода бурдан ва васеъ намудани ҳаҷми он ба шумор меравад.

Таълими муосир дигаргуниҳоро аз сар мегузаронад. Проблемаҳои салоҳиятҳои асосӣ дар байни муаллимони мактабҳо бештар муҳокима мешаванд. Омӯзгорон дарк мекунанд, ки танҳо дониш, малака ва маҳорат кофӣ нест, технологияҳои фаъолиятро аз худ кардан, мазмуни дарсҳоро тағйир додан лозим аст. Мактаб бояд таҷрибаи фаъолияти мустақилона ва масъулияти шахсии хонандагон, яъне салоҳиятҳои асосӣ, ки сатҳи сифати муосири таълимро муайян мекунанд, ташаккул диҳад. Азбаски таълим на танҳо дар мактаб, балки таҳти таъсири оила, дӯстон, ҷойи кор, фарҳанг сурат мегирад, ташаккули салоҳиятҳои асосии хонанда тавассути таълиму тарбия, гирифтани маълумоти ибтидоӣ ва иловагӣ мегузарад. Хатмкардаи мактаб, ки дар шароити бозори муосири меҳнат ва фазои иттилоотии зудтағйирёбанда ба ҳаёти мустақилона ворид мешавад, бояд коргари рақобатпазир бошад. Вай бояд шахси эҷодкор, мустақил, масъулиятшинос ва ба ҳал кардани мушкилоти шахсӣ ва гурӯҳӣ қодир бошад. Ҳамаи ин сифатҳоро метавон бо истифода аз муносибатҳои салоҳиятнокӣ дар таълими ҳама гуна фан, аз ҷумла математика бомуваффақият ташаккул дод. Дар хонандагон салоҳиятҳои асосӣ - системаи универсалии мақсадноки донишҳо, малака, таҷрибаи фаъолияти мустақилона ва масъулияти шахсӣ ташаккул меёбад. Пас аз хатми мактаби муосир, хатмкунандаи мо бояд маҷмӯи салоҳиятҳоеро соҳиб бошад, ки барои амалӣ намудани фаъолияти истеҳсоли зарур буда, аз ҷиҳати иҷтимоӣ барои шахс аҳамиятнок мебошанд. Вай бояд фаъолияти худро ба нақша гирифта, ташкил карда тавонад, намудҳои гуногуни фаъолияти нутқро аз худ карда бошад, усули фаъолияти якҷояро балад бошад, проблемаҳоро дида ва ҳал карда тавонад, малакаи кор кардан бо маълумот ва ғайраро дошта бошад. Бинобар ин, муаллим барои ташаккул додани сифатҳои дар боло зикршуда бояд хонандаро дар чунин шароите қарор диҳад, ки вай фаъолияти худро аз нуқтаи назари сифатҳои хусусии худ ба роҳ монда тавонад. Омӯзиши дониш, малака ва маҳорат мақсади асосӣ набуда, балки танҳо василаест, ки ба хонанда кӯмак мерасонад, то ӯ шахси комил, мустақил ва эҷодкор шуда, қобилияти интиҳоб кардан ва тасмими дуруст гирифтани касб кунад.

Ҷомеашиносон ва олимони педагогон эътироф мекунанд, ки имрӯз арзишҳо тағйир ёфтаанд: шахси соҳибэътибор на он касест, ки бисёр медонад, балки онест, ки чӣ тавр дуруст истифода бурдани ин донишҳоро медонад, аз ин рӯ, дар назди мо мушкилоти ташаккули салоҳиятҳои асосӣ ва ривож додани қобилияти татбиқ намудани онҳо пеш меояд. Соҳиби чунин қобилият будан имкон медиҳад, ки шахс дар ҳама гуна соҳаи фаъолияти касбӣ ва иҷтимоӣ, аз ҷумла дар ҳаёти шахсии худ муваффақ бошад [1].

Салоҳиятҳои асосӣ – ин чунин салоҳиятҳои муҳиме мебошанд, ки дар ҳаёти ҳаррӯза истифода мешаванд. Аз ҷумла, **салоҳияти математикӣ** – ин қобилияти таркиббандӣ намудани додашудаҳо (вазъиятҳо), ҷудо кардани муносибатҳои математикӣ, сохтани модели математикии вазъият, таҳлил ва таҷдид додани он ва шарҳ додани натиҷаҳои бадастомада мебошад. Ба ибораи дигар, салоҳияти математикии хонанда ба истифодаи муносиби математика барои ҳалли масъалаҳое, ки дар ҳаёти ҳаррӯза ба миён меоянд, барои зиндагии пурмаҳсул мусоидат мекунад. Вобаста ба самти амалии таҳсилоти муосир, натиҷаи асосии фаъолияти муассисаи таълимӣ бояд аз маҷмӯи салоҳиятҳои асосии зерин иборат бошад: салоҳияти арзишӣ-маъноӣ, салоҳияти умумии фарҳангӣ, салоҳияти таълимӣ-маърифатӣ, салоҳияти иттилоотӣ ва салоҳияти худназораткунии шахсият [5].

Дар мактаби миёна ва олий кор карда, бо он рӯ ба рӯ шудам, ки на ҳама хонандагон ва донишҷӯён метавонанд фаъолияти таълимии худро ба нақша гиранд ва ташкил кунанд. Салоҳиятҳое, ки ба ҷомеасозӣ мусоидат мекунад ва ба мутобиқшавии хонанда кӯмак мерасонанд, ташаккул ва инкишоф намеёбанд. Бинобар ин, албатта, масъалаи ташаккули салоҳиятҳои асосии хонандагон муҳим аст.

Нақши усули фаъоли таълим дар баланд бардоштани сатҳи ташаккули салоҳияти математикии хонандагон. Аҳамиятнокии мушкilotи муттасилӣ ва давомнокии зинаи таҳсилоти ибтидоӣ ва зинаи таҳсилоти асосӣ аз он иборат аст, ки мактаббачагон бо гузаштан ба синфи 5 давраи душвори мутобиқшавиро оғоз мекунад, ки бо тағйироти ташкили таълим алоқаманд аст.

Паст шудани нишондиҳандаҳои давраи гузариш аз мактаби ибтидоӣ ба мактаби миёна дар қисми зиёди талабагон натиҷаи дар сатҳи ташкилию методӣ номувофиқ будани раванди таълим дар мактабҳои ибтидоӣ ва миёна мебошад.

Зарурати нигоҳ доштани сатҳи сифати иҷро намудани стандартҳои таълим аз ҷониби хатмкунандагони синфҳои ибтидоӣ дар мактабҳои миёна ба миён меояд. Инро тавассути ҷорӣ намудани усули фаъоли таълим дар синфҳои ибтидоӣ ва истифодаи технологияҳои гуногуни педагогӣ дар мактаби миёна ба даст овардан мумкин аст.

Дар робита ба ин, мо бояд усули фаъоли таълим ва технологияҳоро таҳия ва татбиқ кунем, ки салоҳияти математикии мактаббачагонро инкишоф диҳанд ва инчунин ба мутобиқшавии хонандагони синфи панҷум мусоидат кунанд. Ҳангоми таҳияи дарсҳо бояд ба назар гирифта шавад, ки маводи дарсии синфҳои 5-6 хусусиятҳои зеринро дошта бошанд:

- ҷаҳор амали арифметикӣ ва якҷанд маҷмӯи ададҳо, ки ҳар як маҷмӯи баъдӣ маҷмӯи каблиро дар бар мегирад, баррасӣ карда мешаванд ва барои ҳар як маҷмӯ ҳамаи амалҳои арифметикӣ иҷро карда мешаванд;

- ҳамаи мавод пай дар пай пешниҳод карда мешаванд ва барои омӯзиши минбаъдаи мавзӯҳои оянда асос мебошанд. Ҳамин тавр, масалан, бе донишгари касрҳои оддӣ амалҳоро бо касрҳои дахӣ иҷро кардан ғайриимкон аст; донишгари ададҳои натуралӣ ва каср имкон медиҳад, ки муодилаҳо ва масъалаҳо, инчунин масъалаҳои марбут ба таносуб ва миёнаи арифметикӣ ҳал карда шаванд;

- дар синфҳои 5-6 хонандагон ба шиносӣ бо маводи геометрӣ, аз қабili порча, хати рост, нур, кунҷ, навъҳои кунҷҳо, ҷенкунии кунҷҳо, масоҳатҳо ва ҳаҷмҳо, диаграммаҳо шуруъ мекунад.

Ҳамин тариқ, дар дарсҳои математика барои ташаккули қобилиятҳои эҷодӣ ва ташаккули салоҳиятҳои математикии хонандагон методҳои гуногун, аз ҷумла лоиҳавӣ, проблемавӣ, ҷустуҷӯӣ, ташаккулдиҳанда, таҷқиқотӣ ва усулҳои гуногун, аз қабili бозии нақшофарӣ, фаъолияти лоиҳавии эҷодӣ, ба амал овардани вазъияти проблемавӣ, иҷрои супоришҳои инкишофдиҳанда, рефератҳо, истифодаи воситаҳои мултимедиявии таълим ва ғ. истифода бояд шаванд [2].

Ҳалли масъалаҳо дар раванди омӯзиши математика нақши бузург мебозад. Сухан танҳо оиди дар амал татбиқ намудани маводи омӯхташуда намеравад. Ба ақидаи аксари методистҳо, бе ҳалли масъалаҳо қисми назариявиро аз худ кардан номумкин аст, зеро раванди ҳалли масъала ба мо имкон медиҳад, ки робитаи байниҳамдигарии хосиятҳои асосии мафҳумҳои математикӣ, инчунин воқеияти атроф ошкор карда шавад.

Дуруст гузоштан ва интиҳоби масъалаҳо ва машқҳо дар таълими математика бештар методологияи муосири таълимро муайян мекунад. Раванди ҳалли масъала метавонад ба мақсадҳои гуногуни таълим хизмат расонад, супоришҳоро ҳангоми омӯзиш ва

мустаҳкамкунии мавзуи нав, инчунин барои мустақилона муқаррар намудани ҳар як далели математикӣ истифода бурдан мумкин аст [3].

Масъалаҳоро ба хонандагон барои амиқ аз худ кардани маводи назариявӣ ва ё ташаккул додани малакаю маҳоратҳои зарурӣ пешниҳод кардан мумкин аст. Масалан, ҳангоми омӯختани мавзуи «Қасрҳои даҳӣ» ба талабагони синфи 5-ум чунин супориш додан мумкин аст: «Дар як зарф 180 литр сӯзишворӣ мавҷуд аст. Рӯзи аввал аз ин миқдор 0,6 ҳиссаи он сарф шуд. Дар зарф чанд литр сӯзишворӣ боқӣ монд?».

Масъалаи зерини ба ҳамин монандро ба сифати вазифаи ҳонагӣ супоридан мумкин аст: «Галаҳои ҳайвонот ва ҳашарот метавонанд дар ҷустуҷӯи об ва ғизо масофаҳои дурро тай кунанд. Яке аз чунин рамаи оҳувон дар давоми як рӯз масофаи 200 километрро тай кард, ки ин 0,6 қисмати роҳро ташкил меод. То ба он ҷое, ки сарбориш асту наботот бисёр аст, чанд километр роҳ боқӣ мондааст?».

Чунин намуди масъалаҳо барои вазифаи ҳонагӣ имкон медиҳанд, ки на танҳо ба математика, балки ба дигар фанҳо, аз қабili биология ва география низ шавку рағбати хонанда бедор ва инкишоф дода шавад [4].

Тавсияҳо оид ба баланд бардоштани сатҳи ташаккули салоҳияти математикӣ хонандагони синфҳои 5-6. Дар синфҳои 5-6 ба кор шурӯъ карда, бисёр муаллимон махсусиятҳои зеринро мушоҳида мекунанд:

1. Бо китоби дарсӣ кор карда натавонистани хонандагон, яъне онҳо китобро меҳонанд, вале матнҳоро таҳлил карда, чизи асосиро ҷудо кардан наметавонанд. Дар ин ҳолат китоби дарсӣ баъзан ба ҷойи кӯмак расонидан ҳатто садди роҳ ҳам мешавад.

2. Таҳлил карда натавонистани шартҳои масъала. Талабагон аксар вақт ба ҷойи бо матн андешамандона кор кардан, муқаррар кардани бузургиҳо ва алоқаи байни онҳо шарти масъаларо такроран баён мекунанд. Аз ин рӯ, дар натиҷа натавонӣ дар ҳалли масъала ва аксар вақт майл надоштан ба он зоҳир мегардад.

3. Комилан надонистани ҷадвали зарб. Агар ду банди аввал бартарафшаванда бошанд, пас надонистани ҷадвали зарб «фочиа» аст. Агар он дар мактаби ибтидоӣ мустаҳкам карда нашавад, пас дар синфи 5-ум дар таълим мушқилиҳои зиёд ба бор меорад.

Чунин мешуморем, ки дар синфи 6-уми мактаби асосӣ, дар мавриди ташаккули салоҳияти адабӣ омӯзиши қасрҳои оддӣ меистад.

Дар назди муаллимон аксар вақт вазифа меистад, ки системаи корро ҷӣ тавр ба роҳ монанд, то ин малакаҳои асосӣ ташаккул ёбанд ва имконият пайдо шавад, ки хонандагони синфҳои 6-ум аз қори мустақилона бештар истифода баранд.

Бинобар ин, мо системаи таълими математикаро дар синфи 6 ба 3 марҳила ҷудо мекунем.

Марҳилаи I – омӯзиши ҷизҳои нав, ташаккули мафҳумҳо, малакаҳо ва донишҳои нав (дар ин марҳила алгоритми амалҳоро возеҳ сохтан, тарзи татбиқи онро омӯхтан лозим аст).

Дар ин марҳила шумо бояд бо китоби дарсӣ кор кунед. Баъзан, муаллимон танҳо аз қор бо матн шуруъ мекунанд, аз ин рӯ, мо масъалаи шиносиро мегузорем. Баъзан ба хонандагон саволҳо дода мешавад, ки онҳо бояд ба ин саволҳо ҷавоб ёбанд. Ин қор бояд ҳаттӣ анҷом дода шавад. Ҳангоми муҳокима шумо метавонед саволу ҷавобро истифода баред. Дар ин маврид, чун қоида, чунин шаклҳои фаъолият, ба монанди тавсифкунӣ, шарҳдиҳӣ ва асосноккунӣ истифода мешаванд.

Марҳилаи II – ташаккули малакаҳои амалӣ.

а) Ин қори фронталӣ буда, ҳамчун омодагӣ ба қори мустақилона хизмат мекунад:

Мисолу масъалаҳо дар тахтаи синф аз ҷониби хонандагон ё муаллим ҳал карда мешаванд. Муаллим шакли навишт ва тарҳи қорро нишон медиҳад. Зиёда аз он, интиҳоби масъалаҳо барои ин қор набояд принципи дидактикии гузаштан «аз содда ба мураккаб»-ро вайрон кунад.

б) Бештари вақтро дар раванди таълим қори мустақилона дар бар мегирад, ки ин фаъолияти асосии хонандагон мебошад. Ин ба муаллим имкон медиҳад, ки раванди таълимро самаранок идора кунад, гарчанде ки душвор аст, агар дар як синф аз 25 то 30 нафар талабагон қарор дошта бошанд.

Марҳилаи III - назорат ва контроли донишҳо ва малакаҳо: қорҳои санҷишӣ - одатан дар ду ё чор вариант дода мешаванд. Ба мустақилияти иҷрои он назорат кардан лозим аст.

Речаи вақт нигоҳ дошта мешавад. Пеш аз оғози кор, шумо бояд барои тарҳрезии кор ва аз ҳама муҳим, барои иҷрои вазифаҳои инфиродӣ тавзеҳоти зарурӣ диҳед [6].

Ҳамин тариқ, ташаккули салоҳиятҳои адабии мактаббачагон (синфи 6) яке аз вазифаҳои муҳимтарини таълим мебошад. Дар математика мавзӯҳои ҳастанд, ки маҳорати хосро талаб мекунанд. Инҳо маҳорати амалҳо бо касрҳои оддӣ ва даҳӣ мебошанд.

Пеш аз он ки ба омӯзиши ҳар як мавзӯи нав дар курси математика шуруъ кунем, мавзӯро бодикқат ба нақша гирифта лозим аст: муайян бояд кунем, ки чанд соат барои ташаккули мафҳуми нав, ривочи маҳорат, назорат ва контроли дошинҳо сарф мешавад, ин консепсия чанд соат ва чӣ тавр инкишоф меёбад.

Дар дарси аввал, ки салоҳияти нав ташаккул меёбад, набояд ба мавзӯҳои дигар сарғарм шуд. Қариб ба ҳар як талаба, бо истифода бурдани намудҳои гуногуни корҳо, такроран фаҳмонда додан зарур аст. Шумо метавонед чунин супориш диҳед: худатон мисол биёред. Дар баробари ин, зуд маълум мешавад, ки хонандагон он чизеро, ки навақас ба онҳо нишон дода шудааст, чӣ тавр омӯхтаанд. Баъзеҳо танҳо бо қиёс, мисолҳои хонандагони дигар ё муаллимо такрор мекунанд, баъзеи дигар ягон мисоли худро пешниҳод месозанд.

Дар дарси аввал диққати хонандагонро ба он ҷалб кардан хеле муҳим аст, ки муаллим чӣ тавр амали навро тартиб дода менависад ва иҷро мекунанд.

АДАБИЁТ:

1. Виноградова Л.В. Методика преподавания математики в средней школе: учебное пособие; Ростов н/Д: Феникс - Москва, 2013. - 252 с.
2. Данченко Г. В. Психолого-педагогические особенности обучения младших школьников элементам геометрии // Молодой ученый. — 2016. — №4. — С. 768-771.
3. Иванов Д.А. Компетенции и компетентностный подход в современном образовании // Завуч. Управление современной школой. - №1. - 2008. с.4-24.
4. Ильина, М. В. Педагогические условия формирования ключевых компетенций учащихся основной школы: диссер. ... канд. пед. наук. / М. В. Ильина. - Калининград: 2011.
5. Исмаилов С.Н. Асосҳои назариявии ташаккули салоҳиятҳои таълимӣ дар раванди омӯзиши математика. // Маҷлиси конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ амалии ҳаёти устодону кормандони ДМТ бахшида ба ҷашнҳои 30-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 110-солагии Шоири халқии Тоҷикистон, Қаҳрамони Тоҷикистон Мирзо Турсунзода, 110-солагии Нависандаи халқии Тоҷикистон Сотим Улуғзода ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)». – Душанбе, 24 – уми апрели соли 2021. –С. 29-32.
6. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании / О. Е. Лебедева // Школьные технологии. -2004.-№5. – С.3

ТАШАККУЛЁБИИ САЛОҲИЯТҲОИ МАТЕМАТИКИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ 5-6

Тағйироте, ки дар ҷомеаи муосир ба вуқӯ мепаёвандад, тақмили босуръати фазои таълим ва муайян кардани ҳадафҳои онро бо дарназардошти талабот ва манфиатҳои давлатӣ, иҷтимоӣ ва ҳусусӣ талаб мекунанд. Дар робита ба ин, самти афзалиятнок ин таъмини потенциали инкишофдиҳандаи стандартҳои нави таълимӣ вазифаи аввалиндараҷа мегардад. Ҳамин тариқ, барои ҳаёт дар ҷомеаи муосир ташаккули салоҳиятҳои математикӣ муҳим аст.

Масъалаи ташаккули салоҳиятҳои математикӣ хонандагони муассисаи таҳсилоти умумӣ дар таълими муосир махсусан муҳим аст. Дар мақола шартҳои ташкили самараноки раванди таълими математика, ки барои ташаккули салоҳиятҳои математикӣ хонандагони синфҳои 5-6 имконият фароҳам меорад, муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: салоҳияти математикӣ, раванди таълим, китоби дарсӣ, муаллими математика, масъала, хонанда, зинаҳои таҳсилот.

ФОРМИРОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧЕНИКОВ 5-6 КЛАССОВ

Перемены, происходящие в современном обществе, требуют ускоренного совершенствования образовательного пространства, определения целей образования, учитывающие государственные, социальные и личностные потребности. В связи с этим приоритетным направлением становится обеспечение развивающего потенциала новых образовательных стандартов. Таким образом, для жизни в современном обществе важным является формирование математической компетентности.

Проблема формирования математической компетентности у учащихся общеобразовательной школы является особенно актуальной в современном образовании. В работе выясняется условий эффективной организации процесса обучения математике, позволяющего формировать математическую компетенцию у обучающихся 5-6 классов.

Ключевые слова: математическая компетентность, учебный процесс, учебник, учитель математики, задача, ученик, уровни образования.

FORMATION OF MATHEMATICAL COMPETENCES OF STUDENTS OF GRADES 5-6

The changes taking place in modern society require the accelerated improvement of the educational space, the definition of the goals of education, taking into account state, social and personal needs and interests. In this regard, ensuring the developing potential of new educational standards becomes a priority. Thus, for life in modern society, the formation of mathematical competence is important.

The problem of the formation of mathematical competence in secondary school students is especially relevant in modern education. The paper clarifies the conditions for the effective organization of the process of teaching mathematics, which allows the formation of mathematical competence in students of grades 5-6.

Key words: mathematical competence, educational process, textbook, mathematics teacher, task, student, levels of education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмамов Сайфулло Неъматович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои физикаю математика, дотсенти кафедраи методикаи таълими математика ва геометрияи ДМТ. Нилшона: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: saifullo@mail.ru Телефон: 93 567 78 52.

Сведения об авторе: Исмамов Сайфулло Неъматович – Таджикский национальный университет, кандидат физико-математических наук, доцент кафедры методики преподавания математики и геометрии ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: saifullo@mail.ru Телефон: 93 567 78 52.

Information about the author: Ismatov Sayfullo Nematovich – Tajik national university, candidate of physical and mathematical sciences, associate professor of the department of methods of teaching mathematics and geometry TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: saifullo@mail.ru Phone: 93 567 78 52.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Луфов М. Т.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

С целью исследования различных аспектов формирования и развития профессионально-психологических компетенций у студентов педагогических ВУЗов Республики Таджикистан мы начали свою работу с определения основных принципов, подходов к изучению сути и содержания данного феномена.

Если рассматривать обозначенный нами процесс, как феномен социокультурного, социально-психологического характера, то его исследование необходимо начать с применения целого комплекса специфических принципов, включая принципы целостности, соразвития личности, образования, профессии, вариативности, когерентности, детерминизма, индетерминизма, активности личности.

Профессиональное становление будущего педагога состоит, прежде всего, в овладении избранной профессией, которое не сводится лишь к приобретению определенной суммы знаний, умений, навыков, а предполагает перестройку всей ценностно-мотивационной сферы, развитие его профессиональных способностей и качеств с тем, чтобы он мог удовлетворять тем ролевым ожиданиям, которые заложены в профессиональном образе педагога. Качества личности проявляются по-разному во внешне одинаковой деятельности в зависимости от установок, интересов, идеалов, мотивов, побуждающих человека к деятельности и определяющих отношение к ней, что и определяет ее успешность в будущем[1].

Несмотря на многообразие подходов и различие трактовок понятия личность в отечественной и зарубежной психолого-педагогической литературе, в большинстве случаев ее ведущей характеристикой выделяется направленность качество, характеризующее потребностно-мотивационную сферу личности и являющееся высшим и ведущим уровнем психической организации личности[1].

Сущность общей теории направленности личности выявлялась в процессе изучения этой проблемы несколькими поколениями мыслителей, философов и выдающихся педагогов

прошлого, современных отечественных и зарубежных ученых. Касаясь понятия «направленность личности», исследователи подчеркивают его чрезвычайную сложность как психолого-педагогического образования.

Формирование в каждом человеке личности - вот установка многих теоретиков. Ковалев А. Г. успех воспитания видел в необходимости возбудить у воспитанников «стремление сделаться определенными людьми, т.к. нравственными становятся только те люди, которые сами желают сделаться таковыми»[8].

О формировании направленности личности писал К.Д. Ушинский: «Удовлетворите всем желаниям человека, но отнимите у него цель в жизни, и посмотрите, каким несчастным и ничтожным существом явится он»[13].

Профессионально-педагогическая направленность личности проявляется в человеке, как правило, с детства в форме таких эмоциональных элементов, как сострадание, сочувствие, человеколюбие. Эти качества становятся затем определяющими в выборе профессии врача, воспитателя, учителя.

Таджикский педагог Лутфуллозоде М. отмечает “что ” компетентность педагога-психолога как навык является одним из качеств образованного, и талантливого человека, а воспитание и формирование таких качеств в человеке очень важно, необходимо и своевременно. Таким образом, современные учителя должны планировать обучение отдельных его компонентов и элементов на каждом уроке и занятии.”. В нем также подчеркивается, что компоненты и элементы компетенций преподаются и что компетенции формируются в процессе обучения и воспитания путем приобретения знаний, навыков, навыков и саморазвития” [9].

Изучение проблемы профессиональной направленности велось по различным направлениям, например, Зайтметов Х. А. затрагивала рассмотрение данного вопроса в связи с проблемой обучения основам профессионального мастерства в педагогическом вузе[9].

Т.А.Воробьева, изучавшая проблему профессионального отбора, считает педагогическую направленность одним из основных параметров профессиональной пригодности к профессии учителя[4]. Шарифзаде Ф, включает педагогическую направленность в педагогическое призвание. Им были выделены три группы студентов:

I-е ярко выраженным положительным отношением к профессии учителя и предмету;

II - с положительным отношением к избранному предмету, но с безразличным или отрицательным отношением к педагогической профессии;

III - с безразличным или отрицательным отношением к предмету и профессии[15].

Учитель с ярко выраженной педагогической направленностью активно включается в процесс профессионального самосознания. Этот процесс связан с осознанием учителем норм, правил, модели педагогического поведения, с формированием педагогического кредо, с осознанием и принятием неких профессиональных эталонов, образцов и соотносением себя с ними на основе самооценки и оценки другими участниками педагогического процесса своих педагогических способностей, характера эффективности своей деятельности, а также профессионально значимых личностных качеств.

Остановимся на особенностях отдельных принципов данного комплекса:

Принцип целостности позволяет изучить все компоненты профессионально-психологических качеств студента, будущего педагога, во взаимосвязи между собой. При нарушении целостности всего образовательного пространства или какой-то одной его характеристики повлияет на само пространство, а та же на профессионально-психологические характеристики специалиста, погружённого в это пространство.

Принцип детерминизма, индетерминизма. В его основе лежат базовые положения синергетики, согласно которым сделан вывод о существовании систем, характеризующихся открытостью, нелинейностью, неравновесием. К таким системам нужно отнести и образовательное пространство. При поступательном развитии, в котором определяется прогресс, этот процесс детерминирован структурированными благоприятными факторами, проявляющие себя в виде внешнего воздействия. Если в развитии возникают кризисные явления, то они способствуют образованию процессов, которые теряют устойчивость и равновесие, порождая при этом флуктуации, бифуркации. Таким образом, направление развития меняется, траектория развития принимает неустойчивый вид. При этом внутренние

факторы психологического характера становятся индетерминистскими. Это означает, что профессиональное развитие при условиях, близких к нормальным, детерминировано.

Принцип вариативности. Профессиональное развитие педагога может быть реализовано по разным траекториям. Такое многообразие развития положительно влияет на формирование профессионально-психологических качеств учителя. Кроме этого, принцип вариативности позволяет сочетать ценности, установки, нормы и правила, присущие разным культурам, что так же создаёт условия для совершенствования профессионально-психологических качеств педагогических работников.

Принцип активности. В профессиональном развитии главную роль играет уровень активности личности. В связи с этим личность имеет возможность продуктивно осваивать образовательное пространство, а так же изменять свои профессионально-психологические качества, подстраиваясь под требования этого пространства.

Принцип взаимного развития личности, образования, профессии. В его основе лежит признание взаимосвязи реального с потенциальным, реального с возможным. Учитывая данное обстоятельство, мы делаем вывод о признании факта саморазвития профессионально-образовательного пространства, а так же возможности приспособления личности компенсационного характера относительно меняющихся социальнокультурных условий.

Принцип когерентности. Всё существующее находится во взаимной связи. Исходя из этого, становится понятно, что все части образовательного пространства так же взаимосвязаны между собой, а так же с профессионально-психологическими качествами личности педагога. Развитие образовательного профессионального пространства активизирует развитие психологических качеств педагога, как профессионала. Отметим, что в свою очередь, личность педагога так же влияет на развитие пространства на каждом его уровне.

Системный подход. С помощью данного подхода мы получаем возможность изучать объект, как целостную систему, состоящую из отдельных, сложноорганизованных, взаимосвязанных элементов. Его использование позволяет выявить связи исследуемого объекта между своими элементами, а так же с элементами, представляющими окружающую среду. При этом свойства объекта, как единой сложноорганизованной системы, определяются не только суммированием свойств его составляющих частей, но в большей степени системообразующими свойствами компонентов структуры., характеризующимися наличием интегративных связей.

Системный подход в науке на данный момент времени является наиболее часто встречаемый, так как его суть даёт возможность исследовать объект с различных позиций, как систему определённого уровня с упорядоченной структурой, организацией.

В данной исследовательской работе мы обратились к системному подходу для определения особенностей образовательного пространства, закономерностей процесса формирования, развития профессионально-психологических качеств педагогов общеобразовательных организаций.

Под системой мы понимаем комплекс, состоящий из отдельных, взаимосвязанных элементов, которые в сумме представляют единый, целостностный объект. При этом целостность в данном определении имеет особый смысл. Это не только единство взаимосвязи отдельных компонентов объекта, а нечто большее, представляющее собой зависимость характеристик системы от места, функций и других свойств каждого элемента.

Именно на раскрытие механизмов, обеспечивающих целостность объекта, ориентирован системный подход. Так как система характеризуется новыми качествами, не присущими её отдельным элементам, то её особенности проявляются в структуре системы, а не в качествах отдельных компонентов.

Под элементом системы мы понимаем её наименьшую единицу, ограниченную пределом делимости и характеризующуюся структурной особенностью и функциональной интегративностью.

Согласно мнению В.Г. Афанасьева, исследование системы заключается в определении:- отдельных элементов, входящих в состав системы;- внутренних и внешних связей элементов, их характеристик, оказывающих влияние на функционирование системы;- структуры, объединяющей элементы в единую систему;- повторяющих, «западающих» функций каждого элемента; - истории формирования системы, её этапов развития, тенденций;- системных

факторов, которые делают совокупность элементов целостной системой;- сущности системы, придающей ей интегративные характеристики[3].

Популярность системного подхода значительно выросла в XX веке, когда перед наукой стали определяться новые задачи исследования сложных, многофункциональных объектов. Со второй половины этого века в обществе возросла актуальность подобных задач, требующих комплексного рассмотрения крупных сложносоставных проблем, характеризующихся межотраслевыми свойствами.

Под принципом системности мы понимаем приём рассмотрения объекта, в котором целостное преобладает над составными частями, наделяя объект новыми, не характерными для его отдельных элементов, свойствами, качествами.

Как считает П.Р. Атутов, в содержании принципа системности необходимо выделить порядок определения целей и складывающихся между отдельными элементами системы отношений. Таким образом, данный принцип имеет непосредственное отношение с гносеологическими функциями, аспектом ценности процесса познания, его методологической стороной, комплексным способом изучения объекта. Особенности взаимоотношений отдельных элементов системы между собой, это и есть главный признак системности[2].

Несмотря на то, что в теории системы есть убедительные доказательства того, что системный подход в современной науке наделён наиболее значительной предсказательной силой, его применение имеет ряд ограничений при исследовании объектов, представляющих сложноорганизованные социальные, природные, биологические структуры. Это объясняется тем, что наши знания о таких объектах ещё не достаточно развиты. В связи с этим, чаще всего мы изучаем не саму систему, а её структуру.

В том случае, если мы принимаем под системой целый объект со всеми его отдельными частями, находящимися во взаимосвязи между собой, то структура в данном случае, это схема, представляющая целое, как порядок расположения стабильных элементов, которые возможно извлечь из объекта. При этом не принимается во внимание сложность элементов, составляющих систему. Рассматривается только то, что проще для исследования и стабильно во времени.

Для каждой науки использование системного подхода имеет свои особенности. Например, в социологии исследуется общество, его устройство, функции, связи, характеристики и другие свойства, качества. Трактовок понятия «общество» множество. Но, всех их объединяет единая позиция: общество представляет собой систему. Следовательно, использование системного подхода при изучении общества является целесообразным.

Применительно к психологии данная методология системного подхода применяется к исследованию личности, межличностных отношений, видов деятельности и т.п. К системному подходу обращаются в своих научных работах А.В. Брушлинский, В.Д. Шадриков, Б.Ф. Ломов, К.А. Абульхановой-Славская и др.

Кроме системного подхода в последнее время в исследованиях открытых систем, содержащих значительное число стохастических элементов, находящихся во взаимодействии между собой, часто используется **синергетический подход**.

Впервые понятие «синергетика» ввёл в науку Г. Хакен. Этим термином он обозначил способ исследования теории лазеров. Однако, необходимо заметить, что синергетический подход, это одно из направлений развития системного подхода, так как с её помощью Г. Хакен изучал изменение системы во времени. Кроме этого, в обоих подходах объектами исследования являются общие принципы, на которых основано функционирование системы. Но. Безусловно, синергетический подход имеет свои особенности[14].

Одним из создателей синергетической методологии является И.Р. Пригожин. Он писал в своей работе, что «человек сегодня погружён в плюралистический мир, наполненный явлениями различного рода, детерминистическими, схоластическими и др.». Данное обстоятельство требует выделения в системе элементов, находящихся в состоянии «порядка», «хаоса». Поэтому в процессе исследования систем нужно учитывать присутствие некоторой доли «хаоса». По мнению И.Р. Пригожина, в системе должен присутствовать «управляемый хаос». Однако такое управление не должно приводить к полному исчезновению хаоса. При этом в сложных системах порядок обеспечивается через отклонения. Наличие случайностей делает систему менее жёсткой, а её развитие многовариантным. Систему дополнительно характеризует самоорганизация, что делает её управление ограниченным [10].

Общество в социологии относится к таким синергетическим, открытым системам, сложно организованным, находящимся в условиях нелинейности, неравновесия.

Общество в процессе своего развития проходит через ряд случайных явления и необходимостей, имеющих стабильный или неустойчивый характер. При этом между отдельными компонентами такой системы возникают синергетические связи, отношения. Планируемые действия, явления нередко дают противоположный эффект, развиваясь по законам самоорганизующейся структуры и подчиняясь своей логике.

Процесс развития профессионально-психологических характеристик имеет синергетическую природу. Поэтому в своём исследовании мы обратились к синергетическому подходу, позволяющему оценить закономерности и случайности.

В.С. Егоров обращает наше внимание на некоторую ограниченность системного подхода. Учёный указывает, что «открытые системы можно описать такими характеристиками, как разнообразие, отсутствие равновесия, разупорядоченностью и нелинейными отношениями». Но, открытость исключает системность, так как система сама по себе закрытый объект. События настоящего времени мы описываем, как процесс эволюции линейных, динамически изменяющихся систем. Будущие события изучает синергетика посредством исследования нелинейных психологических явлений[5].

При изучении процесса формирования, развития профессионально-психологических качеств педагога мы обратились к синергетическому подходу, посредством которого будут учтены закономерности и случайности, объективные и субъективные факторы.

Таким образом, в условиях конкуренции стратегия компании должна быть направлена на формирование у собственных кадров уникальных компетенций, а не подавление каким бы то ни было образом своих конкурентов.

Ресурсный подход активно применяется в социально-экономической области. Появляются новые представления о его инструментах и возможностях. Если рассматривать данный подход с общих позиций, то его сущность можно определить, как нацеленность внутренних ресурсов на управление социальными процессами.

Содержание образования необходимо пересмотреть, нацелив основное внимание на использование человеческого ресурса. Образование должно стать системным ресурсом, посредством которого будет обеспечиваться поступательное развитие отдельного человека и государства в целом.

Таким образом, стратегию развития образования необходимо направить на переход от образования, как получателя ресурсов, к образованию, производителю человеческого капитала.

Суть рассматриваемой нами проблемы заключается в следующем: педагоги системы образования могут представлять собой перспективный ресурс. Но, при определённых условиях они могут негативно влиять на развитие образовательной сферы. «Педагоги становятся ресурсом развития в том случае, если они перестают воспринимать свою профессиональную деятельность, как обязанность с присущими ей функциями. Учитель, преподаватель становится «человеческим капиталом», когда проявляет инициативность, становится «творческим» работником, способным формировать образовательные требования, ожидания, цели, нормы, как в самой системе образования, так и вне её сферы деятельности».

В процесс проектирования, совершенствования профессионального развития должны быть вовлечены как педагоги, так и руководители системы образования, проявляя необходимую инициативу и настойчивость. Данное условие позволит реализовать главную задачу трансформации системы образования, сделав из педагогов не просто рабочую силу, а педагогический человеческий ресурс.

Методология аксеологического подхода была предложена в конце XX века В.А. Сластениным, Е.Н. Шияновым. Смысл данного подхода заключён в ряде принципов [11]:

- единство философского взгляда на мир при сохранении национальных культурных ценностей, традиций в границах общей гуманистической системы ценностей;
- одинаково ценное отношение к традициям, творчеству, наследию прошлого и духовному совершенствованию в настоящем, будущем;
- оценка оснований ценностей человека с опорой на социокультурный прагматизм, признание экзистенциального равенства всех людей;

- отказ от индифферентности, мессианства и переход к конструктивному диалогу, подвижничеству.

Мы приходим к выводу о том, что применительно к настоящему периоду истории страны аксиологический подход соответствует гуманистической концепции принятой в системе образования и выражает её ценности, так как ориентирует суть образования на личностно значимые для человека и общество результаты. Для образовательного пространства характерен огромный потенциал своего развития. При этом оно позволяет педагогу развиваться в различных формах и действиях, как субъекту профессионально-педагогической деятельности.

В данном параграфе мы рассмотрели методологическую базу, на которую опирается процесс исследования особенностей профессионально-психологических характеристик работников педагогической сферы деятельности, определяя для этого необходимый набор технологий, методов, способов развития.

ЛЕТЕРАТУРА:

1. Адольф В.А. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя // Педагогика. 1998. - №1. - С. 74 - 78.
2. Атутов, П. Р. Политехническое образование и всестороннее развитие личности школьника / П. Р. Атутов. - М.: Педагогика. 1984. - 128 с.
3. Афанасьев, В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. - М.: Политиздат. - 1980. - С. 305.
4. Воробьева Т.А. Методологические предпосылки и опыт разработки методики профессионального отбора к профессии учителя: Автореферат дис. к.п.н.-Л., 1971.-18 с.
5. Егоров, В. С. Философия открытого мира / В. С. Егоров. - М.; Воронеж, 2002. - 320 с.
6. Зайтметов Х.А. Психология. Худжанд. 2017.-240с.
7. Климов, Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. - М., 1996.
8. Ковалев А. Г. Психология личности. 3-е изд., переработ, и доп. М., 1970-391 с. ссылки: 39
9. Лутфуллозода М. Андешаҳо перомуни салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо. Душанбе, 2017.с
10. Пригожий И., Стенгерс, И. Время. Хаос. Квант. К решению парадокса времени. - М.: Едиториал УРСС, 2003. - 240 с.
11. Слостенин В.А. Формирование личности учителя как предмет социально-педагогического исследования //В сб. Вопросы высшего педагогического образования. - Томск, 1977 - С. 42
12. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения. - М., 1948 С.15
13. Хакен, Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. - М.: Мир, 1985. - 424с.
14. Шарифзада Ф., Миралиев А.М. Общая и профессиональная педагогика. / Поэзия Академик Лутфуллоев М. Душанбе, «Ирфон», 2012, 562 с

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

В статье рассматриваются вопросы формирования компонентов педагогико - психологических компетенций будущих педагогов, их место и значение в процессе обучения и воспитания студентов в вузе. Качества личности по-разному проявляются во внешне однородной деятельности в зависимости от установок, интересов, идеалов, мотиваций, которые побуждают человека к деятельности и определяют отношение к ней, что определяет ее успех в будущем. В этом случае в личности педагога возможно формирование отрицательных профессионально-психологических качеств. Поэтому в направлении развития будущих педагогов высших учебных заведений необходимо учитывать внешние и внутренние факторы, через которые определяется траектория, содержание развития педагога в профессии, динамика этого процесса. Профессиональное развитие учителя может осуществляться по разным траекториям. В данной исследовательской работе мы обратились к системному подходу для выявления особенностей образовательного пространства, закономерностей процесса формирования, развития профессионально-психологических качеств педагогов высшей школы. В то же время она позволяет педагогу развиваться как субъекту профессионально-педагогической деятельности в различных формах и действиях.

Ключевые слова: формирования, индивидуальность, ориентация личности, психология, педагогика, компетентность, профессиональная подготовка, профессиональная компетентность, профессионального развития, принципы, общество, педагогические навыки.

РАВИШҲОИ МЕТОДОЛОҒИ ДАР ТАҲҚИҚИ РУШДИ САЛОҲИЯТҲОИ КАСБӢ-ПСИХОЛОГИИ ОМУЗГОРОНИ ОЯНДА

Мақолаи мазкур ба яке аз самтҳои муҳим ва афзалиятноки кори таълиму тарбияи донишҷӯёни мактабҳои олии нигаронида шудааст. Дар мақола равишҳои методологии салоҳиятнокии касбӣ ҳамчун системаи томи муносиати касбӣ – психологӣ дарҷ гардидааст. Муаллифи мақола қайд намудааст, ки салоҳияти касбӣ – психологӣ заминаи асосии ташаккули донишандӯзии донишҷӯён, ҳамчунин самтҳои касбии онҳо дар назди мактабҳои олии махсус мегардад.

Аз ин рӯ, дар самти рушди салоҳияти касбӣ – психологӣ омузгорони ояндаи муассисаҳои таҳсилоти олии бояд омилҳои беруна ва дохилиро ба назар гирифт, то ки тавассути онҳо траектория, мундариҷаи рушди шахсият дар касб, динамикаи ташаккули шахсияти омузгори оянда муайян карда мешавад. Рушди касбии омузгорро дар траекторияҳои гуногун амалӣ кардан мумкин аст.

Дар кори тадқиқотӣ мо ба равиши системавӣ барои муайян кардани хусусиятҳои фазои таълимӣ, қонуниятҳои раванди ташаккул, рушди сифатҳои касбӣ-психологӣ омузгорони мактаби олии мурочиат кардем. Дар айни замон, он ба омузгор имкон медиҳад, ки ҳамчун субъекти фаъолияти касбӣ-педагогӣ дар шаклҳо ва амалҳои гуногун рушд кунад.

Ҳамин тавр, аз андешаҳои муаллифи мақола бар меояд, ки салоҳияти касбӣ – психологӣ ва педагогӣ – ин як навъи малакаи касбӣ барои ноил гаштан ба муваффақиятҳои таълимию тарбиявӣ ба ҳисоб меравад. Бояд дар ҳар як омузгори муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ чунин сифатҳоро ташаккул дод.

Калидвожаҳо: ташаккул, фардият, самти шахс, психология, педагогика, салоҳият, омодагии касбӣ, салоҳияти касбӣ, рушди касбӣ, принципҳо, ҷомеа, малақаҳои педагогӣ.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL AND PSYCHOLOGICAL COMPETENCIES OF FUTURE TEACHERS

The article discusses the issues of the formation of components of pedagogical and psychological competencies of future teachers, their place and importance in the process of teaching and educating students at the university. Personality qualities manifest themselves in different ways in externally homogeneous activities, depending on attitudes, interests, ideals, motivations that motivate a person to activity and determine the attitude towards it, which determines its success in the future. In this case, the formation of negative professional and psychological qualities in the personality of the teacher is possible. Therefore, in the direction of the development of future teachers of higher educational institutions, it is necessary to take into account external and internal factors through which the trajectory, the content of the teacher's development in the profession, and the dynamics of this process are determined. The professional development of a teacher can be carried out along different trajectories. In this research paper, we turned to a systematic approach to identify the features of the educational space, the patterns of the formation process, and the development of professional and psychological qualities of higher school teachers. At the same time, it allows the teacher to develop as a subject of professional pedagogical activity in various forms and actions.

Key words: formation, individuality, personality orientation, psychology, pedagogy, competence, professional training, professional competence, professional development, principles, society, pedagogical skills.

Маълумот дар бораи муаллиф: Луфов Мансурбой Туёмуратович – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи психологияи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд. Почтаи электронӣ - lufov@mail.ru Телефон: +992-92-812-91-99

Сведения об авторе: Луфов Мансурбай Туёмуратович – кандидат педагогических наук, доцент кафедры социальной и профессиональной психологии Худжандского государственного университета. Электронная почта- lufov@mail.ru Телефон: +992-92-812-91-99

Information about the author: Lufov Mansurbai Tuimuratovich is a candidate of pedagogical Sciences, assistant professor of the Department of Social and Professional Psychology of the Khujand State University named after Academician Babajan Gafurov. Email- lufov@mail.ru Phone: +992-92-812-91-99

ТДУ 802.0+373 (575.3)

ТЕХНОЛОГИЯИ ПЕДАГОГИИ ОМУЗИШИ ФАЪОЛ

Ҳабибова О. М.

Донишгоҳи Давлатии Омузгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Омузгор рисолати беназиреро иҷро мекунад, ки имрӯзу ояндаи шахсият, ҷомеа ва тамаддуни башариро дар маҷмӯъ муайян мекунад. Сарфи назар аз тағйироти ҷаҳонӣ дар фазои иттилоотӣ, тақмили пайвастаи технологияҳои таълимӣ, истифодаи усулу воситаҳои инноватсионӣ, захираҳои интерактивии таълимӣ, нақши пешбаранда дар пешбурди рушди шахсият ҳанӯз ҳам ба зиммаи омузгор аст. Маҳз ӯ ҳамчун фард ва шахси касбӣ ворид

шудани насли наврасро ба олами фарҳанг, муносибатҳои иҷтимоӣ таъмин намуда, қўдакониро бо мероси маънавии гузашта ва наватарин дастовардҳои тамаддуни башарӣ ошно месозад. Ин на танҳо нақши муҳими шахсияти омӯзгор, балки аҳамияти махсуси омодагии ӯро ба фаъолияти касбӣ таъкид мекунад.

Тағйироту дигаргуниҳо дар системаи маориф заминаи коркард ва пайдо шудани дигари системаҳои дидактикӣ гардид, ки дар тамоми муассисаҳои таълимӣ системаи омӯзиши фаъл амал мекунад.

Омӯзиши фаъл омӯзишест, ки дар он фаъолияти хонандагон дорои хусусияти истехсолӣ, эҷодӣ ва ҷустуҷӯӣ мегирад. Ба равиши конструктивӣ омӯзиши фаъл асос ёфтааст: омӯзгор майнаи сари хонандагонро на танҳо мисли зарфҳои холӣ пур мекунад, балки ба онҳо имкон медиҳад, ки ҳудашон дониш ба даст оранд ва кашф намоянд.

Усулҳои фаъоли таълим ба хонандагон имкони иштироки фаълоне дар раванди таълимро фароҳам меорад. Масъалаи фаъолияти инфиродӣ дар таълим яке аз масъалаҳои мубрами илми педагогӣ ва равоншиносӣ, инчунин дар амалияи таълим мебошад.

Дар соҳаи таъминоти илмию методии татбиқи Консепсияи таҳсилот, таҳия ва наشري воситаҳои инноватсионии таълим, маҷмуъҳои мултимедиявӣ дар назар аст, ки ҷорӣ ва истифодаи васеъ дар таҳсилоти педагогӣ «технологияҳои кейс, усули интерактивӣ, технологияҳои иттилоотӣ, усулҳои ташкили фаъолияти лоиҳаӣ» ва ғайраро таъмин менамоянд.

Аз ин лиҳоз, аз ҷониби омӯзгорон таҳияи технологияҳои муосир, пеш аз ҳама ба фаъолияти асосёфта ва рушдбандаю интерактивӣ аҳамияти муҳим дорад.

Технологияи омӯзиши фаъл ин ташкили раванди таълим мебошад, ки дар он иштирок накардан дар раванди маърифатӣ ғайриимкон аст. Ҳар як хонанда вазифаи мушаххасе дорад, ки дар он бояд дар назди синф гузориш диҳад ё сифати иҷрои вазифаи маърифатии ба гурӯҳ гузашташуда ба фаъолияти ӯ вобаста аст. Дар омӯзиши фаъл хонанда дар меҳвар аст, зеро маҳорату малакаҳои хонандаро ташаккул дода, ҳамаи чиз ба ӯ нигаронида шудааст. Омӯзгор мавзӯи дарсро шарҳ намедиҳад, балки танҳо раванди дурусти таълимро таъмин мекунад, бештар ба сифати роҳбар амал мекунад. Барои омӯзиши мавзӯи омӯзгор роҳ кушода шароит муҳайё мекунад, бештар ҳамчун мушовир амал намуда, маслиҳатҳои муфид дода метавонанд. Хонанда иштирокчи фаъоли раванди таълим мебошад. Аз тарафи омӯзгор маводи таълимии нав дар шакли савол, мушкилот, вазъият ё дар шакли муқаррароти алтернативӣ пешниҳод карда мешавад. Хонанда адабиётҳои ба маводи таълимӣ алоқамандбударо таҳқиқ мекунад, фикр карда фарзияҳо пешниҳод намуда, муҳокима ва роҳҳои ҳалли онро ҷустуҷӯ мекунад. Агар дар рафти суҳбат ақидаҳои ба ҳам зид ба миён оянд, он гоҳ ангезаи илова кардани маълумот ё ёфтани роҳи мантиқии масъала пайдо мешавад.

Омӯзиши фаъл нақши кори гурӯҳро тақвият медиҳад, омӯзиши банақшагирифта ва ҳалли мушкилотро баланд мебардорад.

Омӯзиши технологияҳои таълимии фаъл аз ҷониби омӯзгорони оянда дар марҳилаи тайёрии касбӣ тибқи Консепсия, Стандарти касбӣ ва Стандарти давлатии таҳсилоти олий бояд ба ҳадди аксар аз худ намудани раванд, шаклҳо, усул ва воситаҳои амалисозии фаъолияти таълимӣ равона карда шавад. Маҷмуи технологияҳои таълими фаъл ва интерактивии омӯзиш инҳоро дар бар гирад:

- гузаронидани семинарҳо оид ба ҳалли мушкилотҳои педагогӣ;
- тренингҳо оид ба ташаккул ва рушди салоҳиятҳои касбии педагогӣ;
- симулятсия - бозии моделсозӣ барои омода намудани омӯзгорони оянда барои иҷрои вазифаҳои касбии педагогӣ;
- технологияи кейс, технологияҳои фаъолияти лоиҳавӣ ва таҳқиқотии омӯзгори оянда;
- технологияҳои медиавӣ, шаклу усули татбиқи таълими фосолавӣ таълим (видеоконфронсҳо, лексияҳои онлайнӣ, тренингҳои онлайн, вебинарҳо), усули эвристикӣ (ҳучуми ақлӣ, усули саволҳои эвристикӣ, эмпатия (усули аналогияи шахсӣ), инверсия, синектика (усули эҷодиёти ихтироъкорӣ) ва ғ.

Доираи технологияҳои фаъоли таълим, хеле васеъ аст, ки он дар дар ҳуҷҷатҳои муосир таҳия ва пешниҳод шудаанд (Консепсияи таҳсилот, Стандартҳои касбии омӯзгорон, Стандартҳои давлатии таҳсилоти олий ва ғ.) дар марҳилаи тайёрии касбии омӯзгорони оянда дар муассисаҳои олий маҳдуд шуданаш ғайриимкон аст.

Маҷмуи технологияҳо вектори таҳсилоти доимии касбӣ ва рушди касбӣ тавассути шаклҳои гуногуни худомӯзӣ ва тақмили ихтисосро муқаррар мекунад. Дастурамали пешниҳодшуда технологияҳои асосии фаёли таълимиро тавсиф мекунад, ки барои таҳсилоти муосир мувофиқанд ва на танҳо ҳангоми азхудкунии курсҳои фанҳои таълимӣ (“Педагогика”, “Назарияи таълим ва тарбия”, “Усулҳои таълим ва тарбияи мактаббачагони хурдсол» ва ғайра), балки ҳангоми ташкил кардан раванди таълимии тайёр кардани омӯзгорони оянда, таълими иловагии касбӣ ва худомӯзӣ онҳо нақши муҳимро дорад.

Омӯзгорон дар омӯзиши фаъл бетаваҷҷуҳии баъзе хонандагонро нисбат ба дониш, майл надоштан ба омӯхтан ва сатҳи пасти инкишофи шавқу ҳаваси маърифатӣ ва ғайраҳоро мушоҳида намуданд, кӯшиш мекунад, ки шаклу моделҳо, усулҳо ва шароитҳои таълимиро муассиртар созанд. Педагог А.А.Вербицкий қайд кардааст, ки аксар вақт фаълсозӣ ё бошиддат кардани назорат аз болои қори хонандагон ё кӯшиши устувортар кардани интиқол ва азхудкунии як маълумот бо ёрии воситаҳои техникии таълим, технологияҳои иттилоотии компютерӣ ва имкониятҳо ва захираи қобилиятҳои равонӣ вобаста аст [1, с.94].

Фаъолияти инфиродӣ дар таълим ҳамчун омил пешбарандаи ноил шудан ба мақсадҳои таълим, рушди умумии шахс ва омодагии касбӣ, фаҳмиши бунёдии унсурҳои муҳимтарини таълимиро (мундариҷа, шакл, усул) талаб мекунад.

Самти стратегияи интенсификацияи таълим на ин ки зиёд кардани ҳаҷми ахбори фириодашаванда, балки пурзӯр намудан ва зиёд кардани миқдори фаъолияти назорат, фароҳам овардани шароити дидактикӣ, психологӣ, пурмазмунӣ таълим, рушди фаъолияти фикрии хонандагон нигаронида шудааст.

Олимон П.Д. Рабинович Н.В. Сальникова ва А.С. Тарасов чунин мешуморанд, ки омӯзиши фаъл як роҳи ташкили раванди таълим аст, ки дар он гирифтани дониш аз қониби омӯзгор барқарор дорад, интиқоли усул, шаклҳо, методҳо ва воситаҳои таълим ва инчунин хусусиятҳои инфиродии хонандаро ба эътибор мегирад, майлу ҳавасҳои таълим ва ҳавсамандгардонӣ таъмин карда мешаванд. Дар ин шакли ташкили раванди таълим омӯзгор бояд фаъолияти маърифатии хонандаро ташаккул ва дуруст роҳнамоӣ кунад, ўро ба фазои иттилоотӣ равона созад ва сари вақт ёрии зарурии методиро расонад. Татбиқи таълими фаълоне барои омӯзгорон ва методистҳо нисбат ба раванди анъанавии таълим душвортар аст, зеро омӯзгор бояд на танҳо вазифаи таълимиро мурағбат созад, модели онро гузорад ва роҳи ҳалли онро нишон диҳад, балки шароитро ба хонандагон тавре пешниҳод намояд, ки шавқу рағбат ба таҳқиқот бедор шавад ва вазияти муваффақият ба вуҷуд ояд.

Омӯзиши фаъл аз фаъолиятҳои зерин иборат аст:

- омӯзиши таҷрибавӣ;
- ҳалли эҷодии масъалаҳои мураккаб;
- гирифтани дониши марбут ба фан;
- дастирии гурӯҳӣ дар омӯзиши муштарак.

Сатҳи ҳузурии фаъолияти хонанда дар таълим бо мантиқи асосии он, инчунин сатҳи инкишофи ҳавсамандии таълимӣ муайян карда мешавад, ки на танҳо сатҳи фаъолияти маърифатии ў, балки хусусияти шахсияти ўро низ муайян мекунад. Мутобиқи мантиқи анъанавии омӯзиш, ки чунин марҳалаҳоро дар бар мегирад, аз қабилӣ ошноии ибтидоӣ бо мавод ё дарки он ба маъноӣ васеи калима, фаҳмиши он, қори маҳсус барои таҳкими он ва ниҳоят, азхудкунии мавод, яъне ба фаъолияти амалӣ табдил додани он се зинаи фаъолият ҷудо карда шудааст:

- Фаъолияти такрористеҳсолӣ – бо хоҳиши хонанда барои фаҳмидан, дар хотир нигоҳ доштан, дубора тавлид кардани дониш ва азхуд кардани усулҳои истифода аз рӯи намуна тавсиф мешавад;

- Фаъолияти тафсири – бо хоҳиши хонанда барои фаҳмидани маъноӣ чизи омӯхташаванда, барқарор намудани робитаҳо ва азхудкунии роҳҳои татбиқи дониш дар шароити тағйирёфта алоқаманд аст;

- Фаъолияти эҷодӣ – саъю кӯшиши хонандаро барои дарки назариявии дониш, ҷустуҷӯи мустакилонаи роҳҳои ҳалли масъалаҳо ва зухуроти интенсивии шавқу ҳаваси маърифатӣ дар назар дорад [4, с.36].

Таҳлили назариявии ин масъала, таҷрибаи пешқадами педагогӣ ҳалли созандатарин дар таълим, фароҳам овардани шароити психологию педагогӣ мебошад, ки дар он хонанда

метавонад, мавқеи фаёли шахсиро ишғол намояд, худро ҳамчун субъекти фаёлияти таълимӣ шуморад.

А.Вербитский моҳияти ин мафхумро чунин шарҳ медиҳад: омӯзиши фаёл гузаришро аз шакли усулҳои асосан танзимкунанда, алгоритмӣ, барномавӣ ва усулҳои ташкили дидактикӣ ва ҳамчун раванди инкишофёбанда, проблемавӣ, тадқиқотӣ, ҷустуҷӯ, бедор кардани мотиву шавқу ҳаваси маърифатӣ, шароити эҷодкорӣ дар таълим нишон медиҳад [1, с.96].

М. М. Новик хусусиятҳои зерини фарқкунандаи омӯзиши фаёло муайян мекунад:

- фаёлсозии маҷбурии тафаккур, яъне хонанда новобаста аз хоҳишаш маҷбур аст, ки фаёл бошад;

- ҷалби тӯлонии хонандагон ба раванди таълим, зеро фаёлияти онҳо набояд қӯтохмуддат ва эпизодӣ, балки асосан устувор ва дарозмуддат (яъне дар тамоми дарс) бошад;

- таҳияи мустақилонаи эҷодии ҳалли масъалаҳо, баланд бардоштани дараҷаи ҳавасмандӣ ва эҳсосоти хонандагон [7, с. 96].

Бартарии ташкили омӯзиши фаёл аз нуқтаи назари педагогон М.Миллз, Г.А. Ковалева, Ю.Н. Емельянов, дар гурӯҳи хурд (15-30 нафар) машқ мекунад, ки бо мақсаду вазифаҳои умумӣ муттаҳид шудааст:

- воқеияти иҷтимоие, ки барои ислоҳи самарабахш имкониятҳои зиёд дорад, ғайр аз коллектив дигар шуда наметавонад;

- омили қутоҳ будани давомнокии гурӯҳ боиси мавҷудияти динамикаи махсуси гурӯҳ, тамоми равандҳои он мегардад;

- муқарраргардии гурӯҳ аз як тараф, дар муоширати рӯ ба рӯ ва аз тарафи дигар, дар фазои маҳдуд ифода меёбад.

Омӯзиши фаёл як қатор бартариҳо дорад:

1. Рушди қобилиятҳои эҷодӣ ва алоқамандии назария бо амалия;

2. Натиҷаҳои мушаххаси амалии машғулиятҳо;

3. Инкишофёбии фаёлияти эҷодӣ ва амалии хонандагон.

Омӯзиши фаёл принципҳои хоси худро дорад, ки ба маҷмуи принципҳои умумии дидактикӣ асос ёфта, ки онҳоро А. Балаев чунин таснифот ва пешниҳод кардааст:

1. Принципи мувозинатӣ: мазмун ва усули таълим бо назардошти омодагии хонандагон ва маводи таълим.

2. Принципи моделсозӣ: барномаи таълимӣ модели раванди таълим аст ва дар он мақсаду вазифаҳо, воситаҳо, усули таълим, тартиб ва тарзи гузаронидани дарсҳо инъикос ёфта, саволу вазифаҳои тартиб дода мешаванд, ки хонандагон ҳангоми таълим онҳоро ҳал мекунанд.

3. Принципи назорати воридотӣ: назорати воридотӣ имкон медиҳад, ки мундариҷаи курси таълимӣ бо самаранокии ҳаҷди аксар аниқ карда шавад, усули интихобшудаи таълим аз нав дида баромада, хусусият ва ҳаҷми қори инфиродии хонандагон муайян карда шавад, аҳамияти таълим асоснок карда ва ба ин васила хоҳиши омӯзиш ба вучуд ояд.

4. Принципи мувофиқати мазмун, усул ба мақсадҳои таълим: барои самаранок ноил шудан ба ҳадафи таълимӣ омӯзгор бояд намудҳои фаёлияти таълимии хонандагонро интихоб намояд, ки барои омӯзиши мавзӯи мушаххас ё ҳалли масъала бештар мувофиқанд. Дар як маврид гуфтугӯ ва муҳокимаи проблема кифоя аст.

5. Принципи мушқилот: дар ин маврид чунин ташкили дарс вақте талаб карда мешавад, ки хонандагон ҷизҳои навро аз худ намуда, донишу малакаҳоро бо рафъи душворӣ ва монеаҳое, ки дар натиҷаи масъалагузорӣ ба вучуд меоянд, азхуд мекунанд. Аз манбаҳои иловагии иттилоот: адабиёт, дастуру маҷаллаҳо, рӯзномаҳо ва ғайра истифода бурдан лозим аст.

А.М. Матюшкин, ки яке аз асосгузори назарияи таълими проблемавӣ мебошад, таъкид мекунад, ки маҳз сохтори проблемавии дарс кафолати расидан ба ҳадафи таълимӣ мебошад.

6. Принципи таҷрибаи манфӣ: дар фаёлияти амалӣ дар баробари муваффақият ба хатоҳо низ роҳ дода мешавад, бинобар ин, ба одам роҳ надодан ба хатоҳоро ёд додан лозим аст. Ин вазифа хеле таъхирнопазир аст.

7. Принципи аз содда ба мураккаб: дарс бо назардошти мураккабии рушдкунандаи маводи таълимӣ ва усулҳои дар омӯзиши он истифодашаванда ба нақша гирифта ва ташкил карда мешавад: кори инфиродӣ оид ба сарчашмаҳои ибтидоӣ, таҳияи дастаҷамъона, хулосаҳои умумӣ ва ғайра.

8. Принципи навсозии пайваста: яке аз сарчашмаҳои фаъолияти маърифатии хонандагон навоварии маводи таълимӣ, мавзуи мушаххас ва усули гузаронидани дарс мебошад. Мазмуни иттилоотии раванди таълим диққати хонандагонро ба худ ҷалб менамояд, онҳоро ба омӯхтани мавзӯ, азхуд намудани тарзу усули нави фаъолияти таълимӣ водор мекунад.

9. Принципи ташкили фаъолияти коллектив: хонанда бояд аксар вақт ба зарурати ҳалли баъзе мушкилот дар гурӯҳ дастаҷамъона қарорро қабул намояд. Вазифа аз инкишофи қобилияти хонандагон барои амали коллектив ба миён меояд. Ҳалли ин масъала дар рафти машғулият бояд давра ба давра ба амал бароварда шавад. Дар марҳилаи аввал омӯзгор бо истифода аз супориши гурӯҳӣ мавҷудияти тафовут ва шабоҳати муносибати хонандагонро ба ҳуди масъала ва ҳалли онро муайян мекунад. Дар марҳилаи дуюм бошад, бо ташкили кори гурӯҳӣ оид ба вазъияти мушаххас хонандагон эҳтиёҷотро ба фаъолиятҳои муштарак, ки ба ноил шудан ба натиҷаҳо мусоидат мекунад, ташаккул медиҳанд. Дар марҳилаи сеюм дар шароити бозии қорӣ маҳорати фаъолияти муштарак, таҳлил ва ҳалли мушкилот, таҳияи лоиҳа ва ғ.

10. Принципи таълими пешрафта: принципи мазкур азхуд намудани дониши амалиро дар муҳити таълим ва маҳорати дар амал татбиқ намудани он, ба вучуд овардани боварии хонандагон ба қобилияти худ ва таъмини сатҳи баланди натиҷаҳо дар фаъолияти ояндаро дар назар дорад.

11. Принципи ташхисӣ: ин принцип тафтиши самаранокии дарсҳоро дар бар мегирад. Масалан, таҳлили кори мустақилонаи хонандагон аз рӯи вазъияти таълим нишон медиҳад, ки оё мавзӯ ба контексти дарс дуруст мувофиқ аст, оё усули гузаронидани дарсҳо дуруст интихоб шудааст, оё хонандагон масъалаҳои омӯхташавандаро хуб медонанд, ё не, ҳама чизро барои дарси оянда иваз кардан мумкин аст ва ғайра.

12. Принципи сарфи вақти таълим: вақти таълимиро омӯзгор бояд самаранок истифода барад. Иҷроиши саривақтии супоришҳои хонандагонро назорат бурда, вақти азхудкунии дониш ва ташаккули маҳорат кам карда шавад. Хонандагон дар дарсҳои амалӣ аввал дониш мегиранд ва баъдан малака ва маҳоратро ташаккул медиҳанд.

13. Принципи идоракунии баромад: одатан, назорати ниҳоии дониш пас аз анҷоми омӯзиш дар шакли имтиҳон, санҷишҳо, мусоҳибаҳо, тестҳо ё иншо бо ҳимояи минбаъдаи онҳо сурат мегирад. Барои назорати ҷамъбасти усули фаъоли таълим бомуваффақият истифода мешаванд: як қатор вазифаҳои амалии назоратӣ, вазифаҳо ва ҳолатҳои мушкилот, қорҳои инфиродӣ ё гурӯҳӣ [6, с. 100].

Педагог С.Д.Смирнов роҳҳои асосии баланд бардоштани фаъолияти хонандагонро дар фаъолият ва самарайи тамоми раванди омӯзишро муайян кардааст:

Таҳкими ҳавасмандии омӯзишии хонанда тавассути: а) ангежаҳои дохилӣ ва б) берунӣ (мотивҳо- ҳавасмандкунӣ);

Муҳайё намудани шароити мусоид баҳри ташаккули шаклҳои ҳавасмандгардонӣ (масалан, майл ба худфаъолиятӣ ё мотиви афзоиш, ба қавли В.А. Сухамлинский ва А. Маслоу майли ифодаи худшиносӣ ва худшиносӣ дар раванди таълим);

Истифодаи усулу воситаҳои самарабахш баҳри амалӣ ва таъмини мақсадҳои омӯзишии хонандагон барои фаъолона азхуд намудани дониш, маҳорат ва малакаҳо;

Мувофиқати мазмун бо шаклу воситаҳои ташкилии таълим:

Пурзӯр гардонидани фаъолияти хонандагон ва ҳамкориҳои омӯзгор бо хонандагон тавассути истифодаи оқилонаи вақти таълимӣ; 6) Дар асоси таҳлили мантиқӣ илман асоснок намудан ва таъмини маводи азхудшаванда (инварианти);

Ба эътиборгирии имкониятҳои синну солӣ ва хусусиятҳои фардии хонандагон [2, с. 12].

Омӯзгор натиҷаи ниҳойро дар шакли “модел” пешниҳод кунад ва намунаи таҳсилро, ки хонанда ба анҷом расонидааст ва ӯ бояд ҷи гуна дониши амик, маҳорат ва малакаҳоро дошта бошад, ба кадом фаъолиятҳо омода шавад ва дар кадом шаклҳои мушаххас таҳсилаш зоҳир шавад.

Таҳлили минбаъдаи пайдарпайи амалҳои хонандагон барои ошкор намудани шакли хато ва коркарди маҳорати ҳалли масъала мусоидат мекунад. Дар баробари ин, хонанда ба зарурати дониш оид ба ин масъала боварӣ ҳосил мекунад, ки ин ўро ба амиқтар омўхтани маводи таълимӣ водор мекунад. Аммо баробари азхуд кардани дониш, шиддатнокии дарки онҳо тадриҷан коҳиш меёбад. Хонандагон ба усули муайян одат мекунад ва шавқу рағбати онҳо рафъ мешавад. Барои пешгирии ин ҳолат омўзгор бояд пайваста унсурҳои нави тарҳрезии дарсро ворид кунад ва усулҳои таълимиро нав кунад.

Ба андешаи Д.Н. Кавтарадзе, фаъолияти маърифатӣ вокуниши зеҳнӣ ва эмотсионалӣ ба чараёни шинохт, майли хонанда ба дониш, иҷрои супоришҳои инфиродӣ ва умумӣ, шавқу рағбат ба фаъолияти омўзгор ва дигар хонандагонро дорад [3, с.96].

Фаъолияти маърифатӣ ва мустақилияти маърифатӣ сифатҳои мебошанд, ки қобилиятҳои зеҳнии донишомўзонро тавсиф мекунад. Ин қобилиятҳо дар фаъолият зоҳир ва инкишоф меёбанд. Васеъ истифода бурдани усули фаъоле, ки фаъолиятҳои зеҳнӣ актии хонандагонро метезонанд, онҳоро ба омўзиш ҳавасманд мекунад ва дар оянда фаъолияти азхудкунии доимии дониш ва дар амал татбиқкунии онро таъмин мекунад.

Ҳамин тавр, татбиқи омўзиши фаъл истифода аз усули фаъоли таълим раванди таълими самараноктар мегардонад ва инчунин дар раванди он хонандагони зайф низ хеле фаъл мегарданд, шавқмандӣ, қобилиятҳои маърифатчӯӣ ва тафаккури онҳо рушд меёбанд.

АДАБИЁТ:

1. Вербицкий, А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. - М., 1991. С. 96
2. Смирнов, С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: учеб. пособие. - М., 2001.
3. Кавтарадзе, Д.Н. Обучение и игра. Введение в активные методы обучения - М., 1998.
4. Педагогические технологии: учеб. пособие / под общ. ред. В.С. Кукушина. - Ростов н/Д., 2002.
5. Сластенин, В.А. Технология профессионально - личностного развития учителя, его готовности к организации воспитательного процесса в образовательном учреждении. Научно-методич. Рекомен. / В.А. Сластенин, Е.А. Ливанов, А.В.Мудрик и др. под общ. Ред. В.А. Сластенин - М; изд дом «Новый учебник», 2003, 176 с.
6. Балаев, А.А. Активные методы обучения. - М., 1986, 128 с.
7. Новиков, М.М. Активные методы обучения. - М; 2018, 57с.

ТЕХНОЛОГИЯИ ПЕДАГОГИИ Омўзиши Фаъл

Тағйироту дигаргунӣҳо дар системаи маориф заминаи коркард ва пайдо шудани дигари системаҳои дидактикӣ гардид, ки дар тамоми муассисаҳои таълимӣ системаи омўзиши фаъл амал мекунад.

Омўзиши фаъл омўзишест, ки дар он фаъолияти хонандагон дорои хусусияти истехсолӣ, эҷодӣ ва ҷустуҷӯӣ мегардад. Ба равиши конструктивӣ омўзиши фаъл асос ёфтааст: омўзгор майнаи сари хонандагонро на танҳо мисли зарфҳои ҳалӣ пур мекунад, балки ба онҳо имкон медиҳад, ки ҳадашон дониш ба даст оранд ва кашф намоянд. Усули таълими фаъл ба хонандагон имкони иштироки фаълони дар раванди таълими фароҳам меорад. Масъалаи фаъолияти инфиродӣ дар таълим яке аз масъалаҳои муҳими педагогӣ ва раваншиносӣ, инчунин дар амалияи таълим мебошад.

Технологияи омўзиши фаъл ин ташкили раванди таълим мебошад, ки дар он иштирок накардан дар раванди маърифатӣ ғайримумкин аст. Ҳар як хонанда вазифаи мушаххасе дорад, ки дар он бояд дар назди синф гузориш диҳад ё сифати иҷрои вазифаи маърифатии ба ғурӯҳ гузошташуда ба фаъолияти ӯ вобаста аст.

Дар омўзиши фаъл хонанда дар меҳвар аст, зеро маҳорату малакаҳои хонандаро ташаккул дода, ҳамаи ҷиз ба ӯ нигаронида шудааст. Омўзгор мавзӯи дарсро шарҳ намедиҳад, балки танҳо раванди дурусти таълими таъмин мекунад, бештар ба сифати роҳбар амал мекунад. Барои омўзиши мавзӯ омўзгор роҳи кушода шароит муҳайё мекунад, бештар ҳамчун мушовир амал намуда, маслиҳатҳои муфид дода метавонанд. Хонанда иштирокчи фаъоли раванди таълим мебошад. Аз тарафи омўзгор маводи таълими нав дар шакли савол, мушкилот, вазъият ё дар шакли муқаррароти алтернативӣ пешниҳод карда мешавад. Хонанда адабиётҳои ба маводи таълимӣ алоқамандбударо таҳқиқ мекунад, фикр карда фарзияҳои пешниҳод намуда, муҳокима ва роҳҳои ҳалли онро ҷустуҷӯ мекунад.

Қайдвожаҳо: омўзиши фаъл, технологияи таълим, хонандагон, метод, инкишоф, машғулият, системаи маориф, фаъолияти инфиродӣ, муассисаҳои таълимӣ, қобилият, омўзгор, шаклҳои таълим, принцип, таълим, тарбия.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ АКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

Изменения в сферах системы образования стали основой для развития и появления других дидактических систем, действующих во всех образовательных учреждениях систем активного обучения.

Активное обучение – это обучение, при котором деятельность учащихся носит продуктивный, творческий и поисковый характер. Конструктивный подход основан на активном обучении: преподаватель не просто наполняет мозг учащихся, как пустые сосуды, но и позволяет им самостоятельно приобретать, но и открывать новые знания.

Вопрос активности личности в образовании является одним из актуальных вопросов педагогической науки и психологии, а также практики образования.

Технология активного обучения – это организация учебного процесса, при которой невозможно не участвовать в познавательном процессе. У каждого ученика есть определенное задание, по которому он должен отчитаться перед классом или от его активности зависит качество выполнения познавательного задания, поставленного перед группой. В активном обучении ученик находится в центре, поскольку формируются умения и навыки ученика, и все ориентировано на него.

Учитель не объясняет тему урока, а лишь обеспечивает правильный процесс обучения, действует скорее, как руководитель. Учитель подготавливает почву для изучения предмета и создает условия, выступает скорее, как консультант и может дать полезный совет. Ученик является активным участником образовательного процесса. Учитель представляет новый учебный материал в виде вопросов, проблем, ситуаций или в виде альтернативных положений. Учащиеся изучают литературу, связанную с учебным материалом, думают, выдвигают гипотезы, обсуждают и находят решения.

Ключевые слова: интерактивное обучение, технология обучения, учащиеся, метод, развития, урок, система образования, индивидуальная деятельность, образовательное учреждение, способность, учитель, форма обучения, принцип обучения и воспитания.

PEDAGOGICAL TECHNOLOGY OF ACTIVE LEARNING

Changes in the areas of the education system have become the basis for the development and emergence of other didactic systems operating in all educational institutions of active learning systems.

Active learning is learning in which student activity is productive, creative and exploratory. The constructive approach is based on active learning: the teacher not only fills the students' brains like empty vessels, but also allows them to independently acquire and discover new knowledge.

The issue of individual activity in education is one of the pressing issues of pedagogical science and psychology, as well as educational practice.

Active learning technology is the organization of the educational process in which it is impossible not to participate in the cognitive process. Each student has a specific task on which he must report to the class, or the quality of completing the cognitive task assigned to the group depends on his activity. In active learning, the student is at the center as the student's skills and abilities are developed and everything is student-centered.

The teacher does not explain the topic of the lesson, but only ensures the correct learning process, acts more like a leader. The teacher prepares the ground for studying the subject and creates the conditions, acts more like a consultant and can give useful advice. The student is an active participant in the educational process.

The teacher presents new educational material in the form of questions, problems, situations, or in the form of alternative provisions. Students study literature related to the educational material, think, hypothesize, discuss and find solutions.

Key words: interactive learning, learning technology, students, method, development, lesson, education system, individual activity, educational institution, ability, teacher, forms of education, principle, training, education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳабибова Ойшамо Муродовна - н.и.п., муаллими калони кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни, Нишони: 734003. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 121, тел.: (992)985-58-55-90 тел. (992) 985-58-55-90. habibova2024@gmail.com

Сведения об авторе: Хабибова Ойшамо Муродовна – к.п.н., старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Адрес: 734003. Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121, тел.: (992)985-58-55-90 habibova2024@gmail.com

Information about the author: Habibova Oihsa Myrodovna - c. p. sciences., senior lecturer in pedagogy Tajik State Pedagogical University named Aini, Address: 734003. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121, tel.: (992)985-58-55-90, habibova2024@gmail.com

**ТАҲЛИЛИ ПРОБЛЕМАИ ҶАҶОНИШАВИИ
ФАЛСАФАИ ТАҲСИЛОТИ МУОСИР***Арбобова Ф. А.***Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни**

Дар марҳилаи рушду пешрафти илм ва технологияи муосир ислохот ва коркарди таҳсилот бо назардошти имконияту шароити ҷомеаи мутамаддин шарт ва зарур аст. Дар давраи ислохоти иқтисодӣ ва тақвияти принципҳои демократӣ масъалаҳои алоқаманд бо таҳқиқи таҳсилот ва нақши он дар ҷомеа тезутунд гардиданд.

Тамоилоти ҷаҳонишавии инкишофи таҳсилот бо мақсади истифодаи дастовардҳои нав ба манфиати таҳсилоти муосир бонизом таҳқиқ ва баррасӣ мешаванд. Аз ин лиҳоз, тамоили фалсафии таҳсилот бояд мунтазам исбот ва асоснок гардад. Вазифаи асосии таҳсилоти муосир таҳқиқоти илмӣ оид ба проблемаҳои назарияи таҳсилот ва педагогика ҷустуҷӯ ва коркарди ғояҳо, концепсияҳо, назарияҳо мебошад, ки мувофиқи талаботи ҷомеа ва мушкилоти насли наврас мактабро аз нав сохта тавонанд. Беш аз ин ҷамъбасти, таҳлилу таркиби ғояҳои илмӣ ва донишҳо, ки паҳлуҳои мухталифи тадрис, рушди таҳсилот, сиёсат ва стратегияи ин соҳа, ки ҳамзамон баланд бардоштани таҳқиқоти бунёдиро дарбар гирад.

Дар мақолаи «*Оид ба фалсафаи ҷаҳонишавии таҳсилот*» И.П. Савитский ба он таваҷҷуҳ зоҳир месозад, ки биниши нави замон, дарки масъулияти шахсӣ нисбат ба қисмати он тадриҷан шартӣ зинда мондани инсоният ва ҳар як фард хоҳад шуд» [4, с.10].

Фалсафаи ҷаҳонишавии таҳсилотро Савитский фалсафаи инсон меномид, вале зарурати таҳқиқи мавзӯи он ва муқаррар намудани сарҳади мушаххасро зарур мешуморад. Ба андешаи олим ин чунин фалсафаи инсоне хоҳад буд, ки инсон ба хотири зинда мондан ҷидду ҷаҳди худро ба ҷидду ҷаҳди инсоният алоқаманд месозад [14, с.16]. Ба ибораи дигар, ҷӣ тавр талабот ба ҳамкориҳои умумиҷаҳониро бо талаботи плюрализми фарҳанг ва ҷаҳонбинӣ мувофиқ сохт [4, с.13].

Дар айни замон концепсияҳои мантиқан асоснок ба миён меоянд, ки ба таври ғуногун бо илм мувофиқат мекунад. Дар воқеъ барои коркарди фалсафаи нави таҳсилот дар асри ХХI аз концепсияҳои мавҷуда яке аз беҳтаринҳо интихоб мешавад. Ҳамзамон дар дидактикаи муосир бартарӣ ва афзалиятҳои концепсияҳо ва системаҳои педагогӣ ба эътибор гирифта шуда, коркард ва татбиқи он вобаста ба шароит ва имконияту талаботи иҷтимоӣ амалӣ мешавад.

Ба андешаи Н.С. Лоджес роҳи ҳалли ин масъала дар асоси методи диалектикий коркарди модели ҳамгиро ва муносиб дар таҳсилот имкон дорад [2, с.29].

Файласуф, равшанфиро ва педагоги амрикоӣ Чон Дюй (1859-1952) яке аз аввалинҳо шуда, зарурати коркарди фалсафаи барои он замон нави таҳсилотро ба миён гузошт ва ба таҳсилот аз мавқеи воситагароӣ (инструментализм) ва озмоишгароӣ (экспериментализм) ҳаллу фасл намуд.

Бо назардошти таҷрибаи амрикоии коркарди масъалаҳои фалсафаи таҳсилот дар асри гузашта инсоният метавонист бо роҳи муҳокимаи муфасссали муносибатҳои ғуногун ба таҳсилот ва ошкорсозии мувофиқат ва номувофиқии байни онҳо пеш равад. Таҷрибаи ба мо маълуми ИМА нишон медиҳад, ки дар радиҳои муносибатҳои ғуногуни фалсафии таҳқиқи таҳсилот бояд ба сохтани як концепсияи беҳтарин эътибори махсус дода шавад. Дар Амрико чунин концепсия дар асри ХХ экспериментализм (озмоишгароӣ) ба ҳисоб мерафт. Дигар концепсияҳо ҳам амал мекарданд ва инкишоф меёфтанд, вале онҳо бар зидди экспериментализм рақобатро нигоҳ дошта натавонистанд. Тафовути экспериментализм аз концепсияҳои дигар ин аст, ки он асосан ба илм таъя менамуд. Он фалсафаи илмӣ махсуб меёфт ва ба рӯи демократия ва талаботи иқтисоди бозор мувофиқ буд. Дар таҳқиқоти Чон Дюй, ки ба ғояҳои фалсафаи натурализм ва прагматизм, биология, антропология, психология ва дигар илмҳо таъя мекард, экспериментализм ба шакли махсуси инструментализм табдил ёфт. Он ғояҳо инсонро ҳамчун воситаи мутобиқат ба шароити тағйирёбанда аз назар мегузаронад. Ғояҳои, ки дар раванди рафъи мушкилиҳо ба миён меомад, ҳамчун вазифаи таҷриба баррасӣ мешуд ва арзишаш аз он иборат буд, ки манфиати амалӣ меовард. Дар мавриди амалияи таҳсилот ин фалсафа талаб мекард, ки беҳтарин дастовардҳои умумии равшанфироӣ ва табиӣ иҷтимоӣ ба ҳисоб гирифта шавад, ба хонандагон ёрӣ диҳанд, ки натавонанд дониш омӯзанд, балки мушкилоти ҷомеаро ҳал карда тавонанд. Гузашта аз ин, муқаррар шуда буд, ки дар ҳама зинаҳои таълим на ба ғуруҳ, балки

ба ҳар як хонандаи гурӯҳ ва инкишофи шахсии онҳо эътибори бештар дода шавад. Вобаста ба тавзеҳи ин фалсафа мувофиқи талаботи инсон, таъсири мутақобилаи инсон ва муҳити зист ба таҳсилот талаботи нав пешниҳод гардид.

Ақидаҳои Дюй бояд дар чараёни коркарди фалсафаи миллии таҳсилот ба шароити замони муосир мутобиқ кунонида шавад. Гузашта аз ин, фалсафаи таҳсилот бояд ҳамчун қисми таркибии улуми умумӣ дар соҳаи таълим-эдукалогия, ки қисматҳои таърих, раваншиносӣ ва ҷомеашиносиро дарбар мегирад, баррасӣ шавад. Ҳамгироии илм ва донишҳо, муттаҳидсозии онҳо дар як низом имкон медиҳад, ки ҳама соҳаҳои таҳсилот ва муносибатҳои гуногуни мутақобилаи онҳо муойина ва мушкилоти инкишофи онҳо ошкор гардад [5, с. 3-4].

Зикр бояд намуд, ки бӯҳрони тамаддуни муосир тамоми ҷанбаҳои ҳастии иҷтимоиро фаро гирифтааст. Таҳқиқ ва ташҳиси фалсафаи таҳсилот бояд пеш аз ҳама барои бартараф сохтани бӯҳрони имрӯзаи тамаддун, бозсозии шаклҳои зиндагии инсон ва ислоҳи рушди иҷтимоӣ фарҳангӣ равона карда шавад. Аз ин лиҳоз, фалсафаи таҳсилот бояд ба моделҳо ва сценарияҳои имконпазирӣ инкишофи ҳам ҳастии иҷтимоӣ ва ҳам шаклҳои асосии илм, фарҳанг, иқтисод ва ғайра баҳогузори намояд. Аз ин бармеояд, ки ташҳиси иҷтимоӣ фалсафии таҳсилот аҳамияти хосро касб менамояд, зеро дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ ва амиқ гаштани бӯҳрони тамаддун механизми ташаккул ва таҷдиди шаклҳои асосии ҳаёти инсон меёри муайянкунанда мебошад.

Тазаккур бояд намуд, ки давраи муосирро «*Асри таҳсилот ва илм*» ном мебаранд ва бо ҳамин таъкид месозанд, ки таҳсилот кафили асосии ояндаи инсон хоҳад буд. Имрӯз бисёр кишварҳо бо мушкилоти ислоҳот ва таҷдиди низомии миллии таҳсилот машғуланд, зеро вазъият дар ин соҳаи ҳаёти иҷтимоӣ ба талаботи ҷомеаи муосир ҷавобгӯ нест.

Таҷдиди тамаддун моро водор месозад, ки ба дигаргуниҳои низомии миллии таҳсилот амиқтар назар афканем, натавонем дарк кунем, балки қонуниятҳои воқеии гузариш ба таҳсилоти озодро, ки ба рушди тамаддун созгор мебошад, шарҳу тавзеҳ диҳем.

Ислоҳоти низомии миллии таҳсилот дар аксар кишварҳои ҷаҳон ба эътирофи соҳаи таҳсилот ҳамчун соҳаи пурсамари сармоягузори алоқаманд мебошад. Ҷустуҷӯи муносибатҳои нав ба маблағгузори таҳсилот дар давраи таҳсилоти умумӣ, наздикшавии таҳсилот ба бозори меҳнат ва дигар масъалаҳо фаёлона муҳокима мешаванд. Бӯҳрони ҷаҳонии таҳсилот дар охири асри XX амри воқеӣ гардид. Беҳуда нест, ки маҳз дар ҳамин замон фалсафаи таҳсилот ҳамчун соҳаи мустақил ва илму дониш ташаккул меёбад. Равандҳои ислоҳоти низомии таҳсилот аксари мамолики оламро фаро гирифтаанд. Заминаи назарии ин раванд фалсафаи таҳсилот аст, ки дар таълимоти миллии таҳсилот инъикос ёфтааст.

Номувофиқии модели мавҷудаи таҳсилот бо дархост ва ниёзҳои ҷомеа дар шароити кишвари мо махсусан тезтунд зоҳир мегардад. Аз ин рӯ, бӯҳрони таҳсилот ба равандҳои мураккубу пуртазоди ислоҳот рӯ ба рӯ шуда, масъалаи ислоҳоти таҳсилотро ба миён мегузорад.

Дар шароити таҳсилотро ҳамчун соҳаи фаъолияти иҷтимоии инсон дар амал татбиқ созем, лозим меояд, ки дар инкишофи таҳсилот дар заминаи раванди тамаддунсоз як қатор мушкилиҳо бартараф карда шавад. Масалан, муносибати фалсафӣ онтологӣ ба проблемаи ҳатари воқеии дур шудани таҳсилот аз мушкилоти мушаххаси ҳаёт, дар навбати аввал дур шудан аз муносибатҳои иҷтимоӣ сиёсиро ошкор месозад. Маҳз муносибати яклухту методологии фалсафӣ ба таҳсилоти муосир имкон медиҳад, ки моҳияти ҷунин ҳодисаи муҳимм замон, ба мисли фазои ягонаи таҳсилот ва тағйирёбии нақши таҳсилотро дар раванди тамаддун ошкор намоем.

Коркарди фалсафаи таҳсилот ба ҷалби якҷанд нуқтаи назари далелҳо ва консепсияҳо, ки мувофиқи вазифаашон бояд ҷузъиёти муайяни стратегия ё сохтори таҳсилотро асоснок намояд, мусоидат мекунад. Бо дар назардошти ин як қатор мафҳумҳо, аз қабилӣ инсон, таҳсилот, ҷомеа ва ғайраро ташаккул медиҳад. Бар асоси ин мафҳумҳо оид ба моҳият ва мақсадҳои таҳсилот тасаввуроте ҳосил мешавад ва ин ба педагогика ва психологияи таҳсилот имкон медиҳад, ки тарзу усули самарабахши расидан ба ин мақсадҳоро таҳия созанд.

Дар доираи муассисаҳои муосири таҳсилот як қатор вазифаҳои умумӣ анҷом дода мешавад:

интиқоли анъанаҳои муайяни фарҳангӣ;

коркарди ҷузъиёти тафаккури интиқодӣ (махсусан барои ҷомеаи демократӣ);
коркарди малакаҳои ратсионалӣ ва умумии муошират.

Вазифаи асосии таҳсилот намоиш ва инъикоси манзараҳои ҷаҳон дар шакли донишҳо мебошад. Таҳсилот худ механизми асосии таҳаввулот дар рушди фарҳангии инсон махсуб меёбад. Ҷузъиёти сохтори фарҳанг (ҷаҳонбинии умумӣ), ки таҷрибаи андӯхтаи инсониятро инъикос менамояд, дар давраи мушаххаси таърихӣ тасаввуроти инсонро оид ба ҷаҳон ташаккул медиҳад.

Хусусиятҳои таҳсилоти муосир дар заминаи ҳастии иҷтимоӣ ва вазъияти баамаломатаи иҷтимоӣ фарҳангӣ аз он иборат аст, ки дар натиҷаи рушди техника, фанҳои табиатшиносӣ мавқеи аввалиндараҷа пайдо карданд. Фарҳанги таҳсилот ҳамчун механизми ташаккул ва интиқоли ҷаҳонбинии мукаммалӣ илмӣ мавқеи худро аз даст дод.

Вобаста ба тағйирёбии иқтисодии илмӣ технологияи ҷомеа ва моҳияти иртиботии он тамоми сохтори иҷтимоӣ фарҳангии тамаддуни нави рушдбанда тағйир меёбад.

Ба андешаи олими рус Б.С. Гершунский бо гузаштан ба технологияи нави иттилоотӣ иртиботӣ табиат ва ё моҳияти кор тағйир меёбад, технологияи нави сарчашмаҳои нави муҳофизати неруи инсон, ба шаклҳои нави шӯғли аҳоли, ба дарки нави сарватмандӣ таъма мекунад. Муҳимтар аз ҳама технологияи нави инсонии нави дорой хусусият ва менталитети навро тақозо менамояд [1, с.126].

Бо таваҷҷӯҳ ба ин метавон гуфт, ки таҳсилот зарфияти зеҳнии инсонро ташаккул медиҳад ва ӯ дар ин асос фарҳанги нави ба вучуд меорад. Дар ҷомеаи иттилоотӣ маърифат шартӣ зарурии мавҷудияти он аст. Аз ин рӯ, таҳсилот соҳаи афзалиятнок ба ҳисоб рафта, дар ташаккули характери нави иҷтимоӣ, ки фарҳанги нави ҷомеаи иттилоотиро ба вучуд оварда тавонад, масъул мебошад.

Айни замон коркарди стратегияи нави таҳсилот, ки бозсозии низоми арзишҳои тамаддуни муосирро ба ҳисоб гирад, яке аз масъалаҳои мураккаб, вале муҳим ба шумор меравад. Ҳаллу фасли ин мушкилот таҳлили танқидии муносибатҳои муқаррарӣ ва кӯҳнаро тақозо менамояд.

Аслан инсон дар доираи таҳсилот бояд он тарзҳои тафаккур ва амал, ё фаъолиятро интихоб кунад, ки ба ҳифзи зиндагӣ, фарҳанг ва табиат мусоидат намояд [1, с.15-27].

И.П.Мовский дар мақолаи «*Оид ба фалсафаи ҷаҳонишавии таҳсилот*» ба он таваҷҷӯҳ менамояд, ки биниши нави, дарки масъулияти шахсӣ нисбат ба қисмати он тадриҷан ба шароит ва ё сабаби мавҷудияти инсоният ва ҳар як фард хоҳад гардид [6, с.67]. Ба ақидаи И.П.Мовский фалсафаи ҷаҳонишавии таҳсилот фалсафаи инсон мебошад. Аз ҷумла таъкид мекунад: «Ин фалсафаи ҳамгиро фарогирандаи инсон хоҳад буд, аммо фалсафаи инсоне хоҳад буд, ки дар ин ҷаҳон амал мекунад ва ба хоҳири зинда мондан вазифадор аст, ки ҷидду ҷаҳди худро бо ҷидду ҷаҳди инсоният ҳамроҳанг намояд [6, с.16].

В.И.Панарин ҳангоми арзёбии муносибати фалсафию методологӣ ба таҳсилоти муосир ба нуктаҳои зайл диққат ҷалб мекунад:

таҳлили онтологӣ низоми таҳсилот дар заминаи бевоситаи ҳастии ҷомеа қисматҳои муҳталифи низоми таълим, робитаи байни онҳо ва муҳити иҷтимоии зист, таҳқиқи моҳият ва мазмуни раванди таҳсилотро тақозо менамояд;

муносибати имрӯзаи онтологӣ аз ҳатари воқеӣ огоҳкунанда аз мушкилоти мушаххасе мебошад, ки бидуни таҳлили низоӣ ва зиддиятҳо, ки барои инкишофи таҳсилот хос мебошад, бояд ба риштаи таҳқиқ кашида шавад ва собит созад, ки нақши таҳсилот дар тамаддуни асри XXI аҳамияти ҳосаи онтологиро касб мекунад;

дар ҳаллу фасли масъалаҳои ҳаётан муҳими инсоният дар асри XXI таълим нақши бориз дорад. Таълиму тарбияи нави фарҳанги навро инъикос менамояд. Ин ҷо таҳсилот нақши асосӣ мебозад: аз як тараф ба талаботи ҳаёт ҷавоб медиҳад, аз тарафи дигар ин фарҳангро тарғибу ташвиқ менамояд [3, с.33].

Тамаддуни нави бахусус давраи иттилоотӣ он, барои татбиқи озоди инкишофи эҷодии инсон, рушду густариши интихоби озод дар таҳсилот ва ҳуқуқи интихоби шароити махсусро фароҳам меорад. Бо вучуди ин айни замон наватарин технологияи иттилоотӣ инсонро водор месозад, ки ба натиҷаҳои фаъолияти худ бо қамолӣ масъулият муносибат намояд.

Ислоҳот ва татбиқи низоми таҳсилот дар асри XXI бар асоси гуманизми он, пеш аз ҳама зарурати ҳаллу фасли зиддиятҳои бунёдии инсонро ба ҳисоб гирифта зарур аст.

Зикр бояд намуд, ки таҳсилот омилӣ муҳимм амнияти миллӣ низ буда, он дар асри нави бояд ибтикоротӣ (инноватсионӣ) ва муттасил бошад.

Дар даврони Истиқлолият масъалаи рушду такомули низоми миллии таҳсилот ва педагогикаи муосири кишвар аҳамияти муҳим касб менамояд. Дар раванди ҳаллу фасли ин масоил мебоҷад таҷрибаи назарӣ ва амалии миллий ва умумибашарино пурсамар истифода барем. Махсусан стратегияи рушди таҳсилоти миллий ғояҳои умумибашарино, ки дар мероси педагогии ниёғони мо дарҷ ёфтаанд, бояд дарбар гирад, зеро он ба ҳамгирозии мероси маънавии халқи тоҷик бо тамоилҳои демократии башарино ва умуман, фарҳанги ҷаҳон равона гардидааст.

Ҳадафи рушди низоми таълим бояд аз эҳёи категорияҳои педагогӣ, фалсафию ахлоқӣ, маънавият, озодӣ, ҷавонмардӣ, ки таърихан иқтидори зехнии миллати тоҷикро фароҳам овардаанд, иборат бошад.

Сиёсати давлатии Ҳукумати Тоҷикистон дар соҳаи илм ва маориф ба тақвияти иқтидори илмии кишвар ва заминаҳои моддию техникаи муассисаҳои таълимӣ равона гардидааст. Ислоҳоти иқтисодӣ ва самарабахшии онҳоро бидуни рушди илм таъмин намудан ғайриимкон аст.

Дар шароити муосир ташаккули арзишҳои нави фарҳанги иҷтимоӣ, мисли бозори озода мутараққӣ ва муносибатҳои башардӯстонаи иҷтимоӣ раванди таҳсилотро тағйир дода, ба раванди оморасозии мутахассисони варзида вуҷат мебахшад.

АДАБИЁТ:

1. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций). М., 1998.
2. Ладыжец Н.С. Философия и практика университетского образования. -Ижевск, 1995. С. 29.
3. Панарин В. И. О роли образования в современном цивилизационном процессе // Сибирский учитель.-2004.-№2 (32).
4. Савицкий И.П. О философии глобального образования // Философия образования для XXI века. - М., 1992.
5. Томина Е.Ф. Реализация педагогических идей Дж. Дьюи в теории и практике отечественного образования.- М., 2009.
6. Шарифзода Ф., Миралиев А.М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ. /Зери назари академик М.Лутфуллоев. Душанбе: Ирфон, 2012, - 562 с.

ТАҲЛИЛИ ПРОБЛЕМАИ ҶАҶОНИШАВИИ ФАЛСАФАИ ТАҲСИЛОТИ МУОСИР

Дар мақола мушкилоти ҷаҳонишавии фалсафаи маорифи муосир мавриди таҳлил қарор гирифтааст, зеро он нуруи зехнии шахсро ташаккул дода, дар ин замина фарҳанги навро ба вуҷуд меорад.

Хусусиятҳои таълими муосир дар шароити табиати иҷтимоӣ ва вазъи иҷтимоию фарҳангии муосир аз он иборат аст, ки дар рушди технологияи илмҳои табиатшиносӣ мавқеи аввалро ишғол мекунанд. Аммо тараққиёти илму техникаи ҳозира одамро вазифадор мекунад, ки барои натиҷаҳои ғайрибағавӣ худ масъулияти пурра ба ҷаҳон гиранд.

Калидвожаҳо: фалсафаи маориф, ҷаҳонишавии маориф, илм, техника, фарҳанг, таҷриба, модели таълим.

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ФИЛОСОФИИ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье анализируется проблемы глобализации философии современного образования, так как он формирует интеллектуальный потенциал человека и создаёт на этой основе новую культуру.

Особенности современного образования в контексте социальной природы и современной социокультурной ситуации заключаются в том, что в развитии техники естественные науки занимают первостепенное положение. Однако развитие современной науки и технологии обязывает человека брать на себя полную ответственность за результаты своей деятельности.

Ключевые слова: философия образования, глобализация образования, наука, технология, культура, экспериментализм, модель образования.

ANALYSIS OF THE PROBLEM OF GLOBALIZATION OF THE PHILOSOPHY OF MODERN EDUCATION

The article analyzes the problems of globalization of the philosophy of modern education, as it forms the intellectual potential of a person and creates a new culture on this basis.

The features of modern education in the context of social nature and the current sociocultural situation are that the natural sciences occupy a paramount position in the development of technology. However, the

development of modern science and technology obliges people to take full responsibility for the results of their activities.

Key words: philosophy of education, globalization of education, natural sciences, technology, science, culture, experimentalism, education model.

Маълумот дар бораи муаллиф: Арбобова Ф.А. – номзоди илмҳои педагогӣ, муаллими калони кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. Садриддин Айнӣ. Тел: 007 07 30 66

Сведения об авторе: Арбобова Ф.А. – к.п.н., старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айнӣ. Тел: 007 07 30 66

Information about the author: Arbobova F.A. – candidat of Pedagogical Sciences, senior lecturer, Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel: 007 07 30 66

ШАРҲИ ИСТИЛОҲОТИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИМПӢ ВА ТАРБИЯИ ОЛИМПӢ ДАР ФАӢОЛИЯТИ ПЕДАГОГӢ ДАР ДОИРАИ ҲАРАКАТИ ОЛИМПӢ ВА АЛОҚАМАНДИИ ОНҲО

Файзуллозода Ҳ. Ф.

Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С.Раҳимов

Муҳаққиқоне, ки ба омӯзиши фаъолияти педагогӣ дар доираи ҳаракати олимпӣ машғуланд, таваҷҷуҳи хоссаро ба мафҳумҳои хоси ин соҳа равона менамоянд. Онҳо чунин мешуморанд, ки маҳз барои тавсифи фаъолияти педагогӣ дар доираи ҳаракати олимпӣ, ки ба муаррифии ҷавонон бо идеалҳо ва арзишҳои Олимпизм нигаронида шудааст, дар назария ва амалияи ин фаъолият мафҳумҳои гуногун истифода мешаванд. Дар таҳқиқоти муҳаққиқони ин соҳа қорҳои зиёде оид ба таҳлили мафҳумҳои марбути фаъолияти педагогӣ дар доираи ҳаракати олимпӣ, аз ҷумла таҳсилоти олимпӣ, тарбияи олимпӣ ва таълими олимпӣ анҷом дода шудаанд. Агар бархе муҳаққиқон қоршиносон вобаста ба фаъолияти педагогӣ дар доираи ҳаракати олимпӣ истифодаи мафҳуми «таҳсилоти олимпӣ»-ро қобили қабул шуморанд, бархе дигар «тарбияи олимпӣ» ва қисмати сеюми муҳаққиқон «таълими олимпӣ»-ро афзал медонанд. Баъзан чанде аз ин мафҳумҳо истифода мешаванд. Онҳо чунин мешуморанд, ки мафҳумҳои зерин маҳз мафҳумҳои варзишӣ буда, барои омӯзиши муқоисавӣ мувофиқанд. Ба ҳар қадоми онҳо, ҷунон ки дар боло зикр гардид, аз тарафи муаллифони гуногун тафсири гуногун дода шудааст.

Вобаста ба ин, доир ба ин мафҳумҳо як қатор саволҳо ба миён меоянд: оё ин се мафҳумро қорӣ қардан лозим аст ё мо метавонем бо яке аз онҳо маҳдуд шавем, мазмунҳои ин мафҳумҳо ҷӣ гуна бояд бошад ва ғайра.

Ҳангоми ҷавоб додан ба ин саволҳо методологияи дурустро интихоб қардан ва, пеш аз ҳама, ҷанбаҳои моҳиятӣ ва истилоҳотии таърифи мафҳумҳоро аниқ фарқ қардан ва ба иштибоҳ роҳ надодан муҳим аст [12, с. 84].

Истилоҳи «Таҳсилоти олимпӣ» ҳам дар мамлақати мо, ҳам дар хориҷи мамлақат ҳамчун фаъолияти педагогӣ истифода мешавад, ки рисолаташ аз ташаккули донишҳо дар бораи олимпизм, ҳаракати олимпӣ ва Бозиҳои олимпӣ иборат буда, чунин фаъолият дар ҳалли масъалаҳои навсозии таҳсилот заминаи махсус меғузорад. Ин заминаест, ки тавасути он фарҳанги рафтори қӯдакону наврасон ташаккул ёфта, шахсияти зуд ба ҷомеа мутобиқшаванда тарбия қарда мешавад. Таълимғирандагоне, ки маълумоти баланди олимпӣ доранд, дар бораи таърихи ҳаракати олимпӣ ва махсусан, дар бораи фалсафаи олимпӣ, дар бораи мақсаду вазифаҳои ҳаракати олимпӣ, дар бораи идеалҳо ва арзишҳои олимпизм донишҳои хеле амиқро бархӯрдоранд, бешубҳа дар варзиш ва зиндагӣ барои рушди арзишҳои инсонпарваронаи иҷтимоиву фарҳангӣ мусоидат мекунанд.

Аз ҷанбаи мазмунӣ ҳангоми қорӣ намудани мафҳумҳое, ки фаъолияти педагогиро дар доираи ҳаракати олимпӣ тавсиф мекунанд, ҷизи асосӣ аз он иборат аст, ки бо кумаки мафҳумҳои номбурда тамоми гуногунрангии зухуроти бо ин фаъолият алоқаманд ба назар ғирифта шуда, онҳо ба таври равшан муайян ва тасриф қарда шаванд. Онҳо бояд бо ҳамдигар омехта қарда нашаванд. Ва дар ин рост, пеш аз ҳама, бояд се самти дар боло зикршудаи ба ҳам ҷиҷ алоқаманд, вале ҳанӯз ҳам алоҳидаи ин фаъолиятро фарқ қардан зарур аст, зеро ки онҳо ташаккул ва тақмили донишҳо, ҳавасмандӣ (манфиатҳо, талабот,

тамоилҳо, муносибатҳои арзишӣ ва ғ.) ва қобилиятҳо, маҳорату малакаҳоеро, ки дар рафтори воқеӣ зоҳир карда мешаванд, пешбинӣ менамоянд.

Дар мавриди тафсири ҷанбаҳои истилоҳотии масъала (одатан ба он диққати асосӣ дода мешавад, гарчанде ки аҳамияти дуҷумдараҷа дорад) барои тавсифи фаъолияти педагогӣ дар доираи ҳаракати олимпӣ, ё истилоҳи «таҳсилоти олимпӣ», ё истилоҳи «тарбияи олимпӣ»-ро, ки хеле серистеъмоланд, дар маҷмӯъ мавриди истифода қарор додан мумкин аст.

Бо истифода аз истилоҳоти мазкур метавон зикр намуд, ки таҳсилоти олимпӣ ё худ тарбияи олимпӣ ҳамчун фаъолияти педагогӣ фаҳмида шуда, барои шинос намудани иштирокчиёни ҳаракати олимпӣ бо идеалҳо ва арзишҳои ин ҳаракат, ташаккули донишҳо, шавқу рағбат, талабот, маҳорату малакаҳо ва муҳимтар аз ҳама ба рафтор, услуб ва тарзи ҳаёте, ки ба ин идеалҳо ва арзишҳо мувофиқат мекунад, нигаронида шудааст.

Қобил ба зикр аст, таҳсилоти олимпӣ ба раванди тарбияи ҷисмонӣ ба таври ҷудонашаванда мувофиқат карда, аҳамияти он аз доираи ҳаракати олимпӣ берун мебарояд. Ин фаъолияти иҷтимоӣ педагогӣ ба ташаккул ва тақмили низоми муайяни донишҳо, қобилиятҳо, шавқу ҳавас ва талаботи марбут ба варзиш дар ҷавонон нигаронида шудааст. Зимни таъсири ба кадри кофӣ тӯлонӣ ва муассири таҳсилоти олимпӣ низоми мазкур метавонад дар низоми умумии сифатҳои шахсиятии инсон ҷойгоҳи мустаҳкамро ишғол карда, ба фалсафаи ҳаёте табдил ёбад, ки онро дар ҳамаи қорҳо ва амалҳо, дар муносибат бо одамони дигар бо назардошти афзалиятҳои озодӣ ва шаъну шарафи шахсияти инсонӣ, ҳамкорӣ ва дигар арзишҳои маънавию ахлоқӣ роҳнамоӣ кунад. Ин фалсафа барои насли навраси мамлакати мо аҳамияти калон дорад. Аввалан, он ба вазифаҳое, ки дар марҳилаи ҳозираи рушди ҷомеа ҳал карда мешаванд, мувофиқат мекунад. Зеро ҷомеа ба одамони фаъол, аз ҷиҳати эҷодӣ боистеъдод, масъулиятшинос, солим ва аз ҷиҳати ҷисмонӣ баркамоле ниёз дорад, ки барои рушди ҳамаҷониба ва зуҳури қобилиятҳои худ саъй намуда, арзишҳои маънавию ахлоқиро дар муносибати худ бо одамони дигар, бо табиат ва бо худ дар ҷойи аввал меғуздоранд. Фалсафаи олимпизм маҳз ба ҳамин арзишҳои ҳаётӣ роҳнамоӣ мекунад. Сониян, олимпизм то андозае метавонад он ҳолигии идеологиро, ки дар шуури ҷавонон дар натиҷаи дигаргуниҳои куллии, ки дар солҳои охир дар сиёсат ва иқтисоди мамлакат ба амал омадаанд, пур кунад. Мақсади асосии таҳсилоти олимпӣ аз шинос кардани кӯдакону наврасон ва ҷавонон бо ғояҳои инсондӯстонаи олимпизм, идеалҳо ва арзишҳои маънавию ахлоқии он иборат мебошад [13, с. 134].

Барои муайян кардани ҷанбаҳо, блокҳо, ҷузъҳои алоҳидаи ин фаъолияти педагогӣ истилоҳоти зеринро истифода бурдан мувофиқи мақсад аст:

1. Истилоҳи «таҳсилоти олимпӣ» дар фаъолияти педагогӣ дар доираи ҳаракати олимпӣ ба маънои маҳдуд барои ифодаи он ҷанбае (блок, ҷузъе) истифода мегардад, ки ба ҳалли вазифаҳои марбут ба ташаккул ва тақмили донишҳои дар боло зикршуда марбутанд.

2. Истилоҳи «таълими олимпӣ» барои ифодаи он ҷанбаи (блок, ҷузъи) фаъолияти педагогӣ дар доираи ҳаракати олимпӣ истифода мегардад, ки ба ҳалли вазифаҳои марбут ба ташаккул ва тақмили қобилиятҳо, маҳорату малакаҳои дар боло зикршуда нигаронида шудааст.

3. Истилоҳи «тарбияи олимпӣ» ба маънои маҳдуд барои ифодаи он ҷанбаи (блок, ҷузъи) фаъолияти педагогӣ дар доираи ҳаракати олимпӣ, ки ба ҳалли вазифаҳои марбут ба ташаккули ҳавасмандгардонӣ, инчунин рафтор, тарзу услуби махсус нигаронида шудаанд, истифода мешавад.

Пас метавон ба хулосае омад, ки барои ифодаи фаъолияти педагогӣ, ки ба ҳалли вазифаҳои марбут ба ҳаракати олимпӣ нигаронида шудааст, танҳо истилоҳи «таҳсилоти олимпӣ» ё истилоҳи «тарбияи олимпӣ» истифода мешавад. Аммо сухан дар бораи истифодаи истилоҳот нест. Чизи асосӣ он аст, ки одатан танҳо самтҳои дар боло зикршуда, ки бо ташаккули низоми муайяни донишҳо алоқаманданд, муайян ва татбиқ карда мешаванд. Ба ду самти дигари фаъолият таваҷҷуҳи камтар зоҳир карда мешавад ё тамоман зоҳир карда намешавад.

Албатта, ҳам дар назария, ҳам дар амалия алоқаи зичи байни таҳсилот, тарбия ва таълими олимпиро ба назар гирифтани муҳим аст. Муносибати дар боло тавсифшуда барои тафсири мафҳумҳои таҳсилот, тарбия ва тарбияи олимпӣ инҳоро ба назар мегирад:

а) талаботи мантиқӣ ва методологӣ ҳангоми ҷорӣ намудани мафҳумҳо барои аниқ фарқ кардани ҷанбаҳои мазмунӣ ва истилоҳотшиносӣ ва ба инобат гирифтани тамоми низоми мафҳумҳо [12, с. 84-209];

б) фарқияти дар адабиёти фалсафӣ, ҷомеашиносӣ ва педагогӣ қабулшуда байни се зернизоми шахсият: иттилоотӣ, ҳавасмандӣ ва амалиётӣ ва истифодаи дугонаи истилоҳоти «таҳсилот», «тарбия» ва «таълим», яъне:

- ба маънои васеъ барои ифодаи маънои таъсиррасонии педагогӣ : - бошууруна, мақсаднок, яъне таъсир ба ҳар сеи ин зернизоми ба шахсият нигаронидашуда дар маҷмӯъ бо мақсади ташаккули донишҳо, маҳоратҳо, малакаҳо, қобилиятҳо, шавқу рағбат, талабот, тамоилҳои арзишӣ ва ғайра;

- ба маънои маҳдуд барои ифодаи маънои таъсиррасонии педагогӣ ба яке аз зернизоми зикршуда: таҳсилот – ташаккули донишҳо; тарбия – ташаккули ҳавасмандӣ; таълим – ташаккули маҳорату малакаҳо, қобилиятҳо) [7., 155];

г) консепсияи умумии (фалсафаи) олимпизм, ҳаракати олимпӣ.

Чунин муносибат имкон медиҳад ҳангоми ҷорӣ кардан ва равшан намудани истилоҳоти «таҳсилоти олимпӣ» ва «тарбияи олимпӣ», аз ҷумла чунин мафҳумҳои васеъ пахншуда ба монанди маҳдуд кардани тамоми мазмуни фаъолияти педагогӣ дар соҳаи ҳаракати олимпӣ тариқи фаҳмондадихӣ ва ташвиқи ғояҳои олимпизм, баҳс танҳо дар бораи истифодаи истилоҳот ва ғайра, аз иштибоҳҳои зиёд пешгирӣ карда шавад.

Ба андешаи мо фаъолияти педагогӣ дар доираи ҳаракати олимпӣ дар қўдакону наврасон ташаккул додани на ҳама гуна донишҳо, шавқу рағбат, маҳорат ва малакаҳои марбут ба варзиш ва тарбияи ҷисмониро дар бар мегирад, балки танҳо он воситаҳоеро ташаккул медиҳад, ки онҳоро ба дастовардҳои олӣ дар варзиш, дуруст ба роҳ мондани тарбияи ҷисмонӣ ва дар айни замон дуруст баҳо додан ва пурра истифодаи бурдани нерӯи башардўстонаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ, инчунин канораҷӯӣ кардан аз истифодаи ғайрибашардўстонаи онҳо роҳнамоӣ мекунад. Ҳамаи донишҳо, шавқу ҳавас, маҳорату малакаҳои боқимонда метавонанд на танҳо предмети фаъолияти педагогиро дар доираи ҳаракати олимпӣ ташкил надиханд (масалан, онҳое, ки ба истифодаи варзиш бо мақсадҳои тичоратӣ алоқаманданд), балки ҳатто бевосита ба он муқобил бошанд (масалан, донишҳо, шавқу ҳавасҳо, маҳорату малакаҳои марбут ба ҳашмгинӣ дар варзиш, истифодаи допинг ва ғ.). Чунин муносибат ба дарки моҳият ва хусусияти фаъолияти педагогӣ дар доираи ҳаракати олимпӣ, дар ҳолате, ки он ҳамчун тарбияи башардўстона дар асоси варзиш доништа мешавад, гарчанде ки на ҳамеша ба таври кофӣ ва дақиқ ифода ёфтааст, дар адабиёт васеъ паҳн шудааст. Ин аст, ки олими олмонӣ Эрхард Хён тарбияи олимпиро чунин тавсиф кардааст: «Олимпизми муосир ин дараҷаи назарраси тарбия дар рӯҳи башардўстист, ки сарчашмаи худро аз варзиш мегирад» [13, с. 48]. Фарқиятҳо асосан дар рафти мушаххас кардани муносибати мазкур ба таври умумӣ аниқ карда, тафсил дода мешаванд. Ин фарқиятҳо дар доираи мақсад ва вазифаҳои фаъолияти педагогии баррасӣ мегарданд. Ақидаи Э.Хён ҳадаф ва вазифаҳои фаъолияти педагогиро ба тариқи зайл мушаххас мекунад: «Олимпизми муосир ба дараҷаи назаррас тарбия дар рӯҳияи башардўстист, ки сарчашмаи худро аз варзиш гирифта, бо бозии одилона мувофиқи шиори «Citius, altius, fortius» («Тезтар, баландтар, кавитар»), инчунин эътирофи олимпичӣ ҳамчун ибрат барои рафтори ҳаррӯзаи ҳар як варзишгар тавсиф меёбад» [13,с.49].

Инак, таҳсилоти олимпӣ як низоми мураккаби динамикии дорои хусусиятҳои худ хос буда, ба принципҳои низомнокӣ мувофиқат мекунад.

Аввалан, таҳсилоти олимпӣ низомест, ки ба низоми дигари васеътар – таҳсилот дар маҷмӯъ ва ҷузъан таҳсилоти миллӣ дохил мешавад, ки онҳо дар навбати худ ба як низоми боз ҳам калонтар – соҳаҳои маънавию иҷтимоии фаъолияти ҳаётии ҷомеа шомил мегарданд.

Баъдан, таҳсилоти олимпӣ ин натиҷа ва раванди фаъолиятест, ки аз дохил муайян карда мешавад, яъне инкишофи низоми таҳсилоти олимпӣ ин худинкишофдиҳӣ буда, тамоми маҷмӯи хусусиятҳоеро, ки моҳияти категорияҳои таҳсилот, олимпизм ва фарҳангро дар маҷмӯъ муайян мекунад, дар бар мегирад.

Сеюм, азбаски таҳсилоти олимпӣ ба мисли таҳсилот дар маҷмӯъ на танҳо як падидаи ҷамъиятиест аст, ки нисбат ба шахс ҳамчун воситаи ташаккули шахсияти ӯ хизмат мекунад,

балки раванде низ мебошад, ки дар он таҳсилоти олимпӣ ҳамчун тағирёбии ҳолатҳои низом амал карда, динамикаи онро инъикос менамояд.

Ҳамин тариқ, муносибати низомнок ба муайян кардани омилҳо ва робитаҳое, ки унсурхоро ба як маҷмуъ ҳамгиро месозанд, тамаркуз ёфтааст. Дар натиҷаи он низоми миллии таҳсилоти олимпӣ ягонагии зернизомҳои ба ҳам алоқаманд ва бо ҳам амалкунанда – таълимӣ-таҳсилотӣ ва олимпӣ-варзишӣ буда, қисми таркибии маорифи милли ба шумор меравад.

АДАБИЁТ:

1. Атанасов Ж., 1977. Олимпийское движение и воспитание нравственно-эстетического отношения к спорту // Проблемы олимпийского движения: Сб. статей на рус. яз.(под ред. А.Солакова). - БОК, София Пресс, 1977, с. 125-138.
2. Бочко А.В., Титов В.С., Кудлин В.Я., 1997. Роль и место олимпийского образования в формировании здорового образа жизни студенческой молодежи // Физическая культура и олимпийское движение Урала: Матер. IV Всеуральской научно-практической конференции. Ч. I. - Уфа: Республиканский научно-методический и информационный центр физической культуры и спорта, с. 94-95.
3. Быховская И.М., 1989. Гуманизм или технократизм: два стиля мышления в спорте // Нравственный потенциал современного спорта: Матер. IV Всес. методол. семинара, г. Суздаль, 10-12 марта 1988 г. - М.: Сов. спорт, с. 25- 29.
4. Волков А.В. Философия постолимпизма: Тенденции развития и кризиса олимпийской глобализации. Позиция России: Сб. науч. трудов V Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы глобальных исследований: Ценности глобального мира». М., 2018.
5. Дьюри Ж. Олимпийское движение и воспитание // Всемирный научный конгресс «Спорт в современном обществе»: Сборник научных материалов. - М., 1974, с. 122-130.
6. Лотц Франц, 1983. Наука и олимпийское движение // Межд. спорт. движение: Экспресс-информация, вып. 19. - М.: ЦООНТИ-ФиС, с. 14-20. Адам Ивон, 1981. Олимпийские игры в Москве и будущее олимпийского движения // Теория и практика физической культуры, № 5, 1981, с. 57-58.
7. Лубышева Л.И., 1997. Олимпийская культура как основа содержания олимпийского образования // Современные проблемы и концепции развития физической культуры и спорта, ч. 2. - Челябинск, 1997, с. 155-157. С. 155.
8. Олимпийская Хартия. ВСУЗ. - М., 1991. С. 6.
9. Олимпийская Хартия, 1996, с. 40. Олимпийская хартия // Олимпийский комитет России. URL: http://olympic.ru/upload/2019/02/charter_09_10_2018-russkaya-versiya. (Санаи мурочиат 15.04.2018).
10. Печерский Н.В., Сучилин А.А., 1994 б. Об олимпийском образовании // Олимпийское движение и социальные процессы: Сб. мат. Международ. конф. - СПб, 1994, с. 84-87.
11. Печерский Н.В., Самчук А.А., 1995. Олимпийское образование: опыт и проблемы // III научно-практич. конф. «Физическая культура и олимпийское движение Урала». Тезисы конф. - Ижевск, 1995, с. 49-50;
12. Столяров В.И., 1984 в. К вопросу об идеалах и целях современного олимпийского движения // Роль, функции и актуальные проблемы олимпийского движения. - М., ВНИИФК, с. 22-33; Столяров В.И., 1997 б. Спорт и культура: методологический и теоретический аспекты проблемы // Спорт, духовные ценности, культура. Вып. первый. Исторические и теоретико-методологические основания: Сб./Сост. и ред. В.В.Кузин, В.И.Столяров, Н.Н.Чесноков. - М.: Гуманитарный Центр «СпАрт» РГАФК, с. 84-209.
13. Сучилин А.А. Олимпийское образование: учебник А.А.Сучилин, Н.В.Печерский. Волгоград: ООО «Принт», 2001. С. 134.
14. Abstracts. 1988 Seoul Olympic Scientific Congress «New horizons of human movement», v. II, Sport history, Sport philosophy, Sport sociology. - Seoul: SOSCOC; 257. Centennial Olympic Congress Report. Congress of Unity. - International Olympic Committee, 1994.
15. Coubertin Pierre, 1966. The Olympic Idea: Discourses and Essays. rev. ed. eds. L.Diem and O. Andersen. translated from the French by J.G.Dixon. Lausanne: Carl-Diem-Institut, Editions Internationales, Olympia. C. 57;
16. Coubertin Pierre, 1966. The Olympic Idea: Discourses and Essays. rev. ed. eds. L.Diem and O. Andersen. translated from the French by J.G.Dixon. Lausanne: Carl-Diem-Institut, Editions Internationales, Olympia. C. 108.
17. Coubertin Pierre, 1966. The Olympic Idea: Discourses and Essays. rev. ed. eds. L.Diem and O. Andersen. translated from the French by J.G.Dixon. Lausanne: Carl-Diem-Institut, Editions Internationales, Olympia. C. 79.
18. Diem C., 1970. The Olympic Idea: discourses and essays. - Koln: Carl-Diem-Institut.).

19. Education for International Understanding, Cooperation and Peace, and Education Relating to Human Rights and Fundamental Freedoms, UNESCO. - Paris, 1974.

20. Manifesto // Fair Play for All. Declaration of the CIPF. Munchen, Paris, 1992, pp. 10-17. С. 10.

21. Muller Norbert, 1996. Olympic Education Programmes // Program and Abstract Book. The 1996 International Pre-Olympic Scientific Congress, 10-14 July 1996, Dallas, Texas, USA, p.76.]

ШАРҲИ ИСТИЛОҲОТИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИМПӢ ВА ТАРБИЯИ ОЛИМПӢ ДАР ФАӢОЛИЯТИ ПЕДАГОГӢ ДАР ДОИРАИ ҲАРАКАТИ ОЛИМПӢ ВА АЛОҚАМАНДИИ ОНҲО

Дар мақола муаллиф кӯшиш ба ҳарч додааст, ки шарҳи истилоҳоти таҳсилоти олимпӣ ва тарбияи олимпиро дар фаъолияти педагогӣ дар доираи ҳаракати олимпӣ таҳлил намуда, алоқамандии онҳо ва мафҳумҳои марбути таҳсилоти олимпиро муайян намояд. Муаллиф қайд менамояд, ки таҳсилоти олимпӣ ё худ тарбияи олимпӣ ҳамчун фаъолияти педагогӣ фаҳмида шуда, барои шинос намудани иштирокчиёни ҳаракати олимпӣ бо идеалҳо ва арзишҳои ин ҳаракат, ташаккули донишҳо, шавқу рағбат, талабот, маҳорату малақаҳо ва муҳимтар аз ҳама ба рафтор, услуб ва тарзи ҳаёте, ки ба ин идеалҳо ва арзишҳо мувофиқат мекунанд, нигаронида шудааст. Иброн дошта мешавад, ки дар фаъолияти педагогӣ дар доираи ҳаракати олимпӣ истилоҳи таҳсилоти олимпӣ ё тарбияи олимпӣ бо ҳам алоқаманд буда, онҳоро дар маҷмӯъ истифода бурдан мумкин аст.

Калидвожаҳо: *истилоҳот, таҳсилоти олимпӣ, тарбияи олимпӣ, таълими олимпӣ, фаъолияти педагогӣ дар доираи ҳаракати олимпӣ, мафҳумҳо, вазии.*

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТЕРМИН ОЛИМПИЙСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ОЛИМПИЙСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАМКАХ ОЛИМПИЙСКОГО ДВИЖЕНИЯ И ИХ ВЗАИМОСВЯЗИ

В статье автор попытался проанализировать объяснение терминов олимпийского образования и олимпийского воспитания в педагогической деятельности в рамках олимпийского движения, а также определить их взаимосвязь и родственные понятия олимпийского образования. Автор указывает, что под олимпийским образованием или само олимпийским воспитанием понимается педагогическая деятельность по ознакомлению участников олимпийского движения с идеалами и ценностями этого движения, формированию знаний, интереса, требований, умений и, главное, поведение, стиль и образ жизни, соответствующий этим идеалам и ценностям. Указывается, что в педагогической деятельности в рамках олимпийского движения термины «олимпийское образование» или «олимпийское воспитание» родственны и могут использоваться как единое целое.

Ключевые слова: *терминология, олимпийское образование, олимпийское воспитание, олимпийская подготовка, педагогическая деятельность в рамках олимпийского движения, понятия, спорт.*

EXPLANATION OF THE TERMS OF OLYMPIC EDUCATION AND OLYMPIC EDUCATION IN PEDAGOGICAL ACTIVITY WITHIN THE FRAMEWORK OF THE OLYMPIC MOVEMENT AND THEIR CONNECTION

In the article, the author has tried to analyze the explanation of the terms of Olympic education and Olympic training in pedagogical activities within the Olympic movement, and to determine their relationship and related concepts of Olympic education. The author points out that Olympic education or Olympic education itself is understood as a pedagogical activity to acquaint the participants of the Olympic movement with the ideals and values of this movement, the formation of knowledge, interest, requirements, skills and, most importantly, behavior, style and style. a life that conforms to these ideals and values. It is indicated that in the pedagogical activity within the Olympic movement, the terms Olympic education or Olympic training are related and can be used as a whole.

Key words: *terminology, Olympic education, Olympic education, Olympic education, pedagogical activity within the Olympic movement, concepts, sports.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Файзуллозода Ҳусейн Файзулло, декани факултети тарбияи ҷисмонии Донишгоҳи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С.Раҳимов; faizullozoda.husein@mail.ru рақами телефон 988414190.*

Сведение об авторе: *Файзуллозода Ҳусейн Файзулло, декан факультета физической культуры ИФКТ им. С.Рахимова; faizullozoda.husein@mail.ru; телефон 988414190.*

Information about the author: *Faizullozoda Husein Faizullo, dean of the faculty physical culture of Physical culture of Tajikistan; faizullozoda.husein@mail.ru: tel. 988414190*

**ОИД БА ЛОИҲАСОЗИИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ СИЁСИИ
МУТАХАССИСИ ОЯНДА ДАР ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ**

Мақсудов Х. З.

МДТ «ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров

Равандҳои ҷаҳонишавии фазои фарҳангӣ - маърифатӣ, ки дар ҷаҳон ҷараён доранду равандҳои интегративӣ як қисми онҳо мебошанд, барои рушди маърифати башардӯстона дар кишвари мо имкониятҳои бузург доранд. Дурнамои таҷдиди он зарурати омода намудани мутахассисро ба миён мегузорад, ки ба тарҳрезии фаъолияти худ дар вазъиятҳои гуногуни иҷтимоӣ-фарҳангӣ қодир аст, омода аст новобаста аз шароити мушаххас роҳҳои ҳалли мушкилоти ба миёномадаро пайдо кунад ва стратегияи махсуси тафаккури касбӣ, рафтор ва фаъолиятро таҳия намояд.

Шарти асосии амалӣ гардонидани ин талабот, ки дастуруламали маълумоти миёнаи касбиро муайян мекунад ин гузаштан ба парадигмаи нави таълим аст, ки омили асосии он фарҳанги сиёсӣ, тарбияи одами дорои фарҳанги сиёсӣ мебошад. Вобаста ба ин, махсусан муҳим аст, ки фаъолияти омӯзгорӣ амалан, ба инсоншиносӣ як навъ антропологияи педагогӣ табдил ёбад. Арзишҳо ва меъёрҳои фарҳанг, санъат, ахлоқ, сиёсат, тамоми дастовардҳои соҳаи маънавии ҳаёт бояд фазои рӯ овардан ба шахсияти инсонро ба вуҷуд оваранд, ба тамоми сохторҳои раванди ҷонаи педагогӣ ворид шаванд, самти инсонпарварӣ ва инкишофи шахсии мутахассисони оянда ро таъмин намоянд.

Дар ҷомеаи муосири технократӣ, ки рушди он бо ҳаракати ғавқуллода ва тағйирпазирӣ тавсиф мешавад, намуди лоиҳавии фарҳанг бартарӣ пайдо карда, ба яке аз механизмҳои марказии эҷоди оянда табдил меёбад ва дар айни замон хусусияти универсалӣ ва ҷузъии фаъолияти лоиҳавиро ошкор мекунад. Дар он муттаҳидшавии ибтидои принципҳои технократӣ ва башардӯстона, таҷқиқотӣ ва пешгӯӣ, ба иттилоот асосёфтаи таълимӣ ва иҷтимоӣ-тағйирдиҳанда мушоҳида мешавад ва ин тақозо мекунад, ки ҳар як омӯзгор бояд фаъолияти лоиҳавиро дар намудҳои гуногуни он аз худ кунад. Падидаи фарҳанги лоиҳавӣ на танҳо таваҷҷуҳи муҳаққиқонро ба худ ҷалб мекунад, балки ба яке аз ҷузъҳои муҳими раванди таълими муосир табдил меёбад. Ба тарафдории зарурати инкишоф додани фарҳанги лоиҳавӣ далелҳои зиёде мавҷуданд. Аввалан, тарроҳӣ як намуди омӯзиши мушкилот дар асоси рушд мебошад. Дуюм, тарроҳӣ намуди тафаккури иштирокчиёни лоиҳаро тағйир дода, онро ба ниёзҳои асри 21 наздик мекунад. Сеюм, тарроҳӣ симои нав, замонавӣ ва инноватсионии ҳар як муассисаи таълимиро муайян мекунад. Чорум, тарроҳӣ идеяҳои педагогикаи шахсӣ ва эҷодиро амалӣ менамояд. Панҷум, тарроҳӣ рақобатпазирӣ худӣ омӯзгорро дар бозори меҳнат тағйир медиҳад.

Ба ғайр аз ин, ба ақидаи муҳаққиқони зиёд, хусусияти фарқкунандаи фарҳанги муосир дар хусусияти конструктивӣ ва дигаргунсозандагии он аст.

Таҳлили мафҳуми фарҳанги лоиҳавӣ аз тарафи И.А. Колесникова, А.П. Марков, В.Е. Радионов имкон дод, ки онро ҳамчун воситаи эҷодкоронаи худтатбиқкунии инсон, ки олами объективиро тавлид мекунад, барандаи идеалу арзишҳои олами маънавӣ мебошад, муҳити зистро мувофиқи ин идеалу арзишҳо дигаргун месозад, ғамхем.

Фарҳанги лоиҳавии омӯзгор ба салоҳияти лоиҳавӣ асос ёфтааст, ки он донишу малакаҳои асосҳои тарҳрезӣ, ташаккули сифатҳо ва қобилиятҳои эҷодии шахс, қобилияти тарҳрезии равишҳои технологияи инноватсионии ӯро барои ҳалли мушкилот дар шароити босуръати тағйирёбандаи ғайристандартӣ, ҳолатҳо, фаъолияти эҷодӣ дар фаъолияти дигаргунсозӣ, ки ба оптимизатсия ва ташкили эстетикӣ муҳити зист нигаронида шудаанд, дар бар мегирад. Ҳамчун як роҳи маърифат, моделсозӣ дар илмҳои педагогӣ аз солҳои 80-уми асри XX хеле пуршиддат истифода мешавад. Дар даҳсолаи охир мушкилоти моделсозӣ, ташаккул ва фаъолияти системаҳои тарбиявӣ низ аз назари омӯзгор-муҳаққиқон дур намондааст. Ба моделсозӣ ҳамчун усули илмӣ асарҳои файласуфон Б.А. Глинский, Б. С. Грязнов, Е.П. Никитин, В. А.Штофф ва педагогон А. И.Архангельский, А.П. Беляев, В.П. Беспалко, В.И. Журавлев, А. А. Кирсанов, В.В. Краевский, И.И. Логинов ва дигарон бахшида шудаанд.

Лебедева Г.А. моделсозиро чун «сохтани моделҳо, омӯختан ва санҷиши онҳо дар раванди исботи ҳақиқат ва ҷустуҷӯи донишҳои ҳақиқӣ» мефаҳмад [6]. Ин таъриф чор хусусиятро дар бар мегирад: 1) модел – системаи аз ҷиҳати фикран ифодаёфта ё аз ҷиҳати

моддӣ амалӣ гардида; 2) он объекти тадқиқотро инъикос мекунад; 3) он қобилияти иваз кардани ашёро дорад; 4) омӯзиши он дар бораи объект маълумоти нав медиҳад.

Тадқиқотчӣ Гинецинский В.И. имконияти объективии моделсозиро чунин мешуморад, ки байни унсурҳои ба ашёҳои пурра дохилшуда робитаи табиӣ вучуд дорад. Унсурҳои ба ашё дохилшуда бояд табиатан бо ҳамдигар мувофиқат кунанд, дар айни замон унсурҳо ва муносибатҳои, ки моделро ташкил медиҳанд, бояд ба унсурҳо ва муносибатҳои ба асл тааллуқдошта мувофиқат кунанд. Асли ашё онест, ки бевосита мавриди таваҷҷӯҳи муҳаққиқ қарор дорад ва бо модел он иваз карда мешавад, аммо асли ашё на ҳамчун объекти яклухт бо хусусияти сифатӣ ва миқдориаш, дар тамоми боигарии ҳосиятҳо, алоқаҳо ва муносибатҳои гуногун дарк карда мешавад, балки объекти дорои он ҳосиятҳо, робитаҳо ва муносибатҳои, ки бевосита мавриди таваҷҷӯҳи муҳаққиқ аст [4]. Умуман, моделсозӣ омӯзиши ҳама гуна падидаҳо, равандҳо ё системаҳои объектҳо тавассути сохтан ва омӯхтани моделҳои онҳо мебошад.

Бо назардошти сохтор, хусусиятҳои раванди омӯхташаванда ва равиши интиҳобшуда кӯшиш карда шуд, ки модели сохторӣ-функционалӣ, ки бо ба назар гирифтани воқеияти ҳозира барои мутахассисони оянда ташаккул додани маданияти лоиҳавӣ имконият медиҳад, тарҳрезӣ карда шавад. Ҳангоми сохтани модел мо равишҳои гуногуни тарҳрезии равандҳои педагогиро ба назар гирифтем. Яке аз онҳо аз он иборат аст, ки раванди таълим барои иҷрои вазифаи классикӣ - интиқоли дониш, ташаккул додани маҳорат ва малакаҳои амалии мутахассиси оянда пешбинӣ шудааст. Моҳияти равиши дуҷумла ҳавасмандгардонии фаъолияти эҷодии ҳонанда, самти неруҳои асосӣ ва фаъолияти маърифатии ӯ ба сӯйи азхудкунии мустақилонаи дониш (донишчӯ субъекти раванди таълиму тарбия мебошад) мебошад. Муносибати сеҷумла назорати қатъии раванди ташаккули мутахассисро дар бар мегирад, ки дар рафти он истифодаи технологияҳои гуногуни таълим сатҳи баланди омодагии донишчӯ ва аз ин рӯ, омодагии ӯро ба фаъолияти касбӣ қафолат медиҳад. Дар баробари гуфтаҳои боло, мо дар раванди моделсозӣ ба ақидаҳои муосири назарияи системаҳо муроҷиат карданро мувофиқи мақсад мешуморем. Аввалан, таҳлили системавӣ ҳамчун заминаи методологӣ омӯзиши объектҳо ва равандҳои мураккабе баромад мекунад, ки аксари равандҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла равандҳои таълим, тарбия, ташаккули шахсият ва омодагии он ба намуди муайяни фаъолиятро дар бар мегиранд. Сониян, равиши систематикӣ усулҳои махсус ва анъанавии таҳқиқотро истисно намекунад, балки онҳоро пурра мекунад [7]. Ҳангоми муайян кардани нақши мусбати муносибати систематикӣ ба моделсозии равандҳои педагогӣ мо ба инҳо таъҷ кардем:

таҳлили системавӣ ба мо имкон медиҳад, ки воқеияти васеътари маърифатиро дар муқоиса бо усули махсуси илмӣ муайян кунем;

ҷустуҷӯи механизмҳои конкретии бутунӣ предмет ва муайян кардани типологияи басо мукаммали алоқаҳои он асоси сохтани схемаҳои нави шарҳ, шинохту тадқиқ мебошад.

мушкилии объекти тадқиқшаванда дар таҳлили системавӣ тавассути гуногунии алоқаҳои «дохилӣ» ва «берунӣ»-и он ифода меёбад, ки ба мо имкон медиҳад якҷанд қисмҳои гуногуни як объектро ба системаҳои омӯхташаванда баррасӣ кунем (яъне мувофиқати ҳуби системаи омӯхташаванда танҳо тавассути сохтани маҷмуи муайяни моделҳо таъмин карда мешавад, ки ҳар яки онҳо танҳо ҷанбаҳои муайяни ин системаҳо тавсиф карда метавонанд)

Ба ибораи дигар гӯем, принсипи мураттабро дар моделсозии раванди ташаккули фарҳанги сиёсии лоиҳавии мутахассис истифода намуда, мо онро ҳамчун зерсистемаи мазмуни таълими умумии касбӣ ҳисоб кардем.

Дар бисёре аз тадқиқот, фаъолияти таълимӣ ҳамчун яке аз навҳои фаъолияти инсон ба ҳисоб меравад, ки бо эҳтиёҷоти махсус барои табдил додани субъекти фаъол, тағйирёбии худ дар раванди таълим ба вучуд омадааст. Исботи ин таҳқиқоти В.В.Давидов, А.К.Маркова ва Д.Б. Эльконин, аст, ки тибқи андешаҳои онҳо фаъолияти таълимӣ аз рӯйи сохтораш сохтори ҳама гуна фаъолияти инсониро тақрор ва таҷдиди назар мекунад.

Мавзӯи фаъолияти таълимӣ, ба гуфтаи В.В. Сериков [8,с.264-265], қори донишчӯ аз болои рушди худ мебошад. Азбаски ҳар як фаъолияти инсон азхудкунии онро пешбинӣ мекунад, лаҳзаҳои омӯзиш дар тамоми фаъолияти инсон ба таври возеҳ аст. Аз ин лиҳоз, фаъолияти таълимӣ ҳамчун воситаи ягонаи азхудкунии тамоми намудҳои дигари фаъолият фаҳмида мешавад. Унсурҳои сохтори фаъолият инҳо ҳисобида мешаванд: 1) қабул ва дарки

вазифаи маърифатӣ, навсозии ангеаҳои ҳалли он; 2) дарки иттилооти нав; 3) фаҳмидани он; 4) истифодаи ин мафҳумҳо ҳамчун асоси нишондиҳанда барои фаъолият, инъикоси мақсаду усул; 5) пешравӣ аз дараҷаи ба дастмадаи тараққиёт; 6) ба шароити нав гузарондани усулҳои азхудшуда [8, с. 256].

Дар таҳқиқоти А.Н. Леонтьев, Н.Ф. Тализина ва дигарон қайд шудааст, ки фаъолияти таълимӣ мавзӯ, маҳсулот ва раванди худро дорад. Мавзӯи чунин фаъолият мазмуни таълим мебошад. Раванд аз ду намуд иборат аст: амалисозии фаъолияти бадастомада ва азхудкунии воқеии он. Маҳсули чунин фаъолият маҷмуи дониш, қобилият, малака ё муҳтавои омӯхташудаи таълим буда, вобаста ба ин таҷрибаи донишҷӯ тағйир меёбад.

Аз нуқтаи назари В.В. Давыдов, фаъолияти таълимӣ – ин муҳитест, ки дар он шахсият амалӣ мегардад, раванди рушди худшиносӣ ва худсохтсозии он сурат мегирад. Дар доираи парадигмаи шахсӣ нигаронидашуда ё субъективии таълим мундариҷаи фаъолияти таълимӣ ба соҳаи шахсии донишҷӯ таъсир мерасонад. Дар зери мафҳуми шахсият субъекти фаъолиятро мефаҳманд, ки маҳсули нави моддӣ ё маънавӣ мебарорад (В.В. Сериков). Ин таъсир дар вазъияти ба ном рушд таъмин карда мешавад [5]. (ниг. расми 3).

Расми.3. Моделсозии вазъияти рушд (аз рӯйи В.В. Давыдов)

Дар ин гуна вазъият барои донишҷӯ шароити воқеӣ барои ташаккули қобилияти мустақилона фикр кардан, қабули қарор, баҳодихии мустақилона ба натиҷаи бадастовазда ва воқеан ба дӯш гирифтани масъулият барои фаъолияти таълимӣ ба вучуд меояд. Муносибати байниҳамдигарии ҳамаи субъектҳо шартӣ зарурии инкишофи фардии ҳар як шахс буда, онҳо дар қараёни омӯзиши олами атроф якдигарро ғанӣ мегардонанд [4].

Мундариҷаи фаъолияти таълимӣ ва вазъияти таълимӣ ҳамчун воҳидҳои фаъолияти таълимӣ муайян мегарданд. Охири, хусусияти вазъияти инкишофро дорад. Хусусиятҳои муайянкунандаи вазъияти инкишофи фаъолияти самараноки таълимӣ инҳоянд: фароҳам овардани шароити воқеии худмуайянкунӣ ва рушди худмуайянкунии донишҷӯ, моделсозии контексти фаъолияти истехсолӣ, ки барои донишҷӯ шахсан муҳим аст, гузоштани «ҷустуҷӯӣ» проблемавӣ-эҷодӣ, вазифа, таъҷаб ба худбаҳодихии рефлекссионӣ ва худтанзимкунии фаъолияти таълимӣ, ба ҳамкорӣ ва муштарақ эҷод кардани тамоми субъектҳои фаъолияти таълимӣ [4, с. 66-67].

Раванди инкишофи шахсият дар раванди таҳсилот доираи васеи муносибатҳои байни омӯзгор ва донишҷӯро (дидактикӣ, тарбиявӣ, истехсолӣ) дар бар мегирад. Мақсади раванди таълим ташаккул додани муносибат ва самтҳо нисбат ба таҳсил, касб ва ҷанбаҳои иҷтимоии ҳаёт мебошад.

Таҳқиқотчиёни соҳаи дидактикаи донишгоҳ як қатор муқаррароти методиро таҳия мекунанд [3]:

- а) таълим ин интиқоли таҷрибаи ҷамъиятию таърихӣ аст, на дониш;
- б) ҳангоми тартиб додан ва ташкили таълим фаъолияти аввалиндараҷа ин фаъолиятест, ки хусусияти ихтисоси оянда муайян кардааст;
- в) мақсади ниҳонии таълим ташаккули усули амалест, ки татбиқи фаъолияти ояндаи касбиро таъмин менамояд;
- г) мазмуни таълим – ин системаи амалиётест, ки бо хусусияти фаъолияти оянда муайян карда мешавад;
- д) дониш худкифоя нест, балки воситаи таълим аст;
- е) механизми амалигардонии фаъолияти таълимӣ ҳалли масъалаҳои таълимӣ мебошад,

на омӯзиши мавод.

Агар донишҷӯ масъалаҳои таълимро ҳал накунад, ин маънои онро дорад, ки фаъолияти таълимӣ ташкил карда нашудааст; омӯзиш омезиши ду фаъолияти ба ҳам алоқаманд, вале мустақил - фаъолияти омӯзгор ва фаъолияти донишҷӯ мебошад; Фаъолияти омӯзгорро тарҳрезии фаъолияти таълимӣ, ташкил ва идоракунии он ташкил медиҳад.

Л.В. Занков, В.Я. Людис, В.П. Панюшин дар фаъолияти таълимӣ нақши асосиро ба равандҳои мутақобила мегузорад. Маҳз дар робитаи мутақобилаи таълимӣ онҳо имконияти воқеан азхудкунии фаъолиятро ҳамчун таҳсилоти бисёрзинагӣ бо рушди ҳамзамон ҳам ҷанбаҳои ҳавасмандӣ-маъноӣ ва ҳам субъектӣ-амалӣ мебинанд. Муҳаққиқон бар ин назаранд, ки равандҳои мураккаби ҳамкориҳои донишҷӯ ва омӯзгор қисматҳои самарабахш-амалӣ, ташкилию банақшагирӣ ва назорату арзёбии фаъолияти таълимиро бевосита муайян мекунанд.

Дар низоми «шогирд-муаллим» диалектикаи алоқамандӣ ва ба ҳамдигар вобастагии муносибатҳои онҳо звенои марказии тамоми раванди педагогӣ мебошад. Аз ҷумла, таҳсилоти рӯзона бартарияти фаъолияти таълимиро дар дохили муассисаи таълимӣ пешбинӣ намуда, ҳамкориҳои бевосита ва иртиботи байни хонандагону омӯзгорон ва байни ҳамдигарро дар бар мегирад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло ва дар асоси равишҳои фаъолият, ба шахсият - нигаронидашуда ва фарҳангшиносӣ дар доираи тадқиқоти мазкур модели ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён таҳия шудааст, ки дар асл модели таълимӣ-тарбиявӣ, ки мазмуни таълими умумии педагогӣ ва «шаҳрвандӣ» -и омода намудани донишҷӯёнро муттаҳид месозад (ниг. расми 4).

Рас. 4. Модели ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён тавассути таълими умумии педагогӣ дар шароити фаъолияти таълимӣ

Мақсад: ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён

Асоси методологӣ: равишҳои фарҳангии байнисоҳавӣ, ба фаъолият асосёфта, ба шахс нигаронидашуда.

Марҳилаи ҳавасмандкунӣ ва вазифагузорӣ		
1		1
Ошкор намудани нишонаҳои ташхисии МС		Тамоюл ба арзишҳои аз ҷиҳати сиёсӣ назарраси иҷтимоӣ
Марҳилаи пропедевтикӣ		
Курси махсус: "Таърихи азнавсозӣ дар ИҶШС"	Тамоюл ба баланд бардоштани сатҳи маданияти умумӣ	Курси махсус: "Асосҳои маданияти сиёсӣ"

Марҳилаи ташаккул	
Блоки мундариҷа	Блоки протсессуалӣ
-Технологияҳои нави таълим; -Воситаҳои муоширати педагогӣ;	-Усулҳои лоиҳа; -Бозиҳои нақшӣ ва касбӣ; -Муҳоҳисаҳои гурӯҳӣ

Интихоби маводи
аз ҷиҳати иҷтимоӣ
муҳим барои ҳалли
масъалаҳои таълимӣ

Мазмуни мукаммали
аз ҷиҳати иҷтимоӣ
асосёфтаи маҷмӯи
воситаҳои дидактикӣ

Натиҷа: сатҳи кофии ташаккули фарҳанги сиёсии донишҷӯён.

Принсипҳои ташкили фаъолияти таълимӣ: ягонагии шуур ва фаъолият, гуманизатсия, тарбиявӣ, интегративӣ.

Ҳамгироии блокҳои мундариҷавӣ ва муурофиявӣ дар фаъолияти таълимӣ.

Мақсади ба ҳам пайвастании мазмуни таълими умумии педагогӣ ва омодагии шахрвандии донишҷӯён аз он иборат аст, ки онҳо ба фарҳанги сиёсӣ шомил мегарданд. Биёед ба шарҳи ҷузъҳои асосии модели сохторӣ ва мундариҷаи пешниҳодшуда таваққуф кунем. Он се марҳиларо дар бар мегирад: ҳавасмандкунӣ ва вазифагузорӣ, пропедевтикӣ ва ташаккулдиҳанда.

1. Мақсади марҳилаи аввал аз додани дастурҳо ба донишҷӯён барои иҷрои фаъолиятҳои ғайриоддӣ, ки бо зарурати арзишҳои аҳамияти иҷтимоидошта алоқаманданд, иборат буд. Шарҳ медиҳем, ки дастурдихӣ ҳамчун омодагии субъект ба фаъолияти мушаххас фаҳмида мешавад, ки ҳангоми пешгуи зухури предмет ё падидаи муайян ва дорои хусусиятҳои сохтори интегралӣ шахсият бо маҷмуи доимии аломатҳо амалӣ мегардад. Ҳавасмандӣ – ин такони бошуурона барои амали муайян мебошад, ки дар сурати ба назар гирифтани, баҳо додан ва амалӣ гардонидани мақсаде, ки дар назди шахс меистад, ташаккул меёбад.

Дар шароити мо мақсади асосии таълим бедор кардани майлу хоҳиши дохилӣ ба амал, зарурати ҷустуҷӯ ҳамчун шарт зарурии ташаккули муносибати нав ба фаъолият аст. Ҳавасмандӣ наметавонад ангезаи дохилии амал гардад, агар он барои шахс маънои субъективӣ нагирифта бошад.

Ҳамин тариқ, ҳавасмандихоро аз руи муносибати ангеза ба мақсад тасниф мекунад: гурӯҳи якум — ҳавасмандихоре мебошанд, ки ба мақсадҳои васеи иҷтимоӣ асос ёфта, боиси дарки аҳамияти иҷтимоии фаъолият, таълим ҳамчун вазифа мегарданд; гурӯҳи дуюм ангезахоре мебошанд, ки сарчашмаи худро дар хоҳиши комёбиҳои шахсӣ доранд, яъне аҳамият ва маънии шахсӣ ба майдон мебарояд; гурӯҳи сеюм ангезахорест, ки аз эҳтиёҷоти маърифатӣ бармеоянд. Ҳамчун як намуди фаъолият сарчашмаи асосии ангезахои маърифатӣ худӣ раванди таълим мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Ананьев Ю.В. Культура как интегратор социума. Н.-Новгород: Изд-во Н.-НГ ун-та, 1996.-172 с.
2. Асташова Н.А. Концептуальные основы педагогической акмеологии // Педагогика. 2002. № 8. С. 8-12.
3. Атанов Г.А. Возрождение дидактики - залог развития высшей школы. Донецк: ДОУ, 2003.-180 с.
4. Гинецинский В.И. Основы теоретической педагогики: Учеб. пособие. СПб.: Изд-во СПбГУ, 1992.-154 с.
5. Давыдов В.В. Состояние и проблемы учебной деятельности // Деятельностный подход в психологии: проблемы и перспективы. М.: Изд-во АПН СССР, 1990. -С. 3-18.
6. Лебедева Г.А. Технология обучения педагогическому проектированию // Педагогика, 2002. № 1.-С.24-28.
7. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлова А.Б. Формирование мотивации учения. М.: Просвещение, 1990. -192 с.
8. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем. М.: Логос, 1999.-272 с.
9. Шаропов Ш.А. Муошират ва худшиносӣ / Ш.А. Шаропов [Матн]. – Худжанд.: Нури маърифат, 2012. - 304 с.

ОИДИ ЛОИҲАСОЗИИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ СИЁСИИ МУТАХАССИСИ ОЯНДА ДАР ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ

Дар мақола масъалаҳои лоиҳасозии ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда дар фаъолияти таълимӣ баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки шартӣ асосии амалӣ гардонидани ин талабот, ки дастуруламали маълумоти миёнаи касбиро муайян мекунад ин гузаштан ба парадигмаи нави таълим аст, ки омилҳои асосии он фарҳанги сиёсӣ, тарбияи одами дорои фарҳанги сиёсӣ мебошад. Вобаста ба ин, махсусан муҳим аст, ки фаъолияти омӯзгорӣ амалан ба инсоншиносӣ як навъ

антропологияи педагогӣ таъдил ёбад. Хулоса шудааст, ки дар шароити мо мақсади асосии таълим бедор кардани майлу хоҳиши дохил ба амал, зарурати ҷустуҷӯ ҳамаҷун шарти зарурии ташаккули муносибати нав ба ғайрияти ас. Ҳавасмадӣ наметавонад анғезаи дохилии амал гардад, агар он барои шахс маъноӣ субъективӣ нагирифта бошад.

Калидвожаҳо: фарҳанги сиёсӣ, лоиҳасозӣ, мутахассиси оянда, фарҳанг, ахлоқ, сиёсат, омӯзгор, донишҷӯӣ, шартҳои педагогӣ, раванди таълим, тарбия

О ПРОЕКТИРОВАНИИ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассматриваются вопросы планирования формирования политической культуры будущего специалиста в образовательной деятельности. Отмечается, что главным условием реализации данного требования, определенного положением среднего профессионального образования, является переход к новой парадигме образования, главным фактором которой является политическая культура, воспитание человека с политическими взглядами. культура. В связи с этим особенно важно, чтобы педагогическая деятельность практически превращалась в гуманизм как своего рода педагогической антропологии. Сделан вывод, что в наших условиях основной целью образования является пробуждение внутреннего стремления к действию, потребности поиска как необходимого условия формирования нового отношения к деятельности. Мотивация не может стать внутренним мотивом действия, если она не имеет для человека субъективного значения.

Ключевые слова: политическая культура, разработка проекта, будущий специалист, культура, этика, политика, учитель, студент, педагогические условия, образовательный процесс, воспитание.

ON THE DESIGN OF THE FORMATION OF POLITICAL CULTURE OF THE FUTURE SPECIALIST IN EDUCATIONAL ACTIVITIES

The article considers the issues of planning the formation of political culture of the future specialist in educational activities. It is noted that the main condition for the implementation of this requirement, determined by the provisions of secondary vocational education, is the transition to a new paradigm of education, the main factor of which is political culture, the education of a person with political views. culture. In this regard, it is especially important that pedagogical activity practically turns into humanism as a kind of pedagogical anthropology. It is concluded that in our conditions, the main goal of education is the awakening of an internal desire for action, the need for search as a necessary condition for the formation of a new attitude to activity. Motivation cannot become an internal motive for action if it does not have subjective meaning for a person.

Key words: political culture, project development, future specialist, culture, ethics, politics, teacher, student, pedagogical conditions, educational process, education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мақсудов Хусрав Зафарҷонович-унвонҷӯи кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи МДТ «ДХ ба номи академик Б.Ғафуров». (735700. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, гуз. Мавлонбеков 1.). Тел. 928467272. E-mail: husravmaxudov@yandex.ru

Сведения об авторе: Мақсудов Хусрав Зафарҷонович-соискатель общеуниверситетской кафедры педагогики ГОУ «Худжандский государственный университет им. акад. Б.Ғафурова». (735700. Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова 1.). Тел. 928467272. E-mail: husravmaxudov@yandex.ru

Information about the author: Maksudov Khusrav Zafardzhonovich-applicant of the general university department of pedagogy of the State Educational Institution "Khujand State University named after Academician B. Gafurov". (735700. Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1.). Tel. 928467272. E-mail: husravmaxudov@yandex.ru

БАЪЗЕ ҶАНБАҲОИ ПСИХОЛОГӢ-ПЕДАГОГИИ ТАВСИФИ РАВАНДИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ТАФАККУРИ ИҚТИСОДИИ ДОНИШӢӢ

Наботов З. Ҷ.

Коллеҷи омӯзгорӣ ба номи Х. Махсумова ДДОТ ба номи С. Айни

Дар шароити муосири рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеаи соҳибистиклоли Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиши нақши манфиатҳои шахсии иқтисодӣ, тағир додани сохтор ва иерархияи онҳо тасаввуроти нав дар бораи моҳияти фарҳанги тафаккури иқтисодиро ба вучуд меорад, ки самтҳои арзишро муайян мекунад, ғайрияти аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснокро ташаккул медиҳад, ба самаранокии сиёсати давлат таъсир мерасонад. Дар ин шароит вазифаи низоми таҳсилоти олии ташаккули шахсияти маънавию ахлоқӣ ва рақобатпазирӣ иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва тайер кардани мутахассисони оянда ба ҳалли

вазифаҳои иҷтимоию иқтисодӣ на танҳо таъмини таҳсилоти иқтисодӣ ва тарбияи онҳоро дар шароити донишгоҳ, балки дохил кардани донишҷӯён ба табдили фаъоли воқеияти атроф, ба фаъолияти меҳнатӣ, ҳамкориҳои иқтисодӣ бо субъектҳои ҷамъиятӣ ва дигар субъектҳо ва ғайра дар назар дорад.

Пайдоиши тафаккури инсонро танҳо дар заминаи омӯзиши ташаккули фаъолияти инсон (шакли асосии он меҳнат аст), ташаккули равонии инсон ва пайдоиши забони инсон фаҳмидан мумкин аст.

Мавзӯҳои таҳқиқот ва падидаҳои воқеият дорои чунин хосиятҳо ва муносибатҳои мебошанд, ки онҳоро бевосита, тавассути ҳиссиёт ва дарк (ранг, садо, шакл, ҷойгиршавӣ ва ҳаракати ҷисмҳо дар фазои намоён) ва чунин хосиятҳо ва муносибатҳои, ки онҳоро танҳо ба таври ғайримустақим ва тавассути ҷамъбаст, яъне тавассути тафаккур шинохтан мумкин аст [7].

Тафаккур ин ҳаракати фикрест, ки робитаеро ошкор мекунад, ки аз алоҳидагӣ ба умумӣ ва аз умумӣ ба алоҳида оварда мерасонад. Он на танҳо бо ҳиссиёт ва даркҳо зич алоқаманд аст, балки дар асоси онҳо ташаккул меёбад. Гузариш аз ҳиссиёт ба фикр раванди мураккабест, ки пеш аз ҳама аз ҷудо кардан ва ё мустақиман дур шудан аз мушаххас ва муқаррар кардани ҷизи муҳиме, ки барои бисер ашёҳо умумӣ аст, иборат аст.

Шакли объективии моддии тафаккур забон аст. Ба шарофати забон, фикрҳои одамон гум намешаванд, балки дар шакли низомии дониш аз насл ба насл мегузаранд. Кӯшишҳои инсон барои донишгари қонунҳои тафаккур хеле пеш аз ташаккули психология ҳамчун илми мустақил вучуд дошт.

Аввалин ишораҳо дар бораи тафаккур дар асарҳои файласуфон ба назар мерасиданд. Сипас, дар асрҳои 17-18, олимони аз ҷанбаи фалсафӣ ба ҷанбаи психологии омӯзиши тафаккур мегузаранд. Д.С. Милл, А. Бен ва Г. Спенсер зарурати ҷудо кардани психологияро аз фалсафа ба соҳаи мустақили дониш изҳор доштанд. Муаллифони назарияи тафаккури психологияи асосативиро мувофиқи принципҳои методологияи ибтидоии он бунёд менамуданд. Ба ақидаи онҳо, тафаккур дар ҷаҳони ботинии шуур маҳдуд буд ва новобаста аз ҷаҳони объективӣ баррасӣ мешуд [5].

Дониши инсон дар бораи воқеият тавассути фаъолияти амалии ӯ сурат мегирад. Ин фаъолият аз ҷиҳати таърихӣ ва иҷтимоӣ вобаста аст: тарзи амалӣ намудани он аз ҳадафҳои фаъолияти инсон вобаста аст, ки ба ниёзҳои ӯ мувофиқат мекунад. Оғози дониши инсон дар бораи воқеият инъикоси эҳсосӣ аст ва тасвирҳои дахлдори объектҳои ҷаҳони атроф низ дар натиҷаи амалҳои ояндадори маърифатӣ ба вучуд меоянд.

Имкониятҳои маърифатии одамон аксар вақт бояд барои ҷудо кардани мавзӯ (предмет) ва дигар амалҳо васеъ карда шаванд. Ҷустуҷӯи маърифатӣ бо дохил кардани оқилона ва ғайримустақим ба маҳсулот алоқаманд аст. Чунин роҳи фаҳмиш ба шакли олии худ-тафаккур оварда мерасонад [2]. Ҳангоми ҳамкорӣ бо объекти даркшаванда, он имкон медиҳад, ки сарҳади бевоситаи дониши эҳсосӣ убур карда шавад ва дар асоси маълумоти эҳсосӣ гирифташуда "барқарорсозии пурра ва бисерҷонибаи тасаввуршавандаи объект, воқеият, ҳақиқат" амалӣ карда шавад.

Аз нуқтаҳои илмӣ олим-равоншиноси тоҷик, аввалин доктори илмҳои психологии кишварамон Р. Атаханов бармеояд, ки дониши инсон дар бораи воқеият тавассути фаъолияти амалии ӯ, инчунин фаъолият аз ҷиҳати таърихӣ ва иҷтимоӣ вобаста аст, оғози дониши инсон дар бораи воқеият инъикоси эҳсосӣ мебошад, дар ҳоле, ки имкониятҳои маърифатии инсонро бо мақсади ҷудо кардани амалҳои предметӣ васеъ кардан лозим аст [3].

Аввалин муаллифе, ки қоидаҳои тафаккурро новобаста аз мавзӯи (предмети) мушаххаси дониш ба тартиб даровардааст, Арасту ҳисобида мешавад. Низоми ӯ, ки муносибати тафаккурро ба воқеияти объективӣ дар бар мегирифт, дар мантиқ классикӣ гардид. "Тафаккур саодати воло ва шодии зиндагӣ, шуғли шоистаи инсон аст" [1]. Дигар олим-муҳаққиқ Ч.Брунер мутахассиси варзида дар соҳаи омӯзиши равандҳои маърифатӣ мебошад. Ӯ тафаккурро ҳамчун фаъолияти фаъоли маърифатии субъект мефаҳмад, ки дар асарҳои худ намудҳо, марҳилаҳои рушд, воситаҳо ва тарзи ин фаъолиятро таҳқиқ намудааст [4].

Назарияи психологии У.Чемс дар равияи "психологияи шуур" рушд кардааст. Вай кӯшиш кард, ки хусусияти тафаккурро муайян кунад, сохтори амали фикрӣ, хусусиятҳо ва механизмҳои аҷибии онро тавсиф кунад. Ба ақидаи У.Чемс, "хунари тафаккурро бо ду

хусусият - фаҳмиши амику зуд ва захираи дониш тавсиф кардан мумкин аст" [9]. Бо истифода аз усули худмушоҳидакунии озмоишӣ муҳаққиқон А.Мессер, Н.Ах ва дигарон тафаккури мантикиро дар калонсолон таҳқиқ карда, як қатор хусусиятҳоро тавсиф карданд, ки аз ҷониби субъективӣ чараени равандҳои дохилии фикрро тавсиф мекунад [16].

Муҳаққиқ О.Кюльпе ғояҳои Вундтро рушд дода, усули интроспексияро барои омӯзиши равандҳои олии равонӣ - тафаккур ва ирода истифода бурд. Муаллиф амалҳо ва ҳолатҳои руҳиро, ки "тафаккури эмпирикӣ" номида мешаванд, таҳқиқ кардааст, ки "тафаккури тоза" мебошад ва ба қонунҳои мантики расмӣ итоат мекунад [10]. Бо истифода аз назари муаллифони номбаршуда, метавон қайд кард, ки тафаккур фаъолияти фаъоли маърифатии субъектро ифода мекунад. Кӯшишҳо барои тавсифи сохтори амали фикрӣ, инчунин равандҳои дохилии фикрӣ ҳангоми истифодаи усули генгроассексия буданд.

Асосҳои назарияи ассотсиатсионӣ, ки аз ҷониби Т.Гоббс кашф шуда буд, дар асарҳои Д.Гартли ва Д.Пристли таҳия шудаанд, ба психологияи субъективӣ-эмпирикӣ асри XIX дар Англия асосан аз ҷониби Г.Спенсер ва А.Бен, дар Олмон аз ҷониби Г.Эббингауз ва В. Вундт, дар Фаронса аз ҷониби А.Бен ва ғайра ворид карда шуданд. Муаллифон мафҳуми ассотсиатсия ва инчунин тафаккурро ҳамчун занҷири мураккаби ассотсиатсияҳо шарҳ доданд, дар ҳоле ки хусусияти интиҳобӣ ё мақсадноки равандҳои фикриро шарҳ додан ғайриимкон буд [5].

Ҳангоми таҳқиқи муаммои мазкур, муҳаққиқони амрикоии чоряки аввали асри XX (Э.Торндайк, Д.Уотсон) кӯшиш карданд, ки тафаккурро ба равандҳои оддӣ коҳиш диҳанд, дар ҳоле ки хусусияти натуралии онро нигоҳ доранд. Чунин намоёндагони "Гештальтпсихология" (М.Вертхеймер, В.Келер ва диг.) мавқеи зиддиассоцианистиро ишғол карданд, онҳо чунин мешумориданд, ки тафаккур ҷустуҷӯи ҳалли дилхоҳ аст, ки вазъияти мушкилотро дар шури субъект тағйир медиҳад.

Аз ҷиҳати маънии фалсафӣ чунин фаҳмиши тафаккур бо интуитивизми идеалистӣ якҷоя карда мешавад. Умумият дар ин назарияҳо зиддитаърихии онҳо мебошад, яъне рад кардани тафаккури инсонӣ. Дар ибтидои асри XX муҳаққиқон (Л.Леви-Брюль, Вейле ва диг.) пайдо шуданд, ки асарҳои онҳо бо таърихнигории ҳақиқӣ бо хусусияти сифатии тафаккури халқҳо саршор буданд [6, с.181].

Аз ин андешаҳои иброзшуда бармеояд, ки тафаккур ба равандҳои оддӣ шомил буда, дар ҳоле ки хусусияти натуралиро нигоҳ медорад ва дар ин назарияҳо умумият дар рад кардани зиддитаърихияти тафаккури инсонӣ мебошад. Самти навбатии тадқиқотро асарҳои таҷрибавӣ ташкил доданд, ки ба омӯзиши таърихи пеш аз тафаккури инсон, решаҳои генетикии он дар олами ҳайвонот аз тарафи муаллифон ба монанди В.Келер, Р. Йеркс, Ладигина - Котс бахшида шудаанд.

Муҳаққиқ К.Г.Юнг типологияи хусусиятҳоро таҳия кард ва инчунин хусусиятҳои тафаккури экстравертҳо ва интровертҳо тавсиф кард [15]. Асарҳои номбаршудаи муаллифон ба омӯзиши таърихи пеш аз тафаккури инсонӣ ва решаҳои генетикии он бахшида шудаанд.

Аз нуктаи назари марксизм, тафаккур маҳсули рушди таърихии амалияи ҷамъиятӣ ҳамчун шакли маҳсули назариявии фаъолияти инсон аст, ки кадоме ҳосили фаъолияти амалӣ мебошад. Ба гуфтаи Ф.Энгелс: "ин дастгоҳи маҳсус, масалан, чашми мо, аз ин рӯ, ба дониши инсон марзи мутлақ намегузорад, ки ба он на танҳо дигар узвҳои ҳиссиёт, балки фаъолияти тафаккури мо низ ҳамроҳ мешаванд" [13]. Тадқиқоти мо ба ақидаҳои Л.С.Выготский таъя мекунад, ки муқарраротеро пешниҳод кардааст, ки равандҳои олии маҳсули равонии инсон (таваҷҷуҳи худсарона, хотираи мантиқӣ, тафаккури мафҳумӣ ва ғайра) ба монанди равандҳои меҳнат бо ёрии асбобҳои маҳсули истехсоли маънавӣ-аломатҳо амалӣ карда мешаванд.

Нуктаи муҳим дар омӯзиши ӯ масъалаи таносуби тафаккур ва нутқ аст: "Масъалаи тафаккур ва нутқ ба доираи он мушкилоти психологӣ тааллуқ дорад, ки дар он масъалаи муносибати функцияҳои гуногуни психологӣ, намудҳои гуногуни фаъолият ва шуур дар мадди аввал меистад. Нуктаи марказии ин муаммо, албатта, масъалаи муносибати фикр ба суҳан аст" [8]. Ба ақидаи Л.С. Выготский, тафаккур на он қадар инъикоси мавҷудият аст, ки дар ягонагӣ бо суҳан дар асоси таҷрибаи ҷамъиятӣ ба вучуд меояд, балки функцияи тавлидии суҳан мебошад. Дар баробари ин, муҳаққиқи дигар А.Р. Лурия исрор кард, ки

тафаккури кӯдаки хурдсоли се-чорсола бо тафаккури калонсолон дар шаклҳои офаридаи фарҳанг ҳеҷ иртиботе надорад [12].

Қорҳои назариявӣ - таҷрибаҳои А.Н.Леонтьев асосан ба муаммои рушди психика, пайдоиши он, эволютсияи биологӣ, инчунин рушди иҷтимоӣ-таърихӣ психикаи инсон, ташаккули равандҳои раванӣ дар онтогенез, таҳлили системаҳои функционалии мағзи сар, ки заминаи физиологии қобилиятҳои хоси инсонро ташкил медиҳанд ва ғайра бахшида шудаанд.

Дар мақолаи "Андеша" А.Н.Леонтьев ба таҳқиқи муосири тафаккури эҷодӣ дар психологияи шӯравӣ оғоз бахшид. Ба ақидаи ӯ "андеша" раванди инъикоси воқеияти объективӣ мебошад, ки зинаи олиӣ маърифати инсонро ташкил медиҳад. Тафаккур дар бораи хосиятҳои муҳим, робитаҳо ва муносибатҳои воқеияти объективӣ дониш медиҳад, дар раванди маърифат гузариши "аз падида ба мохият" - ро амалӣ мекунад [11].

Баръакси ҳиссиёт ва дарк, яъне равандҳои инъикоси бевоситаи эҳсосӣ, тафаккур инъикоси ғайримустақим ва мураккаби воқеиятро медиҳад. Гарчанде ки тафаккур ягона манбаи ҳиссиёт аст, он ҳудуди дониши мустақими эҳсосиро убур мекунад ва ба инсон имкон медиҳад, ки дар бораи чунин хосиятҳо, равандҳо, робитаҳо ва муносибатҳои воқеият, ки аз ҷониби ҳиссиёти ӯ қабул карда намешаванд, дониш гирад, тавре ки муҳаққиқи ватанӣ Р.Атаханов дуруст қайд мекунад [3].

Таҷкиротҳои номбаршудаи психологҳои хориҷӣ ва ватанӣ ба муаммои таносуби тафаккур ва нутқ, масъалаҳои фарқи тафаккури калонсолон ва кӯдакон бахшида шуда, инчунин ба таҳқиқоти тафаккури эҷодӣ дар психологияи шӯравӣ оғоз бахшиданд. Ҳама чизҳои дар ин сарҳат овардашуда нишон медиҳанд, ки бо донишҳои механизмҳои тафаккур, онҳоро ташаккулу инкишоф ва тақмил додан мумкин аст. Мо яке аз механизмҳои муҳимтарин ва заруртарини тафаккур ва махсусан тафаккури эҷодӣ - ҳалли мушкилотро ҷудо кардем.

Чунин усули масъалаҳои эквивалентӣ, ки ҳалли он ба азхудкунии усули умумии ҳалли он асос ёфтааст, метавонад дар низомии таҳсилоти касбӣ бомуваффақият истифода шавад. Чамъбаст яке аз ҷузъҳои муҳимми тафаккур аст, ки барои муносибати мустақилона ва эҷодӣ ба фаъолият муҳим аст.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда метавон хулоса кард, ки истифодаи вазифаҳое, ки барои омӯзиши фарҳанги тафаккури иқтисодӣ дар қори омӯзгор пешбинӣ шудаанд, метавонанд ду вазифаро иҷро кунанд: ташхисӣ ва омӯзишӣ. Истифодаи онҳо ҳамчун ташхис ба муаллим имкон медиҳад, ки шакли омӯзишро бо назардошти хусусиятҳои инфиродии донишҷӯён интихоб кунад.

Чанбаи дуввум, омӯзишӣ, имкон медиҳад, ки ҳар як донишҷӯ машқи муназзами чунин сифатҳои тафаккурро ташкил намояд, ки барои фаъолияти касбии онҳо заруранд. Чунин дарсҳо метавонанд бо ҳалли масъалаҳои махсуси касбӣ, ки аз рӯйи принципи таҷрибавӣ сохта шудаанд, пурра карда шаванд.

Маводи дар ин ҷо пешниҳодшуда на танҳо ташхисӣ аст, балки барои рушди шахсият низ хизмат мекунад. Вазифаи омӯзгор на танҳо додани дастурҳои тайёр ва ҳалли мушкилоти мавҷуда, балки додани ғизо барои андеша аст. Ҳамин тариқ, тибқи таҳқиқоти муаллифони қаблӣ, метавон гуфт, ки тафаккур маводро барои ташаккули амалҳои ақлӣ чамъ мекунад, муқаррарот дар бораи хусусияти сифатии тафаккур таҳия шудааст, мушкилоти ақл ва ирода ҳамчун ду қобилияти гуногун баррасӣ карда шудааст, муносибати диалектикӣ-материалистӣ ба мушкилоти тафаккур дода шудааст, аломатҳои тафаккур чамъбаст карда шудаанд, тафаккури мушаххас ва абстрактӣ омӯхта шудааст.

Агар мазмуни ҳаёти одами муосир, фарҳанги муосирро эҳсоси муносибати онҳо ба атрофи ҳаёти ӯ бошад ва дар чараёни эҳсоси ин муносибатҳо ҷаҳони мустақили дохилии шахс ба вучуд меояд, пас зарурати объективии омӯзгор пур кардани раванди тарбия бо муносибатҳои аз ҷониби донишҷӯ ба воқеият ва воқеияте мебошад, то ки ӯ ба сатҳи фарҳанги муосир ворид шавад, то ки ӯ дар ин ҷо ва дар коллективи ин фарҳанг зиндагӣ кунад.

Ин мақсад маҷмуи вазифаҳоро муайян мекунад, ки ба ташаккули фарҳанги иқтисодии шахрванд дар раванди омӯзиши фанҳои таълимӣ равона карда шудаанд. Биёед онҳоро дар се сатҳи ба ҳам алоқаманд муаррифӣ кунем: маърифатӣ (ташаккули шуури иқтисодӣ ва

худшиносӣ ҳамчун мағзи фарҳанги иқтисодӣ); эҳсосӣ-арзишӣ (ташаккули муносибати иқтисодӣ-арзишӣ ба Ватан, ҷомеа ва давлат, ҳамватанон); рафторӣ (қобилият доштан ба ғайбҳои иқтисодӣ ва ғайбӣ).

Дар сатҳи маърифатӣ зарур аст:

ташаккули низоми донишҳои асосии сиёсӣ-ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, экологӣ, дониш дар бораи хусусияти муносибатҳои байни шахс ва давлат, имкониятҳои худ, яъне низоми ақидаҳои, ки интиҳоби бошууронаи лоиҳаи рафтори иқтисодиро муайян мекунад;

рушди "шуури иқтисодӣ", қобилияти берун рафтан аз ҷорҷӯбаи манфиатҳои маҳдуди корпоративӣ;

•ташаккули тафаккури интиқодии иқтисодӣ, ки нобоварии созида ба сарватмандон ва эътиқоди демократиро дар назар дорад;

ташаккул додани таҷрибаи қофӣ барои интиҳоби бошууронаи самтҳои ҳаёт, роҳҳо ва воситаҳои худмуайянкунии иқтисодӣ ва худтатбиқкунӣ, дарки ҷойгоҳ ва нақши худ дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии кишвари худ;

тарбияи фарҳанги муносибатҳои иқтисодии шахс бо ҷомеа, давлате, ки ба дарки арзишмандии шахсияти худ ва ҳамчун як қисми ин ҷомеа асос ёфтааст; фарҳанги муносибати эҳтиёткорона ба саломатии худ, интиҳоби тарзи ҳаёти мусбат;

ҳавасмандгардонӣ ба қабули арзишҳои иқтисодӣ ҳамчун андозаҳои рафтор.

Дар сатҳи рафторӣ (ғайбӣ) бояд ташаккул дода шавад:

омодагӣ ва қобилияти ғайбии иҷтимоӣ иқтисодӣ дар намудҳо ва шаклҳои гуногуни он;

таҷрибаи ҳамкорӣ бо одамони дигар, ҳамбастагӣ дар ҳимояи ҳуқуқи инсон, баҳусус иқтисодӣ, соҳиб шудан ба роҳҳои назорати ҳокимият;

таҷрибаи воридшавии бе низоъ ба ҷомеа, бартараф кардани низоъҳои хусусияти иқтисодӣ;

итоаткории қонун, қобилияти муқовимати ирода, таъсири зидди иҷтимоӣ;

тарбияи малакаҳои рафтори шахрвандӣ тибқи анъанаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, меъёрҳо,

малакаҳои қабули қарорҳои муштарак дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт.

Мо бо нуқтаи назари муҳаққиқ Д.М. Угринович оиди он, ки шуур ҳамчун падидаи иҷтимоӣ имкон медиҳад, ки тавсифи пурраи фарҳанги тафаккури иқтисодии одамонро дар рушди ин ё он низоми ҷамъиятӣ диҳад, розӣ ҳастем.

Ҳангоми ҳалли масъалаҳои ташаккули фарҳанги тафаккури иқтисодӣ, принципҳои зеринро, ки таҳти роҳбарии профессор Масленникова [14] таҳия шудаанд, ҷудо кардан мумкин аст:

демократия, ки маънои тарбияи мутахассисро дорад, ки қодир аст ғайбии ҳаётро дар шароити ислоҳоти иҷтимоӣ иқтисодии демократӣ, инчунин демократикунории худӣ низоми тарбия (аз ҷумла иқтисодӣ), ҷорӣ намудани принципҳои ҳамкории педагогии омӯзгор ва донишҷӯ самаранок амалӣ намояд;

инсонгарой, ки муносибати худро ба шахсияти донишҷӯ ҳамчун сифати арзишманд дар назар дорад, ки ба ташаккули қобилияти ӯ барои рушди эҷодкоронаи худ равона шудааст;

маънавият, ки дар зарурати ташаккули равияҳои маънавии ҳаётӣ дар донишҷӯен, талабот ба азхудкунӣ ва истеҳсоли арзишҳои фарҳанг, риояи меъёрҳои умумиинсонии ахлоқи гуманистӣ зоҳир мешавад;

ватандӯстӣ, ки ташаккули шуури миллиро ҳамчун яке аз шартҳои асосии ҳаётбахшии насли ҷавон, ки ягонагии ватан, робитаи байни наслҳо, азхудкунӣ ва афзун намудани фарҳанги миллиро дар ҳама зухуроти он (аз ҷумла иқтисодӣ), тарбияи сифатҳои шахрвандӣ ва масъулияти иҷтимоиро таъмин менамояд;

•рақобатпазирӣ, ки хусусияти ҳосси бозори озод мебошад, ки ташаккули намуди мувофиқи шахсияти мутахассисро дар бар мегирад, ки қобилияти ҳаракати динамикии уфуқӣ ва амудии иҷтимоӣ ва касбӣ дорад, дар шароити душвори рақобатпазирӣ дар ҳама соҳаҳои ҳаёт ҳалли муассир пайдо кунад;

таҳаммулпазирӣ, ки мавҷудияти гуногунандешии ақидаҳо, ғояҳо, нуқтаи назарҳо, ҷӯрҷӯгӣ нисбати мавқеи одамони дигар, манфиатҳои онҳо, фарҳанг, тарзи зиндагӣ,

рафторхоро дар бар мегирад, ки ба таҷрибаи ҳаррӯза мувофиқат намекунад, аммо аз талаботи меъёрии қонунҳо берун намераванд;

фардиқунонӣ аз он иборат аст, ки шахс озодии зухури қобилиятҳо, манфиатҳо, ниёзҳои инфиродии худро ба даст меорад ва аз ҳисоби ин фаъолияти эҷодӣ рушд меёбад. Аз ин рӯ, низоми тарбия дар донишгоҳ бояд на ба тарбияи шахсияти миёна равона карда шавад, балки ба таври инфиродӣ равона карда шавад, ки қобилиятҳо ва имкониятҳои ҳар як донишҷӯро дар раванди тарбия ва иҷтимоиқунонии он ба назар гирад;

тағйирпазирӣ, ки ба тарбияи шахсият на танҳо намунаҳои таҷрибаи наслҳои пешин, балки ба ташаккули тарзи тафаккури тағйирпазир, қабули қарорҳои эҳтимолӣ дар соҳаи фаъолияти касбӣ нигаронида шудааст.

Ҳамин тариқ, танҳо дар сурати риояи ин қоидаҳо, шахсияти ба иҷтимоӣ нигаронидашуда метавонад дар ҷомеа дар ҳамоҳангӣ бо дигаргуниҳои иқтисодӣ, ки имрӯз дар кишварамон ҷаҳон ва ба оянда нигаронида шудаанд, самаранок рушд кунад.

АДАБИЁТ:

1. Аристотель. Собрание сочинений. Т.2/ Аристотель- М.: Мысль, 1975.-703с.
2. Арнхейм, Р. Визуальное мышление/ Р.Арнхейм// Хрестоматия мышления. Психология мышления/ Под ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, В.В.Петухова. - М.: Изд-во МГУ, 1981. - С.97-107.
3. Атаханов, Р. Математическое мышление и методики определения уровня его развития/ Р.Атаханов/ Под ред. проф. В.В.Давыдова. - Москва-Рига, 2000.-208с.
4. Брунер, Дж. О действенном и наглядно-образном представлении мира ребенком/ Дж.Брунер//Хрестоматия мышления. Психология мышления/ Под ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, В.В.Петухова - М.: Изд-во МГУ, 1981. –С.87-96.
5. Бэн, А. Психология: пер. с англ./ А.Бэн.- СПб., 1981. - 423с.
6. Вертгеймер, М. Продуктивное мышление: пер с англ./ М.Вертгеймер. - М.: Прогресс, 1987. - 282с.
7. Вудвортс, Р. Этапы творческого мышления/ Р.Вудвортс// Хрестоматия. Психология мышления/ Под ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, В.В.Петухова. - М.: Изд-во МГУ, 1981. - С.255-257.
8. Выготский, Л.С. Мышление и речь/ Л.С.Выготский. - М., 1934. - 416с.
9. Джемс, У. Мышление/ У.Джемс// Хрестоматия по психологии. Психология мышления/ Под ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, В.В.Петухова. - М.: Изд-во МГУ, 1999. - С. 11-20.
10. Кюльпе, О. Психология мышления/ О.Кюльпе// Хрестоматия по психологии. Психология мышления/ Под ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, В.В.Петухова. - М.: Изд-во МГУ, 1981. - С.21-28.
11. Леонтьев, А.Н. Мышление/ А.Н.Леонтьев// Хрестоматия по психологии. Психология мышления/ Под. ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.В.Петухова. - М.: Изд-во МГУ, 1981. - С.60-70.
12. Лурия, А.Р. Ум мнемониста/ А.Р.Лурия// Хрестоматия по психологии. Психология мышления/ Под ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, В.В.Петухова. - М.: Изд-во МГУ, 1981. - С.108-112.
13. Маркс, К. Собрание сочинений, Т. 13/ К.Маркс, Ф.Энгельс. - М.: Экономика, 1985.
14. Педагогическая модель социально-ориентированной личности студента/ В.Ш.Масленникова [и др.]. - Казань: ИСПО РАО, 2006. - 124с.
15. Юнг, К.Г. Мышление у экстраверта и интроверта/ К.Г.Юнг// Хрестоматия мышления. Психология мышления. // Под редакцией Ю.Б.Гиппенрейтер, В.В.Петухова. -М.: Изд-во МГУ, 1981. - С.391-398.
16. Messer A. Experintell-phycholgische Untersuchungen über das Denken. - "Archiv für die gesamte phychologie". - 1906.

БАЪЗЕ ЧАНБАҲОИ ПСИХОЛОГӢ-ПЕДАГОГИИ ТАВСИФИ РАВАНДИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ТАФАККУРИ ИҚТИСОДИИ ДОНИШЌУӢН

Дар мақола баъзе ҷанбаҳои психологӣ-педагогии тавсифи раванди ташаккули фарҳанги тафаккури иқтисодии донишҷӯён баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки пайдоиши тафаккури инсонро танҳо дар заминаи омӯзиши ташаккули фаъолияти инсон (шакли асосии он меҳнат аст), ташаккули равонии инсон ва пайдоиши забони инсон фаҳмидан мумкин аст. Олимон тафаккурро ҳамчун фаъолияти фаъоли маърифатии субъект мефаҳмидад, ки дар асарҳои худ намудҳо, марҳилаҳои рушд, воситаҳо ва тарзи ин фаъолиятро таҳқиқ намудаанд. Хулоса карда шудааст, ки, дар истифодаи вазифаҳое, ки барои омӯзиши фарҳанги тафаккури иқтисодӣ дар қори омӯзгор пешбинӣ шудаанд, метавонанд ду вазифаро иҷро кунанд: ташхисӣ ва омӯзишӣ. Истифодаи онҳо ҳамчун ташхис ба муаллим имкон медиҳад, ки шакли омӯзишро бо назардошти хусусиятҳои инфиродии донишҷӯён интихоб кунад.

Калидвожаҳо: ҷанбаи психологӣ-педагогӣ, ташиаккул, фарҳанги тафаккури иқтисодӣ, донишҷӯён, равад, ҷамъияти иҷтимоӣ, муносибатҳои иқтисодӣ, рушд, рақобатпазирӣ

НЕКОТОРЫЕ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ

В статье рассматриваются некоторые психолого-педагогические аспекты характеристики процесса формирования культуры экономического мышления студентов. Отмечается, что происхождение человеческого сознания можно понять только на основе изучения формирования человеческой деятельности (основной формой которой является труд), формирования человеческой психики и происхождения человеческого языка. Ученые понимали мышление как активную познавательную деятельность субъекта и в своих работах исследовали виды, стадии развития, средства и способы этой деятельности. Делается вывод, что при использовании задач, предназначенных для изучения культуры экономического мышления в работе педагога, могут выполняться две функции: диагностическая и учебная. Их использование в качестве диагностики позволяет учителю выбирать форму обучения с учетом индивидуальных особенностей студентов.

Ключевые слова: психолого-педагогический аспект, формирование, культура экономического мышления, студенты, процесс, социальное общество, экономические отношения, развитие, конкуренция

SOME PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE CHARACTERISTICS OF THE PROCESS OF FORMING A CULTURE OF ECONOMIC THINKING OF STUDENTS

The article discusses some psychological and pedagogical aspects of the characteristics of the process of forming a culture of economic thinking of students. It is noted that the origin of human consciousness can be understood only on the basis of studying the formation of human activity (the main form of which is labor), the formation of the human psyche and the origin of human language. Scientists understood thinking as an active cognitive activity of the subject and in their works investigated the types, stages of development, means and methods of this activity. It is concluded that when using tasks designed to study the culture of economic thinking in the work of a teacher, two functions can be performed: diagnostic and educational. Their use as diagnostics allows the teacher to choose the form of education taking into account the individual characteristics of the students.

Key words: psychological and pedagogical aspect, formation, culture of economic thinking, students, process, social society, economic relations, development, competition

Маълумот дар бораи муаллиф: Наботов Зафар Чалилович-сардори маркази технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионии Коллеҷи омӯзгорӣ ба номи Х.Махсумоваи ДДОТ ба номи С.Айнӣ (ш.Душанбе, н.Шохмансур, кӯчаи Айнӣ 73). тел.555223333. E-mail. z.nabotov@mail.ru

Сведения об авторе: Наботов Зафар Джаилилович-руководитель Центра информационных и коммуникационных технологий педагогического колледжа им. Х.Махсумовой. (г.Душанбе, район Шохмансур, улица Айнӣ, 73). Тел.555223333. E-mail. z.nabotov@mail.ru

Information about the author: Nabotov Zafar Jalilovich-Head of the Center for Information and Communication Technologies of the Pedagogical College named after H.Maksumova. (Dushanbe, district Shohmansur, 73 Aini Street). Tel.555223333. E-mail. z.nabotov@mail.ru

ТДУ:371(575.3)
ТКБ:74 03(5точ)
А-14

ДОИР БА БАЪЗЕ ДИДГОҲИ ПЕДАГОГИИ ОМУЗИШИ ИҚТИДОРИ ЭҶОДИИ ДОНИШЧУЁНИ ДОНИШГОҲ

Абдуҷалилова Ҳ. С.

МДТ «ДДХ ба номи акад.Б.Ғафуров».

Тағйироти куллӣ дар соҳаҳои илмию техникӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати омодагии мутахассисони эҷодкорро, ки ба фаъолияти инноватсионии эҷодӣ, худомӯзиш ва рушди шахсӣ омодаанд, ба миён овард. Ҳалли ин масъалаи муҳим аз сатҳи субъективии ҳамаи гурӯҳҳои иҷтимоӣ, шомилшавии онҳо ба фаъолияти табдилдиҳанда муайян карда мешавад.

Татбиқи нақши ҷамъиятии ҷавонон бевосита аз сиёсати манфиатдор ва мақсадноки давлат оид ба таъмини фаъолияти самаранокӣ ҳамаи институтҳои иҷтимоикунонӣ вобаста аст. Фармоиши иҷтимоии низоми таҳсилоти касбӣ, ки бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи маориф" муайян шудааст, "Стратегияи миллии рушди маориф дар Ҷумҳурии

Тоҷикистон барои давраи то соли 2030", "Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ " муассисаҳои таҳсилоти олиро ба баланд бардоштани сифати омодагии касбии мутахассисони соҳибхтисос, ки қобилияти навоарӣ ва эҷодкорӣ малакаҳои ташкилӣ ва қобилияти роҳбарӣ доранд, равона мекунад. Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои асосии донишгоҳ на танҳо иҷрои талаботи стандарти давлатии таълим, балки рушди иқтидори эҷодии мутахассиси оянда мебошад, ки мактаби олии касбро дар назди мушкilotи ҷустуҷӯии захираҳои иловагӣ мегузорад.

Дар асл, эҷодкорӣ як намуди фаъолиятест, ки ҳосиятҳо ва захираҳои эҳтимолии шахсиятро навсозӣ мекунад, зеро маҳз дар эҷодиёт хусусиятҳои асосии шахсият ифодаи пурраи худро пайдо мекунад. Ҳамин тариқ, эҷодкорӣ ба он заминаи маъносоз табдил меёбад, ки дар асоси он тамоми стратегияи ҳаётии шахс сохта мешавад.

Воқеияти муосир, ки дар афкори иҷтимоӣ-фалсафӣ аз нуқтаи назари консепсияҳои ҷаҳонишавӣ, ҷомеаи постиндустриалӣ, иттилоотӣ, инноватсионӣ тавсиф мешавад, имкон медиҳад, ки табиати фаъолияти эҷодӣ тавассути ошкор кардани ҷанбаҳои нав, ки дар воқеияти иҷтимоӣ ба вучуд меоянд, аз нав тафсир карда шавад. Тағйирот, пеш аз ҳама, ба муносибатҳои иҷтимоӣ, ки дар асосҳои нав - фаъолияти инноватсионӣ ташкил карда мешаванд, таъсир мерасонанд ва ба соҳаҳои дигар паҳн мешаванд. Аз ҷумла, дар назди ҷомеа вазифаи фароҳам овардани шароите ба миён меояд, ки имконияти тарбияи шахсияти эҷодии инноватсиониро ҳамчун як навъи ташаккулёфтаи иҷтимоӣ, ки ба талаботҳои давра ҷавобгӯ аст, фароҳам меорад. Аз ин рӯ, яке аз ҷузъҳои пешбари ташаккули ин намуди шахсияти иҷтимоӣ, ба андешаи мо, рушди иқтидори эҷодии мутахассиси оянда мебошад.

Омӯзиш ва таҳлили асарҳои илмӣ далели он аст, ки ғояи иқтидори эҷодии инсон ҳамеша диққати файласуфон, сотсиологҳо, психологҳо ва омӯзгоронро ҷалб мекард, ки ин дар консепсияҳои гуногун, аз қадимулайём сар карда, таҷассум ёфтааст. Инро асарҳои В.Ф. Гегел, Р. Декарт, И. Кант, Ф. Ницше, Платон, Ф. Шеллинг, ва тадқиқотҳои педагогии мутафаккирони намоёни гузашта А. Ф. Дистервег, Я. А. Коменский, Ж. Ж. Руссо, В. А. Сухомлинский, К. Д. Ушинский нишон медиҳанд. Муаллифон ҷанбаҳои эҷодкорӣ, иқтидори эҷодии шахсро ба таври гуногун муайян мекунад, аммо дар фаҳмиши ин падида умумият дар он аст, ки он як навъ навоарӣ, чизи асли, амалро аз рӯйи шакл дар назар дорад.

Дониши илмӣ бунёдии иқтидори эҷодии шахс, ки аз ҷониби олимони машҳури ҷаҳонӣ таҳқиқ шудааст (Дж. Рензулли, Ф. Баррон, Ч. Гилфорд, Э. Де Боно, С. Роджерс, П. Торренс, Р. Стернберг, К. Тейлор, Э. Фромм ва диг.), ба фаҳмидани табиати эҷодкорӣ ҳамчун хусусияти муроғиавӣ-шахсии инсон оварда расонд, парадигмаро дар бораи тамомият ва беназирии шахс, сифатҳои ҳоси шахсияти эҷодӣ ташаккул дод.

Дар айни замон шумораи зиёди асарҳо ба масъалаҳои алоҳидаи рушди иқтидори эҷодӣ бахшида шудаанд. Ҷанбаҳои гуногуни ин масъала дар тадқиқоти олимони файласуф (СР. Евинзон, М. С. Каган, Е. В. Колесникова, П. Ф. Кравчук, В. Ф. Овчинников, Г. Л. Пихтовников ва диг.) ва психологҳо (Д. Б. Богоявленская, Ю. Пономарев, Г. С. Сухобская, Е. Л. Яковлева ва диг.). Дар педагогика омӯзиши падидаи иқтидори эҷодӣ аз ҷониби Е. Е. Адакин, М. А. Алексеева, В. И. Андреев, Г. В. Глотова, Е. А. Гуськова, Н. Д. Долгополова, Е. В. Дорофеева, В. Ю. Лешер, С. Н. Мартыновская, А. А. Первалова, И. В. Резанович, Л. Г. Устинова, С. Н. Шеглова ва дигарон таҳқиқ шудааст. Дар қатори тадқиқотҳои ба ин муаммо бахшидашуда барои тадқиқоти мо аз ҳама бештар тадқиқотҳои Т. Г. Браже, В. Г. Рындак, Т. Е. Климова, О. В. Лешер, Н. Д. Долгополова, Т. А. Саламатова, М. М. Поташник, ки ба омӯзиши шароити рушди иқтидори эҷодии донишҷӯёни донишгоҳ бахшида шудаанд наздик мебошанд.

Рушди ин намуди иқтидор омили муҳими дохил кардани донишҷӯён ба фаъолияти фаъоли иҷтимоӣ мебошад, ки татбиқи он дар фаъолияти маърифатии донишгоҳ сурат мегирад. Таҳлили назариявӣ-методологӣ гузаронидашуда нишон дод, ки ҳоло олимони тоҷик як қатор мушкilotи марбут ба ташаккули иқтидори эҷодии хонандаи ҷавонро таҳқиқ кардаанд. Баъзе ҷанбаҳои ин мушкilot дар асарҳои олимони ватанӣ М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, И. Х. Каримова, Б. К. Кадиров, Ш. А. Шаропов, А. Нурув, М. Д. Хочаева, Б. Мачидова, Х. М. Сабури, О. Исмолов, А. А. Азизов, М. А. Абдуллоева ва дигарон баррасӣ карда шудаанд. Тавре, ки таҳлили асарҳои олимони зикршуда гувоҳӣ медиҳанд дар ин асарҳо баъзе хусусиятҳои эҷодкорӣ, табиати эҷодӣ, амали эҷодкорӣ тадқиқ карда шуда, услубҳо, намудҳо, шаклҳои гуногуни меҳнати эҷодӣ омӯхта шудаанд.

Дар шароити муосир раванди ташаккули иқтидори эҷодии донишчӯён аз ҷиҳати омодагии касбӣ дар донишгоҳ мубрамияти илмӣ дошта, таваҷҷуҳи аксари олимонро ба худ ҷалб кардааст. Ин ҳолат равишу дидгоҳҳои зиёдро (аксиологӣ; шахсият-фаъолият; қобилият; рушдкунанда; захиравӣ; интегративӣ; истехсолӣ; салоҳиятнокиӣ; системавӣ), ки ба ҷанбаҳои гуногуни раванди мавриди омӯзиш таваҷҷуҳ зоҳир мекунад, ба вучуд овард.

Омӯзиши ин дидгоҳҳо, ба назари мо, барои асоснок кардани мавқеамон оид ба ин масъала ва минбаъд сохтани амсилаи назариявии муаллифии рушди иқтидори эҷодии донишчӯён, инчунин татбиқи амалии он дар фаъолияти таълимӣ аҳамияти беандоза дорад.

Таҳлили адабиёти мавҷуда оид ба ин масъала нишон дод, ки иқтидори эҷодии донишчӯёнро инкишоф додан мумкин аст ва он бояд инкишоф дода шавад. Возеҳ гардонем, ки «инкишоф»-ро тағйироти яхела, бетағйирёбанда, ба назар намоён ва эҳтимол пинҳон медонанд, ки моҳияти он аз оддӣ ба мураккаб табдил гаштани ҳаракат мешавад [9, с.39].

Ба таври ҷиддӣ гӯем, инкишоф додан маънои инкишоф додани он чизеро, ки аллакай дар шахс ҳаст (масалан, сифатҳои ҷисмонӣ, рӯҳии шахс, ки ба табиат хос аст) дорад. Олимон тасдиқ кардаанд, ки нерӯҳои пешбарандаи рушд ҳам қонунҳои дохилии ҳастӣ ва ҳам омилҳои берунии мубрам мебошанд. Вобаста ба ин, мо зарур мешуморем, ки дидгоҳҳои илмиро ба раванди ташаккули иқтидори эҷодии донишчӯён на танҳо аз ҷиҳати мазмуннокии ҳар дидгоҳ, балки дар ҳар як дидгоҳ муайян кардани хусусиятҳои сифатӣ (ҷузъҳои дохилии иқтидори эҷодии донишчӯён), ки меъёри ин равандро ташкил медиҳанд, инчунин шароити берунӣ, ки самаранокии онро муайян мекунанд, эътибор диҳем.

Пайравони дидгоҳи аксиологӣ (В.А. Кан-Калик, Д.А. Горбачёва, В.А. Сластёнин ва дигарон) [5,2,11] ҳангоми омӯзиши раванди инкишофи иқтидори эҷодии донишчӯ дикқати хосро ба арзиши шахсӣ ва ҷамъиятии ӯ, эҳтиёҷоти ӯ равона карданд, ки ба шарофати он омӯзгори оянда метавонад худ ва ҳаёти худро эҷод кунад. Арзиши ин дидгоҳ барои касби омӯзгорӣ хеле муҳим аст, зеро ҳар як муаллим дар як вақт ҳамчун тарбиятгар баромад карда, дар шогирдони худ унсурҳои ҷаҳонбинӣ ва идеологиро ба вучуд меорад. Бо назардошти ин ҳолат бовариямон комил аст, ки танҳо педагогӣ эҷодкор барои ин рисолат ва бурда расонидани арзишҳои олии ба ҷамъият қодир буда, ҳамзамон дар шогирдони худ эҷодиёти инфиродиро захираи қунонида метавонад, то ки минбаъд худмубрамгардон шаванд ва имкон пайдо кунанд, ки эҷодгари ҳаёти минбаъдаи худ гарданд.

Дар бораи арзишҳо сухан карда, қайд кардан ҷоиш аст, ки В.Франкл дар асари худ «Инсон дар ҷустуҷӯи маъно» нуқтаи назарро ба арзишҳо ҳамчун универсалияҳои маъноӣ асоснок мекунад, ки тавассути онҳо имкон дорад, ки жарфтар ҳаёти худро инсон дарк кунад [13,с.301]. Инро ба раванди инкишофи иқтидори эҷодии донишчӯ бо роҳи таҳлили фалсафии арзишҳо татбиқ намуда, В. Франкл пешниҳод кардааст, ки он имкон медиҳад, ки эҷодкориро дар ҳама намуд, шакл ва сатҳҳои ӯ ҳамчун яке аз арзишҳои универсалӣ донем.

Дар доираи дастгоҳи категориявии аксиологияи умумӣ тезауруси аксиологияи педагогӣ ба вучуд омадааст, ки дар он арзишҳо тавассути призмаи аҳамияти ҷамъиятии фаъолияти махсуси педагогӣ, хусусиятҳои он ва имкониятҳои шахсии муаллим баррасӣ мешаванд. Мо бо ақидаи В.А.Кан-Калик, Н.Д.Никандров ва дигарон ҳамраъӣ ҳастем, ки маҳз арзишҳои педагогӣ самти гуманистии фаъолияти омӯзгорро муайян мекунанд.

Аҳамияти арзишҳоро ҳамчун ифодаи сифатҳои касбии омӯзгор Н.Б.Крилова таъкид кардааст. Олим муътақид аст, ки табиати тамоюлҳои арзишӣ на танҳо бо илҳомбахшии типӣ иҷтимоӣ-фарҳангии шахсият, балки ба навъи таълими инсон низ таъсир мерасонад [4, с. 42]. Н.Б.Крилова арзишҳоро ба ду категория тақсим мекунад – «арзишҳо – фазилатҳо» ва «арзишҳои ҳаётӣ». Ба гурӯҳи якум сифатҳои ахлоқии амиқи шахс дохил мешаванд, ки ба меъёрҳои муҳими муносибатҳо нисбат ба шахси дигар асос ёфтаанд: саховатмандӣ, ҳамдардӣ, таҳаммулпазирӣ. Ба гурӯҳи дуюм арзишҳо хусусиятҳои меъёри рафтор дар ҷомеа дохил мешаванд: озодӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, ҳамкорӣ, эҷодиёти муштарак. Мо метавонем меъёри масъулияти иҷтимоиро мисол орем, ки омӯзгоронро ба кӯмак ба одамон ташвиқ мекунад, меъёри мутақобиларо, ки маънои уҳдадорӣ маънавии «некӣ барои некӣ», ҳамкорӣ ва эҷодиёти муштаракро дорад, ки самти муштаракӣ иштирокчиёро барои ба даст овардани натиҷаҳои назаррас, озодӣ ҳамчун имконияти эҷодкорона фикр кардани муаллим, берун аз доираи маъмулӣ амал кардан, дар асоси вазъияти нав амалкарданро дар назар дорад. Ташаккули ҳарду гурӯҳи арзишҳо дар сохторҳои дохилии шахсияти омӯзгор маънои самт ба худсозии эҷодии аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳимро дар фаъолияти касбӣ дорад.

Дар асари И.Ф.Исаев таснифоти каме фарқкунандаи арзишҳои педагогиро пайдо

мекунем. Вай доираи онҳоро васеъ намуда, арзишҳои касбии омӯзгорро номбар мекунад, ки инҳоянд:

арзишҳо-ҳадафҳое, ки маънои ҷаъолияти педагогиро тавсиф мекунанд;

арзишҳо-воситаҳое, ки аҳамияти имкониятҳои истифодабарии усули ҷаъолияти педагогиро ошкор менамоянд, ки дар байни онҳо усули истеҳсолӣ (эҷодӣ) ҷойи махсусан муҳимро ишғол менамоянд;

арзишҳо-муносибатҳое, ки моҳияти муносибатҳои субъектҳои низоми ҷаъолияти педагогиро тавсиф мекунанд;

арзишҳо-донишҳое, ки нақши донишҳои психологӣ ва педагогиро дар ҷараёни таълим аниқ мекунанд;

арзишҳо-сифатҳое, ки аҳамияти сифатҳои шахсии омӯзгорро барои самаранокии ҷаъолияти педагогӣ, ба сатҳи худсозии эҷодӣ баромадани онро ошкор менамоянд [3, с. 77-78].

Таснифоти дар боло зикргардидаи арзишҳои педагогӣ барои мавзуи таҳқиқоти мо аҳамияти бунёдӣ доранд, зеро онҳо моро бовар мекунонанд, ки раванди ташаккули иқтидори эҷодии донишҷӯён, омезиши сарчашма (шарти зарурӣ) ва ҳамзамон натиҷаи ҷаъолияти эҷодии омӯзгор мебошад, ки бояд хусусиятҳои навоарӣ, оригиналӣ, асолатнокӣ, нотақрорӣ дошта, хусусиятҳои арзишҳои педагогиро фарогир бошад. Яъне, дар қисмати таркибии иқтидори эҷодии донишҷӯ бояд арзишҳои педагогӣ ҷой дошта, ҳуди раванди ташаккули иқтидори эҷодӣ аз нуктаи назари самти инсондӯстии таълим дар мактабҳои олии баробар карда шавад.

Дар идомаи баррасии таҳқиқоти аксиологӣ оид ба проблемаи рушди иқтидори эҷодӣ, қайд мекунем, ки ба гуфтаи В.А.Сластенин, арзишҳои педагогӣ меъёрҳои танзими ҷаъолияти педагогӣ буда, ҷаъолияти омӯзгорро бо парадигмаи ҷаҳонбинии таҳсилот миёнравӣ карда, алоқаманд мегардонад. Азҳуд кардани арзишҳои педагогӣ тавассути ҷаъолияти педагогӣ имконпазир аст, ки дар натиҷа онҳо ба арзишҳои дохилӣ табдил мешаванд. Иқтидори эҷодии омӯзгор метавонад, ки манбаи арзишҳои педагогӣ бошад, ки рушди он як қатор шароитҳоро тақозо мекунад. В.А.Сластенин яке аз шартҳои муҳимтаринро будани ҳамкориҳои субъектӣ-субъектии байни омӯзгорон ва донишҷӯён дар сатҳи муколама, ҳамкориҳои эҷодӣ, ҳавасмандгардонии зухуроти ҷаъолияти эҷодии донишҷӯён ва ангеҷаҳои рушди нуруи эҷодӣ; фароҳам овардани фазои эҷодӣ дар донишгоҳ меҳисобад [11].

Ҳамин тариқ, дар асоси ғояҳои асосии дидгоҳи аксиологӣ метавон гуфт, ки иқтидори эҷодӣ арзиши субъективӣ аст, зеро он аз ҳама гуна мушоҳидаҳои беруна пинҳон аст. Он дар маҳсулоти эҷодӣ татбиқ шавад, арзиши воқеӣ мегардад, Муҳимтарин меъёри рушди иқтидори эҷодии донишҷӯ бояд ҳавасмандии эҷодкорӣ дар ҳама намудҳо, шаклҳо, зухуроташ (дарки арзиши эҷодкорӣ дар маҷмӯъ ва махсусан ҷаъолияти омӯзгор; шавқу рағбат ба намудҳои гуногуни ҷаъолияти эҷодӣ); ангеҷаҳои худнамоӣ, аҳамияти шахсии эҷодкорӣ, зарурати беҳтар кардани ҳаёт) бошанд.

Муаллифони дидгоҳи шахсият-ҷаъолият (Ю.Н.Кулюткин, К.А.Абулханова-Славская, Л.С.Виготский, С.Л.Рубинштейн, В.И.Андреев, В.Г.Риндак, И.Я.Лернер, М.С.Каган ва дигарон) раванди инкишофи иқтидори эҷодиро бо ташаккули ҷунин сифатҳои шахсият, монанди хусусияти ягонагии ӯ, беҳамтоӣ, қобилияти эҷод кардани чизи нав, дорои ҷаҳони худ, қобилияти эҷодкорона амал кардан марбут медонанд. Шубҳае нест, ки дидгоҳи шахсият-ҷаъолият яке аз самтҳои афзалиятноки илми инсоншиносӣ буда, дар соҳаи педагогикаи касбӣ марокнокии фавкуллодаи умумии назариявӣ амалӣ дорад. Муаммои калидии инкишофи иқтидори эҷодии донишҷӯён дар шароити мактаби олии муносибати шахсӣ-ҷаъолиятӣ барои мо аҳамияти махсус дорад, зеро субъекти он шахсияти донишҷӯ бо тамоми зухуроти ҷаъолиятнокии ӯ мебошад. Ин дидгоҳ ҳамчун принсипи умумӣ манзараи равшани мақсади дарозмуддатро ба ном «амсилаи идеалии хатмкунандаи донишгоҳ»-ро муқаррар менамояд, ки дар доираи он ҳамаи механизмҳои боқимонда, унсурҳои барнома-мазмун, шароитҳои амалигардонӣ ва вазифаҳои низоми таълим мураттаб шудааст. Яъне шахсияти муаллими оянда аҳамияти афзалиятнокӣ ва низомсозӣ дорад.

Дар робита ба рушди иқтидори эҷодии донишҷӯ – омӯзгори оянда муносибати шахсиятӣ-ҷаъолиятӣ хеле муҳим аст, зеро он хусусиятҳо ва махсусияти омодагии хатмкунандагони донишгоҳҳои педагогиро ба ҷаъолияти касбӣ равшан нишон медиҳад. Мақсади ин дидгоҳ таҳлили вобастагии мутақобилаи касбият ва намудҳои гуногуни

эҷодкорӣ мебошад, ки дар онҳо чунин категорияҳо мавҷуданд: фардияти эҷодӣ, камолоти зеҳнӣ ва эҳсосӣ, таҷрибаи эҷодӣ, ки натиҷаи худсозии эҷодӣ мебошанд.

В.И.Андреев [1] ҳамчун намоёндаи дидгоҳи шахсият-фаъолият раванди инкишофи ибтидои эҷодии донишҷӯёро таҳлил намуда, мафҳуми нави «иктидори энергетикӣ»-ро пешниҳод мекунад, ки он захираҳои эҷодиро бо қувваи дохилии инсон пайваست менамояд. Мантикист, ки аслан иқтидори энергетикӣ синоними иқтидори эҷодӣ аст, ки дар он таърифи аввал моҳияти сифатии таърифи дуҷумро амиқтар мекунад.

Дар баробари ин олим тасдиқ мекунад, ки такони дохилии инкишофи қувваҳои эҷодӣ, шуҷоати педагогӣ, неруи энергетикиро «қонё набудан» аз кирдор, қомеъҳои дар меҳнат меноманд. Ин қонё набудан муаллимро водор мекунад, ки рӯҳи иловагии оригиналии қор ва такмили ихтисоси худро пайдо кунад.

Азбаски шахсият ҳангоми фаъолият бурдан зоҳир мегардад ва инкишоф меёбад, раванди инкишофи иқтидори эҷодӣ ба фаъолият вобастагӣ дорад ва табиист, ки дар асоси фаъолияти эҷодӣ дастрасӣ ба худсозии эҷодӣ қарор мегирад. Вобаста ба ин, тасодуфӣ нест, ки олимон – намоёндагони дидгоҳи шахсият-фаъолият яке аз аломатҳои асосии баҳодихии рушди иқтидори эҷодиро ҳамчун ҳавасмандгардонии фаъолияти эҷодӣ, худсозии эҷодӣ (шавқ ба намудҳои гуногуни эҷодкорӣ, ҳавасмандӣ барои ба даст овардани муваффақияти касбӣ, худтаъминкунии эҳсосӣ, хоҳиши худро дар қори педагогӣ ифода қардан) чудо мекунад.

Илова бар ин, шароити берунии рушди босамари иқтидори эҷодии донишҷӯён дар доираи ин дидгоҳ чунин шароит мебошанд:

дар раванди таълим ташкили намудҳои гуногуни фаъолияти эҷодӣ (педагогӣ, бадеӣ, тадқиқотӣ), ки он ба донишҷӯ имкон медиҳад, ки мавқеи мусбати инфиродиро нисбат ба касби интихобқарда ташаккул диҳад;

фаъолияти омӯзгорӣ дар донишгоҳ тавре ташкил қарда шавад, ки донишҷӯ ҳамчун субъекти таълим пешбарӣ қарда шавад, иродаи омӯзгорро итоатқорона иҷро накунад, балки ҳадафҳои амалии ба ӯ пешниҳодшударо бошууро на иҷро намуда, ин амалҳоро ба фаъолияти муқаммал табдил диҳад;

ташкили ҳамкориҳои субъект-субъектии омӯзгорон ва донишҷӯён дар сатҳи муқолама, эҷодқории муштарақ, мураббигӣ (тютурӣ), ҳавасмандгардонӣ ба зоҳиршавии фаъолияти эҷодӣ ва анғезаҳои рушддиҳандаи иқтидори эҷодии донишҷӯён.

Мақсади раванди педагогӣ бо арзишҳо ва талаботи иҷтимоӣ алоқаманд аст, он маъмулан, аз берун муқаррар қарда мешавад. Аммо дар сурате, ки мақсади фаъолият аз қониби шахс аз худ нағардида бошад, вақте ки аҳамияти он барои шахс шубҳаовар бошад, он барои ин фард таъсири инкишофдиҳандаи худро гум мекунад. Аз ин рӯ, ҳангоми ташкили раванди ташаккули иқтидори эҷодии донишҷӯён бояд мақсадҳои аз берун гузошташударо ба ҳавасмандии худӣ донишҷӯ, ба саъю қӯшиши худӣ ӯ – ба анғезишҳое табдил дод, ки арзиши фаъолиятро муайян намуда, ӯро ҳавасманд мекунад.

Ҳамин тариқ, дидгоҳи шахсият-фаъолият ҳамчун зерсохтори марказии механизми ташаккули шахсият, тамоми иқтидор ва соҳаҳои мубрами он аз қониби субъект «азхудқунии» мундариҷаи ҳама гуна фаъолиятро дорад, вале асосан фаъолияти эҷодиро таъкид мекунад.

Ҳамин тавр, ба ақидаи олимон [8,6,10,7] маҳз иқтидори эҷодӣ барои ба даст овардани мақоми муассир тавассути фаъолият мусоидат мекунад. Дар соҳаи проблемавии таҳқиқоти мо дидгоҳи фардӣ-фаъолиятӣ асосӣ доништа мешавад, зеро эҷодкорӣ ҳамчун моддаи зарурӣ барои ташаккули субъективии донишҷӯ эътироф шудааст.

Ҳамин тавр, аз ин метавон ба ҳулосае омад, ки ҳангоми сохтани амсилаи раванди рушди иқтидори эҷодии донишҷӯ бояд ба худӣ донишҷӯ, инкишофи шахсияти ӯ, зуҳуроти эҷодӣ, амалишавии фаъолияти эҷодии ӯ диққат дода шавад. Муқоисаи ақидаҳои илмӣ оид ба мушқилоти рушди иқтидори эҷодӣ, ки дар қори омӯзгорон талаб қарда мешавад, имкон дод, ки дар тафсири иқтидори эҷодӣ ҳамчун сохтори зарурии шахсияти омӯзгори салоҳиятдор, ки дараҷаи имқонияти худшиносии қобилиятҳои эҷодӣ ва салоҳиятҳоро дар фаъолияти педагогӣ, ки ба гирифтани натиҷаи самарабахши гуманистӣ нигаронида шудааст, ба таври возеҳ муайян қарда шавад.

АДАБИЁТ:

1. Андреев, В.И. Педагогика творческого саморазвития: инновационный курс: в 2 кн. / В. И.

Андреев. - Казань: Изд-во Казанского университета, 1996. - К. 1. - 566 с.

2. Горбачёва, Д.А. Развитие творческого потенциала студентов вузов культуры и искусств - будущих специалистов социально-культурной деятельности : аксиологический подход : автореф. дисс. докт. пед. наук : 05 ; 13.00.08 / Горбачёва Диана Александровна. - М., 2009. - 44 с.

3. Исаев, И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя / И. Ф. Исаев. - М. : Академия, 2004. - 208 с.

4. Крылова, Н.Б. Культурология образования / Н. Б. Крылова. - М. : Народное образование, 2000. - 272 с.

5. Кан-Калик, В.А., Никандров, Н. Д. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н.Д. Никандров. - М. : Педагогика, 1990. - 144 с.

6. Каган, М.С., Эткинд, А. М. Индивидуальность как объективная реальность / М. С. Каган, А. М. Эткинд // Вопросы психологии. № 4. - 2000. - С. 5 - 15.

7. Кулюткин, Ю.Н. Изменяющийся мир и проблема развития творческого потенциала личности. Ценностно-смысловой анализ / Ю. Н. Кулюткин. - СПб. : СПбГУПМ, 2013. - 84 с.

8. Петров, К.В. Акмеологическая концепция развития творческого потенциала учащихся: автореф. дисс. докт. пед. наук : 19.00.13 / Петров Константин Владимирович. - М., 2008. - 65 с.

9. Проникина, О. Г. Формирование готовности студентов к профессиональной творческой самореализации: на примере педагогического вуза: дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Проникина Оксана Геннадьевна. - Пенза, 2006. - 205 с.

10. Рындак, В.Г. Творчество: краткий педагогический словарь / В.Г. Рындак. - Оренбург: Издательский центр ОГАУ, 2012. - 108 с.

11. Слостёнин, В.А. Формирование личности учителя в процессе его профессиональной подготовки / В. А. Слостёнин. - М. : Просвещение, 1976. - 160 с.

12. Франкл, В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. - М. : Прогресс, 1990. - 372 с.

ДОИР БА БАЪЗЕ ДИДГОҲИ ПЕДАГОГИИ ОМУӢЗИШИ ИҚТИДОРИ ЭҶОДИИ ДОНИШЧӢӢНИ ДОНИШГОҲ

Дар мақола баъзе масъалаҳо оид ба дидгоҳҳои педагогӣ ба омуӢзиши иқтидори эҷодии донишчӯёни донишгоҳҳо баррасӣ мешаванд. Қайд карда мешавад, ки омуӢзиши дидгоҳҳои педагогӣ барои асоснок кардани мавқеъи шахс оид ба ин масъала ва минбаъд сохтани амсилаи назариявии муаллифӣ рушди иқтидори эҷодии донишчӯён, инчунин татбиқи амалии он дар фаъолияти таълимӣ аҳамияти калон дорад. Хулоса мешавад, ки дар таркиби иқтидори эҷодии донишчӯ бояд арзишҳои педагогӣ вучуд дошта, ҳуди раванди ташаккули иқтидори эҷодӣ аз нуктаи назари самти инсондӯстии таҳсилот дар мактаби олии бо арзиши педагогӣ баробар карда шавад.

Калидвожаҳо: дидгоҳҳои педагогӣ, иқтидори эҷодӣ, омилҳои иҷтимоӣ, имкониятҳо, қобилиятҳо, раванди таълим, фаъолияти таълимӣ, завқу рағбат, талабот, донишчӯ, донишгоҳ.

О НЕКОТОРЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ПОДХОДАХ К ИЗУЧЕНИЮ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ ВУЗА

В статье рассматриваются вопросы о педагогических подходах к изучению творческого потенциала студентов вуза. Отмечается, что изучение педагогических подходов имеет большое значение для обоснования собственной позиции по данному вопросу и последующего построения теоретической авторской модели развития творческого потенциала студентов, а также его практической реализации в образовательной деятельности. Делается вывод о том, что внутри составляющих творческого потенциала студента должны находиться педагогические ценности и сам процесс развития творческого потенциала должен приравниваться к педагогической ценности с точки зрения гуманистической направленности образования в высшей школе.

Ключевые слова: педагогические подходы, творческий потенциал, социальные факторы, возможности, способности, учебный процесс, учебная деятельность, интерес, потребность, студент, вуз

ON SOME PEDAGOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF THE CREATIVE POTENTIAL OF UNIVERSITY STUDENTS

The article deals with questions about pedagogical approaches to the study of the creative potential of university students. It is noted that the study of pedagogical approaches is of great importance for substantiating one's own position on this issue and the subsequent construction of a theoretical author's model for the development of the creative potential of students, as well as its practical implementation in educational activities. It is concluded that within the components of the student's creative potential there should be pedagogical values and the process of developing creative potential itself should be equated with pedagogical value from the point of view of the humanistic orientation of education in higher education.

Key words: pedagogical approaches, creativity, social factors, opportunities, abilities, educational process, educational activity, interest, need, student, university

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуҷалилова Ҳикоят Саидмаҳмадовна-муаллимаи кафедраи педагогикаи Коллеҷи омӯзгори назди МДТ «ДХ ба номи акад.Б.Ғафуров». (735700. ш.Хучанд,гуз.Мавлонбеков 1.).E-mail: ejod@mail.ru Тел.928100770.

Сведения об авторе: Абдуҷалилова Ҳикоят Саидмаҳмадовна-преподаватель кафедры педагогики Педагогического колледжа ГОУ «ХГУ им.ак.Б.Ғафурова». (735700. г.Хучанд,пр.Мавлонбекова 1.).E-mail: ejod@mail.ru Тел.928100770.

Information about the author: Abdujalilova Khikoyat Saidmakhmadovna - teacher of the Department of Pedagogy of the Pedagogical College of the State Educational Institution "KhSU named after B. Gafurov". tel. 928100770.

ТДУ-371(575.3);
ТКБ-74.03(5Т);
У-76:

МУАММОИ МУОШИРАТИ ПЕДАГОГӢ ДАР КОНСЕПСИЯҲИ НАЗАРИЯВИИ МУОСИР

Усмонзода Д. А.

МДТ «ДХ ба номи академик Б. Ғафуров».

Дар оғози ҳазорсолаи сеюм аллакай метавон тасдиқ кард, ки муошират ҳамчун муқаддасот ва зарурияти нахустини ҳаёти инсонӣ дар маркази диққати илмҳои фалсафа, этика, равоншиносӣ, педагогика, маърифатшиносӣ, ки кӯшиш доранд, аз нуктаи назари муҳталиф моҳияти ин муъҷизаро муайян созанд, қарор гирифтааст.

Ҳамаи муаммоҳои маънавий-қасбӣ ва умумиинсонӣ, дар шакли «кушода» ва «пӯшида» пайдо мешаванд, худро зоҳир мекунад ва ҳангоми муоширати байниҳамдигарии одамон, ки талаботи муҳими шахсият ва ҷамъият мебошад, ҳал мешаванд ё ҳал намешаванд. Демократикунонӣ ва инсонгароии муносибатҳои ҷамъиятии ҳоси замони муосир ба ҷойивазкунии махсуси муоширати байни шахсиятҳо мусоидат кардааст, ки он дар навбати худ муқаддасоти ахлоқии мустақил дар ҳаёти маънавии ҷомеа мегардад.

Дар марҳалаи кунунӣ мазмун ва шакли муоширати одамон тағйир ёфта, он махсусан дар муҳити ҷавонон эҳсос мешавад. Муошират нисбатан дар байни ҷавонон озод шудааст: имрӯз мавзӯҳои нестанд, ки муҳокимаи онҳо мамнӯъ бошанд. Насли ҷавон лаззати худбаёнкунии озодро эҳсос карданд, ки бозгӯӣ аз завоҷ на озод шудани онҳо буда, ҳангоми муоширати байниҳамдигарӣ ва вусъати доираи муоширати онҳо ба назар мерасад. Дар баробари ин, ҳамаи ин номукаммалии муоширати мо камбудҳои ва душвории муайяно ошкор кард: нотавонӣ ва ҳамдигарро шундан нахостан ва нофаҳмии якдигарии одамон, бетоқатии онҳо ва аксаран бадқасдӣ, худбинӣ, бераҳмӣ. Як андоза ин натиҷаи маърифати пасти муошират мебошад, ки ташаккули он дар насли нави одамони ба ҳаёт воридшаванда, яъне ба майдони муоширати байниҳамдигарӣ – яке аз муҳимтарин вазифаҳои касбии омӯзгор новобаста аз мансубияти «фанӣ» ва рағбати ӯ мебошад. Зарурияти ташаккули маърифати муошират дар насли ҷавон ва дар баробари ин мураккабӣ дар муошират ва ҳамдигарфаҳмӣ бо он аз ҳуди омӯзгор низ маърифати баланди муоширатро талаб мекунад.

Ҳамин тавр, равоншиносон муоширатро ҳамчун ҳамкориҳои иттилоотӣ ва фанӣ муайян мекунад, ки дар ҷараёни он муносибатҳои байнишахсӣ амалӣ мегарданд ва ташаккул меёбанд [5]. Ва ин муқаррарот дуруст аст, чунки дар он, аз ҷумла, ҳислати фаъолияти муошират ҳамчун шакли муносибати одамон инъикос меёбад. Мулоҳизакорӣ дар бораи муошират ҳамчун намуди ҳоси санъат, ки истеъдодро талаб дорад аз рӯи адолат хоҳад буд; ҳамчун дар бораи илме, ки дорои қонуниятҳои худ аст; ҳамчун маҷмуи технологияҳо ва қоидаҳои рафтор ва дигарон. Бо ибораи дигар, таърифи ягонаи муоширатро интизор шудан мумкин нест: дар ин ҷо эҳтимолияти чунин бисёрнамудӣ, чун дар шаклҳои ошкоршавии ҳуди муошират мавҷуд аст.

Аз ҳама бештар моҳияти муошират дар он инъикос меёбад, ки он, яъне муошират самти муҳими фаъолияти одамон буда, аз муносибати субъект ба субъекти як одам ба одами дигар дар асоси эътирофи ҳамдигарии «худ» ва худбаҳодиҳӣ иборат аст. Чунин дарки муошират аз нигоҳи этикаи инсонпарварона аз омӯзгор ҷалби диққатро ба нишонаҳои асосӣ ва хусусиятҳои зерини он талаб дорад:

муошират ҳамчун фаъолият муаррифӣ мешавад, ки хислати фаёлу раванду чараёни онро дар назар дорад; мазмуни ин фаъолият барқарор кардани муносибати як одам бо одами дигар мебошад;

муносибатҳои байнишахсӣ – новобаста аз мақоми одамони ба он воридшаванда – бояд хислати субъект-субъектро дошта бошад, бо ибораи дигар, дар назар дошта шудааст, ки ба онҳо субъектҳои баробар – «Ман» ва «Ту» дохил мешаванд, дар ин ҷо мақсад барои якдигар ва ҳеҷ вақт – восита нест (ба ҳар ҳол, бояд чунин бошад);

этирофи шахси дигар (ва аз ҷониби омӯзгор – барои хонанда) барои беҳамтоӣ ва нотақрории он, ҳуқуқи фардии вай ва ҳамин гуна муносибатро аз ӯ интизор будан ба ҳайси шартӣ зарурии муносибати самаранок баромад мекунад;

ҳангоми муошират бояд хислати эҷодӣ-бадеҳасозии шахс, ки барои ошкор кардани сифатҳои ниҳони субъект – фаъолнокии озоди вай, маҳорати ба вучуд овардани маъниҳои нав, паси сар кардани қолабҳои рафтор зухур кунад.

Ҳамин тариқ, муошират – ин ҳамкориест, ки дар асоси талаботи одам ба одам қарор мегирад. Аз ҳамин сабаб, ин на танҳо ҳашамат, чи хеле ки А. Де Сент-Экзюпери гуфта буд, балки талабот, шартӣ ибтидоии ҳастии одам ҳамчун одам ва шомилшавии вай ба ҷамъият ва маърифат мебошад. Муошират – ин фаъолиятест, ки аз барпо кардани робитаю алоқаи байни одамон, ки мубодилаи дутарафаи иттилоотро дар назар дорад, иборат аст. Ҳамзамон муошират аз ҳамкориҳои иттилоотии оддӣ фарқ мекунад. Нишонаҳои асосии ин фарқият аз инҳо иборат аст:

-муошират на танҳо алоқаи иттилоотӣ, балки алоқаи шахсӣ-экзистенсиалӣ ва воқеии байни одамонро ҳангоми нигоҳдории фардияти ҷонибҳои муошираткунанда дар назар дорад;

муошират мутаносиб аст, чунки баробарии вазифавии иштироккунандагон онро ҳамчун субъектҳои фаъолияти ягонаи муштарақ дар назар дорад; раванди иттилоотӣ номутаносиб аст, чунки нақши иттилоъравонкунанда ва қабулкунандаи он гуногун аст, аз ҳамин сабаб, аввалӣ ҳамчун субъект, дувумӣ ҳамчун объект ишора мешавад;

сохтори хабари иттилоотӣ, чун қоида монологӣ, вале муошират – диалогӣ (муқоламавӣ) мебошад.

Ҳамин тавр, муқолама – нишонаи хоси муҳимтарини муошират аст. Бояд қайд намуд, ки дар зерӣ мафҳуми диалог ҳамкориҳои иттилоотӣ ва шахсӣ-субъективии ҷонибҳои муошираткунанда фаҳмида мешавад ва мақсади он муайян кардани фаҳмиши онҳо ба ҳисоб меравад. Омӯзгор бояд ба назар гирад, ки барои бо маҳорати баланд бурдани муқолама обрӯю эътибор доштан ё бартарӣ доштан аз рӯйи мавқеи хизматӣ нокифоя аст. Барои ин фазилат, малакаи мулоҳизаронии собитшуда, шунида тавонистан ва донишмандии анъанаҳои фарҳанги ҷаҳонӣ ва ватанӣ заруранд. Бояд барои муқолама риояи шартҳои зерин зарур аст:

баробарии тарафайн, худмухторӣ ва мустақилияти шарикон;

аз ҷониби шарикон эътироф кардани беназири ва «дигаргунӣ»-и ҳамдигар;

фарқият ва нодирии нуқтаи назар, тайёр будан барои аз шарикон шунидани чизе, ки ба тасаввурот ва нақшаҳои мо ворид нашудаанд;

шинос будани ҳар кадоме барои фаҳмидан ва тафсир кардани нуқтаи назари вай аз тарафи шарикон;

интизори ҷавоб ва дарки қаблии он дар баёни шахсии худ, такмили ақидаи иштироккунандагон;

қобилияти дарк карда тавонистани ҳамсуҳбат ва эътироф кардани қобилиятҳои шахсии ҳамсуҳбат.

Маълум аст, ки ҳамаи параметрҳои зикршуда дар муоширати омӯзгор ва хонандагон нуқтаҳои аз ҳама нозук ба шумор мераванд, чунки муқоламаи байни онҳоро баъзан имконпазир мекунад. Этикаи касбӣ қори ҷиддии омӯзгор ба шумор меравад.

Моҳияти маънавии раванди муошират, дар навбати аввал, бо нишонаҳои арзишманди он - омилҳои арзиши маънавий, ки хислатномаҳои асосии мазмуни баланди онро муайян мекунанд вобаста аст. Дар этикаи педагогӣ муошират аз чунин муқаддасоти маънавий, ба монанди озодӣ, адолат, баробарӣ, ишқ ҷудонашаванда аст. Дар навбати худ, баробарӣ дар муошират ин пеш аз ҳама, баробарии эътибори инсонии субъектҳои муошират, нишона барои дастгирии шаъну шарафи ҳар одам, ҳамзамон бача мебошад. Муоширатро, ки ба ин муқаддасот нигаронида шудааст, инсонпарварона гуфтан мумкин аст. Этикаи

инсонпарваронаи муошират инчунин бо боварӣ, хайрхоҳӣ ва эҳтиром фарқ мекунад, лекин на танҳо ба субъекти дигар, балки ба ҳамаи он ки ба он вобаста аст (ба дӯстон, шавқ, ҳатто либос ва чизҳои вай).

Дарки арзандагии одам аз баҳои муайяни одамон, ки ворида муошират мешаванд ҷудонашаванда аст. Омӯзгор бояд дар хотир дошта бошад, ки аксари душвориҳои дар раванди муошират бо хонандагон баамалоянда аз номутобикати худбаҳодиҳии онҳо ва баҳодиҳӣ ба онҳо аз тарафи атрофиён (чун қоида, худбаҳодиҳӣ доимо баландтар, нисбат ба баҳои атрофиён, аммо баъзан паст ҳам мешавад) ба вучуд меоянд. Санъати муоширати омӯзгор дар ҳамин аст, ки одамо аз камбудӣ ва норасоии ҷудогона болотар мегузорад, дар ӯ нишонаҳои шахсии фардӣ ва нотақрорро мебинад ва ба он баҳо медиҳад, дарк мекунад, ки арзишмандии шахсияти кӯдак аз хислатҳои ҷудогонаи нуговори ӯ вобаста нест.

Ташаккули маърифати муоширати педагогӣ бо дарки арзишманди муошират, ки дар навбати худ, бо бисёрвазифагӣ ва аҳамияти глобалии худ дар ҳаёти одам ва ҷамъият муайян карда мешавад алоқаманд аст. Дар назди хонандагон тасниф кардан ва боз намудани асрори вазифаҳои асосиву муҳими муошират мувофиқи мақсад аст.

Муошират шартӣ ташаккул ва мавҷудияти инсон ба ҳисоб меравад. Аз филогенези одамият ва онтогенези ҳар як одам маълум мегардад, ки ташаккули одам бе муошират вучуд дошта наметавонад. Он ҳамчун «шартӣ беҳамтои ҳастии одам» сураи мегирад (К.Ясперс). Ба ибораи дигар, моҳияти одамон, ки бо қадом як сабаб аз муошират маҳрум шудааст, шахсият намешавад ё ба ҳастии инсонии худ хотима медиҳад. Ин дар ҳолат, ки омӯзгор метавонад ба ҳуди хонандагон бо далелҳои илмӣ ва мисолҳои бадеӣ тасдиқ кардани онро пешниҳод намояд.

Муошират воситаи худифодакунии «МАН»-и инсонӣ аст. Аввалин маротиба ин мӯъҷиза аз тарафи олим ва файласуф Л.Фейербах асоснок карда шудааст. Ӯ нишон додааст, ки моҳияти инсонӣ танҳо ҳангоми муошират зоҳир мешавад, ки он ба одам имконият медиҳад, ки ҳамаи ҳудудҳои шахсияти худро ошкор кунад, аҳамият доштани онҳоро барои дигарон нишон диҳад ва арзишмандии шахсиятро собит намояд. Нодир будани муошират хусусиятҳои манфии гуногун ва шубҳаро ба вучуд оварда, зиндагиро камарзиш мекунад.

Муошират воситаи асосии алоқа мебошад. Ин дар хислати иттилоотии муошират муқаррар карда мешавад, ки ба туфайли он дар раванди муошират, якум, донишҳои ҷамъшуда сайқал дода шуда, бо ин воридшавии иҷтимоӣ ба вучуд меояд. Дуюм, робитаи муошират дар пайдо шудани ғояҳои нав зӯҳр мекунад, ки он хислати эҷодии вайро фош месозад. Ва сеюм, дар мубодилаи ғояҳо, ки он аришмандии праксеологӣ (амалӣ)-и муоширатро қайд мекунад.

Муошират ҳамчун воситаи асосии идоракунии одамон баромад мекунад. Дар аини замон ин функсия мақсаднок истифода бурда мешавад - ҳамчун воситаи ҳаракат бо идрок ва бо амали одамон, дар як вақт, ҳам аз нигоҳи манфӣ ва ҳам аз нигоҳи мусбӣ, ки он ба таври возеҳ дар соҳаҳои иқтисодиёт, сиёсат, ҳамчунин дар муоширати байниҳамдигарӣ ба назар мерасад. Дар ҳақиқат, мо, маҳз ба туфайли муошират аз дигарон натиҷаи дилхоҳро ба даст меоварем, боварӣ ҳосил кунонида, моил карда ё водор карда, ӯро тобеи манфиатҳои худ мекунем.

Муошират талаботи ҳаётӣ ва шартӣ хушбахтии инсон аст. Ин вазифа дар худдарккунии шахсият муҳим аст. Азбаски он хислатҳои маҳрамонаи муоширатро, ки ҳамчун талаботи дохилии мутаассил даркнашудаи ҳар як одам, далелҳои ниҳонии амалҳо ва рафтори ӯ баромад мекунад, боз менамояд.

Дар ҳамин ҳол, чунин нишонаҳои муошират, ба монанди таъсиргузаронии хос ва равонашавӣ ба объекти муайян, мавҷуд будани алоқаи мутақобил, интиҳоби дутарафа, ҳамдигарфаҳмӣ чун арзиши баланд ба мадди аввал мебарояд.

Ҳамин тариқ, вазифаҳои муҳими ошкоршудаи муошират имконият медиҳанд, ки арзишмандии аз ду нуктаи назар баррасӣ намоем:

ҳамчун манфиатпарастона-прагматикӣ барои ба даст овардани қомеъии натиҷаҳои объективии иҷтимоӣ-арзишманд;

ҳамчун хударзишмандӣ – муошират ба хоҳири муошират, ки моҳияти он аз худифодакунӣ ва алоқамандии маънавии одамон, ки аз муқаддасоти маънавии ҳамкор баҳраманд гардида, бо ин васила арзиши шахсии худро афзун мекунад, иборат аст.

Ин барои муайян кардани сатҳи арзиши муошират асос медиҳад:

Барои худ - МАН-аҳамият дорад,

Барои дигар кас - ТУ-аҳамият дорад,

Барои гурӯҳ ва ё дар маҷмӯ барои ҷамъият - МО-аҳамият дорад.

Дар шароити азнавсозии қатъии ҷамъият тадқиқотҳои илмие, ки муаммои тарбия, инкишоф ва ташаккули шахсиятро қор карда мебароянд, муҳимияти худро гум накарда, мазмун ва самтҳои нави дигарро ро соҳиб шудаанд.

Олимон дар асоси маводи тадқиқоти бисёрсола исбот кардаанд, ки раванди ташаккули шахсият бояд, пеш аз ҳама, аз омӯхтани ҳуди феноменология (беназирӣ)-и шахсият оғоз гардад ва омилҳое, ки ташаккули онро муқаррар мекунад, шурӯъ шавад. Дар байни омилҳои муҳими ташаккул ва инкишофи шахсият муошират ҷойи намоёнро ишғол мекунад. Дар даҳсолаҳои охир муошират объекти омӯзиши чунин илмҳо, ба монанди фалсафа, равшансозии иҷтимоӣ ва умумӣ, муолиҷаи равонӣ, забоншиносии равонӣ, педагогика ва дигар илмҳо гардидааст. Таваҷҷуҳи зиёди онҳо ба феноменология, қонуният ва механизмҳои муошират, пеш аз ҳама, ба хоҳири арзишмандии он дар ҷаҳолияти ҳаётии одам ҷалб шудаанд.

Масъалаҳои фалсафии назарияи муошират, ба монанди назарияи ҷаҳолият дар илми фалсафаи ватанӣ танҳо шурӯъ аз нимаи дууми солҳои 60-уми асри гузашта баррасӣ карда мешаванд. Ба таври ҷуқур чунин муаммоҳо, ба монанди таносуби ҷаҳолият ва муошират, муошират ҳамчун воситаи амалӣ гардонидани муносибатҳои ҷамъиятӣ, ҳамчун намуди махсуси ҷаҳолияти одам, ҳамчун раванди иҷтимоӣқунонии одам омӯхта мешуданд (Л.П.Буюва, М.С.Каган, Б.Е.Колумбаев, В.Н.Сагатовский, Е.В.Сафронова, В.М. Соковнин ва дигарон).

Дар ҷаҳорҷӯбаи тадқиқоти мазкур мо диққати махсуси худро ба ду қисмати муаммо равона кардем: таносуби ҷаҳолият ва муошират, хусусияти ҳоси муошират ҳамчун намуди махсуси ҷаҳолият. Ҳамин тариқ, дар фарҳанги фалсафӣ-энциклопедӣ муошират «ҳамчун раванди робитаи дутарафа ва ҳамкориҳои субъектҳои ҷамъиятӣ (синфҳо, гурӯҳҳо, шахсиятҳо), ки дар он табодули ҷаҳолият, иттилоот, таҷриба, қобилият, малака ва маҳорат, инчунин табодули натиҷаҳои ҷаҳолият ҷараён мегирад; ҳамчун яке аз шартҳои зарурӣ ва умумии ташаккул ва инкишофи ҷамъияту шахсият маънидод мешавад» [9,с.447]. Дар ин таъриф муошират ҳамчун намуди иҷтимоии ҷаҳолият тавсиф дода мешавад.

Таносуби муошират ва ҷаҳолият яке аз муаммоҳои калидӣ дар фалсафа буда, доир ба ин масъала ақидаи ягона вучуд надорад. Олим М.С.Каган муоширатро ҳамчун намуди алоқавии ҷаҳолият дар баробари ҷаҳолиятҳои бомаърифат, тағйирдиҳанда ва арзишманди воқиф баррасӣ мекунад [4,с.69], ин дар ҳолест, ки Л.П.Буюва мӯътақид аст, ки «ҷаҳолият ва муошират – ду ҷониби ба ҳам алоқаманд, нисбатан мустақил, вале нобаробарии раванди ягона (фардӣ ва ҷамъиятӣ)-и ҳаёт мебошанд [2, с.133]. Дар ҳамин ҳол, ӯ таъкид мекунад, ки «муошират ин воқеияти мушоҳидашавандаи бевосита ва аз сар гузаронидашуда, аниқ қардани муносибатҳои ҷамъиятӣ, фардиқунонии онҳо, шакли ҳоси муошират мебошад [2, с.116-117]. Бо ҳамин ӯ категорияи ҷаҳолият ва муошират, муносибатҳои ҷамъиятиро ба риштаи таҳлили амиқ мекашад.

Мавқеи В.М.Соковнин дар ин масъала хеле диққатҷалбкунанда аст. Ӯ мафҳуми «муошират»-ро ҳамчун робита, ҳамчун нуфузи дутарафа, ҳамчун ҳамдигарфаҳмӣ, ҳамчун ҷаҳолият ва ҳамчун муносибат муайян мекунад [8]. Ҳамин тариқ, В.М.Соковкин таҳлили фалсафии муоширатро анҷом дода, бори аввал мураккабӣ ва серхудудии ин падидаи мушоҳида мекунад. Ба ақидаи олим, «хислати ҷаҳолиятии робитаи иҷтимоӣ (яъне, муошират)-ро муоширатро маҳз ба воқеият табдил медиҳад, вагарна танҳо ба туфайли он ба ҳамаи ҷонибҳои муошират нишонаи ҳақиқат, нишонаи мавҷудият ва ҳастӣ дода мешаванд» [8,с.65]. Дар ин замина, В.М.Соковнин қайд мекунад, ки муошират ҳамчун ҷаҳолият воқеияти барномасозӣ, ташкил, идора, назорат ва таҳлил намудан мусоидат менамояд.

Назарияи ҷаҳолиятро баррасӣ карда, файласуфон зикр мекунад, ки ҷаҳолият, ки ҳамчун шакли субъектӣ-объектӣ тавсиф мешавад, тарзи ягонаи имконпазиру ҳамазарафаи ҳастии одам, маърифат, иҷтимоӣёт набуда, тарзи ягонаи фарогирии ҳамаҷонибаи алоқамандии одам бо олам нест [1,с.206]. Муошират (ҳамчун ҳамаи намуди муносибатҳои

субъект-субъект дарк мешавад) – яке аз паҳлӯҳои моҳият ва мазмуни ҳаёти одам буда, бидуни он комилии одам вучуд надорад.

Хусусияти муоширатро ҳамчун намуди махсуси ғаёлият дар қорҳои худ М.С.Каган ба таври возеҳ нишон додааст [4, с.69]:

Табиати иҷтимоии одам муоширати одамонро шартӣ меҳнати якҷоя, шартӣ дарк ва қорқарди низоми муқаддасот меғардонад;

Муошират ҳамқории мутақобила мебошад, ки аз рӯи принципи муносибати субъекту субъект шакл меғарад. «Яъне, муошират ғаёлияти амалии субъект, ки ба дигар субъектҳо равона шуда, онҳо ба объектҳо табдил навода, баръакс, ба онҳо ҳамчун субъект рӯ меоварад ба ҳисоб меарад».

ҳамқории мутақобилаи одамон бо ёрии воситаҳои танҳо ба он ҳос, ки дар байни онҳо забон мақоми махсусро ишғол мекунад, амалӣ ғардонида мешавад.

Чи ҳеле ки маълум аст, тадқиқоти нахустини муаммои муошират дар қараёни зарурияти омӯзиши забон, нутқ дар ягонагӣ бо раванди муошират ба миён омадаанд (И.А.Бодуэн де Куртене, Л.С.Виготский, Л.П.Якубинский ва дигарон). Аз ҳамин сабаб, дар лингвистикаи равоншиносӣ мафҳуми ғаёлияти нутқӣ ворид қарда шудааст, ки он мақоми марказиро ишғол қардааст. Ғаёлияти нутқӣ ҳамчун низоми татбиқшавандаи амали нутқи мақсаднок, қисми берунии сохтори ғаёлияти иртиботӣ мебошад. Вобаста ба ин, мо меҳом дар мавриди нақши забон, нутқ дар раванди иҷтимоиқунонии шахсият андешаронӣ қунем. Ба ақидаи В.В.Сағронова «иҷтимоиқунонӣ қалб қардани одамон ба соҳаи моддӣ ва маънавии маърифати қамъият маҳсуб ёфта, забон бошад яке аз омилҳои асосии ин раванд ба ҳисоб меарад. Он ҳамчун шакли хотираи иҷтимоӣ, воситаи ифодаи умумияти маърифат ва олоти тамаддун баромад мекунад» [7, с.14].

Дар баробари ин, мо маҳсусан диққати ҳудро ба он далел қалб меқунем, ки забон вобаста ба табиати ҳуд маҳсули қамъиятӣ ва воситаи асосии муошират буда, қодир аст ба идрок ва рағтори одам таъсир расонад, тағаккурро ба шакл дарорад ва таҷрибаи ҳуддарқуноиро ифода намоад. Пас, алоқаи зичи муошират ва идрок, ки дар забон зуҳур меёбад, ба таври мушаххас муайян қарда мешавад.

Ҳамин тавр, бояд қайд наму, ки ҳастии одам на танҳо бо муносибати мутақобилаи ӯ бо қаҳони моддӣ дар шакли ғаёлияти ашёӣ-амалӣ муқаррар қарда мешавад, балки он ҳамқунин ҳамқории мутақобиларо бо қаҳони иҷтимоӣ, яъне бо одамон дар шакли муошират роҳандозӣ менамоад. Муошират вобаста ба табиати ҳуд ғуноғун сураг ғирифта, дорои як қатор вазиғаҳо дар таърихи инқишофи одам ва тамоми қамъият маҳсуб меёбад. Муҳим будани муносибатҳои ҳуқмрони қамъиятӣ, танзими рағтори одамон ин иҷтимоиқунонии одамон мебошад.

АДИБИЁТ:

1. Батракова, С.Н. Основы профессионально-педагогического общения. /С.Н. Батракова. Ярославль: ЯрГУ, 1986. - 60с.
2. Боева, Л.П. Человек: Деятельность и общение. /Л.П. Боева. - М.: Мысль, 1978. - 216 с.
3. Ильин, Е.Н. Искусство общения: Из опыта работы учителей литературы 307-й школы г. Ленинграда. /Е.Н. Ильин - Минск: Нар. Асвета, 1987. - 108 с.
4. Каган, М.С. Мир общения; Проблемы меж субъектных отношений. /М.С. Каган. - М.: Политиздат, 1988. - 319 с.
5. Коломинский, Я. Л. Изучение педагогического взаимодействия /Я.Л. Коломинский. //Советская педагогика. - 1991. - № 10. - С. 36 - 42.
6. Лутфуллоев, М. Педагогикаи Аҷам. - Душанбе: Маориф, 1997.- 149 с.
7. Сағронова, Е. В. Роль общения в социализации личности: автореф. дисс канд. философ, наук: 09.00.01. /Е. В. Сағронова. - М.: 1986. - 19 с.
8. Соқовнин, В. М. О природе человеческого общения: Опыт философского анализа. /В.М. Соқовнин. - Фрунзе: Мектеп, 1974. - 145 с.
9. Философско-энциклопедический словарь. - М.: Советская энциклопедия, 1983. - 840 с.
10. Шаропов, Ш. А. Муошират ва худшиносӣ. – Хучанд:Меъроҷ. 2012. - 240 с.

МУАММОИ МУОШИРАТИ ПЕДАГОГӢ ДАР КОНСЕПСИЯИ НАЗАРИЯВИИ МУОСИР

Дар мақола масъалаҳои муоширати педагогӣ дар консепсияи назариявии муосир баррасӣ ғардидааст. Қайд шудааст, ки демократиқунонӣ ва инсонғароии муносибатҳои қамъиятии ҳоси

замони муосир ба ҷойивазкунии махсуси муоширати байни шахсиятҳо мусоидат кардааст, ки он дар навбати худ муқаддасоти ахлокии мустақил дар ҳаёти маънавии ҷомеа мегардад. Аз ҳама бештар моҳияти муошират дар он инъикос меёбад, ки он, яъне муошират самти муҳими ғайрифаъолияти одамон буда, аз муносибати субъект ба субъекти як одам ба одами дигар дар асоси этирофи ҳамдигарии «худ» ва худбаҳодиҳӣ иборат аст. Хулоса шудааст, ки барои соҳиб шудан ба ин ғайрифаъолият, малакаи мулоҳизаронии собитшуда, шунда тавонистан ва донистани анъанаҳои фарҳанги ҷаҳонӣ ва ватанӣ заруранд.

Калидвожаҳо: муоширати педагогӣ, таъсири мутақобила, назарияи педагогӣ, омузгор, хонанда, консепсия, раванди таълим, тарбия, рушд, таъшиқ

ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ

В статье рассматриваются вопросы педагогического общения в современной теоретической концепции. Отмечается, что демократизация и гуманизация общественных отношений, характерные для нового времени, способствовали особому смещению общения между личностями, которое в свою очередь становится самостоятельной нравственной святыней в духовной жизни общества. Более всего сущность общения отражается в том, что оно, то есть общение, является важным направлением человеческой деятельности и состоит из субъект-субъектных отношений одного человека к другому на основе взаимного признания. Сделан вывод, что для приобретения этого качества необходимо обладать доказанными навыками медитации, уметь слушать и знать традиции мировой и отечественной культуры.

Ключевые слова: педагогическое общение, взаимодействие, педагогическая теория, педагог, ученик, концепция, образовательный процесс, образование, развитие, формирование

THE PROBLEM OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION IN A MODERN THEORETICAL CONCEPT

The article discusses issues of pedagogical communication in a modern theoretical concept. Noted, that the democratization and humanization of social relations, characteristic of modern times, contributed to a special shift in communication between individuals, which in turn becomes an independent moral shrine in the spiritual life of society. Most of all, the essence of communication is reflected in the fact that it, that is, communication, is an important area of human activity and consists of subject-subject relations of one person to another on the basis of mutual recognition. It is concluded that to acquire this quality it is necessary to have proven meditation skills, be able to listen and know the traditions of world and domestic culture.

Key words: pedagogical communication, interaction, pedagogical theory, teacher, student, concept, educational process, education, development, formation

Маълумот дар бораи муаллиф: Усмонзода Даврон Абдусамад-н.и.н., дотсенти кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ «ДХ ба номи академик Б.Гафуров». (735700.ш.Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1.). тел. (+992) 927071406.

Информация об авторе: Усмонзода Даврон Абдусамад – к.п.н., доцент кафедры социальной и профессиональной педагогики ГОУ «ХГУ имени академика Б.Гафурова». тел. (+992) 927071406.

Information about the author: Usmonzoda Davron Abdusamad – c.p.s., Associate Professor of the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Institution “KhSU named after Academician B. Gafurov”. тел. (+992) 927071406.

ВЛИЯНИЕ ДЕТСКО-РОДИТЕЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ НА РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Вохидова П.

**соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джами
Академия образования Таджикистана**

Семья является одним из ключевых институтов общества, обеспечивая его устойчивость и возможность воспроизводства населения в каждом новом поколении. В то же время, семья представляет собой малую группу – наиболее сплочённую и стабильную единицу общества. На протяжении жизни человек становится частью множества различных групп – будь то компания сверстников, друзья, класс в школе или спортивная команда, – однако только семья остаётся той группой, которую он не покидает никогда.

Семья играет ключевую роль в воспитании детей дошкольного возраста, так как это первая и зачастую единственная среда, которая формирует их личность. Дошкольный возраст привлекает внимание многих исследователей. В этот период происходит

интенсивное развитие личностных качеств и психических процессов, и ребенок активно осваивает разнообразные виды деятельности. В дошкольном возрасте формируется самосознание и самооценка. Именно в это время влияние семьи на развитие личности ребенка становится особенно значимым, включая систему внутрисемейных и детско-родительских отношений.

Изучение психологической литературы по вопросам отношений между детьми и родителями подчеркивает их важность, так как многие психологические теории акцентируют внимание на этой проблеме, рассматривая взаимодействие родителей и детей как ключевой фактор в развитии ребенка. Проблематика детско-родительских отношений была предметом исследования ученых на протяжении всей истории психологии и ее практического применения. В зарубежной психологии особенности этих отношений анализируются в рамках различных подходов, таких как психоанализ (Э. Эриксон, З. Фрейд, Э. Фромм, Д. Винникот и другие), бихевиоризм (Дж. Уотсон, Б. Скиннер, Р. Сирс, А. Бандура и др.) и гуманистическая психология (Т. Гордон, К. Роджерс, В. Сатир и др.).

В области советской психологии исследования проводили такие ученые, как Л.И. Божович, Л.С. Выготский, И.В. Дубровина, М.И. Лисина, А.Н. Леонтьев, В.С. Мухина, Г.Т. Хоментаскас, Д.Б. Эльконин и другие. Разные аспекты внутрисемейных отношений анализировали М. Буянов, А.Я. Варга, Ю. Гиппенрейтер, А.Е. Личко, А.С. Спиваковская, Э.Г. Эйдемиллер, Г. Хоментаскас, А. Фромм и другие исследователи.

Понятийный аппарат, касающийся отношений между детьми и родителями, обладает значительной широтой и многозначностью: установки родителей и соответствующие им модели поведения; позиции родителей; виды родительского отношения; типы взаимодействия «мать – ребенок»; стили воспитания детей; роли ребенка в семье и другие аспекты.

В настоящее время широко используется классификация стилей родительского поведения, предложенная Д. Бомринд, на которую опираются многие исследователи, такие как А.А. Реан и Г. Крайг. Г. Крайг разработала довольно детальную классификацию, включающую четыре различных стиля родительского поведения.

1. Авторитетный стиль – высокий уровень контроля сочетается с теплыми отношениями в семье. Бомринд Д. отмечала, что дети превосходно адаптированы, уверены в себе, у них развит самоконтроль и социальные навыки, обладают высокой самооценкой.

2. Авторитарный стиль характеризуется высоким уровнем контроля, холодными отношениями с детьми. Дети, как правило, замкнуты, боязливы или угрюмы, непритязательны и раздражительны.

3. Либеральный стиль (низкий уровень контроля, теплые отношения). Дети либеральных родителей склонны потакать своим слабостям, импульсивны и нередко не умеют вести себя на людях. В некоторых случаях они становятся активными, решительными и творческими людьми.

4. Индифферентный стиль отличается низким контролем за поведением детей и отсутствием теплоты и сердечности в отношениях с ними [1, с. 51].

Петровский А.В. выделяет четыре подхода к семейному воспитанию, которые по своему содержанию схожи со стилями.

1. Диктат в семье, где одни члены семьи подавляют у других самостоятельность, инициативу, чувство собственного достоинства. Ребенок отвечает на нажим, принуждение, угрозы и другие жесткие меры воздействия своими контрмерами: лицемерием, обманом, вспышками грубости, а иногда откровенной ненавистью. Диктат – это также авторитарность. Нередко авторитарность родителей ведет к развитию у ребенка заниженной самооценки, недовольства собой.

2. Опека. По сути, диктат родителей и опека – явление одного порядка. Различие в форме, а не в существе. Разумеется, диктат предполагает насилие, приказ, жесткий авторитаризм. Опека же – заботу, ограждение от трудностей, ласковое участие.

3. «Мирное сосуществование» с позиции невмешательства. Этот тип взаимоотношений чаще основан на пассивности воспитателя, который, уклоняется от активного вмешательства, предпочитает комфортное сосуществование с ребенком, не требующее душевных затрат.

4. Сотрудничество. Именно в ситуации сотрудничества преодолевается индивидуализм ребенка. А это уже предполагает, что семья обретает особое качество, становится группой

высокого уровня развития, где взаимоотношения входящих в неё людей опосредуются содержанием совместной деятельности, социально значимыми связями между людьми, целями, на которые ориентируются [3, с. 58].

Рассмотрим стили воспитания, которые выделяет Г.Б. Степанова [2, с. 176].

Авторитарный подход. Дети, воспитываемые в таких семьях, обычно ощущают себя изолированными, испытывают беспокойство и страх. Они не умеют защищать свои интересы, подвержены колебаниям настроения и часто проявляют агрессию.

Разрешительно-попустительский подход – это когда родители не ограничивают детей в их поступках и проявлениях. Нехватка дисциплины в семье может привести к социальной агрессии и к тому, что дети будут отвергнуты сверстниками.

Демократический подход. Дети таких родителей обладают уверенностью в себе, способны управлять своим поведением и имеют высокую социальную компетентность.

В психологической литературе рассматриваются различные роли, которые могут выполнять дети в семье. Например, А.С. Спиваковская выделяет несколько наиболее распространённых детских ролей.

«Козёл отпущения» – отводит от себя негативные эмоции родителей.

«Любимчик» – преувеличенная любовь к ребёнку.

«Беби» – ему предписано быть в семье только ребёнком, от которого ничего не зависит.

«Примиритель» – рано включившийся в сложности жизни семьи, выполняет роль взрослого.

Матейчек З. выделяет различные роли детей, которые формируют их будущие коммуникативные способности и личностные черты: «Семейный кумир», «Сокровище мамы», «Послушный ребенок», «Болезненный ребенок», «Проблемный ребенок», «Золушка».

Эти роли могут быть осознаны ребенком, они формируют его реакции на окружающую действительность и закладывают основу для текущих и будущих взаимодействий с другими людьми. В дальнейшем такие роли могут иметь большое значение при налаживании личных связей, особенно в процессе создания собственной семьи.

Кроме детских ролей и стилей воспитания, отношения между детьми и родителями также проявляются в установках детей как к родителям, так и к самим себе. Хоментausкас Г.Т. выделил четыре обобщённые категории [4, с. 68].

«Я нужен и любим, и я люблю Вас тоже» – эта установка выгодно выделяет детей с высокой самооценкой и доверием к окружающим людям.

«Я нужен и любим, а Вы существуете ради меня» – ребёнок рано начинает понимать, как значим он для взрослых.

«Я нелюбим, но от всей души желаю приблизиться к Вам» – таким детям не хватает понимания и эмоционального тепла.

«Я не нужен и нелюбим, оставьте меня в покое» – ребёнок теряет чувство собственной значимости, стремится отгородиться от общения.

Динамика отношений между детьми и родителями уникальна по сравнению с другими типами межличностных связей. В этом контексте они обладают своей спецификой и отличаются высокой эмоциональной значимостью как для ребенка, так и для родителя.

В заключение, можно отметить, что на отношения между детьми и родителями влияют тип семьи, позиции взрослых, стили взаимодействия и роль, которую они отводят ребенку. Личность ребенка формируется под воздействием родительских отношений. В зависимости от поведения взрослых по отношению к ребенку, а также от проявляемых чувств и отношений со стороны близких, ребенок воспринимает окружающий мир как привлекательный или отталкивающий, дружелюбный или угрожающий. Это является основой для формирования положительного самоощущения ребенка.

Тема отношений между детьми и родителями всегда будет важной и для многих исследователей представляет собой основополагающий аспект в осмыслении личностного роста и социальных взаимодействий. Связи внутри семьи, положение каждого её члена, а также семейные роли оказывают влияние не только на родственные отношения, но и на поведенческие модели, характер и склонности человека, который воспитывается в данной семье.

Родителям важно осознавать, что во многом именно от них зависит, какими станут их дети. Современные мамы и папы должны уметь анализировать индивидуальные и

возрастные характеристики своего ребенка, а также быть готовыми к осознанному поиску наиболее подходящего стиля его воспитания. В наше время существует множество возможностей для обучения и развития собственного подхода к воспитанию и формированию семейных традиций.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Андреева Т. В. Семейная психология: учеб. пособие. – СПб.: Речь, 2004. – 244 с.
2. Дружинин В.Н. Психология семьи. – СПб.: Питер, 2006. – 176 с
3. Петровский А.В. Психология о каждом и каждом о психологии. – М.: Российский открытый университет, 1992. – 342 с.
4. Хоментаскас Г.Т. Семья глазами ребенка. – М.: Педагогика, 1989. – 80 с.

ВЛИЯНИЕ РОДИТЕЛЕЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Статья посвящена важной на сегодняшний день теме взаимоотношений между детьми и родителями. Автор исследует особенности изучения этой проблемы как в зарубежной, так и в отечественной психологии. В тексте рассматриваются ключевые понятия, стили родительского поведения, методы семейного воспитания, роли детей в семье, а также их установки по отношению к родителям и к себе. На основе проведенного теоретического анализа выявлено, что на отношения между детьми и родителями влияют тип семьи, позиции взрослых, стили взаимодействия и роль, которую они отводят ребенку. В результате работы происходит обобщение знаний различных теорий о детско-родительских отношениях.

Ключевые слова: воспитания, детьми и родителями, взаимоотношений, поведения.

ТАЪСИРИ МУНОСИБАТҲОИ ВОЛИДОН БА РУШДИ КЌДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

Мақола ба мавзӯи мубрам дар замони муосир — муносибатҳои волидон ба рушди кӯдакони синни томактабӣ бахшида шудааст. Муаллиф хусусиятҳои омӯзиши ин мушкилотро ҳам дар психологияи хорӣҷӣ ва ҳам дар психологияи ватанӣ мавриди омӯзиш қарор додааст. Дар матни мафҳумҳои зикршуда, услубҳои рафтори волидон, усулҳои тарбияи оилавӣ, нақши кӯдакон дар оила ва инчунин муносибати онҳо нисбат ба волидон мавриди баррасӣ қарор мегирад. Таҳлили назариявии гузаронидашуда нишон медиҳад, ки ба муносибатҳои байни волидон ва кӯдакон, мавқеи калонсолон, услубҳои ҳамкорӣ ва нақше, ки ба кӯдак дода мешавад, таъсири калон мерасонад. Дар натиҷаи кор, дониши назарияҳои гуногун оид ба муносибатҳои волидон ва кӯдакон ҷамъбаст карда мешавад.

Калидвожаҳо: тарбия, кӯдакон ва волидон, муносибатҳо, рафтор.

THE INFLUENCE OF PARENTS ON THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

The article is dedicated to the important contemporary issue of relationships between children and parents. The author examines the peculiarities of studying this problem in both foreign and native psychology. The text discusses key concepts, parenting styles, family upbringing methods, children's roles in the family, as well as their attitudes towards their parents and themselves. Theoretical analysis reveals that the relationships between children and parents are influenced by the type of family, the positions of the adults, interaction styles, and the role they assign to the child. As a result of the work, knowledge from various theories on child-parent relationships is summarized.

Key words: upbringing, children and parents, relationships, behavior.

Маълумот дар бораи муаллиф: Воҳидова Парвина – унвонҷӯи Пажухигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ Академияи таҳсилоти Тоҷикистон Суроға: 734063, ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов 11/2, тел.: 93-911-99-66. Почтаи электронӣ: vpari2001@gmail.com

Сведение об авторе: Воҳидова Парвина – соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академия образования Таджикистана, адрес: 734063, г. Душанбе, улица А. Адхамов 11/2, тел.: 93-911-99-66. Электронная почта: vpari2001@gmail.com

Information about the author: Parvina Vohidova – Researcher at the Abdurahmoni Jomi Institute of Education Development, Academy of Education of Tajikistan, Address: 11/2 A. Adhamov Street, Dushanbe, 734063, Phone: 93-911-99-66, Email: vpari2001@gmail.com.

ТДУ-371(575.3);
ТКБ-74.03(5Т);
Н-47:

ПРИНЦИПҲОИ УМУМИИ ИНСОНИИ АХЛОҚӢ ПОЯИ МУҲИММИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ АХЛОҚИИ ШАХСИЯТИ ДОНИШЧӢӢ

Нематов П. С.

Донишгоҳи Давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров

Тавонмандӣ ва маҳорати шахсият, чун унсури сохтори фарҳанги умумии ӯ, дар фаъолияти касбияш таҷассум меёбад, ки дар раванди он дониш ва тавонмандӣ, талаботи инсон дар намудҳои муайяни фаъолият, меҳнатӣ, таълимӣ, илмӣ, варзишӣ ва амсоли ин татбиқ карда мешаванд. Дар ҳуҷҷат ва санадҳои зерини ҳуқуқии дар ҷанд соли охир қабулшуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Дар бораи фарҳанг», «Консепсияи мактаби миллий», «Консепсияи миллии таҳсилот», «Консепсияи миллии тарбия», «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030» ва амсоли ин аз ҷумлаи онҳо мебошанд, ки яке аз вазифаҳои муҳимми дар назди низоми маориф дар шароити ҷомеаи соҳибистиклол ба вучуд овардани шахсияти дорои ахлоқи олий ба шумор меравад.

Дар ин фаъолият моҳияти қувваи шахсият, аз ҷумла фаъоли ахлоқӣ - касбӣ зоҳир ва ташаккул меёбад. Ҳамин тавр, вай ҳамчун инъикоси фарҳанги умумии шахсият дар як вақт тавсифи ҳар як аз намудҳои фарҳанги шахсӣ - ахлоқӣ ба шумор меравад.

Зимни баррасии рушди ҳамаҷангаи шахсият ҳамчун мақсади тарбияи ахлоқӣ кормандони донишгоҳҳои олиро зарур аст, ки дар бораи шахсияти донишчӯ ҳамчун мақсаднокӣ ва омода намудани модели он тасаввурот дошта бошанд. Чунин тасаввурот барои идоракунии босамари тарбияи ахлоқӣ муҳим ба назар мерасад, ки дар он шахсияти донишчӯ ҳамчун мақсад ва объекти таъсиррасонии ҳаёти профессорону устодон, кафедра, саторати факулта ва ҳамчун субъекти рушди хусусӣ ва натиҷаи фаъолияти тарбиявии ҳаёти омӯзгорон, нишон додани самаранокии он баромад мекунад. Дар нерӯи гуногунрангии вазифаҳои модели педагогӣ шахсияти донишчӯ бояд ба таври бисёрсамта ва бисёрқабата ба назар расад.

Дар низоми тасаввурот дар бораи шахсияти донишчӯ се самти муҳим ҷудо карда мешаванд: тасаввурот дар бораи он ҳамчун мақсадҳои раванди тарбия (модели ғоявӣ), ҳамчун воқеияти объекти мавҷудаи тарбия ва ҳамчун субъекти рушди хусусӣ. Омӯзгори мактаби олий дар фаъолияти худ ба модели ормонии шахсияти донишчӯ ҳамчун мақсад такя намуда, раванди тарбияи ахлоқиро дар мувофиқат бо тасаввуроти худ дар бораи онҳо ва имкониятҳои шахсияти ҳамчун субъекти рушди хусусӣ такя мекунад. Баробари расидан ба ин ё он натиҷаҳо дар тарбияи ахлоқӣ, раёсат, деканат, ҳаёти профессорону устодони донишгоҳ маълумот дар бораи донишчӯни воқеиро ҳамчун объекти тарбия бо тасаввуроти дар моделҳо сабтшуда муқоиса намуда, онҳоро ба раванди таҳрири тақмили тарбияи ахлоқӣ ворид мекунад, ки дар натиҷа ба наздикшавӣ ба натиҷаҳои воқеӣ ба модели ормонӣ сабаб мешавад. Аз рӯи ин мувофиқатоварӣ дар бораи низоми самаранокии ҳамаи низоми корҳои тарбиявӣ натиҷагирӣ мешавад. Бо такя ба тасаввурот дар бораи шахсият ҳамчун мақсад, субъекти раванди тарбия, мактаби олий дар ниҳоди донишчӯён ҳисси худтарбиякуниро бедор менамояд.

Ҳангоми таҳия намудани консепсияи педагогии шахсияти донишчӯ бояд тасаввурот дар бораи он ки донишчӯ чӣ гуна новобаста аз тааллуқоти иҷтимоии он фаъол бошад, дар ихтиёр қарор гирад. Вобаста ба ин тасаввуротҳо бояд як қатор ҳислатҳои интегративӣ дар сохтори шахсияти донишчӯ муқаррар карда шаванд. Ҳангоми тартиб додани тавсифнома ба ҳисоб гирифтани принципҳои муҳимми гуногунрангӣ зарур аст: набояд дар шахсият гуногунрангӣ бисёр ба назар гирифта шавад, ончунон ки на ҳама дар шахсияти худ дар раванди ташаккули он чӣ пешбинӣ мекунад, амалӣ менамоянд. Набояд хеле кам ҳам ба нақша гирифта шавад, ончунон ки бо ҳуқуқи таъсиррасонии суҳб ва зоҳирӣ ба ин ё он самти ташаккул имкон дорад, ки шахсияти дорои камбудӣҳо ба вучуд оварда шавад.

Омили шаклгирии фаъолияти ҷаҳонбинӣ ва ахлоқӣ - фарҳангӣ манфиатҳои касбӣ - ватандӯстӣ, ташаккули ақида ва дидгоҳҳо, тамоилоти арзишманд мебошанд, ки тавассути онҳо шахсият фаъолияти ҳамаҷангаи хешро роҳбарӣ мекунад. Барои фарҳанги ахлоқӣ - касбии шахсият фаъолнокии ҷаҳоншиносӣ омили муайянкунанда ба шумор меравад ва дар

он нисбатан ба шакли пурра манфиатҳои касбӣ ва ватандӯстона, дигарунии онҳо дар ҳолати ахлоқии шахсият пешниҳод мешаванд.

Рафтори шахсият дар ҳар гуна ҳолати мушаххас ва ҳар воситаи мушаххас дар фарҳанги муоширати ахлоқии он таҷассум меёбад, ки аз ҷаҳолнокии коммуникативӣ вобаста мебошад ва дар он талаботи шахсият дар муошират дар асоси меёрҳо, принцип ва образҳои коркардашуда ва эътирофгардидаи ахлоқии рафтори ҷамъиятӣ татбиқ мешаванд. Ба сифати омили олии ҷаҳолнокии коммуникативӣ самт ва тамоюли инсонгароёнаи шахсият ва рафтор, меёрҳои танзимшудаи ахлоқи умумиинсонӣ баромад менамоянд.

Ҳиссиёти шахсият, дараҷаи муҳимми сохтори фарҳанги ахлоқии вай ба шумор рафта, ба соҳаи ҷаҳолият ва рафтори ӯ таъсири гуногун мерасонад ва баробари ин мундариҷаи эҷодӣ ва болоравии онро тақмилу танзим менамояд.

Чунин таҳлили унсурҳои сохтори фарҳанги шахсият, ки барои ҷаҳолнокии маърифатӣ, ҷаҳонбинӣ, меҳнатӣ, таълимӣ, илмӣ, коммуникативӣ ва ҳисси он мусоидат мекунад, миёни ҳамдигар алоқаи сохторӣ, мундариҷавӣ ва вазифагӣ дошта, барои пайгирии дақиқи таркиби он на танҳо ба таври схемавӣ, балки барои ба таври мақсаднок дидани ғояи асосӣ дар ташаккули ҳаматарафа ва мусоиди рушди шахсият, муайян намудани ташаккули мақсаднокӣ ин сифатҳо мусоидат мекунад. Чунин сифатҳо, ки ҳамаи намудҳои фарҳанг ва типҳои ҷаҳолнокии иҷтимоиро танзим мекунанд, ба ҳолати ҷаҳоли ҳаётии шахсият ҳамчун ягонагии сифатҳои ахлоқӣ - фарҳангии шахсият табдил меёбад, ки ба ягонагии ҳамаи дараҷаҳои ҷаҳолнокии иҷтимоӣ табдил меёбад.

Барои дарки нақши вазифагии ҷаҳонбинӣ ҳамчун шохҳои ташаккулёбандаи ҳолати ҳаётии шахсият дидгоҳи илмӣ П.Н.Федосеев пешниҳод шудааст, ки дар ин бора менависад: «Бо таваҷҷуҳ ба тамоили шуури инсон дар низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ ва алоқаҳои байнихамдигари табиӣ, ҷаҳонбинӣ, маҷмӯи арзишҳои эҷодшуда ва заминахоро муайян месозад, ки ба рафтор ва тарзи ҳаёти синфҳои иҷтимоӣ, гурӯҳ ва фардҳо таъсиргузори мекунад. Тасаввурот ва ғояҳои воридшаванда ба таркиби ҷаҳонӣ ба боварии инсон табдил ёфта, ҷаҳолна дар ташаккули ҳолати ӯ дар муносибат ба зухурот ва воқеаҳои ҳаётан муҳим барои инсон дар олам ширкат мекунанд» [9].

Зимни баррасии фарҳанги ахлоқии шахсият ҳамчун инъикоси амалии арзишҳои умумии тамоюли ахлоқи умумиинсонӣ, ҳамчун шакли воқеии ғояҳои ҳаматарафа ва мутаносибан рушдёфтаи шахсият набояд ба он нишондиҳандаҳои берунии рафторро ворид намуд. Моҳияти ахлоқи умумиинсонӣ, ки дар асоси ғояи он қарор дорад, тавсифи босифати инсонгароиро муайян мекунад. Дар ин ҳолат бояд дар назар дошт, ки бо додани баҳои инсонгароёна ба дараҷаи олии рушди таърихӣ инсон фалсафа дар он идомаи мустақим ва табиӣи оғозҳои инсонгароёноро дар ҳамаи давраҳо ва ҳаракатҳои таърихӣ, аз ҷумла шаклҳои амалии инсонгароёнаи маъруф дар гузашта мебинад.

Дар муносибатҳои назарӣ ва амалӣ инсонгароии муосир бар ҳамаи таҷрибаҳои ахлоқӣ - фарҳангии инсоният таъя мекунад. Ахлоқи моддигарой мақоми ғояи ҳамаи концепсияҳои гузаштара дар мисоли «инсон арзиши олий ба шумор меравад» тақмил ва ташаккул медиҳад. Ахлоқи умумиинсонӣ низ инро инкор намекунад, аммо амалан дар мундариҷаи худ таҷрибаи инсондӯстӣ, ҳамон арзиши умумиинсонии ахлоқӣ ва фарҳангиро ворид менамояд, ки аз ҷониби наслҳои бисёри гузаштаи одамон асоснок ва дар ҷаҳолияти амалии худ таҷриба шудаанд.

Аз ин рӯ, фарҳанги ахлоқии шахсияти муосир бидуни чунин принципҳои умумиинсонии ахлоқӣ чун инсонгарой, ватандӯстӣ, шараф ва номус, ҳисси ҷомеашиносӣ ва амсоли ин маънӣ пайдо намекунад. Ҳамин тавр, масалан принципи инсонгарой дар худ як қатор талаботро ба худ ва одамони атроф фаро мегирад, ки узван ба фарҳанги ахлоқии инсон пайванд буда, онҳо аз инҳо иборатанд: талабот ба худ ва одамони гирду атроф; муносибати бозхитромона ба одамон новобаста аз қabila ва миллату мазҳаби онҳо; шуурнокии муносибати ҷавобгарона дар муносибат ба амалҳо ва рафтори худ нисбат ба одамони дигар ва ғайра. Албатта, ин принципҳо низ дар адабиёт ва афкори гузаштагони мо ба таври возеҳ таҷассум ёфтаанд ва ҳанӯз аз замони Мавлонову Саъдиву Ҳофиз то Бедил имрӯз аксаран масъалаи баробарии инсонҳоро дар назди Худованд новобаста аз дину мазҳабу ақида талқин намудаанд. Мавлоно [2] бо овардани достоне, ки дар он ҷаҳор нафар аз як чиз сухан мекунанд, аммо маънии онро намефаҳманд, ҳамин ягонагии инсонро талқин мекунад. Ин достони ҷаҳор кас ҷиҳати ангур, ки ҳар яке ба номи дигар фаҳм карда буд» мебошад, ки дар «Маснавии Маънавӣ» чунин омада:

*Чор касро дод марде як дирам,
Он яке гуфт: «Ин ба ангуре диҳам».
Он яке дигар араб буд гуфт:
«Ло, Чан инаб хоҳам на ангур, эй даго!»
Он яке турке буду гуфт: «Ин банум,
Ман намехоҳам инаб, хоҳам узум».
Он яке румӣ бигуфт: «Ин қилро
Тарк кун, хоҳем истофилро»
Дар таноӯъ он нафар чангӣ,
Ки зи сирри номҳо гофил буданд.*

Мӯҳтавои аслии ин дoston баёнғари ҳамин фалсафаи ягонагии инсонхост, ки марди рӯхонӣ ин гоҷро тавассути вожаи ангур ба онҳо талқин мекунад, яъне ӯ мефаҳмонад, ки новобаста ба ин ки зоҳиран онон мафохими фарқкунандаи дар забонро миёни ҳамдигар баён мекунанд, аммо аслан як чизро мецоҳанд, яъне «ангур» дар забони форсӣ, «инаб» дар забони арабӣ, “узум” дар забони туркӣ аст, ки ҳамагӣ як мафҳумро дар забонҳои гуногун ифода мекунанд. Бо таъкиди ин нуқта Мавлоно [2] талқини ин нуқта мекунад, ки ҳамаи халқҳои олам новобаста аз фарқияти зоҳирӣ ва диниву забонӣ бародари ҳамдигаранд ва аз як сарчашма маншаъ мегиранд. Ин матлабро чоӣ дигар ин гуна изҳор менамояд:

*Чумла як зотанд, аммо мутассиф,
Чумла як маъно, иборат мухталиф.*

Ҳофизи Шерозӣ [1] ин ақидаро дар идомаи роҳи Мавлоно талқин намуда таъкид меорад, ки чанги ҳафтоду миллат аз боиси надонистани роҳи ҳақиқати мазкур, ки ҳама бародари ҳамдигаранд ва фарқият танҳо забонист, сарза зада. Ӯ бо ин роҳ афкори инсонгароёнаи хешро таблиғ мекунад, ки боиси таваҷҷӯҳи ақвоми мухталиф дар ҳамаи замонаҳо мегардад:

*Чанги ҳафтоду миллат ҳамаро узр бинех,
Чун надиданд ҳақиқат раҳи афсона заданд.*

Бедили Деҳлавӣ низ таъкид мекунад, ки асли ҳамаи мавҷудоти олам ва сарчашмаи зиндагонии инсонҳо як ҳақиқат аст, ки ба ҳазор оина тобон шудааст:

*Бедил он шӯъла, к-аз ӯ базми чарогон гарм аст,
Як ҳақиқат ба ҳазор оина тобон шудааст [1].*

Консепсияи ахлоқии худшиносӣ аслан ба каломӣ падари шеърӣ форсу тоҷик Рӯдакӣ оғоз мегардад, ки ӯ омӯхтани дониш ва рӯ ба овардан ба фарҳангро навъе худшиносӣ ба шумор меоварад. Устои шеърӣ дарӣ ба дуриҳои таърих, ба ибтидои ҷамъ овардан ва ба шакли гирдоварӣ нигоҳ доштани дониши гузаштагон назари шоирона гумоштааст. Ва шеърӣ зер ишораест ба ёдгориҳои таърихи Эрон, ки ҳамчунин ёдгори муқаддаси Авастро, ки дар дувоздаҳ ҳазор пӯсти гов нахустин нусхаи худро маҳфуз доштааст. Шоир ба тақрор таъкид мекунад, ки инсоният ҳамеша ба дониш ниёзманд будааст:

*То чаҳон буд аз сари Одам фароз,
Кас набуд аз роҳи дониш бениёз.
Мардумони бихрад андар ҳар замон,
Роҳи донишро ба ҳар гуна забон.
Гирд карданду гиромӣ доштанд,
То ба санг андар ҳаме бингоштанд.*

Ҷазилати шахсии ин абармарди суҳан дар ҳар мисраъ, ҳар шеър, ки иқтидори тафаккури шоирро бозгӯ мешавад, падидор аст. Қиматтарин ганҷи дунёро фарҳанг маҳсуб кардани Рӯдакӣ дар баробари ҳикмати бузурги шоир будан, рукни муҳими аз худшиносии миллист:

*Ҳеҷ ганҷе нест аз фарҳанг бех,
То тавонӣ рав ту бар ин ганҷ нех.*

Байти мазкур ва чандин абёти гаронмоя ва тарғибкунандаи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ[3], ки имрӯзҳо вирди забони на танҳо аҳли фарҳанг, балки мардуми оддӣ гаштаанд, чун зарбулмасалу мақолҳо дар мавриди мусоиди рӯзгори тоҷикон маъмул истифода мешаванд, ки бузургиву тавонмандии иқтидори шоирӣ низ маҳз дар ҳамин аст. Аз ҳамин нуқта Рӯдакиро ҳамчун шоире, ки чун нур ба андешаҳои худогоҳонаи мардуми тоҷик рехтаву дунёи пиндори халқро мунаввар месозад ва бо умедбахштарин шеър ба қалбҳо сурур меоварад, метавон ном бурд.

Ҳамин гуна, инсоне, ки рафтори худро тавассути принципи инсонгарой идора намекунад, онро мушкул аст, ки мо шахсияти фарҳангӣ ё ба таъбири тоҷикона бомаданият биномем. Ҳамин нуктаро дар мавриди принципи ватандӯстӣ низ метавон таъкид намуд, ки дар низоми фарҳанги ахлоқӣ аз ҷойгоҳи муҳиме бархурдор мебошад. Маҳз ватандӯстӣ тақозои онро дорад, ки рафтори инсон ва муносибати ӯ ба Ватан, ба одамони худӣ ва дигар миллатҳо, ба ҷомеаи меҳнатӣ, ки ҷаҳолият ва муоширати вай ҷараён мегирад, танзим карда шавад. Сарнавишти ҳар нафар инсони ҷаҳол дар ҷомеаи бисёрмиллӣ аз сарнавишти Ватан вобаста аст, ки ҳислатҳои шаҳрвандӣ, миллий, ахлоқӣ - фарҳангии онро ташаккул медиҳад.

Дар навбати аввал сарнавишти мамлакат дар бисёр ҳолат доира ва қувваи эҳсоси ватандӯстии шаҳрвандони худ вобаста аст. Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша таваҷҷуҳи шаҳрвандони Тоҷикистонро ба зарурати тарбияи ҳисси ватандӯстӣ равона мекунад. Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон»(2022) аз доманаи васеи ин муносибати давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон ба масъалаи эҳсоси ватандӯстии ҷавонон дарак медиҳанд[5].

Бештар аз ин, дар шароити гузариши ҷомеа аз як сохтори сиёсӣ ба сохтори дигар аҳамияти ин меъёрҳои муқаррарии ахлоқӣ - фарҳангӣ кам намешавад, балки он бештар меафзояд. Як қатор тамоилҳои объективӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ дар дараҷаи тарзи ҳаёти гуногунранги дорои камбудии хайрҳои ба миён меоянд.

Дар нақшаи ахлоқӣ - тарбиявии ин дараҷаи умумии инсонӣ фарҳанги ахлоқӣ замина ва шароити бавучудии пурраи шахсияти иҷтимоӣ - ахлоқӣ ба шумор меравад, ки ба ҳолати ҳаётии инсон асос мешавад. Ин он алифбои ахлоқӣ мебошад, ки бидуни он камолоти ахлоқӣ ва расидан ба фарҳанги ахлоқии умумии инсонӣ имконнопазир аст.

Ҳамин тавр, ахлоқ ҳамчун сифати меъёрҳои ҷамъиятии одатҳо соҳиби заминаҳо дар ҷаҳолият ва муоширати фардҳо мебошад ва барои васеъгардонии онҳо таъмири дараҷаи мувофиқи фарҳанги ахлоқии шахсият зарур аст, ки дар ҷаҳолияти амалӣ мавриди татбиқ қарор мегирад. Ин вазифаи муҳим дар ҷараёни таҳлили назарӣ ба ду равандҳои мутаносибан мустақил тақсим мешавад:

1). Ба вучуд овардани ҳамон сифатҳои шахсӣ, ки фардро ба шахсияти ахлоқӣ - фарҳангӣ табдил медиҳанд, ки онҳо мақсадҳои асосии тарбияи ахлоқӣ ба шумор мераванд;

2). Таъсис ва тавсеаи доимии чунин механизмҳои мушаххаси иҷтимоӣ ва шаклҳои ташкили ҷаҳолияти маҷмӯии одамон, ки дар худ тамоил ба тасдиқи моҳияти инсонгароёнаи ахлоқро фаро гирифта, фардро пешорӯи муносибат ба ҳамкорӣ якҷоя мегузоранд.

Дар чунин нигариш назария ва амалияи педагогика ду шохаи асосии таъсиррасонӣ ба ташаккули ахлоқи ҷамъиятӣ, фазои ахлоқии ҷамъиятӣ ва ҷомеаи меҳнатиро боз менамояд: таъсиррасонии бевоситаи он барои ба вучуд овардани инсон тавассути тарбия ва маорифи ахлоқӣ ва иштироки ӯ дар қоркарди барномаҳои идоракунӣ, ки дар асоси онҳо дар ҷомеаи мутамаддин ҷаҳолияти якҷояи одамон дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти инсон қарор мегиранд. Ин маънои онро дорад, ки тавассути солими ахлоқӣ - фарҳангии ҳар як шахс ҷомеа метавонад ба роҳи мутамаддини рушди хеш қадам гузорад. Барои ин консепсияи назарии илман асоснокшудаи фарҳанги ахлоқии шахсият барои ҳамаи синну соли одамон зарур аст.

Баррасии алоқаҳои тарбияи ахлоқӣ бо дигар унсурҳои таркибии фарҳанги маънавӣ олимони соҳаҳои мухталиф (файласуфон, иҷтимоишиносон, фарҳангшиносон, педагогон ва равоншиносон) - ро боварӣ мебахшад, ки арзишҳои ахлоқӣ узван ба ҳамаи унсурҳои фарҳанги моддӣ ва маънавӣ алоқаманд мебошанд.

Тарбияи ҳаматарафа ва мутаносиби рушди шахсият маънои онро дорад ки:

- аввал, тарбияи инсон дар рӯҳияи боварӣ ба ҳама бидуни истисноии принципи кодекси ахлоқи умумии инсонӣ;

- ин вазифа ба он вобаста аст, ки пайравӣ аз як принципи ахлоқи умумии инсонӣ боварӣ ба дигар принципҳоро ба вучуд меоварад ва баръакс вайрон намудани яке аз онҳо ба вайроншавии дигар принципҳо оварда мерасонад;

- дуввум, ба вучуд омадани инсони дорои ахлоқ ва фарҳанги олӣ маънои онро дорад, ки вай бояд на танҳо талаботи ахлоқи умумии инсониро бидонад, балки ба адолати онҳо бовар дошта бошад ва баробари ин амалан маҳорат ва қудратҳои худро дар рафтораш дар ҳолатҳои мухталифи ҳаётӣ татбиқ намояд;

- саввум, тарбияи гармонӣ ва ахлоқии шахсият ҳамеша дар пайи принципҳои ахлоқи умумии инсонӣ на танҳо ҳамчун қарз дар назди ҷомеа, ҷомеаи меҳнатӣ, рафӣқон, одамони

насли калонсол, падару модар зери таъсири афкори чамъиятӣ ва талаботи роҳбарияти қарор мегирад, балки аз рӯи вичдон, ҳисси шараф ва эътибори ӯ низ сурат мегирад. Ин маънои онро дорад, ки барои рушди ҳаматарафаи шахсият талаботи ахлоқӣ бояд қарз, шараф, номуси ӯ бошад ва баробари ин ба унвони мақсади муназзами талаботи дохилии ӯ баромад намоёнд, ки қонеъ гардонидани онҳо барои ӯ ҳамчун талабот барои ҳӯрдан, нӯшидан, ҳаракат кардан, пӯшидан муҳим аст.

Рушди ноқофии ягон талаботи номбаршудаи ахлоқӣ барои инсон онро дар муносибати ахлоқӣ ба ҳукми таҳқиқшуда мебинад. Ин маънои онро дорад, дар кадом яке аз ҳолатҳои ҳаёти имкониятҳои вайроншавии ахлоқӣ низ истисно нест.

Интиҳоби мундариҷаи тарбияи ахлоқии донишҷӯён ҳалли вазифаҳои зеринро тақозо дорад.

Таркиби тарбияи ахлоқӣ бо тарбияи меҳнатӣ, фикрӣ, ҷисмонӣ, зебоишиносӣ, ҳуқуқӣ бо ба вучуд овардани ҷаҳонбинии илмӣ. Инсонӣ дорои ахлоқи баланд ин шахсияти ҷаҳонбинӣ рушдёфта ба шумор меравад. Аз ин рӯ, самти зебоишиносӣ бояд ҳаёти ӯ ба таъсиргузори ба ҷавонон ҷараён гирифта, шуури ахлоқӣ ва рафтори ахлоқӣ дар ҷаҳаи соҳаи муошират ва ҷаҳоният таҷассум пайдо намоёнд.

1. Пайванд ёфтани воситаҳои маънавии таъсиррасонӣ ба ҷавонон бо ташкили ҷаҳонияти амалии он тавассути ширкат дар меҳнат, корҳои ҷаҳониятӣ, маҳфили ҳозирҷавобон, ташкилотҳои варзишӣ, бадеӣ ва дигар ташкилотҳо.

2. Зарурати мутобиқати низоми воситаҳои таъсиррасонии беруна ба донишҷӯён таъсиррасоние, ки аз ҷомеа ба ташкили худтарбиякунии ахлоқии шахсият ва ҷомеаи донишҷӯён ҳаракат мекунад.

Дар нақшаи тарбиявӣ - ахлоқӣ самтҳои нишон додашудаи фарҳанги ахлоқӣ асос ва шароити рушди комили шахсият ба шумор мераванд, ки дар онҳо ҳолати ҷаҳонӣ ҳаёти инсон асос шуда метавонад. Ин асоси ахлоқӣ, ки бе он ба вучуд овардани камолоти ахлоқӣ имконнопазир аст, фарҳанги ахлоқии умумии инсонӣ ба шумор меравад.

Ба самтҳои асосии корҳои тарбиявӣ мушаххасгардонии мақсад ва вазифаҳои тарбиявӣ шомиланд, ки ба мушаххасгардонии қори ректорат, деканат, кафедраҳо, ҷомеаи донишҷӯён ва мураббӣҳои гурӯҳҳо дар ҳалли масъалаҳои муҳими ҷаҳонияти мактаби олии вобаста мебошанд.

Таҳлили таҷрибаи қори дар мактабҳои олии касбӣ асос медиҳад, то дар бораи он сухан кунем, ки самти асосии корҳои тарбиявӣ аз инҳо иборат аст: ташкили маҷмӯи тарбиявӣ, низоми қалидӣ, ҷорабиниҳои оммавии тарбиявӣ; рушди анъанаҳои муносибатҳои инсонгароёна дар гурӯҳҳои академикӣ; ташаккули муносибатҳои тарафайн дар ҷомеаи меҳнатии ҳаёти профессорону омӯзгорон ва воситаҳои донишҷӯёну ташкили шеваи ахлоқӣ фарҳангии ҳаёти профессорону омӯзгорон; роҳбарии педагогӣ ба худидоракунии ва худтарбиякунии донишҷӯён. Таваҷҷуҳи махсус ташкили муоширати байникурсӣ ва байнигурӯҳиро дар ҷомеаи донишҷӯён тақозо мекунад.

Ҷомеаи донишҷӯён ин низоми умумии таҳсилот ва ташкили корҳои тарбиявӣ ба шумор меравад. Аммо дараҷаи он мумкин аст, ки гуногун бошад. Дар ин ҳол ташаккули сохтори расмӣ гурӯҳ танҳо муҳим нест, балки бояд худ ташкили низоми корҳои тарбиявӣ низ мустақам қарда шавад ва бо ин роҳ муносибати байниҳамдигарии донишҷӯён бо ҳаёти профессорону омӯзгорон беҳтар қарда шавад. Дар ин ҳолат бо рушд бахшидан ба шаклҳои ташкилӣ қори намудани ҷораҳои педагогӣ зарур аст, то ки барои зуҳури мустақилият монеа эҷод нагардад.

Ғоҳ дар корҳои тарбиявӣ бояд дараҷаи аз ҷаҳаи поён ё ҳадди ҷораҳои ташкилӣ муқаррар қарда мешавад, ки аз он ягон мактаби олии берун рафта наметавонад. Самти муҳим дар ин ҳолат ба вучуд овардани нақшаҳои воқеӣ, ба ҳуҷи қорқардашудаи корҳои тарбиявӣ, моделонӣ ва татбиқи маҷмӯи таъсиррасонии тарбиявӣ, ташкили таъсиррасонии дурусти ҷомеаи мактаби олии бо воситаҳо ва ташкили марказҳои тарбиявӣ (бойгонӣҳо, китобхонаҳо, Клуби ҳозирҷавобон, дискотека ва ғ.) зарур аст.

Низоми корҳои тарбиявӣ дар мактаби олии низоми қушода мебошад. аз як тараф, вай тавассути ҷаҳонияти ташкилотҳои идеологӣ ва маҷмурии ҷаҳониятӣ, муассисаҳои фарҳангӣ, воситаҳои ахбори умуми маҳаллӣ ба амал бароварда мешавад. Ин шохҳои мустақими таъсиррасонӣ ба мактаби олии маҳсуб меёбад. Аз тарафи дигар, ба раванди корҳои тарбиявии дохили мактаби олии худшиносии минтақаи маҷкур, оила, соҳаи муоширати озод ва дигар омилҳое, ки ҳисоботи дақиқ медиҳанд, таъсир мегузорад.

Бидуни алоқа ба воситаҳои беруна дар мавриди низоми мукаммали тарбия сухан гуфтан душвор аст. Дар кадом шакл ва то чӣ андоза босаводона ин алоқа ба амал бароварда мешавад, аз хусусиятҳои гуруҳ ё ҷомеаи меҳнатӣ, дараҷаи корҳои тарбиявии ҳар як корманди мактаби олий вобастагӣ дорад.

Идоракунии корҳои тарбиявӣ дар мактаби олий омӯзиши доимии ҳолат ва таъшики таъсиррасониҳои педагогии мувофиқи матлабро тақозо дорад. Самаранокии идоракунии дар бисёр мавридҳо аз дараҷаи дониши кормандони раёсат, деканат, кафедраҳо, мураббӣҳои гуруҳҳо, қонуниятҳои тарбияи объективӣ, касби ҳамаи самтҳои мантиқи идоракунии педагогӣ ва мунтаҳо аз дараҷаи ҳудидоракунии донишҷӯён вобастагӣ дорад.

Дар маҷмӯъ, тарбияи ахлоқии шахсият аз омилҳои муайяне вобастагӣ дорад, ки ба онҳо воситаҳои иҷтимоӣ, тарбияи ахлоқӣ, ширкати шахсият дар ҷамоатият ва муошират шомил ҳастанд. Тарбияи ахлоқӣ бояд ба ташаккули шуур ва рафтори ахлоқӣ равона карда шавад, ки дар ҳисоби ниҳойи рушди ахлоқии шахсият, дараҷаи фарҳанги ахлоқии онро муайян месозад.

Сармояи ахлоқии ҷомеа аз фарҳанги ахлоқии гурӯҳ, табақа ва синфҳо ва дар ниҳоят, аз фарҳанги ахлоқии шаҳрвандони алоҳидаи ҷомеа вобастагӣ дорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қисмати муҳими ҷомеаро насли ҷавон ба вучуд овардаанд, аз ин рӯ, ташаккули фарҳанги ахлоқии онҳо барои мамлакати мо моҳияти махсус дорад. Ташаккули фарҳанги ахлоқии донишҷӯён махсусан, муаллимони оянда моҳияти созандаро соҳиб аст, зеро маҳз онҳо бо намунаи ахлоқӣ, фарҳанги ахлоқӣ, дониш, маҳорат, истеъдодҳои хеш метавонад тарбияи ахлоқии насли наврасро ба роҳ монанд. Аз ин рӯ, дар шароити мактаби олии бояд ба омодাগии касбӣ-миллии муаллимони оянда аҳамияти махсус зоҳир намуд. Барои ба амал баровардани мақсадҳо ба таври пурра истифода бурдани ҳамаи иқтидори раваншиносӣ - педагогӣ ва дигар фанҳои таълимӣ, ҳамчунин ҷорабиниҳои тарбиявии беруназсинфӣ зарур аст. Дар ин кор муаммои ташаккули ҷомеаи донишҷӯён низ нақши камранг надорад, ки яке аз воситаҳои муктадири ташаккули фарҳанги ахлоқии шахсияти муаллими оянда ба шумор меравад.

АДАБИЁТ:

1. Антологияи афкори педагогии халқи тоҷик. Тартибдиҳандагон М. Лутфуллоев, С. Сулаймонӣ, Х. Афзалов. – Душанбе: Матбуот, 2009. - 448 с.
2. Аҳмад Нафисӣ. «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммад Балхӣ. Рӯйи. Нашри дуввуми таҳрир ва тақмилшуда. Таҳияи Неъматулло Сӯҳбатова. Душанбе: Паёми ошно. 2007. - 411 с.
3. Атахонов Т., Лутфуллоев М., Шарипов Ф. Очеркҳои афкори педагогӣ. – Душанбе, 2005
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». Душанбе: Матбуот. 2013.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон». Душанбе: Матбуот. 2022.
6. Лутфуллоев М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин. - Душанбе, 2006.
7. Лутфуллоев М. Шарафномаи миллат. - Душанбе. 2003. - 287 с.
8. Стратегияи миллии рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030. Душанбе: Матбуот. 2020.
9. Федосеев П. Н. Мироззори, философия ва илм. - М., 1979. - С. 5-6.
10. Шарифзода Ф., Миралиев А. М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ. - Душанбе: Ирфон. 2012. - 562 с.
11. Шарофов Ш. А. Муошират ва ҳудудиноӣ. - Хучанд, 2012. - 304 с.

**ПРИНЦИПҲОИ УМУМИИНСОНИИ АХЛОҚӢ ПОЯИ МУҲИМИ
ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ АХЛОҚИИ ШАХСИЯТИ ДОНИШЧӢЁН**

Дар мақола масъалаҳои принсипҳои умуминсонии ахлоқӣ пояи муҳими ташаккули фарҳанги ахлоқии шахсияти донишҷӯён баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки қудрат ва маҳорати шахсият чун унсuri сохтори фарҳанги умумии ӯ, дар фаъолияти касбиаш таҷассум меёбад, ки дар раванди он дониш ва тавонмандӣ, талаботи инсон дар намудҳои муайяни фаъолият, меҳнатӣ, таълимӣ, илмӣ, варзишӣ ва амсоли ин татбиқ карда мешаванд. Ҳангоми тартиб додани тавсифнома ба ҳисоб гирифтани принсипҳои муҳими гуногунрангӣ зарур аст: набояд дар шахсият гуногунрангӣ бисёр ба назар гирифта шавад, ончунон ки на ҳама дар шахсияти худ дар раванди ташаккули он чӣ пешбинӣ мекунанд, амалӣ менамоянд. Хулоса шудааст, ки дар шароити мактаби олии бояд ба омодагии касбӣ-миллии муаллимони оянда аҳамияти махсус зоҳир намуд ва барои ба амал баровардани мақсадҳо ба таври пурра истифода бурдани ҳамаи иқтидори равоншиносӣ - педагогӣ ва дигар фанҳои таълимӣ, ҳамчунин ҷорабиниҳои тарбиявӣ баруназсинфӣ зарур аст.

Калидвожаҳо: таъшаққули фарҳанги ахлоқӣ, принсипҳои умуминсонии ахлоқӣ, шахсият, раванди тарбия, ҷаҳонбинии ахлоқӣ, тарбияи ахлоқӣ, омузгор, донишҷӯ, макотиби олии

ПРИНЦИПЫ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ НРАВСТВЕННОСТИ ВАЖНАЯ ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ НРАВСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ.

В статье рассматриваются вопросы общечеловеческих моральных принципов, которые являются важной основой формирования нравственной культуры личности студентов. Отмечается, что сила и умение человека как элемент структуры его общей культуры воплощаются в его профессиональной деятельности, в процессе которой знания и способности, потребности человека применяются в отдельных видах деятельности, труда, образование, наука, спорт и тому подобное. При составлении описания необходимо учитывать важные принципы многообразия: многообразие не должно учитываться в личности, так как не каждый реализует то, что задумал в своей личности в процессе формирования. Сделан вывод, что в условиях высшей школы особое значение следует уделять профессионально-национальной подготовке будущих учителей, а для реализации поставленных целей необходимо в полной мере использовать все возможности психологии, педагогики и другие учебные предметы, а также внеклассную образовательную деятельность.

Ключевые слова: формирование нравственной культуры, общие моральные принципы, личность, образовательный процесс, нравственное мировоззрение, нравственное воспитание, учитель, студент, вуз.

THE PRINCIPLES OF UNIVERSAL MORALITY ARE AN IMPORTANT BASIS FOR THE FORMATION OF THE MORAL CULTURE OF STUDENTS' PERSONALITIES.

The article discusses issues of universal human moral principles, which are an important basis for the formation of the moral culture of students' personalities. It is noted that the strength and skill of a person as an element of the structure of his general culture are embodied in his professional activity, during which knowledge and abilities, human needs are applied in certain types of activity, labor, education, science, sports and the like. When writing a description, it is necessary to take into account important principles of diversity: diversity should not be taken into account in personality, since not everyone realizes what they intended in their personality during the formation process. It is concluded that in the context of higher education, special importance should be given to the professional and national training of future teachers, and in order to achieve these goals, it is necessary to fully use all the possibilities of psychology, pedagogy and other educational subjects, as well as extracurricular educational activities.

Key words: formation of moral culture, general moral principles, personality, educational process, moral worldview, moral education, teacher, student, university.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нематов Парвиз Сатторович –и.и.н., дотсенти кафедраи педагогикаи ҷиҳимой ва касбии МДТ «ДХ ба номи академик Б.Гафуров». (735700.и. Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1.). тел. (+992) 927071406.

Сведения об авторе: Нематов Парвиз Сатторович — к.п.н., доцент кафедры социальной и профессиональной педагогики ГОУ «ХГУ имени академика Б.Гафурова». тел. (+992) 927071406.

Information about the author: Nematov Parviz Sattorovich – c.p.s., Associate Professor of the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Institution “KhSU named after Academician B. Gafurov”. тел. (+992) 927071406.

ТДУ 159.9(575.3)

МОДИФИКАТСИЯИ ТЕСТҲОИ ПСИХОЛОГӢ ДАР ТОҶИКИСТОН: МОҲИЯТ ВА ЗАРУРИЯТИ ОН

Солиҳов Н. С.

Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Модификасия – ин тағйир додани методикаҳо ва ё тестҳои таъхиси психологӣ, раванди тағйир додани мундариҷа ё тартиби гузаронидани методҳои таъхиси психологиро меноманд. Модификасияро чунин таъриф низ метавон дод: ҳама гуна тағйирот, новобаста аз ҳаҷми он, модификасия номида мешавад. Модификасия инчунин дар худ тарҷумаи методика аз шакли варақавӣ ба шакли компютерӣ, ворид сохтани мулоҳизаҳо ва ё шкалаҳои нав, тағйир додан ва ё ислоҳ намудани супоришҳои (масъалаҳо) тесту модикаҳоро низ дар бар мегирад. Пас аз модификасия тест ё методика бояд дараҷаи валиднокии ва эътимоднокии он санҷида шавад.

Дар соҳаи таъхиси психологӣ, модификасия ба раванди мутобиқсозӣ ва тағйир додани методикаҳо ва воситаҳои таъхиси бо мақсади баланд бардоштани саҳеҳӣ, эътимоднокии ва самаранокии онҳо дохил мешавад. Модификасия дар таъхиси психологӣ

метавонад тағйиротро дар методология, дар барномаи тестгузаронӣ, воситаҳо ва роҳёфтҳо, ҷиҳати беҳтар мувофиқат кардан ба талабот ва хусусиятҳои хосси падидаҳои психологӣ омӯхташавандаро низ дар бар гирад.

Дар ин аснод, ишораи ҷанбаҳои асосии модификатсияро дар соҳаи таҳлили психологӣ зарур мешуморем, ки барои мутахассисони соҳаи таҳлили психологӣ, ки ба ин масъала рӯ меоранд, аҳамиятнок мебошад.

Дар Тоҷикистон пас аз ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ психология ҳам аз ҷиҳати амалӣ ва ҳам аз ҷиҳати назариявӣ рӯ ба беҳбудӣ овардааст. Вобаста ба ин, ҷуноне ки муҳаққиқи соҳаи мазкур, Латифзода С.З. дар мақолаи хеш барҳақ ишора намудаанд, «нисбат ба давраи Шуравӣ дар давраи соҳибистиклолӣ бештар рӯ ба инкишоф овардааст» [8, с.220]. Дар давраи Шуравӣ дар Тоҷикистон ягон методика модификатсия карда нашудааст. Танҳо мутахассисони давраи соҳибистиклолӣ ба ин масъала ва ё доираи ин масъала таҳқиқотҳои хешро оғоз намуданд, зеро:

- дар давраи Шуравӣ бар чунин ақида буданд, ки зарурият ва моҳияти мутобик намудани тестҳои психологӣ вучуд надорад;

- бинобар сабаби қисмати бештари шахрвандонро ташкил намудани мардуми русзабон ва забони русӣ ҳамчун забони давлатӣ маҳсуб рафташ, аксарияти тестҳо танҳо ба забонҳои тоҷикиву қирғизиву дигар забонҳо тарҷума мешуданду ҳалос, мутобик карда намешуданд (масалан, тести ММРП бо забонҳои тоҷикӣ, қазоқиву қирғизӣ тарҷума шуда буду ҳалос), гарчанде урфу одатҳо бо кулӣ фарқ мекунанд.

Тавсия менамоем, ки тестҳои дар таҳлили судӣ-психологӣ истифодашаванда, ки дар навбати худ, тақдирӣ одамо ҳал мекунанд, ҳадди ақал бо ду забон оварда шаванд, масалан, аввал бо забони тоҷикӣ ва дар поёнаш бо забони русӣ. Ин дар мадди аввал барои озмудашаванда осонтар мешавад. Гарчанде дар шароити кунунӣ адаптатсия кардани тестҳо ҳеле гаронарзиш ва ҳамзамон бениҳоят вақти калонро талаб мекунад, истифодаи ин усул мувофиқи мақсад шуморида мешавад.

Муайян намудани гурӯҳи экспертии соҳавӣ ва гурӯҳи эксперти забоншиносӣ низ як усули дигарро ташкил медиҳад. Ҳадди ақал бо даъвати 10 нафар экспертҳои соҳавӣ тести аслии ва тести модификатсиякардашуда бо ду забон пешниҳод мегардад. Мутахассиси соҳа онро мавриди таҳлил қарор дода, аз рӯи ҳолгузори 10 ҳола арзёбӣ менамояд. Ҳамин тариқ, 10 мутахассиси соҳа тестро баҳогузорӣ намуда, дар натиҷа ҳоли умумии мутахассисон бароварда мешавад ва агар натиҷаи баҳогузорӣ 80 фисадро ташкил намояд, пас метавон онро қобили қабул донист. Ҳарчанде, ки мутахассис метавонад дар навбати худ саволҳои модификатсияшуда, иловашуда ва ё тарҷумашударо тағйир диҳад ва нисбат ин андешаи хешро ишора намояд.

Гурӯҳи дуҷуми мутахассисон забоншиносон мебошанд ва онҳо аз нигоҳи имлои забони тоҷикӣ тарҷумаи онро мебинанд ва онҳо низ ин тестро 10 ҳола арзёбӣ менамоянд.

Дар баробари модификатсия дар таҳлили психологӣ мафҳумҳои эътимодноқӣ ва валидноқӣ низ меҳварӣ буда, ишораи онҳо мувофиқи мақсад мебошад.

Эътимодноқӣ яке аз мафҳумҳои асосӣ ва дар айни замон яке аз масоилҳои мушкилтарини таҳлили психологӣ боқӣ мемонад. К.М. Гуревич вобаста ба масъалаи мазкур чунин қайд мекунад: «Эътимодноқӣ мафҳуми ниҳоят мураккаб ва серҷабҳа буда, яке аз вазифаҳои асосии он баҳо додан ба устувории натиҷаҳои санҷиш мебошад. Аслан, метавон гуфт, ки эътимодноқӣ бояд ҳамаи ҷанбаҳои асоснок намояд – он бояд нишон бидиҳад, ки кадом қисми тағйирпазирӣ нишондиҳандаҳо ҳама аст» [10, с.27].

Бо истифода аз усули гуногун метавон эътимодноқии тестро муайян ва баҳогузорӣ намуд ва ин усулҳоро метавон шартан ба 2 гурӯҳ тақсим кард: тест дар гурӯҳи якум ду маротиба гузаронида мешавад, масалан, усули «тест-ретест» ва ё усули шаклҳои параллелии тест (шакли “А” ва “В”-и тест); дар гурӯҳи дуюм бошад, тест бо ҳамон гурӯҳи озмудашавандагон танҳо як маротиба гузаронида мешавад. Ҳамин тариқ, се усули баҳогузори эътимодноқии тест истифода мешавад: тест-ретест, «тестгузаронии параллелии» ва ба қисмҳо ҷудо намудани ҳамон як тест.

Эътимодноқии тавассути “тестгузаронии такрорӣ” ҳосилшударо эътимодноқии ретестивӣ меноманд ва он чунин намудро дорад [14, с.172]:

$$\text{тест} \xrightarrow[\text{вакт}]{\text{масофаи}} \text{ретест}$$

Валиднокии тест - нишон медиҳад, ки тест чиро ташхис мекунад ва то чӣ андоза хуб аз уҳдаи ин ташхис баромада метавонад (А. Анастаси) [1, с.176]. Бо ин сабаб роҳи ягонаи умумӣ барои муайян кардани валидноӣ вучуд надорад. Вобаста аз он ки тадқиқотчӣ кадом паҳлуи валиднокиро зери омӯзиш қарор медиҳад, маълумотҳои гуногунро истифода мебарад.

Дар ташхиси психологӣ чунин намудҳои валиднокиро чудо мекунанд:

1. Валидноӣ «бо мазмун» (дар тестҳои ба дастории комёбӣ истифода бурда мешавад.)
2. Валидноки «бо ҳамзамонӣ» ё ин ки валиднокии қорӣ, маълумоте, ки ҷамъоварӣ мешаванд, ба вақти ҳозира дахл доранд, фаолияти таълимӣ, маҳсулноӣ ва натиҷаҳои комёбиро ба тест алоқаманд мекунанд.

3. Валидноки «пешгӯйикунанда» он бо меъёрҳои этиמודнокии беруна муайян карда мешавад, аммо маълумотҳои дар бораи он баъд аз як чанд вақт баъди санҷиш ҷамъоварӣ карда мешавад.

4. Валиднокии «ретроспективӣ» дар асоси меъёрҳои муайянгардида, ки вазъият ё сифатҳои дар гузаштаре ифода менамояд, зоҳир мешавад. Метавонад барои тез қабул кардани маълумот дар бораи имкониятҳои пешгӯяндаи методика истифода бурда шавад.

Хулоса. Ҳарчанд истифодаи воситаҳои ташхиси психологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таърихи тӯлониро дошта бошад ҳам, мутаассифона бархе масъалаҳои ҳастанд, ки ҳалли онҳо баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ даҳолати саривақтии мутахассисони ватанӣро металабад ва ба ин мисол шуда метавонад мутабоқ намудани воситаҳои ташхиси психологӣ ба шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон аллакай баъзе аз масоили мазкур, яъне қисмати муайяни тест ва методикаҳои ташхисӣ модификатсия гардонидани шудаанд ва саҳми мутахассисони ватанӣ дар ин чода назаррас аст, аммо дар оянда аз олимони ҷавон ҳалли мушкилоти соҳаи мазкур тадаб карда мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Амонов, Н. К. Нормативные требования к психологическим тестам и их пользователей / Н. К. Амонов, С. З. Латифзода // Вестник Таджикского национального университета. – 2018. – № 1. – С. 233-239.
2. Анастаси А. Психологическое тестирование. В 2-х т.-М., 1982. -346 с.
3. Бурлачук Л.Ф. Валидность теста [электронный ресурс] https://psyera.ru/validnost-testa_15164.htm (дата обращения: 01.03.2024)
4. Добренков В.И. Методология тестирования [электронный ресурс] <https://psyera.ru/5270/metodologiya-testirovaniya> (дата обращения: 10.03.2024)
5. Кэмпбелл Д. Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях. - М.: Прогресс, 1980. -391 с.
6. Латифзода С.З., Баротова Г. Асосҳои ташхиси психологӣ /С.З. Латифзода, Г. Баротова. - Душанбе-2023. -185с.
7. Латифзода, С. З. Основные методы профессионального психологического отбора в органах внутренних дел Республики Таджикистана / С. З. Латифзода // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – № 3-1. – С. 225-231.
8. Латифзода, С. З. Сущность и необходимость использования психологических знаний в Министерстве внутренних дел Республики Таджикистана / С. З. Латифзода // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – № 3-2. – С. 219-224.
9. Латифзода, С. З. Хусусиятҳои психологии муоширати педагогӣ / С. З. Латифзода, М. Е. Шоева // Вестник Педагогического университета. Серия 2: Педагогика и психологии, методики преподавания гуманитарных и естественных дисциплин. – 2024. – No. 2(20). -С.117-121
10. Мельников В.М. Введение в экспериментальную психологию личности /В.М. Мельников, Л.Т. Ямпольский [Текст]. - М.: “Просвещение”, 1985. -319с.
11. Надежность и валидность психодиагностических [электронный ресурс] www.psyworld.ru/for-students/cards/general-psychology/256-2008-09-04-12-46-24.html (дата обращения: 10.10.2023)
12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28.12.2023 [электронный ресурс] <http://prezident.tj/node/32191> (дата обращения: 01.01.2024)
13. Солихов Н.С. Этиמודноӣ ва валиднокии тестҳои қобилиятҳои ақлӣ / Н.С. Солихов // Вестник Педагогического университета. Серия 2: Педагогика и психологии, методики преподавания гуманитарных и естественных дисциплин. – 2024. – No. 2(20). -С.126-129.

МОДИФИКАТСИЯИ ТЕСТҲОИ ПСИХОЛОГӢ ДАР ТОҶИКИСТОН: МОҲИЯТ ВА ЗАРУРИЯТИ ОН

Дар соҳаи ташҳиси психологӣ модификатсия ба раванди мутобиқсозӣ ва тағйир додани методикаҳо ва воситаҳои ташҳиси бо мақсади баланд бардоштани саҳеҳӣ, эътимодноӣ ва самаранокии онҳо дохил мешавад. Модификатсия дар ташҳиси психологӣ метавонад тағйиротро дар методология, дар барномаи тестгузаронӣ, воситаҳо ва роҳфтоҳ, ҷиҳати беҳтар мувофиқат кардан ба талабот ва хусусиятҳои ҳосси падидаҳои психологӣ омӯхташавандаро низ дар бар гирад.

Мақсади мақола дар муайян намудани методҳои асосии модификатсиякунонии тестҳои ташҳиси психологӣ касбӣ ба шумор меравад. Дар Тоҷикистон пас аз ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ психология ҳам аз ҷиҳати амалӣ ва ҳам аз ҷиҳати назариявӣ рӯ ба беҳбудӣ овардааст. Мутахассисон дар ин мақола тавсия менамоянд, ки тестҳои дар ташҳиси судӣ-психологӣ истифодашаванда, ки дар навбати худ, тақдирӣ одамро ҳал мекунанд, ҳадди ақал инҳо бо ду забон оварда шаванд, масалан, аввал бо забони тоҷикӣ ва дар поёнаш бо забони русӣ. Ин дар мадди аввал барои озмудавашанда осонтар мешавад. Гарчанде дар шароити кунунӣ адаптасия кардани тестҳо хело гаронарзиш ва ҳамзамон бениҳоят вақти калонро талаб мекунад, истифодаи ин усул мувофиқи мақсад шуморида мешавад.

Калидвожаҳо: модификатсия, тарҷума, тағйир додани саволномаҳои тестӣ, тест ва методикаҳои психологӣ, эътимодноӣ, валидноӣ, модификатсияи тестҳои психологӣ, бастандартдарории тестҳо, гурӯҳи экспертӣ, стандартизатсия, коркарди тестҳои психологӣ, меъёрҳои тестӣ, психометрикаи тафриқавӣ.

МОДИФИКАЦИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ТЕСТОВ В ТАДЖИКИСТАНЕ: СУЩНОСТЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ

В области психологической диагностики модификация включает в себя процесс адаптации и изменения диагностических методов и инструментов с целью повышения их валидности, надежности и эффективности. Модификация психологической диагностики может включать изменения в методике, программе тестирования, инструментарии и выводах с целью более полного удовлетворения требований и особенностей изучаемых психологических явлений.

Цель статьи – определить основные методы модификации профессиональных психологических диагностических тестов. В Таджикистане после обретения политической независимости психология улучшилась как практически, так и теоретически. Мы рекомендуем, чтобы тесты, используемые при судебно-психологической диагностике, которые, в свою очередь, решают судьбу человека, были представлены как минимум на двух языках, например, сначала на таджикском, а затем на русском языке. В первую очередь тестируемому будет проще. Хотя адаптация тестов в современных условиях очень дорога и трудоемка, использование этого метода считается целесообразным.

Ключевые слова: модификация, перевод, психологические тесты и методы, надежность, валидность, модификация психологических тестов, стандартизация тестов, экспертная группа, стандартизация, разработка психологических тестов, критерии тестирования, дифференциальная психометрика.

MODIFICATION OF PSYCHOLOGICAL TESTS IN TAJIKISTAN: ESSENCE AND NECESSITY

In the field of psychological diagnostics, modification includes the process of adapting and changing diagnostic methods and tools in order to increase their validity, reliability and efficiency. Modification of psychological diagnostics may include changes in the methodology, testing program, tools and conclusions in order to more fully meet the requirements and characteristics of the psychological phenomena being studied.

The purpose of the article is to identify the main methods of modifying professional psychological diagnostic tests. In Tajikistan, after gaining political independence, psychology has improved both practically and theoretically. We recommend that the tests used in forensic psychological diagnostics, which in turn decide the fate of a person, be presented in at least two languages, for example, first in Tajik and then in Russian. First of all, it will be easier for the person being tested. Although the adaptation of tests in modern conditions is very expensive and labor-intensive, the use of this method is considered appropriate.

Key words: modification, translation, psychological tests and methods, reliability, validity, modification of psychological tests, standardization of tests, expert group, standardization, development of psychological tests, testing criteria, differential psychometrics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Солиҳов Наҳтулло Собирович - докторант PhD кафедраи психологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони 17 А. Тел: (+992) 981-03-14-14. E-mail: Solihovnahtullo@gmail.com

Сведение об авторе: Солиҳов Наҳтулло Собирович – докторант PhD кафедры психологии Таджикского национального Университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки-17 а. Тел: (+992) 981-03-14-14. E-mail: Solihovnahtullo@gmail.com

Information about the author: Solikhov Nakhtullo Sobirovich – PhD at the Department of Psychology of Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue-17 a. Тел: (+992) 981-03-14-14. E-mail: Solihovnahtullo@gmail.com

УДК:17:37.01(575.3)

РОЛЬ ЭТИКИ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Додхудоева Н. М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

В условиях глобальных изменений и вызовов современности, когда перед обществом стоит задача формирования личностей, способных адаптироваться к динамичным условиям и строить устойчивое будущее, роль педагога приобретает особое значение. Учитель уже давно перестал быть только передатчиком знаний; он стал важнейшей фигурой, влияющей на формирование личности и нравственных ориентиров учеников. Это предполагает, что профессиональная культура педагога выходит за рамки методических навыков и охватывает широкий спектр духовных и моральных качеств, которые задают тон всей его профессиональной деятельности.

Этические аспекты профессиональной культуры педагога стали важной частью образовательного процесса, поскольку именно на них основывается способность учителя служить примером для подражания и влиять на характер учеников, развивая в них чувство уважения, ответственности и понимания общественных норм. Педагог, таким образом, является не только носителем образовательных стандартов, но и «моральным архитектором» будущего общества, в котором его ученики станут активными участниками.

Важным элементом здесь является готовность педагога воспитывать в себе и в учащихся способность к осознанному нравственному выбору. Это включает формирование у детей критического мышления, умения анализировать и различать сложные моральные понятия, такие как честность, справедливость, терпимость и взаимное уважение. Педагог, обладающий высокой этической культурой, является не просто наставником, но и проводником высоких нравственных ценностей, делая эти качества основой своей профессиональной деятельности.

На педагога возлагается ответственная миссия: не только обучать, развивая интеллектуальные способности и предоставляя определённые знания, но и воспитывать новое поколение. В этой связи существенным элементом профессиональной культуры современного педагога, безусловно, является его духовно-нравственная культура и этика. Педагог участвует в формировании нравственного сознания личности не только индивидуально, но и через взаимодействие с педагогическим и ученическим коллективами, а также с родительской общественностью, выступая как концентрированный носитель общественных моральных ценностей.

В современных условиях обращение к этическим аспектам профессиональной культуры педагога особенно актуально, так как именно педагог, представляющий собой образец высоконравственной личности, способен успешно решать сложные задачи, поставленные реформой общего и профессионального образования. Культура и нравственность являются теми качествами, которые формируют личность педагога. Открыть учащимся красоту человеческих поступков, научить различать доброту и попустительство, гордость и высокомерие может лишь педагог с безупречными нравственными установками. [1, 301-330с].

Следовательно, профессиональная этика педагога - это не просто инструмент для выполнения его обязанностей, а глубинная основа, способствующая раскрытию его личностного потенциала и оказывающая влияние на учеников, формируя у них жизненные ориентиры и высокие моральные стандарты.

Педагогическая этика требует глубокого осмысления сущности и специфики нравственного сознания преподавателя, которое составляет фундамент для формирования его профессиональной культуры. Профессиональная культура педагога - это не просто инструмент для передачи знаний, а важнейшая предпосылка успешного воспитания и обучения, которая помогает формировать гармоничную личность у обучающихся. Педагогическая деятельность имеет ключевое значение в системе образования, а уровень профессионализма и нравственной культуры педагога определяет успешность как самой образовательной сферы, так и способствует развитию общества в целом. Следовательно, для

педагога критически важен высокий уровень профессиональной культуры, который можно рассматривать как системный, многокомпонентный феномен.

В рамках педагогической науки термин «педагогическая культура» трактуется следующим образом:

Как часть общечеловеческой культуры, в которой запечатлены наиболее значимые духовные и материальные ценности общества, а также методы и способы творческой педагогической деятельности. Эти компоненты необходимы педагогу для успешной социализации молодого поколения и его подготовки к полноценной жизни в обществе. Педагогическая культура отражает ценности, помогающие личности воспринять исторический процесс и накопленный опыт прошлых поколений.

Как характеристика целостной личности педагога, который способен к культурному диалогу и проявляет свои профессиональные навыки на уровне индивидуальных и личностных качеств. Педагогическая культура педагога включает в себя личностные аспекты, такие как доброта, эмпатия, уважение к личности ученика и стремление к творческому подходу в обучении.

Как динамическая система педагогических ценностей, способов деятельности и профессионального поведения. Эта система включает в себя важные компоненты, такие как:

- а). **Педагогическая позиция и личностные качества.** Эти черты личности педагога влияют на его поведение и профессиональную направленность, обеспечивая стабильность нравственных ориентиров в работе с учащимися.

- б). **Профессиональные знания и культура педагогического мышления.** Они формируют педагогическую позицию, позволяя преподавателю находить подход к каждому учащемуся и правильно выстраивать учебный процесс.

- в). **Профессиональные умения и творческий подход.** Творческая педагогическая деятельность способствует интересу и активности учащихся, что становится возможным благодаря многолетнему опыту и специальным методам работы.

- г). **Саморегуляция личности и культура профессионального поведения.** Самоконтроль и способность к адаптации помогают педагогу эффективно справляться с эмоциональными и профессиональными вызовами, что повышает уровень профессиональной компетенции.

Педагог, обладающий развитой педагогической культурой, не только владеет глубокими знаниями по своему предмету, но и стремится к всестороннему развитию учащихся, проявляет уважение, доброжелательность, заботу о здоровье и правах учеников, а также понимание их индивидуальных особенностей. Такой преподаватель способен находить подход к каждому ученику, независимо от его академических успехов, и выстраивать уважительные и поддерживающие отношения, которые создают позитивный настрой в образовательной среде[2, 38-47с].

Важнейшим основанием профессиональной культуры педагога служит педагогическая этика, или деонтология, которая представляет собой совокупность моральных норм и принципов, призванных направлять поведение педагога. Этические нормы помогают педагогу выстраивать отношения с обучающимися, их родителями и коллегами на основе уважения, взаимопонимания и доверия. Педагогическая этика акцентирует внимание на нравственном долге преподавателя, определяя его ответственность перед обществом и необходимость следовать нравственным стандартам, необходимым для воспитания нравственной личности.

Элементы педагогической этики возникли с появлением педагогической деятельности как социальной функции, требующей от преподавателя не только профессионализма, но и нравственной ответственности. Педагог играет ключевую роль в формировании личности и моральных принципов ученика. Он не просто передает знания, но и помогает развивать критическое мышление, формирует у учащихся чувства справедливости и уважения к другим. Даже у опытного учителя возможны ошибки, но настоящий воспитатель стремится находить честные решения, проявляя уважение и доброжелательность в каждой ситуации. Такой педагог действует бескорыстно, справедливо, избегая высокомерия и мстительности. Он понимает, что каждое его слово и действие влияют на развитие детей, и поэтому активно работает над своим поведением, чтобы служить образцом для подражания. Воспитание нравственности, внимание к каждому учащемуся и стремление к самосовершенствованию - это важные качества педагога, который учит добру не только словом, но и личным примером [3, 100-109с].

Педагогическая этика как научное понятие: Педагогическая этика - это раздел этики, изучающий и регулирующий моральные аспекты деятельности учителя и особенности проявления нравственности в педагогическом процессе. Она определяет моральные нормы и качества, необходимые для взаимодействия с учениками, коллегами и родителями, и формирует атмосферу доверия и сотрудничества. Педагогическая этика включает в себя понятия о честности, открытости, готовности к диалогу и способности к конструктивной критике.

Педагогическая этика предполагает особый подход к ученикам как к развивающимся личностям с индивидуальными потребностями, что требует от педагога уважения к индивидуальности, такта и деликатности. Это означает, что педагог должен учитывать особенности каждого ребенка, его жизненный опыт и эмоциональное состояние, чтобы создать максимально комфортные условия для обучения. Такой подход помогает формировать положительное отношение к учебному процессу, повышает мотивацию и способствует более глубокому усвоению материала.

Эти качества позволяют педагогу создавать безопасную образовательную среду, в которой он способен контролировать свои эмоции и сохранять объективность. В такой атмосфере ученики чувствуют себя защищенными и уверенными, что, в свою очередь, поддерживает их развитие и способствует формированию здоровых межличностных отношений.

Педагогическая этика не только регулирует поведение учителя, но и формирует его внутреннюю культуру. Она воспитывает нравственную позицию педагога, которая выражается в уважении к правам учеников, эмпатии и ответственности. Эта позиция основана на понимании того, что каждый ученик — это уникальная личность, обладающая своими правами и достоинством. Педагогическая этика, таким образом, не просто предписывает правила поведения, но и способствует глубокому осмыслению роли учителя в жизни каждого ученика, формируя у него стремление к созданию благоприятной и поддерживающей образовательной среды примером [4, 18-22.с].

Элементы педагогической этики появились вместе с возникновением педагогической деятельности как особой общественной функции, которая не только формирует знания, но и способствует развитию моральных ориентиров у учащихся. Эта этика служит основой для создания доверительных отношений между педагогом и учеником, позволяя последнему чувствовать себя защищенным и уважаемым в образовательной среде.

Основные категории педагогической этики: Педагогическая этика рассматривает сущность и содержание основных категорий педагогической морали и моральных ценностей. Моральные ценности можно определить как систему представлений о добре и зле, справедливости и чести, которые выступают своеобразной оценкой характера жизненных явлений, нравственных достоинств и поступков людей. Эти ценности формируют у учащихся осознание норм и стандартов поведения, что, в свою очередь, содействует их социализации и подготовке к взрослой жизни.

К педагогической деятельности применимы все основные моральные понятия, однако некоторые из них отражают специфические черты педагогических воззрений, деятельности и отношений, которые выделяют педагогическую этику как относительно самостоятельный раздел этики. Среди этих категорий выделяются:

Профессиональный педагогический долг: Это понятие подразумевает не только выполнение своих обязанностей, но и активное стремление к благу учеников. Педагог должен быть готов к самопожертвованию, действуя в интересах своих воспитанников, даже когда это требует значительных усилий. Это служит основой для формирования положительных примеров для подражания, что критически важно для воспитания нравственного сознания у молодежи.

Педагогическая справедливость: Справедливость, в общем смысле, характеризует соответствие между достоинствами людей и их общественным признанием, правами и обязанностями. Педагогическая справедливость же имеет специфические черты, представляя собой своеобразное мерило объективности и беспристрастности учителя. Она отражает уровень нравственной воспитанности педагога — его доброту, принципиальность и человечность. Важно, чтобы учитель объективно оценивал действия учащихся, учитывая их индивидуальные особенности и контекст, что способствует формированию чувства справедливости у детей.

Педагогическая честь: Эта категория включает в себя высокие моральные стандарты, которым должен соответствовать каждый педагог. Педагогическая честь формируется через признание важности своей роли в жизни учеников и честное выполнение своих обязанностей. Она требует от педагога самокритики и постоянного стремления к личностному и профессиональному росту.

Педагогический авторитет: Этот аспект касается не только профессиональных знаний, но и личностных качеств, таких как искренность, доброжелательность и способность устанавливать доверительные отношения. Авторитет педагога не создается автоматически; он вырабатывается через годы упорной работы, взаимодействия с учениками и постоянное совершенствование собственных компетенций. Учитель, обладающий авторитетом, способен вдохновлять и мотивировать учеников, создавая атмосферу, в которой каждый чувствует свою значимость и ценность.

Поэтому, педагогическая этика является важным инструментом в формировании нравственных основ образования и служит путеводителем для педагогов в их повседневной практике. Применение этих категорий в образовательной деятельности не только способствует развитию у учащихся чувства ответственности, справедливости и уважения, но и формирует у них высокие моральные ценности, что, в конечном итоге, способствует созданию гармоничного общества.

Справедливость выступает важным нравственным качеством учителя, отражая степень его воздействия на учащихся и основанная на объективной оценке их реальных заслуг перед коллективом. Этот аспект педагогической деятельности не ограничивается простым подведением итогов; он включает в себя глубокое понимание индивидуальных особенностей каждого ученика и их вклада в общий процесс обучения. Справедливость в педагогике - это не только равное распределение оценок, но и осознание уникальности каждого ребенка и его усилий[5, 4-11с].

Специфика педагогической справедливости заключается в том, что оценка действий и ответная реакция на них находятся на разных уровнях нравственной зрелости как у педагога, так и у учащихся. Для педагогов важно осознавать, что их собственный опыт и моральные ориентиры могут не совпадать с опытом учеников, что требует от них гибкости и готовности к диалогу. Важно также отметить, что педагогическая справедливость требует постоянного самоанализа и готовности учителя пересматривать свои подходы, чтобы лучше соответствовать потребностям своих учеников.

Кроме того, определение меры объективности чаще всего зависит от педагога, который несет ответственность за вынесение оценок. Это создает дополнительное давление на учителя, поскольку ему необходимо не только объективно оценивать успеваемость учащихся, но и учитывать их эмоциональное состояние и контекст. Важно, чтобы учитель развивал в себе эмпатию, что позволяет ему лучше понимать внутренний мир ученика и делать более обоснованные оценки.

Взаимодействие между педагогом и учениками происходит в условиях неравной самозащиты, что усложняет процесс оценки. Ученики могут не всегда иметь возможность отстоять свои позиции или выразить свое мнение, поэтому роль педагога в создании безопасной и поддерживающей атмосферы становится критически важной. Педагогические действия, предопределенные учителем, могут не всегда осознаваться или восприниматься учениками, что также влияет на восприятие справедливости. Учитель должен стремиться к тому, чтобы его решения были понятны и обоснованы, что способствует формированию доверия между ним и учащимися [6,124-139с].

Таким образом, педагогическая справедливость служит своеобразным мерилom объективности учителя и отражает уровень его нравственной воспитанности. Учитель, который постоянно работает над своим личностным и профессиональным развитием, способен не только справедливо оценивать своих учеников, но и вдохновлять их на развитие собственных моральных ценностей.

В. А. Сухомлинский подчеркивал: «Справедливость - это основа доверия ребенка к воспитателю. Но нет какой-то абстрактной справедливости - вне индивидуальности, вне личных интересов, страстей, порывов. Чтобы стать справедливым, надо до тонкости знать духовный мир каждого ребенка». Эти слова подчеркивают, что для достижения справедливости необходимо глубокое понимание личности каждого ученика, его потребностей и мотиваций. Важно, чтобы учитель постоянно развивал свои навыки в

области эмоционального интеллекта, что позволит ему более чутко реагировать на потребности учеников.

Профессиональный педагогический долг, являясь одной из важнейших категорий педагогической этики, включает в себя не только ответственность за передачу знаний, но и за формирование у учеников нравственных ориентиров. Учитель становится не просто источником информации, но и моральным компасом, который направляет учеников на путь уважения, честности и справедливости, тем самым способствуя их личностному росту и развитию.

В данном понятии сосредоточены представления о совокупности требований и моральных предписаний, которые общество предъявляет к личности учителя в контексте выполнения его профессиональных обязанностей. К таким обязанностям относятся не только выполнение определенных трудовых функций, преимущественно интеллектуального характера, но и правильная организация взаимоотношений с учащимися, их родителями и коллегами. Важным аспектом является глубокое осознание учителем своего отношения к избранной профессии, а также к ученическому и педагогическому коллективам и обществу в целом[7, 11-21с].

Основой профессионального педагогического долга являются объективные и актуальные потребности общества в обучении и воспитании подрастающих поколений. Педагог, как носитель знаний и ценностей, должен учитывать не только индивидуальные потребности учеников, но и требования времени, адаптируя свои методы работы в соответствии с социальными изменениями.

В рамках профессионального долга педагога предусмотрена необходимость творческого отношения к своему труду. Это включает в себя не только стандартные методы преподавания, но и инновационные подходы, которые помогают заинтересовать учащихся и вовлечь их в учебный процесс. Также важна особая требовательность к себе, что подразумевает постоянное стремление к саморазвитию, пополнению профессиональных знаний и повышению педагогического мастерства.

Кроме того, профессиональный долг требует уважительного и требовательного отношения к учащимся и их родителям. Это значит, что педагог должен быть готов к открытому диалогу, обсуждая как успехи, так и трудности, которые могут возникнуть в учебном процессе. Умение разрешать сложные коллизии и конфликты школьной жизни также является неотъемлемой частью профессиональной этики учителя.

Важно понимать, что профессиональный педагогический долг не является статичным понятием; он требует от педагога постоянной адаптации к новым вызовам, с которыми сталкивается образовательная система. В условиях быстроменяющегося мира и разнообразия социальных реалий учитель должен быть готов не только передавать знания, но и формировать у учеников такие качества, как критическое мышление, эмпатию и способность к сотрудничеству. Таким образом, профессиональный долг учителя становится основой для формирования будущего поколения, способного принимать активное участие в жизни общества и вносить в него положительные изменения[8, 370 с].

Профессиональная честь в педагогике представляет собой концепцию, которая отражает не только осознание педагогом своей значимости, но и общественное признание, а также уважение к его моральным заслугам и качествам. Это понятие охватывает широкий спектр аспектов, от личной ответственности педагога до его влияния на учеников и коллег. Высокое осознание индивидуальной чести и личного достоинства в профессии педагога занимает центральное место в формировании его профессионального облика.

Если педагог в своем поведении и межличностных отношениях нарушает требования, предъявляемые обществом к идеалу педагога, это свидетельствует о пренебрежении к своей профессиональной чести и достоинству. Важно понимать, что честь педагога является общественной оценкой его реальных профессиональных достоинств, которые проявляются в процессе выполнения им своих обязанностей. Эффективный педагог не только передает знания, но и служит образцом для подражания, воплощая в своей деятельности такие ценности, как честность, справедливость и ответственность.

Педагогический авторитет, в свою очередь, представляет собой моральный статус учителя в коллективе студентов и среди коллег. Он является неотъемлемой частью образовательного процесса и играет ключевую роль в формировании дисциплины и мотивации учеников. Уважение и доверие, которые педагог вызывает у своих

воспитанников, определяются не только его профессиональными навыками, но и личными качествами, такими как эмпатия, терпимость и способность к активному слушанию.

Уровень педагогического авторитета определяется множеством факторов, включая глубину знаний, эрудицию, мастерство преподавания и отношение к своей работе. Учитель, который активно участвует в жизни учащихся, проявляет интерес к их проблемам и достижениям, создает атмосферу взаимного уважения и доверия, тем самым усиливая свой авторитет.

Принцип единства требований и доверия к личности воспитуемого является основой педагогического авторитета. Важно, чтобы педагог умел устанавливать баланс между требовательностью и поддержкой, что способствует созданию безопасной и мотивирующей образовательной среды. При таком подходе учащиеся не только лучше воспринимают информацию, но и развивают свои внутренние ценности, убеждения и нравственные ориентиры.

Этические нормы и педагогический авторитет являются основополагающими элементами успешного образовательного процесса. Они влияют на качество преподавания и формируют отношения между педагогом и учениками, родителями и коллегами. Педагогам необходимо постоянно развивать свои знания и навыки, а также быть готовыми к изменениям в образовательной среде. Это позволит им эффективно справляться с современными вызовами и соответствовать ожиданиям общества, что, в свою очередь, будет способствовать формированию нравственно зрелого и социально ответственного поколения.

Авторитет педагога формируется на основе совокупности его личных и профессиональных качеств, а также нравственного достоинства. Это явление представляет собой духовную власть, влияющую на сознание обучающихся. К сожалению, некоторые педагоги, избегая саморазвития, стремятся завоевать авторитет неискренними методами, прибегая к различным формам ложного авторитета [9, 559 с].

Один из таких подходов - **авторитет подавления**. Этот тип авторитета достигается через систематическую демонстрацию превосходства педагога, создавая атмосферу страха у учеников перед наказанием или высмеиванием за неудачные ответы. В таких условиях общение между педагогом и учениками становится формально-бюрократическим, а уважение к личности обучающегося утрачивается. Такой педагог часто использует грубые окрики и проявляет неуважение, что негативно сказывается на психоэмоциональном состоянии учеников и их мотивации.

Другой вид - **авторитет педантизма**. Педагог, обладающий таким авторитетом, устанавливает ненужные условности и мелочные требования, которые не имеют реальной ценности для учебного процесса. Систематические придирки к ученикам порождают недовольство и недоумение, и в конечном итоге могут привести к потере уверенности учащихся в своих силах и к грубым нарушениям дисциплины. Такой подход создает атмосферу, в которой обучение воспринимается как формальная обязанность, а не как возможность для роста и развития.

Авторитет резонёрства также не является продуктивным. Педагог, полагаящий, что назидания и бесконечные нотации - это единственный путь к воспитанию, рискует потерять внимание и уважение своих учеников. Чрезмерное красноречие и нотации быстро становятся для них неактуальными, и они начинают игнорировать важные для их развития сообщения.

Авторитет мнимой доброты часто наблюдается у начинающих педагогов, которые, стремясь быть приятными и доступными, позволяют себе слишком большое попустительство. Это всепрощение может привести к игнорированию указаний учителя, и учащиеся начинают смеяться над его просьбами. Такой педагог рискует утратить контроль над классом и не способен направить своих воспитанников на путь серьезного обучения и развития.

Говоря о педагогической этике, нельзя не отметить значение **педагогического такта**. Это умение чувствовать атмосферу в классе и находить правильные слова и действия в различных ситуациях. Педагогический такт включает в себя не только понимание потребностей и эмоций учеников, но и способность корректно реагировать на них. Он помогает создать уважительное и доверительное пространство для общения, что в свою очередь способствует формированию подлинного авторитета педагога.

В конечном счете, истинный авторитет строится на взаимопонимании, уважении и стремлении к совместному развитию как педагога, так и его учеников. Педагоги,

стремящиеся к реальному авторитету, должны опираться на этические принципы и развивать свои личные качества, чтобы служить примером для своих воспитанников[10, 96 с].

Педагогический такт представляет собой форму воплощения педагогической морали в профессиональной деятельности, где мысли и действия педагога находятся в гармонии. Этот аспект педагогического поведения отражает нравственные ценности, такие как уважение, справедливость и забота о каждом ученике. Основными элементами педагогического такта являются:

- Уважительное отношение к личности каждого ученика, включая использование его имени в общении.

- Высокая требовательность к результатам обучения.

- Умение внимательно слушать и сопереживать собеседнику.

- Демонстрация уравновешенности и самообладания в стрессовых ситуациях.

Важным аспектом является деловой тон в отношениях с учениками и их родителями, принципиальность в вопросах оценки учебных успехов, но без упрямства, а также внимательность и чуткость к потребностям и чувствам других, что помогает создать атмосферу доверия. Педагогический такт проявляет чувство меры в поведении и действиях учителя, включая высокую гуманность и уважение к достоинству обучающегося. Он подразумевает справедливость, выдержку и самообладание в общении с детьми, их родителями и коллегами, что особенно важно при разрешении конфликтных ситуаций.

Педагогический такт можно рассматривать как одну из форм реализации педагогической этики, его признаком является принадлежность к нравственной культуре личности педагога. Он выступает в роли морального регулятора педагогического процесса и основывается на нравственно-психологических качествах учителя. Основные элементы педагогического такта включают:

- **Требовательность и уважение к ученику**, что создает основу для доверительных отношений. Это может проявляться в формулировании требований в конструктивной форме и признании достижений ученика.

- **Способность видеть и слышать ученика**, умение сопереживать ему, что способствует формированию эмоционального контакта. Например, это может выражаться в поддержке в трудные моменты и внимании к изменениям в поведении.

- **Деловой тон общения**, который подчеркивает серьезность и профессионализм взаимодействия, проявляясь в четком изложении материала и последовательности объяснений.

- **Внимательность и чуткость педагога**, позволяющие адаптировать подход к каждому учащемуся. Это может включать применение различных методов обучения в зависимости от индивидуальных потребностей и стилей обучения.

Проявления профессионального такта могут наблюдаться в следующих аспектах:

- **Внешнем облике педагога**, который должен соответствовать его роли и быть примером для учеников (например, аккуратная одежда и опрятный вид).

- **Умении быстро и правильно оценить обстановку**, избегая поспешных выводов о поведении и способностях учащихся, что позволяет избежать негативных стереотипов.

- **Способности сдерживать свои чувства и сохранять самообладание в сложных ситуациях**, что важно для поддержания порядка и уважения в классе, особенно при решении конфликтов между учениками.

- **Сочетании разумной требовательности с чутким отношением к учащимся**, что помогает создать баланс между дисциплиной и поддержкой, например, предоставляя ученикам возможность выразить свои чувства.

- **Знании возрастных и индивидуальных особенностей учеников**, что позволяет адаптировать методы обучения и воспитания. Это может быть использование игровых методов для младших классов или исследовательских проектов для старших.

- **Самокритичной оценке своего труда**, что способствует постоянному профессиональному развитию и самосовершенствованию, например, регулярному участию в семинарах и курсах повышения квалификации.

Таким образом, педагогический такт является важнейшим элементом педагогической практики, который не только влияет на образовательный процесс, но и формирует нравственную атмосферу в учебном заведении.

В заключение, педагогический такт представляет собой ключевой аспект профессиональной деятельности педагога, в котором гармонично переплетаются нравственные ценности и практические навыки общения. Он не только формирует доверительные и уважительные отношения между педагогом и учениками, но и создает позитивную атмосферу в образовательном процессе, способствующую личностному развитию учащихся.

Проявление педагогического такта требует от учителя высокой гуманности, справедливости и способности к самоанализу, что позволяет ему эффективно адаптировать свои методы работы к индивидуальным особенностям каждого ученика. Чуткость и внимательность к потребностям обучающихся становятся основой для их эмоционального и интеллектуального роста. Педагогический такт не просто отражает уровень профессионализма учителя, но и является важным компонентом педагогической этики, способствующим созданию здоровой нравственной среды в образовательном учреждении. Осознание и внедрение принципов педагогического такта в практику может значительно повысить эффективность обучения и воспитания, а также подготовить учащихся к активной и ответственной жизни в обществе.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К.А. Личность в процессе деятельности и общения // Психология личности. - Самара: Издат. Дом «Бахрах», 1999. - Т.2. - С.301-330.
2. Абульханова-Славская К.А. Представления личности об отношении к ней значимых других // Психологический журнал. 2001. - Т. 22. - №5. - С. 3847.
3. Агеев В.С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы. М.: МГУ, 1990. - С. 100-109.
4. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2 т. М.: Педагогика, 1982.-Т.1.-С. 18-22.
5. Андреева Г.М. Леонтьев А.Н.: Личность, сознание, деятельность // Мир психологии. 1999. - № 1. - С. 4-11.
6. Андреева Г.М. Наследие А.Н.Леонтьева и современная психология социального познания // Мир психологии. 2003. - №2. - С. 124-139.
7. Андреева Г.М. Эмоциональные компоненты социального познания // Мир психологии. 2002. - №4. - С. 11-21.
8. Антология педагогической мысли России XVIII в. М.: Педагогика, 1985.-370 с.
9. Антология педагогической мысли России первой половины XIX в. М.: Педагогика, 1987. - 559 с.
10. Асадуллин Р.М., Бенин В.Л. Антропологические основания педагогического образования. Москва-Уфа: Баш. гос.пед. ун-т, 2000. - 96 с.
11. Асмолов А.Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров. М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996.-768 с.
12. Асташкина Н.В., Быкова М.А., Петривная И.В. Воспитание человека: теория и практика. М.: Гуманитарный институт, 2003. - 240 с.
13. Афанасьев В.Г. Моделирование как метод исследования социальных систем // Системные исследования. Методологические проблемы: Ежегодн. -М.: Наука, 1982. С. 26-46.
14. Бабочкин П.И. Основные направления системы воспитания студентов вузов. -М.: Знание, 2001. 185 с.
15. Багаутдинова Н.Г. Высшая школа сегодня и завтра. Пути преодоления кризиса. М.: Экономика, 2003. - 426 с.
16. Барабанщиков В.А. Ломов Б.Ф. и Рубинштейн С.Л. преемственность научных традиций // Психол. журн. - 2000. - Т.21. - №3. - С. 5-9.

РОЛЬ ЭТИКИ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

По мнению автора, процесс обучения и воспитания в современном обществе выдвигает новые требования, направленные на формирование личности, которая обладает независимостью, чувством ответственности, способностью решать педагогические и социальные задачи, а также способностью к самореализации, творчеству и развитию индивидуальности. Такой подход к пониманию личности современного педагога связан с его профессиональной культурой, которая объединяет важное субъективное отношение к профессии учителя и навыки профессиональной деятельности на уровне индивидуального творческого подхода.

При этом анализ профессионального развития и личности современного учителя на практике показывает, что уровень профессиональной культуры большинства педагогов пока не соответствует требованиям современного общества и образовательного процесса, ориентированного на учащегося. Поэтому освоение профессиональной культуры будущего педагога является необходимым условием эффективности его профессиональной деятельности, что выражено в компетенциях Государственного

стандарта высшего профессионального образования и позволяет педагогам рассматривать формирование профессиональной культуры как цель образовательного процесса в вузе и как важное направление научного исследования.

Вопрос формирования профессиональной культуры как важного направления современных научных исследований привлекает внимание ученых из различных областей. Автор отмечает, что теоретическая и практическая значимость исследований упомянутых выше авторов весьма велика. Однако до сих пор не собрано достаточно полноценных материалов, необходимых для решения задачи формирования профессиональной культуры будущих педагогов.

Исходя из вышеизложенного, значимость данной статьи определяется рядом факторов, среди которых – общественная потребность в педагогах будущего, обладающих высоким уровнем профессиональной культуры, и методами её формирования. Необходимость разработки, проверки и подготовки к внедрению педагогической системы формирования профессиональной культуры студентов педагогического вуза является обоснованной, так как она обеспечивает достижение поставленной цели.

Таким образом, можно сказать, что в современных условиях особенно заметно противоречие между объективными требованиями общества к будущим педагогам с высоким уровнем профессиональной культуры и недостаточно исследованными условиями её формирования в педагогическом вузе. Согласно сегодняшней социальной и культурной обстановке возникает необходимость создания педагогических условий для формирования профессиональной культуры будущих педагогов в педагогических вузах.

При разработке исходных теоретических позиций исследования и определении сущности профессиональной культуры необходимо учитывать, что профессиональная культура рассматривается как составная часть общей культуры человечества, отражающая мировой педагогический опыт. Она включает в себя смену культурных эпох, соответствующие исторические педагогические цивилизации, научные достижения и образовательные аспекты педагогики.

Ключевые слова: педагогический такт, нравственные ценности, уважение, справедливость, забота, требования, эмоциональный контакт, деловой тон, чуткость, профессионализм, самокритика, гуманность, индивидуальные особенности, доверие, педагогическая этика.

НАҚШИ АХЛОҚ ДАР ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ КАСБӢ

Ба ақидаи муаллиф раванди таълиму тарбия барои инсонии ҷомеаи имрӯза талаботи нав мегузорад, то ки шахсияти мустақил, масъулиятшинос, қодир ба ҳалли масъалаҳои педагогӣ ва иҷтимоӣ бошад ва тавонад дар зиндагӣ то ҳадди имкон худро ошкор созад, эҷодкорӣ намояд ва фардиашро ташаккул диҳад. Чунин бархӯрд ба дарки шахсияти омӯзгори муосир ба фарҳанги касбии ӯ алоқаманд аст, ки муносибати субъективии муҳимро нисбат ба касби омӯзгорӣ ва маҳорати фаъолияти касбӣ дар сатҳи эҷодии инфиродӣ муттаҳид мекунад. Дар баробари ин, таҳлили рушди касбӣ ва шахсияти омӯзгори муосир дар амал нишон медиҳад, ки сатҳи фарҳанги касбии аксари омӯзгорон ҳанӯз ба талаботи ҷомеаи муосир ва раванди таълиму тарбия, ки ба талаба нигаронида шудааст, ҷавобгӯ нест. Аз ин рӯ, аз худ намудани фарҳанги касбии омӯзгори оянда шартӣ зарурии самаранокӣ фаъолияти касбии ӯ мебошад, ки дар салоҳиятҳои Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ ифода ёфта, ба мо омӯзгорон имкон медиҳад, ки ҳамчун ҳадафи раванди таълим дар мактаби оӣ ва ҳамчун самти воқеии тадқиқоти илмӣ ташаккули фарҳанги касбии ояндаро ба назар гирем. Масъалаи ташаккули фарҳанги касбӣ, ҳамчун муҳимтарин самти тадқиқоти илмӣ муосир диққати олимони соҳаҳои гуногунро ба худ ҷалб намудааст.

Муаллиф қайд менамояд, ки аҳамияти назариявӣ ва амалии тадқиқоти муаллифони дар боло зикршуда ҳеле назаррас аст. Бо вуҷуди ин, то ҳол маводи ба кадрӣ кофӣ муқаммале, ки барои ҳалли масъалаи ташаккули фарҳанги касбии омӯзгорони оянда зарур аст, ҷамъ оварда нашудааст. Дар асоси гуфтаҳои зикргардида, аҳамияти мақолаи мазкурро як қатор омил муайян мекунам, аз ҷумла – талаботи иҷтимоӣ ҷомеа ба шахсияти омӯзгори ояндаи фарҳанги баланди касбӣ дошта ва роҳи усулҳои ташаккули он. Зарурати таҳия, санҷиш ва барои татбиқ омода намудани низоми педагогии ташаккули фарҳанги касбии донишҷӯёни донишгоҳи омӯзгорӣ асоснок аст, зеро он ноил шуданро ба мақсади гузашташуда таъмин менамояд.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки дар шароити муосир муҳолифат байни талаботи объективӣ ҷомеа ба омӯзгорони ояндаи дорони фарҳанги баланди касбӣ ва шароити ба кадрӣ кофӣ омӯхта нашудаи ташаккул додани он дар донишгоҳи омӯзгорӣ бештар ба назар мерасад. Яъне, тибқи вазъи иҷтимоӣ фарҳангии имрӯза, зарурати фароҳам овардани шароити педагогӣ барои ташаккули фарҳанги касбии омӯзгорони оянда дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ ба миён омадааст. Ҳангоми таҳияи мавқеҳои ибтидоӣ назариявӣ тадқиқот, дар муайян кардани моҳияти фарҳанги касбӣ, бояд ба он нукта таъкид кард, ки фарҳанги касбӣ ҳамчун як ҷузъи фарҳанги умумибашарӣ, ки таҷрибаи ҷаҳонии педагогӣ дорад баррасӣ карда мешавад. Он тағйирёбии даврҳои фарҳангӣ, тамаддунҳои педагогии мувофиқи таърихӣ, илмӣ ва маорифи педагогиро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: муносибати педагогӣ, арзишҳои ахлоқӣ, эҳтиром, адолат, ғамхорӣ, талабот, муносибати корӣ, ҳассосият, касбият, худтанқидӣ, инсондӯстӣ, хусусиятҳои инфиродӣ, эътимод, этикаи педагогӣ.

THE ROLE OF ETHICS IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL CULTURE

According to the author, the process of teaching and educating in modern society places new demands on developing individuals who are independent, responsible, capable of addressing educational and social issues, and able to engage in self-realization, creativity, and personal growth. This approach to understanding the personality of the modern teacher is closely linked to their professional culture, which unites an important subjective attitude toward the teaching profession and the skills of professional activity at an individual creative level.

An analysis of the professional development and personality of the modern teacher in practice reveals that the level of professional culture among most educators does not yet meet the requirements of today's society and the student-centered educational process. Therefore, acquiring professional culture is an essential condition for the future teacher's professional effectiveness, as expressed in the competencies of the State Standard of Higher Professional Education, allowing educators to view the formation of professional culture as a goal of the educational process in higher education institutions and as a significant area of scientific research.

The issue of forming professional culture as an important direction in modern scientific research attracts the attention of scholars from various fields. The author notes the considerable theoretical and practical significance of the research by the aforementioned scholars. However, there has not yet been a sufficient collection of comprehensive materials necessary to address the issue of developing the professional culture of future teachers.

Given the above, the significance of this article is determined by several factors, including society's demand for future educators with a high level of professional culture and the methods for cultivating it. The need for the development, testing, and implementation of a pedagogical system aimed at forming the professional culture of students in teacher training universities is well-founded, as it ensures the achievement of the stated goals.

Thus, it can be said that, in today's conditions, there is a noticeable contradiction between the objective requirements of society for future educators with a high level of professional culture and the insufficiently explored conditions for its development in pedagogical universities. Given the current social and cultural context, the need has arisen to create pedagogical conditions for forming the professional culture of future educators in teacher training universities.

When developing the initial theoretical framework for research and determining the essence of professional culture, it is essential to consider that professional culture is viewed as an integral part of humanity's general culture, reflecting global pedagogical experience. It encompasses the evolution of cultural epochs, corresponding historical pedagogical civilizations, scientific achievements, and educational aspects of pedagogy.

Key words: pedagogical tact, moral values, respect, justice, care, demands, emotional connection, professional tone, sensitivity, professionalism, self-critique, humanity, individual characteristics, trust, pedagogical ethics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Додхудоева Н. М. н.и.п, муаллими калони кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни Тел: +992935078430. Email nazira-2015@yandex.ru

Сведение об авторе: Додхудоева Н. М. к.п.н., старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна Тел: +992935078430. Email nazira-2015@yandex.ru

Information about the author: Dodkhudoeva N. M., Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Ayni Phone: +992935078430 Email nazira-2015@yandex.ru

УДК:371.87.1(575.3)

ГЛОБАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ

Сафарова М. Д.,

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Холова М. А.

Муассисаи давлатии таълимӣ Литсеи касбӣ ва алокаи ш Душанбе

Современные социально-экономические и культурные технологии требуют реформирования образовательной системы в современном мире, в том числе в Республике Таджикистан. Ведь подготовка квалифицированного, культурного и патриотичного специалиста начинается с школы. В этой связи Президент страны, уважаемый Эмомали

Рахмон, в своих речах и обращениях к работникам образования и таджикскому обществу подчеркивает важность обучения и воспитания, заявляя, что «воспитание и образование поколений, которые берут на себя ответственность за будущее Таджикистана, является священным долгом образования. Мы должны основывать процесс воспитания и образования на бесценном культурном наследии и духовном мире наших предков и направлять педагогическую деятельность в соответствии с требованиями современного мира и общества».

Процесс глобализации, диалог цивилизаций и последствия финансовых и экономических кризисов поставили перед таджикской образовательной системой важнейшие вопросы. Для реализации этой задачи, а также обновления национальной образовательной системы Основатель мира и национального единства, лидер нации, Президент Республики Таджикистан в своем Послании к Верховному собранию Республики Таджикистан уже 15.04.2009 предложил, что с сентября 2010 года перейти на обязательное 10-летнее образование, а с сентября 2014 года — на новую систему общего образования, что создаст условия для интеграции в пространство мирового образования. В этом контексте реформы образования в стране должны стать важным шагом в реализации государственной политики в области обучения и воспитания.

При этом реформы и обновление системы общего образования и переход на 12-летнее обучение не должны осуществляться механически или по указанию. Напротив, это обновление должно учитывать особенности психического, индивидуального и возрастного развития, и в этом направлении способствовать развитию интереса и стремления к обучению у учащихся.

Кроме того, важно акцентировать внимание на необходимости внедрения инновационных методов и технологий в учебный процесс, которые бы способствовали активному участию учеников и формированию критического мышления. Внедрение информационно-коммуникационных технологий в образование является одним из ключевых аспектов модернизации, позволяющим создавать более динамичную и интерактивную образовательную среду [1,501 с].

Не менее значимой является задача повышения квалификации педагогов, что требует систематического обучения и тренингов, направленных на развитие их профессиональных навыков и педагогического мастерства. Педагоги должны быть готовыми адаптироваться к изменениям в образовательной среде и применять современные методики, способствующие активному вовлечению учащихся в процесс обучения.

Важно также создать условия для поддержания психологического здоровья и благополучия учащихся, учитывая их индивидуальные потребности и интересы. Программы по социально-эмоциональному обучению могут помочь развить навыки общения, сотрудничества и управления эмоциями, что является неотъемлемой частью формирования гармоничной личности.

Таким образом, реформирование образования в Таджикистане требует комплексного подхода, который учитывает как культурные и исторические традиции, так и современные вызовы. Успешная реализация этих изменений позволит создать мощную базу для формирования будущих поколений, готовых к активному участию в жизни общества и способствующих развитию своей страны в условиях глобализации.

Поскольку мы начинаем обсуждение и анализ новой национальной образовательной системы, важно представить читателям историю формирования современной школы и образования в Таджикистане. Система, которая в настоящее время существует в стране, унаследована с советского периода. Она, безусловно, имеет как положительные, так и отрицательные стороны и никогда не отвечала требованиям современного мира и независимости нашего государства.

Вопросы подготовки системы общего образования в советское время, включая Таджикистан, начали формироваться в 30-50-х годах прошлого века. Деятельность средних образовательных учреждений в эти годы была прежде всего связана с запоминанием фундаментальных научных знаний, и первоочередной задачей было подготовить выпускников для поступления в высшие учебные заведения страны. Умственное развитие и воспитание сознательного поведения и дисциплины составляли основу работы школ общего образования того времени [2,174 с].

На основе этих знаний учащиеся формировали свое отношение к окружающему миру, определяя свою роль и место в обществе. Однако к середине 50-х годов в деятельности школ общего образования были выявлены многочисленные недостатки, что вызвало необходимость реформирования. Обилие учебных материалов и акцент на теоретическую подготовку привели к увеличению нагрузки на учащихся и повторению учебного материала в одном классе, что негативно сказалось на качестве их знаний.

Причиной возникновения такой неблагоприятной ситуации стали ошибки в организации педагогического и психологического подхода к учебным предметам и содержанию образования, что оказало отрицательное влияние на учебные программы и сделало успешное запоминание учебных материалов для большинства учащихся год от года все более сложной задачей.

Для эффективного реформирования образовательной системы Таджикистана необходимо учесть и преодолеть эти недостатки. Важно создать новые педагогические стратегии, направленные на развитие критического мышления и самостоятельности учащихся, а также внедрить инновационные методики, которые помогут учителям адаптироваться к современным требованиям образования. Необходимо также усилить подготовку педагогов, обеспечив их современными знаниями и навыками для работы в условиях глобализации и технологических изменений [4,421 с].

Реализация этих реформ требует комплексного подхода, который будет учитывать культурные, исторические и социальные аспекты Таджикистана. Это позволит создать эффективную образовательную систему, способную подготовить будущие поколения к активному участию в жизни общества и развитию страны в современных условиях.

Тенденция обучения фундаментальным теоретическим знаниям в школе привела к вопросу их применения в практической деятельности учащихся. Эти знания были необходимы лишь тем ученикам, которые поступали в высшие учебные заведения. Однако для большинства учащихся, не продолжавших обучение в вузах, они оказывались бесполезными.

В конце 50-х годов Советское правительство приняло меры для выхода из этой неблагоприятной ситуации, начав реформирование всей системы общего образования. Вопрос формирования образованной, высокоморальной и культурной личности, готовой к трудовой деятельности, стал приоритетным. Исполнение задач средней школы (9-10 классы) было передано вечерним школам. Для реализации этой цели срок обучения в учреждениях основного образования был увеличен с 7 до 8 лет. Однако школа не смогла успешно провести запланированные реформы. [5,128 с].

Производственные и промышленные учреждения, а также учащиеся не проявили желания и заинтересованности в развитии профессионального обучения в общеобразовательных школах. В результате знания выпускников общеобразовательных школ не удовлетворяли требования высших учебных заведений. В то же время вопросы значительной нагрузки на учащихся не были решены, и большая часть учебного времени уходила на преподавание других предметов вместо подготовки к трудовой деятельности.

В такой ситуации в 1966 году были предприняты меры по выходу из образовательного кризиса. В результате в стране была введена 10-летняя обязательная форма обучения, и учебные программы и планы были пересмотрены.

Попытки повышения качества знаний с использованием новых методов обучения не дали желаемых результатов. Учащиеся не были готовы к запоминанию учебных материалов начальной и средней школы. Для многих учащихся получение знаний стало более сложным, и школа стала уделять внимание индивидуальным способностям учеников. Такой подход способствовал разделению школ на массовые и специальные. В то же время школы постепенно утратили свои прежние функции по воспитанию гражданственности [6,24 с].

Для того чтобы изменить сложившуюся ситуацию, необходимо внедрить новые подходы в образовательный процесс, которые будут ориентированы на развитие практических навыков и критического мышления учащихся. Важно активно использовать современные технологии и интерактивные методы обучения, которые помогут заинтересовать учащихся и сделать процесс обучения более увлекательным.

Кроме того, необходимо обратить внимание на профессиональную подготовку учителей, предоставив им доступ к новым методикам и инструментам, которые позволят им лучше справляться с задачами современного образования. Реализация этих реформ

потребуется комплексного подхода, который учтет культурные и социальные аспекты, влияющие на образовательную систему Таджикистана.

Таким образом, целеустремленное реформирование образовательной системы не только повысит качество знаний учащихся, но и создаст условия для формирования ответственных и высококвалифицированных специалистов, способных успешно адаптироваться к требованиям современного мира.

В 1977 году было принято решение о сокращении учебных материалов учебников и программ. В результате были исключены избыточные и второстепенные материалы из программ и учебников. Наряду с этим в школе было уделено серьезное внимание воспитательной работе и трудовому обучению. Однако эти меры оказались неэффективными. В советском обществе возникли идеи о совершенствовании и реформировании новой системы образования, включая продление срока обучения в общеобразовательной школе.

В 1984 году Коммунистическая партия и Советское правительство начали реформы в системе образования, введя новую 11-летнюю систему общего образования. Тем не менее, несмотря на реформы, нагрузка от учебных планов не уменьшилась. Более того, во второй половине 80-х годов наблюдался процесс разделения общеобразовательных школ на специализированные учреждения, и новые образовательные заведения стали появляться повсеместно. Реформа образования 1984 года не смогла решить основные проблемы, такие как программы и планы, нагрузка на учащихся, уровень знаний, а также стабилизация содержания образования и воспитания [7,197 с].

Для решения этих сложных задач требовалась комплексная реформа, охватывающая не только учебные программы, но и подходы к обучению. Важно было внедрить современные методы обучения, которые способствовали бы развитию критического мышления, практических навыков и индивидуального подхода к каждому учащемуся.

Необходимо было обеспечить профессиональное развитие педагогов, чтобы они могли адаптироваться к новым требованиям образовательного процесса. Также важно было учитывать культурные и социальные аспекты, которые влияют на формирование образовательной среды [9,18 с.].

Только целенаправленные усилия всех участников образовательного процесса — от государства до самих школ — могли привести к значительным изменениям. Это позволило бы создать систему, которая не только удовлетворяет требованиям времени, но и способствует всестороннему развитию личности учащихся, готовящихся к жизни в постоянно меняющемся мире.

С момента восстановления независимости Таджикистана (сентябрь 1991 года) было принято множество государственных и отраслевых документов для улучшения сферы образования, однако эти усилия не решили основные проблемы реформирования образования. Структура образования, унаследованная от советской эпохи, продолжала существовать в период независимости. Школы независимого Таджикистана столкнулись с множеством кадровых, организационных, а также материально-технических проблем в результате известных событий.

Учебные программы, планы и учебники не раз пересматривались, но это не способствовало прогрессу в общеобразовательных школах. Кроме того, государственные стандарты образования не удовлетворяли потребностям таджикского общества. Научные стандарты были заимствованными и не соответствовали культурной и национальной идентичности детей и подростков страны. При подготовке программ, планов и государственных стандартов каждый автор стремился продемонстрировать свои научные достижения, что приводило к избыточной теоретизации и неучету практических реалий. [13,253 с].

Все эти недостатки негативно сказывались на процессе обучения и воспитания. Уровень трудового воспитания и уважения к труду среди учащихся в школах снизился. В заключение, система образования в период независимости не смогла адекватно ответить на вызовы современного общества. Процесс обучения продолжал оставаться в рамках советской модели, и дети эпохи независимости все еще учились в советских школах.

Эта ситуация требует комплексного подхода к реформированию образования, который должен включать в себя как пересмотр учебных планов, так и внедрение современных образовательных технологий. Важно создать учебную среду, которая бы способствовала

развитию критического мышления и самостоятельности учащихся, а также их социальной активности.

Необходимость взаимодействия между школами и сообществом также является важным аспектом. Это поможет лучше адаптировать образовательные программы к потребностям местного населения и развить у учащихся уважение к своим корням и культуре.

Кроме того, следует обратить внимание на подготовку и повышение квалификации педагогических кадров, что станет залогом успешного внедрения нововведений в образовательный процесс. Наконец, необходимо активно вовлекать родителей и общественные организации в развитие образовательной системы, чтобы сделать ее более открытой и отвечающей требованиям времени.

В последние годы в Таджикистане произошло множество социальных, экономических и культурных изменений. Современный мир также подвергся значительным изменениям. Школа, как важнейший институт государства и общества, не может игнорировать эти глобальные изменения. Сегодня невозможно обучать школьников старыми методами. Школа советского периода была создана в соответствии с требованиями того времени, когда существовала советская система.

Реформы и изменения, которые сегодня проводит Правительство Республики Таджикистан для продвижения страны вперед, имеют глубокую связь и судьбоносное значение для сферы образования и школ. Обновление и реформирование школ страны, включая общеобразовательные учреждения, является одним из основных направлений государственной политики. Объем знаний, необходимых для функционирования современного общества, год за годом возрастает. Без тщательного изучения и внедрения этих знаний в структуру нынешнего таджикского школьного образования возникает риск ухудшения качества учебных материалов, программ и содержания образования.

Поэтому продление срока обучения будет способствовать удовлетворению требований глобального образовательного процесса и решению части проблем, связанных с обучением. Однако основная задача - это повышение уровня образованности студентов и соответствие его современным требованиям. Таким образом, подготовка и пересмотр программ и планов, современных учебников, а также разработка новых учебных предметов, ориентированных на практическое применение в жизни, являются ключевыми условиями для обновления и реформирования системы общего образования в стране.

При этом приоритет должен отдаваться тем знаниям, которые подготавливают молодежь к повседневной жизни и профессиональной деятельности. Необходимо создать учебные программы, которые бы развивали критическое мышление, навыки решения проблем и способность к инновациям. Эти аспекты должны стать основными целями образовательного процесса, чтобы обеспечить подготовку высококвалифицированных специалистов, готовых к вызовам современного мира.

Более того, следует акцентировать внимание на формировании у школьников гражданской ответственности и социальной активности, что является важной частью их общего развития. Эффективные образовательные методики, интеграция технологий и практического опыта, а также активное взаимодействие с родителями и местным сообществом могут способствовать созданию более динамичной и успешной образовательной среды. В результате, реформы образования в Таджикистане могут значительно улучшить качество обучения и соответствовать требованиям времени.

В данной ситуации крайне важно пересмотреть и отказаться от единой и однородной системы образования, существовавшей в советский период, и вместо этого внедрить дифференцированный подход к обучению. Такой подход должен основываться на естественных способностях, интересах и увлечениях учащихся. Важно понимать, что каждый ученик уникален, и его интеллектуальные способности, увлечения и предпочтения должны стать основой для разработки образовательных программ.

Я подчеркиваю, что в процессе обучения необходимо ориентироваться на индивидуальные характеристики студентов, а не придерживаться прежних формалистских методов, которые зачастую игнорируют личностные особенности обучающихся. Вместо того чтобы навязывать всем единые учебные планы и подходы, следует создать условия, при которых каждый ученик сможет развивать свои сильные стороны и интересы.

В старших классах особенно важно уделять внимание специальному образованию, что стало общепринятой практикой в современных образовательных системах по всему миру. Это может включать в себя курсы, которые направлены на развитие профессиональных навыков и подготовку к будущей карьере, а также программы, которые помогают учащимся углубленно изучать определенные предметы или области знаний, соответствующие их интересам.

Такой дифференцированный подход не только способствует более глубокому пониманию предметов, но и повышает мотивацию учащихся, поскольку они видят реальную связь между изучаемым материалом и своими жизненными целями. Кроме того, этот подход позволяет формировать в учениках критическое мышление и креативные навыки, необходимые для успешной адаптации в быстро меняющемся мире.

Следует отметить, что внедрение дифференцированного подхода требует системного изменения в образовательной политике, подготовки педагогов и пересмотра учебных программ. Педагоги должны быть готовы адаптировать свои методы обучения, обеспечивая более гибкие и персонализированные пути достижения учебных целей. Таким образом, переход к дифференцированному обучению — это не просто необходимость, а шаг к созданию более эффективной, инклюзивной и современной образовательной системы, способной удовлетворить потребности каждого ученика.

Примером этого являются начальные этапы создания специализированных школ и классов, а затем и учреждений нового типа, таких как лицеи и гимназии. В период перехода к дифференцированному и интеллектуальному обучению важным вопросом является правильная организация содержания образования и государственных стандартов, а также выбор этих стандартов со стороны образовательных учреждений, учителей, родителей и учеников.

Многоуровневая система образования, разнообразие типов школ и их взаимосвязь при переходе от одного уровня к другому позволяют учитывать интересы как государства, так и граждан. Это способствует формированию более гибкой и эффективной образовательной среды, где каждый ученик сможет развивать свои способности в соответствии с индивидуальными потребностями и интересами.

Кроме того, важно обеспечить интеграцию различных видов обучения и взаимодействие между образовательными учреждениями. Это позволит создать условия для обмена опытом и лучшими практиками, а также расширить возможности для учащихся, обеспечивая им доступ к широкому спектру образовательных ресурсов.

Необходимо также акцентировать внимание на повышении квалификации учителей и их способности адаптироваться к новым методам и подходам в образовании. Поддержка педагогов в этом процессе, через курсы повышения квалификации и программы профессионального развития, сыграет ключевую роль в успехе реформы образования.

В заключение следует отметить, что автор в своей статье «Регулирование школьного образования Таджикистана» (Учитель, 15.05.09) высказал мысли о структуре общеобразовательных школ и направлениях образования. Теперь я хотел бы обсудить ключевые аспекты перехода к 12-летнему обучению.

Прежде всего, в мировой практике отсутствует система, где основная школа составляет 10 лет. Это, на мой взгляд, было сделано для привлечения девочек в школы и упрощения их выхода замуж в подростковом возрасте. Учебные программы для 11-го класса и соответствующие учебные материалы должны быть адаптированы для 8-9-10 классов, учитывая систему 10-летнего основного образования (учебный год 2010/11). Для 11-го класса новой школьной системы необходимо разработать современные программы и учебники в соответствии с актуальными требованиями.

Учебные планы для 12-го класса должны учитывать программы первых курсов высших учебных заведений. После перехода на 12-летнее обучение срок обучения в университетах страны (за исключением медицинских вузов) сократится на один год.

Таким образом, реформирование структуры новой национальной школы связано с подготовкой и трудом работников образования страны. Это потребует активного участия всех заинтересованных сторон - учителей, родителей и учеников - для создания более эффективной образовательной среды, отвечающей современным требованиям.

Важным аспектом успешной реализации перехода на 12-летнее обучение являются качественные учебные материалы и программы, а также подготовка педагогов, способных

адаптироваться к новым методам обучения. Это создаст условия для повышения уровня образования и подготовки студентов к вызовам современного общества.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Антология таджикской поэзии. Москва. Издательство Художественной литературы, 1951, 501 с.
2. Арсеньев А.М. Основные направления творческих поисков учителей. - Москва. Знание, 1970, 174 с.
3. Атахонов Т. Авесто - книга воспитания. / Учитель, №18, 2001.
4. Атахонов Т., Сулаймонӣ С. Тамаддун. Книга 1: Тамадуни бостон. - Душанбе, 2003, 421 с.
5. Авзалов Х., Рахимов Б. История педагогики таджикского народа. - Душанбе, 1994, 128 с.
6. Ахмедов С. Воспитание интернационализма и патриотизма у старшеклассников в процессе общественно-полезной деятельности. Автореферат диссертации канд. пед. наук. Ташкент, 1992, 24 с.
7. Бабанский Ю.К. Как оптимизировать процесс обучения. - Москва, 1978, 197 с.
8. Программа по этике семейной жизни. - Душанбе, 1991, 21 с.
9. Программа по теории и истории таджикской культуры. - Душанбе, 1993, 18 с.
10. Богданова О.С., Петрова В.И. Методика воспитательной работы в начальных классах. - Москва, Просвещение, 1975.
11. Богданова О.С., Черенкова С.В. Нравственное воспитание старшеклассников. - Москва, 1988.
12. Богданович Л.А., Лапкин В.М. Половое воспитание подростков. - Москва, Знание, 1973.
13. Богоявленский Д.Н. и Менчинская Н.А. Психология освоения знаний в школе. - Москва, 1959, 253 с.
14. Болдырев Н.И. Методика воспитательной работы в школе. - Москва, Просвещение, 1974.
15. Проблемы образования №-6, 2014 г.
16. Проблемы процесса внедрения в новую систему 12-летнего образования (сборник статей), 2016 г.
17. Проблемы процесса внедрения в новую систему 12-летнего образования в Республике Таджикистан, 2015 г.
18. Переход к системе 12-летнего образования и управление деятельностью образовательных учреждений. Имомназаров Д., 2016 г.
19. Переход к новой системе 12-летнего образования: требования современной системы. Зулфонов Б., 2016 г.

ГЛОБАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ

В последние годы в Таджикистане произошло много социальных, экономических и культурных изменений. Современный мир также претерпел кардинальные изменения. Школа как важный институт государства и общества не может игнорировать эти глобальные изменения. Сегодня невозможно обучать школьников по старым методам. Советская школа была создана в соответствии с требованиями своего времени.

Реформа и изменения, которые сегодня проводит Правительство Республики Таджикистан для развития страны, имеют глубокую связь и судьбоносное значение для образовательной деятельности и школ. Обновление и реформирование школ страны, включая учреждения общего образования, является одним из основных столпов государственной политики. Объем знаний, необходимых для функционирования современного общества, с каждым годом продолжает расти.

Без экспериментального внедрения этих знаний в структуру текущего школьного образования Таджикистана возникли трудности с учебными материалами, программами и планами, а также с усвоением содержания образования. Поэтому продление сроков обучения должно способствовать требованиям процесса развития мирового образования и решать часть проблем учебного процесса. Однако основная задача - это повышение уровня знаний учащихся и их соответствие требованиям современного мира, которое пока еще ожидает своего решения.

В связи с этим подготовка и обновление учебных программ и планов, современных учебников, а также разработка новых учебных предметов, которые имеют практическую направленность, являются основным условием обновления и реформирования системы общего образования страны. В этом процессе приоритет отдается той части знаний, которая готовит молодежь к повседневной жизни и профессиональной деятельности.

В таких условиях нам следует отказаться от однородной системы школы и образования советской эпохи и внедрить систему дифференциации знаний в зависимости от естественных способностей учащихся и студентов. Подчеркиваю, что в процессе обучения мы должны ориентироваться на интеллект, интерес и увлечения, а не на прежние формы формализма. В этом контексте следует перейти к специальному образованию учащихся в старших классах, которое распространено и популярно во всех современных системах школьного обучения.

Ключевые слова: современное образование, социальные изменения, экономические изменения, культурные изменения, государственный институт, реформа, обновление, общее образование, учебные программы, естественные способности, процесс обучения, интересы учащихся, профессиональная деятельность.

ТАҲСИЛОТИ МУОСИР ҶАҲОНИШАВИРО ҲОҲОН АСТ

Дар чанд соли охир дар Тоҷикистон таҳаввулотҳои зиёду иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба вуқӯъ омад. Олами имрӯза низ мувоҷеҳи тағйироти кулӣ гардид. Мактаб чун институти муҳими давлатӣ ҷамъияти наметавонад, ки ин тағйиротҳои кулӣ олами имрӯзаро сарфи назар намояд. Имрӯз мактаббачагонро ба тарзи кӯҳна таълим додан мумкин нест. Мактаби шӯравӣ собиқ тибқи талаботи ҷомеаи он вақтан шӯравӣ сохта шуда буд.

Ислохоти таҳаввулотҳои, ки имрӯз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешравии кишвар таҳрезӣ намудааст, ба фаъолияти маорифу мактаб вобастагии амиқу сарнавиштсоз дорад. Таҷдиду ислохоти мактабҳои кишвар, аз ҷумла матабҳои таҳсилоти умумӣ яке аз рукунҳои асосии сиёсати давлат маҳсуб меёбад. Ҳаҷми донише, ки барои фаъолияти ҷомеаи муосир лозим аст, сол ба сол рӯ ба афзоиш мебошад.

Бедуни озмоиш ворид намудани ин донишҳо ба сохтори кунунӣ мактабдорӣ тоҷик ба мушкилшавии маводи таълим, барномаю нақшаҳои он ва азбар нагардидан мундариҷаи маълумот гардид. Аз ин рӯ дароз кардани мӯҳлати таҳсил ба талаботи раванди рушди маълумоти ҷаҳонӣ мусоидат намуда ва қисми аз масъалаҳои донишандӯзиро бояд ҳал намояд. Вале масъалаи асосӣ - баланд бардоштани сатҳи донишандӯзии толибилмон ва мутобиқати он ба талаботи ҷаҳони имрӯза ҳалли ҳудро мунтазир аст. Бинобар ин таҳияву таҷдиди барномаю нақшаҳо, китобҳои дарсии муосир, инчунин коркарди фанҳои нави таълимӣ, ки тамоми амалию ҳаёти доранд шартӣ асосии таҷдиду ислохоти мактаби таҳсилоти умумӣ мамлакат мебошад. Дар ин асно бартарӣ ба он қисми дониш дода мешавад, ки ҷавонро ба ҳаёти ҳаррӯз ва фаъолияти касбӣ омода месозад.

Дар чунин маврид мо бояд аз низоми мактабу маориф яқрангу якхела имрӯзаи даврони шӯравӣ даст кашем ва системаи тафриқаи донишандӯзиро тибқи қобилияти фитрии донишомӯзону толибилмон ҷорӣ намоем. Таъкид менамоем ҳангоми таълим рӯ ба ақлу заковат, шавқу ҳавас, ва завқи хонандагон оварем, на ба ҷиҳатҳои шаклпарастии пештара. Дар ин раванд дар синфҳои болоӣ ба таҳсилоти тахассусӣ хонандагон, ки дар тамоми системаҳои мактабдорӣ муосир маъмулу машхур аст, гузарем.

Қалидвожаҳо: таълими муосир, таъғйирёбии иҷтимоӣ, таъғйирёбии фарҳангӣ, донишгоҳи давлатӣ, ислохот дар таълими умумӣ, навсозии барномаҳои таълимӣ, маълумоти миёна, барномаҳои таълимӣ, раванди таълим, ангеаи хонандагон, фаъолияти касбӣ.

GLOBAL VALUES IN MODERN EDUCATION

In recent years, Tajikistan has experienced many social, economic, and cultural changes. The modern world has also undergone radical transformations. The school, as an important institution of the state and society, cannot ignore these global changes. Today, it is impossible to educate students using outdated methods. The Soviet school was established according to the demands of its time.

The reforms and changes that the Government of the Republic of Tajikistan is currently implementing for the development of the country are deeply connected and crucially significant for educational activities and schools. The renewal and reform of the country's schools, including general education institutions, is one of the key pillars of state policy. The volume of knowledge required for the functioning of modern society continues to grow each year.

Without the experimental integration of this knowledge into the structure of the current school education system in Tajikistan, there have been difficulties with educational materials, programs, and plans, as well as with the assimilation of educational content. Therefore, extending the duration of education should align with the requirements of global education development and address some of the challenges in the educational process. However, the primary task remains to raise the level of students' knowledge and ensure their alignment with the demands of the modern world, which still awaits resolution.

In this regard, the preparation and updating of curricula and plans, modern textbooks, and the development of new subjects with a practical focus are essential conditions for the renewal and reform of the country's general education system. In this process, priority is given to that part of knowledge that prepares youth for everyday life and professional activities.

Under these conditions, we should abandon the uniform school and education system of the Soviet era and introduce a system of knowledge differentiation based on the natural abilities of students and pupils. I emphasize that in the learning process, we should focus on intelligence, interests, and passions, rather than on previous forms of formalism. In this context, there should be a shift towards specialized education for high school students, which is widespread and popular in all modern school education systems.

Ҳолова Моҳрухсор Ашӯраҳмадовна муассисаи давлатии таълимӣ Литсеи касби алоқаи и
Душанбе Тел.:909.99.59.06

Холова Мохрухсор Ашурахмадовна государственное образовательное учреждение
«Душанбинский профессиональный лицей»

Kholova Mohrukhsor Ashurakhmadovna State Educational Institution "Tajik Professional Lyceum"

Миралиён Х. А.

Дар ташаккули салоҳиятнокии иттилоотии омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаи таҳсилоти олӣ нақши асосӣ ба ҷанбаҳои информатикӣ ҳамаҷанбаӣ мешавад. Маҳз дар сикли ҷанбаҳои информатикӣ ба таври афзалиятнок донишҳо, маҳоратҳо, малакаҳои асосӣ ва таҷрибаи истифодаи иттилоот, аз ҷумла маҳсулоти барои соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ташаккул меёбанд. Ин бо он алоқаманд буд, ки дар ҳақиқи моҳияти ин ҷанба аллакай заминаи муайяне гузашта шудааст, ки имкон медиҳад маҳз аз болои ташаккули фаъолият нисбат ба иттилоот дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт кор карда шавад.

1). сс. 1960–1970 – ба дастгоҳи илмӣ ворид кардани категорияи “салоҳият”, эҷоди пешзаминаҳо, ки ҳадагузори мафҳумҳои “салоҳият” ва “салоҳиятноқӣ”-ро таъмин менамоянд; таҳқиқотҳои намудҳои гуногуни салоҳияти забонӣ оғоз гардида, мафҳуми “салоҳиятноқии иртиботӣ” ҷорӣ карда мешавад;

2). сс. 1970–1990 – истифодаи категорияи “салоҳият/салоҳиятноқӣ” дар назария ва амалияи таълими забони хориҷӣ, зимни арзёбии сатҳи соҳибкасбӣ дар идоракунии роҳбарӣ, менеҷмент;

3). аз сс. 90–уми асри XX – таҳқиқи салоҳиятноки ҷамчун категорияи илмӣ дар соҳаи таҳсилот [7, с. 21-26].

Бо Н.М. Боритко, Ю.Н. Москвичев, Ю.Г. Татур, А.В. Хуторской ва дигарон розӣ шуда зарурӣ мешуморем, ки таносубҳо байни “салоҳиятҳо” (аз забони латинӣ *competere* – мувофиқат кардан, рост омадан) ва “салоҳиятнокӣ” ба таври равшан фҳмида шавад.

А.В. Хуторской таърифҳои зерини ин мафҳумҳоро пешниҳод менамояд: истилоҳи “салоҳият” дар соҳаи таҳсилоти “маъноӣ талабот (меъёр)–и бегона кардашуда, қаблан додашудаи махсус ба омодакунии таҳсилоти хонандаро дорад, ки барои фаъолияти самараноки пурмаҳсули ӯ дар соҳаи муайян зарур аст” [25]. Зери салоҳиятноки “маҷмуи сифатҳои шахсияти хонанда (тамоилҳо, донишҳо, маҳоратҳо, малакаҳо, қобилиятҳои арзишӣ – маънаӣ) фаҳмида мешавад, ки бо таҷрибаи фаъолияти он дар соҳаи муайяни иҷтимоӣ ва аз ҷиҳати шахсияти муҳим муайян гардидаанд [25].

Н.М. Бортико мафхумҳои “салоҳиятҳо” ва “салоҳиятноки”-ро ҳамчун ду фикр мефаҳмад, ки дорои заминаҳои гуногуни маъноӣ мебошанд: мафҳуми салоҳиятноки ҳамчун

“тавсифоти корманд (мутахассис)”, ва мафҳуми салоҳият бошад, ҳамчун “тавсифи ҷойи корӣ” [4].

Ю.Н. Москвичев пешниҳод мекунад ин мафҳумро ба тариқи зайл тақсим карда шаванд: “салоҳиятҳо” – “хусусияти касб, амсила (намуна, стандарт)–и аз ҷиҳати иҷтимоӣ эътирофшуда хосиятҳои объективии фаъолияти касбӣ дар соҳаи муайяни ҳаёти ҷамъиятӣ”; “салоҳиятнокиӣ – хусусияти субъекти фаъолият, ки онро бо донишҳои кори худ, моҳирона ва эҷодкорона, бо ноил гардидан ба натиҷаи ҳадди аксар бо талафотҳои камтарин мебошад” [11, с. 31-39].

А.В. Хуторской ба салоҳиятҳои асосии таҳсилоти салоҳиятҳои арзишӣ–маънавӣ, умумифарҳангӣ, таълимӣ–маърифатӣ, иттилоотӣ, иртиботӣ, иҷтимоӣ – меҳнатӣ, салоҳияти худтакмилдиҳии шахсиятиро нисбат медиҳад.

Муносибатҳои муҳаққиқони гуногунро ба мафҳуми “салоҳиятнокии иттилоотӣ” дида мебароем.

Салоҳиятнокии иттилоотӣ яке аз сифатҳои калидӣ [27] аз нуқтаи назари муҳимият дар фаъолияти ҳаёти дар ҷомеаи иттилоотӣ мебошад (Е.В. Данилчук, В.В. Воробева, С.А. Пестов, И.В. Роберт, С.В. Тришина, А.В. Хуторской ва дигарон) махсуб меёбад, зеро “иттилооти муҳити модии фаъолияти ҳаётии инсонро ташаккул дорад”, ҳаёти иҷтимоӣ–фарҳангии онро муайян карда, “ҳамчун воситаи асосии муносибатҳои байнишахсиятӣ” хизмат мекунад” [6, с. 15].

Салоҳиятнокии иттилоотӣ, ба ақидаи Е.А. Лисогор, зеро пешбинӣ менамояд:

фаъолияти оқилона, эҷодкорона дар шароити иттилоотикунони ҷомеа ва таҳсилот;

маҳорати таҳияи амсилаҳои иттилоотие, ки имкон медиҳанд вазифаҳои касбӣ самаранок ҳаллу ҷасл карда шаванд;

қобилияти таҳияи стратегияи истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар низомии фаъолияти касбӣ;

маҳорати азхудкунӣ ва истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ, маҷмуаҳои таълимӣ–методи дар кори амалӣ [10, с. 277].

Салоҳиятнокии иттилоотӣ ин қобилияти ҷустуҷӯ ва коркарди мустақилонаи иттилоотии барои иҷрои босифати вазифаҳои касбӣ зарур; қобилияти фаъолият ва ҳамкориҳои гурӯҳӣ бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ барои ноилшавӣ ба мақсадҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳим; омодагӣ ба ҳудрушддиҳӣ дар соҳаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои тақмили доимии ихтисос ва худтабиккунӣ дар меҳнати касбӣ зарур мебошад [8].

Г.А. Гареева салоҳиятнокии иттилоотиро ҳамчун сифати аз ҷиҳати касбӣ муҳимми шахсият, ки дорои донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои истифодаи захираҳои иттилоотӣ бовоситатҳои технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ ва таҷрибаи истифодаи онҳо ҳангоми ҳалли вазифаҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳим бо назардошти се ҷузъи таркибӣ: ҳавасмандӣ–арзишӣ, шинохтӣ ва фаъолиятӣ мебошад, таъриф мекунад [5].

Тибқи таърифи В.И. Петрова, салоҳиятнокии донишҳо, маҳоратҳо ва таҷрибаи бо ҳамдигар ба таври ҷудонопазири алоқаманди амалисозии фаъолияти педагогӣ дар соҳаи истифодаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ барои ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркарди иттилоотӣ аз ҷиҳати касбӣ муҳим; амалисозии фаъолияти муштарак байни таълимгирандагон, таълимдиҳанда ва воситаи интерактивии таълим; татбиқи имкониятҳои дидактикии технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар дастурҳои электронии таълимӣ; интихоби мустақилонаи ҳам воситаҳои ТИИ, ҳам методҳои истифодаи онҳо дар ҳалли вазифаи мушаххаси педагогӣ [20].

Аз ҷониби Н.Х. Носирова шароити дидактикии рушди салоҳиятнокиӣ дар раванди фаъолияти таълимӣ аз ҷиҳати назариявӣ ва озмоишӣ асоснок карда шудаанд:

омодагии психологӣ донишҷӯён ба таълим;

татбиқи раванди таълим дар муҳити ҳамгирошудаи иттилоотӣ;

муносиб будани таъминоти эргономикии раванди педагогӣ ба хусусиятҳои равиши омодакунӣ (беҳтар кардани воситаҳо, шароит ва раванди ба роҳ мондани муносибатҳои “инсон – компютер”, аз ҷумла аз барномасозӣ, мутобиктавии зуд ба пешрафт дар соҳаи технологияҳои компютерӣ, самтгирӣ дар соҳаи иттилоот, воситаҳои амалии барномавӣ,

маҳорати корбасти донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои бадастомада барои ҳалли вазифаҳои касбӣ) [12].

Амсилаи дидактикии раванди омодаسازی дар информатикаи Н.Х. Носирова, ки рушди салоҳиятнокии иттилоотиро таъмин менамояд, дар таркиби худ зеринро дар бар мегирад:

а). шароити педагогии омодаسازی касбии донишҷӯёни факултетҳои гуманитарии муассисаи таҳсилоти олии классикӣ;

б). сохтори блокӣ–модулии омодаسازی, ки имкон медиҳад муносибати шахсиятӣ–фаъолиятӣ, барномаи функционалии курси таълимӣ, ки ба вазифаҳои касбии мутахассисони ояндаи равияи гуманитарӣ муносибанд, татбиқ карда шаванд;

в). методикаи таълим, ки маҷмуи воситаҳо ва усули дидактиро дар бар мегирад, ки имкон медиҳанд ҳавасмандӣ баланд бардошта шуда, омодаسازی касбии донишҷӯён амсиласозӣ карда шуда, онҳо идора карда шаванд [12, с. 145-146].

Муносибатҳои муаллифони гуногунро ба иттилоотикунони омодаسازی касбии мутахассисон дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар поён дида мебароем.

Яке аз асосгузори ҷорикунии технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ ба низоми омодаسازی мураббӣёни оянда – П.К. Петров [19] қайд мекунад, ки иттилоотикунони таҳсилоти тарбияи ҷисмонӣ бояд ба дастбӣ ба ду мақсади асосӣ нигаронида шаванд:

1. омодаسازی мутахассисон барои фаъолияти минбаъдаи касбӣ дар шароити иттилоотикунони чомеа;

2. баланд бардоштани сатҳи омодагии омӯзгори ояндаи тарбияи ҷисмонӣ бо роҳи тақмили технологияи таълим дар асоси истифодаи ТИК-ҳои муосир [18, с. 45-47].

Дар корҳои илмӣ худ П.К. Петров масъалаҳо, самтҳо ва дурнамоҳои ҷорикунии технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ – ро дар омодаسازی мутахассисони тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро қушода додааст [14].

Ба самтҳои асосии истифодаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш П.К. Петров: раванди таълимӣ; тамрини варзишӣ; мусобикаҳои варзишӣ; тарбияи солимгардонии ҷисмонӣ; кори илмӣ–таҳқиқотӣ ва методӣ; омодаسازی доварони варзиш, дастурдиҳандагон дар намудҳои нави варзиш ва самтҳои тарбияи солимгардонии ҷисмонӣ; таҳлили низомҳои гуногуни функционалии организм, мониториинги вазъи ҷисмонӣ ва солимии контингентҳои гуногуни аҳоли, таҳлили равонӣ (психодиагностика); таъминоти раванди таълимӣ–тарбиявӣ ва ташкилӣ дар муассисаҳои таҳсилот ва ташкилотҳои варзишӣ ва идоракунии онҳоро нисбат медиҳад [16, с. 14-21].

Аз ҷумла ӯ менависад: “Дар мавриди донишҷӯён бошад, мо бояд дар мутахассиси оянда бо таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ инсонеро бинем, ки дорои донишҳо ва малакаҳои зарурӣ барои ҷустуҷӯ, коркард ва нигоҳдории иттилоотбуда, метавонад воситаҳои ТИК-ро дар фаъолияти касбии худ истифода барад... ТИК-ҳои муосир бояд ҷойҳои сазоворро дар фаъолияти касбӣ–педагогии донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ ишғол намоянд. Дар ин зимн нақш ва функцияҳои ТИК-ҳои муосир аз баланд бардоштани ҳавасмандӣ ва фаъолиятноксозӣ, фаъолияти маърифатии таълимгирандагон, сайқал додани малакаҳои кори мустақилона, баланд бардоштани сатҳи фарҳанги иттилоотӣ [19, с. 23].

Ба ақидаи П.К. Петров оид ба он розӣ шудан мумкин аст, ки мавриди таваҷҷуҳи бештар аз нуктаи назари ташаккули салоҳиятнокии иттилоотӣ дар мутахассисони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш раванди таълимӣ қарор дорад, зеро маҳз дар ҳамин ҷо донишҷӯён метавонанд бартарии ТИК-ҳои навро эҳсос карда, методикаи истифодаи онҳоро дар фаъолияти ояндаи касбӣ азхуд кунанд. Аз ин рӯ, ҳеле муҳим аст, ки донишҷӯёнагон:

- қай ва бо кадом мақсад имкониятҳои компютери шахсӣ, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ истифода мешаванд;

- кадом воситаҳои барномавӣ бояд инро таъмин намоянд;

- ҷӣ тавр воситаҳои махсус гардонидашудаи барномавӣ–педагогӣ ташкил ва истифода бурда мешавад;

- ҷӣ тавр ҷустуҷӯ, коркард, нигоҳдорӣ, истехсол, интиқол ва пешниҳоди иттилооти илмӣ–методӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бурда мешаванд [17, с. 53].

Ба назари А.И. Фёдоров, иттилоотикунони соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш коркард ва истифодаи ТИК-ро дар низомҳои зерини иттилоотӣ пешбинӣ менамояд:

хуччатгузори педагог, мураббӣ–омӯзгор, корманди илмӣ, донишҷӯ;
хизматрасонӣ ба мусобикаҳои варзишӣ;

таъминоти илмӣ–методи омодаسازی варзишгарон (мачмуаҳои автоматикунонидашудаи ташхисӣ барои арзёбӣ ва мониторинги ҳолати варзишгарон; стендҳои компютерӣ кунонидашудаи тренажерӣ–ташхисӣ барои таъмини назорати мачмуи омодагии махсуси варзишгарон; низомҳои коршиносӣ барои банақшагирии раванди тамрини варзишгарон; низомҳои “воқеияти мачозӣ” барои дар варзишгарон ташаккул додани малакаҳо ва маҳоратҳои ҳаракатӣ; низомҳои автоматикунонидашуда барои назорат ва идоракунии раванди тамрини варзишгарон; барномаҳои компютерӣ барои ҳаллу фасли вазифаҳои амсиласозӣ ва пешбинӣ дар варзиш);

таъминоти илмӣ–методи тарбияи ҷисмонии кӯдакон, наврасон, хонандагони ҷавон (методиҳои автоматикунонидашудаи арзёбии ҳолати ҷисмонии инсон; татбиқи муносибати тафриқавӣ дар асоси истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ);

раванди таълимӣ дар муассисаи таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ (дастурҳои электронии таълимӣ дар низомии таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ; низомҳои иттилоотӣ–чустучӯӣ ва маълумотномавӣ” низомҳои автоматикунонидашудаи таълимӣ; амсиласозии муҳити фанӣ; курсҳои компютерикунонидашудаи таълимӣ; низомии назорати компютерикунонидашудаи донишҳо; низомҳои коршиносии таъйиноти таълимидошта бо унсурҳои зеҳни сунӣ);

фаъолияти илмӣ–таҳқиқотӣ, ташкилӣ ва идоракунӣ (автоматикунонии таҳқиқотҳои ҷомеашиносӣ; ташкили пойгоҳҳои маълумот ва пойгоҳҳои донишҳо дар бораи масъалаҳои мубрами тарбияи ҷисмонӣ, тамрини варзишӣ, тарбияи солимгардонӣ ва мутобикгардонии ҷисмонӣ; ташкили пойгоҳҳои маълумоти хуччатҳои меъерӣ–ҳуқуқӣ дар соҳаи “Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш”; ташкили пойгоҳҳои маълумот ва пойгоҳҳои маълумот ва пойгоҳҳои донишҳо дар бораи масъалаҳои тарбияи ҷисмонӣ, тамрини ҷисмонӣ, тарбияи тағйирот дар ҷомеа наметавонидаанд боиси ивазшавии парадигмаи таҳсилотӣ ба тарафи қабули муносибати слоҳиятнок аз ҷониби ҷомеаи педагогӣ [26], ҳамчун шартҳои муҳими баланд бардоштани сифати таҳсилот нагарданд. Моҳияти муносибати салоҳиятнок на он қадар аз рушди донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои мутахассис, чӣ қадар аз ташаккули таҷрибаи корбасти онҳо иборат аст; ба ҷойи аввал на иттилоотнокии таълимгиранда, балки маҳорати ҳаллу фасли масъалаҳо ба пеш мебарояд, ки дар вазъиятҳои гуногун ба вуҷуд меоянд; муносибати салоҳиятнок дар таҳсилот, пеш аз ҳама, тарафи амалӣ, муассири донишҳо ва маҳоратҳои шахсиятро таъкид менамояд [21]. Принципиҳои асосии муносибати салоҳиятӣ дар қорҳои Ҷ. Равен, В.А. Байденко, В.А. Болотов, И.А. Зимняя, В.В. Сериков, А.В. Хуторской, Д.Б. Эдкони ва дигарон инъикос ёфтаанд.

Ҳамин тариқ, мо муносибатҳои асосии мавҷударо ба мафҳуми “салоҳиятнокии иттилоотӣ”–ро мавриди баррасӣ қарор додем.

Дар доираи гузариш аз таҳсилоти муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, қор дар қурси муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии ҳам информатика, ҳам технологияҳои муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ ташаккулёбии асосҳои салоҳиятнокии иттилоотӣ сурат гирифта, дар таҳсилоти олий салоҳиятнокии касбӣ ба қисми муҳимтарини таркибии омодаسازی касбии ҳар гуна мутахассис, аз ҷумла дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш (Т.В. Хованская [24] ва диг.) табдил меёбад, яъне ташаккули салоҳиятнокии махсуси иттилоотӣ сурат мегирад.

Бар ҳилофи фанҳои омодаسازی касбӣ дар муассисаи таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ, раванди таҳсилотӣ ҳангоми омӯзиши фанҳои информатикӣ қорҳои тафовутҳои принципалии мебошад, ки шароити мусоидро барои рушди салоҳиятнокии иттилоотии донишҷӯён фароҳам меоранд:

мавҷудияти воситаҳои таҳқиқӣ, дар навбати аввал – компютери шахсӣ барои ҳар як таълимгиранда ва дастрасӣ ба шабака;

машғулиятҳои таълимӣ дар синфи компютерӣ меғузарад: ҳар як хонанда, аз як тараф, ҷойи инфиродии қорӣ, аз тарафи дигар – дастрасӣ ба захираҳои умумии иттилоотӣ қорад;

фаъолияти фаъоли мустақилона, эҷоди махсули шахсии аз ҷиҳати шахсиятӣ муҳими иттилоотии худ [9, с. 134].

Салоҳиятнокии иттилоотии донишҷӯ оид ба тарбияи ҷисмонӣ – ин сифати ҳамгирои шахсият мебошад, ки аз маҷмӯи донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои иборат аст, ки дар таҷрибаи шахсияти ӯ дар соҳаи истифодаи воситаҳо ва методҳои ТИК-ҳои муосир дар раванди таълимӣ–тамринӣ ва намуди интиҳобшудаи фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ–варзишӣ инъикос меёбад.

Хусусияти хоси салоҳиятнокии иттилоотии донишҷӯ оид ба тарбияи ҷисмонӣ аз омодагии касбӣ–шахсиятӣ барои бехтар кардани оморасозии варзишгарон дар раванди тамринӣ ва амалияи мусобикавӣ, ташкил ва довари мусобикаҳо, ҳуҷҷатгузори таълимӣ–методӣ, ташкили корӣ илмӣ – таҳқиқот дар намуди интиҳобшудаи фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ–варзишӣ иборат мебошад.

Мо чунин мешуморем, ки ташаккули салоҳиятнокии иттилооти донишҷӯён оид ба тарбияи ҷисмонӣ дар сикли фанҳои информатикӣ танҳо зимни дохилкунии донишҷӯ ба чунин намудҳои фаъолияти таълимие имконпазир аст, ки вазъиятҳои гуногуни фаъолияти касбиро дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш амсиласозӣ мекунад.

Дар ин робита қайд мекунем, ки ташаккули салоҳиятнокии иттилоотии донишҷӯён оид ба тарбияи ҷисмонӣ дар раванди таълими информатика самаранок хоҳад гардид, агар шароити зерини ташкилӣ ва психологӣ–педагогӣ дар оморасозии касбӣ низ дар маҷмӯъ ба назар гирифта шаванд:

чорикунии фаъоли ТИК-ҳои муосир ба раванди таълимӣ, зеро самаранокии оморасозии касбии омӯзгори ояндаи тарбияи ҷисмонӣ ва мураббӣ дар самти истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар фаъолияти касбӣ аз дараҷаи азхудкунии технологияҳои муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ аз ҷониби ҳайати профессорӣ–омӯзгорӣ вобаста мебошад. Дар ин зимн сухан на танҳо дар бораи истифодаи лексияҳои мултимедиявӣ, браномаҳои тестӣ, маводи электронии таълимӣ–методӣ ва ғайра, балки инчунин дар бораи таҳия ва (ё) корбасти барномаҳои махсусгардонидашудии самти гуногун (барои бехтар кардани раванди тамрини варзишӣ, таҳхиси ҳолати функционалии варзишгар, амсиласозии унсурҳои техникӣ–тактикийи машқи варзишӣ ва ғайра) меравад;

чорикунии таълими фосолавӣ, ки имкон медиҳад самаранокии раванди таълимӣ–тамринӣ аз ҳисоби ташкили робитаи дутарафа байни омӯзгорон ва донишҷӯён баланд бардошта шавад, ки дар ҷамъомадҳои гуногун, ҳузури озод, ки бо сабаби узрнок дар машғулият ҳузур надоштанд ва ғайра баланд бардошта шавад, инчунин ташкили веб–семинарҳо ва машваратҳои он–лайн мебошад;

истифодаи методи лоиҳаҳо ҳамчун яке аз шаклҳои ояндадортарини рушди робитаҳои байнифанӣ ва фаъолнокии таълимгирандагон;

гуногунии курсҳо аз рӯи интиҳоби сикли информатикӣ барои татбиқи траекторияҳои инфиродии таҳсилоти хонандагон.

Ҷузъҳои салоҳиятнокии иттилоотии донишҷӯён оид ба тарбияи ҷисмонӣ ва нишондиҳандаҳои ташаккулёфтагии онҳо дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. Ҷузъҳои салоҳиятнокии иттилоотии донишҷӯён оид ба тарбияи ҷисмонӣ ва нишондиҳандаҳои ташаккулёфтагии онҳо

Ҷузъ	Нишондиҳандаҳо
Шинохтӣ–амалиётӣ	моҳият ва аҳамияти иттилоотро дар рушди ҷомеаи муосири иттилоотӣ ва намуди интиҳобшудаи фаъолияти фарҳангӣ–варзиширо фаҳмида, хатарҳо ва таҳдидҳое, ки дар ин раванд ба вучуд меоянд, дарк карда, талаботҳои асосии амнияти иттилоотиро дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш риоя мекунад. методҳо ва воситаҳои асосии коркарди иттилоотиро дар компютер дар асоси ТИК-ҳои муосир медонад; қобил аст сифати иттилооте, ки дар раванди таълимӣ – тамринӣ ва фаъолияти мусобиқавӣ ворид мешавад, арзёбӣ кунад; қонуниятҳои равандҳои иттилоотӣ (ҷамъоварӣ, табдилдиҳӣ ва истифодаи иттилоот)–ро дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш мефаҳмад; қобил аст донишҳои зимни фанҳои информатикӣ бадастомадаро дар намуди интиҳобшудаи фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ–варзишӣ истифода барад.
Абзорӣ – фаъолиятӣ	– методҳо, усулҳо ва воситаҳои асосии ба даст овардан, нигоҳдорӣ ва коркарди иттилооти варзиширо дар асоси ТИК-ҳои муосир медонад; –дори малакаҳои кор бо компютерро ҳамчун воситаи идоракунӣ иттилоотӣ дар

	соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш мебошад; – дорои маҳорати интиҳоби воситаҳои универсалии нармафзори барои ҳалли вазифаҳои раванди таълимӣ– тамринӣ мебошад; – қобил аст, ки тавассути технологияҳои иттилоотии муносиб маълумоти таълимӣ– тамриниро таҳия кунад; – қобил аст, ки натиҷаҳои фаъолияти ҷисмонӣ ва варзишии худро барои истифодаи онҳо аз ҷониби дигар иштирокчиёни раванди тамринӣ пешниҳод намояд.
Иртиботӣ	– асосҳои иртиботи электронӣ, имкониятҳо ва дурнамоҳои истифодаи хизматрасониҳои Интернетро дар раванди таълимӣ– тамринӣ медонад; – қобил аст бо иттилоот дар шабакаҳои глобалии компютерӣ кор карда, захираҳои таҳсилоти Интернетро оид ба намуди интиҳобшудаи фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ– варзишӣ интиҳоб кунад; – қобил аст, ки сифати захираҳои таҳсилотӣ, иттилооти хусусияти варзишидоштаи Интернет (сомонаҳо, порталҳои таҳсилотӣ ва ғайра); – қобил аст, ки дар соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ аз василаҳои анъанавӣ ва инноватсионии иртибот истифода барад; – қобил аст, ки аз воситаҳо ва методҳои муосири технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ барои мубодилаи иттилоот бо дигар иштирокчиёни раванди таълимӣ– тамринӣ дар асоси меъёрҳои ахлоқ ва ҳукукии иттилоотӣ истифода барад.
4. Касбӣ–лоихакашӣ	– қобил аст, ки мушкilotро дар омодабозии варзишгар, ки онро тавассути технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ ҳал кардан мумкин аст, дарёбад; – қобил аст, ки ТИК-ро дар намуди интиҳобшудаи фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ– варзишӣ ҷорӣ карда, онро бо намудҳои анъанавии фаъолияти мураббигӣ барои оптимизатсияи идоракунии раванди тамринӣ (амсиласозии вазъиятҳои варзишӣ ва пешгӯии натиҷаҳои варзиш дар компютер, эҷоди маводи методие, ки ба баланд бардоштани маҳорати техникӣ– тактикийи варзишгар, назорати маҷмӯии омодагии варзишгар равона шудаанд ва ғайра); – қобил аст, ки ТИК-ро барои ташкил ва доварӣ кардани мусобиқаҳо (таҳияи маҳсулоти таблиғотӣ, паҳн кардани мактубҳои иттилоотӣ, эҷод ва автоматикунонии протоколи мусобиқаҳо ва ғайра) истифода барад; – дорои малакаҳои ҳуҷҷатгузори таълимӣ– методӣ (сохтани қолибҳо ва ҳуҷҷатҳои ҳама гуна мураккабӣ, истифодаи хизматрасониҳои “абри” барои ташкили муомилоти электронии ҳуҷҷатҳо ва ғайра) мебошад; – дорои малакаҳои кор бо воситаҳои барномавии касбӣ– меҳвар мебошад
5. Арзишӣ–маънавӣ	– қобил ба фаҳмидани моҳият ва аҳамияти технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар рушди варзиши муосир ва намуди интиҳобшудаи фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ– варзишӣ, аз ҷумла, мебошад; – қобил ба худтакмилдиҳӣ дар соҳаи истифодаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва тамрин; – аҳамияти эҷоди маводи ташвиқотию таблиғотиро дар асоси технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ барои ҷалби аҳоли ба машғулият бо варзиш дарк карда, дорои малакаҳои он мебошад; – қобили гузаронидани ҷорабиниҳои илмӣ дар намуди интиҳобшудаи фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ– варзишӣ мебошад; – дорои методҳо ва воситаҳои ҷамъоварӣ, ҷамъбааст ва истифодаи иттилоот оид ба дастовардҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар фаъолияти фарҳангӣ– маорифпарварӣ мебошад.

Дар асоси корҳои муҳаққиқон, ки сохтори сатҳи раванди ташаккули салоҳиятнокии иттилоотиро ошкор кардаанд, мо чунин мешуморем, ки салоҳиятнокии иттилоотии донишҷӯён оид ба фарҳанги тарбияи ҷисмонӣ аз тариқи баромадан ба се сатҳ: паст, миёна ва баланд ташаккул меёбад, дар ҳоле ки ҳар як сатҳи салоҳият мувофиқи дараҷаи ташаккулёфтагии ҷузъҳои он муайян карда мешавад (ҷадвали 1).

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки агар масъалаи рушди салоҳиятнокии дар маҷмӯъ ва салоҳиятнокии касбӣ на он қадар нав бошад, пас масъалаи ташаккули салоҳиятнокии иттилоотии мутахассиси оянда ахиран коркард шуда истодааст [22; 25]. Ҳамин тавр, С.В.Тришина чунин мешуморад, ки салоҳиятнокии иттилоотӣ «сифати

хамгиروي инсон аст, ки натиҷаи инъикоси равандҳои интихоб, азхудкунӣ, коркард, табдил ва тавлиди иттилоот ба як наъи махсуси донишҳои фаннӣ – хос мебошад, ки имкон медиҳад дар соҳаҳои гуногуни фаъолият қарорҳои оптималӣ таҳия, қабул, пешгӯӣ карда шаванд» [22].

Аз ин рӯ, муайян кардани салоҳиятҳои асосӣ, ки салоҳиятнокии иттилоотии мутахассиси ояндаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро ифода мекунанд, хеле муҳим аст. Барои муайян кардани ин салоҳиятҳо, пеш аз ҳама, донишҷӯи самтҳои асосии истифодаи онҳо дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш зарур буда, бо назардошти самтҳои додашуда кӯшиш карда шавад салоҳиятҳои универсалие, ки метавонанд аз сатҳ ва самти омодакунии мутахассисони оянда вобаста набоянд, ва салоҳиятҳои касбӣ, ки бевосита бо ҳалли вазифаҳои касбӣ алоқаманданд, ошкор карда шаванд [17, с. 54].

Бояд қайд кард, ки имрӯз истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар самтҳои зерин амалӣ карда мешавад: раванди таълимӣ; таҷрибаи варзишӣ; мусобиқаҳои варзишӣ; тарбияи ҷисмонии солимгардонӣ; корҳои илмӣ – таҳқиқотӣ ва методӣ;

тайёр кардани доварони варзиш, инструкторон оид ба намудҳои нави варзиш ва самтҳои тарбияи ҷисмонии солимгардонӣ;

таъҳисси низомҳои гуногуни функционалии бадан, мониторинги ҳолати ҷисмонӣ ва саломатии контингентҳои гуногуни аҳоли, психодиагностика;

таъминоти иттилоотӣ – методӣ ва идоракунии равандҳои таълимӣ – тарбиявӣ ва ташкилӣ дар муассисаҳои таълимӣ ва ташкилотҳои варзишӣ [18, с. 45-47].

Албатта, таваҷҷӯҳи бештарро аз нуқтаи назари ташаккули салоҳиятнокии иттилоотӣ дар мутахассисони оянда дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш раванди таълим бархӯрдор мебошад, зеро маҳз дар ин ҷо донишҷӯён метавонанд бартариҳои технологияҳои муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ муосирро эҳсос карда, методикаи истифодаи онҳоро дар фаъолияти минбаъдаи касбӣ аз худ кунанд. Аз ин рӯ, хеле муҳим аст, ки ҳар як донишҷӯ донад:

Дар кучо ва бо кадом мақсад имкониятҳои компютери фардӣ, технологияҳои муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ истифода шаванд;

кадом воситаҳои барномавӣ бояд инро таъмин кунад;

чӣ гуна воситаҳои барномавӣ

педагогӣ дар фаъолияти касбӣ эҷод ва истифода бурда шаванд; чӣ гуна чустуҷӯ, коркард, нигоҳдорӣ, тавлид, интиқол ва пешниҳоди иттилооти илмӣ

методӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бурда шаванд.

Аллакай имрӯз, маводи дидактикии насли нав таҳия ва дар раванди таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии тарбияи ҷисмонӣ бояд мавриди истифода қарор дода шаванд, ки аз зер иборат мебошанд:

барномаҳои мултимедиявии назораткунанда;

низомҳои мултимедиявии бисёрмақсадноки таълимӣ;

презентатсияҳои мултимедиявӣ;

пойгоҳи додаҳои таълимӣ;

захираҳои таҳсилоти Интернет;

тренажёрҳо;

видеофизмҳои рақамӣ ва ғайра [14, с. 142-143].

Мувофиқи тақсимои мазмуни таҳсилот ба умумии метафаннӣ (барои ҳамаи фанҳо), байнифаннӣ (барои як сикли фанҳо ё соҳаҳои таҳсилотӣ) ва фаннӣ (барои ҳар як фанни таълимӣ) зинанизоми салоҳиятҳои дахлдор ҷудо карда мешавад:

1). салоҳиятҳои калидӣ – ба мазмуни умумии (метафанни) таҳсилот мансубанд;

2). салоҳиятҳои умумифаннӣ – ба доираи муайяни фанҳои таълимӣ ва соҳаҳои таҳсилотӣ мансубанд;

3). салоҳиятҳои фаннӣ – хусусӣ нисбат ба ду сатҳҳои пештараи салоҳият, ки дорои тавсифи мушаххас ва имконияти ташаккул дар доираи фанҳои таълимӣ мебошанд [25].

Аз ин рӯ, мо салоҳиятҳои асосии барои фаъолияти касбии омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ заруриро баррасӣ мекунем, ки дар асоси омӯзиши онҳо ташаккул додани

салоҳиятнокии иттилоотии мутахассисони ояндаи соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш имконпазир ва лозим аст.

Ҳамин тариқ, масалан, ба сифати сифтаҳои универсалӣ (калидӣ) инҳо шуда метавонанд:

моҳият ва аҳамияти иттилоотро дар рушди ҷомеаи муосир мефаҳмад;

методҳо, усулҳо ва воситаҳои асосии ба даст овардан, нигоҳ доштан, коркарди иттилоотро медонад; дорои малакаҳои кор бо компютер ҳамчун воситаи идоракунии иттилоот мебошад; бо васоити ахбори анъанавӣ, пойгоҳҳои тақсимшудаи донишҳо кор карда метавонад;

кодир бо иттилоот дар шабакаҳои ҷаҳонии компютерӣ кор кунад;

кодир аст аз воситаҳои техникии муосир ва технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои ҳалли масъалаи иттилоотӣ истифода барад;

кодир аст донишу малакаҳои нав, аз ҷумла дар соҳаҳои нави донишро, ки бевосита бо соҳаи фаъолият алоқаманд нестанд, мустақилона бо ёрии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ азхуд карда, ҷаҳонбинии илмӣ худро васеъ ва амиқтар кунад.

Дар мавриди донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои мушаххас бошад, донишчӯ – омӯзгори ояндаи тарбияи ҷисмонӣ бояд:

ҳолати кунунӣ ва самтҳои рушди таъминоти барномавӣ, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва низомҳои компютериро донад;

асосҳои технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионии ҷамъоварӣ, коркард ва пешниҳоди иттилоотро донад;

таъминоти барномавӣ ва дурнамоҳои истифодаи онро бо назардошти вазифаҳои ҳалшавандаи касбӣ арзёбӣ карда тавонад;

дар шабакаҳои компютерии маҳаллӣ ва ҷаҳонӣ кор карда, донишҳои навро бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ кор карда тавонад;

дар компютери шахсӣ дар сатҳи корбар кор карда тавонад;

методҳои барномавии ҳифзи иттилоот ҳангоми кор бо низомҳои компютерӣ, ҷораҳои таъкилӣ ва усулҳои ҳифзи зиддивирусиро донад;

методҳои муосири коркард ва пешниҳоди иттилоотро донад.

Салоҳиятҳои дар боло зикршударо дар фанҳое, ки ба блоки умумии умумии илмӣ стандарти давлатӣ дохил мешаванд, ташаккул додан мумкин аст, масалан, «Информатика» ё «Математика ва информатика», ва дар фанҳои блоки фанӣ онҳо метавонанд бо назардошти хусусиятҳои ин фанҳо амиқ ва васеъ карда шаванд. Одатан, шиносии донишчӯён бо асосҳои технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ, тамоюлҳои рушди онҳо, таълим додани принципҳои сохтани моделҳои иттилоотӣ, гузароидани таҳлили натиҷаҳои бадастомада, истифодаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар фаъолияти касбӣ дар доираи фанни «Информатика» оғоз меёбанд.

Асосҳои умумии информатика бояд шиносӣ бо барномаҳои маъмултаринро дар бар гиранд. Азбаски дар кишвари мо истгоҳҳои корӣ дар асоси компютерҳои мувофиқ бо IBM бартарӣ доранд, рӯйхати барномаҳое, ки дар сатҳи аввал омӯхта мешаванд, бояд ҳатман қабати MS Windows ва бастаи нармафзори MS Office–ро дар бар гирад. Азхудкунии ин барномаҳоро ҳамчун «курси корбарӣ» номидан мумкин аст. Малакаҳои кории бадастомада бо қабатҳои графикӣ дар таълими минбаъда метавонанд бебаҳо бошанд, зеро маҳз барномаҳои соддатарин ва фаҳмотарин аз рӯйи таъйини барнома барои оғоз кардани омӯзиши методҳои амалӣ дар технологияҳои компютерӣ беҳтарин ба назар мерасанд. Ҷузъҳои MS Office аз ҷиҳати усулҳои худ универсалӣ мебошанд, аз ин рӯ, онҳоро чуқур омӯхта, донишчӯ барои рушди минбаъда заминаи мустақам ба даст меорад. Маҳз тавассути омӯзиш ва азхудкунии ин фан донишчӯён бояд салоҳиятҳои универсалии иттилоотиро ташаккул диҳанд.

Таҳлили муносибатҳои гуногун дар таҳқиқот ба таърифи мафҳуми “салоҳиятнокии иттилоотӣ” нишон медиҳад, ки чизи умумӣ барои ҳамаи таърифҳо алоқаи ҷудонашавандаи салоҳиятнокии иттилоотӣ бо донишҳо, маҳоратҳо, малакаҳо ва зухурёбии онҳо дар таҷрибаи мутахассиси кор бо иттилоот дар асоси истифодаи ТИК-ҳои муосир бо кумаки онҳо ҳаллу фасли вазифаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим мебошад.

Ҳамин тариқ, салоҳиятнокии иттилоотии донишҷӯён-омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ яке аз ҷузъҳои муҳимтарини омодагии онҳо ба фаъолияти касбӣ, ҳамчун ташаккули маҷмӯи нави психологӣ марҳилаҳои ибтидоии сохибқасбшавӣ, ки аз самтҳои ва қобилияти субъект ба иҷрои фаъолияти интихобшудаи касбӣ мувофиқи талаботҳои меъёри мебошад, ба шумор меравад.

АДАБИЁТ:

1. Абрамян, А. М. Подготовка бакалавров по физической культуре в области использования информационных и коммуникационных технологий в педагогической и тренерской деятельности: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Абрамян Александр Михайлович. – М., 2012. – 21 с.
2. Боротко, Н. М. Профессионально-педагогическая компетентность педагога [Электронный ресурс] / Н. М. Боротко // Интернет-журнал «Эйдос». – 2007. – 30 сентября. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2007/0930-10.htm>
3. Гареева, Г. А. Формирование информационной компетентности студентов в условиях дистанционного обучения: дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Гареева Гульнара Альбертовна. – М., 2010. – 211 с.
4. Данильчук, Е. В. Теория и практика формирования информационной культуры будущего педагога: монография. – М. – Волгоград: Перемена, 2002. – 230 с.
5. Зимняя, И. А. Компетентностный подход: Каково его место в системе современных подходов к системе образования? / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2006. – № 8. – С. 21 – 26.
6. Кизик, О. А. Становление информационной компетентности учащихся в образовательном процессе профессионального лица: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Кизик Ольга Александровна. – Петрозаводск, 2004. – 159 с.
7. Лежнина, Л. В. Готовность психолога образования к профессиональной деятельности: этапы, механизмы, технологии формирования: дис. д-ра психол. наук. – М., 2010. – 473 с.
8. Лисогор, Е.А. Повышение информационной культуры педагогов / Е.А. Лисогор // Развивающие информационные технологии в образовании: использование учебных материалов нового поколения в образовательном процессе: сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции («ИТО–Томск–2010»). – Томск, 2010. – с. 275–278.
9. Москвичев, Ю. Н. Методология компетентностного подхода в подготовке специалистов физической культуры и спорта / Ю. Н. Москвичев // Научные и методические проблемы физического воспитания, спорта и оздоровительной физической культуры. – Волгоград: ВГАФК, 2010. – Вып. 16. – С. 31 – 39.
10. Насырова, Н. Х. Проектирование подготовки студентов гуманитарных факультетов классического университета по информатике: дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Насырова Наиля Халитовна. – Казань, 2000. – 222 с.
11. Петров П.К. Информационная компетентность как основа для формирования профессиональных компетенций будущих специалистов по физической культуре и спорту // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. 2010. № 2. С. 26.
12. Петров П.К. Информационные технологии в физической культуре и спорте: учеб. пособие. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 288 с.
13. Петров П.К. Подготовка специалистов по физической культуре и спорту в условиях информатизации общества // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2006. – №5. С. 45–47.
14. Петров, П. К. Возможности и перспективы использования современных информационных технологий в системе подготовки специалистов по физической культуре и спорту / П. К. Петров // Прикладная информатика. – 2009. – № 4. – С. 14 – 21.
15. Петров, П. К. Информационная компетентность как основа для формирования профессионализма будущих специалистов по физической культуре и спорту / П. К. Петров // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. / – 2010. – № 2. – С. 51 – 55.
16. Петров, П. К. Подготовка специалистов по физической культуре и спорту в условиях информатизации общества / П. К. Петров // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2006. – № 5. – С. 45 – 47
17. Петров, П. К. Система подготовки будущих специалистов физической культуры в условиях информатизации образования: автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.04, 13.00.01 / Петров Павел Карпович. – Ижевск, 2004. – 40 с.
18. Петрова, В. И. Формирование компетентности в области применения информационных и коммуникационных технологий в педагогической деятельности будущих бакалавров (на примере направления подготовки «педагогическое образование»): автореф. дисс. канд. пед. наук: 13.00.02 / Вера Ивановна Петрова. – Москва, 2013.
19. Сериков, В. В. Развитие личности в образовательном процессе / В. В. Сериков. – М.: Логос, 2012. – 448 с

20. Тришина С.В. Информационная компетентность как педагогическая категория //Интернет-журнал «Эйдос». – 2005. – 10 сентября. <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-11.htm>. – В надзаг: Центр дистанционного образования «Эйдос».
21. Федоров, А. И. Методологические аспекты информации высшего физкультурного образования / А. И. Федоров. – Челябинск: УГАФК, 2001. – 352 с.
22. Хованская, Т. В. Информационно-аналитическое сопровождение тренерской деятельности: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Хованская Татьяна Владимировна. – Волгоград, 2013. – 202 с
23. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты //Отделение философии образования и теоретической педагогики РАО, Центр «Эйдос», 23.04.02 г., www.eidos.ru/news/compet.htm.
24. Cheepanach V., Weiter G., Lefsted J.I. Integrity and Competence: – New York, 1987. – 154 p.
25. Heine P. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers / Paul Hine. Paris: UNESCO, 2013.- 92 p.

САЛОҲИЯТНОКИИ ИТТИЛООТИИ ДОНИШЧҶҶҶҶ ОИД БА ТАРБИЯИ ЧИСМОНӢ ВА НИШОНДИҲАНДАҲОИ ТАШАККУЛӢИ ОНҲО

Дар мақола салоҳиятнокӣи иттилоотӣи донишҷӯён оид ба тарбияи ҷисмонӣ ва нишондиҳандаҳои ташаққули онҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд мекунад, ки тар ташаққули салоҳиятнокӣи иттилоотӣи омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаи таҳсилоти олӣ нақши асосӣ ба ҷаҳони информатикӣ ҷудо карда мешавад. Дар мақола муносибатҳои муҳаққиқони ғуноғун ба мафҳуми “салоҳиятнокӣи иттилоотӣ” дида баромада шудааст. Таъкид шудааст, ки салоҳиятнокӣи иттилоотӣи донишҷӯ оид ба тарбияи ҷисмонӣ – ин сифати ҳамгироӣ шахсият мебошад, ки аз маҷмӯи донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои иборат аст, ки дар таҷрибаи шахсияти ӯ дар соҳаи истифодаи воситаҳо ва методҳои ТИК-ҳои муосир дар раванди таълимӣ-тадрисӣ ва намуди интихобшудаи фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ инъикос меёбад. Натиҷагирӣ карда шудааст, ки салоҳиятнокӣи иттилоотӣи донишҷӯён-омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ яке аз ҷузъҳои муҳимтарини омодагии онҳо ба фаъолияти касбӣ, ҳамчун ташаққули маҷмӯи нави психологӣи марҳилаҳои ибтидоӣи соҳибкасбшавӣ, ки аз самтҳои ва қобилияти субъект ба иҷрои фаъолияти интихобшудаи касбӣ мувофиқи талаботҳои меъёри мебошад, ба шумор меравад.

Қайдҳо: салоҳиятнокӣи иттилоотӣ, донишҷӯ, тарбияи ҷисмонӣ, таҳсилот, раванди таълимӣ, омодагӣи касбӣ, мураббӣ - омӯзгор, варзишгар, барномаҳои компютерӣ.

ИНФОРМАЦИОННАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ СТУДЕНТОВ ПО ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ И ПОКАЗАТЕЛИ ЕЕ СФОРМИРОВАННОСТИ

В статье рассмотрена информационная компетентность студентов по физическому воспитанию и показатели ее сформированности. Автор отмечает, что для развития информационной компетентности будущих учителей физической культуры в высших учебных заведениях основная роль отводится информатике. В статье рассматривается отношение различных исследователей к понятию «информационная компетентность». Подчеркнуто, что информационная компетентность студента в физическом воспитании – это качество интеграции личности, которое состоит из совокупности знаний, умений и навыков, которые отражаются в его личностном опыте в области использования современных средств и методов ИКТ в образовательной деятельности и в тренировочном процессе в выбранном виде физкультурно-спортивной деятельности. Сделан вывод о том, что информационная компетентность будущих студентов-педагогов физической культуры является одной из важнейших составляющих их подготовки к профессиональной деятельности, так как формирование нового психологического комплекса начальных этапов профессиональной деятельности зависит от направленности субъекта и его способность осуществлять выбранную профессиональную деятельность в соответствии с нормативными требованиями.

Ключевые слова: информационная компетентность, студент, физическое воспитание, образование, учебный процесс, профессиональная подготовка, тренер, педагог, спортсмен, компьютерные программы.

INFORMATION COMPETENCE OF STUDENTS IN PHYSICAL EDUCATION AND INDICATORS OF ITS FORMATION

The article considers the information competence of students in physical education and indicators of its formation. The author notes that for the development of information competence of future teachers of physical culture in higher educational institutions, the main role is given to computer science. The article discusses the attitude of various researchers to the concept of «information competence». It is emphasized that the information competence of a student in physical education is the quality of personality integration, which consists of a set of knowledge, skills and abilities that are reflected in his personal experience in the use of modern means and methods of ICT in educational activities and in the training process in the chosen form of

physical education. - sports activities. It is concluded that the information competence of future students-teachers of physical culture is one of the most important components of their preparation for professional activity, since the formation of a new psychological complex of the initial stages of professional activity depends on the orientation of the subject and his ability to carry out the chosen professional activity in accordance with regulatory requirements.

Key words: *information competence, student, physical education, education, teaching process, professional training, trainer, teacher, sportsman, computer programs.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Миралиён Хайрулло Абдусалим - Омӯзгори калони Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов. Нишони: ш. Душанбе. E-mail: khayrullo_m@mail.ru Тел: +(992) 93 526 26 55

Сведения об авторе: Миралиён Хайрулло Абдусалим – старший преподаватель Института физического воспитания Таджикистана им. С.Рахимов. Адрес: г. Душанбе. Электронная почта: khayrullo_m@mail.ru Тел.: +(992) 93 526 26 55

Information about the author: Miraliyan Khairullo Abdusalim - Senior teacher of the Institute of Physical Education of Tajikistan named after S. Rahimov. Address: sh. Dushanbe. E-mail: khayrullo_m@mail.ru Tel: +(992) 93 526 26 55

ТДУ 681.3+373 (575.3)

ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИР ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Лутфуллозода М.,

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Азизова Ф. Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Технологияҳои инноватсионии таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ босуръат инкишоф меёбанд ва наслҳои оянда назар ба гузашта қомилан дар шакли усули гуногун таълим меомӯзанд. Инфрасохтор дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ пайваста наваз ва технологияи таълим қорӣ қарда мешавад. Воқеияти виртуалӣ, бозӣ ва зехни сунъӣ - дируз он ба назар аҷиб менамуд, аммо имрӯз он ба раванди таълим бомуваффақият ворид қарда мешавад ва технологияҳои инноватсионии муосири таълим онро самараноктар ва шавқовартар мекунад. Масалан, ҳонандагон муодилаҳоро дар гузашта дар тахтаи синф ҳал қарда менавиштанд, ҳоло бошад дар тахтаи электронӣ ҳалли ҷосл менамоянд. Инчунин тавассути экран омӯзгорон метавонанд, ҳама гуна видео, тасвир ё слайдҳои презентатсияро намоиш диҳанд. Дар бисёр тахтаҳои интерактивӣ метавонанд бо ангушт нависанд ва ин тарзи қорбарӣ албатта, барои қӯдакон новобаста аз синну сол шавқовартар аст.

Бояд қайд қард, ки тавассути тахтаҳои электронӣ (интерактивӣ) муассисаҳои таълимӣ ба системаи рақамӣ гузашта истодаанд ва онҳо дар доираи истифодаи технологияи муосир қорӣ қарда мешаванд.

Дар муассисаҳои таълимӣ ҳонандагон гузаргоҳи ҳудро ба турникет ламс қунанд, аммо пас аз даҳ сол он метавонад, биометрия бошад - изи ангуштҳо, ба монанди “Touch ID” дар дастгоҳҳои “Apple” ва скани ретиналӣ.

Дар оянда принтерҳои муқаррариро ғачетҳои 3D иваз меқунанд ва ҳонандагон ба воситаи технологияи муосир метавонанд, ҳама гуна модели 3D-ро барои иҷрои вазифаҳои гуногун нашр қунанд.

Рӯзномаҳои қоғазӣ қариб ба фаромӯшӣ афтадаанд - дар ҳама ҷо рӯзномаҳои электронӣ истифода мешаванд. Масалан, дар Миннеаполиси ИМА, яке аз муассисаҳои аллақай принтери “Dimension BST”-ро харидорӣ намуданд, ки ҳонандагон бо он прототипҳои тарроҳиро эҷод меқунанд. Дар муассисаҳои таълимӣ сол аз сол истифода бурдани технологияи муосир беш аз пеш вусъат ёфтад меғирад.

Эҳтимол, қоғазии муқаррарӣ диғар истифода нахоҳад шуд - олимони дисплейҳои “OLED”-ро таҳия меқунанд. Ин “варақҳо”-и қандир, сабук ва борик мебошанд, ки метавонанд мисли қоғаз дар як стек печонида ё нигоҳ дошта шаванд. Ин нисбат ба қоғазии оддӣ, аз қиҳати экологӣ тозатар ва устувортар аст, қунин дисплейҳо мисли планшети қандир қанда намешаванд.

Омӯзиши онлайн ҳамчун технологияи муосир дар муассисаҳои таълимӣ дар раванди омӯзиш нақши муҳим дорад.

Пештар кӯдакони минтақаҳо барои таҳсил ба шаҳрҳои калон мерафтанд. Ҳоло, таҳсилоти босифат макони худро гум кардааст ва таълими берун аз сабти ном воқеӣ аст, ба воситаи он бо омӯзгори ҳар дараҷа ва миллат таҳсил кардан, ҳатто агар ӯ дар минтақаи дигар зиндагӣ кунад ва бо забони хориҷӣ суҳбат кунад, ҳам имкони таҳсилро пайдо намудан мумкин аст.

Таълими онлайн бо суръат афзоиш меёбад. Масалан, “Microsoft” аллакай як барномаи таълимӣ барои омӯзиши забонҳои гуногунро нашр кардааст. Дар он хонанда ба паёмҳои кӯтоҳи чопшуда ва аудиои омӯзгор дар чат посух медиҳад. Зехни сунъӣ ҷавобҳоро таҳлил мекунад ва сарбории лозимиро интихоб мекунад.

Технологияҳои муосири омӯзиши онлайн таҳсилро барои ҳама бо тавассути интернет дастрас мекунад ва шояд дар оянда дарсҳои анъанавии рӯ ба рӯ комилан ҷаҳонашаванд.

Таълими муосир ба омӯзиши насли наврас бояд мутобиқ карда шавад. Хусусиятҳои кӯдакони имрӯзро ба назар гирифта, дар муассисаҳо технологияҳои навро ҷорӣ кардан лозим аст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки нақши бозӣ (геймификация) барои боз ҳам зиндатар ва омӯзиши фаъол аҳамияти муҳим дорад, ба раванди таълим унсурҳои бозӣ (аз ҷумла бозӣҳои компютерӣ ва видеоӣ) ворид карда мешаванд.

Геймификация муносибатро ба ҳамоҳанс тағир медиҳад. Қобилияти такрори супоришҳои муҳим дар бозии компютерӣ ба шумор меравад. Хонандагон метавонанд, ҳалли ҳудуд ба қадри дилхоҳашон ҷустуҷӯ кунанд ва ҳар маротиба имкони нав пайдо кунанд.

Масалан, дар мактаби онлайнӣ Фоксфорд, ки дар он хонандагон аз тамоми ҷаҳон ба тариқи фосилавӣ таҳсил мекунад, бозӣ аллакай дар амал бомуваффақият истифода мешавад. Барои иҷрои вазифаи ҳамагон, хонандагон аз нуқтаҳои зарурӣ таҷриба мегиранд. Албатта иҷрои ҳар як супориш аз муқаддимаи кор то олимпиада душворӣ дорад. Чӣ қадаре ки он душвортар бошад ва ҳар қадар камтар маслиҳатҳоро ҷаҳонӣ ҳалли он истифода баранд, ҳамон қадар муваффақият ба даст меоранд. Нуқтаҳои таҷриба ҷамъбаст карда мешаванд ва ба хонандагон имкон медиҳанд, ки аз сатҳи осон ба сатҳи мураккабтар ва ҷолибтар гузаранд.

Истифодаи воситаҳои аёнии таълим ва воситаҳои техникӣ дар раванди таълим бештар мушоҳида мегардад. Хонандагони мактаб тавассути “YouTube” амалро анҷом медиҳанд - ҳунари худро, мӯйҳои ҳудуд бурида ва ранг мекунад, бастаҳои мекушоянд ва забон меомӯзанд.

Нишондоди омӯри муайян кардааст, ки 85% наврагон бештар аз “YouTube” истифода мекунанд ва 80%-и онҳо аз видеоҳо бештар маълумот мегиранд.

Истифодаи технологияи муосири таълим ба хонандагон имкон медиҳад, ки дар омӯзиши фанҳои таълимӣ аз технологияҳои виртуалӣ воқеияти афзоишро омӯзанд. Масалан, хонандагони мактаб бо нишондоди VR метавонанд рӯйдодҳои таърихиро мушоҳида кунанд, ҳатто иштирок кунанд. Ин нави омӯзиш “immersive” номида мешавад ва он “эффекти ҳузур” эҷод мекунад ва ба онҳо имкон медиҳад, ки таҷрибаҳои, ки дар ҷаҳони воқеӣ ғайриимкон аст, эҳсос кунанд. Дар ин шакли ҷолиби омӯзиши муосир хонандагон имкони иттилоотро бештар ва беҳтар аз ҳудуд намоёнд, зеро як маротиба дидан аз сад маротиба шунидан беҳтар аст.

Дар айни замон технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти касбии омӯзгорон низ мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Зарурати истифодаи воситаҳои ТИК (технологияи иттилоотии муносибатӣ) дар фаъолияти омӯзгорон бо хусусиятҳои синнусолии хонандагон, яъне зарурати намоиши визуалии маводи таълимӣ, равандро ва падидаҳои ҷаҳон аст. Солҳои охир технологияҳои иттилоотӣ ба ҳаёти инсон амиқтар ворид мешаванд ва салоҳияти иттилоотӣ сатҳи таҳсилоти ӯро бештар муайян мекунад. Фарҳанги иттилоотиро аз синфҳои ибтидоӣ инкишоф додан лозим аст, синфи ибтидоӣ бояд таълиму тарбия аст, муваффақияти минбаъдаи хонанда ва баъдан ҳатмкунанда дар ҷаҳони муосир, ки дар ҷомеаи ҷаҳонӣ зиндагӣ мекунад, аз он ҷаҳон аст, ки ҳамаи ӯ хоҳад буд.

Ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ба ташаккули шахсияти соҳибмаълумоти муосир, ахлоқӣ, фаъол, дорой ҳисси масъулиятшиносӣ барои сарнавишти кишвар

нигаронида шуда, меҳнати омӯзгорон ба баланд бардоштани сифати таълим, баланд бардоштани дастрасии таълим мусоидат мекунад ва инкишофи мутаносиби шахсияти кӯдак аз синни мактабӣ, паймоиш дар фазои иттилоотиро таъмин намояд. Истифодаи технологияи иттилоотӣ дар раванди таълим имкон медиҳад, ки на танҳо навосзи он, балки бо назардошти хусусиятҳои инфиродии ҳар як хонанда самаранокии дарсро таъмин ва ҳавасмандии хонандагонро ба таълим бедор менамояд.

Навоварӣ (англ. Innovation — навоварӣ) — ҷорӣ намудани шаклҳо, усул ва малакаҳои нав дар соҳаи таълим, таҳсилот ва илм.

Навоварӣ дар соҳаи маориф инноватсияест, ки барои ҳалли мушкилоти мавҷуда (бо мақсади мақсаднокии раванди таълим, баланд бардоштани сифати таълим ё ташкили шароити мусоид барои маводи таълимӣ), тағйироти назаррас дар як ё якчанд нуқта: мундариҷаи таълим, усули таълим, тайёр кардани дарс ва гузаронидани он, шаклҳои назорати сифати таълим дида мешавад. [8; 21-33].

Ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълим дастрасиро ба воситаҳои гуногуни иттилоотӣ таъмин намуда, ба ғанӣ гардонидани мундариҷаи таълим мусоидат мекунад, хусусияти мантиқӣ, ҷустуҷӯӣ ва эҷодии хонандагонро рушд медиҳад, инчунин масъалаи фаёл гардондани шавқ ҳаваси маърифатии онҳо, инкишоф додани қобилияти эҷодии онҳо, ҳавасмандгардонии фаъолияти равонии раванди маърифатро ташаққул медиҳад.

Таҳсилот бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ на танҳо ба хонандагон расонидани миқдори муайяни дониш, балки дар онҳо ташаққул додани шавқу рағбатҳои маърифатӣ, муносибати эҷодӣ ба тичорат, хоҳиши мустақилона «аз худ кардан» ва ғанӣ гардонидани дониш ва малака мебошад. Истифодаи технологияи иттилоотӣ дар дарс нисбат ба таълими анъанавӣ бартарихҳои зерин дорад:

1. Мутобиқати маводи таълимӣ ба талаботи замони муосир;
2. Мавҷудияти маводи иловагӣ ва алоқамандӣ ба он;
3. Эстетика ва аёният;
4. Имконияти наشري маводи ҷопӣ барои кори минбаъдаи инфиродӣ;
5. Имконияти баррасии мавзӯ, дониши пешакӣ;
6. Омӯзиш тавассути бозӣ ё фаъолиятҳои амалӣ.
7. Баланд бардоштани шавқи хонандагон ба таълим.
8. Аниқтар ташкил кардани фаъолияти омӯзгорон.

Технологияҳои инноватсионии таълим бояд ҳамчун воситае баррасӣ шаванд, ки бо ёрии он парадигмаи нави таълимӣ амалӣ карда мешавад [2; 67-69].

Мақсади асосии фаъолияти инноватсионӣ тағйироти сифатӣ дар шахсияти хонандагон нисбат ба низоми анъанавӣ мебошад. Фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи маориф ҳамчун амалия аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятнок, ки ба тақмили маънавии шахс нигаронида шудааст, муҳим аст, зеро ки қодир аст, дигаргунсозии тамоми намудҳои амалияи дар ҷомеа мавҷударо таъмин намояд. Ин ба шарофати ба фаъолияти касбӣ ҷорӣ намудани барномаҳои дидактикӣ ва таълимӣ, ки дар амал номаълум аст, имконпазир мегардад, ки баргараф кардани бӯҳрони педагогиро дар назар дорад.

Ташаққул додани қобилияти ҳавасмандгардонии амалҳо, мустақилона азхудкунии иттилоот, ташаққули тафаккури эҷодии ғайримуқаррарӣ, рушди қобилиятҳои фикрии кӯдакон, истифодаи наватарин дастовардҳои илм ва амалия ҳадафҳои асосии фаъолияти инноватсионӣ мебошанд.

Бо дарназардошти гузариш ба ҷомеаи ҷаҳонии иттилоотӣ ва ташаққули дониш, мо метавонем дар бораи мутобиқати таҳсилот ба ниёзҳои иҷтимоӣ иқтисодии имрӯзу оянда ҳарф занем, агар модернизатсияи он на танҳо ва на бештар ба навоварихҳои ташкилӣ асос ёбад.

Маориф ҳамчун як ниҳоди иҷтимоӣ, ки нуруи зеҳнии кишварро дубора тавлид мекунад, бояд қобилияти рушди босуръат дошта бошад, ба манфиатҳои ҷомеа, шахсият ва потенциали мушаххаси корфармо ҷавобгӯ бошад.

Истифодаи технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионӣ имкон медиҳад, ки раванди ҷустуҷӯ ва интиқоли информатсия, тағйир додани хусусияти фаъолияти ақлӣ ва автоматикунонии меҳнати инсон хеле тезонида шавад. Сатҳи рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар фаъолияти истеҳсолӣ муваффақияти ҳар

як ширкатро муайян мекунад. Асоси технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсиониро системаҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ, ки дар асбобҳои компютерӣ сохта шудаанд ва захираҳои иттилоотӣ ва воситаҳои техникӣ дар масофаи нигоҳдорӣ, коркард ва интиқоли иттилоот ташкил медиҳанд [2; 33-36].

Истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар таълими анъанавии ибтидоӣ имкон медиҳад, ки раванди таълим барои мактаббачагони хурдсол бо назардошти хусусиятҳои фардии онҳо фарқ карда шавад, ба омӯзгори эҷодкор имкон медиҳад, ки доираи роҳҳои пешниҳоди иттилооти таълимӣ васеъ карда шавад, идоракунии чандир раванди таълиму тарбия ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим аст.

Технологияҳои иттилоотӣ бояд на воситаи иловагӣ дар таълим, балки ҷузъи ҷудонашавандаи раванди таълиму тарбия гарданд, ки самаранокии онро ба таври назаррас афзоиш дода, рушди ҳамаҷонибаи зехнӣ, эҳсосӣ ва шахсии кӯдакони синни мактабиро фаро гирад. Омӯзгор бо истифода аз ин технологияҳо дар таълими инноватсионӣ равандро пурратар, ҷолибтар ва шавқовартар мегардонад.

Ҷорӣ намудани ТИК дар раванди педагогӣ нуфузи омӯзгорро дар коллектив зиёд мекунад, зеро таълим дар сатҳи замонавӣ ва баландтар сурат мегирад. Дар баробари инкишоф додани салоҳиятҳои касбии омӯзгор, худшиносии омӯзгорро меафзояд. Мукаммалии педагогӣ ба ягонагии донишу малакаҳо асос меёбад, ки ба сатҳи муосири рушди илм, техника ва маҳсули онҳо – технологияи иттилоотӣ мувофиқат мекунад.

Дар айни замон аз сарчашмаҳои гуногун маълумот гирифта тавоништан, онро истифода бурдан ва мустақилона эҷод кардан лозим аст.

Истифодаи васеи ТИК барои омӯзгорон дар таълими фан имкониятҳои нав фароҳам оварда, инчунин кори онҳоро хеле осон мекунад, самаранокии таълимо ба баланд мебардорад ва сифати таълимо беҳтар мекунад.

Системаи татбиқи ТИК аз марҳилаҳои зерин иборат аст:

Марҳилаи 1: Муайян кардани маводи таълимӣ, ки пешниҳоди мушаххасро тақозо мекунад, таҳлили барномаи таълимӣ, таҳлили банақшагирии мавзӯӣ, интиҳоби мавзӯҳо, интиҳоби навъи дарс, муайян кардани хусусиятҳои маводи ин навъи дарс;

Марҳилаи 2: Интиҳоб ва эҷоди маҳсулоти иттилоотӣ, интиҳоби захираҳои омодаи ВАО-и таълимӣ, эҷоди маҳсулоти шахсии шумо (муаррифӣ, таълимӣ, омӯзиш ё мониторинг);

Марҳилаи 3: Истифодаи маҳсулоти иттилоотӣ, татбиқ дар намудҳои гуногуни дарсҳо, татбиқ дар кори таълимӣ, татбиқ дар роҳнамоии фаъолияти илмии хонандагон;

Марҳилаи 4: Таҳлили самаранокии истифодаи ТИК, омӯзиши динамикаи натиҷаҳо, омӯзиши рейтинг дар мавзӯ.

Ҳамин тарик, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ барои баланд бардоштани сифати донишу малакаи хонандагон дар ҳама марҳилаҳои дарс мусоидат мекунад ва боиси рушди зехну қобилиятҳои маърифатии онҳо гардида, самаранокӣ ва ба ноилгардии мақсадҳои гузошташудаи раванди таълим мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Алексеева Л.Н. Инновационные технологии как ресурс эксперимента/ Л. Н. Алексеева// Учитель. - 2004. - № 3. - с. 78.
2. Бычков А.В. Инновационная культура/ А. В. Бычков// Профильная школа. - 2005. - № 6. - с. 83.
3. Дебердеева Т.Х. Новые ценности образования в условиях информационного общества/ Т. Х. Дебердеева// Инновации в образовании. - 2005. - № 3. – с. 79.
4. Минеева Т.Ф. Информатика в начальной школе. //Начальная школа. - 2004г. - №11.
5. Попова Н.Г. Информатизация учебного процесса. // Начальная школа. -2002. №11.
6. Сластенин В. А. Подымова Л.С. Педагогика: инновационная деятельность М.: ИЧП «Издательство Магистр»,1997. – 456с.
7. Босова Л.Л. Компьютерные уроки в начальной школе //Информатика и образование. № 1 – 2002.- С.86-94.
8. Бараников А.Л., Васильев К.Е. Инновационная деятельность в сфере образования. Статья в журнале «Арбитражный управляющий». С.21-22.

ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИР ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёна технологияҳои инноватсионӣ таълим босуръат инкишоф ёфта, наслҳои оянда назар ба пештара бо шакли усули тамоман дигар таълим мегиранд. Инфраструктураи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мунтазам нав карда шуда, технологияҳои нави таълимӣ қорӣ карда мешаванд.

Таълими муосир бояд ба таълими насли наврас мутобиқ карда шавад. Хусусиятҳои раванӣ ва фардии кӯдакони имрӯзаро ба назар гирифта, дар мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ бояд технологияҳои нав қорӣ карда шаванд.

Бояд гуфт, ки нақши бозихо (геймификация) барои зиндагӣ ва фаъолтареи омӯзиш муҳим аст, масалан, дар шароити дидактикӣ дар раванди таълим унсурҳои бозихо (аз ҷумла бозихоҳои компютерӣ ва видеоӣ) қорӣ карда мешаванд.

Технологияи иттилоотӣ набояд воситаи иловагӣ дар таълиму тарбия, балки ҷузъи ҷудонашавандаи раванди таълим бошад, ки самаранокии онро хеле баланд бардошта, инкишофи ҳамаҷонибаи зеҳнӣ, эҳсосӣ ва шахсии кӯдакони синни мактабӣ фаро гирифта шавад. Муаллим дар таълими инноватсионӣ мазкур технологияҳоро истифода бурда, равандро мукамалтар, ҷолибтар ва ҷолибтар месозад.

Қайдҷоғаз: *Технологияи иттилоотӣ, омӯзиши инноватсионӣ, бозихоҳои видеоӣ, бозихоҳои компютерӣ, раванди таълим, рушди эҳсосӣ ва шахсият, синни мактабӣ, таҳсилот, раванди таълим, сифати дониш, маҳорат, хонандагон, рушди қобилиятҳои зеҳнӣ.*

ПРИМЕНИЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В средних учебных заведениях стремительно развиваются инновационные технологии обучения, и будущие поколения будут учиться в совершенно иных формах и методах, чем в прошлом. Инфраструктура в средних учебных заведениях постоянно обновляется и внедряются новые образовательные технологии.

Современное образование должно быть адаптировано к обучению молодого поколения. Учитывая психологические и индивидуальные особенности сегодняшних детей следует внедрять новые технологии в общеобразовательных школах.

Следует отметить, что роль игр (геймификация) важна для более живого и активного обучения, например, в дидактических условиях в учебный процесс вводятся элементы игр (в том числе компьютерных и видеоигр).

Информационные технологии должны быть не дополнительным инструментом в образовании, а неотъемлемой частью образовательного процесса, которая существенно повысит его эффективность и охватит всестороннее интеллектуальное, эмоциональное и личностное развитие детей школьного возраста. Используя эти технологии в инновационном обучении, учитель делает процесс более полным, интересным и увлекательным.

Ключевые слова: *Информационные технологии, инновационный обучение, видеоигр, компьютерных игр, образовательного процесс, эмоциональное и личностное развития, школьного возраста, воспитание, учебный процесс, качество знания, умение, учащихся, развитие интеллектуальных способностей.*

APPLICATION OF MODERN TECHNOLOGIES IN GENERAL EDUCATION INSTITUTIONS

Innovative learning technologies are rapidly developing in secondary education institutions, and future generations will learn in completely different forms and methods than in the past.

The infrastructure in secondary educational institutions is constantly updated and new educational technologies are introduced.

Modern education must be adapted to teaching the younger generation. Taking into account the psychological and individual characteristics of today's children, new technologies should be introduced in secondary schools.

It should be noted that the role of games (gamification) is important for more lively and active learning; for example, in didactic conditions, elements of games (including computer and video games) are introduced into the educational process.

Information technology should not be an additional tool in education, but an integral part of the educational process, which will significantly increase its effectiveness and cover the comprehensive intellectual, emotional and personal development of school-age children. Using these technologies in innovative teaching, the teacher makes the process more complete, interesting and exciting.

Key words: *Information technology, innovative learning, video games, computer games, educational process, emotional and personal development, school age, education, educational process, quality of knowledge, skill, students, development of intellectual abilities.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Муҳаммад Лутфуллозода доктори илмҳои педагогӣ, профессор, академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон.

Азизова Файзигул Шарифовна Муаллими калони кафедраи педагогика ва психологияи Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, тел.: (992) 918-31-83-62;

Сведения об авторах: Мухаммад Лутфуллозода, доктор педагогических наук, профессор, академик Академии образования Таджикистана.

Азизова Файзигул Шарифовна – старший преподаватель кафедры педагогики и психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.: (992) 918-31-83-62;

Information about the authors: Muhammad Lutfullozoda, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the Academy of Education of Tajikistan.

Azizova Fayzigul Sharifovna - Senior Lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel.: (992) 918-31-83-62;

БАДЗЕ УСУЛ ВА ВАСОИТИ РУШДИ ҶАҲОНБИНИИ ИЛМӢ-ТАБИӢИ МАКТАББАҶАГОН

Атохоҷаева З. З.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик. Б.Ғафуров».

Дар шароити муосир яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи низоми таҳсилот дар ҷавонон тарбия намудани ҳисси масъулияти шахсӣ барои ҳифзи на танҳо он чизе, ки бевосита онҳоро ихота мекунад, балки табиати нотақрори Замин ва ҳаёти оқилона дар он аст. Аз ин рӯ, барои ҳалли масъалаи зикргардида ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ-табӣӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳамчун муассисаи таълимии башардӯстона таҳияи равиши нави концептуалӣ ва системаи методологияи татбиқи вазифа зарур аст. Мафҳуми ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ-табӣӣ дар ин муассисаҳои таҳсилотӣ ҳамчун маҷмӯи мукаппароте фаҳмида мешавад, ки ҳадафҳои таълими фанҳои табиатшиносӣ, биологӣ, мазмун ва сохтори он, принсипҳои татбиқи он, инчунин усулҳои ноил шудан ба ҳадафҳоро муайян мекунад.

Ҷаҳонбинӣ - низоми ягонаи дидгоҳу афкор оиди олами атроф мебошад, ки мучтамеи мафҳумҳои фалсафӣ, илмӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, зебоипарастӣ, биологӣ, дар бораи ҷойгоҳи инсон дар табиат ва ҷомеа, хусусияти муносибати ӯ нисбати муҳити зист ва ба шахсияти худ аст. Ҳар як фанҳои таълимӣ дар мактаб бо пешниҳоди ҳаҷми муайяни дониш ба хонандагон ба ташаккули ҷаҳонбиниву ҷаҳонфаҳмии онҳо мусоидат мекунад. Ҷаҳонбинӣ аз унсурҳои ҳамаи шаклҳои шуури ҷамъиятӣ: фалсафӣ, илмӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ, зебоипарастӣ ва ғ. ташаккул меёбад.

Таҳкурсии ҳар як ҷаҳонбиниро афкори фалсафӣ ташкил медиҳад, ки ба ҷамъбасти дониш дар бораи табиат, ҷомеа ва ташреҳи қонуниятҳои табиат асос ёфтааст.

Ҷаҳонбинӣ ба ҳеҷ ваҷҳ худ аз худ ташаккул намеёбад, барои ин фаъолияти мураттабу ҳадафмандонаи оила, мактаб, давлат ва ҷомеа, инчунин ҳуди хонандагон зарур аст.

Унсурҳои ҷаҳонбинии илмӣ дар тафаккури кӯдак аллакай дар синни томактабӣ ташаккул меёбанд. Дар синфҳои ибтидоӣ хонандагон дар бораи ҳодисаву падидаҳои табиат, ҳаёт ва фаъолияти меҳнатии одамон тасаввуроти нахустинро пайдо мекунад. Хонандагон аз синфи 5 асосҳои илмро ба таври мунтазам меомӯзанд. Табиат ба ҳайси объекти илмҳои табиӣ: математика, физика, химия, биология, ҷуғрофияи физикӣ баромад мекунад. Ҷомеа - объекти омӯзиши дарси таърих, адабиёт, ҷуғрофияи иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ғ. мебошад. Машғулиятҳо аз рӯйи фанҳои доираи бадеӣ-зебоипарастӣ (расмкашӣ, мусиқӣ) ба мо имкон медиҳанд, ки роҷеъ ба нақши санъат ва эҷодиёт дар ҳаёти инсон маълумот гирем. Омӯзиши ҳар як фан моҳияти васеъшавии доираи ҷаҳонбиниро дорад. Омӯзгор тавассути таъсиррасонӣ ба ҷанбаи эҳсосоти донишҷӯ имконият пайдо мекунад, ки самаранокии дарк, қабул ва азхудкунии идеалҳои ҷамъиятию сиёсӣ ва ахлоқиро ба сатҳи баландтар бардорад.

Бояд қайд кард, ки азхудкунии донишҳои илмӣ танҳо ба ҳайси заминаи ҳатмӣ ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ хизмат мекунад. Аммо сифр дониш кофӣ нест. Гузариш, интиқоли донишро ба ақид, эътиқод ва идеалҳои устувору пойдор ноил шудан лозим аст. Вобаста ба ин омӯзгор бояд фаъолияти зеринро ба роҳ монад:

1. Ташаккули тасаввуроти ялқухту бонизом роҷеъ ба табиат ва ҷомеа, мафҳуми ташкили сохтори моддаҳо, қонунҳои умумии инкишофи онҳо (қонунҳои диалектика). Ҳар як ҷузъи ҷудогона як ҷанбаи ҳаётро инъикос мекунад. Барои он ки манзараи ҷаҳон дар

шуури хонандагон намуди фосиланоку кандашуда надошта бошад, донишро ҳамгиро кардан ва робитаи байнифанниро барқарор кардан зарур аст.

Чихати амалӣ гардонидани робитаҳои байни фанҳо дарсҳои ҷамъбаस्तкунанда, «дарси афкори кушод» (В.Ф.Шаталов) гузаронида мешаванд[11]. Дар мактаби миёна фанҳои махсуси дорои хусусияти умумӣ («Биологияи умумӣ», «Ҷуғрофияи умумӣ», «Инсон, ҷомеа ва давлат») омӯхта, он чизе, ки аллакай дар синфҳои V-IX омӯхта шуда буд, такрор карда мешавад, аммо дар сатҳи нисбатан баланд ва умумӣ (забон, адабиёт, математика).

2. Ташаккули эҳсоси боварӣ ба ҳақиқӣ будан ва эътимоднокии қонуниятҳои омӯхташаванда дар хонандагон. Инро тавассути кори таҷрибавӣ, озмоишҳо, тасвирҳо, намоишҳо, экскурсияҳо ба муҳити табиат, истехсолот, лабораторияҳои илмӣ, осорхонаҳо ва намоишгоҳҳои комёбиҳои хоҷагии халқ, мурочиат ба сарчашмаҳои маъхазҳои ибтидоӣ, маводҳои бойгонӣ, ҳуҷҷатҳо ва ҳисоботҳои шохидони ҳодиса ва падидаҳо ноил шудан мумкин аст.

3. Тарбияи фарҳанги эҳсосӣ ва иродаи хонанда. Бо пайвастанӣ эҳсос ва ҳиссиёти хонандагон бо зехн ба доираи таъсирбахши амали иродавӣ гузаштани эътиқоду боварӣ осонтар мешавад. Аксар вақт фосилаи байни гуфтор ва кирдorro маҳз бо беодобии иродаи шахсе шарҳ дода мешавад, ки чӣ тавр рафтор карданро меодад, аммо аз рӯи принципҳои омӯхташуда амал карда наметавонад.

4. Ташаккули тамоили дар маҷмӯъ мусбати шахсият, яъне муносибати мусбии ӯ ба воқеияти атроф. Дар назар дошта шудааст муносибат ба табиат, ҷомеа, давлат, меҳнат, моликият, ҳамсолон, калонсолон, таҳсил ва шахсан ҳудаш. Шароити мусоид барои ин ҳангоми пеш бурдани фаъолияти дастаҷамъонаи эҷодӣ фароҳам мешавад.

5. Амалияи шахсӣ, таҷрибаи шахсии ҳар як хонанда. Омӯзгор бояд ба хонандагон барои андӯштани таҷрибаи шахсии аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим шароит таъкил кунад. Вобаста ба ин самти амалии ҳар як фанни таълимӣ, фаъолияти меҳнатӣ ва ҷамъиятии хонандагонро таъкият бахшидан зарур аст, то ки онҳо ҳангоми дар амал татбиқ намудани дониш ба ҳақиқӣ будани он боварӣ ҳосил кунанд. Меҳнати пурмаҳсул дар устохонаҳои мактабӣ, бригадаҳои хонандагон, хоҷагии ҷангалпарварии мактабҳо, кооперативҳо ва иттиҳодияҳои дигар, ҷорабиниҳои экологӣ, корҳои хайр барои дарк намудани арзиши иҷтимоӣ-шахсии афкори башардӯстонае, ки дар ботини хонандагон ташаккул меёбанд, мусоидат мекунад.

Омӯзгор ҳангоми баҳо додан ба фикри шахсии ҳар як хонанда ва дар маҷмӯъ коллектив бояд ҳушмуомила ва ботамкин бошад.

Якчанд воситаи ташаккули ҷаҳонбинии илмиро чун мисол пешниҳод менамоем:

1. Фаъолияти таълимию маърифатии хонандагон. Муваффақияти таълим дар раванди таълим бо ҷунин омилҳо, ба монанди ғановати тамоми ҳаёти маънавии мактаб; ғановати маънавии омӯзгор, фароҳии ҷаҳонбинии ӯ, дониш, фарҳанги ӯ; мундариҷаи барномаи таълимӣ; вежагиҳои усули таълим; таъкили кори зехнии хонандагон дар синф ва дар хона.

Масалан, В. Сухомлинский пешниҳод кардааст [7]:

- супоришҳои дорои хусусияти амалӣ, ки пеш аз омӯзиши мавод (хонандагон 1-2 ҳафта қабл аз таҳсил дар синф бо муаммоҳову мушкилоти алоҳидаи илм шинос мешуданд);

- мустақилона омода намудани масъалаҳо ва ҳалли минбаъдаи онҳо;

- иншо, ки дар он ба таҳайюлотии бачагон, таҷрибаҳои адабӣ ва эҷодӣ имконият мавҷуд аст;

- ғанӣ гардонидани мундариҷаи дарсҳо бо далелҳои возеҳ;

- саёҳатҳое, ки ҳадафи онҳо муайян намудани муаммо аст;

- дарсҳо оид ба татбиқи амалии дониш;

- дарсҳое, ки дар онҳо хонандагон маводи навро қомилан мустақилона меомӯзанд.

2. мафҳилҳои илмӣ-фаннӣ, факультативӣ, клубҳо, ҷамъиятҳои илмии хонандагон.

3. Мусобиқаҳои зехнӣ: олимпиадаҳо, мусобиқаҳо ва ғ.

4. Хониши беруназсинфӣ. Баррасии адабиёти илмӣ-оммавӣ ва бадеӣ.

5. Корҳои беруназсинфии дорои хусусияти тарбиявӣ: сӯҳбатҳо («Аз таърихи кашфиёт», «Тобеъ кардани модда»), муҳоҳисаҳо, конфронсҳо, «мизҳои мудаввар» («Ту бо қадом дониш ба ҳаёт меравӣ?», «Хуб хондан – қарз ё вазифаи туст?», «Қобилият аз таваллуд мавҷуд аст ё дар рафти хониш пайдо мешавад?», «Ман меҳонам» ва «Ман бояд» дар таҳсил», «Фанҳои зарурӣ ва нолозим», «Дониши ту ва касби ояндаи ту»), шабҳои саволу ҷавоб, ҳафтаҳои даҳаҳои фаннӣ, нашри рӯзномаҳои девории мавзӯӣ ва бюллетени ҷопӣ.

6. Сухбат бо равоншинос, роҳбари синф:

Дар синфҳои V-VII: «45 дақиқаи дарс: зиёд аст ё кам?», «Арзиши як дақиқа», «Ман, як дақиқа ва дониш», «Шунидани омӯзгор ҳам меҳнат аст», «Чӣ тавр бодиккат будан лозим аст», «Супориши хонагиро чӣ тавр бомуваффақият иҷро кардан мумкин аст», «Шеърро чӣ тавр тезтар аз худ кардан мумкин аст», «Ҳалли масъалаҳо ҳам қобилият аст», «Меҳнат – роҳат аст».

Дар синфҳои болоӣ: «Омӯхтанро омӯз», «Оё ту китоб хонда метавонӣ?», «Хотираи худро инкишоф ва такмил деҳ», «Алифбои кори зеҳнӣ», «Чӣ тавр мустақилона ва эҷодкорона фикр карданро омӯхтан мумкин аст?», «Чӣ тавр бояд худомӯзӣ кард».

4. Ҷаҳонбинии динӣ. Муносибати мактаб ва дин дар марҳилаи ҳозира. Аҳамияти исломо дар таълим чӣ гуна бояд фаҳмид, мавқеи онро дар ҷомеа чӣ гуна бояд муайян кард? Маънии китоби «Тоҷикон»-и академик Б.Ғафуровро чӣ гуна бояд дарк кард? Ин танҳо дар сурате имконпазир аст, ки хонанда ҳадди ақал аз таъриху фарҳанги мардуми тоҷик ба таври умумӣ маълумот дошта бошад.

Ташаккули ҷаҳонбиниро, қабл аз ҳама, мундариҷаи фанҳои таълимӣ дар мактаб муайян мекунад. Нақши биология ба ҳайси яке аз илмҳои пешбари табиатшиносӣ дар ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ-табӣӣ бениҳоят калон аст, бинобар ин мундариҷаи фанни мактабӣ, инчунин усул, шаклҳо ва воситаҳои омӯзиши он ба тарбияи ҷаҳонбинии материалистӣ дар хонандагон нигаронида шудааст.

Мураккабии таркиби донишҳо дар курси синфи 6 - гуногунии рустаниҳо, узвҳои рустаниҳои гулдор ва вазифаҳои онҳо, вежагиҳои ҳаёти онҳо имконият медиҳад, ки организмро ҳамчун як чизи бутун ва бо муҳити зист алоқаманд баррасӣ намоем; баҳо додан ба аҳамияти рустаниҳо ва тамоми гуногунии олами наботот дар табиат; қобилияти инкишоф ёфтани он.

Омӯхтани фанни *зоология* ба хонандагон гуногунрангии олами ҳайвонотро вобаста ба шароити ҳастӣ (аз протозойҳо то ҳайвоноти ширхӯр) ошкор мекунад. Дар мисоли намудҳо ва синфҳои ҳайвонот хусусиятҳои маҷмӯавии организмҳо, унсурҳои морфология, анатомия, физиология, экологияро омӯхта, нақши ҳайвонотро дар табиат ва аҳамияти онҳоро барои инсон муайян кардан мумкин аст. Чунин маводи зоологӣ низ ба монанди курси оид ба наботот барои дарк намудани воқеияти ҳастии мавҷудоти зинда, хусусиятҳои мавҷудоти зинда, инчунин хусусиятҳои фарқкунандаи ҳайвонот ва масалан, растаниҳо, вобастагии ҳар ду ба муҳити беруна кумак мекунад.

Инчунин маводи курс оид ба *инсон* донишҳои илмиро дар бораи хусусиятҳои организмҳои зинда амиқтар мекунад. Аммо хонандагон дар ин курс на фақат хусусиятҳои биологии организми инсон, балки хусусиятҳои ҷамъиятии онро низ меомӯзанд. Ғайр аз ин, дар рафти омӯзиши хусусиятҳои бадани инсон бо мисоли як қатор низомҳои узвҳо (ҳозима, гардиши хун, нафаскашӣ, асаб ва ғ.) ба пешравии таҳаввули инсон дар муқоиса бо ҳайвонот таваҷҷӯҳ дода мешавад.

Омӯзиши хусусиятҳои ҳуҷайраи зинда, сохторҳои дохилиҳуҷайравии он, хусусиятҳои ДНК, механизмҳои биосинтез, қонунҳои ирсият, сабабҳои тағйирёбӣ, интиҳоби табиӣ, муҳокимаи масъалаҳои мутобикшавии организмҳо ба муҳити зист; таҳаввули синфи даррандагон, паразитҳо ва муҳити зисти онҳо, омӯзиши мавзӯҳои пайдоиши ҳаёт, антропогенез, сатҳҳои сохтори ташкили ҳаёт - ҳамаи ин дар хонандагон ҷаҳонбинии моддиро инкишоф медиҳад. Омӯзгор ҳангоми омӯзиши падидаҳои табиат дар рушд ва ҳаракат робитаи сохти организм ва вазифаҳои онро ба эътибор гирифта, бояд барои ошкор намудани *моҳияти моддии* падидаҳои мазкур кӯшиш ба ҳарч диҳад, воқеияти онҳоро таъкид ва исбот намояд. Дар мавриди мутобикшавии рустаниҳо ва ҳайвонот ба муҳити зисташон сухан ронда, нисбияти онро нишон додан, таваҷҷӯҳи хонандагонро ба робитаҳои сабабу натиҷа ҷалб кардан ва бо мисолҳои мушаххас исбот кардан зарур аст. Ин махсусан муҳим аст, зеро хусусиятҳои мутобикшавии организмҳо он қадар аҷиб буда метавонанд, ки онҳо метавонанд дар байни хонандагон тасаввуроти нодурустро оиди худ ҳамчун як чизи ғавқуллода тавлид кунанд.

Унсuri муҳимми ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ-табӣӣ ташаккули ақидаҳои башардӯстона мебошад. Гуманизм - маҷмуи афкорест, ки эҳтироми шаъну шараф ва ҳуқуқи инсон, арзишнокии беистиснои шахсиятро ифода намуда, инчунин ғамхорӣ дар бораи

некӯахволии инсон ва рушди ҳамаҷонибаи ӯро ифода мекунад. Муҳимтарин ҷанбаи гуманизм - ин таваҷҷӯҳ ба асосҳои аслии ва табиӣи инсон, ба ҷаҳони ботинӣ, мундариҷаи маънавии ӯ бо ҳадафи ноил шудан ба ҳамоҳангиву тавозуни дохилии сохторҳои шахсияти аз ҷанбаи иҷтимоӣ муайяншуда ва сохторҳое, ки моҳияти амиқи ҳар як шахсро ҳамчун шахсият ифода мекунанд, мебошад. Ҳамзамон мундариҷаи мафҳуми анъанавии башардӯстӣ васеъ шудааст ва ҷузъи табииро низ дар бар мегирад. Бинобар ин, вожаи «гуманизм» на танҳо дар муносибати «инсон-инсон», балки дар муносибати «инсон-табиат» низ истифода мешавад.

Мафҳуми *маънавият* дар айни замон мисли гуманизм дар робитаи зич бо муносибатҳои табиӣ-иҷтимоӣ баррасӣ карда мешавад. Ба тӯфайли маънавият инсон метавонад худро ҳамчун як ҷузъи табиати атроф ва тамоми олами воқеӣ қабул ва дарк намояд. Ин омил имкон медиҳад, ки тамоми таҷрибаи қаблии ташаккули инсоният, инчунин муносибати байни инсон ва табиатро дарк карда шавад ва таъсири мутақобила ва таҳаввули минбаъдаи онҳо баррасӣ карда шавад.

Баҳри муайян кардани сатҳи ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ-табиӣи хонандагон ақида ва афкори онҳо аз саволу супоришҳои махсус тартибдодашуда истифода бурдан, вазъиятҳои муаммоӣ ҳалталаб ва бозихоеро ташкил кардан зарур аст, ки хонандагонро ба ҳалли баъзе масъалаҳои илмӣ ё амалии онҳо водор созанд, дидгоҳи худро баён кунанд ва муносибати худро нисбати масъалаи мушаххас изҳор кунанд.

Дониши биологӣ дорои иқтидори тавоноӣ тавсияи ҷаҳонбинии илмӣ-табиӣи мебошад. Ба ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ-табиӣи омӯхтани ҳамаи ҷабҳҳои биологияи мактабӣ ва махсусан ҷабҳи «Биологияи умумӣ» мусоидат карда метавонад, зеро мундариҷаи он ғоя ва донишҳои муҳими ҷаҳонбинии илмӣ-табиӣро фаро мегирад. Ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ-табиӣи шахсият дар тӯли ҳаёти инсон сурат мегирад. Донишомӯзии биологӣ яке аз марҳилаҳо ва воситаҳои ташаккули он мебошад.

Дар шахсе, ки ба дараҷаи камолот расидааст ва ӯро шахсият номидан мумкин аст, тамоми хислатҳо ва сифатҳои сохтори муайянро пайдо мекунанд, ки маркази мантиқӣ ва асоси он ҷаҳонбинӣ мегардад.

Дар заминаи омӯзиш ва таҳлили таҷрибаи кори омӯзгорон оиди ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ ва табиӣи хонандагон мо қоида-тавсияҳои зеринро роҷеъ ба ташкили фаъолияти педагогии омӯзгорон дар ин самт таҳия намудем, аз ҷумла:

- Аз ҳама муҳим мавзӯи таълимӣ не, балки шахсиятест, ки шумо ташаккул медиҳед. Шахсиятро на фан, балки омӯзгор тариқи фаъолияти худ, ки ба омӯзиши ин фан вобаста аст, ташаккул медиҳад.

- Дар фаъолияти меҳнатӣ на вақт ва на қувваро дарёғ надоред. Хонандаи имрӯз фаъол - фардо узви фаъоли ҷомеа мешавад.

- Барои омӯзонидани тарзи фикрронии ҷустуҷӯӣ бештар саволи «чаро?»-ро истифода бурдан лозим аст: фаҳмидани робитаи сабабу оқибат шартӣ ҳатмӣ омӯзиши инкишофдиҳанда аст.

- Дар хотир дошта бошед, ки на он хонандае, ки хондаашро такрор мекунад, балки хонандае, ки донишро дар амал истифода мебарад, донишро омӯхтааст.

- Дар хонандагон фикр ва мустақилона амал карданро тарбия намоед.

- Тафаккури эҷодиро тавассути таҳлили ҳамаҷонибаи муаммо инкишоф диҳед; масъалаҳои маърифатиро бо якҷанд усул ҳал кунед, супоришҳои эҷодиро бештар истифода баред.

- Дар рафти таълим хусусиятҳои инфиродии ҳар як хонандаро ба эътибор гиред, хонандагони сатҳи донишашон якхеларо ба зергурӯҳҳои дифференсиалӣ муттаҳид намоед.

- Таҷрибаи ҳаётии хонандагон, шавқмандӣ ва вежагиҳои инкишофи онҳоро омӯzed ва ба эътибор гиред.

- Аз ҷадидтарин комёбиву дарёфтҳои илмӣ дар мавзӯи худ маълумот дошта бошед.

- Фаъолияти тадқиқотии хонандагонро ҳавасманд гардонед. Имконият пайдо кунед, ки онҳоро бо усули кори озмоишӣ, тартиби ҳалли масъалаҳо ва коркарди сарчашмаҳои ибтидоӣ ва маводи истинодӣ шинос намоед.

- Тарзе таълим диҳед, ки хонанда фаҳмад, ки дониш барои ӯ зарурати ҳаёти дорад.

- Ба хонандагон онро фаҳмонед, ки агар инсон ҳамаи он чизеро, ки барои амалӣ гардондани нақшаҳои ҳаётии ӯ зарур аст, омӯзад, дар ҳаёт мавқеи худро албатта меёбад.

Ҳамин тавр, раванди ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ-табӣӣ хонандагонро танҳо бо омӯхтани афқору ғояҳои ҷаҳонбинии пешбар маҳдуд кардан нашояд. Дониш бояд ба эътиқоди устувор табдил ёбад ва дар амалу кирдори мушаххас, дар муносибат ба меҳнат, ба табиат ва ҷомеа зоҳир шавад. Танҳо дар мавриде, ки дар хонандагон муносибати пойдори шахсӣ нисбат ба ҳама падидаҳои атрофи онҳо рӯйдода, зарурат ва қобилияти арзёбии ҳодисаҳо, истифодаи дониш ва Ҳимояи ақидаи онҳо ташаккул меёбад, дар бораи мавҷуд будани ҷаҳонбинии ташаккулёфтаи илмӣ-табӣӣ ва ақидаҳои ба он мувофиқ суҳан рондан мумкин аст.

АДАБИЁТ:

1. Амонов Н. Сабабҳои сустхонии хонандагон. - Душанбе: - Мактаб ва ҷомеа, №2 (9), 2006. - С. 34-37.
2. Давыдов В.В. Связь теорий обобщения с программированием обучения.-В. кн. :Исследование мышления в советской психологии. -М., 1966. с.468.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». - Душанбе: Шарқи озод, 2013. - 94 с.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М., Политиздат, 1975. -304 с.
5. Лутфуллоев М. Дарс.- Душанбе, 1995.- 93 саҳ.
6. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир. -Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. -432 с.
7. Сухомлинский В.А. Асарҳои мунтахаби педагогӣ. Иборат аз 3 ҷилд. Ҷилди сеюм/ В.А.Сухомлинский.-Душанбе: Маориф, 1988. – 672с.
8. Усова А.В. Формирование у школьников научных понятий в процессе обучения. М., Педагогика, 1986. -176 с.
9. Шарифзода Ф. Педагогика: назарияи инсонфар ва ҷомеаи фарҳангӣ. -Душанбе: Ирфон, 2010. -544 с.
10. Шаропов Ш.А. Муошират ва ҳудушносӣ. Хуҷанд:Нури маърифат. 2012.-304с.
11. Шаталов В. Ф. Педагогическая проза. Из опыта работы школ Донецка. - М.: «Педагогика», 1980. – 94 с.
12. Энциклопедический словарь юного биолога. М, ; Педагогика, 1986.

БАЪЗЕ АЗ УСУЛ ВА ВАСОИТИ РУШДИ ҶАҲОНБИНИИ ИЛМӢ-ТАБӢӢ МАКТАББАЧАҲОН

Дар мақола баъзе масъалаҳои усул ва васоити рушди ҷаҳонбинии илмӣ-табӣӣ мактаббачагон баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки ташаккули ҷаҳонбиниро, қабл аз ҳама, мундариҷаи фанҳои таълимӣ дар мактаб муайян мекунад. Нақши биология ба ҳайси яке аз илмҳои пешбари табиатшиносӣ дар ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ-табӣӣ бениҳоят калон аст, бинобар ин мундариҷаи фанни мактабӣ, инчунин усулҳо, шаклҳо ва воситаҳои омӯзиши он ба тарбияи ҷаҳонбинии материалистӣ дар хонандагон нигаронида шудааст. Ҳулоса шудааст, ки раванди ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ-табӣӣ хонандагонро танҳо бо омӯхтани афқору ғояҳои ҷаҳонбинии пешбар маҳдуд кардан нашояд. Дониш бояд ба эътиқоди устувор табдил ёбад ва дар амалу кирдори мушаххас, дар муносибат ба меҳнат, ба табиат ва ҷомеа зоҳир шавад.

Калидвожаҳо: ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ-табӣӣ хонандагон, консепсияҳои педагогӣ, мафҳуми илмӣ, тафаккури илмӣ, раванди таълим, асосҳои назариявӣ, дониш, маҳорат, малака.

НЕКОТОРЫЕ МЕТОДЫ И СРЕДСТВА РАЗВИТИЯ НАУЧНО-ЕСТЕСТВЕННОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ.

В статье рассматриваются некоторые вопросы методов и средств развития научно-естественного мировоззрения школьников. Отмечается, что формирование мировоззрения определяется, прежде всего, содержанием учебных предметов в школе. Роль биологии как одной из ведущих естественных наук в формировании научно-естественного мировоззрения чрезвычайно велика, поэтому содержание школьного предмета, а также методы, формы и средства его изучения направлены на воспитание детей. материалистического мировоззрения у учащихся. Сделан вывод, что процесс формирования научно-естественного мировоззрения учащихся, не должен ограничиваться лишь изучением мыслей и идей ведущего мировоззрения. Знания должны стать твердым убеждением и проявиться в конкретных действиях и поступках по отношению к труду, природе и обществу.

Ключевые слова: формирование научно-естественного мировоззрения учащихся, педагогические концепции, научная концепция, научное мышление, учебный процесс, теоретические основы, знания, мастерство, умение.

SOME METHODS AND MEANS OF DEVELOPING THE SCIENTIFIC AND NATURAL WORLDVIEW OF SCHOOLCHILDREN.

The article discusses some issues of methods and means of developing the scientific and natural worldview of schoolchildren. It is noted that the formation of a worldview is determined, first of all, by the content of academic subjects at school. The role of biology as one of the leading natural sciences in the formation of a scientific and natural worldview is extremely large, therefore the content of the school subject, as well as the methods, forms and means of studying it, are aimed at raising children. materialistic worldview among students. It is concluded that the process of forming a scientific and natural worldview of students should not be limited only to the study of the thoughts and ideas of the leading worldview. Knowledge must become a firm belief and manifest itself in specific actions and deeds in relation to work, nature and society.

Key words: formation of the scientific and natural worldview of students, pedagogical concepts, scientific concept, scientific thinking, educational process, theoretical foundations, knowledge, skill.

Маълумот дар бораи муаллиф: Атохоҷаева Заррина Зикриёҳҷаевна – унвонҷӯи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ «ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров». 735700. ш.Хучанд, гуз.Мавлонбеков 1. Тел. +992-92-7650771.

Сведения об авторе: Атоходжаева Заррина Зикриёходжаевна – соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики ГОУ «ХГУ имени академика Бабаджана Гафурова». 735700. г.Худжанд, пр.Мавлонбекова 1. Тел. +992-92-7650771.

Information about the author: Atokhodzhaeva Zarrina Zikriyokhodzhaevna – applicant for the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Institution “KhSU named after Academician Babajan Gafurov”. 735700. Khujand, Mavlonbekov Ave. 1. Tel. +992-92-7650771.

ТДУ:372.882.116.1(575.3)

ҶАНБАҲОИ ПЕДАГОГИИ ДАРСИ АДАБИЁТИ РУС ДАР ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ

Табаров Н. С.,

Донишқадаи илми Тоҷикистон ба номи Имоми аъзам-Абуҳанифа

Назриева Ҷ. М.

унвонҷӯи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Машғулиятҳои адабиёти мактабӣ як қатор хусусиятҳои хос доранд, ки онҳоро аз якдигар тафовут медиҳанд. Адабиёти рус ба дигар ҷанбаҳои мактабӣ алоқаи зич дошта, дар ҷараёни дарсҳои онҳо якдигарро пурра мекунад. Махсусан, адабиёти рус ба забон бештар наздик дошта, барои боз ҳам таъсирбахш сурат гирифтани машғулиятҳо шароити муносиб муҳайё месозад.

Ба андешаи педагог М.М. Товбаева: «Ба масъалаи алоқаи забон ва адабиёти рус дар таълими хонандагон мактабҳои миллии тоҷикӣ торафт бештар олимони фикру мулоҳизаҳо баён кардаанд, ки мустақам намудани ин гуна алоқа боиси бештар гардидани таълими ҳар ду ҷанба мегардад. Аз ин ҷост, ки дар китобҳои дарсии забони русӣ порчаҳои матнҳо аз адабиёт барои таълими муассири машғулиятҳои русӣ дарҷ гардидаанд» [11, с.12].

Адабиёти рус дар байни дигар ҷанбаҳои мактабӣ чунин хусусиятҳо доро мебошад:

дар равиши дарсҳои адабиёти рус диққати асосӣ ба объекти омӯзиш нигаронида мешавад. Агар мазмун таълими аксари ҷанбаҳои мактабӣ асосҳои илми омӯхташавандаро дар бар гирад, пас объекти марказии омӯзиши адабиёти рус на танҳо натиҷаи аз ҷиҳати илмӣ мураттабгардидаи фаъолияти маърифатии инсоният дар шакли асосҳои илмӣ, балки дарк ва аз худ кардани маҳсули фаъолияти эҷодии нависандаи асари бадеӣ, натиҷаи шинохти эҷодии нависанда ва инъикоси ҷаҳони ботинии ӯ дар шакли матни бадеӣ мебошад;

омӯзиши асари бадеӣ хангоми машғулиятҳои адабиёти русро (ҳамчун осори нодири фарҳангӣ) метавон ба фарқ аз дигар ҷанбаҳои мактабӣ аз ҷанбаи ҷиҳат: илмӣ, эстетикӣ, ҳаёӣ, коммуникативӣ ва ғайра донист.

Агар суҳанҳои гуфташудаи болоро таҳлил намоем зеринро вожаи илмӣ он усули илмӣ омӯзишӣ: таҳлил, таҳқиқ, муқоиса, умумият ва ғайра, ки дар он матни бадеӣ ҳамчун объекти таҳқиқоти илмӣ баромад мекунад, дониста мешавад. Яъне, барои адабиёти рус матни адабӣ объекти асосии он ба шумор меравад, ки дар натиҷа ҷанбаҳои тарбияи маънавӣ-ахлоқии хонандагон таҳаққуқ меёбанд.

Эстетикӣ. Омӯзиши асарҳои бадеие, ки дар раванди машғулиятҳои адабии рус чараён мегиранд, ҷанбаҳои эстетикӣ доранд. Ва матн бадеитаро санъати сухан баррасӣ ва таҷассум мекунад. Шакли бадеии асар, ки дар навҳои гуногуни санъат бо инъикоси образҳои воқеият асос ёфтаанд ва онҳо аз призмаи шуури шахсияти эҷодии муаллиф манша мегиранд, инъикос мегардад. Барои дарки эстетикӣ адабии рус инкишофи эҳсос ва ангезаҳои зарурӣ лозиманд.

Ҳаётӣ. Ин тарзи омӯзиш ба фаҳмиши семантикии мундариҷаи асари бадеӣ асос ёфтааст, ки андешаи нависандаро дар бораи олам ва инсон инъикос мекунад. Маҳз, ҳамин раванд ба омӯзиш ва дарки матн барои ҳар як хонанда ҷолибтар ва муҳим аст, ки ба эҳсос ва шуури хонанда таъсир мерасонад. Он ҷанбаи муҳимтарини таълими адабии русро ифода карда, шахсияти хонандагонро аз ҳар ҷиҳат тарбия мекунад.

Коммуникативӣ. Имкони ин тарзи таълим аз он иборат аст, ки матн асари бадеиро аз ҷиҳати характери диалогӣ баррасӣ мекунад. Яъне, асарро дар робита бо муаллиф, давру замон, мазмуни таърихӣ адабӣ мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Бо ҳамин далелҳо метавон гуфт, ки омӯзиши асарҳои бадеӣ дар раванди машғулиятҳои адабии рус барои хонандагони синфҳои болоӣ аз ҷаҳор нуқтаи дар боло зикршуда чараёни таълимо ба соҳаҳои гуногуни донишҳои илмӣ аз ҷумла, адабиётшиносӣ, забоншиносӣ, этика, эстетика, психология, фалсафа, фарҳангшиносӣ ва ғайра наздик мекунад.

Ба маънои дигар, адабии рус бо дигар ҷанбаҳои таълимии мактабӣ пайванди ногузастанӣ дошта, дар иртибот бо навҳои гуногуни санъат, ки ба образҳои, таҷассуми бадеии тафаккури эҷодии муаллиф ва илова бар ин, мавҷудияти принсипи ҷустуҷӯи умумибашарӣ ҳақиқат инъикос ёфтааст, метавонад барои таъсиррасонии маънавӣ, ахлоқӣ ва ҷаҳонфаҳмии хонандагони синфҳои болоӣ имкониятҳои бузургро фароҳам орад.

Тавре ки педагог Т.Ф. Курдюмова ишора мекунад: «Адабиёт ҳамчун ҷанбаи таълимӣ бо забони русӣ ва баланд бардоштани фарҳанги нутқ ва маҳорати муошират зич алоқаманд аст.

Инчунин, дарсҳои адабии рус ба дигар ҷанбаҳои гуманитарӣ низ дар иртибот мебошанд, ки ба ташаккули тафаккури инсонпарваронаи хонандагон нигаронида шудаанд» [2, с.7].

Масалан:

барқарор кардани алоқа хангоми мутолиаи асари нависандагони ватанӣ ва хориҷӣ ба хонандагони синфҳои болоӣ дар бораи проблемаҳои онтологӣ, ки дар назди ҳар як инсон дар раванди ҳаёт ба мисли, масъалаҳои маънавият, маънои зиндагӣ, муайян кардани мавқеи худ дар он ва ғайра ба миён меоянд, вариантҳои пайдо кардан ба саволҳои баррасӣ месозад;

шиносӣ бо беҳтарин осори адабии классикӣ дар мактаб метавонад, робитаро бо мероси таърихӣ адабӣ, ахлоқӣ, фалсафӣ ва фарҳангии ҷаҳонӣ ватанӣ, ки дар матнҳои адабӣ ҷой доранд ва пайвандгари наслҳо мебошанд, таъмин намояд;

таъсири матн асарҳои бадеӣ ба ҷаҳони ботинии шахсияти хонандагон бениҳоят калон буда, метавонад ба ташаккули ҳадафҳои зиндагӣ, арзишҳо ва ҷаҳонбинии афзояндаи онҳо заминаи мусоид фароҳам оранд;

асрҳои бадеӣ, ки дар муҳтавои онҳо фарҳанг ва санъат ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад, ба шахсият ва ташаккули заҳки эстетикӣ хонандагон мусоидат мекунад;

дарки муҳтавои ғоявии асарҳо ба тавсеаи андешаҳои хонандагон дар бораи паҳлуҳои гуногуни мавҷудияти ҷаҳон ва андӯштани таҷрибаи шахсӣ дар сатҳҳои иҷтимоӣ, зехнӣ, эҳсосӣ, равонӣ ва коммуникативӣ таъсир мерасонад.

Тавре ишора кардем хусусияти дарси адабии рус дар он аст, ки дар раванди ташкили машғулиятҳо алоқаи он ба фарҳанг ва санъат бениҳоят калон аст. Ба ин ё он дараҷа ин хусусияти хосро доништан хангоми омӯзиши адабиёт ҳам дар сатҳи алоқаҳои байни ҷанбаҳо ва ҳам дар сатҳи омезиш ва яқҳо истифода бурдани баъзе маълумот лозим аст.

Маврид ба зикр аст, ки омӯзиши яктарафаи объект дар раванди машғулиятҳои адабии рус таъсири зехнӣ ва тарбиявии начандон медиҳад. Аз ин рӯ, истифодаи усулҳои санъати бадеӣ барои пурра ва мукамал кардани ин раванд шароити муҳайё месозад.

Ба андешаи педагог Д.У Якибова: «Хангоми таълими ҳама гуна ҷанбаи фаҳмишӣ мушаххаси таълим истифода мешаванд.

Метод як системаи пайдарпай ва бо ҳам алоқаманд аст, ки амали омӯзгорро бо хонандагон барои аз худ кардани дониш таъмин мекунад

Ба методҳои таълим хусусиятҳои зерин хосанд:

- 1). Мақсади таълимиро равшан мекунад;
- 2). Роҳҳои азхудкунии донишро муайян мекунад;
- 3). Хусусиятҳои таъсирҳои мутақобилаи усули таълимиро ифода мекунад» [15, с.23].

Илова бар ин, таъкид кардан зарур аст, ки асари бадеиро метавон объекти тадқиқот донист, ки барои соҳаҳои гуногуни дониш абадӣ ба мисли падидаҳои ҳаёти боз аст,

Омӯзиши маҳсули эҷодӣ ҳамчун объекти беназир аз паҳлӯҳои гуногун танҳо дар сурати ташкили маҳсули раванди таълим, ки дар ин маврид ҷанбаҳои тарбиявӣ низ ҳалли ҳудро меёбанд, имконпазир аст. Яъне, ҳамкориҳои гуногуни педагогӣ низ ҳатмӣ арзёбӣ мегардад, ки ҳангоми мутолиаи асар сурат гирифта, муошират дар байни хонандагон ва фаъолияти эҷодии онҳо ташаккул меёбад.

Омили дигар мушкилии мушаххаси арзёбии натиҷаҳои фаъолияти хонандагон дар машғулиятҳои адабиёти рус ин раванди тарбия мебошад. Шаклҳои анъанавии санҷиш, ки азхудкунии маҷмуи дониш, маҳорат ва малакаҳои хонандагони синфҳои болоиро ошкор мекунад, имкон медиҳад, ки танҳо як ҷузъи ҷудогона баҳо дода шавад. Яъне, дар ин раванд ба ҷанбаҳои тарбиявии машғулиятҳо диққати начандон дода мешавад.

Тавре ки педагог Ю.С. Ночкина қайд мекунад: «Дарсҳои адабиёт барои қонеъ кардани талаботи маънавии шахс ва тақмил додани рушди қобилиятҳо ва тафаккури эҷодӣ нигаронида шудааст.

Ҳар як шахс бо истифода аз тафаккури эҷодӣ ва имконоти маърифатии худ роҳ ба сӯйи ҳақиқат мекунад. Вазифаи аввалиндараҷаи омӯзгор аз он иборат аст, ки хусусиятҳои фардии ҳар як хонандаро ба инобат гирифта, раванди таълим ва тарбияро ба роҳ монад» [6, с.12].

Гарчанде ки мақсади омӯзиши дарси адабиёти рус дар стандартҳои давлатӣ ва барномаҳои таълимӣ ба пуррагӣ ишора карда шуда бошад ҳам, баъзе паҳлӯҳои ин равандро дида мебароем.

Таълими адабиёти рус дар мактабҳои миёнаи умумӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои зерин нигаронида шудааст:

тарбияи шахсияти аз ҷиҳати маънавӣ инкишофёфта, ташаккули ҷаҳонбинии инсонпарварона, шаҳрванди асил, дорои ҳисси ватандӯстӣ, муҳаббат ва эҳтиром ба адабиёт ва арзишҳои фарҳанги миллӣ;

азхуд намудани матнҳои асарҳои бадеӣ дар шакли мазмуни ягона, ба даст овардани маълумоти таърихӣ адабӣ ва қушоду равшан дарк кардани мафҳумҳои назариявӣ адабӣ;

дарки эмотсионалии матни адабӣ, тафаккури образӣ ва таҳлилӣ, тасаввуроти эҷодӣ, фарҳанги мутолиа ва донистани мақсади муаллиф, ташаккули тасаввуроти ибтидоӣ дар бораи хусусияти адабиёт нисбати дигар ғанҳо, зарурати мутолиаи мустақилонаи асарҳои бадеӣ, инкишофи нутқи шифохӣ ва ҳаттии хонандагон;

азхуд намудани малакаҳои мутолиа ва таҳлили асарҳои бадеӣ, ошкор кардани мазмуни ҳоси таърихӣ умумибашарии асарҳо, истифодаи салоҳиятноки забони адабии рус ҳангоми изҳори шифохӣ ва ҳаттӣ.

Мавриди зикр аст, ки забон ва адабиёти рус дар ташаккули шахсияти инсон, ҳаёти ӯ дар ҷомеа, муоширати ҳамарӯза ва фаъолияти касбӣ нақши калон доранд.

Адабиёт ба ҳиссиёт, таҳайюлот ва иродаи шахс таъсир расонда, ба воқеият баҳои эмотсионалӣ медиҳад. Ҳангоми хондани асари бадеӣ дар таҳайюли хонанда образҳои муайяне аз зиндагӣ ба вучуд меоянд, ки ӯ онҳоро ба ҳолати воқеӣ муқоиса мекунад. Хонанда ҳама воқеаҳо, ки қаҳрамонҳои асар паси сар мекунад, якҷо бо онҳо азсар мегузаронад.

Тавре ки муҳаққиқ О.В.Половко ишора мекунад: «Ҳар он чизе, ки ба ҳиссиёти инсон таъсир мерасонад, таассуроти амиқ дар мафкураи ӯ мегузарад. Аз ин рӯ, дарси адабиёт дар қатори дигар ғанҳои таълимӣ метавонад, ба маънавиёт ва тафаккури хонандагон таъсир расонида, ахлоқ, рафтор, тарзи муносибат ва муоширати онҳоро ба танзим дарорад.

Педагог Константин Ушинский мефармояд, натиҷаи мутолиа «рафторҳои амалӣ дар дохили ҳиссиёти ахлоқӣ» мебошад. Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои асосии дарси адабиёти рус ин ташаккули шахсияти хонанда, тарбияи ахлоқӣ ва ғанӣ гардондани маънавиёти ӯ мебошад» [8, с.136].

Хусусияти дигари дарси адабиёти рус дар он аст, ки дар раванди он хонандагон ба давраҳои таърихӣ ба воситаи асарҳои нависандагон шиносӣ пайдо мекунанд. Навъи асосии кори тарбиявӣ дар дарси адабиёти рус таҳлили асарҳо, шиносӣ бо маълумоти таърихӣ фарҳангӣ, дар бораи асар, муаллиф, раванди адабӣ ва аз худ намудани мазмуни асар мебошад.

Ба андешаи педагог Назаров Аҳмад: «Дар шароити кунунӣ ва дигаргуниҳои ҷамъиятию сиёсӣ дар ҷумҳурӣ боиси тағйир ёфтани нақши забон ва адабиёти рус ҳамчун забони муоширати байни миллатҳо гардид. Азҳуд кардани забони русӣ имконият фароҳам меорад, то хонандагон бо фарҳангу тамаддуни халқҳои дигар шинос гардида, ба ин васила тарбия, таълим ва инкишофи ҳаматарафаи онҳо таъмин карда шавад» [4, с.3].

Таҷрибаҳои педагогӣ нишон медиҳанд, хонандагони синфҳои болоӣ маълумоти шавқовару мароқангезро аз асарҳои бадеӣ дастрас карда метавонанд. Ва ин раванд диққати онҳоро ба худ ҷалб мекунад. Онҳо меҳоханд китоби мутолиакардари мустакилона бо ҳамсолону омӯзгорон муҳокима кунанд, саволу ҷавоб барпо карда, дар бораи воқеаҳо ва қаҳрамонҳои он андешаҳои худро баён кунанд.

Аз ин лиҳоз, мактаб бояд ба хонандагони синфҳои болоӣ чунин имкониятро фароҳам орад, вагарна асарҳои бадеӣ дар раванди дарсҳои адабиёти рус на танҳо хонандагони нав пайдо намекунад, балки хонандагони мавҷударо ҳам аз даст медиҳад [9, с.117].

Ҳангоми омӯзиши адабиёти рус дар мактаб аз як тараф, мувозинат байни ташаккули маҳорати хониши хонандагон ва дарки матн ҳамчун воқеияти бадеӣ аз ҷониби онҳо ва аз тарафи дигар, маҷмуи маҳорати таҳлилӣ, ки ба хонандагон имкон медиҳанд, қонуниятҳои инкишофи таърихӣ адабиёт ҳамчун навъи санъат дарк карда шавад, муҳим арзёбӣ мегарданд.

Мушкilotи ҷиддии ташаккули бедор кардани шавқу завқи хонандагони синфҳои болоӣ ба хондан яке аз вазифаҳои асосии таълими забон ва адабиёти рус мебошад. Адабиёти русро на танҳо барои дастрас кардани донишҳо дар бораи олами маънавии нависанда, балки барои пайдо кардани майлу рағбат ба мутолиа ва ба ин васила, инкишоф додани тафаккури таҳлилӣ ва кашф кардани ҳиссиёти ботинии худ омӯхтан лозим аст.

Мушоҳидаҳои педагогӣ нишон медиҳанд, ки омӯзгори муосири забон ва адабиёти рус аксар вақт маҷбур мешавад, ки миқдори зиёди вақти кори роиҷи қоидаҳо ва меъёрҳои сершумори назоратӣ сарф кунад. Назорати ҳаррӯза аксар вақт ба ҷустуҷӯҳои эҷодии муаллим муҳити носозгорро ба вуҷуд меорад, ки дар натиҷа талаби катъии роиҷи намудани нақшаи таквими-мавзӯӣ то андозае иҷро намегардад ва хонандагон асари бадеии муайяншударо ба душворӣ аз худ мекунанд.

Хусусияти дигари дарси адабиёти рус дар он аст, ки нутқи шифоҳии хонандагони синфҳои болоиро инкишоф медиҳад.

Масъалаи инкишофи нутқи шифоҳӣ дар байни хонандагони синфҳои болоӣ аҳамияти иҷтимоӣ пайдо мекунад, зеро сухан нишондиҳандаи боварибахши фарҳанги маънавии шахсият ба ҳисоб меравад.

Тавре ки педагог Е.М. Бондарчук дар китоби худ «Забони русӣ ва фарҳанги нутқ» қайд мекунад: «Фарҳанги нутқ, ки ҳангоми хондани китоб ташаккул меёбад, маъноҳои бисёр дорад:

1). Қисмати фарҳанги маънавии ҷомеа буда, ҷузъи фарҳанги ҳар як шахс ба ҳисоб меравад.

2). Фарҳанги муошират ва фарҳанги эҷоди матни дахонӣ ва хаттӣ мебошад.

3). Фарҳанги танзимкунандаи сифатҳои гуфтор, яъне сифатҳои, ки ба муоширати солим кумак мекунанд.

4). Таълими забоншиносӣ» [1, с.30].

Ташаккули нутқи шифоҳӣ ба ҷомеаи шахрвандӣ, амиктар шудани равандҳои башардӯстонаи фарҳангу маориф, оғози раванди эҳёи маънавиёт, бозгашт ба аслу анъанаҳои фарҳанги миллӣ, раҳой аз арзёбии догматикӣ, баланд гардидани падидаҳои бадеӣ ва услуби муоширати байни одамонро тағйир дода, сарвати нутқи шифоҳии шахсро ғанӣ мегардонад. Бешубҳа, имрӯзҳо дар мактабҳо ба шахсияти талаба, инкишофи маънавӣ, фарҳанг, услуби тафаккури гуфтор ва қобилияти эҷодии ӯ диққати калон дода мешавад. Аз ин рӯ, қариб дар тамоми мактабҳои миёнаи умумӣ ва литсейю гимназияҳо машғулиятҳои суханварӣ

(риторика), маҳорати сахнавӣ, хониши бадеӣ ва психологияи муошират ба роҳ монда мешаванд, ки дар натиҷа хонандагон нуктаи назар ва мавқеи шахрвандии худро ҳимоя карда метавонанд. Ва дар раванди дарсҳо эҷодкорона сухан намуда, дар баҳсҳо иштирок мекунанд.

Дар баробари ин, дар ҷомеа ва низоми маориф, ки инъикоскунандаи вазъи маънавӣ-ахлоқии шахрвандон ба ҳисоб меравад, ба таври қобили мулоҳиза тамоюли дигар – инкишофи ғайримаънавии бархе аз наврасону ҷавонон, костагии рафтор, гуфтору ахлоқ ва аз тарбияи фарҳангӣ дур мондани онҳо ба мушоҳида мерасад.

Инчунин, нутқи суханварӣ дар анҷуманҳо, ҷаласаҳо, ва ҳатто дар барномаҳои телевизионӣ низ ба таври лозимӣ ба роҳ монда нашудааст. Истифодаи вожаҳои лаҳҷавӣ, нодуруст ва хеле заиф сухан гуфтани баъзе барандаҳо ҳастагии эмотсионалиро дар шахс ба бор меоранд. Мутаассифона, ин камбудиро дар баъзан омӯзгорон ҳангоми гузаронидани машғулиятҳо низ ба назар мерасад.

Ташаккули фарҳанги суханронии насли наврас дар шароити кунунӣ тавассути васоити ахбори омма сурат мегирад, ки дар натиҷа мутолиаи китоб ва асарҳои нависандагон ба зинаи дуҷум фаромада, муоширати шифоҳии дорои хусусияти зеҳнӣ ва эстетикӣ дошта, то андозае коста мегардад. Аз ин рӯ, корхоро оид ба инкишофи нутқи шифоҳӣ дар заминаи фаъолият пурзур намудан муҳим арзёбӣ мегардад. Чунин муҳитро дарсҳои адабиёт, ки қобилияти азхудкунии ин ё он забонро дар ниҳоди хонандагони синфҳои болоӣ ташаккул медиҳанд, муҳайё месозад.

Вале, ногуфта намонад, ки бо тамоми пурзурии иқтисодӣ дарсҳои адабиёти рус дар мудадати вақти ҷудогардида ба дарс ҳамаи маводҳои лозимӣ ба таври пурра ба хонандагон таълим дода намешавад.

Дар ин бора педагог С.А. Шарипов чунин андеша дорад: «Дарс ҳамчун шакли кори таълимию тарбиявӣ тамоми ҷанбаҳои маводҳои маърифатиро, ки барои баланд бардоштани савияи ҷаҳонбинии хонандагон мусоидат мекунанд, дарбар гирифта наметавонад. Аз ин рӯ, барои амалӣ намудани ин раванд корҳои беруназсинфӣ ва машғулиятҳои иловагӣ нақши муассири педагогӣ доранд» [14, с.3].

Дар ҳақиқат, мо андешаи педагог С.А. Шариповро ҷонибдорӣ карда, зикр карданӣ ҳастем, ки бе машғулиятҳои иловагии ва корҳои беруназсинфӣ ба таври пурра ва комил забонҳои хориҷиро омӯхтан, то андозае мушкул аст.

Тавре ки муҳаққиқ Н.В. Углова қайд мекунад: «Дарси адабиёти рус дарси махсусест, ки барои дар қалби инсон тарбия намудани ҳислатҳои неқ ва талқин намудани арзишҳои ахлоқӣ пешбинӣ шудааст. Аз ин рӯ, дарсҳои адабиёт бояд дар фазои муҳаббату меҳрубонӣ ва самимияту покҷидонӣ сурат гиранд. Албатта, дарсҳои адабиёт бояд бо ҳамин тарз ҳам гузаронида шаванд. Вагарна чӣ гуна педагог метавонад, дар бораи некиву накукорӣ, зебоиву тароват бо як нигоҳи сарду дили озурда ва овози хаста сухан гӯяд» [3, с.114].

Дарсҳои адабиёти рус бояд ба нутқ ва тарзи суханронии хонандагон ҷило ва қабои дигар бахшад. Забони гуфтори онҳоро тобишҳои маъноӣ бахшида, интиқоли гуфторро рангоранг ва ҷолиб гардонад.

Дар рушди усули кор оид ба нутқи шифоҳии хонандагон дар раванди омӯзиши адабиёт педагог Н.В. Колоколтсев саҳми бузург гузоштааст. Ӯ диққати худро ҳангоми кор бо калимаҳои лексикӣ фразеологияи матнҳои бадеӣ, намудҳои баёни шифоҳии хонандагон, махсусан, ҳангоми дарси такрорӣ, расмкашии лафзӣ ва навъҳои гуногуни машқҳои тарбиявӣ бештар равона кардааст [13, с.5].

Масъалаи инкишофи нутқи шифоҳӣ дар байни хонандагон аҳамияти бузурги иҷтимоӣ дорад, зеро сухан муҳимтарин нишондиҳандаи фарҳанги маънавии инсон мебошад. Сухан аз эътиқод ва рафторҳои ахлоқии инсон ҷудонашаванда аст. Файласуфон ва суханварони гузашта сухани ҳақиқиро ба сатҳи баланди ахлоқии суханвар рабт меоданд.

Хусусияти дигари дарсҳои адабиёти рус дар он зоҳир мегардад, ки дар ин раванд нутқи ҳаттии хонандагон низ инкишоф меёбад.

Педагог А.А. Полетаев дар ин бора чунин мешуморад: «Барои шахсони муосир муҳим аст, ки нуктаи назари худро ҳам шифоҳӣ ва ҳам ҳаттӣ дуруст пешниҳод карда тавонанд. Нутқи ҳаттии худро тавре баён созанд, ки қобили қабули ҳамагон ва муайянкунандаи

дурусти мавқеъ бошад. Ин талабот ба хатмкунандагони мактабҳои миёнаи умумӣ мубрам арзёбӣ мегардад» [7, с.3].

Хулоса, роҳҳои инкишофи нутқи хаттии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои адабиёти рус гуногун буда, аз омилҳои зерин вобаста аст:

- а). ба хусусиятҳои синну соли хонандагон;
- б). сатҳи инкишофи адабию нутқӣ;
- в). аз намуд ва жанри асар, ки дар асоси он инкишофи нутқ бо хонандагон амалӣ мегардад;
- г). аз пешниҳод ва вазифаҳои маърифатӣ коммуникативӣ, ки омӯзгор ба миён мегузорад.

Бояд қайл кард, ки дар давоми ҳафт соли омӯзиши адабиёти рус дар мактаб (5—11) намудҳои кори хаттӣ дар баробари ба камол расидани хонандагон ва азҳуд намудани донишу малакаҳои нав мураккабтар мешаванд. Агар дар синфи 5-ум хонандагон такрори хаттӣ, тарзи навишти иншо оид ба зарбулмасал, муаммо, афсона ё ҷавоби муфасссал ба савол омода карда тавонанд, пас дар синфи 6-ум унсурҳои тавсиф ба раванди машғулиятҳо ворид карда мешаванд, ки ба ин қараён хондани асарҳо ва ҷанми адабиёти рус кумак мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Бондарчук Е.М. Русский язык и культура речи: учеб. пособие / Е.М. Бондарчук. – Самара: Изд-во Самарского университета, 2019. – 84 с. –С.30
2. Методические материалы по преподаванию русского языка и литературы (Из опыта работы педагогов Липецкой области) / под редакцией Н.В. Угловой. – Липецк: ГАУДПО ЛО «ИРО», 2022. – 124 с. –С.114
3. Назаров А. Обучение русским местоимениям в старших классах таджикской школы в условиях интегрированного обучения: автореф. дисс. ...канд.пед.наук. –душанбе, 2013 -26с. –С.3
4. Негматова М.М. Формирование коммуникативной компетенции учащихся общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения по русскому языку средствами текста: автореф.дисс. канд.пед.наук. –Душанбе, 2021. -35с.
5. Ночкина Ю.С. Формирование духовнонравственных ценностей на уроке литературы посредством творческих мастерских. –Воркута, 2010. -96с. –С.12
6. Царёва О.И. Развитие речи учащихся в системе литературного образования. –М.:2009. -20с. – С.5
7. Полетаев А.А. Обучение письменной аргументированной речи посредством учебного блога: автореф. дисс. ...канд.пед.наук. – Пятигорск, 2012. -22с. –С.3
8. Половко О.В. Художественная литература как средство формирования нравственных качеств личности. Сборник статей по материалам Всероссийской научно-практической конференции «Роль литературы и чтения в формировании мировоззрения и образа жизни подрастающего поколения» Составители: Барзанова М.Ю., Сызрани», 2023. – 209с. –С.136
9. Преподавание русского языка и литературы в условиях обновления содержания школьного образования: методическое пособие / [Ускова И. В., Шамчикова В. М., Макаров М. И.]; под ред. И. В. Усковой. – М.: ФГБНУ «Институт стратегии развития образования РАО», 2021. – 200 с. –С.117
10. Саидов С.А. Педагогические особенности применения компьютерных технологий в школьном обучении: на материале уроков русского языка в средней школе с таджикским языком обучения: дисс. канд.пед.наук. – Душанбе, 2012. -214с.
11. Товбаева М.М. научно-методические основы интегрированного обучения русскому языку в таджикской школе: автореф. дисс. канд.пед.наук. –Душанбе. 2010. -27с. –С.12
12. Ҳочиева Ф. Педагогикаи умумӣ. –Душанбе, 2024. -428с.
13. Шарипов С.А. Методика проведения внеклассной работы по русскому языку в условиях интегрированного обучения в таджикской школе: автореф. дисс. канд.пед.наук. –Душанбе, 2014. -23с. –С3
14. Якибова Д.У. Методика преподавания литературы [Текст]: / Д.У. Якибова. – М.: РУДН, 2012. – 151 с. –С.23
15. Курдюмова, Т. Ф. Литература. 5—9 классы / Т. Ф. Курдюмова, Н. А. Демидова, Е. Н. Колокольцев и др. -М.:Дрофа, 2017. -115 с. –С.7

ҶАМЪАҲОИ ПЕДАГОГИИ ДАРСИ АДАБИЁТИ РУС ДАР ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ

Дар мақола хусусиятҳои педагогии дарси адабиёти рус дар ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ дарҷ гардидааст.

Муаллиф қайд мекунад, ки хусусияти дарси адабиёти рус дар он аст, ки дар раванди он хонандагон ба давраҳои таърихӣ ба воситаи асарҳои нависандагон шиносой пайдо мекунанд. Навъи асосии кори тарбиявӣ дар дарси адабиёти рус таҳлили асарҳо, шиносой бо маълумоти таърихӣ фархангӣ, дар бораи асар, муаллиф, раванди адабӣ ва аз худ намудани мазмуни асар мебошад.

Ҳангоми омӯзиши адабиёти рус дар мактаб аз як тараф, мувозинат байни ташаккули маҳорати хониши хонандагон ва дарки матн ҳамчун воқеияти бадеӣ аз ҷониби онҳо ва аз тарафи дигар, маҷмӯи маҳорати таҳлилӣ, ки ба хонандагон имкон медиҳанд, қонуниятҳои инкишофи таърихӣ адабиёт ҳамчун навъи санъат дарк карда шаванд, муҳим арзёбӣ мегарданд.

Хусусияти дигари дарсҳои адабиёти рус дар он зоҳир мегардад, ки дар ин раванд нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ хонандагон низ инкишоф меёбад.

Масъалаи инкишофи нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ дар байни хонандагон аҳамияти бузургӣ иҷтимоӣ дорад, зеро сухан муҳимтарин нишондиҳандаи фарханги маънавии инсон мебошад. Сухан аз эътиқод ва рафторҳои ахлоқии инсон ҷудонашаванда аст. Файласуфон ва суханварони гузашта сухани ҳақиқиро ба сатҳи баланди ахлоқии суханвар рабт меоданд.

Қалидвожаҳо: дарси адабиёти рус, хусусият, ташаккул, инкишоф, забони гуфтор, нутқ, муошират, фарханги маънавӣ, хонандагони синфҳои болоӣ, таълим, тарбия, асарҳои адибони рус.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УРОКА РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ФОРМИРОВАНИИ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ

В статье отражены педагогические особенности урока русской литературы в формировании духовно-нравственных качеств старшеклассников.

Автор отмечает, что особенностью урока русской литературы является то, что в его процессе учащиеся знакомятся с историческими периодами через произведения писателей. Основным видом учебной работы на уроке русской литературы является анализ произведения, ознакомление с историко-культурными сведениями о произведении, авторе, литературном процессе и усвоение содержания произведения.

При изучении русской литературы в школе, с одной стороны, существует баланс между развитием навыков чтения учащихся и их пониманием текста как художественной реальности, а с другой стороны, набор аналитических способностей, позволяющих учащимся понять закономерности исторического развития литературы как вида искусства.

Еще одна особенность уроков русской литературы состоит в том, что в этом процессе развивается также письменная и устная речь учащихся.

Вопрос развития письменной и устной речи у старшеклассников имеет большое социальное значение, поскольку речь является важнейшим показателем духовной культуры человека. Речь неотделима от духовных убеждений и поведения человека. Философы и ораторы прошлого приписывали истинную речь высокому нравственному уровню говорящего.

Ключевые слова: урок русской литературы, особенности, становление, развитие, разговорная речь, общение, духовная культура, старшеклассники, воспитание, нравственность, произведения русских писателей.

PEDAGOGICAL ASPECTS OF A RUSSIAN LITERATURE LESSON IN THE FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL QUALITIES OF HIGH SCHOOL STUDENTS

The article reflects the pedagogical features of a Russian literature lesson in the formation of spiritual and moral qualities of senior school students.

The author notes that a feature of a Russian literature lesson is that in its process students become acquainted with historical periods through the works of writers. The main type of educational work in a Russian literature lesson is the analysis of a work, familiarization with historical and cultural information about the work, the author, the literary process and the assimilation of the content of the work.

When studying Russian literature at school, on the one hand, there is a balance between the development of students' reading skills and their understanding of the text as an artistic reality, and on the other hand, a set of analytical skills that allow students to understand the patterns of historical development of literature as an art form.

Another feature of Russian literature lessons is that in this process, students' written and oral speech also develops.

The issue of developing written and oral speech in senior school students is of great social importance, since speech is the most important indicator of a person's spiritual culture. Speech is inseparable from spiritual beliefs and human behavior. Philosophers and orators of the past attributed true speech to the high moral level of the speaker.

Key words: Russian literature lesson, features, formation, development, colloquial speech, communication, spiritual culture, high school students, education, morality, works of Russian writers.

Маълумот дар бораи муаллифон: Табаров Нурулло Сафаралиевич. Номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи педагогика ва мероси нияҳои Доғистони Тоҷикистон ба номи Имоми азам-Абуҳанифа Сурога: шаҳри Душанбе, кӯчаи Маяковский 72/1

Назрива Чамила Маҳмудовна. унвонҷӯи Пажухигоҳи рушди маориф ба номи А.Чоми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Сурога: 734063, шаҳри Душанбе, кӯчаи Айни, 126. Тел:933.556077

Сведения об авторах: Табаров Нурулло Сафаралиевич. Кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой педагогики и наследия предков Таджикского исламского института имени Имама Азема-Абуханифы Адрес: город Душанбе, ул. Маяковского, 72/1.

Назрива Джамия Махмудовна. Соискатель Института развития образования имени А. Джамии Академии образования Таджикистана. Адрес: 734063, г. Душанбе, ул. Айни, 126. Тел:933.556077

Information about the authors: Tabarov Nurullo Safaralievich. Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy and Heritage of Ancestors of the Tajik Islamic Institute named after Imam Azam-Abu Hanifa Address: Dushanbe city, Mayakovsky St., 72/1.

Nazrieva Jamilya Makhmudovna. Applicant for the Institute for Educational Development named after A. Jamia of the Academy of Education of Tajikistan. Address: 734063, Dushanbe city, st. Aini, 126. Tel :933.556077

КОММУНИКАТИВНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ОДИН ИЗ АСПЕКТОВ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

Азимова М. Х.

Худжандский государственный университет имени академика
Бободжона Гафурова

Будущий современный специалист должен отвечать высоким профессиональным требованиям, чтобы быть конкурентоспособным и востребованным на рынке труда. Тема коммуникативной толерантности студентов является одной из наиболее важных проблем в демократическом обществе. Он должен уметь не только организовывать и реализовывать образовательный процесс, исходя из потребностей и возможностей общества, но и уметь вести диалог с представителями разных социальных групп, культур, вероисповеданий и видеть в каждом человеке уникальную ценность. Несмотря на то, что в прошлом мыслители таджикско-персидской литературы, государственные деятели и философы вокруг идеи толерантности высказали свои мнения, в современных условиях рассмотрение данного вопроса в зависимости от развития сферы общественной жизни считается очень важным в процессе демократизации общественной жизни. Нашей целью является глубокое изучение теории и практики совершенствования коммуникативной толерантности студентов высших учебных заведений.

Французское слово *tolerantia* восходит к латинскому слову, имеющему значение ‘терпение’, ‘терпимость’. Следовательно, толерантность - это отношение с пониманием к чувствам, чужому мнению, поведению, установкам, мировоззрению другого человека. А в слове синонимов к этому слову подобраны слова – терпимость, принятие, терпеливость.

В толковом словаре таджикского языка слово *терпение* означает выносливость, самообладание, выдержка, терпимость, быть терпеливым, быть выносливым, терпеть, выносить, выдерживать [11, с. 325]. Если его использовать в отношениях между двумя людьми, оно означает умение терпеливо выслушать мнение, точку зрения другой стороны.

Ярким примером мы считаем таджикскую пословицу, которая гласит так: *Санги вазнинро об намебарад*. Дословно можно перевести эту пословицу таким образом – *Тяжелого камня вода не уносит*. Это означает, что если человек будет терпеливым, толерантным, с уважением и пониманием будет относиться к окружающими его людьми, то в жизни много достигнет. Толерантный человек – это личность, которой присущи духовные, моральные ценности и качества.

По мнению исследователей, толерантность рассматривается как ценность и феномен Восточного мира (прощение, помилование, прощение грехов, мягкосердечие, мужественность и др.), хотя существует немало мнений, что толерантность является результатом общественной мысли современного Запада.

Исследователь Луфов М.Т. упоминает толерантность как фактор гармонии между людьми и отмечает следующее: «Толерантность и гуманность являются лучшими факторами для достижения мира и взаимоотношения между разными людьми и его поддержания» [6, с.104].

Следовательно, толерантность также является качеством человека, стоящего на пути к пониманию мира, процессов и событий человеческой и природной жизни. Толерантность как внутренний фактор воплощает в себе духовно-нравственное управление личностью, играет важную роль в его политическом поведении, может стать источником других моральных и политических норм [8, с.42].

Толерантность, как отмечает Балданова Е.А. - это общечеловеческая гуманистическая ценность и социально-ценное качество личности, характеризующееся способностью положительно воспринимать и оценивать окружающих людей, наличием понимания, терпимости, стремления к диалогу в условиях взаимоотношений между людьми [3, с. 12].

По словам Асмолова А.Г., в последние десятилетия тема толерантности стала одной из наиболее актуальных и широко востребованных во всём мире. Она обсуждается на различных уровнях, в разных аспектах, включает пласт различных проблем, связанных с отношениями людей [2]. И несмотря на то, что понятие «толерантность» трактуется широко, оно не получило научного обоснования как по уровням и формам проявления, так и по отношению ко многим близким по смысловой форме терминам. В обществе существует лишь общее понимание смысла толерантности. Разделяя точку зрения Бондыревой С.К., толерантность понимается нами как уважительное отношение к чужому мнению, лояльность в оценке поступков и поведения других людей, готовность к пониманию и сотрудничеству в решении вопросов межличностного, группового и межнационального взаимодействия, как сосуществование в рамках определённых отношений, в том числе и в процессах взаимодействия [4].

В последнее время наблюдается активизация внимания исследователей к проблеме коммуникативной толерантности. В связи с чем, умение и обладание навыками коммуникативной толерантности в процессе общения становится необходимым умением образованного человека. Это обусловлено факторами, характеризующими сегодняшнюю ситуацию в мире и нашем обществе: социальные и межэтнические конфликты, рост насилия и терроризма, напряженная социальная, экономическая, идеологическая обстановка. Известно, что человек, личность вне общения развиваться не может. И рано или поздно человек вступает в коммуникативные связи, в общении с другими людьми. Соблюдение речевого этикета, уважительное отношение при разговоре, умение с терпением выслушать других, этически грамотная позиция в общении делает человека толерантным.

А коммуникативную толерантность можно рассматривать как наиболее выраженный и значимый для большинства будущих специалистов-педагогов вид социальных отношений, проявляющихся в межличностных взаимоотношениях, сложившихся нормах и практиках повседневной учебной жизнедеятельности и коллективных идентификациях. Толерантность в общении предполагает не только терпимость к другому человеку, но и уважение, эмпатию, доброту, переходящие в полноценное культурное взаимодействие. Толерантность - это прежде всего уважение к иной культуре. В узком смысле коммуникативная толерантность определяется как многоуровневое взаимодействие контрагентов, на каждом из которых происходит или не происходит формирование определенного типа толерантности. Уровни коммуникативной толерантности необходимо выделять потому, что социологическое исследование всегда направлено на выявление показателей, стремящихся учитывать даже нюансы различий проявления исследуемого феномена с их последующей эмпирической верификацией на основе измерения.

Коммуникативная толерантность в психологии определяется как отношение личности к людям, показывающее степень переносимости ее неприятных или неприемлемых, по ее мнению, психических состояний, качеств и поступков партнеров по взаимодействию [1, с. 12].

Считаем, что в современном мире необходимое, очень важное условие общения людей между собой является толерантность. От терпимости каждого из нас зависит культурное и моральное развитие общества.

Исходя из этого, что толерантность является нормативной заданной моделью в процессе подготовки будущих специалистов - педагогов, важно, прежде всего, выделить те виды, которые можно было бы рассматривать как базовые, и эмпирически определить те уровни толерантности, которые являются модальными и устойчивыми, и, следовательно, также могут рассматриваться как базовые.

Коммуникативная толерантность, проявляющаяся в отношении индивида к окружающим его людям, является частной разновидностью толерантности. Процесс

формирования коммуникативной толерантности происходит через «присвоение человеком определённых идей, ценностей, формирования отношения к явлениям действительности» [5, с. 58].

Проблеме коммуникативной толерантности посвящены работы многих отечественных и зарубежных ученых, психологов и социологов: Каримова И.Х., Ф. Шарифзода, Х. Рахимзаде, С.Сулаймони, Каюмова Х.Т., В.В. Бойко, А.Л. Темницкого, Г.А. Андреевой, А. А.Бодалева, А. Н.Леонтьева, Г. Тарда, Д. Уотсона, Н.В. Мольденгауэра, Д. Мида, Е. И. Касьяновой, Н.И. Виноградовой, Е.Ю. Клепцовой, Г. Крайга, У. Джемса и других.

Активные исследования, направленные на развитие представлений о сущности толерантности внесли российские ученые: Л.Г.Асмолов, С.К.Бондырева, М.Б.Ешич, В. М.Золотухин, Е.Ю.Клепцова, В.Г.Крысько, В.А.Лекторский, А.А.Реан, В.М.Соколов. Г.У.Солдатова, В.А.Тишков, Г.Хакен, М.Б.Хомяков, В.В.Шалии и др. Понятия «ценность», «толерантность» в философской литературе рассматриваются Р.Р.Валитовой, В.О.Василенко, Г. П.Выжлецовым, Б. И.Додонопом, О.Г.Дробтшкнм, А.В.Кирияковой, В. А.Кувакиным, В.А.Лекторским, И.С.Царским, В.П.Тугариновым и др. Научный интерес представляет характеристика студенческого возраста, который был разносторонне рассмотрен в трудах Б.Г. Ананьева, С.И. Архангельского, В.Т. Лисовского, П.И. Пидкасистого, Д.И. Фельдштейна и др.

В решении вопросов воспитания патриотизма, миролюбия и толерантности важное место отводится творческому применению наследия и традиций таджикского народа, воплощённых в произведениях выдающихся мыслителей: Рудаки, Саади, Авиценны, Хайяма, Фирдоуси, Джами, Восифи, Камола Худжанди, Хамадани, Ахмади Дониша, С. Айни и др.

Несомненно, что первичным фактором формирования коммуникативной толерантности студентов является их повседневная учебная жизнедеятельность, постоянно воспроизводимое общение с представителями различных этносов, вероисповеданий, мировоззренческих позиций. Взаимодействие студентов в процессе повседневной учебной жизнедеятельности может строиться как на основе чувств товарищества и сплоченности, так и на основе конкуренции и обособленности по различным признакам. На основе этих весьма сложных взаимоотношений формируется прежде всего коммуникативная толерантность, которая в свою очередь становится фактором укрепления или ослабления других видов толерантности: межэтнической, межконфессиональной, политической и других ее возможных видов. Предполагается, что именно коммуникативная толерантность, сформированная в процессе межличностного общения между представителями различных этносов, конфессий, политических взглядов, является надежной основой для формирования и укрепления толерантности в целом.

В рамках нашего исследования коммуникативная толерантность рассматривается как важная составляющая часть учебно-воспитательного процесса подготовки будущих педагогов. Она включает в себя такие личностно значимые характеристики как: терпимость к собеседнику независимо от его статуса, характера, культуры; эмпатию и доброжелательность во взаимоотношениях; эмоциональную устойчивость; способность к сотрудничеству, диалогу; адекватную самооценку; овладению коммуникативными умениями для осуществления толерантной межкультурной коммуникации; бесконфликтность поведения; умению преодолевать сформировавшиеся стереотипы поведения, общительность, умению адекватно использовать формулы речевого этикета в общении. Полагаем, что наиболее благоприятным периодом для развития этих личностно значимых качеств является период профессионального становления, в нашем случае обучение в вузе.

Следовательно, коммуникативная толерантность важна людям всего мира, а в нашем случае студентам – она способствует социальному равенству молодёжи. Толерантная учебная среда помогает им научиться взаимодействию с людьми, с педагогами, с обществом.

Как утверждает Б.Р. Могилевич, коммуникативная толерантность, в свою очередь, включает в себя такие компоненты, как: повседневный – терпимое отношение к слабостям других; религиозный – уважительное отношение ко всем конфессиям; этнический – невраждебное отношение к другим этносам; интеллектуальный – признание плюрализма мнений. Вместе с тем, он считает, что межкультурный компонент (уважительное отношение к другим культурам, ценностям и языкам) также имеет право быть включенным в эту совокупность [7].

Внедрение идей межкультурной коммуникативной толерантности в систему образования возможно через интеграцию культуры толерантности в учебные предметы гуманитарного профиля. Коммуникативная толерантность, в первую очередь, предполагает владение иностранными (русским, английским, китайским) языками и стремление к познанию культурного разнообразия и к диалогу.

Общеизвестно, что в Республике Таджикистан живут люди разных национальностей и для расширения знаний о народах, живущих в одной стране, которое даст возможность формировать взаимную терпимость и естественную готовность каждого человека к конструктивному межнациональному и межкультурному диалогу. Поэтому, в качестве внеаудиторной самостоятельной работы студентам можно разрабатывать программу и рекомендовать подготовить информационные сообщения на русском и английском языках о книгах и фильмах на тему: «Какие книги и фильмы вы бы рекомендовали иностранцам, чтобы они лучше знали про национальный характер народов, проживающих в Таджикистане». В современном мире в условиях глобализации, объединение и сотрудничества во взаимоотношениях между представителями разных культур и цивилизаций, толерантность является важнейшим фактором сохранения политической стабильности и приобретения знаний и опыта представителями разных национальностей.

Таким образом, практика использования разработанной учебно-воспитательной программы развития коммуникативной толерантности в процессе обучения иностранному языку в контексте языкового поликультурного образования позволяет сделать вывод о том, что у студентов педагогического вуза формируются умения и навыки толерантного межличностного взаимодействия, необходимых для повседневного коммуникативного поведения и бесконфликтного межкультурного общения.

Каждый человек – это личность, индивидуальность, неповторимость, к каждому человеку нужно найти свой индивидуальный подход и быть толерантным, терпеливым, в каждой ситуации, которая бы не случилась в нашей жизни. Поскольку нормы и ценности зависят от личности каждого человека, нужно все усилия направить именно на тщательную работу, связанную с их правильным формированием.

Таким образом, следует отметить, что без коммуникативной толерантности личности, проявляющейся в уважении, принятии и правильном восприятии иных культур, ценностей, религий и т.д., невозможно построить цивилизованное демократическое, правовое общество. В таком случае современное образование должно как максимум оказывать содействие развитию общечеловеческих ценностей, воспитанию толерантных взаимоотношений между разными народами и культурами.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Асмолов А.Г. На пути к толерантному сознанию/ А.Г. Асмолов. – М., 2000.
2. Асмолов А. Г., Солдатова Г. У. Шайгерова Л. А. О смыслах понятия «толерантность» // Век толерантности: научно-публицистический вестник. М.: МГУ, 2001. С.56-59.
3. Балданова Е.А. Развитие коммуникативной толерантности студентов технического вуза средствами иностранного языка: автореф. дис. канд. пед. наук. – Улан-Удэ, 2011. – 25 с.
4. Бондырева С. К., Мурашов А. А. Коммуникация: от диалога межличностного к диалогу межкультурному. Москва-Воронеж, 2007. С.53-58.
5. Громкова М.Т. Психология и педагогика профессиональной деятельности: учеб. пособие для вузов. М.: ЮНИТА-ДАНА, 2003. - 415с.
6. Луфов М.Т. Таҳаммулпазирӣ – муаммой тарбиявии ҷомеа / Дар роҳи тарбияи ҷомеаи солим. – Конибодом: Вектор-Канд, 2015. – С. 102-106
7. Могилевич Б.Р. Дискурс коммуникативной толерантности // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 2016. – №3.
8. Николаева, Л. А. Формирование коммуникативной толерантности студентов – будущих юристов (на примере университетского образования в России и Германии): автореф. дис. канд. пед. наук. – Кемерово, 2007. – 25 с.
9. Постановление Правительства РТ «О национальной стратегии развития образования Республики Таджикистан до 2020 года» от 30.06.2012 г., №334. [Электронный ресурс]. URL: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn. (Дата обращения 18.02.2017 г.).
10. Умедов М.Х. Идеи толерантности в учениях Фаридаддина Аттара и Джалаледдина Руми (философско-культурологический анализ) /М.Х. Умедов/ Дисс. докт. наук. - Душанбе, 2020, - 314 с.
11. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: Пажӯҳишигоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.

КОММУНИКАТИВНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ОДИН ИЗ АСПЕКТОВ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

Статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме развития и формирования коммуникативной толерантности как один из аспектов и установок толерантного сознания студентов в современном образовательном процессе. Обосновывается мысль о том, что внедрение идей коммуникативной толерантности и поликультурности в систему современного образования возможно через интеграцию культуры толерантности в учебные предметы гуманитарного профиля. По мнению автора статьи, основой развития коммуникативной толерантности студентов является целенаправленная организация их общественно ценной деятельности, стимулирование их нравственного воспитания. Автор считает, что в процессе обучения в педагогическом вузе студенты должны получить знания о ценностях толерантного общения, у них необходимо сформировать умения и навыки толерантного взаимодействия с окружающими, эмоционально-волевую готовность к диалогу, положительную коммуникативную установку. Конечным результатом должно стать превращение коммуникативной толерантности в личностное качество и включение её в систему личностных ценностей.

Ключевые слова: коммуникативная толерантность, развитие, образовательный процесс, культура, обучение, толерантное взаимоотношение, межличностное общение, интеграция культур.

ТАҲАММУЛПАЗИРИИ КОММУНИКАТИВӢ ЯКЕ АЗ ЧАНБАҲОИ САЛОҲИЯТНОКИИ ДОНИШЧӮӢН

Мақола ба мавзуи рӯзмараи кунунии рушд ва ташаккули таҳаммулпазирии коммуникативӣ - яке аз чанбаҳои салоҳияти коммуникативии донишчӯён дар раванди таҳсилоти муосир бахшида шудааст. Андешаҳо, ақидаҳо асоснок карда шудааст, ки ворид намудани ғояҳои таҳаммулпазирии коммуникативӣ ба гуногунфарҳангӣ ба низоми муосири маориф тавассути ҳамгироии фарҳанги таҳаммулпазирӣ ба ғанҳои таълимии равияи гуманитарӣ имконпазир аст. Ба андешаи муаллифи мақола, асоси ташаккули таҳаммулпазирии коммуникативии донишчӯён ин ташкили мақсадноки ғайолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ арзишманд ва ҳавасмандгардонии тарбияи ахлоқии онҳост. Муаллиф чунин меҳисобад, ки дар раванди таҳсил дар донишгоҳи олии омӯзгорӣ донишчӯён бояд дар бораи арзишҳои муоширати таҳаммулпазирӣ дониш гиранд, онҳо бояд малакаҳои муоширати таҳаммулпазирона бо дигарон, омодагии эҳсосотию ихтиёрӣ ба муколама ва муоширати мусбатро инкишоф ва ташаккул диҳанд. Натиҷаи ниҳой бояд табдил додани таҳаммулпазирии коммуникативӣ ба сифати шахсӣ ва ворид кардани он ба низоми арзишҳои шахсӣ бошад.

Калидвожаҳо: таҳаммулпазирии коммуникативӣ, инкишоф, раванди таҳсилот, маданият, фарҳанг, таълим, муносибати таҳаммулпазирона, муоширати байнишахсӣ, ҳамгироии фарҳангӣ.

COMMUNICATIVE TOLERANCE AS ONE OF THE ASPECTS OF STUDENTS' COMPETENCE

The article is devoted to the current problem of the development and formation of communicative tolerance as one of the aspects and attitudes of the tolerant consciousness of students in the modern educational process. The idea is substantiated that the introduction of the ideas of communicative tolerance and multiculturalism into the modern education system is possible through the integration of a culture of tolerance into educational subjects of the humanities. According to the author of the article, the basis for the development of students' communicative tolerance is the purposeful organization of their socially valuable activities and stimulation of their moral education. The author believes that in the process of studying at a pedagogical university, students should gain knowledge about the values of tolerant communication, they need to develop the skills of tolerant interaction with others, emotional and volitional readiness for dialogue, and a positive communicative attitude. The end result should be the transformation of communicative tolerance into a personal quality and its inclusion in the system of personal values.

Key words: communicative tolerance, development, educational process, culture, training, tolerant relationship, interpersonal communication, integration of cultures.

Маълумот дар бораи муаллиф: Азимова Маишхураҳон Ҳоҷиевна - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи назария ва методикаи тарбияи томактабии факултети психология ва таҳсилоти томактабии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Сӯғд, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1., Телефон: + 992 92744 10 42.

Сведения об авторе: Азимова Маишхураҳон Ҳоджиевна, кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой теории и методики дошкольного образования ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова» Адрес: 735700, Республика Таджикистан, Согдийский область, город Худжанд, проезд Мавлонбекова 1., Телефон: + 992 92744 10 42.

Information about the author: Azimova Mashurakhon Khodzhiyeva, Ph.D., Associate Professor Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city, Mavlonbekova passage 1. Tel: + 992 92744 10 42.

ТДУ:372.8:894.375+82/89

**ТАЪЛИМИ МУҚОИСАВИИ «ҲАЁТ ВА ЭҶОДИЁТИ АЛИШЕРИ НАВОЙ»
ҲАНГОМИ ОМУЗИШИ ФАНИИ «АДАБИЁТИ ҶАҲОН» ДАР ШАРОИТИ
МУНОСИБАТИ ИСТИФОДАИ БОСАЛОҲИЯТ**

Назарова И.

Донишгоҳи давлатии Омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон илова ба «Адабиёти тоҷик» фанни «Адабиёти ҷаҳон» таълим дода мешавад, ки аҳамияти тарбиявӣ эстетикӣ ва сиёсӣ дошта, хонандагонро бо осори адабии намояндагони бузурги халқҳои ҷаҳон шинос менамояд. Таълими фани «Адабиёти ҷаҳон» вобаста ба талаботи муносибати босалоҳият имкон медиҳад, ки хонандагон дониши худро доир ба адабиёти халқҳои дигар ганӣ гардонанд ва бо диди муқоисавӣ ба адабиёти миллати хеш назар андозанд. Таълими фанни «Адабиёти ҷаҳон» мувофиқи барномаи таълими муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар синфҳои X-XI пешбинӣ шуда, дар интиҳоби мавзӯи принсиали хронологӣ-гоҳшуморӣ ба назар гирифта шудааст. Дар синфи X ҷеҳраҳои маъруфи адабиёти классикии халқҳои ҷаҳон омӯхта мешавад. Аз ҷумла рӯзгори осори асосгузори адабиёти классикии туркӣ-ӯзбекӣ Алишери Навоӣ ба сифати бехтарин намунаи адабиёти классикии ин миллат барои таълим интихоб шудааст.

Дар мавриди таълими шарҳи ҳоли Алишер Навоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таълимашон ба забони тоҷикӣ мо дар мақолаи худ маълумоти мукамал додаем. Аз он ҷо ки дар барномаи таълими «Адабиёти ҷаҳон» соатҳои ҷудошуда барои таълими ҳаёт ва эҷодиёти Амир Алишери Навоӣ маҳдуд аст, омӯзгор бояд дар муддати 45 дақиқа хонандагонро бо тарҷумаи ҳол ва мероси адабии шоир шинос намояд. Дар китоби дарсии «Адабиёти ҷаҳон» дар ҳаҷми ду саҳифа доир ба тарҷумаи ҳол ва мероси адабии Навоӣ маълумот мухтасар дода шуда, ки барои зарурат кофӣ нест. Маълумоти додаи муаллифони китоби дарсии «Адабиёти ҷаҳон» дар бораи «Ҷазалиёти Навоӣ», «Девони Фанӣ», ва «Ҳамса»-и шоир хеле мухтасар ва ноқис буда, ба хонанда чизе дода наметавонад. Муаллифон аз девони форсӣ-тоҷикии Навоӣ 3 ғазал ва 2 ҳикояти кӯтоҳ аз «Ҳамса-ул-мутаҳайирин»-и ба тариқи намуна овардаанду бас[7, 46-57].

Озмоишҳои педагогӣ ва таҷрибаҳои таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ собит намуданд, ки дар муқоиса бо суҳанварони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ таълим додани ҳаёт ва эҷодиёти Алишери Навоӣ самараро бештар медиҳад. Бояд зикр кард, ки методистон дар мавриди истифодаи методи муқоиса дар дарсҳои адабиёт таҳқиқоти судманде анҷом додаанд. Аз ҷумла таҳқиқоти илмӣ номзади илми педагогика, дотсент Ш. Исломов дар мавзӯи “Омӯзиши асарҳои лироэпикӣ ҳангоми дарсҳои адабиёти ватан дар синфҳои IX-X” (Изучение лироэпических произведений на уроках родной литературы в IX-X классах) яке аз таҳқиқоти бунёдӣ дар мавриди омӯзиши осори адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ мебошад, ки то кунун аҳамияти илмӣ методи худро аз даст наводааст. Ш. Исломов бори нахуст дар илми педагогикаи тоҷик дар асоси дostonҳои «Шоҳнома»-и ҳаким Абулқосим Фирдавӣ, дostonҳои «Искандарнома» ва «Лайлию Мачнун»-и Низомии Ганҷавӣ, дostonи «Ҳирадномаи исқандарӣ»-и Абдурахмони Ҷомӣ ва дostonи «Лайлию Мачнун»-и Шамсиддини Шоҳин методи муқоисаро ҳаматарафа ба қор бурда, омӯзиши муқоисавии дostonҳои муҳташами адабиёти классикии форсӣ-тоҷикиро ба таври илмӣ нишон додааст. Методисти варзида баъд аз таҳқиқ ва озмоиш таҷрибаи амалӣ ба ҳулоса меояд, ки “табиати адабиёти классикии тоҷик майл ба омӯзиши муқоисавӣ дорад ва истифода аз он имкон медиҳад, ки хонанда мустақилона тавассути ҷустуҷӯ монандӣ ва тафовутҳоро муқаррар карда, асарҳоро ҳубтар бехтар омӯзад ва тафаккури таҳлиливу мустақилияти худро дар баҳодиҳӣ рушд диҳад” [8, 27]. Илова бар ин, Ш. Исломов ин назарияро дар мавриди омӯзиши адабиёти классикӣ бо истифодаи методи муқоиса амалан нишон дода, ба натиҷа меояд, ки “мустақилона аз худ намудани дониш дар ҳамгироии усули репродуктивӣ, таҳқиқотӣ-ҷустуҷӯӣ, проблемавӣ, муқоиса, индуксия, дедуксия, баҳсу мубодила ва ғайра” ҳосил мешавад.

Дар машғулиятҳое, ки дар курси таърихи адабиёт(синфҳои 8-11) ба шарҳи ҳоли адиб ихтисос дорад, бино ба таъкиди мутахассисон, бояд масоили зер равшан карда шаванд:” а) Хусусияти асосии нависанда ба ҳайси суҳанвар ва мутафаккир; б) робитаи адиб бо замони худ, бо ин ё он синфи ҷамъияти ва бо зиндагии мардум; в) усули эҷодии адиб чӣ гуна инкишоф ёфтааст, марҳилаҳои асосии раванди фаъолияти ӯ чӣ тарз давом кардааст?) ӯ дар таърихи адабиёт ва умуман, ҳаёти ҷамъиятии замони ҳеш чӣ нағмонӣ ворид кардааст?”[4, 224]. Бояд зикр кард, ки дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти Алишери Навоӣ дар сарчашмаҳои адабию таърихӣ маълумоти фаровони дақику саҳеҳ мавҷуданд. Донишмандони тоҷику ўзбек ва рус ҳаёт ва эҷодиёти ин мутафаккири бузургро ҳаматарафа омӯхта, дар ин замина китобу мақолоти зиёде ба нашр расонидаанд. Илова бар ин, дар бораи зиндагии Алишери Навоӣ филми бадеӣ сохтаанд ва бо таъя ба осори ӯ асарҳои сахнаӣ рӯйи сахнаи театр омада, ки тамошои онҳо ба хонандагон нақши бештаре мегузорад. Қобили зикр аст, омӯзгорон ба тамоми ин масъалаҳое, ки методистон ҳангоми шарҳи ҳоли адиб зарур доништаанд, аз ин китобу мақолаҳо ҷавоб ёфта метавонанд.

Озмоишҳои таълими равшан намуданд, ки ҳангоми таълими шарҳи ҳоли Алишери Навоӣ дар дарси “Адабиёти ҷаҳон” дар муқоиса бо тарҷумаи ҳоли Абдурахмони Ҷомӣ таълим додан хубтар аст ва аз ҷанд ҷиҳат судманд аст: а) Абдурахмони Ҷомӣ ва Алишери Навоӣ дар як давраи равнаки адабиёти тоҷику ўзбек зиндагӣ ва эҷод намуда, на танҳо бо ҳамдигар дӯсти наздик ва устоду шогирд буданд, балки робитаи адабии наздик дошта, ҳар ду дар ташаккули таҳаввули адабиёт ва илми замони худ саҳми бевосита доштанд.б) Абдурахмони Ҷомӣ ва Алишери Навоӣ на танҳо дар илму адаб ва ҳаёти адабию маданияи замони худ таъсиргуздор буданд, балки дар сиёсати давлат низ амрону шохони темирӣ ба маслиҳату машварати онҳо гӯш меоданд. в) Таҳаввули адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва ташаккули адабиёти туркӣ-ўзбекӣ дар асри ХУ ба қорнома ва эҷодиёти ин ду мутафаккиру суҳанвари бузург алоқаи бевосита доранд. г) Хонандагони тоҷик доир ба ҳаёт ва эҷодиёти Ҷомӣ ҳангоми таълими “Адабиёти тоҷик” ошноӣ доранд. Аз ин сабаб дар муқоиса ба рӯзгори Ҷомӣ таълим додани шарҳи ҳоли Навоӣ дастрасӣ ба замони зиндагӣ ва муҳити илмию адабии бунёдгузори адабиёти туркӣ-ўзбекӣ осон мегардад.

Зиндагии Абдурахмони Ҷомӣ ва Алишери Навоӣ бо воқеоти сиёсӣ иҷтимоӣ ва адабии асри ХУ равобити амиқ дорад. Хонандагон бо омӯхтани шарҳи ҳоли ин ду суҳанвари бузург ба як давраи пурбори таърихи фарҳангу адабиёти тоҷику ўзбек шинос мешаванд ва ин ҳама заминае мегардад, ки осори онҳоро ба дурустӣ дарк бикунанд. Омӯзгор метавонад лаҳзаҳои таъсирбахши ҳаёти Навоиро, ки бештар вақт бо Ҷомӣ алоқаманд аст ва дар сарчашмаҳо сабт шудаанд, ба хонандагон нақл кунад. Қобили зикр аст, ки Алишери Навоӣ дар асарҳои дар бораи тарҷумаи ҳоли худ ва хусусан, доир ба робитаҳои адабиаш бо Абдурахмони Ҷомӣ маълумоти фаровон додаст, ки дар байни онҳо рисолаи «Ҳамсат-ул-мутаҳаййирин» аҳамияти бештар дорад[12]. «Ҳамсат-ул-мутаҳаййирин» ба забони туркӣ- ўзбекӣ эҷод шуда, аз муқаддима, се мақола ва хотима иборат аст. Мақолаи нахуст дар баёни суҳбат ва мулоқотҳои Навоӣ; мақолаи дуввум – муқотибаи Ҷомӣ ва Навоӣ; мақолаи саввум – китоб ва рисолаҳое, ки Абдурахмони Ҷомӣ бо ташвиқ ва хоҳиши Навоӣ навиштааст; хотимаи асар – дар зикри китобҳое, ки Навоӣ бо маслиҳати Ҷомӣ хондааст. Дар ин рисола тарҷумаи ҳоли Абдурахмони Ҷомӣ, робитаҳои адабии Навоӣ бо Ҷомӣ, ёддоштҳои Навоӣ дар бораи Ҷомӣ, дарс гирифтани Навоӣ аз Ҷомӣ ва дигар масъалаҳои фаъолияти адабию илмӣ ин ду суҳанвари бузург тасвир ёфтааст. Хонандагон аз ин асар бо симои маънавии Ҷомӣ ва Навоӣ, одоби шогирдию устоди ин ду шоири бузург ошно мешаванд. Аз ин рисола маълум мешавад, ки Навоӣ ва Ҷомӣ бо маслиҳати ҳамдигар дар равнаки илму адабиёти тоҷику ўзбек ҳиммат гузоштаанд.

Илова бар ин, бино ба гуфтаи навоишиносон, дар бораи тарҷумаи ҳол, ҳулку атвор, муносибаташ бо адибону олимон, намоёндагони қасбу қори қуноғун, ҳокимону салотин ва эҷодиёти Навоӣ дар асарҳои адабию таърихӣ асрҳои ХУ-ХУІ маълумоти дақиқ ва қобили эътимот дарҷ шудааст. Аз ҷумла Давлатшоҳи Самарқандӣ, Қамолиддини Биноӣ, Ғиёсуддини Хондамир, Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, Мирхонд, Али Сафӣ, Бобурмирзо ва ҷанде дигар аз аҳли фазли асри ХУ ва асри ХУІ дар асарҳои худ лаҳзаҳои қудогонаи ҳаёти Алишери Навоиро дарҷ кардаанд. Масалан, воқеаи воҳӯрии қозизодаи Систон бо Навоӣ ва Ҷомӣ, ки Зайниддин Маҳмуди Восифӣ дар «Бадоеъ-улвақоъ» тасвир кардааст, ҳеле омӯзанда буда, дар шинохти шахсияти ин ду шоири бузург қарои хонандагони синфҳои қалони мактабӣ ҳеле муфид аст.

Ҳангоми баёни тарҷумаи ҳоли Алишери Навоӣ мо ба китоби дарсӣ қаноат накардем ва методи муқоисаро асос қарор дода, усули интерактивии таълимро истифода бурдем. Китоби “Навоӣ”-и нависандаи ўзбек - Ойбек, ки дар қатори асарҳои бадеии мутолиашавандаи ҳатмӣ барои хонандагони ўзбекзабон тавсия шудааст, мутолиаи ин китобро як ҳафта қабл аз омӯзиши мавзӯи “Алишери Навоӣ” ба хонандагони тоҷик низ пешниҳод намудем. Мутолиаи китоби “Навоӣ”-и Ойбек барои хонандагони тоҷик ихтиёрӣ, аммо мутолиаи матни “Воҳӯрии қозизодаи систонӣ бо Ҷомӣ ва Навоӣ”-ро аз китоби Садриддин Айний “Восифӣ ва ҳулосаҳои “Бадоеъ-ул-вақоъ” ҳатмӣ буд.

Аз он сабаб, ки хонандагон дар синфи 7 ҳикояи “Воҳӯрии Қозизодаи Сиистонӣ бо Абдурахмони Ҷомӣ” мутолиа кардаанд, барои муайян кардани дониши хонандагон доир ба ин ҳикоя дар дарси забон нақли ҳатмӣ гирифтём. Маълум гардид, ки ҳангоми омӯзиши ҳикоят дар синфи 7 таваҷҷуҳи хонандагон бештар ба Абдурахмони Ҷомӣ ва Қозизодаи Сиистонӣ нигаронида шудааст, аз нақши Алишери Навоӣ дар ин ҳикоят касе аз хонандагон ёдовар нашудааст. Барои таъйини дониши хонандагон доир ба Навоӣ ду рӯз пеш аз дарс тести санҷишӣ гузаронидём. Саволҳои тест аз маводе, ки хонандагон дар синфҳои поёни доир ба Абдурахмони Ҷомӣ ва Алишери Навоӣ омӯхта буданд, иборат буд. Мақсад ин ин қор дар марҳалаи аввал муайян намудани дониши хонандагон дар бораи зиндагӣ осор ва равобити адабию дӯстии Ҷомӣ ва Навоӣ буд, ки дар ин мавзӯ чиро медонанд ва ҷӣ бояд қард, ки ба шахсияти ин ду мутафаккири бузург ду ҳалқи бародар ба сифати намунаи инсонии қомил, шоирӣ нависанда, олим ва тарғибгари дӯстӣ бародарӣ меҳр пайдо қарда, ба омӯзиши ҳаёту эҷодиёти ин ду бузургвор дар дили онҳо шавқ бедор қардад. Матни ҳикояи “Воҳӯрии Қозизодаи Сиистон бо Навоӣ ва Ҷомӣ”-ро аз китоби С.Айний “Восифӣ ва ҳулосаҳои “Бадоеъ-ул-вақоъ” бори дигар дар синф қироат намуда, хонандагонро ба баррасии он, аз ҷумла образи Навоӣ дар он қалб намудем. Баррасӣ ва муҳокима воҳӯрии қозизода бо Навоӣ ва саволу ҷавоб байни онҳо аз ҷанд ҷиҳат дорои аҳамияти тарбиявӣ буда, хонандагон дар баробари огоҳ шудан аз ҳислатҳои наҷибии инсонии Ҷомӣ ва Навоӣ дониши назариявӣ доир ба шеър ҳам гирифтанд. Ҳангоми баррасии ҳикоя диққати хонандагонро ба муносибати Навоӣ ба писари қозии Систон ва саволҳои Навоӣро ҷавобҳои Қозизода қалб намудем. Усули саволу ҷавоб ва методи муқоиса имкон фароҳам овард, ки хонандагон образҳои ҳикояро таҳлил намоянд ва идеяи нависандаро муайян қунанд. Саъй намудем, ки дар дарс суҳбати озод сурат қирад ва ҳама имконияти суҳан гуфтанро дошта бошанд. Саволҳоро ҷунин мурағаб намудем, ки ба фаҳми хонандагон наздик бошад:

Қадам қори писари қозии Сиистон писанди Алишери Навоӣ ғашту талаби дидори ў намуд?

Қозизодаи Сиистон шоирӣ машҳур буд ва Навоӣ шоиронро эҳтиром менамуду ба онҳо инъом меод.

Навоӣ ҷавонони боистеъдодро эҳтиром менамуду онҳоро дастгирӣ ва тарбият менамуд.

Қозизода қасидаи ҳаҷвии Мавлоно Наҳвӣ, ки дар ҳаққи систонӣ буд, ҷавоб қардонд.

Қасидаи ҷавобии писари қозии Систон, ки хеле устодона суруда шуда буд, сабаби таваҷҷуҳи Навоӣ ба ў гардид.

2. Алишери Навоӣ қозизодаро ҷӣ ҳел қабул намуд?

- Хеле олий қабул намуд, зеро ў ҷавони донишманд ва боистеъдод буд.

- Навоӣ ҳамчун инсонии қомил тамоми меҳмонхояшро бо ҷеҳраи қушод пешвоз меғирифтӯ меҳмондорӣ менамуд, зеро эҳтироми меҳмон воҷиб аст.

- Навоӣ дар симои Қозизода шоирӣ ояндадорро меид ва меҳост ўро тарбият қунад.

3. Алишер Навоӣ баъд аз хондани қасидаи қозизодаи Сиистон ҷӣ гуфт?

- Писари қозии Систон ҷавони бомағрифат будааст, аммо аҷиб, ки мо аз ин беҳабар будаем.

- Қасидаи ҷавобии қозизода хеле олий аст, маълум аст, ки ҷавони бомағрифат мебошад.

- Ин қасидаи ҷавобӣ гувоҳи он аст, ки муаллифи он аз илми шеър боҳабар асту истеъдоди шоирӣ дорад.

- Агар ии ҷавон тарбият ёбад, дар оянда шоирӣ хуб хоҳад шуд.

4. Суҳбати Навоӣ бо қозизода дар қадам мавзӯ буд?

- Дар бораи шеърӯ шоирӣ.

- Дар бораи он ки шеър ҷавобии ў беҳтар аст ё шеър Мавлоно Наҳвӣ.

- Навоӣ писари қозии Сиистонро имтиҳон қард ва донишу фазилати ўро санҷид.

- Навой қозизодаи Сиистонро аз ҷиҳати одобу фазилят имтиҳон кард.

5. Навой ба қозизода чӣ савол дод?

- Шеърӣ шумо беҳтар аст ё шеърӣ Мавлоно Наҳвӣ?

- Оё шумо чунин истеъдод доред, ки шеърӣ Мавлоно Наҳвиро ҷавоб гӯед?

- Оё шеърӣ Мавлоно Наҳвӣ дар ҳаққи Систониён шуморо нороҳат кард, ки онро ҷавоб гуфтед?

6. Қозизода ба саволи Навой чӣ ҷавоб дод?

- Шеърӣ ман беҳтар аст.

- Зеро ман аз Сиистон ҳастаму он чоро хуб мешиносам..

- Мардуми Систонро ман аз Мавлоно Наҳвӣ беҳтар мешиносам.

- Ман ватанамро дӯст медорам, аз ин рӯ, шеърӣ ман беҳтар аст.

7. Қозизода ба кадом далел шеърӣ худро беҳтар аз қасидаи Мавлоно Наҳвӣ донист?

- Бинобар он ки ҳар чӣ Мавлоно Наҳвӣ дар ҳаққи вилояту мардуми вилояти мо гуфта, ҳама рост гуфтааст ва ҳар чӣ ман дар таърифи он вилоят гуфтаам, ҳамаро дурӯғ гуфтаам.

- Шеърӣшиносон дурӯғтарин шеърро беҳтарин шеър гуфтаанд, чун шеърӣ ман дурӯғ аст, аз шеърӣ Мавлоно Наҳвӣ беҳтар аст.

8. Ба кадом сабаб ҷавоби писари қозии Систон ба Навои хуш омаду ўро инъому иноят фармуд?

- Зеро қозизода эҳтироми Мавлоно Наҳвиро ба ҷой оварду ўро ростгӯӣ донист .

- Қозизода дар асоси назарияи шеърӣ араб, ки дурӯғтарин қасидаро беҳтарини он медонанд, ҳам шеърӣ худро беҳтар донист ва ҳам эҳтироми Мавлоно Наҳвиро ба ҷой оварда буд.

9. Навой дар бораи қозизода ба Абдурахмони Ҷомӣ чӣ гуфт, ки бузургворе монанди Ҷомӣ толиби дидори қозизода шуд?

- Аз шеърӣ олии қозизода ба Ҷомӣ нақл кард.

- Аз истеъдоди шоирӣ ва донишу одоби баланди қозизода ҳикоят кард.

- Аз донишу хирад ва зиракию ҳозирҷавобии қозизода нақл кард.

10. Агар шумо ба ҷои Қозизода мебудед, дар вохӯрӣ бо одамони бузург чӣ тавр рафтор мекардед?

- Монанди Қозизода.

- Тавре рафтор мекардам, ки аз ман розӣ бошанд.

- Ҳеҷ вақт худситой намекардам.

- Пеш аз ҳама одобрӯ риоя мекардам, то аз ман малол нашаванд.

10. Супориш барои андеша: Одоби суҳбат бо калонсолон. Нақшаро пур кунед:

	Дар суҳбат бо бузургон. Амалҳо	Мумкин аст	Мумкин нест	Қатъиян манъ аст
	Бо тавозуъ салом додан			
	Нахуст даст додан			
	Саволҳои номуносиб додан			
	Бисёр гап задан			
	Бе иҷозат сухан гуфтан			
	Шикоят кардан			
	Маслиҳат додан			
	Ҳаракатҳои ноҷо кардан			
	Иҷозат пурсидан			
0	Бе таклиф ва пешниҳод нишастан ва ё хестан			
1	Бе иҷозат рафтан			
2	Иҷозат пурсидан барои рафтан			
3	Худоҳофизӣ кардан			
4	Миннатдорӣ кардан			
5	Идома диҳед.			

Ҳамин гуна усули таълимиро дар идомаи ҳикоят, ки Қозизода бо Абдурахмони Ҷомӣ вомехӯрад, давом додан мумкин аст. Муаллимаи факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров Бобоева З.Т. дар рисолаи худ «Асосҳои методӣ ва ҷанбаҳои амалии муносибати босалоҳият ба таълими ҳаёт ва эҷодиёти Абдурахмони Ҷомӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ» ҳикояи “Воҳӯрии Қозизодаи Сиистон бо Ҷомӣ” бо усули интерактиви таълим дар асоси озмоиши педагогӣ дар синфи 9 пешниҳод кардааст, ки ҷанбаи кавии методӣ дорад ва дар муаррифии шахсияти шоири бузург аҳамияти бузург дорад. Аммо аз он ҷо ки мақсади Бобоева З.Т. шиносондаи шахсияти Абдурахмони Ҷомӣ ба хонандагони синфи 9 аст, бештар образҳои Ҷомӣ ва қозизодаи Сиистон мавриди муҳокимаи баррасии хонандагон қарор гирифтаанд ва образи Алишери Навоӣ дар ин ҳикоят аз назар дур мондааст [6,115]. Ҳарчанд соати ҷудошуда барои таълими ҳаёт ва эҷодиёти Алишери Навоӣ дар барномаи “Адабиёти ҷаҳон” маҳдуд аст, аммо озмоиши педагогӣ собит намуд, ки бо тақия ба матни бадеӣ ва дар муқоиса таълим додани шарҳи ҳоли ин ду шоир ва адиби бузурги ду халқи бародари тоҷику ўзбек аз ҷанд ҷиҳат судманд аст:

1. Хонандагони тоҷик дар синфҳои 7 ва 9 доир ба ҳаёт ва эҷодиёти Абдурахмони Ҷомӣ маълумоти зурурӣ доранд ва аз вазъияти сиёсӣ ва адабию илмӣ асри ХУ, нақши Ҷомӣю Навоӣ дар инкишофи илму адаб дар ин давра огоҳанд.

2. Маълумоти гирифтаи хонандагон дар синфҳои поёнӣ ба омӯзгор имкон медиҳад, ки вақтро сарфа наоянд ва бо тақия ба матнҳои бадеӣ шахсияти Навоиро ба хонандагон муаррифӣ наояд.

3. Матни бадеӣ имкон медиҳад, ки хонандагон бо шахсияти шоир ва лаҳзаҳои зиндагии ӯ аз наздик шинос шаванд ва аз хислатҳои наҷибу ҳамидаи ӯ, монанди қабулу гусели меҳмон, одоби муошират, ҳоксорию фӯрӯтанӣ, бамавқеъ сухан гуфтан, эҳтироми меҳмон новобаста аз ҳурдсол буданаш, дарки ҳамсуҳбат, дастгирии ҷавонони боистеъдод ва ғайра огоҳ гарданд.

4. Хонандагон ба образҳои бадеӣ, аз ҷумла ба образҳои мусбат пайравӣ мекунанд ва меҳонад монанди онҳо бошанд. Аз он ҷо, ки ҳикояи таҳлилшуда дар баробари бадеият ҷанбаҳои таърихӣ дорад ва образҳои он, монанди Навоӣю қозизодаи Сиистон шахсони таърихӣ ҳастанд, хонандагон меҳонад монанди онҳо бошад, ба хислатҳои онҳо пайравӣ кунанд ва он хислатҳоро дар зехни худ ҷой медиҳанд.

5. Хонандагони синфи 10 қариб ҳамсину соли қозизодаи Систон ҳастанд, озмоиш нишон дод, ки донишу хирад, хушмуомилағӣ ва зиракию ҳозирҷавобии қозизода дар суҳбат бо Алишери Навоӣ бештар мавриди таваҷҷуҳи хонандагон қарор гирифт. Бе шубҳа, ҳар як хонанда меҳонад монанди қозизода донишманд ва зираку ҳозирҷавоб бошад дигаронро ба ҳайрат оварад.

6. Симоҳои Ҷомӣ, Навоӣ ва қозизодаи Систон барои хонандагон симоҳои идеалиянд ва аз тарафе ба онҳо ҳеле наздиканд. Агар образҳои Ҷомӣю Навоӣ ба сифати инсонҳои бузург ҷилвагар гарданд, образи қозизода, ки ҳамсинну соли онҳост, метавонад намунаи ибрат барои писарбачагони синфҳои 10-11 бошад. Хонандагон ба хислатҳои ҳамидаи қозизода пайравӣ мекунанд ва аз иштибоҳоти ӯ, алалҳусус хангоми воҳӯрӣ бо Ҷомӣ сабак гиранд.

7. Хангоми таҳлилу баррасии ҳикояи боло хонандагон дар заминаи маълумоти дар бораи Алишер Навоӣ дошташон аз синфҳои 7 ва 9 ба донишҳои нав, ахбори васеътар ва арзёбии комилтар ноил гардиданд ва ба ин васила дар рушди салоҳиятҳои коммуникативӣ, маърифатӣю ахлоқӣ ва иҷтимоишавии онҳо замина муҳайё гардид.

8. Салоҳияти омӯзгор дар он зоҳир мегардад, ки дар раванди дарс вазъияти муомавӣ (проблемавӣ) ба вучуд оварад, масъалаҳое ба миён гузорад, ки ба рафтору кирдор ва муҳити иходакардаи хонандагони ин синну сол мувофиқ бошад.

9. Омӯзгор бояд ҳалли масъалаҳоеро хангоми дарс пеш гузорад, ки хонандагон дар худ дорад ва дар ҳал намудани он завқу шавқ пайдо мекунанд. Ҳалли масъала аз тарафи ҳуди хонандагон шавқу завқи онҳоро бедор мекунад ва ин имкони инкишофи салоҳиятҳоро ба миён меоварад.

Озмоиши педагогӣ собит намуд, ки ин дарси муқаддимавӣ доир ба як лаҳзаи зиндагии Алишери Навоӣ бо истифода аз усули муқоиса, мубоҳиса, муколама, суҳбат, проблемагузорӣ, ҷустуҷӯӣ, ташҳисӣ, эвристикӣ барои хонандагони мактаби миёна ҷолиб аст

ва метавонад онҳоро барои шинохти шахсияти шоири бузург ва дарки осори ӯ омода намояд.

АДАБИЁТ:

1. Абдуқодиров А. Амир Алишер Навоӣ. – Хужанд: Нури маърифат, 2003. – 156 б.
2. Айни, С. Восифӣ ва ҳулосаҳои “Бадоеъ-ул-вақоеъ”-и ӯ [Матн] \ С.Айни. – Душанбе: Адиб, 1985.
3. Аҳмедова, Ш.Жомӣ ва Навоӣ мактубларида бадиӣ иҷодга муносибат [Матн] \ Ш.Аҳмедова \ Чомӣ ва Навоӣ: равобити илмӣ ва- адабии форс-тоҷик ва ўзбек. – Тошкент: Tafakkur, 2020. – С., 95-98.
4. Аҳмадов М. Таълими адабиёти тоҷик (қисми 2) [Матн]. \ М.Аҳмадов. – Хучанд: Ношир 2016. – 292 с.
5. Ашурова, Г. Жомӣ асарида Навоӣ сиймосининг бадиӣ талқини мусаласи [Матн] \ Г.Ашурова \ Чомӣ ва Навоӣ: равобити илмӣ ва- адабии форс-тоҷик ва ўзбек. – Тошкент: Tafakkur, 2020. – С., 115-121.
6. Бобоева, З.Т. Асосҳои методӣ ва ҷанбаҳои амалии муносибати босалоҳият ба таълими ҳаёт ва эҷодиёти Абдурахмони Чомӣ дар МТМУ [Матн] // дис. н.и.п. – Душанбе, 2024. – 206 с.
7. Зайниддинов М., Худойдодов А. Адабиёти ҷаҳон. Барои синфҳои 10-11 [Матн] \ М.Зайниддинов, А.Худойдодов. – ПИК “Офсет”, 2001. – 352 с.
8. Исломов Ш. Изучение лироэпических произведений на уроках родной литературы в 1X-X классах [Матн]. \ Ш.Исломов. Дис. к. п.н. [Текст] – Москва, 1990. – 197 с.
9. Исломов, Ш., Бобоева, З. Таълими интерактиви омӯзиши ҳаёт ва эҷодиёти Абдурахмони Чомӣ дар МТМУ [Матн] \ З. Бобоева \ Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами назария ва амалияи тадқиқоти педагогӣ: дурнамои инкишофи он дар замони муосир” бахшида ба 90-солагии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Чомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Душанбе- 2023. – С., 144-150.
10. Маллаев Н. Ўзбек адабиёти таърихи. – Т.: Ўрта ва олий мактаб [Матн]. \ Н. Маллаев. – Тошкент, 1983. – 395 с.
11. Муллоходжаева, К. Художественная интерпретация духовно-просветительских идей в газетях Алишера Навоӣ и Абдурахмана Джами [Матн] \ К. Муллоходжаева \ Чомӣ ва Навоӣ: равобити илмӣ ва- адабии форс-тоҷик ва ўзбек. – Тошкент: Tafakkur, 2020. – С., 69-74.
12. Навоӣ, Алишер. Махбуб-ул-қулуб [Матн] // Аз ўзбекӣ тарҷумаи К.Олимов бо муқаддима ва тавзеҳот. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 168 с.

ТАЪЛИМИ МУҚОИСАВИИ «ҲАЁТ ВА ЭҶОДИЁТИ АЛИШЕРИ НАВОӢ» ҲАНГОМИ Омӯзиши фанни «АДАБИЁТИ ҶАҲОН» ДАР ШАРОИТИ МУНОСИБАТИ ИСТИФОДАИ БОСАЛОҲИЯТ

Дар мақола сухан аз омӯзиши муқоисавии шарҳи ҳоли Алишери Навоӣ бо рӯзгори Абдурахмони Чомӣ дар шароити муносибати босалоҳият ба таълим ҳангоми омӯзиши фанни “Адабиёти ҷаҳон” меравад. Муаллифи мақола бо таъки ба озмоиши таълимӣ ба ҳулоса омадааст, ки бо таъки ба матн ва дар муқоиса бо тарҷумаи ҳоли Абдурахмони Чомӣ таълим додани шарҳи ҳоли Алишери Навоӣ аз ҷанб ҷиҳат судманд аст. Авалан, ҳонандагон бо Навоӣ тавассути матн аз наздик шинос мешаванд, сониян, методи муқоиса имкон медиҳад, ки ҳонандагон доир ба тарҷумаи ҳоли ҳар ду шоир ва равобити адабии халқҳои тоҷикӣ ўзбек маълумоти кофӣ ба даст оваранд.

Муаллифи мақола дар заминаи таҳқиқи омӯзиш ва озмоиши педагогӣ собат намуда, ки ҳангоми таълими муқоисавии шарҳи ҳоли Алишери Навоӣ бо рӯзгори Абдурахмони Чомӣ дар шароити муносибати босалоҳият ҷандин усули таълим, монанди муқоиса, мубоиса, муқолама, суҳбат, проблемагузорӣ, ҳустуҷӯӣ, таҳқиқӣ, эвристикӣ истифода мешаванд, ки заминаи хубе барои таҳқиқи салоҳиятҳо дар ҳонандагон мегарданд.

Калидвожаҳо: адабиёт, матни бадеӣ, ҳонанда, мактаб, метод, муқоиса, салоҳият, коммуникативӣ, маърифатӣ, ахлоқӣ, Навоӣ, Чомӣ, қозизода.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРЕПОДАВАНИЕ «ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО АЛИШЕРА НАВОӢ» ПРИ ИЗУЧЕНИИ ПРЕДМЕТА «ВСЕМИРНАЯ ЛИТЕРАТУРА» В УСЛОВИЯХ КОМПЕТЕНТНОГО ОТНОШЕНИЯ

В статье рассматривается сравнительное исследование биографии Алишера Навоӣ и Абдурахмана Джами в контексте компетентного подхода к образованию при изучении предмета «Всемирная литература». На основе образовательного эксперимента автор статьи пришел к выводу, что на основе текста и в сравнении с переводом Абдурахмана Джами обучение интерпретации рассказа Алишера Навоӣ полезно по нескольким причинам. Во-первых, читатели близко знакомятся с Навоӣ через текст, во-вторых, метод сравнения позволяет читателям получить достаточно информации о современном переводе как поэтов, так и о литературных связях таджикского и узбекского народов.

Автор статьи на основе педагогических исследований и тестирования подтвердил, что при сравнительном преподавании повести Алишера Навои и жизни Абдулрахмана Джами в условиях компетентного отношения используются несколько методов обучения, такие как сравнение, сопоставление, диалог, беседа, решение задач, поиск, диагностика, эвристика, которые становятся хорошей основой для развития способностей учащихся.

Ключевые слова: литература, художественный текст, читатель, школа, метод, сравнение, компетентность, коммуникативная, образовательная, нравственная, Навои, Джами, Газизаде.

COMPARATIVE TEACHING OF "LIFE AND WORK OF ALISHER NAVOI" IN STUDYING THE SUBJECT "WORLD LITERATURE" IN THE CONDITIONS OF A COMPETENT ATTITUDE

Competent approach to education when studying the subject of "World Literature". Based on the educational experiment, the author of the article came to the conclusion that, based on the text and in comparison with the translation of Abdurrahman Jami, teaching the interpretation of Alisher Navoi's story is useful for several reasons. Firstly, readers become closely acquainted with Navoi through the text, and secondly, the comparison method allows readers to obtain sufficient information about the modern translation of both poets and the literary connections of the Tajik and Uzbek peoples.

The author of the article, based on pedagogical research and testing, confirmed that when comparatively teaching Alisher Navoi's story and the life of Abdurrahman Jami in conditions of a competent attitude, several teaching methods are used, such as comparison, juxtaposition, dialogue, conversation, problem solving, search, diagnostics, heuristics, which become a good basis for the development of students' abilities.

Key words: literature, fiction, reader, school, method, comparison, competence, communicative, educational, moral, Navoi, Jami, Gazizade.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назарова Ирода - ассистенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти ДИОТ ба номи С. Айни Нишони: 734003, ш. Душанбе, хiebони Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 988388518

Сведения об авторе: Назарова Ирода – ассистент кафедры методики преподавания языка и литературы ТГПУ имени С. Айни. Адрес: 734003, ш. Душанбе, пр. Рудаки, 121. Тел.: (+992) 988388518.

Information about the author: Isrofilnoy Sharifmurod Rahimzoda - Nazarova Iroda - assistant at the Department of Methods of Teaching Language and Literature, Tajik Pedagogical University named after S. Aini. Address: 734003, Dushanbe, pr. Rudaki, 121. Tel.: (+992) 988388518/

ТДУ:159.923.3(575.3)

ТАРТИБ ДОДАНИ СИМОИ ПСИХОЛОГӢ ДАР РАВАНДИ ИНТИХОБИ КАСБИЮ ПСИХОЛОГӢ

Латифзода С. З., Ахмедзода Т. А.

Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Симои психологӣ – ин маҷмуи нишонаҳои психологӣи характер, хусусиятҳои фардӣ-психологӣ, маромнокӣ ва хусусиятҳои шахс буда, рафтор, фаъолият ва динамикаи ўро муайян мекунад [6, с.209]. Симотартибдихии психологӣ дар соҳаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, сиёсат, таърихи илм ва санъат, психология, психиатрия, тиб ва менеҷмент истифода мешавад, аммо дар ҳама ҳолатҳо симои психологӣ ба таҳлил, ҷамъбаст ва шарҳи замон (гузашта, ҳозира ва оянда) далелу ҳодисаҳои ҳаёт, маҳсули фаъолият, муҳит, тавсифи намуди зоҳирии шахс (имову ишораҳо то ба тарзи либоспӯшӣ) асос меёбад.

Мебояд зикр намуд, ки симои психологӣ дар раванди интихоби касбию психологӣ тартиб дода мешавад ва натиҷаи интихоби касбию психологӣ ин худ тартиб додани симои психологӣи шахс маҳсуб меравад. Интихоби касбию психологӣ бо мақсади тартиб додани симои психологӣ дар Тоҷикистон бештар дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ гузаронида мешавад ва мақомоти корҳои дохилӣ яке аз ташаббускорони ин соҳа мебошад.

Дар ин росто, асос барои тартиб додани симои психологӣ дар раванди интихоби касбию психологӣ дар ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳхати довталаб ва ё корманд мебошад. Ба ибораи дигар, барои тартиб додани симои психологӣи шахс барои хизмат, таҳсил ва ё барои интиқол ба вазифаҳои дигар дар Маркази таҳлили психологӣи Раёсати тиббии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуҷҷатҳои зерин асос ҳисобида мешаванд [10].

Роҳхати дастгоҳи кадрӣ мақомоти корҳои дохилӣ ва кушунҳои дохилии Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои гузаштани муоинаи тиббию психологӣ дар Комиссияи марказии тиббӣ-ҳарбии Раёсати тиббии Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Роҳхати дастгоҳи кадрӣ мақомоти корҳои дохилӣ ва қушунҳои дохилии Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои гузаштани муоинаи такрорӣ пас аз гузаштани муҳлати санҷишӣ (тайёрии аввалин).

Ҳамзамон, ҳангоми тартиб додани симои психологӣ дар раванди интиҳоби касбию психологӣ татбиқи чунин корҳо муҳим арзёбӣ мегарданд:

Омӯзиши психологӣ касб бо мақсади коркарди талабот ба довтолаб. Дар ин росто, бояд сохтори дохилии фаъолият бо тамоми ҷузъиёташ бо назардошти вазъиятҳои экстремалӣ ва дигар вазъиятҳо муайян карда шаванд. Ин гуна омӯзишхоро бо мафҳуми тавсифи профессиографӣ (психограмма ва профессиограмма) ном мебаранд.

Интиҳоби маҷмуи методикаҳо ва тестҳои касбӣ барои муайян намудан ва баҳогузорӣ кардани интиҳоби касбӣ ва психологӣ шахс.

Ояндабинии психологӣ дар асоси мувофиқат кардани “профили психологӣ шахс” бо “профили психологӣ касб”, яъне тартиб додани симои психологӣ шахс.

Дар баробари ин, яке аз меъёрҳои муайян ва мушаххаснамоии интиҳоби касбию психологӣ, ки дар натиҷаи он симои психологӣ шахс тартиб дода мешавад, дараҷаи рушди сифатҳои шахсӣ ба шумор меравад, ки дар иҷрои вазифаҳои хизматӣ дар мақомоти корҳои дохилӣ муҳим арзёбӣ гардида истодааст.

Барои тартиб додани симои психологӣ шахс ҷиҳати мувофиқати он ба фаъолияти мушаххас, ҳанӯз аз замонҳои қадим роҳи усули гуногуни илмӣ амалӣ мавриди истифода қарор дошт. Аз таҳлили адабиёт бармеояд, ки омӯзиши масъалаи мазкур таърихи хеле қадима дорад. Масалан, дар Мисри Қадим бо довтолаб суҳбат гузаронида шуда, тавассути он маълумоти тарҷумаҳои, дараҷаи маълумотнокӣ, хусусиятҳои физиологӣ ва тарзи суханронии ӯ муайян карда мешуд. Пас аз он маҳорати қорӣ, қобилияти гӯшкунӣ, таҳаммулпазирӣ, дарки маънӣ ва монанди инҳо мавриди омӯзиш қарор мегирифтанд. Инчунин, довтолабро ба воситаи оташ ва об мавриди омӯзиш қарор медоданд, ки ин санҷишҳои сангин барои нафарони аз худ боваринадошта боиси марг мегашт [3, с.114].

Маҳз дар асоси санҷишҳои дар боло зикршуда симои психологӣ тартиб дода мешуд.

Дар Империяи Чин аллакай ин гуна меъёрҳо ва супоришҳои санҷишӣ ба стандарти махсус дароварда шуда буданд. Масалан, дар Империяи Чин тақрибан 3000 сол пеш ҳангоми қабули довтолабон ба хизмати давлатӣ аз як қатор супоришҳои ба стандартдаровардашудаи махсус истифода мекарданд. Дар Ҳинди Қадим бошад, довтолаб ордӣ аз биринҷ тайёршударо муддате хоида, баъдан онро ба берун мепартофт, агар ӯ бе душворӣ аз уҳдаи ин кор мебаромад, пас маълум мешуд, ки дар ин нафар ҳолати изтиробнокӣ дида намешавад [4, с.197].

Санҷишҳои зикргардида, ки раванди тартиб додани симои психологиро ташкил медиҳанд, аз ҷониби мутафаккирони Шарқ низ мавриди омӯзиш ва баҳогузорӣ қарор гирифта буданд. Доир ба ҳолати ба изтироб омадан ва муайянкунии он, ки дар навбати худ яке аз унсурҳои шахсро ташкил медиҳад, тавассути задани набз Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ дар «Маснавии маънавӣ»-и худ чунин ишора карда буд: «...Ҳамчунон, ки канизак саргузашти хешро ба забон меовард, табиб набзи ӯро дар даст медошт ва як-як номи шахрҳое, ки канизак мешинохт ба забон меовард ва саршиносони он шахрро ном мебуд, қасдаш ин буд, ки аз ҷаҳиши набз аз кадом шахр ва ба кӣ дил баستاني ӯро муайян кунад. Пеш аз он, ки шох ӯро бихарад, ошиқи кӣ будааст. Ҳамин, ки номи Самарқанд бар забони табиб омад, набзи канизак тунд зад ва рангу рӯйи канизак сурх шуд» [1, с.12-13].

Истифодаи гузаштан аз байни оташ барои исботи бегуноҳии худ, ки дар достони “Сиёвуш”-и “Шоҳнома”-и безаволи Фирдавсӣ оварда шудааст, маъноӣ онро дорад, ки одамон дар он давра доир ба таъсири дараҷаи баланди изтиробнокӣ ба идораи бошууронаи рафтор маълумот доштанд.

Кӯшишҳои аввалини омӯзиши сохти психологӣ шахс бо мақсади тартиб додани симои психологӣ бо методҳои асосноки илмӣ дар аввалҳои асри XX оғоз гардид. Корҳои Ф. Тейлор боиси тобиши илмӣ гирифтани соҳаи мазкур гардиданд, ӯ системаи омӯзиши ҷанбаҳои психологӣ кормандро дар ИМА мавриди тадқиқ қарор дод. Мавсуф дар рафти таҳқиқи симои психологӣ шахс маълум намуд, ки аз 500 нафар корманд танҳо 140 нафарашон аз уҳдаи кор мебаромаданду ҳалос. Пас аз амалӣ намудани ин гуна корҳо маҳсулнокии кор зиёд гардид ва маоши кормандон бошад, ба 1,6 маротиба боло рафт.

Соли 1903 дар Страсбург хучраи аввалини кории муайянқунии тамоили касбӣ (профориентатсия) таъсис дода шуда, дар он сохти психологӣи шахс барои қабул ба кор аз рӯи модели Ф. Парсонс мавриди таҳхис қарор мегирифт. Ф. Парсонс аз ҷумлаи нахустин олимоне мебошад, ки дар симои психологӣ модели седоирагии «Меҳоҳам», «Метавонам» ва «Зарур аст»-ро қоркард ва ворид намуд. Модели мазкур дар симои психологӣ дорои мантиқи аҷиб аст: касби ояндаи шахс бояд пеш аз ҳама ба ӯ писанд бошад («меҳоҳам»), бо қобилият ва имкониятҳои шахс мувофиқат кунад («метавонам») ва дар бозори меҳнат харидор дошта бошад («зарур аст») [3, с.115].

Баъдтар соли 1913 психологи олмонӣ Гуго Мюнстерберг (1863-1916) китоби худро бо номи “Психологияи истеҳсолоти самаранок” рӯи ҷоп овард. Ӯ аз аввалин психологоне буд, ки истифодаи тестҳои психологиро барои тартиб додани симои психологӣ қоркард намуд. “Истифодаи тестҳо ҳамчун усули тадқиқоти психологӣ барои муайян кардани қоршоямии касбӣ ва психологӣ дар қорҳои олимони машҳур аз қабилӣ Г.Эйзенк, Р.Амтауэр, А.Анастаси, Д.Векслер, М.Люшер, Р.Каттел, Ҷ. Равен, С. Розенсвейг, Л. Сонди, Ҷ. Тейлор ва дигарон, ки дар тамоми ҷаҳон шухрат ва эътирофдоранд, оварда шудааст” [5, с.125].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоби касбию психологӣ, ки дар натиҷаи он симои психологӣи шахс тартиб дода мешавад, дар навбати худ аз се марҳила иборат мебошад, ҳамзамон, ҳар як марҳила дар навбати худ мустиқил аст.

Марҳилаи якум, ки шартан, мо онро марҳилаи тартиб додани симои ҳуқуқӣ номидем, ҷанбаи иҷтимоӣ-ҳуқуқиро таҳкил медиҳад ва аз ҷониби қормандони шуъбаи кадр ва қор бо ҳаياتи шахсии ВКД амалӣ мегардад. Хуҷҷатҳои аввалиндараҷаи довталабро қормандони шуъбаи кадр қабул мекунанд ва пас аз ҷамъоварии хуҷҷатҳои лозима роҳхат ба довталаб дода шуда, ӯ (довталаб) барои муайян кардани саломатӣ ва ҳолати психикӣ равона мешавад. Ин марҳила дар санҷиши довталаб бо нишондодҳои расмии ҷуғрофӣ (синну сол, маълумот, хизмат дар қувваҳои мусаллаҳ, қайди ҷои истиқомат), меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқию этикӣ (ба намуди ғайолият мувофиқ будан, мавҷуд набудани маълумоти манфии шахсӣ, омилҳои боиси паст гардидани шаъну шараф) асос меёбад. Хуҷҷатҳои ҷамъовардаи довталаб аз ҷониби қормандони шуъбаи кадр таҳлил гардида, дар асоси он симои ҳуқуқии субъект тартиб дода мешавад.

Марҳилаи дуюм, ки онро шартан, симои психологӣи тиббӣ номгузорӣ намудем, аз интиҳоби тиббӣ иборат мебошад ва ин марҳила дар раванди тартиб додани симои тиббии шахс ба ошқорнамҳои патологияҳои равона мебошад, ки барои машғул шудан ба қор монеаи ҷиддиро эҷод менамояд.

Марҳилаи сеюм марҳилаи тартиб додани симои психологӣи шахс маҳсуб меравад. Марҳилаи мазкур пурра ба қору ғайолияти психологҳо бахшида шудааст.

Маркази таҳхиси психологӣ дар миқёси ҷумҳурӣ ягона марказе мебошад, ки дар он интиҳоби касбию психологӣ бо мақсади тартиб додани симои психологӣи шахс гузаронида мешавад. Маркази таҳхиси психологӣ дар ибтидо ҳамчун лаборатория таъсис дода шуда буд, лабораторияи психофизиологӣи мазкур бо фармони ВКД Иттиҳоди Шӯравӣ таҳти №0243, аз 3-юми майи соли 1978 таъсис ёфтааст. Лабораторияи психофизиологӣи Раёсати тиббии ВКД шурӯъ аз соли 1998 ғайолияти худро васеъ намуда, акнун симои психологӣи довталабонро барои ғайолият дар мақомоти Прокуратураи генералӣ ва Хадамоти гумруки ҷумҳурӣ тартиб меод. Шурӯъ аз соли 2007 бошад, лабораторияи психофизиологӣи хизматрасонии худро ҷаҳати тартиб додани симои психологӣи шахс барои Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо қоррупсияи ҷумҳурӣ ва Агентии мубориза бар зидди маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба роҳ монд.

Дар маркази мазкур барои тартиб додани симои психологӣ аз ҷониби қоршинос-психолог ду намуди таҳхис гузаронида мешавад: психологӣ ва психофизиологӣ.

Қоршинос-психолог ин ду намуди таҳхисро метавонад тақроран гузаронад. Таҳхиси психологӣи тақрорӣ баъди на қамтар аз шаш моҳи таҳхиси аввал, бо истисноӣ баъзе ҳолатҳои дигар, амалӣ мегардад. Дар ин раванд, натиҷаҳои аз таҳхиси аввала бадастомада, яъне маълумоти қаблӣи озмудашаванда дар якҷоягӣ бо маълумоти аз таҳхиси тақрорӣ бадастомадашуда мавриди омӯзиш ва муқоисаи ҳатмӣ қарор мегиранд. Одатан таҳхиси тақрорӣ дар мавридҳои зерин гузаронида мешавад:

дар асоси аризаи довталаб, ки аз қорори санҷиши гузаронидашуда розӣ нест;

озмудашавандаҳое, ки ба «гурӯҳи осебпазир» шомиланд ва ё ҳулосоҳо дар намуди «шартан тавсия дода мешавад» ва ё «пас аз 3 моҳи қоромӯзӣ тавсия дода мешавад» гузошта шуда бошанд. Бо довталабоне, ки нисбат ба онҳо симои психологӣ мусбат дода шудааст, яъне дар асоси симои психологӣ ӯ ба ғайрифаъолияти мушаххас қарор дода мешавад, маротибаи дуюм гузаронида шудани таҳқиқ зарурат надорад.

Толори таҳқиқи умумӣ бояд тарзе ҷиҳозида шавад, ки озмудашавандагон ҳангоми қор бо тестҳо дар мизҳои алоҳида ё дар масофаи муайян, ки муошират, маслиҳат ва таъсиррасониҳо ба якдигар маҳдуд менамояд, ҷойгир шаванду рӯ ба ҷониби психолог нишаста бошанд. Толор бояд ба қадри қифоя равшан ва ба меъёрҳои гигиени ҷавобгӯ бошад, барои муоинаи умумӣ, гурӯҳи иборат аз 10 - 12 нафар оптималӣ ҳисобида мешавад (дар баъзе ҳолатҳо то 20 нафарро метавон ба як гурӯҳ шомил кард) [10].

Ҳулоса, давомнокии таҳқиқи психологӣ, ки дар натиҷаи он симои психологӣ тартиб дода мешавад (бо назардошти истифодаи методҳои иловагӣ), набояд аз ду рӯз зиёд бошад, ҳамзамон, дар марказ рӯзномаи қайди шахсоне, ки нисбати онҳо симои психологӣ тартиб дода шудааст, муҳим арзёбӣ мегардад.

АДАБИЁТ:

1. Аҳмади Нафасӣ Ҳикматулло «Маснави Маънави»-и Ҷалолиддин Муҳаммад Балхӣ Румӣ / А. Нафасӣ [Текст]. - Душанбе, 2007.-95с.
2. Бодров В.А. Проблемы профессионально-психологического отбора /В.А. Бодров [Текст]//Психологический журнал. -1985. -№2. -С.85-94.
3. Латифзода, С. З. Исторические концепции изучения проблем определения профессионально-психологической пригодности / С. З. Латифзода, З. Салмон // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2017. – № 1(33). – С. 112-117.
4. Латифзода, С. З. Исторический взгляд на использование психологических знаний в области криминалистики / С. З. Латифзода, Ш. Ф. Билолова // Криминалистика в международном измерении: Материалы всероссийской научно-практической конференции с международным участием, Москва, 21 апреля 2023 года. – Москва: Московская академия следственного комитета, 2023. – С. 196-201.
5. Латифзода, С. З. Профессионально-психологические пригодности и ее проблемы в силовых структурах Республики Таджикистан / С. З. Латифзода // Вестник Педагогического университета. Серия 2: Педагогики и психологии, методики преподавания гуманитарных и естественных дисциплин. – 2021. – № 1(5). – С. 124-128.
6. Латифзода, С. З. Психологический портрет - как отражение личностной самопознания (на примере силовых структур Республики Таджикистан) / С. З. Латифзода // Национальное самосознание в условиях глобализации: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 03 октября 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 209-216.
7. Латифзода, С. З. Современное состояние профессионально-психологической пригодности в Министерстве внутренних дел Республики Таджикистан: проблемы и перспективы / С. З. Латифзода, Б. Х. Саидов // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – Т. 2, № 3-7. – С. 215-219.
8. Маклаков А.Г. Профессиональный психологический отбор персонала. Теория и практика: учебник для вузов /А.Г. Маклаков [Текст]. - Изд-во: Питер, 2008.-480с.
9. Мягких Н.И., Шутко Г.В. Основные методы профессионального психологического отбора в органах внутренних дел Российской Федерации. Методическое пособие /авторы и составители: Н.И. Мягких, Г.В. Шутко [Текст]. - Пермь, 2003.-259с.
10. Низомнома оид ба тартиби гузаронида шудани интиҳоби касбии тиббию психологӣ шаҳрвандон ва қароркунандагон барои хизмат дар мақомоти қароркунанда дохилӣ, муассисаҳои таълимӣ ва қушунҳои дохилии Вазорати қароркунанда дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон / [Матн] аз 02.06.2012 №453 б/з.

ТАРТИБ ДОДАНИ СИМОИ ПСИХОЛОГӢ ДАР РАВАНДИ ИНТИХОБИ КАСБИЮ ПСИХОЛОГӢ

Симои психологӣ дар раванди интиҳоби касбию психологӣ тартиб дода мешавад ва натиҷаи интиҳоби касбию психологӣ ин худ тартиб додани симои психологӣ шахс махсус меравад. Интиҳоби касбию психологӣ бо мақсади тартиб додани симои психологӣ дар Тоҷикистон бештар дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ гузаронида мешавад ва мақомоти қароркунанда дохилӣ яке аз ташаббусқароркунандагон ин соҳа мебошад.

Симои психологӣ – ин маҷмуи нишонаҳои психологӣ халқӣ, хусусиятҳои фардӣ-психологӣ, маромнокӣ ва хусусиятҳои шахс буда, рафтор, ғайрифаъолият ва динамикаи ӯро муайян мекунад. Дар ин росто, асос барои тартиб додани симои психологӣ дар раванди интиҳоби касбию психологӣ дар ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳхати довталаб ва ё қароркунанда мебошад.

Калидвожаҳо: интихоби касбӣ-психологӣ, симои психологӣ, симои тиббӣ, симои ҳуқуқӣ, донишгоҳи психологӣ, марҳилаҳои интихоби касбӣ-психологӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, тамоюли касбӣ, методҳои интихоби касбӣ-психологӣ, маркази таъхиси психологӣ.

СОСТАВЛЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПОРТРЕТА В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОТБОРА

Психологический портрет составляется в процессе профессионального психологического отбора и результаты профотбора являются составления психологического портрета. Психологический портрет больше всего составляется в правоохранительных органах, и МВД являются одной инициатором в этой области.

Психологический портрет - этот набор психологических признаков, свойство, мотивация и характеристика человека, который определяет его поведения, деятельность и динамику. В связи с этим, основой для составления психологического портрета в Министерстве внутренних дел Республики Таджикистан является запрос кандидата или сотрудника.

Ключевые слова: профессионально-психологический отбор, психологический портрет, юридический портрет, медицинский портрет, этапы профессионально-психологического отбора, правоохранительные органы, профессиональная ориентация, методы профессионально-психологического отбора, центр психологической диагностики.

COMPILING A PSYCHOLOGICAL PORTRAIT IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL PSYCHOLOGICAL SELECTION

The psychological portrait is compiled in the process of professional psychological selection and the results of professional and psychological selection, this is the psychological portrait. Psychology's portrait is most compiled in law enforcement agencies, and the Ministry of Internal Affairs are one of the initiatives of this area.

The psychological portrait is this set of psychological features, the character property, the motivation and characteristics of a person who determines other behavior, activity and dynamics. In this regard, the basis for the preparation of a psychological portrait in the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan is a request from a candidate or employee.

Key words: professional and psychological selection, psychological portrait, legal portrait, medical portrait, stages of professional psychological selection, law enforcement agencies, vocational orientation, methods of professional and psychological selection, center of psychological diagnosis.

Маълумот дар бораи муаллифон: Латифзода Сомон Зариф – мудири кафедраи ҷанҳои гуманитарӣ ва табиӣ-риёзии Донишгоҳи тақмили ихтисоси омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олӣи касбии (ДТИОМТОК) назди ДМТ, доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯйи ихтисоси психология. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ-17а. Тел: 88-000-83-84.

Почтаи электронӣ: Latifzoda_01@mail.ru

Аҳмедзода Тавҳида Абдуваҳоб – ассистенти кафедраи психологияи факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ-17а.

Тел: 935152573. Почтаи электронӣ: ahkmedzoda@mail.ru

Сведения об авторах: Латифзода Сомон Зариф – заведующий кафедры гуманитарных и естественно-математических наук Института повышения квалификации при ТНУ, доктор PhD, доктор по специальности психологии. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки-17а. Телефон: 88-000-83-84. Электронная почта: Latifzoda_01@mail.ru

Аҳмедзода Тавҳида Абдуваҳоб – ассистент кафедры психологии факультета философии Таджикского национального университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки-17а. Тел: 935152573. Электронная почта: ahkmedzoda@mail.ru

Information about the authors: Latifzoda Somon Zarif - Head of the Department of Humanities and Natural and Mathematical Sciences of the Institute for Advanced Studies at TNU, PhD, Doctor in Psychology. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue-17a. Tel: 88-000-83-84. E-mail: Latifzoda_01@mail.ru

Akhmedzoda Tavkhida Abduvahob – assistant of the Department of Psychology of the Faculty of Philosophy of the Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue-17a. Tel: 935152573. E-mail: ahkmedzoda@mail.ru

МОҲИЯТИ ТАРБИЯИ ХУВИЙЯТИ МИЛЛӢ ДАР ТАШАККУЛИ АРЗИШҶОИ МИЛЛИИ ХОНАНДАГОН

(дар пояи пажӯҳиши илмӣ амаливу назариявӣ дар мисоли муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ № 5-и шаҳри Ҳисор)

Амонӣ С. Назиров Н. Файзуллоева И.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Моҳияти тарбияи хувияти миллӣ дар ташаккули арзишҳои миллӣ, бахусус, барои хонандагон, бо мақсади мустаҳкам намудани ҳисси ватандорӣ, масъулиятшиносӣ ва эҳтиром ба фарҳанг ва таърихи миллат муҳим аст. Тарбияи хувияти миллӣ ба хонандагон кумак мекунад, ки фаҳмидани асли моҳияти миллат, пайванди он бо арзишҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва ҳисси ҳамбастагиро дар ҷомеа таҳким бахшанд.

Имрӯз мақсади асосии давлат дар низоми маориф воридкунии модели миллии нави тарбия ва муҳайё кардани таҳкурсии барои ташаккули он мебошад. Бояд таъкид кард, ки дар давраи таърихӣ вобаста ба вазъияти сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, идеологӣ ҳар як халқ анъанаҳои миллӣ, сифатҳои ахлоқиро ташаккул дода, онро аз як насл ба насли дигар интиқол медиҳад. Дар кишвари мо маҷмуи инкишофи сифатҳои ахлоқӣ-ватандӯстӣ ва тарбияи таҳкурсии асосии арзишҳои миллӣ ба ҳисоб мераванд. Ин арзишҳоро мо метавонем дар анъанаҳои хонаводагӣ, фарҳангӣ пайдо кунем ва он аз насл ба насл интиқол дода шуда, асосан, онҳо дар хонавода ташаккул меёбанд. Тавассути арзишҳои миллӣ мо тарбияро ба самти эҳтиром ба анъанаҳои миллӣ, расму оин равона намуда, дар ҳар як шахсият ватандӯстиро ташаккул медиҳем. Лиҳозан, тарбияи ватандӯстӣ, ҳештаншиносию ҳудогоҳӣ ва ифтихори миллӣ ҷузъи асосии кори таълиму тарбияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ маҳсуб ёфта, яке аз самтҳои муҳимми «Қонун дар бораи маориф» ҷалб намудани насли наврасу ҷавонон ба арзишҳои маънавияи ахлоқӣ, тадқиқи амалии тарбияи миллӣ тавассути кулли фанҳои таълимӣ, ҳосатан, силсилаи фанҳои гуманитарӣ, доништа шудааст [7,8]. Тарғиби ватанпарварию ватандӯстӣ, ҳимояи марзу буми аҷдодӣ, ахлоқи ҳамида, донишандӯзӣ дар тарбияи ватандӯстӣ ва ҳудогоҳию ҳештаншиносии наслҳои наврасу ҷавонон нақши бориз дошта, рукни асосии тарбияи миллӣ маҳсуб меёбад.

Таълими хувияти миллӣ дар мактабҳо ва муассисаҳои таълимӣ як равандест, ки дар он арзишҳои асосии фарҳанги миллӣ, симо ва рамзҳои миллӣ, таърих ва анъаноти мардуми Тоҷикистон, аз ҷумла муносибати дуруст ба дигар миллатҳо ва фарҳангҳо омӯзиш дода мешаванд. Мақсади асосии ин раванд дар тарбия ва ташаккули ҳисси миллии хонандагон ҷанбаҳои зеринро дар бар мегирад:

1. **Фаҳмидани мақсади миллӣ.** Хонандагон бояд бифаҳманд, ки хувияти миллӣ на танҳо хусусиятҳои миллӣ, балки раванди рушд ва ҳифзи арзишҳои фарҳангӣ ва таърихӣ аст, ки тамоми ҷомеа ба он така мекунад.

2. **Шаклгирии ҳисси ватандорӣ.** Тарбияи хувияти миллӣ дар ташаккули ҳисси ватандорӣ мусоидат мекунад. Хонандагон мефаҳманд, ки муносибат ба давлати худ ва сарзамини худ ба ҷӣ маънӣ аст ва ба қадом мақсад пеш бурда мешавад, онҳо ҷӣ гуна метавонанд барои пешрафти кишвар ва ҷомеа саҳм гузоранд.

3. **Эҳтиром ба фарҳанг ва забон.** Тарбияи хувияти миллӣ ба хонандагон барои таҳкими фарҳанг, расму оин ва забони миллӣ ба сифати асоси ҳамбастагии мардуми кишвар замина мегузорад.

4. **Иҷтимоишавии босубот ва масъулият:** Хувияти миллӣ барои ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва сохтани ҷомеаи солим таъсир мерасонад, зеро он, пеш аз ҳама, эҳсоси масъулият ва маърифати иҷтимоии хонандагонро баланд мебардорад.

Имрӯзҳо дар назди муассисаҳои таълимӣ, педагогӣ масъалаи муносибат ба маорифи миллӣ меистад ва роҳу усули амалисозии стратегияи он ҷустуҷӯ карда мешавад. Имрӯз, албатта дар бештари мактабҳо барои навсозии барномаи таълим ва тарбия фаъолияти густурда бурда мешавад ва ин ҷо системаи тарбияи миллии хонандагон дар таълим масъалаи хеле масъулиятнок ба шумор меравад. Дар ин росто ба назар гирифтани синну соли хонандагон хеле муҳим мебошад. Махсусияти синну соли хурдсолон на танҳо бо хусусиятҳои равонӣ фарқ мекунад, балки бо дигаргуниҳои мавқеи иҷтимоӣ тавсиф мешавад. Дар ин давра аз фаъолияти бозӣ ба таълим гузаштани хонандагони хурдсол ба амал меояд, ки ин аз педагогҳо муносибати ҷиддиро талаб мекунад. Дар ин давра хиштҳои асосӣ барои

тахкурсии таҳкими фарҳанги миллӣ, кӯшишҳо дар худшиносӣ, мустақилият гузошта мешавад. Новобаста ба он ки хонандаи синфҳои ибтидоӣ ҳислатҳои шахсӣ ва имкониятҳои шахсии худро дарк менамояд, баъзан ҳодисаи аз ҳад зиёд баҳо додан ба имкониятҳои худ дар онҳо мушоҳида мегардад.

Муҳаққиқон ба он ақидаанд, ки синну соли аз 6 то 12- солагӣ давраи асосӣ барои фаъолияти маърифатӣ ба шумор меравад. Махсусиятҳои синну соли хурдсолон фаъолияти онҳоро ба монанди хондан, бозӣ, муошират инъикос менамояд ва дарки арзишҳои миллӣ вобаста ба сохтори фаъолият ва муносибати тарбиявӣ дар хурдсолон ташаккул меёбад.

Пеш аз ҳама махсусияти синну соли хонандагони хурдсолро ба назар гирифта, мо бояд оид ба ташкили фаъолият ҳамчун роҳи асосии тарбия тавассути арзишҳои миллӣ андеша кунем. Амаликунии ин масъала дар истифодаи методҳои гуногун барои хонандагон ба шумор меравад.

Чӣ хеле ки маълум аст, корҳои таълимӣ ва тарбиявӣ дар мактаб ба ташаккули шахсият бо истифодаи технологияи анъанавӣ ва инноватсионии таълим, ки дар раванди таълим ва корҳои берун аз синфӣ амалӣ мегардад, равона карда мешавад. Барои тарбияи хонандагон дар рӯҳияи ватандӯстӣ, муҳаббат ба Ватану миллати худ ва тарбияи шахсияти дорои рӯҳияи баланди миллӣ, сифатҳои ахлоқӣ бояд кори якҷояи мактабро бо хонавода чорӣ намуда, тарбияро дар асоси этнопедагогика ба роҳ монд. Дар рафти дарсҳои синфӣ ва беруназсинфӣ, албатта, омӯзгорони мактаб, роҳбарони синф ба хонандагон таълим медиҳанд, ки ба арзишҳои миллӣ, урфу одат, анъанаҳои миллии халқи худ эҳтиром гузоранд. Аз ин хотир, инкишофи иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар бо назардошти инкишофи ҳаёти маънавӣ ва фарҳангии ба халқи мо хос буда, тақозо менамоянд, ки насли наврасро дар рӯҳияи анъана, забони миллӣ, санъату ҳунари миллӣ, эҳтиром ба таърихи миллат ва таърихи умумибашарӣ тарбия намуд. Ин яке аз масъалаҳои хеле масъулиятноки давлат ва системаи маорифи кишвар ба шумор меравад. Натиҷаи тарбияи миллӣ бошад, аз дараҷаи фаъолият ва маҳорати педагогии омӯзгорон муайян мегардад. Вобаста ба масъалаи мазкур дар Консепсияи мактаби миллии тоҷик эътибори махсус дода шудааст. Аз ҷумла қайд гардидааст, ки: «Бунёди принсипи гуманистӣ ва демократӣ, ки ҳоло ҷомеаи мо ба сӯйи он роҳ гирифтааст, дар оила, боғча ва муассисаи таълимӣ рехта мешавад. Маҳз, муассисаи таълимӣ қодир аст, ки бо тарзи ба роҳ мондани педагогикаи ҳамкорӣ байни муаллиму мактаб ва аҳли мактабу ҷомеа тарбияи маънавию рафтори шоистаи талабаҳоро сайқал диҳад» [5, 88].

Системаи маориф яке аз институтҳои муҳими интегратсияи сиёсӣ ва иҷтимоии ҷомеа буда, ҳамчун шартӣ бехатарии ҳар як давлат шуморида мешавад. Маорифи миллӣ системаи ҷаҳонбинии мазмуни таълимиро дар бар гирифта, ҳамчун бахши асосии тарғиби анъанаҳои фарҳангӣ амал мекунад. Бинобар ин, фаъолияти таълимӣ бояд тибқи талаботи замони муосир ва бо назардошти рӯҳияи миллӣ ба роҳ монда шавад. Бо таъкид ба донишҳои назариявӣ ва амалӣ дар ташҳиси хонандагони муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ вобаста ба тарбияи миллӣ мо ба хулосае омадем, ки ба чунин шартҳо таъкид карда шавад:

- самти таълимиро бояд ба намудҳои фаъолият, ки ба тасаввурот ва ашъи мавриди истифодаи майшати мардум, ба анъанаҳо, ҷашнҳои миллӣ, ҳунари миллӣ ва тасаввурот оид ба фарҳанги миллӣ равона намуд;

- ҳамагуна маҳорат ва малакаҳои ташаккулёбандаро вобаста ба арзишҳои миллӣ амалӣ намуд;

- истифодаи ҳамагуна дониш бо таъкид ба адабиёт, фарҳанг, анъана, урфу одат ва руҳияи миллӣ бояд асоси таълим ва тарбияро фаро гирад.

Мо дар рафти мушоҳидаҳои худ дар ташаккули ҳувияти миллии хонандагони МТМУғи № 5-и шаҳри Ҳисор се дараҷаро муайян намудем.

Дараҷаи баланд. Дар хонандагон фарқгузорӣ дар ҷанбаҳои фарҳанги миллӣ ва умумибашарӣ мушоҳида мегардад ва онҳо худро ҳамчун намоёнҳои миллати тоҷик меҳисобанд. Дар онҳо фаҳмиши меъёрҳои маънавӣ-ахлоқии ба тоҷикон хос мушоҳида мегардад. Хонандагон дорои таҷрибаи дарки жанрҳои гуногуни санъати миллӣ буда, муносибати худро ба арзишҳои миллӣ муайян менамоянд. Хонандагон бо шавқу рағбат маълумоту адабиёти миллӣ, ба монанди ҷисмонӣ, зарбулмасалҳо, шеърҳои дигар эҷодҳои ниёгони худро аз худ мекунанд ва хулосаҳои худро пешниҳод менамоянд. Ба таърихи миллат таваҷҷуҳ зоҳир карда, аз мансубият ба миллати тоҷик ифтихор доранд. Дар ҷашнҳои миллӣ

иштирок карда, оид ба расму оин ва ҷашнҳои миллӣ маълумотро ҳосил намуда, ба анъанаҳои миллӣ эҳтиром нишон мегузоранд.

Дарачаи миёна. Ҷудокунӣ фарҳанги умумибашарӣ аз миллӣ мушоҳида намегардад. Умуман, паст будани нишонаҳои хувияти миллӣ мушоҳида мегардад. Албатта, хонандагон ба ҷузъиёти фарҳанги миллӣ таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд ва дар мавзӯҳои мусиқӣ, меъморӣ ва адабиёти миллӣ бо калонсолон суҳбат менамоянд. Хурдсолон анъана, расму оини миллиро эҳтиром намуда, худро ба миллати тоҷик мансуб медонанд.

Дарачаи паст. Хонандагон дар ҷудокунӣ фарҳанги миллӣ ва умумибашарӣ мушкилӣ доранд. Дар муайянкунии ҷузъиёти фарҳангӣ ва адабиёти миллӣ низ душворӣ мекашанд. Хувияти миллӣ дар онҳо мушоҳида намегардад ва маълум мешавад, ки самти таълим ва тарбия бо руҳияи миллӣ ҷорӣ нагаштааст.

Дар рафти омӯзиш мо ба ҳулосае омадем, ки дар дарсҳо (хосса дарсҳои забону адабиёт, таърих, технологияи меҳнат) ҳангоми шиносӣ бо фарҳанги миллӣ хонандагон ба худ боварӣ пайдо карда, мустақилият нишон медиҳанд. Зеро дониш, маълумоти дар руҳияи арзишҳои миллӣ пешниҳодгардида ба ташаккули шахсияти хонанда мусоидат мекунад ва хувияти миллиро ташаккул дода, эҳтиромро нисбати таърих, адабиёт, фарҳанги миллат бедор месозад. Ҳисси ватандӯстӣ, эҳтиром ба арзишҳои миллиро бедор намуда, ба ташаккули миллии шахсияти хонанда мусоидат менамояд. Бо назардошти таълими арзишҳои фарҳанги миллӣ ба ташаккули худшиносии хонанда таъсир гузошта, хувияти миллиро дар хонандагон ташаккул додан имконпазир мегардад. Зеро дар замони умумибашарӣ гаштан ва бархӯрди тамаддунҳо муносибат ва эҳтиром ба арзишҳои миллӣ, аз қабилӣ таърих, адабиёт, фарҳанги миллӣ бевосита ба хувияти миллии хонандагон таъсир гузошта, онҳоро дар руҳияи ватандӯстӣ ва миллӣ тарбия менамояд.

Дар ин ҷо, дараҷаи ташаккули хувияти миллӣ дар рафти таълим, пеш аз ҳама, дар фаъолияти омӯзгорон бо назардошти руҳияи миллӣ амалӣ гашта, ба ташаккули шахсияти сазовори ҷомеа мусоидат менамояд. Аз ин рӯ, омӯзгорон дар вақти гузаронидани дарсҳои эҷодӣ бояд фаъолиятро ба самти ташаккулдиҳии хувияти миллӣ равона намоянд. Зеро ташаккули хувияти миллӣ дар раванди таълимӣ ва маърифатӣ муносибати хонандагонро нисбат ба арзишҳои миллӣ муайян мекунад. Ин раванд на танҳо барои ҳифзи арзишҳои миллии имрӯза, балки барои рушди ояндаи мамлакат низ зарур аст.

Ҳамин тариқ, тарбия ва ташаккули хувияти миллӣ дар хонандагон ҷузъи муҳимми таълим ва тарбияи ахлоқии муассисаҳои таҳсилотӣ ва дигар ниҳодҳои таълимӣ ба шумор рафта, дар ташаккули шахсияти комил, ватандӯстиву фарҳангпарастии хонандагон саҳми босазо мегузорад. Моҳияти ин тарбия дар шуури хонандагон бедор намудани дарки он аст, ки миллат ва хувияти миллӣ як раванди зина ба зинаи таърихӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии инсон буда, ҳамчун асос барои ягонагии миллӣ, устувории ҷамъият ва рушди давлат хизмат мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Аронов А.А., Афонин А.И. Воспитать патриотов: Кн. для учителя. - М.: Просвещение, 1989. - 175 с.
2. Арсалиев Ш. М-Х. Методология современной этнопедагогике. - М.: Гелиос АРВ, 2013. - 560с.
3. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте (Психологическое исследование). - М.: Просвещение, 1968.-464 с.
4. Валуев В.Г. Модели формирования патриотизма в России: сб. науч. трудов. - Саратов: Поволжская академия государственной службы им. П.А. Столыпина, 2009. - 112 с.
5. Концепсия мактаби миллии тоҷик. - Душанбе, 1995.
6. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2006.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”. [Матн]. Душанбе, 2002. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф».- Душанбе, 2013. - С. 48.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. / ш. Душанбе, 26 декабри соли 2018.
9. Эмомалӣ Раҳмон. Фарҳанг ҳастии миллат. - Душанбе: Матбуот, 2001. - 37 с.
10. Юнусов Ю. Педагогика. - Душанбе: «Маориф ва Фарҳанг», 2005. - 327 с. - С. 3-27.

МОҲИЯТИ ТАРБИЯИ ХУВИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ МИЛЛИИ ХОНАНДАГОН

(дар пояи пажӯиши илмӣ амаливу назариявӣ дар мисоли муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии
№ 5-и шаҳри Ҳисор)

Дар мақола вижагиҳои тарбияи хувияти миллӣ, ахлоқи ватандӯстӣ ҳамчун таҳкурсии асосии арзишҳои миллӣ ва хусусиятҳои таълими он дар байни хонандагони муассисаҳои таҳсилоти (дар мисоли МТМУ №5-и шаҳри Ҳисор) мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд карда мешавад, ки имрӯз дар муассисаҳои таълимӣ бояд қори ғайб ба самти тарбияи хонандагони ҳурдсол равона карда шавад. Зеро дар ин давра ҳафтҳои асосӣ барои таҳкурсии таҳкими фарҳанги миллӣ, кӯшишҳо дар худшиносӣ, мустақилият гузашта мешавад. Ҳамчунон иброн дошта мешавад, омӯзгорон дар вақти гузаронидани дарсҳои эҷодӣ бояд ғайбиятро ба самти ташаккулдиҳии хувияти миллӣ равона намуда, насли навраси ҷомеа дар руҳияи анъана, забони миллӣ, санъату ҳунари миллӣ, эҳтиром ба таърихи миллат ва таърихи умумибашарӣ тарбия намоёнд. Амаликунии ин масъала тавассути истифодаи методҳои гуногун сурат мегирад.

Қалидвожаҳо: хувияти миллӣ, арзишҳои миллӣ, тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ, хусусиятҳои психологӣ, урфу одат, анъанаҳои миллӣ, хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, омӯзгор, оила, ҷомеа.

СУТЬ ВОСПИТАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ УЧАЩИЕСЯ

(на основе научно-практико-теоретических исследований на примере среднего общеобразовательного учреждения №5 города Гиссара)

В статье рассматривается специфика воспитания национального самосознания, патриотической нравственности как главной основы национальных ценностей и особенности ее преподавания среди учащихся образовательных учреждений (на примере МТМУ № 5 г. Гиссара). Отмечено, что сегодня образовательным учреждениям следует активнее концентрироваться на воспитании учащейся младших классов. Потому что в этот период закладываются основные кирпичики фундамента укрепления национальной культуры, усилий по самосознанию и независимости. Также указано, что при проведении творческих уроков педагоги должны направлять свою деятельность на формирование национального самосознания и воспитывать подрастающее поколение общества в духе традиций, национального языка, народного искусства и ремесел, уважения к истории своего народа и общечеловеческой истории. Эту проблему можно решать с помощью различных методов.

Ключевые слова: национальная идентичность, национальные ценности, воспитание патриотизма и национальной гордости, психологические особенности, обычаи, национальные традиции, учащиеся средних учебных заведений, учитель, семья, общество.

THE ESSENCE OF EDUCATION OF NATIONAL IDENTITY IN THE FORMATION OF NATIONAL VALUES STUDENTS

(based on scientific-practical-theoretical research on the example of secondary general educational institution No. 5 of the city of Gissar)

The article considers the specifics of education of national self-awareness, patriotic morality as the main basis of national values and the features of its teaching among students of educational institutions (on the example of MTMU No. 5 of the city of Gissar). It is noted that today educational institutions should more actively concentrate on the education of primary school students. Because during this period the main building blocks of the foundation for strengthening national culture, efforts for self-awareness and independence are laid. It is also indicated that when conducting creative lessons, teachers should direct their activities to the formation of national self-awareness and educate the younger generation of society in the spirit of traditions, national language, folk art and crafts, respect for the history of their people and universal history. This problem can be solved using various methods.

Keywords: national identity, national values, education of patriotism and national pride, psychological characteristics, customs, national traditions, students of secondary educational institutions, teacher, family, society.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амонӣ Салоҳиддин-мудири шӯъбаи коркард, татбиқи технологияи инноватсионӣ таълим (таҳсилоти 12-сола);

Ғайзуллоева Иноят - ходими пешбари илмӣ Пажӯишигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айни 45, тел: 917686676 ;

Назирова Назир - мудири шӯъбаи фарҳанги ҷомеашиносӣ, сиёсат ва стратегияи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ, номзади илмҳои сиёсӣ. Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе.

Сведения об авторах: Амони Салоҳиддин - заведующий отделом разработки и внедрения инновационных образовательных технологий (12-летнее образование);

Файзуллоева Иноят – ведуций научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни- 45. тел: 917686676;

Назирев Назир - заведующий кафедрой общественных наук, политики и стратегии развития образования имени Абдурахмана Джами АТТ, кандидат политических наук. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе.

Information about the authors: Amani Salahiddin - head of the department of development and implementation of innovative educational technologies (12-year education);

Faizulloeva Inoyat - leading researcher of the Institute of Educational Development named after Abdurrahman Jami of the Tajik Academy of Education, Dushanbe, Tel: 917686676;

Nazirov Nazir - head of the Department of Social Sciences, Politics and Strategic Development of Education named after Abdurakhmona Jomi, Candidate of Political Science. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe.

САЁХАТ БА ОСОРХОНА ВА МАКОМИ ОН ДАР РУШДИ ТУРИЗМИ ФАРҲАНГӢ

Абдулов Ҷ.

Академия таҳсилоти Тоҷикистон

Агар мо вобаста ба таҳқиқи мавзӯи мазкур таъкидҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба ёд орем, ки борҳо барои инкишофи туризм, зарурати тарбияи мутахассисони ин соҳа ва тавассути ин ба даст овардани фоида ва ҳам муаррифӣ намудани мероси таърихӣ фарҳангӣ ва табиати Тоҷикистон мақомоту ашхоси марбут изҳори андеша кардааст, моҳияти фаъолияти экскурсионӣ дар рушди туризм маълум мешавад. Зеро танҳо роҳбалади баландхаттос метавонад заҳматҳои ашхоси фарҳангӣ соҳаи туризмро сазовар муаррифӣ ва ҷамъбаст намояд. Ҷолиби диққат ҳамин аст, ки имрӯз дар Тоҷикистон ягон муассиса ё гурӯҳи алоҳида монанди осорхонаҳо таҷрибаи кори экскурсионӣ надоранд. Акнун ин мавзӯро дар асоси таҳқиқи адабиёти илмӣ баррасӣ менамоем.

Экскурсия (саёхат) шакли асосии фаъолияти фарҳангӣ-маърифатии осорхона буда, ташаккули ин навъи фаъолияти осорхонавӣ таърихи қадим дорад. Ханӯз дар даврони то мелоди Масеҳ дар Миср, Эрон, Хитой ва баъдтар дар аҳромҳои Юнон мутасаддиёне хидмат менамуданд, ки онҳо ба меҳмонон ва тамошобинони (зоирони) ҷойҳои муқаддас ва қасрҳои асарҳои наққошону пайкарасозон ва маҳсули дигар ҳунармандони дар он ҷо бударо тавзеҳ медоданд. Ин амал дар давраи Эҳё ва Маорифпарварӣ дар Аврупо инкишоф ёфта, бо ташқил шудани осорхонаҳо ба як навъи фаъолияти расмӣ табдил меёбад.

Дар фаъолияти осорхонаҳои Тоҷикистон вожаҳои «экскурсия» ва «сайр» баробармаъно истифода мешаванд. Вале ҳарду вожа ҳам тоҷикӣ нестанд. Вожаи «сайр» арабӣ буда, он дар насру назми тоҷик аз асрҳои миёна бештар ба маънои «гашту гузор», «тамошо» ва дар забони русӣ ба маънои «ходьба», «движение», «марш», «поведение», «образ», «действие», «кожаный пояс», «ремень» ва «приводной ремень» тарҷума мешавад. Вожаи «экскурсия» аз забони русӣ мавриди истифодаи кормандони осорхонаҳои Тоҷикистон қарор гирифтааст. «Экскурсия» дар забони русӣ аввал (дар асри XIX) ба маънои «выбегать», «военный набег» ва баъдтар ба маънои «вылазка», «поездка» истифода мешуд. Вале асли вожаи «экскурсия» аз вожаи латинӣ «excursio» гирифта шуда, дар Тоҷикистон аз замони Шӯравӣ истифода мешавад. Ҳоло дар Тоҷикистон тавзеҳгар ё шорехи экспозитсияро бештар «экскурсавод» ё «роҳбалад» меғӯянд.

Дар осорхонашиносӣ шаклҳои гуногуни аз ҳам ҷандон фаркнадоштаи таърифи экскурсия мавҷуд аст. Аз ҷумла, дар китоби «Осорхонашиносӣ»-и соли 1986 омада, ки: «Экскурсия ин аз рӯи хатти сайри муайян бо роҳнамоии роҳбалад бо мақсади донишомӯзӣ, маърифатӣ, ҳадафҳои илмӣ таълимӣ қонъ гардондани талаботи зебопарастӣ ва истифодаи пурсамари вақти ҳолӣ, тамошои дастҷамъии осорхона, мавзӯҳои таърихӣ, ғушаҳои табиат, намоишҳо ва дигар нуқтаҳои таърихӣ фарҳангист».

Чунин муайяннамоии ду мафҳуми бо ҳам алоқаманд- **гурӯҳи экскурсионӣ**-одамони барои тамошои осорхона ва ё объекти берун аз осорхона омода ва **экскурсия** - намуди меҳнати илмӣ-педагогӣ экскурсия ин коркарди низомӣ ба тамошобинон нишон додани экспозитсияи осорхона, намоишҳо ва объекти аз осорхона берун воқеъ бударо дар бар мегирад. Барои самаранок гузаронидани экскурсия ба ин ду навъи кор бояд ба таври дифференсионӣ муносибат намуд.

Дар байни ҳамаи корҳои оммавии осорхона саёҳатҳои аз ҷиҳати сиёсӣ мақсаднок ва илман, асоснокшуда мавқеи махсусро ишғол менамоянд. Танҳо саёҳат метавонад бештар аз рӯйи нақша ва бо мақсади муайян бинандаро бо экспозитсияи осорхона ва инчунин ёдгориҳои таърихӣ ва мавзеҳои зебои табиӣ берун аз он аз наздик шинос намояд.

Саёҳати осорхонавӣ дар худ намуди махсуси кори илмӣ-маърифатиро дар бар мегирад, ки ба сифати омили ҳатмӣ ба дарки зехнии нигораҳо-ашёи осорхонавӣ, ёдгориҳои аслии таърихӣ ва маводи ёрирасон равоншудаи аҳамияти тарбиявӣ дошта доништа нутқи буррою фаҳмо ва ҳаракати ҷаззоби роҳбалад дар таносуб бо дарки зехнии ашёи осорхонавӣ дар тарбияи ғоявӣ ва маърифатии тамошобинон ва умуман намоёндагони кишварҳои гуногун аҳамияти калон дорад.

Гуфта мешавад, ки саёҳат шаклҳои асосии кори оммавии осорхонавӣ мебошад, ки он таҳассусӣ буда, ба экспозитсияи вобастагии зич дорад. Саёҳат ба маводе гузаронида мешавад, ки мушоҳидаи онҳо имконпазир буда, аҳамияти маърифатӣ дошта бошанд. Арзиши асосии саёҳати осорхонавӣ *шайъат (предметность)* ва *айнияти (объективность)* он мебошад.

Аслан дар замони муосир пешбурди кори экскурсионии осорхонаҳои Тоҷикистонро таҷрибаи замони Шуравӣ ташкил медиҳад. Вале асоси ғоявии он, ки дар ин хусус мо дар қисми алоҳида сухан хоҳем гуфт, тағйир ёфтааст. Саёҳати осорхонавӣ умумияте дорад, ки ин умумиятро мавзӯи будани он ташкил медиҳад. Мавзӯи будани саёҳат (экскурсия) аз усули сохти мавзӯии экспозитсия бар меояд, ки ин усули асосӣ дар осорхонаҳои Шӯравӣ буд. Мавзӯи саёҳат метавонад хеле васеъ ва ё хеле махсусгардонидашуда бошад ва он барои шӯбаҳои алоҳидаи осорхона истифода бурда мешавад. Мавзӯи саёҳати осорхонавӣ наметавонад доимӣ ё қарахт бимонад. Зеро осорхона вазифадор аст, ки вобаста ба ҳадафҳои худ ва тақозои замон экспозитсияро таҷдид намуда, проблемаҳо ва ё мавзӯҳои муҳимро иникос намояд. Мавзӯи саёҳат аз мундариҷаи экспозитсияи осорхона, аз мақсадҳои маърифатӣ ва тарбиявӣ ба нақшагирифта ва инчунин аз маводи мавҷуда вобастагӣ дорад.

Ҳамчун шакли асосии кори оммавии осорхона эътироф шудани саёҳат асоси илмӣ ва амалӣ дорад. Пеш аз ҳама, бояд дар назар дошт, ки тамошобин ба осорхонаҳо, махсусан ба осорхонаҳои марказӣ барои шинос шудан ба гузаштаи дуру наздик, бардошти ғизои маънавӣ, такмили донишу тасаввуроти худ, шинос шудан бо дигаргуниҳои муосири ҷамъиятӣ ва сохти давлатдорӣ ҷамъиятии кишвар ба тамошо меояд. Ва бояд дар назар дошт, ки тамошобинони осорхона гуногунанд. Тамошобинон объекти асосии кори оммавии осорхона мебошанд. Дар ин ҳол вазифаи асосии осорхона пеш аз ҳама аз он иборат аст, ки бояд дар сатҳи баланди касбӣ талаботи маънавии тамошобинро бо ташкили экскурсияҳои гуногун қонеъ намояд.

Саёҳат метавонад воситаи асосии осорхона дар тарғибу ташвиқи ғояҳои умуминсонӣ, сулҳпарварӣ, ғояҳои пешқадами ҷамъиятӣ ва муаррифии мероси фарҳанги умумӣ бошад. Дар кори амалӣ экскурсия то вақте шакли асосии кори оммавии осорхона мебошад, ки ба талаботи умумиметодӣ ҷавобгӯст.

Ҳар як саёҳат новобаста аз он, ки барои кӣ гузаронида мешавад, бояд илман асоснок, аз ҷиҳати ғоявӣ пурмазмун ва аз ҷиҳати сиёсӣ беҳато ташкил карда шавад. Роҳбалад вазифадор аст, ки ба тамошобинон маълумоти нав дода тавонад. Саёҳат пеш аз ҳама дар асоси илмӣ ташкил карда мешавад. Зеро бе ин роҳбалад дар рафти саёҳат наметавонад вазифаҳои ба масъалаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ-таърихӣ вобаста бударо иҷро намояд. Мундариҷаи саёҳат бояд муҳим ва фарогиру қонеъкунандаи талаботи зехнии тамошобин бошад. Саёҳатро ташкил карда, баргузори ва мавзӯи мақсадноки онро муайян кардан зарур аст. Таъиноти мақсадноки экскурсия-ин ғояи асосии вазифаҳои маърифатӣ ва тарбиявӣ онро инъикоскунанда мебошад, ки дар рафти экскурсия ҳалли худро меёбанд. Мақсадноки асоси ғоявии экскурсияро ташкил медиҳад ва лозим аст, ки шакли он ба таври амиқу аниқ пешақӣ муайян гардад. Ивази саёҳатҳои мақсаднок ба саёҳатҳои танҳо бо мақсади шинос намудани экспозитсияи осорхона бо тамошобин яке аз норасоии кори оммавии осорхонаҳо мебошад. Мисол, вақте ки роҳбалад ба тамошобинони ватанӣ дар мавзӯи «Таъсисёбии давлати Сомониён» саёҳат ташкил менамояд, ӯ бояд натавонад дар асоси маводи осорхонавӣ-нигораҳо, матнҳо, харитаҳо ва ғайра тамошобинонро бо таърихи ин давлат шинос намояд, балки ба экскурсавод лозим меояд, ки аҳамияти таърихӣ давлати Сомониён ва мавқеи ҷамъиятии онро дар рушди худшиносии миллати тоҷик ва зарурати сабақомӯзиро аз таърихи Сомониён ба тамошобинон фаҳмонида тавонад.

Албатта танҳо муқаррароти мақсаднокии экскурсия наметавонад иҷрои ҳадафи асосии

ташкили саёхатро дар осорхона таъмин намояд. Яке аз шартҳои асосии амалӣ шудани мақсади барои саёхат муайяншуда ин мавҷудияти нигораҳои асли дар экспозитсияи осорхона мебошад. Роҳбалад танҳо дар ҳолати мавҷудияти нигораҳои асли метавонад ба усули маърузавӣ нагузашта ба амалӣ гаштани мақсади саёхат ноил гардад. Агар мақсади ташкили саёхат ба тамошобинон бо назардошти хусусияти психологӣ дарки зехнию овозии мавод фаҳмонда шавад, таъсири мусбати ин меафзояд. Вале ин фаҳмондадихии мақсади саёхат дар ибтидо анҷом меёбад. Чунончи хангоми ташкили саёхат дар мавзӯи «Соҳти ҷамъияти ибтидоӣ дар кишвари мо», ки бештар барои хонандагони мактабҳои ҳамагонӣ ташкил мешавад, роҳбаладро лозим аст, ки мақсади ниҳонии онро ба мактаббачагон фаҳмонад. Таъкиди мавҷудияти қадимтарин бошишгоҳи асри санги Осиёи Марказӣ-Кулдара дар Тоҷикистон ҳатмист. Вале саволе ба миён меояд, ки масалан роҳбалади Осорхонаи милли баъди тавзеҳи бошишгоҳи Кӯлдара ба туристони хориҷӣ вобаста ба ин ёдгори боз чи кореро анҷом дода метавонад. Ҳарчанд боқимондаи ин бошишгоҳ дар ноҳияи Ховалинг чандон тамошозеб нест ва на ҳар як турист моҳияти онро дарк менамояд, роҳбалад метавонад сайёхонро ба сафари ноҳияи Ховалинг ташвиқ намояд. Зеро дар он ҷо боз дигар ёдгориҳо ба мисли мақбараи мансуб ба Султон Увайс, сангтудҳои таърихӣ ва манзараҳои зебои табиӣ мавҷуд аст.

Ҳар як мавзӯ бояд дар якҷанд навъ аз ҷумла, барои саёхати оммавӣ, барои донишҷӯёни донишкадаҳои олий, барои хонандагони синфҳои гуногуни мактабҳои миёна тайёр карда шавад. Саёхати аз ҷиҳати методӣ дуруст ташкилшударо ба се давраи асосӣ а) суҳбати ибтидоӣ; б) мундариҷаи асосии саёхат; в) суҳбати хотимавӣ ҷудо намудан мумкин аст.

Намудҳои саёхатхое, ки аз ҷониби мутахассисони соҳаи осорхонашиносӣ пешниҳод мешаванд, аз ҷиҳати мавзӯ ва мақсад аз ҳамдигар фарқ менамоянд. Лекин ҳамаи онҳо як қолаби умумӣ доранд. Умумияти саёхатҳо дар ягонагии методии онҳо мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Шарипов А. Мафҳумҳо, усулҳои асосӣ ва марому мақсади экспозитсияи осорхонавӣ/ Аҳбори Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Камолиддин Бехзод- Душанбе: Адиб, №8, 2009- с.3-26
2. Шарипов А. Персаективы и приоритеты развития музейного дело в Таджикистане/ Аҳбори Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Камолиддин Бехзод- Душанбе: Адиб, №7, 2008- с.76-81
3. Шарипов А. Экскурсия (сайри) осорхонавӣ ва се усули асосии он/ Аҳбори Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Камолиддин Бехзод- Душанбе: Адиб, №9, 2011- с.3-18
4. Абдукадирова М. Место временных выставок в деятельности музея/ Аҳбори Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Камолиддин Бехзод- Душанбе: Адиб, №8, 2009- С.43-47
5. Абдукадирова М. Национальный музей имени К. Бехзод: Межкультурный диалог/ Аҳбори Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Камолиддин Бехзод- Душанбе: Адиб, №7, 2009- С.62-70
6. Ахмедзаде Т. О формах массовой работы Музея народного образования/ Материалы по массовой научно- просветительной работе музеев – Москва, 1965. – С. 130-132.
7. Юренива Т.Ю. Музей в мировой культуре- Москва: Русское слова, 2003-556 с.

САЁХАТ БА ОСОРХОНА ВА МАҚОМИ ОН ДАР РУШДИ ТУРИЗМИ ФАРҲАНГӢ

Дар мақолаи зерин муаллиф бештар ба моҳияти мақоми саёхат ба осорхонаҳо таваҷҷуҳ намудааст. Бояд зикр намуд, ки мақоми саёхат дар рушди осорхона нақши махсус дорад, зеро бидуни он осорхонаро касе наметавонад дуруст шиносад ва бо арзишҳои он ошно гардад.

Саёхатҳои таълимӣ-нақшавӣ одатан барои категорияҳои сершумори тамошобинони осорхона банақша гирифта мешаванд, ки онҳо ба таври муташаққиллона меоянд ва онҳо бештар хонандагони МТМУ мебошанд.

Мақолаи мазкур имкон медиҳад, то хонанда ба мафҳуми саёхати осорхона дар рушди туризми фарҳангӣ бештар ошно гардад. Мавриди зикр аст, ки саёхат ва осорхона ба ҳам робитаи ногусастанӣ доранд.

Калидвожаҳо: *ҷавонон, экспозитсия, илм, тарбия, ҷомеа, касбу ҳунар, туризм, рушди техника, осорхона.*

ЭКСКУРСИЯ В МУЗЕЙ И ЕЕ РОЛЬ В РАЗВИТИИ КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМА

В данной статье автор более подробно останавливается на сути статуса музейных экскурсий. Следует отметить, что роль экскурсий в развитии музея играет особую роль, поскольку без экскурсии никто не сможет как следует познакомиться с музеем и приобщиться к хранящимся в нем ценностям.

Образовательно-плановые экскурсии обычно считаются одной из многочисленных категорий посетителей музеев, которые приходят в музей организованно, и это наиболее типично для учащихся государственных школ.

Данная статья позволит читателю более полно осознать значение музейной экскурсии в развитии культурного туризма. Стоит отметить, что экскурсии и музеи неразрывно связаны.

Ключевые слова: молодежь, экспозиция, наука, образование, общество, профессии, туризм, технологическое развитие, музей.

MUSEUM TOUR AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF CULTURAL TOURISM

In this article, the author dwells in more detail on the essence of the status of museum excursions. It should be noted that the role of excursions in the development of the museum plays a special role, since without an excursion no one will be able to properly get to know the museum and become familiar with the values stored in it.

Educational and planned excursions are usually considered one of the many categories of museum visitors who come to the museum in an organized manner, and this is most typical for students of public schools.

This article will allow the reader to more fully understand the importance of a museum excursion in the development of cultural tourism. It is worth noting that excursions and museums are inextricably linked

Key words: youth, exposition, science, education, society, professions, tourism, technological development, museum.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдулов Ҷамолиддин. – номзади илмҳои педагогӣ, ходими калони илми Осорхонаи маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов – 11/2, Тел: +(992) 918 25 29 60. E-mail: Jan-0988@mail.ru

Сведение об авторе: Абдулов Джамолиддин. – кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник Музея образования Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова – 11/2, Тел: +(992) 918 25 29 60. E-mail: Jan-0988@mail.ru

Information about the author: Abdulov Jamoliddin – Candidate of Pedagogical Sciences Senior Researcher, Museum of Academy Education of Tajikistan, address Dushanbe, A. Adhamov.street, 11/2 Tel: +(992) 918 25 29 60. E-mail: Jan-0988@mail.ru

ТАҲЛИЛИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ АСАРҲОИ ОЛИМОНИ ТОЧИК ВА ДИГАР ХАЛҚУ МИЛЛАТҲО ОИД БА ТАРБИЯИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ НАСЛИ НАВРАС

Давлатишоева М.

унвонҷӯии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Вазифаи фанни адабиёти тоҷик ҷавонмардии шахсиятро ташаккул додану инсонии комил сохтан аст ва ин ба воситаи курси хониши адабӣ амалӣ мегардад. Дар роҳи расидан ба ин мақсад интихоби матни омӯхташаванда ва тарзи таълими онҳо нақши калидӣ бозӣ мекунад. Салоҳиятнокии таълими матн боис мегардад, ки дар ниҳоди насли наврас як неруи нави маънавӣ зам мешавад ва ҳам нутқаш инкишоф ёфта, луғатдонӣ ва мафҳумҳоро пусидан ё ҷустуҷӯ кардан ба мушоҳида мерасад. Талаботи таҳсилоти муосир аст, ки ба интихоби матнҳои тарбиявии хусусияти инсонгародошта, омӯзгорон аҳамияти ҷиддӣ диҳанд. Таълими фанни адабиёт мутабиқи Консепсияи миллии тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи курси хониши эзоҳӣ, хониши адабӣ ва курси таърихи адабиёт ҷудо карда шуда, олимони соҳа мақсад ва вазифаҳои ҳар серо муайян намуда, тафовут ва хусусияти ҳар кадомашро бо нуқтаи мутаххидкунадаш муқаррар намудаанд. Дар иртибот бо дастур ва шарҳи муҳаққиқон дар курси хониши адабӣ ба таври мавзӯӣ омӯхтани адабиёт бар роҳ монда шуда бошад ҳам, хониши эзоҳӣ давои мантикии он буда матн ва таҳлили ғоявию мавзуии он мақоми асосӣ дорад. Матнҳо бо шавқу завқ ва хусусияти синусолӣ дар дарку фаҳмишу ҷаҳонбинии ҳамаи хонандагон алоқаманд аст.

Таҳлили илмӣ-назариявии асарҳои олимони тоҷик ва дигар халқу миллатҳо оид ба масъалаҳои гуногуни педагогика ва тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас нишон медиҳад, ки муҳаққиқон М. Лутфуллозода, Ш. Файзуллозода, Қ. Қодиров, Х. Раҳимзода, И.

Каримова, Ф. Гулматов, И. Давлатшоев, Б. Мачидова, А. Нуров, С. Сулаймонӣ, С. Неъматов, Б. Бобоева В. Шарипов, Е. Раҳматов, С. Муҳаммадҷонов, Н. Собирова, М. Кузиев, К. Олимов, Г. Волков, Я. Ханбиқов, В. Афанасьев, Е. Мединский, Н. Константинов, В. Смирнов, И. Шабаева, А. Гашимов, А. Хантйбидзе, В. Арутюнянц, Р. Шоров, З. Магамедова, Н. Битяева, Т. Таджикибаев, И. Оршабаков, К. Камалиева, И. Гуртуева, С. Темурова, А. Тағиев ва дигарон диссертатсияҳои илмӣ навиштаанд.

Дар ин қорҳои илмӣ тадқиқотӣ оид ба тарзи таълим дар муассиса, тарбияи маънавӣ ахлоқӣ, тасвирҳо ва ҳусни баён, инкишофи нутқи хонандагони синфҳои ибтидоӣ, хониши ифоданок ва ба назар гирифтани мазмуни тарбиявии ғанни таълими маълумоти дақиқу назаррас омадаанд.

Мувофиқи диалектикаи тараққӣ ва инкишофи олам марҳилаҳо, манзилу шарту шароитҳо, ҳосиятҳо дар тай қардани ҳар қитъа мавҷуд бояд бошад. Зина ба зина рушд қарда, ба манзил бояд расад. Бе он, ки ба чизе назар афканад, худ аз худ дар вазифае, мансабе қарор нагирад, қонунҳои инкишофи табиат ва ҷамъият, ғалсафаи ҳаётро бояд донад, аз онҳо пайравӣ қунад.

Мавзуи тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас дар ҷомеаи имрӯза бо таъсири фарҳанги бегона ва мувофиқи истилоҳи ҳозира “глобализатсия” мавзуи рӯз шуда, таваҷҷуҳ ба он аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯз ба рӯз меафзояд. Ахлоқ падидаи иҷтимоии муқаддасест ва ҳанӯз аз замонҳои қадимӣ, ки дин вучуд надошт, мавҷуд будааст. Он низомии иҷтимоист, ки ба меъёрҳои муайян таъа намура, аз урф, одатҳо ва таомули инсонӣ маншаъ мегирад. Ахлоқ пас аз ба дунё омадан шакл мегирад ва мавҷуд меқардад.

Дар асари “Тарбия ва боз ҳам тарбия” аз ҷониби устод М. Лутфуллозода таълиқ шудааст, ки: “Омузгор бояд, ки ҳангоми баёни мавзӯ саволҳои риторикии “ҷаро чунин шудааст”, “ аз нигоҳи ман” ва аз шакли ҷамъ “ мо нақл меқунем”, “мо дар тахтаи синф менависем” истифода бурда, шавқи талабаро ба дарс зиёд қарда, шахсияти дар маркази ғаъолиятҳо қарор доштани ўро бо суҳанҳои таҳқиқомезу рӯй турш қардан ва туруш рад нақунад”. Ба иззати нафси шахс расидан аз рӯйи одобу фарҳанги тарбия нест” [7, 75].

Аз замоне, ки инсонии боақлу шуур рӯйи қору ғаъолият омадааст, тарбия низ арзи вучуд қардааст. Тарбия ҳамсафари доимии инсон Инсону тарбия дар паҳлуи ҳам қарор доранд ва рисолати таърихи Инсон аст, ки фарзандаш, наслро тарбия қарда, ба зиндагӣ на танҳо пешниҳод намояд, балки омода намояд, ки омодақунии насл ба ҷомеа вазифа, мақсад ҳам рисолат ва ҳам масъулият аст. “Тарбия ва боз ҳам тарбия ин мақсади мактаб аст” гуфтааст муҳаққиқ И. Песталотси [10, 56].

Педагогони аҳди шуравӣ В. Лучарский, А. С Макаренко, В Сухомлинский ва педагогҳои Тоҷикистони шуравӣ ва соҳибистиклол устод Айнӣ, Ф. Шарифзода, М. Лутфуллозода ва И. Каримова дар осорашон мақоми тарбияро баланд бардоштаанд, то пеш аз ҳама шогирдон инсонии қомил шаванд, иззату эҳтироми ҳамаро ба ҷо оранд, ҳештаншиносу ватандӯст бошанд ва арзишҳои миллии ҳосса тоҷикӣ: забон ва Ватану миллатро дӯст дошта, ба рушди бомароми онҳо саҳм бигузоранд.

Дар ҷанг аввал мусолиҳаро пеш гиранд, ҷавонмардиҳо аз ҳамаи ҷиз боло гузоранд, одоби тановули ҳӯроқ ва салом омӯхтан ва пайравӣ аз гуфторҳои бузургон ба маънавияти баланд доштани онҳо ишора меқунад. Педагогика илми бунёдии тарбияи инсонии қомил дар ҳама давра замон боқӣ меонад. Қитоб ва умуман қитоби дарсӣ василаи беҳтарини тарбия ба ҳисоб меқарад ва ҳуб мешуд, ки аз нигоҳи мазмун, ғоя тағйир меёфт, на аз нигоҳи шакл ва ранг. Мувофиқи диди мо, дар қитобҳои дарсӣ овардани мавзӯҳои тарбиявӣ бештар ба роҳ монда бояд шавад. Дар лирикаи сирф танҳо эҳсоси қалбӣ, талотуми дар доҳили як шахс ба амаломата тасвир мешавад ва ин таассурот дар вучуди шунаванда набошад, мутаасир ҳам шуда наметавонад. Шояд номуътадили инкишофи қӯдак ба инобат гирифта намешавад, майлу рағбати он аз мадди назар дур меонад. Таҷрибаҳо нишон медиҳад, ҳангоме, ки шеърӣ интиҳобқардаи омӯзгор ба завоқи хонанда мувофиқ ояд, ҷашмонаш ба сӯйи омӯзгор шуълавар меқарданд ва қалон қушода шуда, беихтиёр ба таҳлили он бармехезад. Таҳсилоти томақтабӣ ва тарбияи хонаводагиро педагогони машҳур заминаи устувор ва мустаҳқами ташаққули инсон ҳисобида, муассисаи таълимиро ташаққулдиҳанда ва қамолбахшу як дараҷа тақондиҳандаи ҳосилоти давраи поёнии тарбия мешуморанд. Мақоми оила, рафтор ва ҳислати характери ин хонача (ячейка) нақши қалидӣ дорад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳад, ки

қисмати зиёди кӯдакон аз тарбияи хонаводагӣ мариз ба ҳастӣ ҳаёти минбаъда қадам мениҳанд. Онҳоро бо задан ё дағалӣ, ё ин ки бо эркагӣ одат кунондаанд, ё модарон дар пеши вай омӯзгорашро ба бад ном мебаранд, ҳечаш мешуморанд, дар натиҷа кӯдак на омӯзгорро шунидан меҳаҳад, ҳамзамон на падару модарашро ҳам. Вобаста ба одатҳо “фарзандбесорӣ ва тарк кардан аз фарзанди худ” руҳу қолбади бисёр наврасонро шикастааст. Онҳо дар чехраи омӯзгор ҳифзкунандаи хеш, маҳзани рози ниҳонии хешро мебинанд. Ба наздаш бо ҳар роҳ ҳозир шуда, бо қачу қилеб кардан саволҳо додан мақсади худро мекушоянд ва аз омӯзгор маслиҳат мекурсанд. “Омӯзгор дар ҳама ҳолат бояд ба посух тайёр бошад. На танҳо бо як фаҳмишу андешаи худ тақя карда, ба саволҳои онҳо ҷавоб диҳад, балки роҳе ҷӯяд, ки наврасро қонеъ гардонад. Чун кӯдак 6 солагиро пур қард, назди муаллими адаб баредаш” [4, 5].

Масъалаи маънавиёт, ахлоқ ва ҳаёти иҷтимоӣ аз замонҳои пешин мавриди тақлилу тадқиқи олимони дохилу хориҷ қарор гирифта, ташаккул ва пешрафти илми педагогикаи иҷтимоӣ замина гузоштанд. Риояи меъёрҳои ахлоқӣ тамаддуни миллатро ба вучуд оварда, дар ҳама давра замон аз қавмеву миллате ҳифз мекунад. Абуҳанифа се навъи ахлоқро мавриди шарҳу таҳлилу баррасӣ қарор додааст: якеаш ахлоқи “таҷвизӣ” (дастурӣ ё амалӣ), ки онро Абуҳанифа аз нигоҳи фикҳи исломӣ шарҳ медиҳад.

Дигар ахлоқи “тавсифӣ” аз нигоҳи мардум баҳо додан ба аъмоли неку бади одамон мебошад. Сеюми ахлоқи “назарӣ”, ки онро Абуҳанифа дар ҳамбастагии ахлоқи “таҷвизӣ”- и аз урфу одат ва анъанаҳои ҷамъияте ё миллате баромада аз нигоҳи муҳаққиқони дигари ҷомеашиносӣ шарҳ дода, низоми ҷамъият ва пайдориву бақои миллат ва фарҳангу маданият номидааст. Дар китобҳои азимушшаън низ ба масъалаи ахлоқ ва иҷтимоӣ таваҷҷуҳ карда шуда, дар ҳадисе оварда шудааст “Маҳбубтарини шумо дар назди Худо хушахлоқтарини шумост. Хушахлоқӣ дар байни мардум зиннати ислом аст” [6, 25]. Бо рӯй овардан ба мероси пурғановати гузаштагонӣ ҷомеашиноси пешину муосири Шарқ ва хориҷ роҳҳои ҳалли муносибатҳои иҷтимоӣ сахлу ошкоро гардида, масъалаи ниёзи ҷомеаи мо ботадриҷ бартараф мегардад, натиҷаи пешрафти дигар соҳаҳои ҷамъиятӣ низ мегардад. Ҳаёт, ахлоқ ва иҷтимоӣёт бе ҳамдигар вучуд дошта наметавонанд. Масъалаҳои иҷтимоӣ, ки мавриди таҳлилҳои бузургон қарор доранд, ҳеле зиёданд, вале муҳимтарини онҳо тарбия ва таълими фарзанд дар оилаҳо, ба воя расонидани шахсияти ғаёли ҷамъиятӣ, ташаббускору пешбар, дорои маданияти баланд проблемаи мавҷуда буда, ба ташаккул ва таҳаввулу пешрафти стратегияи кишвар ва иқтисоду саноатикунонии мамлакат хатари қиддӣ пеш меорад. Масъалаи баробарҳуқуқӣ дар истифодаи неъматҳои модии табиат, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, таъмини ҳадди аққали талаботи мавриди ниёз, таълиму тарбияи маънавии бомароми насли наврас дар оила ва марказҳои марбут ба тарбия ва таълим, омӯзиш ва бозомӯзӣ, тараққии муносибатҳо ва ҷаҳонбинӣ, ҷиҳатҳои тарғиботу ташвиқотӣ бо ВАО ва дигар роҳҳо саҳту устувор ба роҳ андохтан нисбат ба сифатҳои разила, сабабҳои пайдоиши онҳоро муайян кардан, аз масъалаҳои талаботи рӯз ҳисобида шуда, дар маркази тадқиқоти илмӣ мемонанд.

Аз тарафи дигар, таъсири падидаҳои сифатан нав ва фарҳангу маърифати бегона низ омили таъсирирасонӣ ба завқ зеҳн ва психологӣи наврасон ҳисобида шуда бошад, қисми дигараш дар урф, одат ва таомули миллӣ ҷойгир буда, ба давраҳои минбаъдаи ҳаёт интиқол ёфтаанд. Махсусан, ҳусумат дар оила, бо роҳи зӯрӣ тарбия, эътироф накардани шахсияти наврас ва соҳиби ҳуқуқ надониستاني ӯ дар ячейкаи хурди ҷамъият- оила, истифода накардани андарзи гузаштагон ҳангоми тарбия аз ҷониби қалонсолон, фикру ақидаашро ба ҳисоб нагирифтани масоили бад гардидани феълу атвори наврасон мегардад. Зимни ба ҳисоб нагирифтани ҳусусиятҳои синнусолӣ ва талаботҳои биологӣи инкишофи босуръати ҷисм ҳангоми балоғат наврасон даст ба худкушӣ ва қасдгирӣ мезананд. Ин ҳолат на танҳо дар оилаҳое, ки аз табақаи ба илму дониш сару қор нагирифта, балки аз оилаи соҳибмаърифат низ ба назар мерасад. Бояд наврас ба қадри имкон аз ашъёҳои гирду атроф ва муносибат бо онҳо боҳабар бошад, дида, дар зеҳнаш онҳоро ҷой кунад, ваҳшониятро аз худ дур карда, дӯст доштанро, эҳтиром гузоштанро омӯзад.

Олимон масъалаи пайдоиши асли ахлоқро аз зиндагии якҷоя ва қору ғаёлияти ҳамҷояи инсонҳо, ки аз ҷамъияти ибтидоӣ маншаъ мегирад, исбот кардаанд. “Ахлоқ ба вучуд омад ва он иборат буд аз урфу одоте, ки иҷтимоӣ онҳоро барои қори хайр, таомули худшиносӣ, расмҳои аҳамияти ҳаётидошта тарғиб мекард. Иҷтимоӣ ҷамъияти ибтидоӣ, ки

конуни нонавишта буд ва аз он осоре намондааст, урф, одат ва ахлоқ, асоси ба танзим даровардани аъмоли бани башар ҳисобида мешуд” [8, 75].

Дар воқеъ, баъзан ҳангоми таълими ин ё он мавзӯ омӯзгорро зарурият пайдо мешавад, ки аз муҳити матни китоб барояд. Роҳҳои тарбия ақидаҳои зеринро баён кардаанд: Абуалӣ Ибни Сино роҷеъ ба падидаҳои иҷтимоии асри ҳеш “илмҳои дунявӣ” ро маҳкум кардан аз ҷониби муҳолифон ва пайравони ин илмҳоро таҳқир мекарданд, вале Ибни Сино, Закариёи Розӣ, Хайём ва Беруниву дигарон ба таҳқиқ ва инкишофи онҳо сарукор гирифтаанд, ақида баён карда, бисёр асарҳои ҷолиб офарида шудан дар ин илмҳо асос гузоштан дар як давраи бетехника ва технология нақш ва тараққиҳои илми ҷаҳонии тоҷик арзёбӣ кардан мумкин аст. Дар таълимоти Ибни Сино падидаи иҷтимоии “Бахшандагиву саховат ва инсофу мардумӣ, баробархуқуқии инсон дар истифодаи сарватҳои табиӣ новобаста аз ранг, забон, наҷод, пӯст, рӯй овардан ба давлати конститутсионӣ ва роҳи инкишофи давлати арзиши башаридошта муайян кардани болоравии ҳокимияти аристократияи турк ва маҳаллӣ мебошад. Сино аҳли ҷоҳу мансабро, ки бо роҳҳои гуногун худро ба пояҳои баланди мансаб расонида, қарахтшуда кундзехн ва монанди мурдор болои вазифаҳо хоб буданд “ҷамод” хонда, ба муқобили ин падидаи манфӣ, зулму золимӣ ва беақлию бедонишӣ, ҷафо кашидани дигар қишрҳои ҷамъиятиро ба миён мегузорад. Масъалаи дигаре, ки паст будани маърифат ва маънавияти даврро бозгӯ мекунад, худро аз дигарон боло шумурдану ба дониш ва ҷаҳонбинии худ така кардан боиси эътирози Сино гардидааст. Аз рӯи фалсафаи материалистонаи Ибни Сино олами атрофи инсон ва худ инсон объекти таҳқиқоти хизмат мекунанд, барои пешрафти илми химия, физика ва илмҳои дақиқ, аз зарраҳои хурдтарин таркиб будани ҳамаи ҷисмҳо, энергияи дохилӣ ва берунӣ ва моҳияти дигари материяро кашф кард, кашфшавандагӣ ва маърифатшаванда будани қонунҳои олами модӣ, эволютсия (тағйирпазирӣ) ва берун аз шуури инсонӣ вучуд доштани қонуниятҳои объективӣ дунёро пазируфт, эътироф кард, дар мисоли “мағ” ба донотарошони муосираш хост фаҳмонад, ки ҳеҷ инсон иқтидори фаҳм кардани ҳама ҷизии оламо надорад. Ақидаи Сино дар кашфи асрори олам миёни идеалист ва материалист меистод.

Мақоми панду ҳикмати мардумӣ волост. Ҳикматофариро Сино барои мустаҳкам намудани ирода ва силоҳи мубориза бар ҷаҳолат истифода мекард. Сино масъалаи “ҷон”, ки хусусияти ҳаракат, табодул ва фаношавӣ, ҳамзамон афзалияташ дар шахс, саҳми илм ва ҳикмат дар таълимоти ҳеш мавриди назар қарор дод.

Мавзуи тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас дар ҷомеаи имрӯза бо таъсири фарҳанги бегона ва мувофиқи истилоҳи ҳозира “глобализатсия” мавзуи рӯз шуда, таваҷҷуҳ ба он аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯз ба рӯз меафзояд. Ахлоқ пас аз ба дунё омадан мавҷуд мегардад. Мабадаи пайдоиши ахлоқ аз нигоҳи олимони юнони қадим Арасту дар қабилаву қавмҳо буда, баъди ба дунё омадан чунин шарҳ ёфтааст: “Ахлоқ падидаи иҷтимоии муқадасест ва ҳанӯз аз замонҳое, ки дин вучуд надошт, мавҷуд будааст. Он низоми иҷтимоист, ки ба меъёрҳои муайян така намуда, аз урф, одатҳо ва таомули инсонӣ маншаъ мегирад” [1, 54].

Ҳусайн Воизи Кошифӣ аз олимони асри XI дар асарҳои худ “Футувватномаи султонӣ”, “Рисолаи Хотамия” ва “Ахлоқи муҳсинӣ” ба масъалаи ахлоқ рӯ оварда, “футувват” (ҷавонмардӣ)-ро яке аз қараёнҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фалсафӣ-ахлоқии гузаштагонанамон аз даврҳои пеш аз ислом, марҳилаи пайдоишаш дар ҷомеаи пешин: қавму қабилавӣ ва авҷу нумуш хосса дар табақаи меҳнаткаши “шаҳр”, ба қосибону ҳунармандон иртибот доштан, пешрафти ҳаёти шаҳр дар асрҳои миёна, рушд кардан ва зерини мафҳум чиро фаҳмидан медонад. Решаи қалима чун истилоҳи ахлоқӣ-иҷтимоӣ аз забони паҳлавӣ баромадан ва дар китоби “Авесто” - и аҳди Сосониён (асрҳои VII-XIX) чун истилоҳи ахлоқӣ-иҷтимоӣ дар қолаби вожаҳои “некманиш”, “неқуфтор”, ва “неққирдор”, ҷамъи фазилатҳои маънавӣ рехта шудааст, аз бисёр унсуру падидаҳои оғинҳои тоисломӣ: зардуштия, монавия ва маздакия ғизои маънавӣ гирифтааст. Аз ин гуфтаҳо мушаххас мешавад ва гуфтаҳои боло низ тасдиқ мешавад, ки пайдоиши русуми маънавӣ ба аҳли Аҷам нисбат доштан аз даврҳои бисёр дури таърих пайдо шудааст. Риояи онҳо “мардуми маданӣ” будани ниёгони тоҷик, пайравии “Аҳурмаздо” намудан дар аъмолшон, қадимӣ будани ахлоқ дар ин тоифаи мардум, робитаи маҳзи пайдоиши ба ин иҷтимоӣ, доштани падидаҳои маънавӣ-ахлоқиро

нишон медиҳад. Ҳаёту зиндагии мардуми тоҷикро бе онҳо тасаввур кардан номумкин аст ва ҳамаи ин унсурҳо дар асар мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Тамоми ғазилатҳои ахлокии инсонӣ дар маҷмӯъ дин номида мешавад. Масоили ахлоқӣ ва таҳқиқи он ҳанӯз 2500 сол пеш мавҷуд буд ва калимаи дин чандин ҳазор сол баъд аз ахлоқ таърихи баромад дошта, баҳси Сукрот дар назди сӯфастоиёну эпикуриёни Юнон оид ба ахлоқ ва баҳсҳои илмӣ Афлотун роҷеъ ба мафҳуми ахлоқ ва ҳадди васати сифатҳои он ба масъалаи муҳим ва рӯзмарра, қадимӣ будани масъала далолат мекунад: “Ҳушёрӣ амали ҳушёрона нест, балки таносуби зебоӣ ва ҳунари миёнаи авомили ахлокии фард аст. Яъне ҳусни тартиб ва лутфи таркиби рафтори инсонӣ, хайри мутлақ дар тезхушӣ ё тавоноии ғайриаклонӣ нест, балки иборат аз иҷтимоӣ аст [3, 102].

Арасту ба масъалаи ахлоқ таваҷҷуҳ намуда, рисолаеро таҳти унвони “Ахлоқи Никоммах ва эвдемӣ” таълиф намуда, онро дар тақсимибандии фалсафа, илм ба баҳши амалӣ, мансуб медонад. Дар он 100 сол дар Аврупо дар аҳди дини масеҳият бор шудан ахлоқ ҳал гардида, баррасии мушкilot ва ниёзҳо дар як тараф монд ва ба бунёду пешрафти илми фалсафаю илми нав дар Аврупо Френси Бекол асос гузошт. Вай китобаш “Пешрафти дониш”-ро навишт, ки тарҳи назарияи комил ва ахлоқи озод аз динро ба бар мекунад ва усули ахлоқи инсонӣ, хусусиятҳои ахлоқи ҳамида ва разиларо нишон медиҳад. “Мо ба ашё ба ду гуна майл ва иштиёқ дорем. Агар шайро “кулл фи нафсии” ба назар орем, майл ва иштиёқ (хавос) барои раҳӣ аз ғаразҳои фардӣ аст ва агар он шайро ҷузъе аз кулл бидонем, майл ва иштиёқ бад он ғарази иҷтимоӣ аст” [12, 56]. Пас решаи ахлоқ мусбат ва манфӣ табиатан дар ниҳоди инсон аст. Ба ақидаи Ҳисон ғарази иҷтимоӣ аз асолати зот, нигоҳдории ирсӣ кавитар аст. Бекон назарияи ахлоқро дар табиати инсон поягузори намуд. Назарияи Ч. Дарвин масъаларо идома мебахшад. Бардошти зистшиносӣ ва таърифи он аз ҳамкориҳои ҷузъ бо кулл “Дӯст доштани худ, оилаи худ, ҷомеаи худ, иҷтимоӣ ва ҳаракати пурманфиатии ҳамкориҳо мебошад” [2, 76]. Имануэл Кант олими олмонӣ бо усули метафизикӣ доир ба масъалаи ахлоқ ҳилофи ақидаҳои Арасту мебошад: “Онҳое, ки сулук ва маниши ахлоқӣ доранд, бар он ҷиҳат аст, ки аз кирдору сулуки ахлокии худ лаззат мебаранд. Агар Шумо нисбат ба бародар ва ҳамсоя меҳрубон ҳастед, далел он ки Шумо ўро дӯст медоред, на ин ки рафтори неки шумо ҳолӣ аз ахлокии шумо бошад, амали инсон доро ба арзиши ахлоқӣ аст, ки усул, тавозуни ахлоқӣ лозим шумурда бошад, на инсон барои гирифтани подош, ё раҳӣ аз мучозот анҷоми амал бипазирад” [4, 143]. Маниши ахлоқӣ падидаи дараҷотӣ аст, ки омилҳои хориҷ дар он ҳеҷ таъсире расонида наметавонад. Дар инсон ин рафтори ахлоқӣ таҳаммули ранҷ мебошад, подош дар ин дунё будан ба хоҳири пас аз марг. Кант назарияи подоши пас аз марг ғайр аз Худованд наметавонад подоши амал диҳадро пайгирӣ мекунад ва пайвандии ахлоқро ба вучудияти Худо устувор медонад. Дар метафизика Худо дар вучуди инсон вучуд дорад ва инсон ин мавҷудро дар вучуди хеш ба расмият шиносад, шартӣ мавҷудияти ахлоқ дар ниҳоди инсон аст.

Ақидаҳои тарбиявӣ-ахлокии доктор Рушангар Ахлоқи Масъудӣ, Фридрих Нишете ва Анархист ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва ахлоқу маърифат дар осори Ҳалиллуллоҳ Ҳалилӣ доир ба таълим, тарбияи насли наврас хеле доманадор мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода шудааст. Муҳаққиқ фарзандони миллатро ба омӯхтани илму дониш ташвиқ намуда, махсусан нақши омӯзгорро дар омӯзиш ва пешрафти ҳаёти иҷтимоии кишвар зарурӣ донистаанд. Касби омӯзгориро баробар ба ороиши ҷарҳи гардун, дониши хизрона дар дунёи ҷаҳл, гавҳари илм ва равшангарии торикии роҳи зиндагӣ дониста, моёи фахр мешуморад.

Ҳамин тавр, таҳқиқот нишон дод, ки масъалаи тарбияи маънавӣ-ахлокии насли наврас на танҳо дар асарҳои олимони тоҷик, балки дар асарҳои таҳқиқотии дигар халқу миллатҳо низ баррасӣ гаштааст. Омӯзиш ва таҳлили мукаммали ин таҳқиқотҳо ҷиҳати пешбурдаи масъалаи тадқиқоти илмӣ педагогӣ ва ҳалли масъалаи болоравии сатҳи одоби ахлоқи насли наврас мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ:

1. Арасту / Ғ. Ашӯров // А - Асос. - Д.: СИЭМТ, 2011. - (Энсиклопедияи Миллии Тоҷик: [таҳм. 25 ҷ.] / сармуҳаррир А. Қурбонов; 2011-2023, ҷ. 1). - ISBN 978-99947-33-45-3.
2. Дарвин Ч. Происхождение видов путём естественного отбора Архивная копия от 3 февраля 2010 на Wayback Machine. - СПб.: Наука, 1991. - Гл. XV.

3. Дюронт В. Лаззати фалсафа // Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангии Эрон, - Техрон, - 1987. – С. 102-104
4. Кант Иммануил. Критика чистого разума / АСТ (издательство), 2017. – 784 с. - ISBN 978-5-17-102556-4.
5. Коваль П. А. Духовность в системе профессионального становления специалиста / П.А.Коваль. Автореф. дис. на соиск. уч. степ. док. психол. наук, - Москва, 1997. - 43 с.
6. Куръони шариф / Нашриёти “Ирфон”, - Душанбе, 2006. – 354с.
7. Лутфуллозода М. Тарбия ва боз ҳам тарбия / Дастури илмӣ, - Душанбе. – 2023. – 187с.
8. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик. – Душанбе: - 2015, 704 сах.
9. Малишев К. Измерение педагогических способностей // Ярославский педагогический Вестник, - 2012, - № 2, – Том II (Психолого-педагогические науки), - Ярославск. – С. 320-327
10. Песталоцци, И. Г. Избранные педагогические сочинения: в 2 т. / И. Г. Песталоцци; ред.: В. А. Ротенберг, В. М. Кларин; редкол.: В. Н. Столетов (предс.) и др.; АПН СССР. – Москва: Педагогика, 1981. – Т. 2. – 416 с.
11. Рахимов Х., Нуров А., Педагогика – Душанбе, «Маориф ва фарҳанг», 2011
12. Фрэнсис Бэкон и принципы его философии // Фрэнсис Бэкон: Сочинения в двух томах / Сост., общая ред. и вступит. статья - А. Л. Субботин (пер. Н. А. Фёдорова, Я. М. Боровского). — М.: АН СССР, Ин-т философии, изд-во соц.-эк. лит-ры "Мысль", 1971. - Т. 1. – 590 с. - (Философское наследие).

ТАҲЛИЛИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ АСАРҲОИ ОЛИМОНИ ТОҶИК ВА ДИГАР ХАЛҚУ МИЛЛАТҲО ОИД БА ТАРБИЯИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ НАСЛИ НАВРАС

Дар мақолаи мазкур вазиғаи таълим ва ташаккули маънавии шахс дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тавассути ақидаҳои иҷтимоии олимони тоҷик, ки дар дар замони мо мақоми арзанда пайдо кардаанд, таҳлил ва муайян гардида, дар маркази тадқиқоти илмӣ насли наврас қарор гирифтааст. Масъалаи тарбияи наврас дар оила ва уҳдадорихои омӯзгор ва таҳияи дигар санаду ҳуҷҷатҳои меъёрӣ доир ба таълиму тарбияи насли наврас дар таъба ақидаи дигар олимон ва мутафаккирони тоҷик ва хориҷ, вобастагии тарбия ба урфу одат ва анъанаҳои неки ниёгон дар шароити тағйирёбии босуръати вазъи ҷаҳон ва таъсири фарҳанги бегонаву ношоиста бар арзишҳои бунёди бо муносибатҳои тарафайн тадқиқ ва таҳлил гардидааст. Муассисаи таълимӣ, ҷомеа ва оила барои пешрафти илми педагогикаи иҷтимоӣ заминаҳои воқеии рушд доранд, ки метавонанд дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас нақши муҳим бозанд.

Калидвожаҳо: тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ, ақидаҳои иҷтимоӣ, азхудкунии арзишҳо, ахлоқи бунёди, хусусиятҳои синнусолӣ, дидгоҳи антропологизмӣ, принципҳо ва меъёрҳои асосии муносибатҳои ахлоқӣ, урфу одат, анъанаҳои ниёгон, муносибатҳои иҷтимоӣ.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАБОТ ТАДЖИКСКИХ УЧЕНЫХ И ДРУГИХ НАРОДОВ ПО ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОМУ ВОСПИТАНИЮ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ.

В данной статье задача воспитания и духовного формирования человека в общеобразовательных учреждениях анализируется и определяется через общественное мнение таджикских ученых, нашедших достойную позицию в наше время, и находящихся в центре научных исследований молодое поколение.

Вопрос о воспитании подростка в семье и обязанностях учителя и разработке других нормативных документов по образованию и воспитанию подрастающего поколения основан на мнениях других ученых и мыслителей предков и внешней зависимости образования от хороших обычаев и традиций предков в условиях быстрого изменения мировой ситуации и влияния чужой и несоответствующей культуры на ценности построения взаимоотношений: школы, общества и семьи для продвижения науки социальной педагогики, предлагается определить реальные основы развития.

Ключевые слова: духовно-нравственное воспитание, социальные идеи, приобретение основных нравственных ценностей, возрастные особенности, антропологическая проблематика, принципы и основные нормы нравственных отношений, добрые обычаи и традиции предков, общественные отношения.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL ANALYSIS OF THE WORKS OF TAJIK SCIENTISTS AND OTHER PEOPLES ON THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF THE YOUNGER

In this article, the task of upbringing and spiritual formation of a person in educational institutions is analyzed and determined through the public opinion of Tajik scientists who have found a worthy position in our time and are at the center of scientific research of the Young Generation. The question of raising a teenager in a family and the responsibilities of a teacher and the development of other normative documents on the education and upbringing of the younger generation is based on the opinions of other scientists and thinkers of tajik and the external dependence of education on the good customs and traditions of ancestors in

the context of rapid changes in the world situation and the influence of an alien and inappropriate culture on the value of building relationships: school, society and family to promote the science of social pedagogy, it is proposed to determine the real foundations of development.

Key words: *spiritual and moral education, social ideas, acquisition of basic moral values, age characteristics, anthropological issues, principles and basic norms of moral relations, good customs and traditions of ancestors, social relations.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатшоева Меҳринисо унвонҷӯйи Пажухишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ, омӯзгори фанни забон ва адабиёти тоҷики муассисаи давлатии “Литсеи касбии махсуси маиёбон” -и Вазорати маҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, тел: 917 41 00 40.

Сведение об авторе: Давлатшоева Меҳринисо соискатель Института образования имени Абдурахмана Джами, преподаватель таджикского языка и литературы государственного учреждения «Специальный профессиональный лицей для инвалидов» Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан

Information about the author: Davlatshoeva Mekhriniso researcher of Institut of the Development of Education named by Abdurehman Jomi, teacher of Tajik language and literature at the state institution “Special Professional Lyceum for Disabled People” of the Ministry of Labor, Migration and Employment of the Republic of Tajikistan

УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СТУДЕНЧЕСКИХ ОБЪЕДИНЕНИЙ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Тошматов Р. Н.

Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов

Самоорганизация студенческого сообщества в форме студенческой общественной организации зависит от нескольких ключевых факторов. Самоорганизация зависит от общих интересов и целей студентов, которые могут включать академические, социальные, культурные и профессиональные аспекты. Наличие ресурсов, таких как пространство, финансы, время и поддержка со стороны университета или колледжа, влияет на возможности создания и поддержания структуры студенческой организации. Способность лидеров мотивировать участников, развивать планы деятельности и обеспечивать эффективное управление организацией существенно влияет на ее самоорганизацию. Самоорганизация организации также зависит от соответствия уставу, правилам университета или колледжа и законам страны, где она функционирует. Поддержка со стороны администрации университета или колледжа, включая финансовую, административную и ресурсную помощь, может существенно влиять на возможности развития и устойчивости студенческой общественной организации.

Учитывая эти факторы, студенческая общественная организация может эффективно самоорганизовываться и добиваться поставленных целей.

Отсюда, самоорганизация студенческого сообщества в форме студенческой общественной организации зависит от постоянного взаимодействия с окружающей средой, где ключевыми субъектами являются студенты, преподаватели вуза, городское сообщество, молодежь города, а также органы управления вузом, городом и регионом. Поэтому в методологии проектирования необходимо провести анализ внешних условий этого процесса, включая готовность внешней среды поддерживать самоорганизацию через студенческие общественные объединения. Это означает анализ мотивации и возможности внешней среды поддерживать самоорганизацию. Анализ включает оценку наличия нормативной базы для создания общественных объединений на государственном, региональном и городском уровнях, а также понимание роли самоорганизации в студенческой среде. Мы сосредоточились на анализе на государственном уровне, обращая внимание на роль Президента, Правительства РТ и Министерства образования РТ в развитии студенческих общественных объединений.

Основатель мира и национального единства — Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон играет важную роль в развитии студенческих общественных объединений через поддержку и поощрение студенческих инициатив, оказание финансовой помощи, участие в мероприятиях и поддержку проектов, направленных на развитие студенческого общества, создание благоприятных условий для студентов для самореализации и развития их потенциала, а также участие в публичных выступлениях,

повышение общественной и международной значимости студенческих общественных объединений и т.д.

В настоящее время в Таджикистане действует множество студенческих организаций. Почти в каждом государственном высшем учебном заведении существуют профсоюзные организации студентов, а также созданы студенческие советы, союзы и ассоциации. Эти организации берут на себя решение различных проблем студентов, таких как организация досуга, поддержка социальных инициатив, информационная поддержка, защита прав и предоставление временной занятости.

В свете быстро меняющихся социально-экономических условий и технологического прогресса, модернизация системы образования становится актуальной задачей для многих стран. Республика Таджикистан также признает необходимость модернизации своей системы образования для обеспечения качественной подготовки своих граждан на всех уровнях образования. С этой целью принято ряд документов, в частности 11 декабря 2022г принята концепция перехода к цифровому образованию в Таджикистане на период до 2042 года; концепции непрерывного образования в Республике Таджикистан на 2017-2023 годы; постановление Правительства Республики Таджикистан от 3 мая 2002 года, № 200 "Об утверждении национальной концепции образования Республики Таджикистан" утверждена постановлением правительства Республики Таджикистан от 3 марта 2006 г. № 94 Национальная концепция воспитания в Республике Таджикистан; Закон Республики Таджикистан от 23 декабря 2021 г. №1830 «О молодёжи и государственной молодёжной политике»; Закон Республики Таджикистан от 19 сентября 2013 г. № 1019 «О волонтерской деятельности»; Постановление Правительства Республики Таджикистан от 3 июня 2006 г. № 228 «Об утверждении Национальной концепции молодёжной политики в Республике Таджикистан»; Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 апреля 2021 г. № 166 «Об утверждении Стратегии государственной молодёжной политики в Республике Таджикистан до 2030 года»; Указ Президента Республики Таджикистан от 18 июля 2015 г. № 526 «О создании Национального совета по делам молодёжи при Президенте Республики Таджикистан»; Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2015 г. № 508 «О Положении о стипендиях Президента Республики Таджикистан для учащихся и студентов общеобразовательных, начальных и средних профессиональных образовательных учреждений»; Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 ноября 2018 г. № 563 «О Положении о Премии имени Исмоили Сомони для молодых ученых за выдающиеся работы в области науки и техники»; Постановление Правительства Республики Таджикистан от 27 мая 2017 г. № 257 «О Комитете по делам молодёжи и спорта при Правительстве Республики Таджикистан».

Цели модернизации образования в Таджикистане это:

Обеспечение доступного и качественного образования для всех граждан Таджикистана без различия по полу, возрасту, национальности или месту проживания.

Создание гибкой и адаптивной системы образования, способной отвечать потребностям рынка труда и общества.

Внедрение современных информационно-коммуникационных технологий в образовательный процесс для повышения его эффективности и привлекательности.

Развитие и поддержка профессионального роста педагогических кадров и повышение их квалификации.

Развитие научно-исследовательской и инновационной деятельности в образовании для обеспечения постоянного роста знаний и улучшения качества образования.

Поддержка общественных объединений студентов со стороны государства является важным механизмом решения студенческих проблем. Концепция модернизации образования в Республике Таджикистан включать в себя несколько ключевых аспектов:

с позиции обновление учебных программ: пересмотр и обновление учебных планов и программ с учетом современных технологий, требований рынка труда и мировых тенденций в образовании.

с позиции профессиональное развитие педагогических кадров: обучение учителей и преподавателей современным методикам преподавания, использование информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе и развитие межкультурной компетенции.

с позиции создание инфраструктуры для онлайн-образования: развитие доступа к интернету, обеспечение современным оборудованием и программным обеспечением для проведения онлайн-занятий и дистанционного обучения.

с позиции развитие исследовательской и инновационной активности: поощрение студентов и преподавателей к проведению научных исследований, внедрению инноваций в образовательный процесс и практическую деятельность.

с позиции подготовка кадров для цифровой экономики: акцент на развитие компетенций в области информационных технологий, программирования, цифрового маркетинга и других сфер, востребованных в цифровой эпохе.

Эти и другие меры могут способствовать модернизации образования в Республике Таджикистан и подготовке граждан к вызовам современного мира.

Студенческое сообщество может сыграть значимую роль в этом процессе. Понимание важности самоорганизации студенческого сообщества подробно описывается в документах на государственном уровне, которые детализируются в документах регионального уровня. Условия создания студенческих общественных объединений изложены в следующих документах:

В Таджикистане условия создания студенческих общественных объединений (студенческих организаций) изложены в следующих документах:

Конституция Республики Таджикистан: Определяет основные права граждан и принципы организации общественной жизни, включая право на свободное объединение.

Закон о студенческих общественных объединениях (студенческих организациях): Регулирует правовой статус, регистрацию, организационную структуру и деятельность студенческих организаций.

Устав или положение студенческой организации: Содержит правила и условия функционирования организации, ее цели и задачи, структуру, порядок выборов руководства и другие внутренние нормы.

Положение о высших учебных заведениях: Определяет основные принципы и порядок организации учебного процесса и взаимодействия студенческих организаций с учебным заведением.

Другие нормативно-правовые акты местных органов государственной власти и учебных заведений: Могут содержать дополнительные требования и условия, устанавливающие особенности деятельности студенческих организаций.

С 1992 по 2014 годы, Правительством республики принято более 30 законов, указов, постановлений, в том числе Закон Республики Таджикистан «О государственной молодежной политике» было утверждено распоряжением Правительства Республики Таджикистаном (15.07.2004). В нем определены приоритеты, стратегические цели и задачи, отразившие новые направления молодежной политики, также принято «Государственная стратегия молодежи Республики Таджикистан до 2020 г.» (2011 г), «Концепция национальная политики молодежь Республики Таджикистан (с изменением и дополнением. 2014г.),¹ которые направлены на улучшение, укрепление и эффективную деятельность Комиссии по вопросам государственной молодежной политики в Таджикистане.

Сегодня в республике ведут деятельность более 400 молодежных организаций, в том числе и студенческой. С учетом этого, студенческая молодежь в процессе трансформации современного таджикского общества до сих пор не получила должного научно - теоретического обобщения.

Цель Концепции национальная политики молодежь Республики Таджикистан заключается в создании условий, которые позволят молодым гражданам выбирать свой путь в жизни, достигать социальной и личной самореализации, принимать участие в общественной жизни, получать образование и защищать свои права и интересы. Это означает, что стратегия молодежной политики республики все больше ориентируется на поддержку самореализации молодежи как ключевого стратегического ресурса.

Тем не менее, многие молодые люди испытывают неуверенность в себе. Они беспокоятся о вопросах трудоустройства, жилья и увеличения уровня преступности. Исследования показывают, что для молодежи ключевыми факторами уверенности являются личностные качества, такие как умение ставить и достигать целей, сила воли, настойчивость и предприимчивость, иногда важнее, чем материальное благополучие или социальная

поддержка. Это отличает молодежь от других возрастных групп и заставляет старшее поколение беспокоиться о будущем своих детей.

Выбор приоритетных направлений молодежной политики в республике был обусловлен проблемами, с которыми сталкиваются молодые люди, и способами их решения. Основные аспекты Концепции национальной политики молодежи Республики Таджикистан и Государственной стратегии молодежи Республики Таджикистан включают:

Поднятие уровня гражданского патриотического сознания и поведения молодежи.

Укрепление института молодежной семьи, решение жилищных проблем молодежи и молодых семей.

Создание условий для развития образовательного, творческого и духовно-нравственного потенциала молодежи, а также стимулирование инновационной активности.

Организация свободного времени, летнего отдыха для молодежи, семей и детей, а также развитие физической активности молодежи.

Поддержка профессиональной занятости и развитие деловой активности работающей молодежи.

Поддержка деятельности детских и молодежных общественных объединений, развитие системы социальных служб и клубов для молодежи и подростков.

Профилактика наркотиков и психоактивных веществ, борьба с асоциальными явлениями в молодежной среде, правовая защита и сохранение психического здоровья молодежи.

Реализация этих направлений в значительной мере будет осуществляться самой молодежью, следующим образом.

Большинство молодых людей в республике исследованных в опросе, считают, что у них есть возможность успешно работать и жить, достигнуть своих целей. Оптимистически настроены по поводу своего социального развития и жизни 58% молодых людей, которые работают и учатся в учебных заведениях. Однако каждый четвертый молодой человек высказал пессимистичные взгляды на свои перспективы.

Исследование ценностей молодежи показало, что основные жизненные ценности для них включают семью, здоровье, интересную работу и общение с друзьями. Вторая группа ценностей включает детей, жизненный успех, материальное благополучие, свободу и независимость. Однако эти ценности в разной степени важны для учащихся и работающих молодых людей. Потребность в деньгах отражает не только их потребительские запросы, но и реакцию на экономические трудности и снижение уровня жизни. Меньшую ценность для молодежи представляют желание приносить пользу другим, содержательный досуг, а также почет и уважение.

Ответы молодежи, учащейся в школах и вузах, на вопросы о планах на год после окончания обучения и о предпочтениях в выборе места работы показали, что 78% тех, кто намеревается трудоустроиться, предпочли бы работать в своем родном городе или поселке, что составляет 25% от общего числа опрошенных молодых людей.

Большинство городской молодежи (75% из крупных городов, таких как Душанбе, Бохтар и 53% из средних и малых городов, например, Леваканд выразили желание остаться работать в своих городах. В то время как большинство молодежи из поселков (47%) предпочли бы работать за пределами своих местных сообществ.

Относительно низкий интерес к предпринимательской деятельности и желание создать семью также заметны. Современные молодые люди склонны откладывать брак до достижения определенного профессионального статуса и материальной стабильности. В настоящее время служба в армии не пользуется популярностью среди учащихся. Небольшое количество девушек выразили желание служить, а среди юношей лишь 7% выразили интерес к военной службе.

Воспитание молодежи в современных условиях должно акцентироваться на формировании граждан-патриотов, которые ценят и защищают интересы Таджикистана, активно участвуют в общественной жизни и содействуют развитию институтов правового государства и гражданского общества, включая участие в работе молодежных и детских общественных организаций.

Основной упор в воспитании молодежи должен быть сделан на подготовке современных профессионалов, лидеров и предпринимателей, обладающих качественным

образованием, соответствующим потребностям современного общества как в материальном, так и в духовном плане.

Важным аспектом воспитания молодежи является их нравственное и физическое развитие, формирование здорового образа жизни и внимание к воспитанию будущих поколений Таджикистана, способствующее укреплению семейных ценностей.

Таким образом, воспитание молодежи в современных условиях требует определения стратегических приоритетов, среди которых следует выделить несколько ключевых аспектов:

Развитие критического мышления и умений принятия решений: Это поможет молодежи разбираться в сложной информационной среде, а также принимать осознанные и обоснованные решения.

Формирование компетенций цифровой грамотности и информационной безопасности: Важно обучать молодежь использованию современных технологий безопасно и осознанно.

Создание условий для самореализации и профессионального развития: Важно помогать молодежи найти свое призвание, развить свои таланты и найти место в обществе.

Поддержка физического и психологического здоровья: Обеспечение доступа молодежи к спорту, здоровому образу жизни и психологической поддержке.

Стимулирование гражданской активности и участия в общественной жизни: Важно создавать возможности для участия молодежи в решении общественных проблем и формировании своего мнения.

Содействие в формировании межнационального и межкультурного взаимопонимания: Поощрение толерантности, уважения к различиям и развитие межкультурных коммуникаций.

Эти приоритеты помогут создать условия для разностороннего развития молодежи и их успешной интеграции в современное общество.

Молодежные общественные объединения играют важную роль в воспитательной работе с молодежью, особенно в студенческой среде. Студенческая молодежь стремится проявить свой потенциал и участвовать в общественной жизни. Создание структур студенческого самоуправления может способствовать более активному вовлечению студентов в процесс принятия решений, касающихся их жизни и обучения. Это также может способствовать формированию лидерских качеств и развитию навыков управления, что важно для будущей профессиональной и общественной деятельности.

Повышение авторитета образования способствует притоку молодежи в академическую обстановку. Следовательно, на тех, кто работает с студентами, ложится значительная ответственность за формирование их социального характера. Важно направлять потенциал и энергию молодежи в правильное русло, учитывая соблазны наркотиков, алкоголя и тому подобного. Поэтому крайне важно иметь эффективную систему воспитания, адаптированную к текущей политической и социально-экономической ситуации. Это подразумевает системное изучение проблем студенчества с использованием научного подхода и разработку долгосрочной программы для студентов. Для реализации этой программы предлагается создать орган общественного самоуправления - Совет студенческой и учащейся молодежи, который будет координировать городские и районные студенческие объединения и осуществлять мероприятия программы. Поддержка студенческих трудовых, строительных и педагогических отрядов поможет решить проблемы временной занятости студентов.

В стратегии рассматривается организация различных мероприятий, таких как фестивали, лагеря, семинары, игры, конкурсы и акции, с привлечением широкого круга молодежи и активных членов студенческих объединений, как один из способов проведения досуга.

Установление тесного взаимодействия с средствами массовой информации поможет решить проблему информирования жителей о деятельности Совета, а также выявить проблемы и потребности студенчества. Освещение результатов научно-практических конференций в средствах массовой информации способствует популяризации научной деятельности студентов и развитию их научных обществ.

В соответствии с Уставом Совета Студенческой и учащейся молодежи республики, Совет формируется из представителей городских и районных студенческих объединений. Совет студенческой и учащейся молодежи на местах выступает как координационный и

консультативный орган, цель которого заключается в развитии студенческого движения и решении важнейших проблем студенческой молодежи.

Основные цели Совета на местах включают в себя следующие задачи:

Исследование и анализ социально-экономического положения студентов;

Взаимодействие с органами законодательной и исполнительной власти, совместная работа с государственными органами по вопросам молодежи и высшего образования, а также с общественными организациями;

Обсуждение и формулирование общей позиции по предложенным членами Совета вопросам;

Подготовка предложений и проектов, а также программ для государственных органов и общественных объединений по проблемам, касающимся студенчества;

Взаимодействие с молодежными объединениями Таджикистана и других стран, участие в национальных и международных молодежных программах, а также сотрудничество с областным Студенческим Советом;

Предоставление практической поддержки студенческим коллективам, включая консультации, информационную поддержку и финансовую помощь;

Привлечение общественного внимания к проблемам молодежи;

Поддержка развития студенческого туризма, досуга и спорта;

Поддержка студенческих инициатив.

В молодежной среде наблюдается недостаток специалистов в области политологии, социологии, юриспруденции, психологии и культурологии. Следует отметить, что многие проблемы как в регионах, так и в стране в целом, могут быть решены только при активном участии и формировании гражданской позиции среди молодого поколения. Поэтому основными направлениями воспитательного процесса являются гражданско-правовое и патриотическое воспитание молодежи. Целью стратегии является формирование личности, обладающей ключевыми качествами гражданина и патриота, способной активно участвовать в жизни общества и его укреплении через сеть образовательных учреждений и организаций, направленных на развитие гражданства и патриотизма.

Результаты исследования указывает на активное участие студенческих общественных организаций в созидательных процессах общественной жизни. В городе Леваканд также существуют благоприятные условия для самоорганизации студенческого сообщества в местном контексте, что подтверждается деятельностью молодежных общественных организаций.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдурахимов К.С. Некоторые особенности нравственного воспитания студентов в современных условиях Республики Таджикистан. – Материалы международной научно-практической конференции «Проблемы воспитания студентов». – Душанбе, 1995, с. 54-55.

2. Асадуллоев Р.Н. Молодежь в процессах демократизации общественной страны. -Душанбе: Сарпараст, 2004;

3. Кодиров К.Б. Гуманитаризация высшего профессионального образования.// Совершенствование системы гуманитарного образования проблемы и перспективы./// Куляб: КГУ. 2001, С.133-135.

4. Кодиров К.Б. История воспитания, школы и педагогической мысли таджиков с древнейших времен до возникновения ислама. Дисс. на соиск. док.пед.наук. – Душанбе, 2000.-281с.

5. Концепцией модернизации образования Республики Таджикистан на период до 2010 года (распоряжение Правительства Таджикистане от 29.12.2001 № 1756-р) модернизации образования Республики Таджикистан до 2010 года.

6. Набиев В., Икромов Г. Государственная молодежная политика в Таджикистан. - Душанбе, 1999 и др.

7. Наботов Ю.Ш. Особенности формирования специалиста новой формации средством выбора и внедрения вариативных воспитательных технологий и инновационных моделей обучения в вузе // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2009. №1(15). - С. 6-9 (в соавторстве).

8. Наботов Ю.Ш. Психолого-педагогическое обеспечение процесса формирования конкурентоспособной личности в условиях инновационной среды вуза // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2018. №7. - С. 191-195.

9. Рахимов И. Формирование государственной молодежной политики в Республики Таджикистан. — Душанбе, 2002;

Ходибоев Ф. Роль молодежи в развитии общества. - Душанбе, 2010;

10. Чинаева Т. Студенческая мобильность: мировые тенденции // Высшее образование в России. - 2002. - № 3. - С. 93-99.

11. Шадриков В., Геворкян Е., Наводнов В., Мотова Г., Петропавловский М. О показателях государственной аккредитации вузов // Высшее образование в России. - С. 18-23.

12. Эшонджонова Л.А. Проблема профессионального воспитания студентов высших учебных заведений в условиях модернизации образования // Вестник Таджикского национального университета. Сер.: Гуманитарные науки. 2014. № 3. с. 234–2

УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ СТУДЕНЧЕСКИХ ОБЪЕДИНЕНИЙ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Данная статья исследует условия, необходимые для формирования студенческих объединений в учебных заведениях. Студенческие объединения играют важную роль в развитии студентов, предоставляя им возможность развить свои навыки, лидерские качества и социальную ответственность.

Авторы статьи провели анализ различных факторов, которые влияют на формирование студенческих объединений. Они исследовали влияние организационных структур, доступности ресурсов, поддержки со стороны учебных заведений и студенческого сообщества. Также был проанализирован опыт успешных студенческих объединений в различных учебных заведениях.

В результате исследования были выявлены несколько ключевых условий, способствующих формированию студенческих объединений. Во-первых, организационная структура должна быть гибкой и поддерживать инициативы студентов. Во-вторых, учебные заведения должны предоставлять достаточные ресурсы, такие как финансирование, помещения и оборудование, для работы студенческих объединений. В-третьих, поддержка со стороны учебных заведений и студенческого сообщества играет важную роль в успешной работе студенческих объединений.

Статья заключается в том, что формирование студенческих объединений требует создания благоприятных условий, которые способствуют активной и эффективной работе студентов. Авторы призывают учебные заведения и студенческое сообщество обратить внимание на эти условия и предоставить студентам возможность развиваться через участие в студенческих объединениях.

Ключевые слова: самоуправление, самореализация студенческие объединения, организация, процессы, регистрация, управление, ресурсы, мероприятия, учебные заведения, Компетенции студенческое сообщество

ШАРОИТҲОИ ТАШКИЛИ ИТТИҲОДИЯҲОИ ДОНИШЧҶҶЁН ДАР МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМӢ

Дар мақола шароитҳои зарурӣ барои ташкили иттиҳодияҳои донишҷӯён дар муассисаҳои таълимӣ баррасӣ карда мешаванд. Ташкилотҳои донишҷӯён дар рушди донишҷӯён нақши муҳим доранд, ба онҳо имконият медиҳанд, ки малакаҳо сифатҳои роҳбарӣ ва масъулияти иҷтимоии худро инкишоф диҳанд. Муаллифи мақола омилҳои муҳталифиро, ки ба ташаккули иттиҳодияҳои донишҷӯён таъсир мерасонанд, таҳлил кардаанд. Онҳо таъсири сохторҳои ташкилӣ, мавҷудияти захираҳо, дастгирии муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеаи донишҷӯёнро баррасӣ карданд. Таҷрибаи қори иттиҳодияҳои бомуваффақияти донишҷӯён дар муассисаҳои гуногуни таълимӣ низ таҳлил карда шуд. Дар натиҷаи таҳқиқ яқинанд шароитҳои асосие, ки ба иттиҳодияҳои донишҷӯён мусоидат мекунанд, муайян карда шуданд. Аввалан, сохтори ташкили бояд ҷандир бошад ва ташаббусҳои донишҷӯёнро дастгирӣ кунад. Сониян, муассисаҳои таълимӣ бояд барои ғайрифаъолияти иттиҳодияҳои донишҷӯён захираҳои қофӣ аз қабилӣ маблағгузорӣ, бино таҷҳизот таъмин кунанд. Сеюм, дар қори бомуваффақияти иттиҳодияҳои донишҷӯён кумаки муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеаи донишҷӯён нақши муҳим мебозад.

Дар мақола гуфта мешавад, ки ташкили иттиҳодияҳои донишҷӯён фароҳам овардани шароити мусоидро талаб мекунанд, ки ба ғайрифаъолияти ғайрифаъол ва самаранокии донишҷӯён мусоидат мекунанд.

Муаллиф аз муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеаи донишҷӯён даъват мекунанд, ки ба ин шароит таваҷҷуҳ зоҳир намуда, ба донишҷӯён имкони рушдро тавассути ширкат дар иттиҳодияҳои донишҷӯён фароҳам оваранд.

Калидвожаҳо: худидоракунии, бақайдгирӣ, идоракунии, захираҳо, ҷорабиниҳо, муассисаҳои таълимӣ, салоҳиятҳои ҷомеаи донишҷӯён.

CONDITIONS FOR THE FORMATION OF STUDENT ASSOCIATIONS IN EDUCATIONAL INSTITUTION

This article examines the conditions necessary for the formation of student associations in educational institutions. Student bodies play an important role in the development of students, providing them with the opportunity to develop their skills, leadership qualities and social responsibility.

The authors of the article analyzed various factors that influence the formation of student associations. They examined the influence of organizational structures, availability of resources, support from educational institutions and the student community. The experience of successful student associations in various educational institutions was also analyzed.

As a result of the study, several key conditions contributing to the formation of student associations were identified. First, the organizational structure must be flexible and support student initiatives. Secondly, educational institutions must provide sufficient resources, such as funding, premises and equipment, for the operation of student associations. Thirdly, support from educational institutions and the student community plays an important role in the successful work of student associations.

The article is that the formation of student associations requires the creation of favorable conditions that contribute to the active and effective work of students. The authors call on educational institutions and the student community to pay attention to these conditions and provide students with the opportunity to develop through participation in student associations.

Key words: self-government, self-realization, student associations, organization, processes, registration, management, resources, events, educational institutions, Competencies of the student community.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тошматов Раҳмиддин Нуриддинович - мудири кафедраи менеҷмент ва сайёҳии Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи Сайидмуъмин Раҳимов.

Сведения об авторе: Тошматов Раҳмиддин Нуриддинович - Заведующий кафедрой менеджмента и туризма Таджикского института физической культуры имени Сайидмуъмина Рахимова Тел: (+992) 937771084 E-mail: Toshmatovrahmidin4@gmail.com

Information about the author: Tohmatov Rakhmiddin Nuriddinovich – Head of the Department of Management and ISM of the Tajik Institute of Physical Culture named after Iidmumin Rakhimov tel: (+992) 937771084 E- mail: Toshmatovrahmidin4@gmail.com

НАЗАРЕ РОҶЕЪ БА РӯЗГОР, ОСОР ВА АҶКОРИ СУЛТОНХОҶАИ АДО

Сафарзода Ш. М.

Донишкадаи олии ҳарбии Вазорати мудофия

Агар ба таърихи адабиёт жарфтар назар андозем, мебинем, ки дар таърихи илму адаб чехраҳое арзи ҳастӣ кардаанд, ки ба воситаи мероси адабиашон дар тамаддуни мардуми форсу тоҷик нақши носутуданӣ гузоштаанд. Шайхулислом Султонхоҷа Аҳрори Самарқандӣ мутахаллис ба «Адо» яке аз шоирони ғазалсаро ва соҳибдевори адабиёти мост.

Султонхоҷаи Адо, ки соли таваллудаш маълум нест, аз шоирони намоёни асри XIX-и тоҷик ба ҳисоб меравад. Ӯ дар дарбори амир Умархон ба дараҷаи маликушшуарой расидааст. Дар замони ҳукмронии амир Насруллоҳ дар Бухоро унвони шайхулисломиро низ мегирад. Зиндагию ҳаёташ асосан, дар Самарқанд, ки зодгоҳи ӯст, сипарӣ шудааст, аммо вай муддате дар дарбори амир Умархон дар Қўқанд ва чанде дар хидмати амир Насруллоҳ, дар Бухоро ҳам зиндагӣ кардааст. Силсилаи аҷдодаш ба Хоҷа Аҳрор мерасад.

Султонхоҷаи Адо шоири пурмаҳсул ва рангинхаёл буда, се девон доштааст. Вай дар анвои гуногуни шеърӣ қувваозмоӣ кардааст. Аксари қасидаҳояш мадҳиву васфӣ буда, ғазалҳояш асосан, дар мавзуи аслии ғазал, яъне ишқи ифрот суруда шудаанд. Дар гуфтани назира ҷавобия ва бастанӣ муҳаммас маҳорати баланд дорад. Баъзе аз шеърҳояш содда ва баъзеи дигар мураккаб мебошанд. Хусусан шеърҳое, ки ба сабки хиндӣ, аз ҷумла дар пайравии Бедил навиштааст, мураккаб мебошанд. Ӯ дoston ҳам навиштааст. Аз ҷумла дostonи «Нола ва афгон»-ро дар пайравии «Гулзори Ирам»-и Мушфиқӣ иншо намудааст. Он дар шакли қасида навишта шуда, 312 байтро фаро мегирад. Шоир дар ин дoston бисту панҷ аъзои маҳбуба, аз ҷумла кафи по, гардан, ғабғаб, лаб, даҳон, чашм, абрӯ, кокул, гесӯ ва амсоли инро меорад ва ба доираи мунозира мақашад. Дар охир қомат пирӯз мешавад. Ба таъбири дигар, шоир ба воситаи санъати ташхис ба ашёи бечон ҷон мебахшад, онҳоро ба гуфтугӯ вомедорад ва бад-ин тартиб ҷанбаи ҳунарии ашъори худро, ки иборат аз унсури хаёл, аз ҷумла ташхис мебошад, дар дoston таъмин менамояд.

Осори Адо дар ду сабк иншо шудааст. Бинобар ин, мо дар ашъори ӯ, аз як сӯ, сабки содаву равшан, ки ба даврони бозгашти адабӣ ихтисос мегирад, яъне сабки кудамо (шоирони сабки хуросониву ироқӣ), аз сӯи дигар, сабки мураккабу печида, яъне равиши намояндагои маъруфи сабки хиндӣ – Назирӣ, Урфӣ, Толибӣ, Омулӣ, Калим, Соиб, Носиралӣ, Шавкат ва ба вижа Бедилро мушоҳида менамоем, ки дар он замон дар

Мовароуннаҳр сабки ҳукмрон ба ҳисоб мерафт. Воқеан, дар он замон ба ин сабк, ба вижа сабки Бедил, эҷод кардан камоли ҳунар пиндошта мешуд. Ба қавли устод Айнӣ «ҳар аҳлу ноаҳл, ки ба дасташ қалам мегирифт, чизе дар пайравии Бедил навиштанро аз ҷумлаи татиммаи камоли худ мешуморид» [7, с.201]. Аз ин рӯ, дар осори Адо ғазалхоеро, ки ба сабки печидани Бедил навишта шудааст, хеле зиёд дучор мешавем. Дигар дар осори ӯ, ки муддате дар дарбори Умархон, яъне доираи адабии Қўқанд эҷод намудааст, таъсири ашъори амир Умархон, ки ба тоҷикию туркӣ шеър мегуфт, хувайдост, зеро Умархон на танҳо амир, балки мураббӣ ва ҳомию раҳнамои адибон ҳам буд. Аз ин сабаб, дар замони ҳукумронии ӯ шеърӯ шоирӣ хело раванқ меёбад ва пайравии ӯро ба назар гуфтан ба осори ӯ меафзояд. Радифгӯӣ, ки қаблан ҳам дар шеърӯ адаб ҳузур дошт, дар ин давра беш аз пеш меафзояд, ривҷ пайдо менамояд. Хусусан дар пайравии радифҳои ашъори амир Умархон шеър гуфтан авҷ мегирад. Масалан, ба як ғазали ӯ, ки бо радифи «Ангушт» эҷод шудааст, қариб тамоми шоирони он замон ва баъд аз он, аз ҷумла Адо пайравӣ намудаву ҷавоб гуфтаанд:

Аз Умархон:

**Ба шавқи он, ки расонам ба зулфи ёр ангушт,
Чу шона медамад аз дасти ман ҳазор ангушт [7, с.139].**

Аз Адо:

**Қучо ба ранги хино мениҳад нигор ангушт,
Зи хуни бегуноҳон мекунад нигор ангушт [1, с.30].**

Зимнан бояд гуфт, ки дар бораи Султонхоҷаи Адо дар «Мунтахаб-ут-тавоҳид»-и Ҳоҷӣ Ҳокимхон, «Тўҳфат-ул-аҳбоб»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Садриддин Айнӣ ва ғайра маълумот дода шудааст. Онҳо дар бораи ӯ ва осораи маълумоти муҳтасар додаанд. Масалан, устод Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» дар бораи ӯ чунин менависад: «Султонхоҷа Шайхулисломи Аҳрорӣ Самарқандист. Мумоилайҳ дар Бухоро ба аҳди амир Ҳайдар, дар Хўқанд ба аҳди Умархон, боз дар Бухоро ба аҳди амир Насруллоҳ, ба мартабаҳои олӣ расидаву суҳансароӣ карда. Дар форсию туркӣ девонаш тамоми ас...»[7]. Адо дар вақти мурданаи ба қасоне, ки аз ӯ васият талаб кардаанд, бадеҳатан гуфта:

**Хуш он ринде, ки баъд аз мурданаи меросири ӯ,
Ба ғайр аз пой тобуту асо чизе намегирад.**

Ё:

**Ба сари турбати ман оиву шарманда шавам,
Ҷон надорам, ки нисори қадамаи мекардам. [7, с.140].**

Дар бораи Султонхоҷаи Адо ғайр аз таъриҳро, ки мо баъзе аз онҳоро дар боло номбар кардем, дар «Энсиклопедияи советии тоҷик»[14], «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик»[15], «Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XIX»[5], «Таърихи адабиёти тоҷик» (асри XVI-XIX ва ибтидои асри XX)[6], «Таҳаввули жанрҳои адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми аввали асри XIX»[10], «Муруре бар таҳаввули ғазали форсии тоҷикӣ дар садаҳои XVII-XVIII ва аввали қарни XIX»[11]. ва ғайра низ доир ба ӯ ва осораи маълумот ва қайдҳои алоҳида ба ҷашм мерасид. Муттаассифона, осори ӯ то имрӯз ба таври алоҳида мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Девонҳои ӯ ҳам то ҳол ба нашр нарасидаанд. Бинобар ин, ҳонандагон бо осори ӯ дар ҳадди намунаҳои ошноӣ доранд. Аммо аз рӯи ҳамаи намунаҳои маълум мегардад, ки Султонхоҷа Адо шоири соҳибистеъдод ва соҳибсуҳан будааст. Ба қавли яке аз муҳаққиқони адабиёти ин давра – Субҳон Амиркулов «Ашъори Адо аз ваҷҳи бадеият баркамол буда ва аз ҷониби ҳамзамонаиаш, аз ҷумла Ҷунайдуллоҳи Ҳозик баҳои баланд гирифтааст»[1, с.77]. Мо барои тасдиқи ин фикр танҳо бо овардани чанд ғазали Адо иктифо менамоем:

**Аз шикасти тавба дорад зулфи исёнам ханӯз,
Бастаи занҷири таъби нопушаймонам ханӯз.
Умрҳо шуд хизри хат он ҷашмаи ҳайвон гирифт,
Дар ҳаёли зулмати зулфи парешонам ханӯз.
Матлаи хуршед хуснат дар азал гардида буд,
Субҳҳо меҳандад аз ҷоки гиребонам ханӯз.
Ин чи асрор аст, зулфатро сабо ошуфта кард?
Умрҳо барбод рафту ман намедонам ханӯз.
Дида будам орази бегонаҳўят дар азал,
Ошно мижгон намегардад ба мижгонам ханӯз.**

Уқдаи зулфат шумурдам субхро зуннор кард,
Кас намефаҳмад забони қуфру имонам ҳанӯз.
Ғашт хатташ зулфу зулфаш ришу ришаш шуд сафед,
Эй Адо, ман бастаи он аҳду паймонам ҳанӯз [1, с.31].

Зимнан бояд гуфт, ки Султонхоҷаи Адо бо ашъори худ на танҳо дар Мовароуннаҳр, балки дар Хуросон низ маъруф будааст ва шоирон ашъорашро пайравию тазмин намуда ва маҳаммас бастаанд. Далели ин ба ғазали боло муҳаммас бастани шоири мумтози Хуросон Махфӣи Бадахшонӣ метавонад бошад. Инак он муҳаммас, ки мо дар ин мавқеъ танҳо банди аввал ва охири онро меорем:

Умр рафту бар ғурури нафси шайтонам ҳанӯз,
Дар таҳайюлгоҳи олам махву ҳайронам ҳанӯз.
Рӯзу шаб машғули бозӣ ҳамчу тифлонам ҳанӯз,
«Аз шикасти тавба дилро зулфи исёнам ҳанӯз,
Бастаи занчири табъу нопушаймонам ҳанӯз»

Ё:

Дӯстон дар доманаш умре задам чанги умед,
Сад ҷафо Махфӣ аз он шӯҳи ситамгар пеша дид,
Он чӣ дидам, нест касро тоқати гуфтушунид,
«Ғашт хатташ зулфу зулфаш ришу ришаш шуд сафед,
Эй Адо, ман бастаи он аҳду паймонам ҳанӯз» [4, с.19].

Аз як маҷмуаи дастнавис, ки эҷодкорона бо назокати баланди шоирӣ ба қалам додааст:

Диламро ҳаму гул захмест, мумкин нест беҳбудаи,
Зи бӯи чунҷаи субҳидамӣ кардам намаксудаи.
Зи мастихои ҷашмам ҷашми ҳубон вом мегирад,
Шабе судам нигоҳе то ба лабҳои майолудаи.
Нафас шояд, ки орад бӯи зулфаш бар машоми ман,
Аз он аз сина берун мекашам чун охи худ дудаи.
Чу бе ӯ махфил ороям ба тӯфони гудози дил,
Зи мавҷи об мебандад мӯғанӣ тор бар рӯдаи.
Адо, зулфи талаб кӯтоҳ кардам айбҳо дорад,
Аёзеро ғуломӣ кун, ки султон аст Маҳмудаи.

Хулоса, Султонхоҷаи Адо аз шоирони намоёни асри XIX-и тоҷик буда, рӯзгору осораи то ҳол ба таври боиставу шоиста мавриди таҳлилу пажӯҳиш қарор нагирифтааст. Аз ин рӯ, омӯхтани рӯзгору дар дастраси ҳонандагон қарор додани осори шоир дар замони истиқлолият яке аз вазифаҳои муҳим ва таъхирнопазири илми адабиётшиносии тоҷик ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ:

1. Ғанҷи Зарафшон, Душанбе: Адиб, 1991. 543 с.
2. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик (осори педагогӣ, ҷилди 6). Душанбе.- 2015. 704 с.
3. Мирбобоев Р. Рушди маориф ва илм дар даврони Истиқлолиятӣ давлатӣ. Душанбе: Маориф. 2016. 192 с.
4. Махфӣи Бадахшонӣ. Девони мухтасар. Душанбе: Дониш, 1957. 48 с.
5. Мирзозода Х. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XIX. Душанбе: 1968. 296 с.
6. Сайфиев Н. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX). Душанбе: Бухоро, 2012. 660 с.
7. Садриддин Айни. Намунаи адабиёти тоҷик. Душанбе: Адиб, 2010. 626 с.
8. Тӯйҷӣ Миров. Адабиёти тоҷик. Душанбе: Саҳбо, 2004. 353 с.
9. Т. Мирзод, Р.Ҳамидов, М.Пиров, Ф.Мирзод. Адабиёти тоҷик. Душанбе: Маориф, 2022. 271 с.
10. Субҳон Амиркулов. Таҳаввули жанрҳои адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми аввали асри XIX. Душанбе: 2005. 128 с.
11. Усмон Каримов, Масъуд Қаҳҳоров. Муруре бар таҳаввули ғазали форсии тоҷикӣ дар садаҳои XVII-XVIII ва аввали қарни XIX. Душанбе: Ирфон, 2011. 162 с.
12. Файзулло Шариғзода. Масоили мубрами таҳқиқоти педагогикаи муосир. Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Душанбе: М, 2018. 232 с.
13. Худоназар Асозода. Таърихи адабиёти тоҷик. Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. 671.
14. Энциклопедияи советии тоҷик. ҷ.1. Душанбе: 1978. 672 с.
15. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. ҷ.1. Душанбе: 1988. 554 с.

НАЗАРЕ РОҶЕЪ БА РӮЗГОР, ОСОР ВА АФКОРИ СУЛТОНХОҶАИ АДО

Дар таърихи адабиёти тоҷик адибони соҳибдевоне ба вучуд омаданд ва бо мурури замон баъзеи дигар бидуни кашф аз байн рафтанд. Мақолаи мазкур ба таҳқиқи масъалаҳои марбут ба рӯзгор ва осори Султонхоҷаи Адо бахшида шудааст. Султонхоҷаи Адо яке аз чехраҳои барҷастаи соҳибдевони адабиёти қарни XIX ба ҳисоб меравад. Дар натиҷаи баррасии масъалаи мавриди назар муаллиф иброз меорад, ки баррасии рӯзгор ва осори Султонхоҷаи Адо ба таври ғустурда анҷом дода нашудааст. Муаллифи мақола таваҷҷуҳ медиҳад, ки аз ҷониби баъзе адабиётшиносони тоҷик доир ба рӯзгори Султонхоҷаи Адо таҳқиқот қарор гирифтааст, аммо бештари он тақрори яқдигаранд. Муаллиф дар асоси таҳлилу омӯзиши маъхазҳои адабӣ-таърихӣ асри XIX ва осори илмӣ-тадқиқотии адабиётшиносони муосир дар бораи рӯзгор ва осори шоирӣ мавриди баҳс маълумоти тоза ва ҷолиб додааст.

Калидвожаҳо: Адо, мероси адабӣ, рӯзгор, сарчашмаҳои адабӣ, девони ашъор, таҳқиқ, адабиёт, замон, таърих, хуришед, сабк.

ВЗГЛЯД НА ОБРАЗ ЖИЗНИ, ТВОРЧЕСТВО И МЫСЛИ СУЛТАНХОДЖИ АДО

В истории таджикской литературы появлялись писатели, а некоторые со временем исчезали, не будучи обнаруженными. Данная статья посвящена исследованию вопросов, связанных с жизнью и творчеством Султанходжи Адо. Султанходжи Адо считается одним из выдающихся деятелей литературы XIX века. По итогам обсуждения рассматриваемого вопроса автор констатирует, что обзор жизни и творчества Султанходжи Адо не был проведен широко. Автор статьи отмечает, что некоторые таджикские литературоведы исследовали жизнь Султанходжи Адо, но большинство из них являются повторением друг друга. На основе анализа и изучения литературно-исторических источников XIX века и научно-исследовательских работ современных литературоведов автор предоставил свежие и интересные сведения о жизни обсуждаемых поэтических произведениях.

Ключевые слова: Адо, литературное наследие, средство к существованию, литературные источники, библиотека стихов, исследования, литература, время, стиль.

A LOOK AT THE LIFESTYLE, ARTIFACTS AND THOUGHTS OF SULTANKHOJA ADO

In the history of Tajik literature, writers appeared, and some disappeared over time without being discovered. This article is devoted to the study of issues related to the life and work of Sultankhoja ADO. Sultankhoja ADO is considered one of the outstanding literary figures of the 19th century. Based on the results of the discussion of the issue under consideration, the author states that a review of the life and work of Sultankhoja ADO has not been carried out widely. The author of the article notes that some Tajik literary scholars explored the life of Sultankhoja ADO, but most of them are repetitions of each other. Based on the analysis and study of literary historical sources of the 19th century and the research works of modern literary scholars, the author has provided fresh and interesting information about the life and poetic works discussed.

Key words: ADO, literary, heritage, livelihood, literary sources, poetry library, research, literature, time, style.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Шамсиддини Маҳмадраҷаб – номзади илмҳои педагогӣ, Доцент кафедраи забонҳои Донишгоҳи олиии ҳарбии Вазорати мудофиа. суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С.Айнӣ, 353. Тел: (992) 001012222, Safazodash92@mail.com

Сведения об авторе: Сафарзода Шамсиддин Махмадраджаб – кандидат педагогических наук, Доцент кафедры языков Высшего военного института Минобороны. адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С.Айни, 353. Тел: (992) 001012222, Safazodash92@mail.com

Information about the author: Safarzoda Shamsiddini Mahmadrjab – candidate of pedagogical sciences, Docent of the Department of languages of the Higher Military Institute of the Ministry of Defense. address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, S Ayni St. Tel: (992) 001012222, Safazodash92@mail.com

ТДУ:159.9(575.3)

АМСИЛАИ РАСОНИДАНИ ЁРИИ ПСИХОЛОГӢ ДАР ВАЗӢЯТИ ФАВҚУЛОДДА

Расулов С.Х.

Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Бинобар хусусияти географӣ ва иқлимии худ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола ба офатҳои табиӣ зиёди миёна ва калон дучор меояд, ки шумораи осебдидагон аз даҳҳо то садҳо нафарро ташкил медиҳад. Особҳои психикӣ ҳамчун оқибатҳои ҳолатҳои фавқулодда бештар маъмуланд, ки зарурати ташкили чорабиниҳои дахлдори таъбаботӣ ва барқарорсозӣ

дар доираи тадбирҳои тиббӣ-психологӣ- иҷтимоӣ барои расонидани кумак ба аҳолии зарардидаро тақозо мекунад [5, с.3].

Таҷрибаи густурдаи байналмилалӣ расонидани кумаки иҷтимоӣ-психологӣ нишон медиҳад, ки дар вақти офатҳои табиӣ, фалокатҳо ва дигар ҳолатҳои фавқулодда аксар вақт ихтилоли психикии оммавӣ инкишоф меёбад, ки дар чараёни қорҳои наҷотдиҳӣ ва барқарорсозӣ номуташаққилиро ба вуҷуд меорад. Дар баробари ин, мутаассифона, таъмини иштироки мутахассисони соҳибихтисос дар кумаки иҷтимоӣ-психологӣ ба осебдидагон фавран пас аз офат хеле мушкул аст.

Таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ мубориза бо офатҳои табиӣ ва ҳолатҳои фавқулодда нишон медиҳад, ки дар марҳилаи аввали баъди офати табиӣ ташкили қорҳои наҷотдиҳӣ, расонидани ёрии аввалини тиббӣ ба осебдидагон ва кӯчонидани аҳолии зарардида ба ҷойи амн афзалиятнок мебошанд. Кӯмаки касбии психологӣ, чун қоида, дар марҳилаҳои баъдӣ, вақте ки аксарияти қурбонӣён аллакай ихтилоли психикиро ба вуҷуд овардаанд, оғоз меёбад. Аз ин рӯ, доштани донишҳои аввалиндараҷаи ташкили кумаки иҷтимоӣ-психологӣ дар тамоми марҳилаҳои амалиёти наҷотдиҳӣ барои муттаҳассисоне, ки дар минтақаи офат қор мекунад, махсусан муҳим арзёбӣ мегардад.

Масъулияти ташкил ва расонидани кумак ба одамон дар ҳолатҳои фавқулоддаро давлат (Кумитаи ҳолатҳои фавқулодда, соҳаи сухторнишонӣ ва соҳаи тиб) ба дӯш мегирад. Хеле муҳим аст, ки муттаҳассисони ин соҳаҳо аз тарзи ташкил кардани ёрии иҷтимоӣ-психологӣ бохабар бошанд.

Мусаллам аст, дар пасманзари калимаи «фалокат» ҳамеша ғаму андуҳи инсонӣ меистад ва ҳар як чунин ҳолат боиси фочиаҳои оилавию шахӣ гардида, ҳаётро ба “то” ва “баъд” ҷудо мекунад. Дар вазъияти фавқулодда ҳаёти ороми шумораи зиёди одамон вайрон мешавад. Ин афрод ба кумаки мутахассисон, аз ҷумла психологҳо ниёз пайдо мекунанд.

Расонидани ёрии таъҷилии психологӣ як соҳаи мустақили амалияи психологӣ мебошад. Асолати он ба шароити махсус вобаста аст, ки дар он фаъолияти касбии психолог ҳангоми қор дар самти расонидани ёрии таъҷилии психологӣ сурат мегирад. Ғайриоддӣ будани шароит дар ҳолатҳои фавқулодда бо қор омил муайян карда мешавад.

1. Мавҷудияти ҳодисаи осебпазир. Расонидани ёрии таъҷилии психологӣ пас аз ҳодисае ба амал меояд, ки ба соҳаҳои эмотсионалӣ, маърифатӣ ва шахсии инсон таъсири саҳти харобиовар мерасонад. Инҳо метавонанд ҳолатҳои фавқулоддаи миқёсан бузурги табиӣ ё сунӣ, ҳодисаҳои ҳурдтари осебрасон, инчунин стрессҳои пурқувват бошанд (садамаҳои нақлиётӣ, таҷовуз ба номус, марги ногаҳонии шахси наздик ва ғ.). Қариб ҳамеша чунин ҳодисаро метавон ҳамчун ҳодисаи ногаҳонӣ тавсиф кард.

2. Омил вақт – ёрии таъҷилии психологӣ ҳамеша дар як муддати кӯтоҳ расонида мешавад.

3. Шароити ғайримуқаррарии қори психолог (набудан ё ноқифоя будани ҷойи алоҳида барои қор, шароити бади ҳаётӣ ва ғ.).

4. Дар як ҷо ҷамъшавии шумораи зиёди одамоне, ки ба ёрии психологӣ ниёз доранд [8, с.136-137].

Аз гуфтаҳои боло ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ёрии таъҷилии психологӣ ин ёрии кӯтоҳмуддат пас аз таъсири саҳти манфии стресс (дитресс) мебошад.

Вазифаҳои асосиро, ки фаъолияти психолог ҳангоми расонидани ин намуди ёрӣ ба онҳо нигаронида шудааст, ба таври зерин ифода кардан мумкин аст:

Нигоҳ доштани ҳолати психикӣ ва психофизиологии шахс дар сатҳи оптималӣ (расонидани кӯмак дар ҳолати аксуламалҳои шадиди стрессӣ);

Пешгирии аксуламалҳои номатлуби ба таъхир афтода, аз ҷумла бо роҳи коҳиш додани шиддати эмотсионалӣ, ки бевосита дар натиҷаи ҳодисаи осебовар ба вуҷуд омадаанд;

Пешгирӣ ва дар ҳолати зарурӣ қатъ кардани зуҳури аксуламалҳои эмотсионалӣ, аз ҷумла оммавӣ;

Машварат додан ба осебдидагон, ҳешовандони онҳо, дӯстон, инчунин ба кормандоне, ки дар ҳолатҳои фавқулодда қор мекунанд;

Кӯмак ба мутахассисоне, ки дар ҳолати фавқулодда фаъолият мекунанд.

Албата самаранокии ҳар як фаъолият ба тарзи дуруст ташкил кардани он вобаста аст. Бо мақсади танзими ҳар як фаъолият қаблан амсилаи он таҳия карда мешавад. Амсилаҳо

воситаҳои асосӣ ва муассири илм ва амалия мебошанд, зеро онҳо имкон медиҳанд, ки падидаи омӯхташаванда ба таври ҳамаҷониба нишон дода шавад. Вобаста ба мақсадҳои фаъолият амсила чунин фаҳмида мешавад:

1). тавсиф, нақша, тасвири раванд, ҳодиса ё объекти муайян (дар ин маврид як намуди фаъолияти касбӣ);

2). низоми интегралӣи унсурҳои ба ҳам алоқаманд;

3). назарияи хурд; 4) нақшаи аниқӣ тадбирҳои зина ба зина. Ҳар як амсилаи мукамал унсурҳои зиёди ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад [1; 6; 7].

Амсилаи ёрии таъҷилии психологӣ ҳамчун низом ва заминаи махсуси амали психолог фаҳмида мешавад, ки дорои хусусиятҳои хосси худ мебошад. Мақсади таҳияи амсилаи ёрии таъҷилии психологиро тавсифи махсусият он ташкил медиҳад, ки ҳангоми тавсифи меъёрҳои ин фаъолият ошкор мешаванд (ба кӣ, дар кучо, дар кадом ҳолат, кай, чӣ гуна ва ғ. ёрӣ расонида мешавад) [4]

Чун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол механизми мукаммали расонидани ёрии психологӣ дар ҳолатҳои фавқулодда коркард ва фаъл гардонидани наҷудаст, ба таҳлили таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ меоварем. Мусаллам аст, ки дар бисёр самтҳо кишвари мо ба таҷрибаи Федератсияи Русия таъҷил мекунад. Аз ин лиҳоз, мо сараввал таҷрибаи ин давлатро дар самти расонидани ёрии психологӣ дар ҳолатҳои фавқулодда мавриди таҳлил қарор дода, амсилаҳои расонидани ёрии психологиро дар ин кишвар пешниҳод менамоем. Дар Федератсияи Россия амсилаҳои расонидани ёрии психологӣ дар ҳолатҳои бухронӣ дар сатҳи федералӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ таҳия гардида, мавриди истифода қарор доранд. Аз рӯи сохтор, мазмун ва ҳадафҳо ин амсилаҳо ба якдигар хеле монанд мебошанд.

Тибқи ин амсилаҳо қори расонидани ёрии таъҷилии психологӣ ба се марҳила тақсим карда мешавад: марҳилаи омодагӣ; марҳилаи расонидани ёрии таъҷилии психологӣ ва марҳилаи анҷоми қор оид ба расонидани ёрии таъҷилии психологӣ [2, с.87-98].

Дар ҳар як марҳила психологҳо ҳадаф ва вазифаҳои худро доранд, онҳоро муфассалтар дида мебароем.

Марҳилаи омодагӣ. Мақсади марҳилаи омодагӣ таҳияи нақшаи муфассали қорабиниҳо оид ба расонидани ёрии таъҷилии психологӣ мебошад. Барои ин чунин қорҳо анҷом дода мешаванд:

1. Ҷамъовариҳои маълумот дар қораи вазъияти психологӣ, ки дар натиҷаи ҳолати фавқулодда ба вучуд омадааст. Дар баъзе ҳолатҳо, маълумоти заруриро аз мутахассисон дастрас қардан мумкин аст (психолог ё дигар мутахассисоне, ки аллақай дар қойи ҳодиса қор мекунад). Агар ин гуна маълумот мавҷуд набошад, бояд онро мустақилона қамъ қард, то қори мутахассисон ба таври самаранок ташкил қарда шавад. Маълумот аз рӯи семаи зерин қамъоварӣ қарда мешавад.

муайян намудани қойҳое, ки психологҳо қор мекунад: қойҳои қойгиршавии осебдидагон ва наздикони онҳо, нуқтаҳо қораи барғузори қорабиниҳои оммавӣ (қаноза, воҳӯрӣ бо намояндагони мақомоти давлатӣ ва ғ.). Аксар вақт чунин қой қойи ҳодисаи фавқулодда мебошад (агар ҳолати фавқулодда дар ҳудуди маҳаллаи аҳолинишин рух дода бошад);

муайян қардани шумораи одамоне, ки ба қӯмак ниёз доранд;

муайян қардани шумора ва қасбияти мутахассисоне, ки аллақай дар минтақаи офат қор мекунад ё дар ояндаи наздик ба қор шуруъ мекунад.

муайян қардани қамон, мақон ва шумораи таҳминии иштирокчиёни қорабиниҳои оммавӣ;

муайян қардани тартиб, қамон ва мақони амалҳое, ки бояд аз қониби осебдидагон ё наздикони онҳо анҷом дода шаванд (пардохти қуброн, раванди муайянқунии шахсият, гирифтани шаҳодатнома қор қораи марғ ва ғайра).

2. Муайян қардани қамон ва тартиби қори ҳар як мутахассис, зеро самарайи ёрӣ аксар вақт ба муваффақияти ҳалли он вобаста аст. Ҳар як мутахассис бояд қонад, ки ӯ бояд дар самти мушаххаси қӣ қор қунад.

3. Тартиб қодани нақшаи қорӣ. Ҳалли ин вазифа дар марҳилаи омодагӣ сурат мегирад, аммо дар қамони даврай расонидани ёрии таъҷилии психологӣ ин нақшаро вобаста ба шароити тағйирёбандаи фаъолият тағйир қодан ва ислоҳ қардан мумкин аст.

Марҳилаи асосӣ. Дар марҳилаи асосии кор оид ба расонидани ёрии таъҷилии психологӣ, психологҳо дар ду самти асосӣ кор меkunанд:

Кумак ба мутахассисоне, ки дар рафъи оқибатҳои фавқуллода ҷалб шудаанд.

Кӯмак ба осебдидагони ҳолатҳои фавқуллода.

Мазмуни фаъолияти психологҳо метавонад гуногун бошад ва он дар марҳилаи омодагӣ муайян шуда, дар нақшаи корӣ инъикос меёбад. Мазмуни фаъолият аз хусусиятҳои мушаххаси вазъият вобаста аст.

Марҳилаи ниҳой. Дар марҳилаи ниҳоеи кор оид ба расонидани ёрии таъҷилии психологӣ вазифаҳои зерин ҳал карда мешаванд:

расонидани кумак ба ниёзмандон. Чун қоида, дар марҳилаи ниҳой шумораи осебдидагони воқеъ дар минтақаи ҳолати фавқуллода кам мебошанд, аммо онҳое ҳастанд, ки воқеан ба кӯмаки психологӣ ниёз доранд;

чорабиниҳо оид ба расонидани кӯмаки психологӣ ба мутахассисоне, ки дар ҳолатҳои фавқуллода кор меkunанд. Чунин чорабиниҳо дар марҳилаи мазкур муҳим ва мақсаднок арзёбӣ мегарданд, зеро дар ин марҳила шиддати кор оид ба рафъи оқибатҳои ҳолатҳои фавқуллода, расонидани кумаки иҷтимоӣ ба зарардидагон ва ғ. коҳиш ёфта, ҳастагии мутахассисони ёриасон меафзояд;

чамъоварӣ ва таҳлили иттилооте, ки дар рафти кор оид ба расонидани ёрии таъҷилии психологӣ ба даст омадааст;

ояндабинии вазъият дар асоси чамъбаст ва таҳлили маълумот.

Амсилаи пешниҳодшуда амсилаи умумии ташкил кардани ёрии психологӣ дар ҳолатҳои фавқуллода мебошад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ барои ташкил кардан ва расонидани ёрии психологи дар ҳолатҳои фавқуллода амсилаҳои гуногун истифода бурда мешавад. Ҳамаи ин амсилаҳоро ба 2 гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст [2, с.87-98].

Амсилаҳои инъикоскунадаи ҷанбаҳои ташкилӣ, тавсифи самтҳои фаъолият оид ба ташкили кори ҳадамоти расонидани ёрии психологӣ.

Амсилаҳои инъикоскунандаи пурраи марҳилаҳои кори психолог бо ҷабрдида, аз ҷумла, шаклҳо, усул ва техникаҳои расонидани ёрии психологӣ.

Ҳоло якҷанд амсилаи гурӯҳи дуумро, ки дар давлатҳои хориҷ истифода мешаванд мавриди таҳлили қарор медиҳем.

Амсилаи PAR (ОАБ) (preparation-омодагӣ, action-амал, recovery- барқароршавӣ), ки муаллифони он олимони амрикоӣ Чарлз М. Макадамс ва Гарри Чей Кинер [12] мебошанд. Амсилаи мазкур барои психологҳои мактаб таҳия шуда, омӯзиши пеш аз бухронӣ, омӯхтани тартиби амалро дар давраи бухрон ва асосҳои барқарорсозии осебдидагонро пас аз бухрон дар бар мегирад. Сохтори ин амсила аз шаш марҳила иборат аст:

1. Омодагии умумии психологҳои мактаб барои кор дар ҳолатҳои бухронӣ;

2. Муайян намудани омодагии эмотсионалӣ ва технологияи психологҳои мактаб ба кор дар вазъияти бухронӣ;

3. Кумаки самарабахш дар паст кардани шиддати вазъияти бухронӣ ва расонидани ёрии таъҷилии психологӣ ба ҷабрдидагон.

4. Огоҳии психологҳои соҳаи маориф дар бораи таҳдидҳои эҳтимолӣ ҳангоми расонидани ёрии психологӣ ба ҷабрдидагон ва роҳҳои бартараф кардани онҳо.

5. Татбиқи дастгирии психологии пасазбухронии ҷабрдидагон бо мақсади рафъи оқибатҳои манфӣи вазъияти бухронӣ ва барқарор намудани ҳолати психологию эмотсионали онҳо;

6. Расонидани кӯмак ба осебдидагон бо мақсади пешгирии хатарҳои имконпазир ҳангоми барқарорсозии ҳолати психоэмотсионали онҳо.

Аз таҳлили сохтор ва мазмуни амсилаи мазкур бармеояд, ки он дар омезиши ҳарду гуруҳи амсилаҳо таҳия шуда, кори психологро бо ҷабрдида дар тамоми марҳилаҳои расонидани ёрии психологӣ танзим мекунад.

Дар Ҷумҳурии Корея **протоколи Кӯдакон дар офатҳои табиӣ: арзёбӣ ва барқарорсозӣ (Children in Disaster: Evaluation and Recovery – CIDER V1.0)** барои кӯдакон ва наврасон таҳия карда шудааст. CIDER ин кори терапевтӣ мебошад, ки барои ба эътидол овардани

симптомҳои аксуламали психологӣ ба осеб дар кӯдакон ва наврасон кӯмак мекунад ва ҳафт сессияро дар бар мегирад.

Татбиқи протоколи CIDER ба пешбурди қобилиятҳои худкӯмакрасонӣ дар ба эътидол овардани аксуламалҳои психологӣ кӯдакон ва наврасон, танзими эмотсияҳо, идоракунии стресс ва баланд бардоштани қобилиятҳои худӯҳданамоӣ равона карда шудааст.

Протоколи CIDER метавонад дар шакли терапияи инфиродӣ ё гурӯҳӣ татбиқ карда шавад ва ҳафт машғулияти 50-дақиқаиро бо як гурӯҳи кӯдакон ва наврасон дар бар мегирад.

Машғулияти аввал ба маърифати психологӣ ва огоҳсозӣ, инчунин усулҳои осоиш (релаксатсия) бахшида шудааст. Маърифатноккунӣ ва огоҳсозӣ барои дарки симптомҳои психологӣ осеб мусоидат мекунад. Дар татбиқи усули осоиш усули нафаскашӣ чуқур истифода мешавад.

Машғулияти дуюм малакаҳои осоишро бо истифода аз машқҳои “ба замин васл шудан” дар асоси техникаи EMDR дар бар мегирад.

Машғулияти сеюм фарогири машқҳои худидоринамоӣ мебошад, ки барои самаранок назорат кардан ва худтанзимнамоии хотираю образҳои такроршавандаи безоркунанда, норухатиҳои психикӣ ва аксуламалҳои ҷисмонӣ имкон медиҳад.

Машғулияти чорум ба сабти пайдарпай ва машқ дар ҷойи амн нигаронида шудааст.

Машғулияти панҷум коркард ва барқарорсозии захирахӯро дар бар мегирад, ки тағйирёбии мусбатро тақвият мебахшанд.

Машғулияти шашум ба омӯختани тарзи идора кардани хобҳо ва хотираҳои такроршаванда, инчунин хотираҳои нохуш ба воситаи офарадани образҳо равона шудааст.

Дар машғулияти ҳафтум иштирокчиён таҷрибаи кори худро бо барномаи CIDER таҳлил мекунанд ва образи ҳаёти ояндаи худро пешниҳод мекунанд.

Таҳлили сохтор ва мазмунӣ амсилаи мазкур низ нишод медиҳад, ки он ба гурӯҳи дуҷуми амсилаҳо дохил шуда, асоси онро истифодаи техникаҳои психотерапевтӣ ташкил мекунанд.

Амсилаи **Crisis Incident Stress Management-CISM** - идоракунии стресси дар натиҷаи ҳодисаи осебовар бавучудода [10] аз тарафи мутахассисони Фониди байналмилалӣ мубориза бо стресс дар ҳолатҳои бухронӣ Чорч С. Эверлӣ ва Чейффри Т. Митчелл таҳия гардида, як низомӣ фарогири даҳолати психологиро ҳангоми ҳодисаҳои осебовар пешниҳод мекунад. Ин амсила дар ибтидо барои расонидани кумак ба иштирокчиёни амалиёти ҷангӣ таҳия шуда буд, аммо бо назрадошти самаранокиаш баъдан мутобиқ гардонид шуда, ба таври васеъ мавриди истифода қарор гирифт. Амсилаи мазкур аз марҳилаҳои зерини фаъолият иборат аст:

Омодагии пеш аз бухрон. Дар ин марҳила корҳои иттилоотӣ-омӯзишӣ оид ба баланд бардоштани устувории психологӣ шахсоне, ки ба осеби психикӣ бештар осебпазиранд, гузаронида мешаванд.

Тартиб додани нақшаи амал дар вазъияти бухронӣ.

Расонидани ёрии таъҷилии психологӣ ба ҷабрдидагон дар шакли инфиродӣ.

Ташкили муҳокимаҳо дар гурӯҳҳои хурд.

Дебрифинг - як шакли кори психологӣ бо гурӯҳи одамоне, ки дар ҳолати бухронӣ қарор доранд [9, с. 319-322].

Ташкили кори психологӣ бо оилаи ҷабрдида.

Ҳамкорӣ бо дигар ташкилотҳо оид ба табодули иттилоот ва расонидани ёрии муштарак ба ҷабрдидагон;

Мусоидат дар расонидани ёрии иловагии психологӣ ё тиббӣ дар ҳолати зарурӣ.

Амсилаи мазкур кумаки маҷмуавиро дар тамоми марҳилаҳои расонидани ёрии психологӣ ба шахсони осеби психикӣ гирифта пешниҳод мекунад.

Амсилаи нисбатан ҷолиб ин амсилаи дар шакли **Ҷузъи тиббӣ-психологӣ ёрии таъҷилӣ (cellule d'urgence médico-psychologique - CUMP)** [11] пешниҳодшуда мебошад. Ин амсила таъсис додани як зерсохтори сайёр доир ба солимии психикиро дар ҳар як департаменти давлати Фаронса пешниҳод мекунад, ки даҳолати фаврии кӯтоҳмуддатро ба ҳолатҳои осеби психикӣ коллективӣ таъмин мекунад.

Амсилаи мазкур ёрии таъҷилӣ дар вазъияти бухронӣ пайдарпайии якҷанд марҳиларо ифода мекунад:

Дастгирии эмотсионалии ҷабрдидаҳо.

Маълумот додан доир ба бозбинии минбаъдаи тарсҳои беасос, аз ҷумла, дар бораи ҳолати муқаррарӣ будани аксуламали шадид ба стресс ва эҳтимоли такроршавии он дар ҳафтаҳои ояндаи пас аз ҳодиса.

Тавсияҳо оид ба маҳдуд кардани таъсир ба ВАО ва шумораи мусоҳибаҳо дар бораи осеб барои кӯдакони нисбатан изтиробӣ, инчунин огоҳӣ аз муҳофизати аз ҳад зиёд.

Мувофиқи имконият ҳавасмандкуни барои иҷрои корҳои тавсияшуда (аз ҷумла саёҳатҳо ҳангоми таътил ва ғ.).

Расонидани ёрии роӣғони фосолавӣ ба кӯдакон ва наврасоне, ки аксуламали шадиди стресси дараҷаи сабук ва миёна доранд (агар аломатҳои аксуламали шадиди стресс бадтар шуда бошанд ё пас аз як моҳ аз рӯзи ҳодиса ҳанӯз ҳам идома дошта бошанд).

Дар баробари ин, мутахассисони CUMP рафтор ва ҳолати эмотсионалии ҷабрдидагони ноболиғро назорат мекунанд, то кӯдакон ва наврасони дорои аксуламалҳои шадиди стресси марбут ба вайроншавиҳои психикии қаблан вучуддошта ва шахсони ба ёрии минбаъдаи психологӣ ниёздоштаро ошкор кунанд.

Ҳарчанд амсилаҳои дар боло зикршуда гуногун бошанд ҳам, дар ҳамаи онҳо як ҳадаф пайгирӣ карда мешавад: расонидани ёрии таъҷилии психологӣ ба ҷабрдидагон дар ҳолатҳои бухронӣ.

Аз таҳлили амсилаҳои расонидани ёрии психологӣ дар ҳодатҳои бурҳонӣ бармеояд, ки дар таҳияи онҳо меъёрҳои умумии фаъолияти мутахассисони ба расонидани ёрии таъҷилии психологӣ машғулбуда ба эътибор гирифта шудаанд. Дар асоси таҳлили ин амсилаҳо чунин меъёрҳои умумиро ҷудо кардан мумкин аст:

фаҳмидани ҳадафҳои ёрии таъҷилии психологӣ;

ҳамкории байниидоравӣ;

функсияҳо ва ҳамкории дохилигуруҳии мутахассисони ҳадамоти ёрии таъҷилии психологӣ;

тавсифи шахсоне, ки ёрии таъҷилии психологӣ мегиранд;

ҷои фаъолияти мутахассисони ба ёрии таъҷилии психологӣ машғулшаванда.

соҳаҳои таъсиррасонӣ ва мушкилоте, ки психологҳои ҳадамоти ёрии таъҷилии психологӣ бо онҳо кор мекунанд;

давомнокӣ ва такрорашавандии тамос байни психолог ва мизоч;

метод, методика ва техникаҳои, ки мутахассис истифода мебарад;

марҳилаҳои расонидани ёрии таъҷилии психологӣ.

Риояи ҳар яке аз ин меъёрҳо ҳангоми таҳияи амсилаи расонидани ёрии психологӣ дар ҳолатҳои фавқуллода омӯзиши ҷиддиро талаб мекунад.

Ҳулоса ва пешниҳодҳо. Самаранокии расонидани ёрии таъҷилии психологӣ дар вазъиятҳои бурҳонӣ қайҳо боз исботи худро ёфтааст. Чунончӣ дар асоси омӯзиши ин масъала Л. Крок қайд мекунад: “ҷабрдидаҳое, ки дар марҳилаҳои аввал дар ҷойи ҳодиса бевосита ёрии психологӣ гирифтаанд, аз мушкilotи психикӣ хеле камтар азоб мекашанд” [3, с.140]. Ҳамин тариқ, амсилаи таҳияшудаи ёрии таъҷилии психологӣ имкон медиҳад, ки ба шарофати меъёрҳои дар асоси ҷамъоварии дақиқи маълумот муқарраршуда ва таҳлили вазъият доир ба мушаххасоти ёрии таъҷилии психологӣ (қай, бо кӣ, дар кучо, дар кадом ҳолат, ҷӣ тавр ва ғ) тасаввуроти аниқтар пайдо карда шавад.

Дар асоси таҳлили амсилаҳои гуногуни расонидани ёрии психологӣ дар вазъиятҳои бухронӣ ва ҳолатҳои фавқуллода барои беҳтаар намудани фаъолияти мақомоти марбутаи кишвар дар ин самт пешниҳод менамоем:

Амсилаи расонидани ёрии таъҷилии психологӣ дар вазъиятҳои бухронӣ ва ҳолатҳои фавқуллода бо назардошти вижагиҳои он ва хусусиятҳои фарҳангии этнопсихологии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва марида омӯзишу истифода қарор дода шавад.

Дастурамал оид ба механизми ҳамкории кормандони Кумитаи ҳолатҳои фавқуллодаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳамчун ниҳоди масъул) бо дигар ниҳодҳои иҷтимоӣ дар самти расонидани ёрии таъҷилии психологӣ дар ҳолатҳои фавқуллода таҳия ва марида амал қарор дода шавад.

Чустуҷӯи роҳҳои омода кардани мутахассисони касбии ҳадамоти таъҷилии психологӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар сохтори Кумитаи ҳолатҳои фавқуллодаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис додани хадамоти психологӣ (агар чунин хадамот набошад) ё дар сурати мавҷудбудани чунин хадамот ҷалб намудани психологҳои касбӣ барои кор ва ташкил кардани бозомӯзии онҳо аз рӯи барномаи “Хадамоти психологӣ дар ҳолатҳои фавқуллода”.

Дар барномаи таълимии фанни “Мудофиаи шахвандӣ” бо назардошти зинаи таҳсилот ворид намудани мавзӯҳо доир ба “Ёрии аввалини психологӣ дар ҳолатҳои бухронӣ”

АДАБИЁТ:

1. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. М., СПб.: Большая Российская энциклопедия, 1997
2. Вихристук О.В., Ульянина О.А., Гаязова Л.А., Ермолаева А.В., Файзуллина К.А., Логинова Е.А. Модель оказания экстренной психологической помощи пострадавшим в чрезвычайных происшествиях и кризисных ситуациях: зарубежный и отечественный опыт // Вестник практической психологии образования. 2022. Том 19. № 1. - С. 87-98
3. Крок Л. Психологическое воздействие терроризма // Человек в экстремальных и трудных ситуациях. Руководство для психологов. Сборник методических статей / Под ред. О.В. Красновой / Пер с фр. М.М. Федотовой. - М., Обнинск: НПП «Технограф», 2004. - С.139-157.
4. Миллер Л.В. Модель экстренной психологической помощи // Теоретические и прикладные аспекты деятельности Центра экстренной психологической помощи МГППУ, 2008
5. Мухамадиев Д. М. Организация социально-психологической помощи при чрезвычайных ситуациях. Руководство для медицинского персонала и сотрудников спасательных служб. - Душанбе, 2008. - С. 3.
6. Норинт, 1997; Головин С.Ю. Словарь практического психолога. - Мн.: Харвест, 1998
7. Психологическая энциклопедия / Под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. 2-е изд. - СПб.: Питер, 2006
8. Психология экстремальных ситуаций для спасателей и пожарных / Под общей ред. Ю.С. Шойгу. - М.: Смысл, 2007. - С. 136-137
9. Расулов С.Х. Психология эмотсия ва ҳиссиёт. - Душанбе: Эр-граф, 2022. - С. 319-322
10. Федунина Н.Ю. Экстренная психологическая помощь: законы жанра [Электронный ресурс] // Московский психотерапевтический журнал. 2006. № 4 (51). С. 6-25. URL: <https://psyjournals.ru/mpj/2006/n4/1780.shtml> (дата обращения: 31.09.2021).
11. Askenazy F. et al. Early Phase Psychiatric Response for Children and Adolescents After Mass Trauma: Lessons Learned From the Truck-Ramming Attack in Nice on July 14th, 2016 // Frontiers in Psychiatry. 2019. Vol. 10 (65). doi:10.3389/fpsy.2019.00065
12. McAdams C., Keener H.J. Preparation, action, recovery: A conceptual framework for counselor preparation and response in client crises // Journal of Counseling and Development. 2008. Vol. 86. P. 388-398. doi:10.1002/j.1556-6678.2008.tb00526.x

АМСИЛАИ РАСОНИДАНИ ЁРИИ ПСИХОЛОГӢ ДАР ВАЗЪИЯТИ ФАВҚУЛЛОДА

Дар мақола амсилаҳои расонилани ёрии психологӣ дар ҳолатҳои фавқуллода мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Муаллиф қайд мекунад, ки чун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол механизми мукаммали расонидани ёрии психологӣ дар ҳолатҳои фавқуллода қарорд ва ҷалб кардани наҷод, ба таҳлили таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ рӯ меоварем. Дар ибтидо амсилаи расонидани ёрии психологӣ, ки дар Федератсияи Руссия истифода мешавад, мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Баъдан, муаллиф як қатор амсилаҳои мавриди таҳлилу омӯзиш қарор додааст, ки дар давлатҳои Фаронса, Чопон, Корея ва Амрико таҳия гардида амалӣ карда мешавад. Дар асоси омӯзиши мавзӯ муаллиф меёриҳои умумии таҳияи амсилаҳои расонидани ёрии таъҷилии психологиро дар ҳолатҳои фавқуллода муайян намуда, бо назардошти вазъ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд тавсияҳо пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: амсила, ёрии психологӣ, ёрии таъҷилии психологӣ, ҳолатҳои бӯҳронӣ, ҳолатҳои фавқуллода, осеби психикӣ, меёр, дастгирии эмотсионалӣ.

МОДЕЛЬ ОКАЗАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ В ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЯХ

В статье анализируются модели оказания психологической помощи в чрезвычайных ситуациях. Автор отмечает, что, поскольку в Республике Таджикистан полноценный механизм оказания психологической помощи в чрезвычайных ситуациях еще не разработан и не задействован, мы обращаемся к анализу опыта зарубежных стран. Вначале анализируется модель оказания психологической помощи, которая используется в Российской Федерации. Затем подвергаются анализу и изучению ряд моделей, которые разработаны и реализованы в странах Франции, Японии,

Кореи и Америки. На основе изучения темы автор определил общие критерии разработки моделей оказания экстренной психологической помощи в чрезвычайных ситуациях, а также предлагает ряд рекомендаций с учетом ситуации в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: модель, психологическая помощь, неотложная психологическая помощь, кризисные ситуации, чрезвычайные ситуации, психическая травма, критерии, эмоциональная поддержка.

MODEL OF PROVIDING PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE IN EMERGENCY SITUATIONS

The article analyzes models of providing psychological assistance in emergency situations. The author notes that since a full-fledged mechanism for providing psychological assistance in emergency situations has not yet been developed and implemented in the Republic of Tajikistan, we turn to the analysis of the experience of foreign countries. First, the model of providing psychological assistance used in the Russian Federation is analyzed. Then, a number of models that have been developed and implemented in France, Japan, Korea and America are analyzed and studied. Based on the study of the topic, the author has determined the general criteria for developing models of providing emergency psychological assistance in emergency situations, and also offers a number of recommendations taking into account the situation in the Republic of Tajikistan.

Key words: model, psychological assistance, emergency psychological assistance, crisis situations, emergency situations, mental trauma, criteria, emotional support.

Маълумот дар бораи муаллиф: Расулов Сайфидин Худоевич – н.и.с., дотсенти кафедраи психологияи Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. Тел: 918 80 68 07, sayf76@mail.ru

Сведения об авторе: Расулов Сайфидин Худоевич – к.п.н., доцент кафедры психологии Таджикского Национального Университета. Тел: 918 80 68 07, sayf76@mail.ru

Information about the author: Rasulov Saifiddin KHudoievich - Candidate of political sciences, Associate Professor of Psychology chair in Tajik National University. Tel: 918 80 68 07, sayf76@mail.ru

ОМИЛҲОИ ИФОДАКУНАДАИ ТАРБИЯИ ШАҲРВАНДИИ ТОЛИБИЛМОН ДАР ДАРСҲОИ ФАННИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

Носиров С. Ш., Сатторзода Б. А.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Тарбия ин раванди мақсадноки таъсиррасон ба инкишоф, муносибат, хислат, сифат, ақида, эътиқод ва тарзи рафтори шахсият дар ҷомеа мебошад. Тарбия барои рушди пешрафти ҷомеа хизмат менамояд. Аз ин рӯ, тарбия ҳамчун фаъолияти махсус бояд бошуурона ва мақсадноқ роҳандозӣ.

Вижагиҳои хосси тарбия нисбат ба дигар омилҳои инкишофи шахсият дар он аст, ки тарбиятдиҳанда бошуурона мақсади муайян мегузорад ва барои ноил шудан ба он саъю кӯшиш намуда, воситаҳои амалӣ гардонидани мақсадро пайдо мекунад.

Бояд гуфт, ки дар илми педагогика мафҳумҳои «тарбияи шаҳрвандӣ» ва «маърифати шаҳрвандӣ» тавзеҳ ёфтаанд, ки якдигарро пурра месозанд. Дар рафти дарс ё машғулиятҳои коллективона ва инфиродӣ субъектҳои тарбияи шаҳрвандӣ, яъне муассисаи таълимӣ, омӯзгор ва падару модарон шахсияти толибилро месозанд.

Бояд гуф дод, ки нисбат ба маводи таълимии дигар фанҳо маводи омӯзиши маърифати шаҳрвандӣ бештар дар фанҳои ҷамъиятию гуманитарӣ – таърих, ҳуқуқи инсон ва забону адабиёт мавҷуд аст. Фанҳои ҷамъиятӣ-гуманитарӣ дар татбиқи тарбияи шаҳрвандии хонандагону донишҷӯён саҳмгузоранд. Маҳз зимни омӯзиши фанҳои зикргардида баробари таълим ва инкишоф ёфтани тарбия, алалхусус, тарбияи шаҳрвандии толибилмон самараноктар ба роҳ монда мешавад. Бешак, дар тарбия ва маърифати шаҳрвандии муҳассилин фанни таълимии Ҳуқуқи инсон нақши умда мебозад. Ин фан ба маърифати шаҳрвандӣ ва тарбияи шаҳрвандӣ мақоми ҳуқуқӣ ва юридикӣ медиҳад, яъне тарбияи шаҳрвандӣ вобаста ба мақоми ҳуқуқии шахсияти инсон ва шаҳрванд асоснок карда мешавад.

Ғояҳои методологӣ ва заминаҳои асосии ташаккули тарбияи шаҳрвандиро муайян намуда, омилҳои ташаккулдиҳандаи онро низ ошкор кардан мумкин аст.

Тарбияи шаҳрвандӣ *омилҳои таърихӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ, маънавӣ, педагогӣ, психологӣ ва ташаккулдиҳанда* буда, чун танзимкунандаи ҳаёти инсон ва пешрафти ҷомеа хизмат мекунад.

Чунончи, *омили таърихӣ* онро инъикос мекунад, ки арзишҳои барои тарбияи шаҳрванд нигаронидашуда ба тарбиятдиҳанда имконияти зиёдеро фароҳам меорад ва дар тури таърих

дар ҳаёти чандин наслҳо борҳо санҷидаю мукамал шудаанд. Ин аст, ки тарбияи шахрвандӣ омили таърихан муқарраршуда мебошад.

Зимни омӯзиши ҳукуки инсон аз таърихи пайдоиши он ва масъалаҳои умумии ҳукуки наслҳои гузашта имрӯза воқиф гардида, оид ба ҳукуки одамон дар таърихи башар ва давлатдорӣ халқҳои ҷаҳон, масалан, тоҷикон дар замони қадим, асрҳои миёна, даврони нав, ҳукуки инсон дар шароити ташаккули давлати ҳуқуқбунёди иҷтимоӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ, мақоми инсон ва шахрванд, ҳифзи ҳукуки инсон ва ғайра донишу маълумоти хуб гирифта мумкин аст.

Омили ҳуқуқӣ дар он ифода меёбад, ки шахрванд дар муҳити ҳуқуқӣ ҳаёт ба сар бурдаву тарбия мегирад. Тарбияи шахрвандӣ амалан, донишу фаҳмиши ҳукуки толибилмон ва дар маҷмӯъ, ҳар як узви ҷомеаи шахрвандиро ташаккул медиҳад. Ҷомеаи муосир ҳукуку озодиҳои инсонро, ки моҳиятан, мақсад ва вазифаҳои давлат, ҷомеа ва ҳуди инсонро шахрванд мебошанд, қафолат медиҳад.

Инкишофи ҳукуку озодиҳои инсон дар ҷомеаи навин ва давлат нақши бориз дорад. Риояи ҳукуки инсон муттаҳидии ҷомеаро таҳким бахшида, ҳисси эҳтиромро ба Ватани худ афзун мекунад.

Омили иҷтимоӣ барои он мебошад, ки одам худ мавҷудияти иҷтимоист. Одам тафаккур ва идроки маънавиро соҳиб буда, ҳамзамон, дорои қобилияти фикрӣ, тарзи зист мебошад, арзишҳои моддӣ ва маънавӣ меофарад. Вай ба ҳимояи иҷтимоӣ эҳтиёҷ дошта, шахсан ҳудаш дар ин самт ширкат мекунад.

Омили ахлоқӣ аз арзишҳои ахлоқӣ чун некӣ, хайру эҳсон, ҳамдардӣ, адлу инсоф, сабру таҳаммул, дилсӯзӣ ва ғайра, ки бе онҳо шахрванд тарбиягир шуморида намешавад, шакл гирифта, пурра мегардад. Инсон барои он шахрванд ва ё узви ҷомеа доништа мешавад, ки дар ҳама самтҳо ҳаёт ва фаъолияти вай ба арзишҳои ахлоқии ба вучудовардаи ҷомеа ҷавобгӯ ва аз сӯйи аъзои ҷомеа чун меъёри ахлоқӣ пазируфта шуда бошад.

Маҳз мафҳуми ҳукуки инсон саршор аз ақидаҳои амиқи фалсафию ахлоқист. Асоси онро арзишҳои ахлоқие ташкил медиҳанд, ки аз ҳамаи динҳои ҷаҳонӣ, ривоятҳои қадимии халқҳои гуногун, ғояҳои мутафаккирони гузашта, аз ҷумла тоҷику форс маншаъ мегиранд.

Барои он *омили маънавият*, ки аз тамоми мавҷудоти зиндаи рӯйи Замин одам ягона маҳлуқест, ки ба маънавият майл дорад. Танҳо вай ба тарбияи мақсадноки иҷтимоӣ, омӯзишу парвариш, гирифтани донишҳо доир ба гузаштаи худ, муҳити атроф, донишҳои илмӣ, иттилооти гуногун, ки аз адабиёти бадеӣ, асарҳои илмӣ, матбуоти даврӣ, фарҳанги моддӣ маънавӣ, аз он ҷумла ба ҳунар ниёз дорад. Танҳо одам офарандаи арзишҳои маънавӣ ва истеъмолкунандаи онҳост. Уро одам намегуфтанд, агар бомаърифат намебуд ва ба он ниёз намедошт. Маърифатнокӣ моҳияти ботинӣ, талаботи табиӣ ва иҷтимоии одам мебошад.

Омили педагогӣ бар асоси он аст, ки вай ба илмҳои педагогӣ, қонуниятҳои раванди таълиму тарбия, талаботи умумӣ ва ҷузъии дидактика таъяс мекунад. Дар тарбияи шахрвандии толибилмон бояд қомебиҳои илми педагогика ба назар гирифта шуда, натиҷаҳои таҳқиқот дар амалияи таълим, ҳаёт ва фаъолияти имрӯзаю минбаъдаи онҳо татбиқ карда шаванд. Бе назардошти талаботи илмҳои педагогӣ дар тарбияи шахрвандии хонандагону донишҷӯён қомеб шудан ғайриимкон аст.

Баробари дуруст роҳандозӣ намудани таълиму тарбия, истифодаи шаклу методҳои гуногуни фаъол, ташкили қорҳои мустанақона ва эҷодӣ донишу маърифати ҳукуки донишандӯзон афзун гардида, салоҳиятҳои зеҳнии онҳо ташаккул меёбад.

Аз он сабаб *омили психологӣ* доништа мешавад, ки тарбияи шахрвандӣ ин зарурати мақсадноки таъсири равонист ба инсон. Ҳама гуна қӯшиш, тасмим, иқдом, ки ба тарбияи шахрвандии инсон нигаронида шудааст, ҷуз амалҳои психологӣ ҷизи дигаре нест. Ба ин хотир, дар тарбияи шахрвандӣ хусусиятҳои психологӣ субъёти тарбия, қонуниятҳои инкишофи ҳолати рӯҳӣ ва зохиршавии он дар ҳолатҳои гуногуни омӯзиш ва парвариш ба эътибор гирифта мешаванд.

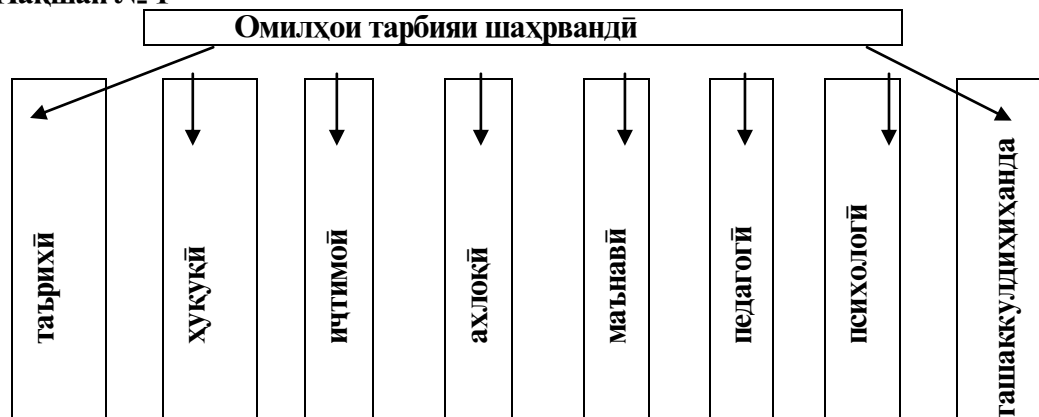
Дар баробари инкишоф ёфтани равандҳои маърифатии психологӣ, аз ҷумла хотир, диққат, тафаккур, идрок, нутқ ва ҳаёл тарбияи шахрвандӣ дар насли наврас ва ҷавон бе мушкилӣ таъмин мегардад.

Омили ташаккулдиҳанда дар он ифода меёбад, ки вай метавонад инсонро ташаккул диҳад. Барои иҷрои ҷунин мақсади стратегӣ ин омил тамоми роҳу воситаҳои заруриро ба

хам меорад. Агар тарбия аз асосҳои моддӣ ва маънавии худ ҷудо бошад, хусусиятҳои шахрвандии инсонро ташаккул дода наметавонад.

Бояд гуфт, ки амалишавии ҳуқуқи инсон ба ташаккули шахсият вобаста аст. Чунин омилҳо, асосан, шахсиятро ташаккул медиҳанд: омӯхтану истифодаи донишҳои ҳосилшуда дар ҳаёт ва фаъолият, мусаллаҳ будан бо донишу маълумоти маърифатӣ, интиҳоби касб, барпо намудани оилаи солим, доштани мавқеи устувори шахрвандӣ ва ғайра.

Нақшаи № 1

Чунин омилҳо ва дигар воситаҳо, ки ба сифати тарбияи шахрвандӣ таъсир мерасонанд, хеле зиёданд. Мисол, одам ҷузъи таркибии табиат ва ҷомеа буда, берун аз он тарбия карда намешавад. Аз ин лиҳоз, муҳити табиӣ ва иҷтимоӣ, ки дар он инсон ҳамчун субъекти асоси тарбия зиндагӣ мекунад, муҳимтарин воситаи тарбияи шахрвандӣ ба ҳисоб меравад.

Аз рӯйи табиаташ одам мавҷудоти фаъоли иҷтимоӣ махсуб меёбад. Аз ин рӯ, тарбияи шахрвандии хонандагонро донишҷӯён ба ташаккули хислатҳои фардӣ онҳо, ҷун мустақилӣ, масъулиятшиносӣ, назари шахсӣ, мавқеи шахрвандӣ, нигоҳи танқидӣ, таҳаммулпазирӣ, интиҳоби роҳи ҳаёт ва дигар сифатҳои инсонӣ, ки барои ба ҳаёти мустақилона қадам ниҳодан мусоидат мекунанд, нигаронида мешавад.

Бо дастуру роҳнамоии педагогӣ чунин толибилм метавонад шахсият шавад ва ҳаёти минбаъдаи худро ба мақсад мувофиқ ва рангину гуворо гардонад. Барои амалӣ шудани мақсадҳои неқ ба роҳ мондани фаъолияти самаранокӣ яққояи омӯзгору шогирд ҳамчун субъектҳои асосии раванди таълиму тарбия зарур меояд. Аммо бе кумаку шароити созгор ва ҷиду ҷаҳди ҳарду ҷониб ба натиҷаҳои дилхоҳ ноил гаштан ғайриимкон аст.

Вобаста ба ин масъала давлат имкониятҳои зарурии идоракунии воситаҳои моддӣ ва маблағҳоеро, ки барои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия ҷудо мегарданд, дар ихтиёр дорад. Илова бар он, давлат барои тарбияи ҳаматарафаи шахрвандон манфиатдор аст. Барои ҳамин мақсад ва вазифаҳои тарбияи шахрвандии толибилмон ба мақсаду вазифаҳои давлат ва ҷомеа мувофиқат мекунанд. Тасодуфӣ нест, ки мақсади тарбияи шахрвандии насли наврас ҷузъи таркибии вазифаҳои давлат ҳисобида мешавад. Аз ин бармеояд, ки давлат, дар навбати худ, чунин низомии таҳсилотеро ба роҳ мемонад, ки дар он барои донишандӯзӣ ва таълиму тарбияи насли наврас ва ҷавон тамоми шароитҳои мусоид фароҳам оварда шаванд.

Мусаллам аст, ки тарбия бо гузашта солҳо вобаста ба талаботи давраи замони ҷомеаи навин шеваи дигар касб намуда, мақсаду вазифаҳои худро тағйир медиҳад. Баробари пешрастиҳои ҳаёти ҷомеа ва илму техника дар тарбия, пеш аз ҳама, интиҳоби шакл ва тарзи муносибату ахлоқ, ки асоси рафтори инсонро ташкил медиҳад, нав мешавад. Агар мақсади таълим аз ҳосил намудани донишҳои умумӣ ва касбии барои инсон зарур иборат бошад, пас мақсади тарбия аз он иборат аст, ки шаклҳои умумӣ ва махсуси рафтор ба даст оварда шаванд [9, с.9].

Аз ин хотир, субъектҳои асосии ҷараёни таълиму тарбияро зарур меояд, ки барои азхудкунии донишҳои зарурӣ ва ташаккули маҳорату малака, тафаккури созандаю қобилиятҳои эҷодӣ ва дар баробари ин, баҳри тарбия ва ташаккули хусусиятҳои неқ сифатҳои ҳамидаи инсонӣ кӯшиш ба ҳарч диҳанд. Набояд фаромӯш кард, ки инсон бо олами атроф туфайли дониш ва ҳосил намудани таҷрибаи шахсии худ созгор меояд. Пас, ҳулоса баровардан мумкин аст, ки маҳз татбиқи маърифат ва тарбияи шахрвандии хонандагонро

донишҷӯён дар фаъолияти таълимию тарбиявӣ, дар ҳаёт ва фаъолияти минбаъдаи онҳо ба ин гуфтаҳо мусоидат мекунад.

Барои мувофиқи мақсад ба роҳ мондани тарбияи шахрвандии толибилмон, пеш аз ҳама, асосҳои ҳуқуқӣ лозиманд. Андешаи тарбияи шахрвандӣ аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар он ҳуқуқ, озодӣ ва ухдадорихоӣ асосии инсон ва шахрванд возеҳу равшан нишон дода шудаанд, бармеояд.

Ҳамзамон, дар бораи тарбияи шахрвандии хонандагону донишҷӯёни муассисаҳои таълимӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ишора рафта, дар стандартҳои давлатии таҳсилот оид ба фанҳои гуманитарӣ, аз ҷумла оид ба асосҳои давлат ва ҳуқуқ низ тавзеҳ дода шудааст.

Замина ва роҳҳои татбиқи Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан, ба заминаҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ оид ба тарбияи миллии шахрвандон иртибот дорад. Масалан, таъкид шудааст, ки заминаҳои сиёсӣ ҳуқуқии Консепсияро таҳияи қонун ва дигар санадҳои меърию ҳуқуқӣ дар соҳаи тарбияи миллии шахрвандони кишвар, таҳия ва тасдиқи барномаҳои давлатӣ, ки ба рушди тарбияи шахрвандон нигаронида шудаанд, ташкил медиҳанд [6, с. 21].

Барои татбиқи барномаҳои давлатӣ, ки мақсади асосии он рушди ҳамаҷонибаи шахрвандон мебошад, пеш аз ҳама, фаъолияти таълимию тарбиявиро дар муассисаҳои таълимии кишвар ба таври зарурӣ бояд ба роҳ монд. Алалхусус, тарбияи шахрвандии ҷавонон тавре ба роҳ монда шавад, ки онҳо бо хусусияту сифатҳои неки инсонӣ ҳамчун шахси қобилу масъулиятшинос ва боғайрату серҳаракат ба камол расида, дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа фаъолона саҳми худро гузошта тавонанд.

Принципи асосии сиёсати давлатӣ доир ба соҳаи таҳсилот дар моддаи 4-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» зикр шудааст. Мазмунӣ асосии ин модда бевосита ба проблемаи таҳқиқоти мо, яъне хусусияти инсонпарваронаи муҳтавои таълиму тарбия, афзалиятҳои арзишҳои миллий ва умумибашарӣ, инкишофи мустақилонаи шахсият, эҳтироми қонун, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, муҳаббат ба Ватан, оила ва муҳити зист, хусусиятҳои илмӣ ва инсондӯстонаи таълим ва тарбия дар ҳамаи зинаҳои таҳсилоти муассисаҳои таълимӣ, фазои ягонаи маърифатӣ фарҳангӣ, ҳифз кардану инкишоф додани фарҳангу анъанаҳои миллий, хусусияти демократӣ ва давлатӣ-ҷамъиятӣ доштани идоракунии соҳаи маориф, ба талабот ва вазифаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат кардани таълиму тарбия, ҳосса ба тамоми рушди соҳаи маориф бо назардошти меъёрҳои байналмилалӣ рабт дорад.

Чунончи, дар моддаи мазкур омадааст, ки: 1) тарбияи шахрвандони ҷавони Тоҷикистон дар заминаи яқҷояи фарҳангӣ, маърифатӣ ва маънавӣ сураат мегирад; 2) таълим дар алоқамандии зич бо анъанаҳои миллию ҷаҳонии халқи тоҷик ва дигар халқҳое, ки дар қаламрави Тоҷикистон зиндагӣ доранд, ба роҳ монда мешавад; 3) дар таълими мактабӣ арзишҳои умумиинсонӣ назар ба арзишҳои миллий бартарӣ дошта, дар бисёр маврид ҳамдигарро пурра мегардонанд; 4) дар ҷараёни таҳсил ҳаёт, саломатӣ ва инкишофи инсон дар мавқеи аввал қарор дорад; 5) муассисаҳои таълимӣ, сохтор ва таъминоти он демократӣ буда, ба манфиати давлат ва ҷомеа мувофиқ мебошанд; 6) муассисаҳои таълимӣ аз қолабҳои идеологияи ҳизбӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, сиёсӣ ва динӣ озоданд [4, с. 48-49].

Қобили қайд аст, ки масъалаи дарки худшиносӣ ҳамчун ҷанбаи муҳимтарини тарбияи шахрвандӣ доништа мешавад. Аз ин рӯ, дар Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон «...масъалаҳои дарки худшиносии таърихӣ, аз худ намудани муқаррароти суннати башарӣ ва дар ҳамин замина ҳосил намудани фаросати олии ворисият ба ҳувият ва анъанаҳои миллий, арзишҳои ахлоқӣ фарҳангӣ, идоракунии демократӣ, фаъолу пажӯҳанда будан барои ба даст овардани қомеъҳои илм, техника, фарҳанг ва ғайра тарҳрезӣ гардидааст» [5, с. 5].

Тарбияи шахрвандӣ дар асоси ғояҳои миллий дар инсон одобу ахлоқи ҳамида, худшиносии миллий, инсондӯстӣ, мавқеи шахрвандӣ, серғайратии иҷтимоӣ, ташаббускорӣ, посдорӣ ва пазирии расму анъанаҳои миллий ва ғайраро ташаккул медиҳад. Чунин шахрванд метавонад, ки бо назардошти манфиатҳои миллий қору зиндагӣ қарда, ба зухуроти номатлуби ҷомеа аз мавқеи танқидии беғаразона нигариста, Ватанро дӯст дорад, манфиатҳои онро ҳимоя кунад ва ҳамчун ҳомии фарҳанги миллий дар рушди ҷомеа саҳмгузор бошад.

Чойи зикр аст, ки маҳз фанни Ҳукуқи инсон чунин нуқтаро ба асос гирифта, масъалаҳои ташаккули донишҳои ҳуқуқии насли наврасро оид ба сохти демократӣ, қонуниятҳои рушд ва дар ин замина баланд бардоштани фарҳангу маърифати ҳуқуқии шаҳрвандони замони муосирро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Дар ин сурат ба роҳ мондани фаъолияти босамари таълимӣ мувофиқи мақсад мебошад, ки фарогирии дониш ва ташаккули маҳорату малака, тафаккур, қобилиятҳои эҷодӣ ва ниҳоят, тарбияи дурусти инсонӣ масъулиятшиносу созанда таъмин мегардад.

Ниҳоят, гуфтан зарур аст, ки дар амалисозии нақшаю мақсадҳои гузошташуда ҷиҳати татбиқи тарбияи шаҳрвандии хонандагону донишҷӯён омилҳои зиёде мавҷуданд ва яке аз онҳо нақши тарбиятдиҳанда мебошад. Дар шумори омилҳои муҳимтарини субъективии тарбияи шаҳрвандӣ шахсияти омӯзгор чойи аввалро мегирад. Ақидаи педагоги машҳур И.П. Подласый андешаи моро тақвият мебахшад: «Нақши тарбиятгар аз он иборат нест, ки ӯ ҳамаи таъсирҳои тарбиявӣ ва роҳбарии ҷараёни тарбияро ба дасти худ гирад. Баръакс, неруи ташкилкунанда ва нигаронидашудаи ӯ ҳар қадар аҳаммиятнок бошад, ҳамон андоза дар он демократизм ва озодии эҷодӣ бештар ба назар мерасад. Тарбиятгар ҳамон вақт ба муваффақиятҳои бузург ноил мешавад, ки агар шароит ва вазъиятҳоеро, дар онҳо тарбия ҷараён мегирад, ба ҳисоб гирад, натиҷаҳои амалҳои худро бодикқат таҳлил намояд ва аз онҳо хулосаҳои дуруст барорад» [9, с. 29].

Ҳамин тавр, дар натиҷаи омӯхтани фанни Ҳукуқи инсон онҳо метавонанд:

- дар бораи ҳуқуқи инсон, таҳаввулот дар ҷараёни қонунгузории даврҳои мухталифи таърихи инсоният – аз замони қадим то ба имрӯз, вобастагии хусусиятҳои қонунгузорӣ ва қабули қонунҳо доир ба ҳуқуқи инсон, низомии сиёсӣ, тарзу шаклҳои таърихӣ идоракунии давлат ва муносибатҳои байниҳамдигарии давлат бо шаҳрвандони худ ва шаҳрвандон бо давлат маълумот пайдо кунанд;

- моҳияти ҳуқуқи қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқӣ, таносуби байни ҳуқуқ ва ахлоқ, қонуни асосӣ ва қонунҳои дигари давлатро дарк кунанд;

- меъёрҳои ҳуқуқи конститусионӣ (давлатӣ), аз ҷумла сохти сиёсии давлат, озодиҳо ва уҳдадорӣҳои инсон ва шаҳрванд ва тарзи кори мақомоти ҳифзи ҳуқуқро фаҳманд;

- дар соҳаҳои ҳуқуқ, аз ҷумла ҳуқуқҳои давлатӣ, интиҳоботӣ, маъмурӣ, шаҳрвандӣ, оилавӣ, фарҳангӣ, меҳнатӣ, соҳибкорӣ, кишоварзӣ, молия, андоз, гумрукӣ, экологӣ, ҷиноӣ ва ғайра дониш гирифта, дар мавриди зарурӣ онҳоро дар ҳаёт истифода баранд;

- дар бораи сохти сиёсии давлат, низомии иқтисодӣ ва иҷтимоии он маълумот ҳосил кунанд;

- зимни омӯзиши ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ оид ба эълонияҳо, конвенсияҳо, декларатсияҳо, созишномаҳо, шартномаҳо ва ғайра дониш ҳосил намуда, дар заминаи он маърифати ҳуқуқии худро ташаккул диҳанд;

- зимни таҳлили меъёрҳои ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муқоиса бо меъёрҳои ҳуқуқии байналхалқӣ фарқи байни меъёрҳои ҳуқуқии миллий ва байналхалқӣ ё мувофиқати онҳоро ошкор намоянд;

- оид ба мавқеи ҳуқуқҳои байналхалқӣ дар қонунгузории миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот гирифта, доираи ҷаҳонбинии илмиро васеъ намуда, сатҳи маърифати ҳуқуқии хешро баландтар бардоранд;

- дар бораи механизмҳои ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои миллий ва байналхалқии инсон ва шаҳрванд тасаввурот пайдо кунанд.

Аз ин бармеояд, ки шахсият дар ҷомеа ва давлат дорои ҳуқуқҳои зиёд буда, ӯ ин ҳуқуқро барои қонеъ соختани талаботи худ ва қомеъу муваффақ шудан ба ҳадафҳои муайяни ҳаёти истифода мебарад.

Гуфтан зарур аст, ки дар тадриси фанни «Ҳуқуқи инсон» фаъолият ва ҳамкории тарафайни омӯзгору хонандагон ҳамчун субъектҳои асосии таълиму тарбия бисёр муҳим аст. Аз ин рӯ, зарур аст, ки омӯзгор бо донишу маълумоти маърифатӣ оид ба ҳуқуқи инсон, методологияи гуманистӣ, педагогика, психология, дидактика ва талаботи нави принципҳои он мусаллаҳ бошад.

Дар баробари ҳуқуқи озодиҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ хонандагону донишҷӯён дар назди давлату ҷомеа бояд вазифаҳои шаҳрвандии худ, махсусан, он ҳуқуқи озодиҳо ва вазифаҳоеро, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст, иҷро намоянд.

Як нуктаро бояд таъкид сохт, ки ҳамаи ҳуқуқи инсон тақсимнашаванда, вобастаи ҳамдигар ва ба якдигар алоқаманд мебошанд, ки дониستاني онҳо дар болобурди сатҳи маърифати ҳуқуқӣ, тарбияи шаҳрвандӣ ва ташаккули шахсияти инсон муҳим арзёбӣ мегардад.

Хуллас, тарбияи шаҳрвандии наврасону ҷавонон ҳамчун масъалаи муҳим дар ҷомеаи шаҳрвандӣ махсуб меёбад. Ба пажӯҳиши амиқу ҳамаҷонибаи он, ки тақозои замони имрӯз аст, маҳз илми педагогика сару қор гирифта, натиҷаҳои бадастомада метавонанд дар ташаккули шахсияти давронсоз ва сифатҳои ҳамидаи инсонии ӯ нақши асосиро бозанд.

АДАБИЁТ:

1. Барномаи системаҳои давлатии маориф оид ба соҳаи ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2001. - 62 с.
2. Зиёев Т., Давронов Х., Ҷумаев Б. Асосҳои илми тарбияи шаҳрвандии хонандагон дар таълими таърихи кишвар. - Душанбе, 2004. - 208с.
3. Зиёев Т.Н., Маҳмудов М.А. ва диг. Ҳуқуқи инсон. Китоби дарсӣ барои синфи 11. -Душанбе, 2009. - 320 с.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». - Душанбе, Шарқи озод, 2004. - 58с.
5. Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, Матбуот, 2003. - 24 с.
6. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2006. - 24 с.
7. Маҳмудов М.А., Зиёев Т.Н. ва диг. Ҳуқуқи инсон. Китоби дарсӣ барои синфи 10. -Душанбе, 2007. - 320 с.
8. Носиров С.Ш. Тарбияи шаҳрвандии хонандагон дар ҷараёни таълими фанни Ҳуқуқи инсон. - Душанбе, 2007. -192 с.
9. Подласый И.П. Педагогика: в 3-х кн., кн. 3. Теория и технология воспитания. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2007. – 463 с.

ОМИЛҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ ТАРБИЯИ ШАҲРВАНДИИ ТОЛИБИЛМОН ДАР ДАРСҲОИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

Дар мақола ғояҳои методологӣ ва заминаҳои асосии ташаккули тарбияи шаҳрвандии толибилмон дар муассисаҳои таълимӣ муайян ва омилҳои инъикоскунандаи он нишон дода шудаанд.

Ғуфта шудааст, ки тарбияи шаҳрвандӣ омилҳои таърихӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ, маънавӣ, педагогӣ, психологӣ ва ташаккулдиҳанда буда, ҷун танзимкунандаи ҳаёти инсон ва пешрафти ҷомеа хизмат мекунад.

Муаллифон дар бораи нақши омӯзгор ҳамчун тарбиятгар, ки босифату самараовар гардонидани фаъолияти таълимию тарбиявӣ ба ӯ саҳт вобаста аст, андешаҳои муфид баён намуда, барои асоси илмӣ доштани онҳо назари олимони педагог ва психологҳоро овардаанд.

Калидвожаҳо: тарбияи шаҳрвандӣ, маърифати шаҳрвандӣ, омилҳои тарбияи шаҳрвандӣ, ҳуқуқи инсон, нақши омӯзгор, арзишҳои маънавӣ, татбиқи тарбияи шаҳрвандӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ.

ВЫРАЖАЮЩИЕ ФАКТОРЫ ГРАЖДАНСКОГО ВОСПИТАНИЯ ОБУЧАЕМЫХ НА ЗАНЯТИЯХ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

В статье определены методологические идеи и важные основы формирования гражданского воспитания обучающихся в образовательных учреждениях, показаны факторы, которые его отражают.

Говорится, что гражданское воспитание являются историческим, правовым, социальным, духовным, педагогическим, психологическим и формирующим фактором, служит регулятором жизни человека и прогресса общества.

Авторы высказали полезные идеи о роли педагога как воспитателя, от которого сильно зависит качество и эффективность образовательной деятельности, и привели в качестве научного обоснования взгляды ученых педагогов и психологов.

Ключевые слова: гражданское воспитание, гражданское образование, факторы гражданского воспитания, права человека, роль педагога, духовные ценности, применение гражданского воспитания, гражданское общество.

EXPRESSING FACTORS OF CIVIC UPBRINGING OF STUDENTS IN HUMAN RIGHTS CLASSES

In the article there are defined methodological ideas and important basis for formation of civic upbringing of students in educational institutions, and are showed the factors that reflect it.

It is said that civic upbringing is a historical, legal, social, spiritual, pedagogical, psychological and formative factor, which serves as a regulator of human life and the progress of society.

The authors expressed useful ideas about the role of a teacher as an educator, on whom greatly depend the quality and effectiveness of educational activities, and cited the views of academic educators and psychologists as scientific justification.

Key words: civic upbringing, civic education, factors of civic upbringing, human rights, the role of a teacher, spiritual values, the use of civic upbringing, civil society.

Маълумот дар бораи муаллифон: Носиров Саъдулло Шукӯлоевич – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарии ДДМИТ. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: +992-93-531-17-71. E-mail: nosirov1965@mail.ru

Сатторзода Бобочон Абдучаббор – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии ДДМИТ. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: +992- 985 08 96 86. E-mail: sattorzoda82@bk.ru

Сведения об авторах: Носиров Саъдулло Шукӯлоевич – кандидат педагогических наук, доцент кафедры гуманитарных дисциплин Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: +99293-531-17-71. E-mail: nosirov1965@mail.ru

Сатторзода Бобочон Абдучаббор – кандидат педагогических наук, доцент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: +992- 98508 96 86. E-mail: sattorzoda82@bk.ru

Information about the authors: Nosirov Sadullo Shukuloevich – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Humanities at the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov, Str. 64/14. Phone.: +992 93-531-17-71. E-mail: nosirov1965@mail.ru

Sattorzoda Bobojon Abdujabbor – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Economic, Financial and Anti-corruption Law of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Str. 64/14. Tel.: +992- 98 508 96 86. E-mail: sattorzoda82@bk.ru

УДК – 37.016+004.85(045)/(575.3)

МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ СТУДЕНТОВ В ВУЗЕ: ЗНАЧИМОСТЬ, ВЫЗОВЫ И ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ

Таирова Д. Р.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Межнациональные отношения в вузах являются важной частью образовательного процесса, так как в современных университетах обучаются студенты из разных уголков республики и мира, представляющие различные этнические, культурные и религиозные группы. Хорошо развивающиеся межнациональные отношения способствуют созданию комфортной и инклюзивной образовательной среды в высших учебных заведениях, способствующей развитию личной и профессиональной компетенции студентов. В то же время, несогласия и конфликты, связанные с различиями, могут стать источником напряжённости, что отрицательно сказывается на учебном процессе и психоэмоциональном состоянии студентов.

Межнациональные отношения в таджикской литературе играют важную роль в формировании культурных и социальных связей между разными этническими группами, проживающими на территории Таджикистана и в Центральной Азии в целом. Эти отношения выражаются через различные литературные произведения, которые отражают историю, культуру и идентичность как таджиков, так и других народов, таких как узбеки, русские, киргизы и другие.

В произведениях таджикских писателей часто затрагиваются темы межнациональных отношений, дружбы и взаимопонимания между народами. В таких произведениях, как например, в творчестве Садриддина Айни, который является одним из ведущих таджикских писателей, поднимаются вопросы культурной идентичности, а также сосуществования различных народов в рамках единого государства[4,с.24].

В таджикской литературе также можно наблюдать использование символов и мотивов, отражающих многонациональную реальность региона. Это может быть отражение дружбы народов, совместной борьбы за независимость, или же сложности, возникающие из-за этнических и культурных различий.

Проблема межнациональных отношений в вузах рассматривается в работах В.П. Борисенкова, Б.Л. Вульфсона, О.В. Гукаленко, А.Я. Данилюк, Г.Ж. Даутовой, Г.Д. Дмитриева, А. Н Джуринского, Н.Д. Никандрова, Л.Л. Супруновой и др[3,с.7].

В современной педагогической науке особое место занимают фундаментальные исследования по гуманизации образовательного процесса и раскрытию совокупности национальных ценностей образования (Р.М. Асадуллин, К.Ш. Ахияров, Е.В. Бондаревская, К.Б. Кадилов, М.Лутфуллозода, С. Сулаймони и др.

Ислам, как мировая религия, с самого начала своего существования проповедует принципы справедливости, равенства и братства между людьми, независимо от их этнической принадлежности, национальности или социального положения. Важным аспектом ислама является понимание того, что все люди, независимо от их культуры или расы, являются братьями и сёстрами по человечности и должны относиться друг к другу с уважением и состраданием.

Одним из основополагающих принципов ислама является равенство всех людей перед Аллахом. В Коране говорится, что все люди были созданы Аллахом и являются равными в Его глазах: «О люди! Мы создали вас из мужчины и женщины и сделали вас народами и племенами, чтобы вы знали друг друга. Воистину, самый почтенный из вас перед Аллахом – это тот, кто более благочестив»[6].

Этот аят подчёркивает, что этнические и национальные различия не имеют значения в глазах Аллаха. Важным является не происхождение или социальный статус, а нравственные качества человека, его вера и добрые поступки.

Ислам учит уважению к представителям всех народов, включая немусульман. В Коране также подчёркивается, что каждый народ имеет свою культуру и свои традиции, и эти различия должны быть уважены. Ислам не пропагандирует насилие или угнетение других народов, а напротив, призывает к мирному сосуществованию и взаимному уважению: «Для вас ваша религия, а для меня моя религия» [6].

Христианство, как одна из мировых религий, проповедует любовь, уважение и братство среди всех людей, независимо от их национальной или этнической принадлежности. В центре христианского учения лежат идеи о равенстве всех людей перед Богом и необходимости мирного сосуществования и взаимного уважения, что является основой межнациональных отношений. В Библии и в учении Иисуса Христа можно найти множество призывов к единству, терпимости и любви между людьми разных народов.

Одним из важнейших принципов христианства является идея, что все люди, независимо от их этнического происхождения, равны в глазах Бога[11].

Таким образом, межнациональные отношения в исламе и христианстве базируются на принципах любви, равенства и уважения. Ислам и христианская вера учит, что все люди, независимо от их национальности и этнического происхождения, равны в глазах Аллаха (Бога) и достойны любви и уважения.

Из-за того, что мы живём в горных условиях, у нас – у горцев есть свой собственный менталитет, обычаи, особые условия и требования.

Межнациональные отношения среди народов гор – это сложный и многогранный процесс, который в значительной степени определяется особенностями культур, традиций и исторического контекста горных регионов. Горные народы, как правило, имеют уникальные этнические и культурные особенности, а их отношения с соседними народами и этническими группами часто формируются на основе географических, социальных и исторических факторов[14, с.33].

Межнациональные отношения среди горных народов могут включать как мирное соседство, так и конфликты, связанные с этническими различиями, земельными спорами и историческими противоречиями. Важно отметить, что в горных районах люди традиционно часто объединяются на основе общности языка, обычаев и верований, что способствует созданию крепких, хотя и замкнутых, социальных связей.

С другой стороны, горные народы, как правило, имеют традицию самоуправления и независимости, что также может влиять на их отношение к внешним силам и соседним этническим группам. Несмотря на возможные конфликты и исторические разногласия, горные народы также известны своими традициями мирного сосуществования и гостеприимства. В некоторых горных сообществах важно соблюдать принципы взаимного

уважения и сотрудничества с соседними народами, что поддерживается культурными и религиозными обычаями.

Межнациональные отношения в учебных заведениях играют ключевую роль в формировании социальной атмосферы, атмосферы терпимости и уважения к различиям. Успешное взаимодействие студентов из разных национальностей способствует нескольким важным аспектам:

Студенты, общаясь с людьми разных этносов и культур, развивают способность к взаимопониманию, учат уважению к традициям и обычаям других народов. Это формирует толерантное и открытое отношение к разнообразию, которое важно в глобализованном мире.

Взаимодействие студентов из разных стран позволяет обмениваться опытом, идеями и знаниями. Это открывает перед студентами новые перспективы, расширяет их мировоззрение, делает образовательный процесс более насыщенным и многогранным[15, с.41].

Содействие профессиональному развитию. В условиях многокультурной среды студенты учат навыкам межкультурной коммуникации, которые будут полезны им в будущем. Это важный аспект для тех, кто планирует работать в международных компаниях или взаимодействовать с коллегами из других стран.

Несмотря на преимущества межнациональных отношений, существует ряд вызовов, с которыми могут сталкиваться студенты и учебные заведения:

1. Конфликты и недопонимания. Различия в культурах, традициях и мировоззрении иногда приводят к недопониманию и конфликтам. Студенты из разных этнических групп могут не всегда понимать друг друга, что приводит к межэтническим напряжениям и конфликтам.

2. Стереотипы и предвзятость. Часто студентам приходится сталкиваться с предвзятым отношением из-за стереотипов, которые существуют в обществе относительно тех или иных этнических групп. Это может стать причиной социальной изоляции и дискриминации, что ухудшает атмосферу в вузе и мешает нормальному взаимодействию.

3. Адаптация иностранных студентов. Иностранные студенты, приезжающие для обучения в университеты других стран, сталкиваются с трудностью адаптации к новой культуре, языковым и бытовым условиям. Важно, чтобы они ощущали поддержку со стороны как университета, так и местных студентов.

4. Интеграция в учебную среду. В некоторых случаях студенты из разных этнических и культурных групп могут формировать замкнутые сообщества, не взаимодействуя с другими группами. Это ограничивает их возможности для развития межкультурной коммуникации и социальной интеграции.

Для преодоления вызовов и улучшения межнациональных отношений в вузе необходимо предпринять ряд действий как со стороны образовательных учреждений, так и со стороны студентов:

1. Образовательные программы и тренинги по межкультурной коммуникации. Введение в учебный процесс тренингов и курсов, направленных на развитие навыков межкультурного общения, поможет студентам лучше понимать особенности разных культур и научиться эффективно взаимодействовать с людьми разных национальностей.

2. Программы наставничества и поддержки. Важно, чтобы в вузах существовали программы поддержки для иностранных студентов, включая наставников и культурные клубы. Студенты из разных стран могут получать помощь в адаптации, улучшении языковых навыков, а также в решении бытовых и культурных проблем.

3. Организация культурных мероприятий и обменов. Регулярные культурные мероприятия, фестивали, выставки и совместные проекты способствуют лучшему пониманию культурных различий и укреплению дружбы между студентами разных национальностей. Такие мероприятия помогают студентам поделиться традициями, музыкой, кухней и искусством своих стран.

4. Создание инклюзивной среды. Важным шагом является создание инклюзивной и безопасной среды для всех студентов, где каждый чувствует себя частью образовательного сообщества. Это подразумевает борьбу с дискриминацией, уважение к различиям и равенство в доступе к образовательным возможностям.

5.Работа с преподавателями. Преподаватели также должны быть вовлечены в процесс улучшения межнациональных отношений, обучая студентов не только предметам, но и культурной грамотности, честному и уважительному взаимодействию с людьми из разных культурных контекстов.

Улучшение межнациональных отношений среди студентов – важная задача для образовательных учреждений, которая способствует формированию толерантной и инклюзивной среды, где ценятся различные культуры, традиции и мировоззрения.

Технологии и подходы, направленные на улучшение межнациональных отношений, могут включать в себя организацию образовательных и культурных мероприятий, использование информационных технологий, а также создание поддержки для студентов, которые столкнулись с межнациональными конфликтами или дискриминацией.

№п/п	Мероприятий	Цель и содержание	Технология и подходы
1	Организация культурных мероприятий и обменов	Организация культурных мероприятий, таких как фестивали, дни культур и традиций, выставки, концерты и кулинарные вечера, может стать важным инструментом в улучшении межнациональных отношений среди студентов. Эти мероприятия позволяют студентам познакомиться с культурным разнообразием, узнать больше о традициях и обычаях других народов и снизить уровень стереотипов.	«Межкультурные недели», на которых студенты представляют культуру своей страны или этнической группы через искусство, музыку, литературу, кулинарию. Это способствует укреплению взаимопонимания и уважения между различными этническими группами.
2	Платформы для диалога и обмена опытом	Создание специальных платформ для диалога, таких как круглые столы, конференции, дискуссии, где студенты могут открыто обсудить вопросы межнациональных отношений, дискриминации и культурных различий, способствует лучшему пониманию и снижению напряженности	Регулярные встречи на тему «Межкультурный диалог», на которых студенты могут обсудить важные вопросы, обменяться опытом и выработать совместные решения для разрешения конфликтных ситуаций, если таковые возникают.
3	Образовательные курсы и тренинги по толерантности	Для повышения осведомленности студентов о проблемах межнациональных отношений и формировании культуры уважения и терпимости, в учебных заведениях можно вводить специальные курсы, тренинги и семинары по толерантности, культуре мира и правам человека. Важным элементом является изучение истории разных народов и межкультурных конфликтов с целью осознания важности их разрешения мирным путём.	Курсы по межкультурной коммуникации и толерантности, где студенты учат не только теорию, но и осваивают практические навыки общения с людьми из разных культур.
4	Использование цифровых технологий и социальных сетей	Современные цифровые технологии могут сыграть ключевую роль в улучшении межнациональных отношений. Онлайн-платформы и социальные	Создание онлайн-платформ для студентов, где они могут делиться культурными

		сети могут быть использованы для создания международных и межкультурных проектов, обмена знаниями и опытом, а также для проведения онлайн-курсов и мастер-классов, посвящённых межкультурному взаимодействию.	традициями, участвовать в международных обсуждениях, обмениваться опытом и учиться от представителей других культур.
5	Совместные проекты и исследовательская деятельность	Одним из мощных инструментов улучшения межнациональных отношений является вовлечение студентов в совместные научные проекты, стартапы, спортивные мероприятия, которые объединяют их независимо от национальности. Такие проекты способствуют созданию рабочих и дружеских связей, укрепляют доверие и взаимопонимание.	Международные студенческие стартапы, исследовательские проекты по темам, связанным с межкультурными отношениями или социальными вопросами, где студенты работают над общими целями и задачами.

Технологии улучшения межнациональных отношений среди студентов включают широкий спектр мер, от культурных обменов и образовательных курсов до создания платформ для общения и психологической поддержки. Важно, чтобы образовательные учреждения создавали среду, способствующую уважению и пониманию различий, где каждый студент, независимо от своей этнической или культурной принадлежности, ощущает себя частью единой академической и социальной общности.

Подводя итог можно сказать, что межнациональные отношения в вузах – это важный аспект, который оказывает влияние на общую атмосферу в учебном заведении и на развитие студентов как личностей и профессионалов. Важно создавать условия для эффективного взаимодействия студентов разных национальностей, способствовать интеграции, толерантности и взаимному уважению. В конечном итоге это приводит не только к успешному обучению, но и к формированию гармоничного общества, готового к сотрудничеству и решению глобальных проблем в условиях многокультурного мира.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Гребенец Е. С. Формирование коммуникативной толерантности у старшеклассников во внеучебной деятельности: Автореф. Дис. ... канд. педагог. наук. — Москва, 2013. — 173 с.
2. Евдокимова Т. Правовое регулирование толерантности молодежи как средство противодействия экстремизму / Т. Евдокимова // Власть. - 2009. №1. - С. 64-65.
3. Ильин Е.П. Психология общения и межличностных отношений / Е.П. Ильин. - СПб.: Питер, 2011. - 576 с.
4. Исхаки Г. Мусульмане и «национальные проблемы» / Г. Исхаки // Панорама-форум. №2. - С. 149-152.
5. Кавун, Л.В. Толерантность в структуре личностных свойств студентов ВУЗов: результаты факторного анализа // Вестник Томского государственного педагогического университета. - 2010. - № 12. - С. 160-166.
6. Коран / Пер. с арабского и ком. М.-Н.О.Османова. М.:Ладомир, 1995.
7. Луценко Е. Л., Ефимова Д. В. Толерантность в молодежной среде: социологические аспекты // СИСП.- 2012. - №11. С. 54-56.
8. Национальные отношения: Словарь / под ред. В. Л. Калашникова. М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. - 208 с.
9. Национальные системы образования стран СНГ. Информационно-аналитический сборник / под ред. А.А. Борисова. М. : Изд-во РУДН, 1998. - 81 с.
10. Слостенин В.А. Педагогика. Инновационная деятельность / В.А. Слостенин, Л.С. Подымова. М. : ИЧП «Издательство Магистр», 1997. -240 с.
11. Сметанина Г. А. Библия как основа диалога мусульман и православных / Г.А. Сметанина // Современный ислам в диалоге культур: сб. ст. Н.Новгород : Изд-во НГПУ. - 1996. - С. 100-104.

12. Суколенов И.В. Межнациональные отношения (Реалии и перспективы, регион Казахстана) : дис. . канд. филос. наук / И.В. Суколенов. М. : Изд-во ИФ РАН, 1995. - 134 с.
13. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) / отв. ред. С. К. Бондырева. М. : Изд-во МПСИ; Воронеж: Изд-во НПО МОДЭК, 2003. - 368 с.
14. Хотинец В.Ю. Формирование этнического самосознания студентов в процессе обучения в вузе / В.Ю. Хотинец // Вопросы психологии. -1998. № 3. -С. 31-43.
15. Цыганков П.А. Теория международных отношений. – М.: Гардарики, 2007
16. Чарикова Е.И. Культура межнационального общения и школа / Е.И. Чарикова // Советская педагогика. -1991. №12. - С. 18-20.

МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ СТУДЕНТОВ В ВУЗЕ: ЗНАЧИМОСТЬ, ВЫЗОВЫ И ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ

В данной статье актуализируется проблема межнационального отношения студентов в вузе. Раскрываются сущностные характеристики межнационального отношения и её структура. Показана роль межнациональных отношений в исламе и христианстве. Определены технологии улучшения межнациональных отношений среди студентов. Выделены компоненты межнациональных отношений. Обозначено и аргументировано ряд действий по преодолению вызовов и улучшения межнациональных отношений в вузе, как со стороны образовательных учреждений, так и со стороны студентов.

Ключевые слова: межнациональные отношения, высшие учебные заведения, технология, обучение, толерантность, ислам, христианство, культура, горные народы.

МУНОСИБАТҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ДОНИШЧҶҮЁН ДАР ДОНИШҶОҶ: АҲАМИЯТ, МУШКИЛОТ ВА РОҶҶОИ БЕҲБУДӢ

Дар ин мақола масъалаи муносибатҳои байнимиллӣ байни донишҷӯён дар донишгоҳ ҳаллу ҷалба гардида, ҳамзамон хусусиятҳои асосии муносибатҳои байнимиллӣ ва сохтори он ошкор карда шудааст. Нақши муносибатҳои байнимиллӣ дар ислом ва масеҳият нишон дода шуда, технологияҳои беҳтар кардани муносибатҳои байнимиллӣ дар байни дорнишҷӯён муайян карда шуданд ва як қатор амалҳо оид ба бартараф кардани мушкилот ва беҳтар кардани муносибатҳои байнимиллӣ дар донишгоҳ ҳам аз ҷониби муассисаҳои таълимӣ ва ҳам аз ҷониби донишҷӯён нишон дода ва далелҳо дода шудаанд.

Калидвожаҳо: муносибатҳои байнимиллӣ, муассисаҳои таҳсилоти олӣ, технология, таълим, таҳаммулпазирӣ, ислом, масеҳият, фарҳанг, халқҳои кӯҳистон.

INTERNATIONAL RELATIONS OF STUDENTS AND UNIVERSITIES: THE SIGNIFICANCE, CHALLENGE AND POTENTIAL OF GREATNESS

this article actualizes the problem of interethnic relations of students at the university. The essential characteristics of interethnic relations and its structure are revealed. The role of interethnic relations in Islam and Christianity is shown. The technologies for improving interethnic relations among students are identified and the components of interethnic relations are highlighted. A number of actions have been outlined and argued to overcome challenges and improve interethnic relations at the university, both on the part of educational institutions and students.

Key words: interethnic relations, higher education institutions, technology, training, tolerance, Islam, Christianity, culture, mountain peoples.

Маълумот дар бораи муаллиф: Таирова Дилором Рабимовна – номзоди илмҳои педагогӣ, иҷроқунандаи вазифаи дотсенти кафедраи забони русӣ ва таълими касбии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Сведения об авторе: Таирова Дилором Рабимовна – кандидат педагогических наук, и.о.доцента кафедры русского языка и профессионального образования Технологического университета Таджикистана, г. Душанбе, Республика Таджикистан.

Information about the author: Tairova Dilorom Rabimovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Acting Associate Professor of the Department of Russian Language and Vocational Education at the Technological University of Tajikistan, Dushanbe, Republic of Tajikistan.

УДК 372.8:808.2+882

**ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ – КЛЮЧЕВЫЕ ТЕРМИНЫ В
ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ
ТАДЖИКИСТАНА***Сафозода С.***докторанты баҳши сеюми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни**

Ознакомление с краткой историей возникновения и развития компетентностного образования показывает (1), что оно направляет все ступени образования, основанные на предоставлении знаний и развитии навыков, на создание условий для приобретения набора компетенций, тем самым направляя энергию и способности учащегося и студента к устойчивой жизни и функционированию в социально-политическом пространстве, экономическая-рыночная, современная информационно-коммуникационная адаптация. Для более глубокого понимания такой сущности грамотного образования требуется предварительное знакомство с его ключевой терминологией. Как известно, любой термин или термин является условным и искусственно создается. Поэтому следует учитывать, что наиболее фундаментальные понятия в этой области - “компетентность”, “компетентность” (иногда: “компетентность”), “компетентностное отношение” (или “отношение, основанное на формировании компетентности”) и “компетентностное образование” (или “образование, основанное на формировании компетентности”) также условно и переводится по-русски как “компетенция”, “компетентность”, “компетентный подход”, “образование, опирающиеся на формирование компетентности” (или “ориентированное на компетентность образование”, “компетентно-ориентированное образование”) и используемые на английском языке в формах “Competence”, “Competence approach”, “Competence-based Education”. Однако некоторые исследователи предлагают использовать термин “способность” вместо “компетентность”, что, на наш взгляд, не является необходимым. Таджикская педагогическая наука условно приняла термин “компетентность” как синоним русского термина “компетенция” и английского термина “компетенция”. Но по существу и содержанию “компетенции” можно высказать разные мнения. В этой статье мы также начнем с объяснения этого понятия.

Терминология Европейского фонда образования определяет компетентность следующим образом: “способность хорошо и эффективно выполнять любую работу (действие); соответствовать должностным (профессиональным) требованиям; обладать способностью выполнять специальные трудовые обязанности и т. д.” (5; 15). В предметных стандартах ступени начального образования данное понятие трактуется следующим образом: “совокупность знаний, умений и практических навыков, направленных на решение конкретных жизненных (социальных, экономических), образовательных и профессиональных задач; совокупность навыков, приобретаемых личностью посредством познания и опыта; результат обучения личности, проявляющийся в способности применять знания, навыки и умения при решении задач в определенной области (5;15)”. Компетентность также трактуется как совокупность проблем, которые личность усвоила в процессе познания и опыта. Традиционное западноевропейское учение рассматривает компетентность как способность решать проблемы. Психолог Р. Уайт рассматривает понятие компетентности не только как совокупность знаний, но и как совокупность эффективного самоконтроля, саморегуляции и развитых социальных навыков человека (3;2). Дж. В своей работе «компетентность в современном обществе» Рэйвен определяет понятие “компетентность” как “проявление, состоящее из множества элементов, большинство из которых относительно независимы друг от друга”... один из них относится примерно к познавательной сфере, другой-к области эмоций ... эти элементы могут заменять друг друга как составные структуры эффективного поведения” (2;2). В. Хутмахер считает, что понятие «компетентность» также подразумевается под понятиями «умение», «способность», “умение”, но оно ближе к области “я знаю как”, чем “я знаю что” (2; 6). С.Е. Шишов интерпретировал понятие компетентности как «общую способность, основанную на знаниях, ценностях и желаниях, позволяющую установить связь между знанием и ситуацией, найти порядок (знание и действие) для соответствующего решения проблемы» (4; 21). В научной литературе также встречаются следующие толкования понятия компетентности:

1) "компетентность-это круг вопросов и проявлений, в отношении которых человек имеет влияние, образование и опыт".

2) "компетентность-это интегративная полнота знаний, умений и навыков, обеспечивающих профессиональную деятельность, способность человека применять свои компетенции на практике".

3) "компетентность-это совокупность взаимосвязанных личностных качеств (знаний, умений, умений, средств деятельности), представленных по отношению к определенному кругу вещей и проявлений, необходимых для качественной и эффективной деятельности по отношению к ним".

4) "компетентность-это общая способность специалиста мобилизовать свои знания и навыки в профессиональной деятельности, а также общепринятые средства выполнения действий". 5) "компетентность-это способность и готовность использовать свои знания и навыки для решения профессиональных задач в различных областях, в том числе как в конкретной области знаний, так и в областях, менее связанных с конкретным объектом, и представляет собой способность и готовность проявлять адаптируемость, изменчивость в меняющихся условиях рынка труда". Компетентность иногда описывается как «интегративная черта обучаемого, которая отражает его или ее способность использовать свой набор знаний, навыков, опыта и личностных качеств для решения проблем". Или: "компетентность-это теоретическая и практическая способность, предельная способность решать различные задачи и готовность выполнять любой вид деятельности". Также в научной литературе иногда можно встретить такое толкование компетентности: "компетентность-это определенная модель поведения, при которой знания, умения и навыки используются в соответствии с требованиями определенной деятельности для получения результатов".

Из содержания всех приведенных выше определений можно сделать два вывода. Во-первых, следует учитывать, что компетентность в процессе обучения и воспитания не изучается, а формируется. Это означает, что человеку дают знания, развивают его умения, умения и способности, чтобы в нем сформировалась необходимая компетентность в процессе его личного практического опыта. Во-вторых, невозможно дать единое определение компетентности на современном этапе развития педагогических наук и психологии. Однако, основываясь на нескольких приведенных выше определениях, содержание этого понятия можно рассматривать как состоящее из следующих основных элементов: совокупность знаний, навыков, умений, средств деятельности, теоретических и практических способностей, престижа, ценностей и т. д., которые человек приобретает благодаря своему образованию и опыту и которые необходимы для выполнения любой работы (действия) хорошо и эффективно, включая профессиональную деятельность и получение результатов необходимы; продуктивная саморегуляция, саморегуляция и развитые социальные навыки человека; проявления, элементы которых относятся как к познавательной, так и к чувственной сфере; это значит знать " " как?", не зная, "что?" ; порядок или знания и действия для адекватного решения проблем; адаптируемость, изменчивость в меняющихся условиях рынка труда; определенная модель поведения для достижения результатов и т. д. Для пояснения второго термина - "компетентность", мы считаем необходимым вначале указать значение понятия "компетентный".

Компетентный или компетентный-это человек, который использует полученные знания, навыки и умения в повседневной жизни, человек, который самостоятельно выполняет определенные действия с хорошим качеством и уверенностью. С другой стороны, компетентность относится к компетентному человеку и, как и понятие компетентности, трактуется по-разному в педагогических науках. Например, Или. Зачесова, В.И. Томаков, М.В. Томаков, С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова, А.В. Хуторской и др. рассматривали его в следующих значениях: "степень выраженности профессионального опыта, приписываемого человеку в рамках компетенции конкретной должности; совокупность знаний, позволяющих судить о чем-либо с профессиональной точки зрения; системное качество специалиста, возникающее, формирующееся, развивающееся в процессе обучения или деятельности и получающее улучшение в процессе овладения практической деятельностью; система базовых характеристик, определяющих профессиональный успех, которые могут быть описаны с точки зрения поведенческих терминов или оценены качественно и количественно; глубокое и

всестороннее знание сущности выполняемых действий, путей и средств достижения поставленных целей, а также наличие соответствующих навыков и умений” (3;4).

С точки зрения М.А. Чошанов, это максимально возможная готовность решать проблемы со знанием дела. Он охватывает содержательные (знания) и процедурные (навыки) элементы и подразумевает знание сути проблем и навыки их решения (4; 20). Ю.Г. Татур предложил такое толкование: «...компетентность специалиста с высшим образованием - это проявленные им на практике усилия и способность (готовность) реализовать свой личный потенциал (знания, навыки, опыт, личные качества и т.д.) для успешной творческой или эффективной деятельности в профессиональной и социальной сфере с осознанием социальной важности и личной ответственности за результаты этой деятельности и необходимости ее постоянного совершенствования» (3; 4). Компетентность как способность к реальной, жизненной реализации, как квалификационное качество человека в момент его вовлечения в деятельность. Компетентность охватывает три основных аспекта: познавательный (знание), операционный (способы деятельности и готовность вести деятельность), ценностный (наличие определенных ценностей). Как следует из вышеприведенных определений, компетентность выражает обладание человеком компетенциями и охватывает такие ключевые элементы, как: сами компетенции, их практическое формирование в деятельности и их развитие в ходе профессиональной и социальной деятельности.

Третий термин - "компетентностное отношение “(или” отношение, основанное на формировании компетентности”) - происходит от природы компетентности и компетентности. Как мы уже отмечали, компетентность и компетентность формируются как цель и результат образования. Для достижения такого результата и целей в образовании применяется “грамотный подход”. В результате традиционная схема организации учебного процесса, ориентированная на предоставление знаний, претерпевает изменения, ориентируясь на формирование компетенций и их развитие. Такое понимание организации учебного процесса называется "компетентностным подходом", его основные свойства таковы: “в центре внимания не учебный процесс, а его результаты; ориентация на профессиональную и личную подготовку обучающегося; основными критериями оценки образования становятся трудоустройство выпускников и удовлетворенность работодателей; механизм обеспечения качества становится ключевым элементом управления образованием “по результатам”. Компетентностный подход в обучении направлен на формирование и развитие комплекса компетенций у учащегося и эти компетенции определяют его успешную адаптацию в обществе.

По этой причине грамотный подход был определен как попытка адаптировать образование к потребностям рынка труда, к потребностям личности и общества. Четвертый термин - ”компетентностное образование “(или” образование, основанное на формировании компетенций”) этот термин является более общим и обобщенным, чем три ранее истолкованных термина, поскольку он охватывает способы формирования компетенций и компетентности, компетентностный подход в обучении и, в целом, новую форму подхода к образованию. Основными элементами компетентностного образования являются: оно формирует конкретные навыки, умения и компетенции, а не абстрактное образование; оно направлено от формирования частичных компетенций постепенно к формированию общих компетенций; автоматическое освоение всех учебных модулей не предусмотрено, если обучаемый уже обладает навыками и умениями по ним и т.д. Для компетентного образования очень важны виды компетенций и умений, которые должны быть сформированы у обучающегося. Поэтому знание классификации компетенций, основанной на различных принципах, не будет лишено преимуществ.

В частности, пятью ключевыми компетенциями, признанными в соответствии с директивой Совета Европы «европейская молодежь должна быть вооружена ими», являются: 1) политическая и социальная компетентность – способность брать на себя ответственность, участвовать в принятии коллективных решений, разрешать конфликты без насилия, участвовать в поддержке и совершенствовании демократических структур;

2) компетентность, связанная с жизнью в мультикультурном обществе - чтобы контролировать проявления расизма, национализма и развивать толерантность, образование должно вооружать молодежь межкультурными компетенциями, включая

принятие разнообразия людей, уважение к другим и способность жить с представителями других культур, языков и религий;

3) компетентность, связанная со знанием устного и письменного общения – эти черты очень важны для трудовой деятельности и социальной жизни и угрожают социальной сегрегации для тех, кто лишен такой черты, особенно в нынешних условиях владение несколькими языками стало очень важным;

4) компетентность, связанная с расширением информатизации общества – Знание таких технологий, понимание того, как они используются, понимание сильных и слабых сторон информации, распространяемой средствами массовой информации и через рекламу, а также знание способов критического подхода к ней;

5) компетентность в обучении на протяжении всей жизни как основа непрерывного образования – непрерывное обучение в личностно-профессиональной сфере и социальной жизни (2; 2). Признано, что эти ключевые компетенции выполняют три важные функции: помогают учащимся учиться; позволяют сотрудникам компаний и учреждений быть гибкими и адаптируемыми, адаптируясь к требованиям работодателей; помогают человеку добиться большего успеха в дальнейшей жизни. Такая классификация была предложена странами-участницами Болонского процесса, в ходе которой были определены три типа полномочий:

- инструментальные компетенции

- компетенции, выполняющие инструментальную функцию, охватывающие когнитивные способности:

- способность понимать идеи и теории и применять их на практике; методические способности для организации условий труда; организация времени и стратегии обучения, принятия решений или решения проблем; технологические навыки:

1. использование технических инструментов, навыки управления информацией и работа на компьютере; языковые навыки: общение устный и письменный, а также знание иностранного языка;

- 2) компетенции межличностных отношений – индивидуальные способности, такие как способность выражать свои чувства, способность к критике и самокритике;

- 3) Системные компетенции – навыки и способности, связанные с системами в целом. Эти умения и способности подразумевают сочетание понимания, впечатлительности и знаний, которые позволяют человеку увидеть все детали в их взаимосвязи и единстве. Такие способности включают в себя умение планировать изменения для улучшения существующих систем и разработки новых типов. В качестве основы для развития системных способностей требуется, чтобы человек обладал инструментальными способностями и межличностными отношениями (3; 5).

Дж. Рэйвен выделяет 37 видов компетенций (6; 47): – склонность к более точному пониманию ценностей и правил отношения к конкретным целям; – склонность к контролю деятельности; – использование эмоций в процессе деятельности; – готовность и способность к самостоятельному обучению; – поиск и использование взаимных связей; – уверенность в себе; – самоконтроль; – адаптация: отсутствие чувства беспомощности; – склонность думать о будущем: привычка к фиксации; – внимание к проблемам, связанным с достижением поставленных целей; – самостоятельность мышления, оригинальность; – критическое мышление; – готовность решать сложные задачи; – готовность работать над чем – то спорным и вызывающим беспокойство; – исследование окружающей среды с целью поиска в ней возможностей и ресурсов (в том числе, материальный и человеческий); – готовность доверять субъективным оценкам и полагаться на обоснованный риск; - отсутствие фатализма; – готовность использовать новые идеи и инновации для достижения цели; – знание того, как использовать инновации; – уверенность в добросовестном отношении общества к инновациям; – стремление к взаимовыгодным выигрышам и расширению перспектив; – настойчивость; – использование ресурсов; – уверенность; – отношение к правилам как к индикаторам приемлемых путей поведения; – способность принимать решения; – ответственность за личный; – способность сотрудничать с целью достижения цели; – способность побуждать других к коллективному сотрудничеству в достижении поставленной цели; – способность выслушивать других и принимать во внимание то, что они говорят; – стремление субъективно оценивать личный потенциал сотрудников; – готовность позволить другим принимать решения самостоятельно; – способность разрешать конфликты

и смягчать остроту различных мнений; – способность действовать в качестве быть подотчетным; – толерантность к различным образам жизни окружающих; – понимание политики плюрализма; – подготовка к работе по организационному и общественному планированию.

И.А. При этом он выделил три основные группы компетентности «" компетентность, относящаяся к самому человеку как личности и как субъекту жизнедеятельности; компетентность, относящаяся к межличностным отношениям человека с другими людьми; компетентность, относящаяся к деятельности человека во всем ее многообразии» (2; 8-9). Другая классификация разделяет общеqualификационные и общепрофессиональные компетенции, которые отражены в квалификационных стандартах и охватывают две основные группы: общекультурные компетенции и профессиональные компетенции. Профессиональная компетенция в свою очередь состоит из следующих частей: научная и научно-исследовательская деятельность, проектно-производственная деятельность-технологическая, организационно-управленческая деятельность, педагогическая деятельность, социально-ориентированная деятельность. Компетентность по учебной программе (учебному плану) учебного предмета можно назвать предметными или общими компетенциями, которые могут охватывать такие формирующиеся компетенции, как: инструментальные компетенции, компетенции межличностных отношений, системные компетенции, межличностные компетенции. Можно условно назвать предметно-тематические компетенции предметными компетенциями для каждого отдельного занятия в программе, дисциплины. Формирование таких полномочий считается важным для любой темы (эти полномочия предоставлены ЮНЕСКО) (6; 41-43):

1) ценностно-идеологическая компетенция. Эта компетенция предполагает помещение учащегося в состояние самоопределения, то есть мы должны выделять способных учащихся в процессе обучения и помогать им в состоянии самоопределения. В целом здесь речь идет о профессиональной ориентации.

2) общекультурная компетентность прямо подразумевает, что мы должны знакомить студентов с духовностью и общественными традициями. Преподаватель должен применять на занятиях методы, которые не уводят обучение от основного содержания, но имеют скрытый смысл, чтобы через них формировались общекультурные компетенции учащихся.

3) образовательно-познавательная компетенция включает совокупность образовательных ситуаций, в которых учащийся выступает одновременно как субъект и объект учебного процесса, то есть в данном случае речь идет о самообразовании. Соответственно, реализация компетентностного подхода в части учебно-познавательной компетентности предполагает использование преподавателем метода, способствующего саморазвитию учащегося.

4) информационная компетентность включает в себя процесс освоения учащимся современных информационных технологий, то есть мы должны на занятиях, как всегда, целенаправленно обучать студента тому, как работать с информационными технологиями. От одного занятия к другому мы должны поднять уровень первоисточника и таким образом подготовить студента к адаптации к информационному пространству современного мира.

5) коммуникативная компетентность предполагает использование учащимся средств коммуникации. Необходимо, чтобы студент общался с сокурсниками на занятиях и умел интерпретировать им учебный материал, то есть организация коммуникативного метода на занятиях готовит студента к проявлению своей идентичности в обществе.

6) Социально-трудовая компетенция считается одной из важнейших компетенций, она предусматривает приобретение учащимся знаний и опыта для общественной деятельности, деятельности в социально-трудовой сфере, в сфере семейных отношений и выполнения обязанностей, в вопросах экономики и права, а также профессионального самоопределения. Поэтому постоянное укрепление, совершенствование и контроль над этими базовыми навыками очень необходимы. Как мы видим, как типы компетенций, так и определения ключевых терминов компетентностного образования показывают, что существуют разные толкования в этой области. Но, несмотря на это, необходимо учитывать следующие обстоятельства. Во-первых, во избежание формальных споров и вовлечения в существенное обсуждение вопросов компетентного образования следует условно принять следующие термины:

1) компетентность (не способность);

2) компетентность (не компетентность);

3) “компетентностное отношение” как синоним “отношения, основанного на компетентности” или “отношения, ориентированного на компетентность”;

4) “компетентностное образование” как синоним “образования, основанного на компетентности” или “образования, ориентированного на компетентность” нет. Во-вторых, из-за того, что компетенции не обучают, а формируют, а также из-за того, что формирование компетенций является целью и результатом, а не конкретной системой обучения, мы должны понимать, насколько компетенции многочисленны в качественном и количественном отношении, и уделять больше внимания выявлению путей и методов достижения таких целей и результатов, а также методологии и методике формирования компетенций.

АДАБИЁТ:

1. Зиёи Х. Таҳсилоти босалоҳият: истилоҳоти калидӣ // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.- Душанбе, 2018. – № 1 (21).- С. 3-8.

2. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании // <https://refdb.ru/look/1198309.html> (санаи муроҷиат: 13.02.2018).

3. Пак Ю. Н., Шильникова И. О., Пак Д. Ю. Компетентностный подход – инновационная основа методологического обновления образовательных программ. Опыт высшей школы Казахстана 2017 г. // <https://cyberleninka.ru/article/n/kompetentnostnyy-podhod-innovatsionnaya-osnova-metodologicheskogo-obnovleniya-obrazovatelnyh-programm-opyt-vysshey-shkoly> (санаи муроҷиат: 13.02.2018).

4. Троянская С.Л. Основы компетентностного подхода в высшем образовании.- Ижевск, 2016 // <http://elibrary.udsu.ru/xmlui/bitstream/handle/123456789/14088/201643.pdf?sequence=1> (санаи муроҷиат: 14.02.2018).

5. Татбиқи муносибати салоҳиятнокӣ дар таълим (таҳсилоти босалоҳият). Дастури методӣ. – Душанбе, 2017.

6. Федоров А.Э., Метелев С.Е., Соловьев А.А., Шлякова Е.В. Компетентностный подход в образовательном процессе.- Омск: Изд-во ООО «Омскбланкиздат», 2012.- С. 47 // <http://window.edu.ru/resource/001/80001/files/kompetentnost.pdf> (санаи муроҷиат: 13.02.2018).

ТАШАККУЛИ БОСАЛОҲИЯТ - ИСТИЛОҲОТИ КАЛИДӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ УМУМИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола бо таъия ба таҳқиқоти мавҷуда ва бо мақсади худдорӣ аз баҳсҳои расмӣ пешниҳод гардидааст, ки истилоҳоти зерин шартан қабул шаванд: салоҳият (на зарфият); салоҳиятнокӣ (на босалоҳиятӣ); “муносибати босалоҳият” ҳамчун муродифи “муносибати ба ташаққули салоҳиятнокӣ асосёфта” ё “муносибати ба ташаққули салоҳиятнокӣ нигаронидашуда”; “таҳсилоти босалоҳият” ҳамчун муродифи “таҳсилоти ба ташаққули салоҳиятнокӣ асосёфта” ё “таҳсилоти ба ташаққули салоҳиятнокӣ нигаронидашуда”. Вобаста ба ин дар асоси таърифи муаллифони гуногун моҳияти ин чор мафҳуми асосӣ кушода шуда, таснифоти салоҳиятнокӣ дар асоси принсипҳои гуногун ба таври намуна дода шудааст: панҷ салоҳиятнокӣ калидӣ, ки тибқи дастури Шӯрои Аврупо «бояд ҷавобгоян аврупоӣ бо онҳо мусаллаҳ бошанд»; се навъи салоҳиятҳо, ки кишварҳои аъзои раванди Болония қабул намудаанд, 37 намунаи салоҳиятҳо, ки Ч. Равен пешниҳод намудааст; се гурӯҳи асосии салоҳиятнокӣ аз нуқтаи назари И.А. Зимняя; салоҳиятҳои умумии хисосӣ ва умумикасбӣ, салоҳиятҳои фанӣ ё умумифанӣ ва салоҳиятҳои фанӣ-мавзӯӣ.

Калидвожаҳо: салоҳият, зарфият, салоҳиятнокӣ, босалоҳиятӣ, муносибати босалоҳият, муносибати ба ташаққули салоҳиятнокӣ асосёфта, муносибати ба ташаққули салоҳиятнокӣ нигаронидашуда, таҳсилоти босалоҳият, таҳсилоти ба ташаққули салоҳиятнокӣ асосёфта, таснифоти салоҳиятнокӣ, салоҳиятнокӣ калидӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ – КЛЮЧЕВЫЕ ТЕРМИНЫ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ ТАДЖИКИСТАНА

В статье на основе существующих исследований по теме предложено во избежании формальных споров условно принять следующую терминологию на таджикском языке: салоҳият (компетенция); салоҳиятнокӣ (компетентность); муносибати босалоҳият (компетентностный подход) и таҳсилоти босалоҳият (компетентностно-ориентированное образование). В связи с этим, на основе определений, данные разными авторами, раскрыта сущность вышеперечисленных основных понятий, и приведена в качестве примера классификация компетенций на основе различных принципов: пять ключевых компетенций, которыми должна быть вооружена европейская молодежь по инструкции Совета Европы; три вида компетенций, принятые государствами членами Болонского процесса; 39 компетенций, предложенные Дж. Равеном; три группы компетенций с точки зрения И.А. Зимней;

общепрофессиональные компетенции, общепредметные компетенции и предметно-тематические компетенции.

Ключевые слова: компетентность, способность, компетентность, компетентность, отношение к компетентности, отношение, основанное на формировании компетентности, отношение, ориентированное на формирование компетентности, образование с компетентностью, образование, основанное на формировании компетентности, классификация полномочий, ключевой авторитет.

FORMATION OF COMPETENCES – KEY TERMS IN STATE EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF TAJIKISTAN

In this article on the basis of existing research on the proposed topic in order to avoid formal disputes conditionally adopt the following terminology in the Tajik language: salohiyat, salohiyatnoki (competence), munosibati bosalohiyat (competence approach) and tahsiloti bosalohiyat (competence-based education). In this regard, on the basis of definitions given by different authors, there is revealed the essence of the above-mentioned basic concepts, and as an example is given the classification of competences on the basis of different principles: five key competencies to be armed by European youth according to the instruction of the Council of Europe; three types of competences accepted by the states - member of the Bologna process; 39 competences proposed by J. Raven; three groups of competences from the point of view of I. A. Zimnyaya; general professional competences, general subject competence and thematic competences.

Key words: competence, ability, competence, attitude towards competence, attitude based on the formation of competence, education with competence, classification of powers, key authority.

Маълумотнома дар бораи муаллиф: Сафозода Сорбон докторанти бахши сеюми кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти руси Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни E-mail: sorbonisafo91@mail.ru Тел.: 200008867.

Сведения об авторе: Сафозода Сорбон – докторант третьего кафедры методики преподавания русского языка и литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна E-mail: sorbonisafo91@mail.ru Тел.: 200008867.

Information about the author: Safozoda Sorbon is a doctoral student of the third department of the Russian language and literature teaching methodology department of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini E-mail: sorbonisafo91@mail.ru Tel.: 200008867.

ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРОВЕДЕНИЕ ДЕБАТОВ И ДИСКУССИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В ВУЗЕ

Тагиров Н. С.
ДДХ ба номи академик Бобочон Гафуров

Изучение истории народа требует не только освоения фактов и событий, но и глубокого анализа исторических процессов, понимания их причин и последствий. В условиях высшего образования важным элементом образовательного процесса являются активные методы обучения, такие как дебаты и дискуссии. Эти формы работы дают студентам возможность не только углубленно изучать историю, но и развивать критическое мышление, учат аргументированно излагать свои взгляды и работать с разными источниками информации.

Интерактивное обучение истории таджикского народа в вузе представляет собой процесс, ориентированный на активное вовлечение студентов в изучение истории Таджикистана, его культуры и ключевых исторических событий через разнообразные современные методы.

Такой подход способствует более глубокому и многогранному восприятию исторического материала, развитию аналитического и критического мышления, а также способности применять полученные знания в образовательной практике[4].

Организация и проведение дебатов и дискуссий при изучении истории таджикского народа в вузе является важной частью образовательного процесса, способствующей развитию критического мышления, аналитических навыков и глубокой осведомленности студентов о культурных и исторических особенностях таджикского народа. Важно, чтобы такие мероприятия не только способствовали углублению знаний, но и развивали коммуникативные способности и умение работать в коллективе.

Дебаты и дискуссии - это эффективные методы активного обучения, способствующие не только углублению знаний, но и развитию у студентов целого ряда навыков, таких как[3]:

Критическое мышление: студенты учат анализировать исторические события с разных точек зрения, исследовать причины и следствия, выявлять противоречия и парадоксы в истории.

Аргументация: необходимо научиться подкреплять свои мнения конкретными фактами, использовать разнообразные источники.

Навыки публичных выступлений: дебаты дают возможность студентам тренировать уверенность при выступлениях перед аудиторией.

Работа в группе: студенты учат взаимодействовать в команде, обмениваться мнениями и искать компромиссы.

Для успешного проведения дебатов и дискуссий при изучении истории таджикского народа в вузе необходимо соблюдать несколько ключевых принципов:

1. Подготовка к проведению дебатов и дискуссий:

Успех дебатов и дискуссий зависит от тщательной подготовки. Важно правильно выбрать тему, разработать четкие цели мероприятия и подготовить студентов.

2. Выбор темы. Тема должна быть актуальной, многоаспектной и подходящей для дискуссии. В контексте истории таджикского народа это могут быть такие темы, как:

Роль таджикских ханов в защите независимости региона.

Влияние советской политики на таджикскую культуру и общество.

Вопросы сохранения таджикского языка в условиях глобализации.

История таджикской литературы и искусства: традиции и модернизация.

3. Подготовка студентов. Студенты должны быть ознакомлены с основными источниками, научными работами и исследованиями по выбранной теме. Важно развить у них способность искать, анализировать и интерпретировать различные исторические материалы. Преподаватель может назначить список литературы, организовать самостоятельные исследования и подготовку аргументов.

4. Роли участников. В зависимости от формата дебатов студенты могут быть разделены на команды, каждая из которых будет защищать свою позицию. Важно, чтобы в каждой команде были подготовлены не только главные спикеры, но и люди, которые смогут поддержать или опровергнуть аргументы оппонентов.

Дискуссии и дебаты при изучении истории таджикского народа в вузе играют важную роль в активизации учебного процесса и развитии у студентов навыков критического мышления, аргументации и анализа исторических событий. Этот подход позволяет не только углубленно изучить исторические факты, но и стимулирует студентов к самостоятельному поиску информации, обсуждению различных точек зрения и выработке собственных выводов.

Основными компонентами использования дискуссий и дебатов в процессе изучения истории таджикского народа является:

а). Анализ ключевых исторических событий. Анализ ключевых исторических событий при дебатах включает в себя несколько этапов:

1. Пределение контекста: для начала важно установить временной и географический контекст, а также основные политические, экономические и социальные условия, в которых происходили события. Это поможет правильно интерпретировать действия участников и последствия событий.

2. Роль и участие сторон: нужно понять, кто был вовлечен в события (государственные лидеры, политические силы, общественные движения) и какие интересы они представляли. Оценка их позиций поможет раскрыть глубину конфликта.

3. Ключевые решения: важно выявить основные решения, которые были приняты в ходе событий, и оценить, как эти решения повлияли на ход истории. Например, это могут быть подписания договоров, изменение политических режимов, или принятие значимых законов.

4. Последствия: анализируйте, как эти события повлияли на дальнейшее развитие общества, международные отношения или изменения в государственной политике. Важно понимать как краткосрочные, так и долгосрочные эффекты.

5. Сравнительный анализ: сравнивать дебаты и события можно с аналогичными ситуациями в истории, чтобы выявить закономерности или уникальные особенности. Это может быть полезно для понимания, как менялись подходы к решению проблем с течением времени.

Дискуссии могут быть посвящены важным событиям в истории Таджикистана, таким как:

освобождение от внешнего владычества (например, борьба с арабским завоеванием в VII-X веках);

этапы формирования таджикской государственности и влияние персидской и туркменской культур;

роль таджикских ученых и философов в развитии науки и культуры в Средневековье, таких как Авиценна (Ибн Сина) или аль-Фараби;

социальные и культурные изменения в Таджикистане в советский период и влияние советской власти на культуру и экономику страны;

дебаты о последствиях гражданской войны в Таджикистане в 1990-е годы и ее влияние на современное общество.

В таких дискуссиях студенты могут рассматривать разные точки зрения на эти события, а также оценивать последствия этих исторических периодов для развития таджикского народа и его культуры[7,с.15].

б). Использование первичных источников и интерпретация исторических фактов. В ходе дискуссий студенты могут работать с историческими источниками - документами, хрониками, письмами, произведениями литературы и искусства, созданными в различные эпохи. Это дает возможность не только анализировать факты, но и обсуждать, как различные источники могут быть интерпретированы по-разному в зависимости от исторической, социальной и культурной ситуации. Например, как различные историки трактуют деятельность известных личностей, таких как Тимурмалик или Восеъ, или как оценивать влияние культурных обменов между таджикскими государствами и соседними народами.

в). Обсуждение различных интерпретаций истории. История Таджикистана, как и любой другой страны, имеет многообразие интерпретаций, которые могут различаться в зависимости от политических, культурных и идеологических установок исследователей. Дискуссии и дебаты дают студентам возможность:

рассматривать, как различные исторические периоды изображаются в учебниках и научных работах;

обсуждать, как исторический контекст влияет на восприятие событий (например, как по-разному может быть воспринята история таджикской национальной независимости в контексте советской и постсоветской исторической традиции);

анализировать влияние внешней политики соседних государств (таких как Афганистан, Узбекистан, Иран) на историю Таджикистана.

г). Дебаты о роли культурных и религиозных факторов. Важной темой для дискуссий может быть роль ислама и других религий в истории таджикского народа, включая:

Как ислам повлиял на культурное и социальное развитие Таджикистана.

Влияние различных течений ислама (шиитского и суннитского) на общество.

Роль национальных и религиозных меньшинств в истории Таджикистана.

Эти вопросы могут стать основой для жарких дебатов, поскольку студенты будут исследовать не только факты, но и интерпретации религиозной роли в жизни народа.

д). Применение дебатов для формирования гражданской позиции. Важно, чтобы в ходе дебатов студенты не только анализировали исторические события, но и формировали гражданскую позицию, осознавая важность истории в контексте современной политической и культурной ситуации. Обсуждения могут быть направлены на:

Как современное общество Таджикистана может использовать исторический опыт для решения актуальных проблем.

Дебаты о роли молодежи в сохранении исторической памяти и традиций таджикского народа.

Как национальная идентичность формируется на основе исторического опыта и культурных традиций.

Дебаты могут быть организованы в различных форматах:

классические дебаты с разделением на группы, защищающие разные позиции по одному и тому же вопросу;

открытые обсуждения, где каждый студент может представить свою точку зрения по изучаемой теме;

дискуссионные клубы, посвященные обсуждению конкретных исторических вопросов, с привлечением экспертов и специалистов[10,с.47].

Основными формами использования дебатов и дискуссий при изучении истории таджикского народа в вузе является:

1.*Классические дебаты.* В этом формате студенты делятся на две команды: одна защищает предложенную тему, другая — опровергает ее. Каждая команда должна подготовить аргументы и контраргументы. Этот формат способствует развитию умения логически строить речь и опровергать чужие аргументы.

2.*Форум-дискуссия.* Все участники обсуждают одну и ту же тему. Каждый студент высказывает свою точку зрения, опираясь на факты и исследования. Форум позволяет глубже изучить тему, так как к обсуждению подключаются все участники.

3.*Ролевая игра.* Студенты принимают на себя роли исторических персонажей или представителей различных социальных групп, что позволяет им более глубоко понять различные точки зрения и историю с разных сторон. Например, они могут представлять роли таджикских правителей, советских чиновников, интеллигенции и т.д.

4.*Круглый стол.* В формате круглого стола участники свободно обсуждают историческую тему, задают вопросы друг другу и высказывают свои мнения. Это способствует более открытому обмену идеями и выстраиванию конструктивного диалога.

Дебаты и дискуссии - это мощный инструмент в преподавании истории таджикского народа в вузе. Эти методы позволяют студентам не только глубже понять исторические процессы, но и развивать навыки критического мышления, аргументации и публичных выступлений[16,с.4]. При грамотной организации дебатов они могут стать не только образовательным, но и очень увлекательным процессом, который помогает студентам лучше ориентироваться в истории своей страны и мира в целом.

Таким образом, организация и проведение дебатов при изучении Интерактивные методы включают активное обсуждение таких исторических тем, как культура, политические процессы, роль женщин в обществе, взаимодействие Таджикистана с соседними народами. Студенты могут аргументировать различные точки зрения на значимые события в истории страны, что способствует развитию критического мышления и аналитических навыков.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ахметова И.Ф. Дискуссионный метод обучения личности // Школа. 2005. С. 19-24
2. Бобкова Н.Д. Образовательные дебаты как средство самоорганизации студентов: учебное пособие / Н.Д. Бобкова, О.Г. Колмакова. Курган: Издательство Курганского государственного университета, 2008. 68 с.
3. Дебаты: Учебно-методический комплект. М.: Издательство «Бонфи», 2001. 296 с. URL: <https://fobr.ru/wpcontent/uploads/2018/02/debatyi.-uchebno-metodicheskiykomplekt.-m.-2001.pdf>. (дата обращения 20.11.2024).
4. Интерактивное обучение в современной образовательной практике. [Электронный ресурс]. URL: <https://edu.ru/interactive-methods-history> (дата обращения 01.11.2024)
5. Интерактивные технологии для учителей истории. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.teacherkit.ru/interactive-history> (дата обращения 04.11.2024)
6. Леонова, И. С. Интерактивные методы и формы обучения: от теории к практике. - М.: ВЛАДОС, 2021.
7. Мещерякова, Т. В. История и новые педагогические технологии: практическое руководство. - СПб.: Питер, 2018.
8. Морозова, М. А. Влияние использования современных информационных технологий на преподавание истории в школе. Инновационные технологии в образовании, 2021, № 5, с. 112–117.
9. Николаева С. В. Дебаты на уроках: теория и практика.
10. Петрова, Л. В. Интерактивные методы в обучении истории: возможности и ограничения. Педагогика и психология образования, 2020, № 3, с. 45–50.
11. Петрова, Т. В. Интерактивные технологии в школьном обучении: теория, практика, перспективы. - М.: Просвещение, 2015.
12. Петухова, Н. В. Интерактивные технологии в обучении истории: теория и практика. — М.: Академия, 2017.
13. Ромашова, А. И. Интерактивное обучение как средство формирования исторического сознания учащихся. Вестник высшей школы, 2019, № 4, с. 65–71.

14. Савельева, И. И. Интерактивное обучение как средство повышения эффективности преподавания истории. - СПб.: Речь, 2019.

15. Семенова, Е. А. Использование интерактивных методов в преподавании истории в школе. Научный вестник МГПУ, 2018, № 2, с. 78–84.

16. Сун Л. Формирование социально-личностных компетенций студентов средствами педагогической технологии «Дебаты»: автореф. дис. канд. пед. наук. М.: МГУ, 2013. 18 с.

ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРОВЕДЕНИЕ ДЕБАТОВ И ДИСКУССИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В ВУЗЕ

В статье рассматривается организация и проведение дебатов и дискуссий как эффективных методов обучения истории таджикского народа в вузах. Автор подчеркивает важность активного вовлечения студентов в процесс изучения через формирование навыков аргументации, критического мышления и самостоятельного анализа исторических фактов. Описываются особенности проведения дебатов и дискуссий, направленных на углубленное понимание ключевых событий и процессов, связанных с историей таджикского народа. Статья акцентирует внимание на том, как данные методы способствуют развитию коммуникативных и аналитических способностей студентов, а также формированию у них более глубокого и всестороннего взгляда на историческую действительность. В заключение автор подчеркивает значимость интеграции дебатов и дискуссий в учебный процесс для повышения мотивации студентов и улучшения качества образования в области истории.

Ключевые слова: *дебаты, дискуссия, интерактивное обучение, история таджикского народа, высших учебных заведений, технология.*

ТАШКИЛ ВА ГУЗАРОНИДАНИ БАҲСУ МУНОЗИРА ҲАНГОМИ ОМУЗИШИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОЧИК ДАР МАКТАБҲОИ ОЛӢ

Дар мақола ташкил ва баргузории баҳсу мунозира ҳамчун усули муассири таълими таърихи халқи тоҷик дар донишгоҳҳо баррасӣ шудааст. Муаллиф аҳамияти ҷалби ғайлонаи донишҷӯёнро дар раванди таълим тавассути ташаккули малакаҳои баҳсу мунозира, тафаккури интиқодӣ ва таҳлили мустақили далелҳои таърихӣ таъкид мекунад. Хусусиятҳои мувоҳишаҳо, ки ба дарки амиқи рӯйдодҳо ва равандҳои асосии марбут ба таърихи халқи тоҷик нигаронида шудаанд, тавсиф карда шудаанд. Мақола ба он нигаронида шудааст, ки ин усулҳо ба рушди қобилиятҳои муошират ва таҳлили донишҷӯён, инчунин ташаккули назари амиқтар ва ҳамаҷонибаи онҳо ба воқеияти таърихӣ чӣ гуна мусоидат мекунад. Дар хотима муаллиф аҳамияти ҳамгироии мувоҳишаҳо ба раванди таълим барои баланд бардоштани ҳавасмандии донишҷӯён ва баланд бардоштани сифати таълими таърих таъкид мекунад.

Калидвожаҳо: *баҳс, мунозира, омӯзиши интерактивӣ, таърихи халқи тоҷик, муассисаҳои таъсилоти олӣ, технология.*

ORGANIZATION AND HOLDING DEBATES AND DISCUSSIONS WHEN STUDYING THE HISTORY OF THE TAJIK PEOPLE AT THE UNIVERSITY

The Tajik people are described. The article focuses on how these methods contribute to the development of students' communicative and analytical abilities, as well as the formation of a deeper and more comprehensive view of historical reality. In conclusion, the author emphasizes the importance of integrating debate and discussion into the educational process to increase student motivation and improve the quality of history education.

Key words: *debate, discussion, interactive learning, history of the Tajik people, higher educational institutions, technology.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Тагиров Насимҷон Сайдуллоевич - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими таърих ва ҳуқуқи ДДҲ ба номи академик Бобочон Гафуров, шаҳри Хучанд, кӯчаи Мавлонбекова, 1. Email: t.s.-23@mail.ru. Tel: +(992) 92729 55 33

Сведения об авторе: Тагиров Насимджон Сайдуллоевич - кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания истории и права ХГУ имени академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, ул. Мавлонбекова 1.

Email: t.s.-23@mail.ru. Tel: +(992) 92729 55 33

Information about the author: Tagirov Nasimjon Saidulloevich - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Methods for Teaching History and Law of KhSU named after Academician Bobojon Gafurov, Khujand, Mavlonbekova St. 1. Email: t.s.-23@mail.ru. Tel: +(992) 92729 55 33

ОМИЛҲОИ ТАРБИЯИ ИЧТИМОӢ- АХЛОҚИИ
ХОНАНДАГОН БА ВОСИТАИ МАТН

Атоева Ш. Б.

унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ

Имрӯз ахлоқ, маънавиёт, одобу интизом ва рафтору гуфтори ҳамида аз масъалаҳое мебошанд, ки рӯ ба рӯи инсоният меистанд. Дар ин миён бо хонанда муносибат кардан, ба ӯ дониш додан ва нигоҳ доштани интизومي ӯ дар доираи одобу ахлоқ кори басо мушкул, рӯзмара ва пурмасъул махсуб меёбад. Бинобар ин, имрӯз роҳҳои гуногуни ба мақсад расиданро ҷустуҷӯ намудан мувофиқи мақсад аст. Омилҳои иҷтимоӣ- ахлоқӣ боис мегарданд, ки хонандагони муассисаҳои таълимӣ дар гирди меҳвар яъне омӯзгор, муассиса ва волидайн давр зананд ва баҳра гиранд. Агар ҳамин занҷираи пайваст ҷое канда гардад ва ё канда бошад, пас категорияи насл ба насл, таълим ва тарбия, одоб ва муносибат ҳалалдор мегардад. Бинобар ин, таъсири сухан, андеша, афкор дар самти ноил гардидан ба муваффақият ва ҳалли масоил аввалиндрача ба шумор меравад, ки дар сарғаҳи ҳамаи ин матн ва моҳияти он меистад ва бо хондану мутолиа кардан ва фаҳмонидан дар шуури инсон хосса хонанда ҳазм гардида, ба шоҳаҳои тарбия таъсир мерасонад.

Агар мо ба таърифи матн назар кунем, он чизеро дарк мекунем, ки аз матнҳои одитарин гирифта шудааст ва ё мисол оварда шудааст. Масалан:

Матн як матлаби хаттӣ ё гуфторӣ дар шакли ибтидоӣ мебошад. Он ҳама гуна забонест, ки дар заминаи он андеша фаҳмида мешавад ва метавонад аз 1-2 калимаи содда иборат бошад. Пайдарпайии ҷумлаҳоро низ, метавон матн номид. Матн на ба шакл, балки ба мундариҷа ишора мекунад. Яъне матни пурмазмун ва хондани мафҳуми мақсадро мефаҳмонад ва дар поягузори андеша тарҳрезӣ мегардад.

Агар мо ба умқи масъала назар андозем, дарк мекунем, ки таъсири матн имрӯз басо бузург аст. Матн метавонад созанда ва ё сӯзанда бошад. Нигоранда меандешад, ки матнро чӣ гуна омода намояд ва ё ба кадом аудитория пешниҳод созад. Акнун ки дар замони имрӯз ахлоқу маънавиёт ва таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ баҳри хонандагон хизмат мерасонанду онҳоро ба самте равона месозанд, бинобар ин, бояд матн барои хонандаи имрӯз мувофиқ ба руҳи замон, насл ва ҷомеа бошад. Бархӯрди тамандунҳову муборизаҳои геополитикӣ, ки ҷомеаро идора мекунанду пайваста дар самт ва соҳаҳои гуногун дар муборизаанд, мақсадашон як аст, зеро таъсири худ қарор додани насли имрӯз ва мағзшӯӣ кардани мафкураву андеша ва диду ҷаҳонбинии онҳо. “Ҷаҳони моддӣ дар ҳаракати доимӣ, тағйирот аст. Ҷаҳони рӯҳонӣ низ бояд мувофиқи он тағйир ёбад. Дар ин маҷмааи пур аз зиддиятҳо, ба шахс-соҳиби ақл нақши асосӣ ва ҷамоҳангсоз дода мешавад. Дар раванди мураккаби шинохт, тафаккур интиқодӣ на танҳо ченаки такмили эҷодии ӯ, сабаби тағйири табиати ӯ, балки абзори таҷдиди олами моддӣ низ мегардад. Ба ибораи дигар, шаъну шарафи инсон бевосита ба таҷриба, шинохти ҷаҳон вобаста аст. Чӣ қадаре ки тафаккури одам ба асрори олам ворид шавад, ҳамон қадар ӯ донишҳои нав ва сифатҳои навро аз худ мекунад, маҳорати худро такмил медиҳад ва ба ин васила худро дигар мекунад” [4, 28].

Аз ин нуқтаи назар дар соҳаи педагогика ва илмҳои матншиносӣ таъсири матн ба омилҳои иҷтимоӣ-ахлоқии хонанда бузург аст. Гузашта аз ин, маҳз андешаи солим, матни пурмазмуну дорои ҳувияти миллидошта метавонад, ки хонандаро ба сӯи оромиву осудагӣ, ифтихори миллий, худшиносиву худсозӣ барад. Зеро бухрони синнусолӣ ва давраи гузариш дар миёни хонандагони синфҳои 7-9 ва 9-11 ба назар мерасад. Акнун дар ин давра омӯзгори дурандешу соҳибкасб бояд кӯшиш кунад, ки матн ва масъалаҳои вобаста ба он дақиқкорона баён гарданд. Яъне матни пешниҳодшуда пеш аз ҳама ба синну соли хонанда мувофиқ бошад, доираи одобу ахлоқро фаро гирад, ки дар он табиати поки инсониро назар карда тавонад ва мазмуну муҳтавои матн албатта ба одоби шарқӣна ва иродаи қавии миллати тоҷик мувофиқ бошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки аксар вақт матнҳои тарҷумашуда дар самти болозикр мушкулӣ дорад. Зеро тарҷумонҳои китоб ва ё адабиёт, айнан матнро аз забонҳои дигар тарҷума мекунанду ба муҳтавою мундариҷа ва мазмун он аҳамияти ҷиддӣ намедиҳанд. Дуруст, ки китобҳои русиву англисӣ барои хонанда дар доираи андешаву мафкураи соҳибони забон омода шудаанд, аммо соҳибзабонони мо, ки миллати дорои фарҳанги бой ва

бисёрхазорсолаем, бояд ба шуур ва фарҳангу тамаддуни ориёӣ мутобиқ намуда, адабиётро тарҷума ва ё баргардон кунанд.

Дастовардҳои замони соҳибистиклолии мамлакат ва Ваҳдати комили Ватан имконият додааст, то тамоми соҳаҳои амалкунанда дар ҷумҳурӣ рушд кунанд. Дар ин миён адибони тоҷик ва китобнависон бо тақия ба дастовардҳои мамлакат ва руҳияи замон матнҳои зебову дилнишин, ки таҷассумкунандаи қомеъҳои он мебошанд, эҷод мекунад меофаранд. Фаъолияти самараноки омӯзгор бояд дарки дурусти матнҳои хусусияти ватандӯстӣ ва мазмуни ҳувияти миллидошта боиси болоравии тарбияи маънавии ташаккули ҳувияти миллии хонандагон гашта метавонад. “Аҳамияти ташаккули ҳувияти миллии хонандагон ҳам ҷанбаи сиёсӣ иҷтимоӣ ва ҳам маданият фарҳангиро дорад. Ин синну сол давраест дар ташаккули шахсият, ки дар шуури хонанда заминаи сифатҳои шахрвандӣ гузошта мешавад, эҳтиром ба одамон, фаҳмиш ва дарки атрофиён, сарфи назар аз пайдоиши иҷтимоӣ, миллат, забон ва дин омӯзонида мешавад” [11, 74]. Дар ҳақиқат, синну соли наврасӣ давраест, ки дар ташаккули шахсият эҳтиром ба одамон, фаҳмиш ва дарки атрофиён, сарфи назар аз пайдоиши иҷтимоӣ, миллат, забон ва дин омӯзонида мешавад.

Бо назардошти он, ки матн метавонад ба ҷанбаи ахлоқӣ-тарбиявии хонанда таъсир расонад, омӯзгорон бояд матнҳои зебо, маънии дурустдошта ва қомилро ба хонанда пешниҳод созанд, ки аз он насли наврас ғизои маънавӣ гирад. Илова бар ин матнҳо бояд ҳам ҷанбаи илмӣ, ҳам паҳлуи таърихӣ дошта бошанд ва ҳам инъикосгари ободиву осудагӣ, сулҳу суботи ҷумҳурӣ, арзишҳои милливу давлатдорӣ бошанд. Мазмуну муҳтаво дар матн нақши муассир дорад. Аз ин сабаб матн албатта, дар мувофиқа ба синну соли хонанда ва бо тақия ба омилҳои иҷтимоӣ-ахлоқии хонанда эҷод шавад. Дар муассисаи таълимӣ омӯзгор, ки идоракунандаи синфхона ва хонанда мебошад, бояд дар раванди омӯзиш матнҳоро мисол биёрад, ки дар мавзӯи рӯз мутобиқ бошад хусумат, бадбинӣ, ҷудоиандозӣ, тухмат ва тақлид ба дину равияҳои гуногун дар он дида нашавад. Зеро омӯзгор идеали насли наврас аст, хусусан, хонандагони синфҳои ибтидоӣ омӯзгорро нафари аввал дар таълиму тарбияшон медонад. Бинобар ин, барои мактаббачагони синфҳои 1-4 матн бояд сода, фаҳмо, беолоиш, бедудилагӣ, бегараз ва бемушкилӣ иншо шавад. Барои хонандагони синфҳои 5-8 матн фарқкунанда аст. Барои ин, хонандагон ҳатман матн бояд раво, суфта, амиқ, мукамал, санҷидашуда, мантиқӣ эҷод шавад. Зеро дар ин гурӯҳ хонанда зиёдтар ба хондан, омӯхтан, аз худ кардан, муқоиса кардан машғул мешавад. Ин давра барои онҳо дар ёздаҳ соли мактабхониву донишомӯзӣ давраи мувофиқ, ва муносиб аст. Маҳз дар ин синфҳо хонандагон бадро аз нек, сиёҳро аз сафед, нағзро аз ганда, мантиқро аз бемантиқ ҷудо мекунанд. Барои хонандагони синфҳои 9-11 матнҳо ҳамонгуна бояд бошанд, ки болотар мо андеша рондем. Дар ин давра бояд хонандагонро мо ба воситаи матнҳои пурмуҳтавою пурарзиш ва хонданиву шуниданӣ фаро гирем. Чун синну соли гузариш ба тарбияи онҳо таъсир мекунад ва омилҳои иҷтимоӣ сабаб мегарданд, ки дар ахлоқ ва рафтору гуфтори хонанда дигаргунӣ ба назар расад. Ин нағсонӣ бо ду тарз амалӣ мешавад. Ё мусбат ва ё манфӣ. Агар дар ҳамин давра матнҳои пурэҷоди ҳувияти миллидошта, ҷалбкунандаи мантиқати милли, инъикоскунандаи арзишҳо ва дастовардҳои истиқлолияти давлатӣ ба самъи хонанда расонида шавад, пас хонанда нерӯи худро ба ободиву озодӣ, ахлоқи ҳамидаи инсонӣ ва ҳурмати қалонсолону атрофиён сарф мекунад, агар баръакс ҳол бошад, пас хонанда ба зӯрвариву радикализатсияи динӣ, ваҳшиёнӣ дуздиву оворагардӣ рӯй меорад.

Мавзӯи матраҳ, ки имрӯз аз ду зовия манша мегарад, бинобар ин, ҳам хусусияти равоӣ ва ҳам хусусияти ахлоқӣ-иҷтимоиро фарогир аст. Омӯзгор бояд хуб дарк кунад, ки нақши матн, нақши таълим ва нақши пеш аз ҳама худӣ дар нигоҳдории шахсияти хонанда, одобу ахлоқ, маънавиёт ва дониши насли наврас муассир аст. Аз ин нуқтаи назар омӯзгор ҳангоми таълиму тарбияи хонанда ҳуқуқи хато карданро надорад. Чуноне, ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати милли - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гуфтаанд: «Омӯзгор дар раванди таълиму тарбия ҳуқуқи хато карданро надорад, зеро тақдир насли ояндасоз ва пешбарандаи давлату ҷомеа дар дасти ӯст».

Фаъолияти самараноки хонанда ва омӯзгор бо матн ба инкишофи нутқи кӯдак ҳанӯз аз давраи томактабӣ, синни ибтидоии мактабӣ таъсир мерасонад. Дар ин бора муҳаққиқ Л. Иматзода омилҳои рушди нутқи кӯдаконро бо далелҳо асоснок намудааст ва натиҷаҳои он имкон медиҳанд, ки дар давраҳои минбаъдаи инкишофи нутқ, аз он ҷумла зимни таълими забони модарӣ ва адабиёти тоҷик раванди таълиму тарбияро самаранок гардонад: “Тарбияи кӯдак аз оила сар шуда, баъд дар кӯдакостон ва сипас, дар муассиса ба таълим ва тарбияи ӯ

машғул мешаванд» [5, 34]. Ҳангоми фаъолият дар маҳфилҳо, тайёри ба озмунҳо, таълими фанни забони тоҷикӣ омӯзгорро лозим аст, зимни таълими дарси забон ба инкишофи нутқи хонанда диққати махсус дода, ҳангоми кор бо матн, нақл ва азёд кардани порчаҳо аз он ба хонанда кумак расонад.

Оид ба таъсири оила дар тарбияи иҷтимоӣ- ахлоқии хонандагон муҳаққиқ Х. Раҳимзода чунин гуфтааст: “Оила ҳамчун звенои муҳимми давомдиҳандаи насли оянда ба рушди ҳамаҷонибаи ҷомеа тавассути ғанӣ гардонидани арзишҳои моддию маънавӣ таъсири мустақим ва қавӣ дорад, ки маҳз, дар он ҳислат ва симои маънавии шахрванди ҷомеаи оянда тарбия ва ташаккул меёбад» [7, 34]. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки се ниҳоди калидӣ дар самти тарбияи хонанда: ҷомеа, оила, муассиса омили рушди ҳамаҷонибаи ҷомеа ва арзишҳои моддию маънавӣ мебошанд.

Аз пайгирии мавзи мазкур чунин нуктаҳо ба миён омаданд, ки дар самти таҳлили амиқи он мавриди назар бояд бошанд:

- омилҳои иҷтимоӣ- ахлоқии хонандагон ҳам паҳлуи илмӣ ва ҳам паҳлуи равонӣ доранд:

- матн пурмухтаво ва дарси пурмазмун натиҷаи дониши омӯзгорро нишон медиҳад;

- ҳангоми эҷоди матн хусусияти синнусолиии хонанда бояд ҳатман ба назар гирифта шавад;

- дар эҷоди матн руҳияи замон нақши муассир дорад;

- матн ҳам созанда ва ҳам сӯзанда мешавад;

- матни классикӣ ва матни муосир фарқ кунанда аст;

- мантиқнависи китоби дарсӣ бояд омӯзгори муассисаи таълимӣ бошад ва ё аз нозуқиҳои соҳа бохабар;

- барои ҷалби хонанда ба дарс, матн кутоҳ ва пурмухтаво эҷод гардад;

- тасвир матнро пурра мекунад;

- салиқа ва маҳорати омӯзгор омилҳои иҷтимоӣ-ахлоқии хонандагонро таъмин месозад.

Муваффақияти бачаҳо оид ба дарки маъно пеш аз ҳама дар он аст, ки омӯзгор то чӣ андоза асосҳои назариявии дарки маъноро мефаҳмад ва маҳорату истеъдоди ҳешро дар омӯзиши шогирдон то кадом дараҷа идора мекунад ва онҳоро ба маънифаҳмӣ омода месозад.

Ҳар як хонанда хусусиятҳои хосси психикии фаҳмиши ҳаёт, ирода, ҳукуку ахлоқи ҳудро дошта, ҳар кадомаш муносибати фардии ҳешро талаб мекунад, ки дар асоси қонуниятҳои психологӣ шаклфтои шахсият, таълим ва инкишофи фаҳмишу дониши ӯ қарор ёфтанд.

Яке аз хусусиятҳои асосии таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ ин аст, ки матнҳои таълимии хониш ҳаҷман ва мазмунан ба синну соли хонандагон мусоидат кунанд, дар акси ҳол дар таълим ҳеҷ гуна муваффақият натавон ёфт. Дар ин бора М. Лутфуллоев дуруст қайд кардааст, ки: «Мазмуни маълумотро оид ба грамматика ва имло танҳо характери донишҳои дар муассисаи таълимӣ баён мекардагӣ муайян намекунад. Вай, пеш аз ҳама, аз ҷашмаи силсилаи илмҳои дахлдор об меҳӯрад. Ҳамин гуна илмҳо дидактика ва психологияи бачагона мебошанд. Маводи омӯхташаванда мувофиқи хусусиятҳои синну соли бачагон интихоб карда мешавад. Мазмуни фанни таълимиро на танҳо мазмуни илми дахлдор муайян мекунад, инчунин ба онҳо вазифаҳои таълимӣ-тарбиявӣ, ки ҷамъият, давлат дар назди муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ мегузорад, вобаста аст».

Тарафдорони Ушинский аз ҷиҳати илмӣ исбот карданд, ки ақидаҳои гурӯҳи методистон сирф ғалат аст, вале ба назари мо, фикри Тихомиров ҳам, ки шарҳи калимаҳои ҷудогонро низ инкор мекунад, ғалат аст. Зеро ки шарҳи баъзе калимаҳо дар матне, ки хонда мешавад, бевосита зарурат дорад ва инкори онҳо нодуруст мебошад. Дар интиҳоби матнҳои хониш Н.Ф. Бунаков тарафдори асарҳои бадеӣ, илмӣ оммафаҳм ва таърихӣ бошад ҳам, аз мазмуни асараш «Дар мактаб ва хона» маълум мешавад, ки асарҳои бадеиро бештар меписандидааст. Аммо дар ин миён як гурӯҳ методистон хонишро тавсия карданд, ки дар он ҷои асосиро шарҳи калимаҳо ишғол мекард. Онҳо мегуфтанд, ки дар ҳар дарс як ё ду нафар бихонад, кифоя аст. Қисми зиёди вақт бояд барои тавзеҳи калимаҳои ҷудогон сарф шавад. Масалан, агар дар матн ҷумлаи «Оғзҳои оламоро, сайр намо фазоро» дучор ояд, ба омӯзгор лозим аст, ки дар хусуси калимаҳои «оғз» ва «фазо» ҳар чизе ки медонад, ба шогирдон маълумоти илмӣ бидиҳад. Дар ин маврид ҳатто баъзан омӯзгор маҷбур буд, ки як

соати дарсастро барои тавзеҳи як ё ду калима сарф намояд. Ва ин кор барои он карда мешуд, ки ба хонандагони хурдсол ҳар чӣ бештар маълумоти илмию китобатӣ дода шавад. Табиист, ки ин идея ғалати маҳз аст: аз як тараф дараҷаи фаҳмиш ва қобилияти шогирдони хурдсол ба назар гирифта намешуд, аз тарафи дигар, ба пояи хониш, ки воситаи муҳими омӯхтани забони модарӣ мебошад, зарба зада мешуд. Боиси хурсандист, ки ин идея реша надавонд ва тарафдорони ҳақиқии ғояҳои К.Д. Ушинский, аз ҷумла Д. И. Тихомиров, В.Н. Шереметовский, В. Стюнин, И. Балталон, Н.А. Корф, В.И. Водовозов ва дигарон пеши онро гирифтанд.

Хуб мешуд, ки баъд аз шарҳу эзоҳи калимаҳои номафҳум бо истифодаи он калимаҳо ба тарзи шифоҳӣ ҳамзамон, тартиб додани ҷумларо низ тавсия меоданд, то маънои калимаҳо дар хотири бачаҳо дурусттар нақш бандад ва ин усул баҳри шарҳу эзоҳи калимаҳои зарурӣ самараноктар мегардид. Ба фикри мо, талаботи суръати хониш барои синфҳои болоӣ лозим буда, барои синфҳои ибтидоӣ он қадар зарурат надоранд. Зеро хурдсолон бисёртар ба фаҳмидани мазмуни матн таваҷҷуҳ менамоянд ва табиист, ки дар ин ҳолат суръатнокии хониш нафъе нахоҳад бахшид. Лекин дар барнома ҷойгир кардани талабот доир ба суръати хониш мувофиқи матлаб аст, ба шарте ки онҳо боиси пешрафт ва инкишофи нутқи мураттаби хонандагон хизмат намоянд, вале на ҳамчун воситаи санҷиши суръатнокии хониш ва арзёбии сифати дониши хонандагон. Дар раванди таълими синфҳои ибтидоӣ роҳу усули гуногуни омӯзиши нутқ амал мекунад, ки онҳо барои ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошуурона ва дарки маъно хизмат менамоянд.

Аз мушоҳидаи дарсҳои омӯзгорон ва таҷрибаи кори тӯлонӣ дар синфҳои ибтидоӣ маълум аст, ки муҳимтарин ва самарабахштарин воситаҳои ёрирасон барои ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошуурона ва дарки маъно инҳоянд: кор бо луғат, ба саволҳо ҷавоби пурра додан, аз рӯйи расм нақл кардан ва хондани расм, гузоштани сахнаҷаҳо, ёфтани ҷавоби чистону муаммоҳо ва истифодаи онҳо дар дарс, истифодаи панду андарз, мақолу зарбулмасал ва тезгӯякҳо, аз ёд кардани шеърҳо ва порчаҳои насрӣ, ташкили бозиҳои «Байтбарак» ва «Тезхонӣ», нақл кардан аз рӯйи мушоҳида, хотирот ва саргузашт, ба гуруҳҳо ҷудо карда тавонистани ашё, ба фаслҳо ҷудо намудани моҳҳои сол, муайян кардани аломат ва хусусияти фаслҳои сол, хонда аз бар кардани маънои матнҳои дастрас аз рӯзнома, маҷалла ё китобҳои дилхоҳ, ғӯш ва тамошо кардани ахбору намоишҳои адабӣ-бадеӣ аз тариқи садою симо ва ғайра мебошанд. Ҳамзамон, барои бой гардонидани таркиби луғавӣ ва нутқи шифоҳии хонандагон роҳу усулҳои мухталифи инкишофи нутқро истифода бурдан зарур аст. Ба ин восита дараҷаи маънифаҳмии бачаҳоро ба кадри ҳол метавон таъмин кард.

Хуб мебуд, ки агар дар дарсҳои забони тоҷикӣ талаботи хонишро сарфи назар карда, ба ивази он талаботи маънифаҳмӣ ё худ дарки маъно ҷорӣ гардад. Зеро то ҳол омӯзгорон асосан, ба хониш ва нақл диққати зарурӣ дода, нисбат ба маънифаҳмӣ ҷиддан машғул нестанд ва ҳатто онро дар ҷойи дуҷум мегуздоранд. Ғайр аз ин, дар барнома оид ба дарки маъно талаботи мушаххас низ гузошта нашудааст. Ҳол он ки маънифаҳмиро дар зинаи аввал мебоист гузошт. Хонишро ҳамчун бозӣ ё мусобиқа метавон истифода кард.

Таҷрибаи амалии бархе аз омӯзгорони варзидаи забон ва адабиёти тоҷик аз он далолат мекунад, ки баҳри ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошуурона ва дарки маънифаҳмии шогирдон боз ҷунин корҳоро ба сомон расонидан аз манфиат ҳолӣ нест:

- бедор кардани шавқу рағбати хонандагон нисбат ба китоб;
- мувофиқ кардани мазмун ва ҳаҷми матн ба синну сол ва сатҳи идрок хонанда;
- зарурати таваққуф ҳангоми мутолиаи матн;
- пеш аз мутолиа хонандаро ба фаҳмиши матн ва дарки маънои он омода кардан;
- бодикқат ва бомулоҳиза қироат кардани матн;
- зарурати таваққуф ҳангоми мутолиаи ибораю ҷумла ё порчаи матн;
- аз ҷумла, аз ибора ва таркибҳои матн ҷудо кардани калимаҳои асосӣ;
- шинохтани калимаҳои таъйигоҳии матн ва иваз кардани онҳо бо вожаҳои ҳаммаъною сермаъно;
- фарқ карда тавонистани калимаҳои мустақилмаъно аз калимаҳои ёрирасон;
- диққат додан ба оҳанги талаффузи калима ва ибораю ҷумла

- ҳангоми хониш;
- ба хотир гирифтани вожаҳои душворфаҳми матн,
- истифода бурдани луғат;
- возеҳ талаффуз намудани калимаҳо аснои хониши бошууруна;
- омӯзонидани маҳорати наттоқӣ ва хушбаёнӣ;
- хондани (аз назар гузаронидани) расми матн;
- ба инобат гирифтани савол ва супоришҳои зерматн;
- кор бо луғатҳои тафсирифтаи зерматн;
- хулосабарорӣ аз рӯйи мазмуни матн бо иловаҳои худ ва омӯзгор.

Ҳамин тавр, хулоса баровардан мумкин аст, ки омилҳои тарбияи иҷтимоӣ-ахлоқии хонандагон ба воситаи матн яке аз масъалаҳои мубрами замони муосир ва педагогикаи тоҷик буда, таҳлил ва тадқиқи он кори мукаммали илмӣ-тадқиқотиро талаб мекунад. Паҳлуҳои гуногуни бо хонанда муносибат кардан, ба ӯ дониш додан ва нигоҳ доштани интизоми ӯ дар доираи одобу ахлоқ кори басо мушқил, рӯзмара ва пурмасъул маҳсуб меёбад. Муносибати хонандагон дар ҷомеа, ахлоқ, маънавият, одобу интизом ва рафтору гуфтори ҳамида дар замони имрӯз аз масъалаҳои мебошанд, ки рӯ ба рӯи инсоният меистанд. Самтҳои дақиқ ва омилҳои ба мақсад расиданро ҷустуҷӯ намудан мувофиқи мақсад аст. Омилҳои иҷтимоӣ-ахлоқӣ боис мегарданд, ки хонандагони муассисаҳои таълимӣ дар муносибат бо якдигар ва дигар иштирокчиёни ҷомеа тарбияи маънавий-ахлоқӣ мегиранд ва воситаи мантиқии дастрас намудани донишҳои назариявӣ-ин тафаккурро бо амалиёти озмоишӣ ҷамъбаست намудан аст.

АДАБИЁТ:

1. Абрамова Н. Формирование нравственных знаний у учащихся 4-5 классов при изучении художественной литературы / Абрамова Н. Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. пед. наук - Ленинград, -1978. - 28с.
2. Аминов С. Методика обучения текстообразованию на уроках таджикского языка. 13.00.02 - методика обучения родного языка: Дисс.... канд. пед. наук. – Душанбе, 1995. -164 с.
3. Байзоев А. Китоби дарсӣ ё матн худ ба худ босалоҳият ё босалоҳият намешавад. – Душанбе: «Омӯзгор», №21, 20.05.2018. – С.7.
4. Гулмадов Ф. Теоретические основы формирования духовно-нравственных убеждений учащихся начальных классов / Ф. Гулмадов: дисс. докт. пед. наук.- Душанбе, - 2016. – 342с.
5. Иматзода Л. Теоретическая обоснованность реализации принципа преемственности в непрерывном образовании старших дошкольников и младших школьников в аспекте речевого развития / Л. Иматзода, дисс. канд. пед. наук, - Душанбе, - 2013. - 347с.
6. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи аҷам. – Душанбе, 1997. – 148с.
7. Рахимзода Х. Влияние социальных институтов воспитания на подготовку старшеклассников к семейной жизни / Х. Рахимзода. Дис. докт.пед. наук, – Душанбе, - 2002, - 308с.
8. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ / С. Шербоев. Душанбе, Шучоён, - 2009. - 456с.
9. Каримова И. Х. Обучение фразеологии в школе и её роль в развитии речи учащихся. Специальность 13.00.02 - методика преподавания родного языка: автореф. дис...канд. пед. наук. - Душанбе, 2000. - 18 с.
10. Крутецкий В.А. Психология обучения и воспитания школьников // [Электронныйресурс].-М.:Просвещение,-1976г.
11. Тоҳириён Ш. Тавсияҳои методӣ оид ба таълими фосолаҳои фанҳои забон ва адабиёт дар давраи пандемияи COVID-19 // Ш. Тоҳириён, Паёми Пажӯишигоҳи рушди маориф, №4 (32), 2021, – Душанбе, - С. 147 - 151.
12. Ҳамроев Ҳ. Ҷанбаҳои педагогикаи ташаккули малакаҳои кор бо матн, дарки маъно ва хониши бошууруна дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ / Ҳ. Ҳамроев, автореф. дисс. барои дарёфти дараҷаи илмӣ н. и. педаг. 13.00.01. – 2022, - 60с.
13. Bacon F. Meditationes Sacrae / F. Bacon, - ISBN 9781564596413, - 1996, - 112p.

ОМИЛҲОИ ТАРБИЯИ ИҶТИМОӢ-АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОН БА ВОСИТАИ МАТН

Дар мақола масъалаи омилҳои тарбияи иҷтимоӣ-ахлоқии хонандагон ба воситаи матн мавриди тадқиқ ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Бо хонанда муносибат кардан, ба ӯ дониш додан ва нигоҳ

доштани интизому ӯ дар доираи одобу ахлоқ кори басо мушқил, рӯзмара ва пурмасъул маҳсуб меёбад. Ахлоқ, маънавият, одобу интизом ва рафтору гуфтори ҳамида дар замони имрӯз аз масъалаҳои мебошанд, ки рӯ ба рӯи инсоният меистанд. Бинобар ин, имрӯз роҳҳои гуногуни ба мақсад расиданро ҷустуҷӯ намудан мувофиқи мақсад аст. Омилҳои иҷтимоӣ- ахлоқӣ боис мегарданд, ки хонандагон муассисаҳои таълимӣ дар гирди меҳвар яъне омӯзгор, муассиса ва волидайн давр зананд ва баҳра гиранд. Агар ҳамин занҷираи пайваст ҷое канда гардад ва ё канда бошад, пас категорияи насл ба насл, таълим ва тарбия, одоб ва муносибат ҳалалдор мегардад. Инчунин, дар мақола қайд гардидааст, ки воситаи мантиқии дастрас намудани донишҳои назариявӣ-ин тафаккурро бо амалиёти озмоишӣ ҷамъбаст намудан аст. Аз натиҷаи ҷунин муҳокимаҳо ҳулосаҳои нав қабул гардидан мегиранд, ки дар як доираи муайян ҷихати тарбияи иҷтимоӣ-ахлоқии хонандагон ба воситаи матн мусоидат мекунад.

Қалидвожаҳо: таълим, матн, иҷтимоӣ, китобҳои дарсии забон ва адабиёти тоҷик, тарбияи маънавий-ахлоқӣ, хонанда, омӯзгор.

ФАКТОРЫ СОЦИАЛЬНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ИЗУЧЕНИЯ ТЕКСТОВ

В статье обсуждается и исследуется вопрос о факторах социально-нравственного воспитания учеников посредством текстов. Работа с учениками, передача им знаний и поддержание их дисциплины в рамках этики считается очень сложной, повседневной и ответственной задачей. Мораль, духовность, манеры, дисциплина, поведение и речь входят в число проблем, стоящих сегодня перед человечеством. Поэтому сегодня уместно искать разные пути достижения цели. Социально-этические факторы заставляют учащихся образовательных учреждений вращаться вокруг оси, т.е. преподавателя, учреждения и родителей, и получать выгоду. Если эта цепочка связи где-то оборвется или разорвется, то будет нарушена категория поколения к поколению, воспитание и учение, манеры и отношение. Также в статье отмечается, что логическим средством получения теоретических знаний является обобщение этого мышления экспериментальными операциями. В результате таких обсуждений принимаются новые выводы, что в определенной степени способствует социально-нравственному воспитанию учащихся посредством текста.

Ключевые слова: образование, текст, социальные учебники, учебники таджикского языка и литературы, духовно-нравственное воспитание, ученик, учитель.

FACTORS OF SOCIAL AND MORAL EDUCATION OF STUDENTS THROUGH TEXT

The article discusses and explores the issue of factors in the socio-moral education of students through the text. Working with a student, imparting knowledge to him and maintaining his discipline within the framework of ethics is considered a very difficult, everyday and responsible task. Morality, spirituality, manners, discipline, behavior and speech are among the issues facing humanity today. Therefore, today it is appropriate to look for different ways to achieve the goal. Social and ethical factors force students in educational institutions to rotate around an axis, i.e. teacher, institution and parents, and benefit. If this chain of communication breaks or breaks somewhere, then the category of generation to generation, education and upbringing, manners and attitude will be disrupted. The article also notes that the logical means of obtaining theoretical knowledge is to generalize this thinking through experimental operations. As a result of such discussions, new conclusions are adopted, which to a certain extent contributes to the social and moral education of students through the text.

Key words: education, text, social textbooks, textbooks of the Tajik language and literature, spiritual and moral education, reader, teacher.

Маълумот дар бораи муаллиф: Атоева Шукрона Бозоралиевна – унвонҷӯи Пажухигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, муовини директор оид ба таълими муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии № 16 – и ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе.

Сведения об авторе: Атоева Шукрона Бозоралиевна - соискатель Института развития образования им. Абдуррахмана Джамии Академии образования Таджикистана, заместитель директора по учебной части общеобразовательного учреждения №16 Шохмансурского района города Душанбе.

Information about the author: Atoeva Shukrona Bozoraliyeva - applicant for the Institute for the Development of Education. Abdurrahman Jamiya Academy of Education of Tajikistan, deputy director of education the secondary school N 16 of the Shokhmansur district of Dushanbe.

ҶАНБАИ ҲУНАРИИ ШЕЪР ДАР НАҚДИ ҲАБИБ ЮСУФӢ

Марвориди С. Б.

Донишгоҳи Давлати Омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Нақди адабии тоҷик дар тули таърихи дуру дарози худ давраҳои мухталифиро паси сар карда, вобаста ба шароити таърихӣ фарҳангӣ дар ҳар марҳилаи адабиёти бадеиро аз рӯи меъёрҳои гуногун санҷидаю баҳо додааст. Мулоҳизаҳои эстетикӣ интиқодии суҳанварон, ки яке аз воситаҳои муҳими ифодаи афкори адабӣ дар таърихи нақд ба шумор меравад низ дар ҳар давра вобаста ба талаботи зебӣшиносии ҷомеа ба навъу шаклҳои мухталиф сурат гирифтааст. Масалан, аз рӯи афкори адабӣ ва эстетикӣ шоирони давраҳои Сомонию Ғазнавӣ метавон ба чунин ҳулоса омад, ки дар ин марҳила меъёри шинохти суҳан сахли мумтанеъ, яъне лафзи ҳубу маънии осон аст ва дар давраи Салҷуқӣ меъёр тағйир мепазирад, ки ҷиғунагии шароити он дар «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзӣ хеле барҷаста инъикос ёфтааст. Ва ё афкори адабӣ ва эстетикӣ шоирони сабки ҳиндӣ қомилан аз афкори суҳанварони пешин фарқ мекунад.

Ба андешаи Х.Шарифов «Яке аз воситаҳои асосии баёни назарияҳои шеърӣ ҳуди эҷодиёти шоирон аст. Якум ин ки қисми зиёди шоирон дар муқаддимаи достонҳо, дар қасида ва ашъори мутафарриқа дар тавсифи суҳан ва пояи он изҳори ақида кардаанд... Ақидаҳои адабӣ-эстетикӣ шоирон, мисли ҳамаи давраҳо бештар ба хусусиятҳои услубии эҷодиёти онҳо алоқаманд аст ва дар ҳамин асос то андозае хусусияти субъективӣ дорад».[6, 108]

Андешаи мазкурро, ҳамчунин, адабиётшинос Б.Шарифзода ба ин минвол таквият додааст: «Дар гузашта шоирон ҳар қадом ба равия ва усуле пойбанд будаанд ва дар мавриде тамойюли завқӣ, услуб ва равиши интиҳобкардаи ҳешро ошкор сохтаанд. Аз ин ҷиҳат, вобаста ба ҷиғунагии муҳити адабӣ дар ҳар замон шоирон сари ин масъала ба таври мухталиф муносибат кардаанд».[5,3]

Новобаста ба гуфтаҳои боло, афкори адабӣ ва танқидии суҳанварони асриёнагии форсу тоҷик бештар сари масъалаҳои шаклии қалом бадеъ сурат гирифтааст, яъне ҳамеша меъёри асосӣ дар шинохти қалом бадеъ ҷанбаи ҳунаро муҳим донистаанд ва онҳо чун шоирони муосир мулоҳизоти интиқодии ҳешро дар мақолаву тақриз ва дигар жанрҳои танқиди адабӣ ба таври муфассал баён накардаанд.

Дар адабиёти садаи бистуми тоҷик, ҳосса замони шуравӣ, нақди адабӣ тибқи дархостҳои методи реализми сотсиалистӣ сурат мегирифт ва дар ҷанд марҳилаи таърихӣ он вобаста ба тағйир ёфтани сиёсати ҳизб нисбат ба адабиёту санъат талабот ва меъёргузориҳо низ дигаргуна гаштаанд. Дар маҷмӯъ, нақди шуравӣ ба адабиёт аз равшанӣ иҷтимоӣ ва ахлоқ наздик шуда, ҷанбаи иҷтимоиро дар суҳан муҳимтарин унсур ба ҳисоб меовард.

Мураккабтарин давраи ҳаёти сиёсӣ ва фарҳангии замони шуравӣ солҳои 1920-1950-ум мебошад, ки дар ин марҳилаи таърихӣ муносибат ба адабиёт ва умуман эҷод бадеъ аз ҳар ҷиҳат тезу тунд гашта буд. Ҷиғунагии нақди адабии тоҷикро дар ин давра Маъруф Раҷабӣ дар тадқиқоти пураърози худ бо овардани далелу бурҳони зиёде таҳқиқ кардааст. [3] Маъруф Раҷабӣ моҳияти нақди давраҳои мазкурро ҳулоса карда, навиштааст, ки «дар онҳо қучақтарин таваҷҷуҳ ба арзишҳои бадеъи дида намешавад» [3, 205], вале дар фасли аввали боби дуюми китоб, ки «Тоҷаандешиҳо дар нақд. Ҳабиб Юсуфӣ – мунаққид» [3, 101-109] унвон гирифтааст, ташаббус ва ҷасорати Ҳабиб Юсуфиро дар мавриди эҳё қардани ҷанбаи ҳунарии шеъри он рӯзгор зикр намуда, менависад, ки «Мақолаҳои Ҳ.Юсуфӣ соддаву образноканд ва аз онҳо ҳадафу мавқеи мунаққид, симои ӯ аз ҳар ҷиҳат барҷаста падидор аст. Аз ин асарҳо пайдост, ки дар нақди адабӣ як нотарс, ошкорбаён ва бегараз, ки ниёзаш танҳо тараққии адабиёт аст ва бо дониши фаровон метавонад тафаккури адабиётшиносӣ сирф бадеиро ба сӯи инкишоф тақон диҳад, ба майдон омадааст». [3, 105]

Тавре таърихи ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоии солҳои сином ва ҷилуми садаи бистум ошкор сохтааст, дар нимаи дуюми солҳои сином, дақиқатараш аз соли 1938, муносибати ҳизби коммунистӣ нисбат ба душманони синфӣ бинобар сабаби хатаре, ки аз берун ба Иттиҳоди шуравӣ таҳдид мекард, яъне ҳуҷуми Олмон ба ҳоки шуравӣ, тағйир ёфт. То солҳои 1937 дар заминаи шиори «Барои адабиёти пролетарӣ» қӯшиши «душмани халқ», миллатчиёни буржуазӣ», «тротскӣ», «ҳамсафар» ва амсоли ин эълон қардани як зумра адибони насли қалонсол ва баъзе аз адибони ҷавон идома ёфт. Бисёре аз адибон таҳқир ва ё ҳабсу бадарға шуданд. Соли 1939 дар анҷумани XVIII ҲК(б)Р Сталин маъруза карда, аз ҷумла қайд кард,

ки «Боқимондаҳои синфи истисморгар тамоман нест карда шуданд, коргарон, деҳқонон ва зиёӣён дар fronti умумии меҳнат сарчамъ шуданд, ягонагии маънавий-сиёсии ҷомеаи сотсиалистӣ мустаҳкам шуд.» [3, 102]

Аз ҷониби Сталин эълон шудани «ягонагии маънавий-сиёсии ҷомеаи сотсиалистӣ» пеши роҳи ҳама гуна дасисабозихою сиёҳкунихоро гирифт ва фазои нисбатан мусоидро фароҳам оварда, адибони наслҳои гуногунро муттаҳид намуд. Шояд бо тақозои ҳамин амр буд, ки соли 1938 дар мақолаи А.Дехотӣ «Барои тараққиёти минбаъдаи адабиёти советии Тоҷикистон» осори С.Айнӣ, М.Турсунзода, М.Раҳимӣ, ки қаблан маҳкум шуда буданд, мусбат арзёбӣ гардид ва ба адибони мазкур тамғазании сиёсии вулгарӣ раво дида нашудааст.

Муҳимтар аз ҳама ин падидаи сиёсӣ муборизаи синфиро аз нақди адабӣ дур кард ва имкони рӯ оварданаширо ба рисолати аслий пайдо намуд. Дар ҳамин давра буд, ки мақолаи Х.Мирзозода «Баъзе фикрҳо дар бораи поэзияи имрӯзаи тоҷик» (1940) ва мақолаҳои Ҳабиб Юсуфӣ «Баҳр дар пиёла» (1940), «Боз як чанд калима дар бораи поэзияи имрӯзаи мо» (1940) ва «Барои поэзияи муносиби давр» (1940) мунташир гаштанд, ки дар таърихи нақди шуравии тоҷик аҳаммияти хоссаро соҳибанд.

Дар он рӯзгор аввалин шуда Холиқ Мизозода бо як часорат ва нотарсӣ шеърҳои шиоргунаи аз бадеият фарсахҳо дурро мавриди танқид қарор дода, навишт, ки «Шеър ба дараҷае расидааст, ки қарорҳои ҳаррӯзаи ҳукуматӣ, указҳои Совети Олӣ ва қариб хабарҳои ТАСС-ро бо вазну қофия меодагӣ шудаанд. Хабарҳои ҳаррӯзаи газетаҳо бе ҳеҷ ранги бадеӣ ба шеър дароварда мешаванд». [3, 103]

Ҳабиб Юсуфӣ дар посух ба мақолаи Х.Мирзозода мақолае навишта, иқдоми ўро дастгирӣ менамояд ва ҳамзамон норасоии онро низ ёдовар шуда менависад, ки Мирзозода Х. дар мақолаи танқидии худ шоиронро мавриди нақҳиш қарор додааст, ки «танқиди онҳо кори умумӣ шудааст» [10, 29], яъне Сухайлӣ, Аминзода ва Пўлодӣ, вале аз ҳамин нуқсонҳо дар эҷодиёти шоирони ҷавони пешқадами он рӯзгор Дехотӣ, Турсунзода ва М.Раҳимӣ ҳам ҳаст, ки Холиқ Мизозода ҷашм пўшидааст ва меафзояд, ки «Чаро рафиқ Мирзозода дар ин бора гап намезанад?» [10, 29]

Ҳ.Юсуфӣ нақди адабиро ба «оинаи софи бегубор» монанд менамояд, ки шоиру нависанда дар он бояд тамоми нуқсонро пешравиҳои худро баробар бинад, то ки барои пешравии эҷодиёташ кумак намояд. Ба ҳамаи онҳое, ки муваффақиятҳои шеъри муосирро инкор мекунанд, Ҳ.Юсуфӣ муқобилият нишон медиҳад ва ба ин ақида аст, ки «Ба поэзияи имрӯзаи тоҷик мунаққидон ва баъзе мақоланависон бо ду нуқтаи назари тамоман зидди ҳамдигар нигоҳ мекунанд: як гурӯҳи онҳо баъзе камбудихоро қайд кунанд ҳам, умуман, дар бораи муваффақият ва пешравии поэзияи тоҷик далерона гап заданро зиёда дўст медоранд ва ин то имрӯз ба онҳо расм шудааст. Баъзеи онҳо, ки завқашон бо хондани адабиёти классикӣ тарбият ёфтааст, поэзияи имрӯзаи тоҷикро қариб эътироф накарда, онро ба дараҷаи «ҳеҷ» ҳисоб мекунанд». [10, 30]

Эроди нахустини Ҳ.Юсуфӣ ба шеъри муосир ин аст, ки дар он «умумигўйӣ» ва «схематизм» ҳукмфармо гардидааст. Ин ду мафҳумро дар шеър нокид чунин тавзеҳ додааст: «Умумигўйӣ ва схематизмро ба чуқурии мундариҷаи асар ва ба дуруст акс кунонидани ҳаёт аҳамият надодан ва ба ҳодисаҳои зиндагӣ аз дур рўякӣ нигоҳ карда, пурра равшан накардани темаи гирифташуда гуфта фаҳмидан мумкин аст». [10, 25]

Дар нақди солҳои сиёсӣ ва ҷалум суҳаншиносону нокидон дар пайравӣ ба нақди русӣ истилоҳотро аз қабилҳои «тема» (ба ҷойи мавзӯ), «поэзия» (ба ҷойи шеър), «схематизм» (қолабӣ), «конкрет» (мушаххас), «автор» (муаллиф) ва амсоли ин истифода кардаанд, ки дар ҷараёни минбаъда ҳамаи он мафҳуми истилоҳот тарҷума гардидаанд. Аз ин рӯ Ҳ.Юсуфӣ масъалаи умумигўйиро шарҳ дода, ҳамзамон роҳи ислоҳи онро низ пешниҳод менамояд, ки он иборат аст аз то кадом андоза пурра донишмандони мавзӯи интиҳобгардида. Дар идома Ҳ.Юсуфӣ менависад, ки «Мо дар бораи баҳор бисёр менависем, ҳар сол, ки баҳор наздик шуд, даҳҳо ин гуна шеърҳо пайдо мешаванд. Аммо бо вучуди ин то ҳол дар поэзияи мо он гуна шеърҳо кам дида мешаванд, баҳори зебо ва пурҷўшу хурўши Тоҷикистонро бо сифатҳои хоси худаш акс кунонида бошанд. Мана, баҳорро рафиқ Турсунзода ин гуна тасвир мекунад:

**Парда бикшод баҳор аз руҳи зебоманзар,
Баст сармои зимистон зи ватан раҳти сафар.**

**Булбули маст ба шохи гули бишкуфтаи боғ,
Месарояд ба дили шод ба хангоми сахар.**

Ин гуна гапҳо дар шаъни баҳор, албатта номувофиқ нестанд. Аммо магар онҳо ягон манзараи баҳори конкрет – баҳори Тоҷикистонро дар пеши назар меоранд? Шоир дар ин ҷо на дар бораи баҳори маълум, балки дар бораи «умуман» баҳор (баҳори абстракт) гап мезанад». [10, 35]

Дар идомаи ин мулоҳиза Ҳ.Юсуфӣ масъалаи тасвириро ба миён мегузорад, ки муҳимтарин унсур хуна дар шеър ба ҳисоб меравад. Ў меғӯяд, ки ҳамаи шоирони мо, аз ҷумла Тилло Пӯлодӣ, Сухайлӣ, Аминзода дар бораи баҳор шеърҳои зиёде иншо кардаанд, вале мазмуни ҳамаи ин гуна ашъор ин аст, ки зимистон рафт, баҳор омад, гулҳо шукуфтанд, булбулон дар ҷаман мехонанд ва амсоли ин. Сипас, таъкид месозад, ки дар бораи баҳор навиштан, албатта лозим аст, аммо баҳорро дидан ва дар бораи баҳори муайян навиштан шарт аст. Вазифаи шоир вижагирӣ баҳорро шумурдан не, балки баҳорро тасвир кардан ва то қадри имкон онро ба ҳодисаҳои иҷтимоӣ пайванд додан аст. «Дар ҳар сурат шоир дар ҳар ҳусус, ки навиштани бошад, бояд вай на ин ки танҳо гап занад ҳақиқат кунад, балки вазифаи шоир ва умуман санъаткор тасвир кардан аст». [10, 36]

Ин мулоҳизаи Ҳабиб Юсуфӣ дар он рӯзгор, ки шеърҳои шоир публицистӣ ривҷ дошту талаботи ҳизб аз адабиёт танҳо тарғибу ташвиқи сиёсати давр буд, воқеан андешаи солими эстетикӣ аст. Дар балоғати суннатии гузаштаи мо ҳам ҷавҳари шеър таҳайюл ба ҳисоб мерафт, ки зери мафҳуми тасвир ҳамаи аносири ҳаёл ворид мегардид. Пас аз овардани андешаҳои интиқодии худ Ҳабиб Юсуфӣ оид ба умумигӯиву схематизм менависад, ки шеърҳои М.Раҳимӣ, Сухайлӣ ва як қисм аз ашъори Аминзодаву М.Турсунзода дар умумигӯиву схематизм дар ҷои аввал меистанд. Ва барои мисол шеърҳои М.Раҳимӣ «Дар мавзолеи Ленин», -ро ки аз 230 сатр иборат аст ишора карда, меғӯяд, ки «бо вучуди темаи муайян ва ҳаҷми бузург доштани танҳо аз гапҳои умумӣ иборат аст. Шоир дар он ҷо дар бораи ҷизҳои бисёр сухан меронад, аммо аз мундариҷаи конкрет дарак нест». [10, 37]

Се мисраъи шеъре, ки аз манзумаи «Дар мавзолеи Ленин»-и М.Раҳимӣ шоир овардааст, чунинанд:

**Ҳамон замин кунун бори ганҷ бар дӯш аст,
Ҷазо-ш з-аэропланҳо ҳаме зиреҳпӯш аст,
Зи ҳайбаташ зағану лошаҳӯр мадхӯш аст...**

Ҳ.Юсуфӣ менависад, ки «Ғайр аз ин шеър сюжет ва ҳатто мундариҷаи конкрет надорад, дар вай як қатор ҳақиқатҳои ҷиддӣ ҳам мавҷуданд. Шоир бузургӣ ва ҳашмати ватани мо, аэроплони бисёри онро нишон дода истода, меғӯяд, ки «аз ҳайбати он зағану лошаҳӯр, мадхӯш аст». Ин ҷӣ қадар бемаънӣ аст!». [10, 37]

Нақди ҷанбаи хунарии шеърҳои муосир дар мақолаи дуҷуми Ҳ.Юсуфӣ «Барои поэзияи муносиби давр!» [10, 43-47] боз ҳам характери ҷиддӣ қасб кардааст. Дар ибтидои мақола Ҳ.Юсуфӣ менависад, ки «Нуқсонҳои дигар зарарнокӣ поэзияи мо то ҳол дар эҷодиёти бисёр шоиронамон ҳукмронӣ карда омадани шаклпарастӣ, тақлидчиӣ ва умуман ҳалтуранависӣ мебошад». [10, 39]

Ашъореро, ки Ҳ.Юсуфӣ ҳамчун намуна барои исботи андешаҳои дар мавриди «шаклпарастӣ», «тақлидчиӣ» ва «ҳалтуранависӣ» овардааст, аз ашъори М.Раҳимӣ, М.Турсунзода, Сухайлӣ ва Лоҳутӣ мебошанд. Аз ин ҷаҳор нафар суханвар, ки Юсуфӣ ашъорашонро ба «беҳаракатии доимӣ», «тумтароқии бемаънӣ», «якрангии дилгиркунанда», «шаклпарастии нодаркор» айбдор кардааст, ду нафар, яъне М.Раҳимӣ ва Сухайлӣ шоирони суннатгаро буданд, М.Турсунзода шоири насли комсомол ва Лоҳутӣ шоири инқилобӣ, ки дар қолабҳои кӯҳна тавонист маъниҳои сиёсӣ иҷтимоиро бо шеваи ба худ хос инъикос намояд. Ҳ.Юсуфӣ менависад, ки ин қисм шоирон мехоҳанд, ки бо ҳамон қолабҳои кайҳи пӯсида ва ба руҳи хонандаи имрӯза номувофиқ мундариҷаҳои нав ва дилчаспи зиндагии моро ифода кунанд. Ва сипас, меафзояд, ки «Кайҳи фаҳмидан лозим буд, ки шакл ва мундариҷа ягонагии диалектиро ташкил медиҳанд ва барои ифода кардани мазмунҳои нав шаклҳои нави барҷаста ва тару тоза ҳаҷонбахш лозиманд». [10, 40]

Ба ақидаи Ҳ.Юсуфӣ вазнҳои дароз, радифҳои бемаънӣ, ташбеҳ, истиора ва муболиғаҳои кӯҳнаи ғайритабиӣ, қофияҳои якрангии дигарнашаванда ва ифодаҳои шаблонӣ нишонаи тақлиди татабуӣ шоирони суннатгароеанд, ки қудрати навоҷарӣ кардан дар ҷанбаи лафзии каломӣ бадеъро надоранд. Ин назария дар шеършиносӣ ва сухансанҷии асили балоғати суннатӣ ҳамчун меъёри шинохти шеър қабул бошад ҳам дар адабиёти

шуравии тоҷик бори аввал аз ҷониби Ҳ.Юсуфӣ ба миён гузошта шудааст, ки гувоҳӣ аз маърифати комили ӯ дар мавриди шинохти каломи бадеъи асил мебошад. Ӯ аз «Гулнома» ном шеъри М.Раҳимӣ, ки дар маҷаллаи «Бо роҳи Ленин», № 10, соли 1939 нашр шудааст ҷаҳор мисраи зеринро иқтибос кардааст:

**Дило, навиш номае барои бахтиёр гул,
Ки баҳри интиҳоби мо расида мавҷдор гул.
Ба гулшани советиён – ба рӯи шашяки ҷаҳон
Ҷунон ки мавҷи сохтмон – ба рӯи беканор гул.**

Сипас, менависад, ки «Ин шеър аз 70 сатр иборат аст, ки радифи «гул» ҳамин гуна то охир давом мекунад ва қариб 60 маротиба радифи «гул» такрор карда мешавад. Бинобар он ки шоир худро ғуломи радифи «гул» кардааст, дар тамоми шеър ба ҷои муҳокимаи эҷодкор калимаи «гул» ҳукмронӣ мекунад. Дар натиҷаи ин мушкилписандӣ шоир маҷбур мешавад, ки монанди «мавҷдор гул», «мавҷи сохтмон» чӣ қадар истиораҳои нозебу ночаспон ба қор барад. Охир, ин гуна шеърҳои дилгиркунандаи номафҳум ва бе идеяи муайян барои кӣ дарқоранд, бо қадом мақсад онҳо менависанд?». [10, 40]

Ашъореро, ки Ҳ.Юсуфӣ аз М.Раҳимӣ ва Суҳайлӣ мисол овардааст, дар қиёс бо шеърҳои, ки он замон аз ҷониби шоирони пролетар иншо гардида буданд, аз ҳар ҷиҳат бартарӣ доранд. Зеро ин ду суҳанвар тарбиятдидаи мактаби суннати шеъри классикӣ буданд ва то ҷое аз шеърҳои шоирӣ огоҳӣ доштанд. Аммо эҳди мунаққид ин аст, ки бо воситаҳои баёнии мустаъмалу обшӯста арзи матлаб қардан маънои шоириро надорад. Масалан, дар шеъре, ки аз М.Раҳимӣ иқтибос гардида бофта калом қавӣ аст, танҳо қолаби классикӣ ва забони шеъри пешин имкон надодааст, ки бо забони мувофиқи ҳол суҳанвар матлабашро арза дорад. Ва ё ҷои дигар Ҳ.Юсуфӣ аз шеъри «Калиди фатҳ»-и Суҳайлӣ ёдовар шуда, пас аз овардани байти зер:

**Эй зи номат дафтари анвор унвон ёфта,
Ҷашми дониш равшанӣ аз ту фаровон ёфта.**

менависад, ки «Оё ҳамин шеър ҳам дар асри 20-ум, дар давраи мо навишта шудааст? Барои шоирони советӣ ба Анварӣ барин шоирони маддоҳ ва бепринсип тақлид карда, «назира» навиштан чӣ лозим буд? Дар қучои ин шеър «калиди фатҳ» ҳаст, охир?». [10, 41]

Ҳ.Юсуфӣ шеърҳои хуби М.Раҳимӣ ва Суҳайлиро инқор накарда, менависад, ки шеърҳои «Ҷоду, ҷоду», «Хуршеди Кремл»-и М.Раҳимӣ ва «Фатҳи кӯҳсор», «Ба ҳифзи ватан»-и Суҳайлӣ бехтарин намунаҳои эҷодиёти онҳо мебошанд, ки «ҳақиқатан ҳам қимати бадеӣ доранд, аммо ин гуна асарҳо ҳанӯз дар онҳо қаманд». [10, 41]

Яке аз унсурҳои муҳим дар ҳунари шоирӣ истифодаи бурдан аз санъатҳои бадеӣ, махсусан ташбеҳи истиора мебошад, ки ин ду суварӣ ҳаёл дар баён ва бадеъи мавқеи махсусро ишғол месозанд. Аз нав офаридани ташбеҳи истиора ба ҳар як шоир муяссар намегардад, зеро дар ин ҷода суҳанварро маърифати қомил ва зеҳни ҳеле олӣ лозим мешавад. Агар ба таърихи адабиёти ҳазорсолаамон назар кунем, аён аст, ки бузургтарин шоирони ихтироъкор дар бадеъи онҳоянд, ки дар баробари таҳайюли шоирӣ доштан, инчунин аз улуми замон баҳраи қомил доштаанд. Ҳабиб Юсуфӣ ба масъалаи тарзҳои ифода, ташбеҳ ва истиора, ки ба мафҳуми шакл медроянд, муҳтасар таваққуф карда, менависад, ки «Дар поэзияи мо баробари будани ифодаҳои образнокӣ нав ва муваффақиятнок, ифодаҳои кӯҳнаи тамом аз фаҳми одамон бегона шуда рафтагӣ, ташбеҳ ва истиораҳои номувофиқи ғайритабӣ низ то ҳол бисёр ёфт мешаванд». [10, 41] Сипас аз шеъри «Ба Москва»-и А. Деҳотӣ байти зерин:

**Кунун ба роҳи туам аз чӣ суст мегардад,
Магар ба пой ҳино бастааст ин паровоз?**

- ро оварда менависад, ки «Аввал он ки ифодаи «ба пой ҳино бастан»-ро хонандаи замонӣ мо, ки ҳатто ба даст ҳино бастанро ҳам барҳам додааст, аз қучо медонад? Дигар он ки ҳино ба паровоз чӣ муносибат дорад?». [10, 42]

Ҳамчунин, аз достони «Ҳазон ва баҳор»-и М.Турсунзода пораи зеринро

**Ду руҳсораш зи лола сурхтар буд,
Лаби ёқут лабрези шакар буд.
Ду гесӯяш мисоли хирмани гул,
Ҳабар додӣ зи рангу бӯи сунбул.[10, 42]**

иқтибос намуда, Ҳ.Юсуфӣ обшӯставу қуҳна будани воситаҳои тасвирро ишора карда, менависад, ки «Чӣ қадар кӯҳна, ҳоидашуда будани ин гуна ифодаҳоро худӣ рафӣқ М.Турсунзода ҳам бояд иқрор кунад». [10, 42]

Дигар аз унсурҳои шаклсозӣ шеър вазну қофия мебошад, ки пешиниён перомунӣ он осори назариявии зиёде навишта, зарурати ба таври солим дар қолаби аруз ифода кардани матлабро таъкид кардаанд. Дар шеъри муосири тоҷик пас аз устод Садриддин Айний, ки бо шеъри «Марши хуррият» қолаби тозаӣ баёнро пешкаш намуд, Пайрав Сулаймонӣ дуҷум нафаре буд, ки дар авзони шеър навовариҳо кард ва шеърҳои «Навиди Вахшстрой», «Якуми май», «Корвон»-и ӯ намунаи ғӯи ин қазия мебошанд. [1, 177] Ҳ.Юсуфӣ ҳамин матлабро ёдовар шуда, менависад, ки «Дар масъалаи вазни шеърӣ як реформаи ҷиддӣ ба вучуд овардан ва дар ин ҷо аз таҷрибаҳои шоири талантноки тоҷик Пайрав Сулаймонӣ ғоида бурдан, онро боз ҳам дар сифати васеъ тараққӣ додан лозим аст, вай дар вазни шеъри тоҷикӣ як қатор навиғариҳо дароварда, ба муваффақиятҳои калон ҳам соҳиб шудааст». [10, 45] Ба ақидаи Ҳ.Юсуфӣ то он замон, ки шаклҳои нави бадеӣ эҷод нагарданд, ҳеҷ гоҳ мазмунҳои нави ҳаёти имрӯзаро барҷаста тасвир карда наметавонем. «Мақсад аз реформаи вазни шеърӣ тамоман барҳам додани вазни аруз набуда, балки дар доираи аруз вазнҳои тоза ба вучуд овардан ва дар баробари будани арузи классикӣ, истифода бурдани вазни ҳичоро ҳам васеъ кардан аст»- меғӯяд мунаққид. Ва дар мавриди истифодаи авзони арузи классикӣ менависад, ки ҳамаи вазнҳои классикиро баробар қабул карда намешавад, балки «вазнҳоеро гирифтани лозим аст, ки онҳо суръати давр ва кайфияти шоду хурсандонаи одамони советиро акс кунонида метавонанд». [10, 45]

Дар мақолаи «Баҳр дар пиёла» низ оид ба бемавқеъ истифодаи баҳри мутақориб аз ҷониби муаллифони достони «Ленинобод» ишора карда, онро «вазни ҷанговарона» меномад, ки Фирдавсӣ барои барҷаста тасвир кардани ҳаёти қаҳрамононаш бо як оҳанги мутантан дар «Шохнома» истифода кардааст ва ташбеҳу истиора муболиғаҳояш ба характери асар вобастагӣ доранд. Ва меафзояд, ки «Вазни ҷанговаронаи «Шохнома» дар поэмаи «Ленинобод», ки ҳеҷ гуна мафҳуми ҷанговарӣ надорад, ҳаргиз мувофиқ нест, инчунин як қатор муболиғаҳои ғайритабиӣ, ки авторҳои ин поэма қор мефармоянд, ба асар ҳеҷ гуна руҳи бадеӣ намебахшанд. Масалан:

Расонданд то бар фалак дуди ҷанг;

Аз ӯ нолаҳо бар фалак мерасид;

Расонида то бар фалак дуди оҳ.» [10, 66]

Ба ақидаи шоир истифода бурдани чунин муболиғаҳо ба руҳи хонандаи имрӯз номувофиқанд ва аз ҳақиқат дуру ниҳоят хандавар мебошанд. Ҷолиб аст, ки ин матлабро Ҳабиб Юсуфӣ беш аз ҳаштод сол пеш баён кардааст, аммо обшӯстагии шеър аз лиҳози забон ва воситаҳои тасвир имрӯз низ дар шеъри мо ҳукмфармо аст, зеро то кунун бисёре аз суҳанварони мо ташбеҳу истиораҳоро ба қор мебаранд, ки аз асрҳои миёна омада расидаанд ва обшӯставу забонзадаанд. Ҳабиб Юсуфӣ менависад, ки «Ташбеҳ, истиора, муболиға, киноя ва монанди ин воситаҳои тасвиrot барои зинда, ҷоннок ва барҷаста тасвир намудани воқеа хизмат мекунанд ва бояд онҳо ба ҳамин мақсад қор фармуда шаванд, аммо дар ин поэма бештар барои ҳамқофия кардани сатрҳо қор фармуда шудаанд». [10, 67]

Дар воқеъ, бо дархостҳои ҳизбию идеологӣ ва тибқи талаботи методи реализми сотсиалистӣ ороиши ҷанбаи лафзии калом бадеӣ, ки боиси қавӣ гаштани бадеият мешуд, дар солҳои сиёму чилум шаклпарастӣ хонда мешуд. Агар ба таърихи ҷараёнҳои нақди адабӣ дар Русияи ибтидоӣ садаи бистум назар кунем, ҷараёни формализм, ки намоёндагони барҷастаи ин мактаб Виктор Шкловский, Роман Якобсон, Осип Брик, Борис Эйхенбаум, Юрий Тинянов ва дигарон дар рушду такомули назарияи адабиёт ва нақди адабии русӣ саҳми бузург гузошта буданд. Вале дар охири солҳои бистум маҷбур шуданд, то Россияро тарк намоянд, зеро ин ҷараён аз нигоҳи идеологияи шуравӣ маҳкум гардида буд. Ба ақидаи Сируси Шамисо «Формалистҳо асари адабиро шакл (фурм)-и маҳз медонистанд ва муътақид буданд, ки дар баррасии асари адабӣ тақия бояд ба фурм (шакл) бошад, на муҳтаво ва асосан муҳолифи тақсими матн ба сурат ва маънӣ буданд ва меғуфтанд, ки дуруст аст, ки муҳтаво ноқили эҳсосот ва авотифу афкор аст, аммо ҳамаи инҳо дар воқеъ, дар аносири забонӣ аст». [4, 162]

Ҳ.Юсуфӣ шояд аз назарияи формализми русӣ огоҳӣ надошт, аммо меъёри асосии шинохти адабиёти шуравӣ, яъне ҷанбаи иҷтимоию сиёсии онро инқор накардааст ва ба тавре возеҳ навиштааст, ки «Реализми сотсиалистӣ аз нависанда дар образҳои бадеӣ, бо шаклҳои баланд, ҳаққонӣ ва дуруст тасвир кардани ҳаёт ва аз ҷиҳати таърихӣ конкрет нишон додани онро талаб мекунад». [10, 46] Ва вазифаи асосии шоиронро дар он рӯзгор аз формализму схематизму умумигӯӣ худро қор гирифтани ба ҳаёти ҷомеаи сотсиалистӣ рӯ

овардан ва зиндагии одамони навро бо шаклҳои тозаї бадеї инъикос кардан медонист, ки ба ҳамин восита «ба ҳалтуранависӣ, ба ифодаҳои кӯхнаї сҳоластикӣ, шаблонӣ зарбаи охири расонада, комёбиҳои ба даст овардашударо боз ҳам зиёдтар кардан» аст. [10, 46]

Ҳ.Юсуфӣ ба ҳунару мартабаи суҳанвари Лохутӣ, мисли дигар шоирону нависандагони он рӯзгор дар ҳамаи навиштаҳои баҳои баланд додааст ва дostonҳои шеърҳои тамлиї ўро намунаи бехтарини шеър дар адабиёти шуравии тоҷик ба ҳисоб овардааст. Ва дар ҷое дар заминаи нақди иҷтимоии рӯзгор ў шеъри зерини Лохутиро оварда, ба он эрод гирифта, онро «лирикаї «софи» бадбинона ва ба ҷавонони имрӯзаї мо бегона» мешуморад, ки ин ҳам яке аз дархостҳои метод нисбат ба ҷанбаи ғоявии шеър дар он рӯзгор буд:

**Хуршеди ман кучой?
Сард аст хонаи ман!
Дур аз руҳат сарои
Дард аст хонаи ман!**

Ҳ.Юсуфӣ дар баробари пайдо кардан ва фош намудани камбудию норасоии шеъри солҳои сиёму чилум аз лиҳози ҳунар, ҳамчунин аз муваффақиятҳои он низ суҳан ба миён оварда менависад, ки «Қасоне, ки танҳо камбудии поэзияи моро ба назар мегиранду дар бораи пешравии он ҳеҷ чиз намегӯянд, онҳо ё муваффақияти онро рӯйрост инкор мекунанд, ё чунон мефаҳманд, ки дар бораи муваффақият гап задан умуман зарарнок аст». [10, 34]

Ва ҳамчун намунаҳои бехтарин, ки дар онҳо «образҳои тоза», «вазниҳои ҷоннок», «ташбеҳ ва истиораҳои нави муваффақиятнок» ва «ифодаҳои оригиналӣ» мавҷуданд, аввал пораи зерини шеъри Деҳотӣ:

**Зи шавқи ишқи ин ватан,
Зи қари дил ба кӯҳи тан,
Занад ғаввора шеъри ман
Чу оби ҷашмасорҳо!**

Инчунин, як байт аз шеъри «Манораи марғ»-и Пайрав:

**Дар лою гилаш об шуда бозуи меҳнат,
Хумдони ҷафо пухта дар ў хишти мусибат.**

Ва аз шоири дар он рӯзгор ҷавон Қамол Максудӣ, ки минбаъд ин ном дар адабиёти тоҷик барҷо намонадаст, пораи зеро:

**Обшорҳо тор-тор буд,
Қоқули сари кӯҳсор буд.
Баҳри зеби кӯҳ, чун ливои сурх,
Мавҷ мезанад лолаҳои сурх.**

оварда менависад, ки «Дар ин сатрҳо дида мешавад, ки ҷи гуна ҳиссиёти пурҷӯш ва ҳаяҷони шоир дар ифодаҳои бадеї акс ёфтааст». [10, 33-34]

Дар воқеъ, пораҳои ҳамчун намунаи бехтарини тасвир дар шеъри солҳои сиёму чилум иқтибоскардаи Ҳабиб Юсуфӣ аз нигоҳи баён ва бедеъ тароват доранд, ки ин гувоҳӣ аз табиӣ саршор ва завқи баланди суҳансанҷии ў медиҳанд.

Ба ақидаи Маъруф Раҷабӣ «Баррасии Ҳ.Юсуфӣ дар масъалаи бадеиёт, ҷанбаи санъатвари суҳан, анъанаву навоарӣ ниҳоят пухтаанд ва бо қамоли бовар метавон гуфт, ки чун барномаи эҷодӣ (дар доираи имконоти мафкураи ҷорӣ) зухур кардаанд. Аз ин рӯ мақолаҳои ў дар ташаккули худшиносии нақди шуравии тоҷикӣ шарафи асосгузори доранд». [3, 108]

Хулоса, Ҳабиб Юсуфӣ чун шоири навоар ва ноқиди нуктасанҷ бо афкори аз нигоҳи илмӣ қавии интиқодияш тавонист саҳифаи наво дар таърихи нақди адабии муосир боз наояд. Дар адабиётшиносӣ ва нақди адабии замони шуравии солҳои 20-40-уми садаи ХХ ў аввалин нафарест, ки ба таври возеҳ масъалаи ҳунарро дар шеър ба миён гузошта, дар либоси бадеъ арза доштани мазмунҳои тозаї иҷтимоиро барои суҳанварон ҳатмӣ шумурдааст. Диди эстетикӣ Ҳабиб Юсуфӣ дар заминаи балоғати суннатӣ устувор гардида, ҳамзамон бо огоҳӣ пайдо карданааш аз афкори адабӣ ва танқидии адибону суҳаншиносони русиву ғарбӣ таҳаввул пазируфта, барои ривочу равнақи адабиёти тоҷик дар шароити наво падидаи қомилан тоза ба ҳисоб меравад. Агар умр вафо мекард, Ҳабиб Юсуфӣ метавонист дар нақди адабии тоҷик қолабшиканиҳои зиёде карда, барои пешравии адабиёт хизматҳои бузургеро анҷом диҳад. Мулоҳизаҳои адабӣ ва танқидии Ҳ.Юсуфӣ далолатгари вуқуфи

комили ӯ аз олами шеърӯ шоирӣ, моҳияти каломӣ бадеъ ва вазифаҳои шеърӯ суҳанвар дар ҷомеа мебошанд.

АДАБИЁТ:

1. Асозода, Худойназар. Таърихи адабиёти тоҷик /Худойназар Асозода.-Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014.-672 с.
2. Набавӣ, Абдуҳолик. Ҷанги ватанӣ ва афкори адабии тоҷик /Абдуҳолиқи Набавӣ.- Душанбе: Дониш, 2015.- 239 с.
3. Раҷабӣ, Маъруф. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ /Маъруф Раҷабӣ.-Душанбе: Адиб, 1987.-207 с.
4. Шамисо, Сирус. Нақди адабӣ /Сирус Шамисо.- Техрон: Митро, 1385.- 488 с.
5. Шарифзода, Б. Ҳоконӣ ва нақди шеър /Б.Шарифзода. – Душанбе: «Шарқи озод», 2010. – 186 с.
6. Шарифов, Х. Ташаккули афкори адабӣ дар асрҳои X-XI /Х.Шарифов.- Душанбе, 2017.- 240 с.
7. Юсуфӣ, Ҳабиб. Маҷмӯаи шеърҳо /Ҳабиб Юсуфӣ.-Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1949.-299 с.
8. Юсуфӣ, Ҳабиб. Роҳи нотаом /Ҳабиб Юсуфӣ.- Душанбе: Ирфон, 1975.-258 с.
9. Юсуфӣ, Ҳабиб. Сатрҳои нотаом /Ҳабиб Юсуфӣ. Китоби I.- Душанбе: Адиб, 1987.-333 с.
10. Юсуфӣ, Ҳабиб. Сатрҳои нотаом. Мақолаҳо, намунаҳои мукотиба ва аз «Дафтари ёдбурд» /Ҳабиб Юсуфӣ. (Мураттиб ва муаллифи охирисуҳану тавзеҳот Ҳ.Шодиқулов.-Душанбе: Адиб, 1987.-256 с.

ҶАНБАИ ҲУНАРИИ ШЕЪР ДАР НАҚДИ ҲАБИБ ЮСУФИ

Дар ин мақола мулоҳизаҳои адабӣ ва танқидии шоир, ноқид ва тарҷумони маъруфи тоҷик Ҳабиб Юсуфӣ дар мавриди ҷанбаи ҳунарии шеър мавриди паҷӯҳиши илмӣ қарор гирифтааст.

Ҳабиб Юсуфӣ аз зумраи он адибонест, ки дар таърихи нақди адабии солҳои ҷилуми садаи бист бо афкори тозаи адабии худ таҳаввулоти ҷиддиеро ворид намуд. Дар ибтидои садаи бистум шеърӯ адаби тоҷик зери таъсири дархостҳои ҷизбӣ ва меъёрҳои методи реализми сотсиалистӣ то андозаи хеле равшан ҷанбаи ҳунарии ҳудро коҳиш дод. Аз як ҷониб шиори «Барои адабиёти пролетарӣ» ва аз дигар тараф «Ҳалқияти адабиёт», ки оммафаҳм сохтани шеърро тарғиб мекарданд, боис шуд, ки каломӣ ноби тоҷикӣ ба шиорҳои рӯзмарраи кӯчагӣ мубаддал гардад. Барои ба асолати ҳунари баргаштан афкори адабӣ ва танқидии Ҳабиб Юсуфӣ аз он ҷиҳат аҳамият дорад, ки ӯ дар заминаи назарияи балоғати суннатӣ ифода кардани мазмунҳои тозаи ҳаётӣ барои аҳли адаб тавсия меод. Мақолаҳои танқидии ӯ дар он рӯзгор падидаи комилан тозае ба шумор меравад, ки баъдтар ҳам аз ҷониби адабиётшиносону мунаққидон сармашки қори эҷодӣ қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: нақд, иҷтимоӣ, ҳунари, вазн, қофия, умумигӯӣ, маҳорат, суннат, навоҳарӣ, тасвир, нуқсон, таҳайюл, схематизм, тақлид.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ АСПЕКТ ПОЭЗИИ В КРИТИКЕ ХАБИБА ЮСУФИ

В данной статье подвергаются научному исследованию литературно-критические взгляды известного таджикского поэта, критика и переводчика Хабиба Юсуфи на художественный аспект поэзии.

Хабиб Юсуфи - один из тех писателей, которые своими свежими литературными идеями внесли серьезные изменения в историю литературной критики 40-х годов XX века. В начале XX века под влиянием партийных требований и критериев метода социалистического реализма таджикская поэзия и литература значительно снизила свою художественность.

С одной стороны, лозунги «За пролетарскую литературу», а с другой, «Народность литературы», способствовавшие популяризации поэзии, привели к тому, что слова таджикского поэта превратились в повседневные уличные лозунги. Литературно-критическое мнение Хабиба Юсуфи важно для возвращения к художественному своеобразию в том смысле, что он рекомендовал литераторам выражать свежее жизненное содержание на основе теории традиционного воспитания. Его критические статьи считаются совершенно новым для того времени явлением, которое впоследствии стало источником творчества литературоведов, а также и критиков.

Ключевые слова: критика, общество, искусство, размер стиха, рифма, обобщенность, мастерство, религиозная традиция, новаторство, описание, недостаток, воображение, схематизм, подражание.

THE ARTISTIC ASPECT OF POETRY IN THE CRITICISM OF HABIB YUSUFI

In this article the literary and critical views of the famous Tajik poet, critic and translator Habib Yusufi concerning the artistic aspect of poetry are subjected to scientific research.

Habib Yusufi is one of those writers who made serious changes in the history of literary criticism of the 40s of the twentieth century with his fresh literary ideas. At the beginning of the 20th century, under the

influence of party demands and criteria of the socialist realism method, Tajik poetry and literature significantly reduced its artistic aspect.

On the one hand, the slogans “For proletarian literature” and on the other hand, “People of Literature”, which promoted the popularization of poetry, led to the fact that the words of the Tajik nobleman turned into everyday street slogans. Habib Yusufi's literary-critical opinion is important for the return to artistic originality in the sense that he recommended to literati the expression of fresh life content based on the theory of traditional puberty. His critical articles are considered as a completely new phenomenon for that time, which was later considered as a source of creativity of literary scholars as well and critics.

Key words: criticism, society, art, verse size, rhyme, generalization, craftsmanship, relational tradition, innovation, description, lack, imagination, schematism, imitation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Марвориди Саидмуроди Бойзода - ассистенти кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоии факултети таҳсилоти томактабӣ ва ибтидоии ДДОТ ба номи С.Айни Тел.: (+992) 93.199.75.99

Сведения об авторе: Марвориди Саидмуроди Бойзода – ассистент кафедры методики начального образования факультета дошкольного и начального образования ТГПУ им. С. Айни. Тел.: (+992) 93.199.75.99

Information about the author: Marvorid Saidmurodi Boizoda – assistant in the department of methods of primary Education, Faculty of preschool and primary education, Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Ayni, Phone: (+992) 93.199.75.99

УДК:37.034:378(575.3)

НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ НА ПРИМЕРЕ РУССКИХ УЧЕНЫХ, ПОЭТОВ, ПИСАТЕЛЕЙ

Содиқова М. С.

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино

Воспитание личности — это воспитание такого стойкого морального начала, благодаря которому человек сам становится источником благотворного влияния на других, сам воспитывается, и в процессе самовоспитания еще больше утверждает в себе собственное моральное начало.

В. А. Сухомлинский

Основатель мира и национального единства, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон отмечает: «Правительство страны ставит в центр своего внимания вопросы, связанные с государственной молодежной политикой, и осуществляет все необходимые меры для поддержки созидательных инициатив молодежи нашей независимой страны. Для молодежи мы должны создать такие условия и воспитать ее таким образом, чтобы наши дети выбирали правильный путь в жизни, освоили современные науки и знания, изучали современные профессии и ремесла, нашли в будущем свое достойное место в обществе» [7]. Призывы руководителя страны являются ярким выражением заботы государства о сфере образования, где наряду с качественным обучением приоритетное место занимает воспитание подрастающего поколения и студенческой молодежи, от решения которого зависит их будущее в современном обществе. «В процессе воспитания необходимо открывать перед учащимися перспективы их роста, помогать им добиваться радости успехов. Если эти цели и намерения реализуются, личность переживает внутреннее удовлетворение, радость от достигнутых успехов. В тех же случаях, когда намеченные цели не реализуются, она испытывает внутренне беспокойство, чувство неудовлетворенности и психического напряжения. Нетрудно понять, что повторение подобных неудач парализует деятельность личности, и она перестает работать над собой, теряет всякую активность» [2, с.233]. В Таджикистане государственная политика в сфере образования, в том числе, в плане языковой поддержки направлена на достижение качественного образования, которая сформулирована в Стратегии развития национального образования на период до 2030 года, а также в Государственной программе «Совершенствование преподавания и изучения русского и английского языков в образовательных учреждениях РТ до 2030 года». В этих программных документах поставлены задачи коренного преобразования, реформирования этой важной сферы народного хозяйства, обновления учебной базы образовательных учреждений новыми инновационными технологиями, координация усилий, как

преподавателей, так и родителей в целях воспитания и творческого развития личности во всех структурах отечественного образования. Из года в год законодательная база в сфере образования совершенствуется благодаря принятию ряда стратегически значимых документов, направленных на ее реконструкцию с учетом его учебновоспитательного потенциала. Приоритетное место отводится механизму совершенствования культуры поведения, общения и воспитания современной студенческой молодежи в осмыслении ими духовно-нравственных ценностей в процессе вузовского образования. За годы независимости модернизация системы национального воспитания получила новое дыхание. Процесс разработки и реализации единого содержания методики воспитания подрастающего поколения и студенческой молодежи плавно набирает обороты. Были внесены изменения и дополнения в Закон Республики Таджикистан «Об образовании», Национальной концепции образования и воспитания в Республике Таджикистан. Государственная политика в сфере образования определена Конституцией Республики Таджикистан, принятой общенародным референдумом 6 ноября 1994 года. Важным шагом в процессе достойного и нравственного воспитания подрастающего поколения и молодежи стал Закон РТ «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей», принятый в 2011 году. Реализация данного закона свидетельствует, что вопросы духовно-нравственного воспитания отнесены на самый высокий уровень государственной политики. Высшее профессиональное образование в Республике Таджикистан на современном этапе развития общества призвано позитивно влиять на мировоззренческий аспект студентов, оказывая содействие их духовнонравственному развитию. Вузы республики должны внести вклад в решение насущных проблем, направленных на преодоление кризиса нравственности и морали в обществе (подростковая инфантильность, наркомания, девиантное поведение, суицидальные наклонности, оккультизм, экстремизм и т.д.) В Республике Таджикистан с момента установления государственной независимости (1991 год) успешно решаются задачи подготовки высококвалифицированных специалистов в системе высшего профессионального образования. В ряду приоритетных задач – воспитание современной студенческой молодежи в духе гуманных и духовнонравственных качеств и ценностей. Большая работа ведется в направлении создания научных основ духовно-нравственного воспитания подрастающего поколения с основополагающими принципами и положениями, оказывающими действенную помощь образовательным учреждениям всех звеньев и структур, семье, общественности в воспитании современной личности с высоким нравом, культурой поведения и общения, гуманизмом и профессионализмом. В педагогической науке Таджикистана отечественные ученые и исследователи солидарны во мнении, что нравственное воспитание подрастающего поколения и студенческой молодежи является одним из существенных компонентов всего процесса духовного формирования личности. Большую роль в этом процессе призвана играть научная организация духовно-нравственного воспитания, имеющая своеобразные оттенки, специфические механизмы реализации, логику освоения высоких результатов. Сама педагогика как «человекообразующая» наука способствует тому, чтобы люди могли осознать высокую цену человеческой жизни, ее мудростей, наставлений, морального облика, наконец, стремления в сторону позитивных и великих свершений. Без воспитания нет жизни, нет, и не может быть человеческого идеала. Всё, что достигло человечество, это плоды его высокой нравственности, мотивации, убеждения и образованности моральных требований.

Представители русской педагогической мысли А.М.Архангельский, Н.М.Болдырев, Н.К.Крупская, А.С.Макаренко в своих трудах раскрыли и расширили основные теоретические понятия нравственного воспитания в образовательном пространстве, показали пути и способы формирования гармонично развитой и нравственно воспитанной личности, методику подготовки будущих учителей к воспитательной работе, разработали педагогические основы гармоничного сочетания процесса обучения и воспитания. Духовно-нравственное воспитание в логико-понятийном плане, нашло свое определение и расширение в трудах ученых философской науки и мысли (Н.А.Бердяев, В.В.Зеньковский, В.С.Соловьев, П.А.Флоренский, Н.Г.Чернышевский, Г.И.Гершунский) с акцентом возвышения личности человека как особой категориальной ценности. Комплексное и многостороннее исследование научных основ духовнонравственного воспитания в педагогической науке отчетливо просматриваются в многочисленных трудах ученых: И.С. Марьенко, И.А.Каирова, О.С. Богдановой, Т.И.Ильиной, Ф.Ф.Королева, Н.И.Болдырева,

А.В.Зосимовского, И.Т.Огородникова, Н.В.Савина, В.И.Журавлева, Г.Н.Филонова, М.И.Кондакова, Ю.В.Васильковой, Г.И.Легенького, П.И.Пидкасистого, И.Ф.Харламова, Б.Т.Лихачева, В.А.Сластенина, Б.Г.Ананьева, Л.И.Божовича, Н.И.Болдырева, Д.И.Водзинского, Л.С.Выготского, Н.К.Гончарова, И.А.Капрора, А.Н.Леонтьева, Э.И.Моносзон, И.Т.Огородникова, И.Ф.Свадковского и мн. др., которые внесли весомый вклад в разработку теоретических и методологических аспектов духовно-нравственного воспитания, выстроив хронологическую последовательность дефиниций категории «воспитание», «духовность», понять их истинные назначения и концептуальные ценности

А теперь позволим себе повернуться лицом к проблеме «воспитания». Что оно представляет собой? В «Педагогическом словаре» Г.М.Коджаспировой и А.Ю.Коджаспирова отмечается: «Воспитание как общественное явление – сложный и противоречивый социально-исторический процесс передачи новым поколениям общественно-исторического опыта, осуществляемый всеми социальными институтами: общественными организациями, средствами массовой информации и культуры, церковью, семьей, образовательными учреждениями разного уровня и направленности» [6, с-428]. Как видно даже невооруженным глазом, воспитание и воспитательный процесс в образовательном учреждении имеет целостное, организованное направление работы педагогического персонала в целях формирования личности в той или иной профессиональной деятельности с соблюдением норм этики, поведения и толерантно-гуманного отношения. «Согласно современной теории воспитания, одной из важнейших задач воспитания как человекообразующего процесса является его возвращение в контекст культуры. Необходимо интеграция образования в культуру. Это означает его ориентацию на общечеловеческие ценности, мировую и национальную духовную культуру, гуманизацию процесса воспитания, гуманитаризацию содержания обучения и воспитания» [4, с.135]. Молодежь играет ключевую роль в обеспечения массовости спорта, и в честь побед наших спортсменов в различных уголках мира реет флаг нашего любимого Таджикистана. Охват молодёжи заботой, решение их жизненных проблем, правильное и рациональное использование этого национального стратегического ресурса во имя прогресса и процветания Родины, обеспечение безопасности и стабильности общества являются одними из важных задач, которые находятся под непосредственным вниманием Правительства страны, поскольку Таджикистан – страна молодёжи».

Известно, что русские и советские деятели науки и литературы проявляли большой интерес к классической таджикско-персидской литературе и, более того, видели в ней источник вдохновения.

Известного русского писателя Н.Г.Чернышевского восхищала богатейшая культура и мудрость замечательных поэтов и писателей среднеазиатских народов. Зная персидский язык, читая некоторых таджикских классиков в оригинале, русский писатель особенно высоко ценил гениальные творения таджикского классика Абулкасима Фирдоуси (934-1020). Н.Г.Чернышевский называл Абулкасима Фирдоуси «гением поэзии». В книге «Повести в повестях», проникнутой верой в скорую победу, герои «новые люди» - неоднократно обращаются к поэтическим образам, созданным восточными поэтами. Один из его героев читает мужественные жизнеутверждающие стихи прославленного поэта Востока Хафиза, которого хорошо знал и любил Н.Г. Чернышевский. [5,117]

Один из видных русских востоковедов, профессор, член-корреспондент АН Таджикской ССР, заслуженный деятель науки Таджикской ССР, автор многочисленных исследований по истории таджикской литературы И.С.Брагинский, в предисловии книги «Кабуснаме», утверждает, что «этико-дидактическое произведение «Кабуснаме» охватывает важные вопросы воспитания и этики. Оно было написано в 1082-83 гг. Унсурулмаоли Кайкавусом для воспитания своего сына Гиланшаха. Традиция сочинения назидания для детей в персидско-таджикской литературе развивалась и до Унсурулмаоли. Но он, чрезвычайно расширив её сферу, превратил в особый жанр наставления детям. После Унсурулмаоли этот жанр совершенствовался и развивался в творчестве Джами, Ахмада Дониша и др»... Далее профессор И.С.Брагинский отмечает, что в «Кабуснаме» «мягкий юмор и нежность по отношению к сыну придают ей интимный тон, создают иллюзию личной беседы с автором. Вставные рассказы, чрезвычайно простые по стилю, изложены живо и увлекательно» [6,4].

Необходимо подчеркнуть, что ещё в юности великий русский писатель Л. Н. Толстой познакомился с творчеством великих таджикско-персидских поэтов Фирдоуси, Саади, Хафиза в переводах на французский, немецкий и русский языки. Интерес к их произведениям он сохранил на всю жизнь. В своём творчестве писатель часто обращался к наследию классиков таджикско-персидской литературы. Л. Н. Толстой очень хорошо знал поэзию Хафиза. Известный русский поэт А. Фет, переводивший стихотворения Хафиза на русский язык, перед тем, как направлять свои переводы в печать, отдавал их на просмотр Л. Н. Толстому и внимательно прислушивался к его советам.

Следует особо подчеркнуть, что известный русский писатель Л.В. Соловьёв, который попал четырнадцатилетним мальчишкой в Среднюю Азию, в своих произведениях писал о таджикских кишлаках. Он сумел сохранить эту любовь до конца своей жизни. В своём произведении «Из «Книги юности» писатель рассказывает о его поездках по Средней Азии, создаёт картины прошлой и современной ему жизни. Он хорошо знал природу Средней Азии, как проникновенно любил её, описывая: «Скоро пора цветения окончилась, сады затянулись тончайшей зеленоватой дымкой младенческой листвы. И с каждым вечером всё ярче, пышнее, страстнее пылали огромные, в полнеба, закаты над горами, проходили ночи одна за другой, неописуемые, дымно-лунные ночи, а перед новолунием - непроглядно тёмные с чёрно-прозрачным и бездонным небом, с огромными живыми, дрожащими звёздами».

Необходимо отметить, что большое воспитательное значение для молодёжи имеет произведение русского писателя Л.Соловьёва «Повести о Ходже Насреддине». В повести упоминаются Л. Соловьёвым широко известные имена таких поэтов, как Саади, Хафиз, Джами, Бедил и других. Включая цитаты из произведений поэтов Востока, русский писатель стремится рассказ о них передать в восточном стиле, пользуется восточными традиционными образами, изобразительными средствами, пословицами и поговорками. Вот пример сравнения при описании ночи: «Было новолуние, месяц только наметился тончайшей изогнутой линией - «бровью ширазской турчанки», как сказал в своё время Хафиз» [9,33-39].

По утверждению профессора Е.Э. Бертельса, которому была в 1939 году Таджикгосиздатом направлена работа устода С.Айни, основоположника современной таджикской литературы, «Толковый словарь таджикского языка» на редактирование, давая блестящую оценку такому ценному труду, отметил: «Я прочитал некоторые его разделы и могу сказать, что никто другой кроме Вас не справился бы с аналогичной работой. Эта книга – целая сокровищница из драгоценностей, пропитанная ароматом, которой годами будут пользоваться тысячи людей. Эта книга послужит одним из важнейших средств для развития таджикской литературы» [10,25]

Таким образом, использование в процессе обучения и воспитания нравственных качеств личности студентов на материале вышеприведённых ценных высказываний русских учёных, поэтов, писателей о Таджикистане и о творчестве таджикских поэтов, писателей имеет большое значение. Воспитывать молодое поколение необходимо на ярких примерах честного и беззаветного служения своему отечеству. Эти примеры веками воспитывали молодёжь, как учиться и работать на благо своей отчизны, своей родной стране.

Исходя из вышесказанного, следует особо подчеркнуть, что высокохудожественная литература интернациональна по сути своей и значительна в своих идейно-эстетических открытиях. Как показывает практика, использование высказываний русских учёных, писателей и поэтов, их художественного творчества на занятиях со студенческой молодёжью обогащает знания молодёжи о культуре таджикского народа, поскольку степень понимания студентами художественного произведения является показателем усвоения уровня культуры.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Анисимов, С.Ф. Активность и моральная деятельность / С.Ф. Анисимов // Социальная активность личности. - 1976. - Вып. 1. - С. 12-21.
2. Бондаревская А.И. Культурно-образовательное пространство вуза как среда профессионально-личностного саморазвития студентов. - Автореф. дисс.... к.п.н., Ростов-на-Дону, 2004. – 23 с.
3. Безродная, Г.В. Формирование профессионально-нравственной культуры будущего врача: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Г.В. Безродная. - Москва, 1990. - 204 с.

4. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования. - Ростов-на-Дону, 2000. – 242 с.
5. Бондаревская Е.В. Концепция и стратегии воспитания студентов в культурно-образовательном пространстве Педагогического института ЮФУ / Монография. – Ростов н/Д: ИПО ПИ ЮФУ, 2012. – 326 с
6. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь. - М., 2005. – 428 с
7. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 20 янв. 2016 г. URL: <http://www.president.tj/ru/node/10587>
8. Самыгин С.И., Столяренко Л.Д. Педагогика: экзаменационные ответы. Серия "Сдаем экзамен". Ростов н/Д: Феникс, 2003. – 352 с.
9. Харламов И.Ф. Нравственное воспитание школьников: Пособие для классных руководителей. – М.: Просвещение, 1983. – 160 с.
10. Шарипов Ф.В. Педагогика и психология высшей школы: учебное пособие / Ф.В. Шарипов. - М.: Логос, 2013. – 448 с.

ЦЕННЫЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ О НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ НА ПРИМЕРЕ РУССКИХ УЧЕНЫХ, ПОЭТОВ, ПИСАТЕЛЕЙ

Анализ педагогической, философской, психологической, методической литературы показывает, что проблема нравственного воспитания подрастающего поколения и студенческой молодежи всегда была и остается важным направлением в научных исследованиях в области педагогической науки. Ученые для того, чтобы глубже осмыслить диалектику процесса духовно-нравственного воспитания, его феномена и особенностей, структуры и содержания, взаимосвязи с учебными дисциплинами, в том числе, русским языком в медицинском вузе, посвятили свои многочисленные исследования изучению функции и характеру данного процесса, становлению и развитию личности субъектов образования в плане высоких моральных качеств. Теоретические основы формирования и развития духовнонравственных качеств в системе общеобразовательного и высшего профессионального образования исследованы многими отечественными и российскими учёными в области педагогической науки. В отечественной педагогической мысли можно встретить многочисленные высказывания со стороны таких известных просветителей как Имам Азам Абуханифа, Имам Газзоли, Абуабдулло Рудаки, Абуали ибни Сино, Абдурахман Джами, Ахмади Дониш, Насриддин Туси, Саади Ширази, Хафиз Ширази, Садриддин Айни и мн. др. Анализ научной литературы показывает, что проблема духовнонравственного воспитания с древних времён привлекала внимание учёных философов в разные исторические периоды и эпохи (Сократ, Платон, Аристотель, Конфуций, Л.Валло, П.Д.Мирандола, Гегель, Монтень, И.Кант, А.Дистерверг и мн. др.), которые представляли духовную культуру человека через призму его высокой нравственности, гуманности, толерантности и ответственности. Представители русской педагогической мысли А.М.Архангельский, Н.М.Болдырев, Н.К.Крупская, А.С.Макаренко в своих трудах раскрыли и расширили основные теоретические понятия нравственного воспитания в образовательном пространстве, показали пути и способы формирования гармонично развитой и нравственно воспитанной личности, методику подготовки будущих учителей к воспитательной работе, разработали педагогические основы гармоничного сочетания процесса обучения и воспитания.

Ключевые слова: пространство, пути и способы, формирование, методика воспитательной работы, педагогические основы, гармоничные сочетания, ученые философы, духовная культура, высокая нравственность, моральные качества.

МУЛОҲИЗАҶОИ ПУРАРЗИШ ДАР БОРАИ ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ ҶАВОНОНИ ДОНИШЧУ ДАР МИСОЛИ ОЛИМОН, ШОИРОН, НАВИСАНДАҶОНИ РУС

Тахлили адабиёти педагогӣ, фалсафӣ, психологӣ ва методӣ нишон медиҳад, ки проблемаи тарбияи маънавию ахлоқии насли наврас ва ҷавонони донишчӯ ҳамеша самти муҳим дар паҷӯишҳои илмӣ соҳаи илми педагогӣ буд ва мемунад. Барои амиқтар дарки диалектикаи раванди тарбияи маънавию ахлоқӣ, падида ва хусусиятҳо, сохтору мазмун ва робита бо ҷанҳои таълимӣ, аз ҷумла забони русӣ дар донишгоҳи тиббӣ олимони тадқиқоти сершумори ҳудро ба омӯзиши ҷанҳои таълимӣ бахшидаанд. вазифа ва характери ин процесс, ташаққул ва инкишофи шахсияти субъектҳои таълим аз ҷиҳати сифатҳои баланди ахлоқӣ. Асосҳои назариявии ташаққул ва рушди сифатҳои маънавию ахлоқиро дар системаи таҳсилоти умумӣ ва олии касбӣ бисёре аз олимони ватанӣ ва рус дар соҳаи илми педагогӣ мавриди омӯзиш қарор додаанд. Дар афкори педагогии рус аз маорифпарварони номдор, ба мисли Имом Аъзам Абуханифа, Имом Газзоли, Абуабдулло Рудаки, Абуали ибни Сино, Абдурахмони Чомӣ, Ахмади Дониш, Насриддини Тусӣ, Саъдии Шерозӣ, Хофизӣ Шерозӣ, Садриддин Айни ва бисёр дигарон гуфтаҳои зиёдеро дида мумкин аст, ки фарҳанги маънавии инсонро аз призмаи ахлоқи баланд, инсондӯстӣ, таҳаммулпазирӣ ва масъулиятшиносии ӯ муаррифӣ кардаанд.

Намояндагони афкори педагогии рус А.М.Архангельский, Н.М. Н.М.Болдырев, Н.К.Крупская, А.С.Макаренко ба кори таълиму тарбия ва ба тайёр кардани муаллимони оянда, асосҳои педагогии ба ҳам пайвастании протсеси таълиму тарбия инкишоф дода шудаанд.

Калидвожаҳо: фазо, роҳу воситаҳо, ташиқкул, усулҳои кори тарбиявӣ, асосҳои педагогӣ, пайвастиҳои мутаносиб, файласуфон – олимони фарҳанги маънавӣ, ахлоқи баланд, сифатҳои ахлоқӣ.

VALUABLE STATEMENTS ABOUT MORAL EDUCATION OF STUDENT YOUTH ON THE EXAMPLE OF RUSSIAN SCIENTISTS, POETS, WRITERS

Analysis of pedagogical, philosophical, psychological, methodological literature shows that the problem of spiritual and moral education of the younger generation and student youth has always been and remains an important area in scientific research in the field of pedagogical science. Scientists, in order to more deeply comprehend the dialectic of the process of spiritual and moral education, its phenomenon and features, structure and content, relationship with academic disciplines, including the Russian language in a medical university, have devoted their numerous studies to the study of the function and nature of this process, the formation and development of the personality of subjects of education in terms of high moral qualities. The theoretical foundations of the formation and development of spiritual and moral qualities in the system of general and higher professional education have been studied by many domestic and Russian scientists in the field of pedagogical science. In the domestic pedagogical thought, one can find numerous statements by such famous educators as Imam Azam Abuhanifa, Imam Gazzoli, Abuabdullo Rudaki, Abuali ibn Sino, Abdurrahman Jami, Ahmadi Donish, Nasriddin Tusi, Saadi Shirazi, Hafiz Shirazi, Sadriddin Aini and many others. An analysis of scientific literature shows that the problem of spiritual and moral education has attracted the attention of learned philosophers since ancient times in different historical periods and eras (Socrates, Plato, Aristotle, Confucius, L. Vallot, P.D. Mirandola, Hegel, Montaigne, I. Kant, A. Diesterweg and many others), who presented the spiritual culture of man through the prism of his high morality, humanity, tolerance and responsibility. Representatives of Russian pedagogical thought A.M. Arkhangelsky, N.M. Boldyrev, N.K. Krupskaya, A.S. Makarenko in their works revealed and expanded the basic theoretical concepts of moral education in the educational space, showed the ways and means of forming a harmoniously developed and morally educated personality, the methods of preparing future teachers for educational work, developed the pedagogical foundations of a harmonious combination of the process of teaching and education

Key words: space, ways and means, formation, methods of educational work, pedagogical foundations, harmonious combinations, scientists-philosophers, spiritual culture, high morality, moral qualities.

Маълумот дар бораи муаллиф: Содикова Матлюба Сайфуллоевна - номзоди илмҳои педагогӣ, омӯзгори кафедраи забони русии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино, ш.Душанбе, кӯчаи Сино 29- 31, Email:jumayevshohruz@gmail.com., тел.:+(992)937177133

Сведения об авторе: Содикова Матлюба Сайфуллоевна - кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры русского языка ТГМУ имени Абуали ибни Сино, г.Душанбе, ул.Сино 29-31, E-mail:jumayevshohruz@gmail.com., тел.:+(992)937177133

Information about the author: Sodikova Matlyuba Sayfulloevna - candidate of pedagogical sciences, teacher of the Russian language department of the Abuali ibni Sino Tajik State Medical University, Dushanbe, Sino st. 29-31, E-mail:jumayevshohruz@gmail.com., phone:+(992)937177133

ТДУ:37.03+147.8

ИНКИШОФИ АСОСҲОИ МАЪРИФАТИ ЭКОЛОГИИ КҶДАКОН ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ ТАЪЛИМӢ

Назарзода F.

директори муассисаи тахсилоти миёнаи умумии Сарраёсати маорифи ш.Душанбе

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз сохибистиклолӣ, давра ба давра ба раванди тарбияи ҳифзи муҳити зист дар байни аҳоли, махсусан, насли наврас ва баланд бардоштани сатҳи маърифати ҷамъиятии онҳо чораҳои амалӣ меандешад.

Қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маърифати экологии аҳоли” (29 декабри соли 2010, № 673) пеш аз ҳама ба ташаккули рафтори дурусти шахсони алоҳида ва аҳоли оид ба ҳифз ва истифодаи табиат равона гардидаст. Дар Қонуни мазкур будани омӯзиши асосҳои маърифати ҷамъиятӣ ва экологӣ дар ҳамаи зинаҳои системаи таълимӣ ҳатмӣ буда, чунин оварда шудааст: “Дониши экологӣ - баҳши маърифати ҷамъиятиест, ки ба истифодаи бошӯронаи табиат ва таъмини муҳити зисти бехатар барои инсон равона шудааст”. [1,3]

Дар зинаи таҳсилоти томақтабӣ тадқиқоти илмӣ дар қорҳои муҳаққиқони ватанӣ Б. Мачидова, М.Иззатова, Л.Иматзода, Н.Юнусова, М.Обидова, З.Қурбонова, Г.Қурбонова, М.Акрамова ва дигарон омӯхта шудаанд. Муҳимтарин роҳҳои таҳқиқи масъала дар дастурҳои таълимию мақолаҳои илмӣ Б.Мачидова, Н. Ғуломова, З.Турғунова, З.Қурбонова ва дигарон дида баромада шуданд.

Ҷиҳати шиносӣ бо табиат ба кӯдакон машғулиятҳои “Шиносӣ бо муҳити атроф” бо мақсади пайдо намудани тасаввурот дар бораи олами ихотақунанда, рушди мушоҳидакорӣ ва тафаккур гузаронида мешаванд. Яъне, ин як навъ муқаддимаи омӯзиши табиат ба шумор меравад. Дар мавриди омӯзиши табиат ба масъалаҳои экологӣ, яъне алоқамандии байни организмҳои зинда (растаниҳо, ҳайвонот ва одамон) бо муҳити ғирду атроф ё зист диққати махсус дода шуда, кӯдаконро дар рӯҳияи муносибати раҳмдилонро ғамхорона ба захираҳои табиат, аз ҷумла растаниҳою ҳайвонот тарбия менамоянд.

Муҳаққиқи ватанӣ Н.Ғуломова дар ин маврид чунин қайд мекунад: “Мавриди шиносӣ бо муҳити зист инкишофи шавқу завқ кӯдакон нисбат ба ҳаёт ва ғайрияти одамон, ҳодисоти табиат аз давраи хурдсолӣ оғоз меёбад. Дар ҳар як давраи синнусолӣ дар кӯдакон бояд қобилияти ба ашё ва ҳодисоти табиат диққат додан, муқоиса ва ба ғуруҳҳо ҷудо намудани ашё, ҷудо кардани фарқияти хусусияти муайяни онҳо ташаккул ёбад». [5,45]

Дар ҳақиқат, омӯзиши табиат кӯдаконро бо донишҳо ва малакаҳо оид ба табиат таъмин намуда, қобилиятҳои дарккунии онҳоро, ки ба рушди ҳамаҷонибаи онҳо оварда мерасонад, устувор менамояд. Машғулиятҳои шиносӣ бо муҳити атроф, аз ҷумла бо табиати зинда ва ғайризинда кӯдаконро дар оянда ба омӯختани машғулиятҳои табиатшиносӣ, ботаника, зоология, анатомия ва физиологияи одам дар синфҳои болоӣ тайёр менамояд. Вазифаи асосии шиносӣ бо табиат – тарбияи инсонӣ комил, мукаммал намудани донишҳо, омӯзонидани дилсӯз будан, дӯст доштан ва нигоҳубини диёри худ, муҳофизат кардани боигариҳо ва афзун намудани онҳо мебошад. [4;5]

Мақсади асосии омӯзиши тағйироти мавсимӣ дар табиат, ин шинос намудани кӯдакон бо унсурҳои мебошанд, ки дар асоси онҳо мафҳумҳо оид ба обу ҳаво, ҳодисаҳои табиати зинда ва ғайризинда ташаккул дода мешаванд, ки ба ҳар як фасли сол хос буда, вобастагии ҳодисаҳои табиат бо муҳити табиӣ ба воситаи маводҳои аёни дастрасро меомӯзонанд. Дар натиҷаи мушоҳидаи табиат ба захираи луғавии кӯдакони синни 6-7 сола мафҳумҳо дар бораи табиат ворид карда мешавад. Дар кӯдакон хислатҳои интиқодан муносибат намудан ба таъсири манфии одамон ба табиат (поймол кардани гулгаштҳо, шикастани шохҳои дарахтон, буридани дарахтон, нобуд кардани парандагону вайрон кардани лонаи онҳо), кӯшишу ғайрати муҳофизати растаниҳо ва ҳайвонҳои диёри худ тарбия мешавад, ки бо ин роҳ онҳо моҳияти таъсири инсонро ба табиат мефаҳманд.

Табиат ҳамчун материяи ягона ва яклухт дида баромада мешавад, ки дар он табиати зинда ва ғайризинда байни якдигар дар алоқамандии зич мебошанд. Кӯдакон бояд сифатҳои фарқкунандаи табиати зинда ва ғайризиндаро, аз ҷумла ҳаракат, инкишоф, пахншавӣ, мутобикшавӣ (лубиё, неш задан, сабзидан, поя пайдо шудан, шох ва баргҳо, гул мекунад, ҳосил медиҳад ва монанди ин) дида тавонанд.

Тасаввуроти кӯдаконро дар бораи табиати зинда - растаниҳо, аз ҷумла дар бораи сабзидан ва парвариши онҳоро ташаккул додан, омӯзонидани фарқ кардани растаниҳо аз рӯи барг, гул, мева ва манфиати онҳо барои инсон, мустаҳкам ва васеъ гардондани тасаввуроти кӯдакон оид ба парандаҳо (хонагӣ, муқимӣ, мавсимӣ), тарзи ҳаётгузаронӣ ва зиёдшавии насли онҳо, васеъ намудани доираи дониши бачаҳоро оид ба ҳайвонҳо (хонагӣ, ваҳшӣ, ваҳшии дарранда) аломатҳои хосси зоҳирӣ ва хислатҳои хосси онҳо ва ғайра вазифаҳои муҳимме мебошанд, ки дар барномаи таълимӣ-тарбиявии кӯдакистон “Рангинкамон” оварда шудаанд. [4,45-48]

Ташаккулдиҳии тасаввурот дар бораи табиати ғайризинда, васеъ кардани донишҳо оид ба ҳодисаҳои табиат (шамол, гармию хунокии ҳаво, обҳезӣ, сел, заминларза), омӯзонидани мустақилона мушоҳида намудани ҳодисаҳои табиат ва дигаргуниҳои он дар фаслҳои гуногуни сол барои инкишофи фикрронӣ ва донишгирии кӯдакон аҳамияти калон доранд. Инчунин, омӯзонидани мушоҳидаи дигаргуниҳои табиат дар фаслҳои тирамоҳ, зимистон, баҳор, тобистон ва муайян карда тавонистани тағйироти олами набототу ҳайвонот, ғайрияти меҳнатии одамон тибқи вазифаҳои асосӣ дар ғуруҳҳои синну солӣ ба ҳисоб мераванд.

Истифода аз асарҳои бадеии бачагона, шеърӯ суруд дар бораи фаслҳои сол низ бамаврид мебошад. [6] Барои намуна суруд дар бораи фаслҳои сол пешниҳод мегардад.

- Тирамоҳи зарнисор,
Ку, ҳадятро шумор.
- Себаки ширин аз ман,
Хурмои қандин аз ман.

- Эй навбаҳори зебо,
Чӣ овардӣ ту савго.
- Лолаю гул овардам,
Сабзаи мӯл овардам.

- Зимистони чонона,
Чӣ овардӣ тӯёна?
- Барфаки нарм овардам,
Кӯрпаи гарм овардам.
Раҳмат ба ту, Зимистон!
Раҳмат, Баҳори пурнур!
Тобистону Тирамоҳ,
Ба Шумо ҳам ташаккур!

- Эй тобистони хушрӯ,
Чӣ овардай ту?
- Ин рӯзи равшан аз ман,
Ин хусни гулшан аз ман.

Шиносӣ бо тағйироти мавсимӣ дар табиат аз тирамоҳ оғоз меёбад. Ташкил ва мазмуни қорҳо аз рӯи мавзӯи: «Табиат дар тирамоҳ ва машғулияти одамон» дар якҷанд машғулият гузаронида мешавад. Аз як мавзӯ ба мавзӯи дигар талабот ба мушоҳидаҳои кӯдакон, ҷамъбаст намудани маълумоти мушоҳидашуда ва инчунин муқоисаи онҳо бо якдигар мураккаб шудан мегирад. [7,8]

Омӯзиши мавзӯҳои табиат оид ба тирамоҳ аз рӯи чунин нақшаи муайян ба роҳ монда мешавад:

1. Саёҳати маълумотгирӣ ба табиат, ки дар он кӯдакони синни 6-7 сола ба растаниҳо, ҳайвонот, обу ҳаво, машғулияти одамон дар фасли тирамоҳ шинос мешаванд.

2. Қор бо тақвими табиат дар ҷараёни машғулиятҳо.

3. Мушоҳидаи ҳаррӯзаи табиат бо мақсади ба даст овардани донишҳои аниқ дар бораи тирамоҳ.

Машғулиятҳои шиносӣ бо табиат мавриди фаъолияти кӯдакон дар мавзӯи «Қор бо тақвими табиат» зинаҳои зерини омӯзиширо дарбар мегирад:

1. Кӯдакони синни 6-7 сола супориши мушоҳидаи ғирифта, шифоҳӣ дар бораи обу ҳавои рӯзи қорӣ маълумот медиҳанд. Супориш ба шакли саволи умумӣ дода мешавад: «Обу ҳаво имрӯз чӣ ҳел аст?». Баъд савол аниқтар қарда мешавад. Чунончи, «Нигоҳ кунед, имрӯз осмон чӣ гуна аст?», «Абрҳо кам ё зиёданд? Офтоб чӣ тавр медурахшад?» (ё худ «Барои чӣ офтоб намудор нест?»), «Одамон чӣ тавр либос пӯшиданд?», «Ҳаво чӣ гуна аст - хунук ё гарм?», «Шамол чӣ гуна – саҳт ё суст мевазад?», «Саҳт ё суст вазидани шамолро чӣ тавр фаҳмидед?».

2. Қор бо тақвими табиат ташкил қарда мешавад ва кӯдакони синни 6-7 сола дар «Тақвими табиат» аломати дахлдори обу ҳаворо мегузоранд.

Кӯдакони ин синну сол бо дарахту буттаҳои пахншудатарин ва барои мушоҳида бевосита дастрас шинос қарда мешаванд. Дар гурӯҳи қалон вазифаи мустақкам намудани дониши кӯдакон дар бораи растаниҳои маҳалӣ, фарқ қарда тавонистани онҳо аз рӯи барг, гул, ранг, шинохтани 5-6 дарахт, 3-4 бутта, 4-5 нави дарахтони мевадиханда гузошта мешавад.

Дар семоҳаи яқум ба кӯдакон фарқ қардани дарахтони мевадиханда, сояфкан (чинор, бед, сафедор) ҳамешасабз (арча, санавбар), гулу гиёҳҳои хонагӣ, худрӯй, буттаҳо ва шинохтани онҳо аз рӯи барг, гул, мева, бузургӣ, манфиатбахш будан ба инсон омӯзонида мешавад.

Бо кӯдакон мушоҳидаи мустақилонаи ҳодисаҳои табиат: пеш аз борон осмонро фаро ғирифтани абрҳо, боридаи борони тез-тез, майда-майда, селборон ва оқибати он – обхезӣ; вазидани шамол (саҳт, суст шудани он) ва оқибати он (шикастани шохҳои дарахтон, боридаи борон, тағйирёбии ҳаво); оҳиста-оҳиста кам шудани ҳашарот ташкил қарда мешавад.

Дар семоҳаи дуҷум диққати кӯдакон ба дигаргунӣҳои табиати зинда дар фасли зимистон, бо сард шудани ҳаво, омадани сармо, барфпӯш гаштани заминҳо, ях қардани об, пайдо шудани шушаҳо дар лаби бом ҷалб мегардад. Дар шакли фаҳмо ва дастрас алоқамандии ҳодисаҳои табиат (дар гармӣ барф об мешавад, аз хунукӣ об ях мебандад) шарҳ дода мешавад. Қори амалии «Аз об ба ях ва аз ях ба об мубаддал гаштани об»

гузаронида мешавад. Кӯдакон бояд донанд, ки дар охири зимистон деҳқонон бо киштукор омодагӣ мебинанд, аввалин гулҳои баҳорӣ мешукуфанд, дарахти бодом гул мекунад ва аз омадани баҳор хабар медиҳад.

Дар семоҳаи сеюм мушоҳидаи фарқияту хусусиятҳои барф ва об, доништа гирифтани дигаргунии табиат: рӯзҳо дароз мегарданд ва ҳаво гарм мешавад, дарахтон муғча, гул, барг мебароранд, гузаронида мешавад. Ҳисси ғамхорӣ нисбати насли парандаҳо (вайрон накардани лона, нашикастани тухм, ба даст нагирифтани чӯчаи паррандаҳо) ва ҳайвонҳои хонагӣ тарбия мегардад.

Дар охири сол кӯдакон бояд донанд ва тавонанд:

- вобаста ба тағйирёбии фасли сол давомнокии шабу рӯз, боду ҳаво,
- тағйир меёбанд;
- дарахтон, буттаҳо, гулу гиёҳҳои атроф ба гармӣ, равшанӣ, хок об
- эҳтиёҷ доранд ва ҳар яки онҳо хусусиятҳои ба худ хоси сабзидан, ҳосил
- додан, манфиат расондан доранд;
- ғамхорӣ намудан барои муҳофизати гулҳо, алафу гиёҳҳои шифобахш,
- насли паррандаҳо ва ҳайвонҳои хонагӣ;
- фарқ карда тавонистани дигаргуниҳои табиати зинда вобаста ба фаслҳои сол;
- мустақилона ва бо ёрии калонсолон мушоҳида намудани ҳодисаҳои табиат ва муайян

намудани алоқамандӣ ва ба ҳам вобастагии онҳо: аз борони бисёр обхезӣ мешавад, шамоли саҳт вайронӣ меорад, абрҳо осмон, ситораҳо ва моҳу офтобро мепӯшонанд. [3,88-93]

Акнун машғулияти намунавиро аз рӯйи баъзе мавзӯҳои барномаи таълимӣ дида мебароем.

Мавзӯи 1. Машғулият бо ташкили саёҳати таълимӣ дар мавзӯи «Шиносой бо дарахтон ва буттаҳо». Барои саёҳати таълимӣ мураббия дафтарчаи алоҳидаи маҳсул барои қайди калимаҳои алоҳида ва номи дарахту буттаҳо, халтачаҳо, ки дар онҳо номи дарахту буттаҳо сабт ёфтаанд, барои ҷамъовариҳои мева ё қисмҳои дигари Растани зарур, ҷадвалҳо, ки дар онҳо навиштаҷоти: «Ин дарахт чӣ ном дорад?», «Ин бутта аст», «Ин чинор аст» «Ин барг» ва ғ. бо ҳамроҳии худ бояд дошта бошанд.

Тайёри ба саёҳат дар гурӯҳ ба амал оварда мешавад. Ҳини суҳбат тасаввуроти кӯдакон доир ба дарахту буттаҳо саҳеҳ карда мешавад (масалан, чинор).

Равиши тахминии суҳбат пеш аз саёҳат.

1. Намуди умумии дарахт ё бутта.

Суратҳои дарахтони гуногун намоиш дода мешавад ва мураббия мепурсад: «Ин чӣ?» ва ба кӯдакон ёри расонида номи умумӣ- «дарахт»-ро мефаҳмонад: «Инҳо чӣ гуна дарахтанд?». Баъд ду се дарахтро номбар мекунад. Ба ҳамин тариқ буттаҳоро низ ба кӯдакон шинос менамояд.

2. Намуди берунии дарахт. Муайян кардан ва аниқ кардани тасаввуроти кӯдакон. Бо нишон додани расми дарахтон дар кӯдакон тасаввурот оид ба дарахту буттаҳо васеъ мегардад.

Саёҳати дуум дар мавзӯи «Намуди умумии дарахт ва буттаҳои тирамоҳӣ» гузаронида мешавад.

Мавзӯи 2. Машғулияти дар мавзӯи «Растаниҳои хонагӣ ва нигоҳубини онҳо» мебошад. Маълум аст, ки барои зебӣ ва тозагии ҳавои гурӯҳ, хона, муассисаву ҷойҳои корӣ одамон растаниҳои гуногуни хонагиро парвариш ва нигоҳубин мекунад. Аз ин рӯ, бо мақсади ёд додан гулпарварӣ ба кӯдакон дар барномаи таълимӣ омӯхтани мавзӯҳои зерин дохил карда шудааст:

Машғулияти 1. Шиносоии умумӣ бо растаниҳои хонагӣ. Сохти берунӣ ва аҳамияти онҳо.

Машғулияти 2. Хусусиятҳои намуди берунии растаниҳои хонагӣ.

Машғулияти 3. Нигоҳубини растаниҳои хонагӣ. Кори амалӣ бо кӯмаки мураббия.

Бо ин восита кӯдакон маълумоти зиёдеро оид ба растаниҳои хонагӣ ба даст меоранд.

Хотимаи машғулият, ин пеш аз ҳама таҳлили иҷрои вазифаҳои дар назди худ гузоштаи мураббия мебошад. Кӯдакон дониш, маҳорат ва малакаҳоро, ки машғулиятҳо ҳосил мекунад, дар фаъолиятҳои ҳаррӯза – бозӣ, меҳнат ва маҳсусан, дар ғӯшаи табиати гурӯҳ ва дар «Таквими табиат», ки дар он аломати дахлдори обу ҳаворо мегуздоранд, истифода менамоянд.

АДАБИЁТ:

1. Конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маърифати экологии аҳоли”. 29 декабри соли 2010, № 673.- 25 с.
2. Стандарти давлатии таҳсилоти томактабии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2009.
3. Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ «Рангинкамон». - Душанбе, 2012. - 112с.
4. Зверев И.Д., Салеева Л.П. Воспитание любви в бережного отношения к природе. - Начальная школа, 1979, № 1
5. Мачидова Б., Гуломов Н. Кӯдакон ва олами парандаҳо. - Душанбе, 2004.
6. Лутфуллоев М., Иматова Л. «Лафзи ширин» /Дастури методӣ. – - Душанбе, 2005.
7. Лучин М. В. Прогулки детей в природу. - М.1966.
8. Мачидова Б., Тургунова З. Шинос намудани кӯдакон бо табиати ғайризинда. - Душанбе, 2005.

ИНКИШОФИ АСОСҲОИ МАЪРИФАТИ ЭКОЛОГИИ КҶДАКОН ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ ТАЪЛИМӢ

Мақсади асосии мақолаи мазкур дар кӯдакони синни калони томактабӣ тарбия намудани инсондӯстӣ, ғаълоии иҷтимоӣ, шахсияти эҷодкори қобилияти фаҳмидан ва дӯст доштани олами иҳотакарда, табиат ва муносибати эҳтиёткорона доштан нисбат ба онҳоро мебошад. Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ “Рангинкамон” маълумотро оид ба табиати зинда ва ғайризинда, васеъ намудани доираи дониши бачахоро оид ба ҳайвонҳо (хонагӣ, ваҳшӣ, ваҳшии дарранда) аломатҳои ҳоси зоҳирӣ пешниҳод менамояд. Истифода аз асарҳои бадеии бачагона, шеърҳои суруд дар бораи фаслҳои сол низ бамаврид мебошад. Кӯдакон дониш, маҳорат ва малакаҳоро, ки дар машғулиятҳо аз худ мекунанд, дар ғаълоиятҳои ҳаррӯза - бозӣ, меҳнат ва махсусан дар ғӯшаи табиати ғӯрӯҳ истифода менамоянд.

Калидвожаҳо: ҳифзи муҳити зист, маърифати ҷамъиятӣ, маърифати экологӣ, шиносӣ бо табиат, табиати зинда ва ғайризинда, барномаи таълимӣ, асарҳои бадеӣ, машғулияти таълимӣ, тақвими табиат, ҳодисаҳои табиат, саёҳати таълимӣ.

РАЗВИТИЕ ОСНОВ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ ДЕТЕЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Основная цель данной статьи – воспитание у дошкольников человечности, общественной активности, творческой личности, умения понимать и любить окружающий мир, природу и бережно относиться к ним. Программа воспитания, обучения и развития дошкольников «Рангинкамон» предоставляет информацию о живой и неживой природе, расширяет объем знаний детей о животных (домашних, диких, хищных) и их физических особенностях. Также важно использовать детские произведения искусства, стихи и песни о временах года. Дети используют знания, навыки и умения, которые они приобретают на занятиях, в повседневной деятельности – игре, работе и особенно в природном уголке группы.

Ключевые слова: охрана окружающей среды, социальное воспитание, экологическое воспитание, знакомство с природой, живая и неживая природа, образовательная программа, художественная литература, образовательное занятие, календарь природы, природные события, познавательная экскурсия.

DEVELOPMENT OF THE FUNDAMENTALS OF CHILDREN'S ECOLOGICAL KNOWLEDGE IN EDUCATIONAL ACTIVITIES

The main goal of this article is to educate preschoolers about humanity, social activity, creative personality, the ability to understand and love the world around them, nature and to treat them with care. The program for the education, training and development of preschool children "Ranginkamon" provides information about living and inanimate nature, expands children's knowledge about animals (domestic, wild, predatory) and their physical characteristics. It is also important to use children's artwork, poems and songs about the seasons. Children use the knowledge, skills and abilities that they acquire in classes in everyday activities - play, work and especially in the natural corner of the group.

Key words: environmental protection, social education, environmental education, acquaintance with nature, living and inanimate nature, educational program, educational lesson, nature calendar, natural events, educational excursion.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назарзода Ғолибҷон – директори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии Сарраёсати маорифи ш.Душанбе. Тел.: (+992) 902222257, e-mail: nazarzoda@mail.ru.

Сведения об авторе: Назарзода Ғолибҷон – директор общеобразовательного учреждения Главного управления образования города Душанбе. Телефон: (+992) 9349543, e-mail: nazarzoda@mail.ru.

Information about the author: Nazarzoda Golibjon Director of a general educational institution of the Main Department of Education of the city of Dushanbe. Phone: (+992) 902222257, e-mail: nazarzoda@mail.ru.

УДК:157.9(574.2)

ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ПРОЦЕССЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Ахмедова Ф. Х.

унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Экономические и политические трансформации в Таджикистане и по всему миру, а также стремление каждого индивида к благополучию привели к неотъемлемой необходимости, чтобы каждый гражданин владел базовыми знаниями в области финансов. Анализ психолого-педагогической литературы показывает, что проблема содержания экономического воспитания младших школьников сложна и неоднозначна. На самом деле, экономическое воспитание как процесс формирования экономического мышления, развития деловых качеств, общественной активности и предприимчивости лишь отчасти применимо к младшим школьникам в силу возрастных особенностей их психического развития.

В Законе Республики Таджикистан «Об образовании» отмечено, что «... целью образования является удовлетворение потребностей личности во всестороннем развитии для реализации всех своих способностей, выживания, существования, повышения качества своей жизни и работы, преумножения на этой основе экономического, культурного и духовного наследия для обеспечения социально-экономического развития Республики Таджикистан». [1,24]. Изучение и анализ развития вопросов экономического воспитания показывают неослабевающий интерес к проблеме в педагогической науке, в основе которого лежат объективные социально – экономические предпосылки. Для обеспечения финансовой безопасности, независимости и предотвращения ошибок в будущем необходимо начинать формирование знаний и навыков в области экономики с самого раннего детского возраста.

В Национальной стратегии развития образования Республики Таджикистан до 2030 года подчеркивается: «Современные экономические условия подчеркивают важность воспитания у учащихся ценностей, таких как трудолюбие, нравственность, самостоятельность, гуманность и предприимчивость. Морально-нравственные принципы, закладываемые в детстве, служат основой для последующего образования в школе и профессиональной жизни». [2,34]. В связи с этим, проблема повышения экономической грамотности учащихся начальных классов стоит особенно остро. Экономическое воспитание входит в комплекс задач начальной школы и практики образовательных учреждений. Его целью является формирование у учащихся бережного отношения к ценностям, а также ознакомление их с основами экономических понятий, таких как "труд", "товар", "деньги". С ранних лет учащихся следует учить бережному отношению к природным ресурсам, разъяснять понятия "рациональное управление домашним хозяйством", "экономию сбережений" и "грамотное использование средств".

Отечественные исследователи М.Лутфуллозода, Ф.Шарифзода, А.Нуров, Ф.Гулматов, Б.Маджидова, Н.Юнусова изучая нравственные качества младших школьников подтверждают, что этот возраст является благоприятным периодом для формирования представлений о морально-правовых качествах, включая такие принципы, как честность, прочность слова, вежливость и уважение к партнерам и потребителям.

В экономическом воспитании младших школьников необходимо особый акцент сделать на его взаимосвязи с нравственным воспитанием. С детства у учащихся формируют свои нравственные представления, которые служат основой для развития гармоничных взаимоотношений. Образец искренности и заботы, проявляемый взрослыми по отношению друг к другу и окружающим предметам, становится образцом для формирования аналогичного отношения у учащихся. Это проявляется в нравственно нацеленных чувствах, активном стремлении к взаимопомощи и поддержке. Формирование дружбы между детьми и заботливое взаимодействие базируются на начальных формах экономически значимого чувства долга и ответственности.

В этом возрасте учащийся усваивают широкий спектр представлений о нравственности и экономике, но часто эти представления не находят отражения в их поступках. Учитывая ограниченный опыт учащихся в этих областях, родители и педагоги должны создавать ситуации, способствующие обогащению и формированию нравственно-экономических привычек. Подчеркивая важность технологического сопровождения педагогического процесса, Т.И.Горная отмечает, что "нравственные представления не закладываются

взрослыми в голову ребенка, они формируются в его сознании на основе определенной последовательности поступков, умело направленных взрослыми. Бесконечные наставления, назидания напоминают дождь, падающий на почву, в которую не брошены зерна". [3,52]

Для эффективности процесса экономического воспитания детей младшего школьного возраста исследователями определены оптимальные педагогические условия. Остановимся на первом условии - создание экономически воспитывающей среды, направленной на формирование таких нравственно-экономических качеств личности, как бережливость, ответственность, деловитость, предприимчивость, обеспечивающие жизнедеятельность в обществе.

Таблица 1.

	Нравственно-экономические качества	Характеристика нравственно-экономического качества
	Бережливость	Положительное качество личности, выражающееся в сохраняющем отношении к личному, общественному, семейному или государственному имуществу, экономном расходовании материалов и средств. Бережливость есть положительное отношение к результатам чужого и собственного труда, личной собственности, к вещам, к природе.
	Ответственность	Нравственное качество личности, отражающееся в способности человека отвечать за свои поступки. Ответственность распространяется на всю социально значимую деятельность человека, осуществляемую им в условиях возможности свободного выбора. Формируется как результат требований, которые предъявляются к личности. Воспринятые ею, они становятся внутренней основой мотивации поведения ребенка.
	Деловитость	Черта личности, включающая четкость и организованность в работе, умение находить наиболее рациональные способы решения возникающих практических задач, настойчивость и последовательность в преодолении трудностей и достижений поставленных целей.
	Предприимчивость	Деловое качество личности, проявляющееся в энергичности, находчивости, изобретательности, практической сметке и деловитости в решении поставленных задач. Она проявляется в выборе рационального решения, выборе рационального способа действия (например, какие выбрать материалы для поделки), выборе своей роли в предложенной игре.

Содержание данной таблицы позволяет сделать вывод, что при развитии этих нравственно-экономических качеств у детей младшего школьного возраста, можно говорить об эффективности экономического воспитания детей младшего школьного возраста.

Следует отметить, что процесс морального выбора и повседневной деятельности учащихся играет ключевую роль в формировании их нравственных взглядов, убеждений и поведения. В начальной школе дети осознают важность моральных норм в отношениях между людьми. Они проявляют интерес к истории возникновения правил поведения, осваивают их и требовательно следят за их соблюдением в реальной жизни.

Один из эффективных методов формирования первоначальных нравственных представлений у учащихся начальных классов в рамках экономического воспитания заключается в привлечении их к обсуждению ситуаций, в которых человек сталкивается с нравственным выбором, так называемых "воображаемых моральных дилемм".[5,32] В этих ситуациях выявляются экономически значимые качества личности, на которые необходимо обратить внимание учащихся.

Тимофеева Н.Г. проводившая исследование отношения учащихся к моральным дилеммам, сделал выводы, схожие с представленными. В его эксперименте учащихся ставили в ситуацию воображаемой моральной дилеммы, где ребенок не являлся участником, но мог оценить поступок человека, следующего нормам морали, что противоречило интересам окружающих. Результаты исследования показали, что для учащихся начального возраста соответствие ожиданиям других людей и приношение радости окружающим оценивалось как "правильное" поведение. [6,153]

Аналогичные выводы были сделаны Л. Кольбергом, исследовавшим отношение детей к моральным дилеммам. В проводимом им эксперименте ребенок ставился в ситуацию воображаемой моральной дилеммы, участником которой не был, но мог оценить положение человека, для которого следование нормам морали оборачивалось конфликтом с окружающими людьми, противоречило их интересам. Детям нужно было оценить конкретный поступок человека как хороший или плохой. Результаты исследования показали, что для ребенка дошкольного возраста «вести себя правильно» значит «отвечать ожиданиям других, доставлять другим радость».

Экономическое и нравственное воспитание тесно связано с трудовым воспитанием молодого поколения. Исследователи Б.Маджидова, А.Д. Шатов И.А.Сасова подчеркивают, что в дошкольном возрасте эти области воспитания взаимосвязаны более тесно. Б.Маджидова полагает, что «смысл работы по нравственному воспитанию состоит в том, чтобы привить детям правильное отношение к тому, что сделали и делают для них взрослые, уважение к труду людей, благодаря которому создан «предметный мир, облагораживающий жизнь». [5,97]

Нравственность, извлеченная из теоретических поучений, становится более живой, если ребенок активно участвует в нравственном деле и видит социально ценный результат труда. Без такого участия ребенок не научится ценить труд и не разовьет качества, такие как настойчивость, добросовестность и удовлетворение от результатов труда.

С младшего возраста дети начинают формировать представления о различных профессиях, и родители, педагоги играют ключевую роль в передаче учащимся понимания труда взрослых, его ценности и воспитывающей роли. Труд взрослых, с его экономической основой, требует рационального отношения к ресурсам, понимания методов и способов производства, а также бережного отношения к результатам труда.

В начальных классах учащиеся знакомятся с разными видами труда и его результатами. В процессе совместной работы с взрослыми дети овладевают цепочкой связей в производстве товаров, понимают "жизненный" цикл продукта и его постоянную необходимость. Такие занятия позволяют учащимся увидеть важность и необходимость труда, приобщая их к пониманию того, что создание социально значимых ценностей возможно благодаря труду взрослых.

Совместная продуктивная деятельность взрослых с детьми представляет собой один из эффективных методов приобщения учащихся к труду. В этом контексте, продуктивная деятельность включает активные формы творчества, такие как лепка, рисование, конструирование, аппликация. Эти виды деятельности не только способствуют развитию творческих способностей учащихся, но и являются средством экономического воспитания, позволяя им творчески создавать продукты, отвечающие их интересам и желаниям. Это также позволяет учащимся освоить структуру трудовой деятельности и контролировать процесс превращения материалов в продукт труда. [7]

Использование различных методов конструирования в этом контексте способствует развитию пространственного воображения, логической памяти и комбинаторных способностей учащихся. Они также приобретают опыт решения элементарных экономических задач, понимая экономическую природу продуктов трудовой деятельности. Таким образом, дети, занимающиеся продуктивной деятельностью, осваивают основы экономического воспитания и развивают навыки, которые будут полезными в их будущем жизненном пути.

Продуктивная деятельность, как созидательный процесс, играет важную роль в формировании личности учащихся. Конечный результат этого процесса не только демонстрирует творческий потенциал ребенка, но также способствует развитию таких важных качеств личности, как инициативность, предприимчивость, целеустремленность, и стремление к созидательной деятельности в различных условиях.

Экономическое воспитание учащихся приобретает особую значимость, и в этом процессе родители играют ключевую роль. Финансовые, материальные, и трудовые аспекты, а также моральные взаимоотношения в семье определяют экономическую атмосферу. Семейное экономическое воспитание обладает рядом преимуществ по сравнению с другими формами общественного воспитания, так как оно индивидуально и позволяет родителям лучше всего знать своего ребенка.

Экономическое воспитание в семье — это систематическое и целенаправленное воздействие взрослых членов семьи на формирование у учащихся рационального отношения к личному и общественному, а также уважения к труду в его различных проявлениях. Открытость по вопросам финансов и вовлечение учащихся в обсуждение семейного бюджета с раннего детства позволяют учащимся усваивать полезные жизненные навыки. [5]

Родителям важно делиться с детьми информацией о финансовом положении семьи, научить их формировать бюджет, контролировать потребности и проявлять ответственность в отношении семейных финансов. Это помогает учащимся осознать ценность денег, избежать излишних запросов, а также учиться принимать взвешенные решения, помогая семье в трудные моменты. Дети, участвующие в управлении семейным бюджетом, приобретают практические навыки финансового планирования и развивают чувство ответственности.

Учащимся начального возраста важно постепенно объяснять основы экономической культуры и ценности. Этот период является важным временем для формирования у учащихся правильного отношения к материальным ценностям, труду и ответственности. Важно, чтобы дети осознавали стоимость вещей и понимали, что за каждой вещью стоит труд, важен для их развития.

Использование семьи как среды для начала формирования экономической культуры у ребенка — это отличная идея. Родители, как первые и главные учителя, могут создать благоприятное окружение, где дети могут учиться на примере. Отношение к деньгам, потреблению, труду и ответственность за свои поступки формируют у учащихся базовые навыки и ценности, которые будут с ними на протяжении всей жизни. [3,128]

Важно также подчеркнуть, что экономическое воспитание несет в себе нравственные аспекты. Учить учащихся ценить труд, быть ответственными потребителями, а также понимать важность честности и порядочности в экономических отношениях — это вкладывать нравственные основы, которые будут полезными во всех сферах их жизни. Такой интегрированный подход к воспитанию способствует формированию целостной личности с развитыми экономическими и нравственными ценностями.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Закон Республики Таджикистан «Об образовании». – Душанбе, 2013.
2. Национальной стратегии развития образования Республики Таджикистан до 2030. – Душанбе, 2020.
3. Горная Т.И. Формирование финансовой грамотности учащихся начального возраста в семье [Электронный ресурс] // Современные наукоемкие технологии. – 2016. – № 10–1. – С. 128 – 131. – URL: <http://www.toptechnologies.ru/ru/article/> (дата обращения: 14.01.2019).
4. Гулматов Ф. Интеграция формирования нравственных знаний и поведения младших школьников. – Душанбе: «Ирфон». 2014. – 205 с.
5. Маджидова Б. Традиции и обычаи таджикского народа в формировании нравственных качеств личности: Монография. / Б.Маджидова. – Душанбе, 2004. – 212с.
6. Система работы по экономическому воспитанию учащихся начальных классов в условиях ДОО курсовая работа по дошкольной педагогике [Электронный ресурс]. – URL: <https://scienceforum.ru/2017/article/2017040458> (дата обращения: 11.02.2024).
7. Формирование экономического образа мышления младших школьников в процессе трудового воспитания [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.maam.ru/detskijad/formirovanie-ekonomicheskogo-obraza-myshlenija-doshkolnikov-v-procese-trudovogo-vospitaniya.html> (дата обращения: 06.02.2024).
8. Шатова А. Д. Нужно ли и зачем дошкольнику экономическое воспитание? [Текст]/ А.Д. Шатова// Дошкольное воспитание, 1994. - №8. - 49-53.

ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ПРОЦЕССЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Экономическое воспитание входит в комплекс задач начальной школы и практики образовательных учреждений. С ранних лет следует формировать у учащихся бережного отношения к ценностям и к природным ресурсам. Начальная школа является благоприятным периодом для формирования представлений о морально-правовых основах рынка, включая такие принципы, как честность, прочность слова, вежливость и уважение к партнерам и потребителям. В начальных классах учащиеся знакомятся с разными видами труда и его результатами. В процессе совместной работы с взрослыми дети приобретают опыт решения элементарных экономических задач, понимая экономическую природу продуктов трудовой деятельности. Важно, чтобы дети осознавали стоимость вещей и понимали, что за каждой вещью стоит труд, и это важно для их развития. Родители, как первые и главные учителя, могут создать благоприятное окружение, где дети могут учиться на примере.

Ключевые слова: экономическое воспитание, начальный возраст, формирование знаний и навыков, нравственные представления, чувства долга и ответственности, семейное экономическое воспитание, экономическая культура, нравственные ценности.

ТАШАККУЛИ ТАСАВВУРОТҲОИ АХЛОҚИИ ХОНАНДАҒОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР РАВАНДИ ТАРБИЯИ ИҚТИСОДӢ

Тарбияи иқтисодӣ ба маҷмӯи вазифаҳои синфҳои ибтидоӣ ва амалияи муассисаҳои таълимӣ дохил карда шудааст. Хонандагон бояд аз хурдсолӣ эҳтироми арзишҳо ва сарватҳои табииро омӯзанд. Синни хурди мактабӣ барои ташаккули тасаввурот дар бораи асосҳои ахлоқию ҳуқуқии бозор, аз ҷумла принципҳои ростқавлӣ, тавоноии сухан, ҳушмуомила ва эҳтиром нисбат ба шарикон ва истеъмолкунандагон давраи мусоид мебошад. Дар муассисаҳои таълимӣ хонандагон бо намудҳои гуногуни меҳнат ва натиҷаҳои он шинос мешаванд. Дар протсеси кори якҷоя бо калонсолон хонандагон дар ҳалли масъалаҳои асосии иқтисодӣ, дарк намудани моҳияти иқтисодии маҳсулоти ҷаъолияти меҳнатӣ таҷриба ҳосил мекунанд. Муҳим аст, ки хонандагон арзиши ашёро дарк кунанд ва фаҳманд, ки дар паси ҳар чизе меҳнат ҳаст ва ин барои рушди онҳо муҳим аст. Волидон, ҳамчун муаллимони аввалиндараҷа, метавонанд муҳити мусоидеро фароҳам оранд, ки кӯдакон аз онҳо намунаи ибрат омӯхта тавонанд.

Калидвожаҳо: тарбияи иқтисодӣ, хурдсолӣ, ташаккули донишу малака, ғояҳои ахлоқӣ, ҳисси вазифаю масъулият, тарбияи иқтисодии оила, фарҳанги иқтисодӣ, арзишҳои ахлоқӣ.

FORMATION OF MORAL PERSPECTIVES PRIMARY CLASS STUDENTS IN PROGRESS ECONOMIC EDUCATION

Economic education is included in the complex of tasks of primary school and the practice of educational institutions. From an early age, students should develop a caring attitude towards values and natural resources. Primary school is a favorable period for the formation of ideas about the moral and legal foundations of the market, including such principles as honesty, strength of word, politeness and respect for partners and consumers. In primary school, students are introduced to different types of work and its results. In the process of working together with adults, children gain experience in solving basic economic problems, understanding the economic nature of the products of labor activity. It is important that children understand the value of things and understand that behind every thing there is work, and this is important for their development. Parents, as the first and foremost teachers, can create a supportive environment where children can learn by example.

Key words: economic education, early age, formation of knowledge and skills, moral ideas, feelings of duty and responsibility, family economic education, economic culture, moral values.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ахмедова Фарида Хисмонбековна – унвонҷӯи кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни 73.4003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121 Тел.: (+992) 98 844 74 49. E-mail: farida@gmail.ru

Сведения об авторе: Ахмедова Фарида Хисмонбековна – соискатель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ 73.4003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, просп. Рудаки, 121 Тел.: (+992) 98844 74 49. E-mail: farida@gmail.ru

Information about the author: Akhmedova Farida Khismonbekovna – applicant for the Department of General Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. Tel.: (+992) 98 844 74 49. E-mail: farida@gmail.ru

ТДУ 37.01:681.3+373

ШАРОИТИ ПЕДАГОГИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РОБИТАВЌ-ИТТИЛООТЌ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Камолзода С.,

Муассисаи давлатии “Китобхонаи миллӣ”

Абдуллозода Н. С.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Шароити педагогӣ яке аз омилҳои самаранокии раванди таълим ба ҳисоб меравад ва аз ин хотир, диққати махсусро талаб менамояд. Шароити педагогӣ тамоми унсурҳои раванди таълим ва тарбият, ба монанди мазмуну мундариҷа, шаклҳо ва воситаҳои дар бар мегирад. Зери мафҳуми шароити педагогӣ ҳолати раванди таълиму тарбия фаҳмида мешавад, ки натиҷаи интиҳоб, истифодаи унсурҳои мундариҷавӣ, шаклҳо, методҳо ва воситаҳои таълиму тарбия мебошанд. Маҳз ба эътибор гирифтани шароити педагогӣ ба ҳалли самарабахши вазифаҳои гузашташудаи таълимӣ мусоидат мекунад.

Мафҳуми “шароити педагогӣ” бешубҳа мафҳуми умумиилмӣ буда, дар таҷассум ва ифода намудани низомҳои педагогӣ ба таври васеъ истифода карда мешавад. Шароити педагогӣ ин ҳолати раванди таълим мебошад, ки натиҷаи интиҳоби мақсаднок, истифодаи унсурҳои мундариҷавӣ, методҳо, инчунин шаклҳои ташкилии таълим барои бадастории мақсадҳои муайяни дидактикӣ аст [1, 471].

Дар таҳқиқоти муосири педагогӣ, ки бо масъалаи тақмили амалнамоии низомҳои педагогӣ, баланд бардоштани самаранокии раванди таълим алоқаманд мебошанд, яке аз масъалаҳои муҳим ошкорнамоӣ, асоснокнамоӣ ва санҷиши шароити педагогӣ ба ҳисоб меравад, ки муваффақияти фаъолиятро таъмин менамоянд, ҳисобида мешавад. Ҳалли масъалаи мазкур барои муҳаққиқон як қатор мушкilot пеш меорад, ки бо сабабҳои зерин алоқаманд мебошад:

- тасаввуроти яктарафаи муҳаққиқ оид ба мафҳуми калидии “шароит”;
- интиҳоби шароити педагогӣ, ки ба гурӯҳҳои мухталиф шомил мебошанд;
- фаҳми нодақиқи самтгирии шароитҳои ошкоршуда;
- асоснокнамоии заифи интиҳоби шароити педагогӣ мушаххас [3,29].

Дар таҳқиқоти муосир, олимон ба аломатҳои мухталиф таъна намуда, гурӯҳҳои мухталифи шароитро муайян намудаанд: шароити дохилӣ ва берунӣ – аз рӯи соҳаи таъсиррасонӣ; аз рӯи характери таъсиррасонӣ – шароитҳои субъективӣ ва объективӣ; аз рӯи хусусиятҳои объекти таъсиррасонӣ – умумӣ ва махсус. Шароити педагогӣ барои ҳалли ҳама гуна масъалаҳо ва вазифаҳо, ки ҳангоми амалигардонии раванди педагогӣ ба миён меоянд, зарур аст.

Дар психология мафҳуми “шароит” чун қоида дар асоси рушди равонӣ баррасӣ гардида, тариқи маҷмуи сабабҳои дохилӣ ва берунӣ, ки рушди равонии инсонро муайян менамоянд, онро қувват мебахшанд ё баръакс ба он монеа эҷод менамоянд, ба рушд ва натиҷаи ниҳой таъсир мерасонад, ошкор карда шудааст [5,352].

Дар педагогика низ мавқеи монанд мушоҳида карда мешавад, ки дар доираи он шароит ҳамчун маҷмӯи таъсирри табиӣ, иҷтимоӣ, беруна ва дохилӣ ба рушди ҷисмонӣ, маънавӣ ва равонии инсон, рафтор, тарбия ва таълим, ташаккули шахсият тасниф карда шудааст [6,36].

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили таснифотҳои мафҳуми “шароит” метавон қайд намуд, ки он умумиилмӣ буда, моҳияти он дар педагогика бо якҷанд муқаррарот тасниф карда мешавад:

- шароит ин маҷмуи сабабҳо, вазъити объектҳои мухталиф аст;
- маҷмуи зикргардида ба рушд, тарбия ва таълими инсон таъсир мерасонад;
- таъсири шароит метавонад ба раванди рушд, тарбия ва таълим қувват бахшад ё ба онҳо монеа эҷод намояд, инчунин ба инкишоф ва натиҷаҳои ниҳой мусоидат намояд.

Дар таҳқиқоти муосир мафҳуми “шароит” дар таснифи низомии педагогӣ васеъ истифода карда мешавад. Дар ин самт, муҳаққиқон ба аломатҳои мухталиф таъна намуда, гурӯҳҳои гуногуни шароитро ҷудо менамоянд. Масалан, Ю.К. Бабанский дар соҳаи таъсиррасонӣ ду гурӯҳи шароити амалнамоии низомии педагогиро ҷудо менамояд: шароити

беруна: табиӣ, ҷамъиятӣ, истеҳсолӣ, фарҳангӣ, муҳит; ва шароти дохилӣ: эстетикӣ, таълимӣ ва ғайраҳо [7, 87].

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки шароити педагогӣ дар амалномаи низоми педагогӣ муҳим буда, диққати махсусро талаб менамояд, зеро самаранокӣ ва натиҷаҳои ниҳоии раванди таълиму тарбия маҳз аз интиҳоби дурусти шароити педагогӣ вобаста мебошад.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар педагогикаи муосир – истифодаи шароити педагогӣ дар истифодаи самаранокӣ технологияҳои робитавӣ-иттилоотӣ мебошад. Таҳлили адабиёти педагогӣ имконият медиҳад, ки шароити педагогии истифодаи технологияҳои робитавӣ-иттилоотӣ дар таълими фанҳо, ки сифати баланди донишҳо, азҳудкунии методҳои муосири ҷустуҷӯ, қорқард ва истифодаи иттилоотро таъмин менамоянд, ошкор ва асоснок карда шаванд. Ба сифати шароити педагогии истифодаи технологияҳои робитавӣ-иттилоотӣ дар таълими фанҳои мухталиф метавон интиҳоб ва бунёди мундариҷаи барномаҳои компютерӣ ва истифодаи онҳоро бо назардошти тайёрии мутахассисони соҳаи мазкурро номид.

Дар интиҳоб мундариҷаи мутобиқи барномаҳои компютерӣ нишондиҳандаҳои зерин мавриди истифода қарор дода мешаванд:

- интиҳоб ва бунёди мундариҷаи барномаҳои компютерӣ бо назардошти сохтор ва мундариҷаи тайёрии фаннии мутахассисони ин соҳа ба роҳ монда мешавад;

- интиҳоб ва бунёди мундариҷаи барномаи компютерӣ талаботи муносибати инфиродӣ ба таълимро ба назар мегирад;

- мазмуни барномаҳои компютерӣ бояд дорои хусусияти проблемавӣ ва мубоҳисавӣ бошад;

- мазмуни барномаи компютерӣ вобаста ба сатҳи таълими хонанда хусусияти фарқкунанда дошта бошад;

- интиҳоби асосӣ ва муҳим дар мундариҷаи барномаҳои компютерӣ маҳдудияти вақти таълим, ки барои омӯзиши фанҳои таълими ҷудо карда шудааст, ба назар гирифта шавад [4,125].

Мундариҷаи барномаҳои компютерӣ бояд пуррагии дониш, сатҳи муосири рушди илми мазкур, хусусиятҳои онро таҷассум намоянд. Раванди мутобиқгардонии мундариҷаи барномаҳои компютерӣ бояд ба принципҳои дидактикии интиҳоб ва бунёди мундариҷаи таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таъяс намояд. Дар ин самт, зарур мешуморем, ки як қатор принципҳои интиҳоби мундариҷа, ки имкониятҳои воқеӣ, шароит ва қонуниятҳои раванди таълимро дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ба инобат мегиранд, баррасӣ карда шаванд.

Иҷроиши принципи бунёдӣ (фундаменталӣ) дар интиҳоби мундариҷаи барномаҳои компютерӣ ба инобат гирифтани як қатор нишондиҳандаҳоро пешниҳод менамояд: таҷассуми рушди заминавии илм дар лоиҳакашии он; самтгирӣ ба маҷмуи бадастории донишҳо ва воситаҳои фаъолият; таъмини муттасили ва доимият; дастрасии мундариҷаи модулҳои фанӣ. Интиҳоби мазмуну мундариҷаи барномаҳои компютерӣ дар таълими фанҳои мухталиф муҳим буда, зарур аст, ки он ба мундариҷаи маводи омӯхташаванда мувофиқ гардонида шавад. Албатта, дар чунин ҳолат самаранокии раванди таълим таъмин карда мешавад.

Шароити дигари педагогии истифодаи самаранокӣ технологияҳои компютерӣ дар раванди таълими фанҳои мухталиф дар муқаррароте асос ёфтааст, ки ворид намудани технологияи компютерӣ бояд фаъолияти эҷодии хонандаро таъмин намояд. Эҷодиёт, дар адабиёти илмӣ, ҳамчун фаъолият, ки ба тавлиди ягон ҷанбаи сифатан нав, ки бо бемислӣ, асолат ва беназирии ҷамъиятӣ-таърихӣ фарқ менамояд, равона гардидааст, тасниф карда шудааст [10, 1632]. Ҳамин тариқ, дар “эҷодиёт” нишондиҳандаи асосӣ навоварии натиҷа ва аҳамияти иҷтимоии он ба ҳисоб меравад.

Дар ин самт метавон чунин имкониятҳои технологияи интиқоли иттилоот, ба монанди имкониятҳои матнӣ, графикӣ, мултимедиявиро истифода намуд, ки заминаҳои психологӣ рушди нерӯи эҷодии хонандаро бунёд менамоянд. Хусусияти таълими компютерӣ ба рушди чунин сифатҳо, ба монанди ҳисёти пешакӣ, тасаввуроти ягона оид ба тарҳи ҷаҳон, тафаккури дедуктивӣ, ки барои мутахассисони оянда зарур аст, мувофиқ аст.

Шароити дигари педагогӣ, ки ба истифодаи самаранокӣ технологияҳои компютерӣ дар таълими фанҳои мухталиф, ба эътибор гирифтани хусусиятҳои инфиродӣ ва сатҳи

тайёрии хонандагон ба ҳисоб меравад. Шароити мазкур баҳисобгирии ҳаматарафаи қобилиятҳо, майлу хоҳиш, ангеҷаҳо, манфиатҳоро пешниҳод менамояд. Мувофиқи ақидаи С.Л. Рубинштейн, парпадигамаи гуманистӣ ҷанбаеро пешниҳод менамояд, ки интиҳоби технологияҳо бояд на танҳо дар талаботи ҷомеа, балки дар хусусиятҳои инфиродӣ ва шахсии психологӣ хонанда асос ёбад [8, 75].

Мутобиқан, таъсиррасонии педагогӣ ба хонанда натиҷаҳои дилхоҳро танҳо дар ҳама ҳолат дода метавонад, ки он ба сатҳи воқеии имкониятҳои психологӣ физиологӣ шахсият таъин намояд. Бо ин сабаб ба таври пешакӣ муайян намудани сатҳи зехнӣ, хусусиятҳои психикӣ ва физиологӣ хонанда зарурат пайдо менамояд, ки бо гузаронидани санҷиши махсус амалӣ карда мешавад.

Ба хотири он, ки ба машғулиятҳо бо истифодаи технологияҳои компютерӣ манфиат ва шавқу рағбати мутахассисони оянда ба омӯзиши маводи таълим пайдо гардад, зарур аст, ки ҳавасмандӣ, шавқу рағбати шахсӣ ва ҳолати эҳсосоти инфирод ошкор карда шавад, ки дар асоси онҳо муносибати хонанда ба таълим муайян карда мешавад.

Инчунин қайд намудан зарур аст, ки воситаҳои ифодакунандаи графикаи компютерӣ имкониятҳои ҳавасманднамоии қабули эҳсосии иттилоотӣ таълимиро таъмин менамоянд. Чунин дастовард аз ҳисоби биниши образӣ, ҷудо намудани маъноӣ асосӣ дар матн ба даст оварда мешавад. Пешниҳоди мавод дар шакли аудиоӣ ва видеоӣ ба низомӣ дар хотир нигоҳдорӣ хотираи образӣ ва эҳсосотӣ дохил мешавад, ки дар он маводи таълимӣ нисбат ба шакли матнӣ мантиқӣ тулонитар нигоҳ дошта мешавад.

Шароити дигари педагогӣ истифодаи самараноки технологияҳои компютерӣ дар тайёр намудани мутахассисони оянда ҳамгироии барномаҳои компютерӣ бо воситаҳои анъанавӣ таълим ба ҳисоб меравад. Зери воситаҳои таълим объектҳои моддӣ ва ғоявӣ фаҳмида мешавад, ки аз тарафи омӯзгор ва хонандагон барои азхудкунии донишҳо истифода карда шудааст. Ба воситаҳои моддӣ китобҳо, дастурҳои таълимӣ, маводҳои дидактикӣ, маводҳои санҷишӣ, тарҳҳо, воситаҳои аёни, воситаҳои тезникии таълим, таҷҳизоти лабораторӣ дохил мешаванд. Воситаҳои зикргардида ба воситаҳои анъанавӣ таълим дохил мешаванд [4,127].

Ҳамчун воситаи таълим компютерҳо метавонанд дар якҷанд вазифа истифода карда шаванд: барои таълими як қатор воситаҳои фаъолият, махсусан фаъолияти амалӣ; барои фардигардонии таълим; барои назорат ва худидоракунии ҳамчун восита, ки ба тарҳрезии падидаҳо ва таҳқиқи тағйироти он дар вобастагӣ аз шароит имкон медиҳад; барои аёният ва ташкили бозҳои дидактикӣ сатҳи сифатан нав; барои ташкили муҳити зарурии иттилоотӣ [2,65].

Қайд намудан зарур аст, ки воситаҳои компютерӣ таълим дар тамоми марҳилаҳои таълим бо муваффақият истифода карда мешаванд: онҳо ба таври назаррас ба вазифаҳои назоратӣ-баҳогузорӣ таъсир расонида, ба он характери бозиро мебахшанд ва бо ин васила ба фаъолгардии фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ хонандагон мусоидат менамоянд. Воситаҳои компютерӣ таълим имконият медиҳад, ки дар сатҳи баланд аёнияти маводи пешниҳодшаванда таъмин карда шавад, имкониятҳои вориднамоии машқҳои мухталиф дар раванди таълим, алоқаи ҷавобӣ доимӣ, ки бо ҳавасмандии таълим алоқаманд аст, васеъ намояд, раванди таълимиро шавқовар ва диққатҷалбкунанда мегардонад, ба баланд шудани рушди он мусоидат мекунад, ки ин дар ниҳояти қор ба ноил шудан ба мақсади асосии тарафи воқеии раванди омӯзиш - ташаккули муносибати мусбати хонандагон ба маводи омӯхташаванда, шавқу ҳавас ба он, қаноатмандӣ аз натиҷаҳои қори ҳар як марҳила оварда мерасонад. Омӯзиши компютерӣ дар айни замон бидуни тағир додани сохтори анъанавӣ фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ мундариҷаи онро бо унсурҳои нав пур мекунад.

Омӯзгорон дар воситаҳои компютерӣ воситаи пурқуввати таълимиро дида, кӯшиш менамоянд, ки онро дар раванди таълим истифода намоанд. Лекин таҳиягарони барномаҳои таълимии компютерӣ ба як қатор проблемаҳо - аз номумкинии истифодаи методҳои муайяни интиқоли иттилоот то ба мушкилоти барномарезии вазифаҳои педагогӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Аз ин хотир, бо орзуи бунёди воситаҳои универсалӣ, дар аксарияти ҳолатҳо гузориши қисмани маҳсулоти барномавӣ дар раванди таълим маҳдуд карда мешавад. Чунин ҳолат аз мавҷуд набудани иттилоотӣ зарурӣ оид ба имкониятҳои барномаҳои омӯзишии компютерӣ пайдо мешавад.

Шароити дигари педагогӣ таносуби ҳавасмандӣ ва арзишии хонандагон ба фаъолияти мустақилонаи таълимӣ ва маърифатӣ дар раванди таълим мебошад. Амалисозии ин шароити педагогӣ дар дастовардҳо, натиҷаҳои фаъолияти таълимӣ, ташкил ва гузаронидани озмунҳои маҳорати шахсият дар байни хонандагон таҷассум мегардад.

Муносибати устувори ҳавасмандӣ ва арзишии хонандагон дар фаъолияти мустақилонаи таълимӣ, азхудкунии ихтиёрии дониш ва таҷриба, майлу хоҳиши фаъолият дар оянда, рушди худшиносӣ, такмили малакаву маҳорат шахсӣ таҷассум мегардад.

Шароити дигари педагогӣ баланд бардоштани маҳорати омӯзгорон мебошад. Дар ин самт, яке аз воситаҳои баланд бардоштани салоҳиятҳои касбӣ-методии омӯзгорон дар ташаккули салоҳият ва салоҳиятнокии хонандагон ҷорӣ намудани технологияи самараноки баҳодихии омӯзгорон мебошад. Метавон қайд намуд, ки ҷанбаҳои зерин ҳамчун нишондиҳандаҳои ҷунин баҳогузори истифода карда мешаванд: иштироки омӯзгорон дар фаъолияти илмӣ, дастовард ва муваффақияти хонандагон, малакаву маҳорати педагогӣ ва методҳои таълими омӯзгор, низоми маҷмуи таълимӣ-методӣ ва мубоикати онҳо ба стандартҳои давлатӣ ва талаботи муносири педагогика ва методика, муваффақият ва дастоварду қомеъҳои омӯзгорон.

Истифодаи самараноки технологияҳои компютерӣ дар раванди таълими фанҳои мухталиф дар муқаррароте асоси ёфтааст, ки ворид намудани технологияи компютерӣ бояд фаъолияти эҷодии хонандагонро таъмин намояд.

АДАБИЁТ:

1. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития / В.И. Андреев. -Казань, 1996. -568с.
2. Давыдов В. В. Научное обеспечение образования в свете нового педагогического мышления / В.В. Давыдов. -М., 2000. -243 с.
3. Зверева, М.В. О понятии «дидактические условия» / М.В. Зверева // Новые исследования в педагогических науках. - М.: Педагогика. - 1987. - №1. - С. 29-32.
4. Леднев В. Содержание образования / В. Леднев. -М., 1999. -348 с.
5. Немов, Р.С. Психология: словарь-справочник / Р.С. Немов. -М., - 352 с.
6. Полонский, В.М. Словарь по образованию и педагогике / В.М. Полонский. -М.: Высш. шк. 2004. -512 с.
7. Педагогика / Под ред. Ю.К. Бабанский. -М.: Педагогика, 1988. – 432 с.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. СПб., 2006. -720 с.
9. Савичев, С.С. Проблема развития коммуникативной компетентности студентов высшей школы / С.С. Савичев // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2010. – № 5. – С. 78-80.
10. Советский энциклопедический словарь. М., 1989. -1632с.
11. Хайновская, Т.А. Профессионально-коммуникативная компетентность студентов педагогического вуза / Т.А. Хайновская // Педагогическое образование и наука. – 2009. – №1 – С. 73-76.

ШАРОИТИ ПЕДАГОГИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РОБИТАВӢ-ИТТИЛООТӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Дар мақолаи мазкур шароитҳои педагогии истифодаи технологияҳои робитавӣ-иттилоотӣ дар раванди таълим мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки шароити педагогӣ тамоми унсурҳои раванди таълим ва тарбият, ба монанди мазмуну мундариҷа, шаклҳо ва воситаҳои дар бар мегирад.

Дар таҳқиқоти муносири педагогӣ, ки бо масъалаи такмили низомҳои педагогӣ, баланд бардоштани самаранокии раванди таълим алоқаманд мебошанд, яке аз масъалаҳои муҳим ошкорнамоӣ, асоснокнамоӣ ва санҷиши шароити педагогӣ ба ҳисоб меравад, ки муваффақияти фаъолиятро таъмин менамоянд, ҳисобида мешавад.

Таҳлили адабиёти педагогӣ имконият медиҳад, ки шароити педагогии истифодаи технологияҳои робитавӣ-иттилоотӣ дар таълими фанҳо, ки сифати баланди донишҳо, азхудкунии методҳои муносири ҷустуҷӯ, қорқард ва истифодаи иттилоотро таъмин менамоянд, ошкор ва асоснок карда шаванд. Ба сифати шароити педагогии истифодаи технологияҳои робитавӣ-иттилоотӣ дар таълими фанҳои мухталиф метавон интиҳоб ва бунёди мундариҷаи барномаҳои компютерӣ ва истифодаи онҳоро бо назардошти тайёрии мутахассисони соҳаи мазкурро номид.

Ҳамчун воситаи таълим компютерҳо метавонанд дар якҷанд вазифаи истифода карда шаванд: барои таълими як қатор воситаҳои фаъолият, махсусан фаъолияти амалӣ; барои фардигардонии таълим; барои назорат ва худидоракунии; ҳамчун восита, ки ба тарҳрезии падидаҳо ва таҳқиқи

тағйироти он дар вобастагӣ аз шароит имкон медиҳад; барои аёния ва ташкили бозиҳои дидактикии сатҳи сифатан нав; барои ташкили муҳити зарурии иттилоотӣ.

Истифодаи самараноки технологияҳои компютерӣ дар раванди таълими фанҳои мухталиф дар муқаррароте асосӣ ёфтааст, ки ворид намудани технологияи компютерӣ бояд фаъолияти эҷодии хонандагонро таъмин намояд.

Калидвожаҳо: раванди таълим, технологияҳои робитавӣ-иттилоотӣ, шароити педагогӣ, технологияҳои компютерӣ, барномаҳои компютерӣ, маҳорати педагогӣ, фаъолияти эҷодӣ, принципҳои дидактикӣ, фанҳои таълимӣ.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНО-ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

В данной статье рассматриваются педагогические условия использования коммуникационных и информационных технологий в образовательном процессе. Автор отмечает, что педагогические условия включают в себя все элементы образовательного процесса, такие как содержание, формы и средства.

В современных педагогических исследованиях, которые связаны с вопросом совершенствования реализации педагогических систем, повышения эффективности образовательного процесса, одним из важнейших вопросов является выявление, обоснование и проверка педагогических условий, обеспечивающих успешность деятельности.

Анализ педагогической литературы позволяет выявить и обосновать педагогические условия использования коммуникационно-информационных технологий в преподавании предметов, обеспечивающих высокое качество знаний, овладение современными методами поиска, обработки и использования информации. Педагогическими условиями использования коммуникационных и информационных технологий в обучении различным предметам можно назвать подбор и создание содержания компьютерных программ и их использование с учетом подготовки специалистов в этой области.

Как средство обучения компьютеры могут быть использованы для решения нескольких задач: для обучения ряду видов деятельности, особенно практической деятельности; для персонализации обучения; для контроля и самоуправления; как инструмент, позволяющий конструировать явления и исследовать их изменения в зависимости от условий; для визуализации и создания дидактических игр качественно нового уровня; создать необходимую информационную среду.

Эффективное использование компьютерных технологий в процессе обучения различным предметам основывается на положении о том, что внедрение компьютерных технологий должно обеспечивать творческую активность учащихся.

Ключевые слова: образовательный процесс, коммуникационно-информационные технологии, педагогические условия, компьютерные технологии, компьютерные программы, педагогическое мастерство, творческая деятельность, дидактические принципы, учебные предметы.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE USE OF COMMUNICATION AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

This article discusses the pedagogical conditions for the use of communication and information technologies in the educational process. The author notes that pedagogical conditions include all elements of the educational process, such as content, forms and means.

In modern pedagogical research, which is related to the issue of improving the implementation of pedagogical systems, increasing the efficiency of the educational process, one of the most important issues is the identification, justification and verification of pedagogical conditions that ensure the success of the activity.

The analysis of pedagogical literature makes it possible to identify and substantiate the pedagogical conditions for the use of communication and information technologies in teaching subjects that provide high quality knowledge, mastery of modern methods of searching, processing and using information. The pedagogical conditions for the use of communication and information technologies in teaching various subjects can be called the selection and creation of the content of computer programs and their use, taking into account the training of specialists in this field.

As a learning tool, computers can be used to solve several problems: to teach a number of activities, especially practical activities; to personalize learning; for control and self-government; as a tool that allows you to construct phenomena and explore their changes depending on the conditions; for visualization and creation of didactic games of a qualitatively new level; create the necessary information environment

The effective use of computer technology in the process of teaching various subjects is based on the position that the introduction of computer technology should ensure the creative activity of people.

Key words: educational process, communication and information technologies, pedagogical conditions, computer technologies, computer programs, pedagogical skills, creative activity, didactic principles, academic subjects.

Маълумот дар бораи муаллифон: Камолзода Сайфиддин, муовини директори Муассисаи давлатии “Китобхонаи милли”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба илм, захираҳои иттилоотӣ ва хизматрасонӣ ба истифодабарандагон, номзади илмҳои педагогӣ, и.в. дотсент Тел: 918-23-28-22; 905-06-06-35. E-mail: kamolzoda70@mail.ru

Абдуллозода Наҷибулло Сайфулло, муовини декан оид ба таълими факултети таҳсилоти фосилавӣ - ғоибонаи Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон Тел: 988-57-52-59 E-mail: snajibullo93@mail.ru

Сведения об авторах: Камолзода Сайфиддин, заместитель директора Государственного учреждения «Национальной библиотеки», Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан по науке, информационным ресурсам и обслуживанию для пользователей, кандидат педагогических наук, и.о. доцент. Тел: 918-23-28-22; 905-06-06-35. E-mail: kamolzoda70@mail.ru

Абдуллозода Наҷибулло Сайфулло, заместитель декана по учебной работе факультета дистанционного и заочного обучения Технологического университета Таджикистана Телефон 988-57-52-59 E-mail: snajibullo93@mail.ru

Information about the authors: Kamolzoda Sayfiddin, Deputy Director of the State Institution "National Library" of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan for Science, Information Resources and User Services, Candidate of Pedagogical Sciences, Acting Associate Professor Phone: 221-89-76; 918-23-28-22; 905-06-06-35. E-mail: kamolzoda70@mail.ru

Abdullozolda Najibullo Sayfullo, Deputy Dean for Education, Faculty of Distance and Correspondence Education, Technological University of Tajikistan Phone: 988-57-52-59 E-mail: snajibullo93@mail.ru

ТАВСИЯҲОИ МЕТОДӢ ОИД БА ТАҲИЯ ВА ГУЗАРОНИДАНИ ТАЪЛИМИ ОМЕХТА

Набиев Н. М.

Коллеҷи омӯзгорӣ ба номи Хосият Махсумоваи ДДОТ
ба номи Садриддин Айнӣ.

Таъминии имкони воқеии гирифтани таҳсил ба категорияҳои гуногуни донишҷӯён, аз ҷумла маъюбон, як масъалаи муҳим мебошад, ки онро бо ёрии технологияҳои таълими омехта ҳал кардан мумкин аст.

Таълими омехта (ТО) - ин маҷмӯи технологияҳое, ки ба донишҷӯён расонидани ҳаҷми асосии маводи омӯхташаванда, ҳамкориҳои интерактивӣ донишҷӯён ва омӯзгоронро дар раванди таълим таъмин намуда, инчунин дар рафти таълим ба донишҷӯён имконияти мустақилона аз худ кардани маводи омӯхташавандаро фароҳам меорад.

Дарси фосилавӣ-ин шакли ташкили дарс аст, ки дар доираи як муддати муайян гузаронида мешавад, ки дар он омӯзгор ба фаъолияти инфиродӣ ва гурӯҳии донишҷӯён барои эҷоди маҳсули таълимӣ худ, бо мақсади аз худ намудани асосҳои маводи омӯхташаванда, тарбия ва таълим равона мекунад, қобилияти эҷодиро инкишоф диҳанд (Е.В. Харунжаева).

Омӯзгори фосилавӣ – муаллими фаннӣ, ки барои ба донишҷӯён додани донишҳои зарурӣ назариявӣ ва амалӣ вазифадор аст.

Мақсади таълими омехта: азхуд намудани барномаҳои таълимӣ бо истифода аз технологияҳои омехта бо мақсади ташаккули малакаҳои эҷодӣ, мустақилият дар ташкил ва танзими фаъолияти худ ва рушди сатҳи салоҳияти ТИК дар донишҷӯён. Дар чараёни таълими донишҷӯ малакаи мустақилона тартиб додани стратегияи инфиродии таълимро пайдо мекунад.

Вазифаҳо:

- дар донишҷӯён ташаккул додани малакаи самараноки ҷустуҷӯ ва интиҳоби иттилоот, сохторбандӣ, баҳо додан ба ахбор аз рӯи хосиятҳои дидактикии он: эътимоднокӣ, мукаммалӣ, арзишнокӣ, мувофиқатнокӣ, динамикӣ (ё оморӣ);

- инкишоф додани малакаҳои худбаҳодиҳӣ, муқоисаи натиҷаҳои ба таври худкор ба даст овардашуда бо натиҷаҳои пешбинишуда. Гузаронидани ислоҳи худидоракунии фаъолияти таълимӣ худ, ташаккули маҳорати рефлексия;

- навсозии шаклҳои назорати педагогӣ дар заминаи истифодаи воситаҳои нави таълим: курсҳои онлайнӣ, барномаҳои компютерӣ интерактивӣ таълимӣ, симуляторҳо, тестҳо;

- донишҷӯён намудҳои нави фаъолиятро: кор дар речаи тестӣ, режими интерактивӣ (онлайн) азхуд мекунанд. [2.c17]

Намудҳои технологияҳои омехта:

1. **Технологияи кейс.** Технологияи кейс ба истифодаи маҷмӯаҳои (кейсҳои) маводи

таълимии матнӣ, аудиовизуалӣ ва мултимедиявӣ ва тақсими онҳо барои омӯзиши мустақилонаи донишҷӯён ҳангоми ташкили машваратҳои мунтазам бо омӯзгорон асос ёфтааст.

2. **Технологияи телевизион.** Технологияи телевизионӣ ба истифодаи системаҳои телевизионӣ барои расонидани маводи таълимию методӣ ба донишҷӯён ва ташкили машваратҳои мунтазам бо омӯзгорон асос ёфтааст.

3. **Технологияҳои шабакавӣ.** Технологияҳои шабакавӣ, ки шабакаҳои телекоммуникатсиониро барои таъмини донишҷӯён бо маводи таълимӣ ва методӣ истифода мебаранд ва бо дараҷаҳои гуногуни интерактиви байни омӯзгор ва донишҷӯён ҳамкорӣ мекунад. Технологияҳои шабакавӣ ба асинхронӣ ва синхронӣ тақсим мешаванд.

Намудҳои таълими омехта

Шароити гузарондани машғулиятҳои омехта дар тарзи муомилаи байни омӯзгор ва донишҷӯӣ метавонад фарқ кунад:

- онлайн тавассути шабакаи интернет бо донишҷӯён дар як вақт дар ҷойгоҳи қории автоматӣ ҷойгир;

- офлайн. ҳузури. Дар ин ҳолат, омили ҷойгиршавӣ ва вақт аҳамият надорад, зеро ҳама ҳамкорӣ дар речаи таъхиршуда ташкил карда мешавад.

Муносибати систематикӣ ба сохтани маводи таълимӣ барои курсҳои онлайнӣ ба рушди малакаҳои худидоракунии донишомӯз, фаъолияти самаранок ва пурмахсул, инчунин ба вучуд омадани ҳавасмандии устувори фаъолияти маърифатӣ дар бисёр соҳаҳо мусоидат мекунад, ки ба фарогирӣ ва баланд бардоштани сифати таълими донишҷӯён, мусоидат мекунад.

Фаъолиятҳои таълими омехта гуногунанд:

1. **Эълони дарс.** Мақсад ҷалби тавачҷуҳи донишҷӯён ва ҳавасмандгардонии фаъолияти фаъоли омӯзишӣ мебошад. Онро дар CD сабт карда ва дар шакли асли ва бойгонии худ дар вебсайт барои дастрасӣ ва интиқоли ройгон ҷойгир кардан мумкин аст.

2. **Дарси муқаддимавӣ.** Мақсад ин муқаддимаи шарҳи мушкilotи дарсҳои дарпешистода мебошад. Он метавонад аз рӯйи маводи таърихӣ мавзӯ гузаронида шавад ва ба гирифтани таҷрибаи касбии донишҷӯ мусоидат кунад. Он метавонад ҳамчун видео-лексия сабт карда шавад, масалан, дар формати AVI.

3. **Машварати индивидуалӣ.** Дар тайёрии пешакӣ саволҳо фарқ мекунад. Проблемаҳо ва роҳҳои ҳалли онҳо пешниҳод карда шудаанд. Хусусиятҳои фардии донишҷӯ ба назар гирифта мешаванд. Он метавонад ба таври инфиродӣ тавассути почтаи электронӣ ё дигар восита анҷом дода шавад.

4. **Санҷиши омехта ва худбаҳодиҳии дониш.**

5. **Иҷрои корҳои лаборатории виртуалӣ.**

6. **Машғулиятҳои чат(сӯҳбат)-** машғулиятҳои омӯзишӣ бо истифода аз технологияҳои чат. Машғулиятҳои чат синхронӣ гузаронида мешаванд, яъне иштирокчиёни раванди таълим ҳамзамон ба чат дастрасӣ доранд. Барои гузаронидани машғулиятҳои чат чадвали марҳилаҳо ва саволу мушкilot пешакӣ тартиб дода мешавад.

7. **Телеконференсияи синхронӣ.** Бо истифода аз почтаи электронӣ гузаронида мешавад. Бо сохтор ва қоидаҳои таъмин карда мешаванд. Он пешакӣ бо модел тарҳрезӣ карда мешавад, омӯзгор тайёрӣ мебинанд ва аз рӯйи воқунишҳои имконпазири донишҷӯён ба онҳо фикр карда ҷавоб менависад. Дарсҳои синхронӣ метавонанд бо истифода аз видеоконфронси телевизионӣ ва форумҳои компютерӣ гузаронида шаванд. Аз ҷиҳати педагогӣ гузаронидани дарси гурӯҳӣ тавассути видеоконфронс аз дарси анъанавӣ фарқ надорад, зеро иштирокчиёни ин раванд ҳамдигарро дар мониторҳои компютер ё экранҳои телевизион мебинанд. Варианти созиш барои дарсҳо ва семинарҳои синхронӣ як форуми матнӣ мебошад, аз як тараф, он имкон медиҳад, ки бо дараҷаи максималии интерактивӣ муҳокима карда шавад, аз тарафи дигар, он захираҳои ҳадди ақалро талаб мекунад. [3.c23]

8. **Телеконференсияи асинхронӣ.** Суханронии иштирокчиён дар Интернет дар шакли матнҳои муфассал ва пешакӣ тахриршуда нашр карда мешаванд, зеро онҳо тӯли муддати муайян идома меёбанд.

9. **Машғулияти веб.** Онро дар шакли корҳои лабораторӣ ва ғайра пешниҳод кардан мумкин аст. Барномаҳои компютерие, ки дарсҳои интернетиро тақлид мекунад, истифода мешаванд. Ҳангоми дарси веб мубодилаи иттилоот тавассути чат сурат мегирад.

10. **Олимпиада.** Бо вазифаҳои эҷодӣ ва кушода хос аст. Шакли хеле самарабахши назорат бо элементҳои таълим мебошад. Тавассути почтаи электронӣ ё дар вақти воқеӣ тавассути чат ё ICQ гузаронида мешавад.

11. **Чустуҷӯи веб.** Вебквест (*webquest*) дар педагогика вазифаи мушкили дорои унсурҳои бозии нақшӣ мебошад, ки барои татбиқи он захираҳои иттилоотии Интернет истифода мешаванд. Донишҷӯён мустақилона дар Интернет ё васоити электронии тавсияшуда, барои иҷрои супориши омӯзгор ё тахти таъсири ангеаи шахсӣ маълумот ҷустуҷӯ меkunанд.

12. **Вебинар** (аз ду калима бармеояд: *web* - "шабака" ва "семинар") — ин семинарест, ки тавассути шабака сурат мегирад. Вебинарҳо ба вебинарҳои хусусӣ ва веб-пастҳо, веб-конференсияҳо ҷудо мешаванд. Дар қисмати аввал вебинарҳои хусусӣ иштироки дучонибаи омӯзгор ва донишҷӯёнро дар бар мегиранд ва веб-пастҳо, веб-конференсияҳо, ки дар он ҳамкорӣ якҷониба аст: як нафар гузориш медиҳад, дигарон онро мешунаванд (тамошо меkunанд, мехонанд).

13. **Маиғулият бо истифода аз видеоконфронс.** Ин навъи дарс аз дарси анъанавӣ фарқ надорад. Дарс дар вақти воқеӣ сурат мегирад. Таҷҳизотҳои зарурӣ барои иштирок намудан аз қабili гушмонак (наушник), микрофон, эҳтимолан веб-камера, компютер бо пайвасти интернет мебошад. Илова бар ин, ба шумо лозим меояд, ки барномаи заруриро тавассути Интернет барои муошират бо омӯзгор (масалан, Skype) насб кунед.

Сохтори дарси омехта.

Моделҳои сохтори дарси омехта унсурҳои зеринро дар бар мегирад:

- **Блоки ҳавасмандкунанда.** Ҳавасмандӣ ҷузъи зарурии омӯзиши омехта мебошад, ки бояд дар тамоми раванди таълим нигоҳ дошта шавад. Мақсади аниқ муайяншудае, ки дар назди донишҷӯ гузошта шудааст, аҳамияти калон дорад. Ҳавасмандӣ зуд паст мешавад, агар сатҳи супоришҳои додашуда ба сатҳи тайёрии донишҷӯӣ мувофиқат наkunад.

- **Блоки таълимӣ** (дастур ва тавсияҳо оид ба иҷрои супориш, дарс).

- **Блоки иттилоотӣ** (системаи мундариҷаи иттилоотӣ).

- **Блоки назорат** (системаи санҷиш ва назорат).

- **Блоки муколама ва машваратӣ** (системаи муоширати интерактивии иштирокчиёни дарси омехта бо омӯзгор ва байни худ).

Воситаҳои таълимӣ барои таълими омехта

Захираҳои таълимии шабакавӣ, ки воситаи раванди таълими омехта мебошанд, бинобар хосиятҳои дидактикии худ ба тамоми ҷузъҳои системаи таълим (мақсадҳо, мундариҷа, усулҳо ва шаклҳои ташкилии таълим) ғаёлона таъсир мерасонанд ва имкон медиҳанд, ки дар раванди таълиму тарбия масъалаҳои мураккаби педагогӣ гузошта ва ҳал карда шаванд аз қабili дар хона таълим додани донишҷӯёни ғоибхон, ки ба таълим ниёз доранд.

Ҳангоми тарҳрезии дарси омехта ҷудошавии донишҷӯён бояд ба назар гирифта шавад. Маводҳои таълимӣ бояд бо тавзеҳот ва дастурҳои зарурӣ ҳамроҳ карда шаванд. Бояд майдони машваратӣ мавҷуд бошад, ки ба донишҷӯ имкон медиҳад, ки саволҳо диҳад.

Истифодаи файлҳои графikiи баландсифат, ки бо садо ва аниматсия мучахҳаз шудаанд, азхудкунии маводро то 65% зиёд меkunад (барои муқоиса: ҳангоми шарҳи мунтазами мавод танҳо 5% азхуд карда мешавад). [5.с39]

Воситаҳои таълимӣ дар доираи таълими омехта инҳоянд:

- китобҳои таълимӣ (нусхаҳои қоғазӣ ва электронии китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ, маълумотномаҳо ва ғ.);

- Воситаҳои таълимии онлайн (маводи таълимии аз ҷиҳати методӣ хуб сохташуда, ки бо тасвирҳо, презентатсияҳо, маводи назариявӣ ва амалӣ мучахҳаз шудаанд)

- системаҳои таълими компютерӣ дар версияҳои муқаррарӣ ва мултимедиявӣ;

- маводи таълимӣ ва иттилоотии аудиоӣ;

- видеоматериалҳои таълимӣ ва иттилоотӣ;

- озмоишгоҳҳои фосилавии лабораторӣ;

- тренажерҳои таълимӣ бо дастрасии фосилавӣ;

- пойгоҳи додаҳо ва дониш бо дастрасии фосилавӣ;

- китобхонаҳои электронӣ бо дастрасии фосилавӣ;

- супоришҳо оид ба таҳким ва мониторинги дониш, малака (санҷишҳо, корҳои амалӣ,

китобҳои электронии корӣ);

- супоришҳо барои санҷиши маҳорат бо имконияти худтанзимкунӣ;
- истинод ба захираҳои электронии таълимӣ, ки донишҷӯ бояд дар ин дарс омӯзад;

Роҳҳои таъмини дастрасӣ ба маводи таълимӣ

Ду намуди дастрасӣ ба маводи таълимӣ вучуд дорад:

- дастрасии маҳдуд (бақайдгирӣ дар муҳити муайяни таълим);
- дастрасии номаҳдуд (маводи омӯзишӣ озод дастрас аст).

Дар айни замон дар амалияи гузаронидани таълими омехта якҷанд роҳҳои расонидани маводи таълимӣ ба донишҷӯ мавҷуд аст:

1. Истифодаи технологияи почтаи электронӣ ё i-chat барои расонидани маводи таълимӣ ба донишҷӯ. Аксар вақт, чунин дастрасӣ ҳангоми истифодаи усули парванда истифода мешавад. Одатан, маводи таълимӣ дар формати .DOC ё .HTML пешниҳод карда мешаванд. Ба донишҷӯён парвандаҳои таълимӣ бо тавсияҳо оид ба омӯзиши маводи таълимӣ ва иҷрои супоришҳо дода мешаванд. Донишҷӯён супоришҳои иҷрошударо ба омӯзгор мефиристанд.

Шарҳ:

Ҳангоми пешниҳоди парванда дар формати DOC, донишҷӯён бояд муҳаррири махсуси матнӣ дошта бошанд, ки ба онҳо имкон медиҳад ҳуҷҷатро кушоянд ва таҳрир кунанд (MS Word, OpenOffice). Формати HTML стандарти кушода аст, онро бо ҳама гуна муҳаррири матн таҳрир кардан мумкин аст ва ба осонӣ бо ҳама гуна веб-барнома ҳамгиро мешавад.

Маҳдудиятҳо ҳангоми истифодаи ин усул: ҳама донишҷӯён бояд почтаи шахсӣ дошта бошанд. Мушкilotи дар фиристодани файлҳои калон ва файлҳои дорои тасвирҳои графикӣ мавҷуд аст. Интиқоли парвандаҳо метавонад вақти зиёдро талаб кунад.

Интишори маводи таълимӣ ва супоришҳои дарсӣ дар формати .DOC ё .HTML дар саҳифаи веб. Барои омӯзиши мавод, донишҷӯён бояд ҳуҷҷатро ба компютери шахсии худ зеркашӣ кунанд, супоришҳои иҷрошуда тавассути почтаи электронӣ ба омӯзгор фиристода мешаванд. Ин усули интиқол талаб мекунад, ки донишҷӯ ба Интернет дастрасӣ дошта бошад. Бо ин усули интиқол, як омили муҳим кори баландсифат ва бефосилаи сервере, ки дар он маводҳо нигоҳ дошта мешаванд, инчунин ҳаҷми маводи таълимӣ ва суръати интернет мебошад.

Пешниҳоди дарс ҳамчун вебсайти алоҳида. Пешрафти фаъолияти маърифатии донишҷӯ тавассути пайвандҳои байниҳамдигарӣ назорат карда мешавад. Ин усули пешниҳоди маводи таълимӣ имкон медиҳад, ки ҳамкориҳои мутақобилаи мутақобилаи омӯзгор ва донишҷӯ муассиртар ташкил карда шавад.

Алгоритми таҳияи дарси омехта

1. Муайян кардани мавзуи дарси ғоибона.
2. Муайян намудани намуди таълими омехта (омӯхтани мавзуи нав, такрор, амиқсозӣ, назорат, барҳам додани камбудҳои дониш ва малака, санҷиши худ ва ғайра).
3. Ҳадафҳои дарс (вобаста ба донишҷӯ, омӯзгор, фаъолияти муштаракӣ онҳо).
4. Интиҳоби беҳтарин (оптималтарин) модел ва шакли таълими омехта аз рӯи хусусиятҳои техникӣ ва технологӣ.
5. Интиҳоби усулҳои пешниҳоди маводи таълимӣ ва маводи таълимии иттилоотӣ.
6. Сохтори унсурҳои таълимӣ, интиҳоби шакли пешниҳоди онҳо ба донишҷӯ (матн, график, медиа, расмҳо, ҷадвалҳо, слайдҳо ва ғ.). Нақшаи мухтасари дарс, ки вақти ҳар як нуктаи нақшаро нишон медиҳад.
7. Омода намудани луғат оид ба мавзӯҳои таълими омехта.
8. Омода намудани рӯйхати мавод ё худ маводи барои дарс зарурӣ: истинод ба вебсайтҳо дар ин мавзӯ, вебсайтҳои китобхонаҳои электронӣ, веб-квестҳо, матнҳо.
- Дастурҳои "қоғазӣ", маводҳои зарурии лабораторӣ, CD-ROM ва ғайра (интиҳоби ҳар як модули гиперҳаволаҳо ба манбаҳои дохилӣ ва берунии иттилоот дар Интернет)
9. Таҳияи супоришҳои назоратӣ барои ҳар як унсури таълимии дарс. Интиҳоби системаи баҳодихӣ ва ташаккули микёс ва меъёрҳои арзёбии посухҳои донишҷӯён.
10. Муайян намудани вақт ва давомнокии таълими ғоибона вобаста ба категорияи синну соли донишҷӯён. Давомнокии кори доимӣ дар назди компютер барои донишҷӯён бояд 30 дақиқа бошад.

Таксими вақти дарс (барои речаи онлайн):

- Хондани дастурҳо – 5 дақиқа;
- Кор аз рӯи скрипт – 20 дақиқа;
- Иҷрои вазифаҳои инфиродӣ мувофиқи хоҳиш - 10 дақиқа;
- Муҳокимаи натиҷаҳои дарс – 10 дақиқа.

1. Тартиб додани харитаи технологияи дарс, сценарияи муфассали дарси омехта.

2. Дар асоси таҳлили натиҷаҳои сатҳи салоҳияти ТИК-и донишҷӯ барои онҳо оид ба омӯзиш ва иҷрои вазифаҳо дастур омода кунед.

3. Барномасозии унсурҳои таълимии дарс барои муаррифӣ дар Интернет, дар сурати ҷойгир кардани дарс дар вебсайт.

4. Санҷиши дарс, аз ҷумла дар қарорҳои гуногуни экран ва дар браузерҳои гуногун.

5. Амалиёти таҷрибавии дарс.

6. Модернизатсияи дарс дар асоси натиҷаҳои амалиёти озмоишӣ.

7. Гузаронидани дарс.

8. Таҳлили дарс. Оё ба мақсадҳои гузошташуда расидан мумкин буд, ҷи душвориро ҳам аз ҷониби донишҷӯён ва ҳам барои омӯзгори ғоибона пеш омад.

Сценарияи дарси фосилавӣ метавонад дар шакли харитаи технологӣ пешниҳод карда шавад, ки дар он вазифаҳои асосӣ, талабот ба ҷавобҳо ва меъёрҳои баҳодихии ҷавобҳо, вақти иҷрои супоришҳо ва ғайра муайян карда шудаанд.

Харитаи технологияи дарс ин усули графикаи тарҳрезии дарс, ҷадвалест, ки имкон медиҳад дарс аз рӯйи параметрҳои интихобкардаи омӯзгор сохтор карда шавад. Чунин параметрҳо метавонанд марҳилаҳои дарс, ҳадафҳои он, мундариҷаи маводи таълимӣ, усулҳо ва усули таълиқи фаъолияти таълимии донишҷӯён, фаъолияти омӯзгор ва фаъолияти донишҷӯён бошанд.

НАМУНА - МОДЕЛИ ТАҲИЯИ СЕНАРИЯИ ТАЪЛИМИ ФОСИЛАВӢ.

Матни маслиҳатӣ

Муаллиф, Набиев Некрӯз

Мудирӣ шӯбаи ғоибонаи Коллеҷи омӯзгорӣ ба номи Хосият Махсумоваи ДДОТ ба номи Садриддин Айни

Хулосаи мухтасар - на бештар аз 10 сатр.

Фанни таълимӣ, MDK, PM

Мавзӯ

Намуди дарс Шакли дарс

Таҷҳизоту аёниятҳои зарурӣ барои таълими ғоибона (масалан, компютере, ки ба интернет дастрасӣ дорад, тахтаи интерактивӣ, агар аз захираҳои интернетӣ истифода шавад, URL ё сайтҳои мавзӯро нишон диҳед).

Талабот ба сатҳи салоҳияти ТИК-и донишҷӯён (нишон диҳед, ки донишҷӯён бояд қадом технологияҳоро донанд, масалан, қобилияти истифодаи почтаи электронӣ, суҳбат, кор дар чат ва ғ.)

Намуди таҳвили маводи таълимӣ (масалан, дар сурати истифодаи технологияҳои кейсӣ, усули интиқол тавассути почтаи электронӣ аст, дар дигар ҳолатҳо мо URL ё суроғи сайтеро, ки дар он мавод ҷойгир карда шудааст, нишон медиҳем)

Мақсади дарс:

Ҳадафҳои дарс:

1.

2.

Таъминоти таълимӣ ва методӣ(муаллифони китобҳои дарсӣ, комплексҳои таълимию методиро нишон диҳед)

Вақти дарс

Сохтори тахминии дарси омехта

№.	Номи модул	Функсияҳои дидактикӣ	Фаъолияти донишҷӯён	Вақт

Технологияҳо, усул:

- 1.
- 2.
- 3.

Рафти дарс.

Дар ин бахш рафти дарс бо эродҳо ва тавсияҳои педагогӣ тасвир карда мешавад.

Адабиёт

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар аввал барои омӯзгор сохтани харитаи технологии дарс мушкул аст (онро метавон лоиҳаи хурди омӯзгор ҳисоб кард). Мушкilotи калонтарин аз тақсимои мақсадҳои дарс ба вазифаҳои марҳилаҳо, мушаххас кардани мазмуни марҳилаҳои фаъолияти шахс ва фаъолияти донишҷӯён дар ҳар марҳила ба миён меояд. [4.c26]

Меъёрҳо ва талаботи арзёбӣ барои гузаронидани таълими омехта

Тартиби берунии дарс. Чизи содатарин ва оддитарин ибтидо ва охири дақиқи дарс аст. Ин талабот барои таълими омехта метавонад ҳалқунанда бошад, ин дар асоси низоми молиявии муассисаи таълимӣ аст. Тартиби берунӣ на танҳо ибтидо ва анҷоми дақиқи он, балки инчунин пешгӯии ҳама ҳолатҳои фавқуллоддaro, ки ҳангоми дарс ба вучуд меоянд, дар бар мегирад.

Тартиби дохили дарс (сохтори он). Тартиби дохилии дарс тақсимои мувофиқи дарсро ба марҳилаҳо дар бар мегирад, яъне дарс ба давраҳои дақиқ тақсим карда мешавад. Дарси дуруст ба нақша гирифташуда дар ҳар як марҳилаи худ мақсадaro дар бар мегирад, ки донишҷӯёнро сафарбар мекунад, раванди таълимро ҳавасманд мегардонад, ҳавасмандгардонӣ, яъне донишҷӯён бояд донанд, ки аз онҳо чӣ талаб карда мешавад, чиро бояд хуб дарк кунанд. Дарси аз ҷиҳати сохторӣ хуб омодашуда сатҳи омодагии донишҷӯёнро ба назар гирифта, бо тақсимои дақиқи маводи таълимӣ хос аст ва ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки пайваста аз як ҳадафи мушаххаси дарс ба дигараш пеш раванд. [5.c42]

Муносибати мушкilot (проблемавӣ) ба омӯзиш, ки дар он донишҷӯён бояд аслан ҳамоно амалиёти равониро иҷро кунанд, ки ба раванди донишҳои илмӣ хосанд:

- фаҳмидани вазъияти мушкilot ва фаҳмонидани мушкilot;
- муқаррар намудани саволҳо ё мушкilotи мушаххас, ҷустуҷӯи шартҳои пешакии ҳалл, пешниҳоди фарзияҳо, , роҳҳои ҳалли имконпазир ё худӣ ҳалли он;
- ҳалли мушкilot, баҳодиҳии ҳалли масъала.

Мутобиқати дарс ба принципҳои дидактикӣ: возеҳӣ ва саҳеҳӣ дар таҳияи ғояҳо ва консепсияҳо, таъя ба маводи омӯхташуда, мувофиқати машқҳо ва санҷишҳо ба дарси додашуда ва ғайра.

Талабот ба шунавандагон, иштирокчиёни бевоситаи машғулияти омехта бояд малакаҳои корбарии компютерро дошта бошанд: навиштани матн ва сохтани расмҳо, нигоҳ доштани онҳо дар хотираи берунии компютер, файлҳои бойгонӣ ва аз бойгонӣ баровардан, истифодаи почтаи электронӣ, барномаи намоишгари саҳифаҳои интернетӣ, китоби меҳмонон ва технологияҳои чат). Агар иштирокчиёни бевоситаи дарси омехта ба параметрҳои номбаршуда омода набошанд, аксари корҳо ба дӯши ҳамоҳангсоз меафтанд. [3.c16]

Фаъолият донишҷӯён. Чӣ тавр ба он ноил шудан мумкин аст? Пеш аз ҳама, шароит муҳайё кунед, ки донишҷӯён дар он беихтиёр ба чараёни таълим дохил шуда, то охири дарс

иштирокчиёни ғаёли вазифаҳои ҳалшаванда бошанд. Барои ин ба мақсад мувофиқ аст, ки дарс ба даврахое чудо карда шавад, ки ба донишҷӯён аз як мақсад ба дигараш мувофики мақсадҳои тамоми дарс гузаранд. Ба ибораи дигар, дар давоми тамоми дарс шавқу ҳаваси донишҷӯёнро ба дарс нигоҳ доштан ва барои пурзӯр намудани ғаёлияти онҳо ангеа эҷод кардан лозим аст.

Ҳавасмандгардони ғаёлияти донишҷӯён.

Ҳатто А.Дистервег мефаҳмад, ки «инкишоф ва тарбияро ба ҳеҷ кас додан ва гуфтан мумкин нест. Ҳар касе, ки ба онҳо ҳамроҳ шудан меҳаҳад, бояд ба ин бо ғаёлияти худ, қувваи худ расад. Аз берун фақат ҳаяҷон ба даст орад... Аз ин рӯ, ташаббус ва ғаёлият восита ва дар айни замон натиҷаи таълим мебошад." Ҳавасмандии моҳирона зиддиятҳои дохилии донишҷӯёнро бармеангезад, тамоилиҳои пурқуввати динамикиро ба вучуд меорад, ки боиси ғаёлият мегарданд. Ҳавасмандкунӣ тавассути ҳадафҳои воқеии донишҷӯён, ки аз ба вучуд овардани вазиятҳои проблемавӣ, ки метавонанд «қиссаҳои аҷоиб», фактҳои ғайриҷашмдошт ва ғайра бошанд. Ҳавасмандии моҳирона имкон медиҳад, ки донишҷӯён ба раванди бошууронаи маърифат шомил шаванд, масалан, дониш бо таҷрибаи донишҷӯён пайваст карда шавад, ҳавасманд карда шавад. донишҷӯён ба шинохтан ва ҳалли масъалаҳо, дар робитаи байниҳамдигарӣ ҳиссиётӣ ва рационалӣ ва ғайраро ба назар гиранд. Процесси тақрор ва консолидация бояд бо ин зич алоқаманд бошанд.

Тадқиқоти Г.И. Шукина нишон медиҳад, ки дар байни ҳамаи мотивҳои ғаёлияти таълимӣ, самараноктараш шавқи маърифатӣ мебошад. (Шукина Г.И., Проблемаи шавқу завқи маърифатӣ дар педагогика. М., 1971). Шакли асосии шавқи маърифатӣ кунҷковӣ аст, пас кунҷковӣ ва ҳавас пайдо мешавад...

Хусусияти дарс бояд қисман ҷустуҷӯӣ, усули эвристикӣ бо пешниҳоди проблемавии мавод, инчунин усули тадқиқотро дар бар гиранд, ки ба донишҷӯён имкон медиҳанд, ки масъалаҳои нави маърифатиро барои онҳо мустақилона ҳал кунанд, роҳҳои ҳалли нави масъалаҳои аллакай маълум, исботи теоремаҳо ва ғайраро пайдо кунанд. Зиддиятҳои, ки дар натиҷаи вазияти проблемавӣ ба вучуд меоянд, ҳатман раванди тафаккурро ба вучуд меоранд.

Супоришҳои ҳонагӣ вазифаҳои гуногунро иҷро карда метавонад: мустақам намудани дониш ва малакаҳои дар синф гирифташуда, умумӣ, ба низом даровардан ё татбиқи донишу малакаҳо дар амалия дар дарс, таъмини сатҳи ибтидоии дарсҳои минбаъда, инчунин барои мустақилона омӯхтани маводи нав, баргараф намудани камбудииҳои дониш, тайёри ба имтиҳонҳо ё қор кардан аз рӯи маводи нав ва ғайра. Дар вақти тайёр кардани маводҳо барои супориши ҳонагӣ барои донишҷӯён дараҷаҳои гуногуни таълим (муносибати дифференсиалӣ, инфиродӣ) пешбини карда мешавад.

Назорат ва арзёбии дониш бояд дар ҳар дарс иҷро карда шавад. Таҷрибаи ватанӣ ва хориҷӣ дар истифодаи таълими омехта аз самаранокии ҳисоботи қатъӣ барои ҳар як унсури таълимии омӯхташуда шаҳодат медиҳад.

Бознигарӣ, таҳлили умумии дарс, ҷиҳатҳои мусбату манфии он, проблемаҳои дучоршуда ва роҳҳои баргараф намудани онҳо, баррасии шифоҳӣ ё хаттии қори иҷрошударо дарбар мегирад.

Ҳангоми омода кардани маводи таълимӣ барои ҷойгиркунӣ дар вебсайт як қатор талаботҳо бояд ба назар гирифта шаванд:

1. Тавсия дода мешавад, ки ҳангоми таҳияи маводи таълимӣ принципи ягонагӣ риоя карда шавад: нақшаи ягонаи рангро нигоҳ доред (на бештар аз 3 рангро истифода бурдан тавсия дода мешавад), истифодаи якхелаи ҳуруфҳо, ҳамон рангҳои гиперҳаволаҳо, услуби ягонаи тарҳрезӣ ва ғ. .

2. Ба ҳисоби миёна, як саҳифаи веб набояд аз се экран зиёд бошад. Ҳаҷми асосии экран барои қорбарон 800*600 пиксел аст. (Истифодабаранда метавонад дар компютери худ қарори дигари монитор дошта бошад - шумораи нуқтаҳо (пикселҳо) дар экранҳои монитор ба таври уфуқӣ ва амудӣ).

3. Тавсия дода мешавад, ки заминаи саҳифаҳо сафед, ҳарфҳо сиёҳ карда шаванд.

4. Тавсия дода мешавад, ки шрифтҳои стандартии Times, Arial - ро истифода баред. Бештар аст, ки худро бо ду ё се шрифт барои тамоми курс маҳдуд кунед. Масалан, матни асосии курс бо забони Times New Roman, бахш ва сарлавҳаҳои дарс бо забони Arial навишта

шуда бошанд.

5. Сохтори гиперматн метавонад ҳангоми хондан хеле муфид бошад, аз гиперматн бештар истифода баред; Маълумоти дорои ҳаҷми назаррас бояд ба якчанд саҳифаҳо тақсим карда шавад, ки бо гиперпайвандҳо ба ҳам пайвастанд.

6. Ҳама гиперҳаволаҳо бо як ранг таъкид карда мешаванд, масалан, кабуд бо зерхат.

7. Ҳама истинодҳо ба луғат ба ҳамон тарз, бо як ранг ва эҳтимолан курсив нишон дода шудаанд.

8. Дар дохили як саҳифаи интернетӣ чойгир кардани гиперҳаволаҳо имконпазир аст, масалан, зуд ба болои саҳифа ё ба макони мушаххаси саҳифаи додашуда ҳаракат кунед.

9. Матн бояд кӯтоҳ бошад ё ҳадди аққал ба параграфҳо тақсим карда шавад; матн бояд барои истинод ба зудӣ қулай бошад. Донишчӯ набояд маҷбур карда шавад, ки параграфҳои калони матнро хонад. Ба чойи ин, параграфҳои хурдтар, зерсарлавҳо ва рӯйхатҳои ишорашударо истифода баред. Барои намуна:

10. Тавсия дода мешавад, ки рангро дар курс нишон диҳед, ки қисмҳои алоҳидаи матнро бо ранг ва ячейкаҳои ҷадвал ё тамоми ҷадвал бо ранг (заминаи ячейка ё заминаи ҷадвал) нишон диҳед;

11. Барои роҳ надодан ба иштибоҳ бо гиперпайвандҳо истифода бурдани зерхат дар матн тавсия дода намешавад.

12. Ҳар як файли графикӣ бояд имзои матнӣ дошта бошад, ки он ҳангоми ҳомӯш кардани графика дар компютери худ намоён мешавад. (Истифодабаранда имкон дорад, ки қабули тасвирҳои графикаро дар компютери худ қатъ кунад, то боркунии веб-саҳифаро аз шабака тезонад).

13. Унсурҳои графикӣ бояд матнро пурра кунанд.

14. Ҳар як саҳифаи веб бояд унвони бахш (ранг сиёҳ) ва унвони дарс (ранги кабуди торик) дошта бошад.

15. Ҳар як саҳифа метавонад дар тарафи чап ҳошияи амудӣ дошта бошад, ки онро барои чойгир кардани зерсарлавҳо, шарҳҳо ва графикаи гуногун истифода бурдан мумкин аст.

16. Дар ҳама гуна веб-саҳифа шумо метавонед равшанӣ нав кушоед, то маълумотро дар якчанд равшанҳо ҳамзамон ё ба таври навбатӣ дидан кунед. Ҳангоми ба якчанд равшанҳои мустакил (рамка) тақсим кардани экрани компютер сохтори ҷаҳорҷӯба истифода бурдан мумкин аст.

17. Фрагментҳои аудио ва видеоро истифода бурдан мумкин аст.

18. Расмҳои калон метавонанд дар ду марҳила пешниҳод карда шаванд. Аввалан, дар экран расми хурд пайдо мешавад - нусхаи хурдтари расми калон ҳангоми паҳш кардани расми хурд, расми калон дар равшанӣ нав пайдо мешавад; Андозаи файлҳои графикӣ барои кам кардани сарбории веб саҳифа оптимизатсия карда шудааст.

Ду намуди таълимо таъмин кардан лозим аст: онлайн (синхронӣ) ё офлайн (асинхронӣ), зеро дар вақти кор дар компютер маҳдудиятҳо мавҷуданд. [1.c27]

АДАБИЁТ:

1. Андреев А.В., Андреева С.В, Доценко И.Б. Практика электронного обучения с использованием Moodle. – Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2008.

2. Кукушкина А.С. Педагогические технологии / А.С. Кукушкина.— М: ИКЦ «МарТ»; 2004. — 336 с.

3. Курбанов С.Р. «Методические основы эффективности системы переподготовки повышения квалификации учителя математики (на примере Республики Таджикистан) кандидатская диссертация/ Курбанов С.Р. Душанбе -2019.-168с.

4. Курбанов С.Р., Камолова Н. Переход на компетентностный подход в средних общеобразовательных учебных заведений - потребность времени. //Вестник института развития образования. – Душанбе. – 2019.- №1(25). – с. 56-60 (на тадж. языке).

5. Курбанов С.Р. Вохидова К. Роль преподавателя в формировании ключевых компетенции учащихся начальных классов.//Вестник института развития образования.- Душанбе. – 2019.- №2(26). – с. 53-59 (на тадж. языке).

6. Нугмонов М. Теоретико-методологические основы методики обучения математике как науки: Монография (переработанное и дополненное) – Душанбе: АОТ; ТГПУ им. С.Айни, 2011. – 278 с.

7. Нугмонов М. Урок математики в школе. - Душанбе : «Ирфон», 2011. – 103 с.

8. Ожегов СИ. Толковый словарь русского языка [Текст] / СИ. Ожегов, Н.Ю. Шведова. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Азъ, 1995. - 907 с.
9. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад; Редкол.: М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2003. – 528с.: ил.
10. Повышение эффективности обучения математике в школе: Кн. для учителя/Сост. Г. Д. Глейзер. - М.: Просвещение, 1989. - 240 с.
11. Преемственность в обучении математике : сб. статей./Составитель А. М. Пышкало.- М.: Просвещение, 1978. - 237с.
12. Пути повышения эффективности обучения. Под. ред. Н. С. Сунцова. - М.: Просвещение, 1973. - 175с

ТАВСИЯҲОИ МЕТОДӢ ОИД БА ТАҲИЯ ВА ГУЗАРОНИДАНИ ТАЪЛИМИ ОМЕХТА

Дар мақола муаллиф масъалаҳои назариявӣ оид ба ташкили раванди таълими омехта бо назардошти технологияи иттилоотии ҳозира муайян намуда инчунин усул, воситаҳо ва шаклҳои таълим ва таълими омехтаро баррасӣ кардааст. Асосҳои самараноктар ташкил кардани раванди таълими омехта ва механизмҳои раванди татбиқи амалии он оварда шудаанд. Талаботи омӯзгор нишон дода шудааст, ки дар раванди таълими омехта бошад, ба таҷриба тақия карда шавад. Аз ҷумла, метод ва технологияҳои таълим дар инҷо масъалаи марказии андешаронии омӯзгор мебошад. Барои фароҳам овардани шароити мусоид ташкил намудани омӯзиши омехта дар таълими математика метавонем аз технологияҳои кейсӣ оварда шуда истифода бурд.

Калидвожаҳо: омӯзиши омехта, изҳорот, технологияҳои кейсӣ, харитаи технологӣ, вебинар, дарси фосилавӣ, дониш, малака, усул ва шакл.

МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО РАЗВИТИЮ И ВНЕДРЕНИЮ СМЕШАННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье автор обозначил теоретические вопросы, связанные с организацией процесса смешанного образования с учетом современных информационных технологий, а также рассмотрел методы, средства и формы обучения и смешанного образования. Представлены принципы более эффективной организации образовательного процесса и механизмы его практической реализации. Показана потребность учителя в процессе смешанного обучения опираться на опыт. В частности, методы и технологии обучения здесь являются центральным вопросом мышления учителя. Для создания благоприятных условий для организации смешанного обучения в математическом образовании мы можем использовать кейс-технологии.

Ключевые слова: смешанное обучение, изложение, кейс-технологии, технологическая карта, вебинар, дистанционное обучение, знания, навыки, метод и форма.

METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS FOR THE DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF MIXED EDUCATION

In the article, the author outlined theoretical issues related to the organization of the process of mixed education, taking into account modern information technologies, and also examined the methods, means and forms of training and mixed education. The principles of more effective organization of the educational process and mechanisms for its practical implementation are presented. The teacher's need to rely on experience in the process of mixed learning is shown. In particular, teaching methods and technologies here are a central issue in the teacher's thinking. To create favorable conditions for organizing mixed learning in mathematics education, we can use case technologies.

Key words: mixed learning, presentation, case technology, technological map, webinar, distance learning, knowledge, skills, method and form.

Маълумот дар бораи муаллиф: Набиев Некрӯз Маҳмадиевич- мудири шӯъбаи ғоибонаи Коллеҷи омӯзгорӣ ба номи Хосият Махсумоваи ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Суроға: ш. Душанбе кучаи С.Айни 73 тел: (+ 992)908 85 85 08

Сведения об авторе: Набиев Некруз Махмадиевич заведующий отдел заочного отделения Педагогического колледжа имени Хосият Махсумовой ТГПУ им. Садриддин Айни. Адрес: ш. Душанбе ул. С.Айни 73 тел: (+ 992)908 85 85 08

Information about the author: Nabiev Nekruz Mahmadiyevich - Head of part time department of Pedagogical college named after Khosiyat Makhsumova of TSPU name after Sadriddin Ainy. Address: Dushanbe city, 73 Ainy str/ Tel: (+ 992)908 85 85 08

ТДУ:340.115.5(575.3)

МЕТОДИКАИ ММРІ: ИСТИФОДАИ ОН ДАР РАВАНДИ ТАРТИБ ДОДАНИ СИМОИ ПСИХОЛОГИИ КОРМАНДОНИ ОПЕРАТИВӢ

Латифзода С. З.

Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Барои тартиб додани симои психологии кормандони оперативӣ бояд маҷмуи хусусиятҳои психологии шахсияти онҳо (кормандони оперативӣ) мавриди таҳлили психологӣ қарор дода шавад. Барои таҳлили маҷмуавии хусусиятҳои психологии характер ва шахсияти кормандони оперативӣ методҳои касбӣ муҳим арзёбӣ мегарданд. Яке аз методикаҳои машҳуре, ки шахсиятро маҷмуавӣ мавриди таҳлили психологӣ қарор медиҳад ва ҳамзамон, ҷиҳати тартиб додани симои психологӣ маълумоти бештарро дода метавонад, методикаи ММРІ ба шумор меравад.

ММРІ (Minnesota Multiphasic Personality Inventory) тарҷума бо забони тоҷикӣ чунин маъноро медиҳад: методикаи Миннесотии бисёрмилиаи таҳқиқи шахс (кӯтоҳ – ММБТШ). ММРІ нахустин маротиба дар солҳои 1942-1949 аз ҷониби Ч. Маккинли ва С. Хатсуэя коркард шудааст. Аввалан, аз ҷониби муаллифони зикргардида методика ҳамчун тест барои тафрикагузорӣ аз меъёр то патология пешниҳод гардида буд. ММРІ дар замони муосир дар ҳадамоту сохторҳои гуногун ҷиҳати тартиб додани симои психологӣ истифода мегардад.

“Психологони амрикоӣ Ч. Маккинли ва С. Хатсуэя солҳои 1940 тестеро бо номи Minnesota Multiphasic Personality Inventory (ММРІ- Тести Миннесотии бисёрмилиаи таҳқиқи шахсият) пешниҳод намуданд, ки таҳлили маҷмуавии хусусиятҳои шахсро ҳангоми қабули номзадҳо ба кор таъмин мекард ва дар муддати кӯтоҳ дар соҳаи мувофиқати касбӣ-психологӣ хеле машҳур гашт. Тести мазкур аз соли 1978 инҷониб дар Маркази таҳлили психологии Комиссияи марказии ҳарбӣ-тиббӣи Раёсати тиббии Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун тести асосии мувофиқати касбӣ-психологӣ истифода шуда истодааст” [7, с.116]:

Методикаи мазкур дар мамлакатҳои хориҷи кишвар, хусусан, дар сохторҳои қудратии хориҷи кишвар ҷиҳати тартиб додани симои психологӣ ба таври васеъ истифода мешавад.

Одатан, истифодаи тести мазкур ва шаклҳои гуногуни он ҷиҳати тартиб додани симои психологӣ аз ҷониби бештари муҳаққиқону олимони машҳури сатҳи ҷаҳонӣ мувофиқи мақсад шуморида шудааст ва ё бо ибораи дигар, “Истифодаи тестҳо ҳамчун усули таҳқиқоти психологӣ барои муайян кардани қоршоямии касбӣ ва психологӣ дар қорҳои олимони машҳур аз қабилӣ Г.Эйзенк, Р.Амтауэр, А.Анастаси, Д.Векслер, М.Люшер, Р.Каттел, Ч. Равен, С. Розенсвейг, Л. Сонди, Ч. Тейлор ва дигарон, ки дар тамоми ҷаҳон шуҳрат ва эътироф доранд, оварда шудааст” [10, с.125].

Ва ё бо ибораи дигар, истифодаи методикаи ММРІ дар раванди тартиб додани симои психологӣ имкони муайян кардани “гурӯҳи осебпазир”-ро дода метавонад. “Таҳлили натиҷаҳои тести рангаи М.Люшер, ки мавҷудияти носозгориро нишон медиҳад, хусусан, вақте, ки натиҷаҳо бо методи ММРІ мувофиқат мекунад: ду ё зиёда рангҳои иловагӣ (0, 6, 7) дар ду ҷойи аввал ё мувофиқати онҳо бо рангҳои асосӣ, махсусан сиёҳ; динамикаи манфӣ байни ду вариант, яъне иваз кардани рангҳои дуҷум ва сеҷуми ибтидоӣ; дараҷаи баланди изтироб (мавҷудияти панҷ аломати хатоӣ)” [5, с.172-173].

Методика дар шакли муҳокима оварда шуда, озмудашаванда дар рафти озмоиш муносибати худро нисбат ба ин муҳокимаҳо бо воситаи ҷавобҳои «Дуруст» ва ё «Нодуруст» баҳогузорӣ менамояд. Дар ин радиф, манзараи худхиснамоии озмудашаванда, одатҳо, хусусиятҳои рафтор, муносибат ба зухуроти гуногуни ҳаётӣ ва арзишҳо, ҷанбаи маънавии муносибатҳо, хусусияти муносибатҳои байнишахсӣ, равия, шавқу ҳавасҳо, дараҷаи фаъолнокӣ, худбаҳодиҳӣ ва ғайраҳо инъикос меёбанд. Қисме аз муҳокимаҳои ин методика хусусияти лоиҳавиро дорад, ки ақсуламали озмудашавандаро доир ба ин ё он вазъиятҳои ҳаётӣ зоҳир менамояд.

Барои гузаронидани озмоиш чунин лавозимот заруранд:

1. Маводи иборат аз 377 муҳокима.
2. Варақаи бақайдгирии махсус, ки дар он рақами муҳокима ҷойгир шудааст.
3. Калид барои коркарди «ҳолҳои ҳолис».

Озмоиш бояд тарзе гузаронида шавад, ки ягон ангеа боиси парешонии диққат нагардад. Озмоиши гурӯҳӣ набояд аз 25 нафар зиёдро дар бар гирад. Тарзи ҷойгиршавӣ бояд тавре сурат гирад, ки ҳар як озмудашаванда мустақилона корро пеш бурда тавонад ва имконияти рӯбардорнамоӣ ҷой надошта бошад. Озмоишгар ҳангоми мурочиати озмудашаванда дар ҳолати нофаҳмо будани муҳокима бояд ба ӯ кумак намояд. Ҳамзамон, ӯ (озмоишгар) набояд фаромӯш кунад, ки ҳар як озмудашаванда дорои андешаҳои худ аст ва инчунин бояд мустақилона ҷавоб гардонад. Танҳо калимаи алоҳидаи нофаҳморо маънидод кардан зарур аст, на маънои аслии муҳокимаро, зеро дар ин маврид озмудашаванда метавонад ишораро ҳамчун ҷавоби «дуруст» қабул намояд. Бояд шароите фароҳам оварда шавад, ки озмудашаванда тестро ҷиддӣ пур кунад ва барои нобоварӣ ва таҳдид омилҳо вучуд надошта бошад.

Мавриди қайд аст, ки тавассути методикаи мазкур “гурӯҳи хатар” низ муайян карда мешавад. “Дар рафти таҳлили психологӣ инчунин ба истилоҳ «гурӯҳи хатар» муайян мегардад. Ҳангоми ба «гурӯҳи хатар» дохил шудани номзад (корманд) ба ӯ ҳулосаи «шартан тавсияшаванда» дода шуда, пас аз гузаштани давраи коромӯзӣ аз таҳлили тақрирӣ мегузарад”. [10, с.125].

Шакли классикии ММРІ аз 13 шкала иборат аст: 3 шкалаи баҳодиханда ва 10 шкалаи базавӣ ва ё ба ибораи дигар асосӣ. Шкалаҳои баҳодиханда барои муайян намудани мақсадгузори озмудашаванда ҳангоми гузаронидани таҳлили психологӣ (гузаронидани тест) коркард шудааст. Номгӯии шкалаҳо чунинанд: 3 шкалаи баҳодиханда -шкалаи дурӯғ (L), шкалаи саҳеҳии натиҷаҳои бадастомада (F) ва шкалаи ислоҳнамоӣ (K).

10 шкалаи базавӣ: Ипохандрия (Hs); изтироб ва тамоилҳои депрессивӣ (рӯҳафтодагӣ) (D); истерия (Hy); психопатӣ (Pd); зоҳиршавии ҳислатҳои мардона-занона (Mf); ригиднокӣ (Pa); психастеникӣ (Pt); шизоидӣ (Sc); гипоманӣ (Ma) ва шкалаи интроверсия ва экстреверсияи иҷтимоӣ (Si).

Мавриди қайд аст, ки методикаи мазкур калонҳаҷм ба шумор меравад ва дар амалия 3 намуди онро вохӯрдан мумкин аст:

1. Методикаи бастандартдаровардашудаи бисёромилаи тадқиқи шахс, аз 566 муҳокима иборат аст. Дар Федератсияи Россия аз ҷониби Собчик Л.Н. барои интиҳоби кайҳоннавардони ҳарбӣ бо 3000 озмудашавандагон ба шароити Россия адаптатсия (мутобиқат) карда шудааст. Синну соли иштирокчиён аз 16-70 сола буда, дар ин гурӯҳ шахсони дорои маълумоти олӣ, миёна ва миёнаи нопурра иштирок доштанд [12, с.30-31]. Аз як тараф, қисме аз озмудашавандагон бо фаъолиятҳои машғул буданд, ки таҳаммулпазирии ҷисмонии хуб, устуворӣ ба стресс, улфатӣ, мустақилӣ, қотейӣ, дараҷаи фаъолнокии баланд, зудии аксуламалҳоро металабид, иштирок намуданд. Қисми дигари иштирокчиён муттамарказият, ба низом даровардани нақшаҳои ҳеш, рӯ овардан ба олами таассуроту таҳаюлотӣ худ, фаъолияти ҳуҷрагӣ (кабинетӣ), майл ба таҳлили ахбор, баланд будани ҳисси масъулиятнокӣ ва итоаткориро доштанд. Ба ҷараёни таҳқиқот кайҳоннавардон, варзишгарон, ронандагони нақлиёт, муҳандисон, донишҷӯёни донишгоҳҳои гуманитарӣ-техникӣ, омӯзгорон, ҳунармандон, овозхонон, ҳуқуқшиносон ва хонандагони синни калони мактабӣ ҷалб шуда буданд.

2. ММРІ. Солҳои 60-ум дар Институти ба номи В.Н. Бехтеров аз ҷониби Березина Ф.Б., Мирошников М.П. ва Рожантсов Р.В. ба шароити Россия мутобиқат гардонидани шудааст.

3. Намуди ҳаҷман хурдтараш, ки аз ҷониби Зайтсев мутобиқ шудааст, бо номи "Мини-Мулт" машхур буда, аз 71 савол иборат аст. Соли 2019 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон методикаи мазкур аз ҷониби психолог Латифзода С.З. мутобиқ гардонидани шуд.

4. Методикаи “Шакли варақавии методикаи ММРІ”-и Сомон Латифзода.Методикаҳои мухтасаран дида мебароем.

Шкалаҳои ММРІ дар маҷмӯъ ба чор гурӯҳ ҷудо мешаванд:

–Шкалаҳои феҳристи «зӯр», хусусиятҳои стеникии шахсиятро зоҳир менамояд: 4-ум, 6-ум ва 9-ум шкала.

–Шкалаҳои феҳристи «суҳт», нишонаҳои гипостеникиро инъикос менамоянд: 2-ум, 7-ум ва шкалаи 0.

–Шкалаҳои феҳристи «омехта»: 1-ум ва 3-ум шкала.

–Асоситар дар шкалаҳои 5-ум ва 8-ум меҳобад, ки баланд будани ин шкалаҳо дар

мардон ва паст будани онҳо дар занон тавсифдиҳандаҳои стеникиро саҳлтар менамоянд, баланд будани шкалаи 8-ум бошад, хусусиятҳои индивидуалии шахсро зиёд мекунад.

Дар ин росто, боз се феҳристи дигарро чудо кардем, ки онҳо чунианд: [4, с.648]:

–Аксентуатсияи шкалаҳои феҳристи «зӯр», аз 70 холи табелӣ боло будани нишондиҳандаҳои шкалаҳои 4-ум, 6-ум ва 9-ум.

–Аксентуатсияи шкалаҳои феҳристи «суст», аз 70 холи табелӣ боло будани нишондиҳандаҳои шкалаҳои 2-ум, 7-ум ва 0.

–Аксентуатсияи шкалаҳои феҳристи «омехта»: аз 70 холи табелӣ боло будани нишондиҳандаҳои шкалаҳои 1-ум ва 3-ум.

Методикаи «Мини-мулт» (адаптатсияи Сомон Латифзода). Методикаи “Мини-Мулт” шакли кӯтоҳкардашудаи “ММРІ” ба шумор рафта, аз 71 савол борат ва 11 шкаларо дар бар мегирад, ки дар тафовут аз шакли аслию калонҳаҷми он, яъне “ММРІ” ду шкала камтар мебошад.

Методикаи мазкур бо усули “тест-ретест” мавриди таҳқиқи илмӣ барои мутобиқгардонӣ ба шароити кунунии ҷумҳуриамон мавриди таҳқиқ қарор гирифт. Дар кори мо усули “тест-ретест” мусоид шуморида мешавад. Шакли ҳаҷман хурди методикаи “ММРІ” мавриди мутобиқнамоӣ қарор дода шуд, зеро имкони сарфаи вақт ва ҷалби озмудашавандагон бештар аст.

Бори аввал варианти русии он ба озмудашавандагон пешниҳод гардид. Озмудашавандагон синну соли аз 23 то 56-соларо дар бар гирифта, дорои касб ва ихтисосҳои гуногун мебошанд, аз қабилҳои духтурони соҳаҳои гуногун, ҳуқуқшиносон, кормандони оперативӣ, нозирони минтақавӣ, омӯзгорони мактабҳои олий, ҳамшира ва бародарони шафқати тиббӣ, муфаттишон ва донишҷӯён [12, с.281].

Натиҷаи эътимоднокии методикаи “Мини-мулт” 0,86-ро ташкил намуд, ки ин нишондиҳандаи “хуб” шуморида мешавад [12, с.282].

Натиҷаҳои тестгузаронии якум ва дуюм ҳамчун коэффитсиенти коррелятсияи эътимоднокии тест баромад мекунад. Пас аз ин, мо натиҷаи тестгузаронии дуюмро бо сеюм тафриқа гузоштем, яъне шакли тоҷикии он пас аз 2 ҳафта маротибаи дигар гузаронида мешавад (ҳамагӣ барои ҳар як озмудашаванда 3 маротиба гузаронида шуд). Натиҷаи тестгузаронии дуюм ва сеюм ҳамчун коэффитсиенти коррелятсияи валиднокии тест баромад мекунад, ки онро ҳам тариқи формулаи дар боло ишорашуда ҳисоб карда шуд.

Ҳамин тариқ, методикаи мазкурро эътимоднок ва валиднок шуморида, онро дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври васеъ истифода намудан мумкин аст, зеро эътимоднокии ҳар як шкала аз 0,51 боло буда, он нишондиҳандаи хуб маҳсуб мешавад.

Методикаи “Шакли варақавии методикаи ММРІ”-и Сомон Латифзода. Тести мазкур бори аввал соли 2015 ҳамчун тести озмоишӣ дар раванди машварати психологӣ аз ҷониби эксперт-психологи ВКД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон, Латифзода Сомон Зариф истифода бурда шуда, дар заминаи методикаи “ММРІ” ва тести “Аксентуатсияи Эйделмигер” коркард гардидааст.

Дар вазъияти дуюм, озмудашаванда бо хоҳиши худ ба психолог муроҷиат мекунад, яъне ӯ ба ҳамкорӣ омода буда, тамоми мушкилоти худро ба психолог иброз медорад. Мақсади ташрифи ӯ (мизоч) ба назди психолог баргараф ва ҳал кардани мушкилоти худ мебошад. Психолог дар ин маврид барои муайян намудани типҳои шахсият ва ё хусусиятҳои характеру типҳои мизоч аз методикаҳои истифода мекунад, ки шкалаи назоратӣ надоранд. Психолог барои муайян кардани типҳои шахсият ва ё дигар ҷанбаҳои шахсияти мизоч бояд аз тестҳои на он қадар мураккаб истифода кунад, то ин ки ба мизоч мушкилиро эҷод накунад. Тести “Шакли варақавии методикаи ММРІ”-и Латифзода С. дар вазъияти мазкур натиҷаҳои баланди касбиро дода метавонад.

Фаъолияти қорӣ дар сохторҳои қудратӣ ба ҳайси эксперт-психолог ҷиҳати тартиб додани симои психологӣ шахс барои муайян намудани хусусиятҳои психологӣ шахс, вобаста ба он пешниҳод намудани тавсияҳои психологӣ барои баргараф ва ҳалли мушкилоти психологӣ мавҷуда коркарди тести мазкурро ба миён овард, зеро ин амал тақозои замони муосир мебошад.

Дар тести коркарднамудаи С.Латифзода шкалаҳои зерин дида намешаванд: 3 шкалаи баҳодиҳанда (назоратӣ)-шкалаи “L”-дурӯғ, шкалаи “F”-саҳеҳӣ, шкалаи “K”-ислоҳнамоӣ, ва шкалаҳои “сензитивӣ”-“экстровертӣ (интроверт)”. Сабаби истифода нагардидани шкалаҳои

мазкур дар он аст, ки нишонаҳои ин шкалахоро дар дигар шкалаҳо мушоҳида намудан мумкин аст.

Дарачаи эътимодноӣ ва валиднокии тести коркарднамудаи С.Латифзода дар муқоисаи натиҷаҳои тести “ММРІ” мавриди санҷиш қарор дода шуд. Таҳқиқи эътимоднокии тести мазкур бо 200 нафар озмудашавандагон чунин сурат гирифт: дар аввал бо озмудашавандагон тести “ММРІ” гузаронида шуда, пас аз вақти муайян, бори дуюм тести “Шакли варақавии методикаи ММРІ» гузаронида ва санҷида шуд. Натиҷаҳои аз тестҳо ҳосилгардида мавриди таҳлили тафриқавӣ қарор дода шуда, дар интиҳо, дараҷаи мувофикии натиҷаи тестҳо яхела баромаданд, ки тасдиқкунандаи дараҷаи баланди эътимодноӣ ва валиднокии тестро нишон медиҳад. Дар вақти гузаронидани таҳқиқот, озмудашавандагон наметодистанд, ки ин тестҳо маҳз ба як ҷанбаи психологии шахс равона гардидаанд. Масалан, натиҷаҳои тести “ММРІ”-и озмудашаванда А. Ю. нишонаҳои ригиднокии характерро нишон дода, аз рӯи натиҷаҳои тести “Шакли варақавии методикаи ММРІ» бошад, варақаеро интиҳоб намуд, ки ба нишонаҳои ригиднокии характер мансуб аст.

Тарзи истифодабарии тест. Дар назди озмудашаванда 8-то варақа гузошта мешавад, ки дар ҳар як варақа хусусиятҳои характер ва нишонаҳои шахс дарҷ ёфтаанд. Озмудашаванда бо ин варақаҳо шинос шуда, варақаеро, ки ба ӯ наздикӣ дорад ва ё нисбати худ ҳамон нишонаи характерро мансуб медонад, интиҳоб мекунад. Барои гузаронидани тести мазкур вақт дода намешавад ва озмудашаванда ҳуқуқ дорад то 2 варақаро интиҳоб кунад. Мақсад аз интиҳоби то 2 варақа дар он аст, ки мувофиқати шкалаҳо методикаи “ММРІ”-ро низ дар тести мазкур тавонем коркард намоем. Масалан, дар профили озмудашаванда Б.Ж. аз рӯи натиҷаҳои тести “ММРІ” ду шкала дар як зина қарор доштанд, яъне мувофиқати шкалаи дуюм ва чорум мушоҳида мешуд, ки мувофиқи дастурамали методикаи “ММРІ” мувофиқати шкалаи 2-юм бо 4-ум “нишонаҳои гипостеникии характер”-ро инъикос менамояд. Пас аз гузаронидани тести “Шакли варақавии методикаи ММРІ” озмудашаванда Б.Ж. ду варақаро интиҳоб кард, ки бо натиҷаҳои тести аввалина мувофиқ омаданд.

АДАБИЁТ:

1. Амонов, Н. К. Нормативные требования к психологическим тестам и их пользователей / Н. К. Амонов, С. З. Латифзода // Вестник Таджикского национального университета. – 2018. – № 1. – С. 233-239.
2. Бодров В.А. Проблемы профессионально-психологического отбора /В.А. Бодров [Текст]//Психологический журнал. -1985. -№2. -С.85-94.
3. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: Учебное пособие /В.А. Бодров [Текст]. - М.: «ПЕРП СЭ», 2001. -511с.
4. Латифзода, С. З. «Карточный вариант методики ММРІ Сомона Латифзоды» / С. З. Латифзода // Материалы международный научно-практической конференции по теме: «Психопрофилактика и психокоррекция деструктивных отношений в семье: проблемы и решения, 19 апреля 2024 2024 г. (Термиз). – С.647-650.
5. Латифзода, С. З. Выявление факторов «группы риска» при диагностике профессионально-психологической пригодности в МВД Республики Таджикистан / С. З. Латифзода // Международный форум молодых ученых: Сборник статей Международной научно-практической конференции, Москва, 01–02 декабря 2020 года. – Москва: Академия управления Министерства внутренних дел Российской Федерации, 2020. – С. 171-173.
6. Латифзода, С. З. Исторические концепции изучения проблем определения профессионально-психологической пригодности / С. З. Латифзода, З. Салмон // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2017. – № 1(33). – С. 112-117.
7. Латифзода, С. З. Исторический взгляд на использование психологических знаний в области криминалистики / С. З. Латифзода, Ш. Ф. Билолова // Криминалистика в международном измерении: Материалы всероссийской научно-практической конференции с международным участием, Москва, 21 апреля 2023 года. – Москва: Московская академия следственного комитета, 2023. – С. 196-201.
8. Латифзода, С. З. Основные методы профессионального психологического отбора в органах внутренних дел Республики Таджикистана / С. З. Латифзода // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – № 3-1. – С. 225-231.
9. Латифзода, С. З. Профессионально-психологические пригодности и ее проблемы в силовых структурах Республики Таджикистан / С. З. Латифзода // Вестник Педагогического университета. Серия 2: Педагогики и психологии, методики преподавания гуманитарных и естественных дисциплин. – 2021. – № 1(5). – С. 124-128.

10. Латифзода, С.З. "Коршоямии касбӣ ва психологии кормандони оперативӣ (дар мисоли Тоҷикистон)". Монография.-Душанбе: Матбааи РТМТ ва Н-и ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2023.-392 с.
11. Маклаков А.Г. Профессиональный психологический отбор персонала. Теория и практика: учебник для вузов /А.Г. Маклаков [Текст]. - Изд-во: Питер, 2008.-480с.
12. Мельников В.М. Введение в экспериментальную психологию личности /В.М. Мельников, Л.Т. Ямпольский [Текст]. - М.: "Просвещение", 1985.-319с.
13. Мягких Н.И. Профессиональный психологический отбор кандидатов на службу в органы внутренних дел (концепция, принципы, критерии, технологии) /Н.И. Мягких [Текст]: автореф. дис. ...канд.психол.наук.- М., 2004.-24с.
14. Мягких Н.И., Шутко Г.В. Основные методы профессионального психологического отбора в органах внутренних дел Российской Федерации. Методическое пособие /авторы и составители: Н.И. Мягких, Г.В. Шутко [Текст]. - Пермь, 2003.-259с.
15. Низомнома оид ба тартиби гузаронидани интихоби касбии тиббию психологии шаҳрвандон ва кормандон барои хизмат дар мақомоти корҳои дохилӣ, муассисаҳои таълимӣ ва кушунҳои дохилии Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон / [Матн] аз 02.06.2012 №453 б/з.
16. Основные виды деятельности и психологическая пригодность к службе в системе органов внутренних дел. Под ред. Бовина Б.Г. Мягких Н.И. Сафронова А.Д. [Текст].- М.: НИЦПМО МВД России, 1997.-280с.
17. Расулов, С. Х. Использование психологических методов и механизмов в получении оперативной информации / С. Х. Расулов, С. З. Латифзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 8. – С. 248-253.

МЕТОДИКАИ ММРІ: ИСТИФОДАБАРИИ ОН ДАР РАВАНДИ ТАРТИБ ДОДАНИ СИМОИ ПСИХОЛОГИИ КОРМАНДОНИ ОПЕРАТИВӢ

Барои тартиб додани симои психологии кормандони оперативӣ бояд маҷмуи хусусиятҳои психологии шахсияти онҳо (кормандони оперативӣ) мавриди таҳхиси психологӣ қарор дода шавад. Барои таҳхиси маҷмуавии хусусиятҳои психологии характер ва шахсияти кормандони оперативӣ методҳои касбӣ муҳим арзёбӣ мегарданд. Яке аз методикаи машхуре, ки шахсиятро маҷмуавӣ мавриди таҳхиси психологӣ қарор медиҳад ва ҳамзамон, ҷиҳати тартиб додани симои психологӣ маълумоти бештарро дода метавонад, методикаи ММРІ ба шумор меравад.

ММРІ нахустин маротиба дар солҳои 1942-1949 аз ҷониби Ҷ. Маккинли ва С. Хатэуэя коркард шудааст. Аввалан аз ҷониби муаллифони зикргардида методика ҳамчун тест барои тафриқагузорӣ аз меъёр то патология пешниҳод гардида буд. ММРІ дар замони муосир дар ҳадамоту сохторҳои гуногун ҷиҳати тартиб додани симои психологӣ истифода мегардад.

Калидвожаҳо: симои психологӣ, методикаи ММРІ, таҳхиси психологӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, методикаи "Мини-мульт", методикаи "Шакли варақавиши методикаи ММРІ-и Сомон Латифзода", икалаҳои базавӣ, икалаҳои иловагӣ, икалаҳои назоратӣ, икалаи саҳеҳӣ, икалаи депрессия, икалаи шохандрӣ, икалаи демонстративӣ, икалаи импурсивӣ, икалаи тамоюлҳои мардонаю занона.

МЕТОДИКА ММРІ: ЕЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ПРОЦЕССЕ СОСТАВЛЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПОРТРЕТА ОПЕРАТИВНЫХ СОТРУДНИКОВ

Для создания психологического портрета оперативников психологическому обследованию должен быть подвергнут комплекс психологических характеристик личности (оперативников). Профессиональные методы считаются важными для комплексной диагностики психологических особенностей характера и личности оперативных сотрудников. Одним из самых популярных методов, который комплексно исследует личность и в то же время может дать больше информации для создания психологического портрета является методика ММРІ.

Методика ММРІ был впервые разработан в 1942-1949 годах Дж. МакКинли и С. Хатэуэя. Сначала метод был предложен авторами как тест на дифференциацию нормы от патологии. ММРІ используется в наше время в различных службах и структурах для создания психологического портрета.

Ключевые слова: психологический портрет, методика ММРІ, психологическая диагностика, правоохранительные органы, "Мини-мульт", методика "Карточный вариант методики ММРІ-и Сомона Латифзоды", базовые икалы, дополнительные икалы, икалы контроля, икала точности, икала депрессии, икала шохандричности, демонстративная икала, икала импульсивности, икала мужских и женских тенденций.

MMPI METHOD: ITS USE IN THE PROCESS OF CREATING A PSYCHOLOGICAL PORTRAIT OF OPERATIVE OFFICERS

To create a psychological portrait of operatives, a set of psychological characteristics of the individual (operatives) must be subjected to psychological examination. Professional methods are considered important for the comprehensive diagnosis of the psychological characteristics of the character and personality of operatives. One of the most popular methods that comprehensively examines the individual and at the same time can provide more information for creating a psychological portrait is the MMPI method.

The MMPI method was first developed in 1942-1949 by J. McKinley and S. Hathaway. At first, the method was proposed by the authors as a test for differentiating the norm from pathology. MMPI is used today in various services and structures to create a psychological portrait.

Key words: *psychological portrait, MMPI method, psychological diagnostics, law enforcement agencies, "Mini-Mult", "Card version of the MMPI method by Somon Latifzoda" method, basic scales, additional scales, control scales, accuracy scale, depression scale, hypochondria scale, demonstrative scale, impulsivity scale, scale of male and female tendencies.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Латифзода Сомон Зариф – мудири кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ-риёзии Донишгоҳи тақмили ихтисоси омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбии (ДТИОМТОК) назди ДМТ, доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯйи ихтисоси психология.

Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ-17а. Тел: 88-000-83-84. Почтаи электронӣ: Latifzoda_01@mail.ru

Сведения об авторе: Латифзода Сомон Зариф – заведующий кафедры гуманитарных и естественно-математических наук Института повышения квалификации при ТНУ, доктор PhD, доктор по специальности психологии.

Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудакӣ-17а. Телефон: 88-000-83-84. Электронная почта: Latifzoda_01@mail.ru

Information about the author: Latifzoda Somon Zarif - Head of the Department of Humanities and Natural and Mathematical Sciences of the Institute for Advanced Studies at TNU, PhD, Doctor in Psychology. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue-17a. Tel: 88-000-83-84. E-mail: Latifzoda_01@mail.ru

САБАБ ВА ЗАМИНАҲОИ НАВСОЗИИ АҲЛОҚИ ИҶТИМОӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ АҲМАДИ ДОНИШ

Амонова М. Н.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодии халқҳои Осиёи Миёна дар асри XIX боз ҳам рӯ ба таназзул оварда, ҷангҳои пай дар пайи байни хонҳои Бухоро, Хева ва Қўқанд рӯзгори тираи мардумро боз тиратар мекарданд. Бо вучуди ба Россия ҳамроҳ карда шудани Осиёи Миёна дар аморати Бухоро ҳамон равишҳои ваҳшиёнаи асримиёнагии ситамгарӣ боқӣ монда буданд. Ба хусус, таассуби динӣ дар ҳаёти маданӣ хеле реша давонда буд. Синфи ҳукмрон кӯшиш мекард, ки халқи меҳнаткашро дар ҷаҳолат нигоҳ дорад. Тартиби таҳсили мактаб ва мадраса ба тарзе сохта шуда буд, ки ҷавонон дар давоми 20-25 сол ғайр аз фанҳои рӯякии динӣ ва сарфу наҳви забони арабӣ дигар илмҳоро омӯхта наметавонистанд. Ҳатто илмҳои дунявие, ки одатан, дар асрҳои гузашта меомӯхтанд, дар ин давра аз барномаи таҳсил ба кулӣ берун карда шуда буданд.

Амирону рухониёни матаассиб ҷидду ҷаҳд мекарданд, ки касони соҳибмаърифати аморати Бухоро бо Россия, тарзи зиндагӣ ва маданияти он шиносо нашлаванд. Зеро онҳо ба ҳубӣ мефаҳмиданд, ки ошноӣ ба маданияти Россия бедории фикриро ба вучуд меовард ва ҳуди ҳамин тадриҷан, пояхо идеологияи реакционии диниро ба ларза меовард. Беҳуда нест, ки дар вақти таин намудани ҳайати сафорат, бештар одамони ақибмонда ва иртиҷопарастро интиҳоб менамуданд ва онҳо ба тамоми ҳаёту пешрафти Россия бо ҷашми нафрат ва бадбинӣ назар мекарданд.

Аммо ҷидду ҷаҳди доираҳои ҳукмрон ҳама беҳуда буд. Таъсири ҳаёти рус ва маданияти он бо ҳар восита ба Бухоро роҳ меёфт ва маҳсули бевоситаи ин таъсир-андешаҳои маорифпарварии Аҳмади Дониш дар байни аҳли зиёи давр шухрати калоне пайдо карда буданд.

Дар ҳаёти иҷтимоӣ ва маданияти давр зуҳури шахсияте чун Аҳмади Дониш рӯйдодӣ бузурге буд, ки зарурати иҷтимоӣ дошт. Аҳмади Дониш заковати нотақрор дошт ва шахсияте жарфбину мушоҳидакор буд. Ҳангоми ходими дарбор буданаш имкон дошт, ки

аҳволу атвори дарбориён, шеваи кишвардории онҳоро аз наздик бубинад. Фиску фуҷур, расвой ва бетартибҳои тарзи идораи амирӣ, хиёнат ва бевичдониҳои мансабдорон, разолат ва қабоҳати зиндагонии шахсии амир рӯз аз рӯз ба назари вай равшантар чилвагар мешуданд.

Аҳмади Дониш нахуст санъаткори дарбори амир Насруллоҳ буд, баъд дар миёни аҳли дарбор на фақат чун санъаткори моҳир, инчунин ба сифати олим ва шоири забардасте шуҳрат пайдо мекунад. Ҳамаи ин истеъдоду маҳорати Донишро ба назар гирифта, соли 1857 ўро ба ҳайати намояндагони аморати Бухоро ба пойтахти давлати рус-Петербург ҳамроҳи Муллоҷони Мирохўр, писари ӯ Абдулқодирбек ва Ширинҳоча барин амалдорони баландмақом мефиристанд.

Аҳмади Дониш дар сафар аз дидани шахрҳои бузургу ободи Россия-Қазон, Нижний Новгород, Уфа, Самара, Оренбург ва Маскав дар ҳайрат меафтад ва соатҳо ба фикру андеша банд мешуд. Ин марди донишмандро низоми ҳукумат, тичорату саноат ва инсофу адолат бештар ба вачд меоварданд.

Сафари Петербург дар нигоҳи Дониш як ҷаҳони нав кушод. Шахсе ки дар муҳити тираи асримиёнагии Бухоро ба камол расида буд, он ҷо ҳамеша роҳи равшане ҷустуҷӯ менамуд. Ў ба мамлакате омада буд, ки ҳам аз ҷиҳати пешрафти ҳаёти маданӣ ва иқтисодӣ ва ҳам бо тараққиёти таърихӣ худ аз Бухораи феодалӣ чанд аср муқаддамтар буд. Сафари мазкур ба вай имконият дод, ки услуби идораи мамлакатҳои худро бо Россия муқоиса кунад. Дониш медид, ки усули идораи аморати Бухоро бо услуби идораи Россия монанд нест. Ў бо ҳаяҷон ва таассуроти пурзӯре ба Бухоро баргашт.

Пас аз амир Насруллоҳ писари ӯ амир Музаффар (1860-1885) ба тахти подшоҳӣ нишаст. Амир Музаффар дар қори мамлакатдорӣ ва сиёсат ниҳоят ноухдабаро ва кунд буд. Аз рӯзи ба тахт нишастани ӯ дар мамлакат чунон бенизомӣ, ҳарачу мараче рух дод, ки сару нўти қори давлатро фаҳмида намешуд.

Аҳмади Дониш дар ин вақт дар хизмати дарбор буд. Шуҳрати ин донишманди бузург на танҳо дар доираи дарбор, инчунин байни аҳли адаб ва санъати он замон торафт меафзуд. Бинобар ин, вақте ки амир Музаффар низ ба Петербург ҳайати сафорат фиристод, дар он ба сифати котиби сафорат Аҳмади Дониш ҳам иштирок намуд.

Аҳмади Дониш дар ин сафари дуҷуми худ бо ҳаёти рус хубтар шинос шуда, ба осорхонаҳои хочагии кишлоқ, геология, нақлиёт, корхонаҳои қоғазбарорӣ, шишабарорӣ, корхонаҳои киштисозӣ, бинои театр ва дигар тамошгоҳҳои Петербург меравад.

Дониш бо Қозимбек ном шахсе, ки тарҷумони ҳайати сафорат буд, дӯстӣ пайдо карда, тавассути ӯ дар хусуси тартиботи давлатдории Россия, пешрафти илмию техникӣ, баъзе воқеаҳои сиёсӣ ва эҳтимол меравад, ки оид ба мамлакатҳои Европайи Ғарбӣ низ, то андозае тасаввурот пайдо мекунад.

Аҳмади Дониш дар ин сафар пай бурд, ки фиристодагони Бухоро то ҷӣ андоза пасту бесавод ва дур аз одамгариянд. Хулоса, сафари дуҷумбораи Дониш ба Петербург ҷашми ўро боз зиёдтар кушод ва бо табaddулотӣ бузургии фикрию таассуроти зиёде ба Бухоро баргашт.

Соли 1873 амир Музаффар ба муносибати тўйи духтари подшоҳи рус ба Петербург ҳайати сафорат мефиристад. Дар қатори онҳо Дониш низ иштирок дошт. Ин дафъаи сеюм буд, ки Дониш ба Россия сафар мекард. Бори сеюм ба сафорат фиристодани Дониш бесабаб набуд. Ў дар сафарҳои якуму дуҷуми худ аз як тараф, нисбат ба дигар фиристодагони "хайвонсифат" расму оинҳои дарбори русро хубтар медонист, ва дар боби муомилот ва муошират бо онҳо таҷриба дошт, аз тарафи дигар, Аҳмади Дониш дар ду сафари пештари худ дар байни ашрофи рус обрўйи зиёде пайдо карда буд.

Ҳар боре, ки Дониш ба Россия сафар мекард, дар пеши назари ӯ ҷаҳони нав кушода мешуд. Махсусан, диққати ин мутафаккири дар шароити тираву тори Бухоро қамолёфтаро шаҳри зебои Петербург бо тамоми маданияташ ҷалб карда буд. Ў аз тамошои шаҳри қадимаи рус олам-олам ғизои маънавию рўҳӣ мегирифт.

Ҷазилату дониш ва қобилияте, ки Аҳмади Дониш дошт, боиси дар байни ҷамъияти рус афзудани шуҳрат ва обрўйи ӯ мешуд. Дар ин сафар ишқу ҳавас ва ғаъолияти илмӣ ўро ба назар гирифта, ба Дониш компас ва як телескопи хурд ҳадя карданд. Император Александри II барои мувашшаҳоте, ки Аҳмади Дониш бахшида ба тўйи духтари ӯ навишта буд, шахсан, фармуд, ки барои шоир ангуштарини ёкут сохта, дар нигини ӯ акси подшоҳро ҳаққоқӣ кунанд. Ба ҳамин тариқ, сафарҳои Дониш ба Россия ҷаҳонбинии ин маорифпарвари

тоҷикро васеъ намуд, ба ӯ имконияти андеша ва қиёс кардан дод.

Аҳмади Дониш мидид, ки мамлакати ӯ аз Руссия ва дигар мамлакатҳои Европа тамоман кафо мондааст, халқ хонахароб асту қутти лоямут намеебад.

Дониш фаҳмида буд, ки амир ва пайравони вай нодон, аблах ва чоҳиланду низоми давлатдории онҳо саросар ҳама ҷабру ситам. Аммо дар он муҳити феодалӣ ҳамаи ин мулоизаҳоро рӯйрост гуфтан мумкин набуд ва барои баён кардани чунин ақидаҳо ӯсфандвор сар мезананд.

Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, Аҳмади Дониш, агар бо ифодаи худӣ ӯ гӯем, ба "услуге, ки салотини диёри Туркистон ва Мовароунаҳр бар он иқтидо доранд, аз назм ва насақи Чингиз аст", муқобил баромада, ислоҳоти онро месохт.

Аҳмади Дониш дигар ба он тартиботу услуби чингизӣ, ки дар аморати Бухоро вучуд дошт, розӣ шуда наметавонист. Бинобар ин, ба даъвати амир Музаффар, ки меҳост ӯро ба кори давлатӣ маъмур созад, чунин ҷавоб дод: "Агар раъйи султон иқтизо дорад, ки ман аз зумраи аҳли қалам дар ҷаридаи асҳоби сайф духул ёбам, бояд низоми аҳли дувал дар ин давлат ҷорӣ бошад. Ва чун аҷзои низоми дар миёнаи ҷамоаи узбак бе тааб ва суубат сурат набандад, ман рисолае таълиф кунам, ки мураккаб бошад ба назмӣ узбакӣ ва фарангӣ. Агар онро маъмул доранд, ман ҳар рӯзе ҷаҳор соат мулозамати дарбор мекунам ва коре, ки фароҳури ҳол ва ҳавсалаи ман аст, гузориш ва саранҷом медиҳам. Ва ихтиёри маънӣ накунад, маро муоф доранд, чӣ агар асб бори фил нақашад, маъзур бошад".

Пас аз соли 1875 ҳамаи фикру ақидаҳои худро доир ба услуби мамлакатдорӣ дар "Рисола дар назми тамаддун ва таовун" ном асараш гирд оварда, ба амир Музаффар пешниҳод намуд. "Рисола" барномаи тағйироти куллии соҳаҳои асосии идораи давлатии аморати Бухоро буд.

"Рисола дар назми тамаддун ва таовун" маҳсули таҷрибаи зиндагии чандинсола, натиҷаи тафаккурот ва андешаҳои амиқи муаллиф аз муҳокимаи афкори ҳазорсолаи Шарқ ва махсусан, ҳосили маънавии сафарҳои Дониш ба Петербург ва дигар шаҳрҳои аз ҷиҳати илмӣ техникаи то андозае тараққикардаи Руссия буд.

Аҳмади Дониш пас аз сафарҳои ба Руссия пешрафти ҳаматарафаи онро ба сохти пӯсидаи аморати Бухоро муқоиса менамуд. Чунин як табодуллоти фикрӣ ва идеяҳои ташакулёфтаистодаи маорифпарваронаро ки дар "Рисола" ифода ёфта буданд, дар байни рӯшанфикрони пешқадам таблиғ мекард. Онҳо ба қадри тавоноӣ, ба андозаи муайян ин фикрҳои Донишро тарафдорӣ мекарданд ва ҳар яке дар доираи дониш ва дараҷаи инкишофи фикрии худ ба муқобили таассуби динӣ ва таадии синфҳои ҳукмрон ҳаҷс мезаданд. Аммо ақидаҳои пешқадами Аҳмади Дониш нисбат ба ҳамасронаш мукамалтару ҷасуронар буданд.

Ба ҳамин тарик, "Рисола дар назми тамаддун ва таовун" яке аз муҳимтарин бобҳои "Наводир-ул-вақоъ" ба шумор меравад, ки дар навгӯйҳои Аҳмади Дониш доир ба ахлоқи иҷтимоӣ, махсусан, оид ба усули мамлакатдорӣ ба таври барҷаста ифода ёфтаанд.

Таҷдиди ахлоқи иҷтимоӣ дар эҷодиёти Аҳмади Дониш тарафҳои дигарии ҳаёти маънавии аморати Бухоро низ фаро мегирад. Ин масъала дар эҷодиёти Дониш аз ҷумла, навсозии ахлоқи иҷтимоӣ дар оила ва оиладорӣ ҷолиби диққат аст. Ин масъала дар заминаи танкиди ҷаҳолат ва беъмарифатии замони феодалӣ ба миён гузошта шудааст.

Танкиди ҷаҳолат ва бомаърифатии замони феодалӣ яке аз муҳимтарин ҷиҳатҳои эҷодиёти адибони маорифпарвари тоҷик ба шумор меравад.

Маорифпарварони тоҷик нисбат ба сохти пӯсидаи феодалӣ, тартиботи давлатӣ ва ҳама боқимондаҳои он дар соҳаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқ нафрати беандоза доштанд. Ба ин маънӣ, нафрати маорифпарварон нисбат ба хурофот ва таассуби динӣ дар шакли намудҳои гуногун ифода ёфтааст. Ин масъала, хусусан, зимни тасвири симои занон ва нақши онҳо дар фарҳанги хонавода барҷастаю воқеӣ инъикос гардидааст.

Таълимоти Куръон ва қонунҳои шариат, ки асоси идеологияи синфи ҳукмронро ташкил медоданд, ҳамаи соҳаҳои ҳаёт, аз ҷумла, соҳаи муассиртарин ва ногузиртарини зиндагӣ-ҳаёти оилавино низ фаро гирифта буд. Ҷаҳолат ва бемаърифатии замони феодалӣ аз ҳама бештар дар шакли оиладорӣ мардуми Осиёи Миёна намудор мегашт. Азбаски дар ҳаёти оилавӣ нақши зан ниҳоят бузург аст, хурофоти динӣ низ дар байни занон бештар паҳн мешуд. Аз ин дидгоҳ, адибони маорифпарвар барои фош намудани хурофоти диние, ки дар байни занони "таҷрибадор" вучуд дошт, бо ҷидду ҷаҳд ва маҳорати баланди муҳаққиқию

нависандагӣ кӯшиш намудаанд. Барои тасвири ин масъала адибони маорифпарвар асар ва рисолаҳои ҷудогона таълиф кардаанд. Аз он ҷумла, рисолаи Аҳмади Дониш "Дар одоби никоҳ ва баёни хусумати модаршӯ", ки дар дохили "Наводир-ул-вақоеъ" омадааст, рисолаи Возеҳ "Ақоид-ун-нисо", ва "Музҳикот"-и Савдоро номбар кардан мумкин аст.

Таҷдиди ахлоқи иҷтимоӣ дар эҷодиёти Аҳмади Дониш зимни "Насихатнома"-и ӯ, ки ба фарзандонаш бахшида шуда, як боби "Наводир-ул-вақоеъ"-ро ташкил медиҳад, ба таври барҷаста ифода ёфтааст.

Аҳмади Дониш дар "Насихатнома" ба муқобили ҳамин анъанаи тасаввуроти кӯҳна баромад карда, ба фарзандон сирри зиндагии инсонӣ ва низоми ҷаҳонро аз нуқтаи назари маорифпарварӣ ошкор менамояд. Ба ин маънӣ адиб дар аввали "Насихатнома" нақшаи мулоҳизахоҷашро бо таври мухтасар қайд месозад.

Афкори панду насихати Аҳмади Дониш дар "Насихатнома" дар заминаи танқиди одобу ахлоқи кӯҳна ва фарсудаи замони феодалӣ сурат гирифта, ахлоқи тоза ва нави иҷтимоиро, ки ба пешрафти тамаддун ва таовуни инсон зарур буд, ба миён гузоштааст.

Масъалаи "насихат ба фарзанд" дар афкори тарбиявӣ- ахлоқии Аҳмади Дониш, алалхусус дар "Насихатнома" ӯ ба ошкор намудан ва нишон додани сирри зиндагии инсон ва бенизозии ҷаҳон, танқиди бемаданиятӣ ва ҷаҳолати одамон, ба масъалаи саодатмандӣ ва ободии олам, яъне ба "назми тамаддун ва таовун" нигаронида шудааст.

Аҳмади Дониш дар "Насихатнома" одамони дар ғафлат мондаи замони худро ба он айбдор мекунад, ки онҳо аз надонистани сирри зиндагӣ ҳосили умрашон "ҳама кӯфту тааб ва ранҷу ташвиш ва пушаймонӣ бошад". Ва ҳамин ранҷу ташвиш ва пушаймониро дар зиндагӣ амри воҷиб ва тағйирнопазир медонанд. Ҳол он ки инсон кодир аст роҳи низоми тамаддун ва таовун, яъне роҳи тағйир ва обод доштани дунёро бифаҳмад.

Ҳамзамон Дониш насихат мекунад, ки касе ба ҳақиқати ҳар кор амиқ назар мекунад, то дами марг осудаву ором мебошад: "Агар дар ҳақиқати ҳар амре нозир ва мутаффакир бошед, зиндагии шумо то марг осуда бошад ва аз ҳеҷ касе малул ва озурда нахоҳед шуд, на аз падару модар, на аз шоху раият ва на аз абнои ҷинои худ, аз амсол ва ақрон ва аз ҳама мустағнӣ бошед".

Аҳмади Дониш аз рӯйи таълимоти зикршуда тасаввуроти нодурусти одамони замони худро оид ба моҳияти зиндагӣ танқид мекунад ва роҳи дурусти зиндагиро ҳидоят менамояд.

Аҳмади Дониш дар "Насихатнома"-и худ ба ошкор сохтани чор масъалаи асосӣ кӯшиш намудааст:

1. Ҳақиқати танаъум.
2. Масъалаи хирси ҷамъ кардани мол ва разилати ҳасис.
3. Ҳақиқати ҳоли пешаҳо ва саноеъ.
4. Меъёри давлату роҳат ва танбеҳоти гуногун.

Ҳамин тариқ, Аҳмади Дониш дар гузориши масъалаи "насихат ба фарзанд" аз як тараф, анъанаҳои пешқадами адабиёти давраи классикии тоҷикро давом дода бошад, аз тарафи дигар, дар гузориши ин масъала ба ҷаҳоншиносии нав ба маърифати нави зиндагӣ такъя мекунад.

Гузориши масъалаи "насихати фарзанд", ки дар эҷодиёти Аҳмади Дониш шаклу шеваи тоза қабул кардааст, дар маҳсули эҷодии муҳлисон ва пайравони ӯ низ таъсири муайяне гузоштааст.

Ҳулоса, дар эҷодиёти Аҳмади Дониш навсозии ахлоқи иҷтимоӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва маданияту маишӣ ҷамъият вусъат пайдо карда, симои ӯро ҳамчун адиби ормонсоз, тозапарвар ва худшиносу рӯҳпарвар муаррифӣ мекунад, ки таҳлилу баррасии онҳоро дар пажӯҳишҳои баъдӣ давом хоҳем дод.

АДАБИЁТ:

1. Абдуллоев Ш. Афкори маорифпарварӣ ва озодфикрӣ: (Афкори динию фалсафӣ ва ислохотии А. Дониш). Душанбе, 1994,- 150
2. Айни, С. Воспоминания. /С. Айни. - Сталинабад: Таджикгосиздат, 1954. -520
3. Афзалов, Х. С., История таджикской педагогики (на тадж. языке). /Х.С. Афзалов. - Душанбе: «Матбуот», 2002. - 202.
4. Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро. Душанбе: Адиб, 1987, С.-268.
5. Айни С. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро. Душанбе, 2005.-270
6. Аҳмади Дониш, "Наводир-ул-вақоеъ". 1988. - 285.

7. Аҳмад Дониш. Путешествие из Бухары в Петербург. Избранные произведения. Душанбе: Ирфон, 1976. – 278.
8. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ Китоби 2. - Душанбе: Дониш, 1989. -339
9. Аҳмади Дониш. Осори баргузидаи бадеъ. - Душанбе: Ирфон, 1976. -350
10. Аҳмади Дониш. Порчаҳо аз «Наводир-ул-вақоеъ». Бо таҳрир, тавзеҳот ва сухани хотимавии Расул Ҳодизода. - Сталинобод, 1957.- 224
11. Аҳмади Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони Манғития. Душанбе: Сарват, 1992.- 98
12. Лутфуллоев, М. Очерки педагогики Аджамы. /М. Лутфуллоев. - Душанбе: Маориф, 1997.- 49
13. Рачабов З. Ш. Маорифпарвар Аҳмади Дониш.- Душанбе: Ирфон, 1964.-306.
14. Чабборов Ш.Ч., Андешаҳои сиёсии Аҳмади Дониш. Душанбе, 2005.-190
15. Шакурӣ М. (Муҳаммадҷон Шакурии Бухороӣ). Садри Бухоро. Чопи дуюм. Бо тасвех, такмил ва иловаҳо. Душанбе, 2005. - 325
16. Ҳайдаров А.А. Афкори педагогии Аҳмад Махдуми Дониш. Душанбе: Ирфон, 2011,- 160
17. Ҳайдаров А.А. Таъбияи ҳуқуқӣ дар «Наводир-ул-вақоеъ». //«Паём»-и Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои гуманитарӣ. -2009,- № 2(58), с. 269- 273.
18. Ҳоҷаев Қ. Т. Суханварӣ. Душанбе: Маориф, 1997.-110
- 19.

САБАБ ВА ЗАМИНАҲОИ НАВСОЗИИ АҲЛОҚИ ИҶТИМОӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ АҲМАДИ ДОНИШ

Дар муҳити тори феодалии аморати Бухоро, ки анъанаҳои давлатдорӣ худро дошт, танзиму идораи ахлоқи ҷомеа таҳти фишорҳои ҳосси дастаи ҳукмрон ва ашроф бо назардошти манфиатҳои синфию гурӯҳӣ сурат мегирифт. Вазъи сиёсии аморати Бухоро баъди ба зери тасарруфи Русия гузаштан хеле тағйир ёфт. Акнун аморати Бухоро бо дигар давлатҳои ҳамсоя мустиқилона муносибат карда наметавонист. Чунин маҳдудият харҷанд дар ягон шартномаи байни Русияю Бухоро акс наёфтааст, вале амирони Бухоро дар симои ҳукумати подшоҳӣ ба худ пушту паноҳи пуқувватеро дида, бо мақсади нигоҳ доштани аморат ва осуда ҳукуматдорӣ намудан, аз баҳри чунин мустиқилии «иштиёран» гузашта, худро батамом мутеи ҳукумати подшоҳии Русия ҳисобиданд. Пас аз шуруъ шудани муносибату равобити аморати Бухоро ва Русия маданияти нисбатан пешрафтаи Русия ба таъбу завқи ашхоси рӯшанфикру маорифпарвар чун Аҳмади Дониш пайравони ӯ мувофиқ буд, ки аслан, сабабу заминаҳои ислоҳу навосии ахлоқи иҷтимоиро фароҳам овард.

Калидвожа: *Аморат, ҳукумат, Бухоро, ислоҳот, анъана, таълимон, нигоҳ, андеша, сафорат, маорифпарвар, рӯшанфикр.*

ПРИЧИНЫ И ОСНОВАНИЯ РЕФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ МОРАЛИ В ТВОРЧЕСТВЕ АХМАДА ДОНИША

В феодальной среде Бухарского эмирата, имевшего свои государственные традиции, регулирование и управление общественной моралью происходило под определенным давлением правящего класса и знати, с учетом классовых и групповых интересов. Политическое положение Бухарского эмирата существенно изменилось после того, как он перешел под контроль России. Теперь Бухарский эмират не мог самостоятельно взаимодействовать с другими соседними государствами, хотя такое ограничение не было отражено ни в одном договоре между Россией и Бухарой, бухарские эмиры видели для себя сильную опору в лице царского правительства, и чтобы сохранить эмират и управлять им мирно, они «добровольно» отказались от такого независимости и полностью подчинились царскому правительству. После начала отношений Бухарского эмирата с Россией относительно развитая культура России отвечала вкусам и предпочтениям просвещенных и образованных людей, таких как Ахмад Дониш и его последователи, что по сути дела послужило причинами и основаниями для реформирования и обновления общественной морали.

Ключевые слова: *Эмират, правительство, Бухара, реформы, традиции, учения, видение, мысль, посольство, просветитель, просвещенный мыслитель.*

REASONS AND BASES FOR REFORMING PUBLIC MORALITY IN THE WORKS OF AHMAD DONISH

In the feudal environment of the Bukhara Emirate, which had its own state traditions, regulation and management of public morality occurred under certain pressure from the ruling class and nobility, taking into account class and group interests. The political situation of the Bukhara Emirate changed significantly after it came under the control of Russia. Now the Bukhara Emirate could not independently interact with other neighboring states, although such a limitation was not reflected in any treaty between Russia and Bukhara, the Bukhara emirs saw a strong support for themselves in the person of the tsarist government, and in order to preserve the emirate and govern it peacefully, they "voluntarily" renounced such independence and completely submitted to the tsarist government. After the beginning of the relations between the Emirate of Bukhara and Russia, the relatively developed culture of Russia met the tastes and preferences of enlightened

and educated people, such as Ahmad Donish and his followers, which essentially served as the reasons and grounds for reforming and renewing public morality.

Key words: Emirate, government, Bukhara, reforms, traditions, teachings, vision, thought, embassy, educator, enlightened thinker.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амонова М. Н. н.и.ф.доценти кафедраи фарҳанг ва забони тоҷикии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, тел.: +992902220704

Сведения об авторе: Амонова М. Н. к.ф.н.доцент кафедры таджикской культуры и языка Международного университета туризма и бизнеса Таджикистана, тел.: +992902220704

Information about the author: Amonova M. N. Ph.D. Associate Professor, Department of Tajik Culture and Language, International University of Tourism and Business of Tajikistan, tel.: +992902220704

ШАРОИТҲОИ ПСИХОЛОГИВУ ИҶТИМОИИ ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИИ ҶАВОНОНУ НОБОЛИҒОН ДАР ҚОМЕА

Сатторзода Б.А.

Донишгоҳи молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Дар раванди ҷаҳонишавӣ ва тағйироти босуръати иҷтимоӣ масъалаи рафтори ҳуқуқии ҷавонон, махсусан донишҷӯён, ба яке аз самтҳои муҳими таҳқиқоти сотсиологӣ ва ҳуқуқшиносӣ табдил ёфтааст. Наврасону ҷавонон, ба хусус муҳассилин, ҳамчун кишри ғайбӣ ва ояндасозии қомеа дар муҳити мураккаби иҷтимоӣ қарор доранд, ки дар он омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, психологӣ, фарҳангӣ ва ахлоқӣ ба рафтори онҳо таъсири мустақим мерасонанд. Дар шароити муносири рушди қомеа масъалаи ҳуқуқвайронкунии ҷавонон, махсусан донишҷӯён, аҳамияти хос пайдо кардааст. Тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оила ва кӯдак таҳти ҳимояи давлат қарор доранд [6]. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиклол дар шароити ислоҳоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ қарор дорад. Тибқи Конститутсия, оила ҳамчун асоси қомеа таҳти ҳимояи давлат мебошад ва модарону кӯдакон аз ҳимояи махсус бархӯрдоранд [6]. Бо вучуди ин, тағйироти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба устувории оила таъсир расонида, як қатор мушкилоти иҷтимоиро ба вучуд овардааст. Ба андешаи муҳаққиқон набудани тарбияи дуруст метавонад ба инҳирофи рафтори кӯдак оварда расонад [4; 7;9]. Аммо дар шароити тағйироти иҷтимоӣ-иқтисодӣ як қатор омилҳо ба рафтори ҷавонон таъсири манфӣ мерасонанд. Ба андешаи олимони муҳити иҷтимоӣ ва сатҳи тарбия дар ташаккули рафтори шахс нақши асосӣ мебозад. Аз ҷумла:

1. Шароити иҷтимоӣ психологӣ ва таъсири он ба оила. Сатҳи камбизоатӣ, бекорӣ ва муҳочирати меҳнатӣ яке аз омилҳои асосии сустшавии сохтори оилавӣ ва имкониятҳои таълимӣ ба шумор меравад. Мувофиқи маълумоти омӯрӣ шумораи зиёди муҳочирон оилаҳои ҳудро бе назорат мегузоранд, ки ин ба афзоиши кӯдакони беназорат оварда мерасонад. Бисёре аз донишҷӯён ё наврасон дар шароити душвори иқтисодӣ таҳсил мекунанд, ки ин метавонанд ба ҳолати психологӣ ва рафтори иҷтимоии онҳо таъсир расонад. Ин ҳолат ба баланд шудани хавфи рафтори зиддиҷамъиятӣ дар байни ноқилиғон мусоидат мекунад.

2. Вазъи демографӣ ва иҷтимоии аҳоли. Тоҷикистон ба кишварҳои дорои афзоиши баланди аҳоли дохил мешавад. Зиёда аз 70% аҳоли дар деҳот зиндагӣ мекунад. Ин нобаробарии иҷтимоӣ ва маҳдудияти имкониятҳои таълимӣ ва хизматрасониҳо ба вучуд меорад.

3. Омилҳои саломатӣ ва иҷтимоӣ. Вазъи саломатии аҳоли зерин таъсири бемориҳои сироятӣ, нашъамандӣ ва ВИЧ/СПИД қарор дорад. Қисми зиёди сироятёфтагон ҷавонон мебошанд, ки ин ба рушди иҷтимоӣ психологӣ онҳо таъсири манфӣ расонида, дар бештар ҳолатҳо ба содир намудани ҷиноят оварда мерасонад [8, с.144].

4. Вазъи таҳсил ва таъсири он ба рафтори ноқилиғон. Қоҳиши сатҳи иштирок дар таҳсил ва тарки мактаб аз ҷониби баъзе кӯдакон ба паст шудани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ оварда мерасонад. Сабабҳои асосӣ камбизоатӣ, набудани либос, масофаи дур ва ҷалби кӯдакон ба меҳнати хонаводагӣ мебошанд.

Таҳлилу мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар муҳити донишҷӯён як қатор омилҳои хавф вучуд доранд, ки барои содир намудани рафтори ғайриқонунӣ боис мегарданд. Аз

ҷумлаи онҳо омилҳои иқтисодӣ- камбизоатӣ; набудани даромади устувор; вобастагӣ аз кумаки оила: омилҳои психологиву иҷтимоӣ- таъсири гурӯҳҳои манфӣ; набудани назорати иҷтимоӣ; муҳити заифи тарбиявӣ: омилҳои шахсӣ -паст будани сатҳи худназоратӣ; таъсири равонӣ; набудани ҳадафҳои равшан, ба шумор мераванд [4, с.159].

5. Омилҳои криминогенӣ. Аз таҳлили маълумоти ба қайдгирифтаи мақомоти қорҳои дохилӣ бармеояд, ки аксари ҳуқуқвайронкуниҳои ноболиғон ба дӯздӣ ва авбошӣ марбутанд. Омилҳои асосии психологиву иҷтимоии ҳуқуқвайронкунии ноболиғону ҷавонон асосан инҳоянд:

- оилаи нопурра;
- назорати сусти волидайн;
- бекорӣ;
- таъсири муҳити иҷтимоӣ;
- нашъамандӣ.

Ин омилҳо ба афзоиши рафтори зиддиқонунӣ мусоидат мекунанд [11, с.122].

Барои пешгирии ҳуқуқвайронкунии ҷавонону наврасон ниҳодҳои сиёсӣю иҷтимоии ҳар як мамлакат ба таври махсус мусоидат менамоянд.

Давлат дар ҳифзи иҷтимоии наврасону ҷавонон нақши калидӣ дорад. Давлат барои дастгирии онҳо чораҳои гуногун меандешад, аз ҷумла:

- кумак ба ятимон;
- таъсиси интернатҳо;
- ба роҳ мондани барномаҳои иҷтимоӣ;
- андешидани чораҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқи кӯдакону наврасон.

Бо вучуди ин, самаранокии ин тадбирҳо дар ин росто ҳанӯз пурра нест.

Нақши оила дар пешгирии ҳуқуқвайронкунии хеле калон аст. Оила ҳамчун институти асосии иҷтимоӣ дар ташаккули шахсияти наврасону ҷавонон нақши муҳим дорад. Дар оилаҳои нопурра ё дар ҳолати муҳочирати яке аз волидайн, ҷуноне ки дар боло қайд намудем, назорати иҷтимоӣ суст мешавад. Ин ҳолат метавонад ба кам шудани масъулияти иҷтимоии ҷавонону наврасон оварда расонад.

Муҳити таҳсил ва таъсири он. Муҳити иҷтимоӣ ҳамчун системаи таъсиррасон ба рафтори муҳасилин хизмат мекунад. Агар муҳит мусбат бошад, он ба рушди шахс мусоидат мекунад. Агар муҳит манфӣ бошад, он метавонад рафтори девиантиро ба вучуд орад.

Муҳити таълимӣ яке аз омилҳои муҳими пешгирии ҳуқуқвайронкунии мебошад. Сатҳи пасти шароити иҷтимоӣ дар баъзе муассисаҳои таълимӣ ва мушкilotи иқтисодии хонандагон метавонад ба рафтори онҳо таъсир расонад. Мушкilotи асосӣ дар ин самт аз кам муҳайё гаштани шароити иҷтимоӣ барои хонандагони камбизоат, набудани дастгирии молиявӣ, сатҳи пасти фаъолиятҳои беруназсинфӣ, таъсири муҳити манфии иҷтимоӣ ба шумор мераванд. Ба андешаи мутахассисон таҳсилоти босифат воситаи асосии пешгирии рафтори зиддиқонунист [11, с. 124].

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки афзоиши ҳуқуқвайронкунии ноболиғон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан бо омилҳои психологӣ, иҷтимоӣю иқтисодӣ вобаста мебошад. Камбизоатӣ, муҳочират, бекорӣ ва сустшавии назорати оилавӣ дар ин раванд нақши муҳим доранд.

Барои коҳиши ин падида, пешгирии ҳуқуқвайронкунии дар байни ҷавонону наврасон ва умуман ҳамаи қишрҳои аҳоли зарур аст, ки:

- сиёсати иҷтимоӣ таҳким дода шавад;
- сатҳи зиндагии аҳоли баланд бардошта шавад;
- маориф ва фарҳанг рушду такомул дода шавад;
- тарбияи оилавӣ ва ҳамкориҳои хонаводаҳо бо муассисаҳои таҳсилотӣ тақвият дода шавад;

- дар самти пешгирии иҷтимоии ҳуқуқвайронкунии қорҳои таълимиву маърифатӣ бештар ба роҳ монда шаванд.

Адабиёти истифодашуда:

1. Антонян, Ю.М. Причины преступного поведения. / Ю.М. Антонян // Москва., 1992. - 263 с;
 2. Баҳриддинов С.Э. Ҷинояткорӣ дар байни ноболиғон ва пешгирии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
- Право современного Таджикистана (Сборник научных трудов) часть 3. Душанбе, «Андалеб-р», 2016г. С.137.
3. ВОЗ. Отчёты по Республике Таджикистан.
 4. Долгова А.И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних. – М.: Юридическая литература, 1981. - С.159
 5. Кадиров С. Проблемы организации педагогического воздействия на трудных подростков в системе общественного воспитания. Дисс., д-ра пед. наук, Ала-Ата, 1990. С.137.
 6. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. — Душанбе, 2016.- с.
 7. Кудрявцев В.Н. Причины правонарушений М.: Наука, 1976 С.229
 8. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. 2-е изд., перераб. и доп. Л.: Медицина, 1983. 255.
 9. Майер, А. В. Причины преступности несовершеннолетних и семья как фактор человеческого воспитания / А. В. Майер, Н. П. Никонова // Человеческий и профессиональный потенциал молодежи региона: Материалы Всероссийской научно-практической конференции молодых ученых, аспирантов, студентов, Тюмень, 17 апреля 2013 года. - Тюмень: Тюменский государственный нефтегазовый университет, 2014. - С. 65-67;
 10. МВД Республики Таджикистан. Отчёт о правонарушениях несовершеннолетних. - Душанбе, 2024.
 11. Симоненко А. В., Грибанов Е. В. Оценка криминальной ситуации в вузовской студенческой среде и меры ее коррекции // Вестник Воронежского института МВД России. 2015. № 1. С. 122–127. Захираҳои электронӣ. (санаи мурчиат 12.02.2025).

**ШАРОИТҲОИ ПСИХОЛОГИВУ ИҶТИМОИИ ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИИ
ҶАВОНОНУ НОБОЛИҒОН ДАР ҶОМЕА**

Аннотатсия

Дар мақолаи мазкур таъсири омилҳои психологиву иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба афзоиши ҳуқуқвайронкунии ноболиғон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда мешавад. Муаллиф масъалаҳои оила, муҳоҷират, бекорӣ, вазъи демографӣ ва саломатиро ҳамчун омилҳои асосии рафтори зиддиҷамъиятии ноболиғон баррасӣ менамояд. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки сустшавии назорати оилавӣ ва камбизоатӣ ба афзоиши ин падида таъсири ҷиддӣ мерасонанд.

Калидвожаҳо: ҳуқуқвайронкунии ҷавонону ноболиғон, шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, муҳити таълим, оила, давлат, таҳсилот.

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ ПРАВОНАРУШЕНИЙ СРЕДИ
МОЛОДЁЖИ И НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ОБЩЕСТВЕ**

Аннотация

В данной статье анализируется влияние психологических и социально-экономических факторов на рост правонарушений среди несовершеннолетних в Республике Таджикистан. Автор рассматривает проблемы семьи, миграции, безработицы, демографической ситуации и состояния здоровья как основные факторы антиобщественного поведения

несовершеннолетних. Результаты исследования показывают, что ослабление семейного контроля и бедность оказывают серьёзное влияние на рост данного явления.

Ключевые слова: правонарушения среди молодёжи и несовершеннолетних, социально-экономические условия, образовательная среда, семья, государство, образование.

PSYCHOLOGICAL AND SOCIAL CONDITIONS OF JUVENILE DELINQUENCY AMONG YOUTH AND MINORS IN SOCIETY

Abstract

This article analyzes the influence of psychological and socio-economic factors on the increase in juvenile delinquency in the Republic of Tajikistan. The author examines family issues, migration, unemployment, demographic conditions, and health status as the main factors contributing to antisocial behavior among minors. The findings indicate that the weakening of family control and poverty have a significant impact on the growth of this phenomenon.

Keywords: juvenile delinquency among youth and minors, socio-economic conditions, educational environment, family, state, education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сатторзода Бобоҷон Абдуҷаббор-н.и.п., дотсенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992)985-08-96-86.

Сведение об авторе: Сатторзода Бободжон Абдуҷаббор-к.п.н., доцент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикистана Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: (+992)985-08-96-86

About the author: Sattorzoda Bobojon Abdujabbor - PhD, Associate Professor of the Department of Economic, Financial and Anti-Corruption Law of Tajikistan, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Phone: (+992) 985-08-96-86

МЕТОДИКА
МЕТОДИКА
METHOD

ТДУ:681.3:802.0+373

**МОҲИЯТИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ДАР РАВАНДИ
ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТӢ**

Файзуллоева И.

**Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон**

"Асри XXI марҳилаи нави рушди тамаддун мебошад. Он асри ҷомеаи иттилоотӣ, иртиботӣ, фанноварӣ ва технология, асри муносибати эҳтиёткорона нисбат ба муҳити зист ва саломатии инсон аст. Давраи нави рушд, пеш аз ҳама, ҳусни тафохумеро тақозо менамояд, ки навсозӣҳои таҳсилот ба манфиати шахс, ҷомеа, табиат ва давлат бошанд", - кайд шудааст дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон [10].

Ҷаҳонишавӣ имрӯзҳо яке аз муҳимтарин равандро босуръату пурталотуми ҷомеаҳои муосир буда, ҳамчун инқилоби бузурги фановарӣ ва иттилоот марҳилаҳои нав ба нави инкишофи маорифу фарҳанг, сиёсату иқтисодиёт ва иҷтимоиётро заминагузорӣ карда истодааст ва майдони амалу жарфи таъсири он ба тамоми ин соҳаҳо таъсири мусбату манфии худро мерасонад. Ҷаҳонишавии тамаддунҳо, бархӯрди тамаддунҳо ва рушди бемайлони технологӣ дар олами сиёсӣ мушкилиҳои зиёдеро ба миён оварданд. Аз ҷумла, он ба анъанаву расму оин ва фарҳанги миллии дар кишвар зарбаи сахте мебошад. Он ҷомеаҳое, ки анъана ва фарҳанги миллии худро дифоъ карда наметавонанд, хисороти зиёдеро дар анъанаҳо ва фарҳанги миллии ворид месозанд. Рушди бемайлони технологӣ дар ибтидои асри XXI дар фазои сиёсии ҷаҳон ҷанги нав-«**ҷанги иттилоотӣ**»-ро ба миён овард. Ин ҷанг акнун на бо аслиҳа ва артиш, балки бо зарбаҳои иттилоотӣ ба ҷаҳони сиёсӣ ва фарҳанги миллии кишварҳо сурат мегирад. Технологияи муосир ба абарқудратҳо имкон фароҳам овард, ки бо зарбаҳои иттилоотӣ ба ҷомеаҳои ноустувор ҳамла намоянд. Зарбаҳои иттилоотӣ ба кишварҳои камқудрат оқибатҳои вазнин меорад. Фазои сиёсиро ноором менамояд, ахлоқи ҷомеаро вайрон намуда, ба анъанаҳо ва фарҳанги миллии осеб мерасонанд. Зарбаҳо асосан, ба ҷомеаҳои камқудрат зада мешаванд. Дар ин «ҷанг» на аслиҳа ва на артиш лозим аст, балки зарурати маърифатии дифои ҷомеа ба миён меояд. Маҳз, рушди бемайлони маърифат аслиҳаи пуриқтидор ба муқобили ин зарбаҳои иттилоотӣ шуда метавонад ва ба ҷомеа имкон фароҳам меоварад, ки фазои сиёсӣ худ, анъаноти миллии ва фарҳанги миллии худро аз аҷнабиён дифоъ намоянд.

Ҷумҳурии соҳибистиклоли моро лозим аст дар ин раванди душвори тақдирсоз ва ҷаҳони пуртазод баҳри дифои фазои сиёсии худ, анъаноти миллии ва фарҳанги миллии худ рӯ ба сӯйи маърифат орад. Дар ин самт саҳми муассисаҳои таҳсилотӣ дар мадди аввал меистад, зеро маҳз аз мактаб-таълимгоҳ тарбияи ахлоқию маърифатӣ оғоз меёбад. Маҳз, мактаб пояҳои ибтидоии тарбияи ватандӯстӣ, эҳтиром ба арзишҳои миллии, ташаккули шахсияти муҳассилинро мегузорад. Аз ин рӯ, ба роҳ мондани таълими дуруст ва босамари технологияи иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилотии кишвар яке аз роҳҳои ҳалли вазифаҳои душвори дар пеши ҷомеаи тозаистиклол истодаи мо мебошад.

Дигаргунсозӣ ва компютеркунонии ҷомеа, такмили техника, татбиқи технологияи навин, тағйирот дар фаъолияти таҳассусии инсон аз хусусиятҳои намоёни давраи ҷаҳонишавӣ маҳсуб меёбад. Ин зарурат такмили омодаасозии фаъолияти ихтисосии одамонро ба миён овардааст. Олими сиёсатшинос Мартин Албер назари худро оид ба ҷанбаҳои асосии ин раванд иброз намуда, таъкид мекунад, ки «дар ин даврони нав ба ҷойи давлати миллии ва навъҳои он «инсоният» дар маркази таваҷҷуҳ қарор мегирад, инсонияте, ки дар арсаи ҷаҳонӣ мавқеи тозаӣ ҳаёти худро меёбад. Дар ин даврон зиндагии мардум ҷаҳонӣ мешавад ва ҷаҳонгароиву ҷаҳонишавӣ ба зиндагии мардум маъно мебахшад» [13,с.324].

Дар ҳақиқат, дигаргунӣҳо дар ҷомеа ба омода намудани инсон ба зиндагӣ ва кор талаботи нав пеш гузоштанд. Ин амал соҳаи таҳсилотро тағйир дод ва дар низоми гуногуни омода намудани мутахассисон ба фаъолияти таҳассусӣ заминаи муносиберо фароҳам овард. Ин аст, ки таъмини таҳсилоти босифат ҳамеша дар мадди аввали тамоми муассисаҳои

таҳсилоти мамлакат ва тамоми дунё қарор гирифтааст. Бояд зикр намуд, ки дар шароити рақобати ҷаҳонӣ дар бозори меҳнат мушкilotи таъмини сифати баланди таҳсилот на танҳо ба иштирокчиёни ҷараёни таълим дахл дорад, ҳамчунон олимону муҳаққиқоне, ки ба рушди маориф ҷалб карда мешаванд, таваҷҷуҳи бештар зоҳир менамоянд. На танҳо талабот, балки самаранокии муассисаи таълимӣ низ аз сифати таълим вобастагӣ дорад. Масъалаи таъмини сифати таълим ва омода намудани мутахассисони бомаҳорат дар замони муосир яке аз афзалиятҳои аввалиндараҷаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илми мамлакат маҳсуб меёбад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олӣ бевосита қайд намудаанд: «Ҳангоме ки мо оид ба тарбияи насли ҷавон сухан меронем, фаромӯш набояд созем, ки онҳо бояд дар мактабҳо бо асбобҳои муосир таҷҳизонида шаванд, аз ҷумла бо компютерҳо, бо муаллимони босавод ва бомаҳорат, бо китобҳои дарсии босифату боарзиш таъмин бошанд [11].

Дигаргунҳои имрӯзаи иҷтимоӣ иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи баланд бардоштани сатҳи сифати донишро дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот тақозо менамояд. «Сифати таълим тарзи ташкили дуруст ва самараноки раванди таълим мебошад»- ишора гардидааст дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» [6]. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ворид намудани технологияи нави таълим дар тамоми зинаҳои таҳсилот ва ба низоми ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ пайвастанӣ он тавассути гузаронидани ислоҳоти соҳаи иқдомҳои арзишмандро амалӣ намудаанд. Яке аз иқдомҳои бузурги давлат дар ин ҷода эълон гардидани солҳои 2020-2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф», эълон гардидани солҳои 2025-2030 соли инноватсия мебошад. «Роҳбарону кормандони соҳаи маорифро зарур аст, ки дар баробари ҷунин дастгириҳои давлат ва афроди ватандӯст сатҳи сифати таълимиро дар муассисаҳои таълимӣ, сарфи назар аз шакли моликияти онҳо ва дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот баланд бардоранд. Инчунин, азхудкунии донишҳои замонавиро пурзӯр гардонидани, наврасону ҷавонро ба мутолиаи китобҳои бадеӣву илмӣ ташвиқ намоянд, қобилияти эҷодии онҳоро тақвият бахшанд ва ба таълими фанҳои табиатшиносӣ дақиқ ва риёзӣ, пурра омӯхтану аз худ кардани технологияҳои нави инноватсионӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд» - ба хусус қайд намудаанд дар паёми худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон [10].

Маҳз бо мақсади дастгирӣ аз ин иқдоми сарвари давлат муассисаҳои таҳсилоти роҷим аст, ки ба масъалаи баланд бардоштани донишҳои техникаи донишандӯзон, рушди касбияти омӯзгорон дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот таваҷҷуҳи махсус зоҳир намоянд. Ин, пеш аз ҳама, талаботи ҷиддӣ барои заминаи гузашта дар тарбияи мутахассисони баландихтисос мебошад, яъне имрӯз мутахассисонро бояд тарбия намуд, ки онҳо қодир бошанд мушкilotи кишварро дар сатҳи баланд ҳал намуда, баробари ин, дар шароити ҷаҳонӣ ва бархӯрди тамаддунҳо аз ҷиҳати сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ ҷумҳуриро дар хориҷ муарриф карда тавонанд.

Бо донишҳои техникаи иттилоотӣ таъмин будани хонандагон ба хоҳири баланд бардоштан сифати таҳсилот яке аз самтҳои асосии иҷроии Паёми Президенти кишвар ба шумор меравад. Пешвои давлат ба рушди соҳаи маориф ва татбиқи барномаҳои ислоҳоти соҳаи маориф таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, қайд намудаанд, ки дар ин раванд як нуктаро дар назар бояд дошт: дар ҷаҳони муосир кишваре ба дастовардҳои бузург ноил мегардад, ки ба баланд шудани сатҳи маърифат дар ҷомеа таваҷҷуҳи ҳоса зоҳир карда, техникаву технологияи навро ба таври васеъ дар амал ҷорӣ менамояд.[1]

Аз ин гуфтаҳо ҷунин бармеояд, ки сифати таълим дар тамоми зинаҳои таҳсилот дар мадди аввал меистад. Мушкilotи таъмини сифати таълим, мушкilotи системавӣ мебошад, ки дар ҳалли он самтҳои зиёди фаъолияти муассисаҳо бояд ҷалб карда шаванд. Танҳо муносибати маҷмӯи метавонад ба натиҷаҳои мусбат оварда расонад ва ҳадафи таъмини сифати баланди таълим амалӣ карда шавад.

Таҳқиқот ва мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки барои баланд бардоштани сатҳи донишҳои замонавӣ ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯӣ донишандӯзон нақши технологияи иттилоотӣ ва сатҳи олӣ донитан забони адабӣ басо муҳим буда, ин фанҳо бояд дар алоқамандии ногурастанӣ таълим дода шаванд.

Тибқи талаботи барномаҳои муосир ва тақозои замон таълими фанни технологияи иттилоотӣ дар муассисаҳои таълимӣ, бояд дар заминаи роҳу усули самарабахши

инноватсионии таълим ба роҳ монда шавад. Мактаб ба хонанда бояд технологияи омӯзишро бо якчанд системаҳои амалиётӣ ба роҳ монад. Дар баробари ба хонандагон додани донишҳои техникии компютерӣ онҳоро бояд ба донишгари забонҳои хориҷӣ, алалхусус англисӣ ва русӣ низ сафарбар намудан лозим аст. Зеро ки бе донишгари забонҳои хонандагон истилоҳоти техникаи иттилоотии компютериро хуб ва дар сатҳи олӣ аз худ карда наметавонанд. Моҳияти таълими технологияи иттилоотӣ дар ҳамгироии он бо фанҳои асосӣ дар гирифтани донишҳои иловагӣ роҷеъ ба касб ва ташаккули хусусиятҳои барои шахсият муҳим ифода меёбад.

Яке аз хусусиятҳои асосии барои ташаккули шахсият муҳим ин ташаккул додани салоҳиятҳои коммуникативӣ мебошад, ки таълими дурусти забони адабии тоҷикӣ заминаи асосии он мегардад. Ташаккули салоҳияти коммуникативӣ ин дараҷаи зарурии аз худ намудани забонҳои дар пояи забони модарӣ доништа мешавад. Ташаккул ёфтани салоҳияти коммуникативӣ дар хонандагон малака ва маҳорати хондан, навиштан, тарҷума кардан ва муоширати зиндари рушд медиҳад. Ҳамчунон бо ташаккули салоҳияти коммуникативӣ хонандагон бо таърих, фарҳанг ва анъанаҳои миллӣ шинос мегарданд, ки ин ба тарбияи маънавӣ, ботинӣ ва рушди ҷаҳонбинии онҳо мусоидат менамояд ва дар оянда онҳо метавонанд ҳамчун мутахассиси соҳибкасб дар ҷомеа фаъолият намоянд. Чунин мутахассис кодир аст дар гуфтугӯи байнифарҳангӣ озодона ширкат варзида, фарҳанги тоҷикро барои ҷаҳонӣён муаррифӣ карда, ба ин васила ҳамкориҳои судмандро бо ҳамкорони хориҷӣ ба роҳ монад. Албатта, барои ноил гардидан ба ин, дар ин ҷо омӯзгори забоншинос ба мушкилиҳои зиёде дучор мегардад, чунки бинобар маълумоти забоншиносӣ ё педагогӣ доштани ӯ бояд дар идора карда тавонистани технологияи иттилоотии компютерӣ, паҳши барномаҳои иттилоотӣ ва татбиқи онҳо дар раванди дарсҳои малака ва маҳоратҳои соҳиб бошад. Аз ин рӯ, омӯзгор бояд асосҳои ин ё он ихтисос, лексикаи асосӣ ва касби омӯхта, ба истилоҳоти технологияҳои муосир сарфаҳм равад. Вале масъалаи истифодаи усули таълимии ин технологияҳо дар муассисаҳои таҳсилотӣ ба таври кофӣ ба роҳ монда нашудаанд. Аз ин хотир, мо низ дар фароварди тадқиқотҳои анҷомдодашуда тасмим гирифтаем ҷиҳати ин масъала таҷдиди назар намоем.

Дарёфти роҳҳои ҳалли самарабахши таълими технологияи иттилоотӣ дар раванди таълим, муайян кардани дурнамои рушди салоҳиятҳои иттилоотии хонандагон тавассути таълими босамари ТИ, омода намудани мутахассисони ҷавобгӯ ба бозори меҳнат, муайян намудани самарабахши таълими технологияи иттилоотӣ барои хонандагон муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тавассути усули инноватсионии таълим, истифодаи технологияи компютерӣ дар раванди таълими дигар фанҳо, таъмини роҳҳои самараноки азхудкунии истилоҳҳои компютерӣ, дониш, маҳорат, малака дар омӯзиш ва корбурди истилоҳоти компютерӣ ин ҳамгиро намудани омӯзиши технологияи иттилоотӣ ва забони давлатӣ ва забонҳои хориҷӣ мебошад.

Яке аз корҳои самарабахши таълимию методӣ мучахҳаз гардонидани раванди таълим бо технологияи ҳозиразамони компютерӣ-воситаҳои сабти овоз, аудио, видео ва дастгоҳҳои барномасозӣ мебошад. Ин иқдом имкон медиҳад, ки хонандагон аз тамоми нозуқиҳои технологияи навини таълим огоҳ гашта, аз он ғизои маънавӣ гиранд ва фарҳанги истифодаи технологияи муосирро дуруст дарк кунанд ва баҳри баланд бардоштани неқӯаҳволии кишвару миллати худ саҳмгузор бошанд. Албатта, имрӯз бо итминон гуфта метавонем компютеркунонии мактабҳо, ки иқдоми ҳамешагии Сарвари давлат аст, ба охир расидааст. Зимни дидан намудан аз макотиби ҷумҳурӣ маълум мегардад, ки ҳамаи муассисаҳо бо компютер ва синфхонаҳои компютерӣ мучахҳазанд, бо вучуди он, дар шароите, ки компютер дар мактабҳо ба як ҷузъи ҷудонашавандаи воситаҳои таълим табдил ёфта бошад ҳам, аксарият то ба имрӯз барномаи ягонаи тоҷикӣ надоранд. Бояд таъкид кард, ки компютерикунони забони тоҷикиро Президенти кишвар яке аз омилҳои нерубахши раванди густариши забони давлатӣ меҳисобад.

Қобил зикр аст, ҳадафи асосии истифодаи технологияи навин ин фаъолгардонии раванди таълим мебошад ва он барои касбомӯзии насли наврас асос мегардад. Аз ин лиҳоз, истифодаи технологияи иттилоотӣ дар раванди таълими забони тоҷикӣ, забонҳои хориҷӣ ва дигар фанҳо дар муассисаҳои таҳсилоти кишвар бояд ба таври бояду шояд ва дар алоқамандӣ бо фанҳои технологияи иттилоотӣ ба роҳ монда шавад. Зеро, чуноне, ки дар боло қайд кардем, дар ҷаҳони муосир барои дар ҳадди олӣ муошират карда тавонистан, дастрасӣ пайдо кардан ба уфқҳои баланди дониш, имконияти муошират ва мубодилаи афкор бо

ҳамкорони хориҷӣ хуб донишҷӯи забонҳо рӯз то рӯз хусусиятҳои ҳамаҷонибаи салоҳияти касбро бархӯрдор гашта истодааст.

Албатта, слайдҳо, кинофилмҳо дар синф тавассути тахтаи электронӣ, ки пояи асосии он компютер аст, намоиш додан мумкин аст ва ҳонандагон дастаҷамъона онро тамошо карда, ҳулосаҳои ҳудро мебароранд. Вале раванди ғирдоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ, ҷустуҷӯ ва панҷисозии маълумот вобаста ба мавзӯҳо танҳо истифодаи инфиродии компютерро аз ҷониби ҳонандагон тақозо мекунад. Ин амалро ҳонандагон метавонанд ҳафтае як маротиба дар синфхонаи компютерӣ ва ҳамарӯза дар хона дар компютери шахсӣ ё телефонҳои мобилӣ иҷро намоянд, албатта имконият дода бошанд. Дар ин замина метавон гуфт, ки компютер воситаи универсалии таълимӣ мебошад, ки онро дар мундариҷа ва ташкили корҳои таълимӣ ва беруназсинфӣ бомуваффақият истифода бурдан мумкин аст. Дар баробари ин, он ба истифодаи васеи тамоми арсенали воситаҳои таълим мувофиқат мекунад. Компютер метавонад ба иштироки фаъолони ҳонанда дар раванди таълими забони тоҷикӣ мусоидат намояд, шавқу рағбатро нигоҳ дорад ва дар дарк ва азёд кардани маводи таълимӣ мусоидат намояд. Илова бар ин, тамоми таҷҳизоти муосири проексия мултимедиявӣ (бисёрфункционалӣ) мебошанд. Бисёр моделҳо ба компютерҳо ҷуфт карда шудаанд, ки дастгоҳи мултимедиявиро ташкил мекунад.

Дар шароити ҳозира Интернет яке аз воситаҳои мувофиқ дастрас намудан ва мубодилаи иттилоот гардидааст. Гуфтан ҷоиз аст, ки Интернет инқилоби ахбориро ба амал овард. Дар асоси ин инқилоб технологияи нави садсолаи навбатӣ сохта мешавад. Интернет шабакаи тижоратӣ набуда, ба ҳеҷ кас тааллуқ надорад. Истифодабарандагони ин шабака одамони касбу кори гуногун дар тамоми ғушаҳои дунё мебошанд. Сокинони Тоҷикистон сол то сол имкониятҳои зиёдтари истифодаи Интернетро пайдо карда истодаанд. Ҳукумати Тоҷикистон асосан аз моҳи сентябри соли 1999 ҷиҳати густариши дастрасии мардум, махсусан омӯзгорону донишандӯзон, ба шабакаи ҷаҳонии Интернет тавачҷуҳ зоҳир карда буд. Дар Тоҷикистон як қатор ҳуҷҷатҳои, қабул гардидаанд, ки соҳаи омӯзиш ва истифодабариро тадқиқи технологияи иттилоотии коммуникативӣ (ТИК), аз ҷумла Интернетро ба танзим мебароранд.

Ҷаҳонишавӣ боис мешавад, ки дастрасӣ ба иттилоот, ки он ҳаҷман лаҳза ба лаҳза афзоиш меёбад, осон гардад. Технологияи иттилоотӣ ва Интернет сабаб мегардад, ки аксарияти донишандӯзон аз ин фановариҳои истифода кунанд. Интернет ин фазои иттилоотист барои тамоми соҳаҳо, аз ҷумла соҳаи маориф. Масалан, истифодаи интернет дар соҳаи маориф масъалаҳои зеринро ҳал карда метавонад:

- ҳосил кардани донишҳои нав;
- аз худ кардани технологияи нави маълумотӣ;
- татбиқи таълими фосолаӣ;
- гузаронидани видеоконференсияҳо ;
- таъмини адабиёти илмӣ ва таълимӣ – методӣ;
- тестикунонӣ дар масшави вақти ягона;
- аз нав тайёр кардан ва тақмили ихтисоси омӯзгорон;
- барои омӯзгорон истифода бурдан аз таҷрибаи пешқадам;
- идоракунии оперативии соҳаи маориф;
- алокаи муассисаҳои таълимӣ;
- автоматикунонии бевоситаи раванди таълиму тарбия. Ҳамаи ин мақсадҳо ҳамон вақт

ба даст меоянд, ки мо ҳонандагонро барои самаранок истифода бурдани технологияи иттилоотӣ ва Интернет бештар хубтар омода намоем.

Барои омӯзиши техникаи компютерӣ дар кишвари мо мутахассисони соҳа кӯшишҳо ба харҷ дода истодаанд, ки адади бештари дискҳои худомӯзӣ ба барномаҳои содакардашуда, адабиёти таълимӣ ва дигар воситаҳои аёни ба забони тоҷикӣ рӯйи кор оянд. Доншандӯзон бояд имконият пайдо кунанд, ки тавассути истифодаи усули лоиҳа дар раванди дарсҳои роҳҳои таҳия кардани барномаҳои тоҷикиро ҷустуҷӯ намуда, дар муносибат барои татбиқи технологияи компютерӣ саҳмгузор бошанд. Албатта, ин барои ҷумҳурии мо на барои ҳамаи ҳонандагон дастрас аст. Ин ҷо муассисаҳои деҳоти дурдасти кӯҳистон аз ин имконот маҳруманд. Бо вуҷуди он, рӯйи ин масоил низ тадбирҳои андешида хоҳанд шуд ва онҳо низ истисно нахоҳанд гашт. Барои ин дарки зарурат, хоҳиш ва саъюу талош лозим аст.

Дигар омили таъсиррасони технологияи компютерӣ ин ташаккули шахсияти ҳонандагон тавассути шабакаҳои интернетӣ мебошад. Тибқи риояи талаботи шабакаи

интернетӣ зеҳнхоро тарбия кардан мумкин аст, ки кудрати офаридани барномаҳои нав ба нави ҷолиб дошта бошанд ва тавонанд дар байни деҳоти дурдаст низ фазои солими иттилоотиро бо забони тоҷикӣ ташкил намоянд. Ин корро метавон дар асоси ташаккули фарҳанги истифодаи босамари технологияи навин, омӯзиши ҳаматарафи забонҳои русӣ ва англисӣ дар байни хонандагон ба роҳ монд.

Чӣ бояд кард, ки хонандагон аз ин воситаи муҳимми иттилоотӣ босамар истифода баранд? Ин корро метавон тавассути дуруст ба роҳ мондани таълими фани технологияи информатсионӣ дар алоқамандӣ бо фанни забони тоҷикӣ ва забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ, марказҳои технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионӣ анҷом дод. Танҳо, пас аз ташкили чунин системаи фаъолият мо метавонем аз байни хонандагон нафарони болаёқатеро пайдо кунем, ки омӯзиш ва дар амал қорӣ намудани технологияи рақамиро ривҷ диҳанд. Аз байни чунин хонандагон бояд шахсиятҳое тарбия карда шаванд, ки касбу пешаашонро ба технологияи муосир пайванданд, эҳсос кунанд, ки технологияи компютерӣ дар фаъолияти ҳамаҷунун ҳам олимону омӯзгорон, духтурон, рӯзманигорон, тоҷирон ва ҳам дар ҳаёти кишоварзон-деҳқонон, боғпарварон, қорводорон низ зарур аст. Зеро протсеси иттилоотӣ лаҳза ба лаҳза дар авҷ аст, қараёни гирдовари маълумот, ҳифз кардану истифода бурдани он, паҳн намудани маълумоти нав ин худ омили пеш рафтани ҳаёт мебошад. Ин қараён, ки бо суръат пеш меравад, аз ҳар як фарди ҷомеа дар радифи замона қадам заданро тақозо менамояд.

Дар фароварди суҳан ҳаминро таъкид карданим, ки ҷамъият сифати нави таълим, таълими инноватсиониро тақозо мекунад, ки онро бе васоили навини техникӣ тасаввур кардан мумкин нест. Ҳадафи асосии раванди инноватсионии таълим дар ҳоли кунун аз унсурҳои зерин:

- қорӣ намудани усули нави таълим; -бунёди мавқеи ҷадиди омӯзгор;

- самаранок қорӣ намудани васоили нави техникӣ; - озодона ворид гардидан ба интернет» иборат аст [7, с.168]. Ин ҳама андешидани тadbирҳои фавриро барои баланд бардоштани сатҳи сифати таълими забони тоҷикӣ дар робита бо фанҳои дигар, ба хусус омӯзиши забони англисӣ ба марази интиҳоб мегузорад ва дар ин раванд барои баланд бардоштани таъсири тарбиявии таълим нақши пешбарандаи таълим ва мувофиқати шаклҳои бисёрсамтаи онро таъмин намудан зарур аст.

Истифодаи технологияи иттилоотӣ - компютер, камераҳо, дискҳо, (фитаҳо), дастгоҳҳои видеоӣ ва шунавой, ки имрӯзҳо дар аксари муассисаҳои таълимӣ ба раванди таълими забону адабиёт дохил гардидаанд, қараёни таълимиро фаъол ва мустақил мегардонад. Дар ин қараён аз омӯзгор танҳо таҷрибаи кофӣи техникӣ, маҳорат ва интиҳоби дурусти яке аз васоили техникӣ дар дарсҳои ҳаррӯзаи ӯ талаб карда мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Барномаи давлатии тақмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2014, 2020-2030.
2. Бобоев Х. Технологияи муосири педагогӣ ва зарурияти татбиқи онҳо/Мақтаб ва ҷомеа, 2002.
3. Вильялес Р., Макле К. Компьютеры в школе: перевод с английского языка. Общая редакция и вступ. ст. В.В.Рубцова. - М.: Прогресс, 1998.
4. Комилов Ф.С., Шарипов Д.С. Информатикаи татбиқӣ-Душанбе, 2009.-364 с.
5. Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон (2003).
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот», Душанбе, 10.05.2002.
7. Мирсаидов А.Б., Шоёқубов Ш.Ш. Таҳсилот ва омӯзгор дар фазои ҷомеаи иттилоотӣ. Илм ва инноватсия. №3-4 2013, с.167.
8. Падерин А.В. Применение интернет-технологий в организации самостоятельной учебной деятельности студентов вузов//2014.- 229 с.
9. Пассов Е.И. Урок иностранного языка средней школе. М-1988.-223 с.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. <http://www.president.tj/ru>. санаи муруҷиат 28.01.2023.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 20-январӣ соли 2016, сах. 38.
12. Саидов З. Тоҷикистони муосир. Масъалаҳои муҳими истиқлолияти миллии Душанбе-20016.-324.
13. Ҷумъаев Р. Ҳасанов Ф. Методҳои инноватсионии омӯзиши забони англисӣ дар донишгоҳҳои ғайризабонӣ. Душанбе “Эр-Граф” 2023.

14. Шоев Н.Н. Усул ва манбаъҳои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои оли таълимӣ. Душанбе: «Ирфон»-2003. 38).

МОҲИЯТИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛОӮТӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТӢ

Муаллиф ибрази назар менамояд, ки дар раванди ҷаҳонишавӣ барои баланд бардоштани сатҳи донишҳои замонавӣ ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯӣ доншандӯзон нақши истифодаи технологияи иттилоотӣ дар раванди таълими фанни забони тоҷикӣ ва забонҳои хориҷӣ басо муҳим буда, ин фанҳо бояд дар алоқамандии нугастанӣ таълим дода шаванд. Истифодаи шабакаи интернетӣ савияи дониш ва ҷаҳонбинии хонандагонро сифатан инкишоф дода, маҳорату малакаҳои муоширатии онҳоро ташаккул медиҳад. Қайд гардидааст, ки барои ноил гардидан ба натиҷаҳои дилхоҳ ва аз худ намудани истилоҳоти навини иттилоотӣ таълими забони тоҷикӣ бояд ҳафтае як маротиба дар синфхонаи компютерӣ ба роҳ монда шавад. Таълими ҳамгирои забони тоҷикӣ ва технологияи иттилоотӣ омили муҳими баланд бардоштани сифат таълим мегарданд.

Калидвожаҳо: таълими забони тоҷикӣ, технологияи иттилоотӣ, таълими забони хориҷӣ, сифати таҳсилот, ҷаҳонишавӣ, шабакаҳои интернетӣ, усули инноватсионии таълим.

ЗНАЧЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В статье отмечается, что в условиях глобализации роль информационной технологий и изучение таджикского и иностранного языка очень важна для повышения уровня современных знаний учащихся, отвечающих требованиям рынка труда, и эти предметы должны преподаваться в неразрывной связи. Использование сети Интернет развивает уровень качества знания и мировоззрения учащихся и развивает в них способности и навыки коммуникации. Отмечено, что для достижения желаемых результатов и изучения новых терминологий обучение таджикского языка необходимо проводить один раз в неделю в компьютерном классе. Комплексное обучение – важный фактор повышения качества образования.

Ключевые слова: таджикский язык, информационные технологии, изучение английского языка, качество образования, глобализация, сети Интернет, инновационные методы обучения.

SIGNIFICANCE OF USING INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING THE TAJIK LANGUAGE IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article notes that in the context of globalization, the role of information technologies and the study of Tajik and foreign languages is very important for raising the level of modern knowledge of students that meet the requirements of the labor market, and these subjects should be taught in an inextricable connection. Using the Internet develops the level of quality of knowledge and worldview of students and develops their communication skills and abilities. It is noted that in order to achieve the desired results and learn new terminologies, teaching the Tajik language should be carried out once a week in a computer lab. Comprehensive training is an important factor in improving the quality of education.

Key words: Tajik language, information technology, learning English, quality of education, globalization, Internet networks, innovative teaching methods.

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллоева Иноят-ходими пешбари шӯъбаи коркард ва татбиқи технологияи инноватсионии таълими (таҳсилоти 12-сола) ПРМ ба номи Абдурахмони Ҷомиш АТТ; тел. 917686676.

Сведения об авторе: Файзуллоева Иноят – ведущий сотрудник отдела разработки и внедрения инновационных образовательных технологий (12-летнее образование) Института развития образования имени Абдурахмана Джамии; тел. 917686676.

Information about the author: Faizulloeva Inoyat – leading employee of the department of development and implementation of innovative educational technologies (12-year education) of the Institute for Educational Development named after Abdurrahman Jami; tel. 917686676.

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ САМАРАНОКИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ БИСЁРФАРҲАНГӢ

Ҳакимова Ҷ. С.

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Таълими забони давлатӣ дар муҳити бисёрфарҳангӣ як вазифаи мураккаб ва масъулиятталаб буда, ҷиҳати имкониятҳои баробарро барои ҳамаи хонандагон, ба хусус барои намояндагони гурӯҳҳои этникӣ ва забонҳои гуногун таъмин намудан, омодагӣ ва эҳтиром ба фарҳанг ва забонҳои гуногун нақши бориз дорад. Раванди таълими забони

давлатӣ дар муҳити бисёрфарҳангӣ дар асоси усули самарабахш ва ҳассосияти фарҳангӣ сурат гирифта, ҳамчун воситаи муошират барои фаҳмидани яқдигар ва рушду тараққиёти иҷтимоии ҷомеа мусоидат менамояд. Моҳияти технологияи таълим (дар умум нисбат ба ҳамаи фанҳо) дар шароити бисёрафарҳангӣ тарзу воситаи муассир барои беҳтар кардани равандҳои таълим ва омӯзиш аст, ки дар он хонандагон бо забонҳо, фарҳангҳо ва анъаноти гуногун ба таҳсил машғул мешаванд. Вақте ки ҷамъиятҳои бисёрфарҳангӣ ва гуногуни этникӣ дар як мактаб ё кишвар зиндагонӣ мекунанд, истифодаи технологияи мувофиқи таълим метавонад барои рушди имкониятҳои баробар ва фароҳам овардани муҳити таълимии мувофиқ барои ҳамаи хонандагон мусоидат намояд. Он на танҳо ба раванди таълим, балки барои муҳайё намудани ҳамоҳангии фарҳангӣ, яъне фароҳам овардани муҳити мусоид барои аз худ намудани забону фарҳанги кишваре, ки хонандагон онро ҷо иқомату таҳсил доранд, мусоидат менамояд. Масалан, истифодаи воситаҳои аниматсионӣ, сабтҳои видеӣ, ки иттилооти гуногунҷабҳаи таълимиро ба забонҳои гуногун дар бар мегиранд, ё китобҳои электронӣ ва барномаҳои таълимии мултимедиявӣ, ки дар як вақт чанд забонро фаро гирифта метавонанд, барои хонандагони маҳаллии забони модариашон ғайритаҷриба самараро хеле зиёд мебахшад. Истифодаи технологияи мазкур сатҳи забонмӯзии хонандагонро баланд бардошта, қори омӯзгоронро осон намуда, раванди таълими забони давлатиро рангину гуворро мегардонад. Платформаҳои таълимии онлайнӣ ё гурӯҳҳои ёдгирифтаи виртуалӣ имконият медиҳанд, ки хонандагон дар саросари ҷаҳон аз навҳои гуногуни дарсҳо ва манбаъҳои таълимӣ истифода кунанд. Ин платформаҳо метавонанд ба забонҳои мухталиф мутобик шуда, барномаҳои таълимии махсуси ду- забона ё бисёрзабонаро фароҳам оранд.

Тибқи истифодаи технологияи мултимедия дар таълим тавассути сабтҳои видеӣ, аниматсияҳо ва курсҳои мултимедӣ метавонанд як роҳи муассир барои фаҳмидани мавзӯҳои гуногун барои хонандагон, ки бо забон ё фарҳангҳои гуногун муошират мекунанд, муҳим аст. Мултимедияи таълимӣ ба хонандагон имкон медиҳад, ки ба иттилооти визуалӣ ва шунавоӣ дастрасӣ дошта бошанд, аз ҷумла:

- мавзӯҳоро аз нуқтаи назари визуалӣ дарк кунанд, яъне сабтҳои видеӣ ва тасвирҳо кумак мекунанд, ки хонандагон матнҳои ба забони давлатӣ пешниҳодшуда ва рӯйдодҳои таърихиву фарҳангиро ба таври равшан дарк кунанд.

- фаҳмидани забони давлатӣ осонтар шавад. Сабтҳои видеӣ, ки бо забони модарӣ ё забони давлатӣ тасвир ё шарҳ дода мешаванд, дар хонандагон ҳисси эҳтирому муҳаббат ба забони марбут ба муҳитро ба вучуд оварда, барои ба таври осон аз худ кардани забон онҳоро ҳавасманд мегардонад.

Технологияи дастрасӣ ба манбаъҳои таълимӣ ба хонандагон имкон медиҳад, ки аз манбаъҳои таълимии гуногун, хоҳ ин манбаъҳо ба забони давлатӣ бошанд ё ба забонҳои дигар, ба осонӣ истифода баранд. Ба қор бурдани платформҳои интернетӣ ва барномаҳои таълимӣ, ки дар он хонандагон метавонанд ба дарсҳо, лексияҳо, китобҳо ва маводҳои дигари таълимӣ дастрасӣ пайдо кунанд, ба равандҳои таълимӣ бештар таъсир мебахшанд.

Чуноне, ки дар боло хотиррасон намудем, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар раванди таълим дар шароити бисёрфарҳангӣ барои офаридани муҳити созгори таълим шартӣ зарурии таҷрибаи педагогӣ ба шумор меравад. Таъбиқи барномаҳои виртуалӣ, ки дар онҳо эҳтироми ҳар як фарҳанг ва забон ба назар гирифта мешавад, барои хонандагон шароити мусоиди таълими забони давлатиро фароҳам меоварад. Масалан, дастрас кардани китобҳои электронӣ ба забони давлатӣ ё ба шаклҳои интерактивии таълим гузаронидани муҳтаво бо забонҳои гуногун метавонад манфиатовар бошад.

Дар муҳити бисёрфарҳангии таълим нақши барномаҳои дузабона ё бисёрзабона ҷойи махсусро ишғол менамоянд. Қорӣ намудани дарсҳо тибқи ин барномаҳо ба хонандагон дар омӯзиши забони давлатӣ ё ғон забони дигар кумак мерасонад. Барномаҳо ва платформаҳои таълимии дузабона ё бисёрзабона метавонанд барои ёдгирӣ забонҳои гуногун дар шароити бисёрфарҳангӣ самарабахш бошанд. Муҳтавои чунин барномаҳо дар он аст, ки онҳо қисматҳои гуногуни забонро бо ҳам мутобик сохта, имкон фароҳам меоранд хонандагони гуногунзабон онро баробар истифода кунанд.

Яке аз усули инноватсионии хеле ҷолиб дар муҳити бисёрфарҳангӣ тарҷумаи автоматӣ ба шумор меравад. Технологияҳое, ки имконияти тарҷумаи автоматиро барои шогирдон

фароҳам меоранд, ба хонандагон имкон медиҳанд маводро ба забони модарии худ фаҳманд ва ин дар муҳити бисёрзабонӣ хеле муҳим аст.

Аз мушоҳидаҳои ҳамаҷуз ба бармеояд, ки дар шароити бисёрфарҳангии таълим истифодаи технологияҳои фаъоли таълим, ки дар асоси барномаҳои интерактивӣ ба роҳ монда мешавад, барои аз тарафи гурӯҳҳои этникӣ ва ҳалқиятҳои дигар аз худ намудани забони давлатӣ хеле самарабахшанд. Барномаҳои интерактивӣ ва апликасияҳои мобилӣ метавонанд як усули муассир барои омӯзиши забони давлатӣ дар шароити бисёрфарҳангӣ бошанд. Хонандагон метавонанд дар муҳити дӯстона ниёзҳои худро ба истифодаи барномаҳо ва апликасияҳо, ки барои таҳсил бо забони давлатӣ ва ҳатто бисёрзабона таҳия шудаанд, мутобиқ карда таълим гиранд. Барномаҳои мазкур ба хонандагон имконият медиҳанд, ки дар бораи грамматика, нутқ, ва тарзи дуруст истифода бурдани қоидаҳои забони давлатӣ маълумот пайдо кунанд. Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ба соҳаи эмотсионалии хонандагон дар муҳити бисёрфарҳангӣ таъсир расонида, ба афзоиши фаъолияти маърифатӣ, шавқу рағбат ба фан ва донишандӯзӣ мусоидат менамояд. Омӯзгор дар қори худ метавонад аз презентатсияҳои мултимедиявии тайёр истифода барад, барномаҳои таълимии чандрасонаӣ ва презентатсияҳои лоиҳаҳои шахсии худро созад, дар машғулиятҳои синфӣ ва берунасинфӣ аз захираҳои интернетӣ истифода барад.

Дар дарсҳои забони давлатӣ аз китобҳои дарсии чандрасонаӣ ва матнҳои медиавӣ истифода бурдан хеле қулай аст. Гуногунҷанбагӣ ва гуногунмазмунӣ матнҳои наватарини ВАО имкон медиҳад, ки бо паҳлуҳои мухталифи онҳо, аз ҷумла мансубияти услубӣ матнҳо ва робитаи онҳо бо фарҳанг ва махсусан бо фарҳанги суҳан барои ноил шудан ба ҳадафҳои зерини педагогӣ таваҷҷуҳ зоҳир намоянд:

- баланд бардоштани шавқи маърифатии хонандагон;
- истифодаи равиши дифференсиалии омӯзиши фан;
- дастгирии шаклҳои гурӯҳӣ ва инфиродии омӯзиш.

Яке аз воситаҳои самарабахши таълим дар шароити бисёрфарҳангӣ истифода бурдан аз платформаҳои таълимии онлайнӣ мебошад. Платформаҳои таълимии онлайнӣ, мисли Moodle, Google Classroom ё Zoom, метавонанд барои таълим дар шароити бисёрфарҳангӣ хеле самарабахш бошанд. Ба шогирдони гуногунзабон имкон дода мешавад, ки дарсҳо бо мухтавоҳои забони давлатӣ онлайнӣ гузаронида шаванд, ки ин барои онҳо осонтар ва қомилан муфид мебошад. Платформаҳои онлайнӣ имкон медиҳанд, ки:

- барои хонандагони гуногунзабон муҳити ба ҳам пайваस्तкунанда созон дода шавад, то ки онҳо бо ҳамдигар забон омӯхта, ба якдигар кумак кунанд;
- ҳаҷми гуногуни маводи таълимиро дар шаклҳои гуногун пешниҳод кунанд: тестҳои санҷишӣ, саволҳо, видеоҳо ва ғайра метавонанд барои омӯзиши забони давлатӣ ба хонандагон кумак расонанд [3, с. 154].

Яке аз воситаҳои самарабахши таълим дар муҳити забономӯзӣ дар шароити бисёрфарҳангӣ ташкили семинарҳои омӯзишӣ мебошад. Ҳамоишҳои онлайнӣ, вебинарҳо ва ё форумҳо метавонанд барои хонандагони муҳити гуногунзабон ва гуногунфарҳанг, ки бо забони давлатӣ ба омӯзиш машғуланд, як имконияти беҳтарини муошират, мубодила ва фаҳмидани ҳоси дигар фарҳангҳо ва вазъиятҳои таълимиро фароҳам оваранд. Форуми бисёрзабона имкон медиҳад, ки хонандагон бо намоёндагони дигар кишварҳо ё гурӯҳҳои этникии гуногун муошират кунанд, ки дар натиҷа равандҳои таълимии фарҳангии навро омӯхта, барои дар муҳити истифода бурдани забони давлатӣ омодагӣ пайдо кунанд.

Олими аврупоӣ Хавэр Диас рӯи масъалаҳои таълим дар муҳити бисёрфарҳангӣ муҳокима ронда, бевосита зикр ба амал меорад, ки педагогикаи бисёрафарҳангӣ кумак мерасонад, хонандагони гуногунфарҳанг на танҳо забон, балки мизочҳои фарҳангии дигарро низ омӯзанд [3, 55].

Қобил ба зикр аст, ки технологияҳои мазкур на барои ҳамаи муҳитҳои бисёрфарҳангӣ, ба хусус дар мавзеи деҳоти дурдаст кишвар, дастрас аст. Мавҷуд набудани шабакаи ягонаи интернет, мушкилоти барқ ба истифодаи усули номбурда монеа эҷод мекуанд. Бо вучуди он, омӯзгори босалоҳият роҳҳои ҳали онро тавассути нутбук, плашету телефонҳои мобилӣ ба роҳ монда метавонад. Доништан ва дар амал татбиқ намудани ин нишондодҳо ба омӯзгор имкон медиҳад, ки сатҳи дониш, малака ва маҳорати хонандагонро баланд бардошта, барои

хамчун шахсият, яъне шахси масъулиятнок, босалоҳият, бофарҳангу ботарбия ва маърифатнок ташаккул ёфтани онҳо замина гузорад [9, с. 24].

Таҳқиқоту мушоҳидаҳо дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар муҳити бисёрзабонӣ нишон медиҳад, ки барои истифода бурдани технологияҳои инноватсионии фаъоли таълим, ба хусус омӯзиши забони давлатӣ мушкилиҳои зер ҷой доранд:

- дастрасӣ надоштани омӯзгорон ба адабиёти муосир ва таҷрибаи истифодаи технологияи муосири таълимии кишварҳои дигар;
- омодагии ҷиддӣ надоштани сарварон ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилотӣ;
- аз ҷиҳати моддӣ ҳавасманд набудани роҳбарони шуро, иттиҳодияҳои методӣ;
- суғур будани базаи модди-техникии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, мучахҳаз набудани синфхонаҳо бо аёният ва техникаи муосир.

Ҳамин тариқ, дар фароварди суҳан метавон илова кард, ки ба андешаи муҳаққиқон, дар шароити бисёрфарҳангӣ инсонҳо бояд имкониятҳои баробар барои муошират ва иштирок дар ҷамъият дошта бошанд, новобаста аз он ки онҳо аз кадом миллат ё фарҳанг ҳастанд. Масалан, **Стивен Фергусон** (Stephen Ferguson) ва **Кристи Гилберт** (Christie Gilbert) бар он ақидаанд, ки як ҷомеа бояд «ҳисси ҳамбастагӣ» (social solidarity) ва эҳтироми иҷтимоиро ба ҳамаи аъзои худ ҷорӣ кунад, то ки ҳар як шахс тавонад дар раванди таълим, кор ва ҳаёти иҷтимоии ҷомеа фаъолона иштирок намояд.

АДАБИЁТ:

1. Бабанский Ю.А. Оптимизация учебно-воспитательного процесса.-М.-Просвещение, 1982.-190 с.
2. Баранов С.П. Принципы обучения.-М., 1975.
3. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе / А.А. Вербицкий - М.: “Академия”, 2007, 165 с. Захираҳои интернетӣ, санаи мурочиат 14.01.2025.
4. Иматова Л. Тамоюлҳои асосии рушди таҳсилот ва роҳҳои татбиқи онҳо дар ҷараёни таълим // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф, 2020, №1 (29) с.5-9.
5. Имомназаров Д. Технологияи муосири таълим-омили муҳими рушди тафаккур//Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф, 2020,№1(29), -с.22-25.
6. Каримова И.Х., Шарифзода Ф., Негматов С.Э. Актуальные проблемы поликультурного и полилингвального образования в Республике Таджикистан, Душанбе 2018, 174 с.
7. Муносибати босалоҳият ба таълим (дастури методӣ). Душанбе: “Ирфон” 2018.-70 с.
8. Негматов С. Андешаҳо дар бобати ташаккули салоҳиятҳои хонандагон дар вазъи дузабонӣ/Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба Рӯзи Ваҳдати миллӣ, Душанбе, 29 июни соли 2018,саҳ. 28-32
9. Негматов С.Э. Поликультурное и полилингвальное образование-ведение времени.//Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. 2017.-№3 (24).-С.12-21.

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ САМАРАНОКИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ БИСЁРФАРҲАНГӢ

Муаллиф ибрози назар менамояд, ки дар раванди таълим дар муҳити бисёрфарҳангӣ барои аз худ намудани фанҳои таълимӣ, ба хусус забони давлатӣ, баланд бардоштани сатҳи донишҳои замонавӣ хонандагон нақши истифодаи технологияҳои муосири таълим басо муҳим мебошад. Раванди таълими забони давлатӣ дар муҳити бисёрфарҳангӣ дар асоси усули самарабахш хамчун воситаи муошират барои фаҳмидани яқдигар ва рушду тараққиёти иҷтимоии ҷомеа мусоидат менамояд. Истифодаи шабакаи интернетӣ, технологияи мултимедия, технологияи дастрасӣ ба манбаъҳои таълимӣ, барномаҳо ва платформаҳои таълимии дузабона ё бисёрзабона савияи дониш ва ҷаҳонбинии хонандагонро сифатан инкишоф дода, маҳорату малакаҳои муоширатии онҳоро ташаккул медиҳад. Муаллиф ҳамчунон изҳор менамояд, ки чун ҷамъиятҳои бисёрфарҳангӣ ва гуногуни этники дар як ё кишвар зиндагонӣ мекунанд, истифодаи технологияи мувофиқи таълим метавонад барои рушди имкониятҳои баробар ва фароҳам овардани муҳити муосир ҷиҳати аз худ намудани забону фарҳанг мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: технологияҳои муосири таълим, шароити бисёрфарҳангӣ, забони давлатӣ, муҳити таълим, тарзу усули фаъоли таълим, барномаҳои таълимӣ, омӯзгор, муассисаи таҳсилотӣ.

ЭФФЕКТИВНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОМУ ЯЗЫКУ В ПОЛИКУЛЬТУРНЫХ УСЛОВИЯХ

В статье автор подчеркивает, что в процессе обучения в поликультурной среде роль использования современных образовательных технологий весьма важна для усвоения учебных предметов, особенно государственного языка, и повышения уровня современных знаний учащихся.

Процесс обучения государственному языку в поликультурной среде на основе эффективных методов как средства общения способствует взаимопониманию, социальному развитию и прогрессу общества. Использование Интернета, мультимедийных технологий, технологий доступа к образовательным ресурсам, двуязычных или многоязычных образовательных программ и платформ качественно развивает уровень знаний и мировоззрение обучающихся, формирует у них коммуникативные навыки. Автор также утверждает, что, хотя в одной школе или стране проживают представители различных культур и этнических групп, использование соответствующих образовательных технологий может способствовать обеспечению равных возможностей и созданию благоприятной среды для изучения языка и культуры страны, где живут и учатся учащиеся.

Ключевые слова: современные образовательные технологии, поликультурные условия, далацкий язык, образовательная среда, активные методы обучения, образовательные программы, учитель, образовательное учреждение.

EFFECTIVE TECHNOLOGY OF TEACHING THE STATE LANGUAGE IN MULTICULTURAL CONDITIONS

In the article, the author emphasizes that in the process of teaching in a multicultural environment, the role of using modern educational technologies is very important for mastering academic subjects, especially the state language, and raising the level of modern knowledge of students. The process of teaching the state language in a multicultural environment based on effective methods as a means of communication contributes to mutual understanding, social development and progress of society. The use of the Internet, multimedia technologies, technologies for accessing educational resources, bilingual or multilingual educational programs and platforms qualitatively develops the level of knowledge and worldview of students, forms their communication skills. The author also argues that, although representatives of different cultures and ethnic groups live in one school or country, the use of appropriate educational technologies can help ensure equal opportunities and create a favorable environment for learning the language and culture of the country where students live and study.

Key words: modern educational technologies, multicultural conditions, Dalat language, educational environment, active teaching methods, educational programs, teacher, educational institution.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳакимова Ҷамила Сайфуловна - н.и.п. сармутахассиси шӯъбаи педагогика ва методикаи таълими Академияи таҳсилоти Тоҷикистон нишони ш. Душанбе, кучаи А. Адҳамов 11/2.Тел:903448800

Сведения об авторе: Хакимова Джамилла - к.п.н. главный специалист отдела педагогики и методики обучения Академии образования Таджикистана г. Душанбе. улица, А. Адхамова 11/2. Тел:903448800

Information about the author: Jamila Khakimova - specialist of the department of pedagogy and teaching methods of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe. street, A. Adkhamova 11/2.tel:903448800

ТДУ:54614(575.3)

ШЕВАҲОИ САМАРАБАҲШИ ТАДРИСИ ХИМИЯ ДАР ОМОДА НАМУДАНИ МУТАХАССИСОНИ ҶАВОНИ СОҲАИ ТИБ

Турсунбоева З. С.

Донишгоҳи давлатии тибии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино

Заминаи методологии раванди ислоҳоти низоми таҳсилоти кишвар муносибати босалоҳият мебошад, ки қомилан ба оморасозӣ дар соҳаи химия низ марбут аст. Стратегияи рушди соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии татбиқи тағйироти амикро дар назар дорад, ки ба фароҳам овардани шароити ба талаботи раванди таълим ҷавобгӯ, ворид намудани технологияҳои инноватсионии педагогӣ, офаридани механизми қомилан нави арзёбии сифати зинаи таҳсилот алоқаманд буда, ҳадафи он на захира намудани маҷмуи донишҳо, балки маҳорати истифодаи эҷодкоронаи он дар амалия, қобилият ба амалҳои мустақилона дар шароити ғайримуқаррарӣ мебошад. Мувофиқи мавқеъҳои мазкур, ҳадафи низоми таҳсилоти олии дар кишвар омода намудани мутахассисоне мебошад, ки дараҷаи баланди ташаккули салоҳиятҳои калидии заминавиरो соҳибанд. Аз он ҷумла, салоҳиятҳои касбиро, ки ташкилдихандаи низомофари салоҳиятмандии касбии хатмкунандаи муассисаи таҳсилоти олии махсуб меёбад [8, С. 134-138].

Дар шароити муосир барои дар дараҷаи зарурӣ нигоҳ доштани рақобатпазирӣ мутахассисро мебаод дар доираи фаъолияти мустақилонаи таълимӣ мунтазам аз болои тақмили сифатҳои касбии худ қор кунад. Вобаста ба гуфтаҳои боло зарурати масъалаҳои

марбут ба коркарди раҳёфтҳои нав ба ташаккули мундариҷа ва ташкили фаъолияти худомӯзии мутахассисон, ки мекушанд тули тамоми фаъолияти касбии худ дараҷаи баланди тахассус ва рақобатпазириро нигоҳ доштан мецоханд, дучанд меафзоёд. Новобаста аз он ки фаъолияти хусусияти худомӯзидошта ҳамчун намуди махсуси фаъолият дар ҳуҷҷатгузори меёри инъикос нагардидааст, равандҳои дар низоми таҳсилоти муосир бавучудода аз таҳкими рӯзафзуни нақши худомӯзӣ дар раванди умумии таълим дарак медиҳанд.

Талаботе, ки ҷомеаи муосир ба зинаи тахассуси касбии мутахассисони низоми тандурустӣ пешниҳод мекунад, ба самти стратегии рушди соҳаи тандурустӣ, тамоилҳои муосири рушди иҷтимоии ҷомеа ҷавобгӯ буда, ҷустуҷӯи раҳёфтҳои навро ба ҷанбаҳои ташкилии раванди таҳсилот тақозо мекунад. Дар қаринаи мазкур масъалаҳо, ки боиси қувват гирифтани тамоилҳои бухронӣ дар ҷомеаи муосир, ҳангоми гузариши он ба амсилаи пасоиндустриалӣ гардиданд, тезутунд мегарданд. Ин ҷо ҳам паст гардидани сатҳи маданияти касбӣ ва умумӣ, ҳам нузули соҳаи ҷаҳонбинӣ, вайроншавии давомот миёни наслҳои донишҷӯён дар масъалаи нишондодҳои касбӣ ва арзишро ном бурдан мумкин аст [1, с. 53-55].

Заминаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон умедвориҳои ҷомеаи муосири тоҷикистониرو аз хатмкунандагони муассисаҳои олии таълимӣ, сатҳи салоҳиятҳои онҳо, сифатҳои шахсӣ ва касбии онҳо инъикос мекунад. Ҳамзамон, методҳо ва технологияҳои анъанавии таълимӣ аксаран ба ин умедвориҳо ва талабот ҷавобгӯ нестанд ва барои мувофиқати низоми таҳсилот ба шароити муосири рушди ҷомеа ҷустуҷӯи раҳёфтҳои қомилан нав ба ташкил ва мундариҷаи он заруранд. Дар лаҳзаи қунунӣ масъалаи мазкур барои низоми муосири таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон калидӣ махсуб меёбад.

Ҷуноне ки таҳлили адабиёти марбути мавзӯ шаҳодат медиҳад, назарияи педагогика як қатор мавқеъҳо ро фаро мегирад, ки метавонанд барои таҳқиқи масъалаи тақмили салоҳиятҳои касбии донишҷӯёни муассисаҳои олии таълимии тиббӣ ба сифати асос хидмат кунанд. Аллақай беш аз ду садсола аст, ки ин масъалаҳо диққати намоёндагони ҷараёнҳои гуногуни фалсафӣ, олимони дигар соҳаҳои донишҳои гуманитарӣ, сиёсатмадорон, роҳбарон ва амсоли инҳо ро ҷалб намуда аст [5, с.23-27].

Масъалаҳо, ки ба мафҳуми салоҳиятмандии касбӣ марбутанд, мавриди таваҷҷуҳ омӯзиши ҷунин мутафаккирони антиқа ва асрҳои миёна ба монанди Арасту, Афлотун, Пифагор, Гераклид, Гегел, Декарт ва амсоли инҳо буданд. Миёни муҳаққиқони муосир, ки мамлакатҳои пасошуравиро муаррифӣ мекунад, ҷунин исмҳо, аз қабилӣ Д.М. Шелкунов, Е.В. Хазиева, В.С. Хазиев, С.С. Гусев, Р.М. Ганиев, А.П. Валетская, М.П. Арутюнян ва дигаронро ном бурдан мумкин аст. Масъалаҳо, ки марбути салоҳиятмандии касбианд, мавриди омӯзиши этнографҳо, санъатшиносон, таърихшиносон, сотсиологҳо ва психологҳо педагогҳо қарор гирифтаанд (В.Л. Бенин, Н.Л. Худякова, Н.А. Менчинская, В.Н. Финогентов, Д.А. Леонтев, В.Н. Кузнецов, З.К. Каргиева, В.П. Иванов, Л.С. Виготский, А.П. Василева, Е.В. Бондарчук ва диг.).

Мавзуи баррасишаванда рағбати намоёндагони як қатор равияҳо ро дар аксеология бедор намуд (А.Н. Леонтев, В.Н. Мясишев, А.В. Мудрик, В.М. Кузнецов, И.С. Кон, Н.А. Кириллова, Е.В. Киприянова, Л.А. Блохиной, И.С. Артюхова, В.Г. Асеева ва диг.).

Солҳои охир масъалаи тақмили салоҳиятҳои касбӣ масъалаи мавриди назари мутахассисони соҳаи тиб гардид (Ю.М. Хрусталева, А.Ф. Лемешев, В.В. Коновалова, А.М. Анохин, А. Rudnick, М. Evans ва диг.). Аз он ҷумла, қорҳои В. Силуянов, В.А. Рибин, К.В. Зорин ва дигарон ба ҷанбаҳои ахлоқии тақмили салоҳиятҳои касбии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии тиббӣ бахшида шудаанд.

Ҳамзамон, таҳқиқотҳо бахшида ба махсусиятҳо ва қонуниятҳои таълими касбӣ (М.И. Рожкова, Г.Н. Жукова, В.Д. Шадрикова, А.Б. Каганова ва диг.) мавҷуданд. Раҳёфтҳои гуногун ба омӯзиши масъалаҳои марбут ба худшиносии касбӣ баррасӣ гардиданд (Б.Д. Паригина, С.А. Днепров, В.Д. Брагина ва диг.). Таҳқиқоти алоҳида ба ошқор сохтани ҷанбаҳои гуногуни психологӣ маромнокӣ ва психология дар таълими касбӣ, ҳангоми омодаسازی мутахассисони оянда дар соҳаҳои гуногуни фаъолият (Г.М. Андреева, В.П. Фатеева, Н.Ф. Тализина, Н.А. Бакшаева, А. Маслоу, Н.Г. Печенюк, Н.И. Мешкова, А.К. Маркова, А.А. Вербитский, В.В. Бойко ва диг.), мундариҷаи раванди таҳсилот, ки ба принципҳои раҳёфти ба шахс нигаронидашуда асос ёфтаанд (Е.В. Бондаревская, И.С. Якиманская, В.В. Серикова, О.Л. Шабалина, К. Роджерс, В.А. Петровский) бахшида

шудаанд, ки дар маҷмӯъ имконият медиҳанд, то моҳияти амсиласозии педагогӣ ва имконияти истифодаи он дар доираи раванди тақмили салоҳиятҳои касбӣ дарк карда шаванд, то мутахассисони оянда ба талаботи бозори муносири меҳнат ҷавобгӯ бошанд.

Таҳқиқоти наватарин дар соҳаи баррасишаванда ба масъалаҳои арзёбии сатҳи ташаккули салоҳиятҳои химиявии хонандагон (П.С. Белов, Н.И. Комарова, Т.Н. Попова, М.М. Шалашова, В.Х. Усмонова), масъалаҳои марбут ба ҷанбаҳои гуногуни омодагии донишҷӯёни муассисаҳои олии таълимии тиббӣ (И.П. Агафонова, Т.А. Уварова, А.В. Новикова, О.В. Балачевская, Т.Н. Литвинова, Н.А. Чуйкова), инчунин масъалаҳои фаъолияти худомӯзии донишҷӯён дар доираи азхудкунии химия бахшида шудаанд. Вале, ба мавҷудияти таҳқиқоти сершумори ҷанбаҳои гуногуни масъалаи мазкур нигоҳ накарда, мо қорҳои ба ташаккул ва тақмили салоҳиятҳо дар соҳаи фанҳои химия бахшидашударо пайдо накардем.

Барои ҳалли масъалаи мазкур як қатор ихтилофҳо ҳал намудан зарур аст:

- миёни равона будани раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии ба риояи принципҳои муносибати босалоҳият ва сарфи назар гардидани масъалаҳои марбути баъзе аз салоҳиятҳо, ки дар раванди омӯзиши фанҳои химия ташаккул меёбанд;

- миёни зарурияти ташаккул ва тақмили салоҳиятҳои касбии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии тиббӣ дар доираи омодагии химиявӣ ва мавҷуд набудани заминаи методӣ ва шароитҳои педагогӣ, ки ба татбиқи босифат ва самараноки ин раванд имкон медиҳанд;

- миёни зарфиёти раванди худомӯзӣ ва ошкор нагардидани ҷанбаҳои назариявӣ амалии он ҳамчун яке аз шартҳои раванди ташаккул ва тақмили самараноки салоҳиятҳои касбӣ дар донишҷӯёни макотиби олии тиббӣ дар доираи азхуднамоии фанҳои химиявӣ.

Ҳалли масъалаҳои марбут ба тақмили салоҳиятҳои касбӣ дар донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии тиббӣ дар доираи омодагии химиявии онҳо боиси ҳалли масъалаҳои истифодаи оқилонаи донишҳои назариявӣ дар фаъолияти касбии онҳо мегардад.

Барои он ки раванди ташаккул ва тақмули салоҳиятҳои химиявӣ дар донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии тиббӣ хусусияти мукамалро дошта бошад, меболад онро ҳамчун системаи бисёрҷабҳа фаҳмид, ки сохтори мураккаб дошта, тавассути амсилаи назариявӣ ифода кардани имконпазир аст.

Таҳияи чунин амсила баъзиборгирии хусусиятҳои раванди ташаккул ва тақмули салоҳиятҳо дар соҳаи фанҳои химиявиро дар донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии тиббӣ тақозо мекунад. Аз ин чунин хусусиятҳо қайд намудан ҷоиш аст: гузориши ҳадафҳо, сохтори маромии раванди таълим, дараҷаи мавҷудаи ташаккули донишу маҳорат ва малақаҳои химиявӣ, низоми арзишҳо, қобилият ба худташаккилнамоӣ дар нисбати фаъолияти таълимӣ, маромнокӣ ба худтақомулдиҳии касбӣ.

Аз мавқеи методология ва назария чунин амсилаи назариявиро ҳамчун маҷмуи ташаккилдихандаҳои зерини ба ҳам алоқаманд, аз ҳамдигар вобаста баррасӣ намуда зарур аст: ҳадафӣ, фаъолиятӣ, мундариҷавӣ, методологӣ ва назариявӣ, арзёбикунанда-натияҷавӣ. Дар раванди сохтани амсилаи назариявӣ ба ташаккилдихандаҳои фаъолиятӣ ва мундариҷавӣ диққати махсус дода шуд.

Ташаккилдихандаи ҳадафӣ аз ҳадафи қомилан мушаххас иборат аст, ки он дар ташаккули салоҳиятҳои химиявӣ дар табибони оянда дар раванди таълим оид ба омӯзиши фанҳои химиявӣ ифода меёбад. Ин ҳадафро дар дурнамо васеъ намудан мумкин аст, яъне дар мутахассиси ояндаи соҳаи тандурустӣ ташаккул додани салоҳиятмандии касбӣ.

Заминаи методологӣ ва назариявӣ, ки раванди расидан ба ҳадафи мазкур ба он таъия мекунад, аз принципҳои барои проблемаи таҳқиқоти мо махсус ва ҳамчунин принципҳои методологӣ ва дидактикӣ иборат аст, ки ба раҳёфтҳои ба шахсият нигаронидашуда, системавӣ-фаъолиятӣ ва муносибати босалоҳият ба таълим асос ёфтаанд [9, с. 83-85].

Ҳангоми рушди салоҳиятҳои фанӣ дар доираи омӯзиши фанҳои химия дараҷаи ташаккули таҷрибаи иҷтимоӣ ва шахсии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии тиббиро ба эътибор гирифта зарур аст. Ин имконият медиҳад ҳудуди мувофиқи таълимӣ мурағаб гардад, ки ҳангоми гузариш аз он донишҷӯёни қурси аввал метавонанд ба амсилаҳои гуногуни рағтор дар соҳаи муайяни донишҳои фанӣ рӯй биёранд. Ин зухуроти муҳими принципҳои раҳёфти ба шахс нигаронидашуда ба раванди таълими фанҳои химиявист.

Дар таҳсилоти олии раҳёфтҳои қаринавӣ ва муносибати босалоҳият ба таълим ба ҳам наздиканд, зеро барои истифода дар таҳсилоти касбӣ равона гардидаанд. Раванди таълимии қаринавӣ ба концепсия бадастории таҷрибаи иҷтимоӣ дар доираи назарияи фаъолиятӣ асос ёфтааст. Раванди азхуд гаштани донишҳои нав дар қаринаи ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли масъалаҳои касбӣ аз ҷониби донишҷӯён амалӣ мегардад. Масъалаҳои мазкур махсусан, барои он амсиласозӣ мегарданд, ки ба раванди таълим моҳияти шахсиятӣ бахшанд, мароми аслии онро қавӣ созанд.

Таҷрибаи истифодаи амалии иттилооти дар рафти таълим бадастомадаро захира намуда истода, донишҷӯи муассисаи таҳсилоти олии тиббӣ иттилооти мазкурро ба олооти танзими фаъолияти худ табдил медиҳад. Ин имконият медиҳад, ки иттилооти болозикр моҳияти шахсиятӣ пайдо намояд ё бо ибораи дигар, ба салоҳиятмандии касбӣ бадал гардад.

Дар асоси офаридани амсилаи ташаккул ва тақомули донишу малақаҳои фаннӣ, дар доираи раванди таълим ҷиҳати азхуднамоии фанҳои химиявӣ, принципҳои зерин меҳобанд: робита миёна донишҳои назариявӣ ва амалӣ, фардигардонии раванди таълим, дастрасӣ, илмӣ ва системанокӣ.

Зери мафҳуми принципи системанокӣ мо мавҷудияти робитаи зичро миёни ҷузъҳои фанни азхудшаванда дар назар дорем. Татбиқи принципи мазкур интиқоли системаи фанни илмиро ба таълим дар назар дорад. Системаро бояд дар намуди маҷмуи унсурҳои ба ҳам алоқаманд ва дар ҳамкорӣ байниҳам қарордошта баррасӣ намуд, ки ба он хусусияти мукаммалиро соҳиб мегардонанд.

Системанокӣ ҳамчун принципи азхуднамоии донишҳои назариявӣ имкон медиҳад, ки дар раванди таълим рушди тафаккури системавии донишҷӯён ва дараҷаи баланди истифодаи донишҳои мазкур дар фаъолияти таълимӣ ва касбӣ таъмин гардад.

Миёни системаҳои барои азхуднамоии фанҳои химиявӣ махсусан муҳим зеринҳоро ном мебарем: донишҳо дар бораи ҳосиятҳо, сохтор ва таркиби моддаҳои химиявӣ дар ҳолатҳо ва шаклҳои гуногуни онҳо; донишҳо оид ба маҳлулҳо, ҳамчун системаҳое, ки табиати физикию химиявӣ дошта, муҳити ботинии организми зиндаро ташкил мекунанд; донишҳо дар бораи унсурҳои биогенӣ, ҳосиятҳо, сохтор ва таркиби онҳо, шаклҳои органикӣ ва ғайриорганикӣ онҳо, нақши онҳо дар тиб; донишҳои методологияе, ки таҳлил ва методҳои физикиву химиявӣ ба он асос меёбад [10, с. 240-243].

Робитаи байниҳамии системаҳои мазкур дар илм ва ҳаёт бараъло намоён аст, аз ин рӯ, дар доираи омӯзиши фанҳои химиявӣ робита ва алоқамандии байниҳамии онҳоро нишон додан муҳим аст. Дар қаринаи муассисаи таҳсилоти олии тиббӣ фанни химия ба фанҳои заминавӣ мансуб аст, ки дар ҳаёти худ якҷанд самтҳои назариявӣ ва амалӣ доранд. Донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии тиббӣ тавассути методҳои таҳқиқот дар доираи фанни химия дар худ тафаккури химиявиро рушд медиҳанд, ки ҷанбаи муҳимтарини тафаккури клиникӣ аст.

Миёни принципҳои системанокӣ ва илмӣ робитаи зич мавҷуд аст. Принципи илмӣ дар назар дорад, ки дар доираи раванди таълим мундариҷа, мазмун ва маънии мавқеъҳои назариявӣ ва мафҳумҳо, ки донишҳои муносири илмиро инъикос мекунанд, ошкор мегарданд. Илм, ҳамчун системаи том ба сохтор, мундариҷа ва таркиби донишҳо таъсир мерасонад.

Дар ҷунин илмҳо, ба монанди химия, асосҳои илмӣ сохтори калидӣ маҳсуб меёбад, ки тамоми ҷузъҳои зерини сохтори онро инъикос менамояд: асосҳои назариявӣ, қонунҳо, мафҳумҳо ва далелҳо, ки як механизми дидактикӣ сохтори мундариҷавиро ба вучуд оварда, ба принципҳои методӣ ва дидактикӣ ташкил ва интиҳоби мундариҷаи фанни таълимӣ асос ёфтаанд ва ҷавобгӯи тасвири химиявии олами атрофанд.

Созмон ва сохтори мундариҷавӣ ҳамзамон бояд барои донишҷӯён, ки дар соҳаи химия сатҳи заминавии гуногун доранд, фаҳмо бошад. Ин зухуроти принципи дастрасӣ дар таълим ст.

Робита миёни назария ва амалия принципи дигарест, ки принципи илмӣ тавсеа мебахшад. Туфайли принципи мазкур ҳангоми азхудгардии донишҳои нав аломатҳои расмиятпарастӣ баргараф мегарданд. Атрофи асосҳои назариявӣ далелҳо гирд меоянд, ки мавқеъҳои назариявиро мушаххас, собитшаванда ва барои дарк дастрас мегардонанд, назария бошад, ба далелҳо ҳамчун ба ҷузъҳои маърифати эмпирикӣ (таҷрибавӣ) таъя мекунанд.

Дар баробари ин, маводи хусусияти эмпирикидошта дар тамоили касбӣ ва амалии раванди таълим аҳаммияти калон дорад.

Принсипи фардигардонии таълим дар супоришҳои химиявии сатҳи мураккабиашон гуногун инъикоси худро меёбанд.

Зери мафҳуми ҷузъи мундариҷавӣ мо маҷмуи донишҳо дар соҳаи химияро мефаҳмем, ки барои тақмили салоҳиятмандии химиявии табибони оянда муҳиманд.

Мундариҷаи фанҳои химиявӣ дар муассисаи таҳсилоти олӣ сатҳи стандартҳои таҳсилоти касбиро муайян менамояд, ки дар доираи онҳо химия дар баробари физиология, биохимия, биология ва фармакология, ба блоки фанҳои табиӣ-илмӣ шомил аст. Стандартҳои таҳсилоти барои ҳар як сикли таълимӣ дар таркиби худ қисмати заминавӣ (ё ҳатмӣ) ва вариантӣ соҳиб ҳастанд, ки муассисаи таълимӣ онҳоро муқаррар мекунад [2], [3].

Ба тӯлаи қисмати вариантӣ (гунаҳои, тағйирпазирӣ) имкони амикгардонӣ ва фароҳардонии донишҳо, рушди малақаҳо ва маҳоратҳои донишҷӯён, ки барои иҷрои бомуваффақияти фаъолияти касбии онҳо муҳим аст, даст медиҳад. Фанҳои химиявӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии тиббӣ якҷанд қисмат (блок)-ро ташкил медиҳанд, ки дар рафти азхудкунии онҳо донишҷӯ бояд ба донишу маҳоратҳои дар китобҳои дарсии дар маҷмуи зерин овардашуда соҳиб бошад.

Фанҳои таълимӣ «Химия»

Донад:

- қонунҳо ва мафҳумҳои қалибии химияро;
- асосҳои техникаи бехатариро ҳангоми кор бо таҷҳизот ва реактивҳои химиявӣ дар лабораторияҳо;
- табиати химико-физикии равандҳои дар организми зинда дар дараҷаи бофтаҳо, ҳуҷайраҳо, молекулаҳо ҷараёндоштаро;
- шаклҳои қалибии равандҳои барқароркунанда, оксидкунанда, гетерогенӣ, протолитӣ, мубодилаи лигандиро дар фаъолияти ҳаётии организм;
- тавсифоти физикавӣ ва химиявии об, электролитовҳо ва маҳлулҳо;
- методҳои омодасозии маҳлулҳо аз рӯи тавсифоти додашуда;
- нақши унсурҳо ва маводи биогенӣ дар организмҳои зинда ва чӣ тавр истифода намудани онҳо дар тиб;
- системаҳои буферии организми зинда чӣ гуна амал мекунад, онҳо чӣ гуна бо ҳам рабт доранд ва нақши онҳо дар муътадилгардонии тавсифоти оксидӣ-асосӣ чӣ гуна аст;
- чӣ гуна маводи каллоидии сатҳан фаъол ба ҳаракати пайвастагиҳои камҷутба дар организми зинда таъсир мерасонанд;
- чӣ гуна дар организми зинда мувозинати электролитӣ нигоҳ дошта мешавад ва маҳлулҳо қадом хосияти коллигативиро соҳибанд;
- таҳлили физико-химиявӣ дар амалия ва илми тиб;

Тавонад:

- кор бо таҷҳизоти химиявӣ ва асбобҳои лабораторӣ, барои бехатарии кор бо мавод ва маҳлулҳои химиявӣ донишҳои назариявиро дар амалия истифода намудан;
- дар фаъолияти касбӣ истифода намудани адабиёти тиббӣ, илмӣ-техникӣ, методӣ ва ҳамчунин захираҳои шабакаи интернетро;
- дар асоси мавқеъҳои назариявӣ натиҷа ва самтҳои равандҳои хусусияти физико-химиявиро пешгӯӣ намудан;
- таснифоти пайвастагиҳои химиявиро дар асоси сохтор ва формулаҳои он амалӣ намудан;
- натиҷаҳои аз рафти озмоиш бадастомадаро ҳисоб намудан, қарор намудани онҳо бо истифода аз методҳои омӯрӣ;

Соҳиб бошад:

- ба маҳорати амалҳои бехатар бо реактивҳо ва таҷҳизоти химиявӣ дар рафти корҳои лабораторӣ ва таҳқиқотӣ;
- ба қобилияти қори мустақилона бо адабиёти маълумотдиҳанда, таълимӣ ва илмӣ;
- ба малақаҳои фаъолияти ҷустуҷӯӣ ва маҳорати ҳулосабарориро зимни маълумоти васеъ;
- ба донишҳои қалибӣ аз курси химия, ки дар фаъолияти касбӣ барои ҳалли масъалаҳои озмоишӣ ва назариявӣ заруранд.

Фанни таълимии «Химияи биоорганикӣ»:

Донад:

- равандҳои химиявӣ ва физикии дар ҳуҷайраҳои зинда бавуқуъпайвандаро;
- мавқеъҳои калидии табиӣ-илмӣ назариявӣ, методҳо ва шаклҳои таҳқиқоти илмӣ, таъсири муҳити беруна ба вазъи солимӣ инсонро;
- техникаи бехатариро ҳангоми кор бо таҷҳизот ва реактивҳо дар лабораторияҳои физикӣ ва химиявӣ;
- равандҳои химиявӣ ва физикии дар ҳуҷайраҳои зинда ва молекулаҳо бавучудояндаро;
- мавқеъҳои асосии таҳлили сифатии пайвастагиҳои органикиро;
- сохтори дохилӣ ва хосиятҳои биохимиявии пайвастагиҳои муҳими биологӣ; механизми мубодилаи моддавии табодули онҳоро.

Тавонад:

- бо таҷҳизоти физикӣ ва химиявии лабораторӣ ва таҳқиқотӣ кор карданро;
- дар фаъолияти касбӣ истифода намудани адабиёти илмӣ-техникӣ ва таълимӣ, захираҳои шабакаи глобалии интернет;
- натиҷаҳои дар рафти озмоиш бадастомадаро ҳисоб кардан, тавассути методҳои оморӣ ин маълумотро қорқард намудан;
- бо олотҳо ва таҷҳизоти лабораторӣ кор кардан, шарҳ додани натиҷаҳои таҳқиқотии дар рафти таҳлили сифатноки пайвастагиҳои органикӣ бадастомада;
- таснифоти моддаҳои химиявиро дар асоси формулаҳои сохтории онҳо амалӣ намудан.

Соҳиб бошанд:

- ба маҳорати амалҳои бехатар бо реактивҳо ва таҷҳизоти химиявӣ дар рафти корҳои лабораторӣ ва таҳқиқотӣ;
- ба қобилияти мустақилона кор кардан бо адабиёти маълумотӣ, илмӣ ва таълимӣ.

Сохтори фаъолиятӣ ҷанбаи калидиест, ки ҷузъи сохтории раванди ташаккул ва тақмили салоҳиятҳои фаннӣ дар донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии тиббӣ ҳангоми омӯзиши фанҳои химиявӣ муайян месозад. Он тавассути тақмили фаъолияти системаноки таълимӣ ҷиҳати омӯзонидани фанҳои химиявӣ татбиқ мегардад.

АДАБИЁТ:

1. Аверьянов, С. В. Развитие профессиональных компетенций в условиях медицинского вуза / С. В. Аверьянов, Л. А. Рябых // Уфа: Общество с ограниченной ответственностью "Аэтерна", 2017. – С. 53-55.
2. Бандаев С.Г. Методическое пособие для студентов химических и фармацевтических факультетов университетов. - Душанбе, 2001. - 205 с. (дар ҳаммуаллифӣ).
3. Бандаев С.Г. Системаи масъалаҳои химиявӣ ва машқҳои он дар методикаи таълими фан // Паёми АТТ .-ISSN-9809/- 2020- №4 (33). - С.87-93.
4. Бобизода Ғ.М. Нақш ва мақоми машғулиятҳои озмоишӣ-таҷрибавии химиявӣ дар ташаккули фаъолияти таълимӣ-маърифатии донишҷӯён /Ғ.М.Бобизода, М.Исмоилова // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар, №1/2(86), С.88-92.
5. Бобизода Г.М. Ҳамбастагии байни фаслҳо дар омӯзиши фанни химияи умумӣ ва ғайриорганикӣ барои ташаккули салоҳияти фаннии фарматсевт ва модели назариявии омӯзиши касбии он» / Ғ.М. Бобизода, У.Р. Раҷабов, А.К. Азаматов // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. - №2 (35). - С.23-27.
6. Исмоилова М. Методу усулҳои тақмили озмоишҳои химиявӣ дар раванди таълими химия. / М.Исмоилова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ,2019, №3, С.250-253.
7. Королев, М. Г. Развитие компетенций у студентов медицинского вуза в условиях контекстного обучения / М. Г. Королев // Витебск, Республика Беларусь: Витебский государственный медицинский университет, 2017. – С. 552-555.
8. Литвинова, Т. Н. Профессионально-направленное обучение химии студентов медицинского вуза / Т. Н. Литвинова, М. Г. Литвинова // Краснодар: Кубанский государственный технологический университет, 2020. – С. 134-138.
9. Попрыгина, Т. Д. Инновационные подходы к преподаванию химии в медицинских вузах / Т. Д. Попрыгина, Н. И. Пономарева // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Проблемы высшего образования. – 2019. – № 1. – С. 83-85.
10. Шамсутдинова, Р. А. Взаимосвязь общекультурных и профессиональных компетенций в медицинском вузе: проблемы и пути их решения / Р. А. Шамсутдинова, А. Я. Чепурных, Е. А. Савиных // Киров: Вятский государственный университет, 2018. - С. 240-243.

ШЕВАҲОИ САМАРАБАХШИ ТАДРИСИ ХИМИЯ ДАР ОМОДА НАМУДАНИ МУТАХАССИСОНИ ЧАВОНИ СОҲАИ ТИБ

Муаллиф дар мақола усулҳои самарабахши таълими химияро ҳангоми тайёр кардани мутахассисони ҷавони соҳаи тиб мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Дар шароити муосир мутахассисони ҷавони соҳаи тиб вазифадоранд, ки малака ва маҳорати худро дар сатҳи зарурӣ нигоҳ доранд, ҳамеша омода бошанд, барои рақобатпазирӣ ва қонё гардонидани талаботи ҷомеаи муосир тавонанд. Бесабаб нест, ки талаботи ҷомеаи муосир ба самти стратегии рушди соҳаи тандурустӣ нигаронида шудааст.

Дар доираи ин мақола нақш ва моҳияти усулҳо ва технологияҳои омӯзиши химия баррасӣ карда мешавад.

Муаллиф ба масъалаи салоҳият таваҷҷуҳи хоса дода, адабиёти марбут ба ин мавзӯро омӯхта, таҳқиқоти интиқодии олимонро қайд кардааст. Дар баробари ин дар мақола як қатор ихтилофҳо ва масъалаҳое, ки ҳалли худро талаб мекунанд, суҳан меравад, ки бартараф намудани онҳо ба баланд бардоштани маҳорати касбии студентони донишқадаҳои олии тиббӣ ёрӣ мерасонад. Таъкид карда мешавад, ки ҳангоми ташаккули малақаҳои техникӣ дар доираи омӯзиши химия дараҷаи ташаккули таҷрибаи иҷтимоӣ ва шахсии студентони донишқадаҳои олии тиббиро ба назар гирифтани лозим аст.

Муаллифи мақола алоқаи принципҳои систематикӣ ва характери илмиро махсусан асоснок кардааст. Дар ин замина талаботи асосии фанҳои таълимии химия ва химияи биоорганикӣ, инчунин усулҳои тадқиқи онҳо инъикос ёфтаанд.

Калидвожаҳо: усулҳои таълими химия, қормандони тиб, самти стратегӣ, салоҳият, таҷрибаи шахсӣ, фанҳои таълими химия, химияи биоорганикӣ, табиати эмпирӣ, қисми факултативӣ, таҷрибаҳо ва санҷишҳои кимиёвӣ, таҷҳизот.

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ХИМИИ ПРИ ПОДГОТОВКЕ МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ МЕДИЦИНЫ

В статье автором рассматриваются эффективные методы обучения химии при подготовке молодых специалистов в области медицины.

В современных условиях молодые специалисты в области медицины обязаны поддерживать свои навыки и умения на необходимом уровне, быть всегда готовыми быть конкурентоспособными и уметь отвечать потребностям современного общества. Недаром потребности современного общества ориентированы на стратегическое направление развития сферы здравоохранения.

В контексте данной статьи обсуждаются роль и сущность методов и технологий изучения химии.

Автор уделит особое внимание вопросу компетентности, изучал литературу по данной теме и отметил критические исследования ученых. Вместе с тем, в статье рассмотрен ряд разногласий и вопросов, требующих разрешения, устранение которых будет способствовать повышению профессионального мастерства студентов высших медицинских учебных заведений. Подчеркнуто, что при развитии технических навыков в рамках изучения химии необходимо учитывать уровень сформированности социального и личностного опыта студентов высших медицинских учебных заведений.

Автор статьи особенно обосновал связь принципов систематичности и научности. В этом контексте отражены основные требования учебных предметов химии и биоорганической химии, а также способы их проведения.

Ключевые слова: методы обучения химии, медицинские работники, стратегическое направление, компетентность, личный опыт, предмет преподавания химии, биоорганическая химия, эмпирический характер, факультативная часть, химические опыты и испытания, оборудование.

EFFECTIVE METHODS OF TEACHING CHEMISTRY IN THE TRAINING OF YOUNG MEDICAL SPECIALISTS

In the article, the author examines effective methods of teaching chemistry in the training of young medical specialists.

In modern conditions, young medical specialists are required to maintain their skills and abilities at the required level, to always be ready to be competitive and to be able to meet the needs of modern society. It is not without reason that the needs of modern society are focused on the strategic direction of development of the healthcare sector.

In the context of this article, the role and essence of methods and technologies for studying chemistry are discussed.

The author paid special attention to the issue of competence, studied the literature on this topic and noted the critical research of scientists. At the same time, the article considers a number of disagreements and issues that require resolution, the elimination of which will contribute to improving the professional skills of students of higher medical educational institutions. It is emphasized that when developing technical skills in

the study of chemistry, it is necessary to take into account the level of formation of social and personal experience of students of higher medical educational institutions.

The author of the article especially substantiated the relationship between the principles of systematicity and scientificity. In this context, the main requirements of the academic subjects of chemistry and bioorganic chemistry, as well as the methods of their implementation, are reflected.

Key words: *methods of teaching chemistry, medical workers, strategic direction, competence, personal experience, subject of teaching chemistry, bioorganic chemistry, empirical nature, optional part, chemical experiments and tests, equipment.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Турсунбоева Зулфия Саидмуродовна – ассистенти кафедраи озмоишгоҳи клиникӣ Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи А.И. Сино **E-mail:** zulfyit84@mail.ru Тел. (992) 900-88-94-95

Сведения об авторе: Турсунбоева Зулфия Саидмуродовна – ассистент кафедры клинической лаборатории Таджикского государственного медицинского университета им. А.И. Сино **E-mail:** zulfyit84@mail.ru Тел. (992) 900-88-94-95

Information about the author: Tursunboeva Zulfiya Saidmurodovna – assistant of the department of clinical laboratory of the Tajik State Medical University named after. A.I. Sino **E-mail:** zulfyit84@mail.ru Тел. (992) 900-88-94-95

ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚИИ ХОНАНДАГОН ҲАМЧУН УНСУРИ МУҲИММИ ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚИИ ҚОМЕА

Каримзода М. Б.,

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Ҳотамов Ф. М.

унвонҷӯии Пажӯишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Қомии

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон тарбияи кӯдакону наврасон ва ҷавононро дар рӯҳияи арзишҳои суннатӣ ба шароити ягонаи вазифаҳои муҳими имрӯзу ояндаи давлат ва қомеа доништа, масъалаҳои демография ва танзими оиларо ҳамчун омилҳои асосии қомеаи солим ба миён гузоштааст, ки роҳи усули самараноки амалӣ намудани онҳо дар Консепсия миллии тарбия, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 3 март соли 2006, №94 тасдиқ гардидааст қарор гирифтаанд [1].

Барои бунёди қомеаи солим ва бунёди давлати муқтадир шахрвандоне заруранд, ки мавқеи устувори шахрвандӣ, ҳисси адолатпарварӣ ва мавқеи ғаъли шахрвандӣ доранд. Ягонаи вазифаҳои асосии тарбияи насли наврас ташаккул додани фарҳанги баланди ҳуқуқӣ ва дар ҳаёт татбиқи намудани донишҳои гирифташуда мебошад. Қонун дар ҳаёти давлат нақши калидӣ дорад, давлат ва қомеа бар пояи қонун ва адолат бунёд мешавад, аз ин рӯ, барои бунёди давлати пуркудрату тавоно ба насли оянда тамоми донишҳои заруриро барои ҳаёти мустиқлони ва бомуваффақият додан зарур мебошад.

Барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд ягонаи вазифаҳои асосии замони муосир мебошад. Аз ин лиҳоз, барои дар дохили давлат дуруст ғаълият намудани механизмҳои ҳуқуқӣ, барои ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагон аз мактаб шароити мусоид фароҳам овардан мувофиқи мақсад мебошад.

Ҳусусияти асосии қомеаи муосир мавҷудияти механизмҳои танзими ҳуқуқӣ мебошад. Шарти асосии татбиқи ва самаранокии ин механизмҳо сатҳи баланди фарҳанги ҳуқуқии шахрвандон, аз ҷумла, хонандагон мебошад. Барои ташаккули давлати ҳуқуқбунёд тарбия ва ташаккул додани фарҳанги ҳуқуқии хонандагон аввалиндараҷа ва зарур аст.

Айни замон дар аксарияти хонандагон сатҳи фарҳанги ҳуқуқӣ ҳале паст буда, ба талабот ва ҷалишҳои замони муосир ҷавобгӯ нест. Барои ҳалли ин масъала зарур аст, ки сатҳи саводнокии ҳуқуқии хонандагон ба таври мақсаднок баланд бардошта шавад, ки ба ташаккули мавқеи ҳаётии иҷтимоии ғаъол мусоидат намуда, барои ишғоли мавқеи онҳо дар қомеаи муосир мусоидат мекунад.

Мубрамияти мавзӯи мақсуд дар аҳамият ва нақши махсуси фарҳанги ҳуқуқӣ дар иҷтимоишавии шахсият аст. Дар қомеаи муосир фарҳанги ҳуқуқӣ ба як қисми фарҳанги умумӣ табдил ёфтааст. Мақсади асосии таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва иловагӣ, ин пеш аз ҳама, ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ ва саводнокии хонандагон, дониш ва

эҳтиром ба қонунҳои давлати худ ва қобилияти дар амал татбиқ намудани донишҳои ғирифташуда, ҳимояи ҳуқуқҳои худ мебошад.

Ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагон раванди шиносӣ бо муҳити иҷтимоӣ - ҳуқуқӣ мебошад, ки метавонад дар шароитҳои гуногун сурат гирад. Ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагон як раванди мураккаби шиносӣ бо муҳити иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ буда, ба он омилҳои гуногун таъсир мерасонад. Дар давраи наврасӣ шуури иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ ташаккул меёбад. Дарк ва фаҳмиши чунин мафҳумҳо ба монанди қонун, тартибот ва ҳуқуқ аввал дар оила ва танҳо баъд дар мактаб ташаккул меёбад. Тарбияи фарҳанги ҳуқуқии хонандагон дар ҷомеаи муосир нақши муҳим дорад. Тарбияи дурусту саривақтии фарҳанги ҳуқуқии хонандагон дар ҷомеа ба ташаккули шахсияти кӯдак, ташаккули мавқеи устувори шаҳрвандӣ ва ташаккули муносиби ӯ мусоидат мекунад.

Воқеияти муосир, ки дар он нигилизми ҳуқуқӣ ба таври васеъ паҳн шудааст, инчунин сатҳи пасти шуури ҳуқуқӣ ва баъзан беоҳтиромӣ нисбат ба қонун ва дар натиҷа зиёд шудани шумораи ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷиноятҳои содиршаванда дар байни хонандагон, ба таври объективӣ талаб менамояд, ки ташаккули шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии хонандагон инкишоф дода шавад. Аксар вақт заминаи асосии ҳуқуқии хонандагон бо барномаи таълимӣ маҳдуд буда, одатан хусусияти назариявӣ дорад, ки дар натиҷа хонандагон дониши дар муассисаи таълимӣ ғирифташонро дар амал татбиқ карда наметавонанд.

Ба ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагон дар ҷомеа омилҳои гуногун (муносибати падару модар, мавқеи омӯзгор дар ин масъала, рафтору кирдори ҳамсолон ва ғ.) таъсир мерасонад. Нақши асосиро дар марҳилаи мактабӣ дар ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагон фаъолияти омӯзгор дар ин масъала ташкил медиҳад. Вазифаи омӯзгор аз он иборат аст, ки раванди муттасил ва муташаккили таълиму тарбияро ба роҳ монад, ки метавонад ба ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқии онҳо мусоидат намояд. Дар раванди ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагон омӯзгор бояд омилҳои зеринро ба назар гирад: донишҳои санадҳои меъёри - ҳуқуқӣ; донишҳои мақом ва ҳуқуқу уҳдадорӣҳои худ; азхуд намудани малакаҳои амалӣ дар соҳаи ҳуқуқ ва ғ.

Бояд таъкид кард, ки дарк кардан ва ба назар ғирифтани лозим аст, ки таҳкурсии гузошташудаи фаҳмиш ва эҳтиром нисбат ба қонун асоси ташаккули шаҳрванди қонунмехвар мебошад.

Мавҷудияти заминаи донишҳои ҳуқуқӣ дар байни хонандагон маънои муносибати мусбат ва эҳтироми қонунро аз ҷониби хонандагон надорад ва кафолат намедиҳад. Аз ин рӯ, мақсади асосии ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагон дар ҷомеа аз худ намудани арзишҳо, ақидаҳо, эътиқодҳо дар соҳаи ҳуқуқ, ноил шудан ба салоҳияти ҳуқуқӣ ҳамчун қобилияти истифода бурдани донишҳои андӯхта дар ҳаёти ҳаррӯза, инчунин муносибати беоҳтиромона нисбат ба қонун ва ҳуқуқ мебошад.

Раванди ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагон метавонад дар шаклҳои гуногун сурат гирад, аз ҷумла, таълими фанҳои асосҳои давлат ва ҳуқуқ ва ҳуқуқи инсон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва иловагӣ. Дар ин машғулиятҳо хонандагон доир ба қонунҳо ва низомии ҳуқуқӣ маълумот ғирифта, дар амал татбиқ намудани донишҳои назариявиро меомӯзанд. Омӯзиш дар фаъолияти беруназсинфӣ бошад дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ дар шакли мубоҳисаҳо, мизҳои мударвар, баррасии муфассал ва омӯзиши соҳаҳои гуногуни ҳуқуқро дар бар мегиранд. Хонандагон метавонанд тавассути мутолиаи адабиёти таълимӣ, низомии маълумотӣ ва захираҳои электронӣ мустақилона маълумот ба даст оранд, инчунин метавонанд иттилооти ғирифташударо мустақилона дарк карда, моҳияти падидаҳои ҳуқуқиро доништа гиранд.

Ташаккули шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ дар байни хонандагон ҳамчун раванди мақсаднок як қатор вазифаҳоро ба миён мегузорад:

- Дар хонандагон ташаккул додани заминаи меъёрии ҳуқуқӣ, қобилияти дурусти шарҳ додан ва дарки қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;

- Фароҳам овардани шароит барои ташаккули муносибати беоҳтиромона ба қонун, ҳуқуқ ва тартибот;

- Ба хонандагон омӯзонидани дар амалия татбиқ намудани донишҳои ҳуқуқии ғирифташуда.

Ба хонанда танҳо расонидани маълумот дар бораи ҳуқуқ ва ўҳдадорихои ӯ, рафтори қонунӣ, зарурати эҳтироми арзишҳои умумибашарӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои дигар одамон қифоя нест. Ин принципҳо бояд дар зехн устувор бошанд, то хонанда онҳоро дар ҳаёт истифода бурда тавонад. Зарур аст, ки талаботи дохилии шахсро ба риояи қонун ва ҳамеша қори дуруст, сарфи назар аз вазъият парваридан лозим аст.

Дар шароити муосир ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқии хонандагон танҳо бо донишҳои назариявӣ ва амалии ҳуқуқӣ маҳдуд намешавад. Фарҳанги ҳуқуқии муосир дар баробари малақаҳои назариявӣ ва амалӣ хусусияти ахлоқӣ низ дорад. Акнун танҳо донишмандони қонунҳо ва дар амал татбиқ карда тавоништан қифоя нест, инчунин ба ин қонун муносибати боэҳтиромона ташаккул додан, ба хонандагон андешаи зарурати риояи он қобили қабул мебошад.

Давлат ва ҷомеаи муосир дар асоси қонунҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ бунёд шудаанд. Инсон дар давоми тамоми умри худ бо қонунҳои муайян ё меъёрҳои ҳуқуқӣ рӯ ба рӯ мешавад. Барои он ки хонандаи имрӯза дар ҷомеаи муосир мавқеи муайяно дошта бошад, вай бояд дараҷаи қонунӣ дониши ҳуқуқӣ дошта бошад ва донишҳои дар амал дошташро азхуд карда тавонад, аз ҷумла, хариду фуруш дар мағоза, бастанӣ шартномаҳои гуногун, гирифтани қарз ё ипотека ва тамоми ҳаёти муосир бо меъёрҳои ҳуқуқӣ алоқаманд аст. Вазифаи омӯзгорон, падару модарон ва давлат аз он иборат аст, ки ба кӯдакон дар тамоми соҳаҳои дониши ҳуқуқӣ бахшанд, то ки хонандагон имрӯза шахрванди қонунмехвар гардид, ба ҷонишҳои замони муосир ва ҷомеа омода бошанд.

Яке аз мушкилоти асосӣ ин паст будани фарҳанги ҳуқуқии хонандагон мебошад. Надонишмандони қонунҳо ва ё муносибати беэътиборӣ ба онҳо метавонад боиси он гардад, ки шахрванд наметавонад ҳуқуқи худро ҳимоя кунад ва ё метавонад қурбонии қаллобон мегардад ва ҳатто дар баъзе мавридҳо ҳудаш роҳи ҷиноятро пеш гирад.

Проблемаи фарҳанги ҳуқуқии хонандагонро бо роҳи ҷалб намудани ҳамаи тарафҳои манфиатдор: омӯзгорон, падару модарон, мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ ва ҷомеаи шахрвандӣ ҳал кардан мумкин аст. Барои ба даст овардани натиҷаҳои мусбат дар ин самт ҳамкориро байни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо муассисаҳои миёнаи касбӣ ва олии касбӣ, инчунин, фаъолияти ҳаракатҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳои, ки ба масъалаҳои тарбияи ҳуқуқии хонандагон ва ҷавонон машғуланд, ба роҳ мондан лозим аст. Масъалаи ташаккул ва рушди шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии хонандагонро сарфи назар кардан мумкин нест, ки ин вазифаи асосии давлат ва ҷомеа аст ва дар навбати худ бояд тамоми кӯшишро ба харҷ дод, ки ин масъала ҳалли худро дар ҷомеа пайдо кунад.

Ба ақидаи А.Б.Шегало фарҳанги ҳуқуқии хонандагон ҳамчун унсурҳои муҳими фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа ба фарҳанги умумӣ, ки қонеъ гардонидани талаботи иҷтимоӣ ва таъсиррасонӣ ба воқеияти иҷтимоӣ ҳуқуқӣ мебошад, монанд аст [2].

Фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа ҳамчун ҷузъи фарҳанги умумӣ аз низомии арзишҳои иборат мебошад, ки инсоният дар соҳаи ҳуқуқ ҷамъ кардааст ва бо воқеияти ҳуқуқии ҷомеа алоқаманд аст: сатҳи шуури ҳуқуқӣ, низомии қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, ҳолати қонунгузорӣ, вазъи амалияи ҳуқуқӣ. Сатҳи баланди фарҳанги ҳуқуқӣ нишондиҳандаи пешрафти ҳуқуқӣ мебошад. Фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа натиҷаи фаъолияти иҷтимоӣ-ҳуқуқии шахсон, гурӯҳҳо ва дигар субъектҳои ҳуқуқ мебошад.

Фарҳанги ҳуқуқии хонандагон ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи фарҳанги умумӣ амал мекунад ва дар робита бо тамоми ҷомеа, гурӯҳи иҷтимоӣ ва шахс баррасӣ мешавад. Дар бораи падидаи фарҳанги ҳуқуқӣ на танҳо дар робита бо ҷомеа, балки дар робита бо гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва шахс (фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа, фарҳанги ҳуқуқии гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва фарҳанги ҳуқуқии шахс) сухан рондан мумкин аст.

Фарҳанги ҳуқуқӣ дар муқоиса бо дигар шаклҳои фарҳанги ҷомеа - адабиёт, санъат, илм танҳо хусусияти ҳоси худро дорад ва бо ҳуқуқ ахлоқ, сиёсат ва давлат бевосита алоқаманд буда, ҳамкорӣ мутақобила дорад.

Дар адабиёти фалсафӣ ва ҳуқуқӣ низ бархӯрдҳои мухталиф барои муайян кардани ин мафҳум ҳамчун унсурҳои фарҳанги умумӣ мавҷуданд. Баъзе муаллифони фарҳанги ҳуқуқии ҷомеаро ҷузъи фарҳанги умумӣ он медонанд, ки тарзи махсуси мавҷудияти инсонро дар соҳаи ҳуқуқ ифода мекунад. Онҳо ба он воситаҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ, шаклҳои ҳамкорӣ субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ ва дигар муносибати иҷтимоӣ

психологии онҳоро ба сифати зухуроти ҳукукӣ баррасӣ мекунанд. Ба ақидаи муаллифони дигар, фарҳанги ҳукукии чомеа дар худ ақидаҳои ҳукукӣ, муносибатҳо ва дигар зухуроти шуури ҳукукиро дохил намуда, ҳамчун падидаи динамикӣ ба ҳисоб меравад.

Дар баъзе адабиёти фарҳанги ҳукукии чомеаро ҳолати сифатии ҳаёти ҳукукии чомеа медонанд, ки онро ҳастии иҷтимоӣ муайян менамояд [3].

Чи тавре В.И. Зубитский қайд мекунад, «Фарҳанги ҳукукии чомеа категорияи фалсафӣ ва ҳукукӣ мебошад, ки маҷмуи дастовардҳо, маҷмуи арзишҳоеро, ки одамон дар соҳаи ҳукук дар марҳалаи мушаххаси таърихӣ худ ба вучуд овардаанд, ифода мекунад» [3].

Барои дуруст дарк кардани табиати фарҳанги ҳукукии чомеа бояд унсурҳои он низ ба назар гирифта шаванд. Чи тавре В.М. Курицын менависад: «Унсурҳои пешбаранда, бунёдии сохтори фарҳанги ҳукукии чомеа унсурҳои воқеияти ҳукукӣ мебошанд, ки аз нуқтаи назари меъёрҳои рафтор баррасӣ мешаванд, яъне: хусусият, сатҳ, дараҷаи инкишофи ҳукук ва муассисаҳои ҳукукӣ, дараҷаи инкишофи шуури ҳукукӣ ва дараҷаи устувории рафтори ҳукукӣ» [4].

Фарҳанги ҳукукии чомеа, чузбӣ ҷудонашаванда, вале хеле мушаххаси фарҳанги чомеа буда, аз дастовардҳои ҳама наслҳо дар соҳаи фаъолияти ҳукукӣ истифода мебарад. Аммо ин маънои онро надорад, ки тамоми натиҷаҳои фарҳанги ҳукукии даврҳои гузашта ба фарҳанги ҳукукии чомеа дохил карда мешавад. Танҳо унсурҳои тараққиқпарвару демократии он метавонад ба инсон хизмат карда тавонанд.

Фарҳанги ҳукукии чомеа як падидаи таърихӣ ва рушдбанда мебошад. Он натиҷаи як раванди ҳукукӣ дар чомеа мебошад. Фарҳанги ҳукукӣ бо тамоми чузбҳои худ ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ таъсир мерасонад. «Фарҳанги ҳукукии чомеа – ин тамоми соҳаи моддию маънавии ҳукук, амалияи ҳукукии халқ дар давраи мушаххаси таърихӣ мебошад. Фарҳанги ҳукукии чомеаро ҳолат ва хусусияти шуури ҳукукии ҷамъиятӣ, низоми иттилооти ҳукукии оммавӣ, сатҳи инкишофи қонунгузорӣ, тартиботи ҳукукӣ ва ҳолати қонуният дар давлат тавсиф мекунад» .

Қайд кардан ба маврид аст, ки чузбӣ ҷудонашавандаи фарҳанги ҳукукии чомеа ин ҳукуку озодиҳо, инчунин уҳдадорӣҳои шахрвандон, ки дар меъёрҳои қонун муқаррар шудаанд, мебошад. «Онҳо ҳамчун намунаи рафтор амал мекунанд, ки мувофиқи онҳо шахс ба амалҳои худ баҳо медиҳад. Онҳо ҳамчун усули ба таври меъёрӣ ифодаёфтаи муносибатҳои одамон бо ҳамдигар дар чомеа амал мекунанд» [5].

Фарҳанги ҳукукии чомеа ба унсурҳои воқеияти ҳукукии даврҳои гузашта, ки дар таърихи рушди ин чомеа ба амал омадаанд, асос ёфтааст. Онҳо инчунин бояд аз нуқтаи назари ҷунин меъёрҳои рафтори чомеаи муосир, аз қабилӣ: хусусият, сатҳи инкишофи ҳукук ва институтҳои ҳукукии давраи муайяни таърихӣ, раванди қонуният ва тартиботи ҳукукӣ, дараҷаи пешрафти шуури ҳукукӣ ва дараҷаи устувори рафтори қонунӣ баҳо дода шавад.

Шуури ҳукукӣ ҳамчун унсурҳои муҳимтарини фарҳанги ҳукукии чомеа дар худ шуури ҳукукии тамоми чомеа, инчунин гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва шахсон алоҳидаро фаро мегирад. Дар ҳаёти маънавии чомеа бояд пеш аз ҳама шуури ҳукукӣ инкишоф ёбад. Дар муассисаҳои таълимӣ, махсусан дар синфи ибтидоӣ, вақте ки шахс мафҳуми чомеаро мефаҳмад ва худро дар ин чомеа қӣ тасаввур мекунад, бояд барномаи махсус оид ба фарҳанги ҳукукӣ, аҳамияти фарҳанги ҳукукӣ, шуури ҳукукӣ дар ҳаёти шахс таҳия ва ба амал бароварда шавад.

Шуури ҳукукӣ як соҳаи нисбатан мустақили шуури иҷтимоӣ, гурӯҳӣ ё инфиродӣ (дар баробари сиёсӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ) мебошад, ки воқеияти ҳукукиро дар шакли дониши ҳукукӣ ва баҳодиҳии объективии қонуни амалкунанда инъикос менамояд», ки ҳамчун меъёрҳои иҷтимоӣ ҳукукӣ амал мекунад.

Чи тавре муҳаққиқ В.В. Сорокин қайд мекунад, шуури ҳукукӣ як намуди махсуси фаъолияти зеҳнӣ, маърифатӣ ва амалии дигаргунсозандаи шахсон ва гурӯҳҳои онҳо мебошад, ки ҷавҳари онро қобилиятҳои асосии маърифатӣ ташкил медиҳанд [6].

Маълум аст, ки падидаи фарҳанги ҳукукии ҳонандагон дар илми ҳукуқшиносӣ ва педагогӣ фаъолона мавриди муҳокима қарор дода мешавад. Барои пурра муайян кардани мафҳуми мазкур бояд чузбҳои таркибии онро ба назар гирифт. Тавре ки таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад (энсиклопедияи бузурги Шӯравӣ, луғати фалсафӣ, энциклопедияи педагогӣ, луғати педагогика ва психология) ибораи «фарҳанги ҳукукӣ» ҳам ба мафҳуми

фаннӣ ва ҳам ғайрифаннӣ истифода бурда мешавад (Е.А. Аграновская, А.Б. Венгеров, Е.А. Зорченко, В.П. Сальников, А.П. Семитко, А.К. Черненко) [7].

Ба ҳаёти мустақилона дар ҷомеаи шаҳрвандӣ омода намудани хонандагон ва мавҷудияти он дар сурате ба воқеият табдил меёбад, ки раванди таълиму тарбия тавре ба роҳ монда шавад, ки дар тӯли соли таҳсил хонандагон на танҳо дар бораи ҳуқуқ, озодӣ ва уҳдадорихоӣ худ дониш пайдо кунанд, инчунин, онҳо эҳтироми ҳуқуқу озодиҳои шахсро омӯзанд, таҳаммулпазирии миллий ва динӣ, эҳтиром ба забон, анъана ва фарҳанги халқҳои дигарро омӯзанд.

Ягонагии фарҳанги ҳуқуқии хонанда ҳамчун ягонагии шуур ва рафтори ҳуқуқӣ ба шарофати худидоракунии ахлоқӣ-ихтиёрӣ ташаккул меёбад.

Дар асоси гуфтаҳои боло ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ҷузъҳои фарҳанги ҳуқуқии хонандагон ҷузъҳои маърифатӣ, эҳсосӣ-психологӣ, ҳавасмандӣ-арзишӣ, рафторӣ мебошанд, ки дар як сатр қарор доранд.

Фарҳанги ҳуқуқии хонандагон сифатест, ки дар асоси донишҳои мавҷудаи ҳуқуқӣ, ғояҳо, ақидаҳо, эътиқодҳо, манфиатҳо, ниёзҳо, ангеҳо ташаккул ёфта, дар муносибатҳои ҳуқуқии хонанда бо ҷомеа, коллектив бо сифатҳои ахлоқию ихтиёрӣ, ҳуқуқӣ ифода меёбад.

Таҳлили адабиёти илмӣ ба мо имкон дод боварӣ ҳосил кунем, ки баррасии масъалаи фарҳанги ҳуқуқии хонандагон дар чор ҷанбаи асосӣ: равонӣ, сотсиологӣ, профилактикӣ ва тарбиявӣ (ҳамчун қисми таълимӣ) омӯхта мешавад.

Ҳамзамон, самтҳои он муайян гардида, дар натиҷаи тадқиқи онҳо фазои самараноки таълимӣ бо методология, назария ва амалияи фарҳанги ҳуқуқӣ ба он дохил карда мешавад.

Самтҳои асосӣ, ки дар натиҷаи тадқиқи онҳо фазои самараноки таълимӣ бо методология, назария ва амалияи фарҳанги ҳуқуқӣ ба он дохил карда шудаанд, бояд ба андешаи мо мазмунан, ташкилӣ ва шахсӣ бошанд.

Ин соҳаҳо ҷузъҳои таркибии таълими ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқӣ буда, дар навбати худ ҳамчун механизми асосии ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагон дар раванди таълим баромад мекунад.

Мавҷудияти тадқиқоти зиёди педагогиро оид ба омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни тарбияи ҳуқуқии хонандагон (А.В. Малько, Г.Н. Манов, М.Н. Марченко, Н.И. Матузов) қайд кардан лозим аст, ки концепсияҳои асосии таълими ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқии хонандагон таҳия шудаанд (Е.П. Вашилин, Р.Н. Галиахметова, В.Черкесов, А.Шаров, Ф.Е. Шерега, Б. Ямшанов) [8].

Аммо, ба назари мо, тадқиқоти нокифояи масъалаи мазкур мушкилии асосии ташаккули фарҳанги ҳуқуқии хонандагон дар раванди ягонагии педагогии мактаб, омӯзиши моҳият ва қолабҳои ташкили он, ки аз ҷониби олимони С.Т. Шацкий, Н. Крупская, А. Макаренко, М. Данилов, Б.Т. Лихачёв, Ю. Бабанский, В.М. Коротов, Н. Хмель, Н. Хон, С.Т. Каргин мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд мебошад. Ҷузъҳои таркибии раванди педагогии фарҳанги ҳуқуқӣ дар асарҳои В.Е. Гмурман, В.С. Ильина, Б.Т. Лихачёва, А.М. Столяренко, Н.Д. Хмель муайян карда шудаанд [9]. Ҳангоми муайян кардани моҳияти раванди педагогӣ ва ҷузъҳои он, мо мавҷудияти фарҳанги ҳуқуқиро ҳамчун ҷамъи сифатҳои ташкилӣ (интизомӣ) ё ҳамчун меъёри ҳуқуқӣ зарур медонем.

Пажӯишҳои педагогӣ ва психологӣ (Ю. Алстед, Л.И. Петражицкий, С.В. Христофоров) мазмунҳои ҷузъҳои таркибии фарҳанги ҳуқуқии ҷомеаро мушаххас намуда, ҳадафҳо, вазифаҳо, мазмун, шакл, усул ва воситаҳои фаъолияти педагогиро дар тарбияи ҳуқуқӣ муайян мекунад [10].

Ҳамин тавр, олимони соҳаи педагогика ошкор кардаанд, ки дар давраҳои гуногуни синну сол барои тарбияи ҳуқуқӣ имкониятҳои нобаробар мавҷуданд. Дониш ва ба назар гирифтани он чизе, ки шахс дар давраи муайяни ҳаёт ба даст овардааст, ба тарҳрезии рушди минбаъдаи ӯ мусоидат мекунад. Фарҳанги ҳуқуқии хонанда дар ташаккули шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфтаи ӯ мавқеи асосиро ишғол мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Концепсия миллии тарбия (Қарори Ҳукумати ҚТ) - аз 3 март соли 2006, №94;
2. Шегало Андрей Борисович, кандидат философских наук - Социально-политическая природа правовой культуры: Философский анализ. Тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 09.00.11

3. Зубицкий, Василий Иванович, кандидат юридических наук - Правовая культура и ее роль в реализации политических прав и свобод граждан. Тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 12.00.01
4. В. М. Курицын, заслуженного деятеля науки РФ, доктора юридических наук, профессора Московского университета МВД России. "Концепция истории государства и права". Москва. 2008.
5. Назарзода Парвизи Сайфиддин правовая культура как элемент социокультурного пространства (на материалах Республики Таджикистан). Тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 09.00.11
6. Сорокин В.В., - Теория правовой культуры: монография. – Москва: Проспект, 2023. – 360 с.
7. Сальников В.Л. Социалистическая правовая культура. Методологические проблемы. - Изд-во Саратовского университета, 1989. - С.36-38.
8. Малько А.В., Саломатин А.Ю. М. Теория государства и права: Учеб. пособие / Предисл. акад. РАН А.Г. Лисицына-Светланова. — 2-е изд. — М.: РИОР: ИНФРА-М, 2013. — 213 с. — (Высшее образование: Бакалавриат).
9. Лихачев Б.Т. Педагогика : курс лекций / Б.Т. Лихачев ; под ред. В.А. Сластенина. — М.: Гуманитар, изд. центр ВЛАДОС, 2010. — 647 с. — (Педагогическое наследие).
10. Петражицкий, Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности в 2 ч. Часть 1 / Л. И. Петражицкий. — Москва : Издательство Юрайт, 2024. — 237 с. — (Антология мысли). — ISBN 978-5-534-08031-5. — Текст: электронный // Образовательная платформа Юрайт [сайт]. — URL: <https://urait.ru/bcode/538422> (дата обращения: 28.05.2024).

ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚИИ ХОНАНДАГОН ҲАМЧУН УНСУРИ МУҲИМИ ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚИИ ҶОМЕА

Дар мақола роҷеъ ба мафҳуми фарҳанги ҳуқуқи хонандагон ва аҳамияти он сухан меравад. Мубрамияти мавзӯи мазкур дар аҳамият ва нақши махсуси фарҳанги ҳуқуқӣ дар иҷтимоишавии шахсият аст. Дар ҷомеаи муосир фарҳанги ҳуқуқӣ ба як қисми фарҳанги умумӣ таъдил ёфтааст. Дар мақолла муаллиф қайд мекунад, ки мақсади асосии таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва иловагӣ, ин пеш аз ҳама, ташаққули фарҳанги ҳуқуқӣ ва саводнокии хонандагон, дониш ва эҳтиром ба қонунҳои давлати худ ва қобилияти дар амал татбиқ намудани донишҳои гирифташуда, ҳимояи ҳуқуқи худ мебошад. Таъкид карда мешавад, ки фарҳанги ҳуқуқӣ як падидаи табиӣ таърихӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ мебошад, ки бо омилҳои объективӣ ва субъективӣ фарҳангӣ муайян карда мешавад. Падидаҳои фарҳанги ҳуқуқӣ тағйирёбанда буда, таҷрибаи умумии рушди фарҳанг, давлат ва ҳуқуқро муайян мекунад. Нишондиҳандаи асосии фарҳанги ҳуқуқӣ - сифати қонун ва қонунгузорӣ дар маҷуъ мебошад.

Калидвожаҳо: фарҳанг, фарҳанги ҳуқуқӣ, таълим, тарбия, ахлоқ, ташаққул, фарҳанги ҳуқуқи хонандагон, фарҳанги ҳуқуқи ҷомеа, шуури ҳуқуқӣ, қонун.

ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА УЧАЩИХСЯ КАК ВАЖНЫЙ ЭЛЕМЕНТ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕСТВА

В статье рассматриваются понятия правовой культуры учащихся и ее значения. Значимость данной темы заключается в важности и особой роли правовой культуры в социализации личности. В современном обществе правовая культура стала частью общей культуры. В статье автор отмечает, что основной целью образования в учреждениях общего и дополнительного среднего образования является, прежде всего, формирование правовой культуры и грамотности учащихся, знания и уважения законов своего государства, умения применять полученные знания на практике, защищать свои права. Подчеркивается, что правовая культура является естественным историческим, социальным и правовым явлением, которое определяется объективными и субъективными культурными факторами. Явления правовой культуры изменчивы и определяют общий опыт развития культуры, государства и права. Основным показателем правовой культуры является качество права и законодательства в целом.

Ключевые слова: культура, правовая культура, воспитание, обучение, нравственность, формирование, правовая культура учащихся, правовая культура общества, правосознание, закон.

LEGAL CULTURE OF PEOPLES AS AN IMPORTANT ELEMENT OF THE LEGAL CULTURE OF SOCIETY

The article discusses the concept of legal culture of students and its significance. The significance of this topic lies in the importance and special role of legal culture in the socialization of the individual. In modern society, legal culture has become part of the general culture. In the article, the author notes that the main goal of education in institutions of general and additional secondary education is, first of all, the formation of legal culture and literacy of students, knowledge and respect for the laws of their state, the ability to apply acquired knowledge in practice, and protect their rights. It is emphasized that legal culture is a natural historical, social and legal phenomenon, which is determined by objective and subjective cultural factors. The phenomena of

legal culture are changeable and determine the general experience of the development of culture, state and law. The main indicator of legal culture is the quality of law and legislation in general.

Key words: culture, legal culture, education, training, morality, formation, legal culture of peoples, legal culture of society, legal consciousness, law.

Маълумот дар бораи муаллифон: Каримзода Мирзо Бадал - доктори илмҳои педагогӣ, саркоотиби илми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, суроға: 734063, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов, 11/2. Тел.: (992) 918 34 34 90, E.mail: takmil@mail.ru.

Ҳотамов Фаридун Мирзораҳимович – унвонҷӯи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, к. М.Турсунзаде 8/1а. Тел: 902.66.60.70, 073993939.

Сведения об авторах: Каримзода Мирзо Бадал-доктор педагогических наук, главный учёный секретарь Академии образования Таджикистана, адрес: 734063, Республика Таджикистан, г. В Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2. Тел.: (992) 918 34 34 90, E.mail: takmil@mail.ru.

Хотамов Фаридун Мирзорахимович - соискатель Института развития образования им. Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, города Душанбе, ул. М.Турсунзаде 8/1а. Тел: 902.66.60.70, 073993939.

Information about the authors: Karimzoda Mirzo Badal - Doctor of Pedagogical Sciences, Chief Scientific Secretary of the Academy of Education of Tajikistan, address: 734063, Republic of Tajikistan, Dushanbe, A. Adhamov str., 11/2. Telegram.: (992) 918 34 34 90, E.mail: takmil@mail.ru.

Khotamov Faridun Mirzorakhimovich - degree seeker of the Institute of Education Development named after Abdurrahman Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, K.M. Tursunzoda 8/1a. Tel: 902.66.60.70, 073993939.

ТДУ:159.9

ББК:88

3-20

СКОРОЧТЕНИЕ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ

Зайтметов Х. А.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров, ш. Хучанд

Развитие навыка быстрого чтения является одной из форм тренировки познавательных способностей (внимание, память, воображение и мышление) в целом. Необходимо разобраться в том, что современная психологическая наука понимает под познавательными способностями и на какие его аспекты влияет развитие техники быстрого чтения.

О.А. Кузнецов и Л.Н. Хромова считали, что быстрое чтение — одно из средств совершенствования учебного процесса для самых различных уровней обучения, от начальной до высшей школы. Однако это еще не полный ответ на вопрос, почему нужно учиться читать быстро. Другая, не менее важная сторона этой проблемы — необходимость изучения все увеличивающихся потоков научно-технической и производственно-экономической информации. Закономерная тенденция изменения в динамике чтения в значительной мере определяется понятиями “информационный взрыв” и “информационный кризис”[4].

Стало очевидным для многих ученых, посвятивших годы исследований феномену быстрого чтения, что в основу лежат несколько проблем: 1. Преодоление природных барьеров, связанных с чтением; 2. Смысловое восприятие и понимание текстов; 3. Тренировка памяти; 4. Повышение уровня внимания и концентрации; 5. Развитие воображение.

В данной статье будет рассмотрена техника скорочтение как средство развития познавательных способностей (внимание, память, воображение и мышление) а также проблема взаимодействия человека с текстовой информацией.

В книге «Техника быстрого чтения» О.А. Кузнецова, Л.Н. Хромова, рассказывают о том, как научиться читать быстрее научно-технические и популярные тексты, улучшив при этом качество усвоения прочитанного. Рассматриваются методы обучения, разработанные в Советском Союзе и за рубежом. Разбирается модель процесса чтения и недостатки традиционных методов чтения. Описываются разработанные и экспериментально проверенные методы подавления артикуляции, развития зрительного аппарата, тренировки внимания и памяти. Рассматривается система алгоритмов чтения ”[4].

Книга содержит упражнения и подробные рекомендации для самостоятельного овладения навыком быстрого чтения. А также в приложении приведены контрольные тексты с вопросами для проверки усвоения, специальные тесты и другие пособия для тренировочных занятий [1].

Для проверки эффективности методов быстрого чтения О.А. Кузнецова, Л.Н. Хромова, в общеобразовательных школах провели психологические эксперименты. Результаты показали, что развитию скорости чтения у учащихся уделяется очень мало внимания. Нередко учителя останавливают учащихся, заявляя: читай медленно, не спеши. В результате в 1—10-х классах школы ученики читают в среднем со скоростью 93 сл./мин. При этом в 1-м классе — 48, а в 10-м — 138 сл./мин. Как правило, по скорости чтения классы далеко не однородны. Например, в 1-х классах скорость чтения находится в пределах 15 — 102 слов; в 5-х — 46 — 196; в 10-х — 84 — 201 сл./мин. При этом около 10% учащихся 4—8-х классов читают со скоростью не более 60 сл./мин [4].

А также их эксперименты по обучению методам быстрого чтения группы студентов и аспирантов Московского энергетического института и других вузов Москвы показали, что быстрое чтение активизирует процессы мышления, способствует рациональной организации учебного процесса в высшей школе. Их методика обучения демонстрировалась на ВДНХ СССР в павильоне “Народное образование” и была отмечена бронзовой медалью.

В начале 20 века за рубежом стали уделять большое внимание проблемам рационального чтения, в котором были требования к повышению скорости чтения. Традиционные недостатки чтения, перестала удовлетворять ученых.

Применяемые в настоящее время методы обучения быстрому чтению за рубежом можно разделить на три группы:

- методы, использующие различные приборы, такие, как фразоскопы, тахистоскопы, пейсеры и т. п.;
- методы без применения приборов;
- комплексные методы с использованием обычных педагогических приемов, кинофильмов и приборов [4].

Одним из ключевых аспектов скорочтения является развитие функции восприятия. Быстрое чтение тренирует зрительное восприятие, улучшая способность улавливать больше информации за один взгляд. Техники быстрого чтения обычно требуют высокого уровня концентрации. Развитие этого навыка может улучшить способность личности фокусироваться на различных задачах и уменьшить уровень отвлекаемости. Внимание играет огромное значение при чтении. Внимание определяет также в значительной степени эффективность многих других видов человеческой деятельности. Степень сосредоточения или организации внимания есть показатель скорости чтения.

По образному выражению К- Д. Ушинского, «внимание есть именно та дверь, через которую проходит все, что только входит в душу человека из внешнего мира» [3].

Именно с его помощью другие психические процессы становятся полноценными.

Чтение — вид деятельности, в котором значение внимания особенно велико. В самом деле, можно изучить метод быстрого чтения как теорию, но без умения сосредоточиться, организовать внимание вряд ли удастся этот метод применить. Значит, обучение быстрому чтению должно включать в себя как обязательный элемент развития навыков умственной концентрации сосредоточение. А для этого в первую очередь необходимо знать причины, вызывающие образование устойчивого внимания, его поддержание и исчезновение [1].

Большое значение для выяснения физиологических основ внимания имеет также принцип доминанты, выдвинутый А. А. Ухтомским. Согласно этому принципу в мозге всегда имеется доминирующий, господствующий очаг возбуждения. Он как бы привлекает к себе все побочные возбуждения, поступающие в мозг, благодаря чему в еще большей степени доминирует над ними. Основой возникновения такого очага является не только сила первичного раздражения, но и внутреннее состояние нервной системы. С психологической стороны это выражается во внимании к одним раздражителям и отвлечении от других, действующих в данный момент. Есть люди, от рождения обладающие усидчивостью. Как установил А. А. Ухтомский, очаг оптимальной доминантной возбудимости не только не ослабляется, но даже усиливается возбуждением, вызываемым действием несильных побочных раздражителей [2].

О. Андреев пишет, что «наблюдения над процессом чтения, многие читатели в те минуты, когда они не понимают текст или устают, невольно переводят взгляд на отвлекающий предмет, например картину, висящую на стене, смотрят в окно или прислушиваются к посторонним тихим звукам. Такое мгновенное отвлечение внимания создает некоторую разрядку в напряженной умственной работе. Отвлекающее сосредоточение способствует последующей концентрации внимания на нужном предмете. Но это бывает только в том случае, если посторонние раздражители не вызывают полного переключения внимания (например, сильный шум, громкая речь, вид грозы с громом и молнией) или вялости и сонливости (ритмически, монотонно действующие слабые раздражители в течение продолжительного времени)» [1, с.32].

Из сказанного следует, что обычный процесс чтения сопровождается постоянными колебаниями внимания, которые в значительной степени и определяют темп и качество чтения. При чтении текста непроизвольное внимание зависит главным образом от автора, его мастерства, а произвольное—от самого читателя. Таким образом, внимание предопределяет психологическую активность читателя — его настроенность и готовность. Вместе с этим оно сильно влияет и на понимание текста, и на точность и глубину усвоения содержания. При чтении очень важно не только направлять внимание, но и поддерживать его длительное время.

Высокая степень сосредоточенности внимания называется его концентрацией. От концентрации внимания зависит и успех быстрого чтения.

Отсюда следует, что при чтении нужно уметь произвольно управлять вниманием с помощью специальных приемов и волевых усилий. Это главное при тренировке внимания — важнейшего параметра психической деятельности. Внимание — своего рода катализатор процесса чтения. Эффективность чтения во многом зависит от того, насколько читающий способен управлять своим вниманием. Оно определяет темп чтения: как очень высокий, так и замедленный темп чтения утомляет, способствует снижению внимания [1].

Следует отметить, что техника быстрого чтения может оказывать воздействие на краткосрочную и долгосрочную память. Быстрое чтение требует от читателя умения концентрироваться и запоминать большой объем информации за короткий промежуток времени. Это может способствовать развитию памяти. Однако существует риск, что при излишней скорости чтения без должного понимания материала информация не будет переноситься в долгосрочную память. Современная наука определяет память как систему запоминания, хранения и воспроизведения информации.

Кузнецов О. А., Хромов Л. Н. считает, что «если человек активно и много читает, думает, творчески решает стоящие перед ним задачи, его память горит ярким костром, освещая все закоулки мозга, куда поступает и закрепляется нужная ему информация. И наоборот, если человек ленивый, ничего не читает и не утруждает себя размышлениями, его память тлеет тусклым угольком и ничего, что человек видит, чувствует, воспринимает, не запечатлевается в лабиринтах его мозга. Несмотря на большое количество разработанных упражнений по тренировке памяти, по мнению психологов, все эти упражнения неэффективны, так как до сих пор неясна сама природа процессов запоминания. И все же нам удалось найти упражнение, блестяще решающее задачу тренировки памяти. Вот оно: запомните: вы забудете, что значит забывать, если будете его выполнять: «Читать ежедневно как можно больше и как можно быстрее» [4].

Когда человек учится быстро читать, он также учится быстро анализировать и оценивать информацию. Это может способствовать развитию критического мышления. А также техника быстрого чтения может повысить языковые навыки личности, так как они подвергаются большому количеству слов и идей в короткие сроки. Это может способствовать расширению словарного запаса и улучшению понимания грамматических структур.

Исследователи, изучающие закономерности развития языка и мышления, отмечают, что все языки мира имеют тенденцию к оптимизации объема словаря, исходя из конкретных возможностей механизмов мозга, а не из фактического многообразия структуры окружающего мира. «По-видимому,—пишет Дж. Миллер,— наш организм имеет какой-то предел, ограничивающий наши способности воспринимать информацию и обусловленный, в свою очередь, либо процессом научения, либо самим строением нашей нервной системы» [1].

Изложенное позволяет предложить методические приемы для обучения быстрому чтению. Суть их в том, чтобы выработать рациональные способы перекодирования исходного текста с учетом указанной закономерности Миллера. Здесь нужно вспомнить, что уже одно из первых упражнений методики быстрого чтения помогает решить эту задачу [1].

В заключение хочется подчеркнуть, что в условиях быстрого чтения, когда основные мыслительные процессы носят свернутый характер, роль произвольного запоминания особенно велика и состоит в том, что в начале проработки текста часто только при помощи произвольного запоминания можно впоследствии сознательно и продуктивно запомнить весь текст. В этих случаях оно не только желательно, но и обязательно, так как преждевременное обращение к произвольному запоминанию отрицательно сказывается на понимании и запоминании материала.

В общем освоение техник быстрого чтения действительно представляет собой процесс комплексного воздействия на различные стороны познавательных способностей личности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Авшарян Г. Э., Скорочтение. Быстрый курс для школьников, студентов и всех, кто хочет быстрее думать.—М.: АСТ, 2011.— 160 с.
2. Андреев О. А., Хромов Л. Н. Учитесь быстро читать. Краснодар: Просвещение, 1991. 170 с.
3. Ангелина М. Билая Скорочтение как инструмент развития личности. Инновационная наука: психология, педагогика. Дефектология. —М.: 2020 том 3. №2
4. Камп П. Скорочтение: как запоминать больше, читая в 8 раз быстрее. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2016. 305 с.
5. Кузнецов О. А., Хромов Л. Н. Техника быстрого чтения.—М.: Прометей, 1991.— 186с.
6. Ландо Ирина. Скорочтение 1. Скорость чтения равна скорости мышления. Учебно-методическое пособие.— Рига, 2010.— 24с.
7. Леонтьев Д. А. Основы психолингвистики. М.: Смысл, 1997. 287 с.
8. Маркс-Бил, Эбби. Быстрое чтение за 10 дней = 10 Days to Faster Reading.—М.: Альпина Паблишер, 2013.— 230 с.
9. Михайлов С. Е. Лучше, чем скорочтение: Как научиться читать быстрее. Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. 255 с.
10. Скорочтение и запоминание. Знания, которые не займут много места. —Москва: Эксмо, 2022. С. 128

ЗУДХОНӢ ҲАМЧУН ВОСИТАӢ РУШДИ ҚОБИЛИЯТҲОӢ МАЪРИФАТИИ ШАҲС

Ин мақола ба ҳониши зуд ҳамчун воситаи рушди қобилиятҳои маърифатии шахс бахшида шудааст. Муаллиф аҳамияти амалии ҳониши зудро ҳамчун маҳорат ошкор мекунад ва ҷунин мешуморад, ки зудхонӣ яке аз воситаҳои рушди қобилиятҳои маърифатӣ (диққат, хотира, ҳаёлот ва тафаккур) мебошад. Ё баръакс, сатҳи рушди қобилиятҳои маърифатӣ ҳам ба дараҷаи автоматикунонии малакаи зудхонӣ ва ҳам ба самаранокӣи коркарди зехнии бадастомада таъсир мерасонад. Маҳорати зудхонӣ на танҳо ба тезонидани раванди ҳониш мусоидат мекунад, балки онро такмил низ медиҳад. Зудхонӣ диққатро ғайр мекунад, хотирро таҳрик медиҳад, суръати тафаккурро бармеангезад ва имкон медиҳад, ки ҷизҳои мутолиашуда беҳтар фаҳмида ва мустаҳкамтар аз худ карда шаванд. Аз худ кардани техникаи зудхонӣ воқеан як раванди таъсири ҳаматарафа ба ҷанбаҳои гуногуни қобилиятҳои маърифатии шахс мебошад.

Калидвожаҳо: психология, ҳониши зуд, қобилиятҳои маърифатӣ, маромнокӣ, омӯзиш, диққат, хотира, тафаккур, ҳаёлот, интилоот.

СКОРОЧТЕНИЕ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ

Эта статья посвящена скорочтению как средству развития познавательных способностей личности. Автор раскрывает практическое значение скорочтения как навыка и считает, что скорочтение является одним из средств развития когнитивных способностей (внимания, памяти, воображения и мышления). Или, наоборот, уровень развития познавательных способностей влияет как на степень автоматизации навыка скорочтения, так и на эффективность получаемой интеллектуальной обработки. Умение быстро читать не только ускоряет процесс чтения, но и улучшает его. Скорочтение активизирует внимание, стимулирует ум, скорость мышления и позволяет лучше понимать прочитанное и усваивать его. Овладение техникой скорочтения на самом деле является процессом комплексного воздействия на различные аспекты познавательных способностей личности.

Ключевые слова: психология, скорочение, познавательные способности, мотивация, обучение, внимание, память, мышление, воображение, информация.

SPEED READING AS A MEANS OF DEVELOPING COGNITIVE ABILITIES OF A PERSON

This article is devoted to speed reading as a means of developing cognitive abilities of a person. The author reveals the practical importance of speed reading as a skill and believes that speed reading is one of the means of developing cognitive abilities (attention, memory, imagination and thinking). Or, conversely, the level of development of cognitive abilities affects both the degree of automation of the speed reading skill and the effectiveness of the intellectual processing received. The ability to read quickly not only speeds up the reading process, but also improves it. Speed reading activates attention, stimulates the mind, the speed of thinking and allows you to better understand what you read and assimilate it. Mastering the technique of speed reading is actually a process of complex influence on various aspects of a person's cognitive abilities.

Key words: psychology, speed reading, cognitive abilities, motivation, learning, attention, memory, thinking, imagination, information.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зайтметов Хусан Аваҷонович – номзоди илмҳои психологӣ, дотсенти кафедраи психологияи иҷтимоӣ ва касбии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1. E-mail: zaytmetovk@mail.ru тел.: +992-92 991 11 03.

Сведения об авторе: Зайтметов Хусан Аваҷонович – кандидат психологических наук, доцент кафедры социальной и профессиональной психологии Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков 1. E-mail: zaytmetovk@mail.ru тел.: +992-92-991 11 03.

Information about the author: Zaytmetov Huseyn Avashonovich – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Social and Professional Psychology of Academician Bobodjon Gafurov Khujand State University, Khujand, Mavlonbekov Passage 1. E-mail: zaytmetovk@mail.ru tel.: +992-92-991 11 03.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА РОҲҲОИ ТАШАККУЛ ДОДАНИ САЛОҲИЯТИ ЭҶОДИИ НАВРАСОН

Давлатзода М.

**унвонҷӯи Пажӯишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон**

Бунёди миллат аз маориф оғоз меёбад ва ғамхорӣ нисбат ба маориф – сармоягузорӣ барои рушди неруи инсонӣ ва ободии ояндаи давлату миллат мебошад. Дар шароити имрӯза, ки илму технология бо суръати кайҳонӣ пеш рафта истодааст, олимони кишварро зарур аст, ки ҷиҳати баланд бардоштани қобилиятҳои рақобати илми ватанӣ корҳои таҳқиқотиву технологиро ҷиҳати омода кардани мутахассисони лаёқатманд, эҷодкор ва ихтирокорро тибқи талаботи бозори меҳнат дар сатҳи байналмилалӣ омода созанд.[4,7]

Дар пешрафти ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, маънавӣ ва фарҳангии ҷомеа дар ҳамаи давру замонҳо одамони хушзеҳн, бо маҳорат, қобилиятнок, лаёқатманд ва соҳибистеъдод ҳамеша дар пайи омӯзиш, эҷодкорӣ ва созандагӣ буданд ва ҳастанд. Вале дар ҷаҳони зуд тағирёбанда талабот ба омӯзиш ва касбу ҳунаромӯзӣ низ падидаҳои навро ба вуҷуд оварда, суръати баланди илмию эҷодӣ, забномӯзӣ ва касбу ҳунаромӯзӣ, омӯзиши навинро тавассути методологияҳои нав тақозо мекунад ва нодида гирифтани ҳамаи ин ғайриимкон аст.

Вобаста ба масъалаи мазкур ҳамасола махсусан, дар партави Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии мамлакат, ташаббус ва дастгирии роҳбари кишвар ба ташкилу баргузории озмунҳои “Фуруғи субҳи доноӣ китоб аст”, “Илм фуруғи маърифат”, “Тоҷикистон-ватани азизи ман”, баҳшида ба 115-солагии фарзанди фарзонаи миллат Б. Ғафуров аз рӯи китоби “Тоҷикон”, “Тоҷикон-оинаи таърихи миллат” ба рушди имкониятҳои ақлию зеҳнӣ ва эҷодии хурду бузурги ҷомеа, ҷустуҷӯ ва дарёфти лаёқатҳои байни қўдакону наврасони соҳибистеъдод ва эҷодкор роҳандозӣ шуда истодааст.

Ташкилу баргузории озмунҳои зикршуда иқдоми начиниб ва саривактӣ буда, шумораи зиёди наврасонро фарогир мебошад ва имконияти мусоид барои рушди қобилияти эҷодии онҳо фароҳам меоварад.

Инсон дар зиндагӣ ба бисёр корҳо кодир аст. Аммо бисёри ҳолатҳо барои ба даст овардани имконияти мавҷудаашро ба даст овардан метарсад ва ё орзу мекунад. Мушкил

чист? Яъне проблемаи асосӣ на аз сабаби норасоии қобилиятҳои зарурӣ ва паст будани худбаҳодиҳӣ ё бе таваҷҷуҳӣ аз давраи кӯдакӣ, яъне қобилияти инсон на танҳо дониш, маҳорат ва малака вобаста аст, балки аз муттаҳидшавии онҳо, ба осонӣ ба даст овардани қобилиятҳо ва самаранок татбиқ намудани маҳоратҳо дар ҳаёт вобастагии калон дорад. Натиҷаи бомуваффақият истифода бурдани қобилиятҳои эҷодӣ объектҳои нави маданияти моддию маънавӣ, идеяҳо, кашфиёт ва ихтироот, умуман зухуроти фардияти шахс дар соҳаҳои гуногун ва натиҷаи рушди қобилиятҳои эҷодӣ мебошад.

Қобилият гуфта хусусияти фардӣ-психологӣ шахсро мефаҳманд, ки ба талаботи фаъолияти додасуда ҷавобгӯ буда, имконияти иҷрои бомуваффақияти онро таъмин менамоянд ва шартӣ ба осонӣ аз худ ғаштани донишу маҳорат ва малакаҳо ва татбиқи онҳо мебошанд.

Оид ба масъалаи инкишофи қобилиятҳои эҷодии наврасон олимони соҳаи психология ва педагогика И.П. Калошина, Б.М.Теплова., (Дж. Гилфорд, Э. Торранс, С. Медник, С. Тейлор, А.Н. Леонтев, Л.А. Пономарев, А.И. Матюшкин, таҳқиқ гардида, ҷиҳатҳои гуногуни онро баррасӣ ва пешниҳод кардаанд. [2]

Метавон якҷанд таърифҳои қобилиятҳои эҷодиро аз муаллифони гуногун баррасӣ кунем. Б.М. Теплов се аломати асосии зерини мафҳуми қобилиятро ҷудо мекунад: аввалан зерини мафҳуми қобилият хусусиятҳои фардӣ-психологӣро мефаҳманд, ки якеро аз дигаре фарқ мекунонад, дувум, қобилият гуфта на ҳамаи хусусиятҳои фардӣ-психологӣро дар назар доранд, балки танҳо онҳоро, ки ба иҷрои бомуваффақияти ягон фаъолият ё фаъолиятҳои зиёд марбутанд, саввум, мафҳуми қобилият ба он донишҳо, малака ва маҳоратҳое, ки алақай дар шахс вучуд доранд, дар айният нестанд, ҳарчанд боиси ба осонӣ аз худ ғаштани онҳо мегардад. [7,87]

Психологи машҳури рус А.В. Петровский оид ба қобилият чунин мегӯяд: «Дар бораи қобилият ҳарф зада истода, аз мафҳумҳои фалсафии «имконият» ва «воқеият» истифода кардан мувофиқ аст. Монанди он, ки дони ба заминафтада дар нисбати ҳушаи пухтарасидае, ки метавонад аз ин дон сабзад (агар сохтор, таркиб, намнокии замин ва боду ҳаво мусоид бошанд), танҳо имконият аст. Миёни қобилиятҳо ва донишу маҳорату малакаҳо муносибатҳои мураккаби алоқамандии байниҳамӣ вучуд доранд. Қобилияти инсон низ барои ба даст овардани донишу маҳорат ва малакаҳои муайян танҳо имконият ҳастанд. [5] Ин имкониятҳо дар раванди пай дар пай иҷро кардани амалҳои фикрӣ ва натиҷаи меҳнати субботкорона ба воқеият табдил меёбанд. Психологи рус Н.С.Лейтес, ки кӯдакони қобилияти баланди ақлидоштаро меомӯхт, қайд мекунад, ки ҳамаи онҳо пеш аз ҳама меҳнатдӯстанд. Майли бузург ба меҳнати фикрӣ хусусияти муҳими онҳо маҳсуб меёбад. [8,145]

Қобилият чун дигар хусусиятҳои шахс на танҳо дар фаъолият зоҳир мегардад, балки дар он ташаккул меёбад. Иҷрои бомуваффақияти фаъолият заминаи рушди имкониятҳои минбаъдиро таъмин менамояд. Қобилият дар рафти ҳаёту фаъолият аз давраи барвакти бачагӣ ташаккул ва тараққӣ меёбад. Дар протсеси фаъолият системаи муҳими алоқаҳои шартӣ ба вучуд меоянд ва машқ додану мустаҳкам намудани онҳо шартӣ асосии ташаккули қобилият мебошад.

Қобилият бештар дар он фаъолияте зоҳир мегардад ва тараққӣ меёбад, ки он гуногунранг, пурмазмун ва шавқовар бошад. Вазифаи муаллим дар ин раванд аз он иборат аст, ки ба хонанда имконияти амал карданро диҳад ва барои устувор шудани шавқу ҳавасҳои пайдошуда мусоидат намояд.

Масъалаи инкишофи қобилиятҳои эҷодии наврасон вазифаи муҳими равандҳои таълимӣ ва тарбиявӣ мебошад, зеро он ба шахс имкон медиҳад, ки ташаббус ва фаъолияти маърифатӣ нишон дода, шавқу рағбатро ба ҷустуҷӯи эҷодии худ ва таҷрибаи муҳити атроф инкишоф диҳад. Заминаи ояндаи эҷодкорӣ ҳар як наврас маҳз дар кӯдакӣ гузошта шуда, минбаъд қобилиятҳои эҷодии ӯ тавассути ташвиқ, бедор кардани шавқу ҳавас, татбиқ кардани онҳо ба фаъолияти муайяни майл дошташон вобастагӣ дорад. Қобилияти кӯдакон бештар дар он сурате рушд мекунад, ки агар ӯ ба фаъолияти муайян шавқ дошта бошад ва дар ӯ заминаҳои табиӣ зоҳир шаванд.

Ҷомеаи муосир одамони эҷодкор ва созандаро кадр мекунад ва имрӯз ҷузъи асосии касбу ҳунаро дар ҷомеа эҷодкорӣ ташкил медиҳад ва натиҷаи дилхоҳ фаъолият маҳсулаш эҷодкорӣ мебошад. Агар одам дар баробари эҷодкор будан бо ҷуръату кавиירוа бошад,

хатман дар ҷомеа мавқеи худро меёбад. Иловатан, маҳсули эҷоди худро дарк карда тавонад, фаъолиятро дучанд меафзояд ва мувваффақ мешавад.

Аз таҷрибаҳо ба мушоҳида мешавад, ки аксари волидон аз сабаби надонистани меъёрҳои психологӣ танҳо ба инкишофи диққат, нутқ, тафаккур ва хотираи кӯдак аҳамият дода, ташаккули қобилияти эҷодии кӯдакро дар мадди назар қарор намедиханд. Бинобар ин, ба волидон фаҳмонидан лозим аст, ки эҷодкорӣ дар ҳаёти ҳаррӯза ҳамчун заковат – маҳорати ноил шудан ба ҳадаф, ёфтани роҳи гиреҳҳо аз вазъиятиҳои гуногун, тағир ва дигаргун сохтани муҳити атроф ба таври ғайриоддӣ зоҳир мешавад. Ба маънои васеъ ҳалли ғайриоддӣ ва оқилонаи мушкилот ва инчунин қобилияти ҳалли бочуръатона ва навоваронаи мушкилот мебошад.

Психологи машҳури рус Б.М. Теплов зеро мафҳуми қобилиятҳои эҷодӣ хусусиятҳои муайяни фардӣ-психологӣ шахсро дар назар дорад, ки фарқи як одам аз одами дигар, захираи дониш, маҳорату малакаҳои мавҷудбуда, инчунин суръати зуд азхудкунӣ ва ба осонӣ иҷроиши онҳоро аз ҷониби шахсро нишон медиҳад. [7]

Раванди ташаккули қобилият ва тарбияи хислати одам ба ҳамдигар алоқамандии зич доранд. Маҳз зухуроти муносибати пурҷӯшухурӯш ва бозавқ ба кор – шартӣ муҳимми таъсири ин фаъолият ба ташаккули қобилият мебошад. Яъне дар баробари ҷалб кардани хонанда ба ин ё он намуди фаъолият, инчунин ўро ба кор шавқманд намудан зарур аст. Барои қонеъ гардонидани талаботи хонандагон қобилиятҳои инкишофёфта барномаю китоб, дастуру супоришҳои махсус ва усули нави таълимӣ талаб карда мешавад. Бинобар ин, дар муассисаҳои таълимӣ ҷоннок намудани фаъолияти маҳфилҳои илмӣ, ташкили пурмазмуни корҳои беруназсинфӣ – шартӣ дигари рушд қобилияти хонандагон ба шумор меравад.

Хонандагоне, ки қобилиятҳои ба таври кофӣ зоҳир нашудаанд, ба тарбияи шавқу ҳавас ва бедор кардани майли онҳо ба корҳои мустақилона эҳтиёҷ доранд. Иҷрои шаклҳои гуногуни корҳои мустақилона дар мактаб ба ташаккули тафаккур ва ҳаёли эҷодии хонандагон мусоидат менамояд ва ин дар навбати худ, барои навоар ва ихтироъкор шудани онҳо дар оянда имкониятҳои васеъ медиҳад.

Ба ақидаи психологи машҳури рус Богоявленская Г.Г. “Қобилиятҳо ҳосияти системаи функционалии амалкунанда мебошанд, ки вазифаи инфиродии равониро ба амал меоранд ва дар муваффақият ва асолати сифатии азхудкунӣ ва амалисозии фаъолият зоҳир мешаванд”. [1,233] Дар ҳақиқат қобилиятҳо дар якҷоягӣ бо майл ва захираҳо як ҷиҳати зухуроти психикӣ буда, ташаккули фардии шахсро ташкил медиҳанд, ки ба таъмини ҳама гуна фаъолиятҳо, дар маҷмӯъ ҳаёт нигаронида шудаанд. Маҳз инсон ва қобилиятҳои ӯ ба суръати пешравии илмию техникӣ таъсир мерасонанд, ки миқдор ва сифати он бевосита ба шуури эҷодкорона инкишофёфтаи инсоният вобаста аст. Дар баробари ин, неруи ақлии ҳуди одамон низ ба тақмили қобилиятҳои мавҷудаи эҷодии онҳо вобаста аст.

Барои инкишофи қобилиятҳои эҷодии наврасон зарур аст, ки равандҳои маърифатӣ, ки вазифаҳои инкишофи равониро таъмин мекунанд, ташаккул дода шаванд. Масалан, маълум аст, ки хотира дар одам дар дараҷаҳои гуногун инкишоф меёбад ва барои бомуваффақият анҷом додани тамоми фаъолиятҳо зарур аст. Аммо хотира худ аз худ қобилият ҳисобида намешавад. Барои фарқ кардани вазифаи равонӣ ва қобилият нуктаи назари зерин ба мақсад мувофиқ аст: агар сухан дар бораи дараҷаи инкишоф, дар бораи бомуваффақият анҷом додани фаъолият равад, пас мо қобилиятро дар назар дорем ва агар танҳо хусусиятҳои омӯзиш тавсиф ва мақсади он бошад, пас ҳамчун ҷараён тавсиф карда мешавад. Аз ин рӯ, хотира, эҳсос, идрок, ҳаёл, тафаккур, тасаввурот, диққат равандҳои маърифатӣ мебошанд ва ташкили тартиби махсуси ҷараёнҳои маърифатӣ ин аз тамаркуз (диққат) кардан ба мазмуни намуди фаъолият ва сафарбаркунии қувваҳо (нақши шахс) барои анҷом додани фаъолияти муайян, ки дар якҷоягӣ кӯшиши ба мақсад ноил шуданро ба натиҷаи зарурӣ таъмин мекунанд, вобастагии калон дорад.

Инкишофи қобилиятҳои эҷодӣ дар давраи наврасӣ яке аз вазифаҳои асосии муассисаҳои таълимӣ мебошад. Сол то сол дар соҳаи маориф ва илми мамлакат як қатор талабот, пешравиҳо ва имтиёзҳо барои самаранок ба роҳ мондани сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот ба роҳ монда мешавад, ки тақозои талаботи замони имрӯза мебошад. Имрӯз ҳукумати мамлакат доир ба рушди соҳаи маориф ва илм як қатор стратегияҳо, барномаҳои рушд, консепсияҳои қабул ва амалӣ намуда истодааст, ки омӯзгоронро водор месозад, то ки дар амалӣ гардонидани ин иқдомҳои ҳукумати мамлакат барои пеш бурдани

соҳаи маориф ва баланд бардоштани сифати таҳсилот дар ҳамаи зинаҳо тамоми қувва, дониш ва маҳорати касбии худро боз ҳам мувофиқи талаботи замони муосир сайқал дода, саҳми арзанда гузоранд, чунки пешравии ҳар ҷомеаи пешрафта аз омӯзгорони соҳибзавқу кордонд, лаёқатманд ва қобилиятнок вобастагӣ дорад. [8,17]

Касби омӯзгорӣ дониши ҳамаҷониба ва дараҷаи баланд таъмин намудани худташқилдиҳии маҷмӯи фаъолияти касбӣ, яъне самти инсонпарварӣ, дониши касбӣ, қобилияти педагогӣ ва техникаи педагогии хуб доштаро талаб мекунад. Омӯзгорро зарур аст, ки раванди фаъолияти таълимиро дар ҳамин равия ба роҳ монда, ҳамеша бо наврасон ҳамкорӣ намояд, ҳислат хусусият ва ҳолати руҳии онҳоро ба эътироф гирифта, вачҳиёт, майлҳои таълимӣ ва қобилияти эҷодии онҳоро рушд диҳад, зеро, чараёни фаъолияти таълимӣ, тарзи дурусти ташкили таълим, истифода аз усули гуногун, водоркунӣ ва даркнамоӣ дар чараёни таълим ба тараққиёти қобилияти ақлӣ ва эҷодии наврасон мусоидат менамояд.

Фаъолияти таълимиро тавассути усули ҷаҳол (проблемагузорӣ, усули интерактивӣ, баҳсу муҳокима, корҳои гурӯҳӣ, бозҳои зехнию дидактикӣ, викторинаҳо, озмуну олимпиадаҳо, мусобиқаҳои зехнӣ, ангежиши зехн, ҳамкорӣ ва ғайра), ташкили фаъолияти мустақилона ва маърифатии хонандагонро ба роҳ мондан айнӣ муддаост, то ин ки онҳо ба корҳои илмӣ - тадқиқотӣ, фаъолияти маҳфилҳо, омӯзиши таҷрибаҳо дар озмоишгоҳҳо синфхонаҳои махсус ҷалб карда шуда, дар ин замина майлҳои таълимӣ, хоҳиш ва талабот боиси инкишофи қобилияти эҷодии онҳо гардад.

Раванди фаъолияти таълимиро бо истифода аз усули шавқовар ва гуногуни инноватсионӣ ташкил намудан имконияти хуб барои бедор кардани майлҳои таълимӣ ва ташаккул додани қобилияти эҷодии наврасон мебошад.

Қобилияти эҷодӣ мафҳуми мураккаб буда, дорои як қатор ҷузъҳо мебошад ва зухуроти он дар наврасон гуногун аст:

- қобилият ва хоҳиши омӯхтани ҳама чизи нав ва нофаҳмо;
- қобилияти зудӣ ақлӣ;
- қобилияти дидани чизи ғайриоддӣ дар чизҳои маъмултарин;
- майл ба кашфиёти доимӣ;
- қобилияти истифода бурдани таҷриба ва дониш дар амал;
- озодии тасаввурот ва васеъгии ҳаёл,

• қобилияти пешбинишаванда (интуиция) имкон медиҳад, ки масъалаҳои бисёрвазифаро ҳал кунад, кушояд ва кашфиёт кунад. [3,88]

Эҷодкорӣ ин фаъолиятест, ки ба эҷоди маҳсули нави аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамияти ғайриоддӣ дошта нигаронида шудааст. Дар тули рӯз ҳар як одам корҳои зиёдеро анҷом медиҳад, мураккаб ва ё оддӣ бошад вале ин муқаррарист. Муҳим он аст, ки ҳангоми расидан ба ҳама гуна ҳадафу вазифаҳо қобилиятҳои ақлӣ истифода мешаванд: мушоҳида, қобилияти таҳлил кардан, пайдо кардани муносибатҳо ва ғайра. Ҳамаи инро метавон амали эҷодкорӣ номид, ки дар он майли эҷодкорӣ истифода мешавад. Натиҷаи ҳар як фаъолият ва ё кори алоҳида аз инкишофи онҳо вобаста аст. Барои ноил шудан ба натиҷаҳои дилхоҳи эҷодӣ дар наврасон омӯзгорро зарур аст, ки ба рушди қобилиятҳои эҷодӣ онҳо диққат диҳад.

Дар ҳақиқат раванди инкишофи қобилиятҳо ниҳоят пуриштилофу гуногунҷабҳа ва ҳамзамон нозук аст. Ҳар лаҳзаи ҳаёт метавонад ба инкишофи онҳо мусоидат намояд ва ё монеъ гардад. Аз ин рӯ, нақши асосиро пеш аз ҳама волидайн ва баъдан мураббӣну муаллимон дар зоҳир намудан ва ташаккули инкишоф додани қобилиятҳои эҷодии наврасон мегузоранд. Чунки дар асоси факту далелҳои илмӣ, нақши омилҳои биологӣ ва иҷтимоӣ дар инкишофи қобилиятҳо ва иқтибосҳо аз таҷрибаҳои олимони соҳаи психология, ки дар боло зикр шудаанд қобилиятҳои инсон ирсӣ набуда, натиҷаи таълиму тарбия ва таъсири муҳити ихотакарда мебошанд ва берун аз фаъолияти мушаххас вучуд дошта наметавонад. Онҳо дар фаъолият зоҳир мегарданд ва ташаккули инкишоф меёбанд.

Барои баҳо додан ба қобилиятҳои эҷодии нарасон, танҳо натиҷаи фаъолияти фикрии ўро не балки раванди фаъолияти фикрии ў натиҷаи фаъолиятро таҳлил намудан зарур аст ва дар баробари ин дар инкишофи қобилиятҳои қобилиятҳои эҷодии нарасон на танҳо соҳаи маърифатӣ, балки соҳаи эмотсионалӣ – иродавӣ ва сифатҳои шахсии ў низ нақши муҳим мебозанд, руҳбаланднамоии эмотсионалӣ ва муҳити оилавӣ низ таъсир мерасонад, қобилиятҳои ақлю эҷодӣ дар фаъолияти таълимии наврасон зоҳир гашта, ташаккули инкишоф меёбад. Аз ин нуктаи назар, барои инкишоф додани қобилиятҳои эҷодӣ сифати

таълиму тарбияро дар мактабҳо баланд бардоштан зарур аст. Дар замони имрӯза технология ва муносибатҳои нав ба таълим хеле зиёд ба назар мерасанд ва истифодаи бомавриди онҳо ба он боис мегардад, ки вачҳои таълимиро бедор намуда, шавқу ҳаваси донишгирии наврасонро зиёд гардонида, онҳоро барои фаъолияти пурмаҳсул равона созанд.

АДАБИЁТ:

1. Богоявленская Г.Г. Психология творческих способностей. Учеб. пособие. - М.: Академия, 2002. - 320 с.
2. Леонтьев А. Н. О формировании способностей / А. Н. Леонтьев // Хрестоматия по возрастной психологии: учебное пособие для студентов / сост. Л. М. Семенюк; ред. Д. И. Фельдштейна. - М.: Международная педагогическая академия. - 1994. - С. 46-55.
3. Моляко, В. А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности // Вопросы психологии. 1994. № 5. С. 86-95.
4. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмашон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21.12.2021.
5. Психология. Дастури таълимӣ барои хонандагони омӯзишгоҳҳои педагогӣ. Дар зери таҳрири проф. В.А. Крутетский. Тарҷума аз наشري дуҷуми русӣ. Тарҷумаи Р.Атохонов. - Душанбе: Маориф, 1977.-208 с.
6. Роджерс Н. Творчество как усиление себя // Вопросы психологии. 1990. № 1. С.164-168.
7. Теплов, Б. М. Сценарный подход в педагогическом взаимодействии / Теплов Б. М // Педагогическая техника. - 2004. - № 2. - С. 87-88.
8. Ярошевский, Психология творчества и творчество в психологии [Текст] / М. Г. Ярошевский. // Вопросы психологии. - 1985. - №6. - С. 14-25.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА РОҲҲОИ ТАШАККУЛ ДОДАНИ САЛОҲИЯТИ ЭҶОДИИ НАВРАСОН

Масъалаи омӯзиши қобилияти эҷодии наврасон дар илми психология яке аз масъалаҳои асосӣ ба шумор меравад. Олимони соҳаи ошкор сохтаанд, ки қобилиятҳои инсон дар як қолаб наистода доимо дар рушду нуму мебошанд ва қобилиятҳои эҷодии инсон даврҳои муайяни ҳассоси ташаққулиҳои худро доранд, аз ин ҷиҳат, ба эътибор гирифтани соҳаи эмотсионално иродавӣ, ва хусусиятҳои фардӣ психологии наврасон инчунин тарзи муносибатҳо дар ташаққулиҳои қобилиятҳои онҳо нақши муҳим мебозад. Аз ин нуктаи назар, барои инкишоф додани қобилиятҳои эҷодӣ сифати таълиму тарбияро дар мактабҳо баланд бардоштан зарур аст. Дар замони имрӯза технология ва муносибатҳои нав ба таълим хеле зиёд ба назар мерасанд ва истифодаи бомавриди онҳо ба он боис мегардад, ки вачҳои таълимиро бедор намуда, шавқу ҳаваси донишгирии наврасонро зиёд гардонида, онҳоро барои фаъолияти пурмаҳсул равона созанд.

Калидвожаҳо: қобилият, эҷодиёт, наврас, таълим, хонанда, ташаққул, ҷараёни омӯзиш, зеҳн, фаъолият, иҷтимоӣ, омил, ҷараён маърифат, инкишоф, тафаккур, дониш, маҳорат, малака, нақш, раванд, психика, шуур, мақсад, фикр, лаёқат, майл, ҳавас, имконият.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И ПУТИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ НАВЫКОВ ПОДРОСТКОВ

Проблемы изучения творчества подростков является одним из главных вопросов науки психологии. Учеными в данной области установлено, что способности человека не остаются в одном шаблоне, а постоянно развиваются и изменяются, а творческие способности человека имеют определенные чувствительные периоды своего формирования, и эмоционально-волевой сферы, а также индивидуально-психологические особенности подростков, в формировании их способностей играют важную роль. С этой точки зрения для развития творческих способностей необходимо повышать качество образования в школах. В настоящее время технологии и новые подходы к образованию очень распространены, а их правильное использование приводит к пробуждению образовательных процесса, повышению интереса подростков к обучению, ориентации их на продуктивную деятельность.

Ключевые слова: способность, творчество, подросток, образование, студент, формирование, процесс обучения, интеллект, деятельность, социальный, фактор, процесс, знание, развитие, мышление, умение, роль, процесс, психика, сознание, цель, мысль, способность, желание, возможность.

THEORETICAL ASPECTS AND WAYS TO DEVELOP CREATIVE ABILITIES OF ADOLESCENTS

The problem of studying the creativity of adolescents is one of the main issues in the science of psychology. Scientists in this field have established that human abilities do not remain in one pattern, but are constantly developing and changing, and human creative abilities have certain sensitive periods of their

formation, and the emotional-volitional sphere, as well as the individual psychological characteristics of adolescents, in the formation of their abilities play an important role.

From this point of view, in order to develop creative abilities, it is necessary to improve the quality of education in schools. Currently, technologies and new approaches to education are very common, and their correct use leads to the awakening of the educational process, increasing the interest of children in learning, and focusing them on productive activities.

Key words: *creativity, teenager, education, student, formation, learning process, intelligence, activity, social, factor, process, knowledge, development, thinking, skill, role, process, psyche, consciousness, goal, thought, ability, desire, opportunity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатзода Муяссара - унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, Тел.980797070. email: davlatzodam81@mail.ru.

Сведения об авторе: Давлатзода Муяссара – соискатель Института развития образования им. Абдурахмана Джамии АОТ, Тел.980797070. email: davlatzodam81@mail.ru.

Information about the author: Davlatzoda Muyassara – applicant at the Institute for Educational Development named after Abdurakhman Jami AOT, Tel. 980797070. email: davlatzodam81@mail.ru.

ТДУ 796+796.331.85(575.3)

НАҚШИ ВАРЗИШ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Камилова Ф. Қ.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода

Варзиш - мачмуи машғулият ва машқҳои ҷисмонӣ барои тарбияи бадан, бозӣҳои варзишӣ, ки кас бо мақсади мустаҳкам кардани саломатӣ ва инкишофи бадан машғул мешавад. Варзиш - як рӯи тарбияи ҷисмонӣ буда, дар шакли таҷрибаи махсуси омодагии инсон ба мусобиқот ва фаъолияти мусобиқаӣ бо мақсади ба даст овардани натиҷаҳои варзишӣ ташаккул ёфтааст. Варзиш дар ҳақон самте доништа мешавад, ки ҳадафи он тандуруст, неруманд, ҷусту чолок ва рӯҳану ҷисман солим нигоҳ доштани ҷамъият мебошад. Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш метавонад яке аз сабабҳои дурӣ ҷустан аз омилҳои номатлуб гардад. Варзиш ҷиҳати рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш таҳия гардида, ба таъмини оммавии варзиш, таҳкими тарзи ҳаёти солим, омодагории варзишгарони касбӣ барои иштирок дар мусобиқаҳои бонуфузи байналмилалӣ мусоидат менамояд. Варзиш дар ҳаёти ҳар инсон ҳамеша аҳамияти аввалиндараҷа дорад, зеро марбут ба асоси мавҷудияти инсон - саломатист.

Таърихи варзиш дар Тоҷикистони Шӯравӣ аз апрели соли 1925 бо таъсиси клуби ҳарбии варзишӣ дар назди Гарнизони ҳарбии Душанбе оғоз ёфтааст. Аввалин майдони варзишӣ дар Тоҷикистон варзишгоҳи “Спартак” аст, ки соли 1930 сохта шуд ва баъдан соли 1939 варзишгоҳи “Динамо” бунёд ёфт. Соли 1946 қисми ҳарбии варзишгоҳи ба номи Фрунзе барои 5-ҳазор тамошобин бунёд гардид ва соли 1962 варзишгоҳ пурра сохта ба истифода дода шуд, ки 21 ҳазору 400 ҷойи нишаст дошт. Федератсияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Тоҷикистон соли 1962 таъсис ёфт. Соли 1946 қисми ҳарбии варзишгоҳи ба номи Фрунзе барои 5-ҳазор тамошобин бунёд гардид ва соли 1962 варзишгоҳ пурра сохта ба истифода дода шуд, ки 21 ҳазору 400 ҷойи нишаст дошт. Федератсияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Тоҷикистон соли 1962 таъсис ёфт.

Имрӯз наврасону ҷавонон ва ҷавондӯхтарон дар самтҳои гуногуни варзиш ба машқу тамрин машғул буда, вақти қиммати хешро самаранок истифода мебаранд. Дар ҳамин ҳол шумораи зиёди наврасону ҷавонон ба варзиш рӯ овардаанд ва ҷараёни машқкунии онҳо бояд тибқи низоми муайян танзим карда шавад. Дар баробари ин варзишгарон дар ҷорабиниҳои гуногуни варзишӣ иштирок меkunанд ва бо ишғол намудани мақомҳои ифтихорӣ обрӯи нуфузи кишварро дар сатҳи байналмилалӣ баланд мебардоранд. Бо дастгирӣ ва кумакҳои Ҳукумати мамлакат дар ин раванд варзишгарони тоҷик тавонистанд ба дастовардҳои зиёде ноил гарданд. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба ин зимни суханронияшон ёдовар шуданд, ки «Мо то имрӯз барои пешрафти соҳаҳои илму маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, фарҳанг, татбиқи сиёсати ҷавонон, занон ва оила ва рушди варзиш корҳои зиёдеро ба анҷом расонидем». Бояд таъкид дод, ки ба кишри ояндасозии кишвар ҷавонон боиси пешрафт ва инкишофи тамоми соҳаҳои ҷумҳурӣ гардидааст. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои

миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ёдрас шудаанд, ки «Мо бояд дар оянда низ ба оммавиғардонии варзиш ва таблиғи тарзи ҳаёти солим диққати аввалиндарача диҳем ва барои тандурустии аҳли ҷомеа шароити боз ҳам бештар фароҳам оварем». Аз гуфтаҳои Президенти кишвар- бармеояд, ки сол то сол соҳаи варзиш новобаста аз баъзе мушкilotи ҷойдошта рушд мекунад. Дастовардҳои солҳои охирин варзишгарони тоҷик дар арсаи байналмилалӣ тавонист варзиши тоҷикро муаррифӣ кунанд. Дар ин росто, барои муаррифӣ шароит барои ба варзиш фаро гирифтани ҷомеа муҳим аст. Иқдоми беназири дурандешонаи Пешвои миллат барои рушди муаррифӣ минбаъдаи варзиши тоҷик имконият фароҳам меорад. Бо ин роҳ боварӣ аст, ки дар оянда низ бо маҳорату малакаи варзишӣ парчамбардорони кишвар варзиши тоҷикро дар арсаи ҷаҳонӣ боз ҳам бештар муаррифӣ менамоянду бо ба даст овардани мақомҳои ифтихорӣ Парчами кишварамонро миёни дигар давлатҳо баланд мебардоранд ва саҳми худро дар рушди варзиши Ватан мегузоранд.

Дар низоми муносибатҳои фарҳангӣ низ варзиш ҷойгоҳи хосса дошта, дар таҳкими равобити дӯстона, рафту омад миёни кишварҳо нақши муҳим мебозад. Аз ин ҷост, ки он дар забони дипломатия маънии қосиди сулҳу дӯстиро дорад. Зеро кишварҳо дар роҳи талош ба ҳадафҳои хоси худ ба як навъ ҳамгироиву ҳамбастагӣ ниёз доранд. Бинобар ин, дар кишварҳои ҷаҳон пайваста мусобиқаҳои варзишӣ баргузор мешаванд, ки нақши созандаи худро дар муаррифӣи кишвар ва ҷомеаи худ мегузоранд.

Варзиш дар кишвари мо яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии кишвар ба шумор меравад. Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди бемайлони тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳамчун омили тарғиби ҳаёти солим ва яке аз воситаҳои бехтарини таҳкими сулҳу дӯстии миёни инсонҳо таваҷҷуҳи зиёд зоҳир менамоянд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 апрели 2012 №825 «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, иҷтимоӣю иқтисодӣ ва таъмини фаъолиятро дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар ва танзим менамояд. Дар давоми

33- соли Истиқлолият варзиш дар Тоҷикистон хеле рушд ёфт. Соли 1992 Кумитаи миллии олимпии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шуд, ки узви Кумитаи байналмилалӣ олимпӣ мебошад. Истиқлолият ба варзишгарони Тоҷикистон имкон фароҳам овард, ки онҳо фаъолона дар мусобиқаҳои варзишии ҷаҳонӣ иштирок намоянд.

Варзиш дар таҳкими сулҳ ва муносибатҳои байналмилалӣ нақши муҳим дорад. Дар тӯли таърих, он ҳамчун воситаи баланд бардоштани дарки ҷаҳонии миллат ва таҳкими робитаҳои бештар байни кишварҳо хизмат мекунад. Дар ин замина, олимпиадаи Юнони Қадим яке аз намунаҳои аввалини дипломатияи варзишӣ буд, ки варзишгарони давлатҳои гуногун, ҷаъмияту шаҳрҳоро муттаҳид мекард ва ягонагиро таҳким мебахшид.

Дар замони муосир, варзиш барои бартараф кардани ихтилофҳо бештар кӯмак намуда, ба муколамаи байни миллатҳо мусоидат менамояд. Ҳамин тариқ, намунаи бехтарини онро байни Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Чин дар солҳои 1970 метавон мушоҳида кард. Зеро дар сафари тими тенниси рӯи миз ба Чин ба коҳиши танишҳо мусоидат кард. Ҳамин тариқ, дипломатияи варзишӣ роҳро дар таҳкими муносибатҳо ва ҳамкориҳо ҳамвор карда, дар коҳиш додани муноқишаҳо нақш мебозад. Дар даврони ҳозир дипломатияи варзишӣ дар соҳаи таълимӣ тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш таваҷҷуҳи бештар пайдо кардааст. Он инчунин иқтисодии варзишу варзишгарҳоро дар гузаштан аз марзҳои сиёсӣ ва ба ҳам овардани одамон таҷассум намуда, чун воситаи муҳим дар муносибатҳои байналмилалӣ нақшу симони миллатҳоро ташаккул дода, дӯстиро таҳким медиҳад.

Хулоса, кишварҳо бо барномаҳои хубу созандаи ҷомеаи солим, ба монанди созмон додани ниҳодҳои варзишӣ, тарбияву таълими варзишгарон, одоби варзишгариву муҳлиси дар эҷоди шаҳрвандони сулҳпарвар нақши муҳим мебозад. Рушди ҳамаи намуди варзиш ва нақши мураббӣни болаёқат дар ташаккули муносибатҳои байналмилалӣ созанда хоҳад буд.

Зери сарпарастии Кумитаи олимпии Тоҷикистон дар даврони истиқлол якчанд ҷамъиятҳои варзишӣ аз ҷумла Федератсияи шохмоти Тоҷикистон, Федератсияи футболи Тоҷикистон, Федератсияи шиноварии Тоҷикистон, Федератсияи бокси Тоҷикистон, Федератсияи гимнастикаи Тоҷикистон, Федератсияи гуштини Тоҷикистон, Федератсияи ҷудои Тоҷикистон Федератсияи гандболи Тоҷикистон, Федератсияи бадминтони Тоҷикистон, Федератсияи варзиши сабуки Тоҷикистон, Федератсияи тирандозии

Тоҷикистон, Ассотсиатсияи миллии намудҳои зимистонаи варзиши Тоҷикистон (АМНЗВТ) ва Федератсияи тенниси рӯйи мизи Тоҷикистон барои рушди ҷомеаи солиму созанда фаъолият мекунад.

Дар ин зимн, Федератсияи футболи Тоҷикистон созмони ҷамъиятии варзишиест, ки футболи Тоҷикистонро идора ва назорат мекунад. Ҳамин тариқ, он дар рушди дипломатияи варзишӣ нақши муҳим бозида, тими миллий, дастаҳои мунтахаби наврасону ҷавонон, дастаи мунтахаби миллии олимпӣ ва футзалу футболи занонаи Тоҷикистонро ташкил намуда, сарпарастӣ карда, иштироки онҳоро дар мусобиқаҳои расмӣ байналмилалӣ таъмин менамояд. Президенти Федератсияи футболи Тоҷикистон шахрдори Душанбе Рустами Эмомалӣ мебошад.

Федератсияи футболи Тоҷикистон, ки соли 1936 ба сифати як шӯъбаи футбол дар сохтори кумитаи варзиши ҶШС Тоҷикистон таъсис дода шуда буд, пас аз сохибистиклолии Тоҷикистон, соли 1994 ФФТ ҳамчун ташкилоти варзишӣ дубора эҳъ гардид ва ҳуди ҳамон сол ба ҳайати Федератсияи байналмилалӣ футбол (FIFA) ва Конфедератсияи футболи Осиё (AFC) пазируфта шуд.

Зимни, ин дар даврони истиқлолияти кишвар аввалин маротиба дастаи мунтахаби Тоҷикистон дар Ҷоми Осиё-2023 дар шаҳри Доҳа-и Қатар фаълоне иштирок кард. Дар маҷмӯъ мунтахаби Тоҷикистон дар Ҷоми Осиё-2023 панҷ вохӯрӣ анҷом дод. Тими Тоҷикистон бар Лубнон ғириш шуда, бо Чин мусовӣ намуд ва аз дастаи Қатар шикаст хӯрд. Ба ин тартиб, мунтахаби Тоҷикистон дар нахустин баромади худ дар Ҷоми Осиё-2023 ба қатори ҳаштгонаи беҳтарини китъа ворид шуд. Ин ҷорабании варзишӣ қобилияти варзишгаронро барои муаррифгари Тоҷикистон ва пешрафти сулҳу суботу созандагӣ нишон дод.

Дипломатияи варзишӣ ба ғайр аз рамзҳо ба ҳамкориҳои мустақим мусоидат мекунад ва дар байни шахсони алоҳида аз миллатҳои гуногун ҳамгирӣро ҳамдигарфаҳмиро инкишоф медиҳад. Ин шакли робита дар дипломатия ҷойгоҳи назаррасе дошта, робитаҳоро осон мекунад, ки дипломатияи анъанавӣ аксар вақт барои ноил шудан ба он талошу муборизаҳо менамояд.

Бобочон Ғафуров дар осори худ оид ба варзиш ҷисман боқувват будани халқи тоҷикро, ҷасурии онҳоро дар ҷангҳо ба муқобили истилогаронӣ юнонӣ-македонӣ шакли таълими махсуси ҷавонон тавассути бозиҳои ҳарбӣ (асри III - IV то мелод) маълумот медиҳад. Бинобар ин, мардум тавачҷуҳ ба ин соҳа аз давраи кӯдакиву навраси аҳамият медодагӣ шуданд, ки ин бевосита ба варзиши суннатҳои милли мо ворид гардида, мақоми устувор пайдо кардааст. Омӯзиши шаклҳои қадимаи варзиш нишон медиҳад, ки он ҳамчун қисми ҷудонашавандаи фаъолияти меҳнатӣ ва талаботи худмуҳофизаткунии халқ тараққӣ кардааст. Барои тасдиқи ин шӯриши Александри Македонӣ ба Осиёи Миёна мисоли хубе мебошад. Масалан, дар бисёр мамлакатҳои, ки аз тарафи Александри Македонӣ ишғол карда шуданд, халқ муқобилият нишон наод, аммо дар қисми шарқии Эрон ва Осиёи миёна аскарони Македонӣ ба бисёр задхурдҳо дучор шуданд. Барои таслим кардани мардуми Осиёи миёна се сол қариб ҷангидан лозим шуд. Ин онро нишон медиҳад, ки халқи тоҷик аз қадим нангу номуси Ватандорӣро худро нигоҳ медорад.

Варзиш дар Тоҷикистон дар даврони Шӯравӣ рӯ ба инкишоф ниҳод. Нахустин ҷорабинӣ оид ба тарғиби тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш 15 март 1925 ба муносибати рӯзи таъсисёбии ҶШС Тоҷикистон баргузор шуд. Соли 1928 пленуми Шӯрои Олии тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон доир гардид, ки масъалаи рушди ояндаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро дар ҷумҳурӣ баррасӣ кард. 18 августи 1934 дар шаҳри Душанбе бо қарори КИМ ва Шӯрои комиссариати халқии ҶШС Тоҷикистон спартакиадаи I умумиҷумҳуриявӣ баргузор шуд. Барои рушди ояндаи варзиш дар ҷумҳурӣ дар шаҳри Душанбе иншооти гуногуни варзишӣ аз қабилҳои варзишгоҳҳои «Спартак» (1930), «Динамо» (1932), Варзишгоҳи марказии Тоҷикистон (1962), маҷмуаҳои варзишии Ҳавзи шиноварии ҷумҳуриявӣ (1962), «Автомобилист» (1969), «Авиатор» (1985), Қасри варзиш (1972), Толори бозиҳои дастӣ (1974), пойгоҳи қаикронӣ (1978), маҷмуаи Тири ДОСААФ (ҳозира Ташкилоти мададгори муҳофизати Ҷумҳурии Тоҷикистон, (1982), Қасри теннис (1986) ва ғайра ва дар маркази вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо варзишгоҳҳо сохта шуданд.

Барои омода кардани мутахассисони дорони маълумоти миёнаи соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш Техникуми тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон (1947) ва Донишқадаи тарбияи

чисмони Тоҷикистон (1971) ифтихо шуданд. Дар натиҷа дар ҷумҳурии тадриҷан ҷунин намудҳои варзиш, аз қабилӣ футбол, волейбол, баскетбол, варзиши сабук, тенниси рӯи миз, шиноварӣ, камонварӣ, велосипедронӣ, завракронӣ, гимнастика, вазнбардорӣ, куштӣ, шохмот, шашка, шамшербозӣ, панҷхарба ва ғайра инкишоф ёфтанд.

Соли 1975 дар шаҳри Душанбе Мактаб-интернати таҳсилоти умумии ҷумҳуриявии тамоюли варзишӣ кушода шуд. Бисёр дастпарварони ин мактаб ба комёбиҳои бузурги варзишӣ ноил гардидаанд, ки ситорагони варзиши тоҷик Андрей Абдувалиев, Саидахтам Раҳимов, Э. Шиллер, В. Соколов, М. Муллобоев, Дилшод Назаров, Парвиз Собиров аз ҷумлаи онҳоянд.

Варзишгарони ҷумҳурии бори аввал дар Бозиҳои олимпи зимистона (Солт-Лейн-Сити, 2002) иштирок карданд. Соли 1996 дар шаҳри Душанбе Олимпиадаи махсуси Тоҷикистон (ОМТ - ташкилоти ғайридавлатии эҳсонкорӣ) ташкил карда шуд. ОМТ варзишгаронро аз рӯи намудҳои футбол, ҷавгонбозӣ, баскетбол, тенниси рӯи миз, варзиши сабук, шашка, волейбол, теннис, шиноварӣ тайёр мекунад. Варзишгарони ОМТ дар Бозиҳои махсуси олимпи тобистона (1991, 1995, 1999) ва бозиҳои махсуси тобистонаи умумичаҳонӣ иштирок карда, 3 медали тилло ба даст оварданд. Соли 2003 дар шаҳри Душанбе бори аввал Бозиҳои панҷуми Осиёи Марказӣ баргузор гардид, ки дар он дастаи мунтахаби Тоҷикистон дар ҳайати 118 нафар иштирок карда, бори нахуст сазовори ҷойи сеюм ва 57 медал (18 тило, 22 нуқра ва 17 биринҷӣ) гашт.

Солҳои охир дар Тоҷикистон намудҳои нави варзиш: таэквон-до (ИТФ ва ВТФ), карате-до, карате-кёкушинкай, ушу, айкидо, кикбоксинг, пауэрлифтинг (сехарба) пайдо шуданд, ки имрӯз бомуваффақият инкишоф меёбанд. Инчунин ҷиҳати аз нав эҳё намудани камонварӣ, вазнбардорӣ, баскетбол, волейбол, тенниси рӯи миз, ҷавгонбозӣ ва ғайра корҳои зиёде анҷом дода мешаванд. Аз соли 1992 дар ҷумҳурии оид ба 43 намуди варзиш федератсияҳои миллии ташкил карда шудаанд, ки бисёри онҳо узви федератсияҳои байналмилалӣ мебошанд. Ин ба варзишгарони ҷумҳурии имкон медиҳад, ки дар мусобиқаҳои байналмилалӣ оид ба футбол, бокс, таэквон-до, карате-до, варзиши сабук, шохмот, камонварӣ, теннис, гуштини ҷудо, гуштини самбо, гуштини тарзи озод, гуштини тарзи юнонӣ-румӣ, гуштини кураш, вазнбардорӣ, акробатика, тирандозӣ ва дигар намудҳои варзиш иштирок кунанд.

Дар 20 соли охир дар ҷумҳурии, бахусус таэквон-до (ИТФ) тахти роҳбарии президенти Федератсияи миллии таэквон-до (ИТФ)-и Тоҷикистон, сармураббии тими мунтахаби ҷумҳурии М. Яҳёев хеле рушд кард. Таэквондочиёни зерини ҷумҳурии дар солҳои гуногун чемпиони ҷаҳон ва Осиё, ғолиби Ҷоми Аврупо гардидаанд: А. Азизов, А. Аҳмедов, Ш. Баҳромов, Ш. Бердиев, И. Ғафуров, А. Давлатов, Ҷ. Мирзоев, П. Муродзода, Мифтоҳиддини Нарзулло, Ш. Муҳаммадраҳимова, Ф. Назаров, Ф. Ф. Назирматов, У. Насриддинов, Далер Сайфиддинов, Дилшод Сайфиддинов, М. Сатторов, Ш. Сафаров, Т. Султонов, С. Тағойназарова, Д. Тюроев, Р. Ёлмасов, Ф. Урунов, А. Фазлиев, И. Фузайлов, Г. Ҳабибуллоева, Н. Ҳамидова, З. Холова, М. Чернова, Е. Мухтарова, Д. Шарифӣ, Ф. Шарифӣ.

Дигар навъҳои маъмултарини варзиш имрӯз дар Тоҷикистон гуштин ва бокс мебошанд. Ҳамасола дар рӯзҳои ҷашнҳои миллии ва дигар маросимҳо дар ҷумҳурии мусобиқаҳои куштӣ баргузор мегарданд. Варзишгарони тоҷик Расул Боқиев, Н. Аслонқулов, Ш. Бозоров, Парвиз Собиров, Р. Ҳукуматов (ҷудо), Бехрӯз Хочазода, Саидахтам Раҳимов, Н. Лоиков, Ҷ. Сулаймонов, Н. Хоркашов, Х. Назриев, Ф. Раҳматуллоев, Д. Бачабеков, Х. Устопириён, Р. Эктов (гуштини тарзи самбо), Юсуф Абдусаломов, В. Карякин (гуштини тарзи озод), М. Тӯйчиев (гуштини тарзи юнонӣ-румӣ), Ҷ. Курбонов, Ш. Достиев, Анвар Юнусов, А. Ҳасанов, Мавзуна Чориева (бокс), Дилшод Назаров (гурзпартоӣ) ва бисёр дигарон дар мусобиқаҳои байналмилалӣ ғолиб омада, сазовори ҷойҳои намоён ва ҷоизаҳо гаштаанд.

Соли 1991 Федератсияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши маъёбони Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил шуд ва он соли 1996 узви Кумитаи паралимпии ҷаҳон гардид. Соли 2003 Кумитаи паралимпии Тоҷикистон таъсис ёфт. Варзишгарони маъёби тоҷик мунтазам дар мусобиқаҳои байналмилалӣ ширкат варзида, ба натиҷаҳои назаррас ноил мешаванд. Соли 1990 варзишгари нобино С. Ҳамдамов дар мусобиқаи шохмотбозон (Итолиё) чемпиони

чаҳон гардид. Июни 1994 С.Ё.Боев дар Супермарафони байналмилалӣ ба масофаи 9000 м иштирок карда, сазовори ордени «Мардонағ»-и Федератсияи Русия шуд. Соли 2004 вазнбардор П. Одинаев дар Бозиҳои паралимпии Юнон (Афина) ҷойи 8-умро гирифта, ба катори 10 вазнбардори беҳтарин дохил гардид. Соли 2006 дар шаҳри Душанбе Чемпионати Осиё оид ба дастхобонӣ доир гардид, ки дар он варзишгарони маъюби тоҷик соҳиби 5 медали тило, 3 медали нукра ва 5 медали биринҷӣ шуданд. Соли 2006 тими мунтахаби варзишгарони маъюби Тоҷикистон дар Бозиҳои паралимпии Малайзия (Куала-Лумпур) иштирок кард. Майи 2006 З. Розикова дар Чемпионати ҷаҳон оид ба вазнбардорӣ ҷойи ифтихории чорумро гирифт. Соли 2007 дар Чемпионати Осиё варзишгарони тоҷик соҳиби 3 медали тило, 2 медали нукра ва 4 медали биринҷӣ гаштанд. А. Қодиров ва А. Хўҷамкулова чемпиони Осиё шуданд. Ҳамон сол дар Итолиё варзишгар А. Қодиров дар мусобиқаи дастхобонӣ медали биринҷӣ гирифт. Соли 2008 низ дастаи мунтахаби варзишгарони маъюби Тоҷикистон дар Бозиҳои паралимпии Хитой (Пекин) иштирок кард. Федератсияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши маъюбон якҷоя бо Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2002 ҳар сол оид ба намудҳои мухталифи варзиш мусобиқаҳои ҷумҳуриявӣ баргузор мекунад. Соли 2009 дар шаҳри Душанбе оид ба дастхобонӣ ва тенниси рӯйи миз, дар шаҳри Кӯлоб дар вазнбардорӣ, дар ноҳияи Шаҳринав дар шохмоту шашка мусобиқаҳо, инчунин байни шогирдони мактабҳои махсус (мактабҳои барои бачагони имкониятҳои маҳдуд) спартакиада доир шуд.

Варзишгарони Тоҷикистон дар чемпионатҳо ва мусобиқаҳои бонуфузи байналмилалӣ фаъолона ширкат варзида, ҷойҳои намоёнро ишғол намуданд. Нахустин чемпиони ҷаҳон (1958) ва Аврупо (1959) аз Тоҷикистон Анатолий Тилик (тирпарронӣ аз туфанг) буд.

Дар солҳои баъдӣ варзишгарони Тоҷикистон Ю. Т.Лобанов (каное), М. Т. Лобанов (каное), Саидмуъмин Раҳимов (гуштини самбо), Зебуннисо Рустамова (камонварӣ), А.Старостин (панҷҳарбаи муосир), Ю. И.Баранов (варзиши парашютӣ), С. Гусейнов (велосипедронӣ), Ҳ. Исмоилов (шамшербозӣ), Э. Шиллер (гимнастикаи бадеӣ) дар чемпионатҳои ҷаҳон фаъолона ширкат варзида, сазовори унвони чемпиони ҷаҳон гардиданд. Чемпион ва рекордсмени ҷаҳон В. Полосин, чемпионҳои Аврупо И. Коваленко (тенниси рӯйи миз), Г. Пулодова (камонварӣ), В. Двигун (вазнбардорӣ), И. Белевцева (чаҳидан ба об), ғолибони мусобиқаҳои байналмилалӣ А. Тихонов (велосипедронӣ), заврақронҳо Н. Суровитский, В. Пянков, В. Кабилов, камонварон Н. Рустамова, А. Панжин, Ҳ. Исмоилов (шамшербозӣ), В. Степушина ва Н. Сипова (варзиши сабук), Ҳ. Мадмусоев (бокс) ва бисёр дигарон шарафи варзиши тоҷикро дар арсаи байналмилалӣ баланд бардоштанд.

Аввалин ширкатдори Бозиҳои олимпӣ аз Тоҷикистон қаикрон Иброҳим Ҳасанов (соли 1960, дар Бозиҳои олимпи XVII шаҳри Руми Итолиё) мебошад. Варзишгар Юрий Лобанов дар Бозиҳои олимпи XX Мюнхен (1972) оид ба қаикронӣ ғолиб омад. Зебуннисо Рустамова дар Бозиҳои олимпи XXI Монреал (1976) оид ба камонварӣ соҳиби медали биринҷӣ гардид. Дар Бозиҳои олимпи XXII Маскав (1980) Анатолий Старостин оид ба панҷҳарбаи муосир соҳиби ду медали тило (дар ҳайати даста ва шахсӣ) ва Юрий Лобанов соҳиби медали биринҷӣ гаштаанд. Соли 1992 варзишгар Андрей Абдувалиев дар гурзпартоӣ чемпиони Бозиҳои олимпи тобистонаи Барселона (1992) дар риштаи гурзпартоӣ шуд.

Солҳои соҳибистиклолии Тоҷикистон дар Бозиҳои олимпи тобистона дар Пекин (2008) Юсуф Абдусаломов дар гуштини тарзи озод сазовори ҷои дувум ва медали нукра, Расул Боқиев дар баҳши гуштини ҷудо сазовори ҷойи сеюм ва медали биринҷӣ гашт.

Мавзуна Ҷориева дар Бозиҳои олимпи тобистона дар Лондон (2012) соҳиби медали биринҷӣ ки дар риштаи муштзанӣ гардид.

Дилшод Назаров дар Бозиҳои олимпи тобистона дар Рио-де-Жанейро (2016) гурзро ба масофаи 78 метру 68 сантиметр ҳаво дод ва бо медали тилло сарфароз гашт.

Оид ба пешравии варзишгарони тоҷик бояд гуфт, ки дастаи мунтахаби Тоҷикистон баъди ба даст овардани Истиклолият, бори аввал дар Бозиҳои олимпи соли 1996 ширкат намуданд. Дар маҷмӯъ, варзишгарони тоҷик дар ин муддат тавонистанд чаҳор медал (1-тило, 1-нукра ва 5 -биринҷӣ) ба даст оваранд. Ягона медали тилоро Дилшод Назаров, гурзандозӣ (hammer throw) дар Бозиҳои олимпи соли 2016 дар Рио-де-Жанейрои Бразилия ба даст овард. Юсуф Абдусаломов дар сабақи гуштини тарзи озод (freestyle wrestling), дар Бозиҳои олимпи Пекин-2008 дар вазни то 84 кг, ба тими миллии Тоҷикистон медали нукра

ба даст овард ва ҳамчунин Расул Боқиев дар сабқати инфиродӣ оид ба ҷудо (judo) дар вазни то 73 кг, медали биринҷиро соҳиб гашт. Мавзуна Чориева муштзани машҳури тоҷик дар риштаи бокси занон (boxing) дар Олимпиадаи Лондон-2012 дар вазни то 60 кг, медали биринҷӣ ба даст овард.

Дар олимпиадаи тобистонаи XXXIII-юми соли 2024, дар Фаронса шаҳри Париж 2-нафар варзишгарони мо аз гуштини ҷудо (judo) яке дар вазни +100 кг - Темур Раҳимов ва дигаре дар вазни 81 кг - Сомон Маҳмадбеков ҷойи сеюм ишғол намуда соҳиби медали биринҷи гаштанд. Дар ҷодаи бокс (boxing) бошад, дар вазни 92 кг - Давлат Болтаев низ ҷойи сеюм ишғол намуда соҳиби медали биринҷи гаштааст.

Президенти кишвар ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳамчун омили тарғиби ҳаёти солим ва яке аз воситаҳои беҳтарини таҳкими дӯстии миёни инсонҳо таваҷҷуҳи зиёд зоҳир менамоянд. Дар ҷумҳурӣ аз соли 2006 ҳар сол Рӯзи дави миллий ва аз соли 2010 дар Рӯзи пойтахт ва Дави ниммарофони байналмилалӣ доир мешавад. Аз рӯи намудҳои мухталифи мусобиқаҳо ва чемпионати ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ баргузор мегарданд. Солҳои охир бо даъвати Президенти кишвар ва дастгирии мақомоти маҳалли соҳибкорон варзишгоҳҳои бисёр шаҳру ноҳияҳо аз нав тармим карда, дар баъзе ноҳияҳо варзишгоҳҳо ва толорҳои варзиши нав сохта ба истифода дода шуданд. Ин амал имрӯз ҳам идома дорад. Дар ҷумҳурӣ беш аз 1 млн нафар наврастона ҷавонон ба варзиш машғуланд (2013). Варзишгарони Тоҷикистон соли 2012 дар мусобиқаҳои гуногуни варзиши байналмилалӣ 423 медал, аз ҷумла 118 медали тило, 120 медали нуқра ва 185 медали биринҷӣ ба даст оварданд. Ин аст, ки варзиш ҳамчун мафҳуми умумӣ яке аз рукҳои тарбияи ҷисмонӣ ҷамъият мебошад. Таърихан, дар шакли фаъолияти мусобиқавӣ ва таҷрибаи махсуси тайёрии инсон барои саломати ба миён омадааст ва воситаи ташкили фароғатии аҳоли ба таҳкими ҳамдигарфаҳми, ҳамкорӣ ва сулҳу дӯстӣ байни мардум мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш», Душанбе, 2007, №243. Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. majmilli.tj (16 апрели 2017). 13 февралӣ 2018 санҷида шуд.
2. Барномаи рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар шаҳри Душанбе барои соли 2011-2014. Душанбе, 2011.
3. Барчуков И. С. Физическая культура и спорт: методология, теория, практика: Учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений. М.: Спортакадемия, 2006г.
4. Боз - Вичкут. - Д.: СИЭМТ, 2014.- 676 с. - (Энциклопедияи Миллии Тоҷик: [25ҷ.] сармухаррир Н.Амирошохӣ;2011-2023,ҷ.3). <https://osiyoavrupo.tj/>
5. Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. majmilli.tj (16 апрели 2017). 13 февралӣ 2018 санҷида шуд.
6. Кузин В. В. Экономика физической культуры и спорта: Учебник для вузов. - М.: Спортакадем., Пресс, 2001г.
7. Латипов Н. Мирзоев А. Душанбе - спортивный город. Д., 2004.
8. Таснифи ягонаи варзиши Ҷумҳурии Тоҷикистон (2000-2004), ш. Душанбе, Кумитаи варзишии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2000.
9. Смирнов В. М., Дубровский В. И. Физиология физического воспитания и спорта: Учебник для высш. учеб. заведений. - М.: Владос, 2009.
10. Сияркулов Т. Прошлое и настоящее таджикского спорта. Д., 1968;
11. Холодов Ж. К., Кузнецов В. С. Теория и методика физического воспитания и спорта: Учеб. пособие для вузов.-2-е изд. - М.: Спортакадемия, 2009.

НАҚШИ ВАРЗИШ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Мақолаи мазкур доир ба раванди пайдоиши таърихи варзиш дар замони муосир таҳқиқ ёфтааст. Фишурдаи илмию таҳқиқии муаллиф инъикосёфта, ҳамчун яке аз омилҳои муҳимтарини рушди босуботи мамлакат мавриди назар қарор дода шудааст.

Назари муҳаққиқ исбот карда шудааст, ки ҷавҳари фаъолияти ҳаётии инсонӣ доир ба варзиш солимии ҷомеа мебошад ва дар таҳкими равобити дӯстона, рафту омад миёни кишварҳо нақши муҳим мебозад.

Калидвожаҳо: варзиш, истиклолият, давлатдорӣ, ҷавҳар, арзиш, ободкорӣ, сарвар, пешво, солимии ҷомеа.

РОЛЬ СПОРТА В СОВРЕМЕННОЕ ВРЕМЯ.

В этой статье исследуется процесс возникновения истории спорта в современную эпоху.

Научно-исследовательский напор автора отражен и рассматривается как один из важнейших факторов стабильного развития страны.

Доказано мнение исследователя, что активной субстанцией человеческой жизни, связанной со спортом, является здоровье сообщества и играет важную роль в укреплении дружеских отношений и общения между странами.

Ключевые слова: спорт, независимость, государственность, сущность, ценность, благоустройство, лидер, лидер, здоровье общества.

THE ROLE OF SPORT IN MODERN TIMES.

This article examines the process of the emergence of the history of sports in the modern era.

The author's research drive is reflected and considered as one of the most important factors in the stable development of the country.

The researcher's opinion is proven that the active substance of human life associated with sports is the health of the community and plays an important role in strengthening friendly relations and communication between countries.

Key words: sport, independence, statehood, essence, value, landscaping, leader, leader, public health.

Маълумот дар бораи муаллиф: Камилова Фазилат Қаҳрамоновна, мудири кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва ҷаҳоншиносӣ шаҳрвандии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода Тел: +992777-00-05-66, Email: kfazilat@internet.ru

Сведения об авторе: Камилова Фазилат Қаҳрамоновна, заведующая кафедрой физического воспитания и гражданской обороны Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода. Тел: +992777-00-05-66, Email: kfazilat@internet.ru

Information about author: Kamilova Fazilat Kahramonovna, Head of the Department of Physical Education and Civil Defense of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda. Tel: +992 777-00-05-66, Email: kfazilat@internet.ru

ТДУ:681.3:378(575.3)

ТАҲЛИЛИ ОЗМОИШҲОИ ПЕДАГОГИИ ОМУЗИШИ ЗАБОНҲОИ БАРНОМАСОЗИИ МУОСИР БО ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МОБИЛӢ

Ҳайётов Қ. Э.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Роҷеъ ба масъалаи татбиқи технологияҳои мобилӣ дар раванди омӯзиши забонҳои барномасозии муосири сатҳи олӣ дар таҳқиқоти қаблӣ [11, 13, 14] бо таври муфасал маълумот дода будем. Инчунин, дар таҳқиқоти мазкур оид ба гурӯҳҳои таҷрибавӣ ва назоратӣ, ки онҳо ҳамчун объекти таҳқиқотии мо интихоб шудаанд маълумоти муфассал оварда шудаанд.

Ин таҳқиқот фарогири таҳлилҳои педагогии озмоишҳои гузаронидашуда дар муассисаҳои таълимӣ буда, самаранокӣ татбиқи технологияҳои мобилиро дар раванди омӯзиши забонҳои барномасозии муосир таҳлил ва таҳқиқ мекунад.

Барои санҷиши савияи дониши донишҷӯён бо истифода аз саволномаҳо дар шакли амалӣ ва тестӣ ду маротиба (дар давоми таълими як нимсола) байни гурӯҳҳои назоратӣ ва таҷрибавӣ санҷишҳо гузаронида шуд. Санҷишҳо дар марҳилаи аввали омӯзиш (марҳилаи ибтидоӣ) ва пас аз анҷом ёфтани курси омӯзишӣ роҳандозӣ шуданд.

Марҳилаи якум. Дар марҳилаи якум бо истифода аз саволномаҳои тестӣ савияи дониши ҳамаи гурӯҳҳо (гурӯҳи таҷрибавӣ (ГТ) ва гурӯҳи назоратӣ (ГН)) мавриди санҷиш қарор дода шуд. Бояд қайд намоем, ки дар марҳилаи ибтидоӣ он донишҷӯе мавриди санҷиш қарор гирифтанд, ки ҳудуди донишҷӯён аз курсҳои мактабӣ (донишҷӯёни курсҳои якум) ва дигар курсҳои омӯзишӣ азбар намуданад. Аз сабаби он ки дар раванди озмоиш танҳо забонҳои C++ ва C# мавриди таҳлил қарор гирифтанд, дар таҳқиқот фоизи азхудкунӣ аз маводҳои омӯхташуда ва сифати таълимиро дар умум барои ҳарду забонҳои барномасозӣ арёбӣ намудем [3, 8].

Марҳилаи дуюм. Дар марҳилаи дуюм низ, бо истифода аз саволномаҳои тестӣ ва қорҳои санҷишӣ дарсади азхудкунӣ ва сифати таълим арёбӣ карда шуд. Дар раванди гирифтани қори санҷишӣ аз забони барномасозии C++ мисолу масъалаҳои зерин интихоб карда шуданд [2, 7, 8]:

Варианти 1.

Бо истифода аз имкониятҳои барномасозӣ ҳақ ва ё ноҳақ будани ифодаи $2 < 51$ ва $12 + 6 = 92 + 1$ санҷида шавад.

Қимати функсияи

$$y = \begin{cases} x - 20, & \text{агар } x > 0, \\ 2a + e^x, & \text{агар } x = 0, \\ \frac{x+b}{bx^2} + a, & \text{агар } x < 0, \end{cases}$$

ҳангоми қимати $a = 0.5$, $b = 0.18$ ва $x \in [-5; 5]$ будан, ҳисоб карда шавад.

Бо истифода аз оператори даври *for* барномае созед, ки квадрати ҳамаи ададҳои бутуни аз 1 то 10-ро ҳисоб намуда, суммаи онҳоро ёбад.

Массиви якченакаи дорои 10 ҷузъи ҷуфтҳо тартиб дода, суммаи ҷузъҳои онро ҳисоб кунед.

Массиви дученакаи дорои 20 ҷузъи тоқро тартиб дода суммаи ҷузъҳои онро ёбед.

Варианти 2.

Ҳақ ва ё ноҳақ будани ифодаи $9 \geq 7$ ва $13 = 9+4$ бо истифода аз операторҳои мантиқӣ санҷида шавад.

Қимати функсияи

$$y = \begin{cases} x + \cos x, & \text{агар } x > 0, \\ e^x + 124, & \text{агар } x = 0, \\ \frac{x}{bx^2 - 1} + ax, & \text{агар } x < 0, \end{cases}$$

ҳангоми $a = 0.5$, $b = 1.8$ ва $x \in [-5; 5]$ будан, ҳисоб карда шавад.

Суммаи ҳосили ҷамъи ададҳои ҷуфти дохили порчаи $[1; 100]$ -ро ҳисоб намоед.

Бо истифода аз функсияҳои тасодуфӣ 2 массиви дорои 20 ҷузъа тартиб дода, рӯйхати онҳоро дар алоҳидагӣ пешниҳод намоед.

Ҷамъи квадрати ададҳои ҷуфти массиви дода шуда, бо назардошти адади мусбати n , аз 1 то n ёфта шаванд.

Дар заминаи мисолу масъалаҳои болоӣ дар ҳамаи гурӯҳҳои озмоишӣ байни донишҷӯён санҷиш гузаронида шуда, самаранокии татбиқи технологияҳои мобилӣ дар раванди омӯзиши забонҳои барномасозии C++ ва C# муайян карда шуд (ҷадвалҳои 1 ва 2).

Дар раванди санҷиш барои ҳар як гурӯҳ саволномаи тестии иборат аз 10 саволӣ интихоб шуда, барои ҷавоби дурусти ҳар як саволи пешниҳодшуда 10 ҳол (дар маҷмӯъ 100 ҳол) муайян карда шуд. Марҳилаи корҳои санҷишӣ амалӣ бошад, дар доираи 5 масъалаи аз ду вариант иборатбуда пешниҳод карда шуд ва барои ёфтани ҷавоби дурусти ҳар як масъала 20 ҳол (дар маҷмӯъ 100 ҳол) муайян карда шуд [11, 14].

Ҷадвали 1 – Натиҷаи санҷиши самаранокии омӯзиши забонҳои барномасозӣ бо татбиқи технологияҳои мобилӣ дар гурӯҳҳои озмоишӣ ДОТ дар н. Рашт давоми соли 2020-2024

Соли хониш	2020-2021		2021-2022		2022-2023		2023-2024	
Марҳилаи 1	ГТ	ГН	ГТ	ГН	ГТ	ГН	ГТ	ГН
Санҷиши дониши ибтидоӣ	15%	15%	17%	17%	19%	19%	20%	20%
Санҷиш пас аз анҷоми курси омӯзиши забони C++ (дарсади азхудкунӣ)	77,8%	55,5%	76,9%	50%	81,2%	66,7%	83,3%	63,6%
Санҷиш пас аз анҷоми курси омӯзиши забони C++ (сифати таълим)	55,5%	44,4%	53,8%	33%	75%	53,3%	66,7%	54,35%

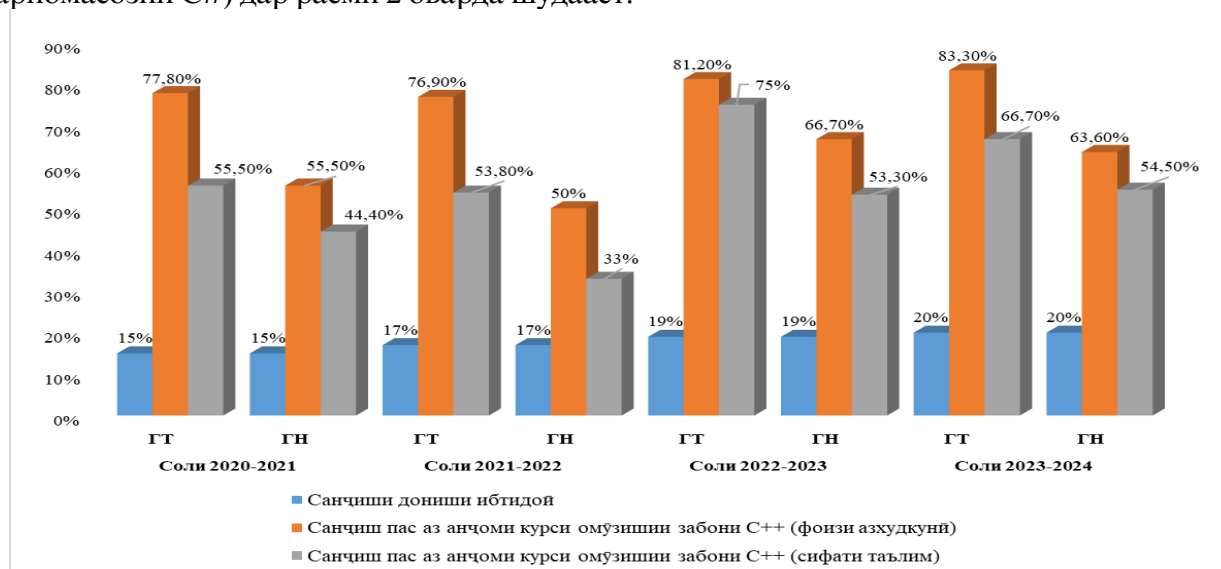
Марҳилаи 2								
Санҷиши ибтидоӣ	25%	22%	27%	24%	30%	28%	35%	31%
Санҷиш пас аз анҷоми курси омӯзиши забони C# (дарсади азхудкунӣ)	77,8%	66,7%	69,2%	66,7%	87,5%	73,3%	83,3%	72,7%
Санҷиш пас аз анҷоми курси омӯзиши забони C# (сифати таълим)	66,7%	55,5%	61,5%	50%	68,7%	60%	75%	54,5%

Дар раванди гузаронидани озмоишҳои педагогӣ додаҳои ҷадвали 1 чунин ҳосил шудаанд:

Дар марҳилаи якум (санҷиши дониши ибтидоӣ) тариқи саволномаҳои тестӣ дониши барномасозии донишҷӯёни ҳамаи гурӯҳҳо санҷида шуда, пас аз он курси омӯзиши забони барномасозии C++ роҳандозӣ карда шуд. Пас аз онҷо ғфти курси омӯзишӣ боз дониши донишҷӯён тариқи саволномаҳои тестӣ ва кори санҷишӣ муайян шуда, дар натиҷа дарсади азхудкунии маводҳои омӯхташуда ва сифати таълим арзёбӣ карда шуд.

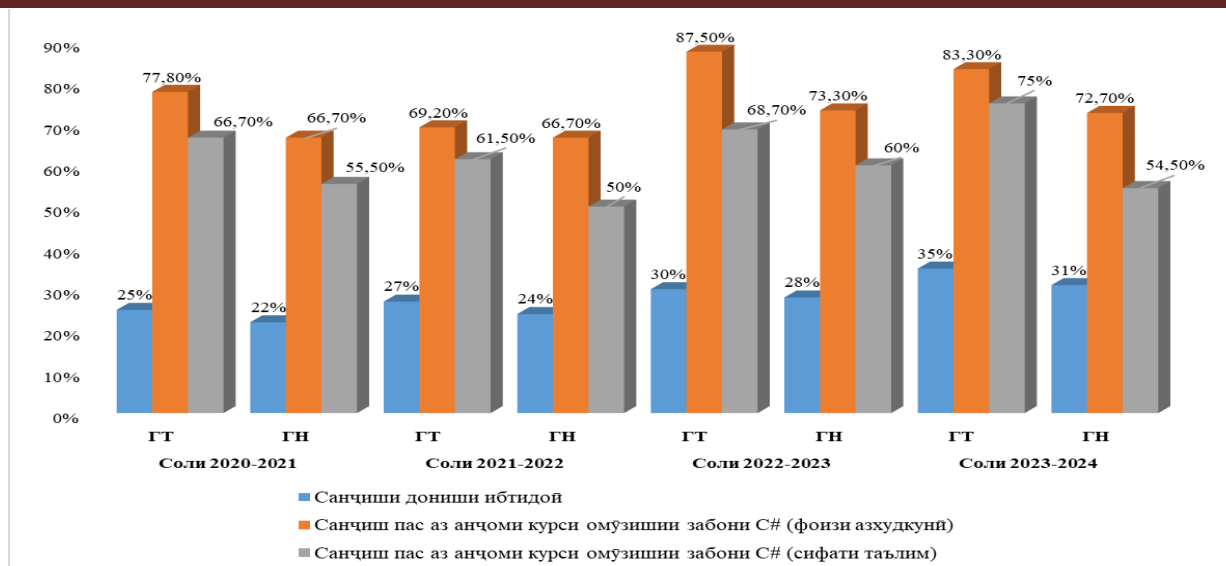
Дар марҳилаи дуюм ҳамчун марҳилаи якум санҷиши ибтидоии дониши донишҷӯён аз забони барномасозии C# санҷида шуда, пас аз он курси омӯзишӣ роҳандозӣ карда шуд. Дар ин марҳила низ, чун марҳилаи якум пас аз анҷоми курси омӯхташуда дарсади азхудкунии мавзӯҳо ва сифати таълим арзёбӣ карда шуд.

Қиёси натиҷаҳои диаграммавии марҳилаи якум (самаранокии омӯзиши забони барномасозии C++) дар расми 1 ва аз марҳилаи дуюм (самаранокии омӯзиши забони барномасозии C#) дар расми 2 оварда шудааст:

Расми 1 – Қиёси марҳилаи якуми самаранокии татбиқи технологияҳои мобилӣ дар гурӯҳҳои озмоишии ДОТ дар н. Рашт давоми солҳои 2020-2024

Таҳлили диаграммавии озмоишии марҳилаи якум дар ДОТ дар н. Рашт (расми 1) нишон медиҳад, ки солҳои 2020-2021 дар гурӯҳи таҷрибавӣ (ГТ) дарсади азхудкунӣ 77,8%, дар гурӯҳи назоратӣ (ГН) 55,5% (фарқи 22,3%) ва сифати таълим бошад, дар ГТ 55,5% ва дар ГН 44,4% (фарқи 11,1%)-ро таъкид медиҳад. Ҳамин тавр, давоми солҳои 2021-2022 дарсади азхудкунӣ дар ГТ 76,9% дар ГН 50% (фарқи 26,9%), сифати таълим дар ГТ 53,8%, дар ГН 33% (фарқи 20,8%), солҳои 2022-2023 дарсади азхудкунӣ дар ГТ 81,2%, дар ГН 66,7% (фарқи 14,5%), сифати таълим дар ГТ 75%, дар ГН 53,3% (фарқи 21,7%), солҳои 2023-2024 дарсади азхудкунӣ дар ГТ 83,3%, дар ГН 63,6% (фарқи 19,7%), сифати таълим дар ГТ 66,7%, дар ГН 54,5% (фарқи 12,2%)-ро таъкид мекунад [13, 14].

Расми 2 – Қиёси марҳилаи дуҷуми самаранокии татбиқи технологияҳои мобилӣ дар гурӯҳҳои озмоишии ДОТ дар н. Рашт давоми солҳои 2020-2024

Таҳлили диаграммавии озмоишии марҳилаи дуҷум дар ДОТ дар н. Рашт (расми 3.8) бошад, нишон медиҳад, ки солҳои 2020-2021 дар гурӯҳи таҷрибавӣ (ГТ) дарсади азхудкунӣ 77,8%, дар гурӯҳи назоратӣ (ГН) 66,7% (фарқи 11,1%) ва сифати таълим бошад, дар ГТ 66,7% ва дар ГН 55,5% (фарқи 11,2%), солҳои 2021-2022 дарсади азхудкунӣ дар ГТ 69,2% дар ГН 66,7% (фарқи 2,5%), сифати таълим дар ГТ 61,5%, дар ГН 50% (фарқи 11,5%), солҳои 2022-2023 дарсади азхудкунӣ дар ГТ 87,5%, дар ГН 73,3% (фарқи 14,2), сифати таълим дар ГТ 68,7%, дар ГН 60% (фарқи 8,7%), солҳои 2023-2024 дарсади азхудкунӣ дар ГТ 83,3%, дар ГН 72,7% (фарқи 10,6%), сифати таълим дар ГТ 75%, дар ГН 54,5% (фарқи 20,5%) -ро ташкил мекунад.

Қиёси диаграммавии таҳлили озмоишҳои педагогии гузаронидашуда (расмҳои 1 ва 2) нишон медиҳанд, ки дар ҳамаи марҳилаҳо самаранокии татбиқи технологияҳои мобилӣ дар раванди омӯзиши забонҳои барномасозии C++ ва C# фарқкунанда аст.

Тавре, таҳлилҳо нишон медиҳанд, дар ҳамаи гурӯҳҳои таҷрибавӣ нисбат ба гурӯҳҳои назоратӣ нишондоҳо ҳам дар фоизнокии азхудкунӣ ва ҳам аз рӯи сифати таълим зиёд аст. Масалан, танҳо солҳои 2023-2024 дар ДОТ дар н. Рашт дарсади азхудкунӣ дар гурӯҳи таҷрибавӣ 83,3% ва дар гурӯҳи назоратӣ 63,6% -ро ташкил мекунад, ки фарқият 19,7% мебошад. Сифати таълим бошад, дар гурӯҳи таҷрибавӣ 66,7% ва дар гурӯҳи назоратӣ 54,5%, ки дар инҷо фарқи 12,2% дида мешавад. Ин нишондодҳо бевосита аз самаранокии татбиқи технологияҳои мобилӣ дар раванди омӯзиши забонҳои барномасозии муосир гувоҳӣ медиҳанд.

Ҷадвали 2 –Натиҷаи санҷиши самаранокии омӯзиши забонҳои барномасозӣ бо татбиқи технологияҳои мобилӣ дар гурӯҳҳои озмоишии ДДТТ давоми соли 2022-2024

Соли ҳафта	2020-2021		2021-2022	
Марҳилаи 1	ГТ	ГН	ГТ	ГН
Санҷиши дониши ибтидоӣ	17%	17%	20%	20%
Санҷиш пас аз анҷоми курси омӯзиши забони C++ (дарсади азхудкунӣ)	77,8%	55,5%	72,7%	63,6%
Санҷиш пас аз анҷоми курси омӯзиши забони C++ (сифати таълим)	66,6%	33,3%	63,6%	54,5%
Марҳилаи 2				
Санҷиши ибтидоӣ	20%	18%	24%	22%
Санҷиш пас аз анҷоми курси омӯзиши забони C# (дарсади азхудкунӣ)	88,8%	66,6%	81,8%	72,7%

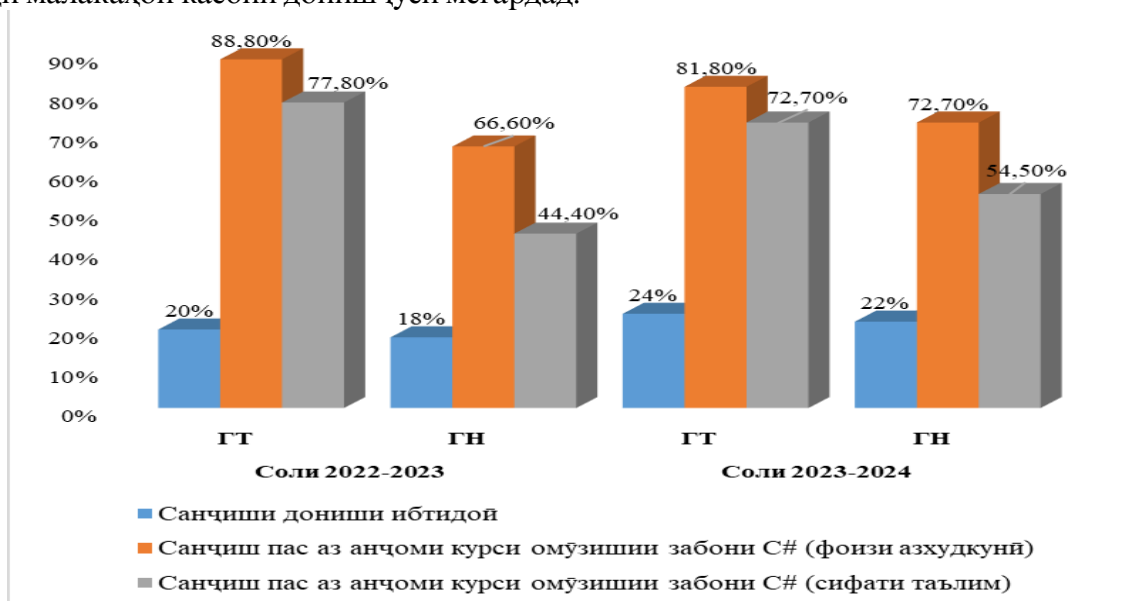
Санҷиш пас аз анҷоми курси омӯзишии забони C# (сифати таълим)	77,8%	44,4%	72,7%	54,5%

Қиёси натиҷаҳои диаграммавии марҳилаи якуми дар гурӯҳҳои озмоишии ДДТТ дар расми 3 ва аз марҳилаи дуюм дар расми 4 оварда шудааст:

Расми 3 – Қиёси марҳилаи якуми самаранокии татбиқи технологияҳои мобилӣ дар гурӯҳҳои озмоишии ДДТТ, давоми солҳои 2022-2024

Озмоишҳои педагогӣ дар гурӯҳҳои интихобшудаи ДДТТ ҳам собит намуданд, ки татбиқи технологияҳои мобилӣ дар раванди омӯзиши забонҳои барномасозии муосир боиси рушди малакаҳои касбии донишҷӯён мегардад.

Расми 4 – Қиёси марҳилаи дуюми самаранокии татбиқи технологияҳои мобилӣ дар гурӯҳҳои озмоишии ДДТТ, давоми солҳои 2022-2024

Ҳамин аст, ки давоми солҳои 2022-2023, дар марҳилаи якум дарсади азҳудкунӣ дар ГТ 77,8%, дар ГН 55,5% (фарқи 22,3%), сифати таълим дар ГТ 66,6%, дар ГН 33,3% (фарқи 33,3%), дар марҳилаи дуюм дарсади азҳудкунӣ дар ГТ 88,8%, дар ГН 66,6% (фарқи 22,2%), сифати таълим дар ГТ 77,8% ва дар ГН 44,4% (фарқи 33,5%)-ро ташкил медиҳад. Солҳои 2023-2024 бошад дарсади азҳудкунӣ марҳилаи якум дар ГТ 72,7%, дар ГН 63,6% (фарқи 9,1%), сифати таълим дар ГТ 63,6%, дар ГН 54,5% (фарқи 9,1%), дар марҳилаи дуюм дарсади азҳудкунӣ дар ГТ 81,8%, дар ГН 72,7% (фарқи 9,1%), сифати таълим дар ГТ 72,7%, дар ГН 54,5% (фарқи 18,2%) – ро ташкил медиҳад.

Ҳамаи таҳлилҳо дар гурӯҳҳои озмоишии ДДТТ ҳамчун дигар муассисаҳои таълимии интихобшуда, афзалиятҳои татбиқи технологияҳои мобилиро дар раванди омӯзиши забонҳои барномасозӣ аз рӯйи нишондодҳои фарккунанда собит намуданд.

Ҳамин тавр, дар раванди таҳлиии озмоишҳои педагогии таҳикоти мазкур, самаранокии татбиқи технологияҳои мобилӣ ҳангоми омӯзиши забонҳои барномасозӣ муайян ва таҳлил карда шуд. Таҳлилҳои гузаронидашуда гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки бо роҳандозӣ намудани усули дурусти татбиқи технологияҳои мобилӣ дар раванди омӯзиши забонҳои барномасозӣ дарсади азхудкунии маводҳои омӯхташаванда ва сифати таълимро баланд бардоштан мумкин аст, зеро технологияҳои мобилӣ раванди омӯзиши барномасозиро барои донишҷӯён чандин маротиба осон ва қулай мегардонанд.

АДАБИЁТ:

1. Болотов, В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В.А. Болотов, В.В. Сериков // – Педагогика, 2003. – № 10. – С. 8-14.
2. Вербицкий, А. А. Личностный и компетентности подходы в образовании: проблемы интеграции / А.А. Вербицкий, О.Л. Ларионова. – М.: Логос, 2010. – 334 с.
3. Давлатов, А. И. Чанбаҳои назариявӣ ва методии оморасозии омӯзгорони оянда дар самти амсиласозии компютерӣ / А.И. Давлатов, И.М. Саидзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2023. – Том. 2, –№. 12. – С. 267-274.
4. Жук, О. Л. Педагогическая подготовка студентов: компетентности подход / О.Л. Жук. – Минск: РИВШ, 2009. – 336 с.
5. Зеер Э. Ф. Ключевые квалификации и компетенции в личностно ориентированном профессиональном образовании / Э.Ф. Зеер // – Образование и наука, 2000. – № 3(5). – С. 90-102.
6. Казачек, Н. А. Педагогические условия формирования предметной компетентности будущего учителя математики: дис. канд. пед. наук. – Чита, 2011. – 233с.
7. Комилиен, Ф. С. Роҳнамои фанни технологияи иттилоотӣ барои синфи 5-ум / Ф. С. Комилиен, С.Р. Курбонов, И. М. Саидов. – Душанбе: МАОРИФ, 2018. – 160 с.
8. Саидзода, И. М. Амсилаи системаи иттилоотии кафедра / И.М. Саидзода, А.И. Давлатов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 1(45). – С. 360-367.
9. Саидов, И. М. Асосҳои амсиласозии риёзӣ / И.М. Саидов. – Душанбе: Меҳроҷ-граф, 2020. – 152с.
10. Саидов, И. М. Истифодаи технологияҳои компютерӣ дар фаъолияти таълимӣ / И.М. Саидов, А.И. Саидҷаҳфаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2021. – №1. – С. 220-227.
11. Саидов, И.М. Омӯзиши технологияи иттилоотӣ ҳамчун омилҳои рушди салоҳиятҳои дониши хонандагон [Матн] / И.М. Саидов, С.Ҳ. Мирзоев, Қ.Э. Ҳайётов // Паёми пажуҳишгоҳи рушди маориф. Бахши педагогика психология. – 2021. – №1,(33). – С. 60-64.
12. Хеннер, Е. К. Формирование ИКТ-компетентности учащихся и преподавателей в системе непрерывного образования / Е. К. Хеннер. – М.: Бином, 2008. – 188 с.
13. Ҳайётов Қ. Э. Истифодаи технологияҳои мобилӣ дар раванди таълим. // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ (Қисми 2). – Бохтар, 2023. – №1/4 (116). – С. 93-99.
14. Saidzoda, I. M. Mobile technologies as a teaching tool: methodological and didactic aspects / I. M. Saidzoda, K.E. Hayotov // International scientific journal «Endless Light in Science», – Astana, 2024. №1. – P. 95-97. DOI 10.24412/2709-1201-2024-23-95-97

ТАҲЛИЛИ ОЗМОИШҲОИ ПЕДАГОГИИ Омӯзиши забонҳои барномасозии муосир бо татбиқи технологияҳои мобилӣ

Мақола ба масъалаи таҳлиии озмоишҳои педагогии омӯзиши забонҳои барномасозии муосир бо татбиқи технологияҳои мобилӣ бахшида шуда, дар он самаранокии татбиқи технологияҳои мобилӣ ҳангоми омӯзиши забонҳои барномасозӣ муайян ва таҳлил карда шуд. Дар раванди таҳқиқот масъалаҳои зерин ҳалли худро ёфтанд:

Дар байни ҳамаи гурӯҳҳои озмоишӣ санҷиш гузаронида шуда, самаранокии татбиқи технологияҳои мобилӣ зимни омӯзишӣ забонҳои барномасозӣ муайян карда шуд.

Бо истифода аз имкониятҳои амсилаҳои компютерӣ тавассути чадвали электронии MS Excel 2019 диаграммаи қиёсии таҳлилҳои гузаронидашуда таҳия карда шуда, натиҷаҳои он таҳқиқ карда шуд;

Дар раванди таҳлилҳои гузаронидашуда, қиёси самаранокии татбиқи технологияҳои мобилӣ дар раванди таълими барномасозӣ бо таълими анъанавӣ ошкор карда шуда, барои ҳар як гурӯҳи интихобшуда фарқияти он бо афзалиятҳои зиёд нишон дода шуд.

Таҳлилҳои гузаронидашуда гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки бо роҳандозӣ намудани усулҳои дурусти татбиқи технологияҳои мобилӣ дар раванди омӯзиши забонҳои барномасозӣ дарсади азхудкунии маводҳои омӯхташаванда ва сифати таълимиро баланд бардоштан мумкин аст, зеро технологияҳои мобилӣ раванди омӯзиши барномасозиро барои донишҷӯён чандин маротиба осон ва қулай мегардонанд.

Калидвожаҳо: технологияҳои мобилӣ, раванди таълим, донишҷӯ, омӯзгор, малака, маҳорат, барномасоз, иттилоот.

АНАЛИЗ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЭКСПЕРИМЕНТОВ ПО ОБУЧЕНИЮ СОВРЕМЕННЫМ ЯЗЫКАМ ПРОГРАММИРОВАНИЯ С ПРИМЕНЕНИЕМ МОБИЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Статья посвящена анализу педагогических экспериментов по обучению современным языкам программирования с применением мобильных технологий. В ней исследуется эффективность применения мобильных технологий в процессе изучения языков программирования. В ходе исследования были решены следующие задачи:

В различных экспериментальных группах был проведен тест, в результате которого была определена эффективность применения мобильных технологий в обучении языкам программирования.

С использованием компьютерных средств, через электронную таблицу MS Excel 2019, была разработана сравнительная диаграмма анализов, и полученные результаты были исследованы.

В ходе проведенных анализов было выявлено сравнение эффективности применения мобильных технологий в процессе обучения программированию с традиционным обучением, что показало преимущества мобильных технологий для каждой из выбранных групп.

Результаты проведенных анализов свидетельствуют о том, что правильное использование мобильных технологий в процессе обучения языкам программирования может значительно повысить процент усвоения учебного материала и качество обучения, так как мобильные технологии делают процесс обучения программированию более удобным и доступным для студентов.

Ключевые слова: мобильные технологии, процесс обучения, студент, преподаватель, навыки, мастерство, программист, информация.

ANALYSIS OF PEDAGOGICAL EXPERIMENTS IN TEACHING MODERN PROGRAMMING LANGUAGES WITH THE APPLICATION OF MOBILE TECHNOLOGIES

This article is dedicated to the analysis of pedagogical experiments in teaching modern programming languages with the application of mobile technologies. It examines the effectiveness of implementing mobile technologies in the learning process of programming languages. The following tasks were addressed in the research:

A test was conducted among all experimental groups to determine the effectiveness of applying mobile technologies in the teaching of programming languages.

Using computer tools, specifically the MS Excel 2019 spreadsheet, a comparative diagram of the conducted analyses was created and the results were examined.

During the analyses, a comparison of the effectiveness of applying mobile technologies in the process of programming education with traditional teaching methods was made, showing significant advantages of mobile technologies for each selected group.

The results of the conducted analyses indicate that by applying correct methods of using mobile technologies in the teaching of programming languages, it is possible to increase the percentage of material retention and improve the quality of education, as mobile technologies make the process of learning programming much easier and more accessible for students.

Key words: mobile technologies, learning process, student, teacher, skills, proficiency, programmer, information.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хайётов Қурбоналӣ Эмомуддинович-муаллими калони кафедраи “информатика-барномасоз”-и ДОТ дар н.Рашит, Ҷумҳурии Тоҷикистон, н.Рашит, кучаи Э.Муҳиддинов 63. Тел.: (+992) 988983394, E-mail: rasht_94-94@mail.ru.

Сведения об авторе: Хайётов Курбонали Эмомудинович-стар.преп. кафедры информатика-программист ТПИ в Рахитском районе, Республика Таджикистан, р.Рахит улица Э. Мухиддинов 63. Тел.: (+992) 988983394, E-mail: rasht_94-94@mail.ru.

Information about author: Hayotov Kurbonali Emomudinovich-senior of the department Informatic-programmist, TPI in Rasht district, Republic of Tajikistan, E. Muhiddin strit 63, Tel: 988983394, E-mail: rasht_94-94@mail.ru.

ТДУ:372.865 (575.3)

МАШҒУЛИЯТИ НАМУНАВИИ ФАННИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ВА ХУСУСИЯТИ ТАТБИҚИ ОН ДАР ИСТЕҲСОЛОТ

(барои зинаи таҳсилоти миёнаи касбӣ)

Бобохонов Х. Ю.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.

Санаи 26.12.2019 Асосгузори Сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ ба масъулони соҳаи илм ва маориф дастуру супоришҳои мушаххас дода, таъкид карданд, ки

«...назорати азхудкунии донишҳои замонавиро пурзӯр гардонида, наврасону ҷавононро ба мутолиаи китобҳои бадеиву илмӣ ташвиқ намоянд, қобилияти эҷодии онҳоро тақвият бахшанд ва ба таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ тавачҷуҳи бештар зоҳир намоянд.» [1]

Вобаста ба ин, Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намуданд, ки ба хоҳири боз ҳам бештар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин, барои тавсеаи тафаккури техникаи насли наврас солҳои 2020 - 2040 “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” эълон карда шаванд. [1]

Кайд карадан ба маврид аст, ки соли 2020 бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» ба имзо расида буд. [2]

Илмҳои дақиқ, риёзӣ, табиатшиносӣ, техникаӣ ва технологияҳои инноватсионӣ заминаи рушди устувори пешравии тамаддун буда, дар замони муосир яке аз самтҳои калидӣ ва қувваи бузурги истеҳсолкунанда ба ҳисоб мераванд.

Президенти мамлакат дар воҳӯрӣ бо олимони ҷумҳурӣ 18 марти соли 2020 иброз намуданд, ки **«асри XXI замони пешрафти бесобиқаи илм ва техникаву технологияҳои навин мебошад. Дар чунин шароит рушди минбаъдаи ҳар мамлакат ба дастгирӣ ва дар истеҳсолот ҷорӣ кардани дастовардҳои илмӣ вобаста аст. Вобаста ба ин мо дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба сармояи инсонӣ диққати аввалиндараҷа додаем. Имрӯз бе илму инноватсия, технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии техникаӣ қадаме ба пеш гузошта намешавад. Мо дар доираи рушди илмҳои муосир саноатикунории босуръати мамлакатро ҳадафи ҷорими стратегияи мамлакат эълон намудем.**

Дар ин раванд мақсад дорем, ки истифодаи технологияҳои муосирро дар тамоми соҳаҳои иқтисоди миллӣ густариш дода, тафаккури техникаи аҳоли, дар навбати аввал, ҷавононро тақвият бахшем, барои пешрафти илмҳои бунёдӣ ва техникаву технологӣ фазои мусоид фароҳам оварем». [2]

Мо пажуҳишгарону олимони ҷумҳуриро зарур аст, ҷавобан ба ғамхориҳои Пешвои маҳбуби миллат, Президенти муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон таҳқиқоти илмиро бештар карда вобастагии илмро ба истеҳсолот таъмин намоем ва дар рушди илм саҳми худро гузорем.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, самтҳои гуногуни соҳаҳои хоҷагии халқ муттаҳасисон омода карда мешаванд. Вобаста ба талаботи бозори меҳнати дохилӣ ва хориҷӣ дар рафти оморасозии муттаҳасисони ин зинаи таҳсилот таълими фанни технологияи информатсионӣ (мувофиқи стандарти давлатии таҳсилот) хатмӣ мебошад. [3]

Таҳқиқот дар атрофи раванди омӯзиши фанни технологияи иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ баъзе камбудию нуқсонҳои мушоҳида ва мавриди таҳлилу баррасӣ ва баланд бардоштани сифати омӯзишу парвариш қарор дода шуд. [4]

Аксар омӯзгорон дар таълими фанни технологияи иттилоотӣ бештар ба паҳлуҳои назариявӣ таъя намуда, ба самтҳои амалию истеҳсолӣ камтар аҳамият медиҳанд, ки ин салоҳияти иттилоотии донишҷӯёнро бедор ва ҳавасманд намегардонад. Дар силлабус ва барномаҳои корӣ мавзӯҳои назариявӣ бештар ҷой дода шуда, машғулиятҳои, ки хусусияти амалӣ доранд, кам ба ҷашм мерасанд.

Масалан, рафти озмоиш дар баъзе муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ собит намуд, ки омӯзгорон дар машғулиятҳо аз мафҳуми информатика ва информатсия оғоз намуда,

барои таърихи пайдоиши МЭХ, наслҳои МЭХ ва дигар мавзӯҳои назариявӣ соатҳои бисёр (аз 3-6) истифода мебаранд. Хуб мешуд, ки омӯзгорони фан ба амалия така намуда, омӯзиши мавзӯҳое, ки дар он назария, мохиятноки мебошад ба донишҷӯён ҳамчун кори рефератӣ ё семинарӣ супоранд.

Омилҳои асосии рушди фарҳанги иттилоотии донишҷӯён дар усули қабулкунӣ, ғункунӣ, ниғаҳдорӣ, ҷустуҷӯӣ, табдил, сабт, ирсол ва истифодаи иттилоот пешниҳод карда мешавад. Барои амали намудани ин ҳадафҳо воситаҳои барномаҳои амалие, татбиқ карда мешаванд, ки онҳоро “Системаҳои идоракунии пойгоҳи додаҳо” меноманд. Пойгоҳи додаҳо пеш аз ҳама барои худкорсозии равандҳои захирасозӣ, ҷустуҷӯӣ, идоракунӣ ва лоиҳакашӣ пешбинӣ шудааст. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ барои равияҳои техникӣ, технологӣ, иқтисодӣ, омӯзгорӣ, тиббӣ истифода аз ин воситаҳои барномавӣ талаботи замони муоссир мебошад. Омӯзиши ин муҳити барномавӣ ба донишҷӯён имкониятҳои ниғаҳдорӣ, захирасозӣ, табдилдиҳӣ ва паҳнкунии иттилоотро ташаккул дода, дар амалия майлу хоҳиш ва таъбу завқи онҳоро бедор мекунад. [5]

МАҚСАДИ ДАРС

Донишҷӯёну касбомӯзон бояд донанд:

- роҳҳои дарёфти иттилоот;
- сохтани системаҳои иттилоотӣ;
- сохторсозии додаҳо;
- мафҳумҳои майдон ва навишта дар пойгоҳи додаҳо;
- амсилаҳои додаҳо дар шакли иерархӣ (дарахтмонанд), шабакавӣ ва релятсионӣ (ҷадвали);
- робитасозӣ байни объектҳои иттилоотӣ;
- вазифаҳои асосии системаҳои идоракунии пойгоҳи додаҳо;
- объектҳои асосии муҳити барномавӣ ва вазифаҳои онҳо;
- афзорҳои ҷадвалсозӣ, идоракунӣ, коркард ва интиқоли додаҳо дар муҳити пойгоҳи додаҳо;
- марҳалаҳои асосии таҳия ва сохтани пойгоҳи додаҳо;

МЕТОДҲО

Даҳонӣ (шифохӣ), лексия, суҳбат, намоишдиҳӣ,

Айёният: нақша, ҷадвал, расм, тасвирҳо, тахтаи электронӣ, муҳити барномавии Microsoft Access 2010

Амали: мушоҳида, супоришҳо, кор бо китобҳои фанӣ, усули фаъолгардонӣ, масъалагузорӣ, корҳои инфиродӣ ва гурӯҳӣ.

РАВИШИ ДАРС

Қисми ташкили дарс:

- а) ба ҷо овардани одоби муошират;
- б) тайёр намудани донишҷӯён ба дарс;
- в) аз назар гузаронидани иштироки донишҷӯён;
- г) мавҷуд будани бӯро латта; (дар баъзе мавридҳо усули таълими анъанавӣ, самаранок аст)
- д) тоза будани синф аз ҷиҳати тозагӣ ва беҳдоштӣ; [6]

Пурсиши супориши мустақилона:

Аз аҳли гурӯҳ ба таври фаврӣ 8-10 дақиқа супориши мустақилона пурсида мешавад. Ҳамин тариқ, на камтар аз 50%-и фаъолияти донишҷӯён арзёбӣ карда шавад.

Пешниҳод ва муҳокимаи мавзӯи нав

Ба донишҷӯён мавзӯи навро муаррифӣ ва онҳоро барои муҳокима даъват кардан зарур аст. Аз донишҷӯён оид ба қабули яке аз нақшаҳои дарсӣ пурсидан лозим аст.

Матни мухтасари лаксия

Номи мавзӯ: Сохтани пойгоҳи додаҳо (дар мисоли дармонгоҳ-беморхона)

Гузориши масъалаи иттилоотии объект. Таҳияи низоми худкор (автоматикунонидашуда) дар беморхонаҳо имрӯзҳо яке аз масъалаҳои мубрам ва мушкилоти ҳалталаб ба ҳисоб меравад. Таҳияи ин низом ҳамкориҳои коршиносони технологияи иттилоотӣ ва тибро талаб мекунад. Коршиноси технологияҳои компютерӣ на ҳамеша хусусиятҳои соҳаи мавзӯро медонад, ки вай барои он низоми иттилоотӣ месозад. Аз ин рӯ, дар марҳалаи масъалагузорӣ барои таҳияи низоми иттилоотӣ дар баробари

коршиноси технологияҳои компютерӣ ҳатман бояд мутахассиси соҳаи мавзӯй низ иштирок намояд.

Дар масъалаи интиҳобкардашуда соҳаи мавзӯи ин соҳаи тиб мебошад. Таҳияи низоми иттилоотӣ аз якҷанд марҳала сарчашма мегирад, ки ин марҳаларо марҳалаи *гузориши масъала* меноманд.

Дар ин марҳала вазифаи коршиноси технологияи иттилоотӣ пешниҳод намудани маҳсулоти иттилоотист, ки барои мутахассисони соҳаи тиб пешниҳод карда мешавад. Дар ин марҳала коршиноси соҳаи тибро зарур аст, ки тавсифномаи соҳаи тибро тартиб дода ба барномасоз (коршиноси технологияи иттилоотӣ) пешниҳод намоянд. Мутахассиси соҳаи тиб пурра медонад, ки дар соҳаи онҳо кадом мушкilotҳои ҳалталаб мавҷуд аст. Яъне корманди тиб бояд донад, ки натиҷаи ниҳои самаранокии низоми иттилоотӣ чи гуна аст. Ҳангоми тартибдиҳии тавсифнома таҷриба ва малакаҳои шахсии корманди тиб метавонад пурра истифода шавад.

Мушкilot дар аксарияти беморхонаҳои ноҳияи дурдаст, баъзе шахру ноҳияҳо дар он аст, ки фаъолияти кормандони тиб ҳанӯз бо усули анъанавӣ сурат мегирад, ки ин амал ба талаботи имрузаи тиб аз рӯи стандарт пурра ҷавобгӯ набуда, инчунин ба сатҳи сифати хизматрасонӣ дар соҳаи тиб таъсири манфӣ мерасонад, ки дар зер якҷанд омилҳои онҳо пешниҳод карда мешаванд.

Бақайғирии беморон ва нигоҳдории таърихи бемор (история болезни);

Ҷамъовари маълумотҳои фаврӣ оид ба раванди ташхису таҳлили тиббӣ ва натиҷаи онҳо;

Таксимот ва ҷобачогузори мутахассисон вобаста ба беморони пешниҳодшуда

Нигоҳдории маълумот оид ба беморон.

Хизматрасонии қисми хоҷагидории муассисаҳои тиббӣ.

Сарфаи манбаъҳои барқӣ дар раванди фаъолияти кормандони тиб.

Сарфаи маводи дафтардорӣ (конселярӣ).

Самаранок истифодабарии вақт.

Мушоҳидаҳои нишон медиҳад, ки дар раванди муроҷиати беморону наздикон ба табибон бисёр ҳолатҳо вақти хеле зиёдро мегирад.

Масалан: Дар бинои №-и табобати беморони асаби кӯдакона беморхонаи Қарияи болои ш. Душанбе раванди муроҷиат чунин аст. Дар шуъбаи бақайдгирӣ қартаи беморон ба ноҳияҳо ё шахрҳо ҷудо карда шудаанд. Вале барои дарёфти ҳуҷҷати номбурда ва духтури вобастакардашуда чи қадар вақт мегузарад. Дар долони бино соатҳо навбатпой карда мешавад. Дар ин ҳолатҳо аҳволи бемор боз ҳам баъдтар мешавад. Агар ҳамин амал дар беморхонаи касалиҳои сироятӣ бошад, эҳтимолияти ба ягон навъи беморони сироятӣ мубтало гаштани одамони солим вучуд дорад.

Балоиҳағирии низоми иттилоотӣ. Дар сурати худкор гардонидани шуъбаи бақайдгирии беморхона (регистратура) сифати хизматрасонӣ беҳтар ва раванди фаъолияти кормандон самаранок мегардад.

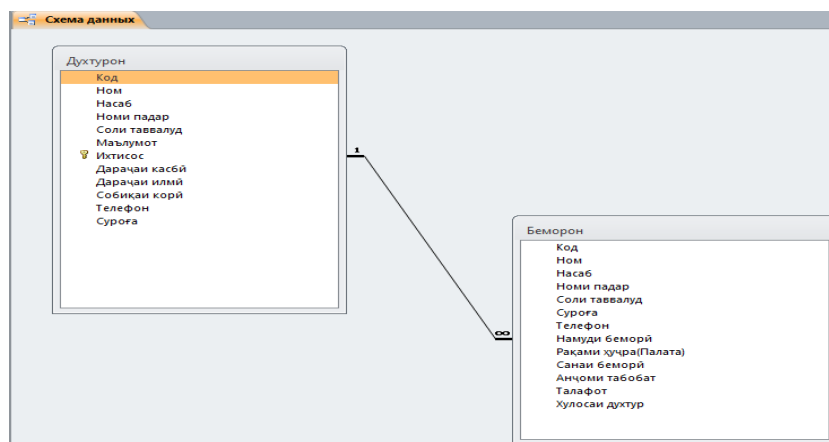
Дар таъминоти барномавии низоми иттилоотӣ истилоҳи бо номи ЗАПРОС (ДАРХОСТ) татбиқ мегардад, ки амали ҷустуҷӯи маълумотро дар кӯтоҳтарини лаҳза ба наздикони бемор ё духтури вобастакардашуда пешниҳод мегардонад.

Пас аз муфассал тартиб додани тавсифномаи соҳаи мавзӯӣ, зарур аст, ки синфи объектҳо мушаххас ва навъи робитаи байни онҳо муайян карда шавад. Ҳамзамон параметрҳои алоҳидаеро бояд муқаррар кард, ки онҳо ин соҳаи мавзӯиро тасвир мекунанд. Одатан ин параметрҳо хусусиятҳои синфҳои ҷудокардашударо ифода мекунанд. Иҷрои ин амалҳоро марҳалаи *балоиҳағирии низоми иттилоотӣ* меноманд. [7]

Масалан, мо мехоҳем, ки ба воситаи низоми иттилоотӣ баҳисобгирии қабули беморонро дар беморхона инъикос намоем. Барои соҳаи мавзӯии тиб объектҳои **ДУХТУРОН** ва **БЕМОРОН**-ро ҷудо мекунем. Илова бар ин, параметрҳоро интиҳоб мекунем, ки онҳо инъикосгари раванди қабули духтур мебошанд: санаи қабул, насаби духтур, насаби бемор, номи бемории ошкоршуда. Аз таҳлили ин параметрҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки параметри Насаби духтур ба синфи **ДУХТУРОН** ва параметри Насаби бемор ба синфи **БЕМОРОН** тааллуқ доранд. Дар расми 1 амсилаи вобастагии беморон ба духтурон оварда шудааст.

Ҳамин тариқ, таҳлили параметрҳои ҷудокардашуда, ки соҳаи мавзуро дар маҷмӯъ тасвир менамоянд, метавонад ба саҳеҳгардонии сохтори пойгоҳи додаҳо мусоидат кунанд. Ҳангоми иловакунии синфҳои нав ҳатман навъи робитаи байни синфҳоро аз нав аниқ кардан лозим аст.

Низоми идоракунии пойгоҳи додаҳои (база данных) муосир ба амсилаи додаҳои релятсионӣ (ҷадвалӣ) равона шудаанд. Барои ҳамин ҳам, пас аз ҷудокунии синфҳо ва параметрҳои онҳо амсилаи релятсионӣ сохта, ҷадвалҳо ва робитаҳои байни онҳоро муайян кардан лозим аст. Барои ҳар як ҷадвал ном ва навъи майдонҳои додаҳо тасвир, калидмайдонро муайян ва майдонҳои алоқавии байни ҷадвалҳоро нишон додан зарур аст. Бояд дар ёд дошт, ки дар муҳити барномавӣ танҳо робитаҳои намуди «як-ба-як» ва ё «як-ба-бисёр»-ро татбиқ кардан мумкин аст. [8]

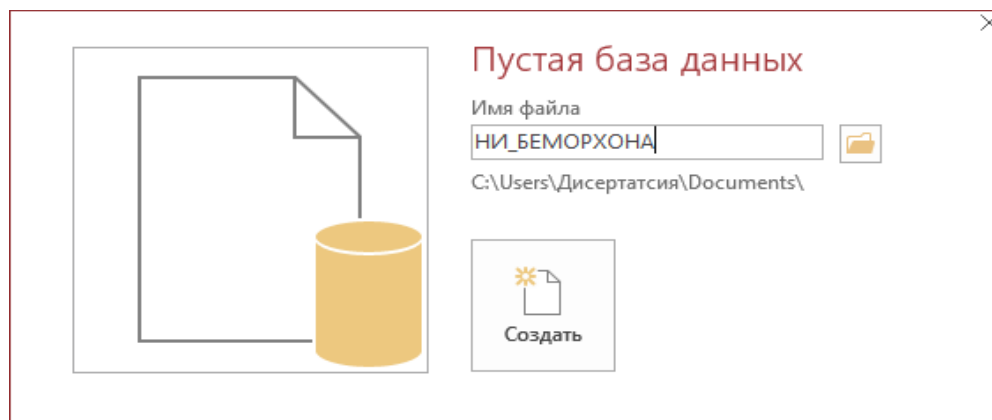

Расми 1. Амсилаи иттилоотии алоқамандии Беморон ба Духтурон

Сохтани пойгоҳи додаҳо дар низоми иттилоотии худкор. Дар ин марҳала муҳити барномавие интихоб карда мешавад, ки бо ёрии он пойгоҳи додаҳо амалӣ гардонидан мумкин бошад. Барои ин, дар бораи имкониятҳои муҳити барномавии интихобшаванда ва он масъалаҳое, ки бо ёрии он бояд ҳал карда шаванд, тасаввуроти муайян доштан лозим аст.

Пас аз омӯзиши имкониятҳои афзории муҳити барномавӣ пойгоҳи додаҳо дар компютер иҷро кардан мумкин аст. Барои сохтани амсилаи компютерии низоми иттилоотӣ пайдарпайии он амалҳоеро ба инобат гирифтани зарур аст, ки онҳоро дар сохтани дилхоҳ низоми иттилоотӣ истифода мебаранд:

Ба қор андохтани низоми идоракунии пойгоҳи додаҳо ва сохтани файли нави пойгоҳи додаҳо.

Расми 2. Сохтани файли низоми иттилоотии худкор

Сохтани ҷадвал ва дохилкунии додаҳои санҷиши барои санҷидани дурустии майдонҳои тасвиршуда.

Духтурон	Беморон
Имя поля	Тип данных
Код	Счетчик
Ном	Текстовый
Насаб	Текстовый
Номи падар	Текстовый
Соли таввалуд	Дата/время
Маълумот	Текстовый
Ихтисос	Текстовый
Дараҷаи касбӣ	Числовой
Дараҷаи илмӣ	Текстовый
Собиқаи корӣ	Числовой
Телефон	Текстовый
Суроға	Текстовый

Духтурон	Беморон
Имя поля	Тип данных
Код	Счетчик
Ном	Текстовый
Насаб	Текстовый
Номи падар	Текстовый
Соли таввалуд	Текстовый
Суроға	Текстовый
Телефон	Текстовый
Намуди беморӣ	Текстовый
Рақами ҳуҷра(Палата)	Числовой
Санаи беморӣ	Дата/время
Анҷоми табобат	Дата/время
Талафот	Логический
Хулосаи духтур	Текстовый

Расми 3. Сохтани тарҳи (конструктор)-и ҷадвалҳои ДУХТУРОН ва БЕМОРОН

Муқаррар намудани алоқаи байни ҷадвалҳо ва таъмин намудани ягонагии додаҳо аз рӯи алоқаҳо (дар расми 1 пешниҳод шудааст).

Доҳилкунӣ ва ҳифзи додаҳои санҷишӣ дар ҷадвалҳои алоқавӣ барои санҷидани дурустии алоқаҳои барқароршуда.

Беморон												Духтурон	
	Код	№	Ном	Насаб	Номи падар	Соли таввал	Маълумот	Ихтисос	Дараҷаи касбӣ	Дараҷаи илмӣ	Собиқаи корӣ	Телефон	Суроға
+		1	Амиралӣ	Маҳмуродов	Бобоқулович	04.01.1968	оли	уролог		1	н.и.т.	20 935454578	ш. Душанбе,
+		2	Шӯҳрат	Соҳибзода	Тоир	01.04.1990	оли	равондаромонӣ		1		0	н. Рӯдакӣ

Расми 4.а. Санҷиши тести доҳилкунии маълумотҳо оид ба духтурон

Беморон													Духтурон
Код	Ном	Насаб	Номи падар	Соли таввал	Суроға	Телефон	Намуди бем	Рақами ҳуҷ	Санаи бемс	Анҷоми таб	Талафот	Хулосаи ду	
1	Мехроб	Каримзода	Мирзоевич	21.06.2003	н.Ховалин	918025604	асаб	207	04.05.2022	06.05.2022	☐	бемор шифо	

Расми 4.б. Санҷиши тести доҳилкунии маълумот оид ба беморон

Бояд дар хотир дошт, ки созандаи низоми иттилоотӣ ба пойгоҳи барнома танҳо додаҳои санҷиширо ворид карда, дурустии тарзи кори ин ё он объектро месанҷад. Вақте ки низом пурра ба кор омода гардид, он гоҳ ба он яке аз истифодабарандагони ин пойгоҳ додаҳои аслиро ворид месозад.

Марҳалаи идоракунии низоми иттилоотӣ ё марҳалаи натиҷавӣ. Пас аз он ки, ҷадвалҳо сохта шуданд ва алоқаи байни онҳо барқарор гардиданд, барои идоракунии додаҳои онҳо объектҳои гуногун кор карда баромада мешаванд. Ба ин гуна объектҳо, объектҳои зеринро дохил кардан мумкин аст:

Шаклҳои экранӣ (Форма)– барои азназаргузаронӣ, воридкунӣ ва тағйирдиҳии намуди зохирии маълумот.

Беморон

Духтурон

Духтурон

Код

Ном

Насаб

Номи падар

Соли таввалуд

Маълумот

Ихтисос

Дараҷаи касбӣ

Дараҷаи илмӣ

Собиқаи корӣ

Телефон

Суроға

Шӯҳрат

Соҳибзода

Тоир

01.04.1990

оли

равондаромонӣ

1

0

н. Рӯдакӣ

Гузашта

Оянда

Расми 5а. Равзанаи дохилкунии маълумот оид ба ДУХТУРОН

Код	1
Ном	Мехроб
Насаб	Каримзода
Номи падар	Мирзоевич
Соли таввалуд	21.06.2003
Суроға	н.Ховалин
Телефон	918025604
Намуди беморӣ	асаб
Рақами ҳуҷра(Палата)	207
Санаи беморӣ	04.05.2022
Анҷоми табобат	06.05.2022
Талафот	☐
Хулосаи духтур	бемор шифои комил ёфт

Расми 5б. Равзанаи дохилкунии маълумот оид ба БЕМОРОН

Дархостҳо – барои танзим, ҷустуҷӯ ва интиҳоби маълумоти мувофиқ ба масъалаи гузошташуда.

Поле:	Ном	Насаб	Номи падар	Соли таввалуд	Суроға	Телефон	Намуди беморӣ	Рақами ҳуҷра(Палата)	Санаи беморӣ	Анҷоми табоб
Имётаблицы:	Беморон	Беморон	Беморон	Беморон	Беморон	Беморон	Беморон	Беморон	Беморон	Беморон
Сортировка:										
Вывод на экран:	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒
Условие отбора:		[Кофтаи бо насаб]								
или:										

Расми 6а. Тарҳи ташкил намудани равзанаи ҷустуҷӯ оид БЕМОРОН

Введите значение параметра ? X

Кофтаи бемор бо насаб

OK Отмена

Расми 6б. Равзанаи ҷустуҷӯи оиди БЕМОРОН

Натиҷаи ниҳои дар коғаз ҷоп ё дар экрани компютер хориҷ карда мешавад.

Номгуи мавзӯи асосие, ки дар боло нишон додем, дар соҳаи технологияи информатсионӣ қисми «Технологияи захирасозӣ, ҷустуҷӯӣ ва мураббаъсозии иттилоот» ном бурдан мувофиқи мақсад аст. Хуб мешуд, агар барои омӯзиши мавзӯҳои мазкур дар барномаи таълимии фан (силлабус) 5 соат ҷудо карда шавад.

Анҷом додани машғулият: Дар охири дарс аз 3-5 дақиқа донишҷӯён оид ба атрофи мавзӯ саволҳо дода, ҷавобҳои мушаххас бояд гиранд. Донишҷӯён ҷойи нишастии худро бо тартиб оварда, компютерҳоро тибқи талабот хомӯш карда аз синфхона берун шаванд.

Хулоса:

Донишҷӯён дар раванди дарс чунин салоҳиятҳои касбии техникаро соҳиб мешаванд:

- зеҳни онҳоро барои роҳҳои дарёфти иттилоот ташаккул медиҳад;
- ба мазмуну мундариҷаи сохтани системаҳои иттилоотӣ шинос мешаванд;
- дар онҳо қобилияти ба синфҳо ҷудо намудани додаҳо пайдо шуда, додаҳои ба як сохтори муайян оварда метавонанд;
- ба мафҳумҳои майдон ва навишта таърифи маълумоти объектҳои алоҳидаро (ҷадвалҳои) дар пойгоҳи додаҳо иҷро карда метавонанд;
- ба шаклҳои гуногуни амсиҳои додаҳо иерархӣ, шабакавӣ ва релятсионӣ (ҷадвалӣ) шинос шуда, дар онҳо таҷрибаҳои оид ба сохтани амсиҳои иттилоотӣ ташаккул меёбад;

- ба масъалаи робитасозӣ байни объектҳои иттилоотӣ шинос шуда, ҳамчун пешфарз дар амалия робитаи байни объектҳоро таҳлил, санҷиш ва натиҷагирӣ карда метавонанд;
- ба вазифаҳои асосии системаҳои идоракунии пойгоҳи додаҳо шинос шуда, амалҳои омӯхташударо дар ҷараёни таълим ва истеҳсолот татбиқ карда метавонанд;
- ба объектҳои асосии муҳити барномавӣ ба монанди ҷадвалҳо (таблицы), шаклҳо (формы), дархостҳо (запросы), ҳисоботҳо (отчеты) ва ғ. шинос шуда, вазифаҳои онҳоро дар амал татбиқ карда метавонанд;
- ба афзорҳои ҷадвалсозӣ, идоракунии, коркард ва содироти додаҳо дар муҳити пойгоҳи додаҳо шинос шуда оид ба сохторҳои асосии идоракунии пойгоҳи додаҳо ҳулосаҳои ниҳой мебароранд;
- ба марҳалаҳои асосии таҳия ва сохтани пойгоҳи додаҳо пурра шинос шуда имконияти омӯхтани гузориши масъала, ба соҳаҳои мавзӯи муҳталиф сару кор гирифтани, балоихагири пойгоҳи додаҳо, сохтани пойгоҳи додаҳо ва идоракунии пойгоҳи додаҳо дар онҳо ташаккул ёфта, дар амалия мавриди истифода қарор медиҳанд. [9]

Мақола хусусияти илмӣ-техникӣ дошта, татбиқи он дар истеҳсолот мувофиқ аст. Инчунин барои баланд бардоштани сатҳи сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва аз воситаи барномавии муосир барои хизматрасонӣ дар соҳаи тиб, меҳнатталабии онҳо ёрии беғаразона пешниҳод кардан мебошад. Мақсади дигар натиҷавии мақолаи мазкур дар он аст, ки баъзе аз ашхосе, ки аз татбиқи техникаю технология дур фикр мекунанд, ки дар сурати худкор гардидани фаъолияти кори кормандони тиб ҷойҳои корӣ ихтисор мешаванд. Ин андеша пурра хато буда, бараъқис микдори воҳидҳои корӣ дар муассисаҳои тиббӣ меафзояд.

Барои доимо назорат намудани маълумоти он, азнавбақайдгирӣ, ҷӯстучӯ, ҷоп, ниғадорӣ, назорати беҳатарӣ бевосита бо иштироки кормандон иҷро карда мешавад. Танҳо ва танҳо сифати хизматрасонӣ дар соҳаи тиб беҳтар шуда, ба беҳбудӣ ва солимгардонии миллат оварда мерасонад. Қайд кардан бамаврид аст, ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронияшон таъкид мекунанд, ки «**Солимии миллат, боигарии давлат аст!**». [10]

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ-Душанбе 26.12.2019.
2. <https://khovar.tj/2024/04/r-zi-ilmi-to-ik-bahshida-ba-in-r-z-dar-akademiyai-millii-ilm-oi-to-ikiston-ma-lisi-tantanav-barguzor-meshavad/>
3. Стандартҳои давлатии маълумот аз фанни «Технологияи информатсионӣ» барои мактабҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе, 2006.
4. Бобохонов Х. Асосномаи илмӣ дар мавзӯи «Моделҳои педагогии рушди фарҳанги иттилоотии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ» / Х. Бобохонов. -ПРМ АТТ аз 25.06.2015. - №06.
5. Бобохонов Х. Татбиқи самараноки фанни технологияи информатсионӣ воситаи асосии ташаккули фарҳанги иттилоотии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ / Х. Бобохонов // Паёми Пажуҳишгоҳи рушди маориф 2019, №4(28). саҳ. 40-44
6. Алиев Ҳ. Дарси намунавӣ дар мавзӯи «Полимерҳои биологӣ-кислотаҳои нуклеинӣ» дар синфи 10 // Ҳ. Алиев -Маърифати омӯзгор нашрияти Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024, №5. саҳ 37
7. Ф.С. Комилов ИНФОРМАТИКА ва технологияҳои иттилоотӣ / Комилов Ф.С.// Душанбе-2016. саҳ. 482
8. Бобохонов Х.Ю., Макбулова З.М. «Самараноки таҳияи низоми худкори (автоматикунонидашуда) дар беморхонаҳо» фишура-мақола дар конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба рузи «Энергетикҳо» // Х.Ю. Бобохонов, З.М. Макбулова-Коллеҷи техникаи ДТТ ба номи академик М. Осимӣ, Душанбе-22.12.2022
9. Барномаи таълимӣ фанни технологияи иттилоотӣ дар синфҳои 1-11 муассисаҳои таҳсилоти умумӣ.
10. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш-н. Данғара, 01.09.2023

МАШҶУЛИЯТИ НАМУНАВИИ ҒАНИИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ВА ХУСУСИЯТИ ТАТБИҚИ ОН ДАР ИСТЕҲСОЛОТ (барои зинаи таҳсилоти миёнаи касбӣ)

Машғулияти намунавии ғании технологияи иттилоотӣ ва хусусияти татбиқии он дар истеҳсолот барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шудааст.

Дар рафти пешниҳоди машғулияти намунавӣ омилҳои асосии рушди фарҳанги иттилоотии донишҷӯён дар усули қабулкунӣ, ғункунӣ, ниғаҳдорӣ, ҷустуҷӯӣ, табдил, сабт, ирсол ва истифодаи иттилоот пешниҳод карда мешавад. Дар раванди машғулият аз методҳои лексия, сухбат, истифодаи айёниятҳо, мушоҳида, ғаългардонӣ истифода шудааст. Равиши дарс аз қисмҳои ташкили дарс, пурсиши супориши мустақилона, пешниҳод ва муҳокимаи мавзӯи нав ифода меёбад.

Қисми асосии машғулиятро масъалаи таҳияи низомии худкор (автоматикунонидашуда) дар беморхонаҳо дар бар гирифта мубрамиат ва ҳалли ин мушкилоти ҳалталаб пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: усули қабулкунӣ, ғункунӣ, ниғаҳдорӣ, ҷустуҷӯӣ, табдил, сабт, ирсол, пойгоҳи додаҳо, метод, мақсад, равиши дарс, низомии худкор.

ОБРАЗЦОВОЕ ЗАНЯТИЕ НАУКИ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕЕ ПРИМЕНЕНИЯ В ПРОИЗВОДСТВЕ (для уровня среднего профессионального образования)

Образцовая подготовка по предмету «Информационные технологии и особенности их применения на производстве» представлена для учреждений среднего профессионального образования Республики Таджикистан.

В ходе изложения образца обучения представлены основные факторы развития информационной культуры обучающихся в способах получения, адаптации, хранения, поиска, преобразования, записи, отправки и использования информации. В процессе обучения использовались методы лекции, беседы, использования наглядности, наблюдения и активации. Подход урока выражается в частях организации урока, постановки самостоятельного задания, предъявления и обсуждения новой темы.

Основная часть тренинга включает в себя вопросы разработки автоматической (автоматизированной) системы в больницах, включая проблемы и пути решения этих проблем.

Ключевые слова: методы приема, адаптации, хранения, поиска, преобразования, записи, отправки, базы данных, метода, цели, подхода обучения, автоматической системы.

MODEL LESSON IN SCIENCE INFORMATION TECHNOLOGIES AND CHARACTERISTICS OF ITS APPLICATION IN PRODUCTION (for the level of secondary vocational education)

Model training in the subject "Information technologies and features of their application in production" is presented for institutions of secondary vocational education of the Republic of Tajikistan.

During the presentation of the sample training, the main factors of development of information culture of students in the methods of receiving, adapting, storing, searching, transforming, recording, sending and using information are presented. In the process of training, the methods of lecture, conversation, use of visual aids, observation and activation were used. The approach of the lesson is expressed in parts of the organization of the lesson, setting an independent task, presentation and discussion of a new topic.

The main part of the training includes issues of development of an automatic (automated) system in hospitals, including problems and ways to solve these problems.

Key words: methods of reception, adaptation, storage, search, transformation, recording, sending, database, method, goal, approach to training, automatic system.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобохонов Хушвахт Юлдошевич - омӯзгори калони кафедраи барномасозӣ ва низомҳои зехии ДБССТ e-mail: khushbakht_83@mail.ru. Телефон: +(992) 115115339., +(992) 935-52-34-35

Сведения об авторе: Бобохонов Хушвахт Юлдошевич – старший преподаватель кафедры программирования и интеллектуальных систем ДБССТ e-mail: khushbakht_83@mail.ru. Телефон: +(992) 115115339., +(992) 935-52-34-35

Information about author: Bobokhonov Khushvakht Yuldoshevich – Senior Lecturer, Department of Programming and Intelligent Systems, DBSST e-mail: khushbakht_83@mail.ru.

**АМСИЛАСОЗИИ КОМПЮТЕРИЮ ПЕДАГОГӢ ВА ИСТИФОДАШАВАНДАИ
РУШДИ САЛОҲИЯТҲОИ ХИЗМАТЧИЁНИ ДАВЛАТӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ***Сафарзода Д. Ҷ., Файзализода Б. Ф.***Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Вазъи имрӯзаи рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ, зиёд гардидани мукотиба ва гардиши ҳуҷҷатҳо бо истифода аз шабакаи Интернет, рушди илму техника ва ташаббусҳои нав дар роҳи рушди давлатдорӣ, ки тарҳрезӣ ва амалигардонии онҳо тавассути рақамикунонӣ ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ амалӣ мегарданд, тақозо менамоянд, ки дар ин самт тадбирҳои мушаххас ва самарабахш амалӣ карда шаванд.

Дар ҷумҳурии мо таҳти сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тадбирҳо ба хоҳири таъмини ҳифзи сирри давлатӣ ва ҳифзи техникии иттилоот пайваста андешида мешаванд. Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иттилоот» барои фаъолияти муназзами тамоми ҷомеа ва давлат дар ин самт нақши муҳим мебозад. Ҳадаф аз қабули қонуни мазкур пешгирӣ намудани дуздӣ, гумшавӣ, ғалат маънидод кардан, нусхабардорӣ ва монетъ шудан дар роҳи паҳншавии иттилоот буда, тақозо мекунад, ки сиёсати ягонаи техникӣ оид ба ҳифзи иттилоот бояд вучуд дошта бошанд ва вобаста ба он консепсияҳо ва барномаҳои давлатӣ таҳия карда шудаанд. Дар ин асос вазорату идораҳо ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ ҳалли масъалаҳои ҳифзи иттилоотро дар доираи салоҳияти худ таъмин мекунанд. Дар робита ба ин масъала Вазорати маориф ва илм ҳам як қатор тадбирҳо андешидааст, зеро дар ҷаҳони муосири босуръат тараққиёбанда фаъолият ва рушди соҳаи маорифро бе истифодаи воситаҳо ва технологияҳои муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ тасаввур кардан имконнопазир аст.

Ҷунонки тадқиқоти сершумор нишон медиҳанд, зиёд гардидани ҳаҷми иттилооте, ки дар соҳаи маориф истифода бурда мешавад, бояд ба манбаи ягонаи иттилоотӣ асос ёфта, ба таври замонавӣ коркард карда шавад. Дар ин шароит соҳаи маориф бе истифодабарии воситаю усули муосири ҳифзи иттилоот ва таъмини беҳаттрии он самаранок буда наметавонад, зеро ташаккули шахсияти дорои зеҳни баланду эҷодӣ, навовару ихтироъкор ва баланд бардоштани тафаккури рақобатпазир аз овони кӯдакӣ ва наврасӣ, яъне аз муассисаи томактабӣ ва муассисаҳои таҳсилоти миёна оғоз ёфта, минбаъд рушд меёбад.

Истифода ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар соҳаи маориф масъалаи муҳиммест, ки ба ташаккули насли нави шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои донишу малакаҳои муосир мебошанд, таъсири бевосита мерасонад. Солҳои охир дар Тоҷикистон рушди инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар соҳаи маориф ва ба сатҳи стандартҳои ҷаҳонӣ расондани истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таълимӣ яке аз афзалиятҳои асосӣ ба шумор меравад. Дар ин давра барномаҳои давлатӣ ва ҷорабинҳои гуногун дар самти татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар соҳаи маориф таҳия ва амалӣ карда шудаанд, ки аз марҳилаҳои муҳимми ислохот ба ҳисоб рафта, ба ташаккули инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таълимӣ нигаронида шудаанд. Дар ин росто, сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф ба истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ дар муассисаҳои таълимӣ ба баланд бардоштани сатҳу сифати таҳсилот мутобик ба стандартҳои байналмилалӣ, ташкили бордони рақамии ягонаи маводи таълимии электронӣ, рушди заминаҳои муосири моддию техникии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба воситаи мунтазам аз нав таҷҳизонидани онҳо бо техникаву технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва ташкили торнамои (портالي) ягонаи иттилоотии соҳаи маориф равона гардидааст.

Дар консепсияҳои иқтисоди рақамӣ ва таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадафи гузаштан ба низоми таҳсилоти рақамӣ ҳамчун раванди таъмини сифати баланди таҳсилот тавассути васеъ ҷорӣ намудани ТИК дар МТОК маънидод гардидааст, ки он бо тағйир додани шаклу усули таълим, сифати хизматрасониҳои таълимӣ ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳи низоми миллии маориф ва зиёд намудани шаклҳои хизматрасониҳои таълимӣ дар бозори дохилӣ ва ҷаҳонии меҳнат ба даст оварда мешавад.

Барои расидан ба ҳадафи гузошташуда дар соҳаи рушди неруи инсонӣ бояд низоми маорифи мамлакат мутобиқи таҷрибаҳои беҳтарини ҷаҳонӣ навсозӣ карда шавад. Таҳсилоти рақамӣ тибқи талаботи иқтисоди рақамӣ бояд пеш аз ҳама, бо таваҷҷуҳ ба малакаи таҳлили иттилоот ва рушди мафкураи эҷодӣ ҷавобгӯ гардониди шавад. Зеро ташаккули иқтисоди рақамӣ ҳамчун фаъолияти иқтисодӣ ба истифодаи васеи иттилоот (маълумот) асос ёфтааст, ки он мавзуи мустақими илми информатикаи иқтисодӣ мебошад. Рушди босуръат ва фарогири информатикаи иқтисодию рақамӣ ва оғози иттилоотонии тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ро маъмулан ба охири асри XX рабт медиҳанд. Ин пешравиро дар тақдироти пуршиддати техникаи ҳисоббарор ва васоити телекоммуникатсия, дар пайдоиши технологияҳои нав ба нави иттилоотӣ ва рушди минбаъдаи технологияҳои мавҷуда, дар татбиқи бисёрҷонибаи низомҳои иттилоотӣ ва ғайра зоҳир гардидааст. Иттилоотонӣ имрӯз соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ – маориф, илм, фарҳанг ва тандурустиро пурра фаро гирифтааст. Тағйироти кулӣ дар ҷомеа ба масъалаи оморасозии инсон ба зиндагӣ ва меҳнат низ талаботи замонавӣ ба миён гузоштааст, ки боиси ислоҳоти соҳаи маориф ва ташаккули низоми бисёрсатҳа ва гуногунтобиши омода кардани мутахассисон ба пешбурди фаъолияти касбӣ гардидааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйироти глобалии дар ҷомеа рухдодаистодаро қайд намуда, чунин таъкид кард: *«Вақте ки мо дар бораи таълиму тарбияи насли наврас сухан меронем, набояд фаромӯш кунем, ки онҳо бояд дар мактабҳои муҷахҳаз бо таҷҳизоти муосир, аз ҷумла компютерҳо таълим дода шаванд»* [22]. Дар шароити ҷорисозии васеъ ва саросарии технологияҳои компютерӣ, мавзуи таҳқиқоти махсуси олимони ва гурӯҳҳои эҷодкори МТОК мазмун, мундариҷа, муҳтаво, усул ва воситаҳои рушди соҳаи маориф бояд ҳамчун як низоми пешоҳанг барои ҷомеаи иттилоотии оянда бошанд. Амсилаи муосири низоми миллии таълим бояд бо назардошти мутобиқшавии таҳсилот ба амсилаи рушди устувори тамаддун ташаккул ёбад. Аз ин ҷо, ҳамчун натиҷа, проблемаи рушди бартариятноки низоми таълим бармеояд, ки бояд талаботи ҷомеаи иттилоотии ояндаро қонеъ гардонда тавонад. Сифати раванди таълим ба масъалаи муҳимми стратегӣ ва афзалияти калидии таъмини рақобатпазирии муассисаҳои таълимӣ табдил ёфта истодааст. Пеш аз ҳама, ин ба низоми таҳсилоти олии касбӣ дахл дорад, ки бевосита метавонад низоми пурраи маорифро бо иқтисоди воқеии кишвар пайванд созад. Аммо, тавре ки таҳқиқоти олимони ватанӣ ва хориҷӣ гувоҳӣ медиҳанд, то ҳол дар бораи равишҳо ва системаҳои таъмини сифати таҳсилоти олии фаҳмиши ягона вучуд надорад. Равандҳои сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодии дар кишвар ба амал омадаистода муассисаҳои таҳсилоти олиро водор месозанд, ки фаъолиятшонро дар самтҳои таҳқиқоти маркетингӣ, менеҷменти молиявӣ, банақшагирии стратегӣ, таҳсилоти иловагии касбӣ ва ғайра тавсеа ва тақмил диҳанд. Ҳамчун натиҷа, таъмини сифати баланди низоми таҳсилоти олии ҳоло ба яке аз муҳимтарин ҳадафҳои сиёсати давлатии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфтааст.

Аз ин лиҳоз, оморасозии кадрҳои идоракунии хизмати давлатӣ барои мақомоти давлатӣ, ки дар доираи он ташаккули на танҳо донишмандони асосҳои назариявӣ, балки малакаҳои амалӣ низ бо таҳқиқи раванду падидаҳои муосири педагогӣ алоқаманд таъмин мегардад, вазифаи муҳим мебошад.

Даҳсолаҳои ояндаи илм ва технология дар Тоҷикистон солҳои 2024-2034 бо таҳқиқоти таҳияҳо чун тарафҳои калидии рушди ҷомеа ва ҷумҳурӣ дар маҷмӯъ бахшида хоҳад шуд. Дар ин доира, аз як тараф, ҷорисозии таҳияҳои пешқадами афкори педагогӣ, аз тарафи дигар, таҳлили равандҳои рӯйдиханда ва интиқоли донишҳо тавассути фанҳои таълимӣ барои оморасозии кадрҳои хизматчиёни давлатӣ муҳим аст. Идоракунии муосир на танҳо идоракунии давлатӣ, балки идоракунии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ва ғайриҳукуматиро низ дар назар дорад.

Зарурати таълими кадрҳои хизмати давлатӣ мувофиқи талаботи ҳозира бояд ба роҳ монда шавад ва инро олимони зиёде дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотии худ дарҷ кардаанд: О.С. Виханский таъкид менамояд, ки *ӯ «борҳо аз роҳбарон шунидааст, ки норасоии асосии хатмкунандагони Донишқадаҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатиро гирифта кушода натавонистани проблема ва айниятсозии он мебошад»* [1, С. 296],

Пурзӯрсозии қисми илмӣ-таҳқиқотӣ дар доираи таълим дар навбати аввал на ба ҷустуҷӯи ҷавобҳо, балки маҳз ба саволҳои калидӣ, ки ба онҳо бояд ҷавоб гардонид, равона мебошад.

Рақамикунонии раванди таълим дар технологияҳои педагогӣ чун соҳаи тадқиқоти илмӣ бештар аз дусолаи пеш ташаккул ёфтааст. Аммо сарфи назар аз анъанаи ташаккулёфтаи таълими фанҳои иқтисодиёт, педагогика, психология ва ғайра дадани ҷоизаҳои Нобелӣ доир ба ин фанҳо мувоҳида дар хусуси он ки фанҳои болозикрии илмӣ-амалист ё не, то ҳол давом дорад. Қобили қайд аст, ки барои ҷоизаи Нобелӣ оид ба фанҳои болозикр то ҳол калимаи «илм» истифода мегардад, ҳол он ки дар номинатсияҳои дигар ин калима истеъмол намешавад. Калимаи «илм» ба ҷудокунии тадқиқоти ҳақиқии таҳсилот аз таҳияҳои шубҳаноки ғайриилмӣ, чи тавре ки дар асри XIX ба ҷойи калимаи ҳоло муқаррарии «астрономия» мафҳуми «илми астрономия»-ро бо мақсади ҷудо кардани он аз астрологияи ғайриилмӣ истифода мебаранд, имкон медиҳад. Сабаб дар он аст, ки «дар атрофи мо илми таҳсилот хеле зиёд аст, таҳсилоти рақамии «бофта» дар матбуоти даврӣ ва электронӣ, ки манфиатҳои сохторҳои муайяно дастгирӣ мекунад, пешгӯиҳои бардурӯғро барои 10-30 соли оянда дода, тавсияҳоро ба тарзи тоқ-шоу «ҳама дар бораи ҳама чиз» таҳия менамоянд». Ба андешаи олими соҳаи омӯро профессор Г.И. Ханян «то замоне, ки дар ҷомеаи илмӣ чунин олимони мӯқдоран бартарӣ доранд», вазъият дар мамлакат ҳамин ҳел бад боқӣ мемонад [30, С. 21-30]. Ба ақидаи олими рус, ин ҳолати бухрони латентӣ дар назария ва амалияи таҳсилоти рақамӣ бо бахсҳо байни қонунҳои соҳаи маориф ва илми таҳсилот алоқаманд аст [30, С. 21-30].

Аммо аксари далелҳои интиқодӣ нисбати ба илми таҳсилот чандон дуруст нестанд. Масалан, рағбат доштани таҳсилот ба математика, ки бинобар номавҷудияти озмоиши объективӣ чун бардурӯғ маънидод мегардад. Яқум, дар илми таҳсилот озмоишҳои гурӯҳбандӣ, вақте ки гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратии субъектҳои таҳсилот ташаккул меёбанд, гузаронида шуда, озмоишҳои табиӣ низ таҳлил мегарданд. Дуюм, илмҳои дигар – физика, химия, иқлимшиносӣ ҳамчунин аз дастгоҳи пешрафтаи математикӣ, ки аз ғалату норасоиҳо, нофаҳмоиҳо ӯрӣ нест, истифода мебаранд.

Сарфи назар аз ин, дарвоқеъ, дар тафовут аз илмҳои «бунёдӣ» илми информатика ва технологияи иттилоотӣ на бо мантиқи дохилии рушди равандҳои таҳсилот ва ҷустуҷӯи қонунҳои устувори ҳаёти ҷомеа, балки бо сиёсат ва амалия алоқаманд аст. Баёни проблемаи таҳсилот кифоя нест, алтернативаи воқеии онро бояд дарёфт. Агар, масалан, барои фалсафа савол додан муҳим бошад, ҳарчанде ки саволҳои мушкилтар бечавоб мемонанд, пас илми педагогика ва таҳсилот бештар амалист. Он на танҳо талаботи ҳозираро муайян менамояд, балки «харидаи роҳ»-и баромадан аз вазъи проблемавиро дар асоси назарияҳои бунёдӣ, методҳои илмӣ ва маълумоти саҳеҳ таҳия мекунад. Ба ин маънӣ, ба ақидаи дорандаи ҷоизаи Нобелӣ Е.В. Ширикينا, илми информатика ва технологияи иттилоотӣ «бештар на ба физика, балки ба математика монанду бештар бунёдӣ ва амалӣ мебошад» [31, С. 181-184]. Ҳарчанде, ки дар тафовут аз муҳандисон ва математикон ба қонунҳои устувори физика, ки ҳисобкуниҳои аниқӣ бартарафсозии кашиши гравитатсионии Заминро муайян менамоянд, таъя карда наметавонанд. Дар тафовут аз муҳандисони пешқадам барномасозон ва омӯзгорон бештар ба қонунҳои техникӣ монанданд: мо проблемаҳоро бо ёрии зарофат, ки ба илм асоснок мегардад, баъзе пайҳаскуниҳо, ки ба таҷриба асос меёбанд, хатоҳо ва ғайра ҳал мекунем. Ҳамзамон, технократия, механика ва сиёсӣ будан ба илмҳои дигари ҳозира низ ҳос аст. Масалан, дар соҳаи тадқиқоти табиатшиносии ивазшавии иқлим методшиносии илм Н. Орескес ба мавҷудияти субъективизм, ки ба паҳншавии ноумедӣ ва нобоварӣ ба маълумоти объективӣ дар ҷомеа оварда мерасонад, ишора мекунад [32, С. 218-223]. Тавсияҳои тиббӣ чун ҳақиқӣ ва боваринок нисбати пайдошавии сирояти Covid-19 аллакай қабул намегардад. Мувофиқи маълумоти Институти Като, тавсияҳои илмӣ оид ба мубориза бо пандемия аксаран ба арзишҳои нигаронида шудаанд, пуриштилофанд, сабабҳои пайдошавии ин пандемия ва арзёбии саҳеҳи оқибатҳои ба рӯй кашидани ниқобҳои тиббӣ, ваксинатсияи оммавӣ илман исбот накардаанд. Ба ин маънӣ, илми математика, информатика ва химия ба тадқиқоти тиббӣ наздиканд. Онҳо фаросати интуитивиро бо санҷиши муфассал яқоя сохта, тағйири фикри экспертиро бинобар пайдошавии далелҳои нав раво медонанд.

Таҳлили интишороти илмӣ муаллифони рус оид ба методологияи илми педагогика муасир, ки ба мавзӯи проблемавӣ (интиқоли нави рақамикунонӣ, дигаргунисозиҳо дар соҳаи таҳсилот, тағйирёбӣ дар рушди маҳал) мутамарказонида шудааст, ба пешниҳоди муносибати муаллифӣ ба таснифи таҳқиқоти педагогӣ бо назардошти фарқи дар дарки табиати падидаҳои педагогӣ ва истифодаи методҳо имкон медиҳад [21, С. 368]. Аз нуқтаи назари мо, се муносибатро ҷудо кардан мумкин аст: **метрикӣ**, **сиёсӣ** ва **нарративӣ** – ҳар яке аз онҳо ба таври гуногун ба хизматчиӣ давлатӣ имкон медиҳад, ки равандҳои технологияҳои педагогиро дар тақмили ихтисос биомӯзад ва дар ҷомеаи фаъолияти касбиаш ба онҳо фаҳмонад.

Муносибати метрикӣ – равандҳои омӯзиширо чун маҷмуи далелу маълумоти объективӣ бо истифода аз амсиласозии педагогӣ-назариявӣ ва верификатсияи эмперикии фарзияҳо тавассути методҳои микдории омӯрӣ ва ғайра баррасӣ менамояд. Тахмин меравад, ки рақамҳо, маълумоти «*услугардонидашуда*», индикаторҳои гуногун, нишондиҳандаҳои педагогӣ, индексҳои композитивӣ, проексияи объективии падидаҳои рӯйдихандаи технологияҳои педагогӣ мебошад, донишҳои рақамӣ бошад, бинобар муқаррарсозии қонуниятҳои алоқамандӣ, ки қувваи прогностикиро доранд, ташаккул меёбанд. Пас, технологияҳои педагогӣ ба илмҳои дақиқ мушобех мегардад. Ба ақидаи муҳакиқон Ф.С. Комилийн ва М.К. Юнусӣ табиати дедуктивии тафаккур математика ва информатикаро ба ҳам наздик месозанд, зеро ки онҳо бо аксиомаҳо роҳандозӣ мегарданд. Ба ин маънӣ, далелҳо дар ин ҷо нақше намебозанд ва баръакс, омӯр бе далелҳо ки онҳоро насанҷида дуруст ҳисоб кардан мумкин нест, имкон надорад [7, С. 175-178].

Ҳал он ки на ҳама педагогҳо чунин иштирокро ба математика ва ҳисобкуниҳои аниқ мусбат арзёбӣ мекунад. Чунончи, «*ягон ҳел фаҳмиши педагогиро надошта, дар ҳаёти воқеи педагогӣ чизеро нафаҳмида, педагог шудан мумкин аст*» [2, С. 65-67].

Ҷомеаи иттилоотиро дар аксари мавридҳо дар иштиқмандии барзиёд ба зебоиҳои коркардҳои математикӣ гунаҳгор месозанд. Дар чунин маврид амсиласозӣ на ба асбоб, балки ба мақсади ягона табдил меёбад, зеро ки амсилаи зебо сохтани худ ба худ натиҷаи сифатан баланди илмӣ эътироф мегардад. Чунончи, дар баъзе маҷаллаҳои илмӣ, чун қоида, наشري мақола бо ҳисоббарориҳои математикӣ назар ба дастхате, ки ягон формула надорад, осонтар аст. Аммо чунин муносибат, ба андешаи мутахассиси соҳа М.К. Юнусӣ «*як қатор амсилаҳо ва мақолаҳоро ба шухрати як маротиба дар мубаддал мегардонад ва онҳо баъдан, агар аз ҷиҳати методологӣ таҷдиди худро наёбанд, фаромӯш мешаванд*» [2, С. 65-67].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯоварӣ ба рақамисозии васеи бозори меҳнат, таҳсилот, ки тренди умумиҷаҳонӣ мегардад, истифодаи муносибати метрикиро дар таҷрибаи худидоракунии шаҳрак ва деҳот талаб мекунад. Мувофиқи «*Стратегияи давлатии рушд ва истифодаи ТИК дар Ҷумҳурии Тоҷикистон*» оид ба самти «*Концепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042*» ба ҷорисозии босуръати технологияҳои рақамӣ дар соҳаи идоракунии давлатӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ роҳандозӣ шудааст. Дар натиҷа, микдори калони маълумоти рақамӣ дар бораи фаъолияти мақомоти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ, инчунин шаҳрвандон ва хизматчиёни давлатӣ, ки барои коркард, таҳлил ва шарҳи онҳо ҳисоббарориҳои мушкул, дастгоҳи нави рақамӣ, асбобҳои пешрафтаи эконометрии талаб карда мешавад, ташаккул меёбад. Ҳоло дар ин самт як қатор тадқиқотҳои педагогӣ машхур гузаронида шудааст [25]. Муносибати метрикӣ дар чунин тадқиқотҳо ба идоракунадагони шаҳрак ва деҳот имкон медиҳад, ки аз маълумоти сершумори микдорӣ ва амсилаҳои математикӣ истифода баранд, ҳисоббарориҳои рақамиро ба роҳ монанд. Дар асоси нишондиҳандаҳои ҳисобкуниҳо, индикаторҳо, метрикҳо барои муқоиса намудани объектҳои иқтисодии рақамӣ осонтар асту қарорҳои дар асоси онҳо қабулшуда дурусту оқилона ва ҳолисона мебошанд.

Муносибати сиёсӣ – баръакс хусусияти субъектӣ-объектии падидаҳое, ки ба онҳо агентҳо, сохторҳо ва институтҳои гуногун бо манфиатҳо, зинаҳо ва мотиватсияҳои худ ҷалб гардидаанд, эътироф менамояд. Дар чунин тадқиқот диққат ба таҳлили равандҳои ҳеле калони муосир дар ҷомеа ва шарҳи алоқаҳои сабабу натиҷа барои коркарди тавсияҳо ва ҷораҳои таъсиррасонӣ равона мегардад. Дарки воқеият бо шарофати коркарди сохтори махсуси таҳлилий дар асоси ҷамъбастании тавсифномаҳои одии метрикӣ ва сифатӣ рӯй медиҳад. Ба ин маънӣ ба илмҳои ҷаъмиятӣ (сиёсатшиносӣ, сотсиология, психология) наздик

мегардад. Дар таҷрибаи давлатҳои пешрафта, масалан, методи таҳлили вазъиятӣ, вақте ки дар асоси падидаҳои воқеии таносубҳои боваринок, вобастагии ҳақиқӣ ҳифз мегарданд, истифода карда мешавад. Барои оморасозии идоракунандагони давлатӣ методи мазкур хеле муфид аст, чунки *«таҳлили вазъиятҳои воқеии аз ҳаёт интиҳобишуда боз ба як натиҷаи муҳими раванди таълими кадрҳои оянда – таъаққули ҳисси масъулиятишиносӣ барои амалҳои худ, барои қарорҳои қабулишуда, барои пешгӯиҳои пешниҳодишаванда мусоидат карда мешаванд»* [23, С. 58-64].

Азбаски иқтисодиёти рақамӣ-сиёсӣ, пеш аз ҳама, ба принципҳои қабули қарорҳо бо дарназардошти гурӯҳҳо, сохторҳо, ташкилотҳои манфиатдор нигаронида шудааст, пас ин кластери тадқиқотҳо дар оморасозии хизматчиёни давлатӣ хеле муҳим мебошад. Иқтисодиёти рақамӣ-сиёсӣ ба хизматчиёни давлатӣ имкон медиҳад, ки нақши манфиатҳои воқеӣ, омилҳои пӯшида ва механизмҳои ҳақиқии татбиқи таъаббусҳои стратегиро дар соҳаи рақамикунонӣ арзёбӣ менамояд.

Муносибати нарративӣ – дар тадқиқоти методологии нисбатан нав буда, дар илми ватанӣ амалан роҳандозӣ нагардидааст. Ҳол он ки дар шароити ҷорӣ номуайянии ҷаҳонӣ ва ихтилофоти воқеияти рақамикунонӣ талабот ба чунин муносибат пурзӯр мегардад. Нақши рӯйдодҳои рақамикунонӣ ба эътибор нагирифта, ба ақидаи олим Д. Акерлоф ба норасоии ҷиддӣ ва нақшаҳои Иттиҳоди Шӯравӣ оварда расонд, чунки *«бошевиқҳо нарративро пешкаш намуданд, ки тибқи он саноатикунони нақшаҳои дар муддати кӯтоҳ рақамикунонӣ иқтисодиро бояд ба вуҷуд меовард»* [33, 1-19]. Таъсири чунин рӯйдодҳо, чи тавре ки онҳо таъаққул меёбанд, чи тавре ки дар таҳаррук тағйир меёбанд, дар қиёс бо ҳисоббаробаркунонӣ дутарафа, баровардани тавозунҳо, ки муҳокимаи онҳо дар иқтисодиёти нақшаҳои Иттиҳоди Шӯравӣ мавқеи марказӣ дошт, аз аҳамият ҳолӣ нест.

Ба дескрипсия ва нақлҳои пайдарпай дар бораи падидаҳои мураккаби салоҳиятҳои рақамӣ таъаққул карда, ба гуногуниҳои дарки ҳодисоти рӯйдоди нигаронидашуда, бештар на ба стратегияҳо ва пешгӯии салоҳиятҳои рақамӣ, балки ба таҳияи сценарияҳо мувофиқтар аст. Салоҳиятҳои рақамии нарративӣ бо мазмуну мундариҷа ва тафсир кор мекунад ва барои он доираи иҷтимоӣ-салоҳиятнокии қабули қарорҳо муҳим мебошад [25]. Дар ин ҷода салоҳиятҳои рақамӣ ба илмҳои гуманитарӣ (таърих, филология, забоншиносӣ, фарҳангшиносӣ, сиёсатшиносӣ ва ғайра) наздик мебошад. Барои ин бештар аз методҳои сифатии тадқиқоти сотсиологӣ, инчунин аз дескрипсия, рефлексия, мантиқ, ки аз илмҳои таърих ва фалсафа иқтибос гирифта шудаанд, истифода мебаранд.

Маълумоти салоҳиятҳои рақамии идоракунандагон ба чунин навъи малакаҳои тадқиқотӣ ниёз дорад. Чи тавре ки олим соҳаи иқтисодчи-таърихшинос В.И. Клисторин мунсифона қайд мекунад, бекурбшавии фанни таърихи иқтисодиёти рақамӣ, ки идоракунандагони ояндаро *«дар назари интиқодӣ афкандан ба маводи эмпирикӣ ва ба дарки амиқи номукамалӣ он, инчунин ба бунёди методҳои гуногуни азнавсозии натиҷаҳои ҳосилшуда»* омӯзонида метавонад, рӯй дода истодааст [5, С. 240-243]. Ин малакаҳои тафаккури интиқодӣ барои рушди таҳлили нарративии ҳақиқати салоҳиятҳои рақамӣ хеле муҳиманд.

Барои идоракунандагони ҳозира таҳқиқи эътиқодот, муқаррарот, тамоилҳои арзишноки агентҳои рақамӣ ба бештар фаҳмидани маҳдудияти амсилаҳои муайяни салоҳиятҳои рақамӣ-математикӣ ва пешгӯии тағйироти дарозмуддат дар ҷомеа имкон медиҳад. Таҳлили сифатии ҳодисот ба дарки алтернативияти рушд ва муодилияти қарорҳои гурӯҳҳои референтӣ нисбати рақамикунонӣ, роботсозӣ, тағйироти харобиовари табиӣ мусоидат менамояд. Дар таҷрибаи идоракунӣ ин муносибат на танҳо ба равнақсозии диққат ба проблемаҳои комплексӣ, оморасозии сценарияҳо, балки ба расонидани таъсир низ ба рушди салоҳиятҳои рақамӣ тавассути бунёди нарративҳои нави нодир имкон медиҳад.

Ҳамин тариқ, шарҳи интишорот ва таҳқиқотҳои илмӣ оид ба масъалаҳои методикаи таҳқиқоти муносири салоҳиятнок ба ошкорсозии ихтилофоти афзояндаи таълими салоҳиятҳои рақамӣ-идоракунӣ дар МТОК байни муносибати татбиқшавандаи ба таҷриба нигаронидашудаи оморасозии мутахассисони маҳдудхтисос ва муносибати ояндадори комплекси оморасозии идоракунандагони васеъхтисос мусоидат менамояд.

Дар баробари низоми салоҳиятҳои рақамӣ дар низоми оморасозии кадрҳои мудирият салоҳиятнокии тадқиқотӣ, ки дар доираи муносибатҳои муносири методологӣ дар илми

муосир (таҳлили метрикий, сиёсати иқтисодӣ ва нарративӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ) талаб карда мешавад. Рушди салоҳиятнокии таҳқиқоти идоракунадагони оянда, дар навбати худ, чорабиниҳои системавиرو оид ба баланд бардоштани сифати таҳсилоти ихтисосҳои идоракуни тақозо менамояд.

Ба масъалаҳои сифат ва таҳлили шароити таҷдиди таҳсилоти олии салоҳиятҳои рақамӣ-идоракунадагӣ асарҳои сершумори олимони ватанӣ ва хориҷии зерин таҳқиқ шудааст: Ф.С. Комилиён [8, С. 87-89], Б.Ф. Файзализода [27, С. 245-255], З.Ф. Раҳмонзода [23, С. 85-64], Ҳ.Н. Фақеров [28, С. 67-72], А.А. Джаббаров [3, С. 157], Ш.Қ. Хайрзода [29, С. 170], Р.Қ. Давлатов [2, С. 65-67], Г.В. Можаев [17, С. 91-98], В.П. Нечипоренко [18, С. 64-70], В.Н. Нурдин [19, С. 1-5], Е.Н. Пасхин [20, С. 84-90], Е.С. Полат [21, С. 368], Г.И. Кирилова [4, С. 125-136], Е.Я. Коган [6, С. 37-43] ва дигарон ба таври иловагӣ самтеро ҷудо кардаанд, ки бо таҳлили ҷанбаҳои мундариҷавии таълими назарияи салоҳиятҳои рақамӣ дар МТОК алоқаманд мебошанд, таҳқиқоти илмӣ анҷом додаанд.

Муҳаққиқони болозикри таҳқиқоти мазкур кӯшиш ба ҳарч медиҳад, ки имкониятҳои корбурди технологияҳои муосири таълимиро мавриди таҳлил қарор дода, талабот ба рушди салоҳиятнокии таҳқиқоти кадрҳои идоракуниро бо усули воқеии педагогӣ алоқаманд созад. Аз ҷумла, амсилаҳои дизайни педагогӣ чун яке аз тарзҳои ҳалли проблемаи баланд бардоштани сифати таҳсилоти идоракуни баррасӣ мегарданд.

Дар ҷараёни омӯзиш ва таҳқиқи сатҳи илман азхудшудаи масъалаи татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи маориф ошкор гардид, ки стратегияи сиёсати давлатӣ дар соҳаи мазкур асосан аз навсозии низоми таҳсилоти касбӣ иборат буда, таъмини баландсифати хизматрасониҳои таълимиро тибқи талаботи шахс, ҷомеа ва давлат тақозо дорад. Идоракунии сифат бояд ҳамчун маҷмуи сохтори шаклӣ, усулӣ, технологӣ ва захиравии таълимӣ баррасӣ шавад, ки дар татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи сифати таҳсилот тавассути чораҳои банақшагирӣ, идоракуни, таъминкуни ва беҳтаргардонии сифат амалӣ карда мешавад.

Таҳқиқот дар асоси таҳлили назариявӣ ва ҷамъбасти адабиёти илмӣ оид ба масъалаҳои методологияи таҳқиқоти муосири методҳои эмпирикии таҳқиқоти педагогӣ нисбат ба шунавандагони курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатӣ аз рӯи барномаҳои омоданамудаи кормандони Донишқадаи тақмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатии Академияи идоракуни давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мегардад:

Курси тақмили ихтисос барои масъулони фаъолияти иттилоотии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо аз рӯи барномаи «*Нақши иттилоот дар идоракуни давлатӣ ва хизмати давлатӣ*»;

Курси сайёри тақмили ихтисос барои сармутахассисон оид ба корҳои омори ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳоти шаҳру ноҳияҳо аз рӯи барномаи «*Мубодилаи электронии ҳуҷҷатҳо дар мақомоти давлатӣ*»;

Курси тақмили ихтисос барои роҳбарони сохторҳои бойгонии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо аз рӯи барномаи «*Коргузори ва ҳуҷҷатнигорӣ дар мақомоти давлатӣ*»;

Курси тақмили ихтисос барои сардорони сохторҳои меъморӣ ва шаҳрсозии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо аз рӯи барномаи «*Заминаҳои ҳуқуқии хизмати давлатӣ ва сиёсати зиддикоррупсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон*»;

Курси тақмили ихтисос барои занони роҳбар ва дар захираи кадрҳобудаи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ аз рӯи барномаи «*Малакаи сарварӣ*»;

Курси сайёри тақмили ихтисос барои сармутахассисон-муҳандисони заминсозӣ ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳоти вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо аз рӯи барномаи «*Роҳҳои таъмини амнияти озуқаворӣ дар кишвар*» гузаронида мешавад.

Мантиқи баён ба таври зайл роҳандозӣ гардидааст. Талабот ба рушди салоҳиятнокии рақамии таҳқиқоти кадрҳои идоракуни дар замони муосир, ки дар маҷмуи малақаҳои таҳқиқотӣ, яъне таҳлили метрикий, иқтисоди сиёсӣ ва нарративӣ, салоҳиятҳои рақамӣ дар таълим ифода ёфтааст, асоснок карда шудааст. Шартҳои баланд бардоштани сифати таълими идоракуни ва нақши технологияҳои дизайни педагогӣ дар ташаккули салоҳиятнокии таҳқиқотӣ баррасӣ гардидааст. Амсилаҳои педагогӣ вобаста ба самаранокии

рушди навъҳои муайяни малакаҳои таҳқиқотӣ ба низом дароварда шудаанд. Хулосаҳо дар бораи зарурати баҳисобгирии алоқаҳои байнихамдигарӣ хусусиятҳои конструктивии истифодаи амсилаҳои дизайни педагогӣ, натиҷаҳои банақшагирифташавандаи таълимӣ, шаклҳои гузаронидани машғулиятҳои таълимӣ ва намудҳои воситаҳои баҳодиҳӣ зимни балоихагирии курсҳои бозомӯзии таълимии хизматчиёни давлатӣ аз модулҳои «*Ҳифзи сирри давлатӣ ва ҳифзи техникии иттилоот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Мавқеи шахрвандон дар набардҳои иттилоотӣ, таносуби моликияти зеҳнӣ ва иттилоотӣ, хусусиятҳои хоси иттилоот, шакли восита, роҳҳои ихроҷиавӣ, чораҳои пешгирӣ ва мубориза ба таҳдидҳои ҷаҳони муосир, Меъёрҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқи фаъолияти иттилоотӣ дар хизмати давлатӣ*» барои идоракунандагон бароварда шуданд.

Зарурати таҷдиди таълими идоракуни дар тадқиқотҳои сершумори олимони гуногун баррасӣ гардидааст. Дар навбати аввал олимони дар бораи аҳамият ва нақши стандартҳои давлатии таъсилот дар МТОК муҳокима меронанд. Аксари онҳо ба сифати натиҷаҳои мусбӣ болоравии сифати оморасозии идоракунандагон ва наздикшавии он ба нишондиҳандаҳои ҷаҳонӣ ҷудо мекунад. Ҷорисозии стандартҳои давлатии таълимии МТОК, инчунин тақмили минбаъдаи онҳо дар давоми панҷ соли охир бо таҳияи низоми салоҳиятҳои универсалӣ, умумикасбӣ ва касбӣ, ки стандартҳои касбиро ба ҳисоб мегиранд, бо таҷдиди тақшаҳои таълимӣ, бо пайдошавии барномаҳои шакли нави корӣ, пурзӯршавии талабот ба ҳайати омӯзгорон ва таъмини моддӣ-техникӣ алоқаманд аст. Бояд қайд кард, ки ҷалби намоёндагони дастгоҳи марказӣ, вазорату идораҳои соҳавӣ, кормандони илмӣ ба раванди таълим ва рушди салоҳиятҳои мувофиқи амалӣ дар хатмкунандагони курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатӣ яке аз принципҳои асосии ислоҳоти таҳсили хизматчиёни давлати ба ҳисоб меравад [8, С. 87-89].

Ба мақсади наздикшавӣ ба талаботи ҷаҳонӣ оид ба рушди фазои ҷаҳонии таҳсилот диққати асосӣ дода, стандартҳои давлатии таҳсилоти олии ба ҳалли масъалаҳои рушди стратегияи таҳсилоти рақамӣ равона гардидааст. Умумигардонии талабот ба мундариҷаи модулҳои таълимии фанҳои муосир ба оморасозии шунавандагон таъсир мерасонанд. Сохтори мавҷудаи тематикӣ курси муқаддимагии тақмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатӣ ба як қатор самтҳои ҳозираи илми муосир, яъне тағйирёбии иқлим, балоихагирии институтсионалӣ, иқтисодиёти рақамӣ, салоҳиятҳои рақамӣ, рушди устувор ва ғайра равшанӣ намеандозад. Илова бар ин, дар курси универсалӣ, ки ба муносибати мейнстрим (курси назарияи ҳукумати электронӣ дар рақамикунонии таҳсилот) асос меёбад, махсусияти амсилаи миллий, ки барои хизматчиёни давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ муҳим мебошанд, пешниҳод мегарданд. Инчунин, бояд қайд кард, ки сеяки олимони соҳа худро ба самти илмӣ мейнстрим мансуб менамоянд. Онҳо ба чунин самтҳои назарияи технологияи рақамӣ ва ҳукумати электронӣ, мисли ғайриинститутӣ, ғайрикейнсианӣ ва ҳатто маркази афзалият медиҳанд [10].

Дар байни омӯзгорони МТОК на танҳо дар бораи амиқии интиқоли маводи таълимӣ барои идоракунандагон, балки дар бораи ҷанбаҳои мундариҷавии банақшагирии тематикӣ ва бевосита дар бораи мавзӯи омӯзиши мувоҳиса идома дорад. Масалан, яке аз муодилаҳои муҳокимашавандаи курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатӣ «*Нақши иттилоот дар идоракунӣ давлатӣ ва хизмати давлатӣ*» ё «*Мубодилаи электронии ҳуҷҷатҳо дар мақомоти давлатӣ*» фасли зеринро дар бар гирифта метавонад: модулҳои баррасишаванда: «*ҳукумати электронӣ: моҳият, хусусият ва усулҳои амалишавии он, таҷрибаи ҷаҳонии ҳифзи иттилоот дар низоми ҳукумати электронӣ ва татбиқи он, меъёрҳои ҳуқуқи ҳифзи иттилоот дар низоми ҳукумати электронӣ, хизматрасониҳои электронӣ дар иқтисодиёти рақамӣ*» ва ғайра.

Мувоҳиса оид ба мундариҷаи курси таълимӣ аз рӯйи барномаи «*мубодилаи электронии ҳуҷҷатҳо дар мақомоти давлатӣ*» дар доираи муҳокимаи стратегияи миллии таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Оинномаи Академияи идоракунӣ давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба системаи таҳсилоти Балонӣ, яъне гузариш аз низоми дузинавии таҳсилот бо сатҳҳои бакалаврият ва магистратура ба низоми якзинавӣ-ихтисосҳои амалкунанда (мутахассис) махсусияти муҳимро пайдо мекунад.

Ғайр аз масъалаи барномаҳои таълимӣ (нақшаҳо ва курсҳои таълимӣ), низоми принципҳои таҷдиди таҳсилоти рақамӣ-идоракунии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳоро дар бар мегирад:

баланд бардоштани сатҳи омодаозии омӯзгорон ҳам аз мавқеи назарияи амиқгардонӣшуда, ҳам методикаи таълим;

зорисозии фаъоли таҷрибаи бомуваффақияти идоракунии ва рушди салоҳиятҳои касбӣ;

иттилоотони раванди таълим – таҷдид ва рушди заминаи моддӣ-техникии МТОК, таҳияи китобҳои дарсии электронӣ ва онлайн-курсҳо, баланд бардоштани мустақилиятнокии донишҷӯён ва шунавандагон дар таълим (ҳавасманди ба дарки фаъоли маводи таълимӣ);

муносибгардонии таносуби сарбории аудиториявӣ ва қори мустақилона, аз ҷумла дар аттестатсияи фосилавӣ ва натиҷавии донишҷӯён (балоихагирии маҷмӯи меъёрҳо барои санҷидани ташаккулбандагии салоҳиятҳо);

ҳамгирошавии илми бунёдӣ ба раванди таълим, аз ҷумла истифодаи адабиёти муосири илмӣ, инчунин базаи махсусгардонидашудаи маълумот, ҳамкориҳои байналмилалии омӯзгорон, донишҷӯён ва шунавандагон.

Принсипи ҳамгирошавии илмҳои бунёдӣ ба раванди таълим яке аз шартҳои муҳими баланд бардоштани сифати таълими хизматчиёни давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол мебошад. Илм дар якҷо намеистад ва ба идоракунандагони оянда, яъне хизматчиёни давлатӣ нишон додани алоқаи консепсияҳои назариявӣ бо воқеият, ошкор сохтани проблемаҳои илмӣ ҷустуҷӯи воситаҳои методологӣ барои ҳалли масъалаҳои муосир (ҷаҳонишавӣ, пандемияи Covid-19, таҳдидҳои иқлимӣ, проблемаҳои рушди устувор) ҳам дар сатҳи миллӣ ва ҳам дар сатҳи байналмиллалӣ муҳим аст. Ҷунончи, як қатор олимони Аврупои Ғарбӣ дар омӯзиши проблемаҳои рушди устувори рақамӣ барои хизматчиёни давлатӣ аз мавқеи рушди «салоҳиятҳои пешгирикунанда» ҳудодоҳии амиқ ва масъулиятнокӣ дар ҳалли ҳолатҳои ихтилофотнок ва мураккаб ба манфиати рушди устувори ҷаҳмиатӣ (малакаҳои таҷрибаи рефлексивӣ, ташаккули мавқеи фаъоли ҳаётӣ) аҳамияти амалиро мебинанд [16].

Навбӣ илмӣ-таҳқиқотии вазифаҳои фаъолияти касбии шунаванда оид ба самти омодаозии «Идоракунии давлатӣ ва маҳалӣ» дар стандартҳои давлатии таълимии таҳсилоти олии касбӣ ҳам дар сатҳи бакалавриат ва ҳам дар сатҳи магистратура ҷудо карда мешаванд [9]. Илова бар ин, стандартҳо таҷрибаи илмӣ-таҳқиқотиро низ пешбинӣ намудаанд. Аммо зимни омӯзиши муфассали салоҳиятҳо аён мегардад, ки дар ҳатмкунандагон таркиби илмӣ-таҳқиқотӣ гум мешавад. Малакаҳои маҳоратҳои таҳқиқотӣ, ки дар доираи илмҳои бунёдӣ рушд меёбанд, дар феҳристи салоҳиятҳои ташаккулбанда баръало пешкаш нагардидаанд. Тамоми маҳорат ва малакаҳои рақамӣ, ки дар ҳатмкунандагон ташаккул меёбанд, бо салоҳиятҳои универсалӣ «ба қабули қарорҳои асоснокӣ рақамӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти ҳаётӣ қодир аст» маҳдуд мегарданд. Бояд қайд кард, ки малакаҳои таҳқиқотӣ ба шакли амалҳои азхудшуда, ки ба татбиқи вазифаҳои касбии зерини ҳатмкунанда мусоидат менамоянд, ифода ёфта метавонанд: шарҳи таҷрибаи амалияи бобарори идоракунии дар саҳифаҳои матбуоти ватанӣ ва хориҷӣ, асосноккунии эконометрии трендҳои рушди соҳа, тақмили методикаҳои арзёбии самаранокии лоиҳаҳои татбиқшаванда, пешгӯисозии нишондиҳандаҳои макрорақамии минтақа, таҳияи методикаҳои идоракунии хатарҳо ва ғайра.

Тарзи асосии ҳамгирошавии илми бунёдӣ ба раванди таълим бо интиҳоби амсилаи педагогӣ ва сифати фанни таълимӣ-методи ҳамроҳшаванда, вақте ки омӯзгор курси таълимиро бо дарназардошти натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ муосир, аз ҷумла шахсӣ ба нақша мегирад, алоқаманд аст. Дар таҷриба ба доираи сатҳи барномаҳои қори типӣ нави фанҳо даровардани мавзӯҳои нав ва мундариҷаи курси таълимӣ (дастури таълимӣ) оид ба «Технологияи иттилоотӣ ва рақами дар таҳсилот» мушқилоти муайянеро ба вучуд меорад. На ҳар як шурои илмӣ-методи МТОК ба фаслҳои иловагӣ дар барномаи стандарти таълимии МТОК, ки раванди мувофиқсозии таҳияҳои илмӣ-методиро ба қафо мекашад, ҳавасмандии омӯзгорро кам мекунад ва беташаббусии касбии ўро асоснок менамояд, муносибати хуб дорад. Корбурди он танҳо дар доираи технологияҳои зерини таълимӣ имкон дорад: интиҳоби шаклҳои самараноки гузаронидани машғулиятҳои таълимӣ (анъанавӣ,

фаъл, интерактивӣ), фанни таҳияшавандаи воситаҳои баҳодиханда (масъалаҳои амалӣ, кейсҳо, масъалаҳои ҳисоббарорӣ, бозиҳои таълимӣ), ки ба рушди салоҳиятҳои касбӣ нигаронида шудаанд, низоми ташаккулибанди арзёбиҳо, интихоби медиаформатҳо барои интиқоли маводҳои таълимӣ ва ғайра.

Барои ин омӯзгори МТОК бояд маҷмуи салоҳиятҳои педагогиро дошта бошад. Ғайр аз салоҳиятҳои базавии таҳиягари курсҳои таълимӣ (донистани асосҳои балоихагирии педагогӣ, фаҳмидани алоқаҳои байниҳамдигарии салоҳиятҳо дар барномаи таълимӣ, асосҳои идоракунии муҳити таълимӣ ва ғайра), муҳаққиқони муосир зарурати таълимии дизайнерҳои педагогиро бо методҳои таҳия ва қабули қарорҳо, идоракунии лоиҳаҳо, балоихагирӣ дар шароити номуайяни ва маҳдудиятҳо, асосҳои коммуникатсияҳои байнишахсӣ, методҳои баланд бардоштани маҳсулнокии раванди таълим ва дизайн-стратегияҳои ҳамкорӣ бо истифодабарандагони контенти таълимӣ қайд мекунанд [8, С. 87-89].

Дизайн – ин фаъолияти тарроҳӣ мебошад, ки ба омӯзиши принципҳои илмӣ ва бадеӣ дар тасвири тарҳрезӣ асос ёфта, самарайи дар тарҳрезии анъанавӣ дастнорасро ба вучуд меорад.

Дизайни педагогӣ – ин раванди бунёд (амсиласозӣ)-и муфассали қарорҳои таълимӣ (қисмҳои курси таълимӣ ё модули таълимӣ) барои ноилгардӣ ба мақсадҳои педагогӣ мебошад.

Дизайнерҳои педагогӣ – барои арзёбии вазъиятҳо, муайянсозии мақсадҳои педагогӣ, балоихагирӣ, таҳия ва ҷорисозии қарорҳои таълимӣ, ки барои қонеъгардонии талаботи таълимгирандагон мутобиқанд, масъулиятро ба дӯшдоранд.

Case-технология – технологияи интерактивии таълим мебошад, ки ба ташаккули дониш, малака ва сифатҳои шахсии донишҷӯён дар асоси таҳлил ва ҳалли вазъияти мушкилии воқеӣ ё амсиласозӣ дар заминаи фаъолияти касбӣ нигаронида шудааст, истифода мешавад.

Амсиласозии компютерӣ – раванди ҳисобкунии амсилаи компютерӣ (амсилаи ададӣ) дар як ё якчанд гиреҳҳои ҳисоббарорӣ мебошад. Тасвири объект, низом, мафҳумро дар шакле, ки аз шакли воқеӣ фарқ мекунанд, вале ба тавсифи алгоритмӣ наздик аст, амалӣ менамояд. Маҷмуи маълумотро дар бар мегирад, ки ҳосиятҳои низом ва динамикаи тағйирёбии онҳоро бо мурури замон тавсиф мекунанд.

Таълими илмӣ-методӣ – дастгирӣ, ки сохтор ва мундариҷаи фан, банақшагирӣ ва эҷоди маҷмуи ҳуҷҷатҳои таълимию методӣ, усули дидактикӣ ва воситаҳои таълимиро дар бар мегирад, ки барои таълими босифати донишҷӯён дар доираи мундариҷаи муайянкардаи Стандартҳои насли нави таълим, барномаи дахлдори таълимӣ, инчунин дастовардҳои муосир дар ин соҳа пешбинӣ гардидааст.

Ҳамин тариқ, малакаҳои омӯзгории нақшагирии курсҳои таълимӣ ва таҷрибаи андӯхташуда дар истифодаи амсилаҳои педагогӣ дар раванди татбиқи фанҳои бунёдӣ на танҳо натиҷаи баланд бардоштани сифати оморасозии ҳаёти омӯзгорону профессорон, балки унсурҳои асосии рушди тамоми низоми оморасозии ба таҷрибаи нигаронидашудаи кадрҳои таҷрибадори идоракунии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Дизайни педагогии курси таълимӣ на танҳо ба азхудкунии самараноки маводи васеи назариявӣ дар муддати кӯтоҳ мусоидат менамояд, балки ба азхудкунии салоҳиятҳои амалӣ, аз ҷумла таҳқиқотӣ, ки дар барномаҳои таълимӣ пешбинӣ карда шудаанд, имкон медиҳад.

Таҳлили тавсифномаҳои амсилаҳои муосири дизайни педагогӣ ба баровардани хулоса дар хусуси он ки барои рушди салоҳиятнокии таҳқиқотӣ дар доираи ин ё он муносибати методологӣ ба илми бунёдӣ ва гуманитарӣ (математика, информатика, физика, химия, иқтисодӣ, сиёсӣ, таърих) қорбурди амсилаҳои мушаххаси таълимӣ чадвали 1 талаб карда мешавад. Сухан дар бораи он меравад, ки вобаста ба алгоритми муайянсозии алоқаҳои байниҳамдигарӣ дар дохили амсилаи педагогӣ натиҷаҳои таълимӣ дар доираи як фан аз ҳамдигар фарқ карда метавонанд.

Ҷадвали 1. – Таносуби самаранокии амсилаҳои педагогии истифодашаванда аз рӯи навъҳои малакаҳои таҳқиқотӣ дар илми бунёдӣ ва гуманитарӣ

Амсилаи педагогӣ	Мақсадҳои таълимӣ	Мундариҷаи натиҷаҳои таълимӣ	Навъи малакаҳои таҳқиқотӣ / намудҳои воситаҳои баҳодихӣ
1	2	3	4
Амсиласозии фаннӣ-таълимӣ	Мақсадҳои идрок	Бо назардошти ташаккули идрок ба вучуд оянд: фаҳмонидан, шарҳ додан, истифода бурдан, дурнамо, худбаҳодихӣ, худэҳсоскунӣ	Метрикий – масъалаҳои ҳисоббарорӣ, масъалаҳои таҳқиқотӣ барои таҳлили маълумот, кейсҳои амалӣ, сохтани амсилаҳои графикӣ, корҳои лабораторӣ, ҳалли масъалаҳои тичоратӣ, тест, тренажёрҳои компютерӣ ва ғайра.
	Мақсадҳои интиқол	Натиҷаҳоро берун аз доираи курси таълимӣ интиқол додан мумкин аст.	
	Мақсадҳои мазмун	Дарки алоқаҳо бо таҷрибаи пешина, пайвасткунии қисмҳои пароканда ба низоми ягона, ба роҳ мондани фактҳо ва принципҳои алоҳида дар назарияҳои яклухт.	
	Мақсадҳои азхудкунӣ	Бадастории ду навъи натиҷаҳо, ки бо донишҳои декларативӣ (фактҳо, истилоҳот ва мафҳумҳои асосӣ) ва маҳорату малакаҳои тартиботӣ (тарзҳо, алгоритмҳои кор, қобилияти мустақилона ва салоҳиятнок иҷро кардани амал).	
Амсиласозии фаннӣ-таълимӣ	Мақсади азхудкунии маҳорату малакаҳои касбӣ	Дар асоси вазъиятҳои проблемавӣ аутентӣ ва амалҳои касбӣ ташаккул меёбанд.	Иқтисодиёти сиёсӣ, метрикий, нарративӣ – масъалаҳои ҳисоббарорӣ, вазъиятҳои проблемавӣ, кейсҳои амалӣ ва лоиҳавӣ, ҳалли масъалаҳои тичоратӣ, мубоҳиса, эссе, бозиҳои нақшавӣ ва корӣ, мубоҳисаҳо «хучуми зехнӣ» ва ғайра.
Амсилаи шахсиятгардонидашуда	Мақсадҳои шкалагӣ	Бо назардошти дархости инфиродӣ, талабот ва имкониятҳои таълимгиранда (тахарруки инфиродии таълимӣ), рушди иқтидори таълимӣ ва шахсиятии шунавандагон дар доираи фанни таълимӣ (натиҷаҳои интизоршаванда аз рӯи сатҳҳои сохторӣ), мушаххасгардонии вазифаҳои ба шахсият нигаронидашудаи таҳсилоти касбӣ ва худомӯзӣ.	Метрикий, сиёсати иқтисодӣ, нарративӣ – масъалаҳои ҳисоббарорӣ, вазъиятҳои проблемавӣ, кейсҳои амалӣ ва лоиҳавӣ, ҳалли масъалаҳои тичоратӣ, мубоҳиса, эссе, шарҳи адабиёти илмӣ оид ба мавзӯ, маъруза, тестҳо, нақшаҳои мантиқӣ ва ғайра.
Амсилаи SAM	Мақсади азхудкунии маҳорату малакаҳои касбӣ	Дар асоси такрори прототипи маҳсули таълимӣ, ки баъдан то бадастории натиҷаи муносиб тасҳеҳ мегардад ташаккул меёбад. Амсила дар ҳолатҳои	Метрикий – масъалаҳои таҳқиқотӣ, масъалаҳои ҳисоббарорӣ, вазъиятҳои проблемавӣ, кейсҳои амалӣ, мубоҳиса, эссе, бозиҳои

		тасхеҳ мегардад, вақте ки дар давраи таҳлил ҳалли мушаххаси таълимӣ ба вучуд намеояд, аммо ба ҷустуҷӯи он дар раванди кор омодагӣ ҳаст.	нақшавӣ ва корӣ, муҳокимаҳо, ҳучуми зехнӣ, шарҳи адабиёти илмӣ оид ба мавзӯ, маъруза, тестҳо, нақшаҳои мантиқӣ ва ғайра.
Амсилаи ADD / E	Мақсади азхудкунии маҳорату малакаҳои касбӣ	Дар марҳилаи таҳлилий бо дарназардошти талаботи таълимгирандагон ташаккул меёбанд, ҳамзамон арзёбии натиҷаҳо дар давраи ниҳой рӯй медиҳад. Амсила ҳамагӣ панҷ марҳилаи балоихагириро дар бар мегирад: таҳлил, дизайн, таҳия, татбиқ ва арзёбӣ.	Метриқӣ, иқтисоди сиёсӣ, нарративӣ – масъалаҳои ҳисоббарорӣ, вазъиятҳои проблемавӣ, кейсҳои амалӣ, ҳалли масъалаҳои тичоратӣ, мубоҳиса, эссе, бозихҳои нақшавӣ ва корӣ, муҳокимаҳо ва ғайра.

Дар амсилаи «*идрок тавассути балоихагирӣ BD / UbD – Backward Design ё Understanding by Design*» балоихагирии курси таълимӣ тавассути мақсади гузошташуда амалӣ мегардад. Муносибати мазкур таҳияи натиҷаҳои ниҳойи таълимиро дар давраи ибтидоии балоихагирии педагогӣ дар назар дорад, баъдан муайянсозии методҳои арзёбӣ (исботҳо), пешниҳоди робитаи мутақобила ва танҳо баъд бароҳмонии ҳуди машғулиятҳои таълимӣ, ташаккули нақшаи тематикӣ курс, таҳияи воситаҳои ҷенкунанда рӯй медиҳад. Низомии мақсадгузорӣ дар амсилаи мазкур ба чор намуди мақсади таълимӣ асос ёфтааст: идрок, интиқол, мазмун, азхудкунӣ.

Дар таҷриба амсилаи «*идрок тавассути балоихагирӣ*» барои рушди малакаҳои таҳқиқотӣ дар доираи муносибати метриқӣ ба тадқиқоти таҳсилоти рақамӣ, ки дар он натиҷаҳои таълим то оғози раванди таълим фаҳмоянд, корбурд мегардад: донишҷӯи формулаҳои ҳисобкунӣ ва қонунҳои асосии таҳсилоти рақамӣ, донишҷӯи принципҳо ва алгоритмҳои ҳалли масъалаҳои рақамӣ, азхудкунии методҳои таҳлили маълумот, малакаҳои ҷамъоварӣ ва коркарди иттилоот, истифодаи амсилаҳои графикӣ барои шарҳ ва таҳлили вазъиятҳои амалӣ ва ғайра. Дар амсила аҳамияти арзёбии дастовардҳои шунавандагон тавассути фаъолияти ҳисоббарории таҳлилий ифода меёбад, инчунин ба омӯзгор мутамарказонидани диққатро на ба раванд (ҳанӯз натиҷа номуайян аст, ҳаракати минбаъда имкон надорад), балки ба натиҷаҳои таълим пешниҳод мегардад [2, С. 65-67]. Натиҷаҳои таълимиро берун аз доираи курси таълимӣ (корҳои таҳассусии хатм, лоихаҳо, интишороти илмӣ ва ғайра) интиқол додан мумкин аст.

Амсилаи ҷорқисмаи «*4C / FCID – Four Components, Instructional Design*» балоихагирии курси таълимиро аз вазъияти проблемавӣ дар назар дорад. Ин тарзи ташкили курсҳои таълимӣ ҷор қисмро дар бар мегирад: масъалаҳои таълимдиханда, иттилооти ҳамроҳикунанда, иттилооти саривақтӣ, таҷрибаи қисмӣ дар асоси вазъияти проблемавии аутентӣ коркард гардидаанд.

Шунавандагон системаи донишу малакаҳоро дар доираи фанни мушаххас тавассути ҳалли масъалаҳои ба таҷриба нигаронидашуда азхуд мекунанд [7, С. 175-178]. Амсилаи мазкур барои рушди малакаҳои таҳқиқотӣ дар доираи се муносибати методологӣ корбурд мегардад: метриқӣ, иқтисоди сиёсӣ. Рушди малакаҳои истифодаи муносибати нарративӣ ба тадқиқотҳои педагогӣ ба шартҳои таҳияи вазъияти таълимии нимсохторӣ, ки унсурҳо ва тағйирёбандагии он аниқ муайян нашудааст ва шунаванда иҷборан ва мустақилона ҳалли масъалаи мазкурро бояд ҷустуҷӯ кунад ва ин таҷдиди назария ва дарки алоқаҳои васеи байнифаннӣ талаб мекунанд.

Истифодаи амсилаи махсусгардонидашудаи педагогӣ ба рушди малакаҳои таҳқиқотии дилхоҳ се муносибати илмӣ-методологӣ ба илми педагогика равона буда метавонад. Ҳамзамон, ҳаргуна маҳдудиятро бояд қайд кард, ки мушкilotи корбурди шаклҳои коллективии гузаронидашудаи машғулиятҳои таълимиро, новобаста ба он ки ҳучуми зехнӣ, тамоми намудҳои мубоҳиса ва муҳокимаҳои гурӯҳӣ аст, ё бозихҳои нақшавӣ ва ғайра, ба бор меорад. Аммо ин бо имконияти ташаккули мақсадҳои шкалавии таълим, таҳияи масъалаҳои инфиродии таълимӣ ҷуброн мегардад, ба тасхеҳи азхудкунии амиқ фанни таълимӣ имкон медиҳад.

Амсилаи наздикшавии пайдарпайи «*SAM – Successive Appreciation Model*» амсилаи сиклӣ ва мавзунӣ дизайни педагогӣ мебошад. Дар он раванд ба қадамҳои кӯтоҳ чудо мешавад, фазаҳо то ба даст овардани натиҷаи муносиб такрор мегарданд [7, С. 175-178]. Амсила истифодаи маҷмӯи масъалаҳои ба таҷриба наздик (аз сода ба мураккаб)-ро, ки донишҷӯёну шунавандагонро ба корбурди донишҳои азхудшуда дар вазъияти нав водор месозад, дар назар дорад. Методи наздикгардонии пайдарпай ҳам дар таълими математика, информатика ва технологияи иттилоотӣ ва ҳам дар таълими фанҳои гуманитарӣ ба таври хеле васеъ истифода мегардад. Рақамикунонии таҳсилот ин метод дар рушди тафаккури интиқодӣ, мантиқии донишҷӯёну шунавандагон, ки барои таҳлили метриқӣ ва нарративии падидаҳои таҳсилот хос мебошанд, ифода меёбад. Амсилаи наздиккунии пайдарпай дар гурӯҳҳои хурд ва калони шунавандагон, ки фаъолона робитаи мутақобиларо дастгирӣ мекунанд, истифода мешавад ва ба таҷрибаи амалии омӯзгорон-хизматчиёни давлатӣ талаботи калон изҳор менамояд.

Амсилаи панҷзинагии педагогӣ «*ADDIE – Analysis, Design, Development, Implementation, Evaluation*» амсилаи базавӣ ҳисоб ёфта, дар асоси он амсилаҳои сершумори ҳоло хеле васеъ паҳнғашта коркард шудааст. Он универсалӣ буда, барои кор аз болои дилҳох масъалаи таълимӣ муносиб аст. Агар дар раванди гузаштани панҷ зинаи дизайни педагогӣ (таҳлил, балоихагирӣ, таҳия, татбиқ, арзёбӣ) омӯзгор ба хато роҳ диҳад, пас ӯ маҷбур аст, ки ба зинаҳои пешина баргардад ва аз нав онҳоро ба нақша гирад. Аз ин рӯ, амсила танҳо дар ҳолатҳои истифода мегардад, вақте ки дар марҳилаҳои ибтидоӣ ба хато роҳ додан мушқил ва мақсадҳои таълимию натиҷаҳои таълимӣ фаҳмо ва шаффоф бошанд [7, С. 175-178]. Педагогикаи технологӣ ва рақамӣ амсила дар рушди малакаҳои муносибатҳои метриқӣ ва иқтисоди сиёсӣ дар тадқиқоти педагогиро ифода меёбад. Рушди малакаҳои таҳлили нарративӣ дар асоси корбурди амсилаи мазкур бо мушқилот дар муайянсозии ҳолҳои таълимӣ дар марҳилаҳои ибтидоии банақшагирӣ, ки хусусияти серҳаҷмӣ ва дарозмуддатии раванди амсиласозии курси таълимиро аз тарафи омӯзгор ба вучуд меорад, алоқаманд мебошад.

Ҳамин тариқ, амсилаи дизайни педагогӣ, ки барои татбиқи фанни бунёдӣ истифода мегарданд, на танҳо системаҳои гуногуни мақсадгузорӣ, балки малакаҳои педагогии аз ҳамдигар фарқкунанда нигаронидашударо дошта метавонанд. Онҳо, дар навбати худ, асбобҳои махсуси ченкунӣ (воситаҳои баҳодихӣ)-ро талаб мекунанд. Муносибати метриқӣ ба тадқиқоти педагогӣ дар масъалаҳои ҳисоббарорӣ, дар таҳлили маълумот, дар кейсҳои амалӣ, дар корҳои лабораторӣ, зимни ҳалли масъалаҳои тичоратӣ, зимни иҷрои амалҳои компютерӣ ва ғайра пайгирӣ мегардад. Муносибатҳои педагогӣ ва нарративӣ намудҳои гуногуни мубоҳиса, эссе, муҳокимаҳо, бозиҳои нақшавӣ, вазъиятҳои проблемавӣ, ҳуҷуми зехнӣ, мураттабсозии нақша ва намудҳои гуногуни муҳокимарониҳои гурӯҳӣ ва инфиродири нишон медиҳанд.

Корбурди амсилаҳои мувофиқи дизайни педагогӣ ба додани мавзунияти муайян ба курсҳои таълимии тақмили ихтисос аз рӯйи барномаи «*мубодилаи электронии ҳуҷҷатҳо дар мақомоти давлатӣ*» барои самти омодагии сармутахассисон оид ба корҳои омили ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳоти шаҳру ноҳияҳои минтақаҳои Бохтар, Суғд ва Бадахшон ба таъмини шунавандагон бо иловаҳои босифати таълимӣ-методӣ имкон медиҳад. Онҳо ба донишу маҳорат ва малакаҳои маҳдудихтисос дар доираи системаи салоҳиятҳо, ки дар стандартҳои давлатии маълумоти олий пешбинӣ гардидаанд, нигаронида шудаанд.

Бояд қайд кард, ки омӯзгор-хизматчиӣ давлатии таҷрибадор бо мақсади рушди салоҳиятнокии тадқиқотии шунавандагон аз дилҳох амсилаи пешниҳодшудаи дизайни педагогӣ истифода бурда метавонад, аммо ӯ алоқаи байни асосҳои концептуалии амсила, интиҳоби шаклҳои гузаронидани машғулиятҳои таълимӣ ва намудҳои воситаҳои баҳодихиро бояд фаҳмида тавонад. Самаранокии корбурди ин ё он амсилаи педагогӣ на танҳо аз малакаҳои омӯзгор чун хизматчиӣ давлатӣ, балки аз талаботи хос ва хусусиятҳои шунавандагон низ вобаста мебошад. Мувофиқан, курсҳои универсалии тақмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатӣ таълимро оид ба «*мубодилаи электронии ҳуҷҷатҳо дар мақомоти давлатӣ*» барои хизматчиёни давлатӣ ба нақша гирифта ва онҳоро дар оғози соли таҳсил каме тасхех кардан ё ҳам як маротиба таъкил намудани курсҳои мавзунӣ таълимие,

ки ба гурӯҳи мушаххаси шунавандагон ва вазифаҳои аз нав ташаккулифта нигаронида шудаанд, мумкин аст.

Хулоса. Дар низоми омодагии хизматчиёни давлатӣ малакаҳои тадқиқотӣ дар доираи се муносибати методологӣ ба илми муосири петадагогикаи рақамӣ, яъне метрикӣ, иқтисодӣ сиёсӣ, математика, информатика ва технологияҳои иттилоотӣ зарур мегарданд. Ҳамзамон, ҷорисозии фаёл ба фаёлияти таълимии амсилаҳои дизайни педагогӣ на танҳо воситаи рушди салоҳиятҳои амалӣ, балки тарзи самараноки ҳамгирозии илми бунёдӣ ба раванди таълим низ мебошад.

Хусусиятҳои маҳсулноки амсиласозии компютерӣ ва педагогии истифодашаванда натиҷаҳои ташаккули малакаҳои тадқиқотиро муайян намуда, интиҳоби шаклҳои самараноки гузаронидани машғулиятҳои таълимӣ ва асбобҳои ҷенкуниро маҳдуд месозанд. Мувофиқан, бо мақсади рушди навъи муайяни малакаҳои тадқиқотӣ омӯзгор аз дилхоҳ амсилаи ба ӯ шиноси дизайни педагогӣ, хусусан, вақте ки дар бораи ташаккули маҷмӯи малакаҳои таҳқиқотӣ сухан меравад, истифода бурда наметавонад. Ба ташаккули малакаҳои таҳлили метрикӣ корбурди амсилаи «*BD / UbD – Backward Design ё Understanding by Design*» дар раванди таълим мусоидат менамояд. Истифодаи амсилаи «*4C / FCID – Four Components, Instructional Design*» ба ташаккул додани малакаҳои таҳлили иқтисоди сиёсӣ кӯмак мерасонад, аммо амсила барои ташаккули якҷоягии ду ё се малака мутобиқ шуда наметавонад.

Ба сифати асбобҳои универсалии рушди се малакаи таҳқиқотӣ амсилаҳои педагогии «*ADDIE – Analysis, Design, Development, Implementation, Evaluation*» ва амсилаи шахсигардонидашуда тавсия мегарданд. Дарачаи таркиббандагии вазифаҳои таълимӣ ва пуррагии натиҷаҳои банақшагирифташавандаи таълимӣ меъёрҳои интиҳоби амсилаи муносибтар ҳисоб меёбанд.

АДАБИЁТ:

1. Виханский, О. С. Стратегическое управление: Учебник [Текст] / О.С. Виханский. – Москва: «Гардарика», 1998. – 296 с.
2. Давлатов, Р. Ҷ. Баъзе масъалаҳои таълими информатика дар омодакунии мутахассиси соҳаи иқтисод [Матн] / А. Мусулмонӣ, А.Э. Сатторов, Р.Ҷ. Давлатов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. Қисми 2. – 2018. – № 1/4 (57). – С. 65-67.
3. Джаббаров, А. А. Моделирование социально-экономических аспектов предоставления образовательных услуг на основе ИКТ: дисс... канд. экон. наук [Текст] / А.А. Джаббаров. – Худжанд, 2019. – 157 с.
4. Кирилова, Г. И. Информационные технологии и компьютерные средства в образовании [Текст] / Г.И. Кирилова // Образовательные технологии и общества. – 2000. – № 4 (1). – С. 125-136.
5. Клисторин, В. И. О соотношении частных, государственных и общественных целей в развитии региона [Текст] / В.И. Клисторин, О.А. Донских // Труды 3-ей Гранберговской конференции на тему «Пространственный анализ социально-экономических систем: история и современность», 11-13 октября 2023г. – Новосибирск, 2023. – С 240-243.
6. Коган, Е. Я. Особенности формирования универсальных компетенций в системах профессионального образования зарубежных стран [Текст] / Е.Я. Коган, В.А. Прудникова, Н.Ю. Посталюк // Стандарты и мониторинг в образовании. 2018. – Том 6. – № 6. – С. 37-43.
7. Комилов, Ф. С. Математическое моделирование и информационные технологии в социально-экономических системах [Текст] / Ф.С. Комилов, А.С. Атоев // Материалы международной научно-практической конференции. – Душанбе, 2005. – С. 175-178.
8. Комилов, Ф. С. Электронная система управления ВУЗ-ом [Текст] / Ф.С. Комилов, У.М. Джумаев, Р.Дж. Давлатов // Материалы международной конференции «Компьютерный анализ проблем науки и технологии». – Душанбе, ТНУ, 2011. – С. 87-89.
9. Концепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042. Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2022, № 439. – 10 с.
10. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642. – 31 с.
11. Концепсияи низоми иттилоотии идораи соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 ноябри соли 2007, № 530 тасдиқ шудааст.
12. Концепсияи рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 ноябри соли 2006, № 484. – Душанбе, 2006. – 19 с.

13. Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 марти соли 2002, № 94 тасдиқ шудааст.
14. Консепсияи таъшаққули ҳукумати электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643 тасдиқ шудааст.
15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи маориф. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми марти соли 2013, № 1095 (Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2013, № 7, моддаи 532; соли 2014, № 3, моддаи 156; № 7 қисми 2, моддаи 422; соли 2016, № 3, моддаи 1148; соли 2016, № 7, моддаи 624; соли 2017, № 79, моддаи 581; соли 2018, № 5, моддаи 278) қабул гардидааст.
16. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ (Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, № 5, моддаи 338; соли 2014, № 7 қисми 329, моддаи 423; соли 2016, № 7, моддаи 628; соли 2017, № 7-9, моддаи 584; соли 2018, № 5, моддаи 280).
17. Можаяев, Г. В. Комплексный подход в реализации проектов электронного обучения в вузе [Текст] / Г.В. Можаяев // Информационные технологии и математические методы в исторических исследованиях и образовании. – 2004. – № 4 (6). – С. 91-98.
18. Нечипоренко, В. П. Информационное обеспечение инновационных процессов – новые международные инициативы [Текст] / В.П. Нечипоренко // Международная информационная служба. – 2000. – № 1 – С. 64-70.
19. Нуждин, В. Н. Информатизация и качество образования [Текст] / В.Н. Нуждин // Проблемы информатизации высшей школы. Бюллетень Госкомвуз России. – 1995. – № 4. – С. 1-5.
20. Пасхин, Е. Н. Философско-методологические аспекты информатизации образования [Текст] / Е.Н. Пасхин // Системы и средства информатики. Информационные технологии в образовании. От компьютерной грамотности – к информационной культуре общества / Ответственный редактор И.А. Мизин. – М.: «Наука», «Физматлит», 1996. – Вып. 8. – С. 84-90.
21. Полат, Е. С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. Учебное пособие [Текст] / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина. – М.: ИЦ «Академия», 2010. – 368 с.
22. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016 [Захираи электронӣ] // www.president.tj/node/13739
23. Раҳмонзода, З. Ф. Арзёбии назариявии сифати таҳсилот ва омилҳои таъсиррасон дар соҳаи хизматрасониҳои таълимӣ электронӣ [Матн] / З.Ф. Раҳмонзода // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Самтҳои муосири татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар рақамизатсияи таҳсилот, илм ва истеҳсолоти саноатӣ». – Душанбе: ДССХ, 2021. – С. 58-64.
24. Стратегияи омӯзиш ва рушди фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар соҳаи маориф ва илм дар давраи то соли 2030. – Қарори Ҳукумати ҚТ аз 30 апрели 2021, № 165. – 33 с.
25. Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020. – Қарори Ҳукумати ҚТ аз 30 майи соли 2015, № 354.
26. Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва технология барои солҳои 2011-2012. – Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2011, № 114.
27. Файзализода, Б. Ф. Асосҳои назариявӣ-методологӣ истифодаи Case-технологияҳо чун воситаи таълими амсиласозии компютерӣ [Матн] / Б.Ф. Файзализода, Б.Н. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2023. – №12 Қ II. – С. 245-255. – ISSN: 2074-1847.
28. Факеров, Х. Н. Социально-экономическая эффективность системы менеджмента качества вуза [Текст] / Х.Н. Факеров // Российский экономический интернет-журнал. – 2017. – № 4. – С. 67-72.
29. Хайрзода, Ш. Қ. Идоракунии сифати таҳсилот дар ДМИТ [Текст] / Ш.Қ. Хайрзода, А. Махмадмуродов. – 2020. – 170 с.
30. Ханин, Г. И. Альтернативные методы определения объема эксперта капитала из России [Текст] / Г.И. Ханин // Вестник ЭКО. – 2001. – №1. – С. 21-30.
31. Ширикина Е. В. Цифровые кадры как новые показатели качества человеческого капитала [Текст] / Е.В. Ширикина // Современная научная мысль. – 2018. – №4. – С. 181-184.
32. Oreskes, N. Assessing ExxonMobil's climate change communications [Text] / N / Oreskes, G. Supran // Environmental research letters. – 2017. – №12(8). – P. 218-223.
33. Akerlof, G. Procrastination and Obedience [Text] / G. Akerlof // American Economic Review, American Economic Association. – 1999. – №81(2). – P.1-19.

АМСИЛАСОЗИИ КОМПЮТЕРИЮ ПЕДАГОГӢ ВА БА НАТИҶАҲОИ ИСТИФОДАШАВАНДА РУШДИ САЛОҲИЯТҲОИ ХИЗМАТЧИЁНИ ДАВЛАТӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Дар мақолаи мазкур самтҳои афзалиятноки рушди салоҳиятҳои хизматчиёни давлатиро таввасути технологияҳои амсиласозӣ ва рақамӣ таҳлилу баррасӣ шудааст. Инчунин, таҳлили

интишороти илмӣ олимони оид ба методологияи илми педагогика муасир, ки ба мавзӯи проблемавӣ (инқилоти нави рақамикунонӣ, дигаргунисозиҳо дар соҳаи таҳсилот, тағйирёбии дар рушди маҳал) мутамарказониди шудааст, ба пешниҳоди муносибати муаллифӣ ба таснифи таҳқиқоти педагогӣ бо дарназардошти фарқи дар дарки табиати падидаҳои педагогӣ ва истифодаи методҳо имкон медиҳад. Аз нуқтаи назари мо, се муносибатро ҷудо кардан мумкин аст: метрикий, сиёсӣ ва нарративӣ – ҳар яке аз онҳо ба таври ғуногун ба хизматҳои давлатӣ имкон медиҳад, ки равандроҳои технологияҳои педагогиро дар тақмили ихтисос биомӯзад ва дар ҷомеаи рӯйдиҳанда фаҳмонад.

Калидвожаҳо: салоҳиятнокӣ, амсиласозӣ, информатика, рақамӣ, технологияҳои иттилоотӣ, хизматчиёни давлатӣ, педагогика, таҳлилҳо, таҳсилоти рақамӣ, падидаҳо, сохтан, омодакунӣ, тақмили ихтисос, идоракунии давлатӣ, методи салоҳиятнокӣ, татбиқ, муносибат.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ КОМПЬЮТЕРНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ И ПОЛЬЗОВАТЕЛЬСКИЕ РЕЗУЛЬТАТЫ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

В данной статье анализируются и рассматриваются приоритетные направления развития компетенций государственных служащих посредством моделирования и цифровых технологий. Также анализ научных публикаций ученых по методологии современной педагогической науки, ориентированный на проблемную тему (новая революция цифровизации, изменения в сфере образования, изменения в развитии региона), предлагает авторский подход к классификации педагогических исследований, учитывающий разницу в понимании природы педагогических явлений и позволяющий использовать методы. С нашей точки зрения можно выделить три подхода: метрический, политический и нарративный - каждый из них по-своему позволяет госслужащему изучать процессы педагогических технологий в профессиональном развитии и объяснять их в развивающемся обществе.

Ключевые слова: компетентность, моделирование, информатика, цифровые, информационные технологии, государственные служащие, педагогика, анализ, цифровое образование, явления, создание, подготовка, профессиональное развитие, государственное управление, компетентностный метод, применение, взаимосвязь.

COMPUTER-PEDAGOGICAL MODELING AND USER RESULTS OF DEVELOPING COMPETENCIES OF CIVIL SERVANTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

This article analyzes and discusses priority areas for developing the competencies of civil servants through modeling and digital technologies. Also, an analysis of scientific publications by scientists on the methodology of modern pedagogical science, focused on a problematic topic (new digitalization revolution, changes in the field of education, changes in the development of the region), offers the author's approach to the classification of pedagogical research, taking into account the difference in understanding the nature of pedagogical phenomena and allowing the use of methods. From our point of view, three approaches can be distinguished: metric, political and narrative - each of them in its own way allows a civil servant to study the processes of pedagogical technologies in professional development and explain them in a developing society.

Key words: competence, modeling, computer science, digital, information technology, civil servants, pedagogy, analysis, digital education, phenomena, creation, preparation, professional development, public administration, competency-based method, application, relationship.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сафарзода Даврон Ҷурахон – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи психология ва сотсиологияи идоракунии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734003. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33;

Файзализода Баҳрулло Файзали – доктори илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи технологияи иттилоотӣ ва амнияти иттилоотии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734003. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 988-22-00-33; 005-22-00-22. E-mail.: faizalizoda.bakhrullo@mail.ru

Сведения об авторах: Сафарзода Даврон Джурохан – кандидат педагогических наук, доцент кафедры психологии и социологии управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Саида Насира, 33.

Файзализода Бахрулло Файзали – доктор педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой информационных технологий и информационной безопасности Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003. Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Насира, 33. Тел.: (+992) 988-22-00-33; 005-22-00-22. Электронная почта: faizalizoda.bakhrullo@mail.ru

Information about the authors: Safarzoda Davron Jurakhan – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology and Sociology of Management of the Academy of Public

Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Said Nasir Street, 33.

Fayzalizoda Bakhrullo Faizali – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Information Technologies and Information Security of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nasir Street, 33. Tel.: (+992) 988-22-00-33; 005-22-00-22. Email: faizalizoda.bakhrullo@mail.ru

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ХОРИЧӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Мирзоева Б. С.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Вазъияти имрӯзаи иҷтимоӣ иқтисодӣ ба он мусоидат мекунад, ки бисёре аз соҳаҳои фаъолияти инсон, аз ҷумла маориф, аз ҳисоби ҷорӣ намудани навгониҳои гуногун босуръат инкишоф меёбанд, ки боиси тағйири равишҳои омӯзиш аз анъанавӣ ба навҷуӣ мегардад ва ин раванд маълумоти олии касбиро талаб мекунад. Аз ин рӯ, тақмили омодаҳои кадрҳои баландсифат дар сатҳи зарурӣ, ки ташаккули салоҳияти иртиботӣ-муоширатӣ забони хориҷро тақозо мекунад, ҳадафи асосии таълими забони хориҷӣ ба шумор меравад.

Салоҳияти забонӣ як падидаи мураккабест, ки ба ҷузъҳои алоҳида тақсим кардани тамоми маҷмуи падидаҳои ба он дохилшударо тақозо мекунад. Ҳамаи омӯзгорон бояд қори худро бо назардошти эҳтиёҷоти воқеӣ, ҳавасмандӣ ва қобилияти талабагон ба роҳ монанд.

Истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ дар таълими забони хориҷӣ на танҳо воситаҳои нави техникӣ, балки шакли равишҳои нави таълим, муносибати наф ба раванди таълимиро фаро мегирад. Вазифаҳои асосии омӯзгор аз фароҳам овардани шароит барои азхудкунии амалии забон, интиҳоби равишҳои таълимӣ, ки ба ҳар як хонанда имкон медиҳад, то маҳорати эҷодкорӣ худро нишон диҳад, ҳамзамон ба баланд бардоштани фаъолияти маърифатӣ донишҷӯ дар раванди омӯзиши забони хориҷӣ мусоидат мекунад.

Технологияҳои муосир имкон медиҳанд, ки як қатор масъалаҳои педагогӣ, ки ба баланд бардоштани фаъолияти таълимӣ ва ташаккули маҳорати қори мустақилонаи донишҷӯён нигаронида шудаанд, ҳал карда шаванд. Зарурати истифодаи навгониҳо низ ба афзоиши пайваستاи ҳаҷми иттилооте вобаста аст, ки дар раванди таҳсилот бояд омӯхта ва қоркард шаванд. Интернет ва технологияҳои иттилоотӣ ба ташкили фазои ягонаи таълимӣ дар саросари олам нигаронида шудаанд. Бартариӣ асосии истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар таълими забони хориҷӣ ин берунтар аз равишҳои анъанавӣ шифоҳӣ интиқоли иттилоот ба шеваи аудиовизуалӣ (шунидану дидан) рафта мебошад.

Пешрафти охирин ақсар вақт дар соҳаҳои Интернет пешниҳод карда мешаванд ва донишҷӯён имкон доранд, ки онҳоро интиҳоб кунанд ва истифода намоянд. Технологияҳои иттилоотӣ мушкilotи такроршавӣ ва паҳн кардани маводи таълимиро бартараф мекунанд, дастрасӣ ба онҳо дар муассисаи таълимӣ, дар ҳона дар вақти муносиб осон мегардад.

Мувофиқи стандартҳои нави таълим зиёда аз 50 дарсади ҳаҷми умумӣ соатҳо барои қори мустақилонаи донишҷӯён ҷудо карда шудааст. Дар баробари ин, нақши равиш ба шахсият нигаронидашуда ё шахсиятмехвар ва фардиқунонии таълим меафзояд. Интернет ва ҷомеаи онлайн ҳамчун миёнарав байни донишҷӯён ва объектҳои фарҳангӣ амал мекунанд, ки асоси фаъолияти таълимӣ доништа мешавад. Он асосан, заминаи фаъолияти ҳаётии донишҷӯёнро муайян ва инъикос мекунад, ки ба омӯзгорон имкон медиҳад, то муҳити таълимиро тарҳрезӣ намуда, таълимиро аз рӯи манфиатҳои касбӣ, дурнамои зиндагӣ ва қобилиятҳои хонандагон ташаккул диҳанд. Аз ин бармеояд, ки равишҳои анъанавӣ қорнисбат ба шеваҳои инноватсионӣ ҳеле маҳдуданд. Воқеияти муосир дар назди омӯзгори мактабҳои олии вазифаи истифодаи технологияҳои нави пешқадами таълим ва равишҳои қорварии таълимиро меғузорад, ки иқтидори бузург доранд ва бояд самаранок истифода шаванд.

Дар ҳоли ҳозир бартарӣ ба муошират, саъю қӯшишӣ, муоширати воқеӣ, омӯзиши забон дар заминаи фарҳангӣ, мустақилият ва инсонгароии омӯзиш дода мешавад. Ин аслҳо имкон медиҳанд, ки салоҳияти байнифарҳангӣ ҳамчун ҷузъи қобилияти муоширатӣ инкишоф дода шавад.

Андешаҳои нав дар бораи натиҷаҳои таълим ба пайдоиши технологияҳои нав ва даст кашидан аз технологияҳои кӯҳна мусоидат карданд. Имрӯз равишҳои нави истифодаи захираҳои интернетӣ ба таълими анъанавии забонҳои хориҷӣ муҳолифанд. Мафҳуми «анъанавӣ» пеш аз ҳама бо омӯхтани қоидаҳо ва иҷрои машқҳои забонӣ, ба ибораи дигар, «дар бораи забон ба ҷойи муошират бо забон» алоқаманд аст. Аксар муаллимон муътақиданд, ки захираи хуби луғат ва дониши дуруст, инчунин истифодаи дурусти сохторҳои грамматикӣ ва забони хориҷӣ дар маркази раванди таълим қарор доранд. Бо вучуди ин, чунин эътиқодро қомилан дуруст ҳисобидан мумкин нест, зеро зарурати ҳавасмандкунӣ ва ҷузъи эмотсионалии дар ҳама гуна муошират мавҷудбуда аксар вақт дар маводи методӣ ифода карда намешавад. Барои таълими муошират бо забони хориҷӣ, шумо бояд вазъиятҳои воқеии ҳаётро эҷод кунед, ки омӯзиши маводро ҳавасманд мекунад ва рафтори мувофиқро инкишоф медиҳанд. Технологияҳои инноватсионӣ қўшиш мекунад, ки ин ҳатогиро ислоҳ кунанд.

Чӣ тавре ки маълум аст, одам он чиро меомӯзад, қўшиш мекунад, ки дар фаъолияти оянда истифода барад. Инчунин маълум аст, ки истифодаи дониш, малака ва маҳорат ба интиқол асос меёбад, ки ба мувофиқ будани шароити таълим ба муҳите, ки бояд ин дониш, малака ва маҳорат истифода шавад, вобаста аст. Аз ин рӯ, донишҷӯёро барои иштирок дар раванди муошират омода кардан лозим аст. Ин моҳияти омӯзиши муоширатро муайян мекунад, ки дар он раванди таълим ҳамчун модели чараёни муошират арзёбӣ мегардад.

Равиши иртиботӣ ё муоширатӣ қорбурдест, ки муоширатро моделӣ месозад, омодагии равонӣ ва забонӣ ба муошират, дарки бошуурокаи мавод ва шеваҳои рафторро ба миён меорад.

Супориши муоширатӣ бояд ба донишҷӯён мушқилот ё мавзуеро барои баррасӣ пешниҳод кунад ва онҳо на танҳо маълумотро мубодила кунанд, балки онро баҳогузори низ намоянд. Чунин вазифа имкон медиҳад, ки тамоми дониш ва малакаҳо дар зарурат истифода шаванд.

Меъёри асосие, ки ба мо имкон медиҳад, то ин равишро аз дигар намудҳои фаъолияти таълимӣ фарқ кунем, он аст, ки хонандагон мустақилона воҳидҳои забониро барои ташаккули афкори худ интихоб мекунад. Онҳо имкон доранд, ки таҷрибаи худро тавассути забони хориҷӣ баён кунанд. Муносибати иртиботӣ бештар ба омӯзанда нигаронида шудааст, ки ба меъёри асосии дидактикаи муосир ҷавобгӯ мебошад.

Истифодаи Интернет ва дигар технологияҳои инноватсионӣ дар равиши коммуникативӣ қомилан асоснок карда шудааст: ҳадафи он ҷалби хонандагон ба омӯзиши забони хориҷӣ тавассути ҷамъоварӣ ва густариши дониш ва таҷрибаи онҳо мебошад. Онҳо бояд омода бошанд, ки ин забонро барои муоширати воқеӣ берун аз синф истифода баранд, масалан, ҳангоми сафар ба кишвари истифодабарандаи забони мавриди ҳадаф, ҳангоми мукотиба ва ғайра. Дар баробари ин, мафҳуми иртиботиро набояд маҳдуд ва сирф амалгароёна дарк кард.

Муоширатпазирро танҳо бо барқарор кардани робитаҳои иҷтимоӣ тавассути суҳан маҳдуд доништан кам аст. Ин шиносӣ бо арзишҳои маънавии фарҳангҳои дигар тавассути муоширати шахсӣ ва мутолиаи китобхост, ки дар таҷрибаи одамон бо далелҳои раднопазир ба тасбит расидааст.

Омӯзиши и муоширатии забон тавассути технологияҳои иттилоотӣ аҳамияти рушди қобилият ва хоҳиш донишҷӯёро барои истифодаи забони хориҷие, ки онҳо меомӯзанд, бо мақсади муоширати муассир ба таври дақиқ ва мувофиқ таъкид мекунад. Ба фаҳмиш, интиқоли мундариҷа ва ифодаи маъно аҳамияти аввалиндараҷа дода, омӯзиши сохтор ва таркиби луғавии забони хориҷӣ таъкид мекунад. Илова ба эҳтиёҷоти муошират, донишҷӯён бояд тарзи қор бо технологияҳои инноватсиониро омӯзанд, то масъулияти бештар барои омӯзиш дошта бошанд. Чун захираҳои забонӣ қофӣ нестанд, онҳо бояд қобилияти истодагарӣ ҳосил намоянд, малакаҳои хуби таҳсил, қобилияти баҳо додан ба забон ва пешрафти худ, қобилияти муайяни ҳалли мушқилоти омӯзишро дошта бошанд. Рушди мустақилияти донишандӯзон тавассути Интернет як раванди тадриҷӣ аст, ки бояд пайваста ташвиқ карда шавад. Шояд муҳимтарин вазифае, ки дар назди омӯзгор меистад, ин аст, ки роҳҳои беҳтарини ҳидоят намудани хонандагон ба мустақилияти тадриҷан афзоиш ёбад.

Яке аз талаботи нави таълими забонҳои хориҷӣ бо истифода аз захираҳои интернетӣ ва таҷҳизоти мултимедиявӣ эҷоди фаъолияти бештар, яъне интерактивӣ дар дарс мебошад, ки

онро одатан, дар методология интерактив меноманд. Ин принцип нав нест, вале то ҳол таърифи ягона ва аз тарафи умум қабулшуда надорад. Р.П. Милруд интерактивиро ҳамчун муттаҳидшавӣ, ҳамоҳангсозӣ ва мукамалгардонии саъю кӯшишҳои ҳадафи коммуникативӣ ва натиҷаи воситаҳои нутқ таъриф мекунад [4]. Тибқи ин таъриф метавон хулоса кард, ки равиши интерактивӣ дар фазои маҷозӣ (виртуалӣ) ҳамчун яке аз воситаҳои расидан ба ҳадафи коммуникативӣ дар синф хизмат мекунад. Он аз принципи муошират бо мавҷудияти ҳамкориҳои ҳақиқӣ фарқ мекунад, ки дар он диққати асосӣ ба рушди малакаҳои муошират ва кори гурӯҳӣ дода мешавад, дар ҳоле ки барои вазифаи коммуникативӣ ин ҳадафи ҳатмӣ нест.

Интерактив на танҳо вазъиятҳои воқеии ҳаётро эҷод мекунад, балки шуморо маҷбур мекунад, ки ба онҳо тавассути забони хориҷӣ ба таври кофӣ посух гӯед. Ва чун ин кор оғоз меёбад, мо метавонем дар бораи салоҳияти забон суҳбат кунем. Ҳатто агар хатоҳо вуҷуд дошта бошанд. Муҳим он аст, ки қобилияти ба таври стихиявӣ ҳамоҳанг шудан ба андешаи дигарон, баёни эҳсос, танзим ва мутобиқсозӣ имконпазир аст. Ҳамин тариқ, мо метавонем интерактивиро ҳамчун як роҳи рушди худшиносӣ тавассути Интернет баррасӣ кунем: имконияти мушоҳида ва нусхабардорӣ аз истифодаи забон, малака, намунаҳои рафтори шарикон; ҳангоми муҳокимаи якҷояи онҳо мушқилотро бо маъниҳои нав муаррифӣ мекунад.

Дар натиҷаи истифодаи васеи воситаҳои интерактивии мултимедиявӣ ва технологияҳои интернетӣ дар таълими забонҳо ва муоширати байнифарҳангӣ истилоҳи коммуникатсияи компютерӣ (СМС) дар адабиёти илмӣ байналмилалӣ пайдо шуда, истифодаи имкониятҳои интерактивии компютер ва интернетро ифода мекунад.

Дар хотима қайд бояд кард, ки имконоти истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар бахши таълими забони хориҷӣ хеле зиёд буда, ҳанӯз пурра омӯхта нашудаан. Рушди равишҳои инноватсионии таълими забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ самти афзалиятноки илмҳои забоншиносӣ ва методологияи муосир буда, омӯзиши минбаъдаро тақозо мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Гейхман Л. К. Интерактивное обучение общению как модель межкультурной коммуникации // Вестн. МГУ. – 2003. – Сер. 19. – № 3. – С. 26.
2. Дмитриева Е. И. Основная методическая проблема дистанционного обучения иностранным языкам через компьютерные телекоммуникационные сети интернет. // Иностранные языки в школе. – 1998. – №1
3. Кушниренко А. Г. Что такое интернет? Информационные и коммуникационные технологии в образовании. / А. Г. Кушниренко, А. Г. Леонов, М.А. Кузьменко // Информатика и образование. – 1998. – №5-7. 4.
4. Мильруд Р. П. Сотрудничество на уроке иностранного языка // Иностранные языки в школе. – 1991. – № 6. – С. 19.
5. Полат Е. С. Интернет на уроках иностранного языка // Иностранные языки в школе. – 2001. – № 2, 3. – С. 36.

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Дар мақола нақши технологияҳои муосири иттилоотӣ ҳамчун ҷузъҳои зарурии таълими забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, инчунин нақши намудҳои муосири интерактивии муошират, ки дар натиҷаи пешрафти илмӣ техника ба вуҷуд омадаанд, аз қабилҳои телевизиони интерактивӣ ва Интернет баррасӣ шудааст. Аз ҷониби муаллиф таъкид карда мешавад, ки истифодаи навгониҳои соҳа дар омӯзишу фарогирии забони хориҷӣ хеле таъсиргузор буда, қобилиятҳои маҳоратҳои донишҷӯро ба суръати баланд тақдир медиҳад ва ҷанбаи ҷустуҷӯи ҷодидии барномаҳои кории онҳоро таҳким мебахшад.

Калидвожаҳо: забони хориҷӣ, технологияҳои инноватсионӣ, омӯзиш, интернет, интерактивӣ, эҷодкорӣ, муоширатӣ, мустақил, таҳсилоти оӣ.

РОЛЬ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматривается роль современных информационных технологий как необходимых компонентов обучения иностранному языку в высших профессиональных учебных заведениях, а также роль современных видов интерактивного общения, возникших в результате научно-

технического прогресса, таких как интерактивное обучение, телевидение, Интернет. Автором подчеркивается, что использование инноваций в обучения иностранному языку очень эффективно влияет на процесс изучения, оно с высокой скоростью стимулирует способности и умения студентов, усиливает поисковый и творческий аспект их рабочих программ.

Ключевые слова: *иностраннный язык, инновационные технологии, обучение, Интернет, интерактивно, творчество, общение, самостоятельность, высшее образование.*

THE ROLE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article examines the role of modern information technologies as necessary components of teaching a foreign language in higher professional educational institutions, as well as the role of modern types of interactive communication that have arisen as a result of scientific and technological progress, such as interactive learning, television, and the Internet. The author emphasizes that the use of innovations in teaching a foreign language very effectively affects the learning process, it stimulates students' abilities and skills at high speed, enhances the search and creative aspect of their work programs.

Key words: *foreign language, innovative technologies, learning, Internet, interactive, creativity, communication, independence, higher education*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоева Богигул Сатторовна, устоди калони кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Тел: 904113091*

Сведения об авторе: *Мирзоева Богигул Сатторовна, старший преподаватель кафедры иностранных языков Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: 904113091*

Information about the author: *Mirzoeva Bogigul Sattorovna, Senior Lecturer, Department of Foreign Languages, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Tel: 904113091*

**20-СОЛАИ ОМУЗИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ,
ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ
20-ЛЕТИЕ ИЗУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ, ТОЧНЫХ И
МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В СФЕРЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
20 YEARS OF STUDY AND DEVELOPMENT OF NATURAL, EXACT AND
MATHEMATICAL DISCIPLINES IN THE FIELD OF SCIENCE AND EDUCATION**

ТДУ:371.11-39

**РАВИШҲОИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ВА УСУЛҲОИ
ИННОВАТСИОНИИ ТАЪЛИМ БАРОИ ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ
ДОНИШЧӢӢНИ ИХТИСОСҲОИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИНФОРМАТСИОНИ**

Ҷӯразода Х.Ш.,

**Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон.**

Гадоев Н. А.

докторанты PhD Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.

Ҳадафи ҳар як системаи таълиму тарбия, парвариш ва рушди шахсият буда нишондиҳандаи натиҷаи мусбатест, ки имрӯз дар муассисаҳои таҳсилот тавассути омӯзиши босифати мутахассисон баррасӣ карда мешавад. Навоварӣ ҷузъи ҷудонашавандаи системаи таҳсилот мебошад.

Менталитети ҷавонони муосир дорои нақш рақамии равшан буда ба шаклҳои нави манбаҳои иттилоотӣ дониш ва технологияи таълим ниёз дорад. Барои донишҷӯёни давраи пеш аз рақамӣ стратегияи таълимӣ бештар истифода мешуд, ки азҳудкунии таҷриба ва ба даст овардани донишҳои заруриро барои ҳаёти оянда (дониш ба хотири дониш) фаро мегирифт. Мактаббачагон ва донишҷӯёни муосир ба ҳалли масъалаҳо тавассути ҷустуҷӯи иттилоот ва захираҳои зарурӣ (дониш барои ҳалли масъала) бартарӣ медиҳанд. Дар робита ба ин, навсозии воситаҳо ва усули таълим бояд бо ташаккул ва рушди самараноки салоҳият ва тафаккури донишҷӯён алоқаманд бошад.

Технологияҳои иттилоотӣ ба як ҷузъи ҷудонашавандаи гузаронидани дарсҳо дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ табдил ёфтаанд, зеро бо истифода аз технологияи иттилоотӣ ва коммункатсионӣ (ТИК) муаллимон метавонанд ба ҷалби бештари хонандагон ба ҳуди раванди таълим ноил шаванд [1]. Барои донишҷӯи муосир, компютер воситаи шинос ва ҷолиб аст. Аз ин рӯ, агар мо онро дар дарс истифода барем, он ҳавасмандии наврасонро барои омӯзиш афзоиш медиҳад, зеро муколама байни донишҷӯ ва компютер сурат мегирад.

Дар бораи ҷанбаи ҳавасмандгардонии истифодаи ТИК барои рушди тафаккур сухан ронда, қайд кардан мумкин аст, ки истифодаи технология дар доираи дарс ҳамеша гуногун аст, зеро маълумоти таълимӣ метавонад дар намуди матн, овозӣ ва видеоӣ ба таври кофӣ рангоранг пешниҳод карда шавад. Он метавонад ва бояд дар ранҳои гуногун пешниҳод карда шавад.

Донишҷӯён дар дарсҳои ТИК ба муваффақияти худ диққат медиҳанд, аз ин рӯ, онҳо кӯшиш мекунанд, ки кори оғозшударо ба анҷом расонанд, шояд баъзан барои кӯмаки зарурӣ муроҷиат кунанд. Қобили зикр аст, ки вақте наврас бо истифода аз воситаҳои техникӣ бо маълумоти нав шинос мешавад, ҳеҷ кас ӯро парешон намекунад, зеро компютер, дар тафовут аз шахси зинда, ҳамеша бетараф аст ва барномаҳои он дорои хусусиятҳои муоширати дӯстона мебошанд.

Системаи автоматикунонидашудаи таълим системаи компютерист, ки барои мутабиқкунии раванди таълим бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ ва коммункатсионӣ пешбинӣ шудааст.

Бонки маълумот маҷмуи ҳамаи массивҳои иттилоотии нигоҳдории дарозмуддат мебошад, ки дар китобхонаҳои маълумот ташкил карда шудаанд, инчунин нармафзор ва сахтафзор, ки ҷамъоварӣ, навсозӣ, ислоҳ ва истифодаи онро таъмин мекунанд.

Пойгоҳи дониш маҷмуи муташаққили донишҳо мебошад, ки дар шакле пешниҳод карда мешавад, ки имкон медиҳад ин дониш дар асоси татбиқи имкониятҳои воситаҳои технологияҳои иттилоотӣ ба таври ҳудқор истифода шавад.

Ҳалли масъала хусусияти муҳимми тафаккури инсон аст. Ба гуфтаи Леонтьев, "масъала ин ҳадафест, ки дар шароити муайян гузошта шудааст" [2, сах.118]. Дар луғати психологӣ истилоҳи «масъала» «ҳамчун ҳадафи фаъолияте, ки дар шароити муайян гузошта шудааст», муайян карда мешавад, ки тавассути табдил додани ин шарт мувофиқи тартиби муайян бояд ба даст оварда шавад". Масъалаи ба худталабот (мақсад), шарт (маълум) ва ҷустуҷӯшаванда (номаълум)-и бо савол ташакулёфта дар бар мегирад [3, с.119].

Қобилияти ҳалли масъалаҳо салоҳияти муҳимтарини шахси бомаърифат мебошад. Дидактикаи ҳалли масъалаҳо таърихи тӯлонӣ ва бисёр коркардҳои методологӣ дорад. Аз нуқтаи назари расмӣ, он асосан, ба модели "қуттии сиёҳ" асос ёфтааст, ки дар кибернетика пешниҳод шудааст [4]. Дар ҷараёни таълим мо метавонем қуттии сиёҳро ҳамчун донишҷӯ бо дониш, малака ва маҳорати худ баррасӣ кунем. Маълумот дар бораи сатҳи омодагии донишҷӯ - ҳолати "қуттии сиёҳ" - танҳо пас аз мониторинги натиҷаҳои таълим ба даст оварда мешавад, ки ҷудошавии назоратро аз раванди таълим ба вучуд меорад.

Технологияҳои маърифатӣ, ки нақши онҳо дар давраи тағйирёбии рақамии таълим хеле афзоиш ёфтааст, имкон медиҳанд, ки раванди таълим дар доираи модели "қуттии сафед" амалӣ карда шавад. Қуттии сафед бояд модели донишҷӯро дар бар гирад, ки салоҳиятҳои таълимии ташакулёфтаи ӯро инъикос кунад ва барои пешниҳоди маълумот дар бораи сатҳи натиҷаҳои таълимии бадастомада пешбинӣ шудааст.

Қорҳои В.Г. Найссер [5], Р. Л. Солсо [6], Б. М. Величковский [7], ки бо мафҳуми "схемаи маърифатӣ" (mental scheme) алоқаманданд, барои сохтани схемаҳо дар соҳаҳои фаннии дониш, аз ҷумла барои ҳалли масъалаҳо замина фароҳам меоранд.

Мақсади тадқиқот асоснок кардани имконияти сохтани модели "қуттии сафед" бо истифода аз схемаҳои сохторӣ ва равонӣ, ки ба вазифаҳо асос ёфтаанд, барои тасвири раванди ташақкул, рушд ва арзёбии салоҳиятҳои таълимии донишҷӯен, ки бо тафаккури ҳисоббарорӣ алоқаманданд.

Модели усули тадқиқот

Барои моделсозии сохтор ва мундариҷаи "қуттии сафед" муносибати равонӣ [8] истифода шуд, ки имкониятҳои сохтани схемаҳои сохторӣ-менталиро барои омӯзиши ҳалли масъалаҳои ҳисоббарорӣ, амалиётӣ ва алгоритмӣ муайян кард.

Бо масъалаҳои ҳисобкунӣ мо равандҳо ва ҳолатҳои муайянеро, ки бо модели математикии дорои n параметр тасвир шудаанд, мефаҳмем, ки яке аз онҳо маълум нест.

Барои сохтори масъала, мо примитивҳои ҳисобкуниро истифода мебарем, ки амалиёти ҳисобкунии элементарӣ дар доираи модели математикии бо муодилаи (1) ифодашуда мебошанд:

$$F(x,y)=0, y=f(x), y_i=f_i(x_1, x_2, \dots, x_n), i=1, 2, \dots, n. \quad (1)$$

Аз ду модел: $F_1(x_1, x_2, \dots, x_n)=0$ ва $F_2(y_1, y_2, \dots, y_n)=0$, ки дар он $y_p = x_k$ аст, мо метавонем масъалаи ҳисобкуниро барои ду амали бо формулаи (2) тавсифшуда эҷод кунем:

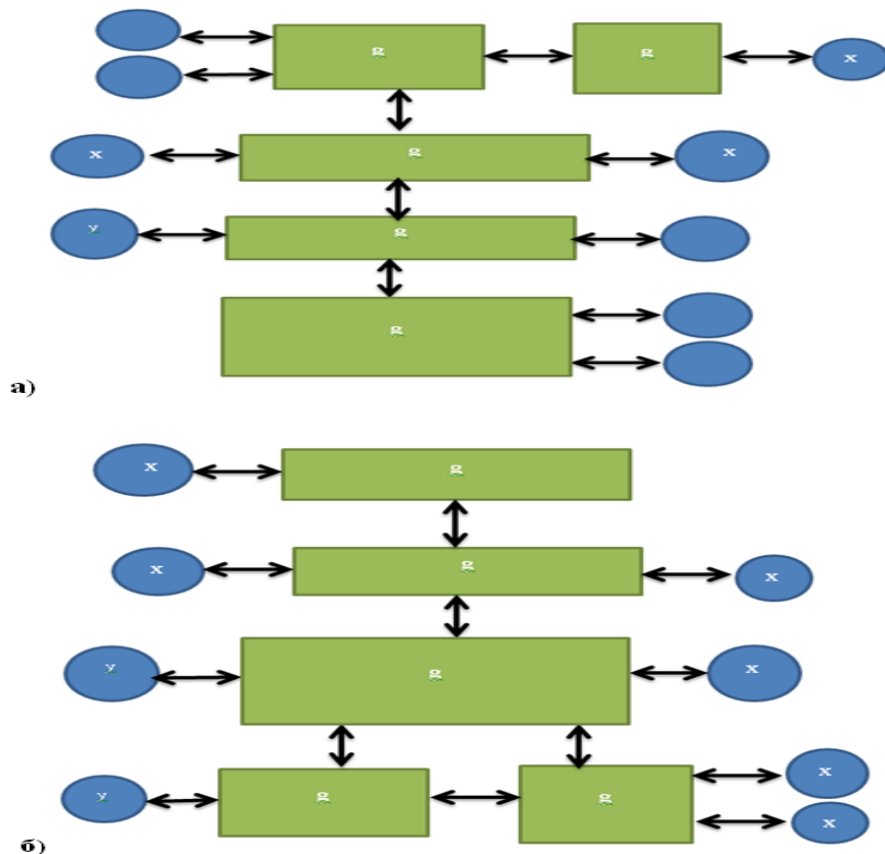
$$\begin{aligned} x_i &= g_1(x_1, x_2, \dots, x_{i-1}, x_{i+1}, \dots, x_n), \quad x_k = y_p, \\ y_p &= g_2(y_1, y_2, \dots, y_{p-1}, y_{p+1}, \dots, y_n). \end{aligned} \quad (2)$$

Аз n примитивҳои ҳисобкунӣ сохтори n -дараҷаи масъаларо сохтан мумкин аст, ки маҷмуи масъалаҳои тағйирёбанда ва баробарро барои формулаи (1) ва (2) n амали ҳисобкуниро дар бар мегирад. Муносибати байни примитивҳо метавонад пай дар пай ва ё параллелӣ (ҳамзамон) иҷро карда шавад. Намоиши графикаи сохтори масъала дар расми 1а) нишон дода шудааст.

Параметрҳои примитивҳо $(x_1, x_2, \dots, x_n)$ дар гирехҳои ниҳони схема (давраҳо) ҷойгир карда мешаванд, моделҳои математикии $F(x_1, x_2, \dots, x_n)=0$ дар гирехҳои ғайритерминалӣ (росткунҷаҳо) насб карда мешаванд. Барои ҳар як масъалаи мушаххас, ҷараёни схематикӣ ҳалли он графикаи тамоилӣ мебошад (расми 1б)), ки дар он ҳадафи дилхоҳ (ҳалли масъала) бо доираи дукарата нишон дода шудааст.

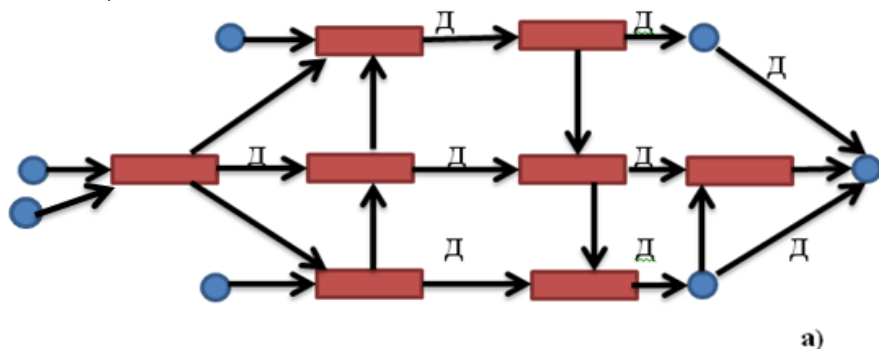
Дар схема се намуди пайваستҳо мавҷуданд:

- пайвастигиҳо аз қуллаҳои терминалӣ ба қуллаҳои ғайритерминалӣ (амалиёти иваз кардани арзишҳо ба ифодаҳои математикӣ ифода мекунад);
- пайвастигиҳо аз қуллаҳои ғайритерминалӣ ба қуллаҳои терминалӣ (амалиёти ҳисоб кардани бузургӣҳо ба истифода аз ифодаҳои маълум ифода мекунад);
- алоқаи байни қуллаҳои ниҳой (амалиётҳо аз рӯи муайян кардани миқдорҳо нишон медиҳанд).

Расми 1. Модели масъалаи ҳисоббарорӣ бо примитивҳои ҳисоббарорӣ

Бо масъалаҳои амалиётӣ мо талаботеро мефаҳмем, ки хулоса ё таърифи объектҳои математикиро тавассути хулосаҳо, назарияҳо ва қоидаҳои математикӣ муайян мекунад. Барои масъалаҳои амалиётӣ схемаҳои иерархии тартиботӣ таҳия карда мешаванд (ниг. расми 2). Дар ин ҷо объектҳо, ки маълумоти ибтидоии масъала мебошанд, бо гиреҳои мунаввар аломатгузорӣ шудаанд ва вобастагӣҳои математикии объектҳо бо росткунҷаҳо дода шудаанд. Доираҳои ҳамаи самтҳои сатрҳо пайваستкунанда натиҷаҳои корҳои амалиётӣро нишон медиҳанд. Дар қабурғаҳо мо амалиёти табдили объектҳо муайян мекунем. Диаграмма синфҳои масъалаҳо дар бар мегирад, ки аз ҷониби гиреҳои ғайритерминалӣ муайян карда шудаанд ва хатсайрҳои имконпазири амалиёти оперативӣ барои расидан ба ҳадафҳои масъала (ниг. расм. 2а). Интиҳоби масъалаи мушаххас ва рафти ҳалли он бо хатсайрҳо аз маълумоти ибтидоии масъала ба ҳадаф муайян карда мешавад (ниг. расм. 2б).

Расми 2. Схемаи умумии сохторӣ примитивҳои ҳисоббарории амалиёти масъала

Дар назария аксар вақт амалиёти масъалаи мушаххас ҳамчун алгоритми гузаришҳои баррасӣ карда мешаванд. Ин гузаришро назарияҳо ва қоидаҳои математикӣ муайян мекунад, ки байни ҳолатҳоро бо гиреҳои мунаввар аломатгузори шудаанд ва вобастагҳои математикии объектҳо бо росткунҷаҳо дода шудаанд бе сигнали вуруд иҷро кардан мумкин аст. Чунин гузаришҳо амалиёт рамз мешаванд. Истифодаи гузаришҳо имкон медиҳад, ки якчанд алгоритмҳо ба як модели алгоритми муттаҳид кунанд.

Фарз мекунем, ки мо мехоҳем диаграммаи алгоритмӣ созем, ки бояд рақамҳои дуӣ, даҳӣ ва шонздаҳиро дар формати стандартӣ ассемблер эътироф кунад. Автомат бояд сатрҳоеро, ки ба яке аз шартҳои зерин ҷавобгӯ мебошанд, эътироф кунад:

- сатр аз як ё якчанд рақам (аз 0 то 9) иборат аст ва метавонад бо рамзи "D" (масалан, "1367" ё "2345d") ба анҷом расад;

- сатр аз як ё якчанд аломатҳои "0" ё "1" иборат аст ва бо рамзи "B" (масалан, "01011B") ба анҷом мерасад;

- Сатр аз як ё якчанд рақамҳои даҳӣ ё аломатҳои аз "A" то "F" иборат аст ва бо рамзи "H" (масалан, "9AD4H") ба анҷом мерасад.

Чадвали кории чунин алгоритм дар расми 2а) нишон дода шудааст.

Дар назария ва қоидаҳои математикӣ исбот шудааст, ки ҳар як алгоритмро бо алгоритми баробарқува, ки модели математикии бо ҳам наздик мебошанд, иваз кардан мумкин аст.

Алгоритмҳои амалиёти математикӣ дар ҳолатҳои истифода мешаванд, ки схемаи амалиёт нисбат ба схемаи амалиёти муайяншудаи баробар соддатар аст. Амалиёти математикиро ҳангоми пешниҳоди моделӣ ҳалли аналитикӣ ё адабии масъалаҳо, масалан, ҳалли муолилаи квадратӣ бо назардошти ҳалли муодилаи хаттӣ [9], истифода бурдан мумкин аст.

Масъалаҳои алгоритмӣ дар бисёр фанҳои таълимӣ ба миён меоянд. Масалан, коркарди маълумот (ҷустуҷӯ, ҷудокунӣ, ба гурӯҳҳо ҷудо кардан), идоракунии объектҳо, умуман идоракунии ва ғайра ин натиҷаи алоқаманданди масъалаҳо мебошанд. Асосии таълимии ҳалли масъалаҳои алгоритмӣ алгоритмест, ки пайдарпаии амалиётҳо ва амалҳои додашударо ифода мекунад.

Намоиши графיקии классикии масъалаи алгоритмӣ блок-схема мебошад. Гарчанде ки диаграммаҳои ҷараён муддати тӯлонӣ буданд, онҳо то ҳол барои визуализатсияи равандҳо дар соҳаҳои гуногуни мавзӯӣ ва амалияи таълимӣ васеъ истифода мешаванд [10]. Ғайр аз он, баъзе тадқиқотҳо бартариҳои истифодаи диаграммаҳои ҷараёнро ҳангоми омӯзиши барномасозӣ нишон медиҳанд [11,12].

Агар мафҳуми "примитиви алгоритмӣ" (минбаъд - ПА) [13] ворид карда шавад, пас масъалаи алгоритмӣ метавонад дар шакли схемаи умумии сохторӣ-фикрӣ (минбаъд - СФ) пешниҳод карда шавад. Примитивҳои алгоритмӣ, ки ҳамчун қолаби алгоритми ҳалли масъалаи элементарӣ муайян карда шудаанд, имкон медиҳанд, ки алгоритмҳо ва барномаҳо дар сатҳи мета тарҳрезӣ карда шаванд ва воситаи қулай барои омӯзиши барномасозӣ гарданд, ки ба таълими инноватсионӣ ҳамгироӣ дорад.

Илова ба аломатҳои графיקии давра, даври дукарата, ки дар схемаҳои сохторӣ ва фикрии масъалаҳои ҳисоббарорӣ ва амалиётӣ пешниҳод карда мешаванд, истифодаи унсурҳои схемаҳои анъанавии блок мақсаднок аст, аз ҷумла, блоки шарт. Бо дарназардошти он, ки як масъалаи алгоритмиро бо истифода аз алгоритмҳои гуногун ҳал кардан мумкин аст, дар диаграмма унсури "интиҳоби сершумор" мавҷуд аст. Алгоритми барои татбиқи интиҳобшуда ба сохторҳои асосии алгоритмӣ ва примитивҳои алгоритмӣ асос ёфтааст. Барои тасвири нуктаи дастрасӣ рамзи графיקии "раванди маъмулӣ" истифода мешавад. Ҳамин тариқ, масъалаҳои алгоритмӣ дар шакли васеъ ва барои фаҳмидан осон пешниҳод карда мешаванд.

Дар айни замон, дар заминаи ислоҳоти системаи маорифи ватанӣ, равандҳои гуногуни инноватсионӣ аҳамияти бештар пайдо мекунад.

Фаъолияти инноватсионӣ ба маънои васеъ як қатор намудҳои кори ба ҳам алоқамандро дар назар дорад, ки маҷмуи онҳо пайдоиши навоариҳои воқеиро кафолат медиҳад. Хулоса баровардан мумкин аст, ки "таълими инноватсионӣ" дар марҳилаи муосир таълимост, ки қодир ба рушди худ аст, ки ба тақмили тамоми системаи маориф, яъне таҳсилоти рушдбанда ва мустақкамкунанда оварда мерасонад.

Барои донишҷӯи донишгоҳ, ҳамчун мутахассиси оянда, огоҳӣ аз зарурати рушд ва хоҳиши худсозӣ ва худшиносӣ муҳим аст. Аз ин рӯ, зарурати ҷорӣ намудани усули инноватсионии таълим на танҳо ҳавасмандгардонии баланд бардоштани сифати дониши худ, балки баланд бардоштани рақобатпазирии худ дар бозори меҳнат мебошад.

Ҳамин тариқ, технологияҳои инноватсионӣ системаи усул, усулҳо ва усулҳои таълим, инчунин воситаҳои таълимӣ мебошанд, ки ба натиҷаи мусбат тавассути тағйироти динамики дар рушди шахсии донишҷӯ дар шароити муосири иҷтимоию фарҳангӣ равона карда шудаанд. Истифодаи усулҳои инноватсионии таълим дар системаи таҳсилоти миёнаи касбӣ самти муҳим ва ояндадор мебошад, алахусус дар заминаи тақмили доимӣ ва рушди системаи таҳсилот.

Дар адабиёти муосири психологӣ-педагогӣ дар бораи омилҳое, ки ба сатҳи рушди таълими инноватсионӣ таъсир мерасонанд, ақидаи ягона вучуд надорад. Гайр аз он, омилҳо на танҳо аз рӯи миқдор, балки аз рӯи дараҷаи аҳамияти ин ё он омил фарқ мекунанд: шиддатнокии ғайриоддӣ диққат, таъсирбахшии бузург, ҳассосият, интуиция, тасаввуроти рушдфто, ихтироъкорӣ, қобилияти пешгӯӣ, васеъ будани дониш, дуршавӣ аз шаблон, асли, ташаббускорӣ, истодагарӣ, худбаҳодиҳии баланд-мутаҷаккилӣ, қобилияти баланди қорӣ, хусусиятҳои синну сол, ҳавасмандӣ; муҳити эҷодӣ; таҷрибаҳои қавии эмотсионалӣ, некбинӣ ва ғайра.

Шароити муайяне вучуд дорад, ки дар он сифатҳои таълими инноватсионӣ метавонанд инкишоф ёбад. Аз ҷумла, ин услуби демократии муносибатҳо, ҳадди ақалли стереотипҳои рафторӣ, дараҷаи пасти истифодаи технологияи иттилоотӣ, тақвияти эҳсосии рафтори инноватсионӣ; амнияти визуалӣ, иттилоотӣ дар раванди таълим.

Ҳамин тариқ, ба хулосае омадан мумкин аст, ки омӯзиши технологияи технологияи иттилоотӣ ва усули инноватсионии таълим барои ташаккули тафаккури донишҷӯёни ихтисосҳои технологияи информатсионӣ ҳангоми фароҳам овардани шароити муайяни дидактикӣ сатҳи эҷодиёти донишҷӯён ба таври назаррас баланд мебардорад.

АДАБИЁТ:

1. Высоцкий И. Р. Компьютер в образовании // Информатика и образование. 2000. № 1. С. 86.
2. Леонтьев А. Н. Общее понятие о деятельности / А. Н. Леонтьев // Хрестоматия по возрастной психологии: учеб. пособие; под ред. Д. И. Фельдштейна. М.: Институт практической психологии, 1996. С. 112–121.
3. Психология: словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. М.: Политиздат, 1990. 494 с.
4. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине: пер. с англ. / Н. Винер. М.: Наука, 1983. 344 с.
5. Найссер У. Познание и реальность. Смысл и принципы когнитивной психологии: пер. с англ. / У. Найссер. М.: Прогресс, 1981. 234 с.
6. Solso R. L. Cognitive Psychology / R. L. Solso. 6th ed. Boston: Allyn & Bacon, 2000. 588 p.
7. Компьютеры, мозг и познание: успехи когнитивных наук / отв. ред.: Б. М. Величковский, В. Д. Соловьев. М.: Наука, 2008. 291 с.
8. Ҷӯраев Х.Ш. Усулҳои ададӣ. –Душанбе: ЭР-граф. -2020. -240 с.
9. Пак Н. И. Ментальный подход к цифровой трансформации образования / Н. И. Пак // Открытое образование. 2021. № 25 (5). С. 4–14. DOI: 10.21686/1818-4243-2021-5-4-14
10. Giordano D. Teaching Algorithms: Visual Language vs Flowchart vs Textual Language / D. Giordano, F. Maiorana // EDUCON 2015: Proceedings of Global Engineering Education Conference. 2015. P. 499–504.
11. Armaya'u Z. U. Comparing Flowchart and Swim Lane Activity Diagram for Aiding Transitioning to Object-Oriented Implementation / Z. U. Armaya'u, M. M. Gumel, H. S. Tuge // American Journal of Education and Technology. 2022. № 1 (2). P. 99–106. DOI: 10.54536/ajet.v1i2.612
12. Баженова И. В. Школьно-вузовский кластер дисциплин как средство развития расчетно-алгоритмического компонента вычислительного мышления / И. В. Баженова, М. М. Клунникова, Н. И. Пак // Информатика и образование. 2021. № 3. С. 42–49. DOI: 10.32517/0234-0453-2021-36-3-42-49

РАВИШҶОИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛОӮӢ ВА УСӮЛҶОИ ИННОВАТСИОНИИ ТАЪЛИМ БАРОИ ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ ДОНИШЧӮӢНИ ИХТИСОСҶОИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИНФОРМАТСИОНИ

Мақола ба баррасии равишҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар муҳити таълимӣ барои ташаккули тафаккури иноватсионии таълими донишчӯёни ихтисосҳои технологияи информатсионӣ хонандагон бахшида шудааст. Тадқиқоти гузаронидашуда имкон медиҳад, ки истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар муҳити таълимӣ чӯзӣ ҷудонашавандаи раванди таълим дар марҳилаи муосири рушди тамоми системаи таълим бошад. Дар мақола шартҳои имконпазир баррасӣ карда мешаванд ва намунаҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ барои ташаккули тафаккури таълими иноватсионӣ дар донишчӯён оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: тафаккури таълими иноватсионӣ; технологияҳои иттилоотӣ; муҳити таълимӣ; масъалаҳои ҳисоббарорӣ, амалиёт, алгоритм, донишчӯ.

ПОДХОДЫ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ, СВЯЗАННЫХ С ИНФОРМАЦИОННЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ

Статья посвящена рассмотрению подходов к использованию информационных технологий в образовательной среде для формирования инновационного мышления при обучении студентов специальностей, связанных с информационными технологиями. Проведенное исследование позволяет использовать информационные технологии в образовательной среде как неотъемлемую часть образовательного процесса на современном этапе развития всей системы образования. В статье рассматриваются возможные условия и приводятся примеры использования информационных технологий для формирования инновационного учебного мышления у студентов.

Ключевые слова: инновационное учебное мышление; информационные технологии; учебная среда; вычислительные задачи, операции, алгоритмы; студент.

APPROACHES TO THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGY AND INNOVATIVE TEACHING METHODS FOR SHAPING THE THINKING OF STUDENTS OF INFORMATION TECHNOLOGY SPECIALTIES

The article is devoted to the consideration of approaches to the use of information technologies in the educational environment for the formation of innovative thinking in teaching students of information technology specialties. The conducted research makes it possible to use information technologies in the educational environment as an integral part of the educational process at the present stage of development of the entire education system. The article discusses possible conditions and provides examples of the use of information technology for the formation of innovative learning thinking among students.

Key words: innovative learning thinking; information technology; learning environment; computational issues, operations, algorithms, student.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ҷӯразода Хайруллоҳ Шароф – доктори илмҳои физикаю математика, профессор, мудири шӯъбаи илмҳои табиатииносӣ-математикии Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Аҳтамов, 11/2. Тел: 907.42.20.36

Гадоев Нуриддин Абдулвайсович - докторанти PhD Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 121.

Сведения об авторах: Джурозода Хайруллох Шароф – доктор физико-математических наук, профессор, заведующий отделом естественно-математических наук Института развития образования имени Абдурахмона Джамии Академии образования Таджикистана. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. А. Аҳмадова, 11/2. Тел: 907.42.20.36

Гадоев Нуриддин Абдулвайсович - докторанты PhD Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни. Адрес: 734025, Республики Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудақӣ, 121.

Information about the authors: Jurazoda Khairullokh Sharof – Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Head of the Department of Natural and Mathematical Sciences of the Aūdurakhmon Jami Institute for the Development of Education, Academy of Education of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 11/2 A. Adhamov street. Tel: 907.42.20.36

Gadoev Nuriddin Abdulvaysovich is a PhD student at the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Address: 121 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan.

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ КАЛИДИИ ХОНАНДАГОН ЗИМНИ ТАЪЛИМИ ФИЗИКА

Қодиров Б. Р. Сафаров М. С.,

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи Таҳсилоти Тоҷикистон

Вобаста ба таъкиду эродҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон (дар Паёми имсолаи худ) эътибори ҷиддӣ додан ба омӯзиши илмҳои дақиқ, риёзӣ ва табиӣ вазифаи муҳимтарини роҳбарону масъулини соҳа ва аҳли маориф мебошад. Қайд намудан лозим аст, ки дар замони муосир таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба мушкилоти паст шудани шавқу ҳаваси хонандагон ба омӯзиши фанҳои дақиқ, риёзӣ ва табиӣ рӯ ба рӯ шудааст. Аз ин рӯ, вазифаи асосӣ барои педагог ва ё омӯзгор бедор кардани шавқу ҳаваси хонандагон буда, ҳангоми омӯзиши ин фан ҳарчи бештар ба хонанда омӯзонидани донишҳои заруриро талаб менамояд. Дар ин росто яке фанҳое, ки дар рушди саноат зарур асту, ба ин мушкилӣ дучор шудааст, ин фанни физика мебошад.

Мусаллам аст, ки дар самти инноватсия ва ё навсозӣ технологияҳои гуногуни муосири педагогӣ технологияи тақвияти фаъолияти хонандагон ҳамчун методи асосӣ боқӣ мемонад. Тағйироти доимӣ дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва маънавии ҷомеаи мо аз нав дида баромадани мақсадҳо ва вазифаҳои таълимии муассисаҳои таълимиро талаб менамояд. То чӣ андоза донишҳои дар мактаб бадастомада дар зиндагӣ муфиданд? Шояд ин масъалаи асосие бошад, ки имрӯз навсозии маориф барои ҳалли он кӯшиш мекунад [1].

Ҳангоми омӯзиши фанни физика аз 7 шакли технологияи педагогии умумӣ васеъ истифода бурдан мумкин аст, ки онҳоро ҳоло баён намуда, шарҳ медиҳем:

- 1).Технологияи иттилоотӣ-иртиботӣ
- 2).Технологияи таълими проблемавӣ
- 3).Технология бо методи бозӣ
- 4).Технологияи чадвали тақияҳои
- 5).Технологияи усули лоиҳавӣ
- 6).Технологияи муносибати ҳамгиро дар таълим.
- 7).Технологияи ҳифзи саломатӣ

Технологияи иттилоотӣ - иртиботӣ иттилоотнокию самаранокӣ ва сифати таълимиро баланд бардошта, дар раванди таълим дарсро пурмазмун ва диққатҷалбкунанда намуда, шавқу ҳаваси хонандагонро ба фанни омӯзишӣ зиёд менамоянд. Ба туфайли истифодаи самаранокӣ технологияҳои иттилоотӣ, омӯзгор метавонад аз шабакаи интернет ва ғайри интернетӣ порчаҳои дарсҳои видеоӣ, рӯнамоӣ (презентатсия) намуда, аксҳо, нигораҳо, нақшаҳо, формулаҳо, аниматсияҳо, ҳодисаҳо, сохт ва қори дастгоҳҳои техникӣ ва таҷҳизоти таҷрибавиро намоиш диҳад ва сабтҳои овозӣ гузошта, ба лексияҳои интерактивӣ рӯй оварад.

Бо компютерҳои муосир ва маълумотҳои аз шабакаи интернет ҷамъовардаи омӯзгор ба осонӣ ба дарси замони муосир ворид мешавад. Компютер имкониятро фароҳам меоварад, ки омӯзгор намудҳои гуногуни фаъолияти нави таълимиро ташкил намояд. Барои иҷрои қорҳои мустакилон дар синф ё дар хона хонандаро тавре супориш додан зарур аст, ки ӯ бо истифода аз барномаҳои компютерӣ супоришу вазифаи хонагиро иҷро намуда, худро санҷиш намояд. Дар навбати худ ин усул салоҳиятҳои иттилоотӣ-иртиботии омӯзгорон ва хонандагонро зиёд менамояд. Ин усул, яъне санҷиши мустакилонаи натиҷаҳои ба даст овардашуда бо ёрии компютер, шавқу ҳаваси маърифатии хонандагонро баланд бардошта, онҳоро эҷодқору ихтироъқор месозад ва бештари ҳолатҳо аз ҷиҳати хусусият ба таҳқиқоти илмӣ наздик мекунад. Аз ин рӯ, бештари хонандагон дар марҳилаи мустаккам кардани дониши худ зуд ба ҳалли супоришҳои додашуда шуруъ мекунанд, зеро онҳо меҳонанд, ки дониши худро санҷиш намоянд.

Аз ҳама усул ё методи маълумтарин ва муосир пешниҳоди мавод бо тарзи рӯнамоиҳои (презентатсияҳо) мултимедӣ мебошанд. Истифодаи рӯнамоиҳои мултимедӣ дар ҳама марҳилаҳои дарс ба мақсад мувофиқ буда, имкон медиҳад, ки васоити гуногуни таълимӣ ба зудӣ муттаҳид карда шаванд ва ба амиқтар ва бошуурона азхуд кардани маводи омӯхташуда, бо сарфаи вақт дар дарс ва пур кардани иттилоот мусоидат намояд.

Таълими проблемавӣ дар замони муосир чунин методи ташкили дарсро меғӯянд, ки

ҳолатҳои проблемавӣ ва ғаёлияти мустақилонаи хонандагон ба ҳалли мушкилот нигаронида шудааст. Проблемагузориҳо дар раванди омӯзиши фанни таълимӣ омӯзгор ба вучуд оварда, хонандагонро ба самаранок истифода бурдан аз дониш, малака ва маҳорат ҷалб менамояд. Ин омил воситаи муҳимтарин дар рушди ғаёлияти зеҳнӣ ва маърифатии хонандагон ба ҳисоб меравад. Раванди таълими фанни физика дар ин самт имкониятҳои васеъро дар ташаккул додани салоҳиятҳои калидӣ ба хонандагон фароҳам меоварад. Ҳар як мавзӯи фанни физикаро омӯзгор дар дилхоҳ синф дарси проблемавиро эҷод карда метавонад. Истифодаи усули таълими проблемавӣ имкон медиҳад, ки дар дарс барои ташаккул додани тафаккури эҷодии хонандагон тадбирҳои зарурӣ андешем ва шароитро фароҳам оварем.

Дар ин раванд зарур мешуморам, ки шакли проблемагузориҳо дар раванди омӯзиши фанни физика, дар чунин шакл равшан намоям: Масалан, ҳангоми дар синфи 7-ум баргузор намудани дарс аз рӯйи мавзӯи: «Суръат ва воҳидҳои он»; «Суръати миёна ва лаҳзагӣ» садҳо проблемаҳоро пешниҳоди хонандагон намуда, салоҳиятҳои муҳими онҳоро ташаккул додан мумкин аст. Омӯзгор дар таълими проблемавӣ ба хонанда рӯ оварда мегуяд, хонандагони азиз, шумо медонед, ки ҳар як ҷисм ҳаракат карда, суръати муайяни худро дорад. Масалан, мо мегуем, ки автомобил бо суръат ва ё ҳаракати баланд аз назди мо гузашт, қатора суръаташро зиёд кард, суръати тайёра аз суръати автомобил зиёд аст ва ё тайёра суръаташро паст карда, ба замин фуруд омад. Дар ин дарс мушоҳидаҳоро ба назар гирифта, мақсад мегузорем, ки бо мафҳуми суръат шиносӣ пайдо намоем. Дар раванди дарсҳои назариявӣ, маълумоти бештарро дар бораи суръат ва бузургҳои он ба даст оварда, бо мафҳуми бузургҳои суръат, суръати миёна ва суръати лаҳзавӣ ҷисмҳо шинос гардида будед. Ҳоло бошад, танҳо зарур мешуморем, ки саросема нашуда, мавзӯҳои омӯхтаре бо хотир оварда, аз проблемаи мавҷуда худро раҳо созед.

а). Дар натиҷа хонандагон ҳангоми аз худ намудани мавзӯ дорои чунин салоҳиятҳои калидӣ мегарданд:

- ба мафҳуми суръат, сарфаҳм меванд;
- воҳидҳои суръатро, аз як система ба системаи дигар гузаронида метавонанд;
- аз рӯйи ҷадвали суръат, дар ҳаракати ростхаттаи мунтазам, қимати ададии суръатро муайян кардан барои онҳо ягон душворӣ пеш намеоварад;
- аз формулаи суръат, кӯчиш ва вақти ҳаракатро муайян карда метавонанд;
- муайян кардани суръати ҳаракати ҷисм, ба он оварда мерасонад, ки масъалаҳоро бе мушкилӣ ҳал намоянд;
- оид ба суръати ҳаракати ҷисм, дониш пайдо намуда, метавонанд онро дар амал истифода баранд;
- суръати миёнаро бо мисолу масъалаҳо шарҳ дода метавонанд;
- роҳ ва вақти ҳаракати номунтазамро бе монеа муайян карда метавонанд;
- вобаста ба суръати миёна ва суръати лаҳзавӣ, масъала ҳал карда метавонанд, ки ин гувоҳи ташаккул ёфтани салоҳиятнокӣ мебошад;
- дар ин раванд, оид ба ҷеншаванда будани суръати лаҳзавӣ маълумот ҳосил менамоянд;
- бо асбобе, ки суръатро муайян мекунад, яъне спидометр шинос мешаванд ва ғайраҳо

б). Зимни мавзӯи «Ҳаракати қатъатта. Суръат ва шитоб дар ҳаракати қатъатта» дар синфи 7-ум омӯзгор чунин проблемагузорӣ менамояд: -Хонандагони азиз, дар дарсҳои гузашта мо бо шумо дар бораи бузургҳои суръат ва шитоб шинос шуда будем. Мо доимо мушоҳида мекунем, ки чархи автомобил давр зада, автомобилро аз як ҷой ба ҷойи дигар мекӯчонад. Ин ба чархофалаке шабоҳат дорад, ки дар дарёча насб шудааст, чарх зада обро аз дарё ба боло ҷорӣ мекунад, генераторҳо ва ё муҳаррикҳоро ба кор мебарорад, аммо ҳудаш аз ҷояш намечунбад, зеро, ки он ҳаракати чархзананда дорад.

Акнун дар ин дарс мо суръат ва шитобро дар мисолҳое, ки дар боло овардем, яъне дар ҳаракати қатъатта ва ё ҳаракати чархзананда, ба шумо меомӯзем. Дар интиҳои дарс омӯзгор равшан мефаҳмад, ки хонандагон чиро нафаҳмидаанд, ба монанди:

- оё хонандагон ҳаракати қатъаттаро тавсиф дода метавонанд;
- онҳо ҳаракати қатъаттаи мунтазам ва номунтазамро аз ҳамдигар фарқ карда метавонанд;

- самти суръати хаттиро дар ҳаракати қачхатта доништа, дар ҳалли масъалаҳо истифода бурда метавонанд;

- формулаҳои шитоби марказрав ва шитоби тангенсиро медонанд;

- оиди бузургҳои ҳаракати қачхаттаи тавсифдиҳанда маълумот пайдо карда метавонанд;

- мавзуи ҳаракати қачхаттаро азхуд намуда, оид ба он масъала ҳал карда метавонанд;

Дар омӯзиши фанни физика, таълими проблемавӣ ҳамчун яке аз технологияҳои муҳими педагогӣ, мавриди истифода қарор мегирад. Таълими проблемавӣ, самаранок амал намуда, тавассути ҳавасмандгардонии хонандагон, салоҳияти таълимию маърифатии онҳоро дар раванди дарсҳои физика таъмин намудан мумкин аст.

Ҳангоми татбиқи таълими проблемавӣ, принципи ислоҳи дониш ва тафрикаи сатҳи он амалӣ гардида, хонандагон на танҳо, мавзӯҳои барномаи таълимиро азхуд менамоянд, балки дорои маълумоти иловагии зарурӣ мегарданд, ки зимни ба вучуд омадани мушкilot, онҳоро раҳо мебахшад.

Технологияи бозӣ дар таълим дар баробари фаъолияти меҳнатӣ ва омӯзишӣ яке аз намудҳои асосии фаъолияти инсон башумор меравад. Ин технология ҳамчун воситаи ташаккули рушди салоҳиятҳои иттилоотӣ-коммуникативӣ дар таълим баррасӣ карда мешавад. Омӯзгор ва ё ташкилкунандагони бозӣ, тавсифи муфассали фаъолияти бозикунии хонандагон, инчунин, нақши самаранокӣ онро дар ташаккули салоҳиятҳои коммуникативии хонандагон пешниҳод мекунанд.

Одамон бозиро ҳамчун усули таълим ҳанӯз дар замонҳои қадим васеъ истифода мебуданд. Бозӣ, озмун, мусобика, зӯрозмоӣ ва умуман бозиҳои гуногуни шавқовар таърихи хеле қӯҳан доранд. Фарз кардем яке аз чунин бозиҳои шавқовар, бозии «викторина» мебошад, ки он начандон таърихи тулонӣ дорад. Аввалин бор мафҳуми викторинаро соли 1928 дар Руссия дар маҷаллаи «Огонёк» истифода бурданд.

Рӯзноманигор ва шоири машҳури Шуравӣ, Михаил Колсов маҷмӯи бозиҳои гуногуни зехнӣ (куракашӣ, чистонҳо, саволҳои аҷоиб ва ғайра) -и интиҳобнамудаи худро ба ҷоп расонид. Ин маҷмӯи бозиҳои гуногуни зехнӣ, рӯзноманигор бо номи Виктор баргузор намуд ва аз ин ҷо аз номи ин рӯзноманигор мафҳуми викторина пайдо шуд. Ин рӯйдод дар солҳои бистуми асри гузашта ба вуқӯъ омада буд, ки мамлакат нав ба рушд қардан оғоз намуда буд.

С.А. Шмаков мазмуни бозихоро ниҳоят хушобуранг ифода менамояд ва онро ҳаштумин мӯъҷизаи олам мешуморад: «Дар бораи аҳроми машҳури Хеопс ҳама медонанд... аммо бозиро чӣ?! Бозӣ - яке аз зухуроти шавқовар ба шумор меравад. Бозӣ, ҳамчун соя аст, ки бо қӯдак якҷоя таваллуд шудааст, ҳамсафар ва дӯсти вафодори ӯ ғаштааст. Он аҳамияти калони тарбиявӣ ва имкониятҳои бузурги педагогӣ дорад» [19, с.4].

Илми педагогикаи муосир истифодаи васеи бозиро дар таълими илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ ҷонибдорӣ менамояд. Мутафаккири барҷастаи рус А.М.Горкий, дар яке аз китобҳои худ навишта буд: «Бозӣ роҳест барои донишмандони ҷаҳон, ки одамон дар он зиндагӣ мекунанд ва ҳамчунин он тағйирдиҳандаи ин ҷаҳон интиҳоб шудааст».

Омӯзгори босалоҳият метавонад тамоми дарси физикаро бо усули технологияи бозӣ гузаронад. Масалан, ҳангоми гузаронидани дарси физика дар синфи 7-9 бо шакли бозӣ тест, мисолу масъалаҳо, барномаю бозиҳои таълимии компютери гуногун мавҷуд буда, бо мурури замон бозиҳои нав дар шабакаи интернет ҷой дода шуда истодаанд, ки мо онҳоро бе мушкилӣ фуруд (скачать) оварда метавонем.

Агар бо хонандагон дар қорҳои берунасинфӣ ва саёҳат бештар технологияҳои бозиро истифода барем, хеле беҳтар мебуд. Хулоса, гузаронидани дарс бо тарзи бозӣ дар раванди таълим васеъ истифода бурда мешавад ва он барои рушди салоҳиятҳои калидӣ хеле зарурӣ мебошад ва аз ҳама муҳим хонандагон хасташавии худро ҳис накарда, майлу рағбатшон ба фанни таълимӣ зиёд мегардад.

Технологияи ҷадвали таҷағҳӣ. Худи конспекти таҷағҳӣ дар худ ҷадвали айёниро ифода менамояд, ки дар он ахбор барои азхуднамоӣ ҷой дошта, робитаҳои гуногуни байни он мавқеъ мегирад ва аломатҳои моҳияти мазмунидошта дар он мавҷуд аст. Матни таҷағҳӣ - низомии маводи таҷағҳӣ дар шакли конспекти муфасал шартӣ аз худ ифодакунандаи

конструкцияи айёнии робитаманди аломатҳои маводи таълимӣ мебошад.

Дар таҷриба бояд ҳатман аз матни тақягоҳӣ, ҷадвал ва консепт васеъ истифода бурда шавад. Зарурати консепт дар он зоҳир мегардад, ки тавассути он омӯзгор аввалан ба дарс омода мегардад, дигар он, ки мавзӯро дар низомии муайяни пай дар пай мегузаронад. Бонизомӣ ва пай дар пай дар таълим талаботи асосии педагогика ва методикаи фанни таълимӣ ба шумор меравад.

Технологияи усули лоиҳавӣ яке аз усулҳои ҳамаҷонибаи таълим буда, имконият фароҳам меоварад, ки раванди таълимиро дар асоси манфиатҳои хонандагон ба вучуд оварем. Технологияи усули лоиҳавӣ ба хонанда имконият медиҳад, ки ҳангоми банақшагирӣ, ташкил ва назорати фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ мустақилияти худро нишон дода тавонад, ки натиҷаи он бояд қобили тавачҷуш бошад. Агар ин як масъалаи назариявӣ бошад, пас ҳалли мушаххаси он амалӣ мебошад, ки натиҷаи мушаххаси он барои амалӣ шудан омода мебошад. Дар усули лоиҳавӣ рушди завқу ҳаваси маърифатӣ, эҷодӣ, қобилияти мустақилона тарҳрезӣ кардани дониш, қобилияти мутобикшавӣ дар фазои иттилоотӣ, рушди тафаккури интиқодии хонандагон инъикос меёбад. Ин усул ҳамеша ба фаъолияти мустақилонаи хонандагон, инфиродӣ, ҷуфтӣ, гурӯҳӣ нигаронида шуда, хонандагон дар муддати муайяни вақти ҷудошуда онро иҷро мекунанд. Технологияи усули лоиҳавиро ҳангоми таълими фанни физика бо методикаи таълим дар ҳамкорӣ, бо методикаи таълими проблемавӣ ва таҳқиқотӣ муттаҳид карда, истифода бурдан самараноктар мебошад.

Технологияи муносибати ҳамгиро дар раванди таълими физика, ифодакунандаи маҷмӯи усул, метод, шакл, воситаҳои фаъолияти муштараки педагогӣ мебошад, ки дар натиҷаи таъсири мутақобилаи субъектҳои он, мазмун ва усули нави фаъолият ба вучуд меояд. Технологияи муносибати ҳамгиро аз рӯйи хусусиятҳои ба соҳаҳои алоҳида хос нест. Ташкили фаъолияти таълимии ҳамгиро агар аз як тараф сатҳи рушди равонӣ, хусусиятҳои психологӣ хонандагон ва як навъи абстраксии (моделҳои бе воқеияти моддӣ) тафаккурро ба назар гирад, аз тарафи дигар талаботи инфиродии шахс, имконот ва манфиатҳои онҳо дар ягон соҳаи мушаххаси таълимӣ ба назар гирифта мешаванд. Дар айни замон, ҳама қорҳои амалӣ ва қорҳои мустақилона дар таълими физика маҳз бо назардошти муносибати ҳамгиро гузаронида мешавад, яъне ҳар як хонанда мувофиқи қобилияташ супоришҳои худро иҷро менамояд ва дорои салоҳият мегардад. Муносибат бо ин усул маълум месозад, ки кадоме аз хонандагон дониши худро баланд бардоштааст ва кадоме аз онҳо донишу қобилиятҳои худро наҷандон ташаккул додааст.

Дар натиҷа омӯзгор ва хонандагон дарк менамоянд, ки аз болои худ ҳарчӣ бештар бояд қор баранд, ки аз барномаи таълим қафо намонанд. Ин усули ҳамгиро намудани фанҳои таълимӣ тавачҷуши олимони зиёдро ба худ ҷалб намудааст ва дар асл сарчашмаи асосии рушд ёфтани дониш, маҳорат ва малака гардидааст. Худи технологияи ҳамгиро, дар раванди омӯзиши фанни физика дар синфҳои 7-9-и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, боиси пайдоиши чизи нав ва том мегардад.

Технологияи муносибати ҳамгиро ба рафъи хусусияти парокандагӣ ва гуногунфирии дониши хонандагон мусоидат намуда, азхудкунии донишҳои ҳамаҷониба ва маҷмӯи арзишҳои умумибашари таъмин месозад. Дар илми педагогикаи ватанӣ ва хориҷӣ, ба омӯхтани проблемаҳои ҳамгиро, маълумоти бойи ғанӣ мавҷуд аст. Вазифаи истифода бурдан аз робитаҳои байнифанӣ, дар раванди таълим дар давраҳои гуногун, олимони самти педагогика Я.А.Коменский, Ж.Ж.Руссо, Л.Н.Толстой, К.Д.Ушинский ва И.Г.Песталосси андешаҳои ҷолиб пешниҳод карда буданд.

Фанни физика як илми бунёдӣ буда, баъзе илмҳо (биология, астрономия, химия) системаҳоеро тавсиф мекунанд, ки ба қонунҳои физикӣ итоат мекунанд. Масалан, восита ва усулҳои асосии тибби муосир, микроскопҳои электронӣ, протонӣ, таҳлили дифраксияи рентгенӣ, дифраксияи электронҳо, атомҳои тамғагузорӣ мебошад, ки маҳз аз илми физика гирифта шудаанд. Алоқамандии фанни физика бо дигар илмҳо имкон медиҳад, ки дониши физикӣ худро пурратар намуда, тарғиби тарзи ҳаёти солим барои хонандагон фаҳмо, дастрас ва бо шакли аёнӣ асоснок карда шавад. Ҳамгиро гардонидани фанҳои таълимӣ, фарогирии тамоми хонандагонро ба раванди фаъоли ташаккули дониш ва усули умумии фаъолият, тавассути эҷоди моҳирона ва идоракунии эҳсосот, бо истифодаи бештари захираҳои дониш, маҳорат ва малака, кушодашавии ҳавасмандии дохилии хонандагон дар

назар дорад.

Технологияи ҳифзи саломатӣ дар таълим - ин вазифаи асосии татбиқи технологияи ҳифзи саломатӣ, чунин тарзи ташкили фазои таълимие мебошад, ки дар ҳама зинаҳои таҳсилот ҳатмӣ ва зарурӣ мебошад. Дар технологияи ҳифзи саломатӣ дар таълим, ин таълими босифат, рушди зехнӣ, тарбия ба саломатии хонандагон дар назар дошта шудааст, то ки ба он зараре нарасонад. Вазифаи асосии технологияи ҳифзи саломатӣ - маҳз ҳифз карда тавонистани саломатии хонандагон ҳангоми таълим буда, он маҷмӯи чораҳои беҳдошт ва ҳифзи саломатии хонандагон бо назардошти хусусиятҳои муҳимтарини муҳити таълим ва шароити зиндагӣ, ҳӯрок ва омилҳои экологӣ мебошад, ки ба саломатии кӯдак таъсир мерасонад. Ин усул системаи тадбирҳои, ки аз ҷумла робита ва таъсири мутақобилаи ҳамаи омилҳои муҳити тарбиявиро дар бар мегирад, ки ба нигоҳдории саломатии кӯдак дар тамоми давраҳои таълим ва инкишофи онҳо равона шудааст.

Истифодаи технологияҳои ҳифзи саломатӣ дар дарс имкон медиҳад, ки амнияти саломатии хонандагон дар чараёни таълим таъмин карда шавад. Ин маҷмӯи принципҳо, усул, методҳои кори педагогӣ мебошад, ки технологияҳои анъанавии таълим ва тарбияро тақмил дода, ба онҳо нишони ҳифзи саломатиро зам намудааст. Технологияи ҳифзи саломатӣ дар таълим, ба маънои васеъ ҳамаи он технологияҳоро фаҳмидан мумкин аст, ки истифодаи онҳо дар раванди таълим, ба ҳифз намудани саломатии хонандагон нигаронида шудааст. Агар технологияи ҳифзи саломатӣ дар таълим, бо ҳалли вазифаи камтари нигоҳдории тандурустии хонандагон алоқаманд бошад, он гоҳ ба ҳифзи саломатӣ, усулҳои педагогӣ, методҳо, технологияҳои ба саломатии хонандагон ва омӯзгорон безарар, таъмини шароити беҳатарии таълим ва қору тарбия дар таҳсилот фароҳам меорад. Саломатии хонанда ин омилҳои муҳими фаъолият ва инкишофи мутаносиби бадан ӯ мебошад. Маҳз саломатӣ, аз ҷиҳати ба ташкили дурусти фаъолияти таълиму тарбия вобастагӣ дорад. Аз ин сабаб, дар дарсҳои физика ба технологияҳои сарфакунандаи саломатӣ, ба ин масъала таваҷҷуҳро зиёд кардан лозим аст.

Технологияҳои беҳдошти саломатӣ, дар раванди таълим ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд: технологияҳое, ки шароити аз ҷиҳати гигиенӣ оптималии раванди таълимро таъмин мекунанд; муҳити хуб ва шароити гигиенӣ дар синфхона, ҷойи нишасти талабагон ва ғайра; технологияи ташкили оптималии раванди таълим ва фаъолияти ҷисмонии хонандагон; ташкили дурусти дарс; технологияҳои психологию педагогӣ, ки дар дарс ва дар қорҳои берунасинфӣ ва амалӣ истифода мешаванд. Зимни таълими фанни физика дар асоси талаботи ҳифзи саломатии хонандагон, масъалаҳои зерин иҷро мегарданд: баргараф намудани сарбории таълимии хонандагон, ки онро ба ҳолати аз ҳад бештар қор қардан водор месозад; ҳифзу таҳкими солимии равонии хонандагон; ташаккул додани фарҳанги саломатии хонандагон. Дар раванди омодагӣ ба дарсҳо, бо истифода аз технологияи беҳдошти саломатии хонандагон, чунин меъёрҳо ба назар гирифта мешаванд: риояи гигиениа дар муҳит ва синфхона; шумораи намудҳои фаъолияти дар таълим ва давомнокии онҳо; шумораи намудҳои таълим ва пайдарпаии онҳо; мавҷудияти усуле, ки ба фаъолгардонӣ мусоидат мекунанд; мавҷуд будани вақти фароғатӣ ва барқароршавӣ дар дарс; мавҷуд будани ҳавасмандӣ ба фаъолияти хонандагон дар дарс; фазои равонӣ дар синф пеш аз оғози дарс. Ҳангоми танаффус ва омода кардани синфхонаи лабораторӣ ба дарс, бояд чунин тадбирҳо андешида шаванд: аз назар гузаронидани ҳолати мизу курсиҳо, тахтаи синф, асбобу анҷоми таълимӣ, ҳолати таъминоти барқ, тоза кардани боду ҳавои синфхона барои баргузории дарс. Хусусияти таъсири ранг ва равшанӣ низ, бояд ба хонандагон барои ҳифзи асаб ва мутадилии онҳо ба назар гирифта шавад. Тадқиқоти таҷрибавии олимони нишон доданд, ки доираи рангҳои оптималие муайян карда шаванд, ки ба инсон бештар таъсири мусбат мерасонанд, ки ин гуна рангҳо рангҳои сабз, зарду сабз ва сабз-қабуд мебошанд. Пас, дар синфхонаҳои физика беҳтар мебошад, ки рангҳои сабзи равшан ва зарду сабзро истифода бурда, ҳама чизҳои нолозимро аз деворҳо, ки боиси норухат ва зиёд шудани сатҳи изтиробии хонандагон мегардад, гирифтани лозим аст. Моро зарур аст, ки аз дақиқаҳои аввали дарс бо ҷеҳраи кушода, муҳити хуб, таъби ҳуши эмотсионалӣ бо хонандагон қорро оғоз намоем.

Ба сифати усули умумии таълимӣ, ки ҳангоми азхуд кардани донишҳо дар бораи табиат аз ҳама бештар татбиқшаванда мебошанд, муаллиф инҳоро интихоб мекунад:

«мушоҳида, ки ба омӯхтани ҳолат ва ҳосиятҳои берунии ҷисмҳо ва баёни онҳо, инчунин гурӯҳбандӣ ва муқоисаи ҷисмҳои омӯхташаванда нигаронида шудааст, интиҳоб менамояд» [18, с. 9]

Ҳамин тавр, ҳамаи технологияҳои дар боло овардашуда имкон медиҳанд, ки иҷрои вазифаи асосӣ, яъне, ташаккули салоҳиятҳои калидӣ, рушди малакаҳои маърифатии хонандагон, қобилияти мустақилона тарҳрезӣ кардани дониши худ, сайругашти мустақилона дар фазои иттилоотӣ, инкишофи тафаккури интиқодӣ ва эҷодӣ диққат дода шавад. Шахсияти ҳар як хонанда дар раванди фаъолияти омӯзишии ӯ ташаккул ёфта, танҳо дар муошират бо калонсолон, дар муомила бо онҳо ва таҳти роҳбарии доимии онҳо имконпазир бошад. Муошират, ин роҳи хуби шиносӣ, наздикшавӣ ба монанди ҳешу табор ва меҳру муҳаббати байниҳамдигарии одамон тарбия ёфтан мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Асмолов, А.Г. «Стратегия социокультурной модернизации образования: на пути к преодолению кризиса идентичности и построению гражданского общества» // Вопросы образования. - 2008. - №1. - С. 65-86. - Режим доступа: <http://psyjournals.ru/authors/a8270.shtml>.
2. Алексеев, О.А. Проверка знаний и умений как фактор активизации учебнопознавательной деятельности слабоуспевающих. Дис. канд. пед. наук. Челябинск, 1999. - 211 с.
3. Бабанский, Ю.К. Избранные педагогические труды. М.: Педагогика, 1989. - 560 с.
4. Балабанова, Т.Е. Совершенствование школьной методики преподавания физики на основе физического эксперимента. Автореф. дис. канд. пед. наук. Рязань, 2000. - 20 с.
5. Балаш, В.А. Задачи по физике и методы их решения. М.: Просвещение, 1983. - 431 с.
6. Беликов, В.А. Дидактические основы построения системы познавательной деятельности у учащихся 9-10 классов на учебных занятиях по физике. Дис. канд. пед. наук. Челябинск, 1984. - 199 с.
7. Беспалько, В.П. Слагаемые педагогической технологии. М.: Педагогика, 1989. - 192 с.
8. Бодалев, А.А. Психология личности. М.: Изд-во МГУ, 1988. - 188 с.
9. Болдырев, Н.И. и др. Педагогика. М.: Педагогика, 1968. - 526 с.
10. Бугаев, А.И. Методика преподавания физики в средней школе. М.: Просвещение, 1981. - 288 с.
11. Бурлаков, Л.Г. Гуманитаризация процесса обучения физике как средство развития познавательной активности учащихся. Дис. канд. пед. наук. - Рига, 1988. - 182 с.
12. Буров, В.А. и др. Демонстрационный эксперимент по физике в старших классах средней школы. Ч.-1-М.: Просвещение, 1967. - 366 с.
13. Вайзер, Г.А. Формирование у школьников способов самостоятельной работы над задачей: (В помощь учителю физики) / Рос. акад. образования, Психологический институт. - М.: Социум-К, 1998. - 111 с.
14. Дьякова, Е.А. Формирование системных знаний по физике в X-XI классах общеобразовательной школы // Преподавание физики в высшей школе. 2000. - №18. С. 52- 55.
15. Кларин, М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. М.: Знание, 1989. - 75 с.
16. Конев, А.И. Индивидуально-типологические особенности младших классов. М.: Просвещение, 1976. - 208 с.
17. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28.12.2023 16:00, шаҳри Душанбе.
18. Рожков, М.М. Наблюдение физических явлений при посещении аттракционов. // «Физика в школе», 1985, №3, - с. 59.
19. Шмаков, С.А. Игра и дети. - М.: Изд-во АЛН РСФСР, 1968. - 210 с.

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ КАЛИДИИ ХОНАНДАГОН ЗИМНИ ТАЪЛИМИ ФИЗИКА

Дар мақола муаллиф оид ба технологияи педагогии омӯзиши физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ибрази ақида намудааст. Мусаллам аст, ки дар замони муосир таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба мушкилоти паст шудани шавқу ҳаваси хонандагон ба омӯзиши фанҳои табиӣ риёзӣ рӯ ба рӯ шудааст. Пас, вазифаи асосӣ барои омӯзгор бедор кардани шавқу ҳаваси хонандагон мебошад. Муаллиф хотиррасон намудааст, ки маҳз яке аз фанҳое, ки ба ин мушкилӣ дучор шудааст, ин фанни физика мебошад. Ў андеша дорад, ки тағйироти доимӣ дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва маънавияи ҷомеаи мо аз нав дида баромадани мақсадҳо ва вазифаҳои таълимии муассисаҳои таълимиро ҷиддӣ талаб менамояд.

Дар самти инноватсия ва ё навшан технологияҳои гуногуни муосири педагогӣ мавҷуд аст, ки асоси фаълосозӣ ва тақвияти фаъолияти хонандагон ба ҳисоб меравад ва он методи

асосии ғаёлияти хонанда дар раванди таълим боқӣ мемонад. Ҳангоми омӯзиши ғанни физика аз 7 шакли технологияи педагогии умумӣ васеъ истифода бурдан лозим аст, ки онро муаллиф дар мақола шарҳ додааст.

Калидвожаҳо: технология, омӯзгор, педагогӣ, салоҳият, метод, таълим, тарбия, раванд, муосир, муассиса, ғанни физика, ғаёлият, ташаккул, асосӣ, шавқу ҳавас.

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ КЛЮЧЕВЫХ КОМПЕТЕНТНОСТИ У УЧАЩИХСЯ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ФИЗИКИ

В статье автор высказал мнение по педагогической технологии изучения физики в общеобразовательных учреждениях среднего образования. Очевидно, что современное время обучение в общеобразовательных учреждениях сталкивается с проблемой снижения интереса учащихся к изучению естественных и математических дисциплин. Таким образом, основной задачей для учителя является пробуждение интереса учащихся. Автор напомнил, что одной из дисциплин, столкнувшихся с этой проблемой, является дисциплина физики. Он считает, что постоянные изменения в политической, социально-экономической и духовной жизни нашего общества требуют серьезного пересмотра учебных целей и задач образовательных учреждений.

В области инноваций или модернизации существуют различные современные педагогические технологии, которые составляют основу активизации и усиления деятельности учащихся, и остаются основным методом деятельности учащихся в процессе обучения. При изучении предмета физики необходимо широко использовать 7 форм общей педагогической технологии, которые освещаются автором в статье.

Ключевые слова: технология, учитель, педагогика, компетентность, метод, обучение, воспитание, процесс, современность, учреждение, предмет физики, деятельность, формирование, основа, интерес.

TECHNOLOGY FOR DEVELOPING KEY COMPETENCIES IN STUDENTS WHEN TEACHING PHYSICS

In the article, the author expressed his opinion on the pedagogical technology of studying physics in general education institutions of secondary education. It is obvious that modern education in general education institutions is faced with the problem of reducing students' interest in studying natural and mathematical disciplines. Thus, the main task for the teacher is to arouse the interest of students. The author recalled that one of the disciplines facing this problem is the discipline of physics. He believes that the constant changes in the political, socio-economic and spiritual life of our society require a serious revision of the educational goals and objectives of educational institutions.

In the field of innovation or modernization, there are various modern pedagogical technologies that form the basis for activating and strengthening student activities, and remain the main method of student activity in the learning process. When studying the subject of physics, it is necessary to widely use 7 forms of general pedagogical technology, which are highlighted by the author in the article.

Key words: technology, teacher, pedagogy, competence, method, training, education, process, modernity, institution, subject of physics, activity, formation, basis, interest.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қодиров Бахтиёр Розикович, доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи физикаи тиббӣ ва биологӣ бо асосҳои технологияи информатсионии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино. E-mail: bakhtiyor_0663@mail.ru. Тел: +79515497964.

Сведения об авторе: Кадиров Бахтиёр Розикович, доктор педагогических наук, профессор кафедры медицинской и биологической физики с основами информационных технологий Таджикского государственного медицинского университета имени Абу Али ибн Сино. Электронная почта: bakhtiyor_0663@mail.ru. Телефон: +79515497964.

Information about the author: Kadirov Bakhtiyor Rozikovich, doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Medical and Biological Physics with the Fundamentals of Information Technology of the Tajik State Medical University named after Abu Ali ibn Sino. E-mail: bakhtiyor_0663@mail.ru. Phone: +79515497964.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафаров Муҳаммад Сатторович, мудири лабораторияи илмӣ-таҳқиқотии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.А.Аҳмадов 11/2, E-mail: muhammadsattorovich@mail.ru. тел: +(992) 918 74 11 73.

Сведения об авторе: Сафаров Мухаммад Сатторович, зав. научно-исследовательской лаборатории Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, город Душанбе, улица А.Ахмадов 11/2. E-mail: muhammadsattorovich@mail.ru., тел: (992) 918 74 11 73.

Information about the author: Safarov Muhammad Sattorovich, the head. research laboratory of the Institute for the Development of Education named after Abdurahman Jami Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, 11/2 A.Ahmadov str., E-mail: muhammadsattorovich@mail.ru., mob: (992) 918 74 11 73.

ТДУ:986

НАҚШИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТЛОӢТӢ БАРОИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Холиқова Д

PhD и Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои ҳалли масоили иҷтимоии соҳаи маориф ва минбаъд барои баланд бардоштани мақому манзалати омӯзгор дар ҷомеа ҳамаи ҷораҳои зарурӣ андешида мешавад. Аз нигоҳи ӯ омӯзгор дар меҳвари соҳаи маориф қарор дорад ва сатҳу сифати дониши шогирдон ва тарбияи шоистаи онҳо маҳз ба донишу таҷриба, малакаву маҳорати касбӣ, усули таълим ва дигар паҳлуҳои фаъолияти шахсии омӯзгор вобастагии зиҷ дорад, зеро омӯзгорон тарбиятгарони наслҳои ояндасозии миллат ва давомдиҳандагони анъанаву суннатҳои пурифтиҳории миллии мо мебошанд.

Бинобар ин, дар маркази таваҷҷуҳи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор гирифтани ин соҳаи муҳимми ҳаёти ҷомеа, ба мақому манзалати созандаи он баҳогузориҳои ҷиддӣ ба таври зайл зикр гардидааст: «Бо назардошти вазъи ҷаҳони имрӯза изҳор медорам, ки мактабу маориф инчунин омили муҳимтарини амнияти миллӣ низ мебошанд, зеро дар ҷаҳони пуртазоди имрӯза фақат насли наврасе, ки дониш ва касбу ҳунарҳои замонавиро хуб азхуд кардааст, метавонад дар оянда рушди босуботи иқтисодии кишварро таъмин намояд».

Ин таъкидҳо мову шумо – омӯзгорони ғиромиро огоҳ менамояд, ки роҳу равишро бояд пеш гирем, то шогирдонамон тавассути таълим ба зиндагии оянда омода бошанд, зеро ҷаҳони имрӯза инсонро интизора ст, ки ниҳоят пуртаҷриба бошад, дар назди ҳама мушқилот саривақт бетаъхир ҷавоб гуфта тавонад. Тамоми саъю кӯшиш ва талоши низомии соҳаи маорифи имрӯзаи кишвар барои ҳаминаст, ки мактаб инсонро ба камол расонад, ки насли баркамол ва ояндасозии ҷомеаи навини Тоҷикистони азизамон бошад. Инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва пешрафти тараққиёти илму техника аз хонандаи имрӯза дониш, маърифат, заковат, мушоҳидакорӣ ва дарки ҳаёти воқеиро талаб менамояд. Аз ин рӯ, омӯзгорони муассисаҳои таълимиро лозим аст, ки барои ташаккули зеҳнии хонандагон ба навовариҳо даст зананд.

Бо назардошти пешрафти илм ба назария ва принципҳои дидактикии таълим низ тағйироти зиёде ворид шуда истодааст, ки онро ба назар гирифтани зарур аст. Яке аз сабабҳои асосии тағйирот дар муносибати таълим (мундариҷа ва раванди таълим) талабот ва нақшаҳои Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 мебошад. Тибқи он “Низомии нави маориф, ки мутобиқи тамоюлоти ҷаҳони муосир на ба дониш, балки ба салоҳиятнокии асос ёфтааст, бояд ба хонандагон имконияти азхуд намудани салоҳияту малакаҳои асосии иҷтимоиро, ба монанди қабули масъулиятнокии қарорҳо ва банақшагирии пешравӣ дар касб, илмомӯзӣ дар давоми тамоми ҳаёт, тайёрии касбии дар бозори меҳнати талаботдошта, донишу малакаи барои худтакмилдиҳӣ зарур, малакаи тарзи ҳаёти солим, арзишҳои ҷомеаи шахрвандӣ, таъмин намояд.” Як масъалаи муҳимми дигаре, ки зарурати ворид намудани тағйиротро тақозо менамояд, ин ба сохтори масъала ва таҳлилҳои амиқи илмию методӣ ҳамҷониба назар қардан аст. Зеро бо ворид шудани

муносибатҳои нав дар таълим ба ҳамгироии истифодаи донишҳои хонанда дар ҳаёт мусоидат мекунад ва ба баланд бардоштани сифати таълим оварда мерасонад.

Баланд гардидани самаранокии таълим беистифодаи усули муосири таълим ғайриимкон аст, зеро истифодаи технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои омӯзгор роҳҳои имконияти навро дар омӯзонидани фанни таълимӣ мекушояд. Омӯзиши ҳар як низом бо истифода аз технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои андеша намудан ва иштирок намудан дар лаҳзаҳои дарс имконият медиҳад, ки дар ташаккули қобилияту шавқи хонандагон ба омӯзиши фан мусоидат намояд. Дарсҳои интерактивӣ нисбат ба анъанавӣ, ки бо ёрии мултимед матнҳо ва маводи барномаҳоро муаррифӣ менамоянд, ба хонандагон имконият медиҳанд, ки донишашонро амиқ намоянд ва сатҳи маънавияшонро баланд бардоранд. Бо ин роҳ онҳо метавонанд малакаи худомӯзиро худташаккулдиҳиро инкишоф дода, дар ҳалли супоришоти амалӣ фаъолона иштирок намоянд.

Масъалаи салоҳиятҳои таълимӣ бошад, ин ҳадафҳои дурнамои таҳсил буда, ҳамчун маҳаки асосии меъёри сифати таълим ва стандартҳои он хизмат мекунад. Вазифаҳои асосии таълими босалоҳият аз он иборат аст, ки чараёни таълимиву маърифатӣ дар хонандагон хусусияти тазаккурӣ доштани таълимро ташаккул медиҳад. Яъне хонандагон шунидан, хондан ва бозгӯӣ ё дар асоси намунаҳо, қоидаҳо иҷро кардани мисолу масъаларо ҳамчун фаъолияти асосии маърифатӣ ҳисоб мекунанд. Дар чунин шароит ба роҳ мондани шакли нави машғулиятҳои таълимӣ муносибатро ба навъҳои фаъолияти хонандагон тағйир дода, барои ҳавасмандгардонии фаъолияти хониш ва ташаккули шавқи хонандагон ба фанҳо ҷустуҷӯро талаб менамояд.

Бинобар ин, омӯзгоронро зарур аст, ки аз навгониҳои педагогӣ огоҳ бошанд ва барои татбиқи онҳо саъю кӯшиш намоянд, то ки ба комёбиҳо ноил гарданд. Яке аз роҳҳои самарабахши таълим ин истифода намудани воситаҳои дидактикии муосир дар чараёни таълим ба шумор меравад, ки ба фаъолияти касбии омӯзгор ва фаъолияти ҳамарӯзаи хонандагон таъсири мусбати худро расонида метавонад. Технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ яке аз воситаҳои дидактикии муосири таълим буда, барои ташаккули салоҳияти хонандагон дар раванди таълим нақши муҳим дорад ва ҳуди омӯзгор бояд аз истифодаи он пурра огоҳ бошад.

Технологияи иттилоотӣ ба ҳуди омӯзгорон барои тайёр намудани маводи шарҳдиҳанда имкониятҳои навро фароҳам меорад. Бояд қайд намуд, ки чунин маводи таълимӣ барои хонандагон дарк кардан, ба хотир гирифтани маводи таълимӣ ва ҳавасмандӣ пайдо кардан ба омӯзиши ҳодисаҳоро бениҳоят осон мегардонад. Дарк намудани иттилоот ин марҳалаи муҳими азхудкунии мавод буда, аз он дуруст ташаккул ёфтани савияи дониш ва дарк кардани моҳияти он вобастагӣ дорад.

Бояд қайд кард, ки “салоҳият”-ро таълим намедиҳанд, салоҳият дар натиҷаи аз худ кардани дониш, маҳорат ва малакаҳо ташаккул меёбад. Босалоҳиятӣ натиҷаи амалии дониш, маҳорат ва малака аст. Дар ташаккули муносибати босалоҳият дар таълим ва раванди он хусусиятҳои ба худ хос доранд. Хусусиятҳои мазкур муносибати хонандаро ба таълим, нақши омӯзгорро дар раванди таълим, муносибати омӯзгору хонандагон, хонандагону маводи таълим ва муносибати байни ҳамдигарии хонандагонро муайян мекунанд. Дониш ва дар амал татбиқ кардани ин хусусиятҳо ба омӯзгор имконият медиҳанд, ки сатҳи азхудкунии малака, маҳорат ва дар маҷмӯъ салоҳиятҳоро баланд бардошта, ҳамзамон барои омода кардани шахси масъулиятнок, ботарбия ва маърифатнок замина гузорад.

Имрӯз дар тамоми ҷаҳон технологияи иттилоотӣ – коммуникатсионӣ (ТИК) босуръат тараққӣ карда истодааст. Муҳим будани татбиқи технологияи нави иттилоотӣ дар раванди таълим ягон шубҳаро ба вучуд намеорад. Пайдо шудан ва васеъ паҳн гардидани ТИК (технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ) имконият медиҳад, ки онро омӯзгорон ба сифати маводи иртиботӣ ва тарбиявӣ истифода намоянд. Технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ ҳамчун марҳилаи нав дар соҳаи маориф буда, дар фаъолияти таълим ва корҳои эҷодии хонандагон имкониятҳои навро фароҳам меоварад. Дар раванди истифодаи ТИК (технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ) дар дарсҳо ҳавасмандгардонӣ ба таълим баланд бардошта мешавад, дар хонандагон шавқи маърифатӣ пайдо мегардад ва самаранокии корҳои мустақилонаро инкишоф медиҳад. Дар навбати аввал чунин вазъиятро ба амал меорад, ки омӯзиши ТИК (технологияи иттилоотӣ – коммуникатсионӣ) яке аз воситаи асосии фаъолияти касбии ояндаи шахс ҳисобида мешавад. Ташаккули маҳорати таҳқиқотӣ

ва пайдо намудани шавқу ҳаваси хонандагон ба таҳқиқоти илмӣ танҳо дар раванди коркади супоришоти лоиҳавӣ ва бо назардошти омӯзиш дар сохтори қолабҳои мазмунӣ самти таълими «Технологияи иттилоотӣ» асоснок карда мешавад.

Дар раванди истифода намудани ТИК (технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ) ба амалӣ гардидани ҳамаи потенциалии шахсият: маърифатӣ, ахлоқӣ – маънавӣ, коммуникативӣ ва эстетикӣ кӯшиш намудан лозим аст. Ҳамаи ин потенциалиҳо, пеш аз ҳама салоҳияти педагогӣ дар доираи технологияи иттилоотӣ бояд дар сатҳи баланд амалӣ гардонидани шавад. Барои тақмил додани қисматҳои иртиботии фаъолияти худ омӯзгор метавонад аз барномаҳои гуногуни таҳлили равонии компютерӣ ва инчунин ҳамагуна маводро барои таҳлили фаъолияти лоиҳавии хонандагон истифода намояд. Яке аз самтҳои афзалиятноки иттилооткунонии ҷомеа ин иттилооткунонии раванди таълим ба шумор меравад, ки истифодаи васеи омӯзиши технологияи иттилоотиро зарур мешуморад.

Бинобар ин, барои омӯзгорон дониш ва истифода намудани якҷанд барномаҳои компютерӣ заруритар ба миён меорад, ки истифодаи онҳо дар фаъолияти касбии омӯзгорон тақозои замон мебошад. Бо истифода аз чунин имкониятҳо мазмунӣ қори таълим мукаммал гардида, ҳавасмандии хонандагонро ба таълим зиёд мегардонад ва дар маҷмӯъ ба ташаккули муносибати босалоҳияти хонандагон дар таълимзамина фароҳам мегардад. Аз ин рӯ, омӯзгоронро зарур аст, ки аз чунин барномаҳои компютерӣ самаранок истифода баранд, то ки барои ташаккули салоҳияти касбии эшон ва салоҳиятнокии хонандагон дар таълим самараро хуб бахшад.

Таҳрири матнӣ Microsoft Word. Яке аз муҳимтарин принципҳои дидактикӣ – аёнӣ ба шумор меравад, ки барои амалӣ гадонидани он таҳрири матнӣ имкониятҳои бузургро фароҳам меорад. Бо ёрии он аёнӣ, маводи гуногуни барномаҳо, варақаҳои дидактикӣ, тайёр кардани матнҳои суратдор, машқҳо ва таҷҳизоти синфхонаҳоро тайёр қадан мумкин аст. Таҳрири матнӣ бисёр имкониятро барои қорҳои эҷодӣ фароҳам меорад, қибро ёрии онлоиҳаҳои эҷодӣ, машғулиятҳо, таҳқиқот, маърузаҳои шавқоварро дар шакли қолиби диққат ва муоинашаванда муаррифӣ намудан барои қонфронсҳо иҷро қадан мумкин аст.

Таҳрири графикӣ Adobe Photoshop. Таҷриба нишон медиҳад, ки маводи бо ранги сурх тасвиршуда хуб аз худ қарда мешавад ва дар хотир нигоҳ дошта мешавад. Технологияи иттилоотӣ коммуникатсионии муосир барои омӯзгор имконият медиҳад, ки аз таҷҳизоти ба мисли сканер, принтер, тахтаи электронӣ ва проекторҳо самаранок истифода намояд.

Имкониятҳои педагогӣ барои самаранок истифода намудан аз тахтаи электронӣ ва ҳамчун воситаи таълим афзалият доштани онро нисбат ба имкониятҳои дар раванди таълим дар амал татбиқ гардидани таълими анъанавиро хуб арзёбӣ менамояд. Имконияти истифода намудани тахтаи интерактивӣ нисбат ба зиёд истифода бурдани аёнӣҳо афзалиятнок буда, бештар диққати қӯдақонро ба раванди таълим қалб намуда, ҳавасмандкунии онҳоро ба таълим баланд мебардорад.

Технологияи иттилоотӣ на танҳо дастрасиро ба иттилоот осон мегардонад, балки имконияти роҳҳои фаъолияти таълими ҳамгир оио тафриқавиро меқушояд ва ба таҳкил намудани ҳамқории ҳамаи субъектҳои таълим имконият дода, системаи таълими бунёд менамояд, ки хонанда бояд фаъол ва иштирокчи баробарҳуқуқи фаъолияти таълими бошад. Ин роҳ ба хонандагон имконият медиҳад, ки дониш, маҳорат ва малақашонро дар амал татбиқ намоянд ва салоҳиятноқиашонро ташаккул диҳанд.

Барномаҳои давлатии компютеркунонӣ дар муассисаҳои таълими имконият медиҳанд, ки на танҳо омӯзгорону шогирдон дар дарсҳои таълими технологияи информатсионӣ аз маводи технологияи муосир иттилоотӣ – иртиботӣ истифода намоянд, балки онҳо метавонанд дар лаҳзаҳои дарс ва дар ҳамаи намуди фаъолияти таълими аз он самаранок истифода намоянд. Барои ақсарияти омӯзгорон маълум аст, ки барномаҳои мултимедии муосир компютерӣ ҳамчун маводи ёрирасон ва самарабахш дар таълим ба шумор меравад. Инчунин, дар раванди фаҳмонидани маводи нави таълими ва гузаронидани қорҳои амалӣ аз рӯи бобоҳои барномаҳои таълими аз якҷанд барномаҳои компютерӣ истифода намудан ба маврид аст, ки он метавонад салоҳияти хонандагоро дар таълим ташаккул дода, ҳавасмандии эшонро ба омӯзиши фанҳои таълими зиёд гардонад.

Аз ин рӯ, барои омӯзгорон зарур аст, ки барои сайқал додани маҳорати касбии худ аз барномаҳои компютерӣ ва технологияи муосир таълим самаранок истифода баранд, то ки барои амалӣ гардонидани донишҳои аз худ қардаи шогирдон заминаи хуб фароҳам оварда тавонад. Шогирдон бо ин васила тавонанд малақаҳои асосии иҷтимоиро, қи тақозои

талаботи бозори меҳнат ба шумор меравад, амалӣ намоянд. Нақши муассири чунин дарсҳо метавонад барои баланд бардоштани самаранокӣ ва ҷоннок намудани раванди таълим замина гузорад.

Кори таълимӣ-тарбиявӣ маҷмуи фаъолияти муштаракӣ тамоми иштирокчиёни таълиму тарбияи мактаббачагон аст, ки барои ноилшавӣ ба ҳадафҳои онҳо ташкил карда мешавад. Баланд бардоштани самаранокӣ кори таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ тақмилу муназзам намудани амалкарди тамоми сатҳҳои идоракунии инноватсиониро дар асоси вазифаҳои асосии идоракунӣ ва бо назардошти махсусияти ҳар як мактаб пешбинӣ менамояд. Самаранокӣ ва нақши фаъолияти идоракунӣ директор дар асоси дидгоҳи инноватсионӣ

Барои ҳалли масъалаҳои кори таълимӣ, тарбиявӣ, методӣ дар мактаб равона шудааст. Ин кор чунин масъалаҳоро дарбар мегирад: интиҳоб ва дуруст ҷобаҷо гузоштани кадрҳои омӯзгорӣ дар мактабҳо, тақсими супоришҳои таълимӣ ва ҷамъиятӣ байни омӯзгорон, фароҳам овардани шароити педагогӣ барои фаъолияти бомуваффақияти инноватсионии омӯзгорон ва хонандагон, таъмини тартиби дақиқи кори коллективи мактаб. Сатҳи методологӣ идоракунӣ инноватсионӣ дар амалияи кори мактабҳо ҷорӣ намудани навъҳои нави фаъолиятро пешбинӣ менамояд. Масалан, ташкили фаъолият аз рӯи барнома ва фаъолияти лоиҳавӣ, ки дар рафти тарҳрезии амалияи нави таҳсилот густариш ёфта, барои ҳалли самаранокӣ вазифаҳои мураккаб ва муҳимтарини педагогӣ мусоидат мекунад. Навъҳои зикршудаи фаъолият воситаҳои ташкили фаъолияти оянда, муштаракӣ педагогҳо, воситаи ташаккули биниши умумӣ ғояҳо, муаммоҳо, коркарди воситаҳои мебошанд, ки барои расидан ба ҳадафи умумӣ заруранд. Фаъолияти мактаб оид ба ташкили кори таълиму тарбия раванди мураккаби мутахаррикест, ки гузориши ҳадафу вазифаҳо, омӯзиш, таҳлил ва ҷустуҷӯи роҳҳои истифодаи самаранокӣ воситаҳои таълим, тарбия, ҷамоаҳои ҷамъиятӣ кӯшишҳои тамоми ҷомеаи педагогиро фаро мегирад.

Барои нигоҳ доштани раванди таълимӣ-методӣ дар маҷрои зарурӣ, сарварони мактабҳо бояд ба дараҷаи кофӣ салоҳиятнок бошанд, то ки ҳама гуна камбудии назаррасро қайд карда, барои ғайрибардари намудани он омода бошанд. Дар роҳбарии раванди таълиму тарбия ба директор, муовинҳои ӯ оид ба корҳои таълим ва тарбия, ҳамчунин роҳбарони иттиҳодияҳои методӣ мактаб кӯмак мерасонанд. Тасаввуроти дақиқ оид ба мундариҷа ва меъёрҳои инноватсияҳои педагогӣ, фарогирии методика ва татбиқи он ҳам ба омӯзгорони алоҳида, ҳам ба роҳбарони мактаб ва иттиҳодияҳои методӣ имкон медиҳанд, ки ҷорикунӣ марҳила ба марҳилаи инноватсияҳоро пешгӯӣ намоянд. Якум, таъмини омӯзгорон бо иттилоот дар бораи натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ ва таҷрибаи пешқадам. Дувум, бунёди низомии муассири таълими омӯзгорон, ки барои фарогирии методҳои муосири таълим мусоидат менамояд. Севум, дар амалия ҷорӣ намудани натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ ва таҷрибаи пешқадам. Барои баланд бардоштани сатҳи кори муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар баробари таъмини онҳо бо педагогҳои хуб, эҷодкор, мутахассис намудани раванди таълим бо воситаҳои техникаи таълим (ВТТ) ва аёният, ташкили низомии компютери таълим, татбиқи дастовардҳои наватарини дидактикӣ ҳамчунин фаъолияти инноватсионии омӯзгорон дар раванди ташкили кори методӣ дар мактаб хеле муҳим аст.

Меъёри асосии ҳамроҳии методӣ дар раванди таълиму тарбия натиҷаҳои меҳнати педагогӣ, сифати донишҳои хонандагон, сатҳи рушд ва тарбиятдидагии онҳо, маҳорати онҳо барои татбиқи донишҳо дар ҳаёт ва амалия мебошад. Дар таълим ғайри омӯзгорон бояд ба назар гирида, ки барои таъмини донишҳои амиқи хонандагон ва баланд бардоштани сатҳи тарбиятдидагии онҳо кӯшишу ғайрат, воситаи методҳои гуногуни таълим зарур мебошанд. Аввалин тавсифи нисбатан пурраи низомии методҳои таълимиро Е.Я.Голант анҷом додааст, дертар таснифоти методҳои таълим дар соҳаи корҳои умумӣ оид ба дидактика аз ҷониби Б.П. Есипов, М.А. Данилов, М.Н. Скаткин, И.Я.Лернер пешниҳод гардид, баррасии муфассали тамоми методҳои пешниҳодшудаи таснифотро Ю.К. Бабанский амалӣ намудааст. Ангезиши хонандагон ба омӯзиш зери таъсири фаъолияти инноватсионии омӯзгор имкон медиҳад.

Зимнан муҳим аст, ки роҳбари иттиҳодияи методӣ фаъолияти омӯзгор ва хонандагонро дар ягонагӣ, бо назардошти таъсири мутақобили онҳо дарк намояд. Яке аз норасоӣҳо, ки дар фарҳанги дастурӣ-методи омӯзгорон зиёд ба назар мерасад, бе тартиби муайян берун кашидани унсурҳои алоҳида аз вазъияти педагогӣ мебошад. Ин дар баҳодиҳии фаъолияти омӯзгор субъективизми ифротиро ба миён меорад. Ба таъсири барзиёдӣ

«мӯдҳои педагогӣ» гирифтӣ шудан мумкин нест. Баъзан роҳбарон ба кори омӯзгорон танҳо аз дидгоҳи «тамоилҳо»-и навтарини афкори педагогӣ баҳо медиҳанд. Масалан, барои онҳо танҳо истифодаи воситаҳои компютерӣ дар дарс ё методи ҷустуҷӯӣ муҳимму ҷолиб аст ва ғ. Ин боиси яктарафа ва хато баҳогузорӣ намудани фаъолияти омӯзгор мешавад. Меёри муҳимтарини фаъолияти омӯзгор комёбӣҳое мебошанд, ки ӯ дар таълиму тарбия ноил гардидааст. Ин комёбӣ на танҳо дар натиҷаи истифодаи тамоми маҷмуи шакли методҳо, воситаҳои дар илми педагогика маълум ба даст меояд, балки ҳосили шакли воситаҳое мебошад, ки асоси сабки инфиродии фаъолияти ин шахсиятро ташкил медиҳад.

Натиҷаҳои мушоҳидаҳои худро бо фаъолияти омӯзгор пайваста муқоиса бояд кард, на танҳо талаботи умумиро ба кори таълиму тарбия, балки хусусиятҳои инфиродии сабки ўро ба назар бояд гирифт. Баланд бардоштани самаранокии раванди таълиму тарбия бо муаммои пешгирию бартараф намудани зоҳирпарастӣ дар фаъолияти омӯзгору хонандагонзич алоқаманд буда, ба шартӣ ҳамроҳии дурусти методӣ дар мактаб амалӣ хоҳад шуд. Ҳамроҳии методӣ метавонад ба андозаи назаррас дархостҳои омӯзгоронро ба тақмили омодагии илмӣ-методӣ қонеъ гардонад, ба шарте, ки инфиродигардонӣ ва инноватсияҳои он амалӣ шаванд. Ташкили кори методӣ дар асоси инноватсионӣ ба як қатор заминаҳои объективӣ ва субъективӣ, пеш аз ҳама, зарурати назардошти мавқеи ҳаётиву касбӣ, самтгириҳои арзишӣ, таҷрибаву сатҳи кордонии омӯзгорон дар кори тақмили омодагии илмӣ -методӣ вобаста мебошад. Ҳамчунин ҳифзу рушди таҷрибаи мусбати мактаб, анъанаҳо ва фаъолияти инноватсионии ҳадамоти методӣ муҳим аст. Ҳамаи ин объекти идоракунии ва роҳбарӣ барои муовини директор оид ба кори таълиму тарбия мебошад. Ташкили ҳамроҳии методӣ дар муассисаи таҳсилоти умумӣ дар марҳалаи муосир самаранок сурат мегирад, агар ҷой ва нақши онро дар раванди таълиму тарбия на танҳо директори мактаб ва муовини ӯ, балки омӯзгорон дақиқу возеҳ тасаввурро дарк намояд. Низомӣ ҳамроҳии методӣ дар асоси дидгоҳи инноватсионӣ торафт шаклҳои фаълтар пайдо менамояд: бозҳои корӣ ва нақшдор, бозҳо -практикумҳо, бозҳои ташкилӣ-фаъолиятӣ, тренингҳои гуногун. Ҷиҳати хуби чунин шаклҳо тағйирпазирии (вариантнокӣ) вазъияти пешниҳодшаванда, амсиласозии вазъияте, ки ба амалияи воқеӣ ҳадалимкон наздиканд, имконияти баррасии коллективӣ ва ғайра мебошад. Аммо ташкилкунандагони чунин практикумҳо бо як қатор мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд: интиҳоби роҳбарон барои гузаронидан и шаклҳои кор дар асоси бозӣ, хоҳиш надоштани як қисми омӯзгорон ба иштирок дар чунин машғулият, таъминоти нокифояи методиҳои онҳо. Ҳамаи ин зарурати роҳбарии таҳассусмандонаро ба ташкили семинарҳо ва практикумҳои муаммовӣ таъкид менамояд.

Нишондиҳандаҳои самаранокии фаъолияти инноватсионии чунин дидгоҳҳо мувофиқати беҳтарини кӯшиш, воситаи вақти барои ноилшавӣ ба вазифаҳои таълиму тарбия сарфшуда, оқилона будани воситаи роҳҳои фаъолияти омӯзгор ва хонандагон дар ягонагиву ҳамбастагии онҳо, мушаххасии амалҳо, мувофиқати онҳо ба пурғайратии фаъолияти хонандагон, ояндадорӣ, истисноӣ натиҷаи қамаҳамият, натиҷаи фаъолият, мубрамаӣ, фаълнокиӣ ва мустақилияти хонандагон мебошанд. Баланд бардоштани фаъолияти инноватсионии омӯзгор дар раванди таълиму тарбия ҳамчунин ба омилҳои зиёде дигар, аз ҷумла, сатҳи омодагии илмӣ -методӣ, ҷаҳонбинии фарҳангӣ ва ақидаҳои ахлоқӣ, иқлими ахлоқӣ-психологӣ дар коллектив, вазъи пойгоҳи таълимӣ-моддӣ ва самаранокии таъсироти мутақобили мактаб, оила ва аҳли ҷамъият вобаста аст.

Бинобар ин, иштироки омӯзгорон дар фаъолияти методӣ, инноватсионӣ дар ниҳояти кор ба ташаккули низомӣ шахсии педагогӣ, ташаккули сабки инфиродии фаъолияти педагогӣ мусоидат менамояд.

Дар шароити демократикунӣ муассисаи таҳсилоти умумӣ дар кори тақмили раванди таълиму тарбия ва баланд намудани самаранокии он соҳиби имконияти беинтиҳои эҷодии омӯзгору хонандагон мебошад. Баланд бардоштани сатҳи раванди таълиму тарбия бо бартараф намудани қатъии сарбории барзиёде таълимӣ зич алоқаманд аст. Ошкор намудани сабабҳои он ва муҳимтар аз ҳама, ҷустуҷӯӣ роҳҳое, ки барои пешгирии барзиёдии сарборӣ равона шудаанд, бояд ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи маъмурият ва роҳбарони ҳадамоти методӣ, тамоми коллективи педагогӣ қарор гирад. Шакли самаранокии густариши бозёфтҳои бомуваффақият иттиҳодияҳои методи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Апатова Н.В. Информационные технологии в школьном образовании.-М,Школа-Пресс,2002.

2. Горц, Н.А. Применение информационных технологий на уроках. Материалы конф. «Школа и компьютер» - М., 2004.
3. Мухаммад Лутфуллозода, Ғуломқодир Бобизода. Андешаҳо перомуни салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо. - Душанбе, 2017, 88с.
4. Рахмонов Э.Ш. Ответственность за будущее нации. Послание Президента в Маджлиси Оли Таджикистана // Народная газета.-2003, 9 апреля.- С.1-2.
5. Рахмонов Э.Ш. Таджикистан на пороге XXI века.-Душанбе: Шарки озода, 2001. – 67с.
6. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. - Душанбе, 2012.
7. Шарифзода Ф. Педагогика: назарияи инсонфар ва ҷомеаи фарҳангӣ.- Душанбе, 2010, 545с.
8. Бабанский Ю.К. Методическая работа в школе: организация и управление. Рекомендации для руководителей школ./ Ю.К.Бабанский [Текст]. - М.: Б.И., 1988. - 184
9. Брагина Г.В. Мастерство учителя на уроке // Метод. рекомендации для учителей. - М., 1992. - 39 с.
10. Гончарова Т.И. Когда учитель властитель душ /Т.И. Гончарова [Текст]. - М.: Просвещение 1991. – 174 с.
11. Давыдов В.В. Виды обобщений в обучении. / В.В.Давыдов [Текст]. - М.: Педагогика, 1982. - С.

НАҚШИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ БАРОИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Технологияи иттилоотӣ ба ҳуди омӯзгорон барои тайёр намудани маводи шарҳдиҳанда имкониятҳои навро фароҳам меорад. Бояд қайд намуд, ки чунин маводи таълимӣ барои хонандагон дарк кардан, ба хотир гирифтани маводи таълимӣ ва ҳавасмандӣ пайдо кардан ба омӯзиши ҳодисаҳо бениҳоят осон мегардонад. Дарк намудани иттилоот ин марҳалаи муҳими азҳудкунии мавод буда, аз он дуруст ташаккул ёфтани савияи дониш ва дарк кардани моҳияти он вобастагӣ дорад.

Бояд қайд кард, ки “салоҳият”-ро таълим намедиханд, салоҳият дар натиҷаи аз ҳуд кардани дониш, маҳорат ва малакаҳо ташаккул меёбад. Босалоҳиятӣ натиҷаи амалии дониш, маҳорат ва малака аст. Хусусиятҳои мазкур муносибати хонандаро ба таълим, нақши омӯзгорро дар раванди таълим, муносибати омӯзгору хонандагон, хонандагону маводи таълим ва муносибати байни ҳамдигарии хонандагонро муайян мекунад.

Калидвожаҳо: *Технологияи иттилоотӣ, омӯзгор, кампютер, иттилоот, салоҳиятнокӣ, таълим, ТИК.*

РОЛЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИТ-ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Информационные технологии предоставляют учителям новые возможности по подготовке пояснительных материалов. Следует отметить, что такие учебные материалы позволяют ученикам чрезвычайно легко понимать, запоминать учебные материалы и находить мотивацию к изучению событий. Понимание информации – важный этап усвоения материалов, от которого зависит уровень знаний и понимание сути. Формируется, это зависит. Следует отметить, что «компетентности» не учат, компетентность формируется в результате приобретения знаний, умений и навыков. Компетентность – это практический результат знаний, умений и навыков, которые определяют отношение обучающегося к образованию, роль преподавателя в образовательном процессе, взаимоотношения между преподавателем и обучающимися, обучающимися и учебными материалами, отношения между ними, учащихся.

Ключевые слова: *Информационные технологии, учитель, компьютер, информация, компетентность, образование, ИКТ.*

THE ROLE OF USING IT TECHNOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' COMPETENCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Information technologies provide teachers with new opportunities to prepare explanatory materials. It should be noted that such learning materials make it extremely easy for students to understand, remember learning materials and find motivation to study events. Understanding information is an important stage in mastering materials, on which the level of knowledge and understanding of the essence depends. It should be noted that “competence” is not taught; competence is formed as a result of the acquisition of knowledge, skills and abilities. Competence is the practical result of knowledge, skills and abilities that determine the student's attitude to education, the role of the teacher in the educational process, the relationship between the teacher and students, students and educational materials, the relationship between them, students.

Key words: *Information technology, teacher, computer, information, competence, education, ICT.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Холиқова Дилором Шоймовна докторант аз рӯйи ихтисос доктор PhD и Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. омӯзгори фанни биология-химияи коллеҷи информатика ва техникаи компютери шаҳри Душанбе navruz33@mail.ru тел. 92-968-23-33

Сведение об авторе: Халикова Дилором Шоймовна, докторант, кандидат технических наук НИИ образования Таджикистана имени Абдурахмана Джамии, преподаватель биологии и химии колледжа информатики и компьютерных технологий г. Душанбе. navruz33@mail.ru тел. 92-968-23-33

Information about author: Khalikova Dilorom Shoimovna, doctorate student, Ph.D. at Abdurrahmani Jami Research Institute of Education of Tajikistan, teacher of biology and chemistry at the College of Informatics and Computer Technology in Dushanbe. navruz33@mail.ru tel. 92-968-23-33

ТДУ:372.8:54

РАВИШҶОИ ИННОВАТСИОНИИ ТАШАККУЛИ ШАВҚИ МАЪРИФАТИИ ХОНАНДАГОН АЗ ФАННИ ХИМИЯ ВА РОҲҶОИ АМАЛИСОЗИИ ОНҶО ТАВАССУТИ ФАЪОЛИЯТҶОИ БЕРУНАЗСИНФӢ

Зумратов А

унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Таҳлили адабиёти махсус нишон дод, ки дар масъалаи мушкилоти ташаккули шавқи маърифатии мактаббачагон ба химия дар давоми фаъолияти беруназсинфӣ амалан таҳқиқот вучуд надорад. Асосан коркардхое мавҷуданд, ки методикаи ташкили ин намуди фаъолияти муаллими мушаххасро тавсиф мекунад ё дар муассисаи муайяни таълимӣ истифода мешаванд. Аммо, талаботи муосири таҳсилоти миёнаи стандартӣ хеле васеътар аст. Аз ин рӯ, мо масъалаҳои эҷоди методологияи самарабахшро, ки ба ташаккули таваҷҷуҳи маърифатии хонандагон ба химия дар давоми дарсҳои беруназсинфӣ мактабӣ равона шудааст, муҳим мешуморем [6].

Равиши инноватсионӣ дар асл, ҳуди фаъолияти беруназсинфӣ хонандагон аз фанни химия аллақай инноватсионӣ аст, зеро он ҳадафи инноватсионӣ дорад ва дар он мавқеи пешсаф амалӣ карда мешавад. Дар ин ҳолат чунин фаъолият маъноӣ:

1) Муносибати нав ба тарҳрезии мундариҷаи системаи беруназсинфӣ фанни химия, ки аз қобилияти маърифатии инфиродии хонанда ва инчунин зарурати ташаккули таваҷҷуҳи маърифатии хонандагон ба мавзӯ муайян карда мешавад.

2) Ба барномаи фаъолияти беруназсинфӣ хонандагони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ки бо омӯзиши химия машғуланд, ҷузъи нави ташкилию методии система, ки ба он фаъолияти инноватсионӣ, қори инфиродӣ, гурӯҳӣ, фаъолияти мустақили таҳқиқотӣ, вариантҳои гуногуни чунин кор дохил карда мешаванд.

3) Ба барномаи фаъолияти беруназсинфӣ оид ба химия дохил кардани ҷузъи нав дар шакли унсури арзёбӣ, ки методикаи муайян кардани сатҳи таваҷҷуҳи маърифатиро дар хонандагон ошкор мекунад.

4) Истифодаи алгоритми инноватсионии татбиқи мақсад ва вазифахое, ки дар назди омӯзгорон ҳангоми гузаронидани дарсҳои беруназсинфӣ аз фанни химия бо хонандагон қарор доранд.

Муносибати босалоҳият

Татбиқи ин муносибат дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ фаъолияти лоиҳавӣ-таҳқиқотӣ талаб мекунад. Мақсади он, инкишофи шавқи маърифатии хонандагон ва ба даст овардани натиҷаҳои муайяни донишмандӣ мебошад. Натиҷаҳои фаъолияти хонанда бояд аз рӯйи сатҳи салоҳияти ӯ ҳангоми тайёри ва татбиқи таҳқиқот (лоиҳа) арзёбӣ карда шаванд. Қобилияти хонанда барои мустақилона кор кардан, дараҷаи азхудкунии донишҳо оид ба фанни химия, усулҳои амал, амиқ ошкор кардани мавзӯи таълимӣ, сифати натиҷаҳои ниҳонии таҳқиқот (лоиҳа) муайян карда мешавад. Истифодаи воситаҳои аёни, технологияҳои иттилоотӣ ва воситаҳои техникӣ, қобилияти гузоштани ҳадаф, таҳияи фарзия, пайдо кардани роҳҳои ҳалли мушкилот, ҳимояи натиҷаи бадастомада, дуруст ҳисобот додан дар бораи рафти кор ба назар гирифта мешавад. Қобилияти муоширати хонанда, қобилияти ҷавоб додан ба саволҳо баҳо дода мешавад.

Равиши ба шахс нигаронидашуда

Рушди таваҷҷуҳи маърифатии хонандагон аз фанни химия ба мураккабии тадриҷии супоришҳои таълимии мактаббача таъя мекунад, ки аз хонанда баланд бардоштани зехни шахс ва мустақкам кардани сифатҳои эҳсосӣ ва иродаи худро талаб мекунад. Схемаи фаъолияти таваҷҷуҳи маърифатӣ метавонад чунин тасвир карда шавад: шинохтан - таҷдид (нопурра, пурра) истифода – тағйирот. Тавре ки мебинем, таваҷҷуҳи маърифатӣ дар марҳилаи тағйирот, вақте ки хонанда таваҷҷуҳи устувори маърифатӣ дорад, ба сатҳи олии мебарояд. Дар ин ҳолат, ба мавзӯи «химия» муроҷиат кунед.

Мактаббачагон, ки дар давоми фаъолияти беруназсинфӣ бо омӯзиши химия машғуланд, мустақилона идеяи лоиҳа (таҳқиқот), шакли таъбиқи онро интихоб мекунам. Ҳамин тариқ, кори мустақилона ба онҳо кӯмак мекунад, ки амалҳои универсалии омӯзишӣ, салоҳиятҳои худро тақмил диҳанд ва ба ин васила натиҷаҳои мушаххаси шахсӣ, фаннӣ ва болаифанниро ба даст оранд [7].

Равиши системавӣ-фаъолиятӣ

Мувофиқи стандартҳои давлатии таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибати системавӣ кӯдакона дар фаъолияти беруназсинфӣ хонандагони мактаби миёнаи умумӣ аз рӯи принципи «аз дониш ба маърифати маърифатӣ» амалӣ карда мешавад, ки ин рушди фаъолияти маърифатӣ, мустақилият, фаъолиятро талаб мекунад. Ин раванд давра ба давра сурат мегирад.

Ҷорӣ намудани равиши дар боло тавсифшуда ба таҳсилоти мактабӣ имкон медиҳад, ки ба шакли омӯзиши рушдбанда гузарем, ки фаъолияти дарсӣ ва беруназсинфиро дар фанни химия бо мақсади ташаккули шавқи маърифатӣ ба фанни омӯхташуда дар мактаббачагон муттаҳид кунад.

Дар ин раванд нақши асосиро кори мустақили хонандагон мебозад, ки аз рӯи барномаи «Химия барои кунҷқобон» таъкил карда шудааст, ки дар вақти берун аз дарс амалӣ карда мешавад. Ин барнома интиҳоби мустақили идеяи лоиҳа (таҳқиқот), таҳияи мундариҷаи он, нақшаи амалӣ, ба расмият даровардани ҳулосаҳо ва ҳимояи натиҷаҳо дар назар дорад. Чунин фаъолият ба рушди таваҷҷуҳи маърифатии хонандагони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ба фанни таълимӣ тавассути гузариш аз марҳилаи «кунҷқовӣ» ба марҳилаи ташаккули таваҷҷуҳи устувори маърифатӣ ва таваҷҷуҳи лоиҳавӣ таҳқиқотӣ мусоидат мекунад [3].

Равиши интегратсионӣ-лоиҳавӣ

Дар раванди пур кардани шакли дарсии кор бо фаъолияти беруназдарсӣ дар мактаббачагон фарҳанги химиявӣ-лоиҳавӣ ташаккул меёбад. Агар дар давоми дарсҳои химия муаллим супоришҳои эҷодиро истифода барад, пас хонандагон дар фаъолияти беруназсинфӣ дар ин мавзӯ салоҳият, дониш ва малакаи худро дар ин соҳаи дониш тақмил дода, омодагии худро ба кори мустақили таҳқиқотӣ (лоиҳавӣ) баланд мебардоранд. Бисёре аз хонандагоне, ки фанни химияро дӯст медоранд таваҷҷуҳи маърифатии худро ба захираҳои электронӣ ҷалб мекунам ва дар таҳқиқот ё лоиҳаҳои худ мавод, иттилооти гирифташударо истифода мебаранд. Бозиҳои дидактикии химия низ барои хонандагони мактабҳо шавқовар мебошанд. Онҳо мустақилона таҳия кардани чунин бозиҳо меомӯзанд, самаранокии онҳо дар амал месанҷанд.

Таҷриба, як намуди дигари фаъолият аст, ки бисёр мактаббачагонро ба фаъолияти беруназсинфӣ ҷалб мекунад. Кори амалӣ ҳамчун вазифаи эҷодӣ имконият медиҳад, ки қобилияти маърифатӣ ва таваҷҷуҳи маърифатӣ бомуваффақият инкишоф ёбад.

Равиши рақобатнок

Хонандагон имконият пайдо мекунам, ки маъфиятҳои худро дар фанни химия тавассути истифодаи муносибати рақобатӣ дар таъкили фаъолияти беруназсинфӣ, ки равандҳои зерини таълими мактаббачагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро дар бар мегирад, амалӣ намоямд:

а) лоиҳаҳои таълимӣ, бозиҳо, олимпиадаҳо. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон олимпиадаи ҷумҳуриявӣи фаннӣ оид ба химия, олимпиадаҳои минтақавӣ, озмунҳо ва лоиҳаҳо оид ба химия, вазифаи асли, бозиҳои химиявӣи мактаббачагон Чӣ? Чаро? Барои чӣ? ва ғайра гузаронида мешавад;

б) ҳимояи оммавии лоиҳаҳо, ки мустақилона бо намоиши натиҷаҳои лоиҳавӣ иҷро шудаанд. Роҳбарии умумии ин фаъолиятро муаллими химияи муассисаи таълимӣ амалӣ менамояд;

в) фароҳам овардани шароит барои мактаббачагоне, ки ба фанни химия шавқ доранд, барои татбиқи ғояҳо, лоиҳаҳо, санҷиши фарзияҳо. Омӯзгор ба хонандагон дар интиҳоби мавзӯи таҳқиқот, лоиҳа, ҷамъоварии иттилоот ва ғайра кӯмак мерасонад.

Истифодаи равиши рақобатӣ дар раванди ташкили фаъолияти беруназсинфӣ оид ба химия, ҳавасмандии хонандагонро барои ҳалли масъалаҳои таълимӣ зиёд мекунад, омодагии эҳсосӣ ва иродаи хонандаро барои ҷимояи оммавии лоиҳа, натиҷаҳои таҳқиқот ташаккул медиҳад.

Ҳамаи равишҳои пешниҳодкардаи мо бо ҳам алоқаманданд, бо мақсади ба даст овардани таъсири бештари фаъолияти таълимӣ ҳангоми кори беруназсинфӣ мактаббачагон аз фанни химия бо ҳам ҳамкорӣ мекунад. Асоси методологии фаъолияти беруназсинфӣ мактаббачагон ба принципҳои таълим таъяс мекунад, ки мо дар зер баррасӣ хоҳем кард.

Бо таъяс ба ақидаи Н.Д.Худякова, мо чунин мешуморем, ки муносибати методологӣ дар системаи маориф маҷмуи иборат аз принципҳо, усулҳои ташкил, тарроҳӣ, омӯзиши раванди таълим мебошад, ки дониш, таҷриба дар бораи қонунҳо (қонуниятҳои) муносибатҳои байни ҳамаи ҷузъҳои раванди таълимро ба назар мегирад [3].

Мо тафсири мафҳуми «принципҳои педагогӣ» - ро ҳамчун воситаҳои мувофиқ ба категорияи фаъолият, консепсияи педагогӣ (В.И.Загвязинский) ошкор мекунем [4].

Омӯзиши химия аз ҷониби мактаббачагон дар вақти берун аз дарс дар асоси принципҳои таълим, ки ба ин шакли таълим мутобиқ карда шудаанд, ки бо ҳамдигар ва равишҳои асосии методологӣ алоқаманданд, амалӣ карда мешавад.

Бо мақсади татбиқи консепсияи фаъолияти беруназсинфӣ фаъолияти мактаббачагон, ки мо баррасӣ мекунем, аз модели назариявии системаи беруназсинфӣ химия истифода бурдан лозим аст, ки онро пешакӣ таъяс кардан лозим аст.

Минбаъд мо муқаррароти концептуалии тақмили фаъолияти беруназсинфӣ хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро, ки бо азхудкунии донишҳои фанни химия машғуланд, инчунин усулҳои заруриро барои татбиқи ин мақсад, ки ба ташаккули таваҷҷуҳи маърифатӣ дар хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз фанни химия равона шудаанд, баррасӣ хоҳем кард:

1. Яке аз ҷузъҳои муҳимтарини системаи таълими мактабӣ аз фанни химия фаъолияти беруназсинфӣ мебошад, ки ҳадафи он ба ҳалли вазифаҳои таълимии дар стандартҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон зикргардида, дар мавриди таълими хонандагон аз фанни химия мебошад. Илова бар ин, фаъолияти беруназсинфӣ аз фанни химия дар хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таваҷҷуҳи маърифатӣ ба фанро ташаккул медиҳад, ки ин ба интиҳоби касби ояндаи хонандагон вобаста ба соҳаи химия, мусоидат мекунад.

2. Фаъолияти беруназсинфӣ, ки ба ташаккули завқи маърифатӣ ба фанни химия дар мактаббачагон равона шудааст, бояд хусусияти мунтазам дошта бошад ва ба принципи «аз дониш то рушди таваҷҷуҳи маърифатӣ» таъяс кунад. Фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ, ки дар доираи фаъолияти беруназсинфӣ мактаб ташкил карда шудааст, ин маҷмааест, ки аз фаъолияти таълимӣ-лоиҳавӣ (таҳқиқотӣ) ва дигар намудҳои фаъолияти эҷодӣ иборат аст, ки дар барномаҳои таълимӣ оид ба химия ва стандартҳои давлатии таълим пешбинӣ шудааст.

3. Фаъолияти беруназсинфӣ хонандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ хусусияти мураккаб дорад, ки тавассути воситаҳои классикӣ ва инноватсионии таълим амалӣ карда мешавад. Дар баробари ин, мактаби муосир дар раванди таълим ба фаъолияти инноватсионии беруназсинфӣ, ки лоиҳаҳои гуногуни мактаббачагонро, ки ба қонун кардани таваҷҷуҳи маърифатии онҳо мусоидат мекунад, муттаҳид мекунад, таъкид мекунад.

Фаъолияти беруназсинфӣ фанни химия ба кори мушаккили хонандагон асос ёфтааст. Бо чунин қор мо лоиҳаҳои эҷодӣ, таҳқиқотеро, ки мактаббачагон таҳти роҳбарии омӯзгор дар вақти берун аз дарс анҷом медиҳанд, мефаҳмем. Аммо, вазифаи омӯзгор дар ин ҳолат назорати пурраи фаъолияти эҷодии хонанда нест, балки самти амалҳои ӯ бо дараҷаи баланди мушаккилат мебошад. Ҳамчун қори мушаккилона ё эҷодии хонандагон, шумо метавонед татбиқи лоиҳаи химия, таъяс дарси видеоӣ, дастури матнӣ, гузаронидани таҷрибаи химиявӣ ва ғайраро гиред [5].

4. Дар рафти фаъолияти беруназсинфӣ оид ба фанни химия самаранокии раванди таълим, рушди таваҷҷуҳи маърифатӣ дар мактаббачагон бо шароити зерини педагогӣ

таъмин карда мешавад: 1) мавҷудияти барномаи ояндадори фаъолияти беруназсинфӣ, ки принципи «аз дониш ба рушди таваҷҷуҳи маърифатӣ» - ро амалӣ мекунад. 2) касбият ва салоҳияти омӯзгори химия. 3) Истифодаи маҷмаае, ки фаъолияти дарсӣ ва корҳои беруназсинфиро дар мактаб муттаҳид мекунад, ки ба азҳудкунии дониш, маҳорат ва малакаҳои фанни химия равона шудааст. 4) Фардикунонии дарсҳои беруназсинфӣи фанни химия мувофиқи талабот ва манфиатҳои хонандагон.

АДАБИЁТ:

1. Исаев, Д.С. О подготовке и оценивании итогового проекта / Д.С. Исаев, А.Е. Соболев // Химия в школе. – 2019. – №3. – С.53-58.
2. Исаев, Д.С. О концептуальных основах инновационной внеурочной деятельности / Д.С. Исаев, М.С. Пак // Химия в школе. – 2020. – №3. – С.57-62.
3. Худякова Н.Д. О структуре философии современного образования / Н.Д. Худякова // Вестник Челябинского государственного ун-та. – 2009. – № 11. – С. 79.
4. Загвязинский, В.И. О современной трактовке дидактических принципов / В.И. Загвязинский // Советская педагогика. – 1978. – №10. – С.66-72.
5. Каптерев П.Ф. Избранные педагогические сочинения / под ред. А.М. Арсеньева. – М.: Педагогика, 1982. – 704 с.
6. Ахметов М.А. Развитие познавательной активности учащихся в личностно ориентированном обучении химии: автореф. дис.... д-ра пед. наук. – М., 2013. – 50 с.

РАВИШҲОИ ИННОВАТСИОНИИ ТАШАККУЛИ ШАВҚИ МАЪРИФАТИИ ХОНАНДАГОН АЗ ФАННИ ХИМИЯ ВА РОҲҲОИ АМАЛИСОЗИИ ОНҲО ТАВАССУТИ ФАЪОЛИЯТҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ

Дар мақола муаллиф бартарияти равишҳои инноватсионии ташаккули шавқи

маърифатии хонандагон аз фанни химия ва роҳҳои амалисозии онҳо тавассути фаъолиятҳои беруназсинфиро мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор додаанд. Имрӯзо талабот ба хатмкунандаи муассисаи таҳсилоти умумӣ дигар аст ва дараҷаи маълумотнокиро аз рӯйи ҳаҷми дониши хонанда муайян кардан ғайримкон аст. Воқеияти имрӯза чунон аст, ки таҳсилотро мебояд ба дарҳости иқтисодиёт ва талаботи ҷомеа ҷавобгӯ бошад.

Яке аз ҷузъҳои муҳимтарини системаи таълими мактабӣ аз фанни химия фаъолияти беруназсинфӣ мебошад, ки ҳадафи он ба ҳалли вазифаҳои таълимии дар стандартҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон зикргардида, дар мавриди таълими хонандагон аз фанни химия мебошад. Илова бар ин, фаъолияти беруназсинфӣ аз фанни химия дар хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таваҷҷуҳи маърифатӣ ба фанро ташаккул медиҳад, ки ин ба интиҳоби касби ояндаи хонандагон вобаста ба соҳаи химия, мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: *Равишҳои инноватсионӣ, муносибати босалоҳият, ба шахс нигаронидашуда, системавӣ-фаъолиятӣ, интеграционӣ- лоиҳавӣ, рақобатнок, фаъолияти беруназсинфӣ, фанни химия.*

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ИНТЕРЕСА ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ ПО ХИМИИ И СПОСОБЫ ИХ РЕАЛИЗАЦИИ ПОСРЕДСТВОМ ВНЕКЛАССНЫХ ЗАНЯТИЙ

В статье автор рассказывают о преимуществах инновационные подходы к формированию интереса познавательные способности учащихся по химии и способы их реализации посредством внеклассных занятий. Сегодня требования к выпускнику общеобразовательного учреждения другие, и определить уровень образования по объему знаний учащегося невозможно. Сегодняшняя реальность такова, что образование должно отвечать требованиям экономики и потребностям общества.

Одним из важнейших компонентов системы школьного образования по химии является внеклассная деятельность, направленная на решение образовательных задач, указанных в образовательных стандартах общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан, касающихся обучения учащихся химии. Кроме того, внеклассная деятельность по химии формирует у учащихся общеобразовательных учреждений познавательный интерес к предмету, что способствует будущему выбору учениками профессии, связанной с областью химии.

Ключевые слова: *инновационный подход, компетентный подход, личностно-ориентированный, системно - активистский, интеграционно-проектный, конкурентный, береназклассическая деятельность, химия.*

INNOVATIVE APPROACHES TO THE FORMATION OF INTEREST IN STUDENTS' COGNITIVE ABILITIES IN CHEMISTRY AND WAYS TO IMPLEMENT THEM THROUGH EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

In the article, the authors talk about the advantages of innovative approaches to generating interest in students' cognitive abilities in chemistry and ways to implement them through extracurricular activities. Today, the requirements for a graduate of a general education institution are different, and it is impossible to determine the level of education based on the student's knowledge. Today's reality is that education must meet the requirements of the economy and the needs of society.

One of the most important components of the school education system in chemistry is extracurricular activities aimed at solving educational tasks specified in the educational standards of educational institutions of the Republic of Tajikistan concerning the teaching of chemistry to students. In addition, extracurricular activities in chemistry form a cognitive interest in the subject among students of educational institutions, which contributes to the future choice of a profession related to the field of chemistry by students.

Key words: *innovative approach, competent approach, personality-oriented, system-activist, integration-project, competitive, berenazclassical activity, chemistry.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Зумратов Азизбек - унвонҷӯи Пажухигоҳи рушди маориф ба номи А.Чомии АТТ, шаҳри Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов, 11/2. Тел: (992) 900.19.16.64, aziz-78@list.ru

Сведения об автор: Зумратов Азизбек – соискатель Института развития образования им А.Джоми Академии образования Таджикистана, город Душанбе, улица А. Адхамов, 11/2. Тел: (992) 900.19.16.64, aziz-78@list.ru

Information about the author: Azizbek Zumratov is a candidate of the Institute of Education of Tajikistan, Dushanbe city, A. Adhamov Street, 11/2. Phone: (992) 900.19.16.64, aziz-78@list.ru

**МУНДАРИЧА
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS
ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ**

Маҳкамов Д., Мачидзода Ч. С. Фаъолияти инноватсионӣ омили педагогии рушди таҳсилот ва беҳдошти сифати таълими фанни Таърихи халқи тоҷик.....	5 – 9
Зикруллохзода Ф. Внедрение игровых технологий в процесс обучения английскому языку.....	10 – 18
Каримова И. Х., Утамуродова М. А. Использование приёмов мнемотехники в развитии монологической речи у студентов.....	18 – 23
Ҳакимова Х. Интиҳоби касб – масъулияти баланд.....	23 – 29
Шарифова С. Ташкили роҳу усулҳои муосири раванди таълим ва мушкилоти он дар мактабҳои камнуфус	30 – 33
Турунов С. Ш., Аликулова С.Т. Наказание ребенка, их формы или негативные последствия в подростковом возрасте.....	33 – 39
Мачидова Б., Маҳмадқулова О. С. Арзишҳои таҳаммулгарой дар осори Ҷалолиддини Балхӣ ва А. Ҷомӣ.....	39 – 44
Исмаилов С. Н. Хусусиятҳои психологию педагогии таълими математика дар синфҳои 5-6.....	45 – 49
Луфов М. Т. Методологические подходы к исследованию развития профессионально-психологических компетенций будущих педагогов.....	49 – 55
Ҳабибова О. М. Технологияи педагогии омӯзиши ғайбӣ.....	55 – 61
Арбобова Ф. А. Таҳлили проблемаи ҷаҳонишавии фалсафаи таҳсилоти муосир.....	62 – 66
Ғайзуллозода Х. Ф. Шарҳи истилоҳоти таҳсилоти олимпӣ ва тарбияи олимпӣ дар фаъолияти педагогӣ дар доираи ҳаракати олимпӣ ва алоқамандии онҳо.....	66 – 70
Максудов Х. З. Оид ба лоиҳасозии ташаккули фарҳанги сиёсии мутахассиси оянда дар фаъолияти таълимӣ.....	71 – 76
Наботов З. Ҷ. Баъзе ҷанбаҳои психологӣ-педагогии тавсифи раванди ташаккули фарҳанги тафаккури иқтисодии донишҷӯён.....	76 – 82
Абдучалилова Х. С. Доир ба баъзе дидгоҳи педагогии омӯзиши иқтидори эҷодии донишҷӯёни донишгоҳ.....	82 – 88
Усмонзода Д. А. Муаммои муоширати педагогӣ дар консепсияҳои назариявии муосир.....	88 – 93
Воҳидова П. Влияние детско-родительских отношений на развитие детей дошкольного возраста.....	93 – 96
Нематов П. С. Принсипҳои умуминсонии ахлоқӣ пояи муҳимми ташаккули	97 – 103
Солиҳов Н. С. Модификатсияи тестҳои психологӣ дар тоҷикистон: моҳият ва зарурияти он	103 – 107
Додхудоева Н. М. Роль этики в формировании профессиональной культуры.....	107 – 116
Сафарова М. Д. Холова М. А. Глобальные ценности в современном образовании.....	116 – 124
Миралиён Х. А. Салоҳиятнокии иттилоотии донишҷӯён оид ба тарбияи ҷисмонӣ ва нишондиҳандаҳои ташаккули ғайбӣ он.....	124 – 134
Лутфуллозода М., Азизова Ф. Ш. Татбиқи технологияи муосир дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	134 – 139
Атоҳочаева З. З. Баъзе усул ва васоити рушди ҷаҳонбинии илмӣ-табӣи мактаббачагон.....	139 – 144
Табаров Н. С. Назриева Ч. М. Ҷанбаҳои педагогии дарси адабиёти рус дар ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагонии синфҳои болоӣ.....	144 - 151
Азимова М. Х. Коммуникативная толерантность как один из аспектов компетентности студентов	151 – 156

Назарова И. Таълими муқоисавии «ҳаёт ва эҷодиёти Алишери Навоӣ» хангоми омӯзиши фанни «адабиёти ҷаҳон» дар шароити муносибати босалоҳият	156 - 162
Латифзода С. З. Аҳмедзода Т. А. Тартиб додани симои психологӣ дар раванди интихоби касбияи психологӣ	162– 166
Амонӣ С. Назиров Н. Файзуллоева И. Моҳияти тарбияи ҳувияти миллии дар ташаккули арзишҳои миллии хонандагон (дар пояи пажӯҳиши илмӣ амаливу назариявӣ дар мисоли муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии № 5-и шаҳри Ҳисор).....	167 – 171
Абдулов Ҷ. Саёҳат (Экскурсия) ба осорхона ва мақоми он дар рушди туризми фарҳангӣ	171 - 174
Давлатшоева М. Таҳлили илмӣ-назариявии асарҳои олимони тоҷик ва дигар халқу миллатҳо оид ба тарбияи маънавия-ахлоқии насли наврас.....	174 – 180
Тошматов Р. Н. Условия формирования студенческих объединений в учебных заведениях.....	180 – 187
Сафарзода Ш. М. Назаре роҷеъ ба рӯзгор, осор ва афкори Султонхоҷаи Адо..	187 – 190
Расулов С. Х. Амсилаи расонидани ёрии психологӣ дар вазъияти ҷавкуллода.....	190 – 197
Носиров С. Ш., Сатторзода Б. А. Омилҳои ифодакунандаи тарбияи шаҳрвандии толибилмон дар дарсҳои ҳуқуқи инсон.....	197 – 203
Таирова Д. Р. Межнациональные отношения студентов в вузе: значимость, вызовы и пути улучшения.....	203 – 208
Сафозода С. Формирование компетенций – ключевые термины в государственных общеобразовательных учреждениях Таджикистана.....	209 – 215
Тагиров Н. С. Организация и проведение дебатов и дискуссий при изучении истории таджикского народа в вузе.....	215 – 219
Атоева Ш. Б. Омилҳои тарбияи иҷтимоӣ- ахлоқии хонандагон ба воситаи матн.....	220 – 225
Марвориди С. Б. Ҷанбаи ҳунарии шеър дар нақди Ҳабиб Юсуфӣ.....	226 – 233
Содиқова М. С. Нравственное воспитание студенческой молодежи на примере русских ученых, поэтов, писателей.....	233 – 238
Назарзода Ғ. Инкишофи асосҳои маърифати экологии кӯдакон дар машғулиятҳои таълимӣ.....	238 – 242
Аҳмедова Ф.Х. Формирование нравственных представлений учащихся начальных классов в процессе экономического воспитания.....	243 – 247
Камолзода С., Абдуллозода Н. С. Шароитҳои педагогии истифодаи технологияҳои робитаӣ-иттилоотӣ дар раванди таълим	248 – 253
Набиев Н. М. Тавсияҳои методӣ оид ба таҳия ва гузаронидани таълими омехта.....	253 – 261
Латифзода С. З. Методикаи mmp: истифодабарии он дар раванди тартиб додани симои психологӣ кормандони оперативӣ.....	262 – 267
Амонова М. Н. Сабаб ва заминаҳои навсозии ахлоқи иҷтимоӣ дар эҷодиёти Аҳмади Дониш.....	267 – 272
Сатторзода Б.А Шароитҳои психологиву иҷтимоии ҳуқуқвайронкунии ҷавонону ноҷӯгон дар ҷомеа.....	272 – 275

МЕТОДИКА МЕТОДИКА METHOD

Файзуллоева И. Моҳияти истифодаи технологияи иттилоотӣ дар раванди таълими забони тоҷикӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ.....	276 – 281
Ҳакимова Ҷ. С. Технологияҳои самаранокӣ таълими забони давлатӣ дар шароити бисёрфарҳангӣ	281 – 285
Турсунбоева З. С. Шеваҳои самарабахши тадриси химия дар омода намудани мутахассисони ҷавони соҳаи тиб.....	285 – 292

Каримзода М. Б., Хотамов Ф. М. Фарҳанги ҳукукии хонандагон ҳамчун унсури муҳими фарҳанги ҳукукии ҷомеа	292 – 298
Зайтметов Х. А. Скорочтение как средство развития познавательных способностей личности.....	298 – 302
Давлатзода М. Ҷанбаҳои назариявӣ ва роҳҳои ташаккули дониши салоҳияти эҷодии наврасон.....	302 – 307
Камилова Ф. Қ. Нақши варзиш дар замони муосир.....	307 – 313
Хайётов Қ. Э. Таҳлили озмоишҳои педагогии омӯзиши забонҳои барномасозии муосир бо татбиқи технологияҳои мобилӣ.....	313 – 319
Бобохонов Х. Ю. Машғулияти намунавии фанни технологияи иттилоотӣ ва хусусияти татбиқи он дар истеҳсолот.....	320 – 327
Сафарзода Д. Ҷ., Файзализода Б. Ф. Амсиласозии компютери педагогӣ ва истифодашавандаи рушди салоҳиятҳои хизматчиёни давлатӣ дар раванди таълим.....	328 – 343
Мирзоева Б. С. Нақши технологияҳои инноватсионӣ дар таълими забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ.....	343 – 346

**20-СОЛАИ ОМЎЗИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ,
ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ
20-ЛЕТИЕ ИЗУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ, ТОЧНЫХ
И МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В СФЕРЕ НАУКИ И
ОБРАЗОВАНИЯ**

**20 YEARS OF STUDY AND DEVELOPMENT OF NATURAL, EXACT
AND MATHEMATICAL DISCIPLINES IN THE FIELD OF SCIENCE AND
EDUCATION**

Ҷӯразода Х. Ш., Гадов Н. А. Равишҳои истифодаи технологияи иттилоотӣ ва усулҳои инноватсионии таълим барои ташаккули тафаккури донишҷӯёни ихтисосҳои технологияи информатсионӣ	347 – 352
Қодиров Б. Р., Сафаров М. С. Истифодаи технологияи беҳдошти саломатӣ ва тафаккури техникии хонандагон дар муҳити иҷтимоӣ.....	353 – 360
Холиқова Д. Нақши истифодаи технологияи иттилоотӣ барои ташаккули салоҳияти хонандагон дар раванди таълим.....	360 – 366
Зумратов А. Равишҳои инноватсионии ташаккули шавқи маърифатии хонандагон аз фанни химия ва роҳҳои амалисозии онҳо тавассути фаъолиятҳои беруназсинфӣ	366 – 370

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ

«Паёми Пажуҳишгоҳи рушди маориф» пешниҳод мегарданд.

Тамоми мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати A4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (УДК) (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарифзода М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матнӣ асосии мақола;

– Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 36]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 36.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи кори муаллиф;

– ба мазмуну муҳтавои мақолаҳо муаллифон масъул мебошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник Института развития образования»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарифзода М.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [].
Образец: [4, с. 36]. То есть, литература №4 и страница 36;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора);
- авторы несут ответственность за содержание статей.

INFORMATION FOR THE AUTHORS
Requirements for scientific articles submitted to scientific journal
"Bulletin of the Institute for the Development of Education»

All the scientific articles entering the editorial office of the journal must meet the following requirements: a) the article should be written in compliance with the established requirements of the journal; b) the article should be the result of scientific research; c) the article must correspond to one of the areas (sections) of the journal.

All the materials coming to the editorial board are checked for borrowings from open sources (plagiarism) and the verification is performed using the Antiplagiat system. Articles containing elements of plagiarism are automatically withdrawn from the consideration, and the authors are deprived of the opportunity to publish their work in the journal.

Requirements for the design of the scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, font – Times New Roman, size – 14, fields – 2.5 cm from all directions, interval – 1.5.

The volume of the article (including the annotation and the list of references) should be in the range of 10 to 12 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- the title of the article;
- the surname and initials of the author (for example, Sharifzoda M.);
- the name of the organization where the author of the article works;
- the main text of the article;
- when citing a particular material, references are indicated in square brackets []. Sample: [4, p.36]. That is, the referenced source # 4, page 36.
- tables, schemes, diagrams and figures must be grouped and numbered. Tables, charts, diagrams and figures should have a name.
- the list of the used literature (no less than 10 and not more than 25 titles of scientific literature). References are made in accordance with the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5 – 2008 state standards;
- the title of the article, annotation and keywords are made in three languages (Tajik, Russian and English). Annotation is made in the volume of at least 25 lines, keywords from 7 to 10 words or phrases;
- information about the author in Russian and English (here the full name of the author, academic degree, academic title (if available), the name of the organization where the author (or authors) works, the position of the author (or authors) in this organization, phone number, E-mail, and postal address of the place of work);
- The authors are responsible for the content of the articles.

**ПАЁМИ
ПАЖУҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ
2025, № 1 (49), 377 с.**

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ
2025, № 1 (49), 377 с.**

**BULLETIN
OF THE INSTITUTE FOR EDUCATIONAL DEVELOPMENT
2025, №1 (49), 377 p.**

Шахси масъули чоп: Олимова .М. А.
Мухаррири матни тоҷикӣ: Амонӣ С.
Мухаррири матни русӣ: Лутфуллоева П.
Мухаррири матни англисӣ: Лутфуллоева П.
Мухаррири техникӣ: Ҳайдаров Р.
Мусаххех: Ҳайдаров Р.

Ответственное лицо за номер: Олимова М. А.
Редактор таджикского текста: Амонӣ С.
Редактор русского текста: Лутфуллоева П.
Редактор английского текста: Лутфуллоева П.
Технический редактор: Ҳайдаров Р.
Корректор: Ҳайдаров Р.

Ба чоп 14.03.2025 имзо шуд. Супориши №12. Ҳуруфи навъи Times New Roman Tj.
Чопи офсет. Андозаи 60x84 1/8. Ҷузъи шартию чопӣ – 47.25. Теъдоди нашр - 55 .

Подписано в печать 14.03.2025. Заказ № 12. Гарнитура TimeNewRomanTj.
Печать офсетная. Формат 60x84 1/8. Условно-печатный лист – 47.25. Тираж - 55.

On publications issued 14.03.2025. Assignment № 12. Font Format Time New Roman Tj.
Offset printing, size 60x84 1/8. Printer's sheet – 47.25. Edition - 55.